ANALELE ACADEMIEI ROMÂNE

MEMORIILE SECŢIUNII ISTORICE

SERIA III. TOMUL XXII

1939—1940

MONITORUL OFICIAL ŞI IMPRIMERIILE STATULUI
IMPRIMERIA NAŢIONALĂ, BUCUREŞTI, 1941

CUPRINSUL

O DESCOPERIRE PRIVITOARE LA BISERICA SFÂNTUL NICOLAE DIN ŞCHEII BRAŞOVULUI

DE

N. IORGA

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în şedinţa dela 23 Iunie 1939

O întâmplare face să regăsesc măcar în fotografie pagina întâi a pomelnicului vechiu al bisericii româneşti din Şchei. Ea a fost făcută, aşa cum se spune într'o slavonă puţintel de împrumut şi evident nesigură, la 7 Februarie în anul 7173, ceea ce înseamnă 1665.

Pomelnicul acesta, care era cuprins într'un adevărat mic caiet, din care se văd câteva părţi de cuvinte dintr'o scrisoare, de caracter, se pare, particular, aparţinând aceleiaşi epoci, este deosebit de preţios prin două din elementele sale.

Cel dintâi este în pomenirea Domnilor cărora li se datoreşte clădirea, creşterea sau înnoirea lăcaşului, care poartă, şi în acest text şi în pecete, despre care va fi vorba îndată, un îndoit hram: înainte de al Sfântului Nicolae, supt care este cunoscut astăzi lăcaşul, al Maicii Domnului, şi anume al Adormirii Fecioarei. Aceşti Domni, cari figurează ca binefăcători şi în unele acte pe care le-a tipărit, împreună cu multe însemnări, în cea mai mare parte dintr'o epocă mult mai recentă, d-l Sterie Stinghe, ca adaus la o istorie a bisericii, redactată încă din secolul al XVII-lea, dar având-şi forma definitivă numai din cel următor, sunt daţi împreună cu familiile lor, ceea ce foloseşte la cunoaşterea unor legături, care, până acum, erau sau total ignorate, sau numai ipotetice.

Nu este de sigur nimic nou atunci când lângă Neagoe Basarab, care figurează, foarte curios odată ce este vorba de reproducerea unui text mai vechiu, nu ca Băsărabă, ci ca Neagoe, se află soția lui, Despina, și fiul, Teodosie. De aici s'ar putea scoate încheierea că donația lui Neagoe s'a făcut după ce dispăruseră ceilalți fii ai binefăcătorului Domn și rămăsese numai acela care, moștenitor al Scaunului Țării Rumânești, a avut, cum se știe, o vieață așa de scurtă.

S'ar crede că în astfel de mențiuni privitoare la Domni în vremea veche nu erau pomeniți decât numai bărbații, dar se vede îndată că, precum era de așteptat, și femeile puteau să facă parte din aceste obituarii.

Indată după Neagoe vine însă unul din acei trecători Radu, dintre cari unul s'a înnecat în Dâmbovița, iar celălalt a pierit la vânătoare de cerbi, Domni viteji, dar trecători, cari continuă, fiecare pentru așa de scurtă vreme, înainte de mai dăinuitorul Radu care e fostul călugăr Paisie, moștenirea lui Basarab Neagoe. Nu e vorba de acela pe care l-am înfățișat mai de curând în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*,[1]) după steagul dela Athos, unde el, Vintilă-Vodă, se găsește împreună cu Doamna, Rada, și cu fiul Drăghici. Aici Radu Voevod apare cu altă soție, Voica, cu fiul Vlad Voevod, dar, data aceasta, în deosebire de nepomenirea fiicelor lui Neagoe, cu călugărița Sofronia, cu o Neacșa, al căror grad de înrudire nu s'ar putea fixa, pentru ca pe urmă rugăciunea să continue cu «Ana V. (*sic*) monahia», și numai la urmă apare fiul, Vlad Voevod.

Domnii moldoveni și Domnii munteni se găsesc împreună în această însemnare a ctitorilor. Astfel, după familia acestui Radu care se vede întâia oară, după această dovadă că a fost unul dintre cei mai largi donatori, apare Petru Voevod al Moldovei, care, dat fiind locul unde este pomenit, nu poate să fie decât însuși Petru Rareș, lucru care nu se știa până acum, dar care este explicabil prin campaniile pe care le-a făcut prin Ardeal acest strașnic Domn și prin îndărătnicul

[1]) XXVI, p. 29.

asediu al Braşovului, prin legăturile cu cetatea, prin însuşirea de dânsul a vămii dela Prejmer.

De altfel el nu va fi singurul Domn moldovean care să figureze în această dovadă a recunoştiinţei preoţilor şcheieni.

Iată acum şi tatăl lui Mihai Viteazul, Pătraşcu Voevod, lângă care se găseşte, cum am arătat-o în *Istoria lui Mihai Viteazul*, Doamna sa Voica şi fata Maria. Legăturile cu mama lui Mihai rămân nehotărîte, iar, el însuşi nefigurând, aceasta este, fără îndoială, nu pot să nu o recunosc, o dovadă pentru calitatea lui de bastard.

« Petru Voevod Vlaşchi » nu poate să fie decât tinerelul Petru, fiul Chiajnei, acela care, după o scurtă Domnie, a fost chemat la Constantinopol şi exilat în Asia Mică, unde a murit. Din altă ramură a dinastiei vine Domnul muntean, amintit puţin mai departe, Alexandru, — Alexandru care este tatăl lui Mihnea cel care s'a turcit.

Dar la mijloc se intercalează « Alexandru Voevod Moldavscoi », care e, fireşte, Lăpuşneanu. Nici acesta nu era cunoscut până atunci între făcătorii de bine ai frumosului lăcaş, atât de bogat înzestrat, din suburbia românească a Braşovului.

Avem acum şi pe Petru Cercel, şi pomenirea lui scoate la iveală două lucruri de o deosebită însemnătate. Cel dintâi este că numele de Petru Dumitru, pe care şi-l da nu odată în scrisorile sale către străinătate şi sub care este cunoscut în actele engleze, pe care de mai multă vreme le-am tipărit în aceste *Memorii*, era răspândit şi admis şi în timpul Domniei sale, măcar în aceste părţi braşovene, unde de sigur preoţii sau diecii n'ar fi îndrăsnit să-i dea lui, care figura şi altfel între ctitori, un dublu nume ce n'ar fi avut un caracter oficial. El este, deci, şi în această ctitorie a sa, Petru Dumitru. Se ştie, printr'o însemnare în Socotelile Braşovului [1]), că el şi-a serbat o nuntă, dar numele Doamnei nu era cunoscut. Ei bine, de aici acest nume iese la iveală, căci după Petru Dumitru apare « soţia lui, Soltana ».

Pare să fie vorba de o jupânească din ţară, care va fi plăcut pentru înfăţişarea ei fizică, sau pentru mijloacele pe care le

[1]) Iorga, în Hurmuzaki, XI.

aducea cheltuitorului ei soț. Observăm însă că numele de Soltana îl poartă și una din fetele lui Alexandru Lăpușneanu.

Este o surprindere că însuși Ion-Vodă cel Cumplit, pomenit îndată după aceasta, figurează în această listă de binefăcători.

Inaintea lui mai e un Radu Voevod, care ar părea desfăcut dela locul său.

Nu poate să lipsească Aron-Vodă, dela care s'a păstrat actul de danie, și avem astfel, pe lângă pomenirea fiului Bogdan, — după Bogdan al Lăpușneanului, pe care Aron și-l pretindea frate —, și pe aceea a Doamnei lui, despre care s'a crezut, după cum se vede, greșit, că era o Cantacuzină: Stanca.

Nu mai puțin importantă este pecetea menționată și mai sus. Ea cuprinde, cum se vede în reproducerea mărită de pe planșa a doua și cum o adaugă în slavonește, după prezintarea pomelnicului însuși, această mențiune: « Această pecete a Uspeniei Născătoarei de Dumnezeu, și a Sfântului Nicolae în Vărsov » (greșit pentru Brașov) « din Șcheai ». In mijloc se vede o bisericuță cu un singur turn, având în față două ferestre și deasupra lor ca o rozetă; este ținută pe mâni de Maica Domnului purtând Pruncul în brațe și de Sfântul Nicolae. Dedesupt este o floare cu trei frunze, iar sus, la dreapta și la stânga marii cruci, două puncte, care au trebuit, în ideea unui săpător în metal care nu era, de altfel, lipsit de dibăcie, să reprezinte soarele și luna.

Este fără îndoială o lucrare de pe vremea lui Neagoe, ceea ce o face deosebit de interesantă. Ea n'a fost făcută la Brașov chiar, unde erau astfel de meșteri, și poate chiar nici în Țara-Românească, unde orice meșter s'ar fi priceput să scrie « Brașov » altfel decât în curioasa formă stâlcită de « Vărsov ».

Cu aceste lămuriri cred că s'a adus un serviciu de oarecare importanță cunoașterii secolului al XVI-lea din istoria noastră.

Поновис съи помѣлник ѡт ста црков Бъларскии, иже въ столни при град Брашовскы, въ любь и похвал стого храма прѣстїе влдчицеи наше бце и приснодеви марие и стго архїерарха чюдотворца хва николае мирликїенскыи, пис мсца февроарїе з дни лѣт зрг.

Помилѹи нас бе по велицеи мл҃сти твоеи, еще молим сѧ ѡпокои и б[л]аженѣи памети и ѡставленїе грѣхом праснопоминаемиі блажены ктитори нашеи и всѣх прежде почивших ѡтцѧ и братїе наше.

Помѣни ги мл҃стинѣ давших и заподавших наш недостоиним молимтисѧ ѡних.

Помѣни всѣ православнїе христиани, помѣни ги благочестивомѹ й христолюбивомоу господиноу нашемоу вь црство нбсно (*sic*),

Помѣни ги іѡ нѣгое воивод и гспжда ег деспина и снь ег їѡ ѳеѡдосїе.

Помѣни ги їѡ радул воивод и гспжда ег воика и монасїе софронїе, нѣкша.

Помѣни ги и дъщера ег ана в. манасїе.

Помѣни ги и снъ ег влад воивод.

Помѣни ги петрѹ воивод молдавскои.

Помѣни ги їѡ петрашкѡ воивод и гспжда ег воика и дъщи их марїе.

Помѣни ги їѡ петрѹ воивод влашки.

Помѣни ги їѡ алеѯандрѹ воивод молдавскои.

Помѣни ги їѡ алеѯандрѹ воивод влашки.

Помѣни ги їѡ петрѹ воивод димитрїеи, гсжда ег солтана.

Помѣни ги їѡ іѡн воивод.

Помѣни ги їѡ радѹл воивод.

Помѣни ги їѡ арон воивод и гспжда ег станка и снъ его богдан воивод.

Pecetea are această legendă:

* се пчть ѹспение бцѧ и стго никѹлае ѵ ораше вь вьрсовѡ шкѣи.

INCĂ O FORMAŢIUNE ROMANICĂ: LUXEMBURGUL

DE

N. IORGA

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în şedinţa dela 23 Iunie 1939

In urmărirea formaţiilor populare asămănătoare cu a propriului nostru popor, care s'au creat pretutindeni după retragerea Imperiului roman, ale cărui limite se întindeau aşa de departe în Răsăritul nostru, iar în Apus cuprindeau atâtea teritorii pline şi astăzi de nume romane şi de strălucite ruine, în afară de ceea ce s'a făcut din piatra lor pentru înălţarea monumentelor evului mediu, am ajuns pe rând la ţinuturi a căror istorie, mai bine cunoscută decât a noastră, învederează cum se alcătuia dela sine, pe locul de unde dispăruseră legiunile şi administraţia ocrotită de dânsele, o vieaţă populară, care în părţile noastre a isprăvit prin a constitui o întreagă naţiune cu limba ei deosebită, formându-se organele politice trebuitoare pentru a supravieţui de-a-lungul secolelor, pe când, în Apus, pe un teritoriu mai restrâns şi supt presiunea necontenită a barbarilor îndată stăpânitori, nu s'au putut face decât numai alcătuiri locale de o importanţă mult mai mică şi, adaug, care sunt aşa de mult ascunse sub formele ulterioare rezultate din această aşezare a seminţiilor germanice, încât trebue o deosebită atenţie pentru a descoperi ceea ce într'însele este de un caracter anterior invaziei şi prin urmare similar cu ce se observă la noi.

Acum în urmă, cercetarea aceasta v'a fost prezentată supt forma autonomiilor în lumea de astăzi, aşa de restrânsă, a

Ladinilor sau Rumanșilor din Elveția, Italia, Tirol și Principatul de Liechtenstein, a cărui capitală, Vaduz, păstrează numele romanic al începuturilor.

O călătorie în Luxemburg, Marele Ducat de trei sute de mii de locuitori, unde s'au ținut ședințile Comitetului Internațional de Istorie, m'a pus în contact cu alte forme, care pornesc din aceeași situație a teritoriilor părăsite de autoritatea și apărarea imperială și silite prin urmare a-și căuta în propriile lor puteri, după instinctul lor de apărare, alcătuirea cea nouă.

Voiu cerceta acest interesant fenomen de Istorie Universală, de o așa de mare importanță pentru noi, în trei regiuni, atât de restrânse, care se găsesc în margenile acestui Stat minuscul.

Incep întâi cu capitala însăși, Luxembourg, al cării adevărat nume este Letzelburg, originea acestei numiri căutându-se în direcții care mi se par greșite, fiindcă este evident că avem a face, pe lângă noțiunea de *burg*, de cetate, corespunzând tradiției carolingiene, care s'a întins prin vár-urile unguești până în regiunile noastre, pe când, cu o mai bună interpretare, întemeietorul trebue să fie firește un Letzel. S'ar putea propune chiar a se vedea în acest nume amintirea aceluia, în limba germană, al însuși vechiului Attila, care el însuși era numit cu un cuvânt a cărui dezinență este gotică, trecând apoi și, în Peninsula Balcanică, la Slavi și dela aceștia întrând și în nomenclatura românească prin porecle ca: Frățilă, ș. a. m. d.

« Burgul » se găsește însuși pe șoseaua romană care duce dela Reims la Trier, vechea Augusta Trevirorum. Străzile cochetei capitale a Marelui Ducat se sprijină prin urmare pe lespezile romane. Chiar în fortificațiile medievale care se găsesc în plin mijlocul orașului, deasupra râului care-l străbate, anumite legături de piatră par să vină dintr'o epocă mult mai îndepărtată. De jur împrejur se întindeau pădurile, pe care, de altfel, Marele Ducat le păstrează cu așa de mare grijă și care formează și o mare bogăție și o mare frumuseță a țării. Avem a face deci cu o cetate din codru, precum a fost pe vremuri la noi Cetatea Neamțului, pe lângă așezările teuto-

nice de odinioară și alte mijloace de apărare, la trecători sau mai departe către șes.

O tradiție istorică, pe care o putem considera ca o legendă, vorbește de un Siegfrid, — care firește n'are a face cu eroul Nibelungilor și cu linia militară pe care regimul de astăzi din Germania a crezut cu cale s'o numească după acest poetic Făt-Frumos —, care ar fi întemeietorul stătulețului, dar, în altă parte, în mijlocul copacilor bătrâni este o fortăreață legată de amintirea unui Mansfeld din secolul al XVII-lea. Ce a făcut mai târziu, cu înaltele ziduri, cu șanțuri adânci, cu mijloace defensive potrivite cu arta militară din secolul al XVII-lea, un Vauban, nu interesează scopul pe care îl urmăresc și în această nouă cercetare.

Aici s'a făcut același lucru ca la noi în localități ca Hotinul, unde la început este cetatea puternică și pe urmă în umbra ei se așează un număr de servitori ai ostașilor și de ajutători de tot felul ai traiului lor, podgradul, « Sub-Cetatea », găsindu-se astfel alipit cu o continuă desvoltare la cetatea însăși, chiar după ce aceasta a încetat să mai îndeplinească misiunea ei dela început. De fapt și Târgul Neamțului, cum și Iașul, Bucureștii nu sunt, la origine, decât « podgraduri ».

Cu totul altfel este în ce privește interesanta localitate Diekirk, care păstrează încă un frumos mozaic roman. Aici, ca în atâtea locuri dela noi, la origine au fost așezări care se ridică până în epoca preistorică, de unde vine acel dolmen, căruia creștinismul de mai târziu, adus de apostolii anglo-saxoni, i-a dat numele, blăstămat, de Deiwelselter, adecă « Altarul Dracului » (numele grecesc luat dela Bizantini prin creștinismul lui Ulfila se păstrează în *Deiwel* mult mai bine decât în forma germanică literară de astăzi: *Teufel*).

Dominația romană era puternic întemeiată aici în secolul al III-lea, pe o vreme când însă axa Impărăției se depărtase foarte mult către Răsărit, acolo fiind, supt un întreg șir de Impărați luptători, centrul însuși al Romei Imperiale. Și aici ca și în alte locuri [1]) s'a păstrat pentru mormânt vechiul nume roman de « tumba », de unde francezul « tombe », care aici

[1]) In această privință se poate consulta și publicația Touring Clubului belgian, *Grand Duché de Luxembourg*, p. 41.

este Tomm sau Tone (Uff der Tonen). S'a relevat găsirea în aceste părți a unei medalii a lui Caracalla, care a fost bătută la Smirna, ceea ce arată că, pe când la noi tot felul de elemente occidentale, între care și Gali și Spanioli, se găseau amestecați cu localnicii și cu soldații veniți din părțile răsăritene, în schimb, până în acest depărtat Occident se aflaŭ luptători cari și-au fost dovedit vitejia chiar și în părțile asiatice. Când Imperiul a dispărut, populația de origine galo-romană, din ce în ce mai mult amestecată cu elemente germane, s'a strâns, ca în Noricul Sfântului Severin, ca pe linia Rinului, unde și astăzi cetățile episcopale Trier, Confluentia-Coblenz, Colonia (Agrippina) nu sunt altceva, cu amintirea arhiepiscopilor suverani, decât continuarea acestŭi sistem de organizare a celulei populare în jurul bisericii; răsare o vieață nouă în umbra crucii, care înfățișa pavăza religiei nouă, capabilă să oprească, să influențeze și să domine pe barbari. La noi ar părea că acest fel de organizare n'a existat, căci puterea episcopală s'a exercitat, în părțile românești, prin Vlădicii de pe malul drept al Dunării, dar oricine se gândește la rolul așa de mare pe care l-au jucat la noi «popii», cari erau, cu acest vechiu nume roman, amintind pe sacrificatorul păgân, egumenii mănăstirilor de care atârna așa de mult toată vieața locală, Domnii de mai târziu nefăcând decât să întărească această influență naturală, va recunoaște că, în altă formă, gruparea aceasta în jurul crucii a jucat un rol important și în trecutul nostru.

In localitatea din Luxemburg de care este vorba acum, numele cel noŭ nu înseamnă altceva decât însăși biserica germană, Diet fiind forma locală a acelei vechi denumiri pentru Germani: Tiot (de unde Thiotisk, deci Deutsch), pe care o întâlnim și în localități ca Thionville, care nu înseamnă decât «satul german», fără a mai pomeni de cuvântul Thiois, care, în vechea limbă franceză, înseamnă vecinul germanic dela Răsărit. Tradiția unei zidiri dela «1100» (deși trebue corectată data într'un sens mult mai vechiu) este legată de cea dintâi formă a bisericii locale, a *bisericii generatrice*, care ar fi în prima ei formă încă din secolul al X-lea și ar putea să repre-

zinte, dacă nu vechiul templu păgân, cum s'a pretins, cel puțin lespezile strămutate dela acesta pentru a face o zidire de închinăciune creștină, așa cum s'a întâmplat cu piatra Termelor dela Trier, care a servit la ridicarea strălucitei basilice din acest oraș.

Până târziu în secolul al XIII-lea, când acum puterea feudală se întinsese asupra formației populare dominate de clopotniță, se mai păstrează un sens de « jùdeț » atât de restrâns în acea *iustitia* de vale din « Diekirk », care este pomenită într'un document [1], deși această *iustitia* sau *iurisdictio* poate avea și un sens potrivit cu obiceiurile feudale ale evului mediu. Markvogtul, *marfoit*, apare mult mai târziu, atunci când înțelesul dela început al numelui localității dispăruse aproape cu totul, Diekirk neavând măcar obișnuita « cartă » de privilegii, care se recunoaște de noii stăpânitori vechilor așezări, odinioară cu totul independente, dar « semnul libertății » (*S. libertatis in Diekirken*) se întâlnește pentru toată această vreme în actele publice. Pentru originea numelui s'a încercat de un arheolog local, Branta, și o altă etimologie, celtică, în legătură cu numele lui Dumnezeu [2], etimologie care nu oferă însă nicio seriozitate.

Al treilea caz în legătură cu ceea ce am constatat privește localitatea Echternach.

Echternach, care se ivește în vechile acte publice sub forma Apternacum și Epternacus, cu finala evident romană, ceea ce face să se creadă că și aici ne găsim pe o bază străveche, trecând dela preistorie la stăpânirea Romei, s'a adunat, — ca și Diekirk, aceasta cu bisericile Sfântului Laurențiu și Sfântului Marcu, care nu par să fie niște patroni localnici, ci sfinți străini, aduși prin misionari —, în jurul, nu numai a unei personalități sacre, care să fi lucrat în aceste locuri și să-și fi găsit odihna în acest pământ, ci în jurul uneia din cele mai mari personalități răspânditoare de creștinism la începutul evului mediu. Este vorba de unul dintre acei apostoli pe cari i-a trimes lumea anglo-saxonă, mai de curând convertită și

[1] *O. c.*, p. 42.
[2] *O. c.*, p. 47.

prin urmare mai fanatică, pentru a duce religia crucii pe malurile, încă păgâne, ale Rinului. «Englezul» Willibrod s'a transformat în gura acestor oameni de altă nație în Sfântul Willibrord. Rămășițele lui, coborîte în această țărână, se află și astăzi în cripta împodobită cu interesante fresce dintr'o epocă destul de îndepărtată a evului mediu și de-asupra s'a ridicat interesanta basilică, păstrând și astăzi o parte din caracterul ei primitiv.

De sfântul ocrotitor, de pelerinagiile la mormântul lui renovat în timpuri cu totul noi, de acest «praznic», — asămănător cu acela pe care noi îl avem în Suceava, când mulțimi din toate regiunile vecine, și chiar de mai departe, se adună pentru a cere minuni Sfântului din secolul al XIV-lea care a fost Ioan dela Cetatea-Albă —, de ceremoniile ciudate, care se păstrează și până acum, cu lumea locală și cu cea venită de aiurea, care, având în frunte clerul și pe conducătorii orașului, înaintează în salturi ritmice către mormântul din criptă, s'a legat o întreagă vieață care trăiește și până acum de-a-lungul străzilor înguste, în casele cu înfățișare bătrână, cu un farmec ce atrage necontenit vizitatori și din țări străine. La noi, în jurul mormântului Sfântului Nicodim dela Tismana nu s'a putut alcătui o formație orășănească de acest caracter, ci, ca la Suceava, pentru acel sfânt dela Cetatea-Albă, ca la Curtea-de-Argeș, pentru singura sfântă din țărănimea noastră feminină, Filofteia, a fost întâi aglomerația de târg derivată din cetatea inițială, pentru ca pe urmă numai să i se găsească patronul.

Cu totul altfel a fost în Peninsula Balcanică, acolo unde, pe malul Mării Adriatice sau pe țărmul drept al Dunării, Sfinții Alexandru Dunăreanul, Vlasie Ragusanul, Trifon dela Cattaro, până la Sfântul Marcu din Veneția, de cealaltă parte a Adriaticei, s'a plecat, în aceste Romanii de caracter popular, înlocuind Imperiul, dela prestigiul supranatural al fericitului făcător de minuni, către care aleargă toate suferințile și toate speranțele omenești.

Dar Echternach nu reprezintă numai aceste origini și aceste caractere, pe care le putem apropia de lumea din care facem parte, dar nu de forma particulară pe care a căpătat-o ea pe

malul stâng al Dunării sau în regiunea Carpaților. Alături, este un alt motiv al întemeierii, care se continuă până departe în evul mediu și care mai ales face să mă opresc asupra acestei vechi cetăți medievale.

O doamnă de pământ, din prelungirea carolingiană prin semința lui Arnulf, rege al Italiei, Irmina, era, alături de însuși marele majordom, începător de dinastie, Pipin de Heristal, stăpânitoare în această « villa regia ». Se crede a se putea stabili data de 698, poate discutabilă, pentru cedarea către Sfântul Willibrord, împreună cu lăcașul care se alcătuise acum în cinstea lui, a stăpânirii înseși asupra pământului dimprejur, și Pipin ar fi adăugit darul său. Aceasta nu ne silește neapărat să admitem că Sfântul însuși ar fi intrat într'o situație de proprietate asămănătoare cu a seniorilor laici și că, precum procedau abații cari au avut în mâna lor puterea legată de acest mormânt venerat, s'ar fi stabilit în ordinea ecleziastică un drept de succesiune. Aceasta, deși, fără îndoială, ei au exercitat aceleași drepturi politice pe care în Peninsula Balcanică, la care revenim, le vedem atât de desvoltate în străvechiul centru dela Cetinie, în « Muntele Negru », unde « Vlădica » era în acelaș timp Domn. Călăuza oficială pentru Echternach poate scrie cu mândrie că, « dela 698 la 1795, se pomenesc șaptezeci și unul de egumeni, dintre cari unii s'au deosebit prin știința lor, alții prin energia și talentul de administrație » [1]).

Aici nu este prin urmare castelul, ci numai locuința abatelui în față cu mormântul care sfințește și nutrește în acelaș timp formația locală.

Dar locuitorii au vieața lor autonomă, care-și găsește expresia în clădirea menținută până astăzi, și ca obiect de curiozitate internațională, care se numește Denzelt. Intre zidurile ei se adunau breslele, având în fruntea lor pe obișnuitul scultet, care în franceza evului mediu capătă în această parte și forma, interesantă, de *écoutète*. Deși acest șef municipal trebuise să primească autoritatea abatelui, o situație corespunzătoare cu ce putea să fie, de exemplu, la noi, în Cetatea lui Roman-Vodă

[1]) *Echternach, Guide officiel,* p. 14.

din Moldova, căpetenia de bresle supt autoritatea supremă a episcopului, odinioară « Mitropolit al Țării-de-Jos », cetățenii se adunau, în afară de afacerile lor zilnice, care se rezolvau în acelaşi cuprins, la o mare adunare anuală de *Geding*.

O călăuză arată ce se petrece cu acest pelerinagiu: « Toți oamenii liberi erau datori să asiste la această adunare, în care se ceteau sentințele de dreptate, iar scabinii fixau burghezilor drepturile lor și stabileau amenzile *(buchten)*, mai ales pentru păcatele făcute în dauna pădurilor » [1]).

Supt toate raporturile organizația aceasta merită întreaga atenție a acelora cari caută, și pentru a lumina trecutul neexprimat în documente, ca la noi, al propriei lor țări, astfel de cazuri, a acelor istorici cari încep a-și da seamă că prin deosebite procedări, care nu sunt totdeauna documentare, se poate trezi din adâncul de unde s'ar fi crezut că sunt îngropate pentru totdeauna așezăminte și forme de vieață care au o însemnătate cu mult mai mare decât accidentele într'adevăr consemnate în acte ale unei vieți politice adesea de simplă suprafață.

---

[1]) P. 17.

Fig. 1. — Pomelnicul vechiu al bisericii Sf. Nicolae din Şcheii Braşovului.

Fig. 2. — Vechea pecete a bisericii Sf. Nicolae din Şcheii Braşovului.

PRIMELE INCERCĂRI DE RESTAURARE A OŞTIRILOR PĂMÂNTENE

DE

ION I. NISTOR
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în şedinţa dela 23 Iunie 1939

Vechile oştiri pământene, biruitoare la Valea-Albă şi Călugăreni, căzură, precum se ştie, pradă unui lent proces de desagregare. Acest dureros proces a fost iniţiat şi urmărit cu perseverenţă de Poarta Otomană, care, în calitatea ei de putere suzerană, credea că nu trebue să îngădue, ca Principatele vasale să se poată bizui cândva, în luptă contra oricui, pe propriile lor forţe militare. De aceea s'au dărâmat, din ordinul Porţii, cetăţile de apărare muntene şi moldovene. Din ordinul aceleiaşi puteri suzerane s'au împuţinat tot mai mult cadrele vajnicilor organizaţii militare din Muntenia şi Moldova, până ce, în epoca fanariotă, aceste cadre ajunseră să fie reduse la unităţi minuscule pentru paza curţii domneşti şi pentru îndeplinirea modestelor servicii de ordine şi siguranţă internă. De aceea curioasă trebue să ne apară întorsătura lucrurilor, când aflăm că primul îndemn pentru restaurarea oştirilor pământene pornise chiar dela aceeaşi putere suzerană, care timp de două secole recursese la măsuri drastice pentru slăbirea şi desfiinţarea lor.

Era în primăvara anului 1787, când relaţiunile diplomatice dintre Rusia şi Turcia se înăspriră în aşa măsură, încât un conflict armat între ambele puteri ameninţa să izbucnească dintr'o zi în alta. Pregătirile militare continuau cu febrilitate

în taberele adverse. Seraschierul de Ismail primi ordin să pregătească o armată de 40.000 de oameni, pentru a putea face față evenimentelor ce ar putea decurge din întâlnirea la Cherson a împărătesei Caterina a II-a cu Iosif al II-lea împăratul Austriei. Fermanul Sultanului autoriza pe seraschier să poruncească și *Voevozilor români* din Moldova și Muntenia, ca, pe lângă provizii pentru armata de operație, să ajute și cu « *oamenii lor proprii* », adică cu contingentele lor pământene, la sporirea și înmulțirea trupelor otomane.

Contele Metzburg, agentul diplomatic al Austriei la București, raporta la 13 Aprilie 1787 cancelarului Kaunitz că Nicolai-Vodă Mavrogheni a primit din partea seraschierului din Ismail următoarea copie după fermanul Sultanului:

« Aflând din izvor sigur, că prietenul nostru de până acuma principele Potemkin a înaintat în fruntea unei armate ruse până la granițele noastre, și cum nu putem ști ce scopuri urmărește, iar totodată însăși monarha sa vine în apropierea hotarului Imperiului nostru, și a pornit la drum și că acolo va sosi și un alt mare monarh și cum noi nu putem prevedea consecințele acestor evenimente, dar că trebue să ne punem în gardă față de toate eventualitățile, de aceea îți poruncim să concentrezi o armată de 40.000 oameni, și să o ții acolo consemnată la graniță. Noi îți vom trimite oameni din Anatolia și Rumelia iar tu vei putea face recrutări în Basarabia și în alte locuri; *noi poruncim și Voevozilor Moldovei și Valachiei să-ți trimită oameni de ai lor* și să-ți pună la îndemână proviziile necesare. Dacă vei fi atacat cumva, să te aperi vitejește, dar fără ordinul nostru precis să nu treci la atac și să nu deschizi ostilitățile » [1]).

O copie similară după fermanul de concentrare al Porții pare să fi fost trimisă și lui Alexandru-Vodă Ipsilanti la Iași.

Atitudinea Voevozilor români față de ordinul de recrutare al Sultanului a fost foarte deosebită una de alta. După mazilirea lui Alexandru-Vodă Mavrocordat ajunse Domn al Moldovei Alexandru Ipsilanti, în Decemvrie 1786 [2]). Numirea aceasta s'a făcut împotriva voinței boierilor, cari îl găseau mai potrivit

[1]) Hurmuzaki-Nistor, Doc. XIX, 1, Nr. CCLX, p. 291.
[2]) *Ibid.*, Nr. CCXXXV, p. 255 urm.

pentru Muntenia, unde mai domnise [1]). Noul domn părăsi Istanbulul la 1 Februarie 1787, ajunse la 1 Martie la Silistria, iar în zilele următoare îşi făcu intrarea în Iaşi [2]). Agenţia austriacă cunoştea pe Ipsilanti din timpul domniei sale la Bucureşti şi era încredinţată de simţimintele sale austrofile [3]). Indată după instalarea sa în scaunul domnesc din Iaşi, Ipsilanti trimise, în Aprilie 1787, şi anume chiar în prima zi de Paşti, pe fiul său, îmbrăcat în halat domnesc, să felicite pe baronul Metzburg, agentul austriac în Principate [4]). Noul Domn al Moldovei se menţinu în simţimintele sale austrofile şi le manifestă faţă de Metzburg cu prilejul declanşării războiului ruso-turc la 5/16 August 1787, când îşi exprima dorinţa ca trupele austriace să vină şi să ocupe Principatele [5]). In condiţiunile acestea, Ipsilanti nu se grăbi deloc cu organizarea de contingente pământene pentru întărirea trupelor otomane de operaţie. In schimb însă după ce Ipsilanti fu făcut prizonier [6]) de trupele austriace şi expediat prin Suceava [7]) şi Cernăuţi [8]), la Brün [9]), un grup de boieri din Iaşi cerură, în Aprilie 1788, autorizaţia ocupanţilor austro-ruşi de a organiza unităţi de trupe pământene [10]). In fruntea acestor unităţi de volintiri se puse căpitanul *Viţu*, un om curajos care tăiase mâna Turcului ce voia să aresteze pe Ipsilanti [11]). Generalul austriac Fabry, comandantul trupelor de operaţie din Moldova, primi oferta şi trimise unităţile de «*volintiri*» moldoveni la paza Prutului [12]).

La rândul lor, Ruşii nu înţelegeau să rămână mai pe jos, şi de aceea ei încurajau acţiunea unui negustor din Iaşi *Atanasie Gurschi*, care fusese în serviciul Ruşilor în războiul

---

1) *Ibid.*, Nr. CXXXVI, p. 257.
2) *Ibid.*, Nr. CCXLVIII, p. 271; Nr. CCLVI, p. 281.
3) *Ibid.*, Nr. CCXLIV, p. 265.
4) *Ibid.*, Nr. CCLX, p. 292.
5) *Ibid.*, Nr. CCLXXI, p. 308 şi Nr. CCLXXII, p. 309.
6) *Ibid.*, Nr. CCCXLV, p. 439.
7) *Ibid.*, Nr. CCCLVI, p. 444.
8) *Ibid.*, Nr. CCCL, p. 446.
9) *Ibid.*, Nr. CCCLXIV, p. 466.
10) *Ibid.*, Nr. CCCXLIX, p. 444.
11) V. A. Urechiă, *Istoria Românilor*, seria 1786—1800, vol. III, p. 177.
12) Hurmuzaki-Nistor, Doc. XIX, 1, Nr. CCCLXV, p. 468; Nr. CCCLXX, p. 475.

precedent şi care ajunsese vice-consul rusesc la Chilia. Gurschi era născut în Moldova din rândul refugiaţilor poloni şi-şi asumase titlul de maior sau chiar de colonel de Arnăuţi. Ajutat de un oarecare Căpitan Dimitrie, el se oferi Ruşilor să organizeze un grup de *volintiri arnăuţi*, cerând totodată şi autorizaţia divanului din Iaşi pentru recrutarea de *volintiri pământeni*. Incercarea sa pare însă să fi eşuat din cauza lipsei de bani » [1]).

Dar dacă în Moldova apelul Sultanului se lovi de rezistenţa lui Ipsilanti, el găsi în schimb un puternic răsunet în Muntenia, unde, după mazilirea lui Mihai-Vodă Suţu, domnia ţării fu încredinţată în Aprilie 1786, lui Nicolai Mavrogheni, ostrovean sau tăuşan [2]) din Paros, fost dragoman pe lângă capidanbaşa Gazaerli Hasan [3]).

Spre deosebire de Ipsilanti, noul domn al Munteniei era devotat Porţii şi adversar declarat al Austriei şi Rusiei. De aceea el primi cu însufleţire ordinul Sultanului de a reorganiza armata pământeană. Cât despre Ipsilanti, el îl defăima în faţa boierilor în cuvintele cele mai aspre ca pe « un ignorante, una bestia, una canaglia comme tutti gnei Fanarioti » [4]). Iar când Metzburg îi aduse la cunoştinţă că doreşte să plece la Iaşi pentru a se prezenta lui Ipsilanti, Mavrogheni izbucni: « Cosa volete far da quella canaglia, uomo sènza fidé, che non sa nè tratare, nè governare » [5]). Limbajul acesta pătimaş arată că Mavrogheni era un temperament, excentric, înclinat spre acţiuni pripite şi exagerate [6]). Dar ceea ce merită să fie relevat, este hotărîrea sa fermă de a organiza o armată pământeană, pentru ca să se poată împotrivi invaziei austriace în Muntenia. In scopul acesta el trecu în grabă dela vorbe la fapte. Incă în Mai 1787 ambasadorul Prusiei din Constantinopol raporta la Berlin, că Mavrogheni « înrolase 500 de galeongii, adică marinari

---

[1]) Hurmuzaki-Nistor, Doc. XIX, 1. Nr. CCCLXVII, p. 471 şi 473.

[2]) Grec insular, iepure.

[3]) Cf. V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, tom. III, p. 18 urm.

[4]) Hurmuzaki-Nistor, Doc. XIX, 1, Nr. CCLXXVI, p. 316; cfr. Ionnescu-Gion, *Câteva pagini din istoria Fanarioţilor din România*; Nicolai P. Mavrogheni, în « Revista Nouă », I, 1888, p. 216 urm.

[5]) Hurmuzaki-Nistor, Doc. XIX, 1, Nr. CCLXXX, p. 325.

[6]) D. Fotino, *Istoria Daciei*, trad. d. Sion, tom. II, p. 174.

greci pe galeoanele Sultanului, foști pirați cruzi și neînduplecați, pentru garda sa, pe care o îmbracă cu mintene scurte, cusute cu gaetan, și o înarmă cu iatagane, săbii și cartușiere. El își propuse să sporească numărul celor înrolați, cu Români, constrângându-i la instrucție militară și la disciplină europenească » [1]).

Agentul austriac Metzburg confirmă informația lui Diez din Constantinopol prin raportul său către Kaunitz din 9 Septemvrie 1787. In acest raport Metzburg arată că principele Mavrogheni, conformându-se ordinului Sultanului, a și organizat în București două centre de recrutare pentru corpul său de oaste. Cei recrutați primeau 7 florini la înrolare și o soldă regulată de 7 fl. pe lună. Metzburg arată că lumea se îndesa la recrutare; chiar sătenii părăseau plugul și grăbeau la centrele de recrutare pentru a primi solda de 7 fl. Pe calea aceasta se recrutase un contingent de 3.500 oameni. Dar însuflețirea Românilor pentru înjghebarea unei oștiri pământene nu era deloc după placul Austriacilor și de aceea Metzburg credea că Mavrogheni, neavând bani în visterie, nu va putea plăti solda volintirilor, care se ridica la 25.000 fl. lunar, decât cel mult pentru o lună, iar că după aceea ostenii vor recurge la jaf și pradă, astfel că nimeni nu va mai fi sigur de ei [2]). Recrutări pentru corpul de oștire s'au orânduit și la Craiova. Banul Ghica avea ordin să recruteze la Craiova 8 steaguri de seimeni. Instrucția trupei începu cu toată seriozitatea. Insuși principele Mavrogheni asista la instrucția trupei pe câmpul de exerciții din București. Cum focurile de tunuri nu urmau decât din 30 în 30 de minute, Domnul dădu ordin să se sporească numărul servanților la 6 oameni, pentru ca descărcările să poată urma mai repede [3]). Mai greu de soluționat era problema procurării de muniții. In scopul acesta, Mavrogheni trimise oameni de încredere în Ardeal, ca să cumpere praf de pușcă și proiectile pentru arme și tunuri. Principele dădu totodată ordin ca, pentru cazul când în Ardeal nu s'ar putea obține ghiulele necesare, atunci să se adune pietre rotunde pentru

[1]) N. Iorga, *Acte și Fragmente*, II, p. 207.
[2]) Hurmuzaki-Nistor, Doc. XIX, 1, Nr. CCLXXX, p. 327.
[3]) *Ibid.*, Nr. CCLXXXII, p. 329 urm.

încărcarea tunurilor. La 27 Septemvrie 1787 Principele scoase o unitate de recruţi la instrucţie în curtea palatului. Recruţii erau înarmaţi cu puşti vechi, enorm de grele, pe care Principele le cumpăra de unde putea. Instrucţia era încredinţată unor dezertori ruşi din ultimul războiu. După afirmaţia lui Metzburg, aceştia erau elemente suspecte şi decăzute, ce fuseseră angajate ca ofiţeri. După ce timp de jumătate de ceas li s'a făcut instrucţia, arătându-le cum să stea drepţi, cum să păşească şi cum să mânuiască arma, recruţii au primit ordin să execute mişcările. Unii din ei nu reuşiră să le execute întocmai şi de aceea ei, descurajându-se foarte curând, încercară să fugă dela instrucţie, aruncând puştile din mână, şi vociferând că nu vor să ştie nimic de asemenea lucruri, locul lor fiind la coarnele plugului. Principele Mavrogheni, care era faţă la această scenă, nu-şi pierdu cumpătul, ci adresă recruţilor cuvinte de îmbărbătare, zicându-le că se vor obişnui cu încetul şi cu asemenea îndeletniciri şi dădu ordin ca trupa să fie condusă la cantonamentele ei [1]).

« Fac totum » la armata Principelui era un oarecare *Mozzi*, de felul său călugăr franciscan, cunoscut la Pera sub numele de *Il P. Antonio*, şi care îşi părăsise postrigul Cordelierilor (Franciscanilor), de frica pedepsei ce-l aştepta din cauza relei sale purtări. Refugiindu-se la Bucureşti, Mozzi ajunse curând omul de încredere al Principelui, care-i încredinţă comanda asupra artileriei şi-l înaintă la gradul de t o p c i-b a ş a. El făcea instrucţia recruţilor la tunuri şi izbuti să-i deprindă destul de repede cum să tragă bine. Mavrogheni mai încredinţă răspopitului franciscan şi supravegherea construcţiei podului de vase peste Dunăre, care urma să fie ridicat din ordinul Sultanului [2]). La 3 Noemvrie 1787, Mavrogheni trecu în revistă oştirea sa. La această paradă militară el invită să asiste mai mulţi Turci şi Greci. Trupa se prezentă destul de bine. Unităţile călări executară un atac cu săbii, repeziră din arcurile lor nouri de săgeţi spre ţintă, iar topciii, adică artileriştii, dădură salve de tunuri încărcate cu pietre rotunde, aşa că

[1]) H u r m u z a k i-N i s t o r, Doc. XIX, 1, Nr. CCLXXXVI, p. 334 urm.
[2]) *Ibid.*, p. 335; cf. H u r m u z a k i-O d o b e s c u, Doc. Supl., I, vol. II, Nr. LXXXIII, p. 49.

Pitarul Christaki putea înregistra, în cronica sa rimată, versuri ca acestea:

> « P'atunci trăsniau tunurile
> De le mergeau fumurile;
> De trăsnet mult şi de plésnet
> Iţi sbura părul din créştet » [1]).

Principele sălta de bucurie, dând expresie entusiasmului său într'o lungă şi însufleţită cuvântare, în care sfătuia trupa să aibă încă niţică răbdare, că în scurtă vreme ea îşi va găsi răsplata cuvenită. Curând va izbucni războiul contra Nemţilor sperjuri, cari sunt pe cât de lăudăroşi, pe atâta de laşi. Atunci însuşi Principele se va pune în fruntea oştirii, pentru a o conduce peste graniţă, în scopul de a spori cuceririle augustului său stăpân: Sultanul. In Ardeal orice sat este cât un oraş şi oamenii sunt avuţi. Acolo fiecare ostaş se va putea alege cu pradă bogată, putând face prizonieri câţi va dori. Asistenţa şi trupa aclamară pe Principe cu nesfârşite explozii de bucurie şi jurară să treacă prin sabie pe toţi Nemţii [2]).

Atitudinea aceasta războinică a lui Mavrogheni corespundea planurilor şi intenţiunilor Porţii. Protectorul său capidan-başa îi trimise în dar un prea frumos cal arab, *Tabla-Başa*, pe care Mavrogheni îl instală chiar în palatul domnesc, alăturea de camera sa de culcare. El petrecea zilnic mai multe ceasuri în apartamentul calului său, grijind de el ca în poveşti [3]). Tabla-Başa era calul pe care principii îl primeau ca dar dela Poartă, la instalarea lor în scaunul domniei [4]). Ionnescu-Gion susţine că Mavrogheni şi-ar fi ridicat calul la rangul de clucer ca şi Caligula şi l-ar fi acoperit cu un caftan anume croit pentru scumpul patruped [5]).

Inăsprirea tot mai accentuată în relaţiile dintre Poartă şi Austria îndeamnă pe Mavrogheni să recurgă din vreme la

---

1) *Pitarul Christaki, Istoria faptelor mavrogheneşti şi a resmiriţii din timpul lui*, publicată în « *Buciumul* », lui Cesar Boliac, Ianuarie—Februarie, 1863.

2) Hurmuzaki-Nistor, Doc. XIX, 1, Nr. CCXCVI, p. 353.

3) *Ibid.*, Nr. CCCII, p. 373.

4) *Ibid.*, Nr. CCCCX, p. 519.

5) Ionnescu-Gion, *l. c.*, p. 227.

măsuri de siguranță și prevedere. Din raportul agentului austriac din București, dela 19 Noemvrie, aflăm că Principele dădu ordin de evacuare în grabă a întregului mobilier din palatul domnesc. Măsura aceasta neașteptată nelinişti pe boieri și-i determină să ceară Domnului explicații. Mavrogheni le răspunse evasiv, întorcându-le la rândul său întrebarea, dacă nu știu că este războiu și că dânsul se bucură de reputația unui mare comandant de oștire. In această calitate, el nu trebue să poarte cu sine nimic de prisos și nici să se deosebească în uniforma sa prin nimic de ostașul de rând [1]).

După rapoartele Agenției, din Octomvrie 1787, Poarta ar fi autorizat pe Mavrogheni, să recruteze 3.000 călăreți și 5.000 pedeștri, din rândurile populațiunii rurale [2]). Cifra aceasta este adeverită și prin un act intern dela Mavrogheni și anume prin: « *Ponturile după buna orânduială a cetei ostășești din breasla spătăriei* ». După aceste ponturi oștirea pământeană, organizată de Nicolai-Vodă Mavrogheni, se compunea din:

96 *steaguri de Seimeni « precum au fost în vechime »*, și anume din 90 steaguri mari de câte 100 liude sau oameni, și 6 steaguri mici de câte 50 liude. Steagurile de Seimeni trebuiau să fie « pururea gata cu caii lor spre orice treabă a țării și pentru paza curții domnești ». Fiecare *steag* era comandat de un *căpitan*, care avea sub ordinele sale *odobași*, *ceauși* și *stegari*. Căpeteniile oștirii primeau leafa lor din visteria domnească și anume: căpitanul 20 taleri, odobașul 2 taleri, ceaușul 1,60 și stegarul 1,30. Deodată cu retribuția la fiecare 4 luni ei mai primeau, după vechiul obiceiu și « *postavurile* », necesare pentru uniforma ostășească, și anume postav roșu pentru liude, verde pentru zapcii și galben pentru căpitani. Pe lângă cele 96 steaguri de Seimeni mai erau și 4 steaguri de *Arnăuți*, câte 100 liude, « fiindcă erau și aceștia trebuincioși ». Arnăuții se găseau în aceleași condițiuni de leafă ca și Seimenii. Se mai menționează de un steag de *Lefegii spătărești*, cu 150 liude, un steag de *Lefegii căpitănești* de 100 liude și 8 steaguri de *Scutelnici* cu câte 50 liude fiecare.

---

[1]) Hurmuzaki-Nistor, Doc. XIX, 1, Nr. CCXCVII, p. 354.
[2]) *Ibid.*, Nr. CCLXXXVIII, p. 339.

Oștirea pământeană organizată de Nicolai-Vodă Mavrogheni se compunea deci din:

90	stéaguri mari de Seimeni a 100	9.000	liude
6	» mici de Seimeni a 50	300	»
4	» de Arnăuți a 100	400	»
1	» de Lefegii spătărești a 150 . . .	150	»
1	» » » căpitănești a 100 . . .	100	»
8	» » Scutelnici a 50	400	»

La un loc deci:

110 steaguri cu . . . . 10.350 liude

Comandant asupra oștirii pământene fu numit marele spătar *Nicolache Mavrogheni*, o rudă a Domnului [1]).

Agentul austriac Metzburg nu vedea însă cu ochi buni înjghebarea unei oștiri pământene, de aceea rapoartele sale sunt cât se poate de tendențioase față de noua instituție. El raporta mereu la Viena că unitățile naționale s'ar deda la excese de tot felul, prădând și jefuind satele prin care treceau. Ei s'ar arunca asupra turmelor de oi și vite, pentru a-și alege din ele exemplarele cele mai frumoase pentru aprovizionarea lor, iar îndată ce se vedeau amenințați cu sancțiuni pentru reaua lor purtare, ei ar fugi cu duiumul la vetrele lor. Cazuri izolate de indisciplină se vor fi produs fără îndoială, dar generalizarea lor, cum o face Metzburg, nu poate fi decât o regretabilă exagerare. Dimpotrivă, tânăra oștire pământeană își luase misiunea în serios, o dovadă că vechile virtuți militare renășteau în sufletul poporului român. Pitarul Christaki salută cu simpatie, restaurarea oștirii naționale, premergătoare pandurimii lui Tudor Vladimirescu, precum se vede din următoarele versuri:

> « Iar pe Românii de țară
> Ce-i strânsese de pe afară
> După ce le făcu leafa,
> Ii mai puse la o treabă,
> Ca să învețe și muștra,
> Să știe să dea cu pușca.

[1]) V. A. Urechiă, *l. c.*, p. 120 urm.

Apoi să stai să priveşti
Şi cu drag să pomeneşti
De Românaşii voinici
Incălţaţi toţi cu opinci;
Să te fi dat la o parte,
Să vezi regule curate;
Cât erau de drăgălaşi!
Se mira care-i vedea
Şi la ei gura căsca,
Că păreau c'au fost cătane
De când au ieşit din foale.
De aşa muştră curată
Se tot mira lumea toată...
Mândri şi cu veselie.
Grecii ca nişte măgari
Se mirau de opincari,
Cari, de când s'au născut,
Puşcă 'n ochi nu au văzut,
Pe care-i credeau mişei
Neslujindu-se de ei.
Căci ei când veneau în ţară
Intrau cu oameni de afară;
Şi buni pentru ostăşie
Nu credeau Români să fie.
Şi-acu 'n oaste de-i puneau
Mai multă fală făceau» [1]).

Un alt cronicar al vremii, *Dionisie Eclesiarhul*, aprobă şi el începuturile de renaştere a oştirii pământene, zicând: « Iar Domnul Mavrogheni încă au pus oaste străji pe marginea ţării, Turcii beşlii, cu căpitenii beşlii, agale şi odobaşi, *oaste din ţară*, că făcuse *căpitănii* cu steaguri frumoase, zugrăvite cu sfinţi, îmbrăcându-i cu capoduri domneşti, dându-le şi lefi, numind *căpitănia lui Sti Gheorghe*, şi a lui *Sti Dumitru* şi a lui *Sti Teodor Tiron* şi a altor Sfinţi, era şi căpitănii de Arnăuţi cu Turci amestecaţi » [2]). După mărturia Eclesiarhului Dionisie, Sultanul ar fi trimis lui Mavrogheni caftan împărătesc şi cu ferman l-ar fi făcut să fie *Seraschier*, adică generalisim plenipotent, « ca să aibă paza Ţării-Româneşti de către

---

[1]) *Buciumul*, Ianuarie—Februarie, 1863, p. 36.
[2]) Dionisie Eclesiarhu, *Chronograful Tierei-Romanesci*, dela 1764—1815, în « Tesaur de Monumente Istorice », II, p. 173.

Nemți, să le stea împotrivă cu războiu și să nu-i lase de a intra în țară » [1]). *Turcii* priveau deci cu ochi buni înjghebarea noii oștiri de țară, chemată să apere, împreună cu dânșii, granițele amenințate de Austriaci. In schimb Grecii naționaliști așteptau dela Mavrogheni să întrebuințeze oștirea pământeană pentru eliberarea patriei elene, precum o încercase mai apoi Alexandru Ipsilanti, care se izbi de împotrivirea pandurilor lui Tudor. De aceea ei disprețuiau pe Mavrogheni care nu voia să le facă pe voie.

Incercările de organizare a unei oștiri naționale, nu puteau fi privite cu indiferență de comandantul trupelor austriace din Ardeal care ceru socoteală Domnului. Drept răspuns Mavrogheni porunci secretarului său Persiani să comunice generalului Fabris, că prin reorganizarea oștirii pământene, dânsul nu urmărește alt scop decât acela de a împiedeca intrarea unui pașă turcesc în țară [2]). Agentul austriac din București raportă însă la Viena că Principele ridică oameni dela plug și-i încorporează pentru a-și atinge scopul final, care culminează în dorința sa de a comanda el însuși o armată tot așa de puternică și numeroasă ca cea turcească [3]). Unitățile de observație dela granița Ardealului se găseau sub comanda postelnicului al doilea, iar Grecul Arcuda, un fost agent vamal, fu trimis de Domn la Timiș, în fruntea unei unități de oaste, ca să controleze persoanele ce ieșiau și intrau în țară [4]).

Pe lângă steagurile de Seimeni, alcătuite din Români indigeni, ființau și unități de Arnăuți, ce erau compuse din Albanezi, Greci, Sârbi, Bulgari, etc., gata oricând să servească pe cel ce-i plătea mai bine. Acestea erau oștile lui Mavrogheni și de aceea Domnul ordonă desarmarea unor unități de Arnăuți. Dar comandanții acestor unități, refuzară să execute ordinul Domnului, zicând: « Arnăuții preferă să fie uciși, decât să predea armele. Măria Ta poate face singur acest lucru, noi însă nu putem executa ordinul de desarmare ».

---

[1]) Dionisie Eclesiarhu, *l. c.*, p. 170.
[2]) Hurmuzaki-Nistor, Doc. XIX, 1, Nr. CCLXXXV, p. 334: « a cru à propos de faire quelques recrues aux siennes, pour éviter s'il est possible, l'entrée d'un pacha dans la terre de la Valachie ».
[3]) *Ibid.*, Nr. CCLXXXVI, p. 335.
[4]) *Ibid.*, Nr. CCXXXII, p. 329 urm.

Mavrogheni a săvârșit desarmarea, iar pe comandanții nesupuși i-a trimis sub pază la Craiova și Pitești [1]). Neîncrederea lui Mavrogheni față de Arnăuți era întemeiată. Agentul Metzburg raporta la Viena, că 4 căpetenii de Arnăuți, în fruntea unei unități de 300 de oameni, s'ar fi oferit generalului Fabris să prindă pe Mavrogheni și să-l predea generalului la Sibiu, iar acesta ar fi refuzat trădarea [2]).

Izbucnirea războiului austro-ruso-turc dădu prilej lui Mavrogheni de a pune la încercare pretinsele sale însușiri strategice precum și puterea de rezistență a tinerii oștiri pământene. La 27 Ianuarie 1788, Mavrogheni dădu ordin marelui spătar să înainteze cu 300 de oameni din oștirea națională spre Focșani, pentru a opri pe loc avantgarda trupelor austriace din Moldova, care năzuia spre Muntenia. In seara zilei următoare, Principele convocă sfatul boierilor și le ceru să aleagă 25 de tineri din primele familii boierești, care să urmeze trupa marelui spătar spre Focșani. Fiul lui Ghica se găsea în fruntea tinerilor care pleacă la 30 Ianuarie, pe o vreme foarte rea, spre Focșani [3]). Măsura aceasta dovedește, că Mavrogheni intenționa să încredințeze comanda asupra unităților din oștirea pământeană tinerilor fii de boieri și nicidecum unor aventurieri străini. Dar cu toate acestea unii dintre boieri, ca Ion Cantacuzino și Scarlat Câmpineanu, nu erau în vederile Domnului și de aceea ei fugiră la Nemți, cum arată Nicolae Bălcescu în biografia spătarului Cantacuzino [4]). Insuși *Enache Văcărescu* să fi răspuns Domnului: « Cum vrei, Măria Ta, să amesteci țara în gâlceava dintre trei împărați? Rolul nostru nu e să ne batem, că *Românul nu mai știe să se bată, ci să dea proviant oștirilor străine* » [5]). Și totuși Mavrogheni reuși să înfrângă împotrivirea și să organizeze oștirea de țară în așa fel, ca ea să poată opri la început intrarea Austriacilor în țară și chiar să năvălească în Transilvania și să aducă acolo mari pagube inimicului. La Brașov, la Sinaia, la Cozia și pretutindeni unde unitățile române se ciocneau cu Nemții, ele la

[1]) *Ibid.*, Nr. CCCVII, p. 380.
[2]) *Ibid.*, Nr. CCCXXIII, p. 403.
[3]) Hurmuzaki-Nistor, Doc. XIX, 1, Nr. CCCXII, p. 387.
[4]) *Magazinul Istoric pentru Dacia*, I, p. 191 urm.
[5]) V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, seria 1786—1800, III, p. 87.

început ieşeau învingătoare, ceea ce făcea pe Mavrogheni să se convingă şi mai mult că planul său de restaurare a oştirii de ţară nu dăduse greş.

După fuga lui Ipsilanti din Iaşi, Mavrogheni se considera domn şi al Moldovei, lansând în calitatea aceasta şi un ordin către locuitorii din isprăvniciile Putna şi Tecuci, prin care arăta că după trădarea slăbănogului de Ipsilanti, care i-a predat Nemţilor, a rămas el *Domn şi al Moldovei;* în această calitate porunceşte tuturor să rămână la vetrele lor, să se înarmeze contra năvălitorilor, şi să se încreadă în scutul şi vitejia sa, întru cât dânsul este gata să le sară în ajutor cu o *formidabilă armată*, cu care va izgoni pe Nemţi din Moldova [1]). La 16 Mai 1788 Domnul adresă căpitanului *Viţu* şi tuturor odobaşilor, bairacterilor, ceauşilor şi neferilor din căpitănia acestuia un apel, în care, mustrându-i pentrucă au pornit să se împotrivească cu arme contra Turcilor, îi invită să se lepede de « fandosiile » pe care vrăjmaşii le-au băgat în capetele lor şi să vină către el cu plecăciune şi să se închine » [2]). Căpitanul Viţu şi alţi şapte camarazi de ai săi n'au urmat chemării lui Mavrogheni. In schimb însă Dumitru, feciorul moldoveanului Ienaki Sprinceană, ce comanda o ceată de neferi, trecu de partea lui Mavrogheni şi luă parte activă la lupta dela Vaslui [3]). Mavrogheni răsplăti vitejia lui Dumitru Sprinceană cu « o leafă pe toată ziua câte 10 bani, care această milă de leafă să o aibă nestrămutat în toată vieaţa lui şi după moartea lui să se dea această milă de leafă la copiii lui » [4]).

La 6 Decemvrie 1788 Mavrogheni lansă un alt manifest către Moldoveni, dojenindu-i pentru « *hainlîcul* » lor şi invitându-i să se reîntoarcă la vetrele lor şi să se apuce de muncă pentru a-şi agonisi hrana vieţii lor iar pe el să-l ajute, că dânsul a pregătit o oaste de 40.000 şi « *îmbrăcând însuşi opinci* », va veni contra volintirilor haini şi-i va pierde [5]).

Incă în Februarie 1788 Mavrogheni lansase un manifest contra Austriacilor, în care boierimea, clerul şi târgoveţii

[1]) Hurmuzaki-Nistor, Doc. XIX, 1, Nr. CCCLVI, p. 457.
[2]) V. A. Urechiă, *l. c.*, p. 177.
[3]) *Ibid.*, p. 179.
[4]) *Ibid.*, p. 179.
[5]) *Ibid.*, p. 182.

erau invitați să păstreze credința datorită Sultanului și să nu se încreadă în Austriaci, cari sunt nestatornici ca și frunzele ce cad în apă și cari s'au ajuns cu Rușii. Aceștia au amăgit totdeauna populațiunile țărilor invadate de ei, încercând să le abată dela credința față de Poartă, pentru ca apoi să rămână expuse răzbunării Sultanului. La fel răspândesc și Austriacii fel de fel de manifeste, « pentru a vă face a crede, că vor rămânea stăpânii acestei țări. Dar așa ceva nu se poate și ei nu fac altceva, decât să răspândească turburare și vrăjmășie în țară. Austriacii doresc să intre în țară, dar se tem de oștirile Sultanului, care sunt nebiruite, cu toate că toți vecinii s'au conjurat contra lor ». Dar aceștia nu vor putea isprăvi nimic, pentrucă și el personal a concentrat o oștire deopotrivă de puternică ca și a inimicilor, și Dumnezeu îi va ajuta de bună seamă, fiindcă el este un bun creștin și nu Neamț. De aceea el chiamă la luptă pe toți adevărații creștini, poruncindu-le să se înarmeze cu săbii, pistoale și cu orice altă armă contra Nemților, spre a-i împiedeca de a trece granița după jaf și pradă, deopotrivă cu Muscalii. Norodul să rămână credincios Sultanului și să știe că cei ce răspândesc manifeste austriace, vor fi excomunicați și blestemați de Dumnezeu. Iar cei ce vor prinde pe vreunul dintre acești răspânditori, acela nu va fi numai ridicat la cinuri de cinste, ci va primi un dar de 300 fl., iar dacă va fi țăran, el va fi înaintat pe loc la rangul de boier. De altfel cei ce vor fi prinși cu asemenea manifeste, vor fi imediat trași în țeapă. De aceea el cerea imperios tuturor să se supună ordinelor date. Contribuțiile ce s'au impus trebue să fie plătite, dar în viitor nu se vor mai impune noi contribuții, aceasta firește sub condiția ca toți să se ridice și să biruiască pe Nemți [1]).

La începutul lui Martie 1788 el trimetea o proclamație « tuturor locuitorilor din ținutul Brașovului « *parte bisericească și mirenească, cu dregătorie politicească și ostășească* », în care îi sfătuia « să-și dea ei înșiși supunere fără de războiu și împotrivire » și « *să se alcătuiască iarăși la acest principat de unde s'au desghinat* », căci el este gata să-i primească, « *cu orice legături și privileghiuri, ce vor socoate că le pot fi de folos,*

[1]) Hurmuzaki-Nistor, Doc. XIX, 1, Nr. CCCXVIII, p. 398 urm.

atât la partea bisericească, cât şi ostăşească şi politicească [1]. Iar la 6 Octomvrie el răspundea « tuturor locuitorilor dela satele ce se numeşc: *Săcele*, *Târlungeni*, *Zazeni*, *Purcăreni*, *Podila*, *Prejmite* şi *Hărman* din ţinutul Braşovului », că a luat act de « supunerea şi plecăciunea » exprimată de cei şapte « *elcii* » trimişi ai lor, asigurându-i de « *dreapta şi creştineasca sa oblăduire* » [2].

Steagurile de Seimeni, întărite cu detaşamente turceşti, ocupară trecătorile dela Buzău, Timiş, Bran, Câineni şi Turnul Roşu, pentru a împiedeca intrarea Austriacilor în ţară. Ele rezistară acolo cu succes, dând dovadă de curaj şi disciplină. La 9 Iunie 1788 fu respins atacul Austriacilor la Bran, iar în zilele de 13 şi 14 fu respins un atac austriac în strâmtoarea dela Buzău, pricinuind Austriacilor o pierdere de 117 oameni, în frunte cu locotenentul Martini [3]. Victoria dela Buzău a fost sărbătorită la Bucureşti timp de trei zile. Ea a produs o profundă impresie asupra populaţiei, care rămase adânc impresionată aflând că tânăra oştire română ştie să lupte şi să învingă [4]. Succesul acesta de arme ridică foarte mult moralul lui Mavrogheni şi-l face să se creadă învingător pe toată linia. In Septemvrie 1788 el se exprimă plin de îngâmfare faţă de agentul austriac Merkelius declarând: « *Eu sunt tot aşa de mare ca şi împăratul roman şi nu mă tem de nimeni decât de Dumnezeu* » [5]. Numai că pentru afirmarea puterii sale, Mavrogheni avea nevoie de mulţi bani. Iar sumele necesare pentru purtarea războiului nu le putea obţine pe altă cale decât sporind impozitele şi silind pe boieri şi arhierei să contribue cu avutul lor la cheltuelile oştirii, ceea ce făcea ca numărul adversarilor săi să crească mereu [6].

Inaintarea vertiginoasă a Austriacilor din Moldova spre Focşani determină pe Principe să ceară întărirea frontului dela hotarul Munteniei. El trimetea curieri la comandanţii turci dela Dunăre, cerându-le ajutor. Cara Osman, coman-

[1] V. A. Urechia, *l. c.*, p. 200 urm.
[2] *Ibid.*, p. 230 urm.
[3] Hurmuzaki-Nistor, Doc. XIX, 1, Nr. CCCLXVIII, p. 473 urm.
[4] *Ibid.*, Nr. CCCLXXXV, p. 490.
[5] *Ibid.*, Nr. CCCC, p. 508.
[6] *Ibid.*, Nr. CCCCV, p. 513.

dantul frontului din Pasul Vulcan, primi la începutul lui Octomvrie 1788, din partea lui Mavrogheni, următoarea scrisoare: « Cu toate faptele tale, pe cari cu toată vitejia le-ai săvârșit la Vulcan, Hațeg și în părțile învecinate, nu mă poți mulțumi pe deplin, până nu-mi trimiți *cheile cetății Sibiului*. Iar ca să vezi cât de mult țin eu la săvârșirea acestei fapte, îți trimit în dar pe Tabla-Bașa meu, care este darul cel mai prețios pe care l-am primit dela Poartă. De dragul lui vei face tot ce-ți stă în putință, pentru a mă *despăgubi cu Sibiul* ». Din nefericire însă atacul lui Cara Osman contra Sibiului eșuă și el trebui să se retragă, cu pierderi simțitoare, din valea Hațegului și să ocupe pozițiuni în regiunea dealurilor. Situația aceasta de pe front determină pe Mavrogheni să se gândească serios la situația precară în care ajunsese. Pentru a preîntâmpina primejdia ce-l amenința, el își ținea la îndemână 700 de vehicule cu animalele de tracțiune necesare pentru a putea evacua, dincolo de Dunăre, avutul său [1]). Cu toate acestea el nu uită însă de aprovizionarea oștirii sale, dând ordin să se facă depozite de alimente și furaje la Curtea-de-Argeș, Pitești, Câmpulung, etc. [2]), iar pe Turcii cari părăseau frontul și vroiau să fugă peste Dunăre, îi oprea cu forța și-i trimetea la datorie [3]).

La începutul lui Noemvrie 1788 trupele turco-române ocupau linia: Târgu-Jiu—Râmnicul-Vâlcei—Pitești—Câmpulung—Târgoviște—Câmpina—Vălenii-de-Munte—Buzău—Râmnicul Sărat—Focșani—Brăila. Pe linia aceasta de front se concentrară trupele pentru hibernare [4]). Operațiunile reîncepură numai în Martie 1789, când Mavrogheni luă măsuri severe pentru întărirea unităților și aprovizionarea lor [5]). Poarta încredință comanda asupra trupelor din Principate lui Osman-Pașa, fostul comandant al Hotinului, iar Mavrogheni primi din partea Sultanului un decret de laudă pentru atitudinea sa războinică [6]).

---

[1]) Hurmuzaki-Nistor, *Doc.* XIX, 1, Nr. CCCCX, p. 519 urm.
[2]) *Ibid.*, CCCCXII, p. 522.
[3]) *Ibid.*, Nr. CCCCXII, p. 519.
[4]) *Ibid.*, Nr. CCCCXIV, p. 523 urm.
[5]) *Ibid.*, Nr. CCCCXXV—VI, p. 533 urm.; cfr. Nr. CCCCXXVIII, p. 535.
[6]) *Ibid.*, Nr. CCCCXXX, p. 537.

In timpul acestor pregătiri muri Sultanul Abdul-Hamid, după cât se pare otrăvit, iar în locul său ajunse padişah, Selim. Schimbarea aceasta la tron provocă schimbări radicale în rândurile demnitarilor Porţii. Intre cei ameninţaţi cu moartea se găsea şi Capidan-Başa, protectorul lui Mavrogheni [1]). Din cauza aceasta situaţia Principelui se înrăutăţea mereu. De groaza războiului, populaţia fugea în munţi şi în păduri, lăsând ogoarele în paragină, iar uneltirile adversarilor săi la Poartă prindeau consistenţă în urma situaţiei schimbate [2]). La 3 Iunie 1789, Metzburg raporta din Roman că Mavrogheni ar fi căzut în disgraţia Porţii, că ar fi fost mazilit, iar un capigi-başa ar fi primit ordin să plece la Bucureşti şi să-i taie capul [3]). Din fericire svonul acesta nu se adeveri. El era însă caracteristic pentru situaţia schimbată a Domnului. De aceea pentru a împrăştia bănuelile contra sa, Principele îşi mută cartierul la Afumaţi, pentru a fi mai aproape de armata de operaţie, care număra 4.000 la Câmpina, 3.000 la Câmpulung şi 1.800 la Bran. O bună parte din boieri uneltea contra sa la Austriaci, pe care îi chemau să intre în ţară [4]). Pe la sfârşitul lui Iunie, agentul austriac Merkelius afla din gura boierului Nicolai Dedulescu, care venise la Braşov din tabăra lui Mavrogheni, că Domnul nu mai avea pe lângă dânsul decât 1.000 de oşteni, că era foarte abătut pentrucă Turcii îi cereau neapărat *cheia Braşovului* [5]).

De aceea el adresă la 30 Iunie stil vechiu, un manifest către populaţia Ardealului, pe care o invită să treacă fără frică în ţările puternicului împărat al Turcilor, unde vor găsi pace şi respectarea tuturor drepturilor şi privilegiilor; iar cei ce primesc soldă, vor primi-o dela el întreit. Armata sta gata de luptă la graniţă. Cei ce vor să vină să se grăbească, căci vor fi primiţi cu prietenie şi nu vor suferi nicio pagubă. Iar cei ce se vor împotrivi, vor fi ucişi şi nimiciţi, iar bunurile lor vor fi expuse jafului. « Cei ce se vor expune unei asemenea neno-

---

1) *Ibid.*, Nr. CCCCXXXVI, p. 542.
2) *Ibid.*, Nr. CCCCXXXIX, p. 544.
3) *Ibid.*, Nr. CCCCXLI, p. 546.
4) *Ibid.*, Nr. CCCCXLII, p. 547.
5) *Ibid.*, Nr. CCCCXLV, p. 549.

rociri, vor avea să tragă ei înșiși toate consecințele, fiindcă noi admonestându-i ne-am împlinit datoria de creștini, și de aceea ne spălăm mâinile de acest păcat » [1]).

La Timiș a avut loc o ciocnire sângeroasă, în care unitățile turco-române suferiră pierderi de 400 morți și răniți. Mavrogheni, care se afla la Câmpina, ceru comandantului turc Ali Pașa să nu cedeze la Sinaia. El trecu apoi la Vălenii de Munte, unde evacuă efectele turcești dintr'o biserică creștină, pe care o redădu scopurilor de cult. De acolo se duse la Focșani pentru a se întâlni cu Marele Vizir care era așteptat acolo cu 25.000 oameni [2]). Pretutindeni el răspândea manifeste în limba română, prin care îndemna pe Ardeleni să se predea, iar pe Munteni să reziste Nemților cu bărbăție [3]). Dar rezistența turco-română fu înfrântă la Focșani și Buzău, și Mavrogheni fu silit să se retragă spre București [4]). La 9 Noemvrie 1789, trupele austriace, înfrângând rezistența româno-turcă, intrară în București, iar la 10 Noemvrie sosi în capitala Munteniei și prințul *Osias de Koburg*, comandantul suprem al trupelor de operație din Principate [5]). Izgonit din capitală, Mavrogheni fugi la Giurgiu și de acolo la Rusciuc, de unde oferea zadarnic principelui de Koburg și lui Potemkin armistițiu, prin mijlocirea fostului său secretar Barozzi, ce trecuse în serviciul Rușilor [6]).

Austriacii cuprinseră succesiv toată Țara Românească. Mavrogheni se menținu în domnie până la 19 Iunie 1790, când fu mazilit. La 20 Octomvrie 1790 raporta Merkelius, că Mavrogheni căzând în disgrația Sultanului, a fost decapitat, cu toate că ar fi încercat să-și salveze vieața prin trecere la credința mahomedană [7]).

La 1 Noemvrie 1790 s'a citit la București hatișeriful Porții, prin care toate întocmirile și așezămintele săvârșite de Mavrogheni, au fost desființate, între care și *noul așezământ al*

[1]) *Ibid.*, Nr. CCCCXLVIII, p. 551.
[2]) *Ibid.*, Nr. CCCCL, p. 558.
[3]) *Ibid.*, Nr. CCCCLII, p. 560.
[4]) *Ibid.*, Nr. CCCCLIII—CCCCLV, p. 560 urm.
[5]) *Ibid.*, Nr. CCCCLX și CCCCLXI, p. 567 urm.
[6]) *Ibid.*, Nr. CCCCLXV, p. 573; cfr. Nr. CCCCLXVII, p. 572.
[7]) *Ibid.*, Nr. CCCCLXX, p. 575. Despre moartea tragică a lui Mavrogheni, cfr. Ionnescu-Gion, *l. c.*, p. 316 urm.

oştirii pământene [1]), iar moşiile sale confiscate [2]). La 5 Noemvrie 1790, capul său a fost expus la Constantinopol [3]). După moartea sa, oştirea organizată de el s'a împrăştiat. Dar dovada se făcuse, că vechile virtuţi militare ale neamului se păstraseră intacte şi nu aşteptau decât momentul prielnic pentru a fi redeşteptate.

Părerile cronicarilor contemporani asupra domniei lui Nicolai-Vodă Mavrogheni sunt împărţite. Unii îl detestă, alţii îl laudă. Dar oricât, încercarea sa, de a restaura oştirea pământeană şi de a trezi în sufletele Românilor vechile tradiţiuni războinice, este o faptă de curaj, care îi asigură un loc de cinste în analele oştirii române. Căpităniile de Seimeni reînfiinţate de dânsul, precum fuseseră în vechime, au făcut ca văile Carpaţilor, ce de veacuri se resimţeau în încrestarea unor hotare nelegiuite, să răsune din nou de vitejia străbună renăscută, vitejie care în avântul ei năvalnic caută să cuprindă Sibiul, Făgăraşul şi Braşovul, şi să unească sub steagul biruitor, tot ce era românesc. Apărarea hotarelor şi întregirea ţării au rămas de atunci până astăzi deviza armatei române.

---

1) *Ibid.*, Nr. CCCCLXXVIII, p. 584.
2) *Ibid.*, Nr. CCCCLXXIX, p. 583; Nr. CCCCLXXXII, p. 585; Nr. DI, p. 609; Nr. DVII, p. 613; Nr. DXXI, p. 626; Nr. DXXIV, p. 629; Nr. DXXXIV, p. 638 şi Nr. DLXVII, p. 671.
3) Hurmuzaki-Odobescu, Supl. I, vol. II, Nr. CXXXVIII, p. 77.

CONTRIBUŢIUNE LA BIOGRAFIA LUI CONSTANTIN NEGRI

(DIN CORESPONDENŢA DINTRE C. NEGRI ŞI MIHAIL KOGĂLNICEANU)

DE

G. G. MIRONESCU

MEMBRU DE ONOARE AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în şedinţa publică dela 7 Iulie 1939

Am ţinut să dau Academiei Române o dovadă de bunavoinţa mea înainte de luarea vacanţei. De aceea m'am hotărît a face această modestă comunicare referitoare la Constantin Negri, sperând că mai târziu voiu putea afirma colaborarea mea la activitatea Academiei Române prin lucrări mai importante.

Fundaţiunea Mihail Kogălniceanu, graţie donaţiunilor făcute de către d-l Mihail Kogălniceanu, nepotul marelui nostru bărbat de stat, are o colecţiune însemnată de documente, referitoare mai ales la epoca Unirii Principatelor.

Dar această fundaţiune, care fiinţează de trei ani sub Preşedinţia de onoare a d-lui N. Iorga şi sub Preşedinţia activă a mea, şi care a izbutit din primul an a realiza un punct din programul său, ridicând statuia lui M. Kogălniceanu în Capitală, nu a putut încă obţine un local dela Primăria Municipiului Bucureşti, cum i se făgăduise.

De aceea colecţiunile ei nu pot fi încă utilizate de cercetătorii studioşi.

Sperăm să putem face să reapară la toamnă vechile Reviste ale lui Mihail Kogălniceanu, « Arhiva Românească » cu un

supliment literar « Dacia Literară » și acolo se vor publica unele din documentele Fundației.

Cercetând unele dintre manuscrisele de acolo, am găsit o corespondență inedită între Constantin Negri și Mihail Kogălniceanu. Din această corespondență rezultă informații noi despre Constantin Negri și am crezut că merită să fac despre aceste informații o comunicare Academiei Române.

Piesele pe care mă întemeiez sunt numai trei: 1) o telegramă din București a lui Mihail Kogălniceanu adresată lui Constantin Negri la Târgu-Ocna în ziua de 16 Februarie 1869, și anume conceptul acestei telegrame scris de însăși mâna lui Mihail Kogălniceanu, în limba franceză; 2) o scrisoare a lui Constantin Negri către Mihal Kogălniceanu scrisă de însăși mâna lui Constantin Negri în limba franceză și datată dela Târgu-Ocna, în ziua de 14 Martie 1869; 3) o scrisoare în limba română a lui Constantin Negri către Mihail Kogălniceanu, având trei pagine, dar lipsindu-i partea finală, unde am fi putut vedea și data ei. După cuprinsul ei și după aluziunea făcută în cealaltă scrisoare mai sus citată, cred că această epistolă incompletă este cu ceva anterioară celei citate mai sus, deci de pe la începutul lunii Martie 1869 sau poate din luna Februarie 1869.

Telegrama din 16 Februarie 1869 are cuprinsul următor:

Buc. 16/2 (1869).

Constantin Negri — Târgu-Ocna.

Voyons, mon vieux, ne nous donnerez-vous pas un coup d'épaule? Nous avons besoin d'un ministre des travaux publics. Dans le temps cette branche te plaisait beaucoup. Si tu as conservé ce goût, il y a de l'étoffe suffisante pour ton activité. Ports, chemins de fer, chaussées nationales, routes departementales. Nous avons du tout à t'offrir.

Viens donc nous aider. Si tu savais, comme nous serions heureuxde t'avoir pour collègue.

Kogălniceanu

Prin această telegramă deci, Mihail Kogălniceanu, care vorbea de sigur în numele *șefului Guvernului Prințul Dimitrie Ghica*, cerea lui Negri să primească a fi ministru de lucrări publice. El îi amintește că-i plăcea această ocupație, făcând aluziune la faptul că Constantin Negri fusese Ministru de lucrări publice sub Grigore Ghica Vodă în 1849: De fapt, atunci Negri era conducătorul guvernului.

Răspunsul lui Negri a fost negativ. Nu îl avem, dar rezultă din corespondența ulterioară. De altfel, se pare că tot nădăjduind a convinge pe Negri să ia acest Minister, a rămas interimar la Ministerul acesta *Dimitrie Ghica* până în August 1869.

După această telegramă, Kogălniceanu i-a scris lui Negri în aceeași chestiune. La această scrisoare, pe care nu o avem, răspunde Negri prin epistola necompletă găsită la Fundația Kogălniceanu.

In această epistolă Negri arată motivele care îl îndeamnă a sta la o parte. El rezumă singur aceste motive zicând: « în situația de astăzi, unde mi se pare mie că patima domnește asupra cuminteniei, unul ca mine nu face doi bani la ocârmuire » [1]).

---

[1]) Iată în întregime toată partea din aceasta cât posedăm:

Iubite Cogălnicene

Eată ce ț'am făgăduit a-ți scrie:

Sînt mâhnit și spăriet de zadarnicia resultatelor parlamentarismului nostru: o necontenită perdere de timp în lupte sterile, o perpetuă substituție a individualității în locul trebilor publice, o reciprocă înverșunare — într'un cuvânt, numai bătălie între partiḑi, Dumneḑeu mai știe în ce țel; dar spre marea daună a țerei.

Pe de altă parte, ca decurgere vederată din o așa stare de lucruri, ved asemene pe toți miniștrii cu pușca la ochiu, ne mai având timp a face alta ceva decât, ca 'n fața dușmanului, de a se apăra în contra interpelărilor și a discuțiunelor de tot feliul, care 9 părți din 10 nu produc alt beneficiu, decât esersiciul unei retorice pline de flori negreșit; dar în roduri puțin producătóre.

Ș'apoi încă până în ce epocă s'au prelungit tóte aceste — tocmai când mai mult decât totdeauna ne sunt trebuitóre harnicia și obștésca înțelegire ca se întemeemu țéra în launtru, unde fiind într'însa uniți și vîrtoși, se fimu tari și din afară.

Este de mierat cum un neam istețu și ager ca al nostru, se nu fi înțeles până acum adevărata parte frumósă și practică a instituției constituționale, care este fără îndoélă — prin ciocnirea ideelor tuturora de unde naște adeverul — cea mai nimerită pentru buna ocîrmuire a popórilor. Chiria deștéptă cărăușul și în zadar s'ar mai ḑice, că până a fi cineva meșter trebue mai întâi se trécă prin ucenicie; căci am avut tótă vremea se înaintimu în graduri și pre mult ține asta ucenicie.

Așa dar me resum și ḑic că în situația de astăḑi unde mi se pare mie că patima domnește asupra cuminției, unul ca mine nu face doi bani la ocîrmuire.

Insistențele lui Kogălniceanu continuă însă. El ar voi ca Negri să consimtă cel puțin a fi ales deputat și îi propune să fie ales deputat de București.

Kogălniceanu adauge — după cum rezultă din răspunsul lui Constantin Negri — că nu este numai dorința lui și a colegilor, ci însăși Inalta dorință a Domnitorului ca Negri să reînceapă activitatea publică.

Lucrul este explicabil. Carol I, ținând la înălțarea țării și la întărirea Dinastiei, voia să aducă în jurul său pe toți marii bărbați cari desfășuraseră o activitate însemnată înainte.

Printre aceștia îl interesa în deosebi foștii prieteni personali ai lui Vodă Cuza, cum erau Constantin Negri și Vasile Alecsandri, pentru a asigura o continuitate și a scoate în evidență că noul Domnitor nu avea nicio legătură cu răsturnarea lui Vodă Cuza, că urcarea sa pe tron era absolut independentă de ceea ce se întâmplase înainte și că nu putea fi vorba de o îndepărtare din vieața publică a prietenilor sau colaboratorilor fostului Domnitor.

Constantin Negri spune foarte lămurit în scrisoarea sa din 14 Martie că Domnitorul nu odată, ci în repetate ori, persistent, a făcut apel la colaborarea sa. El roagă pe Kogălniceanu să se facă avocatul său pe lângă Domnitor, spre a-i explica și a justifica rămânerea lui în neactivitate și adauge că va căuta un prilej pentru a exprima Domnitorului Carol I respectuoasa sa recunoștință. Textul scrisorii spune: « Quant à la gracieuse persistance du prince à penser à moi, cela

---

Afară și de acésta, am luptat de ajuns în contra betrânilor noștri și tu și eu și toți amicii noștri de atunce, până ce eam dat afară din privilegiile lor; căci așa cere imperios timpul nostru — am împins cu toții pe neprețuitul Grigore Vodă la eliberarea robilor, la combaterea pe cât se putea a veneticilor ce ne ocupa țéra, la unire și la altele multe — am vedut subt Cuza Vodă unirea făcută, marea glótă până atunce desmoștenită, însfârșit împroprietărită, pochii greci înapoiți de unde au venit, atârnarea nostră de turc un simplu cuvânt deșert și numai diplomatic, comuna, adecă dreptul fie căruea de a se cîrmui în casa sa, aședată.— Si cam la tóte aceste împingând și eu cât am putut — de asemene resultate, me aflu astădi mulțămit; dar și obosit.

S'apoi mai am și o metehnă. Când sînt ceva și undeva, bine reu, fac din capul meu. Așa am făcut cu Ghica, așa cu Cuza. Dar acum în fața mulțimei ce cu drept cuvênt trebue s'eți scrutede actele, nu mai póte fi așa, nici se pretindă cineva o încredere ce nu iértă legea.

Pentru aceste cuvinte, iubite Cogălnicene, de câte ori m'ați chemat acolo, nu am venit.

m'émeut, il n'y a pas à dire. Mais veuilles bien dérouler à son Altesse tout ce qui précède, non point comme partie interessée; mais comme un ami dont j'ai le droit d'être çonnu. Je saisirai, d'ailleurs, toute autre occasion de témoigner à Son Altesse ma respectueuse reconnaissance » [1]).

De altfel, Domnitorul Carol I cunoştea pe Constantin Negri din anul urcării sale pe tron.

Atunci, plecând în călătorie prin Moldova, a ajuns la 12/24 August 1866 la Târgu-Ocna, unde trage la casele lui Constantin Negri şi doarme acolo.

La Iaşi Domnitorul a ajuns la 17/29 August şi a cunoscut pe Vasile Alecsandri la banchetul dat la teatru în ziua de 21 August (2 Sept.) 1866.

---

[1]) Iată în întregime această scrisoare:

Mon cher Cogalniceano

Je t'ai expliqué dans ma précédente lettre les quelques raisons capitales qui me retiennent sagement à Ocna. Mais comme je vois, par ce que tu m'écris en dernier lieu, qu'elles ne t'ont guère convaincu, il me reste encore à te dire ce qui suit:

Voilà dix ans consécutifs que je suis en dehors des affaires actives du pays, auxquelles je n'ai pris aucune part *ni dans les Ministères ni* dans les assemblées.— *J'ai* donc désappris le métier pour lâcher le vrai mot ! — Et puis notre monde a tellement roulé depuis cette date, qu'un revenant de ma sorte pareil à l'homme aux quarante ans de sommeil de la fable, s'y trouverait déclassé de fond en comble.

Mes anciennes relations politiques interrompues, je ne connais personne ni suis connu du nouveau monde militant d'aujourd'hui.

Que serai-je donc dans le tumulte de nos parlements actuels où le premier Demosthène venu, m'écraserait de sa faconde moderne en l'affaire d'une seule séance? Une antiquaille impuissante.

Ayant bien compris cela, je me voue au déclin de mon petit astre, aux choses plus appropriées à ma situation présente. Je suis conseiller de la mairie et Epitrope de l'hôpital de ma petite localité — et par dessus cela, content de pouvoir y rendre quelques services.

Ce que je dis là, n'est ni un excés de modestie outrée *ni* un orgueilleuse forfanterie— c'est tout simplement une appréciation des temps et de moi-même que je crois être juste—dut-elle paraître plus que naïve aux esprits plus forts que le mien. Donc tout compte fait, je ne serai deputé ni ailleurs ni surtout à Bucarest où m'attendrait à bras ouverts un fiasco des plus conditionnés avec accompagnement de toutes les gentillesses patriotiques dont on accuse cette Capitale. Tiens toi le pour dit cher ami et ne me mets plus à ce sujet dans la mortifiante impasse d'un nouveau refus.

Quant à la gracieuse persistance du prince à penser encore à moi — cela m'émeut il n'a à pas à dire — mais veuilles bien dérouler à son Altesse tout ce qui precède, non point comme partie interessée; mais comme un ami dont j'ai le droit d'être connu.

Je saisirai d'ailleurs toute autre occasion de témoigner à son Altesse ma respectueuse reconnaissance.

Adieu donc cher Cogalniceano et toujours à revoir.

le 14 mars 1869 C. Negri
Ocna

Domnitorul a căutat să-şi apropie şi pe Vasile Alecsandri, dar aceasta s'a făcut abia în anul 1872, după dorința Domniței Elisabeta de a cunoaşte pe marele poet. Despre apropierea lui Vasile Alecsandri, vorbeşte d-l N. Iorga în opera sa intitulată « Pour se souvenir de la Reine Elisabeth de Roumanie » publicată întâi în Buletinul secției istorice a Academiei Române, tomul XIX din 1935 şi apoi în broşură separată.

D-l Iorga arată că Vasile Alecsandri a însărcinat în Iunie 1872 pe fratele său Ion să ducă Domniței Elisabeta un mic poem al lui Vasile Alecsandri asupra morții vlăstarului princiar. Această poemă a făcut o mare impresiune asupra Domniței şi a Domnitorului, care au exprimat dorința ca Vasile Alecsandri să vie la Sinaia să fie oaspetele familiei domnitoare [1]).

Pentru Constantin Negri insistențele Domnitorului şi ale lui Mihail Kogălniceanu nu au ajuns la rezultat favorabil. Negri a ținut să rămâie la o parte. Motivele sunt sincer arătate în scrisorile pe care le-am utilizat aici.

S'a pretins că motivul real al şederii la o parte a lui Constantin Negri era deosebirea de vederi între el şi guvern în chestia evreiască.

Drept dovadă s'a dat o scrisoare a lui Negri adresată lui Alecu Lupaşcu din Bacău la 12 Ianuarie 1869 şi publicată de *George Missail* în cartea sa *Constantin Negri*, pag. 315 (carte tipărită în Bucureşti la 1877 de Editorii Frații Ioanițiu).

Credem că părerea aceasta nu are o justificare suficientă.

---

[1]) In scrisoarea lui Ion Alecsandri către fratele său Vasile din 2/14 Iunie 1872, publicată în întregime în Apendicele broşurii d-lui N. Iorga sus citată, citim: « L'audience m'avait été accordée à la fois par la Princesse et son beau-frère, le Prince Léopold... A ce moment le Prince lui même fit son apparition... Tes vers mirent le comble aux premières sensations... Tu eus là, mon cher frère, le vrai succès qui t'était dû: le pouvoir de toucher et de consoler une noble famille si cruellement frappée. Aussi les premières paroles de la Princesse, après un petit apaissement, furent-elles: « Est-ce que je ne verrai pas Monsieur votre frère? Sa présence me ferai un grand bien; nous causerions beaucoup de ma petite Marie... » Et, se tournant vers le Prince: « N'est-ce pas, Charles que, Mr. Alecsandri doit venir passer quelque temps auprès de nous, à Sinaia? » Alors l'invitation de la princesse fut renouvelée par le Prince lui-même... ».

Ştim din alte izvoare că situaţia politică în acel moment era, la noi, aşa cum o descrie Negri în scrisoarea sa, adică se duceau între partide lupte sterile, pentru care lupte Negri simţea o adevărată repulsiune.

Inţeleptul Domnitor Carol I era nevoit să schimbe des Ministerele, fiindcă ele nu puteau rezista frământărilor parlamentare.

Vom adăugi că, deşi Constantin Negri nu a voit să candideze la deputăţie în Martie 1869, a fost totuşi ales deputat de Bucureşti. El însă a trimis lui Alecsandri o scrisoare, pe care acesta a citit-o în şedinţa Adunării Deputaţilor din 12 Mai 1869 şi prin care declară că nu poate primi locul de deputat.

Constantin Negri a rămas la o parte până la moarte, care, din nefericire, a venit curând. El a încetat din vieaţă la 12 Octomvrie 1876 în vârstă de 64 ani.

Legătura sa de prietenie cu Mihail Kogălniceanu şi Vasile Alecsandri s'a menţinut caldă tot timpul. Ei se întâlneau la « căsuţa » din Târgu-Ocna a lui Constantin Negri.

Acesta nu mai avea mijloace multe. El avusese avere, dar o cheltuise în interesul ţării.

Era celebră moşia sa Minjina, din judeţul Covurlui, unde se adunau de prin 1845 tinerii de seamă din Moldova şi Muntenia şi chiar din Ardeal şi pregăteau Unirea Ţărilor Române.

Vasile Alecsandri a descris adunările dela moşia lui Negri Minjina şi rolul lor în pregătirea mişcării pentru Unirea Principatelor (în Revista Română din 1862).

Constantin Negri a fost conducătorul acestei falange generoase care a adus Unirea.

Mihail Kogălniceanu s'a semnalat prin activitatea lui şi a luat mai târziu conducerea acestei pleiade de Moldoveni patrioţi.

Dar până târziu acela la care toţi mergeau să ceară sfat sau directivă era *Moş Costache*, cum îi spuneau lui Negri, din respect pentru cuminţenia lui, căci, din punct de vedere al vârstei, nu era mult mai mare decât ceilalţi.

A fost cam uitat Constantin Negri şi nu este drept.

De aceea am crezut că este bine să aduc aminte despre el. Inzestrat cu o mare inteligență și cu un talent diplomatic deosebit, Negri a adus neprețuite servicii Țării.

Va veni, sperăm, cineva care va studia de aproape activitatea importantă desfășurată de Constantin Negri în deosebi înaintea conferinței Puterilor dela Paris și în chestia secularizării averilor mânăstirești, la Constantinopol.

UN AVENTURIER UNGUR ÎN PRINCIPATELE ROMÂNE, ÎN EPOCA UNIRII LOR (GH. BOGÁTHY)

DE

ALEX. LĂPĔDATU
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 12 Mai 1939

Pentru oamenii generaţiei unirii Principatelor Române, ai evenimentelor domniei lui Alexandru Ioan Cuza deci, presupusul ucigaş al lui Barbu Catargiu († 8 Iunie 1862) era un anumit Gh. Bogáthy, ungur de neamul său.

In memoriul meu « *In jurul asasinării lui Barbu Catargiu* » (A.A.R., M.S.I., ser. III, tom. XIV, mem. 7, Bucureşti 1933), am publicat şi comentat ştirile şi mărturiile adunate şi păstrate în dosarul actelor rămase de pe urma cercetărilor, administrative şi judecătoreşti, făcute, atunci şi mai târziu, cu privire la tragicul eveniment,— acte din care reiese, cu toată evidenţa, că opiniunea publică a ţării din acea vreme împărtăşea această părere.

Aminteam chiar de o întâmplare relatată mie de mult regretatul Ion Bianu şi pe care el o deţinea dela D. A. Sturdza. Şi anume, că, acesta, venind odată din străinătate, la vechea frontieră, în restaurantul gării Orşova, i s'a prezentat un individ, care, recomandându-i-se Bogáthy, îi spuse că este asasinul lui Barbu Catargiu, în speranţa, de sigur, că prin această mărturisire — adevărată sau ba — va câştiga buna voinţă şi generozitatea şefului fostului partid al « roşilor », bănuit, pe vremuri, în unele cercuri, de complicitate la acest asasinat.

Pre firea lui, Sturdza l-a evitat imediat cu oroare. Căci fostul Secretar general al Academiei noastre credea, în adevăr, că ucigaşul lui Barbu Catargiu era acest Bogáthy, care, în ultimii săi ani trăia, cu familia, la Orşova, în neagră mizerie, având obiceiul să întâmpine acolo pe călătorii mai de seamă din România, spre a le implora sprijinul.

Faptul mi l-a confirmat şi mult stimatul nostru coleg, d-l Dr. Gr. Antipa, solicitat şi dânsul, tot la Orşova, de Bogáthy, de a i se acorda un ajutor. Intors la Bucureşti şi intervenind la D. A. Sturdza pentru acest om, pe care-l credea un nenorocit, Sturdza i-a spus: «Ştii d-ta cu cine ai vorbit? — Cu asasinul lui Barbu Catargiu!».

*

Dar chiar datele şi dovezile, publicate şi comentate în memoriul meu citat, ne oferă prea puţine informaţii cu privire la Gh. Bogáthy: un individ imund şi odios, trăind din expediente şi escrocherii, prin grădinile publice şi casele de prostituţie ale Bucureştilor, iar, după asasinarea lui Barbu Catargiu, ocupând, spre surpriza tuturor ce-l cunoscuseră astfel, un însemnat post în administraţia forestieră a Moldovei (la Piatra-Neamţ), unde — privit de lume ca asasin al fostului Prim-Ministru al ţării — era mult temut.

A. D. Xenopol, în monografia sa asupra domniei lui Alexandru Ioan Cuza, aminteşte, în o notă (vol. I, Iaşi, 1903, p. 244, n. 64), de această din urmă situaţie a lui Gh. Bogáthy, afirmând că toate cercetările sale de a stabili, dacă, în adevăr, a ocupat postul de care se vorbeşte, n'au dus la niciun rezultat pozitiv. Altceva nu mai cunoştea, relativ la această chestiune, ilustrul nostru istoric.

Şi nu e de mirare. Căci numai după reluarea cercetărilor asupra asasinatului lui Barbu Catargiu, la 1872, pe urma sechestrării hârtiilor lui Gh. Bogáthy la Braşov şi a interogatoriului judiciar luat la Alba-Iulia, la cererea Guvernului român, s'a putut afla ceva din trecutul său misterios şi aventuros. Ori Xenopol n'a cunoscut aceste acte, aşa că cititorii operei sale n'au putut şti despre Bogáthy decât ceea ce se răspândise asupra-i din svon public.

De altfel chiar actele acestea din urmă nu sunt de natură să ni-l prezinte mai mult ca pe un individ cu cazier întunecat și dubios. Nicidecum însă cu rolul pe care se dovedește a-l fi avut în timpul vieții sale — înainte și după uciderea lui Barbu Catargiu — din voluminosul dosar cu documente privitoare la dânsul, păstrat în Arhivele Curții din Viena,— dosar ce-i poartă numele și despre care am avut prilejul să amintesc, în treacăt, în precedenta mea comunicare: « *Mărturii și precizări nouă cu privire la sfârșitul lui Barbu Catargiu* » (A.A.R., M.S.I., ser. III, tom. XXI, mem. 6, București 1939).

Ca și atunci, țin însă să arăt că, dacă individul, ca atare, nu merită vreun interes mai deosebit, legăturile, așa de multiple și variate, așa de misterioase și aventuroase, pe care le-a avut cu atâta lume, oficială și revoluționară, contemporană, din mai toată Europa, merită a fi cunoscute. Căci din ele se pot afla împrejurări și situații, de ordin politic și național, destul de importante, pentru acea epocă de mari frământări și turburări în vieața națiunilor din centrul și Sud-Estul Europei.

*

Ca să înțelegem însă cum indivizi de origină dubioasă, fără de resort moral și capabili de orice fapte infamante, ca Gh. Bogáthy, au putut avea un rol în această lume politică, e trebuință să se amintească că a doua jumătate a secolului al XIX-lea constitue un mediu foarte prielnic pentru astfel de oameni, ca epocă a luptelor purtate de popoarele subjugate și oprimate Monarhiei austro-ungare și Porții otomane, pentru libertatea și independența lor, împotriva absolutismului și despotismului acestor puteri.

Căci, în vâltoarea acestor lupte, duse pe toate căile și prin toate mijloacele — complotiste și revoluționare — s'au amestecat, pe lângă luptătorii idealiști și înfocați, pe lângă patrioții sinceri și onești, tot felul de aventurieri și profitori, de spioni și escroci, spre a servi pe una sau alta ori chiar pe ambele tabere în luptă, în același timp, pentru interesul și beneficiul lor personal și material.

Ori, Gh. Bogáthy, cum se va vedea îndată, este și rămâne, pentru această epocă de înverșunate lupte politice-naționale de caracter iredentist-revoluționar, prototipul unor asemenea elemente. Iată de ce am socotit că nu e fără interes a-l prezenta, în lumina în care apare el după actele dela Viena, în legătură cu evenimentele politice și oamenii conducători din acea vreme.

Firește nu voiu releva și relata toate amănuntele ce se găsesc în aceste acte cu privire la acțiunile și tribulațiunile sale,— unele fiind pure invențiuni,— iar altele fără importanța cuvenită unei comunicări în această incintă. Ci mă voiu mărgini să scot din ele ceea ce este esențial și interesant pentru chestiunea ce ne preocupă și, dacă nu confirmat prin mărturii oficiale sau demne de toată credința, cel puțin verosimil.

I.

Gh. Bogáthy se dădea ca ultim vlăstar al unei vechi familii nobile din Săcuime, care, timp de patru sute de ani, a păstrat credință și supunere nestrămutată Regilor Ungariei (*Anexe*, 3). In realitate era de condiție socială mult inferioară, de prin părțile Albei-Iulii, unde se născuse cam pe la 1825 (*Anexe*, 2, 23, 25). Tot el afirma, după împrejurări, că ar fi studiat la Theresianum în Viena, că ar fi ascultat, ca auditor extraordinar, cursurile Academiei agricole dela Chemnitz și că ar fi urmat chiar Academia militară dela Wiener-Neustadt (*Anexe*, 3, 23).

De fapt n'a avut nicio școală sistematică și serioasă. Totuși inteligent și râvnitor de a parveni cu orice preț, și-a însușit, în cursul vieții, cunoștințe întinse și bogate, în ce privește oamenii și împrejurările timpului său, avea o judecată sănătoasă și temeinică, era foarte perspicace și priceput la toate (*Anexe*, 25) și vorbea șapte limbi (*Anexe*, 3, 22), ceea ce, dat fiind că trăise în Ardealul celor trei națiuni, apoi prin Bulgaria, Turcia, Grecia și Italia, nu e de mirare.

In copilărie și tinerețe slujise pe la mai multe familii nobile din Transilvania (*Anexe*, 25). In preajma revoluției dela 1848 se afla, ca vânător, la văduva Baroneasă Iosika dela

Branicica, comitatul Hunedoarei, originară, zic informațiile contimporanilor, din o familie de țărani români și cu care Bogáthy ar fi avut relații foarte intime (*Anexe*, 13, 16, 25).

Trăind astfel mai mult timp în apropiere de clasa conducătoare a societății ardelene, și-a luat maniere și a deprins un mod de vieață ce-l făceau capabil să se comporte cu îndemânare, cum însuși zice, dela cea mai modestă colibă țărănească până la cel mai elegant salon, dela oamenii cei mai de rând, până la cei mai sus puși, ca situații (*Anexe*, 22). Afară de aceasta, îndrăsneț și cutezător cum era, știa exploata cu succes, în favoarea sa, relațiile ce și le făcuse cu oamenii influenți ai vremii în toate părțile pe unde trecuse, lăudându-se cu amiciția și încrederea lor (*Anexe*, 22).

In revoluția dela 1848 s'a înrolat, ca husar, în armatele insurgente ale lui Kossuth, făcându-se vinovat de violențe și prădăciuni (*Anexe*, 25), deși el afirmă contrariul: că ar fi servit în oștile împărătești de sub comanda Colonelului Baron Urban și că ar fi fost arestat, maltratat și despoiat de tot ceea ce avea pe moșia sa Rapolt, de lângă Deva, de Români, numai pentrucă era Ungur (*Anexe*, 3).

Evident o aserțiune mincinoasă și calomnioasă, ca multe altele ale sale, spre a se recomanda Impăratului dela Viena și Guvernului său. Mai mult. Lipsit de corectitudine și înclinat spre aventuri, se dovedește a fi avut, în trecutul său, chiar din acest timp, acte și acțiuni care-l aduseseră în conflict cu poliția și cu justiția (*Anexe*, 2, 16).

După încetarea războiului civil și pacificarea țării, trecu în Ungaria, unde, cu recomandații, probabil false, dela colonelul Urban, câștigă încrederea Baronului Geringer și a Comisarului imperial Bach, care-l întrebuințară «în misiuni secrete și delicate» — adecă de spionaj (*Anexe*, 3, 25).

Ajuns, astfel la Orade, făcu cunoștință, aci, prin Generalul comandant al trupelor locale, Braunhof, cu Prințul de Schwarzenberg, cu care se întoarse în Transilvania, la Sibiiu (*Anexe*, 3), unde, prin insinuări și acte plăsmuite, c'ar fi audiat cursurile Academiei regale dela Chemnitz, obținu postul de Comisar cadastral la Ocolul silvic al Făgărașului (*Anexe*, 3, 25).

Dar, angajat numai pentru lucrări temporare, când acestea fură terminate, Gh. Bogáthy fu pus în disponibilitate. El concură, în urmă, pentru un post definitiv la « Montanum », fără însă a-l obține, ca unul ce, afirma el, n'a putut destăinui importantele însărcinări pe care le îndeplinise în slujba stăpânirii (*Anexe*, 3). Obținu în schimb dela Guvernatorul Transilvaniei, Prințul Carol de Schwarzenberg, o călduroasă recomandare către Consulul austriac din București, cu un passeport pentru Țara-Românească (*Anexe*, 3, 25).

Ceea ce îl făcea să plece din Transilvania era faptul că începuseră cercetările și urmăririle penale împotrivă-i pentru furturile și jafurile pe care le comisese între timp (*Anexe*, 16, 25) și speranța că va putea ocupa, prin mijloacele sale obișnuite, frauduloase, la București, un post în administrația silvică a țării.

In adevăr, pe la începutul lui Ianuarie 1853, Gh. Bogáthy apărea, pentru întâia oară în Capitala noastră, în uniformă de Comisar de gardă forestieră imperială și regală (*Anexe*, 16) și cu amintita scrisoare a lui Schwarzenberg către A. de Laurin, Consulul Austriei din București (*Anexe*, 3).

Cu o asemenea recomandație nu-i fu greu, firește, să fie primit în cele mai bune condițiuni, prezentat Domnitorului (*Anexe*, 3) și recomandat Directorului administrației silvice a țării, Richeomme, spre a studia modul de funcționare al acestei administrații (*Anexe*, 1, 3), în realitate spre a obține un serviciu în cadrele ei, în calitatea sa de « inspector al apelor și pădurilor din Transilvania ». Căci așa este intitulat, în scrisoarea lui Laurin către Richeomme, acest « tânăr nobil ungur » (*Anexe*, 1).

Introdus ca atare în societatea compatrioților săi din București, el făcu cunoștință cu sora Cancelarului (Secretarului) Consulatului austriac de aci, von Montlong, pe care o și luă în căsătorie (*Anexe*, 3, 16, 25). Dar speranțele cu care venise în Țara-Românească se risipiră în curând. Căci, cerut fiind de autoritățile austro-ungare a fi extrădat, pentru furturile și jafurile de care era urmărit în justiție, el trebui să treacă, cu un passeport dela Consulatul englez, Dunărea, în Turcia (*Anexe*, 25), unde se spune că și-ar fi vândut soția într'un

harem și de unde cumnatul său, von Montlong, a putut-o scoate numai după ce asigură lui Gh. Bogáthy impunitatea şi neurmărirea pentru odioasa sa faptă (*Anexe*, 16).

2.

Primit şi aci, în Turcia, tot după spusa lui, foarte bine, de către Omer-Paşa, la Şumla, și recunoscut ca « om capabil și util », fu propus pentru gradul de sublocotenent în armata turcească. Plecat pentru aceasta la Constantinopol, Gh. Bogáthy se înrolă, dar nu oficial, în postul oferit (*Anexe*, 3). Totuși se prezentă Internunțiului austriac de pe lângă Poartă, Contelui de Bruck, spre a primi — pe temeiul « serviciilor discrete aduse Impăratului atât din Țara-Românească cât și din Turcia » — un angajament mai sigur de viitor dela Guvernul austriac (*Anexe*, 3).

Fiind însă respins de acesta pe motivul că « nu-i este cunoscut », el scrie Baronului Geringer, la Viena, rugându-l să deie referințe asupră-i și să-l recomande Internunțiului (*Anexe*, 3). Când referințele acestea sosiră la Constantinopol, Gh. Bogáthy fu expediat în Austria să ocupe un post acolo (*Anexe*, 3). Prin Smirna, Siria, Atena și Corfu ajunse la Trieste, de unde se duse la Viena, lăsând pretutindenea numai datorii stoarse prin fraude și întrebuințând, pentru a scăpa de ele, tot felul de expediente (*Anexe*, 3, 25).

In Capitala Austriei sosi în Decemvrie 1853. Dar nici aci și nici la Pesta, unde fusese trimis, nu obținu nimic, așa că fu silit să se întoarcă, cu un agent englez, venit în Ungaria să cumpere cai pentru armata britanică din Crimeia, la Sibiiu, în Transilvania, la Prințul de Schwarzenberg, Guvernatorul Ardealului, care îi dădu mai întâi un post de notar la graniță, apoi o recomandație la Orăștie, unde fu implicat într'un proces de escrocherie, pe urma căruia fu pus și ținut mai bine de un an de zile în închisoare cu delicvenții comuni (*Anexe*, 2, 3, 13, 25).

Când fu liberat, tot Schwarzenberg îl trimise în Timișoara, la Generalul Coronini, pe lângă care se găsea, în serviciu,

un cumnat al său, fost ofițer. Coronini, sfătuindu-l să se adreseze Impăratului «care — îi zicea el — e mărinimos și, pe deasupra, un om» și dându-i banii necesari de drum (*Anexe*, 3, 13), Bogáthy se duse din nou în Capitala Austriei, unde prezentă Impăratului, la 1858, un memoriu, în care, făcându-și un curriculum vitae, plin, în cea mai mare parte, de neadevăruri patente și insinuări abile, solicita, provocându-se la serviciile pe care le-ar fi făcut Casei Imperiale în cursul revoluției dela 1848 și, după aceea, în Ungaria, Țara-Românească și Turcia (*Anexe*, 3):

1. Fie un post de Vice-Consul în Turcia sau de Staroste în Principatele Române, ca unul ce vorbește șapte limbi și are oarecari experiențe diplomatice. 2. Fie un post de vânător pe lângă Casa imperială, ca unul ce e cunoscut ca «cel mai bun trăgaciu din Transilvania». 3. Fie, pentru cazul că niciuna nici alta nu s'ar putea, autorizație de expatriere și un passeport în acest scop (*Anexe*, 3).

*

Dar Ministerul Casei imperiale și de Externe găsi că Bogáthy nu are pregătirea necesară a fi numit Vice-Consul în Turcia sau Staroste în Principatele Române, cum dorea el (*Anexe*, 4).

Ministerul de Interne, că «serviciile discrete» pe care pretindea că le-ar fi făcut, după revoluție, Austriei, nu-i erau cunoscute și că deci n'ar putea fi onorate prin acordarea unei funcțiuni ce, de altfel, nici nu avea disponibilă (*Anexe*, 4).

Același Minister e deci de părere că, întru cât Bogáthy nu ar putea fi angajat la Curte, ca încărcător sau vânător pe lângă Impărat, să i se dea autorizația de emigrare și passeport-ul necesar pentru aceasta, de către organele în a căror apartenență se găsește petiționarul, dar fără recomandarea sau intervenția autorităților centrale (*Anexe*, 4).

Toată această afacere dură vreo câteva luni, în care timp Gh. Bogáthy, prin vieața scandaloasă pe care o ducea, ca și prin insistențele sale supărătoare, ce ajunseră până la ultragiul organelor publice, provocă indispoziția și îngrijorarea acestora (*Anexe*, 16, 31). Socotit fiind periculos, ele cerură dela

Direcțiunea superioară a Poliției imperiale un ajutor bănesc, spre a fi expulsat (*Anexe*, 5, 6, 7, 8).

In adevăr, la 5 Mai, fu trimis, cu vaporul, din Pesta la Orșova și de acolo în Transilvania, să i se dea autorizația de emigrare și passeport pentru Turcia. La 24 Mai sosi la Sibiiu (*Anexe*, 9, 23). Iar de aci, obținând actele necesare, plecă, la 4 Iunie, prin Brașov și Timiș, unde era vechea vamă a graniței ungaro-române, în Țara-Românească, trecând frontiera la 6 Iunie (*Anexe*, 9). Agențiile austriace din București și Iași fură imediat înștiințate că Bogáthy, lăpădat de cetățenia austriacă, a trecut în Principate, cerându-li-se urmărirea și supravegherea lui (*Anexe*, 9).

3.

Astfel ajunse pentru a doua oară Bogáthy în Țara-Românească, în 1858. Timp de 8 ani de zile, până la 1866, nu mai avem știri directe despre el. In adevăr, în dosarul dela Arhivele dela Viena nu se mai găsesc decât câteva acte din acest răstimp, din 1862 (Septemvrie) — anul asasinării lui Barbu Catargiu — privitoare la vieața pe care o ducea soția lui, Ana de Montlong, la Stuhlweissenburg (Alba-regală), unde trăia ca profesoară într'un pension de fete, cu o fiică a ei de 7 ani (*Anexe*, 10 și 11). Numai din actele următoare anului 1866 posedăm mărturii cu privire la traiul și rostul lui Gh. Bogáthy în Țara-Românească.

Ele concordă cu cele pe care le-am cules din dosarul asasinării lui Barbu Catargiu, aflat la Direcțiunea generală a Arhivelor Statului din București. Și anume: că ducea o vieață ticăloasă și păcătoasă, că trăia din expediente și escrocherii, că a fost amestecat în afacerea împușcării fostului Prim-Ministru al României, privit fiind chiar ca ucigaș al lui, că nu s'a putut cunoaște nimic precis cu privire la aceasta, deoarece cercetarea judecătorească, începută atunci, a fost oprită din ordin mai înalt, că, în urmă, a funcționat ca inspector silvic în Moldova, la Piatra-Neamț, cu grad de maior, bucurându-se de protecția autorităților Statului român și că,

în fine, după venirea la domnie a Principelui Carol de Hohenzollern, a părăsit țara (*Memoriul meu*, la început citat, din *A. A. R.)*.

Iată aceste mărturii în ordinea importanței lor.

1. Raportul Consulului dela București, după care Bogáthy a fost, la început, supus imperial și a avut un serviciu în domeniul silvic din Austria. Mai târziu a emigrat în Principate. Dar în serviciul militar valah n'ar fi fost niciodată, deci nici maior în vremea domniei lui Cuza. Mult timp a dus o existență problematică, aparținând clasei aventurierilor rătăciți în mare număr prin București (*Anexe*, 23).

După asasinarea lui Barbu Catargiu, opinia publică l-a desemnat, în adevăr, ca ucigaș al fostului Prim-Ministru român. O cercetare judecătorească împotrivă-i nu s'a făcut însă, ancheta Procurorului pentru descoperirea asasinului fiind sistată și clasată, iar Procurorul însuși destituit pentru zelul ce pusese în această afacere. Puțin timp în urmă, Bogáthy obținu un angajament forestier în Moldova, dela Guvernul român (*Ibidem*).

2. Consulatul din Rusciuc raportează că Bogáthy a apărut acolo pe la jumătatea anului 1866, venind din Constantinopol. S'a dat, la început, drept colonel turc, apoi maior valah sau turc, după împrejurări. El ar fi spus că a studiat la Theresianum în Viena și la Academia militară din Wiener-Neustadt. Unii afirmă că s'ar fi căsătorit la București cu o austriacă, pe care ar fi vândut-o imediat unui turc la Constantinopol. Alții că a fost șef-forestier la Focșani sau Piatra. Cei ce au venit în contact cu dânsul, spun că ar fi un escroc (*Anexe*, 23).

Foarte îndrăsneț — continuă raportul — a fost evitat în Rusciuc pentru renumele de asasin al lui Catargiu. S'a auzit acolo că și-ar fi cheltuit recompensa acestei crime — 3.000 ducați — dându-și aere de om bogat, cu toate că nu avea din ce trăi. A scris lui Omer-Pașa la Șumla și altor Pași din Constantinopol, reușindu-i să obțină sprijinul lor. Și-a oferit serviciile Consulului rus din Rusciuc, dar, fiind refuzat, ceru dela acesta o recomnadație către colegul său dela Belgrad, să intre în serviciile sârbe, ca să-și procure mijloace de existență (*Ibidem*).

3. Consulul austriac Lenk din Belgrad raporta, la 28 Decemvrie 1866, Ministrului de Externe dela Viena, Contelui Beust, că « acum vreo trei săptămâni se afla acolo un individ cu numele de Bogáthy, care se dedea drept maior valah dezertat și pe care poliția sârbă l-a expulsat. Se spune — continuă raportul — că ar fi plecat, prin Pesta, la Viena sau, mai de grabă, la Paris, pentru a escroca bani dela fostul Principe Cuza, deoarece ar fi asasinul angajat de acesta, care a împușcat, în plină stradă, pe Președintele de Cameră *(sic!)* Catargiu » (*Anexe*, 12, 13).

*

Raportul fu trimis Ministerului de Războiu, Guvernatorului țărilor vestice ale Coroanei și Direcțiunii Poliției dela Viena — celor din urmă ca să dispună supravegherea cât mai severă a acestui individ foarte suspect și să ia măsuri să fie explulsat, sub escortă, de îndată ce ar veni în acele țări ori la Viena (*Anexe*, 15). Iar cum, în urmă, se află că ar fi sosit la Pesta (*Anexe*, 12), același ordin fu dat și acolo, la 13 Ianuarie 1867, cu noi informații asupra lui Bogáthy (*Anexe*, 14).

Și anume: La 9 ale aceleiași luni, fu văzut în restaurantul « La vaporul alb », în uniformă de maior valah și atrăgând atențiunea asupră-i prin purtarea lui extravagantă. « Un transilvănean din Bacău, cu numele Polyák, a asigurat că, în Decemvrie 1863, el se găsea în Roman, fiind desemnat de opinia publică ca acela, care, în 1862, a asasinat pe stradă pe Președintele de Cameră *(sic!)* Catargiu, neagreat de Principele Cuza și că ar fi primit, ca recompensă, dela acesta, un loc de inspector superior în pădurile moldovene dela frontiera Transilvaniei, cu rang de maior » (*Anexe*, 13).

Făcând cercetări, Direcția Poliției din Pesta raportează Guvernului că fostul maior valah Bogáthy sosise acolo la 11 Decemvrie 1866 și că stă, în adevăr, « La vaporul alb ». El a avut relații mai ales cu deputatul (român) Sigismund Pop, care-l și prezentase Directorului Poliției. In o vizită făcută ulterior acestuia, Bogáthy declară că a servit sub Cuza ca inspector forestier, că n'a mai voit să stea în acest post după căderea

lui și că intenționa să plece la Paris, la fostul Domnitor, căruia i-a și scris și așteaptă răspunsul său (*Anexa*, 16).

Fiind pus sub supraveghere, s'a constatat că este un spion și escroc periculos. Aceste informații veneau dela un anume Papay Layos, fost gespan al comitatului Turda, care-l cunoscuse pe Bogáthy la București și care spunea, între altele, că ar fi stat în legătură cu Cuza-Vodă, văzut fiind, în diferite ore ale zilei, intrând și ieșind dela palatul domnesc (*Anexe*, 16).

Când Catargiu a fost asasinat, opinia publică l-a desemnat, pe față, ca asasin, iar un tânăr armurier german ar fi declarat că Bogáthy i-a adus spre reparare pistolul ce s'a găsit aruncat pe locul crimei. Dar cercetările începute atunci pentru descoperirea ucigașului, au rămas fără rezultat, iar Bogáthy care dispăru pentru scurt timp, fu numit de Cuza, când reveni, inginer forestier (*Anexe*, 16).

4.

Deși Poliția din Pesta poseda acum dovezi neîndoelnice că avea a face cu un individ cu trecut compromis și cu un escroc, totuși Bogáthy fu tolerat să rămână mai departe în Capitala Ungariei. Căci, neputându-se verifica relațiile cu privire la asasinarea lui Catargiu, întru cât nu fusese urmărit pentru aceasta de Guvernul român, nu se puteau lua împotrivă-i decât măsuri de supraveghere, ca împotriva tuturor celor ce nu au o profesiune sigură și caută mijloace de traiu pe căi ilicite. Astfel rămase în Pesta până la 26 Ianuarie 1867 (*Anexe*, 16).

*

In acest timp interveni într'o afacere de onoare născută pe urma unei polemici politice între deputații români Sigismund Pop și Vincențiu Babeș. Substratul ei fu o serie de articole ale lui Babeș în ziarul « Albina » din Viena în contra Guvernului ungar, la care răspunde, în apărare, Pop prin ziarul său « Concordia » din Pesta. Polemica aceasta, care poate fi urmărită în toate fazele desfășurării ei, în ziarele amintite (*Albina*, Nr. 43, 44, 102/1866 și *Concordia*, Nr. 60,

61, 92, 93, 102/1866), degenerând, cum de obiceiu se întâmplă, la chestiuni personale, determină pe Sigismund Pop să ceară satisfacție lui Vincențiu Babeș.

Bogáthy fu însărcinat de Sigismund Pop să facă acest lucru. Babeș i-ar fi declarat, în întrevederea ce avu cu dânsul, că Pop, stând în calea tendințelor sale politice, trebue anihilat. Căci cel dintâi, relatează Bogáthy în denunțul făcut Poliției, tinzând să înfăptuiască unirea Banatului cu România, este contracarat în această acțiune de cel de al doilea.

Stăruind pentru aplanarea pașnică a conflictului, Babeș făgădui a-i da, în casa preotului român Niculescu, o declarație satisfăcătoare pentru Pop. In ziua fixată pentru aceasta, el refuză însă, sub cuvânt că Pop, făcând uz public de o asemenea declarație, Babeș, ca tată a șapte copii, și-ar putea « pierde pâinea ». Era membru la Curtea de Apel (= Tabla regească) din Pesta (*Anexe*, 16).

Toate aceste întâmplări Bogáthy le denunță, cum am spus, Directorului Poliției din Pesta, în două vizite ce-i făcu, la 19 și 21 Ianuarie. Cu această ocazie el se plânse că Comandantul Pieții îi dăduse ordin ca în trei zile să părăsească orașul. Rugându-l să intervină în favoarea sa, dar fără rezultat (*Anexe*, 12), Bogáthy plecă (la 25 Ianuarie) la Viena (*Anexe*, 19, 20), unde își luă, dela Ambasada turcă, un passeport pe un an de zile, pentru ședere în Austria și Turcia — passeport cu care se întoarse (a doua zi chiar) la Pesta, prezentându-l Direcției Poliției de aci (*Anexe*, 21, 24).

*

Incurajat, de atențiunea ce pare că i se dete cu prilejul denunțării afacerii Sigismund Pop-Vincențiu Babeș, el adresă acesteia, la 29 Ianuarie, o cerere (*Anexe*, 22), în care, motivând că Austria are, în lăuntru și în afară, mulți dușmani, că cei din afară ațâță pe cei din lăuntru să o aducă în încurcături, prin acțiunea lor, că Guvernul ar trebui să cunoască izvorul de unde vin aceste ațâțări și pe cei ce le propagă în țară,— își ia însărcinarea să descopere toate acestea, pentru că, scria Bogáthy:

Sunt supus austriac; sunt ofițer de Stat Major și nobil; vorbesc șapte limbi; posed filosofia vieții și cunoștința oamenilor; cunosc Constantinopolul și personalitățile politice de acolo — emigranți, vagabonzi etc.; cunosc Moldova și Valahia, ca și Bucovina și Transilvania și pe mulți popi filoruși și revoluționari din 1848-9; cunosc de asemenea Serbia, Ungaria, Italia, Parisul, Londra, o parte din Rusia și mai toată Germania; pot să mă port și să mă mișc dela o casă țărănească până la salonul cel mai mare.

Pentru toate aceste cuvinte, el oferea serviciile sale înaltului Guvern, cu atât mai mult, cu cât Șeful Poliției căruia se adresa — încheie Bogáthy — cunoaște situația ca și capacitatea lui (*Anexe*, 22). Acesta însă arată că nu-l consideră demn de o asemenea misiune. Totuși nu-l refuză, ci-i spuse că chestiunea depinde de alte organe ale Statului, cărora deci trebue să se adreseze (*Anexe*, 25).

5.

Dela Pesta, Bogáthy se duce la Viena, unde fu văzut la 14 Aprilie (*Anexe*, 26). Provocat să părăsească Statele Austriei, el se obligă să plece în două zile la Trieste și, de acolo, la Roma (*Anexe*, 26). Poseda, cum am văzut, un passeport eliberat de Ambasada turcă dela Viena. In adevăr, la 17 Aprilie plecă la Trieste (*Anexe*, 26, 27), iar de acolo, mai departe, la Venezia (*Anexe*, 27), unde sosi la 21 ale aceleiași luni, declarând că peste câteva zile va călători la Roma (*Anexe*, 21).

Ajuns la Roma, el trimite Președintelui Poliției din Viena, la 14 Iulie 1867, un denunț, cu intenția de a se recomanda ca spion și a fi întrebuințat ca atare (*Anexe*, 28). Era după războiul austro-german din 1866,— în care, cum se știe, Germania atrase și Italia și în care se făcuse pregătiri serioase pentru o răscoală în Ungaria și o mișcare în România împotriva Austriei. Deși aceste două acțiuni nu reușiră, în Italia se continuă totuși lupta pentru eliberarea și unirea tuturor provinciilor italiene într'un singur Stat. In fruntea mișcării erau Mazzini și Garibaldi.

In denunț se spunea că aceștia fac pregătiri serioase pentru a invada Tirolul și Trieste și că la aceste pregătiri participă chiar ofițeri ai societății austriace a Lloydului triestin. De asemenea că va izbucni în curând o revoluție în Bucovina, Maramureș și Transilvania, la care se lucrează în cea mai mare taină de Ruși. Conducători în Transilvania sunt faimosul popă Balint din Roșia Zlatnei, Vincențiu Babeș din Pesta și Gh. Baritiu din Brașov, cari visează un regat dacoroman. Valahii sunt, mai ales, foarte periculoși.

Atrage apoi atențiunea asupra unui agent rus care merge în Turcia, special în Bulgaria, Bosnia și Serbia, ca să pregătească revoluția acestor țări. Are foarte mulți bani pentru acest scop. A făcut cunoștință cu el, fiindcă l-a luat drept moldovean. Ori, dacă izbucnește revoluția în Turcia, va izbucni și în Austria. Căci tot ce este ortodox așteaptă numai această ocazie.

Și la Roma acțiunile stau foarte prost. Ar fi scris mai mult, dar îi este teamă de posta italiană. Trimite acest scurt raport prin Ambasada austriacă (Baronul Hübner). Cere să i se răspundă pe aceeași cale. Și dacă i se acordă încredere, poate face și aduce servicii mari Austriei, enumerând aceleași motive pe care le arată și în raportul mai sus citat către Poliția din Pesta.

Adăuga că, dacă ar face o asemenea propunere Rusiei, ar fi primită îndată cu bucurie. El vrea însă să-și servească țara de origină, Austria, în care dorește să-și petreacă ultimele zile și care are să parcurgă încă o epocă destul de grea. Poate pleca imediat la Paris, Londra, Torino, Florența, Pëtersburg sau Berlin, în sfârșit oriunde ar fi nevoie. Pentru asta trebue însă să i se acorde încrederea necesară și să i se dea un răspuns grabnic în scris, pe adresa: « Cavalerul maior G. de Bogáthy, Hotel di Roma, camera nr. 83, Roma » (*Ibidem*).

Dela Roma plecă la Florența, unde se atașă partidului lui Garibaldi. Participă la campania acestuia din Câmpia romană, la luptele dela Monterotondo și Mentana, împotriva trupelor franco-pontificale și se duse apoi la Genova, unde locui chiar la ginerele lui Garibaldi, la Colonelul Canzio, care

ţinea în căsătorie pe Madelena, fiica Anitei Garibaldi. De aci fu trimis de partidul republican, care urmărea revoluţia generală, la Cadix şi Lisabona, la Generalul Prim, vestitul complotist şi revoluţionar spaniol, care se găsea refugiat acolo, apoi în Franţa, Olanda, Elveţia şi, în sfârşit, la Lugano. Aci văzu pe Mazzini în casa d-nei Nathan şi cunoscu pe ministrul prusian von Room şi pe soţia lui (*Anexe*, 29).

După spusele lui Gh. Bogáthy, Mazzini trebue să fi primit dela von Room 600 mii taleri, din cari 400 mii s'au întrebuinţat pentru cumpărarea moşiei Măgurele de lângă Bucureşti, spre a fi transformată într'o localitate climaterică şi de petrecere,— în realitate însă, spre a face dintr'însa cartierul principal al iredentei române şi italiene (*Anexe*, 29).

E vorba de proprietatea numită azi Oteteleşanu a Academiei noastre. In adevăr, în dosarul Bogáthy dela Viena se găseşte şi un prospect, tipărit: pentru transformarea localităţii Măgurele într'un stabiliment hidroterapeutic şi de plăcere, întocmit de inginerul Dionisio Marassić, fost director al lucrărilor căilor ferate Czegled-Szeged şi Szolnok-Debrecen, executate, în Ungaria, de Statul austriac (*Anexe*, 36).

In comitetul de administraţie al acestei întreprinderi găsim pe Ricciotti Garibaldi, fiul lui Giuseppe Garibaldi, pe Stefano Canzio, ginerele acestui din urmă, pe Ercole Sgarzi, pe Coriolano Serenati şi Francesco Bideschini, fiul lui Giuseppe Bideschini — toţi Mazzinişti şi Garibaldieni vestiţi. Iar în Comitetul tehnic, pe lângă Dionisio Marassić, pe Carlo Colla, pe Italico Lavagnolo şi pe Oreste Mancini, ingineri aparţinând organizaţiei revoluţionare italiene.

Prospectul este interesant, atât ce priveşte preliminările (expunerea de motive) cât şi ce priveşte partea tehnică. După ce se arată desvoltarea pe care au luat-o în anii din urmă Bucureştii şi pe care e chemat să o aibă în viitor ca unul din oraşele cele mai importante ale Orientului european, se motivează necesitatea, pentru locuitorii săi, a unui loc de odihnă, de recreaţie, de cură, care nu poate fi decât, prin condiţiile sale aşa de avantajoase, Măgurelele, unde, cu gustul său artistic şi cu iubirea sa de natură, d-l Oteteleşianu, proprietarul, şi-a cheltuit toată averea şi activitatea sa.

Măgurele, cu poziția și resursele sale naturale, poate deveni un Schönbrunn, un Eldorado, un Versailles, pentru toată lumea și pentru toate pungile. Trebuesc numai comunicații lesnicioase cu Bucureștiul și stabilimente medicale și de plăcere, care se și enumeră în prospect. Se pot crea și industrii cum și întreprinderi de tot felul — folositoare și rentabile (*Ibidem*).

Cu un cuvânt, un proiect foarte bine gândit, studiat și prezentat de cineva care a fost la fața locului și anume de acel Dionisio Marassić de care am vorbit și care avea o întreprindere la București. Dar chestiunea a rămas numai în stare de proiect. Căci, deși Bogáthy afirmă că Măgurelele au fost cumpărate cu banii lui von Room (*Anexe*, 29) și deși ziarele oficiale austriace ale timpului afirmă același lucru, dar numai problematic, «cu bani, scriu ele, puși la dispoziție de Prusieni, la 1866, Kossuthiștilor și Mazziniștilor, pentru răscoala provinciilor ungare și italiene» (*Anexe*, 35),— afacerea n'a ajuns în faza de realizare.

Tot din spusele lui Bogáthy, von Room a trimis și lui Kossuth 500 mii taleri și că acesta din urmă l-a angajat pe el, pe Bogáthy, să plece, din însărcinarea lui, la București. Dela Lugano, Bogáthy se duse la Milano și Torino, unde se întâlni cu Kossuth, iar de acolo la Venezia, unde avea să transmită o scrisoare a lui Prim. El arăta că aci cunoscu pe toți membrii Comitetului partidului de anexiune iar, prin ei, avu posibilitate să intre în legătură cu membrii partidului revoluționar-iredentist italian din Trieste (*Anexe*, 29).

6.

In peregrinările sale spre a găsi o persoană cu situație, a cărei bună credință să o poată înșela și pe care să o poată exploata în scopurile ce urmărea, ca spion și escroc, Gh. Bogáthy pare a fi găsit, în sfârșit, pe la începutul anului 1869, pe Guvernatorul Moering dela Trieste.

In adevăr, în un raport al acestuia, din 7 Ianuarie 1869, către Beust (*Anexe*, 29), el scrie: o persoană, care, după

nume și titlu, pare să fie maior în disponibilitate din armata română, s'a prezentat azi, oferindu-mi serviciile sale pentru chestiuni polițienești, în schimbul a 200 franci lunar. Drept legitimare, el s'a referit la informațiile pe care le-a dat Contelui Iuliu Andrassy în privința propagandei române și la cele trimise, în 1867, Excelenței Voastre, prin Baronul Hübner din Roma (de care fu vorba mai sus).

Apoi raportul dă următoarele interesante, dar, de sigur, în cea mai mare parte, inventate și neadevărate informații, obținute dela însuși Bogáthy: A lucrat, după căderea lui Cuza, în Comisiunea secularizării mânăstirilor grecești, la Constantinopol, unde a stat la Omer-Pașa, nevoind să servească pe Principele Carol. După ce rătăci pe la Varna, Rusciuc și alte părți, plecă la 1867, la Roma, cu passeport turcesc, și de aci la Florența și prin celelalte localități mai înainte amintite.

Bogáthy este prudent și dibaciu și pare a avea încrederea partidului revoluționar italian. Atrage deci serios atențiunea asupra capacității lui și, având în vedere oferta ce face, propune lui Beust să fie primită măcar temporar. In special, pentru legăturile partidului revoluționar italian cu cel român, un spion rafinat și rutinat ca dânsul ar fi bun de întrebuințat în folosul intereselor austriace.

A doua zi (9 Ianuarie 1869), Moering completează informațiile privitoare la Bogáthy prin un nou raport (*Anexe*, 30): In seara premergătoare i-a comunicat că, la 10 Ianuarie, va avea loc la Florența o adunare a partidului de acțiune italian, la care vor participa: Rattazzi, Cairoli, Canzio, cu deputații din Küstenland, printre cari cunoscutul agitator Tommaso Luciani din Albona, unul din cei trei frați Bemporatti din Trieste și unul din cei doi frați Liesek din Silesia prusiană, de prezent antreprenor la lucrările portului din Trieste.

Mai departe Bogáthy afirmă că există un Comitet revoluționar de Nord, asemenea Comitetului Sud-slav, acționând în domeniul național. Acest Comitet ruso-ceh își are sediul la Praga, în o vilă din Bergstein, 347, unde ar fi și o tipografie secretă. El dovedi cu acte, scrie Moering, că a fost numit de Principel-Cuza — care se află acum la Moedling, lângă Viena — inspector silvic în Moldova, unde trăiește soția lui, sora lui Montlong,

și ceru să fie întrebuințat, cel puțin cu titlu de încercare, în chestiuni polițienești. Trebue să știe aceasta — ca să poată lua o decizie cu privire la situația sa viitoare.

Eu, încheie Moering, nu mă pronunț nici pentru nici contra. Cred totuși că Excelența Voastră ați avea într'însul un om care participă activ la acțiunea partidului revoluționar român și italian și cunoaște agitațiile și uneltirile lor, ale căror ițe se întind până la Berlin. Ori, Bogáthy a intrat deja în relații — la Lugano — cu Mazzini, cu Room. Iar emisarii revoluționarilor, răspândiți prin întreaga Europă, stau în legătură cu toate personalitățile și Cabinetele care exploatează tendințele lor, primind bani din Londra, New-York, Paris, Berlin, Petersburg etc. (*Ibidem*).

7.

La aceste rapoarte, Beust răspunde (la 11 Ianuarie 1869) lui Moering (*Anexe*, 31), comunicându-i, după informațiile mai înainte date asupta lui Bogáthy de Consulatele austriace din București și Rusciuc și de Polițiile din Pesta și Viena, antecedentele vieții sale dubioase și aventuroase, de spion și escroc și atrăgându-i atențiunea să fie cu prudență în raporturile cu el și în utilizarea lui, în care privință îi lasă, de altfel, toată libertatea de apreciere și hotărîre.

Inainte de a-i fi parvenit acest răspuns, Moering continuă legăturile cu Bogáthy, care-i dă noi relații și care insistă să fie întrebuințat în servicii discrete. Astfel, la 12 Ianuarie, se raportează lui Beust din Trieste că Bogáthy (*Anexe*, 32) ar fi comunicat că în Transilvania se găsesc, în cinci locuri diferite, 100 mii puști, că Rusia a pus la dispoziția agentului său din România un milion ruble pentru răscoala Valahilor austriaci, că Brătianu l-a somat, pe el, pe Bogáthy, să plece în Transilvania și că acolo se așteaptă turburări în curând. Era tocmai pe vremea când Ion C. Brătianu, acuzat de agitații antisemite în țară, de uneltiri revoluționare peste Dunăre și de acțiuni iredentiste în Transilvania, a trebuit, sub presiunea străinătății, în special a lui Napoleon III, să părăsească Guvernul.

Situaţia precară în care se află Bogáthy, scrie Moering, îl sileşte să ia o hotărîre: ori rămâne mai departe în slujba propagandei revoluţionare române şi italiene ori primeşte un angajament dela Guvernul austriac, pe care vrea, ca patriot loial, cultivat în Theresianum, să-l servească.

Moering, afirmând din nou că nu i-a făcut nicio propunere în această privinţă, lăsa ca Beust să hotărască. E de părere totuşi ca Bogáthy să fie pus din nou în legătură cu Contele Iuliu Andrassy, căruia îi mai făcuse rapoarte în aceste chestiuni, dela Venezia, şi care, din nenorocire, s'au dovedit, ulterior, exacte (*Anexe*, 32).

Şi mai interesant este raportul lui Moering dela 16 Ianuarie (*Anexe*, 33), ca răspuns la nota lui Beust din 11 Ianuarie, în care arată că, pe urma celor comunicate, va ţine pe Bogáthy în suspensiune, supraveghindu-l; până când se va putea convinge de adevărata valoare a comunicărilor sale. Aceasta pe baza permisiunii discreţionare ce i s'a dat de Beust.

Speră ca, apăsând pe coarda sentimentului de demnitate, cu care se mândresc aventurierii de tagma lui Bogáthy, ca singur al lor patrimoniu moral, să-l întoarcă în contra celor pe cari i-a servit, din necesitate, până atunci. Pentru aceasta îi serveşte mici sume de bani, pe care el le primeşte ca darurile unui soldat ce simte milă pentru cei ce au stat în foc ca şi dânsul.

Venind din nou la Guvernator, după un răspuns la oferta sa, el i-a comunicat, din scrisori pe care i le-a şi arătat, că în Titel, Karlovac şi Vârşeţ, adică la frontiera militară sârbo-banată, se găseşte o mare cantitate de arme adusă prin contrabandă din Serbia. Şi, după anume consideraţii istorice asupra politicii naţionale sârbeşti şi a urii pe care Sârbii o au faţă de Unguri, Moering continuă textual (*Anexe*, 33):

« In ceea ce priveşte pe Valahii noştri şi pe Români, fraţii lor, de pe versantul sudic al Carpaţilor (vedeţi distincţia: unii Valahi, alţi Români), situaţia a fost caracterizată, în chipul cel mai clar, de însăşi Excelenţa Voastră, prin aceea că « România ar fi un adevărat arsenal ». Sârbii şi Românii sunt elementele protivnice expansiunii ungare, cărora li se adaugă Muntenegru cu partea sudică a Herzegovinei.

«Depozitele de arme menționate de Bogáthy la Titel, Karlovac și Vârșeț, ca și cele existente în Transilvania, în unire cu acțiunea de după culise a Rusiei, sub drapelul panslav, în vârf cu crucea Bisericii pravoslavnice, formează scara pentru judecarea șanselor politicii ungare în chestiunea orientală.

«Ca soldat îmi pot permite părerea că, atât timp cât există în flancul stâng și în spatele Dalmației, Muntenegrul, cu cuiburile lui de bandiți dela Cattaro și Boche di Cattaro, toate încercările de expansiune ale Ungariei se vor nărui. Cea mai importantă problemă strategică în politica noastră orientală o formează deci posesiunea Muntenegrului și a platoului Prizrend. Numai după distrugerea Muntenegrului s'ar putea îmbunătăți șansele noastre în Bosnia și Herzegovina și se va putea asigura influența Austriei asupra Malisorilor și Mirdiților.

«Această problemă, mai mult militară, arată cauza pentru care partidul național italian năzuește să rupă Dalmația de Cisleitania (Austria) și pentru care acest partid numără atâția aderenți înfocați. De aceea, mă întorc la maiorul Bogáthy și cred că întrebuințarea lui, cum am propus — legătura cu Contele Iuliu Andrassy — poate fi cea mai nimerită, pentru ca să putem trage un avantaj corespunzător dela acest aventurier, ce-i drept nemernic, dar totuși cunoscut cu multe personalități și inițiat în multe afaceri politice».

8.

Cu aceasta se termină relațiile lui Moering cu Bogáthy, deoarece autoritățile polițienești, la cererea Ministerului de Externe, au intervenit pentru expulsarea lui, pe baza ordinelor mai vechi, date în această privință dela Viena și Pesta (*Anexe*, 32). Intârzierea expulsării se datora faptului că, între timp, își câștigase acces la Guvernatorul Moering, care îl întrebuința pentru servicii confidențiale (*Anexe*, 38).

In adevăr, la 7 Martie 1869, el plecă din Trieste, prin Viena, Pesta, Cinci-Biserici, spre Principate (*Anexe*, 39). Se opri însă la Mehadia, unde se găsea, în Aprilie 1870, locuind la Căpitanul Trapșa (de sigur, Generalul nostru de mai târziu)

şi în corespondenţă, zice-se, cu Cuza-Vodă (*Anexe*, 40, 42). Aci, la Mehadia, Bogáthy atrase atenţiunea autorităţilor prin purtarea lui provocătoare şi scandaloasă: urmăreşte cu stăruinţă şi îndrăsneală pe ofiţerii austriaci, ţinându-le, în stare de ebrietate, cuvântări iraţionale şi caută pe ofiţerii români, veniţi la băile Herculane, cu care discută, nestingherit, readucerea lui Cuza, declarându-le că acesta i-a făgăduit, pentru cazul unei revoluţii făcute în acest scop, o importantă misiune politică. (*Anexe*, 43).

Ori lucrurile acestea se petreceau tocmai în anul când Cuza-Vodă, ales deputat de Mehedinţi, primi dela Principele Carol I autorizaţia de a se întoarce în ţară — autorizaţie pe care fostul Domnitor o refuză, cu politeţă, dar cu fermitate şi demnitate, motivând că atunci când o ceruse, pentru serioase interese ale sale particulare şi cu sentimentele celei mai devotate loialităţi şi curat patriotism, i se refuzase (A. D. Xenopol, *o. c.*, II, p. 246 sq.). Se pare că faptul provocase o agitaţie în favoarea lui Cuza, agitaţie care îngrijorase întrucâtva Guvernul dela Bucureşti şi pe care Bogáthy, ca întotdeauna, înţelegea să o exploateze, cu mijloacele sale obişnuite.

Pentru toate aceste motive Comenduirea militară hotărî îndepărtarea lui dela acea frontieră, însărcinând cu executarea hotărîrii regimentul de graniţă româno-bănăţean, care avea să-l trateze ca pe un individ fără passeport, ceea ce se şi făcu (*Anexe*, 43), căci, în Decemvrie 1871, îl găsim pe Bogáthy la Braşov, unde ajunse, se pare, solicitat de prietenii şi persoanele din ţară, cu care întreţinea legături oculte, de spionaj (*Anexe*, 44).

In adevăr, la 24 Decemvrie 1871, Agentul austriac din Bucureşti, Baronul Schlechta, telegrafiază Ministrului său de Externe, Contelui Beust, că Bogáthy, care se află la Braşov, la hotel Bucureşti, probabil asasinul lui Catargi şi emisar al revoluţiei generale, este serios bănuit pentru agitaţiuni periculoase contra Guvernului român, în favoarea lui Cuza şi că Principele Carol roagă să se facă cercetare domiciliară şi să se sechestreze corespondenţa lui. Domnul ar dori chiar copii de pe această corespondenţă purtată şi sub numele de Giurgescu (*Anexe*, 45).

Ca urmare, Beust cere Președintelui de Consiliu ungar, Contele Lonyay, satisfacerea dorinței Principelui Carol. Mai mult. El cere, dacă se poate, chiar arestarea lui Bogáthy, fie direct prin Comisarul regal, fie printr'un organ de încredere (*Anexe*, 45). El fu deci arestat, iar corespondența lui sechestrată. Cum însă mărturisi că are apartenența la Lugoș, fu trimis acolo. Bolnăvindu-se în drum, fu reținut la Alba-Iulia (*Anexe*, 47). Dar hârtiile confiscate, cercetate fiind, nu se putu descoperi nimic supus procedurii penale, împotriva lui. Se hotărî deci punerea sa în libertate, firește cu supravegherea necesară, până ce apartenența îi va fi dovedită (*Anexe*, 47).

Se trimite și conținutul hârtiilor confiscate, traduse din românește în ungurește, din care reiese neîndoios că întreținea legături tainice și conspirative cu anumite persoane din România. Ca agent de legătură și om de absolută încredere, este numit un Luigi Castelli — « prieten și conațional al său (*sic!*) ». Cei ce subscriu corespondența găsită la Bogáthy erau: un anume Vasile (căruia nu i se arată numele de familie), un Sâmboteanu, un Grigorescu, un Antonescu, un Giurgescu, de sigur tot nume deghizate, Prefectul de Severin și Prefectul Poliției din București, Hiotu (*Anexe*, 48).

9.

Cu acesta din urmă se vede că era în legături foarte intime și de mare încredere, care mergeau până la cutezanța de a-i da, nu numai relații de spionaj, dar chiar sfaturi politice de competența Guvernului. Dovada o face un raport al lui Bogáthy către Prefectul Hiotu, păstrat în hârtiile confiscate în 1872, raport ce merită atențiunea noastră, dat fiind chestiunile de care tratează (*Anexe*, 49).

Și anume, iată ce scria Bogáthy lui Hiotu, punct de punct:

1. Cei mai mari instigatori și turburători ai ordinei publice sunt Românii de dincoace de Carpați (el scria dela Lugoș). Guvernul român să facă tot posibilul să-i expulzeze din țară, chiar și pe cei ce se găsesc în servicii de Stat. Să nu mai

îngădue niciun fel de societăți naționaliste, care, sub diferite pretexte se întrunesc în fiecare an și la care participă toate căpeteniile Românilor din Banat, Transilvania, Bucovina și Ungaria, ca Babeș, Cipariu, Hodoș, Ratiu, Acsente, Măcelariu, Baritiu și alți mulți. Deosebit de aceasta, unii (Români de dincolo de Carpați) lucrează, contra plată, pentru Mocioni (Andrei), care visează coroana Statului daco-român.

2. Să nu se mai elibereze passeport societăților artistice, ca de exemplu lui Millo, Pascali, cari au obiceiul să vie dincoace, ațâțând focul, prin reprezentațiile lor.

3. Guvernul român să stea în bune relații cu Guvernul maghiar. Românii din România să nu creadă că Ungurii vor să le anexeze țara. Aceștia au destui svăpăiați, pe cari abia îi pot ține în frâu, ca să dorească să mai aibă încă cinci milioane de capete neliniștite. Asemenea Românii să părăsească ideea absurdă că vor putea să domnească vreodată până la Tisa. Să fie mulțumiți cu ceea ce au.

4. Guvernul român să înțeleagă că a îngădui, ca până acum, Comitetul pentru independența bulgară, este una dintre cele mai mari greșeli politice. Să se ferească ca de foc de tratate secrete cu Serbia. A existat un astfel de tratat sub domnia lui Cuza. Dar atunci politica europeană avea altă conjectură.

5. Punctul cel mai important în raportul său este însă chestiunea Grozescu. Acest individ — scrie el — a participat la asasinarea lui Barbu Catargiu. Celălalt, se numea Dunca. Se zice însă că ar fi murit. După ce au săvârșit fapta, au plecat amândoi spre Batiște, unde au fost ascunși și apărați — se spune în raport — de Papiu-Ilarian și alții din partidul roșilor și cari, după 6 zile, le-au mijlocit trecerea în Transilvania.

Acesta este adevărul, pe care-l pot jura pe mormântul mamei mele, scrie Bogáthy. M'a costat multă osteneală și bani până ce l-am aflat. Ori, prin aceasta, oamenii Guvernului pot să aibă în mână pe « roșii », căci fapta s'a săvârșit cu știința lor. Vă rămâne d-voastră (lui Hiotu) să-i predați lui Deșliu, care a funcționat, în împrejurarea amintită, ca Procuror.

Puteți să spuneți delicventului că negarea lui e zădarnică, deoarece există dovezi dela Arad și Lugoș, ca și din alte

părți din Ungaria și Banat, că ar fi mărturisit-o față de prieteni, nu fără a-și face din fapta sa o laudă. In afară de aceasta respectivul (Grozescu) are și o poezie mică cu o arie intitulată « Vineri », deoarece crima a fost săvârșită într'o Vineri. Poezia o puteți găsi printre hârtiile sale.

D-voastră îl puteți însă trata și cu indulgență, spunându-i că știți foarte bine că el este acel ce a descărcat arma și că țineți numai să aflați adevărul, deoarece ați bănuit, până acum, pe un individ cu totul nevinovat. In caz că Procurorul va fi o persoană rutinată, veți reuși să descoperiți totul dela el (Grozescu).

După ce veți fi aflat întregul adevăr, să fie din nou audiat și interogat, pentru ce a părăsit postul său de judecător din Toth-Komlos? Atunci veți avea dovada că « roșii » l-au adus la București și l-au făcut ziarist sau girant, că, în cazul unei mișcări revoluționare și în deosebi când Cuza-Vodă nu ar fi părăsit țara de bună voie, el era însărcinat să-l asasineze, cu complicitatea lui Stan Popescu — ambii oameni desperați, mai ales când sunt puțin băuți.

6. In ceea ce privește așa numitul Comitet naționalist al lui Cuza, puteți fi, deocamdată, fără grijă, deoarece acesta nu a intrat în legătură cu roșii și nici nu va intra. Intențiile acestui Comitet au fost întotdeauna numai să-l readucă pe Cuza la domnie ori să ridice în tron pe un alt Român.

In acest comitet se găsesc persoane cu vază și bogate. Sprijinul pe care l-a avut și-l are încă este: « Donau-Gränzer », în care ei pun și azi, ca și în trecut, multă încredere. Știu și am știut de doi ani că Guvernul are cunoștință despre aceasta, pentrucă avea dovezi pe care ar fi trebuit să le cunoașteți încă din timpul când mi-au fost sustrase anumite hârtii și când Guvernul voia să mă otrăvească la Vidin, Președinte al Consiliului de Miniștri fiind Kogălniceanu.

7. V'am dat cuvântul — și cuvântul meu este sfânt — că mă voiu retrage, în caz că Guvernul ar vrea să facă ceva pentru mine. Căci dacă ați cerceta actele mele din arhiva Statului, ați vedea câte servicii am adus Vistieriei, pe vremea când eram inspector peste pădurile Statului. De aceea cred că aș merita o mică pensie.

8. Asupra discuțiunii privitoare la renunțarea la granița militară (nu știu ce poate fi asta!) mă voiu mai gândi. Asemenea asupra înlăturării Constituției. Cum e turcul, așa și pistolul (adecă: cum e răsplata, așa și osteneala).

9. In fine, vă sfătuesc să interveniți cât mai energic în propaganda rusească din Moldova și, pentru cazul că veți putea pune mâna pe cei ce o fac, fiți cu ei cât mai severi și nu faceți cum ați făcut cu Candiano. In adevăr, e ridicol: Președinte de Republică la Ploești și, după aceea, deputat în Cameră. De aceea ei își ridică capul, pentrucă văd că Guvernul nu are nicio energie.

10. In cazul că voiți să formați un Minister (?), mă puteți consulta. Locuința mea este în Lugoș. Și încheie: D-voastră, ca Prefect de Poliție, știți ce trebue să rețineți din rândurile acestea. Originalul îl veți arde.

*

Am dat în întregime și aproape cuvânt de cuvânt raportul lui Bogáthy către Hiotu, întâi ca să se vadă în ce termeni de intimitate și încredere reciprocă se aflau ei și al doilea ca să se cunoască chestiunile ce formau obiectul preocupărilor sale de spion cunoscător al mai tuturor chestiunilor politice din acea vreme,— cu deosebire asupra asasinării lui Barbu Catargiu, agitațiilor iredentiste române, Comitetului bulgar de liberare din București, acțiunii pentru readucerea lui Cuza-Vodă, propagandei rusești în Moldova, etc.

Sunt lucruri interesante și vrednice a fi însemnate. Intre ele faptul că Bogáthy reclama o «mică pensie» pentru serviciile pe care le-a adus ca inspector de păduri, dovedește, necontestat, că el a ocupat acest post. La fel afirmația că i s'au sustras acte și că se urmărea otrăvirea lui la Vidin, de Guvernul Kogălniceanu, că stăpânirile de pe vremea lui Cuza-Vodă, după 1863, ținteau, de sigur, din motive bine întemeiate, suprimarea lui Bogáthy. Ce privește celelalte denunțuri, ele trebuesc privite ca ale tuturor spionilor și delatorilor de meserie ce voiesc să se arate cât mai zeloși și mai bine informați.

Ca atare era el întrebuințat de Hiotu, cum a fost întrebuințat mai înainte de Bibescu și, după o relație a lui Andrassy către Schlechta, chiar de unii din foștii miniștri ai Guvernului român (*Anexe*, 51). Așa se face că era cunoscut lumii politice din țară și că Domnitorul însuși îl socotea periculos, ca uneltitor împotriva Guvernului său și deci împotriva stăpânirii sale.

De aceea a cerut, îndată ce s'a aflat că Bogáthy se găsește la Brașov, să fie perchiziționat, să i se confiște corespondența și să i se trimită còpii de pe această corespondență, spre a afla legăturile și acțiunile sale secrete cu fostul Domnitor, Cuza-Vodă. Cererea a fost făcută, direct, Consulului austriac din București, fără știrea Guvernului și, numai în urmă, după ce s'a luat act de intervenția domnească, Guvernul, cum era și natural, și-a însușit-o prin demersuri oficiale pe lângă Baronul Schlechta, ca să fie satisfăcută cât mai curând (*Anexe*, 50).

Intervenția oficială a Guvernului român, făcută spre a acoperi — și formal — pe cea anterioară, personală, a Principelui Carol, fu adusă, la 1 Februarie 1872, la cunoștința Ministrului de Externe al Monarhiei austro-ungare, Contele Iuliu Andrassy, adăogându-se, în raportul însoțitor, cum că la Cameră se adoptase, în secțiuni, propunerea de a se așeza bustul lui Barbu Catargiu în incinta Adunării și a se acorda un premiu de 100.000 franci pentru descoperirea asasinului (*Anexe*, 52. cf. și 55).

Propunerea aceasta se făcuse cu o zi înainte — la 30 Ianuarie 1872 — după ce deputatul Bonachi interpelase Guvernul asupra răspândirii în presă a svonurilor despre arestarea lui Bogáthy, întrebând dacă aceasta s'a făcut ca urmare a reclamației Guvernului român și ce anume s'a lucrat, de când Bogáthy ar fi asasinat pe Barbu Catargiu, pentru a descoperi pe ucigaș și a i se da pedeapsa cuvenită (*Anexe*, 52).

Comunicând Guvernului său propunerea și interpelarea de care vorbim, Baronul Schlechta adăoga: « Când te gândești că Bogáthy a fost numit, după evenimentul sângeros amintit, precum știe toată lumea aci, administrator al domeniilor forestiere din Moldova și că în România nimeni nu se îndoiește că el ar fi fost asasinul, atunci atât interpelarea lui Bonachi

cât și propunerea cu bustul și premiul pentru prinderea celui vinovat apar, evident, ca provocate de Guvern, spre a lovi în Cuza, care are încă, aci, în Țara-Românească, ca și în Moldova, un partid puternic » (*Anexe*, 52).

Iuliu Andrassy interveni. Cercetările solicitate se făcură, iar rezultatul, atât al examinării hârtiilor sechestrate, cât și al interogatorului ce se luase lui Bogáthy în chestiunea asasinării lui Barbu Catargiu, fură trimise Guvernului român (*Anexa* 48, 49). Pe cel din urmă l-am dat, după actele cuprinse în dosarul dela Arhivele Statului din București, în memoriul meu la început amintit: « *In jurul asasinării lui Barbu Catargiu* ». Cu aceasta Guvernul ungar considera că și-a făcut datoria pe deplin, așa cum i-a fost solicitată de cel român (*Anexe*, 55).

10.

Aci se încheie știrile și informațiile din bogatul și voluminosul dosar cu acte privitoare la Gh. Bogáthy dela Arhivele Curții din Viena, asupra vieții așa de aventuroase și scandaloase, legăturilor așa de multiple și variate și acțiunilor așa de suspecte și odioase ale acestui individ, care a parvenit să joace în vieața publică din vremea sa un rol de sigur nu lipsit de importanță, în special pentru mișcările revoluționare și iredentiste ale popoarelor de sub dominațiunea turcească și austriacă.

Coroborate, aceste date și informațiuni, cu cele publicate deja în memoriile mele anterioare: (« *In jurul asasinării lui Barbu Catargiu* » și « *Mărturii și precizări nouă cu privire la sfârșitul lui Barbu Catargiu* ») desprindem o serie de constatări și concluzii de vădit interes pentru vieața politică a Principatelor Române din epoca unirii lor.

Și anume:

1. Că, departe de a fi fost un simplu necunoscut, cum îl credea A. D. Xenopol, în monografia sa asupra domniei lui Cuza-Vodă, sau de a fi avut numai o existență imundă și odioasă, cum reiese din actele păstrate în dosarul dela Arhivele Statului din București, privitor la asasinarea lui Barbu

Catargiu,— Bogáthy se vede a fi fost un individ, care, înainte de a veni chiar pentru a doua oară în București, în preajma îndoitei alegeri a lui Cuza-Vodă ca Domn al Principatelor Unite, avusese foarte numeroase legături politice cu conducătorii partidelor revoluționare din țările supuse dominațiunii Imperiului otoman și Monarhiei austro-ungare și din Italia și cu oamenii Guvernelor celor două imperii despotice și absolutiste, îndeplinind, pe lângă unii ca și pe lângă ceilalți, importante misiuni secrete și izbutind a se introduce și a fi considerat ca o persoană capabilă a săvârși, alături și împreună cu ei, roluri în chestiuni și momente de caracter cu adevărat istorice.

2. Că, ajuns, pe urma peripețiilor de care am vorbit, în Țara-Românească, cu mijloacele pe care le întrebuința, cu legăturile pe care și le făcuse și cu experiența pe care și-o dobândise, ca spion și contra spion, nu-i fu greu să intre și aci în legături politice și sociale cu reprezentanții clasei conducătoare și să se facă util celor ce îndeplineau, atunci, cele mai importante funcțiuni în Stat, chiar și membrilor din Guvern, ca unul ce putea fi întrebuințat cu folos în acțiuni complotiste și revoluționare, cum a fost și acea pentru asasinarea lui Barbu Catargiu.

Legăturile lui, sub acest raport, cu Colonelul Nic. Bibescu, fostul Prefect al Poliției Bucureștilor, la 1862, cu urmașul acestuia de peste 10 ani, Hiotu, cu anume fruntași ai roșilor (partidul liberal) și ai albilor (partidul conservator), cu membri ai Guvernului, ba chiar — după cum afirmă unii — cu Domnitorul însuși, Cuza-Vodă, dovedesc cu prisosință aceasta.

3. Că a fost cunoscut și considerat, nu numai în țară ci și pretutindeni pe unde a umblat, în străinătate, ca asasin al lui Barbu Catargiu; că, după suprimarea acestuia, a primit un post însemnat în administrația silvică a Moldovei, bucurându-se de protecția Guvernului român; că, la venirea pe tron a Principelui Carol I, a trebuit, pentru motive ușor de înțeles, să plece din țară, refugiindu-se în Turcia; că, după aceea, rătăcind prin Ungaria, Austria și Italia, ajunse iar la frontierele României (în Banat și Transilvania), unde complotă și acționă în mișcarea politică pentru readucerea la domnie

a lui Cuza-Vodă; că, în fine, nu s'a întreprins împotriva lui, cât a stat în țară și nici după ce a părăsit-o, vreo cercetare serioasă și riguroasă, judecătorească, spre a stabili, dacă, în adevăr, așa cum se spunea și se credea pretutindeni și de către toată lumea, a fost sau nu amestecat în chestiunea asasinării lui Barbu Catargiu ori chiar ucigașul însuși al acestuia.

4. Că anchetarea asasinării lui Barbu Catargiu, începută imediat după suprimarea lui, a fost oprită brusc, atunci când procurorul Curții Criminale chemă la interogator pe fostul Prefect de Poliție Nicolae Bibescu, care se găsea în trăsură cu Primul Ministru al țării în momentul când a fost împușcat și care declarase tuturor celor ce sosiră imediat la fața locului că văzuse pe ucigaș cum s'a urcat pe scara trăsurii, a tras, a aruncat revolverul jos, a coborît liniștit dealul Mitropoliei și care, apoi, în calitatea sa de șef al Poliției, nu numai că n'a pus toată diligența cuvenită pentru descoperirea criminalului, dar a căutat să zădărnicească, să împiedece chiar cercetările în această privință ale Procurorului Curții Criminale. Iar atunci când această anchetă fu reluată, ea a fost clasată, sub cuvânt că nu mai există actele necesare și nici împricinații ce trebuiau urmăriți.

5. Că motivul asasinării lui Barbu Catargiu a fost atitudinea lui intransigentă pe chestia reformei rurale, atât față de Domn, căruia vroia să-i impună legea reacționară întocmită de Comisia centrală dela Focșani și pe care Cuza-Vodă o respinsese în două rânduri, cât și față de cei ce susțineau proiectul de lege, liberal și democrat, al lui Kogălniceanu, ca o necesitate națională și socială, de echitate și dreptate, pentru scoaterea țărănimii de sub robia clăcei, refuzând toate propunerile, amendamentele și sugestiile lor în Adunarea legiuitoare.

La aceasta se adause reacționismul provocător bine cunoscut al fostului Prim Ministru și în speță interzicerea unei manifestațiuni de caracter național-popular în amintirea zilei de 11 Iunie 1848. Afirmațiile acestea se dovedesc azi prin scrisoarea lui Cuza-Vodă către Negri despre atentat, prin rapoartele asupra acestui tragic eveniment, ale agenților

Austriei şi Franţei, Eder şi Tillos, ca şi prin temerile exprimate de Domnitor celui din urmă, imediat după moartea lui Barbu Catargiu, că, din cauza votării legii lui rurale, vor izbucni mişcări sediţioase în Capitală, pe care va fi nevoit să le înnăbuşe, la rigoare, cu mijloacele cele mai violente, cu tunurile.

6. Că nici Brătianu şi nici Rosetti, şefii partidului liberal revoluţionar, nu au avut vreun amestec în chestiunea asasinării lui Barbu Catargiu, cum s'a afirmat sau numai insinuat de unii adversari ai lor (Anghel Demetriescu, *Discursurile lui Barbu Catargiu*, Bucureşti, 1914, ed. P. V. Haneş) şi că nici chiar Eugeniu Carada, amicul şi colaboratorul cel mai devotat al lui Rosetti şi Brătianu, care fusese arestat, pe temeiul unor denunţuri neîntemeiate, nu s'a dovedit a fi avut vreun rol în această afacere (*Eugeniu Carada*, Bucureşti 1937, p. 32 şi urm.)

Că retragerea lui Brătianu şi Rosetti din Parlament, în preajma discutării şi votării reformei rurale, în Martie 1862, nu s'a făcut din motivul că ar fi fost în contra proiectului lui Kogălniceanu şi tovarăşilor săi, ci pe motivul că ei îşi pierduseră preponderenţa politică pe care o aveau în Adunarea legiuitoare, pe urma atotputernicei influenţe şi autorităţi pe care Barbu Catargiu şi-o câştigase în această Adunare faţă de majorităţile sale conservatoare.

Că conducătorii partidului liberal-revoluţionar — Brătianu, Rosetti, etc.—, n'au fost, cum se pretinde, împotriva împroprietăririi clăcaşilor, ci numai împotriva oportunităţii acestei împroprietăriri, într'un timp de nelinişte şi agitaţii ce ar fi putut aduce cu sine o luptă de clasă dăunătoare organizării şi propăşirii ţării. Afară de aceasta — privind chestiunea, cum şi era, ca una de ordin social — ei socoteau că trebue lăsată împreună cu celelalte de acest fel, în urma organizării Statului politic şi juridic, adecă, mai întâi — ceea ce s'a şi făcut de altfel, căci era natural — organizarea Statului politic şi juridic, apoi a celui social şi economic.

7. Că unii oameni ai partidului liberal-revoluţionar, mai fanatici, au putut fi suspectaţi că s'ar fi făcut instrumente ale acţiunii pentru suprimarea lui Barbu Catargiu, nu este de mirare.

Dovadă scrisoarea Zincăi C. Golescu către fiul său Ştefan C. Golescu, din 30 Iunie 1862 (G. Fotino, *Din vremea*

Renaşterii naţionale a Ţării-Româneşti: Boierii Goleşti, v. IV, p. 377-9), în care între altele, scrie: asasinarea sărmanului Catargiu a mâhnit şi indignat toată lumea. Este o calomnie ce cade pe toţi oamenii de stânga a li se atribui lor, cum lasă a înţelege dreapta, în nişte timpuri de aşa animozităţi şi învierşunări între cele două partide, acest asasinat. Facă Domnul, pentru onoarea celor cinstiţi, ca asasinul să fie descoperit. Căci numai atunci îndoiala va dispărea şi onoarea oamenilor de bine va fi salvată.

Dovadă, apoi, scrisoarea lui Alex. C. Golescu către fratele său Ştefan din 28 Mai 1863 (*Ibidem*, p. 393), în care, ocupându-se de urmările unui eventual războiu civil şi de consecinţele funeste şi compromiţătoare ce le-ar avea pentru viitorul ţării, el zicea că în un asemenea caz, după situaţia şi starea de spirit de atunci, liberalii cei mai nerăbdători, cei mai violenţi şi cei mai stăpâniţi de pasiuni, iar nu cei mai bravi, mai devotaţi, mai oneşti, mai luminaţi, se vor arunca în luptă. Şi, ca să-şi susţină această părere, Alex. Golescu scrie în paranteze: « Cel din urmă atentat (uciderea lui Barbu Catargiu) nu este decât proba începutului. Căci, după convingerea mea, acest atentat, n'a putut fi săvârşit decât de un liberal fanatic şi descreerat...».

Dovadă, în fine, chiar afirmaţiile lui Bogáthy, prin care se denunţă ca asasin pe Grozescu, iar ca protector al său pe Al. Papiu Ilarian şi alţi partizani ai roşilor. Căci, o reamintesc, cu privire la cel dintâi, spune că a fost adus dela Comloş, din Banat, de « roşii », ca ziarist în Capitală; că e un naţionalist fanatic, capabil de orice, mai ales când e în stare de ebrietate; că a fost desemnat de protectorii săi să asasineze chiar pe Cuza-Vodă, în cazul că nu ar fi abandonat de bună voie domnia. Despre al doilea presupus asasin, Dunca, spune că era mort, la 1872, când făcea denunţul către Hiotu. Ambii — afirmă el — sunt ucigaşii lui Catargiu. Ei s'ar fi refugiat la Al. Papiu Ilarian, care i-ar fi acoperit, până ce i-a putut trece, clandestin, în Transilvania. Că Papiu a fost un partizan hotărît al reformei agrare în folosul ţărănimii şi un duşman învierşunat al « boierilor », posesori de latifundii, e bine cunoscut, azi, din însemnările lui Orbescu,

privitoare la cele întâmplate în preajma loviturii de Stat dela 2 Mai 1864, în Consiliul de Miniștri din care făcea parte și Papiu Ilarian, (G. Budișteanu: Trei consilii de Coroană sub Vodă-Cuza, în *Libertatea*, a. III, 1935 No. 3 și 4).

El cerea atunci, nici mai mult nici mai puțin, Domnului, decât suprimarea lor, a boierilor, pentrucă, în caz contrar, ei vor suprima pe Domn și pleda cu atâta căldură o reformă cât mai întinsă și radicală pentru împroprietărirea țărănimei, că îngrijorase chiar pe Kogălniceanu, făuritorul și executorul legii rurale din 1864.

In aceste idei și atitudini Papiu era, firește, călăuzit de cunoștința stărilor țărănimii ardelene și de convingerea că noul Stat român modern nu se poate întemeia, solid și durabil, decât pe o țărănime liberă și independentă, sub raport politic și material.

*

Făcând aceste reflecțiuni, nu înțeleg să umbresc câtuși de puțin amintirea, în veci scumpă nouă, a marelui Român și idealistului naționalist, care a fost Al. Papiu Ilarian, amestecând-o în afacerea asasinării lui Barbu Catargiu. Ci numai să arăt ce păreri și credințe avea el în chestiunea reformei rurale, păreri și credințe pe care le împărtășeau, foarte probabil, mulți alți prieteni politici ai săi, considerând, în special cei tineri și fanatici, nerealizarea lor, ca o adevărată nenorocire națională.

De aci posibilitatea ca aceștia din urmă, în pasiunea lor nestăpânită, să se fi putut face instrumente ale actului de suprimare a omului ce se opunea cu atâta îndârjire și hotărîre la realizarea lor și care căuta să impună chiar și Domnitorului ideile sale reacționare.

*

Acestea sunt constatările ce se pot desprinde, după părerea mea, din mulțimea actelor ce ne-au rămas cu privire la asasinarea lui Barbu Catargiu. Ele nu duc, firește, la concluziuni sigure, depline și definitive. Lămuresc însă un lucru: că cei

ce au pus la cale atentatul s'au putut servi de Bogáthy ca de un om foarte expert și rafinat în astfel de chestiuni.

Nu sunt decât trei persoane despre care se poate spune, azi, cu certitudine, că au fost inițiate în acest atentat. 1. Acel care, de sigur, știa cum a fost pus la cale și cum a fost executat, Nicolae Bibescu. De aceea când a fost chemat la instrucție, aceasta s'a întrerupt, iar procurorul Curții Criminale a fost înlocuit. Și de aceea a avut, în momentele supreme ale morții, după mărturia așa de impresionantă a contimporanilor ce au cunoscut aceste momente, viziunea obsedantă a crimei. (*Anexe*, II, scrisoarea D-nei Elisa Brătianu). 2. Gh. Bogáthy, care a fost considerat toată vieața, în țară și în afară, ca ucigaș, fără ca, cu toate acestea, să fi fost cercetat serios și urmărit riguros. 3. In fine, numai probabil, Grozescu sau Dunca, ca liberali-revoluționari fanatici, pre cum îi arată denunțul lui Bogáthy.

*

Evident, domnilor colegi, aceste rezultate nu sunt în raport cu întinsa și bogata colecție de material istoric studiată pentru obținerea lor. Cel dintâi care ar trebui să fie deconcertat, aș trebui să fiu eu însumi, cercetătorul. In al doilea loc, d-voastră, binevoitorii mei ascultători.

Dar așa sunt investigațiile asupra trecutului. Se întâmplă câteodată să dai pe neașteptate și chiar pe neobosite peste lucruri de importanță capitală, extraordinară — un noroc, care, cum zicea de mult, undeva, d-l N. Iorga,— favorizează numai pe cei harnici și destoinici. Alte dăți, cercetări îndelungate și migăloase nu dau nici pe departe rezultatele urmărite și, cu atâta dorință, râvnite.

Acesta este cazul de față. Cu toate acestea nu trebue să ne descurajăm, ci, dimpotrivă, să persistăm în atari cercetări, ca să lămurim, dacă nu complet și definitiv, cel puțin parțial și provizoriu, trecutul nostru și în special cel mai apropiat — epoca renașterii noastre naționale, a Statului român modern.

Intâi, pentrucă ea reprezintă cea mai mare importanță în evoluția istorică a neamului. Al doilea, pentrucă, din nenorocire, de o bucată de vreme, se manifestă o tristă tendință

de a subestima, a ignora ori chiar de a condamna oamenii și evenimentele acestei epoci. Al treilea, pentrucă numai cunoașterea ei cât mai de aproape și mai amănunțită ne poate da măsura priceperii și patriotismului generațiilor de înaintași ce au clădit și înălțat România noastră de azi.

Lucru absolut necesar, nu numai pentru educația tinerei generații și urmașilor ei, dar și pentru propria noastră conștiință națională. Căci nu este, cel puțin în Sud-Estul Europei, în epoca modernă, Stat care să se fi clădit cu mai multă jertfă, dar și cu mai multă chibzuință și care să se fi desvoltat mai armonic și mai temeinic ca acel al nostru.

De aceea orice chestiune ce privește trecutul său trebuește cercetată și studiată cu toată iubirea și înțelegerea pentru marii și glorioșii săi ctitori și înaintași. Mai ales acele asupra cărora planează încă un fel de întunerec sau de mister, pe care contimporanii și urmașii direcți s'au ferit, din motive nepătrunse încă, să-l lumineze sau lămurească.

O astfel de chestiune mi s'a părut a fi și aceea de care am fost adus a mă ocupa în trei comunicări făcute înaintea d-voastre, comunicări, în care, chiar dacă n'am putut desprinde încă adevărul deplin, am izbutit totuși să aduc oarecare lumină în misterul ei. De se va merge mai departe pe această cale, de sigur se va ajunge, cu timpul, la lămuriri mai precise și poate mai complete.

P. S. Intru cât comunicarea aceasta a provocat, imediat după lectura ei la Academie, o intâmpinare a D-lui N. Iorga, căreia, pentru lămurirea publicului cetitor al D-sale, eram dator să-i dau un neîntârziat răspuns, am crezut că e necesar să reproduc, în Anexa III a documentelor, atât această întâmpinare cât și răspunsul meu.

A. L.

ANEXE

I

DOSARUL BOGÁTHY

(Publicat după copiile din Arhivele Curţii din Viena scoase prin îngrijirea d-lui d-r M. Auner)

1.

A. de Laurin, Consulul austriac din Bucureşti, către Directorul Administraţiei silvice din Ţara-Românească

Bucarest le 3 janvier 1853.

Monsieur!

Mr. Bogathy György, inspecteur des eaux et forêts en Transilvany, désirant connaître les particularités de cette administration en Valachie, je prends la liberté de Vous l'adresser en Vous priant de lui en donner quelques détails.

Je Vous serai reconnaissant pour tout et que Vous aviez fait pour ce jeune noble hongrois et Vous prie en attendant d'agréer l'assurance de l'estime avec laquelle j'ai l'honneur d'être... Monsieur

Votre très dev. serv.
A. de Laurin m. p.

(Ad. Dep. II. Nr. 805/B.M. 1858).

2.

Sentinţa Ocolului judiciar din Orăştie în chestiunea inculpatului Gh. Bogáthy

27 Fevruarie 1857.

Das k. k. Kreisgericht zu Broos hat Kraft der ihm von Seiner k. k. Apostolischen Majestät verliehenen Amtsgewalt bei der am 17. Februar 1857 unter dem Vorsitze des k. k. Kreisgerichts Praeses Kirchner, und in Gegenwart der k. k. Kreisgerichts-Eäthen Schuller, Domsza, Mangesius

und Beldovicz als Richter, des k. k. Staatsanwaltes Schneider, des Auscultanten Kostron als Protokollführer und des Advokaten Nagy als Vertheidiger des Kulpaten abgehaltenen mündlichen Schlussverhandlung gegen Georg Bogathi, welcher mit hiergerichtlichen Anklagebeschlusse vom 17. Februar l. J. Z. 540, wegen Verbrechens des Betruges mit Belassung im Untersuchungshafte in Anklagestand versetzt, im Grunde der Ergebnisse der Voruntersuchung und Schlussverhandlung und nach Abhörung der Anträge der k. k. Staatsanwaltschaft und des Vertheidigers zu Recht erkannt:

Der angeschuldigte Georg Bogathi von Karlsburg gebürtig, 31 Jahre alt, röm. kath. Religion, verheirathet, wurde von der Anklage wegen Verbrechens des Betruges nach § 197 und 200 St. G. in Gemässheit des § 288 St. P. O. losgesprochen und für schuldlos erklärt und vom Ersatze der Kosten des Strafverfahrens gemäss § 342 St. P. O. losgezählt. Die diesem Strafprozesse zu Grunde liegende Graf Festetitsche Schuldverschreibung wird dem Beschädigten Herrn Johann Bauer nach eingetretener Rechtskraft dieses Erkenntnisses ausgefolgt und derselbe mit seinen allfälligen Entschädigungsansprüchen auf den ordentlichen Rechtweg gewiesen. Wird mit dem zur Einsicht mitgetheilt, dass die Entscheidungsgründe hiergerichts eingesehen werden können.

Kirchner m. p.
Aus dem k.k. Kreisgerichtsrathe
Broos, am 27. Februar 1857.
Kostron m. p.

(Ad. Dep. II. Nr. 805/B.M.)

3.

Memoriul lui Gh. Bogáthy către Impărat

3 Ianuarie 1858

Euer Majestaet mein gnädigster Kaiser und Herr.

Indem ich es wage, meinen innigst verehrtem Monarchen, meinem gütigsten, Gerechtigkeit liebenden kaiserlichen Herrn nachstehende Bitte in tiefster Ehrfurcht zu unterbreiten, drängt mich die Nothwendigkeit, in kurzen Skizzen jene Erlebnisse anzuführen, welche ich im Sinne der Gerechtigkeit als Befürwortung meiner Bitte für geeignet erachte.

Ich, gehorsamst Unterzeichneter, stamme aus einer altadlichen Szeklerfamilie, welche durch 400 Jahre ihrem Grafen (der Majestät des Kaisers von Oesterreich, Königs von Ungarn) die unerschütterliche Treue und Ergebenheit bewahrt hat; der letzte Sprosse dieser Bogathyschen Familie habe gehorsamst Gefertigter die Ehre zu sein.

Meine Liebhaberei für das Jagdwesen veranlasste mich, obschon nur mit geringem Vermögen, jedoch unabhängig, noch vor dem Ausbruche der Revolution den Vorträgen in der königlichen Forst-Akademie zu Schemnitz als ausserordentlicher Hörer beizuwohnen.

Im Jahre 1848 war ich auf meinem schon belastet übernommenen kleinen Gute Rabold bei Dewa und wurde zur Zeit der Empörung bloss nur weil ich ein Ungar bin, geplündert, gebunden und misshandelt, mein Haus und Hof niedergebrannt, meine ganze Habe von den Wallachen zerstört, ohngeachtet dessen habe ich nie eine Waffe gegen meinen König geführt, im Gegentheile habe ich dem allerhöchsten Kaiserhause zu jener Zeit gar wichtige Dienste geleistet (welche Thatsachen denen nachgenannten hohen Herrn wohlbekannt sind) und namentlich dem damaligen Oberst jetzt Feldmarschall-Lieutenant Baron *Urban*, so lange, bis die ungarische Armee die Waffen gestreckt hatte. Von Siebenbürgen bin ich hierauf nach Ungarn, wo ich im Jahre 1850 noch sehr wichtige Dinge erfahren und dieselben Seiner Excellenz Baron Geringer und dem kaiserl. Herrn Commissär Bach in Wien, nachdem mir durch Anempfehlung des damals in Wien befindlichen Generals Urban Gehör und Vertrauen geschenkt wurde, mitgetheilt habe.

Von Wien wurde ich von Herrn Baron Geringer nach Grosswardein gesendet, um diesen wichtigen Gegenstand dem dortigen Distrikts-Commandanten General Braunhof mitzutheilen, und zu beeiden, woselbst die durch den Staabs-Auditor Taferny von mir erhobene Thatsache zu einem äusserst günstigen Resultat geführt hat. Nachdem dieses beendet, wurde ich befragt, « was ich wünsche », und habe kaum die Interessen jenes Kapitals erhalten, welches ich anwenden musste, um mich meinem Stande gemäss bewegen und nun auf diese Art so Vieles und Wichtiges eruiren zu können. Im selben Jahre musste ich wieder nach Ofen, von wo mich Baron Geringer wiederholt mit Aufträgen nach Grosswardein geschickt hat, und dort zugleich Seiner Durchlaucht dem Fürsten Karl Schwarzenberg vorgestellt und anempfohlen. In Folge dessen hatte ich die Ehre, mit Seiner fürstlichen Durchlaucht nach Hermannstadt zu reisen, wo ich als k. k. Kadastral-und Oberforstamts-Commisär 9-ter Diäten-Classe für Fogarasch ernannt wurde. Mit Katastralaufnahme in den mir zugetheilten Commissariaten war ich im 2-ten Jahre fertig, und da meine, so wie alle übrigen, damals nur provisorisch creirten Anstellungen, gelöst war, habe ich um eine definitive Stelle beim Montanum conkurrirt, bin leider aus dem Grunde nicht berücksichtigt worden, weil ich diesen vorgesetzten hohen Herren Beamten die erworbenen Verdienste durch meine geheimen Missionen weder wissen lassen konnte, noch wollte, weil ich das, was ich für meinen geliebten Monarchen geleistet, als Geheimniss bewahren musste,— daher von jenen Herren minder als jeder Anderer beachtet wurde. Nachdem mir jede Hoffnung benommen ward, einer Stelle würdig gehalten zu werden, habe ich mein Letztes veräussert, um mit einer Anempfehlung Seiner fürstlichen Durchlaucht versehen, die Reise zu dem Herrn

General-Consul nach Bukarest unternehmen zu können; dort bestens aufgenommen, wurde ich vom Herrn Generalconsul Ritter von Laurin dem dortigen regierenden Fürsten vorgestellt, und durch ein Schreiben, welches ich sub a hiemit anschliesse, dem Forstdirektor der ganzen Wallachei Herrn Richeomme anempfohlen, und von demselben einer guten Anstellung versichert. Mittlerweile hatte ich die Bekanntschaft mit der Schwester des jetzigen österreich. Kanzlers Freiherrn von Montlong gemacht, und mich mit derselben auf die Versicherung einer Existenz hin, ehelich verbunden. Unter dieser Zeit kamen jedoch die Russen über den Pruth nach der Wallachei, und meine Hoffnungen auf gesicherte Zukunft waren neuerdings zerstört. Um mir was immer für ein Fortkommen zu verschaffen, ging ich in die Türkei hinüber nach Schumla zum Omer Pascha (habe dennoch, obschon ich erfolglos in Bukarest war, von dort wie auch von Schumla wichtige Mittheilungen im Interesse meines Königs gemacht).

In Schumla wurde ich von Omer Pascha höchst freundlich aufgenommen, und als ein sehr befähigter brauchbarer Mann erkannt, und für die Charge eines Oberstlieutenants im Stabe Seiner Majestät dem Sultan, und dem damaligen Kriegsminister Mehmed Ali Pascha vorgeschlagen. Infolge dieser Anempfehlung ging ich sammt meiner Frau nach Konstantinopel, um mich vorzustellen, wo ich auch wirklich, jedoch nicht officiell, zu dieser Charge ernannt worden bin.

Erwägend jedoch, dass damals die Verhältnisse zwischen Oesterreich und der Türkei noch nicht geordnet waren, und sich selbst in Bälde ein gänzlich feindliches Gegenüberstehen beider hohen Regierungen als nicht unmöglich denken liess und um meiner so lang und unter den schwierigsten Umständen eklatant bewährten Treue consequent zu bleiben, ging ich zum kais. österr. Jnternuntius Excellenz Freiherrn von Bruck, Hochdenselben um Rath zu fragen, ob ich hoffen dürfte, von Seite meiner Regierung eine gesicherte Zukunft zu erreichen oder ob ich in türkische Dienste übertreten solle (nachdem ich auch von Constantinopel, ohngeachtet ich von meiner Regierung gänzlich vergessen und übergangen war, wichtige Mittheilungen dem dortigen General-consul von Michanović gemacht hatte). Seine Excellenz hat mir geantwortet « Ich kenne Sie nicht, folglich kann ich Ihnen weder rathen noch helfen », hierauf schrieb ich in Hochdessen Gegenwart einen Brief an Seine Excellenz Baron Geringer nach Wien, derselbe wolle gütigst Auskunft über mich senden und mich empfehlen, was auch in einigen Tagen geschah, denn der Herr Internuntius liess mir das erhaltene Schreiben nicht sehen, beredete mich jedoch, dass ich mich zur weiteren Verfügung stellen und behufs Annahme eines geeigneten Postens nach Oesterreich zurückkehren möge, und gab mir hierauf eine Anweisung an Bankier Nathansohn, mein Reisegeld betreffend, ohngeachtet dieser Anweisung musste ich dem Juden über 120 # einen Wechsel ausstellen und obendrein einen Theil des Schmuckes meiner Frau verpfänden, so trat ich die Reise über Smyrna, Syra, Athen, Korfu

nach Triest an. In Triest war ich ohne Barschaft und musste dem Hause Buschek einen in Constantinopel gekauften persischen Shawl pro 5600 Piaster und einen Bernstein Tschibuck, den ich mit 64 Stück Dukaten verkauft (!) hatte, für 100 Fl. als Pfand überlassen, in der Hoffnung in Wien bezahlen zu können, bat ich, man möge die Gegenstände nach Wien an das Haus Weikersheim senden, was auch geschehen ist. Ich kam im Dezember 1853 nach Wien sammt meiner Familie, meldete mich bei Seiner Excellenz Herrn Baron Kempen, welchem ich schon vom Herrn Internuntius mittlerweile als brauchbares Individuum empfohlen war, er nahm mich sehr freundlich auf, und schiçkte mich zum Herrn Hofrath Clannern, um dort alles, was ich zu Constantinopel über die Emigranten etc., gesehen und gehört hatte, zu Protokoll zu geben, was auch geschah.

Ich war ohne Subsistenzmitteln sammt Familie in Wien, bat daher Seine Excellenz Baron Kempen, mir etwas zu helfen und über mich zu verfügen, mich entweder nach London, Russland oder wo sonst nöthig, zu schicken, ich werde gegen kleines Reisegeld und Versorgung meiner zurückgelassenen Familie von allen Orten genaueste Berichte erstatten. Leider wurde jedoch die Sache verschoben, und erst nach mehreren Wochen, als Herr Hofrath Clannern sah, wie schlecht es mir ging, borgte er mir aus Eigenen 50 Fl. bis auf bessere Zeit. Nach langem fruchtlosen Harren auf eine für mich günstige Entscheidung sagte man mir: «Für jetzt sei es nichts!», «ich solle nach Ungarn, nach Pest gehen und der dortigen Polizeidirektion meine Dienste leisten, von wo sie mich rufen werden, wenn sie mich benöthigen». Ich wollte dahin abreisen, allein meine Frau war kränklich und hoch in der Schwangerschaft, da ich sie nicht mitnehmen konnte, liess ich sie bei einer gewissen Frau von Wiener, der ich mich für Kost und Pflege meiner Frau monatlich 100 Fl. zu bezahlen verpflichtete. Ich kam nach Pest, meldete mich beim Herrn Polizeidirektor, welcher mir erwiderte, ich solle mich schriftlich ausweisen, ich schrieb und bat H. Hofrath Clannern um dessen Empfehlung, jedoch ohne Erfolg. So blieb ich des mir zugesicherten Rufes gewärtig mehrere Monate in Pest. Endlich aller Mittel ledig, war ich gezwungen, einen dortigen Kaufmann zu ersuchen er möge den bei Weikersheim verpfändeten Shwal und Tschibuk auslösen und nach Pest bringen lassen; er bezahlte die 100 Fl., und gab mir noch etwas über 300 Fl. auf die Hand.

Um etwas mit dem übrig gebliebenen Gelde zu verdienen, kaufte ich eine Graf Festetitsch'sche Schuldverschreibung lautend über 500 Fl. sammt 2 Coupons. Da bot sich mir plötzlich eine Gelegenheit, wo ich glaubte, etwas für meine Regierung thun zu können, es traf nämlich der englische Major Godard ein, der in Wien und Pesth Pferde für die Krim zu kaufen beabsichtigte, mit ihm war der junge Chavell, ich schloss mich an dieselben und reiste mit ihnen bis Hermannstadt; erfuhr jedoch nichts von Belang, blieb jedoch daselbst, und bat nun wiederholt Seine fürstliche Durchlaucht um die mir zugesicherte Anstellung. Fürst

Schwarzenberg ertheilte mir den Rath, an der Grenze Siebenbürgens über mehrere Ortschaften Notar zu werden, da ich mich äusserte, eine politiche Anstellung nicht annehmen zu können, noch zu wollen, als Notar mehrer Ortschaften bekäme ich 4—500 Fl. Gehalt und damit ich den ganzen Kreis überwache, wolle mir fürstliche Durchlaucht extra monatlich 100 Fl. bezahlen, (damit ich nicht wieder zu etwas kommen sollte, wie voriges Jahr im Szeklerland). Ich war damit zufrieden, und es erfüllte mich die freudige Hoffnung, endlich mit meiner Familie in gesicherter Ruhe existiren zu können, begab mich desshalb nach Broos zum Kreishauptmann Herr Thiman, welchem bereits ein Schreiben Sr. fürstlichen Durchlaucht zugekommen war, worin ausgesprochen, dass mir volles Vertrauen zu schenken sei, und zugleich 100 Fl. angewiesen wurden. Weil jedoch die Reise von Pesth nach Hermannstadt samt dortigem Aufenthalte und der Reise nach Broos eine bedeutende Summe ausgemacht hatte, da ich standesgemäss leben musste, um in den Salon erscheinen um Vieles mitmachen zu können, wollte ich wichtige Dinge erfahren, und nachdem ich mich in Broos, da die Notarstelle erst creirt wurde, auch zwei Monate aufzuhalten genöthigt sah, so war ich nothgedrungen, die früher genannte Graf Festeticz'sche Obligation mit einem Verluste von 80 Fl. an den dortigen Gastwirth Johann Bauer zu verkaufen. Fällig war die Obligation noch nicht, allein der Wirth brauchte wahrscheinlich Geld und sendete die Obligation nach Pesth an einen Kaufmann, dieser schrieb zurück « die Obligation sei nicht gut, die Coupons sind seit einigen Jahren nicht gezahlt und Festetich lebe nicht mehr ». Der Wirth fragte bei dem Kreisgerichte um Rath und hierauf hat ein Gerichtsbeamter, dessen Namen ich nur auf Euer Majestät Befehl nennen werde, ohne dass der Wirth Klage geführt hätte, mich arretirt und über Ein Jahr in Untersuchung gelassen, und erst nach Einem Jahre hat mich die löbliche k. k. Kreisbehörde, laut anruhenden Dekreten b.e. im Originale für schuldlos erklärt und mich gänzlich freigesprochen. Erst nach einem Jahre, welches ich in Gesellschaft der gemeinsten Verbrecher gesperrt, getrennt von Weib und Kind verleben musste, hat das hohe Handels- und Oberslandesgericht die Obligation wieder für *gut* befunden!! Während diesem Jahre musste ich ohne Geld im Gefängnisse auch meine Kleider veräussern, weil ich als ungarischer Edelmann und gewesener k. k. Oberforstamts-Commissär mit 7 Kr. täglich mein Leben nicht fristen konnte. Als ich endlich befreit wurde, traf mich ein so schweres Schicksal. Seine fürstl. Durchlaucht Karl Schwarzenberg war mit Urlaub auf Reisen, ich daher sammt Familie ohne Rath, ohne Unterstützung und Hoffnung, Kummer und Elend Preis gegeben. Als nach langer Zeit Se. Durchlaucht zurückkehrten, erzählte ich mein Erlebniss, Hochderselbe sprach sein Bedauern aus und sagte « Wenn ich wollte, bekomme ich ja dennoch eine Anstellung »; als ich jedoch mich höflichst bedankend erwiderte, dass es mein gekränktes Ehrgefühl nimmer zulassen wird in einem Lande zu dienen, wo ich gleich dem gemeinsten Verbrecher eingesperrt war und erst nach

Jahr und Monaten als schuldlos erklärt und entlassen worden bin,— sagte Se. Durchlaucht « Ich gebe Ihnen 50 Fl. Reisegeld, gehen Sie nach Temesvar zum Coronini, er hat ohnedem den Bruder Ihrer Frau, welcher bei ihm Adjutant war in seinem Regimente, tragen Sie ihm Ihre Dienste an und berufen Sie sich auf mich ». Ich begab mich nach Temeswar und hatte dasselbe Missgeschick wie überall, ich kam Abends an und Seine Excellenz reisten am anderen Morgen mit Urlaub auf 3 Monate nach Italien ab.

Ich schrieb von Temeswar aus an Seine Excellenz den Herrn Minister von Bruck, Baron Geringer und an Herrn Hofrath Klaner, dass Se. Excellenz Koronini durch Wien reisen wird, Hochdieselben möchten mich verdientermassen ihm empfehlen, ob dies geschehen, weiss ich nicht, denn nach dessen Rückkehr stellte ich mich ihm vor, schilderte ihm meine Lage und trug ihm meine Dienste an, allein Se. Excellenz sagte, mich bedauernd. « Er wisse ohnedem bereits alles, was zu wissen nöthig, könne mir wohl daher ein kleines Reisegeld aber keine Anstellung geben, und gab mir mit diesen Worten den Rath: « Gehen Sie nach Wien zu Sr. Majestät dem Kaiser, er ist gnädig und ist auch ein Mensch! » Hierauf gab er mir 25 Fl., mit diesem Betrage war ich ausser Stande meine Rückstände zu decken, musste nicht nur selbst meine feine Wäsche an einen Juden verschleudern, sondern selbst meinen bescheidensten Lebensunterhalt schuldig bleiben, um nach Wien reisen zu können. Dies kaiserliche Majestät ist kaum der 10-te Theil meiner traurigsten Schicksale, welche mir zum Lohne für so viel Treue, für so viele mit meinem Eifer für eine gerechte Sache verbundene Todesgefahren bereitet worden sind.

Ich stelle schliesslich in tiefster Ehrfurcht nur die einfache Bitte an Euer kaiserliche Majestät: Ich spreche ungarisch, deutsch, wallachisch, französisch, italienisch, etwas englisch, türkisch, slavisch, bitte daher, mir allergnädigst entweder in den Fürstenthümern oder in der Türkei, eine vice Consul (Starosti) Anstellung zu verleihen, oder was mein sehnlichster Wunsch wäre, in Euer Majestät Nähe als Privatrevierjäger oder Büchsenspanner zu dienen, *da ich bekanntlich einer der besten Schützen Siebenbürgens bin.*

Sollen auch kaiserliche Majestät, als einzige Hoffnung, mich armen, treuen Unterthan, der jede Minute für Majestät zu sterben bereit war und ist, dennoch von sich weisen, dann bitte ich um Ertheilung eines Auswanderer Passes und gnädigste Unterstützung zur Reise, für mich und Familie. Wir werden dem geliebten Heimathlande Lebewohl sagen, um im fremden Welttheil womöglich in Indien unsere schmerzliche Existenz zu finden.

Wien, am 3-ten Jänner 1858.

Georg v. Bogáthy.

(Ad. Dep. II. Nr. 805/B.M. 1858.)

4.

Ministrul Casei imperiale și de Externe asupra memoriului lui Gh. Bogáthy către Impărat

— 9 Februarie 1858 —

Allergnädigster Herr!

In dem aus dem Cabinete Euerer Majestät mit der Ah. Bezeichnung an mich herabgelangten, in der Anlage gehorsamst reproducirten Gesuche stellt *der gewesene k. k. Ober-Forstcommissär Georg v. Bogáthy*, unter Auseinandersetzung der von ihm in den Jahren 1848 und 1849 der kais. Regierung geleisteten Dienste und der drückenden Lage, in welcher er sich angeblich gegenwärtig befindet, *verschiedene Bitten in Absicht auf die Erlangung eines ihm eine sorgenfreie Existenz sichernden Unterkommens in kaiserlichen Diensten.*

Der höchste Wunsch des Bittstellers bestände, wie er am Schlusse seines Gesuches sagt, darin, *in der unmittelbaren Nähe Euerer Majestät als Büchsenspanner oder als Revierjäger dienen zu dürfen.* Falls dieser Wunsch nicht zu erreichen wäre, bittet Bogáthy *um Verleihung eines Vice-Consuls oder Starostie-Postens in der Türkei*, und wenn auch eine solche Anstellung ihm nicht gewährt werden könnte, ersucht er *um Ertheilung eines Auswanderungspasses.*

Auf meinem Standpunkte musste ich mich zunächst verpflichtet finden, das Ansuchen um die etwa mögliche Verleihung eines Vice-Consuls- oder Starostiepostens in Erwägung zu ziehen.

Nachdem aber der Bittsteller diejenigen speciellen Kenntnisse nicht besitzt, welche für den eigentlichen Consulatsdienst erfordert werden, so wäre es *nicht thunlich, demselben eine Bedienstung* in dieser Sphäre, *wie die eines Viceconsuls zuzuwenden oder für die Folge in Aussicht zu stellen, und ebensowenig wäre auch im gegenwärtigen Augenblicke Gelegenheit zu dessen Unterbringung auf einem Posten minderer Cathegorie, wie dem eines Starosten in den Donaufürstenthümern, vorhanden.*

Da indess die von Bogáthy zur Begründung seiner Ansprüche auf aller gnädigste Berücksichtigung geltend gemachten Dienste einer Cathegorie angehören würden, welche zumeist in den Geschäftsbereich der *Obersten Polizeibehörde* einschlägt, so habe ich dem *Chef* dieser Centralstelle, mit welchem ich mich, dem A. h. Befehle gemäss, über das vorliegende Gesuch ins Einvernehmen zu setzen nicht ermangelte, bei Bekanntgebung der Unthunlichkeit einer *Unterbringung des genannten Bewerbers* im Consulardienste, nur anheimstellen können, seinerseits zu ermessen, ob und *inwiefern vielleicht* demselben eine Bedienstung *in der ihm unterstehenden Amtssphäre* zugewiesen zu werden vermöchte?

Zugleich wurde Freiherr von Kempen ersucht, für den Fall, als er auch seines Orts eine entsprechende Versorgung Bogáthys nicht ermitteln könnte, dessen Eingabe zur weitern Verfügung bezüglich seiner

eventuellen Bitte wegen Ertheilung der *Auswanderungsbewilligung* an den *Minister des Innern* zu leiten.

Wie Euer Majestät aus der sub 2 ehrerbietigst angebogenen Note des Freiherrn von Bach vom 5. d. M. 957 zu entnehmen geruhen, *äusserte sich Baron Kempen dahin, dass die Leistungen des Bogáthys, welcher allerdings in den Jahren 1848 u. 1849 um die gute Sache Verdienste sich erworben zu haben scheine von der Obersten Polizeibehörde umsoweniger gewürdigt werden könnten, als derselbe mit diesem Departement nie in Verbindung gestanden sei, übrigens sei auch bei den seiner Leitung unterstehenden Behörden keine Dienstesstelle offen, für welche der Competent die erforderliche Eignung hätte.*

Was das Ansuchen des Bogáthy *um Ertheilung der Auswanderungsbewilligung* anlangt, so *bemerkt Freiherr von Bach*, dass derlei Bewilligungen von der betreffenden Landesstelle, ohne alle Einflussnahme des Ministeriums des Innern ertheilt werden, wonach es *dem Bittsteller überlassen* werden müsse, *sich im ordnungsmässigen* [Dienstweg] *an die politische Landesbehörde jenes Kronlandes zu wenden, in dem der Ort seiner Zuständigkeit liegt.*

Bei dem gehorsamst dargelegten Sachverhalte erlaube ich mir, *unterthänigst darauf einzurathen, dass Euer Majestät, falls Allerhöchst Dieselben die Bitte des Georg v. Bogáthy um Anstellung als kais. Büchsenspanner oder Revierjäger zu gewähren Sich nicht bewogen finden würden, allergnädigst zu befehlen geruhen, dass derselbe von der Unthunlichkeit seiner Unterbringung im kais. Dienste verständigt, zugleich aber hinsichtlich seiner eventuellen Auswanderung im Sinne der obigen Andeutung des Ministers des Innern verbeschieden werde.*

In der Voraussetzung, dass dieser unmassgebliche Antrag Euerer Majestät Zustimmung erhalten dürfte, nehme ich mir ehrfurchtsvoll die Freiheit, sub 3 den demgemäss abgefassten Entwurf der Ah. Resolution vorzulegen.

Wien, den 9. Februar 1858.
G. v. Buol.

Ich genehmige Ihren Antrag, und haben Sie sich hiernach mit Meinem Minister des Innern in das weitere Einvernehmen zu setzen.

Wien, de 15. Februar 1858.

Franz Joseph m. p.

(Ad. Dep. II. Nr. 805/B.M. 1858.)

5.

Direcția Poliției din Viena către Ministrul Poliției,
Baronul von Kempen

Wien, am 29. April 1858.

Der gewesene Forstbeamte Georg Bogathy über dessen Entfernung vom hiesigen Platze ich Euer Excellenz in Folge hohen b. m. Auftrages

unterm 6. Februar l. J. Z. 99 J.B. Bericht erstattet habe, hat zu jener Zeit ein Gesuch an Allerhöchst Seine Majestät um eine Subvention eingereicht, dessen Erfolg er in Alba, Stuhlweissenburger-Comitats in Ungarn abwarten wollte.

Die lange verzögerte Erledigung dieses seines Gesuches, von welcher seine ganze Lebens-Existenz abhängig war, und die bange Ungewissheit über seine Zukunft veranlassten denselben, seinen bisherigen Aufenthalt zu verlassen, und sich neuerlich nach Wien zu begeben, um den Bescheid seines vorerwähnten Gesuches wo möglich beschleunigen zu können.

Sein Gesuch wurde inzwischen abweislich erledigt und Bogathy befindet sich derzeit in der verzweiflungsvollsten Lage, indem er von Subsistenzmitteln gänzlich entblösst, auch nicht im Stande ist, seine Heimreise anzutreten, und sein Dasein auch nur auf wenige Tage zu fristen.

So nothwendig nunmehr vom polizeilichen Standpunkte die Entfernung Bogathys vom hiesigen Platze erscheint, so könnte dieselbe unter den vorliegenden Umständen doch nur mittelst Schubes veranlasst werden, eine Massregel, welche nach meinem unvorgreiflichen Dafürhalten nur geeignet sein dürfte, den ohnehin gefährlichen und heftigen Charakter Bogathys aufs Aeusserste zu bringen, und denselben in seiner Verzweiflung dem Verbrechen in die Arme zu werfen, oder zu sonst gewaltthätigen Handlungen aufzustacheln.

Bei dieser, unter den obwaltenden Verhältnissen gewiss nicht unbegründeten Voraussicht, dürften sich Euer Excellenz in weiterer Berücksichtigung des Umstandes, dass die neuerliche Hieherreise Bogathys wohl keinem unlauterem Motive als vielmehr und zunächst der bangen Besorgniss für seine Zukunft zugeschrieben werden kann, gnädigst bestimmt finden, dem Genannten die Möglichkeit zu bieten, nach seiner Heimath ohne polizeilichen Zwang gelangen zu können, wozu derselbe gerne bereit ist, und mich zu ermächtigen, ihm den zur Heimreise dringendst benöthigten Betrag in einer Weise zukommen zu lassen, dass dem gegebenen Zwecke seiner baldigsten Entfernung und zuverlässigen Ankunft in seinem Heimathsorte mit Gewissheit und unter hierortiger Controlle entsprochen würde, worüber ich der weiteren Weisung Euer Excellenz entgegenhaare.

Gezka.

(Ad. Dep. II. Nr. 1594/B. M.)

6.

Baronul von Kempen către Direcția Poliției din Viena

Wien, am 30. April 1858.

Die besonderen Umstände, unter welchen nach dem Berichte vom 29. d. M. Z. 1048/Pr. die Rückkehr des von hier abgeschafften Georg

von Bogathy erfolgt ist, bestimmen mich, nach Antrag die Hinwegweisung desselben, und die Bestreitung des damit nothwendig verbundenen Aufwandes aus dem geheimen Fonds zu verwilligen.

Ich muss jedoch wünschen, dass in diesem und in allen ähnlichen Fällen Vorkehrungen getroffen werden, um derley Revertenten die Rückkehr nach Wien, so weit es polizeiliche Mittel und das Zusammenwirken der Polizei-Behörde und Aufsichtsorgane erlauben, unmöglich zu machen, oder doch aufs äusserste zu erschweren.

(Dep. II. Nr. 1594/B. M.).

7.

Direcția Poliției din Viena către Ministrul Poliției, Baronul von Kempen

Wien, am 6. Mai 1858.

Mit Beziehung auf den hohen Erlass ddto. 30. v. Mts. Z. 1594/B.M. verfehle ich nicht, Euer Excellenz gehorsamst zu berichten, dass Georg von Bogathy nach der früher verfügten förmlichen Abschaffung vom hiesigen Platze, am gestrigen Tage, mittelst Dampfschiffes über Orsowa nach Hermannstadt abreisen gemacht, und die dortige Polizei-Direktion, sowie das k. k. Polizei-Commissariat zu Orsowa hievon wegen Ueberwachung seines richtigen Eintreffens daselbst gleichzeitig verständigt wurde.

Zur Bestreitung der diesfalls nöthig gewordenen Reisespesen, habe ich der hohen Ermächtigung zu Folge aus den geheimen Fonds, 40 Fl. Conv. Mze. verausgabt, deren spezifirte Verrechnung in dem nächsten Ausweise unterbreitet wird.

Gezka

(Ad. Dep. II. Nr. 1744/B. M.).

8.

Ministerul Poliției din Viena către Presidiul guvernamental din Sibiu

Wien, am 9. May 1858.

Der gewesene Oberforst-Commissär Georg von Bogáthy, welcher bereits zu mehrfachen Verhandlungen Anlass gegeben hat, und letztlich mit einem unmittelbar bey Seiner k. k. apostolischen Majestät eingebrachten Gesuche um eine Anstellung im Staatsdienste zurückgewiesen wurde, ist laut Anzeige der hiesigen Polizei-Direction wegen Behelligung der Behörden, Mangels an Subsistenzmitteln, und weil er trotz vorausgegangener Entfernung vom hiesigen Platze, wieder nach Wien zurückgekehrt war, am 5. d. M. förmlich von hier abgeschafft, und an diesem Tage mittels Dampfschiffes über Orsowa nach Hermannstadt abgehen gemacht worden.

Ich beehre mich, das... hievon mit dem Ersuchen, in die Kenntniss zu setzen, die erforderlichen Einleitung treffen zu wollen, damit

die Rückkehr dieses, bey seiner gereitzten Gemüthsstimmung im höheren Grade bedenklichen Individuums nach Wien wirksam verhindert, und demselben überhaupt ein geschärftes polizeiliches Augenmerk zugewendet werde.

Hiersel

(Dep. II. Nr. 1744/B. M.).

9.

Raportul presidenţiei Guvernământului transilvan către şeful autorităţii superioare poliţieneşti, Baronul von Kempen.

Hermannstadt am 29. Juni 1858.

Mit Bezug auf den hohen Erlass vom 9. v. Mts. Nro. 1744/B.M. erlaube ich mir gehorsamst zur hohen Kenntniss zu bringen, dass der gewesene Oberforst-Kommissär Georg Bogathy am 24. Mai l. J. in Hermannstadt eingetroffen ist. Gleich nach seinem Eintreffen ist derselbe hieramts um die Auswanderungsbewilligung nach der Türkei eingeschritten, indem er sein diessfälliges Gesuch damit motivirte, dass er von Subsistenz-Mitteln gänzlich entblösst sei und auch keine Aussicht habe, hierlands zur Fristung seiner Existenz irgendwie ein Unterkommen zu finden, während er hoffe, in der Türkei eher eine seinen Sprachkenntnissen und sonstigen Erfahrungen entsprechende Stelle finden zu können.

Nachdem kein Grund vorhanden war, denselben mit seinem diessfälligen Gesuche abzuweisen, es vielmehr aus polizeilichen Rücksichten wünschenswerth erschien, dass dieses durch seinen grenzenlosen Leichtsinn und Hang zum Müssiggange und Schuldenmachen hierlands übel berüchtigte Individuum von hier sowie überhaupt aus diesem Kronland entfernt werde, so wurde ihm, nachdem er auf die Oesterreichische Staatsbürgerschaft, sowie auf die Rückkehr in die österreichischen Staaten förmlich Verzicht geleistet hatte, die erbetene Auswanderungsbewilligung nach der Türkei ertheilt.

Georg Bogáthy ist sofort mit einem von hieraus unterm 1. Juni d. J. Nr. 410/P.T. ausgefertigten Auswanderungs-Passe am 4. Juni 1858 von hier über Kronstadt und Tömös, wo er am 6. Juni l. J. die Landesgrenze passierte, nach Bukarest abgereist.

Da er, wie bereits erwähnt, mit gar keinen Geldmitteln versehen war, so wurde er mit einer angemessenen Reise-Unterstützung aus dem geheimen Geldverlage betheilt.

Die k. k. Agentie in Bukarest und Jassy wurden von der dem Georg Bogáthy ertheilten Auswanderungsbewilligung und der Verzichtleistung desselben auf die österreichische Staatsbürgerschaft in die Kenntniss gesetzt.

Genehmigen. . . .

Der k. k. Vize-Präsident:

Unterschrift.

(Ad. Dep. II. Nr. 805/B.M. 1858.)

10.

Adresa Ministerului de Externe către Inspectorul de jandarmi, Baronul Steininger.

Wien, 22. September 1862.

In Stuhlweissenburg domicillirt eine sichere Anna Bogáthy, geborene Montlong.

Es wäre sehr wünschenswerth, auf verlässige Weise zu erfahren, in welchen Verhältnissen sich dieselbe befindet, auf welche Art ihre Subsistenz gegründet ist, welche Haltung sie beobachtet, insbesondere ob eine politische Thätigkeit derselben wahrnehmbar ist, mit wem sie in näheren Beziehungen steht, endlich ob sie mit dem Auslande und eventuell mit welchen dortweilenden Personen einen Verkehr unterhält.

Ich gebe mir die Ehre, E. E. zu ersuchen, im Wege der untergeordneten Gensdarmerie-Organe hierüber, jedoch nur in ganz unauffälliger Weise, Nachforschungen gefälligst pflegen lassen und mir das Ergebniss gütigst mittheilen zu wollen.

(Ad. Dep. II. Nr. 6067/B.M. 1862.)

11.

Adresa Inspectoratului general al Jandarmeriei către Ministrul Poliției baronul de Mecséry.

Wien, am 30. September 1862.

Mit Beziehung auf den hohen Erlass vom 22. d. M. Nr. 6067/B.M. beehre ich mich, Euer Excellenz die über Anna Bogáthy geborne Montlong, eingegangenen Notizen in der Anlage ergebenst zu übermitteln.

In Beurlaubung des Herrn General-Inspektors:

Unterschrift.

Anna Bogáthy geborne Montlong ist Aushilfslehrerin an dem zu Stuhlweissenburg durch den dortigen Domprobst Emerich von Farkas gegründeten Mädchen-Institute und wohnt mit ihrer siebenjährigen Tochter im Institutsgebäude.

Bis zum Jahre 1860 befand sie sich im Hause des damaligen Stuhlweissenburger Comitats Vorstandes Statthaltereirathes Josef von Toth als Gouvernante und wird von dieser Familie jetzt noch zeitweilig unterstützt; ihr Verkehr beschränkt sich auf einige achtbaren Familien, deren Kinder in dem Institute Unterricht erhalten; sie ist angeblich moralisch und politisch unbescholten und scheint mit dem Auslande in keiner Verbindung zu stehen; — sie soll vor ungefähr 3 Monaten in Wien gewesen sein, angeblich um hier mit ihrem Gatten zusammenzutreffen; dieser soll sich im Jahre 1848/49 kompromittirt haben, doch konnte über ihn nichts Näheres in Erfahrung gebracht werden.

(Ad. Dep. II. Nr. 6272/B.M. 1862.)

12.

Extras din raportul Consulului austriac Lenk către Beust.

Belgrad, am 28 Dezember 1866.

Vor 3 Wochen trieb sich ein Individuum, Namens Bogati hier herum. Er gab sich für einen desertirten Walachischen Major aus, und wurde schliesslich von der serbischen Polizei abgeschoben. Da er sich auch dem preussischen Consul vorstellte, der aber später von ihm nichts wissen wollte, so konnte sich über diese Erscheinung Niemand Rechenschaft geben. Jetzt erst erzählt man sich, dass er über Pesth nach Wien oder vielmehr Paris abgereiset sei, um vom Ex-Fürsten Couza Geld zu erpressen, da er ein von ihm gedungener Mörder sei, welcher seiner Zeit den Kammerpräsidenten Catardschi auf offener Strasse erschossen habe.

Geruhen. . .

Lenk.

(Ad. Dep. II. Nr. 135/B.M. 1867.)

13.

Telegrama Ministerului de Poliție din Viena către d-l Tavernicus Baron Sennyey, în Buda.

Wien, am 13. Jänner 1867.

Bogati, angeblich desertirter walachischer Major mit einem zweiten Individuum treiben sich in Pesth herum. Bogati wird von Volksstimme als bestellter Mörder des walachischen Ministers Katargi bezeichnet. Ersuche um Ausforschung und wenn irgend gesetzlicher Grund, Anhaltung und Ausserlandschaffung. Näheres schriftlich.

Wien, am 13. Jänner 1867.

Von Seite des kais. Generalkonsulats in Belgrad ist im Wege des Ministeriums des Aeussern die Mittheilung anher gemacht worden, es sey daselbst vor etwa 4 Wochen ein Individuum aufgetaucht, welches sich Bogati nannte, für einen desertirten walachischen Major ausgab, von dem russischen Konsul, an welchen er sich anzudrängen versuchte, zurückgewiesen, endlich auch von der serbischen Polizey ausgewiesen wurde und sich über Pesth und Wien nach Paris begeben habe. Man habe sich in Belgrad erzählt, die Reise Bogatis nach Paris habe den Zweck, vom Exfürsten Couza Geld zu erpressen, da er es sey, welcher auf Befehl des Fürsten den von letzterem gehassten Kammerpräsidenten Catargiu gemordet habe. In Folge dieser Mittheilung sind

sofort die erforderlichen Ueberwachungsmassregeln in Bezug auf das Vorkommen Bogatis eingeleitet worden.

NB. Bogati ist wahrscheinlich identisch mit jenem Georg von Bogáthy, über welchen im Jahre 1858 (255/B.M. et sequ) bey der obersten Pol. Behörde Verhandlungen gepflogen wurden.

Extras din o înștiințare secretă datată Pesta 11 Ianuarie 1867.

[« Am 9-ten d. M. wurde im Gasthofe zum Weissen Schiff, welcher als durchhaus den Servitenplatz mit der Denkgasse verbindet und zwar im 1. Stockwerke ein gewisser Bogati in walachischer Majors-Uniform gesehen, der sich noch im Dezember 1863 in der walachischen Stadt Roman aufgehalten und dort durch sein auffallendes Benehmen die allgemeine Aufmerksamkeit auf sich gezogen hat. Ein in Bakau ansässiger Siebenbürger, Namens Polyak, versicherte damals, Bogati werde von der öffentlichen Meinung als derjenige bezeichnet, der im Jahre 1862 den dem Fürsten Couza missliebigen Kammerpräsidenten Catargiu auf der Strasse meuchlings erschossen und als Lohn hiefür die Oberaufseherstelle in den an Siebenbürgen grenzenden Moldauischen Waldungen mit Majors-Rang von Couza erhalten hat. Bey einer späteren Gelegenheit äusserte sich Hofrath Friedrich Kirchner über den Bogati », das sey der Hallunke, mit dem das Brooser Kreisgericht einst wegen gestohlener und gefälschter Schulverschreibungen, lautend auf die Baronin Josika, auf deren Gute Branyiczka Bogati ursprünglich Zigeunerbursche war, so viel Scherereri hatte. « In Gesellschaft Bogatis befindet sich übrigens noch ein zweites Individuum, welches ebenfalls die walachische Offizierskappe mit Goldborte trägt und wahrscheinlich eben so viel werth ist, wie Bogati selbst. Es wurde in Erfahrung gebracht, dass beide auch mit dem walachischen Pfarrer Nikolescu in Pesth verkehrten »].

(Ad. Dep. II. Nr. 277/B.M. 1867.)

14.

Adresa lui Tavernicus Baron Sennyey către Conducătorul Poliției J. Worafka din Pesta.

Ofen, den 13. Jänner 1867.

Nach einer soeben eingelangten telegrafischen Verständigung des k. k. Polizeiministeriums soll sich ein gewisser Bogati, angeblich desertirter wallachischer Major mit einem andern Individuum in Pest herumtreiben und als bestellter Mörder des wallachischen Ministers Katargi durch die Volksstimme bezeichnet werden.

Ich ersuche Euer, „ sogleich die nöthigen Einleitungen wegen Ausforschung Bogatis zu treffen; im Falle der Ausfindigmachung und in so ferne ein gesetzlicher Grund vorhanden, dessen Anhaltung durch die Behörde zu veranlassen und hierüber mit dem Gutachten, ob die Ausserlandesschaffung dieses Individuums thunlich sei, Bericht zu erstatten.

Im Namen Sr. Excellenz des Herrn Tavernicus

Hueber m. p.

(Ad. Dep. II. Nr. 354/B.M. 1867.)

15.

Ministerul de Externe din Viena către Guvernatorul țărilor vestice ale Coroanei și către Poliția din Viena

Wien, am 13. Jänner 1867.

Nach einer Mittheilung des Generalkonsulats in Belgrad ist daselbst vor etwa 4 Wochen ein Individuum aufgetaucht, welches sich Bogati nannte, für einen desertirten walachischen Major ausgab, von dem russischen Konsul, an welchen er sich anzudrängen versuchte, zurückgewiesen, endlich von der serbischen Polizey ausgewiesen wurde, und sich über Pesth und Wien nach Paris begeben haben soll. Man erzählte sich in Belgrad, seine Reise nach Paris habe den Zweck, um vom Exfürsten Couza Geld zu erpressen, da er es sey, welcher über Auftrag des letztern seiner Zeit den Kammerpräsidenten Catargiu auf offener Strasse meuchlings erschossen hat.

Ersuche Euer... das auffällige Vorkommen dieses sehr bedenklichen Subjektes auf österreichischem Gebiete schärfstens überwachen zu lassen und die Einleitung zu treffen, dass er im Betretungsfalle sofort unter sicherer Begleitung ausser Landes geschafft werde.

NB. Mittlerweile ist die Anzeige vorgekommen, dass sich Bogati noch in Pesth herumtreibe. Das Erforderliche nach Ungarn wurde sofort veranlasst.

(Dep. II. Nr. 135/B. M. 1867).

16.

Raportul Direcției de Poliție din Pesta către Ministerul de Poliție.

Pest, am 14. Januar 1867.

In der Anlage beehre ich mich, Eurer... die Abschrift eines mir über einen sicheren Bogáthy zugekommenen Erlasses des k. ung. Staathalterei-Präsidiums und die Abschrift des hierüber erstatteten Berichtes ehrfurchtsvoll vorzulegen.

Genehmigen...

Worafka. k. k. Reg. Rath.

Raportul Direcției Poliției din Pesta către Preșidenția Guvernământului ungar.

Pest, 14. Januar 1867.

In Gemässheit des hohen Auftrages vom 13. l. M.Z. 148 beehre ich mich, gehorsamst zu berichten, dass der gewesene walachische Major Bogáthy am 11. Dezember v. J. hier angekommen ist, seitdem sich fortan in Pest aufhält und im Gasthause zum Weissen Schiff, Zimmer Nr. 32 wohnt. Derselbe verkehrte bisher zumeist mit dem Landtags-deputirten Sigmund Pap, wurde von diesem vor einiger Zeit auch mir aufgeführt und hat mich seitdem noch einmal, am 9. Jänner l.J. Nachmittags besucht.

Bei dieser Gelegenheit theilte er mir mit, dass er unter dem Fürsten Cousa als Forstinspektor gedient habe, nach dem Sturze des genannten Fürsten nicht weiter in walachischen Diensten verbleiben wollte, deshalb von der türkischen Regierung übernommen wurde und sich seither in Rustschuk aufgehalten habe. Er beabsichtige, sich nach Paris zu dem gedachten Fürsten zu begeben, habe deshalb an ihn geschrieben und erwarte nun in Pest dessen Antwort.

Wie mir bekannt ist, fehlt es ihm an Geld und hat ihm auch der Gasthofbesitzer zum Weissen Schiff die weitere Ueberlassung von Kost und Miethe auf Borg bereits einmal verweigert.

Das Individuum, in dessen Gesellschaft Bogáthy gesehen wird, könnte nur Pap Sigmund oder Pierre Lusignan sein.

Bogáthy war alsbald nach seiner Hieherkunft schon dadurch aufgefallen, weil er fortan auf der Strasse in seiner fremdländischen Uniform gesehen wurde, und ich habe ihn gleich von Anbeginn her in der Tendenz überwachen lassen, ob derselbe nicht etwa für irgend eine fremde Regierung hier Agentendienste verrichte. Allein es wurde in dieser Richtung keine nachtheilige Wahrnehmung erzielt.

Mittlerweile sind mir jedoch im vertraulichen Wege mehrere Mittheilungen über das Vorleben dieses Bogáthy zugekommen, nach welchen derselbe als ein Schwindler, Spieler und Kuppler geschildert wird.

Ein sicherer Papay Lajos, ehemaliger Vicegespan des Thordaer Komitates, welcher vor einigen Jahren des Bogáthy zu Bukarest ansichtig wurde, soll von demselben erzählt haben, er sei in seiner Jugend bei einer Baronin Jósika in Siebenbürgen Bedienter gewesen, habe sich daselbst eines Silberdiebstahles schuldig gemacht und sei dieshalb auch gerichtlich abgestraft worden.

In späteren Jahren soll derselbe in der Uniform eines k. k. Finanzwach-Ober-Commissärs zu Bukarest erschienen sein und sich bei der walachischen Regierung um einen Dienst beworben haben. Bei diesem Anlasse habe er Gelegenheit gefunden, die Schwester des k. k. österr. Kanzlers Grafen (!) Montlong kennen zu lernen, die er dann auch alsbald geheirathet und sofort heimlich nach Cairo oder Alexandrien in Egypten geführt, wo er sie an einem Harem verkauft habe. Nach

Bukarest zurückgekehrt, habe der österreichische Kanzler nur mit Mühe und zwar dadurch, dass er für Bogáthy die Zusicherung der Straffreiheit erwirkte, von diesem das Schicksal seiner Schwester in Erfahrung gebracht, um derselben sofort wieder die Freiheit zu verschaffen.

Dass Bogáthy zu dem walachischen Fürsten Cousa in gewissen Beziehungen gestanden sei, will man daraus geschlossen haben, dass man ihn zu den verschiedenen Tagesstunden in dem fürstlichen Palais aus- und eingehen gesehen habe.

Als im Jahre 1863 (!) der Mord an dem walachischen Minister Katargiu vorgefallen, habe die öffentliche Meinung in Bukarest den Bogáthy offen als den Mörder bezeichnet und ein junger deutscher Büchsenmacher habe sogar die am Thatorte aufgefundene von dem Mörder weggeworfene Pistole als diejenige agnoszirt, welche ihm einige Tage früher von Bogáthy zur Reparatur übergeben worden sei. Es sei denn auch die Untersuchung eingeleitet worden, jedoch ohne Erfolg geblieben.

Bogáthy selbst sei gar nicht belästigt worden, habe sich übrigens auf kurze Zeit von Bukarest entfernt, und sei dann, als er wieder daselbst erschienen, vom Fürsten Cousa zum Forstingenieur ernannt worden.

Einige Zeit später soll er zu Giurgewo und auf dem zwischen Galatz und Orsowa fahrenden Schiffe in Civilkleidern mit weisser Mütze und blauen Brillen gesehen worden sein. Da derart gewöhnlich russische Courire sich zu tragen pflegen, und ein sicherer Engelbrecht, welcher offenkundig russischer Courier war, sich so getragen, so habe man allgemein vermuthet, dass auch Bogáthy russische Courierdienste versehen habe.

Es war dies zur Zeit des letzten Polenaufstandes, und der walachische Polizei-Kommissär zu Giurgewo soll einen österr. Beamten auf Bogáthy und Engelbrecht mit den Worten aufmerksam gemacht haben: « Die Russen lassen Euch schon genau beobachten, was ihr mit den Polen macht. Mache Deine Landsleute auf diese Beide aufmerksam ».

Im Jahre 1864 hat ein sicherer Karl Molnár, Sohn eines reformirten Geistlichen aus dem Komorner oder Raaber Comitate, welcher Erzieher im Institute des Schewitz in Bukarest gewesen ist, erzählt, er sei Lieutenant bei Palatinal-Hussaren gewesen, habe quittirt, und sei dann in Pest als Eisenbahn-Ingenieur bedienstet gewesen. Hier sei er im Hotel zur Königin von England mit Bogáthy zusammengekommen, welcher sich ihm gegenüber mit einem Passe als Oberingenieur in walachischen Diensten legitimirt und ihm beredet habe, er möge ebenfalls u.z. zum Telegrafenbau, in walachischen Dienst treten. Da er sich hiezu geneigt gezeigt, habe ihm Bogáthy einen lithografirten Kontrakt mit dem Siegel und der Unterschrift des walachischen Ministers eingehändigt und ihm Reisegeld im Betrage von 50 Fr. verabfolgt. Beide seien sofort gleichzeitig abgereist; unter Wegs habe aber Bogathy dem Molnár das 4 fache der ihm als Reisevorschuss erfolgten Summe abgeborgt, auf einer Stazion in der Walachei habe er unvermuthet das Schiff verlassen und sich um Molnár nicht weiter mehr bekümmert.

Alle diese vertraulichen Andeutungen weisen darauf hin, dass Bogáthy ein vielfach bemakeltes Vorleben habe, und ich habe mich auch um nähere diessfällige Auskünfte sowohl an das k. k. Generalconsulat zu Bukarest als auch an das k. k. Consulat zu Rustschuk gewendet.

Am Freitag den 11. d. M. hatte Bogáthy das deutsche Theater in Pest besucht und versuchte daselbst im Foyer Tabak zu rauchen, worauf er von den städtischen Sicherheitsorganen aufmerksam gemacht wurde, dass dies nicht gestattet sei. Wegen der unziemlichen Aeusserungen über diese Einrichtung wurde Bogáthy zur Stadthauptmannschaft vorgeladen, wo ihm Sonntag den 13. d. M. von dem Kanzlisten Dobieczki bedeutet wurde, dass er sich während seines hiesigen Aufenthaltes den hierlandes bestehenden gesetzlichen Anordnungen fügen müsse. Bei dieser Gelegenheit produzirte Bogáthy einen türkischen Reisepass.

Da Bogáthy ausserdem während seines bisherigen hiesigen Aufenthaltes, namentlich in staatspolizeilicher Beziehung zu nachtheiligen Wahrnehmungen einen Anlass nicht gegeben hat, die gegen ihn von der walachischen Volksstimme erhobene Anschuldigung des Mordes an Katargiu durch nichts erwiesen und auch seitens der walachischen Regierung keine Verfolgung eingetreten ist, so ist bis nun kein gesetzlicher Anhaltspunkt vorhanden, um gegen denselben mit der Landesverweisung oder wohl gar mit einer Verhaftung vorzugehen, und dürfte sich vorläufig lediglich auf dessen bereits verfügte polizeiliche Ueberwachung beschränkt werden.

Die obigen Daten, welche ich im vertraulichen Wege über das Vorleben des Bogáthy erlangt habe, lassen sich momentan auf dem hiesigen Platze nicht konstatiren; so viel scheint mir jedoch jetzt schon gewiss zu sein, dass Bogáthy unter die Klasse jener Ausländer gehört, welche keine bestimmte Beschäftigung haben, mehr ausgeben als sie einnehmen und einen Erwerb suchen.

(Ad. Dep. II. Nr. 354/B.M. 1867.)

17.

Adresa lui Tavernicus Baron Sennyey către Ministerul de Poliție din Viena

Ofen, den 17. Jänner 1867.

In Folge der geschätzten Note vom 13-ten Jänner l. J. Zahl 277/B. M. und des Telegrammes vom 13. l. Mts. habe ich durch die Polizei-Direkzion in Pest die Ausforschung des desertirten walachischen Majors Bogati veranlasst und über dessen Treiben in Pest Auskunft verlangt.

Wiewohl die Polizei-Direkzion in dem abschriftlich angeschlossenen Bericht sich dahin ausspricht, dass Bogati während seines hiesigen

Aufenthaltes in politischer Beziehung zu keinen nachtheiligen Wahrnehmungen Anlass geboten hat, so sind die auf sein Vorleben und seine Mittellosigkeit bezüglichen Daten dennoch vollkommen genügend, um denselben sogleich der strengsten Fremdenbehandlung zu unterziehen, und insofern diese Behandlung oder seine Mittellosigkeit, wie nicht zu zweifeln, genügenden Anhaltspunkt biethen wird, seine Ausserlandesschaffung zu verfügen.

Indem ich diessfalls der Stadtbehörde in Pest die geeigneten strengen Aufträge zufertige, werde ich nicht ermangeln, dem löblichen Präsidium über das Resultat Kenntniss zu geben.

(Dep. II. Nr. 441/B. M. 1867).

18.

Raportul Direcției Poliției din Pesta în chestiunea polemicei și duelului Vincențiu Babeș-Sigismund Pop, după relația lui Gh. Bogáthy.

Pest, am 22. Jänner 1867.

Der wallachische Major Bogáthy, auf welchen mein gehorsamster Bericht vom 14. Jänner l. J. Z. 52/P.R. bezieht, hat während der letzten Zeit seines Hierseins sich in einer Angelegenheit ingerirt, welche mit Rücksicht auf die dabei betheiligten Persönlichkeiten auch in weiteren Kreisen, möglichweise auch im Landtage zur Besprechung kommen dürfte. Der Sachverhalt ist Folgender:

Der Lantagsdeputirte und Beisitzer der königlichen Tafel Vinzenz Babesch hatte in der in Wien erschienenden Zeitschrift: «Albina» Artikel veröffentlicht, in welchen er die Regierung angriff, wogegen der Landtagsdeputirte Sigmund Pap in seinem hier erscheinenden rumänischen Blatte «Concordia» polemisirend, die Regierung zu vertheidigen suchte. Hierüber ergaben sich zwischen Babesch und Pap Differenzen, in welchen Ersterer sich in Persönlichkeiten gegen Pap erging.

Pap sah sich hiedurch verlanlasst, in einem Artikel dem Babesch zu notifiziren, dass er wegen der ihm zugefügten Beleidigungen die nöthigen Schritte unternehmen und von ihm Satisfaction verlangen werde, worauf Babesch replizirte, er sei bereit, dem Pap Satisfaction zu geben, wenn er ihm nur *Einen* ehrlichen Menschen senden könne.

Diese Angelegenheit kam am griechischen Weihnachtsfeste, zu welchen Bogáthy bei Pap geladen war, während des Speisens zur Sprache. Bogáthy erbot sich nun dem Pap, dass er zu Babesch hingehen und ihn zur Satisfactionsleistung auffordern wolle, was Pap auch acceptirte. Diesen Entschluss wurde denn auch ausgeführt. Bogáthy begab sich an einem der nächstfolgenden Tage in die Wohnung des Babesch. Da er nicht sogleich mit seiner Absicht herausrückte, wurde er von diesem zum Nachtmahle geladen, wobei das Gespräch auch auf Pap kam. Babesch soll nun dem Bogáthy vertraulich eröffnet haben, dass ihm

Pap in seinen Tendenzen im Wege stehe, daher er denselben unschädlich machen müsse, denn er (Babesch) strebe dahin, die Vereinigung des Banates mit Rumänien zu bewerkstelligen, werde aber in dieser Bestrebung von Pap contracarirt. Nach diesen Auseinandersetzungen des Babesch eröffnete ihm endlich Bogáthy, er sei nicht gekommen, seine politischen Ansichten zu hören, sondern darum, weil ihn Pap, der sein spezieller Freund sei, aufgefordert habe, ihm einen ehrlichen Menschen zur Empfangnahme der Satisfaction für die ihm durch Babesch zugefügten Beleidigungen zu senden. Er wolle ihn keineswegs zu einem Duelle herausfordern, sondern die Sache friedlich abthun, sofern sich Babesch zu einer schriftlichen Ehrenerklärung entschliesse. Babesch habe sich zwar lange geweigert, diesem Wunsche zu willfahren, habe jedoch schliesslich den Bogáthy eingeladen, an einem der nächsten Tage zu dem wallachischen Pfarrer Mikulescu zu kommen, wo er ihm die gewünschte Erklärung einhändigen werde.

Als sich nun Bogáthy am bestimmten Tage bei Mikulescu einfand, traf er daselbst zwar auch den Babesch, erhielt aber von diesem nichts weiter, als die Erklärung, er könne nichts Schriftliches von sich geben, denn Sigmund Pap sei ein gefährlicher Mensch, von dem er besorgen müsse, dass er von einer ihm etwa gegebenen schriftlichen Erklärung einen Missbrauch machen würde, der ihn (Babesch) als Vater von 7 Kindern um sein Brot bringen könnte.

Als sich Bogáthy entfernte, begleitete ihn Babesch bis zu seiner Wohnung im Weissen Schiffe. Unter Wegs machte ihm Bogáthy begreiflich, dass er die Sache nicht auf sich beruhen lassen könne, sondern jedenfalls seinem gegebenen Worte gemäss auf Rehabilitirung der Ehre des Pap dringen müsse. Er werde daher Jemand Andern zu Babesch senden, der die Sache mit ihm wo möglich friedlich abthun werde.

Vor etwa 5—6 Tagen sandte nun Bogáthy den ehemaligen k.k. Gensdarmerie-Oberlieutenant Laporte zu Babesch in die Wohnung. Dieser wurde aber bei dreimaligen Erscheinen jedesmal mit dem abgewiesen, Babesch sei nicht zu Hause. Als ihm nun das letzte Mal am verflossenen Sonntage derselbe Bescheid zu Theil wurde, hinterliess er dem Babesch seine Karte und liess ihm durch seine Gattin sagen, dieser möge, nachdem er fruchtlos dreimal bei ihm gewesen, jetzt ihn besuchen, da er dringend mit ihm zu sprechen habe.

Seither ist in der Sache, soviel mir bekannt, kein weiterer Schritt geschehen.

Es ist diese Angelegenheit übrigens bereits in den Kreisen der Deputirten bekannt, deren Viele für Pap Parthei genommen haben; Pap seinerseits soll mit dem Plane umgehen, den Babesch vor den Unterhaus-Präsidenten laden zu lassen.

Bogáthy hat mich übrigens seither bereits wieder zweimal besucht, nämlich Samstag den 19. und gestern, den 21. Jänner. An letzterem Tage erzählte er mir auch die Affaire mit Babesch, von der ich übrigens bereits früher im vertraulichen Wege Kenntniss erlangt hatte, in

den Hauptsachen in ganz ähnlicher Weise, wie sie oben dargestellt wurde, und fügte bei, er habe lediglich die Intention gehabt, die Differenzen zwischen Sigmund Pap und Babesch friedlich zu begleichen.

Bei derselben Gelegenheit theilt mir Bogáthy mit, er sei am verflossenen Sonntag zu dem Pester Stadthauptmann Theisz vorgeladen worden, welcher ihm den Rath ertheilt habe, dass er binnen 3 Tagen Pest verlassen möge. Auch habe Theisz seinen Pass zurückbehalten. Da er sich durchaus keiner unehrenhaften Handlung schuldig wisse, mit einem ordentlichen Passe versehen, und daher kein Grund zu seiner Ausweisung vorhanden sei, so stellte er die Frage an mich, ob ich in dieser Angelegenheit nicht interveniren wolle, worauf ich ihm jedoch erwiderte, dass es mein Grundsatz sei, mich in Amtshandlungen der Stadthauptmannschaft in keiner Weise einzumengen, und ich derlei Angelegenheiten auch nicht zum Gegenstande einer privativen Rücksprache machen könne.

Hierauf bemerkte Bogáthy, dass er unter solchen Umständen sich heute zu Seiner Excellenz dem Herrn Tavernicus begeben und sich beschweren, eventuell aber die Intervention der Gesandschaft in Anspruch nehmen werde.

Ich beehre mich, hierüber mit dem Beifügen gehorsamsten Bericht zu erstatten, dass ich diesfalls auch an das königlich ungarische Statthalterei-Präsidium berichte.

Genehmigen. . .

Pest am 22. Jänner 1867.
Worafka,
k. k. Regierungsrath.

(Ad. Dep. II. Nr. 520/B.M. 1867.)

19.

Telegrama Consilierului guvernamental Worafka din Pesta către Ministerul Poliției din Viena.

Pesth am 26-ten Jänner 1867.

Zu Bericht vom 22-ten Jänner Nro. 63 p. r.
Bogathy gestern mittelst Abendtrain nach Wien gereiset.

dechiffrirt: Schwendtmann.

(Ad. Dep. II. Nr. 578/B.M. 1865.)

20.

Ministerul Poliției din Viena către Direcția Poliției de acolo.

Wien, am 26. Jänner 1867.

Jakob Bogáthy, ausgewanderter Siebenbürger, zuletzt unter Fürst Couza Forstinspektor mit dem Range eines Majors, von der öffentlichen Meinung als bestellter Mörder des walachischen Kammerpräsidenten

Katargiu bezeichnet, und auch sonst als übel beleumundetes Individuum gekennzeichnet, ist von Pest, wo er sich zuletzt aufgehalten hat, ausgewiesen worden, und soll sich gestern mit dem Abendtrain nach Wien begeben haben.

Er ist daran kenntlich, dass er sich noch immer der ihm nicht mehr gebührenden walachischen Stabsoffizier-Uniform zu bedienen pflegt.

Ich ersuche Euer. . ., ihn der genauesten Ueberwachung zu unterziehen, und dafür zu sorgen, dass er die österreichischen Staaten so rasch als möglich verlasse.

Ueber den Erfolg wollen Euer. . . Bericht erstatten.

(Ad. Dep. II. Nr. 578/B.M. 1867.)

21.

Adresa Direcției Poliției din Pesta către Ministerul Poliției din Viena.

Pest, am 27. Januar 1867.

Mit Bezugnahme auf meinen telegrafischen Bericht vom gestrigen Zahl 108/P.R. beehre ich mich, zur hohen Kenntniss zu bringen, dass der ehemalige walachische Major Bogáthy von seiner Reise nach Wien bereits gestern Abends mittels Eilzug nach Pest zurückgekehrt ist. Heute Morgens erhielt ich von demselben abermals einen Besuch, bei welchem er mir mittheilte, er sei am 25. l. M. Abends von hier nach Wien abgereist, habe sich dort gestern Vormittags zur türkischen Gesandtschaft begeben, einen neuen Pass behoben und sei dann Nachmittags wieder abgereist. Der Pass, welchen er mir vorwies, lautet auf den Namen George de Bogáthy, Major, trägt das Datum 26. Jänner 1867 Z. 2265, und lautet auf 1 Jahr zum Aufenthalte in Oesterreich und für die Türkei.

Ich habe hierüber auch an das kgl. ungar. Statthalterei-Präsidium Bericht erstattet.

Genehmigen. . .

(Ad. Dep. II. Nr. 633/B.M. 1867.)

22.

Scrisoarea lui Gh. Bogáthy către Directorul Poliției din Pesta.
— Pesta, 29 Ianuarie 1867 —

[Copie exactă!]

Eurer Wohlgeboren!

Nach dem ich so glücklich war E. W. Werten bekantschaft zu machen und bin überzeigt. Das ich mit ein fil seiting [vielseitig] Gebildetten und Tüchtigen statzman Gelegenheit hatte in berirung zu komen,— und

gegen seitig unseren an schaungen über maniges aus ge tauscht haben.

Auf Grund Desen, bin ich so frei Einen antrag, oder Proposition zu machen und bin über zeigt Das ich Werde nicht compromitirt Werden.

Jch brauches nicht zu erwenen. Das östreich im jnern so wie aus [ausser] Lande ser file Feindehat und Das Die von aus wertig, be nutzen Die kritesche, momente, und hetzen Die jnere feinde auf, und trachten mit alle Krefte Der [den] Gang der Politik zu Lemen [Lähmen], und im [in] ein fer wirung zu bringen!

Das brauche ich auch nicht zu erwenen Das Die Rigirung Gerne Wisen [wissen] möchte mehr wisen als heite und Die wahre Quelle von vo Die agitatzion her stammt, und Wer sie im lande Propagirt.

Jch neme mir Die Kurage und traue mir Disen Fügkeit [Fähigkeit] zu, am tages ligt, oder fel [viel] mehr ausfindig zu machen und Der Hoche Regierung mitt Teilen zu könen, möge Das von Welzche Teil Europa her stammen.

Warum Glaube ich im stande zu sein Die Wichtigsten Geheimnisse ent Deeken zukönnen, nemlich für Gunsten Östreich?

1-o Waly [weil] jch kein östreichischer unter Tanen bin
2-o » » stóbs ofizir und von Adel bin
3-o » » 7 Schproche schpreche
4-o » » besitze Libensfilosofi und Menschenkentnis
5-o kene Konstantinopel und Do befendlichen

Politesche persenlecheiten. Emegranten Wachabunden, mit ein Wort alles ganz ge nau.

6-o kene Moldau und Walachei, auch ganz ge nau, wie oben Bukovina, Sibenbürgen und Da mehrere Rusisch Gesinte Popen Walachise Gui legen (= ?),— und merere An fürer von 48/49 Jahr serbien, Ungarn, Ganz Jtalien Paris London Ein Teil von Rusland Grössten Teil Deusch Land.

7-o jch kan mich anfangen von ein Bauer hütte [Bauernhütte] bis in Den grösste salon, bewigen [bewegen] und be nemen

Über meine Person und Persönlich keit bildung brauche jch nicht zu er winen [ervühnen]. Den E. W. haben Gelegen heit Gehapt Darüber ein urteil zu felen [fählen].

Eurer Wohlgeboren Werden mich fer sten [verstehen], und als ein so erfarener Polizei scheff, bin über zeigt. Das sie mich Ganz Ge nau könen,und wisen meine fer heltnise [Verhältnisse] ganz ge nau,

jch oferrire Den Hohe Regirung und E W meine Dinste, und bleibe mett hoch achtung

E W

(Ad. Dep. II. Nr. 1042/B.M. 1867.)

23.

Adresa Direcției de Poliție din Pesta către Ministerul Poliției din Viena.

Pest 13. Februar 1867.

Ueber den ehemaligen walachischen Major Georg Bogáthy von Logáthy, von welchem meine gehorsamsten Berichte vom 26. und 27. Jänner l. J. Z. 108 & 117 P.R. handeln, sind mir nun von den k. k. Consularämtern in Rustschuk und Bukarest die requirirten Auskünfte zugekommen, welche indess über das Vorleben dieses Mannes nur theilweise Licht verbreiten. Nach der Mittheilung der k. k. Agentie und des Consulates in Bukarest war Bogáthy ursprünglich kaiserlicher Unterthan und, wie man glaubt, im Forstwesen in Oesterreich bedienstet. Später sei er nach den Fürstenthümern ausgewandert, in fürstlich walachischen Militärdiensten sei er nie gestanden und sei daher auch zur Zeit der Regierung des Fürsten Cousa nie Major gewesen. Längere Zeit habe er eine problematische Existenz geführt, und habe der Classe der zahlreichen in Bukarest sich herumtreibenden Abenteurer angehört. Nach der Ermordung des walachischen Ministerpräsidenten B. Catargiu habe ihn zwar die öffentliche Stimme als den Mörder dieses Funktionärs bezeichnet, eine gerichtliche Untersuchung sei aber gegen Bogáthy nicht eingeleitet worden, wie denn überhaupt die wegen Ermittlung des Mörders durch den Staatsanwalt eingeleitete Untersuchung niedergeschlagen, der Staatsanwalt selbst aber wegen des in der Sache an den Tag gelegten Eifers entsetzt worden sei. Kurze Zeit nach der Ermordung des genannten Ministerpräsidenten sei Bogáthy aus Bukarest verschwunden und habe sofort eine lukrative Forstanstellung in der Moldau von der moldo-walachischen Regierung erhalten. Ob er von der russischen Regierung als Agent benützt wurde, ist dem k. k. General-Consulate in Bukarest nicht bekannt, doch glaubt dasselbe, nicht zweifeln zu dürfen, dass Bogáthy einen hierauf bezüglichen Vorschlag, wenn er auf Entlohnung zu hoffen hatte, ohne Zögern angenommen haben würde. Die Mittheilung des *k. k. Consulates für Bulgarien* geht dahin, Bogáthy sei um die Mitte des Jahres 1866, angeblich aus Constantinopel, zu Rustschuk angekommen, habe sich zuerst *türkischer Oberst* genannt, dann aber sich damit begnügt, je nach Convenienz *türkischer oder walachischer Major* zu sein. Er soll in Rustschuk erzählt haben, dass er zu Piatra in der Moldau gebürtig sei, seine Studien an der Wiener Neustädter Militär Akademie und im Theresianum in Wien [1]) vollendet habe. Manche Leute in Bukarest wollten behaupten, er habe in Bukarest privatisirt und eine Oesterreicherin geheirathet, dieselbe aber

(NB. [1]) Bogáthy war nie in Wiener-Neustadt und im Theresianum).

sofort in Konstantinopel an einen Türken verkauft, während dagegen andere wissen wollen, er sei Forstmeister in Fokschan oder Piatra gewesen. Darin seien übrigens zu Rustschuk alle Meinungen, selbst die durch die persönliche Annäherung des Bogáthy bevorzugten Persönlichkeiten einig, dass derselbe ein Schwindler sei. Den von ihm Bevorzugten habe er Darlehen zu entlocken gewusst. In der ersten Zeit seines Aufenthaltes in Rustschuk habe er immer Militär-Uniform, später gemischt auch Civilkleider, gegen Ende seines Aufenthaltes in Rustschuk aber immer Civilkleider getragen.

Sehr zudringlich im Umgange, sei er zu Rustschuk wegen des ihm anhaftenden Rufes der Ermordung Catargius gemieden worden, und (es) habe dort über ihn verlautet, dass er den Lohn der erwähnten Frevelthat, bestehend in 3000 Dukaten angebracht habe. Obwohl er immer gross gethan, habe er in Rustschuk stets an Geldmangel gelitten, habe übrigens immer viel von sich glauben machend, an Seine Hoheit Omer in Schumla und an die Paschas in Bulgarien geschrieben, wodurch es ihm vielleicht eine Zeit lang gelungen sei, Unterstützungen zu erwirken.

Er habe übrigens auch dem russischen Consul in Rustschuk seine Dienste angetragen und denselben um einen Pass ersucht, sei aber abgewiesen worden, worauf er den russischen Consulats-Sekretär um ein Empfehlungsschreiben an ein Mitglied des russischen General Consulates in Belgrad ersucht habe, um in serbische Dienste treten oder sonstwie sich Existenzmittel verschaffen zu können.

Vorher sei er übrigens nachdem, er sich wiederholt um eine wichtige Unterredung hatte ankündigen lassen, auch bei dem k.k. Consul von Matyrt gewesen, und habe demselben gesagt, er sei Militär, wolle aber in der Walachei nicht mehr dienen, sondern wünsche in die österreichische Armee einzutreten, zu welchem Ende er sich die Empfehlung des k. k. Consuls erbeten habe. Da ihm Seitens des Letzteren bedeutet worden, er könnte höchstens ein auf diesen Wunsch bezügliches mit seinem ganzen curriculum vitae instruirtes Gesuch den hohen Behörden vorlegen, habe er zwar versprochen ein solches Gesuch einzubringen, sei aber damit nicht mehr erschienen.

In Rustschuk soll Bogáthy für einen Siebenbürger gehalten worden sein, und soll er, wie Manche von ihm gehört haben wollen, gegen Oesterreich feindselig gesinnt sein. Auch wird er als rachsüchtig und als ein Mensch geschildert, der für Geld fast zu Allem zu haben sei.

So weit die Mittheilungen, die mir bisher über Bogáthy von auswärts zugekommen sind.

Mittlerweile wurde aus den ältern hierämtlichen Akten ermittelt, dass Bogáthy sich bereits im Sommer des Jahres 1855 hier aufgehalten habe. Als nämlich am 15. September 1855 der quiescirte k. k. Finanz-Landes-Direktions-Assistent Karl Paulay und der angebliche Fourage-Lieferant Adalbert Kovács wegen heftigen Wortwechsels auf der Kettenbrücke verhaftet und zu dem bestandenen k. k. Polizei-Kommisariate Nr. V in der Wasserstadt in Ofen gestellt worden waren, hatte

Paulay unter Anderm angegeben, dass er den Kovács für bedenklich halte, weil er ihn mit einem sichern Bogáthy umgehen gesehen habe. Dieser Georg Bogáthy sei nämlich etwa 6 Wochen vor dem besagten Tage zu ihm in die Wohnung gekommen und habe ihm unter der betrügerischen Vorspiegelung, er sei siebenbürgischer Grundbesitzer, habe die Schwester des französischen General-Consuls zu Bukarest geheirathet, sei ferner türkischer Oberstlieutenant gewesen, habe diese Stelle jedoch resignirt und erwarte nunmehr nur noch die Ankunft seiner Frau und Dienerschaft aus Wien, dann von seinem Güter-Inspektor in Siebenbürgen die Zusendung einer Geldsumme von 7000 Fl. C.M.,— ein Darlehen von 55 Fl. C.M. herausgelockt, für welches er ihm nur eine Uhr im Werthe von 18 Fl. C.M. zum Pfande gegeben und die Rückzahlung binnen 8 Tagen versprochen habe. Da Paulay zugleich das Ansuchen gestellt hatte, gegen Bogáthy wegen dieses Betrugsfaktums die gerichtliche Untersuchung anhänging zu machen, so wurde in der That damals von dem k.k. Polizei-Kommissariate Nr. V die Angelegenheit an das k.k. Landesgericht in Strafsachen zu Ofen geleitet. Das Resultat dieser Untersuchung ist indess nicht bekannt. Bei dem gedachten Anlasse war übrigens von dem k.k. Polizeikommissariate Nr. V erhoben worden, dass Georg Bogáthy, damals 30 Jahre alt, katholisch, von Karlsburg in Siebenbürgen gebürtig und dahin zuständig sei, und sich im Besitze eines von dem k.k. Kreisamte zu Karlsburg unterm 18. Juli 1855 ausgestellten Passes für Ungarn und Siebenbürgen befand. Er wohnte damals in Ofen Raizenstadt Nr. 53 und frequentirte die Wäscherin Derlota in der Wasserstadt Nr. 225.

Hier muss ich noch beifügen, dass mich Bogáthy in der letzten Zeit wiederholt einigemale besucht und mir bei dem vorletzten Besuche die Andeutung gemacht hat, wienach er sich vermöge seiner vielfachen Connexionen im Auslande und seiner Bekanntschaft mit den Verhältnissen daselbst in der Lage befinde und auch geneigt wäre, der österreichischen Regierung daselbst Confidentendienste zu leisten.

Wiewohl ich ihn nach dem, was mir bisher über ihn bekannt ist, nicht für den Mann halte, welcher die für den Vertrauensdienst nöthige Eignung besitzt, so hielt ich es doch nicht angezeigt, seinen Antrag zurückzuweisen, sondern sagte ihm bloss dass die Annahme von Vertrauensorganen für das Ausland nicht von mir abhänge. Da ich es überdiess für zweckmässig erachtete, für eventuelle Fälle in den Besitz einer eigenhändigen Handschrift dieses Mannes zu gelangen und seine stylistische Befähigung kennen zu lernen, so forderte ich ihn auf, sein Anerbieten schriftlich zu formuliren, worauf er mir dann folgenden Tages die sub 29/I anverwahrte Eingabe überbrachte, aus welcher auch der Bildungsgrad desselben deutlich zu entnehmen ist.

Genehmigen. . .

(Ad. Dep. II. Nr. 1042/B.M. 1867).

24.

Raport confidențial către Directorul Poliției din Pesta.

Pesth, 17. Februar 1867.

Den walachischen Exmajor Bogati, dessen ich einmal erwähnte, den ich seit damals aber aus den Augen verlor, sah ich gestern in seiner Uniform in der Waiznerstrasse mit dem siebenbürgischen Abgeordneten Ladislaus Domokos. Ich suchte letzteren auf und frug ihn, was Bogati hier mache? » Er ist türkischer Consul für Pest », erhielt ich zur Antwort. Ich drückte hierüber meinen Zweifel aus. Da betheuerte Domokos, er habe den Pass des Bogati gelesen und sich daraus die Ueberzeugung verschafft, dass er von der ottomanischen Gesandtschaft in Wien zum Consul für Pesth bestimmt sei.

Was an dieser Behauptung richtig ist, darüber könnte wohl die türkische Gesandtschaft in Wien die competenste Erklärung abgeben.

Mein Glaube ist, der Mann muss seiner Antecedentien nach zu urtheilen, einen Schwindel oder was anderes im Schilde führen.

(Ad. Dep. II. Nr. 1192/B.M. 1867.)

25.

Raportul Directorului Poliției din Cluj Kirchner către Directorul Poliției din Pesta.

Dem geschätzten Ansinnen vom 30. v. M. entsprechend habe ich die Ehre, Euerer Hochwohlgeboren in Betreff des Georg Bogáthy nachstehende Auskünfte zu ertheilen.

Georg Bogáthy ist zu Karlsburg in Siebenbürgen geboren, beiläufig 43 Jahre alt. Ich habe ihn erst im Jahre 1858 in Hermannstadt gelegenheitlich einer gegen ihn durchgeführten polizeilichen Amtshandlung persönlich kennen gelernt.

Vor dem Jahre 1848 soll Bogáthy bei mehreren ungarischen adeligen Familien in Siebenbürgen in der Eigenschaft eines Bedienten Dienste geleistet haben.

Einige Zeit vor Ausbruch der Revolution im Jahre 1848 war er als Leibjäger bei der einer walachischen Bauernfamilie entsprossenen Witwe Freiin Helena von Josika zu Branyitska im Hunyader Comitate bedienstet, zu welcher er in vertraulichen Beziehungen gestanden sein soll.

An der Revolution soll er als Kossuthhusar Theil genommen und in dieser Eigenschaft sich auch mehrfache Plünderungen und Gewaltthätigkeiten zu Schulden habe kommen lassen.

Nach Beendigung der Revolution soll er sich durch einige Zeit im Grosswardeiner Distrikte in Ungarn aufgehalten und von dem damaligen dortigen Distrikts-Commandanten zu vertraulichen Diensten verwendet worden sein.

Bei seiner im Jahre 1851 erfolgten Rückkehr nach Siebenbürgen wurde Bogáthy zum Waldschätzungs-Kommissär in Fogaras ernannt. Auf welche Weise und durch wessen Protection derselbe diese Stelle erlangt hatte, ist mir nicht bekannt; jedoch hatte sich später das Gerücht verbreitet, dass er solche durch Benützung falscher Zeugnisse über den Besuch der Vorlesungen an der Berg-und Forst-Akademie zu Schemnitz sich zu verschaffen gewusst habe.

Im Jahre 1852 wurde Bogáthy seines obigen Postens enthoben, worauf er durch einige Zeit abermals bei der Freiin von Josika Unterkunft fand.

Gegen Ende des Jahres 1852 begab er sich mit einem vom sieb. Gouvernement ausgefertigten Passe nach Bukarest. Während seines dortigen Aufenthaltes soll er sich für einen Baron Josika ausgegeben haben. Bemerkenswerth ist die Thatsache, dass er zu jener Zeit mit der Schwester des damaligen Vize-Kanzlers bei dortigen österr. General-Consulate Montlong ein eheliches Bündniss schloss.

Bald nach seiner oben erwähnten Abreise nach Bukarest wurde gegen Bogáthy seitens des betreffenden k. k. Bezirksgerichtes die strafgerichtliche Untersuchung wegen Plünderung und Misshandlung anhängig gemacht, in Folge dessen die k. k. Agentie und General-Consulat in Bukarest vom sieb. Gouvernement ersucht wurde, denselben mittelst Zwangpasses nach Siebenbürgen zurückzuweisen.

Bogáthy hatte sich jedoch inzwischen von Bukarest nach Konstantinopel geflüchtet und soll zu diesem Zwecke vom englischen Consul in Bukarest mit einem Passe versehen worden sein.

Von Konstantinopel wurde Bogáthy gegen Ende des Jahres 1853 nebst seiner Gattin über Triest nach Wien instradirt, von wo er sofort unter polizeilicher Begleitung nach Hermannstadt abgeschickt wurde.

Hierauf dem k. k. Kriegsgerichte zu Untersuchung übergeben wurde Bogáthy später dem Civil-Strafgerichte überantwortet, von demselben jedoch nach überstandener längerer Untersuchungshaft auf freien Fuss gesetz und entlassen.

Sofort trieb sich Bogáthy ohne Bestimmung in Siebenbürgen, Ungarn und zuletzt auch in Wien umher, gab dort zu mehreren polizeilichen Verhandlungen Anlass, bis er zuletzt von der Wiener Polizeidirektion wegen Behelligung der Behörden, Mangel an Subsistenzmittel, unbefugter Revertenz und weil er sich bei seiner gereizten Gemüthsstimmung im hohen Grade bedenklich gemacht hatte, im Jahre 1858 förmlich abgeschafft und nach Hermannstadt abgehend gemacht wurde.

Von Hermannstadt ist derselbe im nämlichen Jahre, nachdem er um die Bewilligung zur Auswanderung aus den k. k. österr. Staaten eingeschritten war und den vorgeschriebenen Revers, worin er auf die

österreichische Staatsbürgerschaft ein für allemal Verzicht leistete und sich verbindlich machte, nie mehr in die k. k. österreichischen Staaten zurückzukehren, unterfertigt hatte, versehen mit dem betreffenden Auswandererpasse nach der Walachei abgereist.

Seither sind mir über Bogáthy zeitweise bloss durch die Zeitungspresse einzelne Notizen zugekommen; eben auf diesem Wege habe ich auch von dem in der Walachei verbreiteten Gerüchte, nach welchem Bogáthy als der Mörder des Ministers Katargiu bezeichnet wurde, Kenntniss erhalten, so wie es mir auch aus einzelnen zur ämtlichen Einsicht vorgelegenen Gensdarmerie-Anzeigen erinnerlich ist, dass Bogáthy zur Zeit der Fürst Cusaschen Herrschaft als Oberaufseher der nächst der moldauisch-siebenbürgischen Grenze gelegenen fürstlichen Waldungen mit dem Charakter eines fürstlich-walachischen Majoren bedienstet war und an den von der Umsturzpartei in den Donaufürstenthümern gegen Oesterreich gerichteten politischen Umtrieben sich betheiligt haben soll. Über die näheren Beziehungen dieses Mannes zum Exfürsten Cusa sind mir keine sichern Daten bekannt.

Bogáthy ist, obwohl derselbe in seiner Jugend keine ordentliche Schule besucht hat, nicht unwissend, besitzt sehr viel natürlichen Verstand, ist dabei verschmitzt, von grenzenloser Keckheit, fähig zu jeder That, prahlt unter lügenhaften Zuthaten gerne mit seinen angeblichen Connexionen mit hochgestellten und massgebenden Persönlichkeiten, mit seinen vermeintlichen verdienstlichen Leistungen und Opfern für die österreichische Regierung etc.

Ich halte ihn jedoch für ein höchst gemeinschädliches Individuum, dessen Behandlung die äusserste Vorsicht erheischt.

(Ad. Dep. II. Nr. 1192/B.M.1867.)

26.

Raportul Direcției Poliției din Viena către Ministerul de Poliție de acolo.

Der in dem hohen Erlasse vom 26. Jänner l. J. Z. 578 B.M. signalisirte Georg Bogáthy wurde am 14. l. M. im Gasthofe zum goldenen Lamm auf der Wieden im unangemeldeten Aufenthalte getroffen und demselben bedeutet, dass er die österreichischen Staaten so rasch als möglich zu verlassen habe, worauf er erklärte, in zwei Tagen nach Triest abzureisen und sich von dort nach Rom zu begeben.

Bogáthy ist in dem Besitze eines unterm 13. l. M. von der hiesigen türkischen Botschaft ausgestellten Reisepasses und produzirte auch ein Schreiben seines angeblichen Verwandten, des griechisch-katholischen Bischofes zu Grosswardein an die hiesige päpstliche Nunciatur.

Nachdem Bògathy am 17. l. M. Abends mittels Südbahn nach Triest abgereiset ist, habe ich hievon die Polizei-Direction Behufs Ueberwachung seines sofortigen Austrittes aus den k. k. Staaten unter Einem

in Kenntniss gesetzt und ersucht, letzteren Einem hohen k. k. Polizei-Ministerium anzuzeigen.

Strobach.

(Ad. Dep. II. Nr. 2595/B.M. 1867.)

27.

Raportul Direcției Poliției din Triest către Ministerul Poliției din Viena.

Triest, am 27. April 1867.

Georg Bogathy, dessen Erscheinen am hiesigen Platze in Befolgung des hohen Statthalterei Erlasses ddto. 17-ten Jänner d. J. Z. 155/I in strenger Evidenz stand, ist am 18-ten d. M. von Wien kommend hier eingetroffen und am 20-ten Mitternacht mit Dampfer nach Venedig abgereist.

Er erklärte, einige Tage sich dort aufhalten zu wollen und werde sodann die Reise nach Rom fortsetzen.

Hier stieg er im Hotel zum schwarzen Adler ab, begleitet von dem angeblichen Rentier aus Bukarest Namens Alexander Balabob und dessen Gattin Maria, mit welchen Beiden er die Stadt besichtigte.

Er trug die walachische Uniform.

Mit diesen Personen ist er auch nach Venedig abgereist.

Bemerkenswerthes über ihn ist nichts anderes vorgefallen, als dass er am Tage nach seiner Ankunft allein sich zum hiesigen Bischof Legat begab, welchem er ein Schreiben seines angeblichen Onkels des Bischofs von Grosswardein vorzeigte und von ihm ein Darlehen von 50 Fl. verlangte, sich hierauf aber auch mit 1 Fl. zufrieden stellte.

Hievon erlaube ich mir dem durch die k. k. Polizei-Direktion in Wien mit Note ddto. 18/21 d. M. Z. 1481/997 herabgelangten hohen Auftrages gehorsamst zu entsprechen.

Der k. k. Regierungsrat
Polizei-Direktor
Unterschrift.

(Ad. Dep. II. Nr. 2723/B.M. 1867.)

28.

Scrisoarea lui Gh. Bogáthy către Președintele Poliției din Viena.
[Copie exactă!]

Rom, den 14-ten Juli 1867.

Ich kan mit beschtimtheit sagen, Das jezt eine ernste for bereitung gemacht Wird, um nach Tirol und Triest, Ein zu brechen, sind auch file capitans von den Triester Lloyd geselsaft einferstanden.

In der Bukovina, Máromaras und 7 bürgen Wird auch bald zu ein aus bruch komen. Den es Wird in der gröste stile aber sicher ge arbeitet von Seite der Rusen. Der capo in Siebenbürgen ist Der berümte Erz Prister Popa Bálint, der in ein kleine berg stethen namens Rosia oder Raschia bei Zalatna wont. Auch Babes von ofen, Wie auch Her Baritz von Cronstadt Treimen von ein Daco Romanisches Reich. Für den moma sind Die Walachen ser geferlig.

Dan bitte Den türkische Regirung aufmerksam zu machen. Das ein Rusischer Agent Namens Jvan Batskeriff, der von Paris über Marsel, Napoli, Rom vor einige tage nach Athen und von dort nach Kostantinopel und von da über Warna nach Bulgarien, Erzegovina und serbien Reisen wil. Von den habe ich ser fil erfaren. Den er hilt mich für ein moldavischer und Rusischer freind. Den ich konte auch das losungs Wort. Er hat bei sich a parmal hundert Tausend francs teils in Gold, Teils in obligationen von der Pariser Munizipium-ich habe im Einige Recomandationen gegeben nach Constantinopoli, ein nach Athen.

Drum habe ich Dise lezte kleine bericht gemacht. Den ich Weis es, Wen es in der Europeische Türkei los get, so wird in Eöstreich auch los geen. Den Alles Was orthodox ist, Past jezt auf der moment.

Auch hier in Rom steen Die actien ser slim, alles Was man Briganden nent, sind Lauter Politische Briganden.

Ich hette lengs etwas geschrieben, aber ich wusste nicht auf Was fure ort, mit Der italienische Post ist geferlig, aber jezt bin ich auf Der idee gekomen, Durch Die Eöstreichische Ambasade.

Nun Wen Eier Hoch Wohlgeboren Die güte haben und mir gleich a par Zeilen schreiben, Das ich be ruigt bin, Das sie meine brief erhalten haben, so schlise ich hier meine adrese, ich kan es eben Durch Die hiesige ostreichische Gesandschaft erhalten. Ferner wen Eier Hoch Wohlgeboren Glauben, Das ich Ein man bin, Der für Der Ö. Regirung etwas zu leisten in stande bin, Den ich glaube es, nachdem ich 7 sprache spreche, habe ein pas für ganz Europa, habe eine gute Namen, bin ein stabs ofizer, so bitte, über mich zu fer fügen-und könen fersichert sein Das ich jhnen nie eine unwarheit berichten werde.

Glauben mir, Das Wen ich Dise propozionen Den Rusische Regirung machen möchte, Das es mit freude an nemen möchte-aber ich bin in Eöstreich geboren und Wil meine lezte tage in Östreich zu bringen.

Bitte, meine proposition an zu nemen. Den Eöstreich hatt noch Eine ser swere Epoce Durch zu machen. Wie gesagt, ich kan von hier nach Paris, London, Turin, Florenz oder S. Petersburg geen und von dort meine berichte machen, oder Berlin, wo Eierer Hoch Wohlgeboren Glauben, Den ich Werde Die Regirung nie compromitiren und niemanden kan auf Die idée komen, wo ich immer sein solten, Das ich für Eöstreich etwas tue, alles anderes, nur Das nicht.

Bitte unterdänig um eine baldige antwort, Den ich Werde Rom bald ferlasen. Es were ja noch ser fil zu schreiben, aber-

Nun bitte noch Einmal, mir zu trauen zu schenken und ich Werde es Wisen zu Wurdigen und nie mis brauchen, für Das Gebe ich mein Eren Wort.

(Beiliegt Visitkarte: Le Chevalier Major G. de Bogathy. Rückseite Adresse: Hotel di Roma camera Nro. 83 in Roma).

(Ad. Nr. 71 Dep. II. 1869.)

29.

Raportul Guvernatorului F. M. L. Möring către Beust.

Triest, am 7: Jänner 1869, Nr. 1/p.p.

Ein Individuum, dessen Namen und Charakter auf einem von Hayder-Pascha ausgestellten Passe mit George de Bogáthy, Major in Disponibilität in der rumänischen Armee angegeben erscheint, stellte sich mir heute vor und both mir seine Dienste für das höhere Polizeifach gegen eine monatliche Remuneration von 200 Fl. an.

Zur Legitimation berief sich Major Bogáthy: 1. auf die S. Exc. dem Grafen Julius Andrassy gemachten wichtigen Mittheilungen in Angelegenheit der rumänischen Propaganda. 2. auf ein durch Baron Hübner Euer Excellenz aus Rom im Jahre 1867 überschicktes Schreiben.

Nach dem Sturze Couzas war Bogáthy im Jahre 1865 [1]) bei der internationalen Commission wegen Sekularisirung der grieschischen Klöster thätig. Dem Fürsten Carl nicht dienen wollend, hielt sich Bogáthy bei Omer Pascha in Constantinopel auf, ging nach Varna, von da nach Rustschuk, musste aber-da Omer Pascha in Folge der von dem Fürsten Gregoire Ghika (nach Königgrätz) in Wien gemachten Vorstellungen die Donau nicht überschreiten konnte-sich anderwärts das Brot des Doppelspions und Abentheuerers verdienen. Er ging 1867 mit türkischem Passe nach Rom, von da nach Florenz, schloss sich der Parthei Garibaldi an, machte Monte rotondo und Mentana mit und begab sich nach Genua, wo er beim Obersten Canzio, dem Schwiegersohne Garibaldis wohnte. Es scheint, dass die den Umsturz alles Bestehenden im Schilde führende republikanische Parthei ihn nach Cadix sandte, von wo er nach Lissabon mit Aufträgen an General Prim, sodann nach Frankreich, Holland und in die Schweiz reiste und sich zuletzt in Lugano aufhielt. Dort sah er Mazzini im Hause der Frau Nathan und lernte daselbst den preussischen Minister von Roon samt Gemahlin kennen. Mazzini soll nach Angabe Bogáthys von Roon 600.000 Thaler erhalten haben, von welchen 400.000 zum Ankaufe des Gutes Magurele bei Bukarest in Verwendung kamen, um selbes vorgeblich in einen Vergnügungs-und Curort unter der Direktion von Ricciotti Garibaldi, Stefano Canzio, Ercole Sguarzi, Coriolano Serenati und Francesco

[1]) Sic!

Bideschini umzugestalten, in Wahrheit aber, um aus Magurele das Hauptquartier der rumänischen Propaganda zu machen.

Euere Excellenz werden sich erinnern, dass vor Kurzen der Triester Polizeidirektor Hofmann einen Bericht über einen gewissen Cociancig erstattete und dessen Originalbrief an einen hiesigen Konfidenten mit der Einladung, nach Magurele zu kommen und sich bei Canzio zu melden, Euerer Excellenz zu unterlegen die Ehre hatte.

Bogáthy behauptet ausserdem, dass Minister Roon auch dem Kossuth 500.000 Thaler habe zukommen lassen, und dass er (Roon) ihn (Bogáthy) engagirte, sich in seinem Auftrage nach Bukarest zu begeben.

Von Lugano reiste Bogáthy nach Mailand und Turin, wo er Kossuth sprach, und von da nach Venedig-ich bin aber dessen nicht gewiss, ob er einen von Prim nach Turin gelangten Brief in Venedig zu übergeben hatte. In letzterer Stadt behauptet Bogáthy, alle Mitglieder des Comités zu kennen, die ihre Weisungen von der Revolutions- und Annexions-Parthei erhalten, und durch diese im Stande zu sein, mit den Mitgliedern der italienischen Parthei in Triest in Verbindung zu treten. Verweigernd, die Namen der betreffenden Theilhaber zu nennen, gibt er als Stichprobe für seine Wahrhaftigkeit an, dass ein gewisser De Stefani Aristide, geborner Italiener aus den Marken, als Agent jener Partei hierorts fungire und, um seinen Beruf zu verbergen, eine Handlung mit Terraglie marmorizzate auf dem Corso unter fremdem Namen errichtet habe. Diese Handlung besteht allerdings. De Stefani, so behauptet Bogáthy, sei der Adjutant Menotti Garibaldis gewesen.

Bogáthy wohnt hier im Hôtel Europa Nr. 20. Er spricht 7 Sprachen, scheint vorsichtig und gewandt zu sein, sowie im Vertrauen der italienischen Revolutionsparthei zu stehen.

Ich halte es für meine Pflicht, die Aufmerksamkeit Euerer Excellenz auf Major Bogáthy zu lenken und erlaube mir bezüglich des von ihm gestellten Antrages, der jedenfalls nur unter der Bedingung einer temporären Dauer bezüglich seiner effektiven Leistungen angenommen werden könnte. Euerer Excellenz weitere Befehle zu erbitten, schliesslich die Bemerkung beifügend, dass bei der Verquickung der italienischen mit der rumänischen Revolutionsparthei ein jedenfalls gewiegter und gerie bener Spion wie Bogáthy nicht ohne Erfolg für unsere Interessen zu verwenden sein dürfte.

Genehmigen. . . Moering. F.M.L.

(Ad. Nr. 71 Dep. II. 1869.)

30.

Raportul Guvernatorului F. M. L. Möring către Beust.

Triest, am 9. Jänner 1869.

Im Nachhange zu meinem ergebensten Berichte vom 7. Jänner Z.1 p.p. über Major von Bogáthy sehe ich mich veranlasst, Euer Excellenz

mitzutheilen, dass selber im Theresianum erzogen wurde und der Schwager des im Konsulatsfache verwendeten Herrn Oscar Montlong ist.

Bogáthy theilte mir gestern Abends mit, dass am 10. d. M. in Florenz eine Versammlung der italienischen Akzionsparthei stattfinden werde, bei welcher Rattazzi, Cairoli, Canzio und auch Abgeordnete des Küstenlandes sich einfinden sollen, hierunter der bekannte Agitator Tommaso Luciani aus Albona, einer der hiesigen drei Brüder Bemporath (der Med. Dr. Giacomo Bemporath ist Munizipalrat in Triest) und sonderbarer Weise einer der zwei Brüder Liesek (aus Preussisch-Schlesien), wovon der ältere Bauunternehmer beim hiesigen Hafenbaue der jüngere, ehemaliger preussischer Landwehr-Offizier, ohne ausgesprochene Beschäftigung ist.

Nach Berichten des Polizeidirektors Hofmann hält sich Luciani allerdings seit 4 Tagen hier auf.

Weiters gibt Bogáthy an, dass hier ein nord-, desgleichen ein südslavisches Komité bestehe; zu ersterem soll auch der Bauunternehmer Liesek gehören; beide wären im nazionalen Interesse thätig. Bisher, ich gestehe es, erhielt ich über diesen wichtigen Umstand noch von keiner Seite irgend eine Nachricht.

Schliesslich theilte mir Bogáthy mit, das russoczechische Komité zu Prag habe in einer Villa bei der Fabrik des Zdenko Trinks (Bergstein No. 347), dessen Sohn dem Komité angehört, seinen Sitz und unterhalte auch dort eine Druckerei.

Major Bogáthy, welcher durch Dokumente nachwies, dass ihn Couza, derselbe soll sich jetzt in Mödling bei Wien aufhalten-zum Forstinspektor zu Neamz in der Moldau ernannt hatte, wo auch seine Frau-Montlongs Schwester lebt, und dass er wegen früherer Bezüge Seitens der türkischen Regierung an das Wiener Bankhaus Weikerscheim gewiesen war, dringt in mich, Euer Excellenz gnädige Entscheidung über seine wenigstens probeweise Verwendung im höheren Polizeifache zu sollizitiren, damit er-sollte Euer Excellenz Beschluss ungünstig ausfallen einen Entschluss für seine künftige Existenz fassen könne. Ich glaube, er dürfte sich als geborner Moldauer nach Russland wenden.

Ich meinerseits spreche weder für noch gegen Bogáthy; wichtig aber scheint es mir immerhin, dass Euer Excellenz einen bei der rumänischen und italienischen Akzionsparthei wegen seiner aktiven Theilnahme an ihren Umtrieben und Kriegsthaten im Vertrauen stehenden Partisan zur hocheigenen Verfügung haben, umsomehr als sich die Fäden bis nach Berlin verspinnen und Bogáthy bereits in Lugano bei Mazzini mit Roon in Verbindung trat. Die Emissäre der sozialistisch-demokratischen Revoluzion, welche in nächster Form überhaupt die Republik, sowie als nächstes Ziel in Italien die Verjagung Viktor Emanuels anstrebt und dabei die Nazionalitätsfrage als Hebel gebraucht, daher mit allen Persönlichkeiten und Kabinetten in Verbindung steht, die im letzteren Artikel Geschäfte treiben, diese Emissäre sind über

ganz Europa verbreitet; sie empfangen Geld von London und New-York, von Paris, Berlin und St. Petersburg, von Pesth und Florenz.

Genehmigen. . .

Moering F.M.L.

(Ad. Dep. II. Nr. 96/1869.)

31.

Beust către F. M. L. Möring, in Trieste.

Wien, am 11. Jänner 1869.

George Bogáthy, von dem das geschätzte Schreiben Nr. 1 p. p. handelt, ist hieramts bereits aus früheren Verhandlungen bekannt. Gegen Ende des Jahres 1866 berichtete das General-Consulat in Belgrad, es sei daselbst ein Individuum aufgetaucht, welches sich Bogathi nannte, für einen desertirten rumänischen Major ausgab, von dem russischen Consul, an welchen er sich anzudrängen versuchte, zurückgewiesen, endlich von der serbischen Polizei ausgewiesen wurde und sich angeblich über Pest und Wien nach Paris begeben habe. Man erzähle sich in Belgrad, seine Reise nach Paris habe den Zweck, vom Exfürsten Cusa Geld zu erpressen, da er es sei, welcher über Auftrag des letzteren seiner Zeit den Kammerpräsidenten Catargiu auf offener Strasse meuchlings erschossen hat.

Bogáthi kam hierauf, noch im Dezember 1866, im Pest zum Vorschein. Im Hinblick auf die vorerwähnte Mittheilung des Belgrader General-Consulats hielt man es für nöthig, über seine Antezedenzien bei jenen Behörden die diesfalls unterrichtet sein konnten, Umfrage zu pflegen.

Nach den erhaltenen Auskünften ist Bogathi zu Karlsburg in Siebenbürgen geboren, war vor dem Jahre 1848 Leibjäger bei einer Freiin von Josika im Hunyader Comitate, betheiligte sich hierauf als Kossuth Husar an der ungarischen Revolution und wurde im Jahre 1851, und zwar wie gerüchtweise verlautete, auf Grund gefälschter Zeugnisse, zum Waldschätzmeister in Siebenbürgen ernannt. Im Jahre 1852 verlor er diesen Posten, begab sich nach Bukarest und Constantinopel und kehrte im Jahre 1853 nach Oesterreich zurück. Sofort trieb er sich ohne Bestimmung in Siebenbürgen, Ungarn und zuletzt auch in Wien herum. In Wien gab er zu mehreren polizeilichen Verhandlungen Anlass, bis er zuletzt von der Polizeidirektion wegen Behelligung der Behörden Mangel an Subsistenzmitteln, unbefugter Revertenz und weil er sich in hohem Grade bedenklich gemacht hatte, im Jahre 1858 förmlich abgeschafft und nach Hermannstadt instradirt wurde. Von Hermanstadt ist derselbe im nemlichen Jahre, nachdem er um die Auswanderungsbewilligung gebeten und sich verbindlich gemacht hatte, nie mehr in die k. k. österreichischen Staaten zurückzukehren, versehen mit einem Auswandererpasse nach der Walachei abgereist. Was seine Haltung

im Auslande betrifft, so lauten die von dem General-Consulat in Bukarest und von dem Consulat in Rustschuk diesfalls erhaltenen Auskünfte keineswegs zu seinen Gunsten.

In Betreff des Gerüchts, dass er der Mörder Catargius sei, berichtete der Bukarester Generalconsul, die öffentliche Meinung habe ihn in der That als solchen bezeichnet, eine gerichtliche Untersuchung sei aber gegen Bogathy nicht eingeleitet worden, wie denn überhaupt die wegen Ermittlung des Mörders durch den Staatsanwalt eingeleitete gerichtliche Untersuchung niedergeschlagen, der Staatsanwalt selbst aber, wegen des in der Sache an den Tag gelegten Eifers, abgesetzt worden sei. Kurze Zeit nach der Ermordung des genannten Ministerpräsidenten sei Bogathy aus Bukarest verschwunden und habe sofort eine lukrative Forstanstellung in der Moldau von der moldo-walachischen Regierung erhalten.

Der Bukarester General Consul behauptet, Bogathy sei nie in fürstlich walachischen Militärdiensten gestanden und sei daher auch zur Zeit des Fürsten Cusa nie Major gewesen. Nach anderen Mittheilungen soll Bogathy mit der erwähnten Forstanstellung zugleich auch den Charakter eines fürstlich rumänischen Majors erhalten haben. Der Consul in Rustschuk berichtete, Bogathy sei daselbst um die Mitte des Jahres 1866 angeblich aus Constantinopel angekommen, habe sich zuerst türkischer Oberst genannt, dann aber sich damit begnügt, sich je nach Convenienz für einen türkischen oder walachischen Major auszugeben.

Alle diese erhaltenen Auskünfte stimmen darin überein, dass Bogathi ein moralisch verkommenes Subjekt und ein verschmitzter kecker Abentheuerer sei, der gegen Entlohnung zu jeder That fähig ist. Namentlich wird seiner Zudringlichkeit im Umgang, seiner Prahlerei mit hohen Connexionen und mit Verdiensten und seines Geschicks, auf schwindlerische Weise Geld zu entlocken, Erwähnung gemacht.

Diese ungünstigen Auskünfte und der Umstand, dass Bogáthy, welcher sich inzwischen von Pest nach Wien begeben hatte, auch von Geldmitteln entblösst war, bestimmten das bestandene Polizeiministerium, zu verfügen, dass derselbe sobald als möglich die österreichischen Statten verlasse. Die hiesige Polizeidirektion, welche mit Ausführung dieser Massregel betraut war, instradirte den Bogáthy nach Triest, von wo derselbe, laut Berichts der dortigen Polizeidirektion vom 27, April 1867 Z. 1196 Res. am 20-ten desselben Monats nach Venedig abgereist ist. Indem ich mich beehre, Euer. . . diese Daten zur Kenntniss bringen, stelle ich es gänzlich Hochdero erleuchtetem Ermessen anheim, von dem, laut des Eingangs zitirten geschätzten Schreibens, gestellten Anerbiethen Bogathis in geeignet scheinender Weise Gebrauch zu machen, kann jedoch nicht umhin, die Bemerkung beizufügen, dass in Anbetracht der dargestellten Verhältnisse im Verkehre mit dem fraglichen Individuum die grösste Vorsicht dringend geboten erscheint.

(Ad. Dep. II. Nr. 71/1869.)

32.

Raportul F. M. L. Möring către Beust.

Triest, am 12. Jänner 1869.

Gestern abends machte mir Major Bogáthy die Mittheilung, dass sich in Siebenbürgen an 5 verschiedenen Orten 100.000 Gewehre befinden; dass Russland 1 Million Rubel seinem Agenten in Rumänien behufts Revoluzionirung der österreichischen Wallachen zugestellt; dass Bratiano ihn aufgefordert habe, sich nach Siebenbürgen zu begeben und dass demnächst daselbst Unruhen zu gewärtigen seien. Bogáthy beruft sich in dieser Angelegenheit auf die dem Grafen Julius Andrássy von Venedig aus über Rumänien gemachten Mittheilungen und will in dem seither Eingetroffenen die Bestätigung von deren Wahrheit finden.

Pflichtgetreu berichte ich Euer Excellenz die weiteren Worte Bogáthys, welche sein ganzes Anliegen umfassen. Sie lauten: « Die Noth meiner Lage zwingt mich, einen Entschluss zu fassen. Ehe ich mich an den Club (welcher hier gemeint ist, ob der für die rumänische, oder die italienische Propaganda, weiss ich nicht) um Geld wende, nach dessen Erhalt ich gezwungen wäre, in der gleichen Weise wie früher Dienste zu leisten, wollte ich es versuchen, Oesterreich zu dienen, dem ich meine Bildung im Theresianum verdanke. Finde ich bei Ihnen kein Brot, so muss ich nach Russland gehen und für dasselbe gegen Oesterreich arbeiten, wie ich jetzt für dieses arbeiten würde ».

Ich bin durch kein Versprechen an Bogáthy, den ich vor der Hand aus Eigenem unterstützte, irgendwie gebunden. Euer Excellenz haben daher ganz freie Hand. Ich meinerseits kann nur die Meinung aussprechen, dass es vielleicht nicht undienlich wäre, den Bogáthy selbst nach Wien kommen zu lassen und ihn wieder mit dem Grafen J. Andrássy in Verbindung zu setzen.

Genehmigen. . .
Moering F.M.L.

(Ad. Dep. II. Nr. 128/1869.)

33.

Raportul F. M. L. Möring către Beust.

Triest, am 16. Jänner 1869.

Indem ich mich für die aufklärende Zuschrift vom 11. Jänner d. J. Z. 71 Dep. II in Betreff des Bogathy wärmstens bedanke, beehre ich mich zu berichten, dass ich denselben vor der Hand in der Schwebe halte, bis ich glauben darf, ihn ganz fallen lassen zu können, oder bis der

Werth seiner Mittheilungen ein solcher wird, dass ich mir selbst zugestehen kann, mich ihm gegenüber der mir von Eurer Exzellenz gnädigst ertheilten diskretionären Erlaubniss, wenigstens für einige Zeit und in wichtigen Momenten, zu bedienen.

Euere Excellenz können versichert sein, dass ich gegen Bogathy, den ich auf den ersten Blick und nach den ersten Worten nicht nur für einen Abentheurer und en cas que für einen Doppelspion, sondern auch für einen Menschen hielt, der nach seinem Gesichtsausdrucke böser Thaten fähig sei, meinerseits auf der Huth bin. In diesem Sinne benehme ich mich gegen ihn, drücke jedoch auf die Feder jenes Ehrgefühls, dessen Abentheurer seines Schlages als des einzig ihnen noch verbliebenen moralischen Gutes sich rühmen, stehe aber nicht an, in ihm einen Menschen zu sehen, der von seinen früheren Brotgebern vielfach ausgenützt und getäuscht, nunmehr sein Herz in Bitterkeit gegen selbe wendet.

Bogathy hat also von mir vor der Hand weder ein Ja noch ein Nein, sondern wie bisher zeitweise nur kleine Geldunterstützungen zu erwarten, die er als die Gaben eines Soldaten annahm, der Mitleid mit denen empfindet, die wie er im Feuer standen.

Er war heute wieder bei mir, um sich zu erkundigen, wie es mit dem Eingehen auf seinen Antrag (Bericht vom 7. Jänner d. J .Z. 1 p.) eigentlich stünde. Bei dieser Gelegenheit behauptete er, durch Briefe, wovon er die Couverts mit den Poststempeln vorwies, erfahren zu haben, dass in Titel, Karlowitz und Verschetz-also in der serbischen und banatischen Militärgrenze-Waffen verborgen seien, die aus Serbien eingeschmuggelt werden.

Ich mache Eurer Exzellenz die schuldige Mittheilung hievon, wobei ich mir erlaube, auf Nachfolgendes bloss aus der Ursache hinzudeuten, weil jener Waffenschmuggel mich unwillkürlich auf den historischen Zusammenhang der Vergangenheit mit der Gegenwart, daher auf das führt, was jenseits der Leitha als die orientalische Zukunftspolitik Oesterreichs in Schwung gebracht werden will. Wenn Serbien seit der ersten Schlacht auf dem Amselfelde (Kossower-Haide — 15. Juli 1389) kein Volk auf Erden ingrimmiger als die Türken hasste; so ist doch nicht zu leugnen, dass seit der zweiten Schlacht daselbst (19. Oktober 1447) Ungarn in diesem Hasse mitgetroffen erscheint, ein Hass, der sich ungeachtet der zwei glücklichen Befreiungsversuche von 1804 und 1816 nur wenig milderte und 1848 wieder aufloderte. Was nun unsere Walachen und die Rumänen-ihre Brüder am südlichen Abhange der siebenbürgischen Karpathen-anbelangt, so haben Eurer Excellenz eigene Worte, dass Rumänien ein Arsenal sei, die Sachlage aufs Klarste bezeichnet. Serben und Rumänen sind also die den ungarischen Expansivkräften zunächst entgegenstehenden Elemente, denen sich Montenegro mit dem südlichen Theile der Herzegowina als Drittes beigesellt.

Die von Bogathy bezeichneten Waffenansammlungen in Titel, Karlowitz und Verschetz, sowie die in meinem Berichte vom 12, Jänner

d. J. Z. 3 pr. nach seinen Aussagen in Siebenbürgen selbst bereits vorhandenen, im Vereine mit der hinter den Coulissen thätigen Aktion Russlands unter panslavistischer Fahne mit dem Kreuze der griechisch-orthodoxen Kirche darüber: alle diese Anzeichen bilden den Masstab für die Beurtheilung der Chancen der ungarischen Politik in der orientalischen Frage. Nur als Soldat darf ich mir hier erlauben, die Meinung auszusprechen, dass-insolange in der linken Flanke und im Rücken Dalmaziens die den Cattareser Kreis und die Bocche di Cattaro beherrschende Räuberfeste Montenegro besteht-alle Expansiv-Versuche Ungarns scheitern werden, für dessen Erfolge in der orientalischen Politik der Besitz von Montenegro und das Plateau von Prisrendi (Perserin) die wichtigste strategische Frage bildet. Erst nach Vernichtung Montenegros dürften sich unsere Chancen in der Herzegowina und in Bosnien besser stellen und kann sonach der Einfluss Oesterreichs auf die Malisori und Mirditi sich geltend machen.

Diese Erörterung, welche mehr eine militärische ist, wirft ein eigenthümliches Licht auf die hinterhältige Erscheinung, warum die nazionale, Dalmazien von Cisleithanien loszureissen bestrebte Parthei so viele warme Anhänger zählt; sie zeigt aber auch, dass nur nach Massgabe der aus den orientalischen Wirren innerlich hervorgehenden Gestaltungen und der Ascendenz, die Serbien hiebei zu nehmen wahrscheinlich berufen sein wird, rücksichtlich der autonomen Parthei in Dalmazien vorgegangen werden dürfte.

Ich kehre nun wieder zu Major Bogáthy zurück und glaube, dass seine Verwendung im Sinne meines Berichtschlusses vom 12. Jänner Z.3 pr. vielleicht als das Angezeigteste erscheinen dürfte, um aus diesem allerdings verworfenen, aber doch mit vielen Persönlichkeiten bekannten und in viele politischen Menées eingeweihten Abentheuerer einen entsprechenden Vortheil zu ziehen.

(Ad. Dep. II. Nr. 162/1869.)

Genehmigen. . .
Moering F.M.L.

34.

Raportul Poliției din Trieste către Ministerul de Externe din Viena.
— 17 Ianuarie 1869 —

Der ausgewanderte Siebenbürger Georg Bogathy, welcher unter Fürst Couza die Stelle eines wallachischen Forstinspektors mit dem Range eines Majors bekleidete und seiner Zeit als bestellter Mörder den Wallachischen Kammerpräsidenten Catargiu auf offener Strasse meuchlings erschossen haben soll, hält sich seit dem vorigen Monate in Triest auf, wo er im Hotel Europa eingekehrt ist.

Triest, am 17. Jänner 1869.
Gesehen Hoffmann. F.

35.

Raportul Poliției din Trieste către Ministerul Poliției din Viena.
— 1 Februarie 1869 —

Bei dem hier im Aufenthalte befindlichen wallachischen Exmajor Georg Bogáthy, auf welchen vor Kurzem aufmerksam gemacht worden ist, würde das beiliegende Druckexemplar mit der Aufschrift «Projet sur Magurele transformé en établissement hydrothérapeutique et de plaisance» betreten. Es bezieht sich dieses Programm auf die nächst Bukarest gelegene Villa des Bojaren Otetelesanu, Magurele, welche laut einer vor einigen Monaten in den öffentlichen Blättern verbreiteten Nachricht von einem Mazzinianischen Klub angekauft worden sein soll, um von dort aus ihre politischen Anschläge ins Werk zu setzen. Dieselbe soll nebstbei eine Spielhölle und Zusammenkunftsort von Industrierittern sein, wie ein solcher dermalen auch Bogáthy ist, und das Programm, welches sie als eine hydrotherapeutische und Vergnügungsanstalt bezeichnet, dient der Unternehmung bloss als Maske.

Die hiezu verwendeten Summen rühren noch aus den im Feldzuge von 1866 den Kossutthianern und Mazzinianern durch Preussen zur Disposition gestellten Geldern her, die zur Revolutionierung der Ungarischen und Italienischen Provinzen Oesterreichs bestimmt waren.

Der in obigen Programm unter den Mitgliedern des Technischen Komités angeführte Ingenieur D. Marassić soll ein gewesener Oesterreichischer Marineartillerieoffizier sein, welcher anno 1848 nach Italien überlaufen wäre.

Der eben dort genannte Ingénieur Italico Dr. Lavagnolo ist der sich in Triest aufhaltende, auch vor Kurzem signalisirte frühere kgl. Italienische Artillerie-Offizier Italico Lavagnolo, Schwiegersohn des berüchtigten Giuseppe Bideschini dall'Oglio und mithin auch Schwager des Menotti Garibaldi.

Unter den Mitgliedern des Verwaltungskomitées, welche in dem obigen Programm verzeichnet sind, erscheint unter andern auch ein Francesco Bideschini, welcher der bekannte Garibaldische Stabsoffizier dieses Namens und Sohn des Giuseppe Bideschini sein soll, dann Ricciotti Garibaldi und Stefano Canzio, Schwiegersohn des alten Garibaldi. Ricciotti Garibaldi hat sich vom 24. Jänner d. J. Abends bis 31. Jänner d. J. früh in Triest aufgehalten, daselbst in einem Hotel logiert, das Theater und andere öffentliche Orte besucht, Ausflüge in die Umgebung der Stadt gemacht, übrigens hier zurückgezogen gelebt, und keine Ruhestörung veranlasst.

Er verkehrte hier mit dem oben genannten Italico Lavagnolo, mit dieses auch hier sich aufhaltenden Schwager Romano Bideschini, mit dem oben genannten Bogáthy, der auch unter Garibaldi in Sicilien gedient haben soll, mit dem hiesigen Sensal Marco Revere, dem Geldwechsler Braida, dem Apotheker Carlo Zanetti, dem hiesigen Exgaribaldiner Pietro Mosetig und andern.

Für die Abreise von hier hat Ricciotti Garibaldi die Fahrkarte nach Udine gelöst, das Gepäck jedoch bis Padua aufgegeben (wo die Familie Bideschini wohnhaft ist.).

Eigentlich wäre Ricciotti Garibaldi nach Triest gekommen, um die ganz zerrütteten finanziellen Verhältnisse des Italico Lavagnolo zu ordnen, gegen den in Italien der Personalarrest dekretirt sein soll, doch dürften diesem seinem hiesigen Erscheinen auch politische Umtriebe zu Grunde liegen.

Triest, am 1. Februar 1869.

Gesehen Hoffmann. F.

(Ad. Dep. II. Nr. 294/1869.)

36.

Projet sur Magurele transformé en Établissement hydrothérapique et de plaisance par M. D. Marassić.

(ingénieur, ex-directeur des travaux de chemin de fer, exécutés à Szegled-[1]) Szegedin et Szolnok-Debrezin (Hongrie) pour l'État Autrichien).

Comité Technique

MM. D. Marassić, ingénieur-chef; chargé de travaux hydrauliques.
Mariano Zámvos, ingénieur-architecte.
Charles Colla, ingénieur, horticulteur.
Italico Dr. Lavagnolo, ingénieur, chargé du service.
Oreste Mancini, ingénieur-décorateur.

Comité d'Administration

MM. Ricciotti Garibaldi. MM. Ercole Sgarzi.
Stefano Canzio. Coriolano Serenati.
Francesco Bideschini.

Préliminaires

Les nécessités de la vie s'augmentent par la facilité même de les contenter, elles deviennent plus tard des indispensabilités par l'enchaînement réciproque des hommes ou des choses.

Pour qui connaît Bucharest, ce qu'était cette ville et ce qu'elle est aujourd'hui; ce qu'elle éxige encore par ses transformations journalières, on voit que Bucharest tend chaque jour à se transformer et à prendre

[1]) sic! = Czegléd.

place parmi les principales villes, sous l'impulsion de son gouvernement jeune, actif et porté à la faire grande, mais aussi cette ville devient plus exigeante, ses habitants réclamant toujours·plus.

Bucharest, s'est enrichie ces dernières années de voies de communication, qui dans un temps donné ne laisseront rien à désirer; si, ce qui est probable, les divers projets de son embellissement, se réalisent.

Les habitants se trouveront heureux dans leur ville et s'y plairont débarrassés désormais de ce qui en rendait le séjour pénible.

Avec des chemins de fer, facilitant les transactions en diminuant les distances, la richesse arrivera au moyen d'industries nouvelles forcément viables. Mais, quand Bucharest ne laissera plus rien à désirer relativement parlant, il surgira un autre besoin: celui de la villégiature. Besoin de se reposer du travail, de respirer l'air de la campagne, surtout pour l'habitant des villes et enfin pour les malades de trouver de frais ombrages, quelque soit leur moyen de fortune.

En effet, n'est-ce pas une grande nécessité pour chacun en particulier de se déplacer de son centre ordinaire d'action, d'abandonner ses affaires quotidiennes de temps à autre, enfin d'oublier quelques heures la lutte forcée de la vie, d'accepter en un mot avec joie et empressement un moyen de n'être plus continuellement attaché à la glèbe.

Ce moyen, qui éxiste partout ailleurs de faire des heureux à peu de frais, est aussi facile à trouver ici. Nous l'avons sous la main, près de Bucharest; Magurele, nous donne la facilité de le créer et de le mettre à exécution.

Magurele, cette propriété due à l'intélligence patriotique de Monsieur Oteteleșanu, son propriétaire, qui y a consacré son goût artistique et aimant la belle nature, sa fortune et une grande activité, est vaste, peu distante de la ville, bien placée comme site et déjà riche par les beaux jardins qui existent.

Magurele, approprié à toutes les fortunes, fourni de moyens de transport, simples et économiques, offrira une douce et saine récréation à la population de Bucharest et des environs.

Magurele, peut devenir le Schoenbrunn, l'Eldorado, le Versailles etc. du pays à peu de frais et sagement conduit. On devra y trouver tous les besoins ordinaires de la vie modeste, tous les caprices champêtres que l'imagination se forme, tous les exercices du corps adaptés aux tempéraments et aux différents âges; en un mot, Magurele, est appelé à être pour Bucharest une réunion aristocratique et industrielle, heureuse de se rencontrer mêlée sous la protection prévoyante et paternelle de Son Prince Régnant Charles I.

Magurele, à côté surtout de l'idée d'établissement populaire est encore appelé à devenir un établissement hydrothérapique, servant de séjour à quelques malades soignés et dirigés par des hommes de l'art compétents et sérieux.

Enfin, Magurele, présente les meilleures conditions pour être à la fois: établissement de santé et de plaisance, réunion profitable à tous.

Etablissement, qui sera le premier de ce genre dans le pays et établissement de première nécessité.

But du projet

Créer, avec le concours et sous les auspices du Gouvernement, près de Bucharest, un vaste établissement médical et de plaisance à la portée de toutes les bourses; capables de guérir moralement et physiquement, en donnant l'utile et l'agréable sous les formes les plus variées; enfin, faire un établissement humanitaire offrant toute garantie pour tous les âges.

De là deux divisions distinctes:

1. Etablissement médical.
2. » de plaisance.

Il fallait pour ce double but trouver une propriété, qui puisse largement remplir des conditions faciles d'installation et placée près de la ville.

Magurele, a paru offrir les principales conditions recherchées pour une création de cette nature, aussi le choix s'est-il fixé sur cette propriété.

Cette position, a encore un autre avantage pour les moyens de transport, reliée avec l'établissement de Monsieur l'Ingénieur civil D. Marassié, situé à Déalu-Spirii, embranchement de Cotroceni, avec un système de correspondances bien établi au moyen d'un chemin de fer américain, il sera facile de rendre le service des voyageurs assuré et régulier.

Aperçu de la propriété

Magurele, éloigné de 3/4 d'heure de Bucharest se trouve après une large plaine sans aucune habitation, sans aucuns arbres et sans aucunes ressources pour le voyageur actuel; reposant sur un versant qui laisse échapper foule de sources limpides et très abondantes, presque baignée par la Sabar, petite rivière qui colore ses limites.

Magurele, possède une vaste habitation princière, un parc et un jardin artistement dessinés et coquettement distribués, un lac presque rivière; enfin des terres, des dépendances nombreuses, qui moyennant quelques aménagements compris, deviendraient facilement appropriés au but que l'on se propose.

Transport

Il serait établi sous les auspices du gouvernement, concédant la portion de terrain qu'il lui appartient et qui est nécessaire à la pose de la voie, un chemin de fer américain partant de Déalu-Spirii (habitation

de M. Marassić) à Magurele (propriété de M. Oteteleşanu), relié par un système de correspondance d'omnibus avec plusieurs points de Bucharest ou de ses environs, selon le service.

Le chemin de fer, même, de Filaret aurait une correspondance.

Résumé: transport facile, assuré et économique.

Plus-value des terrains sur le parcours

Du parcours de Déalu-Spirii à Magurele, le long du chemin de fer américain, des constructions de toutes espèces occuperont les parties de terrain ocupées par le chemin de fer américain, qui reliera la propriété de Magurele à l'établissement de M. l'Ingénieur Marassić, auteur du projet.

La population ne tardera pas à s'agglomérer sur ce point et de nombreuses villas s'élèveront qui donneront une grande valeur à des terrains qui n'en ont aucune aujourd'hui.

Etablissements à créer et leurs fonctions

1. Location à volonté d'appartements ou de petites maisons pour familles, habitations bâties pour contenter toutes les bourses.
2. Appropriation à leur nouvelle destination, des parcs, jardins, étangs, sources et rivières, déjà existants.
3. Établissement de toutes espèces de bains, soit de natation, chauds à vapeur avec ou sans douches, applicables à toutes les maladies.
4. Restaurants et cafés à l'intérieur de l'établissement et à l'extérieur à la portée de toutes les bourses.
5. Bibliothèques et salons de lecture.
6. Gymnastique et tous jeux de corps.
7. Récréation et jeux permis pour tous les âges.
8. Bals et concerts comme hygiène et comme agrément.
9. Hippodrome, dans lé bois.
10. Photographie.
11. Marionettes italiennes pour l'enfance.
12. Télégraphie publique.
13. Bureau de tabac.
14. Patinage l'hiver.

Industries et travaux à faire

Éclairage au gaz hydrogène de l'Établissement, par suite installation de l'usine à gaz.

Culture de houblon.

Fabrique de bière.

Régularisation de la rivière Sabar et sa canalisation.

Établissement de pisciculture, d'un réservoir pour poisson et d'un immense aquarium.

Atelier de serrurerie et forges pour l'établissement.

Création d'une ferme modèle pour fabriquer le lait, le beurre, le fromage, nécessaires à l'établissement.

Construction de maisons économiques pour familles.

Installations: de moulins.
» » boucherie.
» » patisserie.
» » boulangerie.
» » charcuterie.
» » blanchisserie, etc.

Construction et établissement d'une machine à vapeur pour l'alimentation des eaux dans les services de l'exploitation.

Appareils de distillation.
» d'eaux minérales gazeuses.

Étude des sources, pour puits artésiens.

Personnel

Direction.
Médecin.
Pharmacien.
Chirurgien.
Barbier-friseur.
Tailleur.
Professeur de piano et de chant.
» d'armes.
» de danse.
Maître de chapelle.

Résultat

Faire d'une propriété trop forte pour la fortune d'un seul et qui risque de péricliter par la force des choses en ce monde, faute soit de moyens dont la somme augmente tous les jours, malgré tout ce que l'on peut faire avec la meilleure volonté, faute soit de toute autre raison imprévue; faire un établissement du plus haut intérêt pour la population qui augmentera la valeur des terrains, sur une étendue de 20.000 pogons; partie au gouvernement, partie à Magurele et enfin création d'un nouveau centre industriel qui ne saurait que contribuer au développement du commerce et de l'industrie.

(Beilage an Nr. 294/Dep. II. 1869.)

37.

Raportul Poliției din Trieste către Ministerul de Externe din Viena.
— 5 Februarie 1869 —

Bezüglich des in meiner Notiz vom 1. l. M. erwähnten Ingenieurs Dionisius Marassic, derzeit in Bukarest, trage ich nach, dass derselbe

ein Dalmatiner ist, welcher im Jahre 1848 in Wien die Technik studierte. Er kam dann desselben Jahres nach Triest, wo er sich dem damaligen Gouverneur Grafen Gyulay zu vertraulichen Leistungen in Venedig angetragen hatte. Mit den entsprechenden Reisemitteln nach Venedig abgefertigt, nahm er dort Dienste der damaligen Republik San Marco und wurde von da an ein Mazzinischer Parteigänger. In der Oesterreichischen Armee hat derselbe nicht gedient.

Triest, am 5. Februar 1869.

Gesehen Hoffmann. F.

(Ad. Dep. II. Nr. 321/1869.)

38.

Ministerul Apărării țării și Siguranței publice către Directorul Poliției din Trieste.

— 10 Februarie 1869 —

Das Ministerium für Landesverteidigung und öffentliche Sicherheit theilt p.e. das Concept eines unter dem 10. Februar 1869 Z. 632 Pr. an den Polizei-Direktor in Triest gerichteten Erlasses mit, womit derselbe aufgefordert wird, zu berichten, warum dem Georg Bogathy der Aufenthalt in Triest gestattet wurde, nachdem, wie in dem Berichte des Polizeidirektors selbst erwähnt wurde, das Pol. Minist, mit Erlässen vom 13. und 26. Jänner 1864 Z. 135 und 578 B.M. dessen Ausserlandesschaffung angeordnet hat.

(Ad. Dep. II. Nr. 361/1869.)

39.

Ministerul Apărării țării și Siguranței publice către Directorul Poliției din Trieste.

— 15 Februarie 1869 —

Das Ministerium für Landesvertheidigung und öffentliche Sicherheit theilt unter N. 790 P. den Bericht mit, den der Triester Polizeidirektor unter dem 15. Februar 1869 Z. 279/res. betreffs der unterlassenen Ausserlandesschaffung des Georg Bogathy erstattet hat.

Der Polizeidirektor hält es für fraglich, ob die im Jahre 1864 angeordnete Ausserlandesschaffung Bogathys mit Rücksicht auf die, seither durch Publicirung der Staatsgrundgesetze und speziell der diesfälligen, den Schutz der persönlichen Freiheit betreffenden Bestimmungen, geänderten Verhältnisse noch opportun gewesen wäre.

Der Hauptgrund der Unterlassung war jedoch, dass Bogathy sich bei dem Statthalterei Leiter F.M.L. Möring Zutritt verschafft hat und zu confidenziellen Diensten verwendet wird. Er hat in der That bereits einige interessante Notizen geliefert und der Polizeidirektor hofft noch Weiteres von ihm zu erfahren. Es handelt sich vorzüglich um die Ueberkommung des Schlüssels zur Entzifferung der Correspondenzen der italienisch-republikanisch-freimaurerischen Aktionsmänner. Bogathy ist diesen Kreisen nicht fremd und dürfte daher in der Lage sein, wichtige Enthüllungen zu machen. Zudem wird er polizeilich überwacht. Seine pekuniären Verhältnisse sind sehr misslich und es steht fest, dass er sich nebenbei als Schwindler und Industrieritter forthilft, wesshalb sein Verweilen in Triest ohnehin für die Dauer nicht haltbar sein kann. Der Polizeidirektor bittet um Weisungen bezüglich Bogathys und bezüglich Romano Bideschinis, der nach Pol. Minist. Erlasse vom 21. Juni 1866 gleichfalls ausser Landes zu schaffen ist.

Das Minist. für Landesverth. und öffentliche Sicherheit hat mit Erlass vom 24. Februar 1869 Z. 790 die Aufklärung Betreffs des Bogathy zur Kenntniss genommen und es als wünschenswerth bezeichnet dass sein Aufenthalt in Triest auf eine möglichst kurze Zeit beschränkt werde. Eine Verfügung Betreffs Bideschinis ist überflüssig, da derselbe bereits abgereist ist.

(Ad. Dep. II. Nr. 465/1869.)

40.

Ministerul Apărării ţării şi Siguranţei publice către Directorul Poliţiei din Trieste.

— 6 Martie 1869 —

Ministerium für Landesvertheidigung und öffentliche Sicherheit übersendet ad N. 1199 zur Einsicht ein Telegramm des Triester Polizeidirektors vom 8. März l. J. Z. 790 pr., wonach der bekannte Schwindler Bogathy am 7.d.M. Abends von Triest abgereist ist, um sich über Wien, Pesth und Fünfkirchen nach den Donaufürstenthümern zu begeben.

(Dep. II. Nr. 547/1869.)

41.

Beust către Agenţiile din Iaşi şi Bucureşti (Telegramă cifrată).

— 10 Martie 1869 —

1. 2.

Georg Bogathy, in frühern Verhandlungen wiederholt genannt, bekannter Schwindler, seinerzeit der Ermordung Catargius verdächtigt,

ist am 7. d. M. von Triest über Wien und Pesth nach den Donaufürstenthümern abgereist.

Diess zur Notiz und Verständigung der Unterbehörden.

(Dep. II. Nr. 547/1869.)

42.

Montlong către Beust.

(Telegramă cifrată).

Jassy, 22. April 1870.

aufgegeben 6 U. 40 M.p.m.
eingelangt 23./4.9 U. 55 M.a.m.

Georg Bogathy Abentheuerer wohnt in Mehadia neben Hauptmann Trapsa. Er soll mit Fürst Couza in Correspondenz stehen.

(Dep. II. Nr. 650/1870.)

43.

Notă a lui Beust către Contele Andrassy, Preşedintele Consiliului ungar.

Wien, am 3. Mai 1870.

Laut telegrafischer Mittheilung des k. u. k. Consuls in Jassy, wohnt der bekannte Abenteurer Georg Bogathy in Mehadia neben dem Hauptmann Trapsa, und soll mit dem Fürsten Couza in Correspondenz stehen.

Ich beehre mich Euer... diese Notiz zur Kenntniss zu bringen, insofern sie für Hochdieselbe von Interesse sein könnte.

(Dep. II. Nr. 650/1870.)

44.

Act de cercetare al Ministerului de Războiu.

— 30 Mai 1870 —

Das k.k. Militärbad Commando in Herculesbad (Mehadia) berichtet unter dem 30. Mai Nr. 3 an das Militär-Commando in Peterwardein, dass der in Mehadia weilende Bogathy mit lästiger Zudringlichkeit die Bekanntschaft österr. Offiziere zu machen sucht und im Zustande der Trunkenheit unbesonnene Reden führt. Er behauptet, es sei ihm von Cusa für den Fall einer Revolution eine wichtige politische Mission

in Aussicht gestellt. Curgäste aus Rumänien selbst rumänische Offiziere besprechen mit ihm ungescheut die Wiedereinsetzung Cusas und fraternisieren mit ihm.

Am 28. Mai wurde er von einer Militär-Patrouille auf öffentlicher Gasse betrunken und lärmend angetroffen. Das Bad Commando beantragt die Abschaffung Bogathys aus der Nähe der Grenze.

Das Militär-Commando in Peterwardein hat die Ausweisung Bogathys aus dem Herkulesbade und seine weitere Behandlung als passlos dem Romanenbanater Grenzregimente aufgetragen.

(Dep. II. Nr. 845/1870.)

45.

Consulul austriac din Bucureşti, Baron Schlechta către Beust. (Telegramă cifrată).

Bucarest, 24. December 1871.

aufgegeben 8 U.M.p.m.
eingelangt 11 U. 30 M.p.m.

Major Bogati jetzt in Kronstadt Hotel « Bucarest » wohnhaft, öfters auch den Namen Giurgesco führend, muthmasslich Mörder Catargis (Emissär) der allgemeinen Revolution, wird hier gefährlicher Umtriebe gegen fürstliche Regierung zu Gunsten Fürst Couzas dringend verdächtigt. Fürst Karl bittet ob nicht Hausuntersuchung und Beschlagnahme seiner Correspondenz mit Fürstenthümer möglich wäre. Für Bejahungsfall würde Fürst um Copien der mit Beschlag belegten Correspondenz ersuchen, welche unter den Namen Giurgesco geführt werden dürfte.

Bitte jedenfalls um geneigte telegrafische Antwort ob Bogati noch in Kronstadt.

46.

Beust către Contele Lonyay, Ministrul preşedinte al Ungariei şi către Baronul Schlechta la Bucureşti

(Telegrame cifrate)

Exped. 25. Dezember 1871 2 U. 15 p.m.

1.

Zur sogleichen Mittheilung an Minister des Innern.

Baron Schlechta telegrafirt aus Bukarest Folgendes:

« Major Bogati jetzt in Kronstadt Hôtel « Bucarest » wohnhaft, öfters auch den Namen Giurgesco führend, muthmasslich Mörder Catargis,

Emissär der allgemeinen Revolution wird hier gefährlicher Umtriebe gegen fürstliche Regierung zu Gunsten Fürst Couzas dringend verdächtigt. Fürst Carl bittet ob nicht Haus Untersuchung und Beschlagnahme seiner Correspondenz mit Fürstenthümern möglich wäre. Für Bejahungsfall würde Fürst um Copien der mit Beschlag belegten Correspondenz ersuchen, welche unter dem Namen Giurgesco geführt werden dürfte. Bitte jedenfalls um geneigte telegrafische Antwort ob Bogati noch in Kronstadt ».

Nachdem Bogáti ein Fremdling und ein verdächtiges Individuum ist so dürfte kein Anstand obwalten gegen ihn einzuschreiten.

Es wäre daher am Besten denselben durch den königlichen Kommissär oder wenn in Kronstadt ein verlässliches Organ vorhanden ist direkt verhaften zu lassen, und seine Papiere in Beschlag zu nehmen.

Sind Euer... hiemit einverstanden, so bitte ich das Nothwendige gleich zu veranlassen und mir Mittheilung zu machen.

2.

Ueber Verhaftung Bogatis und Beschlagnahme seiner Papiere das Nothwendige verfügt.

Ueber Resultat werden Sie später unterrichtet werden.

47.

Ministerul de Externe al Austro-Ungariei încunoştiinţează următoarele pentru cercetare.

Das Ministerium des Aeussern theilt Nachstehendes zur Einsicht mit:

Baron Schlechta hat aus Bukarest Nachstehendes telegrafirt: « Major Bogathy jetzt in Kronstadt Hotel Bukarest wohnhaft, öfters auch den Namen Giurgesco führend, muthmasslich Mörder Catargis, Emissär der allgemeinen Revolution, wird gefährlicher Umtriebe gegen die fürstliche Regierung zu Gunsten Fürst Cousas dringend verdächtigt. Fürst Carl bittet, ob nicht Hausuntersuchung und Beschlagnahme seiner Correspondenz mit Fürstenthümern möglich wären. Im Bejahungsfalle würde Fürst um Copien der mit Beschlag belegten Correspondenz ersuchen, welche unter dem Namen Giurgesco geführt werden dürfte. Bitte jedenfalls um geneigte telegrafische Antwort, ob Bogati noch in Kronstadt ».

Das Ministerium des Aeussern theilte das Telegramm dem ungarischen Minister-Präsidenten Grafen Lonyay unter dem 25. Dezember 1871 Z. 722 u. 723 telegrafisch, mit dem Auftrage, Bogati zu verhaften und seine Papiere perquisiren zu lassen. Hievon wurde zugleich Baron Schlechta telegrafisch verständigt.

(Dep. II. Nr. 1057/1871.)

48.

Nota Ministrului-preşedinte al Ungariei, Contele Lonyay către Andrássy.

Ofen, am 23. Jänner 1872.

Mit Bezugnahme auf die telegrafische Depesche vom 25. v. M. beehre ich mich, Euer Excellenz diensthöflichst zu eröffnen, dass laut Mittheilung des Herrn ungarischen Ministers des Innern Georg Bogáthy, der früher in Widdin, sodann aber in Kronstadt sich als Regierungsagent gerirte, in letztgedachter Stadt verhaftet und dessen Correspondenz in Beschlag genommen wurde.

Nachdem derselbe vorgab, nach Lugos (in Ungarn) zuständig zu sein, wurde dessen Instradirung dahin angeordnet, als er jedoch unterwegs in Karlsburg (Siebenbürgen) erkrankte, konnte die Weiterführung nicht bewerkstelligt werden. Die ihm abgenommenen, durch den königlichen Kommissär für Siebenbürgen vorgelegten Papiere wurden untersucht, und nachdem im Inhalt derselben kein Objekt des strafgerichtlichen Verfahrens entdeckt werden konnte, erhielt der königliche Kommissär für Siebenbürgen die Weisung: Bogáthy auf freien Fuss zu setzen und denselben bis zur Festellung seiner Zuständigkeit, bezüglich welcher die geeignete Verhandlung sofort einzuleiten angeordnet wurde, strengstens invigiliren zu lassen.

Zugleich beehre ich mich, Euer Excellenz die Copien der in Beschlag genommenen Papiere zur gefälligen Gebrauchsnahme in der Anlage diensthöflich zu übermitteln.

Empfangen. . .

Ofen, am 23. Jänner 1872. Lónyay.

(Ad. Dep. II. Nr. 90/1872.)

49.

Hârtiile confiscate de Poliţie dela Bogáthy (traduse din româneşte).

1. Távirat, Rendeltetés helye *Orsowa* Feladáshelye *Bucarest* 8/12 1871. Major Bogathy Orsova. In Beantwortung Ihres Telegramms theile ich Ihnen mit, dass die Dampfschiffe nicht mehr verkehren. Bitte durch Siebenbürgen zu senden. Der Freund wird Ihnen ehestens in Orsova begegnen. Wollen Sie Vertrauen zu mir fassen und schreiben Sie mir anonym dasjenige was Sie mir mitzutheilen haben. Meinem Danke werde ich unmittelbar Ausdruck geben. Antworten Sie telegrafisch, falls Sie mir zu schreiben nicht acceptiren sollten und mehr vorziehen würden, mit dem Freunde, Präfecten von Severin, in umnittelbaren Verkehr zu treten, der auch sehr leicht nach Orsova kommen kann. Vassile.-Felvette-Rudler.

2. 9/12 Feladáshelye T. Severin. Notitz Major Bogáthy Hotel König von Ungarn Orsova. Im selben Augenblicke reise ich ab und komme, Sie zu besuchen. Simboteanu.

3. Távirat-Dec-Lugos-T. Severin 1.90-12.8.30 hivatalos jegyzet rea vero. Major Bogàthy Fagetgasse No. 601. Lugos.

Als ich dem Wasile mittheilte, antwortete er mir, dass er schon morgen einen seiner guten Freunde und Landsmann von Ihnen, den Luigi Castelli nach Kronstadt Hotel Bucuresti senden werde. Ihm können Sie sich wie einem Bruder anvertrauen und von ihm jedweden Dienst fordern, der Ihnen nöthig erscheinen sollte. Vasilache wäre selbst nach Kronstadt gekommen, wenn er im gegenwärtigen Augenblicke nicht so sehr in Anspruch genommen wäre, wie Sie auch selbst dessen Gegenwart daselbst anerkennen werden. Er wird Ihnen stets erkentlich bleiben. Dieser verdienstvolle Dienst wird Ihnen entgeltet werden und zwar für ewig und in der gewünschten Art. Antworten Sie allsogleich, ob Sie diesem Abgesandten die confidentiellen Mittheilungen machen wollen, und ob Sie geneigt sind, nach Kronstadt mit diesen Bedingungen zu reisen, damit ich es weiss, was ich dem Vasile schreiben soll, und gegebenen Falls dessen Reisekosten zu ersparen. Fassen Sie Vertrauen zu mir, wie Sie es mir bewiesen denken Sie an die Zukunft; seien Sie der Erlöser meines Processes (?) und der Familie. Sind Sie versichert, dass über allem, was Sie thun würden die Grabesstille herrschen wird. Indem ich meine und des Vasile Bitte wiederhole, gebe ich mich der Hoffnung hin, dass ich alsbald eine Antwort erhalten werde. Es umarmt Sie herzlich. Grigorescu.

Felvette Simonescu m. p.

4. Ein in italienischer Sprache abgefasstes Telegramm.

5. Távirat 12. Lugos-Turn Severin. 584. P. 30. 12. 4. 40 N. 12. 4. 15. Antw. bezahlt. Veres.

Major Bogáthy Fagetgasse No. 601 Lugos.

Ich ersuche Sie, mir zu antworten, ob Sie mit dem, was ich Ihnen telegrafisch mitgetheilt, einverstanden sind. Ich ersuche Sie, die Reise nach Kronstadt, Ihrem Versprechen gemäss, anzutreten. Antwort 20 Worte bezahlt.

Grigorescu.

Felvette Rutmayer m. p.

6. Chiotto Präfect der Hauptstadt Bukuresti.

Habe in Vidin gewartet und als Niemand kam, fuhr ich abwärts. Als ich zurückkehrte erfuhr ich, dass mich Zuvarow gesucht. Ich kam nach Orsova, telegrafirte nach Crajova und erhielt keine Antwort. Antworten Sie mir telegrafisch; kann wer immer mit dem Dampfschiff kommen. Hotel König von Ungarn.

Anmerkung:

Die zweite Abschrift gleichlautend.

7. Távirat M. kir. távirdai állomás Brassó-Bukarest.
5282 F. 17. 19. 9. n. 19. 9. 10 n.
Luigi Castelli Hotel Bukarest Brassov.
Treten Sie die Reise nach Bukarest unverzüglich an, da Ihre Gegenwart daselbst sehr dringend ist.

Antonescu. Felvette Nuts m. p.

8. Simboteanu, Präfect Turnu-Severin.
Er sandte mir einen unverlässlichen (de pe drumuri) Menschen ohne einer Schrift und ohne Bürgschaft. Ich bin resultatlos zurückgekehrt und schrieb dem Wasile, erhielt aber keine Antwort. Erwähne Ihnen gar nichts; sende mir aber von dir 16 Napoleons mit der Post von? Orsova Hotel Bucuresti Nr. 2. Ich komme nach Orsova, übergebe dir die ganze reine Waare bis auf das Geringste. Dir, gegenseitiges Vertrauen. Antworte telegrafisch.

Georgescu m. p.

9. Der Unterzeichnete hat ein mit fünf Siegeln versehenes Paket — wovon vier mit dem Familienwappen des Majors Bogathy und ein grössers mit dem Amtssiegel des betreffenden Amtes aufgedrückt waren — an die Adresse des Polizeipräfecten von Bukuresti Hiotu erhalten, und zugleich verpflichtet wurde, das oberwähnte Packet unter der Garantie (das Weitere konnte nicht entziffert werden) 1871, November 28/10.

G. Simboteanu m. p.

(Ad. Nr. 90. Dep. II. 1872.)

50.

Un raport confidențial al lui Gh. Bogáthy către Prefectul Poliției din București, Hiotu.

(Fără dată)

D. P.

1. Die grössten Hetzer und Ruhestörer sind die Rumänen diesseits der Karpathen. Desshalb soll die rumänische Regierung alles Mögliche tun, um sie alle ohne Unterschied aus dem Lande zu weisen, auch diejenigen, welche sich im Staatsdienste befinden. Anderseits soll sie in Hinkunft keine Nationalvereine dulden, welche in jedem Jahre unter den verschiedenartigsten Vorwänden zusammentreten und an denen alle Häupter aus dem Banat, Siebenbürgen, Bukowina und Ungarn unter dem Titel, dass dieselben Nationalisten und Patrioten wären, theilnehmen, wie z. B. Babesiu, Tzipariu, Hodosiu, Ratz, Acsente, Macelariu, Baritz und viele andere.

Diese Individuen sind jedoch nichts weniger denn Ehrenmänner und haben keine politische Doctrin. Sie dienen demjenigen, der ihnen mehr giebt, und falls sie nichts bekommen, alsdann trachten sie, das Wasser zu trüben, um darin zu fischen. Kurz, sie gehören der Partei des Rosetti, Bratianu, Candiano, Stan Popescu, Ciocarlanu und anderer mehrerer.

Ein Theil von Ihnen saugt das arme Volk aus, ein anderer Theil arbeitet, um sich auf einen Ministerposten der von Johann Bratianu eingebildeten Republik zu schwingen; einige andere hinwieder von den diesseits der Karpathen befindlichen Rumänen arbeiten gegen Entgelt dem Mocioni, der sich mit der Krone des Dacorumänischen Reiches träumt.

2. Sollen Sie von nun an den artistischen Gesellschaften, wie z.B. dem Millo, Pascali, welche die Gewohnheit haben, diesseits zu kommen und Vorstellungen zu geben, keine Reisepässe ausfolgen, weil diese Leute diesseits das Feuer anfachen.

3. Die rumänische Regierung soll alles einsetzen, um mit der ungarischen Regierung auf gutem Fusse zu stehen. Die Rumänen aus Rumänien sollen niemals dem Glauben Raum geben, dass die Ungarn Rumänien anectiren wollen. Die Ungarn haben genug Brauseköpfe, kaum dass sie diese im Zaume halten können, weshalb sie sich nicht darnach sehen, noch andere fünf Millionen unruhiger Köpfe zu haben. Ebenso sollten die Rumänen sich die absurde Idee, dass sie jemals bis zur Theiss herrschen könnten, aus dem Kopfe bannen; sie sollen zufrieden sein, das zu behalten, was sie bereits in Händen haben.

4. Die rumänische Regierung möge erwägen, dass sie bis nun zu und auch gegenwärtig bulgarische Comités duldet, was einer der grössten politischen Fehler ist. Von geheimen Verträgen mit Serbien möge sie sich wie vor Feuer hüten. Es waren deren unter der Herrschaft Cuzas, doch damals hatte die europäische Politik eine andere Farbe als in der gegenwärtigen Zeit.

5. Der wichtigste Punkt ist die Frage des *Grozescu*. Dieses Individuum hat an dem Morde des Barbu Catargiu theilgenommen; der andere Theilnehmer hiess Dunka, von diesem sagt man, dass er gestorben wäre. Nachdem die That verübt worden war, giengen beide nach Batiste, wo sie vom berühmten Papiu Illarianu und anderen aus der Partei der Rothen geschützt und verborgen gehalten wurden, von wo aus ihnen nach 6 Tagen der Uebertritt nach Siebenbürgen vermittelt wurde. Dies ist die Wahrheit, die ich auf dem Grabe meiner Mutter beschwören kann. Es hat mich viel Mühe und Geld gekostet, bis ich die Wahrheit ergründet. Dies ist eine Thatsache, vermittelst welcher sie die Rothen in Händen haben können, zumal diese That mit ihrem Vorwissen begangen wurde. Es erübrigt Ihnen nur, ihn dem H. Desliu zu übergeben, da dieser in erwähnter Angelegenheit als Procurator mitgewirkt hat. Sie können dem Delinquenten vorhalten, dass sein Leugnen fruchtlos sei, zumal Beweise aus Arad und Lugos, sowie aus mehre-

ren Orten aus Ungarn und dem Banat, wo er vor seinen Freunden, nicht ohne sich hieraus ein Lob zu vindiciren, mitgetheilt hatte, vorhanden sind, oder dass sie solche bereits in Händen haben. Uebrigens hat der Herr auch ein kleines Gedicht samt Arie unter dem Titel *Vineri*, da die That an einem Freitage verübt wurde. Das Gedicht können sie unter seinen Papieren wiederfinden. Sie können ihn aber auch mit Milde behandeln, indem sie ihm sagen, dass sie recht gut wissen, dass nicht er es war, welcher die Pistole entladen, und ihnen nur daran liegt, die Wahrheit und nur diese zu erfahren, zumal sie bis nun zu einem ganz unschuldigen Menschen im Verdachte hatten. Falls der Procurator ein geschickter Mensch sein wird, wird er aus ihm alles herausbringen. Nachdem sie von ihm die ganze Wahrheit erfahren haben, alsdann soll man ihn abermal ins Verhör nehmen und ihn befragen, warum er seinen Posten, den er in Thot Komlos als Richter oder Untersuchungsrichter innehatte, verlassen habe, und dann wird der Beweis hergestellt werden, dass die Rothen ihn nach Bucuresci gebracht und zum Journalisten oder Giranten gemacht haben; dass im Falle einer Revolte, sowie, falls der Fürst das Land nicht verlassen sollte, er ihn unter Mitwirkung des Stan Popescu ermorden sollte. Denn dies müssen Sie wissen, dass beide verzweifelte Menschen sind, besonders wenn sie etwas zu sich genommen haben.

Alles hängt von Ihrer, sowie von der Geschicklichkeit des Procurators ab. Sollten Sie die Wahrheit an das Tageslicht fördern, alsdann werden Sie dem Fürsten und der Familie des verstorbenen Catargiu unvergesslich und vom Fürsten Cuza hochgeachtet sein, zumal Sie recht gut wissen, was man nach jener schändlichen That sprach.

6. Was das wirkliche, das sogenannte Cuzaistische Nationalcomité anbelangt, können Sie vor demselben einstweilen ohne Besorgniss sein, da dasselbe mit den Rothen eine Verbindung weder eingegangen ist, noch eingehen wird. Die Intentionen dieses Comités waren stets nur darauf gerichtet, den Cuza auf den Thron zurückzuberufen, oder einen andern Rumänen auf denselben zu erheben.

In demselben befinden sich angesehene und reiche Leute. Die Stütze, welche sie hatten oder noch haben, waren die Donau-Gränzer, auf welche sie früher und auch jetzt noch grosses Vertrauen setzen. Dies weiss und wusste ich es noch vor zwei Jahren, dass die Regierung hievon Kenntniss habe, zumal ich Beweise hatte, die Ihnen ebenfalls nicht unbekannt sein dürften, und zwar von der Zeit noch, als mir einige Papiere entwendet wurden und die Regierung mich vergiften wollte-in Widdin, zu welcher Zeit, wie Sie es wohl wissen dürften, Cogolniceanu Ministerpräsident war.

D. P. Ich habe Ihnen mein Wort gegeben dass ich mich zurückziehe, und mein gegebenes Wort ist heilig. Falls die Regierung für mich etwas thun will, gut, wo nicht auch gut. Falls Sie aber alle meine Acten aus dem Staatsarchive einsehen, werden Sie sehen, welchen Dienst ich dem Staatsschatze während meiner Dienstleistung als Inspector z.B. über

die Staatsforste erwiesen; und da glaube ich, dass ich eine kleine Pension verdienen würde.

Ueber die Verhandlung wegen der Auflassung der Militärgränze werde ich noch nachdenken, ebenso über die Beseitigung der Constitution. Wie der Türke, so wird auch die Pistole sein (wie den Lohn, so die Mühe).

Schliesslich ertheile ich Ihnen den Rath, gegen die russische Propaganda in der Moldau energischer einzuschreiten, und falls Sie eine derartige Canaille in die Hände bekommen, alsdann sind Sie mit Ihnen strenger, und thun Sie nicht, wie mit dem Candiano. Es ist wahrhaftig lächerlich: Präsident der Republik in Ploiesti und hierauf Deputirter in der Kammer. Sie erheben ihr Haupt desshalb so sehr, weil sie sehen, dass die Regierung gar keine Energie besitzt.

Falls Sie ein Ministerium einsetzen sollten, alsdann können Sie mich consultiren. Meine Wohnung ist in Lugos.

Sie als Polizeiminister werden wissen, was Sie von den vorstehenden Zeilen copiren sollen; das Original wollen Sie verbrennen.

(Ad. Nr. 90. Dep. II. 1872.)

51.

Raportul Baronului Schlechta, consulul austriac din Bucureşti, către Contele Andrássy, ministrul de externe al Austro-Ungariei.

Bucarest, 23. Januar 1872.

Mit Bezug auf die in Kronstadt erfolgte Verhaftung des sogenannten Majors und Ex-Adjutanten des Fürsten Couza, Bogathy, erlaube ich mir mitzutheilen, dass, wie ich nachträglich erfuhr, die bezügliche Bitte Seiner Hoheit des Fürsten Carl ursprünglich ohne Mitwissenschaft des fürstlichen Ministeriums erfolgte. Doch hat sich mittlerweile dieses letztere mit derselben offenbar einverstanden erklärt, da mich Herr Costa-Foru noch gestern dringend ersuchte, Euer Excellenz die Untersuchungsveranlassung der Papiere des Genannten und gnädige Bekanntgabe anher des etwa für hier interessanten Inhaltes derselben neuerlichst in ein gütiges Gedächtniss zu rufen, indem man hievon wichtige Aufschlüsse über geheime Verbindungen erwartet, welche den Umsturz der gegenwärtigen moldo-walachischen Regierung zum Zwecke haben sollen.

Das hiesige Organ der Rothen «Romanul» bringt über diese Verhaftung in einem seiner letzten Exemplare einen Auszug aus einem ihm angeblich aus Kronstadt zugelangten Briefe, wonach Bogaty nunmehr auch als Urheber des Mordes des weiland k. k. Kriegsministers Grafen Latour erkannt worden sein und Seiner Excellenz dem Herrn Grafen Péchy Enthüllungen über ein in Bucarest bestehendes geheimes

Revolutions-Comité gemacht haben soll, das auch in Siebenbürgen Verzweigungen haben dürfte.

Genehmigen. . .

Schlechta.

(Dep. II. Nr. 114/1872.)

52.

Contele Andrássy către Baronul Schlechta.

Wien, 27. Jänner 1872.

In Folge Ihres Telegrammes vom 24. Dezember v. J. wurde die Verhaftung Bogathys, wie Ihnen bereits telegrafisch mitgetheilt worden ist, sofort eingeleitet und dieselbe auch unmittelbar vollzogen, wobei seine Papiere einer genaueren Prüfung unterworfen worden sind.

Dieselben lieferten kein Objekt zu einer strafgerichtlichen Verfolgung Bogathys, stellten denselben aber als ein geldgieriges Individuum dar, welches in seinem Auftreten eine gewisse Wichtigkeit beizulegen bestrebt war, um auf diese Art Entlohnungen zu entlocken. Es hat den Anschein, dass er in der angedeuteten Weise selbst von einem oder dem anderen der früheren fürstlichen Minister benützt worden sein dürfte.

Beim Abgange eines strafbaren Thatbestandes musste die Haft gegen Bogathy aufgehoben werden, und derselbe wurde in seinen Zuständigkeitsort instradirt, wo er unter polizeilicher Ueberwachung verbleibt. Ich ersuche Euer. . ., diese Daten gelegenheitlich zu benützen und dabei unsere an den Tag gelegte Bereitwilligkeit in das rechte Licht zu stellen.

Empfangen. . .

(Dep. II. Nr. 90/1872.)

53.

Baronul Schlechta către Contele Andrássy.

I.

Bucarest, 30. Januar 1872.

In der heutigen Kammersitzung interpellirte ein Deligirter Namens Bonati das Ministerium aus Anlass der über die Verhaftung Bogathys durch die Presse verbreiteten Gerüchte, mit der Frage, ob diese Verhaftung auf Reclamation der fürstlichen Regierung veranlasst, und was überhaupt seit der diesem Individuum zugeschriebenen Ermordung des

Couza'schen Ministerpräsidenten Barbo Katargiu geschehen sei, um den Mörder ausfindig zu machen und der verdienten Strafe zu zuführen.

Herr Costa-foru beantwortete im Namen des Ministeriums den zweiten Theil der Frage in dem Sinne, dass die Nachforschungen in dieser Beziehung niemals ganz ausgesetzt worden seien, und er sich jedenfalls auch bei den betreffenden k. u. k. Behörden um Aufschlüsse über die etwaige Betheiligung Bogathys an dem Verbrechen verwenden werde; den ersten Theil der Interpellation überging Herr Costa-foru mit Schweigen.

Hierauf erhob sich ein anderer Deputirter und stellte den Antrag, die Büste des genannten Ministerpräsidenten zum Zeichen ehrender Erinnerung im Vorsaale der Deputierten-Kammer aufzustellen und überdies eine Belohnung von 100.000 Francs zu Gunsten desjenigen auszusetzen, welcher den wirklichen Mörder desselben zu Stande bringen würde, welcher Vorschlag den Sektionen zur Begutachtung übergeben wurde und wahrscheinlich auch angenommen werden dürfte.

Wenn man bedenkt, dass Bogathy, wie hier alle Welt weiss, ganz kurze Zeit nach dem erwähnten blutigen Begebnisse zum Verwalter der fürstlich Couza'schen Waldherrschaften in der Moldau ernannt wurde und hier überhaupt Niemand daran zweifelt, dass Bogathy der Thäter gewesen sei, so erscheint die obige Interpellation, sowie der zweite Antrag als offenbar durch das Ministerium selbst hervorgerufen, um dem Andenken Couzas, welcher bekanntlich hier und in der Moldau noch eine starke Partei hat, einen Schlag zu versetzen.

Im Interesse der Richtigstellung der in den Journalen verbreiteten Behauptung, dass Barbo Katargiu ein Verwandter oder gar Bruder des jetzigen fürstlichen Ministerpräsidenten Lascar Katargiu gewesen sei, erlaube ich mir noch zu bemerken, dass dies nicht der Fall ist und zwischen den beiden gleichnamigen Familien keinerlei Bluts-oder auch sonstige Verwandtschaft besteht..

Genehmigen. . .
Schlechta.

(Ad. Dep. II. Nr. 132 u. 141/1872.)

2.

Bukarest 1. Februar 1872.

Im Nachhange zu meinem gehorsamsten Berichte vom 30. Januar 1872 Nr. 12 B beehre ich mich, in der Anlage die mir soeben zugelangte Note des fürstlichen Ministeriums des Aeussern zu übermitteln, worin dieses die Meinung ausspricht, dass der in Kronstadt verhaftete Bogathy von den Umständen, welche den im Jahre 1862 hier erfolgten Mord des Ministerpräsidenten Barbo Katargiu begleiteten, Kenntniss

besitze, oder wohl gar selbst als Urheber dieses abscheulichen Verbrechens betrachtet werden dürfte. In Folge dessen stellt daher die fürstliche Regierung im Interesse der Gerechtigkeit und öffentlichen Moral die Bitte, die bei demselben allenfalls aufgefundenen Schriftstücke einer eingehenden Prüfung unterziehen lassen, und falls darunter solche entdeckt werden sollten, welche auf das in Rede stehende Verbrechen Bezug nehmen, dieselben ehethunlichst anher mittheilen zu wollen, um hiedurch die diesfalls hierlands eingeleitete Untersuchung zu erleichtern.

Zugleich wird in derselben Note das weitere Ansuchen ausgesprochen, Bogathy einem Verhöre über diejenigen Thatsachen unterziehen lassen zu wollen, welche ihm allenfalls in Bezug auf die erwähnte Mordthat bekannt sein könnten.

Schliesslich erlaube ich mir noch anzuführen, dass der in meinem obigen gehorsamsten Berichte näher bezeichnete Antrag, Barbo Katargius Büste in der Kammer aufzustellen und für die Ausfindigmachung seines Mörders einen Preis von 100.000 Francs auszusetzen, bereits heute von den Sektionen angenommen wurde und wahrscheinlich schon in einer der nächsten Sitzungen zum Kammerbeschlusse erhoben werden dürfte.

Genehmigen. . .
Schlechta.

(Ad. Dep. II. Nr. 132 u. 141/1872.)

3.

Anexă la raportul de sub 2.

An Baron Schlechta.
Ministère des Affaires Etrangères. Bucarest 19,31. Jänner 1872. Nr. 526.

A plusieurs reprises il a été question, même au sein des Corps Législatifs, que le nommé Bogati, actuellement arrêté à Cronstadt, ensuite des dispositions du Gouvernement Impérial et Royal, aurait connaissance de toutes les circonstances du meurtre de Barbe Catargi, Président du Conseil des Ministres en 1862 ou bien serait lui-même l'auteur de cet horrible assassinat.

Dans l'intérêt de la justice et de la morale publique, et pour parvenir à découvrir la vérité, j'ai l'honneur de Vous prier, Monsieur le Baron, à la demande du ministère de la justice, de vouloir bien intervenir auprès des autorités Impériales et Royales de Cronstadt, à l'effet que tous les actes qui auraient été saisis chez le nommé Bogati soient scrupuleusement examinés par les sus dites autorités, et dans le cas où quelques uns de ces actes seraient relatifs au meurtre en question, de nous les faire parvenir immédiatement, afin de pouvoir faciliter de la sorte l'instruction du crime dont il s'agit.

En même temps j'ai recours à Votre obligeante intervention, Monsieur le Baron, en vue que le nommé Bogati soit soumis à un interrogatoire sur les faits qui pourraient être à sa connaissance relativement à cet assassinat.

Dans l'attente du résultat de vos obligeants offices à cet égard, je profite. . .

(Ad. Dep. II. Nr. 132 u. 141/1872.)

54.

Nota lui Andrássy către Ministrul de Interne al Ungariei, Wilhelm von Tóth, și ordinul aceluiași către Baronul Schlechta la București.

Wien, 11. Februar 1872.

Im Grunde der Zuschrift des Herrn königlich Ministerpräsidenten vom 23. v. M. Z. 148/M.E. wurde dem k. u. k. diplomatischen Agenten und General-Consul in Bukarest behufs weiterer ämtlichen Benützung mitgetheilt, dass die bei Georg Bogathy saisirten Papiere kein Objekt zu einer strafgerichtlichen Verfolgung geliefert haben.

Ehe der diesbezügliche hierortige Erlass Baron Schlechta hat zukommen können, legte derselbe die hieneben abschriftlich mitfolgenden zwei Berichte vom 30. Jänner und 1. Februar l. J. Zahlen 12/B und 13 vor, aus denen Hochdieselben gefälligst entnehmen wollen, dass seitens der romänischen Regierung der in Bukarest allgemein verbreitete Verdacht, dass Bogathy im Jahre 1862 den fürstl. Ministerpräsidenten Barbo Katargiu ermordet habe, zu einer offiziellen Reklamation formulirt wurde.

Die fürstliche Regierung bittet, ihr alle Daten mitzutheilen, welche bei Prüfung der Papiere Bogathys als auf den Mord Katargius Bezug nehmend, gewonnen werden sollten — schliesslich um die Verhörung Bogathys über diejenigen Thatsachen, welche ihm allenfalls in Bezug auf das erwähnte Verbrechen bekannt sein könnten.

Ich beehre mich, Eure Excellenz um die entsprechenden gesetzlichen Verfügungen zu ersuchen und Hochdieselben zu bitten, mich sowohl über die getroffenen Einleitungen als auch seiner Zeit über das Resultat derselben gefälligst in die Kenntniss setzen zu wollen.

Euer Hochwohlgeboren Berichte vom 30. Jänner und 1. Februar l. J. N. 12 B und 13 bezüglich Georg Bogathy wurden abschriftlich dem königlich ungarischen Minister des Innern mit der Einladung mitgetheilt, die entsprechenden Verfügungen zu treffen und über deren Resultat anher die Eröffnung zu machen, nach deren Einlauf Ihnen die weiteren Mittheilungen werden gemacht werden.

Empfangen. . .

(Ad. Dep. II. Nr. 132 u. 141/1872.)

55.

Ministrul de Interne al Ungariei von Toth către Contele Andrássy, Ministrul de Externe al Monarhiei.

Ofen, am 27. Februar 1872.

Mittelst Zuschrift ddto. 23. v. M. Z. 148/M.P. des königl. ungarischen Minister-Präsidenten wurden die Copien der bei dem in Cronstadt polizeilich detentirten Georg Bogáthy vorgefundenen Schriften zugesendet; da in einer dieser Schriften des Georg Bogáthy dessen auf die Ermordung des gewesenen Ministers Catargiu bezügliche detaillirte Aussage enthalten ist, wurde durch Übersendung dieser Schriften, beziehungsweise Erklärung, dem in der hochgeschätzten Aufforderung Euer Excellenz ddto. 11. l. J. Z. 141/Dep. II. bezeichneten Wunsche der fürstlichen Regierung entsprochen.

Genehmigen. . .
Tóth.

(Ad. Dep. II. Nr. 199/1872.)

56.

Raportul Baronului Schlechta către Contele Andrássy.

Bucarest, den 9. März 1872.

Mittelst gehorsamsten Berichtes vom 30. Januar laufenden Jahres No. 12 B habe ich die Ehre gehabt, anzuzeigen, dass die hiesige Deputirten-Kammer, aus Anlass der Verhaftung Bogathys den Beschluss gefasst hatte, zum Zwecke der Auffindigmachung des Mörders des ehemaligen fürstlichen Ministerpräsidenten Barbu Katargiu, die Summe von 100.000 Franken zu bewilligen.

Als Beleg des wetterwendischen Characters der hiesigen Volksvertreter beehre ich mich, im Nachhange zu obiger Meldung, mitzuteilen, dass in der Kammersitzung vom 6. laufenden Monats Herr Cogalniceano die Motion stellte, es möge obiger Betrag auf bloss 60.000 francs reduziert und, ohne specielle Angabe des Zweckes, dem fürstlichen Justizministerium als Zuschuss für geheime Auslagen zuerkannt werden. Als Motiv dieses seines Vorschlages führte der Antragsteller an, es handle sich hiebei im Grunde doch nur um einen Akt der Unterstützung für Denunciation, welche letztere aber in der ganzen Welt verabscheut und — fügte er frech genug bei — nur mehr in Ungarn geübt werde.

Obige Motion wurde jedoch mit 57 gegen 28 Stimmen verworfen, dafür aber unmittelbar darauf auch der ursprüngliche Antrag mit 52 gegen 25 Stimmen zurückgewiesen, so dass sich die äusserliche Bethätigung des kürzlich so hell aufgeloderten Katargiu-Enthusiasmus nunmehr auf die Aufstellung der Büste des Verewigten beschränken wird,

die aber ihrerseits, falls sie überhaupt noch, angefertigt werden sollte, aller Wahrscheinlichkeit nach, ebenfalls unbezahlt bleiben dürfte.

Genehmigen... Schlechta.

57.

Contele Andrássy către Ministrul de Interne al Ungariei, Tóth.

Wien, 19. März 1872.

Mit dem diesseitigen Schreiben vom 11. Februar l. J. Nr. 141/P.S.D.II wurde das Ansuchen gestellt, Georg Bogathy über die Ermordung des romän. Senatspräsidenten Catargiu einvernehmen zu lassen und das Protokoll gefälligst anherzusenden.

Mit der geehrten Note vom 27. Februar l. J. Nr. 563/pr wird anher eröffnet, dass diesem Wunsche bereits mit der Zuschrift des Herrn Ministerpräsidenten vom 23. Jänner N. 148/M.P. — sonach früher als das diesseitige Begehren gestellt wurde-entsprochen worden ist.

Die Beilagen, welche mit der letztbezogenen Note des Herrn Ministerpräsidenten anherlangten, enthielten keine protokollarischen Aussagen Bogatys, sondern nur Copien der bei ihm gefundenen Papiere polit. Inhaltes, von denen das eine wohl einige Andeutung über den angeregten Gegenstand enthält, indessen nur ein für den Polizeiminister bestimmtes Promemoria Bogatys gewesen zu sein scheint.

Um die Angelegenheit einem Abschlusse entgegenführen zu können, bedarf ich daher noch einer eingehenderen Mittheilung über den Gegenstand Seitens Euer..., oder wenigstens einer Angabe der Gründe, aus denen dem Ansuchen der rumänischen Regierung nicht wohl willfahrt werden kann.

Ich erlaube mir demnach, Hochdieselben zu bitten, je nach der einen oder anderen Richtung auf die Sache sobald als möglich zurückzukommen.

(Dep. II. Nr. 199/1872.)

58.

Ministrul de Interne Tóth al Ungariei, către Contele Andrássy.

Ofen, am 24. März 1872.

Zufolge geschätzter Zuschrift d. dato. 19. l. Mts. Z. 199/Dep. II. beehre ich mich, Euer... achtungsvollst zu benachrichtigen, dass ich die Vernehmung des Georg Bogáthy bezüglich der Ermordung des gewesenen rumänischen Senatspräsidenten Catargiu angeordnet habe und dessen diesbezügliche Aussagen ehebaldigst übersenden werde.

Genehmigen...
Tóth.

(Dep. II. Nr. 287/1872.)

59.

Tóth către Andrássy.

Ofen, am 22. Mai 1872.

Mit Bezug auf das Ansuchen de dato 19. März l. J. Z. 199/Dep. II und meine Zuschrift vom 24. März l. J. 962/Präs. beehre ich mich, die auf die Ermordung des rumänischen Ministerpräsidenten Catargiu bezügliche freiwillige Aussage des Georg Bogáthy unter ./. (Fehlt!) beigeschlossen mit dem Bemerken Euer Excellenz achtungsvollst zu übersenden, dass der im Punkte 3 berührte Gröben'sche Brief bare Erfindung ist.

Tóth.

(Ad. Dep. II. Nr. 444/1872.)

60.

Contele Andrássy către Baronul Schlechta.

Wien, den 25. Mai 1872.

Durch die Beilage erledigt sich Euer... Bericht vom 1. Februar 1872 Nr. 13 in Bezug auf die angebliche Betheiligung Bogathys an der Ermordung des ehemaligen rumänischen Min. präsidenten Catargiu.

Minister v. Tóth, welcher uns diese Aussage mittheilt, bemerkt zugleich, dass der im Punkte 3. von Bogathy berührte Gröben'sche Brief eine baare Erfindung sei.

Empfangen...

(Dep. II. Nr. 444/1872.)

ANEXE

II

O scrisoare a D-nei Elisa Brătianu

Cumpăna, 7 August 1932.

Stimate Domnule Lăpĕdatu,

Îmi scrie d-l Fotino că în ce privește împrejurările în cari Barbu Catargi a fost asasinat, d-l Duca v'ar fi spus că eu aș cunoaște unele amănunte pe cari le-aș ști dela tatăl și unchiul meu.

Știu prea puțin și îmi pare rău că la informația d-voastră poate nu adaog nimic.

Tatăl meu, care de altfel era în străinătate în momentul asasinatului, mi-a comunicat mai mult impresiuni decât informațiuni. Câteva informațiuni le știu dela unchiul meu, George Stirbey, care a avut un oarecare rol în împrejurările Unirii.

Pe tatăl meu, care a murit, relativ tânăr, la 1895, l-am văzut foarte impresionat de agonia Colonelului Nicolae Bibescu. Lăsase asupră-i o puternică impresie cele ce aflase despre ultimele ceasuri de vieață ale Colonelului Bibescu, care nu îngăima, ca un obsedat, decât cuvintele: « asasin, asasinat, sânge » !

Unchiul meu, G. Stirbey, care, deși mai în vârstă decât fratele lui, i-a supraviețuit vreo treizeci de ani (a murit centenar), îmi povestea odată că el fusese un ciudat martor la asasinarea lui Barbu Catargi. A fost cel mai apropiat martor de locul crimei (era în trăsura care urma imediat aceleia în care se aflau B. Catargi și Colonelul N. Bibescu) și totuși nu a văzut decât atât:

In momentul când trăsura, în care B. Catargi se afla alături de Bibescu, care ținea brațul întins peste umerii lui B. Catargi, era pe punctul de a se angaja pe sub bolta Mitropoliei, N. Bibescu s'a ridicat deodată, făcând mari gesturi de oprire. Tuturor celor ce s'au adunat atunci Colonelul Bibescu le-a spus că B. Catargi a fost asasinat de un om care se urcase pe scara trăsurei și care, după ce a tras, a fugit în via Mitropoliei. Unchiul meu îmi spunea însă că nu a văzut pe nimeni.

. . . .

Cum despre această chestiune care m'a interesat totdeauna nu știu mai mult, aștept apariția studiului d-voastră pentru a afla de sigur mult mai mult.

Vă rog să primiți, stimate domnule Lăpĕdatu, încredințarea sentimentelor mele cele mai alese.

Elisa Brătianu

ANEXE

III

Procesul morții lui Barbu Catargiu

La Academia Română, pe baza unor documente noi privitoare la miserabilul care a fost Bogáthy, d. Al. Lăpĕdatu a adus înainte din nou casul, aşa de trist, al uciderii lui Barbu Catargiu.

S'a arătat că acel Ungur revoluționar, în legătură cu cercurile mazziniene, lucrând prin complot şi vărsare de sînge, se lăuda uneori cu ticăloasa faptă, iar alte ori dădea vina pe alți doi oameni de stînga: poetul ardelean Grozescu și acel Dunca, om viteaz până la nebunie, care pe urmă a luptat în America în cursul războiului de secesiune.

S'a apăsat asupra faptului că în trăsură cu Catargiu era prefectul de Poliție Nicolae Bibescu și că s'au oprit din ordin oficial cercetările.

S'a amintit că ministrul jertfit se opunea unei legi de împroprietărire pe care o voia Vodă-Cuza.

S'a relevat că Bogáthy a căpătat o misiune importantă după crimă. Dar cum să se creadă că acela care ar fi comandat-o ar fi făcut greșeala de a o răsplăti public?

S'a adaus că același a fost cîndva amestecat într'o încercare de a readuce pe Domnul Unirii, după căderea lui.

Nu s'a uitat apărarea partidului liberal de o răspundere pe care nimeni nu i-a pus-o în sarcină.

Impresia se înţelege și mulţi din asistenți au și recunoscut-o: Cuza a voit sau măcar a știut o faptă odioasă.

Cu atît mai odioasă, cu cît se știe în ce termini mişcați Domnul a căutat să mîngîie pe nenorocita văduvă. Ipocrisia s'ar adăuga la o sete de răsbunare incapabilă de a-şi găsi vre-o limită.

Pentru a mă uni la această judecată ar trebui să cred că viața lui Cuza-Vodă ar oferi în trecutul ei cel mai mic semn că ar fi în stare să-şi răsbune, și anume astfel. Dar din potrivă. Şi nici asupra celor cari l-au răsturnat și, dacă ar fi resistat, l-ar fi ucis, el n'a îndreptat, în larga lui mărinimie, dovedită, de altfel, și față de vinovaţii răscoalei din 1865, niciun sentiment de ură.

Legea rurală pe care o voia Cuza nu era un produs al spiritului său, ci în rîndul întîiu al lui Kogălniceanu și, cu caracterul său lăsător, Cuza nu era în stare să aducă fatanism în urmărirea ideilor sale.

Dacă la 1848 cîțiva tineri revoluţionari din Muntenia au vrut să ucidă pe Vodă Bibescu, în toată tradiția Moldovei nu se găsește un

singur cas de o astfel de «politică». Iar boierimea moldoveană, aşa de nobilă, din care venea şi Cuza-Vodă, nu putea să se folosească de astfel de arme.

Cuza *n'avea nevoie* de o astfel de măsură criminală ca să scape de un adversar. Putea să înlăture şi Ministeriu şi Adunări, şi a dovedit destul că nu se temea s'o facă. El putea, de altminteri, să refuse, pur şi simplu, promulgarea fără a se teme că «boierii» vor avea sprijinul masselor populare.

Ne putem gîndi la oameni cari-l înconjurau? Pisoschi, Beldiman erau tot boieri moldoveni cu acelaşi suflet ca şi al Domnului lor. Asupra lui Liebrecht singur s'ar putea arunca o bănuială, dar el n'ar fi îndrăsnit aşa ceva. Cît despre Bibescu, e de ajuns să fi fost cineva martur al unei asemenea surprinderi,— am fost eu însumi, cu domniţele, la o tentativă a unui nebun, la Mărcuţa, contra reginei Maria —, ca să-şi dea seamă cît de mult ea încremeneşte, suprimând şi putinţa de a reacţiona, ba chiar aceia de a vedea limpede lucrurile. Şi nici ruda lui Vodă Bibescu nu venea dintr'o rasă cu asemenea apucături. Bogáthy va fi pătruns în anume cercuri ardeleneşti şi revoluţionare, dar atît.

In ajun, se oprise o manifestaţie de glorificare a revoluţiei *republicane* din 1848. Se ştie că revoluţia parisiană din Februar 1848 a venit din oprirea campaniei banchetelor electorale.

Complotul era arma mazzinienilor. Cu ei Cuza şi ai săi n'au avut niciodată a face. Intre aceştia trebuie căutaţi ucigaşii. Şi anume între oameni cari nu aparţineau societăţii noastre, asupra căreia ar fi păcat să se arunce o asemenea grozavă învinuire.

(«*Neamul Românesc*», *14 Mai 1939*).

N. IORGA.

O scrisoare a d-lui Al. Lăpĕdatu.

Domnule Director,

Mulţumesc d-lui Profesor N. Iorga pentru bunăvoinţa de a se fi ocupat mai de aproape de ultima mea comunicare la Academia Română («Un aventurier ungur în Principatele Române în epoca unirii lor»). De altfel de această bunăvoinţă a d-sale m'am bucurat faţă de mai toate modestele mele publicaţiuni şi contribuţiuni în domeniul istoriei naţionale, timp de aproape 40 de ani.

Articolul d-lui N. Iorga, «Procesul morţii lui Barbu Catargiu» cuprinde însă obiecţiuni, observaţiuni şi nedumeriri, care mă obligă neapărat la un răspuns. Aceasta, fireşte, nu în spirit polemic, de care m'am ferit întotdeauna, cum prea bine o ştie d-sa,— ci din condescendenţă pentru marele istoric al neamului şi pentru mult preţuitul meu fost profesor.

Ar fi să abuzez însă de ospitalitatea ce vă rog a-mi acorda, explicându-mă asupra tuturor chestiunilor ridicate de d. N. Iorga în articolul de care e vorba. De aceea, cum voiu fi adus a mă ocupa de cele mai

multe din aceste chestiuni într'o serie de alte trei comunicări ce pregătesc, tot pentru Academia Română, pe baza unui foarte întins material istoric inedit: «2 Mai 1864»: a) Preludiile, b) Actul şi c) Urmările, mă voiu mărgini numai la două chestiuni care, pentru propria-mi conştiinţă şi răspundere, nu pot rămânea fără o clarificare imediată.

1. D-l N. Iorga scrie: «*nu s'a uitat* apărarea partidului liberal de o răspundere pe care nimeni nu i-a pus-o în sarcină». Ar fi deci la mijloc o intenţiune politică inoportună. Dar, cei ce mă cunosc ştiu că, peste tot, în lucrările mele istorice, m'am năzuit a mă ţinea la nivelul obiectivităţii şi imparţialităţii cerute, care fac, de altfel, parte din însăşi structura firii mele. Iar, în ceea ce priveşte Academia Română, de 21 de ani, de când am onoarea să fiu membru activ al ei, niciodată n'am subordonat interesele acestei instituţiuni credinţelor mele politice sau sentimentelor mele personale.

Dimpotrivă. Iar aceasta nu cu vorbe, ci cu fapte, pe care onoraţii mei colegi le cunosc şi binevoesc a le recunoaşte. De aceea departe de mine intenţia de a aduce, în cadrul unei comunicări istorice, o chestiune politică, în scop de a servi partidul în care am militat atâta vreme. A trebuit să o fac însă, căci acuzaţia de complicitate, la sfârşitul tragic al lui Barbu Catargiu, a partidului liberal,— în special a conducătorilor săi din acea vreme, I. C. Brătianu şi C. A. Rosetti — s'a adus şi s'a căutat a se susţinea cu afirmaţii şi argumente, cele dintâi de domeniul legendei, cele din urmă, după părerea mea, absolut neîntemeiate.

Şi aceasta nu de oricine, ci de un om, care, la timpul său, s'a bucurat de un mare prestigiu intelectual şi spiritual, ce se menţine până şi astăzi la cei ce l-au cunoscut, în o publicaţie privită ca cea mai bună monografie asupra fostului Preşedinte de Consiliu: de Anghel Demetriescu, în cartea sa *Discursurile lui Barbu Catargiu*.

2. D-l N. Iorga mai scrie: «impresia (pe care a lăsat-o comunicarea mea) se înţelege şi mulţi din asistenţi au şi recunoscut-o: *Cuza a voit sau măcar a cunoscut o faptă odioasă*».

D-sa a binevoit să-mi spună aceasta imediat după comunicare. I-am arătat că n'a fost, nu este şi nu se găseşte în cuvintele rostite de mine niciunul care să îndreptăţească această părere. Nu l-am putut convinge atunci. Cerc să o fac însă acum, după ce chestiunea a fost adusă în publicitate, cu toată autoritatea pe care o reprezintă cuvântul şi scrisul d-lui N. Iorga.

Am recitit tustrele memoriile ce am ţinut la Academia Română în chestia lui Barbu Catargiu (inclusiv ultimul, netipărit încă) şi nu am dat peste vre-un loc în care să afirm, hotărît şi categoric, că Domnul a fost amestecat în această afacere. Dimpotrivă, chiar asupra supoziţiilor pe care le-au făcut, pe vremuri, unii sau alţii şi s'au păstrat în acte scrise, şi pe care le-ar putea face cercetătorii mai puţin obiectivi, mi-am făcut rezervele mele.

Căci sunt dintre acei ce au citit monografia lui A. D. Xenopol asupra Domniei lui Cuza-Vodă, încă dela apariţia ei, şi am rămas şi azi, după

30 de ani, cu sentimentele ce mi-a inspirat această scriere cu adevărat și sincer apologetică asupra omului și epocei ce tratează. Am citit apoi, cred, mai toate scrierile d-lui N. Iorga cu privire la Cuza-Vodă, pornite din aceeași admirație pentru Domnitorul Unirii, care n'au făcut decât să crească și mai mult sentimentul de care vorbesc. Am fost adus, în fine, însumi,— solicitat să țin o conferință asupra lui Cuza-Vodă la Universitatea Liberă — să mă ocup, direct, după izvoare, de personalitatea și stăpânirea lui. Și nu cred că în publicația ce am dat atunci, la 1932, să nu fi prezentat și eu această personalitate și stăpânire, așa cum au fost în realitate: norocite pentru evoluția istorică a neamului, într'unul din momentele sale cele mai grele și critice.

Cum dar mi-ași fi putut schimba,— de pe o zi pe alta, aceste sentimente și convingeri istorice ale mele? Că acei ce au binevoit a asculta comunicarea mea de săptămâna trecută la Academia Română au putut avea impresia, pe care o semnalează d. N. Iorga în articolul său, nu mă surprinde. Alcătuită, aproape în întregime, după un foarte mare număr de acte, cu citate textuale din ele, ascultătorii n'au putut sezisa bine unde se sfârșeau citațiile — de care eu nu sunt răspunzător — și unde începeau comentariile sau reflecțiile mele personale. Le-au putut lua deci ușor pe unele drept altele. De aci, cred, confuziunea și nedumerirea. Când lucrarea va fi tipărită și se va putea vedea și deosebi limpede ce este în documente și ce spun eu, de bună seamă chestiunea se va lămuri, și atunci se va constata că n'a fost, câtuși de puțin, în gândul meu intențiunea de a-l implica pe Cuza-Vodă în chestiunea de care am vorbit în comunicarea mea.

Il știu, din toate ale sale — și bun și generos, dar și energic și hotărît, așa dar capabil de a rezolva cele mai grele și delicate chestiuni politice ce s'au pus Domniei sale pe alte căi și prin alte mijloace, decât ale complotului și asasinării. Aceasta este și rămâne părerea mea, pe care țin să o expun pentru luminarea și orientarea publicului cititor al d-lui N. Iorga și pentru care, de sigur, am abuzat de ospitalitatea ziarului d-voastre.

Cred însă că mă veți ierta și veți binevoi a primi, Domnule Director, cele mai sincere ale mele mulțămiri și salutări.

PROF. AL. LĂPĔDATU

16 Mai 1939.

(*« Neamul Românesc », 18 Mai 1939*).

UN PROIECT DE ORGANIZARE A OŞTIRILOR PĂMÂNTENE DIN 1812

DE

ION I. NISTOR
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în şedinţa dela 6 Octomvrie 1939.

In anii 1806—1812 Muntenia și Moldova au îndurat, precum se știe, o grea și îndelungată ocupațiune rusească. Rapoartele agenției austriace din Iași și București cuprind relații foarte interesante asupra acestei ocupațiuni, pe cât de asupritoare, pe atât de dușmănită de populație. Rapoartele agențiilor austriace din acea vreme au apărut de curând în volumul XIX.2, din colecția Hurmuzaki. Pe informațiunile contemporane cuprinse în aceste rapoarte, se întemeiază lucrarea mea recentă, apărută de curând în « Codrul Cosminului », sub titlul: *Ocupația rusească din Principate 1806—1812 și pierderea Basarabiei* (în Buletinul de Istorie și Limbă de pe lângă Universitatea din Cernăuți, cunoscut sub numele de « Codrul Cosminului », vol. X, p. 1—52). Ocupația rusească a luat sfârșit numai după încheierea tratatului de pace dela București, din 28 Mai 1812. In baza acestui tratat Prutul ajunse hotar între Rusia și Moldova, cât mai rămăsese liberă. Prin tratat Rusia se obligase să evacueze teritoriul Principatelor până la Prut, împreună cu cetățile muntene dela Dunăre și anume Turnul, Giurgiu și Brăila, care urmau să treacă din nou sub puterea Porții Otomane.

Dar, cu tot câștigul teritorial la gurile Dunării, realizat prin tratatul dela București, Rusia nu privea cu ochi buni reinstalarea puterii otomane în Principatele Române, și

aceasta cu atât mai puțin, cu cât constelația politică internațională, în preajma izbucnirii războiului pe care Napoleon îl pregătea contra Rusiei, impunea diplomației rusești cea mai mare precauțiune. Atitudinea pe care Austria și Turcia urmau să o ia față de situațiunea nou creată, nu era de loc lămurită. Rusia își dădea bine seama că, evacuând Principatele Dunărene, acestea nu puteau decât să treacă din nou sub vechea supremație turcă, sau să fie ocupate de Austriaci, cari de mult râvneau la ele. Dar niciuna și nici alta din aceste eventualități nu cadrau cu interesele politice și militare ale Rusiei, și de aceea amiralul Pavel Ciceagov, succesorul mareșalului Cutusov la comanda trupelor de ocupație din Principate, preconiza o soluție intermediară, care ar fi putut servi mai bine interesele Rusiei. *Soluția preconizată de amiralul Ciceagov era să organizeze în grabă o armată națională românească, de cel puțin 20.000 oameni, care să împiedece ocuparea Munteniei, atât din partea Turcilor, cât și a Austriacilor și să mențină ordinea internă.*

Planul de organizare a unor forțe militare indigene nu era nou; el a fost încercat la îndemnul Porții de Nicolai-Vodă Mavrogheni, precum am arătat în comunicarea mea din Memoriile Secț. Istorice (Academia Română, Seria III. Tom. XXII. Mem. 2). De astădată acest plan a fost reluat de Ruși, pentru a servi intereselor lor politice în Principate. In vara anului 1812, Ciceagov primi ordinul de a-l pune în aplicare înainte de evacuarea Munteniei și retragerea sa din București. Planul acesta nu putea decât să convină țărilor române. O armată națională era de preferit unei armate străine, fie otomană, austriacă sau rusă. De aceea boierii, și în deosebi membrii divanului domnesc, primiră cu simpatie sugestia amiralului Ciceagov și se declarară gata să dea tot concursul lor pentru restaurarea vechilor oștiri pământene.

Amiralul Ciceagov, care era însărcinat cu aducerea la îndeplinire a planului de organizare militară a Munteniei și Moldovei, era originar dintr'o veche familie moscovită; el își făcuse serviciul în marina rusească, luase parte la numeroase lupte și avansase la gradul de amiral. El se bucura de

încrederea Țarului Alexandru I și, când era vorba să se dea un ritm mai accelerat tratativelor de pace cu Turcii, el fusese trimis în Principate pentru a înlocui pe bătrânul și obositul Cutusov, în comanda trupelor de ocupație din Moldova și Muntenia. El sosise însă prea târziu, căci între timp Cutusov se grăbi să încheie pacea dela București, în condițiunile cunoscute. Ciceagov se găsea la 20 Mai în București, unde sosi de curând, pentru a lua în primire comanda trupelor de ocupație [1]). Sosirea neașteptată a înlocuitorului său, determină pe Cutusov de a perfecționa instrumentul de pace pe care-l pregătise așa de îndelungat. Delegatul turc Galib-Effendi mărturisea în conversația sa cu agentul austriac Fleischhackl că sosirea amiralului Ciceagov făcuse pe delegații ruși mai concilianți, întru cât ei nu mai stăruiau la linia Siretului, ci se mulțumeau cu linia Prutului ca hotar [2]). Curând după semnarea tratatului de pace, Cutusov părăsi Bucureștii la 3 Iunie cu toate onorurile civile și militare. Inainte de plecare, Cutusov primi o scrisoare plină de elogii din partea Impăratului Alexandru, care-i mulțumea că a izbutit să încheie pacea cu Turcii [3]). El fu însoțit de autorități până la Colentina, unde luă masa la conacul lui Grigorașcu Ghica și de acolo porni mai departe spre Rusia [4]).

Ratificarea tratatului de pace s'a făcut la 12 Iulie 1812. Schimbul ratificării a fost adus la cunoștința Divanului din București prin adresa lui Ciceagov din 6 Iulie, împreună cu articolele care priveau Principatele. Adresa sfârșea prin cuvintele: «Este rândul D-Voastre, Domnilor, a aduce aceasta la cunoștința obștească, după datina ce se obișnuește la asemenea ocazii» [5]). Prin ordinul dela 17 Iulie, ratificarea păcii a fost adusă la cunoștința armatei de ocupație, cu mențiunea expresă că încheierea păcii s'a făcut de generalul

[1]) Hurmuzaki-Nistor, *Documente*, XIX.2, Nr. CMLXXV, p. 762 și XX.1, Nr. XXII, p. 22; cf. Nr. XXIII, p. 23.
[2]) *Ibid.*, XX.1, Nr. XXIV, p. 24 urm.
[3]) *Ibid.*, XX.2, Nr. XXIV, p. 26.
[4]) *Ibid.*, XX.1, Nr. XXVII, p. 29 urm.
[5]) *Ibid.*, Nr. XXXIII, p. 34.

C u t u s o v. Extinderea stăpânirii rusești până la Dunăre, trebuia să fie sărbătorită în modul cuvenit [1]).

După ratificarea păcii între Ruși și Turci, situația politică suferi o modificare sensațională. Austria încheie alianță cu Franța, ceea ce determină pe C i c e a g o v să ceară agenților austriaci, să părăsească capitalele Principatelor Române. Agentul F l e i s c h h a c k l din București se retrase la Sibiu, iar agentul R a a b din Iași, la Cernăuți [2]). Austria concentrase trupe în Banat, Ardeal și Bucovina, ceea ce făcea pe Ruși să se aștepte la o invazie a oștirilor austriace în Principate. Baronul austriac O n a g h d e n ce fusese primit de C i c e a g o v și reținut la masă, fu întrebat stăruitor dacă Timișoara este bine întărită. Curiozitatea amiralului mergea așa de departe, încât să întrebe pentru ce Austria concentrează trupe în Banat, Transilvania și Bucovina, și care sunt simțimintele Ungurilor și Polonilor [3]). Și cum nici atitudinea Turciei nu era încă lămurită, era firesc ca C i c e a g o v să se gândească serios la soarta tratatului de pace încheiat de curând și a achiziției teritoriale rusești la Prut și Dunăre. In condițiunile acestea era firesc ca Rușii să preconizeze o soluțiune care părea pentru ei cea mai favorabilă. Pentru a preîntâmpina o invazie a trupelor austriace în Principate și a face de prisos o intervenție militară a Turcilor dincoace de Dunăre, pentru menținerea ordinei interne și apărarea granițelor, *Rușii reluară proiectul de organizare a oștirilor pământene al lui Mavrogheni*, pentru ca după retragerea lor, să lase paza și siguranța țării în seama unor armate naționale muntene și moldovene, ce urmau să se organizeze în grabă.

In scopul acesta, amiralul C i c e a g o v adresă, la 10 Iulie 1812, divanului muntean o notă confidențială, în care arăta că deși pacea cu Poarta a fost încheiată, totuși nu se știe dacă Turcia se va alia cu Rusia sau ba. Intre timp se impune, ca pentru cazul când, după retragerea Rușilor, trupe dușmane ar încerca să ocupe țara, apărarea acesteia să fie

---

1) H u r m u z a k i - N i s t o r, *Documente*, XIX.2, Nr. CMLXXXIV, p. 767.
2) *Ibid.*, Nr. CMLXXXII, p. 766; XX.1, Nr. XXXIV, p. 35.
3) *Ibid.*, XIX.2, Nr. CMLXXX, p. 765.

încredințată unei miliții naționale de 20.000 oameni, întreținuți de țară. Cu recrutarea și organizarea acestei miliții pământene în cele 12 județe ale Munteniei a fost împuternicit vistiernicul Varlaam, iar cu cele 5 județe din Oltenia, vistiernicul Samurcaș, fost caimacam al Craiovei [1]). Ambii treceau ca oameni foarte lacomi și interesați. Chemarea lui Ciceagov către divanul muntean poartă data de 28 Iunie stil vechiu. Ea era redactată în limba franceză și avea următorul cuprins:

Domnilor,

Râvna voastră pentru binele poporului încredințat grijii voastre, precum și simțimintele pe care le-ați manifestat totdeauna față de puterea protectatoare a dreptăților și privilegiilor voastre, sunt îndeajuns cunoscute, pentru ca să mai ezit a pune în voi toată încrederea mea, și aceasta într'un moment, care, independent de influența pe care ar putea-o avea pentru propășirea acestei țări, este înainte de toate de o importanță majoră pentru soarta popoarelor care sufăr și care sunt amenințate de despotismul francez.

Este vorba de a înarma pe Români pentru apărarea lor și pentru ca ei să dea tuturor popoarelor vecine o pildă elocventă despre un mare adevăr, și anume că un popor care-și cunoaște puterile și care înțelege să-și afirme drepturile sale cu arma în mână, trebuește să dobândească o îmbunătățire a soartei sale.

Românii situându-se astăzi în această atitudine impunătoare, nu riscă nimic, ci dimpotrivă ei pot contribui efectiv la crearea unor stări de lucruri pe cât de noi, pe atât de salutare, pentru ca pacea încheiată cu Turcii să devină o realitate. Dar această pace fără o alianță ofensivă și defensivă este lovită de nulitate. Dacă această alianță se va face, Românii vor deveni aliați scumpi Porții și colaboratori agreabili Rusiei.

---

[1]) *Ibid.*, XX.1, Nr. XXXV, p. 36 urm.; cf. Radu Rosetti, *Arhiva Senatorilor din Chișinău*, II. p. 694 urm. în Anal. Acad. Rom. Seria II. Mem. S. Ist. XXXI.

Dacă această alianță nu se va săvârși, ei vor trebui să se înarmeze pentru a-și apăra patria și pentru a merita bunăvoința M. S. Impăratului Alexandru.

Așa fiind voința fermă a Majestății Sale, Augustului meu Stăpân, cred că toate măsurile pe care le iau pentru a face ca Românii să concureze în mod spontan spre această țintă, trebue să angajeze recunoștința lor precum și ardoarea lor salutară, pentru a se pronunța de o manieră impusă de o asemenea ocazie. Eu aș putea impune și porunci, dar eu doresc ca Românii să aprecieze intențiunile mele și ca această înarmare să se producă prin o mișcare spontană a națiunii.

La alcătuirea regulamentului pe care vi-l trimit în anexă, s'a ținut seama de observațiunile pe care cei mai mulți dintre D-Voastre, Domnilor, mi le-ați supus. Eu doresc să vă ocupați fără întârziere de acest proiect și să lucrați cu zel pentru punerea lui în aplicare.

Principiile care servesc de bază pentru acest regulament sunt irevocabile, dar D-Voastre, Domnilor, sunteți liberi de a pune modificările pe care le veți găsi necesare pentru o cât mai fericită soluționare a chestiunilor de amănunt. Rămâne, bine înțeles, ca aceste propuneri să nu antreneze nicio pierdere de timp.

Indreptați asupra acestui obiect important solicitudinea prevăzătoare ce vă distinge și raportați-mi cât mai curând posibil asupra rezultatului lucrărilor D-Voastre.

(Semnat) *Paul Tschitschagov.*

București, la 28 Iunie 1812 st. v. [1]).

La 2 Iulie stil vechiu, Ciceagov trimise o adresă similară și Divanului Moldovei, zicând:

Domnilor,

Dând dispozițiuni în Muntenia pentru organizarea unei miliții, măsură motivată de circumstanțe și care trebue să se extindă asupra tuturor țărilor, pe care M. S. Impăratul, Augustul meu Stăpân, le-a încredințat solicitudinii mele, am găsit

---

1) Hurmuzaki-Nistor, *Documente*, XX.1, Nr. XXXVI, p. 37 urm.

că este necesar să vă notific regulamentul promulgat în scopul acesta. Eu nu mă îndoiesc că în neîntrecutul vostru atașament față de Augustul Suveran care vă protege, voi nici cu această ocazie nu vă veți lăsa întrecuți în zelul și ardoarea voastră de a grăbi organizarea apărării.

Prima voastră grijă trebue să fie de a trece la ridicarea miliției, înlăturând orice vexațiune și evitând orice expedient oneros pentru poporul moldovenesc. De altfel, pentru a ușura pe cât posibil sarcina ce rezultă din această nouă organizație, eu vă autoriz, Domnilor, de a nu organiza milițiile decât treptat. Primele recrutări vor servi ca model și punct de raliere pentru cele ce se vor forma în urmă, și această înlănțuire de măsuri strâns unite, va înlesni înzestrarea miliției cu cele necesare pentru organizarea și instrucția ei.

In scopul acesta și pentru a nu aduce nicio atingere industriei, cred că este convenabil de a scuti pe cei doritori de a fi scutiți de serviciul personal, în schimbul unei contribuțiuni în bani, sumă care ar putea fi destinată pentru ridicarea unor unități de volintiri.

Vă recomand, Domnilor, să vă ocupați de punerea în aplicare a regulamentului aci anexat, fără a pierde timpul. La punerea sa în aplicare în Moldova, puteți face oarecari modificări, după cunoștințele locale pe care le aveți. Acestea mi le veți înainta pentru a fi sancționate.

Domnul Crupenski, care făcea parte din deputațiunea Moldovei, este însărcinat de a vă transmite aceste comunicări imperioase. Imi face plăcere de a-i da în public această mărturie și de a vă asigura, Domnilor, că am fost deplin satisfăcut.

(Semnat) *P. Ciceagov.*

București, 2 Iulie 1812 [1]).

In adresa sa către divan, Ciceagov vorbește de amenințările « despotismului francez », uitând probabil cu intenție de despotismul rus. Era aceasta un fel de a se exprima, căci Muntenia nu era direct amenințată de Franța. El însă

[1]) Radu Rosetti, *Arhiva Senatorilor din Chișinău*, II, p. 697, în Anal. Acad. Rom. Seria II, Mem. Secț. Ist., XXXI.

se folosea de această formulă, pentru a masca teama Rușilor față de Austriaci și Turci, care intrând în alianță cu Franța, puteau deveni o reală amenințare pentru Rusia și pentru stipulațiunile teritoriale ce decurgeau din tratatul de pace dela București, ratificat numai de curând. Că Românii organizați militărește și bine înarmați puteau însemna ceva în constelația politică de atunci și că ei cu arma în mână puteau să-și revendice drepturile lor, este o constatare foarte prețioasă din partea lui Ciceagov. Evenimentele politice ulterioare au venit să confirme marele adevăr al constatărilor lui Ciceagov, dar firește în alt sens de cum puteau ele conveni diplomației moscovite din acea vreme.

Din adresa lui Ciceagov către divan, mai rezultă că mulți din boierii munteni cunoșteau planurile militare ale amiralului Ciceagov și că unii dintre ei colaborară chiar la alcătuirea proiectului de organizare a milițiilor naționale. Și nici nu ne îndoim că elementele naționale române nu puteau decât să salute cu bucurie proiectul care venea să așeze pe baze mai solide planurile de restaurare a oștirilor pământene încercată de Nicolai-Vodă Mavrogheni și care, dacă s'ar fi realizat chiar atunci, ar fi marcat incontestabil începutul unei ere noi în evoluția politică și națională a românismului.

Rămăsese însă ca divanurile domnești să-și însușească proiectul și să-l aducă în grabă la îndeplinire. Divanul din Muntenia nu s'a grăbit cu răspunsul, ținând probabil seama de faptul că Ciceagov se pregătea de plecare din București și că trupele rusești începuseră de mult să evacueze țara. In schimb însă Divanul domnesc din Iași prezentă amiralului Ciceagov răspunsul său, la 14 Iulie 1812. Boierii moldoveni arătau că realizarea unui asemenea proiect, ar întâmpina « grave dificultăți ». Și acestea din cauză că de mai bine de două secole, populațiunea Moldovei ar fi renunțat de tot la mânuirea armelor. Această îndelungată abandonare, transmisă din generație în generație, ar fi determinat-o să închine întreaga ei activitate culturii solului și s'o facă să uite deprinderea armelor. O chemare le recrutare ar putea să determine populațiunea să părăsească ogoarele și să emigreze, fiindcă

o asemenea măsură ar fi incompatibilă cu caracterul național al Moldoveanului. In schimb la orașe se mai găsesc elemente deprinse de a purta armele. Organizarea unei miliții naționale s'ar putea deci face prin o *chemare liberă* adresată țării, prin care celor dornici de înrolare să li se pună în vedere privilegii avantajoase. La expirarea termenului de înrolare, cei reîntorși la vatră să fie șterși din rolurile contribuabililor și trecuți în rândurile mazililor și ruptașilor. In aceste condițiuni, miliția națională ar putea lua ființă în Moldova [1]).

Proiectul prevedea organizarea *mililiilor* și a *gărzilor cetățenești*. Milițiile urmau să fie recrutate din rândurile populației sătești, iar garda cetățenească din rândurile populației orășenești. Milițiile trebuiau să se formeze din 2 corpuri și anume *corpul pandurilor* [2]) și *corpul cătanelor*. Pandurii formau miliția Olteniei; ei se recrutau din cele cinci județe oltene și anume: Mehedinți, Gorj, Dolj, Vâlcea și Olt. Numărul lor era stabilit la 5000 oameni, puși sub comanda vistiernicului Samurcaș din Craiova, sub titlul de efor. Cătanele formau miliția Munteniei, și urmau să fie recrutate din cele 12 județe muntene; numărul era preliminat la 15.000 oameni, comandați de vistiernicul Varlaam, ca efor asupra lor.

Garda cetățenească trebuia să se recruteze din elementele orășenești capabile de a purta armele. Contingentul lor urma să fie stabilit de Divanul domnesc. Șeful gărzii cetățenești era Spătarul. Un Consiliu permanent compus din mitropolitul țării, din vice-președintele Divanului și din cei doi efori, era însărcinat cu organizarea de urgență a milițiilor și

---

[1]) Radu Rosetti, *op. cit.* II, pp. 701—704.

[2]) Termenul de *pandur* derivă probabil dela « banderium ». Panduri se numeau pe vremuri oamenii de serviciu ai nobililor, îmbrăcați în livrea și înarmați cu pistoale. La 1741, baronul Francisc Trenck din Slovacia obținu autorizația regală de a înarma 1000 panduri pentru serviciul militar, precum și amnestia generală pentru cei ce fuseseră haiduci. Ca oameni hotărîți și deprinși cu primejdiile, pandurii se remarcară foarte curând prin vitejiile lor. Ei purtau o uniformă vânătă cu mantale roșii cu glugă pe spate. De aceea ei se numeau și « Căputini Roșii » sau « Mantale Roșii ». Curând, organizația pandurilor s'a răspândit asupra tuturor provinciilor regatului ungar. Din Banat organizația a trecut în Oltenia, unde Românii formau unități de panduri. Zilot Românul distingea în armata de ocupație rusă din Oltenia, pe lângă Cazaci și *ostași români cu numele de panduri.* (B. P. Hasdeu, *Ultima Cronică Română din Epoca Fanarioților*, București, 1884, p. 92). Contele de Raguza amintește de « pandurii unui oarecare Danese ». (Mémoires du Marechal Duc de Raguse, Paris, 1857, III, p. 48).

gărzii cetățenești. Serviciul sub arme era fixat la cinci ani. După întoarcerea la vatră, pandurii, cătanele și membrii gărzii cetățenești, aveau drept la anumite prerogative și recompense din partea Divanului. Instrucția se va face de ofițeri și subofițeri ruși.

Dar să dăm cetire, în traducere românească, întregului proiect sub titlul său original:

BAZELE DE ORGANIZAȚIE A MILIȚIILOR ȘI GĂRZII ORĂȘENEȘTI DIN MUNTENIA

Art. 1. — *Milițiile și gărzile orășenești se compun din locuitorii Munteniei, capabili de a purta armele.*

Art. 2. — *Locuitorii dela țară constituesc* m i l i ț i a, *iar cei dela orașe* g a r d a o r ă ș e n e a s c ă.

Art. 3. — *Miliția este compusă din 20.000 oameni, înarmați, îmbrăcați și în stare de a intra în activitate de serviciu.*

Art. 4. — *Garda orășenească este înregistrată și organizată pentru apărarea orașelor; ea intră în activitate de serviciu atunci când circumstanțele o cer; ea face instrucție în scopul acesta; numărul ei depinde de trecerea în registru.*

Art. 5. — *Miliția se împarte în două corpuri distincte; unul se recrutează din Oltenia (Valahia Mică) sub numele de* P a n d u r i; *celălalt se recrutează din Muntenia (Valahia Mare) și se numește* C ă t a n e.

Art. 6. — *Cei 5000 de panduri ce există actualmente, se urcă, dacă aceasta este posibil fără prea mare prejudiciu pentru finanțe, la un număr mai mare. In scopul acesta se va proceda fără întârziere la numerotarea celor ce se găsesc de prezent sub arme, iar districtele respective vor pune la dispoziție armele și fondurile necesare pentru acest corp.*

Art. 7. — *Vechea organizație a pandurilor se menține.*

Art. 8. — *Domnul cavaler* S a m u r c a ș *este destinat cu titlul de efor pentru administrarea (surintendence) acestui corp. El va proceda imediat la formațiunea corpului; se va servi în scopul acesta de elementele care se bucură de încrederea sa și se va conforma în măsurile sale deciziunilor Divanului. El depinde*

de Divan în ceea ce privește latura administrativă a acestui corp de armată, iar de comandamentul militar, pentru cele ce se raportă la serviciu.

CĂTANELE

Art. 9. — *Valahia Mare (Muntenia), după diviziunea sa în districte, va da 15.000 de oameni sau mai puțin, dacă numărul pandurilor va fi mai mare de cum a fost calculat.*

Art. 10. — *Fiecare district va avea, după suprafața sau populația sa, unul sau doi căpitani, din care fiecare va organiza compania sa după ordinele primite dela Divan.*

Art. 11. — *Cheltuelile pentru echipament, armură și întreținere, se vor repartiza proporțional asupra fiecărui district.*

Art. 12. — *Indată ce organizația acestei unități va fi obținut sancțiunea Divanului, domnul vistiernic cavalerul Varlaam va lua, în calitatea de efor, comanda asupra cătanelor și se va ghida în ceea ce privește întreținerea, după ordinele Divanului. Pentru ceea ce privește serviciul militar, el va aștepta ordinele comandamentului general.*

GARDA ORĂȘENEASCĂ

Art. 13. — *Se va conscrie în fiecare oraș din Muntenia, numărul indivizilor capabili de a purta armele.*

Art. 14. — *După această conscripție, Divanul va determina numărul trupei și va hotărî printr'o lege ca acești orășeni înarmați să primească instrucția de așa manieră, ca ei să poată fi concentrați la primul semnal.*

Art. 15. — *Spătarul actual va fi șeful gărzilor orășenești.*

Art. 16. — *Cum aceste dispozițiuni reclamă urgență, Divanul va fi compus de acum înainte dintr'un Comitet inamovibil, din Eminența Sa Mitropolitul, din Excelența Sa Vice-Președintele Divanului și din cei doi efori.*

Art. 17. — *Acest Comitet va avea supravegherea miliției, pandurilor și gărzii orășenești.*

ARTICOLE ADIŢIONALE PRIVIND DISPOZIŢIUNILE RELATIVE LA CONCENTRAREA ACESTOR MILIŢII

Art. 1. — *Reuniunea acestor miliții, fiind motivată prin conjunctura prezentă, se impune ca acestor eroi înarmați pentru patria lor, să li se fixeze un termen de serviciu de cinci ani; la expirarea acestui termen, și după ce-și vor fi apărat țara de orice atac inimic, ei se vor putea reîntoarce la îndeletnicirile lor obișnuite. Dacă Divanul va găsi de bine să le acorde după aceea oarecari privilegii sau recompense, el va avea în vedere faptul că în urma serviciului lor, restul națiunii nu a avut să sufere.*

Art. 2. — *Se vor plasa la aceste miliții ofițeri și subofițeri ruși, pentru a le face instrucția și tactica, care este sufletul fiecărei forțe armate.*

Art. 3. — *Mai mulți membri ai Divanului mi-au comunicat ideile lor cu privire la concentrarea milițiilor, idei bazate pe cunoștințele lor locale, eu îi angajez să discute aceste idei în cercurile deliberațiunilor lor și apoi a-mi trimite cercetările lor exacte, pentru a înlătura toate dificultățile și pentru a întemeia totodată și fericirea viitoare a acestei țări.*

* * *

In proiect se face mențiune de vistiernicii Samurcaş şi Varlaam. Pe ambii îi găsim permanenți între membrii primului Divan sau Comitet, alăturea de banul Manolachi Crețulescu, Isac Rătescu și Barbu Văcărescu, și anume pe Varlaam fost ofițer rus [1]) ca vistiernic și pe Samurcaș ca fost vistiernic [2]). Zilot Românul susține că «la venirea Rușilor Varlaam au fost trimis din partea celorlalți, de i-au îndemnat a veni mai în grabă, să nu apuce să facă Turcii vreun rău orașului București» [3]). Fleischhackl arată pe Varlaam ca pe un om hapsin și interesat, care punea totul în mișcare pentru a ajunge vistiernic. Stăruințele sale au fost încoronate de succes, căci la alegerea de vistiernic care a

1) Hurmuzaki-Nistor, *Documente*, XIX.2, Nr. DLXXVI, p. 461.
2) *Ibid.*, XX.1, Nr. IX, p. 8.
3) B. P. Hasdeu, *op. cit.*, p. 94.

avut loc la Mitropolie, Varlaam a obținut 33 voturi, Samurcaș 17 voturi, iar ceilalți candidați au întrunit auspra lor numai puține voturi. Samurcaș trecea ca un om foarte avut dar pasionat pentru jocul de cărți, căci în scurtă vreme dânsul ar fi pierdut în cărți 30.000 galbeni. De aceea agentul austriac găsea că nici Varlaam, dar nici Samurcaș, nu erau persoanele chemate să chiverniseacă finanțele țării [1]). Ostilitatea agenției față de Varlaam și Samurcaș, cari erau luați în vedere pentru organizarea și conducerea corpului de *Panduri* și *Cătane*, era așa de pronunțată, încât Fleischhackl nu se sfia să raporteze cancelarului Metternich la Viena, că proiectul de organizație a milițiilor constitue o absurditate și că el a fost născocit numai pentru a da acestor doi oameni un interesat prilej de a se îmbogăți pe spinarea țării. Muntenia nu ar fi în măsură să scoată 20.000 oameni capabili de a purta armele, iar cheltuiala pentru organizarea și echiparea lor, s'ar ridica la suma horendă de 8000 pungi sau patru milioane piaștri, din care cea mai mare parte trebuia să umple buzunarele vistiernicilor Varlaam și Samurcaș. Față de noul proiect, boierii s'ar găsi în cea mai mare perplexitate, pe de o parte temându-se să nu se compromită față de Poartă, iar pe de altă parte neîndrăsnind a se împotrivi puterii rusești [2]). Se pare însă că Austria însăși nu agrea de loc proiectul de înarmare a Munteniei și de aceea agentul ei dela București nu găsea cuvinte destul de aspre pentru a critica proiectul care, pus odată în aplicare, zăgăzuia planurile austriace de expansiune dincoace de Munți, în Principate.

Dar teama Austriacilor că proiectul lui Ciceagov va fi pus în aplicare, nu era întemeiată. Și aceasta nu din cauza pretinsei temeri a boierilor, ci din cauza evacuării grăbite a Munteniei de către trupele rusești, care fură chemate urgent pe câmpul de luptă din Podolia, contra năvălirii lui Napoleon în Rusia. Curând după trimiterea proclamațiunii sale către Divanul muntean, amiralul Ciceagov primi ordinul de evacuare, care fu pus imediat în aplicare, astfel că

---

1) Hurmuzaki-Nistor, *Documente*, XX.1, Nr. 7, p. 6.
2) *Ibid.*, Nr. XXXV, p. 37.

dânsul nu mai găsi timpul necesar pentru organizarea mili-ţiilor muntene [1]). El părăsi la 15 August în fruntea unei coloane Bucureştii, îndreptându-se spre Iaşi, Ştefăneşti şi Po-dul Lipscani, unde-şi construi tabăra [2]). La finele lui August 1812 Ciceagov dădu ordin de evacuare a spitalelor şi magaziilor din Bucureşti şi se grăbi să predea Turcilor cetă-ţile Turnu, Giurgiu şi Brăila. La 30 August îşi lua rămas bun dela Divanul din Iaşi, adresându-i următoarea notă:

« Armata dela Dunăre părăseşte Moldova. Războiul s'a terminat şi voi vă puteţi bucura de pace şi de un guvern cu care sunteţi obişnuiţi şi care v'a fost de mare folos. Voi aţi purtat sarcinile războiului. Jertfele voastre sunt cunoscute, iar cauza acestui războiu vă face cinste.

« M. S. Impăratul Alexandru vă mulţumeşte; fericirea pa-triei voastre a fost scopul solicitudinei sale părinteşti. Să fiţi încredinţaţi că el vă dorea binele dar Napoleon, inimicul şi turburătorul păcii popoarelor, poartă Europa în lanţuri peste nesfârşitele meleaguri ale Rusiei, de aceea puternica armată, care v'a izbăvit de vicisitudinile războiului, grăbeşte acum spre cuceriri noi.

« Fiţi binecuvântaţi prin propria voastră binecuvântare » [3]).

Curând după aceea, amiralul Ciceagov se retrase peste Prut, în Basarabia, unde continuă să deţină comanda supremă asupra forţelor militare ruseşti din acea provincie. Dela el ni s'a păstrat un raport oficial adresat Ţarului Ale-xandru, asupra situaţiei din noua oblastie rusească, din care reţinem următorul pasaj extrem de instructiv:

« Basarabia este o ţară frumoasă, ea ne aduce mari foloase, dar trebue să o lăsăm să se odihnească câtăva vreme. Am încercat să dăm locuitorilor acestui ţinut câteva privilegii mai mult decât vecinilor... Ei sunt scutiţi de dări pe timp de trei ani în loc de doi, după cum prevede tratatul de pace pentru Moldova; ei sunt scutiţi de recrutare, căci de fapt

[1]) Hurmuzaki-Nistor, *Documente*, XIX.2, Nr. CMLXXXV—CMLXXXVIII, pp. 768—772; XX.1., Nr. XL, p. 44; Nr. XLIII—XLIV, p. 47 urm.

[2]) *Ibid.*, XIX.X, Nr. CMLXXXVII, p. 771.

[3]) *Ibid.*, XIX.2, Nr. CMLXXXIX, p. 772; cf. Nr. CMDCI, p. 773.

populațiunea este rară în adevăr, o recrutare prematură, în loc să aducă locuitori, i-ar face să fugă și pe cei ce sunt. Mă silesc să-i fac să simțească blândețea stăpânirii Majestății Voastre, care se întinde nu numai asupra celor ce au mai de mult fericirea de a se bucura de ea, dar și asupra acelora ale căror averi au căzut în puterea ei. Cred că această țară va propăși, dacă Majestatea Voastră o va feri de mulțimea puterilor și autorităților. Aici nu trebue nimic făcut, nimic întocmit, dacă nevoile locale nu cer și dacă mijloacele locale nu îngădue » [1]).

După plecarea lui Ciceagov, trupele și serviciile ruse se strecurară într'un tempo mai accelerat peste Prut. La 14 Octomvrie 1812, ultimele unități rusești, sub comanda generalului Zeltukin, părăsiră Bucureștii, trecând puterea administrativă asupra caimacamului domnesc Arghiropol. Divanul domnesc primi o nouă înfățișare. Resortul finanțelor trecu asupra lui Filipescu [2]).

Plecarea Rușilor din București a trezit o bucurie indescriptibilă în rândurile populației. Manifestațiunile acestea de bucurie au durat trei zile și trei nopți, descărcându-se necontenit focuri de armă de bucurie [3]).

Poarta, reintrând în vechile sale prerogative asupra Munteniei, rândui Domn pe Ion-Vodă Caragea. In noua stare de lucruri, proiectul de înarmare a Munteniei, întocmit de amiralul Ciceagov, căzu, rămânând ca planul de reorganizare a oștirilor naționale să fie reluat mai târziu și adus la îndeplinire din propriul îndemn al Românilor din Muntenia și Moldova.

---

[1]) Ion I. Nistor, *Istoria Basarabiei*, p. 258.
[2]) Hurmuzaki-Nistor, *Documente*, XX.1, Nr. XLVII și XLVIII, p. 53 urm.
[3]) *Ibid.*, XX.1, Nr. XLVII, p. 53 urm.

MAUROCASTRUM — MO(N)CASTRO — CETATEA-ALBĂ

DE

N. BĂNESCU
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în ședința dela 13 Octomvrie 1939.

D-l profesor N. Iorga a expus, în excelenta sa lucrare de acum patruzeci de ani [1]), relațiile frecvente pe care Genovezii le-au avut, în veacul al XV-lea, cu marele port dela limanul Nistrului. Acte, scoase din Arhivele Veneției și Genovei și publicate de atunci, în diferite rânduri, de eminentul nostru coleg, au pus într'o lumină tot mai vie aceste vechi legături dintre Cetatea-Albă și cele două Republici italiene.

Cetatea-Albă apare însă în documentele genoveze, de cele mai multe ori, sub numele de *Moncastro*, cu toate variantele sale, nume derivat fără îndoială din acela de *Maurocastrum*, el însuși transcripția bizantinului *Mauròkastron*.

Până acum doi ani, nimănui, din câți s'au ocupat de istoria ținuturilor pontice, nu i-a trecut prin minte că « Maurocastrum » și « Moncastro » ar putea fi două orașe deosebite: toată lumea le-a socotit identice cu Cetatea-Albă.

Dar, în 1937—1938, un cetățean al Basarabiei noastre, adăpostit în America, la New-York, d-l Iacob Bromberg, își făcu deodată apariția în arena științei, printr'o serie de articole publicate în « Byzantion », pe un ton care a uimit lumea și cu o tendință, pe care a ținut s'o proclame mai dinainte, prin o îndârjită corespondență cu savanți din mai

1) *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății-Albe*, București 1899.

multe țări. Fiindcă scopul său mărturisit era de a dovedi că Basarabia, ba chiar întreaga Moldovă fusese o « țară rusească », leagănul însuși al neamurilor Slave, articolele se ocupau, firește, de toponimia și istoria ținuturilor noastre dela gurile Dunării și Mare (« Toponymical and historical Miscellanies on medieval Dobrudja, Bassarabia and Moldo-Wallachia »). Un capitol din aceste semețe polemici a fost în special închinat Cetății-Albe, a cărei identitate cu « Maurocastrum » e tăgăduită energic. D-l Bromberg socoate că, de câteori numele cetății apare în documente sub forma de « Maurocastrum », el n'are a face cu Cetatea-Albă (Akkerman), ci trebue raportat la un oraș din Crimeia, undeva, pe o « apă neagră », Černaya Rěčka: dar *nici o urmă* despre existența unui asemenea oraș nu se poate dovedi *nicăieri*. Singur « Moncastro », afirmă învățatul nostru, se referă la Cetatea-Albă. In această formă, adaugă dânsul, numele nu poate deriva din « Maurocastrum», ci, după anumite criterii linguistice ale autorului, el ar veni direct din « Bocastro », o pretinsă prescurtare a genovezului « Albocastro », explicată cu un lux de argumente din acelaşi imposibil arsenal filologic[1]).

In răspunsul pe care l-am dat, în aceeași publicație în care apărea ultimul articol Bromberg (Byzantion, XIII, 1938), am arătat la ce se reduce valoarea acestor îndrăsneț de originale păreri.

Autorul era la largul său datorită numai faptului că în foarte puține documente se întâlnește, pentru orașul dela limanul Nistrului, numele de « Maurocastrum », și, din generalitățile ce alcătuesc cuprinsul lor, un spirit de contradicție poate scoate orice încheiere, în ciuda logicei și a considerațiilor istorice.

Iată însă că, într'una din ședințele noastre, în vremea în care se tipăreau polemicile învățatului american, d-l N. Iorga ne înfățișa două acte venețiene [2]), pe care cu mult înainte

---

[1]) De atunci, d-l Bromberg și-a mai schimbat părerea, căci ne face, în ultimul răspuns, concesia de a declara că « linguistic » Moncastro *poate* deriva din « Maurocastrum », dar acesta din urmă nu poate fi identificat cu Cetatea-Albă.

[2]) *Noi descoperiri privitoare la istoria Românilor*. Ac. Rom., Mem. secț. ist., București, 1937.

le resumase numai şi *în care era cu totul evident că « Maurocastrum » nu putea fi decât « Moncastro » — Cetatea-Albă.* Relevând acest fapt (*B. Z.*, 1937), am crezut că e bine, spre a linişti conştiinţa scepticului filolog, să-l recomandăm atenţiei sale. D-l Bromberg s'a simţit dator a răspunde şi a trimes la « Byzantinische Zeitschrift » un articol, în care, combătând interpretarea dată celor două acte, declară, cu o vie satisfacţie, că acestea vin *şi ele* în sprijinul său, sporind, pe neaşteptate, respectabilu-i « dosar » de argumente. Potrivit uzului, articolul ne-a fost comunicat, spre a ne face întâmpinarea. Spaţiul ce ni s'a rezervat, în acest scop, ne-a silit a reduce la strictul necesar argumentarea. De aceea am socotit că e bine a lămuri odată definitiv această supărătoare chestiune de toponimie românească, în comunicarea de faţă.

I

In primul act, prezentat de d-l Iorga şi datat din 19 Aprilie 1435 (toată larma făcută de d-l Bromberg, în jurul acestei datări, e fără niciun temeiu, dacă e măcar de bună credinţă [1]), guvernul veneţian face cunoscut bailului din Constantinopole hotărîrea sa de a intra în legături de comerţ cu « Maurocastrum » şi de a trimite acolo, în fiecare an, una din corăbiile care fac călătoria în Romania (unam ex nostris galeis viagii Romanie). Îl invită deci să dea de ştire cârmuitorului din Maurocastrum (domino Maurocastri) şi să se înţeleagă cu dânsul, pentru a aduce la îndeplinire cât mai bine hotărîrea aceasta. Intr'un adaos, cu data de 27 Aprilie, se lămureşte bailului că, pe timpul predecesorului său, Marinus Zane,

---

[1]) Data: « die XII aprilis 1435 », care, după dânsul, « apparaît très nettement à la tête du fac-similé », se ţine de fapt de actul, scris pe aceeaşi pagină imediat înaintea celui ce ne preocupă. In fotografia actelor care singure interesau s'au strecurat, din neatenţia fotografului, şi câteva cuvinte ale actului dinainte: astfel se ceteşte, în dreapta fotografiei, sus: « die XII aprilis 1435 », iar în stânga: « de non 5, non sinceri 1 ». Pentru oricine priveşte fotografia e evident că aceste cuvinte nu fac parte din actul în discuţie. Data adevărată a actului publicat de d-l Iorga e însemnată la mijlocul său, clar: « die XVIIII aprilis » (fără an). De aceea s'a pus anul între paranteze, ceea ce nu pricepe d-l Bromberg. Aşa e transcrisă data în « Notes et Extraits », numai din nebăgare de seamă s'a pus acum « 17 aprilie » în loc de « 19 aprilie ».

acesta a raportat că părintele celui ce cârmueşte în Maurocastrum şi care e călugăr (pater illius qui dominatur Maurocastro, qui caloierus est) a fost la dânsul şi l-a rugat să intervină, pentru a se aduce la Maurocastrum unul din vasele care merg în Romania, fiindcă fiul său, « dominus dicti loci », va face negutătorilor toate înlesnirile. Se recomandă deci bailului să comunice acest amănunt trimisului său la Maurocastrum, ca să întâlnească pe acel călugăr, spre a pune la cale lucrurile cât mai bine.

Publicând acum integral acest act, d-l Iorga revine asupra părerii sale din « Notes et Extraits » (t. I, 1-ère série, Paris 1899, p. 573, n. 3), în privința expresiei « dominus Maurocastri », în care vedea un pârcălab al Domnilor Moldovei Iliaş şi Ştefan. D-sa crede că ar putea fi vorba de Petru Aron, indicat şi prin epitetul de « caloierus ». Dar ipoteza aceasta cade, fiindcă epitetul se referă la tatăl stăpânitorului din Maurocastrum (finalul textului « sine consilio » nu lasă nici o îndoială în această privință: ut sit cum illo caloiero, patre dicti domini).

Constatând că, la 1435, data actelor de care ne ocupăm, domnia Moldovei era împărțită între Ilie şi Ştefan [1]), şi că tatăl acestora nu era în vieață şi nici călugăr, d-l Bromberg se sileşte a descoperi aiurea, în acel « Maurocastrum » din Crimeia, creație a imaginației sale, un « dominus », care să aibă de tată un « caloierus ». Răsfoind prin recenta şi prețioasa lucrare a d-lui A. Vasiliev, *The Goths in the Crimea*, Cambridge-Massachusetts 1936, d-sa găseşte o păreche de nume care s'ar potrivi de minune indicațiilor documentului venețian. Pretinde anume că acel « caloierus », tată al cârmuitorului de Maurocastrum, n'ar putea fi identificat decât cu Stepan Vasiljević, « prinț de Sudak, Mankup şi Balaklava », care, după vechile liste genealogice ale nobilimei ruseşti, emigrase, împreună cu fiul său Gregorius, în Rusia, pe la sfârşitul veacului al XIV-lea (în 1391 sau 1399) ori la începutul celui următor (în 1403) [2]). D-l Vasiliev mai arată că Gregorius

[1]) Şi aceasta e cam inexact. Cei doi frați erau, înainte de August 1435, în luptă, şi domnia o ținea de fapt Ştefan, care biruise până atunci.

[2]) *The Goths in the Crimea*, p. 198—199.

a întemeiat la Moscova o mănăstire, numită Simonov, după numele luat de tatăl său în călugărie [1]). După ce s'a călugărit, Stepan și-a sfârșit zilele în Rusia [2]). El urmase, probabil, tatălui său Vasile, ca prinț de Mangup, fiind, cum arată și d-l Vasiliev, al treilea suveran cunoscut al micului stat din Crimeia.

Dar Stepan a mai avut un fiu, Alexios, care, nu se știe cum, a rămas în Crimeia, pentru a ajunge, ceva mai târziu, în fruntea principatului de Theodoro-Mangup. El e foarte bine cunoscut, pomenit mereu în documentele genoveze din prima jumătate a veacului al XV-lea.

Imprumutând, pentru construcția ipotezei sale, datele din lucrarea d-lui Vasiliev, învățatul dela New-York contestă numai una, fiindcă singură îi încurcă socotelile, și anume știrea privitoare la moartea lui Stepan Vasiljević în Rusia. D-l Bromberg îl vrea, până la capătul vieții, în Crimeia, alături de fiul său Alexios, pentru că numai așa îl poate identifica fără dificultate cu anonimul « caloierus » al documentului venețian, « pater illius qui dominatur Maurocastro ». Fără a aduce vreo mărturie istorică, d-sa, care întotdeauna o cere dela alții, se mărginește a tăgădui pur și simplu exactitatea afirmației d-lui Vasiliev: « Rien ne force — scrie dânsul — à croire avec M. Vasiliev que l'ex-prince Étienne-Simon resta en Russie et qu'il y mourut » [3]). D-l Bromberg nu se mulțumește însă cu atâta, și atinge paradoxalul când adaugă, imediat: « Son arrivée meme en Russie n'est confirmée par aucune évidence ancienne », de și atâtea vechi izvoare rusești, și o întreagă literatură citată de atâția savanți confirmă faptele relatate de d-l Vasiliev [4]), în timp ce nimic, dar absolut nimic nu poate sprijini simpla negație a d-lui Bromberg.

In felul acesta ajunge neobositul cercetător, odată mai mult, a identifica « Maurocastrum » cu un oraș ce nu există

[1]) Invățatul rus explică, după vechile izvoare rusești, descendența familiilor Khovrin și Golovin din acest Gregorius, fiul lui Stepan, care se chema și Khovra (Komra), o alterație a numelui bizantin Gabras, din care se trăgea probabil acest prinț de Sudak, Mankup și Balaklava.

[2]) Vasiliev, *o. c.*, p. 199.

[3]) Citäm după textul pe care ni l-a comunicat d-l Fr. Dölger.

[4]) V. *o. c.*, notele dela p. 198—199.

decât în imaginația sa și pe care se încumetă a-l așeza totuși cu precizie în spațiu, presentându-l ca « située le long de la petite rivière qui se verse dans la baie de Sébastopol et appelée en russe Černaya rěčka ». Nicio urmă a existenței lui, cum am spus, nu se păstrează nicăieri; autorul și-l închipue — și o declară cu seninătate — numai fiindcă este pe acolo, pe lângă Sebastopol, această « apă neagră », Černaya Rěčka, μαῦρον νερόν. Nu se oprește însă aici d-l Bromberg, ci, vrând a ne copleși cu obișnuitul său cumul de argumente, mai aduce unul, tot atât de peremptoriu: « Il se pourrait aussi — continuă dânsul — que les Vénitiens appelaient Alexis seigneur de Maurocastro seulement parce que, contrairement aux Génois, ils ne le connaissaient que depuis qu'il a transporté sa résidence de Théodoro à la ville sur la Černaya-rěčka » (!). Dar nimeni n'a auzit niciodată despre o schimbare de reședință a suveranilor de Theodoro-Mangup. In miile de acte înregistrate în condicile ce compun acele numeroase « Massaria Caffe » și în scriptele vestitului « Officium Provisionis Romanie », pe care toate le-am răsfoit la Genova, pentru a culege câteva date privitoare la obscura istorie a seniorilor de Theodoro-Mangup, nu se află nimic care să dea un cât de slab temeiu unei asemenea presupuneri.

* * *

Cele semnalate până aici arată în deajuns cât de iluzorie e întreaga teorie a d-lui Bromberg cu privire la « descoperirea » sa. Impotriva ei se ridică atâtea fapte bine cunoscute. Iată, de pildă, unul.

In instrucțiile trimise, în 1458, de guvernul genovez autorităților Caffei, el le amintea că se află « in illo mari pontico » patru stăpâniri (dominationes), ai căror locuitori întrețin un « mare comerț » cu supușii Republicei, și le enumeră: « imperator Tartarorum, imperator Trapezundarum, dominus Tedori et fratres eius, ac dominus sive Communitas Mocastri ». Guvernul genovez recomandă autorităților Caffei să caute prin toate mijloacele a trăi în pace cu aceste stăpâniri, dată fiind primejdia turcească tot mai amenințătoare pentru

cetate [1]). Aceste recomandații se repetă, aproape textual, în 1472, în instrucțiile trimise consulului Antoniotto de Gabella. Nu mai e vorba, firește, în aceste Instrucții, decât de *trei* stăpâniri: imperiul de Trapezunt se năruise de atunci sub loviturile Turcilor. Intre aceste «tres dominationes» se află iarăși « dominus sive communitas Mocastri » [2]).

Dacă « Maurocastrum », deosebit de Moncastro, ar fi existat în Crimeia, jucând rolul important pe care i-l atribue d-l Bromberg, nu s'ar fi pomenit Moncastro ca una din stăpânirile de care trebuia să se țină seama la Caffa. Și, dacă « Maurocastrum » era, încă din 1435, cum presupune iarăși d-l Bromberg, orașul în care Seniorii de Theodoro își mutaseră reședința, numele *său* ar figura printre aceste însemnate stăpâniri din regiunea Pontului, iar nu acela de Theodoro. Dar ce preț pot avea, pentru filologul nostru, asemenea obiecții? Dânsul peste toate trece, încrezător, înlătură curagios fapte, pentru a pune în locul lor fantomele jucăușei sale închipuiri, clădind pe hipoteze [3]).

II

Oricine s'a putut convinge, credem, de zădărnicia încercărilor d-lui Bromberg de a situa în Crimeia importantul emporiu care, sub numele de « Maurocastrum » câteodată, sub acelea de « Moncastro », « Maocastro » de cele mai multe ori, ne apare în documentele italiene, în legătură cu negoțul pe care Veneția și Genova îl făceau în Marea Neagră.

Vom arăta acum pentru ce credem că *Maurocastrum nu poate fi decât același cu Moncastro și cu Cetatea-Albă.*

După lupta dela Războieni, așteptându-se la un nou atac din partea Turcilor, Ștefan cel Mare, se știe, a trimes un sol la Veneția, pe ruda sa Țamblac, pentru a solicita ajutorul

---

[1]) N. Iorga, *Studii ist. asupra Chiliei și Cetății-Albe*, p. 121.

[2]) N. Iorga, *Acte și Fragmente*, III, București 1897, p. 50.

[3]) Nu mai vorbim despre încercarea sa de a identifica însuși Cherson cu « Maurocastrum », printr'o serie de transformări și « calchieri », la care Goți, Venețieni și Greci ar fi colaborat, rând pe rând.

Republicei. Actul pe care Ţamblac l-a cetit atunci dinaintea reprezentanţilor autorizaţi ai Veneţiei ni s'a păstrat în Arhivele veneţiene. El este înregistrat în aceste cuvinte: « *Expositio domini Ioannis Zamblacho, oratoris illustris domini Stephani, vayvodae Moldaviae, de greco in latinum transducta de verbo ad verbum, ut jacet. MCCCCLXXVIII, die VIII Maii* » [1]).

B o g d a n, republicând actul dat întâia oară de C. E s a r c u [2]), a socotit că expresia « de greco in latinum transducta » nu poate fi decât o greşală şi că textul original trebue să fi fost în l. slavă, fiindcă nu se scria greceşte, în cancelaria domnească, pe vremea lui Ştefan cel Mare. Scrierea cirilică, asemănătoare cu greaca uncială, a putut duce, pretinde dânsul, la această confuzie.

Nu înţelegem însă încercarea de a tăgădui exactitatea însemnării *oficiale* a actului, pentru simplul cuvânt că pe atunci, în cancelaria Moldovei, se scria slavoneşte. Singur faptul că solul Domnului moldovean era Ioan Tzamblakon, un bizantin înrudit cu Marii-Comneni, vorbeşte împotriva presupunerii lui Bogdan. Tzamblakon a putut redacta greceşte o relaţie pe care avea s'o cetească dinaintea înaltului for al Veneţiei, şi l. greacă era cel puţin atât de cunoscută la Veneţia cât cea slavonă; iar secretarii cancelariei veneţiene, obişnuiţi cu slavona, pe care o cunoşteau de veacuri pe coastele Dalmaţiei, nu puteau confunda această limbă cu greaca. N'avem prin urmare niciun motiv a ne îndoi de exactitatea expresiei autentice « de greco in latinum transducta ».

In textul acelei expuneri, după ce narează tragedia luptelor sale din Moldova, părăsit de creştini, Voevodul cere ajutorul Republicei pentru ţara sa, socotind ca o faptă de cinste a se ajuta un Domn creştin. Aceasta o cere fiindcă ştie că Turcii vor veni, în vara aceasta, iarăşi asupra sa, pentru cele două ţinuturi, al Chiliei şi al Cetăţii-Albe, care le sunt foarte supărătoare: « Quello io al presente domando, e questo perche

---

[1]) I. B o g d a n, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, vol. II, Bucureşti 1913, p. 342 sq.

[2]) *Ştefan cel Mare, Documente descoperite în Arhivele Veneţiei*. Bucureşti 1874, p. 62.

io tegno el Turcho item vignera contra de mi in questo saxon, per le do terre, *soe Chieli et Monchastro*, le quale li sono molto moleste ».

In traducerea venețiană, păstrată în Arhivele Republicei, avem pentru Cetatea-Albă cuvântul *Monchastro*, răspândit de întrebuințarea lui frecventă la Genovezi. Monchastro traduce însă aici numele *grecesc* al orașului, căci *textul original* — am văzut — *era grecesc*, și numele grec nu era altul decât *Mauròkastron*. N'a putut fi dubletul « Aspròkastron », căci pentru acesta Italienii aveau obișnuit *Albocastro*, cum o știe și o pretinde însuși d-l Bromberg.

Iată prin urmare o perfectă corespondență Maurocastrum <Moncastro (Cetatea-Albă).

Toată lumea știe apoi cât de mult era cercetat orașul dela limanul Nistrului, de către Genovezi, pentru legăturile lui de comerț cu hinterlandul Mării [1]). De aceea îl pomenește anume guvernul genovez între stăpânirile din părțile Pontului, ai căror locuitori « magnum commercium habent cum populis Caphensibus et reliquis dictioni nostre subiectis ». De aceea, când altă posibilitate de aprovizionare cu grâu lipsea pentru Caffa, ea-și trimitea corăbiile la Moncastro, de unde încărcau cât voiau. Consulul Antoniotto de Gabella putea raporta, la 14 Septemvrie 1474, că nu s'a învoit pentru provizii cu Tătarii: « per la qua cosa — scria dânsul — n'è stato nesesario e forsa norezare e fare partito a molti mercatanti e patroni de nave e navili, chi vadan per grani in altre parte, zoè a Mocastro, unde n'è asai, e de quello locho spiremo de averne a sufficientia » [2]). Patru ani mai în urmă, Ștefan cel Mare putea spune Dogelui Veneției, prin solul său, că cele două ținuturi, Chilia și Moncastro, « sunt toată Moldova, și Moldova, cu aceste două ținuturi, sunt un zid pentru Ungaria și Polonia ». Militar experimentat, Domnul nu se sfia a declara că, dacă aceste două cetăți se vor păstra, Turcii vor putea pierde și Caffa și Chersonezul: « Oltra de zo io dico

---

[1]) Una din cele dintâi mențiuni ale relațiilor genoveze cu Maurocastrum e dela sfârșitul secolului al XIII-lea. V. G. I. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, Bucarest 1935, p. 102: o corabie se îndrepta « ad Maurocastrum ».

[2]) N. Iorga, *Acte și Fragmente*, III, p. 51.

piu, che se questi castelli se conserveranno, i Turchi poranno perder e Caffa et Chieronesso ».

Când toate acestea arată ce rol însemnat a avut, în apele Mării Negre, Moncastro, ce se poate spune despre problematicul Maurocastrum crimeian?

* * *

Dar dacă dovada ce am adus este indirectă, scoasă pe cale de inducție, și ar putea lăsa în mintea cuiva vreo îndoială, iată însă *una care nu suferă nicio replică.*

Am văzut, din actul analizat la începutul acestei comunicări (Apendice, I la N. Iorga) că, în 1435, la propunerea cârmuitorului din *Maurocastrum*, Veneția hotăra a-și trimite acolo una din corăbiile ce făceau anual călătoria în Romania. Un alt document, care poartă data de 15 Martie, fără an (Apendice, II la N. Iorga), dar care trebue pus cu certitudine în 1436, fiindcă aceasta rezultă din primele sale cuvinte (cum ad locum Maurocastri propter galeam *que anno preterito* missa fuit), cuprinde înștiințarea trimisă de guvernul venețian reprezentantului său din Constantinopole, cu privire la numirea lui Franciscus Duodo ca *vice-consul al său la Maurocastrum*, pentru interesele comerțului care începuse cu acel oraș.

Reținem prin urmare aceste două fapte: 1. La 1435, se luau măsuri pentru trimiterea corăbiei la « Maurocastrum », 2. La 1436, se numea la « Maurocastrum » un vice-consul, care să poarte de grijă intereselor negutătorilor venețieni.

Intr'alt izvor, în « Analele venețiene » (1433—1477) ale lui Stefano Magno, cetim (t. I, fol 122ᵛ) că, în anul 1439, galerele de comerț întoarse din Rhodos, la 14 Ianuarie, s'au îndreptat, două din ele către Aigues-Mortes, iar a treia la *Moncastro*, « *segondo fu principiado nel 1436*, et a dì 2 luglio fu revocado la gratia deputada andar a Mocastro » [1]).

Este indiscutabil că, vorbind de navigația la *Moncastro*, *inițiată în 1436*, Magno nu se putea referi decât la decizia Senatului venețian și la numirea din 1436 a vice-consulului

[1]) Ap. N. Iorga, *Notes et Extraits*, t. I-er, 1-ère série. Paris 1899, p. 573, n. 3.

Duodo, la *Maurocastrum*. Identitatea celor două nume, în care d-l Bromberg ține cu orice preț să vadă două orașe deosebite, este, de astă dată, în afară de orice îndoială.

III

Rămâne să se lămurească — de și chestiunea nu mai are nicio importanță pentru identificarea probată — cine poate fi anonimul « dominus Maurocastri », cu care tratase bailul venețian, și cine enigmaticul său părinte « caloierus ». Documentele nedând niciun nume, nu se pot face, în această privință, firește, decât hipoteze.

Noi credem că trebue să ne întoarcem la prima interpretare a d-lui Iorga, după care n'ar putea fi vorba decât de *pârcălabul* cetății. Așa a văzut lucrurile și Ion Bogdan care, căutând a determina mai de aproape pe acel pârcălab, l-a identificat cu « popa Iuga » din Baia, om influent pe atunci, boierit încă din 1424 de către Alexandru cel Bun [1]). Identificarea nu poate fi însă admisă, de oare ce Bogdan a făcut și dânsul greșala de a raporta pe « caloierus » la « dominus Maurocastri », când, în realitate, cum am văzut, determinativul se referă la tatăl acestuia.

Nu încape însă nicio îndoială că prin « dominus Maurocastri » trebue să înțelegem pe *dregătorul orașului*. Expresia nu se poate aplica Domnului, care e indicat, în asemenea acte, cu numele său ori cu al țării peste care domnește. Aceasta e formula obișnuită în documentele genoveze și venețiene. Astfel, se zice: « domini Vaivode Velachie », « domini Stephani Vaivoda », « illustri domino Petro Vayvode » [2]), « ambasatoribus Velati Vaivode » [3]). Seniorii de Theodoro-Mangup sunt în totdeauna prezentați în aceeași formulă, căci « Theodoro » nu e luat în înțelesul de « cetate », ci în

---

[1]) I. Bogdan, *Inscripțiile de la Cetatea-Albă*. Mem. Ac. Rom. XXX (1908), p. 344. Se publică la sfârșit și hrisovul lui Alexandru cel Bun, prin care dăruește « popei » Iuga moșia Buciumeni, lângă Baia.

[2]) N. Iorga, *Acte și Fragmente*, III.

[3]) *Massaria Caffe 1461*, fol. 74r.

acela de « stăpânire », sau « țară ». In actele genoveze cetim: « domini Saichi », « pro domino Saicho » [1]), « legatus ad d(ominum) Saichum » [2]) sau « ambasatoribus domini Teodori » [3]), « cum domino de lo Tedoro » [4]), « inter communem nostram et dominum de lo Tedoro » [5]); alteori « dominus » se alătură la numele suveranului și al țării: « nuncio Olobei domini Tedori » [6]), « per Olobei dominum Tedori » [7]), « per dominum Saichum d(ominum) Tedori » [8]), « ad Alexium dominum Thedori » [9]). Tot așa pentru alți suverani: « domino Soldano Egipti » [10]), « domino Alexio imperatori Trapezundarum » [11]) ș. a.

Cetatea-Albă era atunci în stăpânirea lui Ștefan II. Cu un an mai înainte (18 Martie 1434), reînoind neguțătorilor din Liov privilegiul dat de tatăl său, la 8 Octomvrie 1408, domnul hotăra între altele și vama ce trebuia să plătească acești neguțători la Cetatea-Albă [12]). La începutul anului 1443 avem dovada sigură a existenții pârcălabului de Cetatea-Albă. In hrisovul lui Ștefan II, din 6 Martie acest an, figurează printre martori, « pan Iurghevici пръкалаба бѣлогородского. El n'a putut fi creat chiar atunci, trebue să-l presupunem acolo ceva mai înainte.

Dacă nu poate fi vorba, ca pârcălab la 1435, de « popa Iuga », nimic nu se opune a admite în această calitate pe fiul său, acel Mihul « pisar » sau Mihul « gramatic », numit și Mihail, mai târziu vestitul « Mihul logofătul ». El a fost, dintre fiii lui Iuga, cel mai însemnat, ajungând, sub urmașii lui Alexandru cel Bun, unul din cei mai mari boieri ai Moldovei. Apare întâia oară ca scriitor de urice în Decemvrie

---

1) *Mass. Caffe 1471*, la data de 21 Aprilie 1472.
2) *Mass. Caffe 1472*, fol. 92v.
3) *Idem, 1461*, fol. 74r.
4) *Idem*, 1463, fol. 76v.
5) *Idem*, 1423, fol. 105r.
6) *Id., 1455*, fol. 55v.
7) *Ibidem*, fol. 56r.
8) *Mass. Caffe*, la 15 februarie.
9) N. Iorga, *Notes et Extraits*, III, p. 30.
10) *Ibid.*, p. 577.
11) *Ibid.*, p. 477.
12) Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, Iași 1932, p. 671.

1422 [1]); dar din 1425 are rolul însemnat de a scrie și a lega pecetea domnească. Mihul s'a bucurat de mare trecere mai cu seamă sub Ștefan II și sub Petru Aron [2]). Faptul că ani de-a rândul (1425, 1428, 1429) figurează în rolul de a scrie și lega pecetea domnească, iar în 1434—1435 și 1436 nu mai apare în acest rol, poate fi o indicație că el nu se mai afla lângă Domn. A putut ocupa, în acest timp, locul de pârcălab la Cetatea-Albă. In actul dela 6 Martie 1443, Domnul, amintind de serviciile acestui credincios boier «pan Mihul pisar», spune că «a slujit nouă *în toate locurile* drept și credincios».

Mihul este, dintre toți boierii cunoscuți ai epocei, singurul căruia i s'ar potrivi expresia documentului venețian. El singur poate fi identificat cu acel «dominus Maurocastri», tatăl său, «popa Iuga», în 1436 «protopopa» [3]), fiind «caloierus» și «pater illius qui dominatur Maurocastro».

Obiecția d-lui Bromberg că dregătorul unui oraș nu poate trata chestiuni «internaționale», rezervate exclusiv Domnului, n'are valoare, când știm ce era organizarea municipală a orașelor în acea epocă. Ceea ce afirmă d-l Iorga, cu privire la o cârmuire bucurându-se de oare care autonomie în orașul dela limanul Nistrului, corespunde strict realității. Episodul ocupării castrului Lerici (Ilicis), de la gura Dniprului, câtva timp mai în urmă, de oameni din «Mocastro» (Cetatea-Albă), confirmă odată mai mult caracterul cârmuirii acestui oraș. Acei locuitori din Mocastro pun mâna, printr'un atac îndrăsneț, pe castelul fraților Senarega, *nu fără știrea și chiar îndemnul cârmuirii dela Cetatea-Albă* (imo, ut vulgo creditur, comissione rectorum loci illius, quos jupanos vocant, et seniorum) [4]). Când unul dintre frați, care fusese târît din castel, plin de răni, și dus la Cetatea-Albă, obține dela Domn porunci de restituire, acestea rămân fără niciun rezultat. Intervenția, după aceea, a Republicii, pe lângă

---

[1]) Costăchescu, *Doc. mold. înainte de Ștefan cel Mare*, I, Iași 1931 p. 151.
[2]) Cariera sa a fost schițată de d-l Costăchescu, vol. I, p. 501—504.
[3]) Costăchescu, *o. c.*, I, p. 497.
[4]) A. Vigna, *Codice diplomatico delle colonie Tauro-Liguri durante la Signoria dell'ufficio di S. Giorgio*, t. I, Genova 1868, p. 307—309.

Petru-Vodă și autoritățile din Cetatea-Albă n'are mai mult noroc [1]).

Pârcălabul era — se știe — nu numai comandantul militar al cetății, dar și administratorul târgurilor și suburbiilor ce se adăposteau sub zidurile ei [2]). Nu e nici o mirare ca el să mijlocească legături de comerț, ca în cazul nostru, după ce luase, firește, prealabil, asentimentul Domnului, care avea să acorde, odată înțelegerea făcută, toate acele imunități și privilegii de care vorbește actul.

Dacă nu va fi fost un pârcălab acest dregător suprem al cetății, « dominus Maurocastri », cum îl numește actul venețian, el a putut fi alt slujbaș, unul din aceia pe cari documentul genovez din 1455, privitor la Lerici, îi numește *jupani*, cu toate că Ion Bogdan socotește acest termin ca echivalent cu cel de pârcălab. Că va fi fost Mihul, al cărui tată era « popa Iuga », sau va fi fost un anonim oricare, având un tată călugărit, lucrul este pentru fondul chestiunii ce ne preocupă aproape indiferent. El nu îndreptățește cu nimic fantazii ca aceea a preopinentului nostru, care se plimbă până în Crimeia, în căutarea nevinovatului călugăr.

---

[1]) E caracteristic că se adresează nu numai Domnului, ci și autorităților locale: « magnifico ac spectabilibus dominis jupano et senioribus Albicastri ».

[2]) I. Bogdan, *Inscripțiile dela Cetatea-Albă*, p. 340—344. Cf. D. Nichita, *Contribuții asupra pârcălăbiei în Moldova până la sfârșitul secolului al XVI-lea.* Arhiva din Iași, XXXII (1925), p. 93 sq.

AMBULANŢA DOAMNELOR DIN IAŞI IN 1877—1878

DE

GENERALUL RADU ROSETTI
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în şedinţa dela 8 Decemvrie 1939

Marea mişcare ideologică a romantismului şi acea politică a liberalismului au dat naştere unei atmosfere de idei umanitare în care au crescut şi trăit acei cari au luat parte — în întreaga Europă — la mişcările social-politice din anii 1830 şi 1848.

In această atmosferă se produce în vremea războiului Crimeei, o cristalizare a sentimentului de ajutarea suferinzilor prin acţiunea femeiei de înaltă conştiinţă care a fost Florence Nightingale. Făptuirea ei, cunoscută curând în lumea întreagă, prin corespondenţele telegrafice şi articolele ziarelor, a dat naştere unor puternice emoţiuni generale.

Nu este deci de mirat că broşura ce a dat la iveală, puţini ani în urmă, îndată după bătălia dela Solferino (24 Iunie 1859), Henri Dunand, cetăţean al oraşului calvinist de pe marginile lacului Leman şi martor la acea bătălie, să fi avut acel răsunător răsunet care a dus curând la crearea comitetului din Geneva pentru ajutarea militarilor răniţi (1 Septemvrie 1863) şi apoi la încheierea, în anul 1864, a convenţiunii internaţionale din Geneva, temelia Crucii Roşii.

Având de rezolvat, în acele vremuri, alte probleme de o deosebită însemnătate — Unirea principatelor, dobândirea unei case domnitoare străine —, România nu a luat şi nici nu putea lua parte la mişcarea astfel născută.

Se întâmplă însă că un francez inimos, așezat de mai bine de o decenie la noi, unde a îndeplinit multe lucruri de folos obștesc, d-rul Carol Davila, răspunzând chemării sângelui său, să ia parte la războiul franco-german din 1870-1871, tocmai în cadrele Crucii Roșii [1]).

Intors în țară, Davila, energic om de acțiune având trecere, stărue pentru ca România să adere și ea la convențiunea dela Geneva, ceea ce devine fapt în anul 1874 [2]). Prin iscălirea acestei convențiuni România recunoștea și se îndatora să respecte principiile umanitare ale actului din 1864; îi lipsea însă încă alcătuirea care să îndeplinească, în afară de formațiunile militare sanitare, opera de ajutor a răniților și bolnavilor.

Izbucnirea războiului sârbo-turc și putința ca și România să fie nevoită să ieie parte la războiul ce părea gata să izbucnească între Rusia și Turcia, făcu ca să se întemeieze, în Iunie 1876, *Societatea Crucea Roșie din România* [3]). Davila fu și de astă dată acela care a îndemnat mai mult la întemeierea ei.

Inființată în pripă, noua societate trimite îndată ambulanțe pe câmpul de luptă sârbo-turc și începe să-și înjghebeze o alcătuire temeinică. Ea nu găsește, la început, decât un slab răspuns la chemarea ce face și numai la Sud de Milcov.

Dacă întemeierea Crucii Roșii Române nu a găsit un răspuns din partea Ieșenilor și a Moldovenilor în general, isbucnirea războiului ruso-turc și apropiata luare parte a României la acest războiu, au făcut să se întrevadă și în Moldova nevoia unor alcătuiri voluntare având de scop ajutorarea ostașilor români răniți sau bolnavi. Spre acest sfârșit și sub influența apelului către țară a Comitetului Central al Crucei Roșii din București, care cerea să i se dea mijloace pentru desvoltarea acțiunii sale umanitare [4]), s'a constituit

---

[1]) Dr. G. Z. Petrescu, *Viața și opera lui Carol Davila 1828—1884*, pp. 25—59.

[2]) *Idem*, p. 35; Societatea Crucea Roșie din România, *Dare de seamă despre organizarea acestei societăți și de serviciile ce a făcut în timpul resbelelor din 1876—1878*, p. 3.

[3]) Darea de seamă sus arătată, pp. 3—5.

[4]) Apel publicat, între altele de ziarul *Curierul* (Iași, ed. Balasan, citat de acum ca *Curierul*) în numerele sale din 24 Aprilie, 1, 5, 12, 15, 19, 26 Mai 1877.

la Iași, la 18 Aprilie 1877, un comitet de doamne, condus de d-na Maria Rosetti-Roznovanu, în calitate de vice-preșe-dintă [1]).

Menirea acestui comitet era foarte întinsă și nu tocmai bine țărmuită la început. Probabil că nici ideile pe temeiul cărora s'a înființat nu se precizaseră încă.

Așa, după procesul-verbal de constituire, întâia menire era de a primi daruri. Nu se pomenea nimic despre apelul Crucii Roșii din București, cu toate că Comitetul Central al acesteia propusese Comitetului de Doamne din Iași să lucreze împreună. Răspunsul doamnelor din Iași a fost curtenitor; respingea însă categoric orice colaborare [2]). La acest refuz Comitetul Central al Crucii Roșii răspunse, la 21 Mai, că ia cunoștință de formarea Comitetului doamnelor din Iași și că acesta va trebui să vestească Crucea Roșie despre ceea ce va face [3]).

In al doilea rând comitetul din Iași trebuia să chibzuiască asupra întrebuințării darurilor, deci nu știa încă în ce scop le ceruse; reiese totuși implicit că nu se gândea să le deie Crucii Roșii.

In al treilea rând se arăta voința comitetului de a corespunde direct cu autoritățile militare.

---

[1]) Proces-verbal de constituire (*Curierul*, 24 Aprilie 1877, pp. 1 și 2). Comitetul era compus din doamnele: Maria Rosetti-Roznovanu, Săftica Palladi, Esmeralda Mavrocordato, Aglae Moruzi, Catinca Ghyka, Maria A. Catargi, Sofia Ceaur Aslan, Lucia Rosetti-Roznovanu, Maria Casimir, Smaranda Carp, Zoe Sturdza, Catinca Stoianovitz, Agripina Sturdza, Maria C. Catargi, E. Borănescu, Elena Steege, Eleonora Lățescu, Natalia Soutzo, Elisa Liteanu, Efrosina Pallady, Natalia Pallady, Alice Soutzo, Profira Sturdza, Lucia Liteanu, Catinca Rosetti Bălănescu, Elena Mihail Soutzo, Elena Grigore Soutzo, Lucia Soutzo, Efharia Duca, Maria Negruzzi, Profira Prăjescu, Natalia Bogdan, Maria Bogdan, Efrosina Bogdan *(Idem)*.

Ulterior au mai făcut parte din comitet doamnele: Elena Pogor (*Curierul*, 15 Mai 1877), Artemiza Ianov, Amalia Geuca, Natalia Mandrea *(Idem)*, Emma Beldiman *(Idem)*, Maria Livaditi, Aglae Tacu, Eliza Roșu, Emilia Hertz (*Curierul*, 16 Mai 1877), Elena Mârzescu, Maria Holban, Ana Manu, Smaranda Brânză, Maria Melinte, Cleopatra Petit, Lucia Quintescu, Profira Stamatiu, Lucreția Cobâlcescu (*Curierul*, 5 Iunie 1877), Emma Humpel (*Curierul*, 17 Iulie 1877).

Istoricul ce urmează a putut fi alcătuit pentrucă pe lângă izvoarele generale cunoscute și citate în note, comitetul doamnelor din Iași a publicat în ziarul *Curierul* (editor Th. Balasan, Iași), in extenso, toate procesele sale verbale și pentrucă în colecția de manuscrise a Academiei se găsesc patru volume conținând cea mai mare parte a arhivei suszisului comitet (Manuscrisele 3268, 3268, 3270 și 3279).

[2]) *Curierul*, 19 Mai 1877, p. 5.

[3]) A. R. Msse 3268, fila 4.

In al patrulea rând apărea dorința de a ajuta ambulanțele.

Și în sfârșit, și numai în al cincilea rând, se vorbea de îngrijirea răniților și a familiilor celor căzuți în războiu.

Ceea ce reiese însă clar, din cercetarea actului de întemeiere, este că comitetul dorea să rămână independent [1]) (mai ales față de Crucea Roșie); de aceea a ales pe Principesa Domnitoare ca președintă.

Pentru cine cunoaște starea de spirit care domnea încă, pe acele vremuri, la Iași și cine știe că conducătoarea de fapt a comitetului, cum era și conducătoarea « Societății » (în înțelesul de grupul social cel mai de sus), era d-na Maria Rosetti-Roznovanu, foarte ambițioasă și autoritară și că ea rămăsese anti-unionistă și rusofilă [2]), această dorință de neatârnare, ca și urmările ce vom vedea că au avut loc, se lămuresc ușor.

Și din acest act ca și din acțiunea sa ulterioară se vede că comitetul înființat de d-na Maria Rosetti-Roznovanu cunoștea principiile care alcătuiau temelia Crucii Roșii, ajutarea celor suferinzi, oricare ar fi neamul sau religia lor, dar voit nu le au respectat [3]), mărginindu-se să îngrijească numai pe Moldoveni și refuzând concursul doamnelor israelite [4]).

Indată ce s'a format, comitetul doamnelor ieșene a și făcut apel (apel ce s'a reînnoit în urmă de mai multe ori prin ziare) pentru a i se da bani și efecte de ori ce natură [5]) și a îndemnat să se alcătuiască comitete locale, afiliate lui, în toate orașele din Moldova [6]).

---

[1]) In adresa Nr. 624 din 13/25 Octomvrie 1877 către filiala Tecuci, d-na Maria Rosetti-Roznovanu arată că vina disidentelor din comitetul dela Iaşi este de a fi vrut contopirea cu comitetul Crucei Roşii din Bucureşti (A. R. Msse 3279, fila 136).

[2]) R. Rosetti, *Amintiri*, III, 13, 206.

[3]) Comitetul face o observaţie scrisă d-rului Russ senior, zicându-i că ambulanţa este numai pentru ajutorul răniţilor şi bolnavilor români *şi că nu are caracterul (menirea) Crucii Roşii* (A. R. Msse 3268, filele 155, 156; A. R. Msse 3279, filele 87—90).

[4]) Doamnele israelite din Iaşi ca şi cele din Botoşani au format, în urma acestui refuz, comitete deosebite (A. R. Msse 3268, filele 169, 170; Msse 3279, fila 136; *Curierul*, 15 Mai 1877).

[5]) *Curierul*, 8, 12, 15, 19 Mai, 30 Iunie (Nr. 49), repetat în numerele 52, 53, 57—64 ale aceluiaşi ziar, 17 Iulie, 15 Septemvrie, 18 Septemvrie.

[6]) *Curierul*, 12 Mai.

Răspunsul a fost imediat. Pe de o parte [1]) s'au alcătuit de îndată comitete locale în orașele Bacău [2]), Tecuci [3]), Roman [4]), Bârlad [5]), Huși [6]), Botoșani [7]), Târgu-Neamț [8]), Târgu Ocna [9]), Fălticeni [10]), Piatra-Neamț [11]), Galați [12]), iar pe de alta publicul a dat atât bani cât și efecte [13]), și nu numai acel din țară ci și unii Români din Ardeal [14]). Au trebuit să fie însă nelămuriri în public pentrucă, în același timp, autoritățile administrative cereau, tot pentru ajutorul răniților și bolnavilor [15]) să se deie bani Crucii Roșii.

---

[1]) *Curierul*, 26 Mai, raport către Doamnă.

[2]) *Curierul*, 12 Mai. Comitetul local era compus din doamnele: Z. Sturdza, C. Cracti, N. Vilner, C. Sturdza, N. Dimitriu, E. Sachelari, O. Șeptilici, O. Mortzun. (A. R. Msse 3269, filele 14, 19). Acest comitet a dat și o trăsură de ambulanță Comitetului Central al Crucii Roșii (vezi darea de seamă a acesteia — citată în nota 4 la p. 16).

[3]) A. R. Msse 3279 passim. *Curierul*, 15 Mai, 15 Septemvrie. Comitetul local era compus din d-nele: Elena Plitos, Z. Șerbănescu, P. Neculau, E. Neagu, E. Petroș, A. Papadopol Calimah, S. Șerbănescu, M. Boldur Costache Epureanu, M. Dimitriu, C. Anastasiu, E. Gheorghiu, C. Popescu, Docan, E. Hrisant, S. Gheorghiu, E. Brăiliță, M. Radovici, R. Mironescu, M. Petrovici, C. Periclidei, M. Botez, E. Radovici, O. Radovici, L. Lazarus, I. Neculerno, O. Kopeski, N. Șerbănesco, H. Bere, E. Ghilțu, A. Ghilțu, L. Ghilțu, M. Iosepescu, H. Marinesco, A. Sion.

Pentru acest comitet avem date mai complete căci s'a păstrat dosarul său (A. R. Msse 3279).

[4]) *Curierul*, 15 Mai; A. R. Msse 3269, fila 13.

[5]) *Curierul*, 15 Mai, 29 Septemvrie; A. R. Msse 3269, filele 21, 22, 37, 84.

[6]) *Curierul*, 15 Mai, 9 Iunie, 7 Iulie, 11 August; A. R. Msse 3269, filele 23, 24.

[7]) *Curierul*, 15, 26 Mai. Comitetul local era compus din d-nele: Raluca Miclesco, Catinca Buzdugan, Maria Iamandy, Hortense Hentzesco, Maria Stamatine, Tinca Sava, Nast. Cocota, Hélène Ciulei, Zoe Cocota, Sofia Hentzesco, Smaranda Greco, Aglaea Ștefanovici, Eleonora Ciolac, M. Vĕsescu, Natalia Boyan, Caterina Kiriac, Emeline Hajnal, Teodosia Pisoski, Natalia Sireteanu, A. Baltă, Pr. Borș (A. R. Msse 3269, filele 144—183).

[8]) *Curierul*, 15, 26 Mai, 9 Iunie. Comitetul local era alcătuit din d-nele: Ruxanda Thorenc, Luiza Dilschi, Eliza Artopeanu, Teța Theohariu, Maria Vasiliu, Tița Grigoriu, Christina Cracolescu, Friderica Heinf, Albertina Cherțel, Maria Popovici *(Idem)*.

[9]) *Curierul*, 12 Iunie. Comitetul era prezidat de d-na Catinca Negri *(Idem)*.

[10]) Prezidat de Elena G. Soutzo (*Curierul*, 23 Iunie, 7 și 25 Iulie, 7 August; A. R. Msse 3269, filele 184—210; *Id.*, Msse 3270, fila 364.

[11]) *Curierul*, 21 Iulie.

[12]) A. R. Msse 3269, filele 29, 30.

[13]) *Curierul*, 15, 19, 26 Mai, 12 și 26 Iunie.

[14]) D-na E. P. Păcurariu din Năsăud, cu toate piedecile locale (recte maghiare), a trimis bani și efecte (*Curierul*, 21 Iulie; A. R. Msse 3269, filele 34, 35).

[15]) Societatea Crucea Roșie din România, *Dare de seamă despre organizarea acestei societăți și de serviciile ce a făcut în timpul resbelelor din 1876—1878*, tabloul de pe paginile 25, 26.

Apelul publicat în *Curierul*, 24 Aprilie, 1, 5, 12, 15, 19, 26 Mai.

O corespondență din Ismail arată concurența ce-și făceau listele de subscripție ale Crucii Roșii și ale Comitetului din Iași (A. R. Msse 3269, fila 40).

Incepând a lucra, realitatea face ca ideile să se precizeze, mai ales în ceea ce privește chipul de aducere la îndeplinire a ajutorării dorite.

In ședința din 5 Mai, comitetul, în urma propunerilor doctorilor Russ senior și Ciurea, hotărește să organizeze un atelier pentru facerea de bandaje și de scamă. De asemenea hotărește să alcătuiască și să trimită pe câmpul de luptă o ambulanță, luând și măsurile cuvenite pentru cumpărarea celor trebuincioase. Apoi, în aceeași ședință, se iau măsuri pentru organizarea lucrului comitetului și se afirmă din nou: « Comitetul central al Damelor din Iași având de misiune de a veni în ajutorul ostașilor români răniți și a familiilor acelora ce vor fi căzuți, *este o asociațiune constituită de sine și va păstra individualitatea sa proprie* » [1]).

Spre a afirma și mai fățiș această individualitate, comitetul hotărește, în ședința din 9 Mai, ca doamnele din comitet să poarte în exercițiul funcțiunii, un semn distinctiv [2]) și trimite la București un comitet ad-hoc, spre a înfățișa Doamnei ambulanța gata de pornire, independent de aceea a Crucii Roșii [3]). De altfel această independență ca și limitarea acțiunii Crucii Roșii la Muntenia mai cu seamă și recunoașterea comitetului din Iași ca organizarea corespunzătoare pentru Moldova reiese din memoriile Regelui Carol I [4]). Asupra gestiunii sale, Comitetul din Iași prezintă rapoarte direct Doamnei [5]) și nu prin mijlocirea Crucii Roșii, cum ceruse aceasta. Pe de altă parte se stăruește ca ambulanța comitetului să fie atașată numai pe lângă Divizia 4-a (moldovenească) [6]).

In această privință Doamna Rosetti-Roznovanu și o parte din comitet nu au vrut să țină seamă nici de regulamentele militare (zice chiar în raportul din 6/18 Septemvrie către

---

[1]) Procesul-verbal No. III, publicat în *Curierul*, 15 Mai 1877, p. 6; *Curierul*, 26 Mai, p. 6.

[2]) O medalie de argint, având pe avers o cruce cu legenda: « Consolatrix afflictorum 1877 », iar pe revers: cifra d-nei Elisabeta și legenda: « Comitetul Central al doamnelor pentru ajutorul soldaților români răniți, Iassi » (*Curierul*, 15 Mai 1877, p. 6).

[3]) *Curierul*, 19, 26, 30 Iunie.

[4]) 10 și 25 Iunie 1877.

[5]) *Curierul*, 23 Iunie.

[6]) *Curierul*, 18 și 25 August 1877, 3 Septemvrie.

Doamnă, că regulamentele armatei nu privesc ambulanța dela Iași), nici de ordinele operative și nici de nevoi, care cereau folosirea ambulanței acolo unde ar fi fost mai trebuincios, ci au stăruit mereu că ambulanța lor este destinată exclusiv Diviziei 4-a alcătuită din Moldoveni [1]). Stăruința lor a izbutit [2]), după ce au fost mari supărări din cauză că ambulanța dăduse îngrijiri răniților ruși și turci la Nicopol [3]).

Nevoile crescând, Comitetul hotărește să organizeze și un spital, care a fost așezat la Turnu-Măgurele [4]). Apoi organizează un spital și la Iași [5]). In provincie comitetele locale au ajutat la întreținerea răniților și bolnavilor din spitalele locale [6]).

Lucrările comitetului nu au mers însă fără neînțelegeri, certe, supărări și demisiuni [7]), pricinuite atât de firea d-nei Rosetti-Roznovanu cât și de deosebirea concepțiilor membrelor din comitet. Unele dintre acestea erau de părerea îngustă a d-nei Rosetti-Roznovanu că ambulanța să slujească numai pentru ostașii Diviziei 4-a [8]), iar altele credeau în rostul mai larg al ambulanței — potrivit rostului Crucii Roșii— adică de a da ajutor, fără deosebire, răniților de neamuri sau credințe deosebite [9]). Neînțelegerile au fost mărite într'o oarecare măsură și de acțiunea lui N. Ceaur Aslan [10]), muncitor [11]), dar lipsit de tact și — poate — intrigant [12]). Lucru trist, toate

---

[1]) *Curierul*, 25 August, 3 Septemvrie 1877. Raport către Doamnă 6/18 Septemvrie 1877 (A. R. Msse 3269, filele 59, 60).

[2]) *Curierul*, 3 Iulie. Ambulanța a urmat apoi Divizia 4-a la Gorni-Etropol (*Curierul*, 24 Noemvrie).

[3]) *Curierul*, 3 Septemvrie; A. R. Msse 3268, filele 155, 156; A. R. Msse 3279, filele 87—90.

[4]) *Curierul*, 31 Iulie; 4, 25 August; 8 Septemvrie.

[5]) *Curierul*, 17 Noemvrie, 20 Noemvrie.

[6]) Avem știri numai pentru cel din Tecuci, la funcționarea căruia comitetul local a contribuit întâi cu 140 lei lunar și apoi cu 236 lei lunar (A. R. Msse 3279, filele 141, 147, 212, 219).

[7]) *Curierul*, 15, 19 Mai, 2 Iunie, 18, 25 August, 3, 8 Septemvrie; A. R. Msse 3268, fila 176.

[8]) *Curierul*, 18, 25 August, 3 Septemvrie. A. R. Msse 3269, filele 59, 60.

[9]) *Curierul*, 25 August; A. R. Msse 3269, filele 59, 60. In A. R. Msse 3279, fila 136 se arată că vina doamnelor disidente era că voiau să se contopească cu Crucea Roșie București.

[10]) *Curierul*, 25 August.

[11]) *Curierul*, 12 Iunie.

[12]) *Curierul*, 25 August, 3 Septemvrie; A. R. Msse 3269, fila 60.

aceste neînțelegeri au ajuns în presă, date fiind în vileag întâi de d-na Rosetti-Roznovanu [1]) și apoi de alte doamne din comitet [2]); ele s'au comunicat în scris și comitetelor din orașele din provincie [3]). Certele au mers așa de departe, încât d-na Aglae Moruzi (una dintre casiere și una dintre acele doamne care n'au văzut aproape niciodată la fel cu d-na Maria Rosetti-Roznovanu), căreia i se ceruse să predeie casa d-nei El. Rosetti Solescu [4]), a trimis banii ce-i avea în casă, principesei Domnitoare. Aceasta le-a spus apoi, la cererea comitetului, la dispoziția acestuia [5]). Această pornire a d-nei Aglae Moruzi era pricinuită de hotărîrea d-nei Maria Rosetti-Roznovanu de a nu se mai trimite ambulanței banii trebuincioși, atât timp cât va rămânea în Turnu Măgurele, unde era oprită de autoritățile militare [6]).

Cunoscut fiind scopul comitetului de doamne din Iași și spiritul în care a lucrat, să urmărim alcătuirile sale mai în amănunțime și să vedem în ce a constat activitatea fiecăreia dintre formațiunile sale.

Cum am văzut, întâia acțiune a comitetului a fost strângerea de bani și de efecte de toate soiurile, în care scop s'au făcut mai multe chemări, repetate mereu în ziare sau îndreptate către diferite autorități [7]).

Nu avem o dare de seamă generală care să ne îngădue a cunoaște totalul banilor și obiectelor dăruite, dar din datele publicate vedem că publicul a dat bani [8]), cai pentru

[1]) *Curierul*, 18 August.

[2]) *Curierul*, 25 August, 3 Septemvrie; A. R. Msse 3269, filele 59, 60.

[3]) Celui din Tecuci cu adresa Nr. 579 din 5/17 Septemvrie 1877 (A. R. Msse 3279, filele 87—90).

[4]) A. R. Msse 3268, fila 208.

[5]) *Curierul*, 18 Septemvrie; A. R. Msse 3269, filele 49, 50; Msse 3270, fila 352.

[6]) A. R. Msse 3279, filele 87—90.

[7]) *Ștéua României*, 4(16) Septemvrie 1877.

S'a intervenit la Ministerul de Finanțe pentru scutirea de vamă a comenzilor făcute în străinătate (*Curierul*, 15 Mai); la primăria de Iași pentru scutirea de taxe comunale (*Curierul*, 15 Mai); aceasta acorda scutirea (A. R. Msse 3268, fila 168); la prefectură și la Mitropolie pentru chetă (*Curierul*, 15 Mai); la căile ferate și Ministerul Lucrărilor Publice pentru gratuitatea transporturilor (*Curierul*, 2, 9 și 12 Iunie), ce se acordă (A. R. Msse 3268, fila 39); la Regia Monopolurilor Tutunurilor pentru a i se da tutun (*Curierul*, 5 Iunie); i se dau 100 kgr (A. R. Msse 3268, filele 36, 147); i se acordă gratuitatea postală (A. R. Msse 3268, fila 70).

[8]) *Curierul, passim ; Corespondența provincială, passim ;* A. R. Msse 3268, fila 204. In total s'au strâns bani în suma de lei 108.760,19 (A. R. Msse 3270, fila 399).

înhămatul trăsurilor [1]), harnașament [2]), obiecte ca biliarde, mobile, bijuterii, etc., ce au putut fi vândute [3]), sau puse în loterie [4]), sau la tombolă [5]). De asemenea s'au dat obiecte ce au putut fi folosite de-a-dreptul în ambulanță și spital (rufărie, scamă, vin, medicamente, etc. [6]). Afară de apeluri, comitetele (atât cel din Iași cât și cel din provincie) au organizat, în scopul de a strânge mijloacele trebuincioase: chete [7]), baluri și serate [8]), reprezentații teatrale [9]), conferințe [10]), pentru care au avut un larg sprijin din partea publicului [11]).

Obiectele dăruite au fost strânse în depozitul comitetului condus de d-na Elena C. Rosetti Solescu [12]) și apoi, în parte, transformate în obiecte de folos pentru ambulanță și spitale, în atelierul creat pe lângă acel depozit precum și în atelierele ce s'au creat de alte instituțiuni ce au colaborat cu comitetul doamnelor [13]).

---

[1]) Const. Rosetti Sol scu (A. R. Msse 3268, fila 172; *Curierul*, 15, 26 Mai, 2 Iunie), Maria Bogdan (*Curierul*, 2 Iunie), Profira Prăjescu (*Curierul*, 2 Iunie), Emanoil Argiropol (*Curierul*, 5 Iunie), Leon Negruzzi (*Curierul*, 5 Iunie).

[2]) *Curierul*, 5 Iunie.

[3]) *Curierul*, 5, 12 Iunie.

[4]) *Curierul*, 15, 26 Mai, 12 Iunie; *Corespondența provincială*, 25 Septemvrie.

[5]) *Curierul*, 21 Iulie, 3 Noemvrie.

[6]) Frații Konya 6 lăzi cu medicamente (*Curierul*, 15 Mai; A. R. Msse 3268, fila 175).

Clerul a dat rufărie și alte obiecte (A. R. Msse 3268, fila 204).

Comitetul din Fălticeni a trimis direct spitalului din Turnu-Măgurele 6 lăzi efecte (A. R. Msse 3270, fila 364).

Locuitorii din județul Botoșani au dat obiecte direct spitalului din Turnu Măgurele (*Stéua României*, 18 Octomvrie).

[7]) *Curierul*, 15, 26 Mai.

[8]) *Curierul*, 2 Iunie, 18 Decemvrie. S'au dat concerte (*Stéua României*, 23 Octomvrie 1877).

[9]) *Curierul*, 18 August.

[10]) La 20 Septemvrie s'a cerut lui Vasile Alecsandri să țină o conferință în folosul Comitetului dela Iași (A. R. Msse 3268, fila 73), pe care acesta a ținut-o la Iași, la 27 Octomvrie (*Idem*, fila 90), dăruind și 75 exemplare din *Dumbrava Roșie* spre a se vinde în folosul spitalului (*Idem*, fila 115).

Vasile Alecsandri a ținut o conferință și la Piatra-Neamț (*Corespondența provincială*, 7 August 1877, 16 Octomvrie 1877).

[11]) Serata din 22 Mai a adus 3.287,70 lei (*Curierul*, 2 Iunie).

[12]) A R. Msse 3268, filele 207, 260; Msse 3269, fila 54, *Curierul*, 15 Mai.

[13]) Cum a fost Reuniunea Femeilor Române (*Curierul*, 15 Mai, 2 Iunie; A. R. Msse 3268, filele 177, 186).

Din lucrurile primite, comitetul a dat şi armatei; mai întâi scamă [1]), rufărie [2]), iar mai târziu, când ambulanţa şi spitalul din Turnu Măgurele au încetat de a mai avea fiinţă, s'a dat armatei întreaga zestre a acestor formaţiuni, precum s'a dat mai în urmă şi acea a spitalului întemeiat la Iaşi [3]).

Intâia formaţiune ce a luat fiinţă a fost ambulanţa care era alcătuită precum urmează:

1 medic şef [4]), 2 medici asistenţi [5]), 4 interni [6]), 1 intendent [7]), 1 contabil [8]), toţi plătiţi de comitet.

Personalul inferior 63, parte plătit de comitet, parte dat de armată [9]).

7 trăsuri [10]).

22 cai [11]).

---

[1]) La 7/19 Septemvrie 1877, 61 kilograme 550 (A. R. Msse 3268, fila 211; 3269, fila 58).

[2]) La 31 Iulie 1877: 500 de cămăşi date direct de comitetul din Tecuci (A. R. Msse 3279, proces-verbal cu acea dată).

August 1877: 1000 de cămăşi (A. R. Msse 3269, fila 87). 25 Octomvrie 1877: 504 de cămăşi (A. R. Msse 3270, fila 114).

[3]) A. R. Msse 3270, filele 194, 223 ,237, 399 verso.

[4]) Medicul şef a fost Dr. *L. Russ* senior (A. R. Msse 3.269, fila 313, Msse 3.270, fila 3; *Curierul*, 9 şi 12 Iunie). Ulterior d-rul Russ a rămas medic şef al spitalului din Turnu-Măgurele, medic şef al ambulanţei devenind D-rul Ursulescu (*Curierul*, 11 şi 24 Noemvrie). D-rul Russ era plătit 600 lei lunar, plus o diurnă de 1,50 lei pe zi; ceilalţi medici şi internii primind aceeaşi diurnă (A. R. Msse 3.270, fila 3; *Curierul*, 12 Iunie).

[5]) Doctorii L. Russ junior şi Ursulescu A. R. Msse 3269, fila 313, 3270 fila 3; *Curierul*, 9, 12, 19 şi 23 Iunie). Erau plătiţi câte 400 de lei lunar. D-rul *Ursulescu* luase parte în războiul franco-german ca chirurg în ambulanţele presei franceze şi apoi ca chirurg maior în bateriile gardei naţionale (franceze). *(Răsunetul războiului franco-german din 1870—71 în presa medicală românească*, teză de doctorat de Leiderman Şloima p. 13).

[6]) Carajani, Rizea şi încă doi (A. R. Msse *l. c.*; *Curierul l. c.*). Erau plătiţi câte 120 de lei pe lună.

Diurna ce o căpătau, ca şi medicii, pentru hrană a fost socotită ulterior neîndestulătoare, cerându-se mărirea ei (A. R. Msse 3.270, fila 183).

[7]) Plătit 100 lei lunar şi 1,50 lei diurnă (A. R. Msse 3.270, fila 3; *Curierul*, 9, 12 Iunie).

[8]) Plătit la fel *(Idem)*.

[9]) Tot personalul inferior avea o diurnă de 1,50 lei din partea comitetului, care plătea şi vizitii cu câte 3 galbeni pe lună.

Restul personalului şi anume: 5 bărbieri cl. I, 10 bărbieri cl. II, 1 sergent major, 2 infirmieri cl. I, 2 infirmieri cl. II, 32 soldaţi, 4 conductori, 1 bucătar erau daţi de armată care-i şi plătea (A. R. Msse 3.270, fila 3; *Curierul*, 9 şi 12 Iunie).

[10]) 3 trăsuri de ambulanţă, 2 furgoane, 1 saca, 1 trăsură de menaj (A. R. Msse 3270, filele 35, 45, 68).

[11]) 13 primiţi în dar, 19 cumpăraţi (A. R. Msse 3268, fila 130). Şeful ambulanţei a cerut, la 14 Iulie, încă 8 cai (A. R. Msse, filele 150, 151), neajungându-i cei ce-i avea; cererea lui nu a fost aprobată de comitet (A. R. Msse 3.268, fila 155).

Toţi caii au fost hrăniţi de armată (A. R. Msse 3268, filele 123, 147).

Intreținerea ambulanței costa 4.000 lei lunar [1]).

Prezentată Domnitorului și Doamnei, la 25 Iunie în București [2]), ambulanța a fost transportată cu trenul la Piatra-Olt, de unde s'a dus la Caracal [3]) și apoi la Turnu-Măgurele [4]).

Marea afluență de răniți ruși și turci, în urma luării Nicopolei și a primelor două bătălii dela Plevna (8/20 și 18/30 Iulie 1877), a făcut ca această ambulanță să fie întrebuințată pentru evacuarea, pansarea și tratamentul lor, ceea ce a făcut în chipul cel mai destoinic aducându-i mulțumirile armatei [5]). Precum am arătat, această îndeplinire a unei datorii de omenie a supărat pe d-na Rosetti-Roznovanu și o parte din comitetul din Iași [6]).

In urma stăruitoarelor stăruințe a d-nei Rosetti-Roznovanu [7]) și cu toate că ordinul de zi Nr. 6 privitor la funcționarea serviciului sanitar prevedea folosirea tuturor ambulanțelor voluntare ca rezerve [8]), ambulanța doamnelor din Iași a fost învoită să treacă Dunărea la 10 August 1877 [9]) și să urmeze Divizia 4-a [10]). Personalul acestei ambulanțe a îngrijit cu cel mai desăvârșit devotament răniții Diviziei a 4-a în luptele date la Grivița la 27 și 30 August, 6 Septemvrie și 7 Octomvrie, mergând să-i caute sub focul turcesc, pansându-i, operându-i și evacuându-i apoi spre Nicopoli [11]).

---

[1]) A. R. Msse 3268, fila 145.
[2]) *Memoriile Regelui Carol I*, la acea dată; *Curierul*, 26, 30 Iunie.
[3]) Dr. Gh. Sabin, *Amintiri din războiul independenței*, p. 29; *Curierul*, 9, 26 Iunie.
[4]) *Curierul*, 3, 8 Septemvrie.
[5]) Cu Nr. 10.592 din 26 Iulie 1877, Ministerul de Războiu mulțumește comitetul din Iași pentru chipul în care ambulanța a îngrijit răniții (A. R. Msse 3270, fila 22).
[6]) *Curierul*, 25 August, 3, 8 Septemvrie. Numărul răniților ruși și turci pansați până la 20 Iulie a fost de 1.500 (A. R. Msse 3268, fila 140), iar numărul răniților transportați dela 13 Iulie la 14 August a fost de 211 (A. R.Msse 3.270, fial 47).
[7]) A. R. Msse 3268, fila 62.
[8]) *Cuierul*, 9 Iunie.
[9]) Ordinul Diviziei a 4-a, cu aceea dată, prevăzând dislocarea ambulanței damelor din Iași dela Turnu Măgurele la Breslenița (A. R. Msse 3.270, fila 40).
[10]) *Curierul*, 3, 8 Septemvrie; A. R. Msse 3.268, fila 63.
[11]) La 27 August d-rul Ursulescu a întovărășit cu 1 trăsură de ambulanță trupele la atac și a pansat răniții pe linia de foc. Celelalte trăsuri de ambulanță și furgoanele au venit apoi și ele. După pansare și unele operațiuni de urgență, răniții au fos transportați la Mecica și Nicopol.
La 30 August s'a procedat la fel (A. R. Msse 3270, fila 78).
La 6 Septemvtie la fel (*Idem*, fila 79).

Lucrul nu a mers totdeauna ușor și din cauza neînțelegerilor dintre medici [1]) și dintre medici și intendent [2]) precum și din cauza amestecului comitetului din Iași [3]) și a delegatului său N. Ceaur Aslan [4]).

Lipsa de medici a ambulanței și ajutorul ce a fost nevoie să se ceară medicilor armatei, a pricinuit un nou conflict, medicul șef al Diviziei a 4-a voind să întrupeze ambulanța în ambulanța divizionară, iar d-rul Ursulescu și comitetul din Iași refuzând aceasta [5]).

Prezența la ambulanță a unei femei [6]) vitează [7]), frumoasă [8]), energică [9]), al cărei soț era adjutantul unui comandant de brigadă, ofițer superior care nu pare a fi fost indiferent doamnei, a dat loc la un scandal ce a ajuns la urechile Domnitorului și a fost curmat prin trimiterea doamnei în țară [10]).

---

[1]) A. R. Msse 3270, filele 124, 137, 138.

[2]) A. R. Msse 3268, filele 69, 73—75, 125—128, 156—158.

[3]) *Curierul*, 3 Septemvrie, 24 Noemvrie.

[4]) A. R. Msse 3269, fila 60; *Curierul*, 25 August, 3 Septemvrie.

[5]) A. R. Msse 3270, filele 108, 111, 112, 121.

[6]) Care a stăruit mult ca ambulanța să fie atașată la Divizia 4-a (A. R. Msse 3268, filele 62, 66) și a reușit să fie mutată la aceea ambulanță *(idem*, fila 67), unde era plătită 120 lei lunar (A. R. Msse 3270, fila 3) și-și avea cupeul (Dr. Gh. Sabin, *o. c.*, p. 63, I; *Curierul*, 11 Septemvrie).

[7]) La 14/26 Septemvrie Comitetul damelor din Iași aduce (pe temeiul rapoartelor ce a primit) laude d-nei X pentru purtarea sa în îngrijirea răniților și pericolelor la care se expune (A. R. Msse 3270, fila 50).

Autorului i s'au povestit, atât de martori oculari cât și de contemporani cari știau dela martori oculari, că doamna X a mers până în liniile cele mai înaintate spre a aduna răniții.

Cu Nr. 2437 din 9 Octomvrie 1877, Divizia 4-a aduce laude d-nei X (A. R. Msse 3270, fila 76).

[8]) Arătările tuturor contemporanilor ei. Rudolf Suțu, *Iașii de odinioară* II, pp. 96—98.

[9]) *Idem* și faptele așa cum le arată manuscrisele din colecția Academiei.

[10]) « Se acordă apoi d-nei X un congediu ilimitat, pe împrejurarea că d-sa este obligată a întovărăși pe soțul ei care pleacă la armată; comitetul ia totodată act de declarația sa pentru cazul când persoana d-sale ar fi trebuitoare sau pe lângă ambulanță sau aiurea » *(Curierul*, 26 Mai).

Mme X a été renvoyée de nos hôpitaux militaires et de nos ambulances pour cause de conduite scandaleuse. Elle s'était faufilée dans les soeurs de charité pour suivre le colonel Y lequel s'était attaché comme officier d'ordonnance le capitaine X. Tous les trois vivaient ensemble dans des tentes contigues. Le mari était toujours envoyé en mission ou en reconnaissance. Pendant ce temps, le colonel filait nuit et jour le parfait amour avec E. On ne se gênait plus. On banquetait. Les soldats en étaient si scandalisés qu'ils se moquaient de toutes ces orgies à haute voix. Le Prince en fut informé. Il chassa de nos lignes Mme X ainsi que la femme du colonel Z qui se donnait à qui le voulait, et envoya Y avec sa brigade au delà du Vid » (G-ral R,

Dosarele aflate la Academie, conțin protestările acestei doamne [1]). Toate protestările ei nu au izbutit a face ca să i se îngădue să treacă din nou Dunărea, ci a fost mutată ca directoare a materialelor spitalului mobil [2]).

Divizia a 4-a a fost retrasă la 9 Octomvrie în rezervă la Verbița, unde a urmat-o ambulanța comitetului de doamne din Iași, ambulanță care fusese cantonată, dela 1 la 9 Octomvrie «pe dealul deasupra satului Grivița» [3]). O brigadă din această divizie fiind trimisă apoi în valea Vidului, ambulanța Doamnelor din Iași a urmat-o la 11 Octomvrie la Gorni-Etropol [4]).

La 21 Octomvrie ambulanța Doamnelor din Iași a fost între Dolni și Gorni-Etropol; dela 21 la 29 Octomvrie la Trestenic; dela 29 Octomvrie a stat la Riben; la 8 Decemvrie a plecat la Rahova [5]). Apoi a fost trimisă la Lom Palanca, urmând Divizia II-a — care avea o brigadă moldovenească [6]) — și în urmă la Divizia I-a în fața Vidinului [7]), sosind la Belarada, unde a staționat, la 2 Ianuarie 1878 [8]).

In timpul luptei din ziua de 12 Ianuarie 1878, ambulanța a fost așezată în viile dela Staroselo. Divizia I-a neavând pierderi, ambulanța a îngrijit, în zilele de 14—17 Ianuarie 200 din răniții căzuți în lupta dela Smârdan [9]).

Rosetti, *Corespondența generalului Iancu Ghika 2 Aprilie 1977 — 8 Aprilie 1878*, p. 106, scrisoare din 1/13 Noemvrie 1877).

G-ral R. Rosetti, *Corespondența generalului Gr. Cantilli*, pp. 33, 34.

Dr. Gh. Sabin, *Amintiri din războiul independenței*, p. 63.

[1]) A. R. Msse 3.270, filele 125—129.

[2]) A. R. Msse, fila 363.

La 23 Octomvrie, D-rul Davila, inspectorul general al Serviciului Sanitar, telegrafiază, din Verbița. Doamnei Rosetti Roznovanu:

« Si la vénérable vice-présidente pouvait se trouver à Grivitza, elle eût jugé depuis longtemps que la place d'une jeune femme n'est pas au milieu d'un camp. Elle eût certes approuvé l'invitation confidentielle écrite, faite à la dame du comité d'aller soigner les blessés à l'hôpital de Măgurele où, à côté de l'admirable dévouement de Mesdames Liteano, Soutzo, Codreano, elle pouvait être utile » (A. R. Msse 3270, fila 130).

[3]) A. R. Msse 3270, fila 108.

[4]) A. R. Msse 3270, fila 108; *Curierul*, 11 Noemvrie.

[5]) A. R. Msse 3270, filele 182, 220.

[6]) A. R. Msse 3269, fila 379.

[7]) A. R. Msse 3270, filele 190, 191, 197, 199.

[8]) A. R. Msse 3270, filele 210, 220. In timpul marșului au avut o trăsură stricată și cinci cai morți *(Idem*, fila 210).

[9]) Al. R. Msse 3270, fila 221.

Atât comandamentul Corpului de Vest (serviciul sanitar) cât și Divizia I-a au adus laude ambulanței Doamnelor din Iași pentru activitatea ce a desfășurat [1]).

Adusă apoi pe malul stâng al Dunării, personalul ei a fost trecut altor formațiuni, iar materialul a fost dat armatei.

Cum am arătat mai sus, comitetul a înființat și un spital la Turnu-Măgurele, pe temeiul cererii doctorului L. Russ senior [2]). Acest spital avea 40 de paturi, din care 10 cu accesoriile necesare, erau dăruite de comitetul din Piatra Neamț [3]), iar 11 de cel din Tecuci [4]).

Pornit din Iași la 30 Iulie [5]), a ajuns cu întârziere la Turnu-Măgurele, unde a început să lucreze la 20 August [6]).

Incadrarea acestui spital a fost cea următoare:

Medic șef Dr. L. Russ senior [7]),

1 medic [8])

1 intern [9]),

Directoare: d-nele Elena Liteanu și Natalia Soutzo [10]).

D-rul Davila, inspectorul general al serviciului sanitar, într'o telegramă către d-na Maria Rosetti-Roznovanu, spune că devotamentul acestor două doamne și cel al d-nei Codreanu era « admirabil » [11]).

Infirmiere: d-nele Elisa Codreanu și Elisabeta Gheorghiu [12]).

2 călugărițe [13]).

---

[1]) A. R. Msse 3270, filele 246—248.

[2]) *Curierul,* 21, 28, 31 Iulie; 8 Septemvrie.

[3]) *Curierul,* 28 Iulie; Al. R. Msse 3270.
Coresondența provencială, 7 August, 6 Noemvrie 1877.

[4]) *Curierul,* 15 Septemvrie; A. R. Msse 3270, fila 357; A. R. Msse 3270, fila 85. Acest comitet a dat și 400 lei lunar pentru întreținerea acelor paturi (A. R. Msse 3279, fila 400).
Lemnele s'au dat de armată (A. R. Msse 3269, fila 312).

[5]) *Curierul,* 31 Iulie.

[6]) A. R. Msse 3269, fila 280.

[7]) A. R. Msse 3269, fila 313; *Curierul,* 24 Noemvrie.

[8]) A. R. Msse 3269, fila 313.

[9]) *Idem.*

[10]) *Curierul,* 31 Iulie, 4 August; A. R. Msse 3269, filele 331—239.

[11]) A. R. Msse 3270, fila 130.

[12]) *Curierul,* 31 Iulie.

[13]) Foarte bune (A. R. Msse 3.269, fila 284).
La 27 August 1877 cu ordinele Nr. 1837—1842, Mitropolitul Iosif al Moldovei autoriză călugării și călugărițele să slujească în spitale (*Stéua României,* 4(16) Septemvrie 1877).
Maicele din Varatec se pregăteau a pleca la începutul lunii Septemvrie (*Corespondența provincială,* 11 Septemvrie).

Curând după instalarea lui, în 4 corturi mari pentru bolnavi, 1 cort de operație și un cort pentru directoare, în Grădina Raymond din Turnu-Măgurele [1]), toate paturile sale au fost ocupate [2]). In luna Octomvrie, bolnavii și răniții au fost mutați din corturi în hotelul Belfort, rechiziționat în acest scop [3]).

La 28 Decemvrie 1877, spitalul a fost închis și personalul a părăsit Turnu-Măgurele [4]).

In urma unei adrese din 11 Octomvrie 1877 a prefecturii județului Iași, arătând că guvernul a luat inițiativa formării în toate orașele, a câte unui spital pentru îngrijirea soldaților răniți și bolnavi și prin care se făcea apel și la Comitetul doamnelor din Iași [5]), comitetul răspunde, la 14/26 Octomvrie, că ia asupra sa întreținerea și îngrijirea a 50 de paturi [6]). Spitalul înființat astfel, în casa Elena Mălinescu, din Strada Romană (azi Lascar Catargi) s'a inaugurat la 20 Noemvrie și a fost denumit *Ospiciul Santa Maria* [7]).

Având 50 paturi [8]), era condus de d-rii Ciurea și Filipescu [9]), cu ajutorul doctorilor (consultanți) Iuliano, Sculy, Bucșănescu și Buiucliu [10]) și a unui personal inferior (căruia i s'au adăugat 10 maice) [11]), plătit de comitet [12]). El a funcționat până la 31 Martie 1878, când a fost închis.

* * *

[1]) Dr. Ludovic Fialla, *Reminescențe din resbelul româno-ruso-turc anul 1877 și rolul societății « Crucea Roșie » în timp de pace și resbel*, pp. 47, 56, unde se mai spune că d-rul Russ senior « a lucrat cu multă dibăcie ».

Grădina publică zice raportul D-rului Russ sen. (A. R. Msse 3.269, fila 280).

[2]) *Curierul*, 22 Septemvrie.

[3]) A. R. Msse 3270, fila 9.

[4]) A. R. Msse 3269, fila 378; 3270, fila 194.

[5]) A. R. Msse 3270, fila 256.

[6]) A. R. Msse 3270, fila 257.

[7]) *Curierul*, 17 Noemvrie, 20 Noemvrie; A. R. Msse 3270, filele 267, 268, 276, 280.

[8]) A. R. Msse. 3270, fila 257.

Intregul cost al întreținerii acestui spital (2.300 lei lunar) pentru personal și 30 de paturi a căzut în sarcina Comitetului; întreținerea restului de paturi a fost în sarcina a diferite persoane (*Curierul*, 24 Noemvrie).

[9]) *Curierul*, 24 Noemvrie; A. R. Msse 3270, filele 262, 263, 299.

[10]) A. R. Msse 3270, fila 299.

[11]) Puse la dispoziție de Mitropolie (A. R. Msse 3270, fila 269).

[12]) A. R. Msse 3270, filele 216, 284.

Incheind, constatăm că publicul, moldovenesc mai cu seamă, a răspuns cu dărnicie la chemarea Comitetului de doamne din Iaşi, punându-i la îndemână nu numai o sumă de 108.760,19 lei [1]), sumă ce ar reprezenta azi peste 5.000.000 de lei, sumă mare pentru acum 60 de ani, dar a dat şi o mare cantitate de materiale de tot soiul a cărui valoare întrecea cu mult totalul darurilor în bani.

Mulţumită acestor daruri şi a bunei sale gospodării — dosarele aflate azi la Academia Română dovedesc cât de grijulie a fost administrarea banilor şi a obiectelor primite — Comitetul a putut organiza şi întreţine timp de aproape nouă luni de zile:

O ambulanţă care a îngrijit bolnavi şi răniţi la Turnu-Măgurele, Plevna şi Vidin.

Un spital la Turnu-Măgurele.

Un spital la Iaşi.

Un număr de paturi în diferite spitale din oraşele moldoveneşti.

In afară de acestea Comitetul a dat armatei: rufărie, scamă, precum şi zestrele ambulanţei sale şi cele ale spitalelor din Turnu-Măgurele şi Iaşi, mai rămânându-i la sfârşitul gestiunii 16.819 lei şi mult material [2]).

* * *

La aceste rezultate materiale au contribuit, după cum am spus, publicul, dar şi comitetele din Iaşi şi din celelalte oraşe moldoveneşti, muncind cu un neprecupeţit zel, cu stăruinţă şi cu pricepere şi nu mai puţin întreg personalul, medicii, infirmierele şi personalul inferior al ambulanţei şi a spitalelor. Neînfricat de gloanţe şi de primejdia molipsirii, personalul diferitelor formaţii a cules răniţii sub foc, a strâns bolnavii şi a îngrijit cu omenie şi pe unii şi pe ceilalţi [3]).

---

[1]) A. R. Msse 3270, fila 399.

[2]) *Idem.*

[3]) V. Alecsandri a proslăvit astfel pe femeile române care au îngrijit pe răniţi şi pe bolnavi:

Amintirii tuturor acestora le datorăm recunoștință pentru că prin fapta lor au făcut cu putință ca Românii să-și îndeplinească datoria în grele împrejurări « Ridicând o țară mică peste o mare împărăție ».

* * *

Dar pe lângă rezultatele ce se pot constata prin statistice sunt și alte învățăminte reieșind din cele înșirate până acum.

Cel dintâi este că douăzeci de ani după neasemuit de generoasa mișcare a Unirii și după făptuirea acesteia, urmele a sute de ani de vieață despărțită și adeseori de vrăjmășie se făceau încă simțite.

DAMELE ROMÂNE
URMARE LA POEZIA: EROII DELA PLEVNA

....
Dar să ne întoarcem ochii spre-a cerului lumină,
L'augusta caritate ce mângâe și-alină,
Strângând nenorociți sub aripa-i cerească,
Vărsând un dulce balsam pe rana omenească,
Și prin a ei veghere și prin a ei zâmbire,
Făcând ca să dispară cumplita suferire,
O! voi ale omenirii desmierdătoare stele!
Voi, floarea și cununa și fala țării mele!
Tu, Doamnă'ncoronată de-a binelui splendoare,
Ce mângâi cu-a ta mână ostașul care moare!
Voi nobile Romånce cu suflete 'ngerești,
Voi ce-ați mărit prestigiul nobleței românești,
Onor, respect, credință și adorare vouă!

Pe inimile noastre se las'o dulce rouă,
Când vă privim în haine de sfântă Caritate
Spălând al luptei sânge cu mâni aristocrate
Și luminând poporul prin Legea Providenței:
Că nu există ranguri în fața suferinței.

O! cât va trăi țara ea-și va aduce aminte
De-a voastră abnegare, de-a voastre fapte sfinte,
Și cei răniți vor spune, cu drag jos în popor
Cum ați veghiat, blânzi îngeri, la căpătâiul lor.
Vor spune și cu dânșii, uimit voiu spune eu
Cum din al țării suflet ați șters amarul greu,
Probând, că de sunt oameni ce lesne-au dat uitării
Eroii dela Plevna, martiri ai nepăsării,
Voi, inimi simțitoare, aveți spre mângâiere
Respect pentru bravuri, respect pentru durere!
....

Mircești, Fevruarie, 1878.

Indărătnicia conducătoarei de fapt și a unora dintre tovarășele ei de lucru de a fi exclusiv Moldovence și de a ajuta numai pe Moldoveni, era de sigur cauzată de sentimente personale la unele, de neînțelegere la altele, dar dovedea și dragostea adâncă, dragostea necurmată a acelor fiice a gliei moldovenești, pentru acea glie pe care părinții, strămoșii și răstrămoșii lor o apăraseră cu mintea și cu sângele lor veacuri de-a-rândul, bărbați pe care Moldovencele îi născuseră, îi crescuseră și le dăduseră, odată cu laptele ce-l sugeau, iubirea pătimașă a frumoaselor meleaguri moldovenești.

O asemenea iubire adâncă a colțului său de țară nu numai că nu este un rău, dar este o nevoie, mai ales atunci când o mai lungă conviețuire cu cei din același neam locuind pe alte meleaguri, când suferințe și isbânde comune contopesc localnicii din deosebite părți ale pământului național într'un singur tot, cum a făcut-o Războiul Neatârnării, întărind la băștinașii de dincoace și dincolo de Milcov credința că Moldoveni și Munteni sunt mai presus de toate Români. Războiul de Intregire a dovedit cu prisosință că, fără a pierde dragostea de locurile lor de baștină, fără a-și pierde particularitățile localnice pline de farmec, Românii regatului antebelic ajunseră să alcătuiască un tot omogen.

La o asemenea operă de contopire lucrează azi și moștenitoarea societăților și comitetelor care au îngrijit, în 1877—1878, pe răniții români, Crucea Roșie Română alcătuind acum o singură unitate. Chemând în două rânduri întreaga populație a țării la o binefăcătoare colaborare pentru ajutorul celor amenințați de stafia foametei, colaborare care a fost darnic și cu prisosință făptuită, ea a contribuit nu puțin la creșterea spiritului de solidaritate dintre diferitele părți ale țării întregite.

Certele și neînțelegerile ce au avut loc acum 62 de ani, atât în comitetul dela Iași, cât și între acesta și alte instituții, sunt un alt învățământ. Cauza lor a fost mai cu seamă nelămurirea inițială asupra țelului ce-l urmărea comitetul precum și nedisciplina — pornită dintr'un gând strâmt, dar inteligibil, când ne amintim că cele ce conduceau comitetul

făceau parte dintr'o societate în care nu dispăruse încă cu totul convingerea că « aşa vreau, aşa fac ».

Această nelămurire şi influenţa literaturii romantice au fost obârşia unei alte greşeli, aceea de a se îngădui mersul pe câmpul de luptă a unor femei, viteze şi pline de devotament. Precum o spune d-rul Davila într'o telegramă către d-na Rosetti Roznovanu, locul lor, cum au dovedit faptele, nu era acolo.

Locul femeiei nu era şi nu este pe câmpul de luptă, nu este acolo unde se dă moartea, unde omul este cuprins de instinctele sale primitive.

Locul fiinţei care dă vieaţă altor fiinţe, care le îngrijeşte şi le creşte este acolo unde e durere de alinat, unde se poate readuce la vieaţă cei sfârtecaţi de ghiulele şi cei în luptă cu boalele molipsitoare, chiar când cu acest prilej sunt amenintate de primejdia morţii căzând din văzduh.

Am încrederea nestrămutată că Româncele de azi şi de mâine, ca şi premergătoarele lor de acum şasezeci şi ceva de ani, amintirii cărora se cuvine să ne închinăm cu smerenie mai mult ca ori şi când în această zi de aniversare glorioasă, vor lua asupra lor partea ce li s'ar cuveni în cazul nefericit al unui războiu, cu aceeaşi râvnă de bine, cu acelaşi avânt şi cu o hotărîre nu mai prejos de acea a Moldovencelor despre care am avut prilejul şi cinstea să vă vorbesc azi.

RÉSUMÉ

L'ambulance des dames de Iași en 1877—1878

Les Roumains préoccupés par le problème de l'Union des Principautés et d'autres questions essentielles pour l'avenir du peuple roumain ne fut pas pris par la vague de sentiments d'aide du prochain née de l'oeuvre de Florence Nightingale et des écrits d'Henri Dunant. La Croix Rouge Roumaine fut créée en 1876 mais ne trouva pas, au commencement, une réponse générale à son appel. Devant l'imminence de la déclaration de la guerre, un comité de dames fut formé à Iași au printemps 1877, comité qui organisa une ambulance (laquelle accompagna les régiments moldaves sur les champs de bataille) ainsi que des hôpitaux qui accomplirent leur mission avec dévouement et efficacité.

L'union politique des principautés avait été réalisée en 1859, l'union des sentiments qui n'était pas encore complète en 1877 fut définitivement réalisée sur les champs de bataille de 1877—1878.

O SCRISOARE NECUNOSCUTĂ A DOMNITORULUI CONSTANTIN MAVROCORDAT DIN ANUL 1740

DE

HANS PETRI
PREOT EVANGELIC

Memoriu prezentat în şedinţa dela 24 Noemvrie 1939.

Adunând materialul necesar pentru istoria comunităţii evangelice din Bucureşti, de curând apărută [1]), mi s'a atras atenţia asupra unui raport despre o călătorie dela Braşov la Bucureşti şi înapoi în vara anului 1740 şi asupra unei scrisori a Domnitorului Constantin Mavrocordat sau Constantin de Scarlatti, cum a semnat de obiceiu, amândouă păstrate în arhiva Unităţii Fraţilor (Brüderunität) din Herrnhut, orăşel situat în apropiere de Zittau (Saxonia). Cercetând atât acest raport cât şi scrisoarea domnească, de pe care mi s'au trimis nişte copii, am constatat că în cursul acestei călătorii doi « fraţi » din Unitatea Fraţilor au obţinut o audienţă la Domnitorul Constantin Mavrocordat, cerându-i autorizaţia pentru mai mulţi meşteşugari de origină germană şi de religie creştină-evangelică de a se stabili la Bucureşti împreună cu familiile lor, învoire ce a fost acordată prin scrisoarea menţionată mai sus. Pentru a explica raţiunea unei astfel de cereri, sunt nevoit a face o digresiune.

La 6 Iulie 1415 (în ziua sa de naştere!) a murit pe rug la Konstanz în timpul conciliului Ioan Huss, fiindcă se declarase în mai multe puncte contra doctrinei bisericii

[1]) Hans Petri, *Geschichte der evangelischen Gemeinde zu Bukarest*, 1939.

romano-catolice. Dar cu toate acestea, mişcarea religioasă deslănțuită de dânsul în Boemia și Moravia și răspândită prin Ungaria și Ardeal până și în Moldova [1]) — conform unei legende numele orașului Huși ar aminti acest fapt [2]) — nu a fost de loc nimicită. Din contră: în lupte sângeroase adepții lui Huss au încercat a răzbuna moartea năprasnică a profetului lor. Dar față de felul nemilos al acestor lupte crâncene mai mulți s'au întrebat, dacă o comunitate creștină are voie să întrebuințeze alte arme decât cele spirituale și de aceea retrăgându-se în părțile păduroase ale Boemiei și Moraviei au declarat propovăduirea de pe munte a lui Isus (Mat. cap. 5—7) drept singura bază a vieții lor, numindu-se totdeodată «Unitatea Fraților (Brüderunität)» sau în limba cehă: «Jednota bratská». Reformațiunea lui Luther le-a adus un oarecare avânt; însă sub stăpânirea Habsburgilor, cari au ocrotit întotdeauna, fie prin convingere religioasă, fie din motive politice biserica romano-catolică, din când în când grupuri mai mari sau mai mici au preferat, părăsind vechea lor patrie, să-și caute un adăpost mai convenabil. Astfel o parte s'a stabilit la Berlin, unde li s'a ridicat o biserică proprie, denumită «Böhmische Kirche», în ființă încă și astăzi, iar o altă parte în Posnania, unde marele pedagog Ioan Amos Comenius (1592—1670) a fost pastorul lor timp îndelungat.

Intr'o nouă emigrațiune un oarecare număr din acești frați s'a îndreptat în anul 1722 spre Saxonia; un conte Zinzendorf, care îi adăpostise pe moșia sa din Berthelsdorf, unde au creat în curând orășelul Herrnhut (paza Domnului), devenise conducătorul și pe urmă chiar episcopul lor, cu toate că n'a fost niciodată preot. Din Herrnhut s'a căutat o legătură cu patriarhul din Constantinopol [3]) și din Herrnhut au fost trimiși misionari în Indii și Groenlanda; multe cercuri evangelice ale Germaniei, mai ales din înalta

---

[1]) I. Makurec, *Husitismul în România* («Revista Istorică», 1928, p. 41 urm.).

[2]) «Hus oppidum denominatur a famoso Haeresiarcha Ioanne Hus». V. A. Urechia, *Codex Bandinus* («Analele Academiei Române», Mem. Secț. Istorice, ser. II, tom. XVI, p. 23).

[3]) Germanos Strinopoulos, Metropolit de Thyatira, *Die Beziehungen der orthodoxen Kirche zu den andern Kirchen*. Ecclesia vol. X. 1939 pag. 132 urm.)

nobilime, au fost foarte influențate de « frați ». Cântece religioase din cele mai adânc simțite, cari sunt cântate încă azi la slujbele divine protestante, sunt în mare parte de origine herrnhutiană. Deci orășelul căpătase o mare importanță ca centrul unei vieți religioase foarte animate și nu este de mirat că și câțiva Sași din Transilvania, terminând studiile la universitățile germane, s'au reîntors în țara lor adânc impresionați de evlavia și de râvna sfântă a fraților și de aceea ferm hotărîți de a păstra cu cea mai mare conștiinciozitate tot ce a pătruns în inima și sufletul lor și de a manifesta astfel recunoștința lor față de Unitatea Fraților.

Foarte caracteristic este faptul că frații au menținut întotdeauna legăturile între dânșii, fie prin vizite dese, fie prin corespondență largă și amănunțită, descriind unul altuia starea lor sufletească și povestind toate întâmplările privind pe frații din toată lumea. Prin astfel de scrisori, notițe zilnice și rapoarte de tot felul istoricul acestei mișcări are la îndemână un bogat material [1]), din care face parte și raportul sus menționat asupra călătoriei dela Brașov la București, întreprinsă de către frații Andreas Jäschke și Zacharias Hirschel în vara anului 1740.

Ce a pricinuit această călătorie?

Intre Unitatea Fraților, mândră de trecutul și de vieața ei religioasă, și biserica oficială s'au ivit treptat neînțelegeri, astfel că contele Zinzendorf fu silit în anul 1736 de către electorul Saxoniei să părăsească țara sa.

E ușor de înțeles, că frații impresionați de acest fapt, căutară un loc liniștit și gândurile lor se îndreptară cu atât mai mult către Principatele dunărene cu cât își aduceau aminte, ce e drept, în mod vag, că în trecut strămoșii lor, Hussiții, au găsit un refugiu aci. Deci Andreas Jäschke și Zacharias Hirschel au fost delegați de a trata cu Domnitorul Munteniei chestia așezării unui oarecare număr de meșteșugari pe teritoriul său. Pe urmă însă au avut ocazia

---

[1]) Materialul privind mișcarea herrnhutiană în Transilvania e prelucrat de Hermann Jekeli, *Die Herrnhutische Bewegung in Siebenbürgen*. « Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde Neue Folge », Band 46, Heft 1—2, 1931.

de a vedea pe frații din Transilvania, întărind astfel legătura lor sufletească cu centrul unității.

Prin Viena, Timișoara și Sibiu au sosit la Brașov, de unde au pornit la 26 Iunie 1740. Un negustor italian, a cărui cunoștință au făcut-o pe drum și cu care se înțelegeau în limba latină, le-a fost de mare folos, dânsul știind perfect turcește. Toți trei și-au continuat călătoria împreună, închiriând la Câmpulung o trăsură, drumul pe jos fiind prea periculos din cauza hoților și apelor mari. La ultimul popas, într'un han aproape de București, 7 Turci furioși i-au amenințat cu moartea ca spioni; numai intervenția unui ienicer, pe care, fiind pe deplin jefuit, l-au primit în trăsura lor, îi scăpase și această salvare le-a fost un semn vizibil al milostivirii Mântuitorului: « O! EL are mii de feluri de a salva de nevoi. Lăudată să fie credința lui! Tare ne-a smerit când am aflat mai pe urmă cele întâmplate ». Sosiți la București la 1 Iulie, un giuvaergiu neamț, pe care îl cunoșteau prin negustorul italian, îi adăposti la Mănăstirea Stavropoleos, unde au fost bine primiți, aducându-i peste câteva zile la boierul Crețulescu, care aflând scopul călătoriei lor, îl trimise « la un anume Postelnic — el este cumnatul Domnitorului și mareșalul curții, prin care toate scrisorile și toate lucrurile sunt înmânate și înaintate Domnitorului ». Dar sosind în același timp o solie turcească dela Constantinopol, au fost nevoiți a aștepta până la 11 Iulie. In această zi s'au dus din nou la Postelnic, care i-a prezentat adunării boierilor, cari ocupându-se cu cererea lor, le-au promis că ea va fi supusă Domnitorului. In ziua următoare, după amiază, au fost primiți în audiență de către Constantin Mavrocordat, care i-a asigurat că toți acei, cari vor veni în țara sa, vor primi pământ atât cât vor cere și se vor bucura de libertatea cultului. In schimb fiecare va da pe an 10 taleri turcești. Aceasta trebuia să fie făcută printr'o scrisoare. Amândoi delegații au primit drept spese câte patru ducați, din cari au dat unul interpretului lor. In ziua de 18 Iulie li s'a predat scrisoarea dela « boier numit vistier » și în ziua următoare au plecat din București. Insoțiți de doi soldați însărcinați cu paza lor, au sosit la Câmpulung, unde din

ordinul Domnitorului au primit din partea unui boier un paşaport, pentru a trece graniţa nestânjeniţi. Acelaşi boier le-a pus la dispoziţie nişte cai, astfel că ei au trecut graniţa călare, fără a fi opriţi de apele mari.

Reîntorcându-se la Herrnhut, Andreas Jäschke şi Zacharias Hirschel au fost însoţiţi de un anume Michael Singer, învăţător la Bălcaciu, originar din Gherdeal. «Prin entuziasmul lui religios» [1]), el s'a legat cu tot sufletul de Unitatea Fraţilor, devenind astfel un colaborator valoros al contelui Zinzendorf, pe care îl însoţea la desele sale călătorii în străinătate. Lui Singer i se cuvine meritul de a fi strâns şi amplificat legăturile existente între Herrnhut şi fraţii Saşi din Transilvania. Abia după zece ani de zile s'a înapoiat în ţara lui, fiind trimis în Ardeal să viziteze fraţii de acolo şi să le întărească evlavia şi credinţa [2]). Străbătând cruciş şi curmeziş Ardealul, pe cât era locuit de Saşi, a sosit în vara anului 1751 la Braşov, de unde urma să plece la Bucureşti pentru a duce la capăt planul realizat numai pe jumătate în anul 1740. Dar în ultimul moment a primit ordinul să se reîntoarcă la centrul Unităţii [3]).

După o şedere de patru ani în Germania, Singer a fost din nou trimis în Ardeal şi sosi la Sibiu în 26 Iunie 1756 [4]). In vara anului 1759 a pregătit la Braşov o călătorie la Bucureşti şi probabil chiar în Moldova. Căci Ioan Calimachi, Domnul Moldovei, s'a declarat într'un privilegiu din 1 Iulie 1759 gata, « alle Ausländer aus Deutschland, die sich in unsern Schutz begeben wollen, aufzunehmen und das Fürstenthum mehr zu bevölkern... Die Colonie soll an ihrem evangelischen Glaubensbekenntnis niemand stören noch unter sie mischen, sondern wie ihre Gebote abgefasst sind, so sollen selbige sie fleissig halten und wird der Colonie frey stehen und erlaubet, sich eine Kirche zu erbauen

---

[1]) Hermann Jekeli, *loc. cit.*, p. 57.
[2]) Hermann Jekeli, *loc. cit.*, p. 42, arată, că Singer s'ar fi dus la Bucureşti chiar în anul 1748; dar dovezile lipsesc.
[3]) Hermann Jekeli, *loc. cit.*, p. 68.
[4]) Hermann Jekeli, *loc. cit.*, p. 75.

und dabey ihre Geistlichen und Schulbedienten anzusetzen und zu verordnen » [1]).

Iată o ocazie binevenită pentru a atinge, în sfârşit, scopul tratativelor începute cu 19 ani mai înainte.

Abia terminate pregătirile necesare — ziua de 23 Septemvrie era fixată ca termen de plecare — când s'a răspândit ştirea că în ţările româneşti ar fi izbucnit ciuma. Astfel şi această călătorie n'a avut loc.

Intr'o scrisoare din 28 Iunie 1762 din Herrnhut, Singer a fost întrebat de un alt frate, Gottfried Clemens, Sas ca şi el însuşi, dacă şi când va călători în Muntenia [2]); dânsul nu a mai trecut Carpaţii; suferind mult timp de o boală grea, s'a stins la 25 Noemvrie 1763 în satul său natal, mult regretat de toţi fraţii Saşi [3]).

Intre timp s'a schimbat situaţia Unităţii faţă de biserica oficială a Saxoniei, care a recunoscut-o ca un organism de sine stătător în sânul bisericii şi faţă de electorul acestui ţinut, care a permis reîntoarcerea lui Zinzendorf.

Cu neînţelegerile de odinioară astfel potolite, a dispărut şi nevoia neapărată de a căuta pentru fraţi un loc nestânjenit.

In urma învitaţiunii Domnitorului Ioan Calimachi, un număr de meşteşugari, s'a mutat din Silesia şi Prusia Orientală în Moldova, creând colonia Philippen, azi Przelipcze, dar niciun « frate » n'a luat parte.

Contrar acestei schimbări desăvârşite a stării herrnhuţilor din Germania s'au ivit dificultăţi pentru fraţii din Transilvania. Toate persoanele, mai ales preoţii, cari au fost luaţi drept partizani ai lui Zinzendorf au fost anchetaţi de către forurile competente bisericeşti, fiind învinuiţi de a se abate dela Confesiunea Augsburgiană, care era baza nu numai dogmatică a bisericii evangelice-lutherane din Ardeal, ci şi cea juridică faţă de Stat. Această acuzare a fost îndreptată pretutindeni contra adepţilor Unităţii. Ce e drept, sub domnia

---

[1]) Textul german al acestui privilegiu se găseşte integral la N. Iorga, *Acte şi fragmente cu privire la istoria Românilor adunate din depozitele de manuscrise ale Apusului.* Vol. I, Bucureşti, 1895, p. 370 urm.

[2]) Hermann Jekeli, *loc. cit.*, p. 85.

[3]) Hermann Jekeli, *loc. cit.*, p. 88.

Mariei Theresia biserica evangelică din Ardeal a fost păgubită cu orice mijloace conform tradiției Habsburgilor; constatarea că baza sus numită a acestei biserici ar fi părăsită, ar fi fost un pretext binevenit pentru a-i ridica chiar dreptul de existență.

Un preot a fost destituit, alții au fost dojeniți și fiindcă după moartea lui Singer lipsea forța principală a mișcării herrnhutiane din Ardeal, aceasta a dispărut treptat până la finele veacului XVIII.

Dacă s'ar fi realizat planul aprobat în anul 1740 de către Domnitorul Constantin Mavrocordat, s'ar fi așezat la București sau în împrejurime meșteșugari germani evangelici cu familiile lor, puțini la număr, dar oameni harnici și evlavioși, cari ar fi făcut cu astfel de calități cinste atât ospitalității cât și toleranței religioase a poporului român.

ANEXA

I

Raportul «fraţilor» Andreas Jäschke şi Zacharias Hirschel despre călătoria lor dela Braşov la Bucureşti şi înapoi (26 Iunie—23 Iulie 1740 stil gregorian) [1].

«Den 26ten Juni nahmen wir... unsern Weg weiter nach der Walachey. Den 27ten kamen wir schon in das türkische Gebieth. Wir trafen unterwegens einen Italienischen Kaufmann an, der etwas lateinisch konnte. Er bezeigte nach seiner Art grosse Liebe gegen uns und war ohne unser Begehren erböthig, mit uns einen Wagen zu nehmen von Campulung nach Bukarest, alwo man zu Fusse nicht reisen kann wegen grossen Wasser und vielen Räuber. Wir waren willig dazu und hielten es vor eine grosse Gnade und Schickung des Heilandes, die er uns zugefüget; denn er konnte türkisch und hat uns auf dem ersten Pass nach der Walachey bey den Türken als seine guten Freunde zu verständigen gesucht, denn wir waren ihnen verdächtige Leuthe und wir wurden auch auf das härteste bey ihnen visitiert und genau genommen. Als wir an den ersten türkischen Pass kamen, da wurden wir von einem türkischen Capitain auf das schärfste untersucht; als er aber nichts verdächtiges bey uns gefunden, liess er uns passieren, doch hat er unsere Pässe und einige Briefe bey sich behalten, um sie durch deutsche Leute untersuchen zu lassen. Den 28ten sind wir wieder zu ihm gegangen und er gab uns unsere Sachen wieder zurück und liess uns passieren. Den 29ten fuhren wir mit vorgemeldetem Kaufmann weiter und als wir zur Stadt hinaus wollten, kam ein türkischer Janitscharen-Fähnrich zu uns und begehrte mit uns zu fahren nach Bukarest. Der Kaufmann hat es ihm auch nicht abgeschlagen. Es hatten die Walachen eben diesen vor drei Tagen ganz ausgeräubert, dass er nur noch etliche Paras Geld bey sich hatte, welches er den ersten Tag im Wein versoffen, dass er ganz von Sinnen kam von dem vielen Sauffen. Den 30ten hatte er kein Geld mehr und wir samt dem Kaufmann mussten ihn aushalten die folgenden Tage bis an den Ort. Doch musste er nach Nothdurft mit uns essen und trinken, dass er also hübsch nüchtern blieb. Weil wir ihm aber viel Liebe erzeigten, kriegte er auch

[1]) Arhiva Unităţii Fraţilor din Herrnhut, R. 17, B. Nr. 3 c.

eine Neigung zu uns und hatte uns auch lieb. Es begegneten uns zwei Türken, welche sogleich erzürnt über uns wurden, dass sie uns wollten die Köpfe herunterhauen, denn sie hielten uns vor Spionen des Landes und vor ihre Feinde. Aber dieser Janitschar hat uns auf das höchste verteidigt und gesagt: wir wären nicht ihre Feinde, sondern ihre Freunde und er wolle vor uns stehen, sie müssten uns gehen lassen: und also mussten sie uns gehen lassen. Unser Logis war auf freyem Felde. Den 1ten Julii, als wir schon bald nach Bukarest kamen, kehrten wir in einem Walachischen Wirthshause ein und es kamen uns abermahl 7 Türken nach und kehrten allda ein. Sie fingen dann gleich an alle sehr wild zu thun, als sie uns erblickten und fragten gleich, was die Teutschen Hunde da thäten? Wir wären Spionen des Landes, Kayserliche Musquetirer, die sich nur verkleidet hätten und wir sollten gleich ohne Barmherzigkeit das Leben hergeben. Darauf fing der uns nun sehr lieb gewonnene Janitschar an: Wir wären keine Hunde, sondern Menschen und wir seien keine Spione des Landes, sondern gute Leute; wir gingen unserer Profession nach und wir wären seine guten Freunde; er liesse uns nichts tun. Sondern ehe er uns etwas thun liesse, wolle er lieber seinen Kopf und Leben lassen vor uns verstreiten, solange er könte. Sie wollten sich aber nicht zufrieden geben und führten einen gewaltigen Streit miteinander und suchten die Sache bey 6 mahl zu repetiren. Wir waren recht ohne Sorge und wussten nicht, dass dieser Streit über uns ginge. Wir sahen wohl, dass sie uns sehr scharf anschauten, aber wir gedachten, sie thäten es nur so, weil wir ohnedem jedermann ein Wunder waren in der Türkischen Kleidung. Denn ihre Rede war türkisch, davon wir kein Wort verstunden bis es uns hernach in Bukarest der Italienische Kaufmann sagte, denn wir hatten auch nicht einen Gedanken davon, dass uns die Leute etwas thun wollten. Wenn sie uns hätten die Köpfe heruntergehauen, so hätten wir nicht gewusst, wie es zugeht, dass wir so geschwinde zum Heiland kommen. Nun er weiss 1000 Weisen zu retten aus der Noth. Gelobet sey seine Treue! Es hat uns zu grosser Beugung gedient, als wir es in Bukarest erfuhren. Den 1ten Julii kamen wir in Bukarest an. Wir logirten den ersten Abend in der Vorstadt. Den 2ten fuhren wir vollends hinein. Wir kehrten mit dem Italiänischen Kaufmann bei einem katholischen Manne ein, der Teutsch konnte. Den 3ten machte uns der Kaufmann Gelegenheit, dass wir mit einem Goldschmiede zu sprechen kamen, der auch ein Teutscher ist. Nach langem Discours kamen wir endlich darauf, dass er sagte, er hätte dieser Tagen mit einem der vornehmsten Bojaren davon gesprochen, ob denn kein Rath nicht zu finden wär, dass man einige gute Handwerks Leuthe könnte hinein bekommen. Darauf wir antworteten: Wir wollen bey Gelegenheit mehr davon sprechen... Alsdann waren wir bedacht, wo wir eine eigene Stube möchten zu mieten kriegen... Dieser Goldschmied war willig, mit uns in die Wallachischen Clöster zu gehen, um da zu erforschen, wo wir eine Stube kriegten, worauf wir dann

sogleich im ersten Kloster eine schöne Gelegenheit antrafen; sie nennen es wallachisch Stravropoli. Die Wallachen waren sehr freundlich und nahmen uns gerne bei Ihnen auf, wir zogen auch noch den Tag, es war der 3. Julii, ein... Den 6ten gingen wir mit unserm Dolmetscher zu einem der Bojaren und brachten unsere Sache vor. Er sagte, dass wäre schon eine Sache, die in Ueberlegung zu nehmen wäre. Er wies uns aber zu einem Nahmens Postelnik, er ist des Fürsten Schwager und der Hoff Marschall, durch welchen alle Briefe und andere Sachen dem Fürsten eingehändigt und vorgebracht werden. Wir gingen hin, weil er aber nicht Zeit hatte, so bestellte er uns auf den andern Tag. Den 7ten kam ein Türkischer Botschafter von Constantinopel zu dem Fürsten, daher wir auch mit unserer Sache gehindert und aufgehalten wurden bis auf den 11ten Julii. Wir brachten unsre Zeit gantz vergnügt und in der Stille zu. Die Wallachen im Closter kriegten eine grosse Neigung zu uns und hatten uns lieb und wir sie auch. Sie kamen uns öfter besuchen in unserm Zimmer und wir gingen auch öfters zu ihnen, nur konnten wir wenig mit ihnen reden; wir mussten es meistens beyderseits bey unserm liebreichen Bezeigen genug seyn lassen... Den 11ten gingen wir wiederum zu dem fürstlichen Hoffmarschall. Es war ihm durch den Boyaren Cretzulescu, den wir zuerst gesprochen hatten, schon etwas bekannt gemacht von unserm Vortrag, worauf er uns nur gantz weniges fragte von dieser Sache. Er bestellte uns aber, dass wir Nachmittag sollten nach Hofe kommen, er wolle es denen andern Boyaren auch bekannt machen. Als wir hinkamen, liessen uns die Boyaren vor sich kommen und sagten uns, dass die Sache bey den Landes-Ständen würde in Ueberlegung genommen werden, um es alsdann dem Fürsten zu entdecken. Wir sollen den andern Tage wieder zu Hofe kommen. Den 12ten gingen wir wieder hin, da liess uns der Hofmarschall sagen, dass es bey dem Fürsten gemeldet sey und wir sollen Audienz haben, der Fürst wolle uns selber sprechen. Vormittag aber kamen wir nicht vor. Nachmittag gingen wir wieder zu Hofe und der Fürst liess uns vor sich kommen; er nahm aber nicht unsern Dolmetscher, sondern hielt sich einen à parten und fragte uns folgendes:

1. Wo seid Ihr her? Antwort: aus der Wetterau [1]).

2. Wo liegt das Land zu? Antwort: nach Holland zu.

3. Was seyd Ihr vor Religion? Antwort: Evangelisch.

4. Seyd Ihr mit Fleiss von den Leuthen geschikt, die in meinem Lande einen Ort und Freyheit zu haben verlangen? Antwort: ja.

5. Wie lange seyd Ihr schon unter Weges? Antwort: Jezo ist es 5 Monat.

6. Wie viele Familien sind, die hierher kommen wollen? Antwort: Das wissen wir jetzo noch nicht, bis wir ihnen die Antwort bringen, wie wir es hier befunden haben.

---

[1]) Regiune situată aproape de Frankfurt pe Main.

7. Wieviel wollen sie jährlich geben? Antwort: auch das wissen wir nicht, es wird wohl erst durch sie müssen ausgemacht werden. Darauf sagte der Fürst: Sie sollen jährlich einer 10 Türkische Thaler geben, dagegen sollen sie einen Orth kriegen in oder bei Bukarest; Land sollen sie kriegen, soviel sie wollen anbauen; so sollen sie ihre völlige Religions Freyheit haben und auch sonst keinen Ausgaben des Landes unterworfen seyn. Darauf liess er uns durch den Schatzmeister jedem 4 Dukaten auf die Hand geben zu unserer Rückreise und weil wir so lange bey ihnen sind aufgezogen worden, ehe wir Audienz erhielten. Darauf liess er gleich bestellen, dass der Brief gemacht würde. Wir wurden aber vor Uebersetzung des Briefes noch 5 Tage aufgehalten. Dem Dolmetscher gaben wir einen Dukaten vor seine Mühe und Zeit, die er mit uns versäumt hatte. Den 18ten liess uns der Bojar namens Wistör zu sich kommen und hat uns den Brief übergeben.

Den 19ten fuhren wir von Buckerest ab. Der Fürst wollte uns zwei Soldaten zum Conwoy und Beschützung mitgeben weil wir auf der Hinreise in viele Gefahr gekommen; wir funden es aber nicht vor nöthig. Dennoch hat er sie uns eine Tagereis nachgeschickt. Wir blieben über Nacht im Walde und den 20ten kamen wir wieder nach Câmpelunge, allwo uns ein Bojar auf fürstlichen Befehl einen freyen Pass gegeben, dass wir auf dem letzten türkischen Pass ohne Anstoss passiert würden. Den 21ten hat uns eben derselbe Bojar einen Wallachen und Pferde bestellt, dass wir konnten reiten bis an den ersten kayserlichen Pass. Denn man kann dort wegen grossen Wasser nicht allezeit fortkommen. Den 23ten kamen wir an den ersten kayserlichen Pass.

II

Scrisoarea Domnitorului Constantin Mavrocordat despre așezarea de 20 familii de meșteșugari la București (5 Iulie 1740, stil iulian).

a) Versiunea românească [1]):

M(i) lostiio B(o)j(i)eio Io Costandin Nicolae V(oe)v(o)d i (= și) g(ospo)d(i)nă davat g(ospo)d(s)v(o)mi siie povelanie g(ospo)d(s)v(o)mi (= Cu mila lui Dumnezeu Io Costandin Nicolae Vodvod și Domn dă domnia mea această poruncă a domniei mele). De vreame (= vreme) ce din pricina boalei ciumei, ce sau (= s'au) întâmplat în trecuții ani aicea în țară /sau împuținat meșterii din toate răfeturile: Și întâmplându-se de au venit:/ doi meșteri oameni streini din alte părți: Care au zis, că mai sănt și alți meșteri /de unde au venit ei: și ar pofti să vie săs (= să se) așeze aicea în pămăntul țărăi domnii meale:/ și cunoscănd dumnealor veliții boiari și dregători ai țării. Că iaste trebuin/ță de a să afla meșteri ca aceia în țară pentru trebuința poli/tiei: Ne au

[1]) Transcrierea o datoresc amabilității d-lui Gh. Florescu, director la Muzeul Municipal din București, mulțumindu-i și pe această cale foarte călduros.

rugat ca să priimim pe câțva meșteri dintraceștea ca să vie aicea: /Deci domniia mea după Socoteala dumnealor, Am dat voe ca să viie: + 20 +/ de meșteri cu familiile lor: în carii să fie cu de tot feliul de meșteșuguri și viind aicea am hotărât domniia mea pintraceastă a noastră/ domnească carte: păn vor avea aş (= a-și) face prăvălii şi altele ce vor fi tre/buincioase pentru lucrul meșteșugului lor: să fie ertați și nesupărați: /de dăjdile țărăi întrun an să nu dea nimic: Iar de la un an, înainte /Să aibă aş da și ei dajdea lor, pe an de om câte t(a)l(eri): 10: noi la patru cverturi) = sferturi): /începăndusă cvertul dintăi, de la luna lui august: sept: i octom: şi cvertul al doi/lea de la luna noem: dechem: i (= și) ghenari (januarie): și cvertul al treilea de la luna/lui fev: mart: i april: și cvertul al patrulea de la luna lui mai, iun: i iul: care/vine la un cvert de om câte bani + 300 + duprecum dă toată țara domnii meale: /Iar mai mult afară dintracest așăzământ ce scriie mai sus, nici un fel de supărare/ de nici unele nu vor avea Intralt chip nu va fi, că așa am hotărât domniia mea. Aceasta scriem.

l(ea)t 7248: Iul: 5:

COSTAN(DIN)
IO NICOLAE VOEVOD

(Loc pecetie) MILOSTIEIO BOJIEIO
GOSPODINA

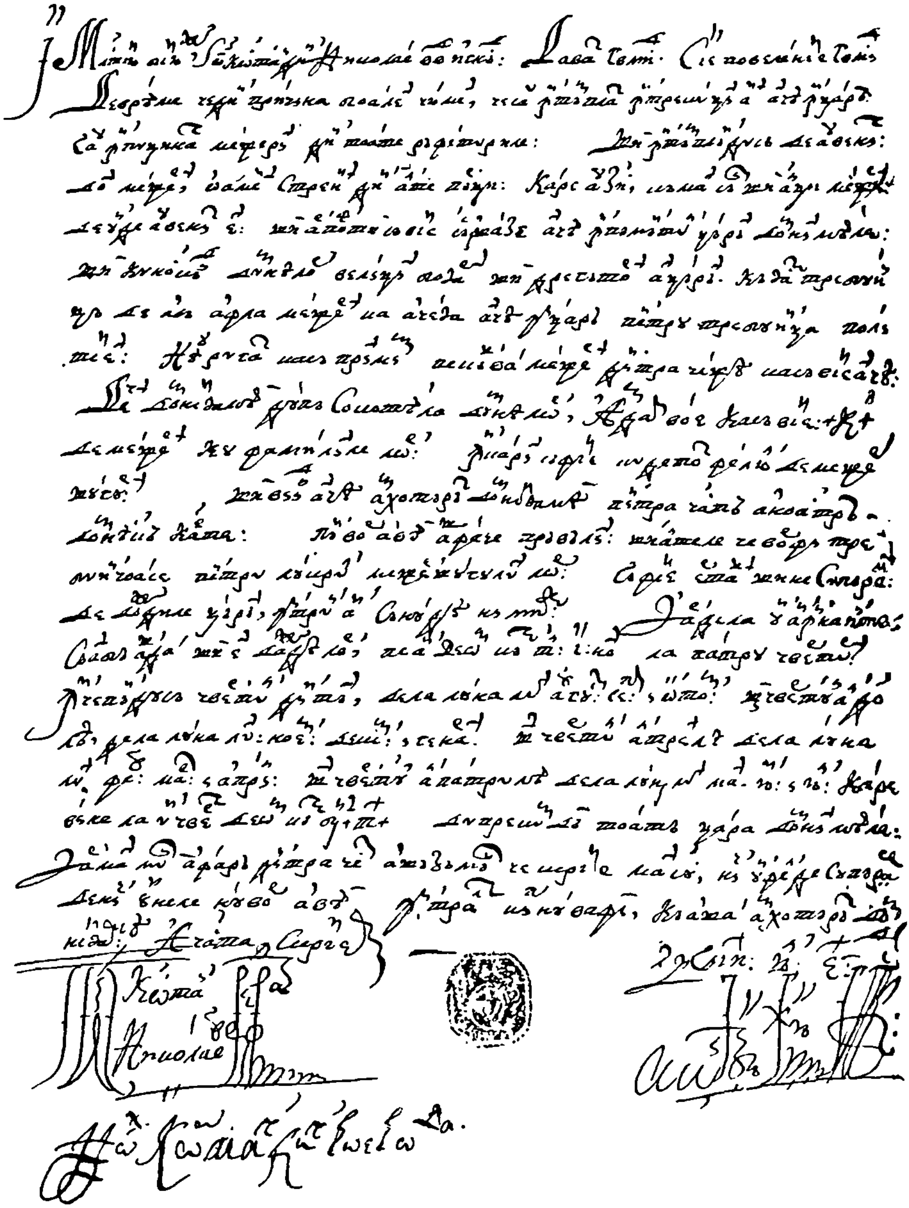
(ss) Io Costandin Voevoda.

b) Versiunea latină:

Io Constantinus Nicolaus Dei gratia Terrarum Valachiae Transalpinae Princeps, quibus competit notum facimus. Quandoquidem grassante paucis ante annis in hac Provincia pestifera lue, numerus opificum in omni classe imminutus sit, nunc autem ab exteris nationibus hic comparere contigerit duos homines affirmantes, in illis, unde venerunt, partibus esse opifices, qui huc sese conferre nostrisque in Ditionibus domicilium figere exoptarent: cumque Domini Primarii Bojarones et huius Provinciae Administri ejusmodi opifices in hac Provincia pro communi commodo necessarios esse existimantes, Nos rogassent, ut eorum aliquos huc reciperemus. Quapropter Nos juxta D. D. Bojaronum opinionem concessimus facultatem huc veniendi viginti opificibus cum suis familiis, qui diversa calleant artificia. Quando autem huc se conferent, decrevimus ac praesentibus nostris Litteris declaramus, eos, dum officinas sibi construunt aliaque opificiis necessaria conquirunt, immunes et a cunctis hujus Provinciae contributionibus liberos fore; ita ut unius anni spatio nihil penitus contribuant. Exacto vero anno tenebuntur ipsi quoque exsolvere annuatim pro singulis hominibus decem taleros Leoninos novos monetae hic currentis; idque intra quattuor anni partes: incipiendo primum trimestre a mense Augusto Septembri et Octobri: alterum a mense Novembri, Decembri

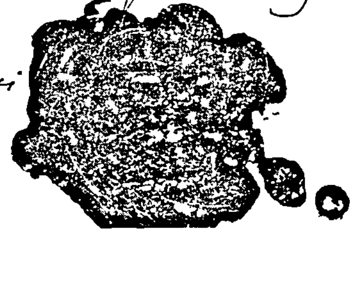
et Januario; tertium a Februario, Martio et Aprili; quartum denique a mense Maio, Junio et Julio. Quod cadit in unum hominem pro quolibet trimestri nummos hic currentes trecentos, quemadmodum solitum est pendi ab incolis hujus Provinciae. Praeter haec autem, quod supra scriptum et stabilitum est, nulli alteri penitus incommodo erunt subjecti. Taliter enim decrevimus immutatumque esse volumus.

Io Constantinus de Scarlatti

Jo Constantinus Nicolaus DEI Gratiâ Terrarum Valachiae Transalpi-
na Princeps, quibus competit notum facimus Quandoquidem grassan-
te paucis ante annis in hac Provincia pestiferâ lue, numerus Opifi-
:cum in omni classe imminutus sit; nunc autem ab exteris nation-
bus hic comparere contigerit duos homines, affirmantes, in illis un-
de venerunt partibus, esse Opifices, qui huc sese conferre, nostrisque
in Ditionibus domicilium figere exoptarent. Cumque Domini Prima-
rii Bojarones et huius Provinciae Administri eiusmodi Opifices in
hac Provincia pro communi commodo necessarios esse existimantes Nos
rogassent, ut eorum aliquos huc reciperemus Quapropter Nos iuxta
D.D. Bojaronum opinionem concessimus facultatem huc veniendi vi-
ginti Opificibus cum suis familiis, qui diversa calleant artificia.
Quando autem huc se contulerint, decrevimus, ac praesentibus nostris
literis declaramus eos, dum officinas sibi construunt aliaque suis
opificiis necessaria conquirunt, immunes et a cunctis huius Provinciae
contributionibus liberos fore, ita ut unius anni spatio nihil penitus
contribuant. Exacto verò annò, tenebuntur ipsi quoque exsolvere an-
nuatim pro singulis hominibus decem taleros Leoninos novos monetae hic
currentes; idque intra quatuor anni partes, incipiendo primum trimestre
a mense Augusto, Septembri et Octobri: Alterum a mense Novembri
Decembri et Januario. Tertium a Februario Martio et Aprili. Quartum
denique a mense Maio Junio et Julio. Quod cadit in unum hominem
pro quolibet trimestri nummos hic currentes trecentos, quemadmodum so-
litum est pendi ab incolis huius Provinciae. Praeter hoc autem, quod
supra scriptum et stabilitum est, nulli alteri penitus incommodo erunt
subiecti: taliter enim decernimus immutabilemque esse volumus

Jo: Constantinus de Scarlati

EMINESCU ÎN ŞI DIN CEA MAI NOUĂ EDIŢIE

DE

N. IORGA
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în şedinţa dela 17 Noemvrie 1939

I

Noua ediție a lui Eminescu, datorită Fundației Carol I-iu, supt îngrijirea d-lui Perpessicius (Panaitescu), se prezintă în condiții grafice superbe, iar volumul I, de bun augur pentru cele următoare, se razimă pe o muncă lungă și inteligentă.

Prefața reprezintă cea mai migăloasă cercetare a textului, cu notarea multor greșeli de tipar și chiar prelucrări datorite gustului, uneori dubios, al lui Maiorescu. Urmează o înșirare a edițiilor, așa de numeroase, cu aprecieri critice, drepte în ce privește ediția C. Botez, neînțeles de îngăduitoare față de încrezute caricaturi, care ar fi fost în stare să îmbolnăvească pe Eminescu însuși, ale revoluționarilor estetici fără inteligență și gust, cei mai puțin chemați prin cultură și structură să înțeleagă pe Eminescu. Tot așa cu faza actuală a d-lui G. Călinescu, care se depărtează tot mai mult de ce e în adevăr folositor din larga-i biografie și cercetare literară și filosofică a poetului. Avem voie să surâdem când e vorba (p. XXXVII) de biografii ale lui Eminescu « întru totul perfecte ».

In lămuririle ce urmează, ca și une ori în text chiar, limba moldovenească a lui Eminescu nu e însă destul de înțeleasă: *plăcè*, *zicè* nu e o « diftongare » și nici un fel de « prețiozități

dialectale ». Ortografia bună e cea cu accent grav, nu cu cel ascuțit. *De sigur* că, după obiceiul moldovenesc, vornicul de care vorbește Eminescu în *Cugetările sărmanului Dionisie* e de *sat*, nu de *stat*. De ce forma îndulcită, *crivat*, când toată Moldova zice și acuma *crevat?* Eminescu n'a scris niciodată *sub*, ci *supt*. El întrebuințează și forma *nouri*, care fiind înlăturată, cutare vers pierde o silabă, prin *nori*. El n'ar fi admis, pentru *a gâci*, forma țigănească *a ghici*. *A ținea* e pentru el ca și pentru toți cei cu grijă de limba bună un verb de a doua conjugare [1]) ca și *a plăcea*, care ambele se pronunță în Moldova, mai aproape de originalul latin: *a ținè*, *a plăcè*, iar nu în bucureșteneasca formă de decădere: *a ține*, *a place*. *Țiuie*, nefiind înțeles, e înlocuit de două ori cu *ține*. *Jeratec* e o formă greșită pentru *jăratec*.

II

Iată acum importanta întrebare a noii rânduiri ce ar fi să se dea materialului.

In mica ediție ce am dat pentru Liga Culturală în două volumașe, am reprodus numai bucățile tipărite în *Convorbiri Literare*, ceea ce înseamnă *ce a voit Eminescu însuși să se publice*, *ce a cetit el în adunările « Junimii »*, *ce a admis el*, chiar cu corecturile și greșelile de tipar, pe care, cu discreția care l-a caracterizat și care nu excludea o așa de îndreptățită mândrie, *le-a tolerat*. Nenorocirea, care va mai aduce pe mulți în greșeală, e că, în afară de un vechiu plan pentru câteva bucăți care trebuiau să formeze o cărticică pentru titlul *Lumină de lună*, poetul însuși nu s'a gândit vreodată să aducă la gradul de perfecție dorită, să puie în ordine și să pregătească de tipar enormul material, mult gândit, trudit și prefăcut pe care-l avea în caietele mai mult lăsate, de sigur, la Maiorescu, el fiind, de altfel, un om fără socoteli în orânduirea lucrurilor sale și disprețuitor pentru neisprăvitul său, decât dăruite ocrotitorului său în vremi de suferință, cu

[1]) Numai la început odată altfel (p. 462), supt influența lui Bolintineanu.

intenția de a se păstra pagini pe care, dacă nu le putea întrebuința însuși, era mai dispus a le distruge.

Astfel fiecare poate face cu acest cuprins al caietelor, ca și cu însăși organizarea unei ediții în volum a bucăților publicate, orice vrea, și *din această libertate s'a făcut cel mai larg abuz*, până la caricaturi și scandal, tot felul de profesori venind cu sistemul lor, de la I. Scurtu la Ibrăileanu, la d. C. Botez și mai ales la asociația universitară pentru o bizară prezintare care e, de sigur, *impie*.

Vin acuma la însuși rostul acestei comunicații care, acordând toate laudele cuvenite noului editor, va cuprinde și propunerea unei ediții a noastre pe un alt plan.

D. Perpessicius adoptă, dar cu oarecare rezerve (v. p. XXXII), ordinea cronologică, *și bine face*, dar nu în toate. Nu strica să se adauge supt fiecare bucată, în notă, data de tipărire sau de alcătuire și locul unde s'a făcut publicarea.

Trebue să se ție samă că erudiția, așa de folositoare, din comentariile adause, nu va fi utilizată decât de specialiști, și de aceia chiar numai pentru lucrul anume care-i interesează. De altfel, matematica adnotatorului va putea fi (v. « câteva lămuriri ») foarte cu greu urmărită. Eu unul n'o pot face ușor: uneori mă pierd. Era mai bine, orice proporții ar fi luat ediția, să se dea și mai des, cum se făgăduise, *integralitatea tuturor versiunilor*. « Etaj », « subsol », ca « terminologie arhitectonică », îngreuie rezultatul acestei admirabile osteneli. Fără a mai vorbi de semne, a căror amintire nu poate urmări pe cetitor.

In ce privește, mai departe, *cuprinsul « aparatului »* —, și scurta cronologie a vieții lui Eminescu (pp. XXXIX—XL va servi [1]) —, mai culegem ca noutate din aceste note pe Franzos, din clasa a VII-a dela gimnaziul din Cernăuți, care e autorul faimoaselor schițe din *Halbasien* bucovino-moldovenească sau o rudă a lui. Unele păstrări de ortografie învechită ar avea un folos, dar și un rost pentru preferințile, interesante, ale lui Eminescu, dacă ar fi consecvente. Tot ce

[1]) La pagina XLI « veronian » pentru că era în legătură cu Veronica Micle.

e caracteristic, — și aici se arată tactul editorului —, trebuia firește păstrat. Pe mulți cari nu vor ceti « lămuririle » îi vor încurca însă numele de « Elena » și « Marta », după femeile care au întâmplătoarea favoare de a primi cel dintâi omagiu în bucățile adunate 'n caiet, și se va înțelege greu terminul nou-nouț, cum sunt și altele la un editor care e însuși un scriitor cu originalitate răspicată, de « submanuscript »[1]. Când se ia sdrobitoarea sarcină de editor al unui astfel de poet, trebue și sacrificiul, fie el și greu, al unei despersonalizări.

Fiecare bucată își află și lămuriri istorice, de sigur bine venite. La ele încă e câte ceva de observat. Chiar dela început, dacă Eminescu a transcris *cu îndreptări*, cât de mici să fie ele, plângerea pentru Aron Pumnul, la 1870, trebuia ca *îndreptările lui să între în ediția definitivă* (cf. p. 242). Aceeași observație și pentru bucata *De-aș avea*, ale cării copilării o așează *în urma* celeilalte. Dela început poetul opune « colibele de paie », « colibele cu trestii » dela Dumbrăveni pentru ca, însă, « cuiburi de vultur pe stânci ce se prăval » să trimeată în domeniul romantismului. Dar precizarea, făcută de d. Leca Morariu și de Bogdan Duică, în revista *Mihai Eminescu*, I, nl. 2, și II, nl. 5, a iubirii cu « puiul cu ochi de foc, cu părul negru 'n coade », arăta o desăvârșire a visiunii prin ceața formulelor. Dar a dispărut amintirea holerei din « moartea ce răspânde teroare 'n omenire » (p. 8). Oricum, această formă, deși Eminescu a condamnat-o, ștergând-o, era de luat.

Numai *La Bucovina* (pp. 9—10), singura care mai e din 1866 pe lângă nl. 1 al ediției, arată același nivel ca și plângerea pentru Pumnul:

« Când pe bolta brună tremură Selene » e adio către țara mică în care poetul se forma. In condiții *asemenea cu ale lui Ion G. Sbiera*, alt ucenic al lui Pumnul, făcându-și pelerinagiul românesc cu bățul în mână, după exemplul lui Heine și al studenților germani cu treizeci de ani în urmă, Eminescu trece prin Dej, de unde corespondența « Familiei » arată că a scris lui Vulcan, la Blaj, *al doilea loc al formațiunii*

[1]) De ce formele nemoldovenești sau prea moldovenești de « Aglae » și « Harieta » pentru surorile lui?

sale, căci Moldovei-de-sus, a naşterii, nu-i datoreşte el decât amintirile din Alecsandri şi Bolintineanu.

E a se atribui însă şederii în Bucovina familiarizarea cu Schiller, din care traduce *Speranţa*, ca să urmeze până la 1870 cu astfel de versiuni (pp. 11—12, 254). Forma aşa de bună, cu totul deosebită de ce va scrie poetul mult timp pe urmă, înnoind originalul, e tot din 1866, dar «Misterele nopţii», cu vocabulariu bolintinianesc («auroase», «profume», delasă», şi, gerunzii acumulate), aparţine perioadei de primă formaţiune, şi tot aşa, de şi apărută mai târziu în 1868, *La o artistă*, cu data Octombre 1866.

La Blaj o schimbare se produce în spiritul adolescentului, « Ce-ţi doresc eu ţie, dulce Românie », ia din noul mediu nu numai ardelenisme, ca «pocalul», dar şi un ton sdrumicat, de o violenţă nouă. « Liliile », « sântă » din oda la Eliad-Heliade par să arăte acelaşi mediu. Dela Eliad, puţin cunoscut şi admirat în lumea moldovenească şi bucovineană, dar care între latinizanţii blăjeni rămăsese un zeu —, e anul trecerii lui prin Budapesta, la băi (p. 257) —, a luat Eminescu, în entuziasmul din «La o artistă», « după răsbumbă » al acestuia, pe al său « răsgeme ». Ceva mai târziu, în forma care *aceea trebuia reprodusă*, «lilii» e înlocuit prin «crini»; «alba Vestă», fără sens, dispare. Tot aşa dispare « turbă » al « talazurilor » înlocuit, — se pare însă că era o greşeală de tipar a « Familiei » —, cu «turburi». Şi «urletul» talazurilor s'a îmblânzit:

> Certându-se 'ntre dânşii (— ele), se scutură şi mor (p. 258).

Sfârşitul însuşi are altă amploare, deşi e neclar. Nici «blondinele» nu rămân. Motto «Os magnum (= magna) sonaturum» din versiunea corectată nu putea fi lăsat la o parte [1]).

Bucata *La moartea lui Eliad* trebuia ori să treacă aici, ceea ce era mai potrivit, ori să-şi ia locul între inedite, — dar asupra acestui punct voiu reveni. Cu « a morţii umbră slabă », această plângere din 1872 reprezintă alt avânt şi altă stăpânire:

> El n'a văzut pământul promisiei divine,
> Viaţa lui se stinse în munţii slabi şi suri
> O cupă de aramă cu coarda temerară.

[1]) Lectura « gelnic » la pagina 258 e imposibilă.

D. Perpessicius face bine puind alături judecata în presă, foarte aspră, dar dreaptă, a « stricătorului de limbă » din articolul din 1877 al aceluiași Eminescu [1]. El va îmblânzi, de altfel în momentul solemn al desvelirii, statuii, la 1881. Dar atmosfera în care trăia la 1867—72 era cu totul alta.

Declamația lui Bolintineanu reapare, pe o notă ca a byronianului Grandea, « fiul lui Byron », în « Amorul unei marmore », publicată în « Familia » din 1868, în care abundă cuvintele demodate și formele precedente. De altfel însuși Eminescu scrie: « Sept. 1865 »; bucata deci trebuia să treacă *prima*. Și aici forma din caiet era de primit: « Plaiu râzând *de* iarbă verde » e superior lui « Plaiu râzând *cu* iarbă verde »; e cu totul o altă noțiune. Pentru « O călărire în zori », o imitare după Bolintineanu, d. Perpessicius, care o înțelege venită odată cu « De-aș avea », putea culege îndemnul de a o trece și pe aceasta înaintea odei. Iar, dacă « textul e remaniat », fie la orice dată, — căci *înainte* de 1866 nu poate fi —, trebuia dată remanierea în text, nu aici, ca o variantă. De fapt în « Familia » era o încercare de copilandru, iar aici e o lucrare a unui geniu format, dar ritmul e același și unele părți sunt judecate că pot să rămâie (pp. 246—8). Greșelile de limbă poate și acelea provizorii: « ondoală », « confie », « vergină », « tandre », ca și banalele umpluturi după Alecsandri: « mândruliță », « drăguliță », « dalbe », au dispărut. Ce frumos sună:

Căci el i se uită în ochii de rază
    Și-i cântă cu dor

sau:

De-ai fi, dragă, vântul (nu: zefirul) dulce,
    Care duce
Pe'a lui àripi foi de flori,
Aș fi foaia de pe-o floare
    Și-aș zburare,
Dus de tine și-al tău dor,

[1] « Aproape tot ce a făcut Ioan Eliade, modestul învățător dela Sf. Sava, a fost caricat de Heliade-Rădulescu » (p. 263).

pentru: « pe-al tău sîn gemând de dor » (!). Și tot așa cu « te-aș cuprinde 'n unda-mi caldă », pentru « ți-aș spăla cu-o sărutare, murmurare, crinii albi ai sînului » (!) (aici: « m'aș juca cu sîni-ți goi »). Strofa următoare, frumoasă afară de « flor », merita păstrată. « 66 » dela sfârșit ar fi, nu pentru original, ceea ce cred, ci ca dată a *publicării*.

Tot din 1865, — deci încă o intervertire, față de no. 1 —, *Din străinătate*, adecă: numai din Bucovina, — e sigur, și d. Leca Morariu are dreptate —, prezintă scăpătări de limbă, ca « tenebră », « freme », « a binezice », « m'ar adoarme ». Peste vre-o patru ani poetul dă bucata care *pentru el trebuia să fie*, iar a treia formă, din 1877, e, de fapt, *o altă bucată*, care *era de pus alături*. Prima refacere e superioară restului din « Familia », dar nu cu mult. Eminescu e încă *ireal*. Și pe urmă se vor mai întâlni, în colaborație la revista din Orade, ca în *Amorul unei marmure*, formele de gerundiu și greșelile de gust « Oceanul de foc » iubește « alba vijelie ». Și se întâmpină versuri așa de inferioare ca acesta:

De-ar tremura la sânu-mi gingàșul tău mijlòc (p. 21)

rimând cu « diadem de foc ». Aici versurile celelalte nu îndreaptă nimic. Tot mai mult aș crede că Eminescu, prins în vârtejul rătăcirilor sale, dădea lui Vulcan, care-l grăbea să colaboreze, bucăți din vechiul său caiet. Aici nu ni vine din partea lui niciun element de datare a concepției.

Aceasta se învederează și prin aceea că *Junii corupți*, cu ce au bun și rău, de și tipărită la începutul anului 1869, *e tot din 1866*, cum o dovedesc aluziile la lupta pentru întregirea de Stat a Italienilor, « poporul-împărat » [1]). Dar sunt aici și accente energice, ca *de câte ori Eminescu e prins de curentul unei epopei*. Aici doar câteva cuvinte deosebesc textul din « Familia » și versiunea pusă inutil la sfârșit și din care erau de cules doar acele minime elemente ale deosebirii. Și această fază blăjeană, cu influență mare asupra spiritului, dar aproape nulă asupra formei, se încheie cu versurile scurte către acel

[1]) Nu poate fi oribilul muntenism *càdeți* la pagina 276, nota 1, ci *cădèți*.

amic, Filimon Illea, al cărui nume, păstrat în manuscript, nu înțeleg de ce ar fi dat numai cu inițiale, după revista din Orade, în text, cu atât mai mult, cu cât e vorba de un distins jurisconsult, de origine țărănească ardeleană, care a făcut o frumoasă carieră la București. Și aici versiunea din « aparat », cu

> Viscolul iernii foame îmi cântă,
> Moarte îmi râde tot de'mprejur (p. 280),

e superioară textului, unde aceasta se aplică, fără sens, vulturului, cu care se compară poetul [1]). E remarcabilă strofa, care cuprinde localizarea, deci și data:

> Târnava, prinsă 'n galbene maluri,
> Murmùră 'n aburi gândirea sa,
> Pe când primblarea ni rătăcea
> Visări, speranțe.
>
> Ții minte oare când te 'ntrebam:
> Ce este omul? Ce-i omenirea,
> Ce-i adevărul? Dumnezeirea?,
> Și tu la nouri îmi arătai.
>
> Dar credeam ambii în adevăr,
> Sorbiam din aier ca din Dreptate,
> Priviam în soare ca 'n Libertate:
> *A fi* credeam că-i un drept de fier.
>
> Un an de lacrimi..., și tot s'a stins:
> Nu trec la oameni astfel de glume,
> Visuri sînt visuri, lumea e lume,
> Și cu ea cată să te deprinz'.
>
> Dar tot, amice, nu voiu uita
> Acele doruri tainice, sfinte...
> Farmecul vieții, îl ții tu minte
> Cum șoptia dulce, deși minția [2])?

Sunt cele mai frumoase versuri filosofice pe care le scrisese tânărul. Vulcan pare a le fi suprimat pentru prea strânsa legătură cu un student.

[1]) Rima cere moldovenescul *bată*, nu *beată* (p. 280).
[2]) Așa trebue punctuat.

E de mirare cum, în 1869, același poet a putut scrie neînsuflețita odă la moartea lui Vodă-Știrbei, ca un prinos dela « națiunea română » (pp. 28 și 283—4). S'ar zice o bucată de comandă, plătită lui ca și prietenului, Vasile Dumitrescu Păun, un bun cunoscător al versificației, nu fără spirit de măsură antică, dar de o înfățișare țigănească, pretând la ridicul, și Ioniță Bădescu, care arată a fi același ca ziaristul botoșănean, cam bețiv, ridiculizat de Gheorghe Chernbah (« Gheorghe din Moldova »), Scipione I. Bădescu:

Un Scipione aveau Romanii,
Un Scipione bun general,
Un Scipione au Botoșanii,
Un Scipione, bun gazetar.
Cu nasul roșu, cu oca 'n mână, etc.

și într'o altă epigramă, trivială. In sfârșit închinarea de la Putna către Ștefan-cel-Mare e, prin ton și țesătură, prin știința luptelor, de sigur, a lui Eminescu, care o și răspândise (pp. 499—502).

Din caietul pe care l-a botezat « sub-manuscriptul Elena » editorul scoate mai multe bucăți datate din 1866—7, apoi 1869, care-și puteau afla locul în această primă serie. Unele, ca *Serata*, cu versuri ca acestea:

Ca cerbul ce s'alță în creștet de stânci,
Urmat de săgeat' arzătoare,
E calul ce trece prăpăstii adânci,
In zboru-i puternic și mare,
Cu nara arzând
Cu coama pe vânt;
Odată 'ncă pinten l-împunge
Și-ajunge,

sunt, cu toate greșelile de limbă ale timpului, cu adevărat frumoase (pp. 454 și urm). Tot așa *Rezignațiune*, din Schiller (pp. 461—3). Mai ales însă *De ce să mori tu*, pregătire la *Mortua est:*

Dac'ai prinde àripi albe și la ceruri ai zbură,
Privind lumea cea profană cum se pierde în abis.

Sau:

O să te plâng cu vântul ce fluieră 'n ruină
În rece zborul său (p. 464).

Şi versurile cu un ritm săltăreţ, ce urmează, nu sunt fără graţie. *Când luna prin nouri* e cu totul remarcabilă [1]). Ideia frumoasă a razei care caută în mare steaua prefăcută 'n mărgăritar (pp. 370—1) merita şi altceva decât a trece la anexa «aparatului», ca şi *Ondina*, reproducând prima bucată din «Elena». Semnificativă e chemarea spre Italia (p. 481). Indemnul de coborîre a stelei e ca un întâiu acord pentru *Luceafărul* (p. 481). In *Murăşanu*, cu alte puternice acorduri (p. 484), e, ca şi în *Horia*, spiritul din Blaj. Iar *Christ* (pp. 484—5; an. 1869, Decembre) are sculpturalele frumuseţi din *Epigonii;* ea se aşează în ce a dat mai frumos poesia eminesciană. Un ton grav, deosebeşte plângerea pentru amicul Neamţu (pp. 495—6). Şi, alături, găsim uneori îndrăsnelile amoroase de adolescent cu haz.

III

Cu «Venere şi Madonă» Eminescu cel adevărat s'a născut.

Ce ni dă asupra genezei scrisului său noua ediţie?

Versiunea din această subită revelaţie genială la un tinerel de talent, pe care-l formaseră pe încetul, mai ales în şederea la Viena, lecturile din multe literaturi, are osebiri faţă de textul din *Convorbiri literare* (v. pp. 287 şi urm.) Ar părea că înlocuirea cuvintelor «o *'nvechită,* dulce veste» cu «tânără şi dulce veste, care nu e potrivită, căci poetul vorbeşte de un «ideal pierdut» dintr'o «lume ce nu mai este», şi de la care vine această veste», se datoreşte obiceiului de a corecta care domnea la *Convorbiri,* unde se glumea cu menţiunea stolerului geluitor «Io Spaco». Şi

Tu n'ai fost în lumea veche zeitate, ci femeie,

[1]) Dar greşeala de tipar *băla* pentru *bălaie* poate fi pusă lângă *cârpa* pentru *cârja.*

înlocuită cu « divinizarea frumuseţii de femeie », *nu* e în mersul ideilor, ca şi

Femeia ce şi astăzi mândră 'n lume o revăd,

Tot aşa când se tipăreşte:

A femeii ce şi astăzi tot frumoasă o revăd.

E de preferat

Rafael purtat în visuri, în gândirea-i înstelată

lui

Rafael purtat în visuri ca 'ntr'o noapte înstelată.

Dacă în manuscripte e altă versiune decât în « Convorbiri », denaturarea e însă dela Eminescu însuşi. Ambele forme erau de pus alături *în text*.

Mai relev frumuseţile din pasagiile divergente:

Căci femeia-i prototipu 'ntr'a genesei plan divin,

mult mai gândită decât: « prototipul îngerilor din senin ». Cruda « venerică beţie » e mai puternică decât « bolnava beţie », beţie sănătoasă neputând fi. Apoi « încunună cu magie » (razele), în loc de « înconjoară », « din demon făcuiu o sântă », nu un « înger » [1]). E mai multă gramatică în « zguduit de viaţa rece » decât în « dismeţit (*sic!*) din visuri rece (*sic*) ».

Prefer, iarăşi:

Parcă văd cum o bacantă, care chiue 'n beţie
De pe fruntea unui înger ia cununa de martir,
Înger mort al cărui suflet era raiu de poesie,
Când bacanta chiueşte în spasmodicu-i delir,

la

Tu îmi pari ca o bacantă, ce a luat cu 'nşelăciune
(nepotrivit cu firea bacantei)
De pe-o frunte de fecioară mirtul verde de martir
(mirtul nu e al martirilor),

[1]) Trebue Aurora, zeiţa, ca în ms. 1, nu « aurora », zorile, cu tot epitetul de « matinal ».

O fecioar' a cării suflet era sfânt ca rugăciunea
(nu rimează cu înșelăciune)
Pe când inima bacantei e spasmodic, lung delir
(ceea ce nu corespunde, ca echivalență, cu inima).

Tot splendidul adaus al pocăinții față de cea cu «ochii negri» e o creațiune postumă, venită din altă stare sentimentală, adausă la aceea ce se putea isprăvi deplin, în blăstămul aruncat celei ce nu știuse iubi.

«Epigonii» pleacă dela *Lepturariul* lui Pumnul, dela această alegere, de către profesorul cernăuțean, așa de râvnitoare, a unor bucăți literare dintre care unele atât de greu de găsit. Caracterizările entusiaste nu se razimă pe cunoștința completă a operelor înseși, și e clar că, la vrâsta și în rosturile sale, Eminescu n'avea orizontul trebuitor pentru o judecată obiectivă. Spiritul dela Cernăuți, pe care, într'o epocă mai puțin prielnică, Blajul de pe la 1870, al lui Șuluțiu, nu-l putuse schimba, domină încă.

Trebue să se admită o redactare mai veche decât acea jumătate a anului 1870 când manuscriptul e trimes lui Iacob Negruzzi, care, necetind atent *Familia*, credea că are a face cu un necunoscut care se revelează cu o — și zicem și noi cuvântul: capodoperă. Pe atunci timpul petrecut la Viena adusese o schimbare critică a gândirii. Se fac rezerve pentru Boliac, Murășanu și chiar atât de glorificatul odinioară Eliade (nu «Heliade-Rădulescu»): nu e vorba în slăvirea lor de «meritul intern al lucrărilor», ci, numai, *cel atins acum de îndoielile «Junimii» și, în mediul cel nou, pur românesc, apropiat de dânsa, dacă nu și câștigat, — ceeace nu e și nu va fi niciodată cazul* —, recunoaște doar «naivitatea sinceră, neconștientă» cu care lucrau ei. «Generația» nouă e apreciată după *Copiile* lui Iacob Negruzzi. Condamnarea ei în domeniul literar se explică prin nota de durere a unui scris care se caută încă, fără a putea găsi o formă personală definitivă, și la Nicoleanu, la Scheleti, la Matilda Cugler.

Prima formă are unele deosebiri esențiale [1]), care nu meritau, de sigur, decât însemnări în *notele textului însuși*

[1]) Ca lectură: «bune fine» (p. 296) nu poate merge: de sigur e o greșeală. Caracterizarea lui Ștefan-cel-Mare ca «leu», înlocuită cu aceea de «zimbru», era mai potrivită.

sau la « aparat ». Părerea mea că ar fi fost altă formă, pe care ar fi ciocârtit-o Negruzzi, de şi păstrez părerea pentru « conversăm »-« convorbim » şi « filosofia »-« cugetarea sacră », nu se poate susţinea după publicarea textului, dar dela un membru al « Junimii », magistratul Vasile Tassu, am asigurarea că redactorul « Convorbirilor » schimba şi pe Eminescu şi că acesta, de şi menţinându-şi discreţia, se simţea adânc jignit de aceasta (pp. 297—8). Aprobarea « ştersăturilor » prin mai multe scrisori, era numai de formă; de altfel şi d. Perpessicius admite « convenţionalismul epistolar » (v. şi p. 299).

« Mortua est » e ultima fază, cum ni se vădeşte aici, a unei foarte lungi prelucrări, pornind încă dela 1866, ceea ce ar pune-o, ca element biografic, în legătură cu pierderea iubitei dela Dumbrăveni, în anul holerei, iubită al cării nume de Elena e dat aici (p. 299 şi urm.). Prima formă e plină de nesiguranţă, de cuvinte silite şi mari icoane confuze, dar şi de mari însuşiri: « lampa ce piere veghind pe morminturi » e superioară « făcliei de veghe », « sunetul clopotului în orele sfinte », frumos în el însuşi, nu întră în imagine.

Strofele ce urmează au un sens filosofic adânc, care nu merita sacrificarea. « Ginii » de cari e vorba în a doua strofă jertfită sunt *les djinns* ai lui Victor Hugo, în *Orientale* [1]). Datată Octombre 1866, această înjghebare, mai cu totul deosebită de textul publicat, *trebuia să între în corpul definitiv al Poeziilor, la data ei.* Variantele celelalte aveau să fie date sau în prima sau în ultima formă. E interesant, pentru unele suggestii ce am făcut mai sus, că Eminescu, de şi schimbă la o dată ulterioară forma dela început, adauge textului nou tot prima dată.

Pentru « Inger de pază » (v. p. 311 şi urm.), *toate trei versiunile au dreptul de a întra în comoara lui Eminescu.* Relevez în notă pasagiul în care copila e o « frumoasă artistă », interesant element biografic (p. 314). In *Noaptea*, din 1870, o formă neîntreagă e bună numai pentru adnotarea textului definitiv.

[1]) « O parcă să-l mâie în viaţă 'nnapoi » e încă o lectură rea (p. 300).

«Egiptul» este numai un fragment dintr'o «Dioramă» *(Panorama deşertăciunilor, Memento mori)*, pe care o suggerează lui Eminescu, prin 1871, *La légende des siècles* a lui Victor Hugo. *Nu era locul a se da aici, fără osebirea întâmplătoare şi fără un înţeles real, întreaga «legendă»? De sigur că da. Influenţa venea şi dela cursurile de istorie ascultate la Viena, cum o arată nota,* cu ştiri care nu vin din cărţi tipărite [1]). Se dau versiunile felurite, dintre care unele au valoarea necesară pentru a trece în notele textului [2]).

Nu ştiu dacă monologul de singurătate al «Sărmanului Dionis» merita să fie desfăcut din romanul de care e nedeslipit şi *are sens numai în el.* Căzând între bucăţi de o înaltă ideologie, această înşirare de mizerii, cu ploşniţe cu tot, face o foarte rea impresie. Aceasta, de şi în manuscripte gestul de indignare pentru condiţiile materiale nedrepte şi umilitoare ale celui întors prin Botoşani şi Iaşi apare deosebit, supt titlul *Sărmanul poet,* şi cu toate că din nenorocire corespunde aşa de mult realităţii (a se nota şi, într'o versiune: «Soarta ce în România la poeţi li-i pregătită»). Şi aici ambele versiuni au acelaşi drept, reprezintând acelaşi stadiu din evoluarea stilului.

Starea de spirit din această fantazie, mai dureroasă decât glumeaţă, arată că, de la Viena, Eminescu, în aşa de triste împrejurări, nu lucrase nimic. Deci în April 1873 el dă la revista care-l reţine, în măreţul *Inger şi demon,* tot o inspiraţie din anii dela Viena. O primă formă, de tipărit în text întreagă, are data de Decembre 1869. Poetul vorbeşte în numele său, nu în a treia persoană. *E o icoană din domul bisericii Sfântului Ştefan.* Concepţia se va schimba, evoluând către un sens social, revoluţionar. Nu mai e vorba deci de studentul străin care priveşte în biserică, nevăzut, pe frumoasa fată blondă care se roagă. Răsare contrastul între «regina»,

[1]) Clopotele care sună noaptea supt mare,—vin dela legenda lacului dorohoian dispărut.

[2]) De mare interes fragmentul descriptiv *Avatarii Faraonului Tlà,* (pp. 324—5). Şi aici scotocirea din ziarele vremii, pe care n'am putut-o face, reconstituie atmosfera timpului. Din *Musa dela Borta-Rece* a lui Mihail Zamphirescu, Biblioteca Institutului de Istorie Universală are încă un exemplar. «Bufoneria» în adevăr e spirituală şi se vede ce puteau da poeţii artificiali ai vremii dacă se coborau în domeniul realităţilor. E o notă de bucureştenism care nu e nouă şi va avea un mare viitor.

«fiica de rege» şi între revoluţionar. *Icoana lui Lassalle în iubirea cu Elena von Dönnigen, impusă atenţiei şi prin căsătoria cu Iancu de Racoviţă, se pare a fi provocat această opoziţie de situaţii şi de suflet. E însă şi o amintire a Comunei parisiene, care-l va urmări până la «Impărat şi proletar», în care, tot la Viena, în ciclul «Dioramei» va înfăţişa căderea lui Napoleon al III-lea şi ideologia dărâmătorilor unei stăpâniri luxos conrupte.* Se poate întâmpla să i se fi cerut la «Junimea» strict conservatoare suprimarea strofelor dela pagina 338, cu negarea dumnezeirii şi atacarea întregii ordine de lucruri, parte pe care, într'o altă formă stilistică, Eminescu o va păstra pentru marea frescă de mai târziu a revistei sociale. *Toată această parte ar fi trebuit să între în text, ca o creaţiune de sine stătătoare.*

Intre cele două manifestări ale spiritului rebel al vremii se intercalează *Floarea Albastră* (nu se poate să fie din «Berlin—Iaşi» ridicula poezie, datând de sigur înainte de orice mai cunoaştem din această lungă şi grea evoluţie, dela paginile 341—2). Gh. Bogdan-Duică avea dreptate: în această reminiscenţă târzie, *poate datorită trecerii prin casa părintească*, e tot prima iubire:

Şi te-ai dus, dulce minune,
Şi-a murit iubirea noastră.

Ultimul vers: «Totuşi este trist pe lume», poate să pară numai unui neînţelegător pentru «*Totul* este trist pe lume». Cine ştie puţin moldoveneşte şi are simţ sufletesc va pricepe. Din variantă strofa cu «La Plata» se putea da în parenteze: ea a fost poate suprimată de Negruzzi.

Cu titlul de «Proletarul» sau *Umbre pe pânza vremii*, «Impărat şi proletar» are mai multe variante, pe care ajungem a le cunoaşte, cu problemele ce deschid. *E de sigur după biruinţa Versaillesilor; o arată intreaga atmosferă.* Strofele suprimate trebue neapărat adause în paranteze. Nimic nu poate fi sacrificat din acest imn al revoltei.

Aş crede, după cuvintele, ca *nonne*, cuprinse în «Făt-Frumos din tei», cu a sa Blanca şi mănăstirea Sfintei Ana, că poezia e o traducere din limba franceză (v. p. 362).

Adaug că « a cânta în cor » este un obiceiu frumos, că numai în Franța e obiceiul « logodirii cu Domnul din leagăn », că « papucii de mătasă » din versiune nu se potrivesc cu făpturile dela noi, că « elfii » izvorului trădează aceeași origine și că Făt-frumosul cu « corn de-argint la șold » e un cavaler din Apus. Inchinarea la biserică, necesară pentru o bastardă, e și ea datină străină. Ca formă, ambele versiuni, deosebite, meritau tipărite în text, în loc de a găsi loc în notă. Ambele, și mai ales ceea apărută în *Convorbiri*, la 1875, cu *o desvoltare care e originală a lui Eminescu*, sunt printre cele mai frumoase bucăți ale poetului. Cred că traducerea și prelucrarea s'au făcut după întoarcerea în țară.

« Melancolie » e pusă de interpret între 1868, în ce privește ideia, și 1876, dată a publicării la locul obișnuit. Unele elemente vin dintr'o bizară dramă *(Mira)*, în care Ștefan-cel-Mare joacă un rol ce nu i se potrivește (p. 368 și urm.). Bucata de la pp. 338—9, cu alt ritm, putea fi trecută *în text* la data ei, ca și cea, fără schimbare în forma tehnică, dela pp. 379—80. Aceasta din urmă, cu multe imperfecții, cuprinde notația « obositului creier », *ceea ce ar lua formei definitive valoarea biografică*. Dar, cum, în tot acest timp dela revenirea în țară, Eminescu n'a dat în poezie nimic, *fenomenul însuși* al oboselii rămâne.

Tot din caietele dela Berlin scoate Eminescu cele trei bucăți în măsură trohaică pe care le dă în 1876. Ele nu pot fi trecute toate la epoca legăturii cu Veronica Micle. La prima nu se vede ce ar fi adaus această pasiune. Versiunile sunt potrivite doar pentru note. *Marelui moment de singură adevărată iubire-i aparține numai « Dorința »*, ale cării forme toate, multe, după măsura iubirii ce întrupează, erau de reprodus în text (v. p. 389 și urm.). De altfel una e pe scrisoare de corespondență, cu data 10 Mart 1876 (p. 391).

Și bucata dela pagina 395 și mai ales « irmosul » cu sunet bisericesc (p. 396) își au locul, ca întovărășire a bucății cunoscute, în text.

Călin e, cum am notat-o de curând, cu prilejul reprezintării la Teatrul Ligii Culturale a *Sacuntalei* lui Calidasa, inspirată

de poemul indian al părăsirii iubitei pentru a o regăsi prin recunoaşterea emoţionantă a copilului crescut mare. Acuma văd că regretatul mieu tânăr prieten şi cumnat, Alexandru Bogdan, mort în Marele Războiu, la Zumina, în Galiţia, văzuse aceeaşi apropiere (*Transilvania*, 1909, p. 389). Ca tot ce spune familia, şi originea indicată la pagina 398 (maica dela Agafton cu povestea), e falsă. Forma de basm în care e redată povestirea la Berlin, între 1873 şi 1874, nu implică şi originea populară (p. 399). S'a publicat în «*Convorbiri*», *după zguduirea învietoare şi înnoitoare, care a jucat un aşa de mare rol la Eminescu*, numai în Novembre 1876, şi nimic nu ne autorizează a crede că au fost forme anterioare. Gazelul, pus ca motto, e ca o salutare de dragoste pentru iubită, căreia astfel i se închină una din marile minuni ale acestei poezii. Eminescu însuşi, într'un manuscript, îi zice: « dedicaţie » (v. p. 421 şi urm.).

In variante (ca la p. 409) sunt părţi pe care neapărat, cu lăsarea părţilor comune, le cere textul. Şi, tot aşa puternicul imn de iubire din nota la pagina 415:

De-aş muri, înviiu supt ochi-ţi şi dintr'o sută de morţi.

Aşa ceva nu se aruncă în «subsolul» unui «aparat» ştiinţific...

Pentru « S t r i g o i i » (la început « Strigoiul »), s'a făcut bine publicându-se (dar tot la « aparat », după sistem) două forme manuscripte. D. Perpessicius crede că ele sunt din anul 1876, când s'a publicat în revistă poema. Sunt însă în prima unele nehotărîri de formă, şi e mai ales o lipsă de muzicalitate pe alocurea, care pun pe gânduri. Lovesc şi cuvinte poetice, odată curente, pe care poetul a isprăvit părăsindu-le, ca « amor », « reînchin », pe lângă neadmisibilul « flor ». E de toată evidenţa că, la distanţă de câteva luni, cineva nu s'a putut întrece aşa de mult. Ceea ce nu înseamnă că într'un corp al operei lui Eminescu alcătuit după alte norme aceste redactări nu-şi au locul şi rostul. A doua versiune, aceea, da, a putut preceda de aproape pe cea definitivă. Omagiul cald adus lui « Sandi » Bogdan (p. 448) onorează pe editor.

De sigur că, și în *Călin* și aici, Eminescu e urmărit, în icoana frumoasei femei blonde, de marea sa pasiune.

Pentru restul poemelor tipărite în vieața poetului sau îndată după moarte, lipsind manuscriptele, lipsește și acest atât de bogat comentariu. Trebuia măcar datarea. Urmând firul suggestiilor pe care le-a trezit această frumoasă ediție, iată ce se poate adăugi.

Insufletirea pentru iubita așa de nobil idealizată se continuă. Pe ea o cere la țară supt mireasma salcâmului. De iubirea ei l-a aprins cu săgeata, din Olimpu-i indian, zeul Kamadeva. Ea creiază, fără nicio încercare în urmă, « Povestea codrului », poetul aducând pe Veronica în adâncurile pădurii neuitate de-acasă, din Moldova-de-sus, bogată în teii așa de rari aiurea. Ea e pusă în legătură și cu farmecul codrului, care se pătrunde și de « chipul dragii lui ». Pentru dânsa reface el, în « Povestea teiului », vechea fabulă, cu calul alb și fata blondă, pe care o culesese mult înainte, dintr'o carte franceză neștiută. Toată gingășia iubirii alintate s'a adaus din această întineritoare stare de spirit. Forma nouă e de o puternică inspirație *personală*. Ea e întruchipată în *Diana*, cu aceleași « mânuțe albe de omăt » și « fața dulce și bălaie ». Pe dânsa o așteaptă « în privazul negru-al vieții icoană de lumină ». Către dânsa strigă durerea din « Departe sunt de tine », cu urmărirea chinuitoare a « norocului ce-o clipă l-a avut ». A ei e « vița galbenă de păr » pe care o găsește « în volumul ros de molii ». Trecând acasă o clipă, în vechea căsuță, impiu dărâmată, el stă de vorbă cu pădurea, care-l chiamă matern, căci altă chemare nu mai aude. Ale ei perdele le cercetează cu ochii fără ca ea să-i apară. « Sântem tot mai departe de-olaltă amândoi », spune, văzându-și iubita de odinioară cum « se pierde în zarea eternei dimineți », redactorul năcăjit și părăsit dela o foaie de partid în care-și pune credința, dar care-i cere pasiune ofensivă, nedreptate și cruzime. Și, până și din mormântul ei, el vrea, ca Arald din *Strigoii*, ca iubita să-l cheme.

O filosofie de supremă și absolută tăgăduire i se smulge, fără a mai cerceta în trecut, căci nu mai e marele meșter

tehnic al caietelor, ci un suflet care plânge în singurătate şi noapte după ce a văzut ce este traiul împărţit în iubire. Am adus înainte de curând, în *Cuget clar*, din literatura Răsăritului ceva care samănă cu măreaţa icoană a Genesei, pentru ca, la el, blăstămul cel mai cumplit asupra lui însuşi să se adauge imaginii noianului. In această filosofie de durere întră şi cântecele pentru după moarte (*Mai am un singur dor*, *De-oiu adormi*, *Nu voiu mormânt bogat*) şi resemnarea din *Glossă*.

Iubirea inspiră discutatul mic poem « Atât de fragedă », pe care, într'o situaţie de umilită părăsire de sine şi confuzie, cel trăind acuma în umbra omului de lume şi de înaltă situaţie care era Maiorescu, legat el însuşi de o familie germană înrudită, o prezintă ca un stângaciu omagiu al profesorului de româneşte unei frumoase femei tinere de inclinări literare ambiţioase şi nu fără aplecări sentimentale trecătoare, ce-i par interesante, Mite Kremnitz, care a făcut din această îndrăsneaţă privire în sus a omului cu « mânile nespălate » micul roman după care înseta. Se poate crede că ea a fost aceea pe care el o chiamă şi mai departe « mireasa sufletului său », făcând dintr' însa icoana Precistei încununate şi întrebând-o « când o să vie ». Departe, la Iaşi, bătrânul profesor Micle lasă liberă o văduvă care e femeia înzeită de dânsul; aşa cum e acuma, el îi trimete... o scrisoare de condoleanţă.

O apropiere era cu putinţă. S'ar fi « spălat » « nespălatul » în apele, pentru el aşa de curate, ale femeii pe care trudnicul muncitor cu ziua la *Timpul* o lăsase de doi ani pradă ispitelor ce veneau către splendoarea pletelor ei blonde. I s'a dat sfatul să nu încheie cu o cochetă o căsătorie care — i-ar atinge, în fericire, talentul. Să nu tăgăduiască aceasta nimeni din adulatorii postumi ai gloriilor. El s'a supus, şi a rămas deci cânele stingher pe la uşile oamenilor. După strigătul de durere că ea « nu-l înţelege », « Te chem; chemarea-mi asculta-vei ? », spune el de departe celei care-i trimete cu câteva fleacuri de cuvinte franţuzeşti papagalizate « poeziile » care erau tot sufletul lui. Stingherul visează de « mânile supţiri

și reci » care-i « acopăr ochii », de « minunea cu ochi mari și mână rece »:

> Răsai din umbra vremilor încoace,
> Ca să te văd venind: ca 'n vis, așa vii!

Din nou pădurea dela Siretiu îl chiamă, și ea întreabă de « sora viselor noastre de vară ». Iar el se închină măreției veșnic dăinuitoare a pădurii, întrebându-se numai dacă vechiul corn va mai suna pentru el. Lenau e răsfoit, ca să afle « foaia veștedă » din aceleași mâni cunoscute.

De-atunci e și plângerea pentru cea care se duce *(Te duci)*, icoana ce răsare din « valurile vremii ». Ea « să rămâie 'n floare ca luna lui April », pe când asupră-i cadă din nou osânda celui « lăsat prin străini », cu singura dorință ca, atunci când se va opri această vieață stinghere,

> ...unul, venind de mine-aproape,
> Să-mi spuie al tău nume pe 'nchisele-mi pleoape ».

Se înșiră apoi, rupte și în această ediție de la locul lor, tânguirile, de o așa de duioasă reservă, cu adânc respect pentru ce a fost, din « *S'a dus amorul* », din « *Când amintirile* », din sfâșietorul « *Adio* », din « *Ce e amorul* », din « *Pe lângă plopii fără soț* »,— unde « brațele reci » nu pot fi ale despre-țuitoarei Nemțoaice cu interes pentru psihologiile poetice, cum nici în « *Și dacă ramuri bat în geam* » —, din « *Iubind în taină* », către « copila lui cu lungi și blonde plete », din serenada « somnoroaselor păsărele », din asigurarea că, orice ar fi, ea va rămânea, pentru farmecul ei, unica *(De-or trece anii)*, din înfocata rugăciune de a i se da râvnita iubire în *Lasă-ți lumea ta uitată*, din chemarea în pădure (« *La mijloc de codru des* »). Se va ajunge astfel până la adânca fabulă dureroasă cu tâlc din *Luceafărul.*

In « *O, mamă* » întâlnim însă, a doua zi după pierderea mamei, în 1876, vremea de mângâiere a iubitei, la a cării tovărășie și în moarte se gândește. Și *tot acestui timp îi revine, oricare ar fi data publicării, și oda în care poetul se înfățișează chinuit în « tunica lui Nessus ».*

Aceluiași ciclu, al iubirii cântate și împărtășite, deci departe în urmă, îi aparțin bucățile de gingașă mulțămire, care *se cer acolo, și nu după ciclul durerii*, cum apar din răscolirea hârtiilor celui care acum își părăsi și stăpânirea vieții și a scrisului, toată mărturisirea, până la târziul « *De ce nu-mi vii* » și la imitația din Keller a stelei ce a dispărut, dar raza-i e încă vie.

In lipsa iubirii, scriitorul politic are pasiunea cauzei pe care o apără cu credință adâncă, fără cruțare și fără milă. Naționalist îndurerat de scăderea economică a poporului său, el va uni cu bogatele documente de luptă ale prozei sale de gânditor și ziarist blăstămul contra străinilor din *Doină*.

Dacă prima scrisoare, începând cu un grandios tablou al facerii lumilor, nu face decât să constate nimicnicia finală a tuturor lucrurilor, a doua e un vehement atac contra liberalilor exploatatori și paraziți, a treia, și ea din 1881, prezintă pe Mircea « cel Bătrân » și lupta dela Rovine și ca o înfruntare față de războiul de independență făcut pentru gloria unui partid, ai cărui șefi sunt prezintați într'o nemiloasă caricatură, pentru ca a patra (la început a doua) satiră să lovească în toate moravurile vremii, isprăvindu-se cu desperata proclamare a discordării sufletești:

> Ah, organele-s sfărâmate și maestrul e nebun,

asemenea cu strigătul din *Trecut-au anii:*

> Iar timpul crește 'n urma mea...
> Mă 'ntunec!

Iar a cincea, pe care el o intitula « *Dalila* », nu e decât răspunsul la părăsirea, ce părea definitivă, — deși iubita, care era să moară puțin după dânsul, i-a revenit și în timpul teribilei și desgustătoarei boli —, de către aceea pe care nimic nu i-a putut-o smulge din inima de atâtea ori rănită.

*

După această lungă şi atentă analiză iată concluziile care se impun.

Nu poate fi discutat măcar sistemul unei alte aşezări a operei imense şi confuze, versuri şi atâta proză, pe care a lăsat-o Eminescu. E păcat că legile nu îngădue a se lua măsuri contra spiritului de aventură estetic care-şi poate permite, încrezut, astfel de caricaturale denaturări.

Ordinea cronologică se impune dela sine. E însăşi desvoltarea organică a talentului, ca şi a geniului chiar, care nici ele nu procedă prin trăsnete. Ea singură permite, nu numai urmărirea ideilor şi a întregirii culturale, ci chiar aceea a progresului tehnic, foarte încet, mai ales la un popor care-şi formează limba literară pentru lucrări mai înalte sau, încă mai mult, la unul, ca al nostru, care şi-o reface în toate după ambiţioase pericole de rătăcire. E, la Eminescu, o înceată desfacere din piedecile sale, cum nu ni le putem închipui astăzi, când orice băieţaş poate «scrie bine» lucruri proaste sau lucruri nebune, — piedecile relei pregătiri şcolare, ale lecturilor de literatură viciată, ale influenţelor străine, ale unei mode generale greşite. Dacă nu se vede şirul, de o progresiune lentă, ajungem a despreţui pe un adesea ridicul Eminescu începător.

Dar, în acest fel de prezintare, nu se poate face mai departe cu totul neîntemeiata, aproape absurda împărţire între lucrurile publicate şi cele rămase în manuscript. Eminescu dădea greu, după multe solicitări, la tipar, scrisul său, pe care din vechi încercări îl pregătea din nou, după o metodă care lui, în chip excepţional, îi reuşea. Intru aceasta el rupea un ciclu aşa de important, care cere o *înfăţişare unitară*, ca al «Dioramei» istorice, cu toată filosofia ce înţelegea el să scoată din ce-i apărea, în ultima instanţă, ca o zădărnicie. După ce publicase chiar, cum e cazul cu poesiile din *Familia*, el lucra mai departe la ele. O publicaţie în volum i-a zimbit mai mult decât odată. Dacă primul plan de tinereţă, pentru care avea manuscriptul gata, în acea permanentă frumoasă caligrafie de răgaz a lui, ar fi fost executat, nu s'ar mai putea trimete în excursuri şi note ceea ce e în adevăr produsul sufletului său.

Tipărituri şi manuscript merg deci împreună, chiar dacă s'ar întrebuinţa o literă mai mică pentru ce n'a fost «gata de tipar», ci material de revizuit. *Aşa şi numai aşa avem pe Eminescu adevărat şi întreg, cu scăderi şi înălţări, iar nu un amestec fără legătură de «membra disiecta»*.

Dar, — şi în privinţa aceasta a dovedit bun simţ literar Maiorescu, nu totdeauna drept judecător al valorilor, de orice fel —, nu se pot pune una după alta bucăţi care nu ţin împreună. Dacă, în prima fază, silinţile necontenit împiedecate de formă pot merge laolaltă, îndată ce, dela 1870 înainte, se poate vorbi de o fixare a lui Eminescu, una e elaborarea poemelor narative, care, cum s'a văzut, toate pleacă dintr'o desvoltare continuă şi-şi au originile departe în trecut, şi altceva sprintena, calda noutate, în legătură cu momentele succesive ale pasiunii, din poesiile de iubire: indiferent de data apariţiei, capricioasă ori datorită amestecului, dela o vreme, a mânii străine a prietenilor, ele trebue să urmeze în a lor înfăţişare însuşi mersul patimei, dela îngânările timide la strigătele de triumf, dela acestea la sfâşierile despărţirii, la chemările în gol, la blăstămele definitivei desfaceri şi la setea de moarte, la rezignarea filosofiilor de renunţare absolută, la abdicarea vieţii înseşi. Şi, iarăşi, — a treia înpărţire —, judecata politică şi socială, aceea are a sta de o parte, cu părerea de rău că admirabilele *Scrisori* nu pot fi puse în mijlocul chiar al prozei de studii şi articole de ziar care-i este mediul firesc. Puţinele poeme care n'au nicio legătură cu vieaţa în care a trăit aşa de mult cel ce a fost socotit atât de des, prin necunoştinţă şi neînţelegere, că a negat-o în puterea gândirii budiste sau schopenhaueriene, pot veni la urmă.

Cred că un astfel de plan poate fi aprobat de oricine uneşte cu grija autenticităţii, cu gustarea frumosului înţelepciunea umană şi pietatea care se cuvine unui aşa de mare gânditor şi scriitor.

Pentru pregătirea acestei opere definitive *Academia noastră singură este şi chemată şi îndrituită*, toate celelalte lucrări nefăcând decât să-i uşureze lucrul. Ea e depozitara nepre-

țuitelor manuscripte care fără dânsa cine știe pe ce mâni ar fi încăput. Dintre colaboratorii ei au ieșit primii revelatori ai bogatului inedit: Nerva Hodoș și Ilarie Chendi, chiar dacă, din greșeală, s'a îngăduit și altora să publice de acolo ce și cum au vrut. Ea are un simț de responsabilitate care nu s'ar putea cere oricui. Ea are un curaj de răbdare ca acela al marii opere a Dicționariului. Ea dispune de elemente, necontenit înnoite, care cuprind oameni de gust, filologi și istorici, din a căror colaborare poate să rezulte ceea ce de atâta timp se așteaptă.

Toate lecturile actuale vor trebui revăzute foarte de aproape, căci sunt de sigur greșeli. Cum ineditele se prezintă în caiete făcute de Eminescu, avem o bază sigură. Când ele nu sunt decât foi răzlețe legate cam la întâmplare, grafologia trebue să-și spuie cuvântul pentru o reașezare a lor după criterii pe care numai specialiști ca d. H. Stahl le pot avea la îndemână. Atunci numai vom fi ajuns la cea mai mare aproximație a siguranței, care astăzi ni lipsește.

In cea mai apropiată sesiune generală voiu face o propunere formală în acest sens, cerând să se voteze asupra ei pentru a se ajunge la începutul unui lucru cu care de mult suntem datori, sau pentru a mă despovăra personal, — n'aș zice și pentru o curagioasă operă pe care, cu toată vârsta mea, poate aș încerca s'o iau asupra mea singur, ceea ce, recomandând aici o largă colaborație, nu doresc.

PROBLEME DE NUMISMATICĂ ROMÂNEASCĂ

DE

CONST. MOISIL
MEMBRU CORESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în ședința Secțiunii istorice dela 24 Noemvrie 1939

Cu toate cercetările ce s'au făcut până acum asupra numismaticei Țării Românești și a Moldovei, au mai rămas un număr destul de mare de probleme, care n'au putut fi rezolvate și așteaptă o soluționare definitivă.

Dintre acestea voiu pune în discuție astăzi numai două, rămânând ca treptat să mai propun și altele.

In primul rând voiu încerca să stabilesc, care a fost sistemul monetar introdus de primii noștri Domni cari au bătut monetă, Vladislav I Basarab și Petru I, odată cu înființarea monetăriilor din Țara Românească și din Moldova.

Voiu căuta apoi să identific câteva serii de monete mărunte muntene și moldovene, care după părerea mea datează din veacul XIV.

1. SISTEMUL MONETAR ÎNTRODUS ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI ÎN MOLDOVA LA ÎNFIINȚAREA MONETĂRIILOR NAȚIONALE

Nesiguranța ce învălue încă istoria noastră monetară se datorește în cea mai mare parte lipsei totale de documente privitoare la înființarea și organizarea monetăriilor naționale și la emisiunea primelor monete în Țara Românească și în Moldova.

Printre foarte puținele izvoare ce ni s'au păstrat din veacul al XIV-lea, când au început să funcționeze aceste monetării,

nu este niciunul care să conţină vreo menţiune despre acest eveniment şi cu atât mai puţin despre felul monetelor ce s'au bătut ori despre cursul lor de emisiune.

Din această cauză numismaţii noştri au fost nevoiţi să recurgă la studiul tezaurelor monetare din aceast veac, care sunt izvoare de o valoare excepţională nu numai pentru cunoaşterea diferitelor categorii de monete româneşti care s'au emis şi au circulat atunci, dar şi pentru înţelegerea relaţiilor comerciale dintre ţările noastre şi cele străine.

Dar ca toate izvoarele monumentale aceste tezaure — oricât ar fi de importante — nu pot să dea decât informaţii parţiale, care nu permit totdeauna sintetizări depline.

In faţa acestei situaţii cercetătorii în domeniul numismaticei româneşti au trebuit să facă apel prea adeseori la o metodă de investigaţie mai puţin ştiinţifică: la studiul comparativ al tehnicei monetare.

Dar această metodă lasă prea mult loc conjecturilor şi imaginaţiei şi de aceea rezultatele ei sunt foarte relative [1]).

In sfârşit trebue să avem în vedere, că până de curând nu era fixată în mod definitiv succesiunea Domnilor din veacul al XIV-lea nici în Ţara Românească, nici în Moldova şi din această cauză se îngreuia într'o măsură foarte mare identificarea pieselor, ale căror legende conţineau aceleaşi nume purtate de mai mulţi Domni.

Cu toate acestea cu ajutorul tezaurelor monetare s'a putut stabili în mod definitiv înfiinţarea monetăriei Ţării Româneşti în domnia lui Vladislav I Basarab (1364—1380) şi a Moldovei în domnia lui Petru I (1378—1393), cum şi principalele categorii monetare emise de aceşti Domni [2]).

Dar numai cu ajutorul tezaurelor şi în lipsa altor documente, nu s'a putut fixa încă, cu deplină siguranţă, sistemul monetar

---

[1]) Mai ales pentru determinarea monetelor moldoveneşti această metodă a fost utilizată atât de D. A. Sturdza, cât şi de alţi numismaţi ulteriori.

[2]) Moisil Const., *Monetăria Ţării Româneşti în timpul dinastiei Basarabilor*, în « Anuarul Institutului de Istorie Naţională » din Cluj, III p. 107 urm. (1924), şi extras p. 7 urm.; *Idem, Contribuţiuni la istoria monetăriei vechi româneşti*, în « Buletinul Societăţii Numismatice Române », XII (1915), p. 12 urm.; *Idem, Istoria monetei în România* în « Cronica numismatică şi arheologică » I (1921) p. 62 urm. şi în « Enciclopedia României » I p. 98 urm.; Docan N. *Notiţă despre monetele lui Petru Muşat*, în « Analele Academiei Române », XXX (1907) şi extras.

introdus de ei în cele două ţări odată cu începerea funcţionării acestor monetării.

Este deci necesar să reluăm această chestiune şi să cercetăm din nou, dacă nu se poate găsi o soluţiune definitivă.

Până acum s'au găsit cel puţin două spre zece tezaure monetare din veacul al XIV-lea şi anume din epoca anterioară domniei lui Mircea cel Bătrân. Ele provin parte din Ţara Românească, parte din Moldova şi parte din ţările vecine: Iugoslavia şi Polonia [1]).

Toate conţin monete româneşti de argint dela Vladislav I şi Radu I ai Ţării Româneşti şi dela Petru I al Moldovei; de asemenea 8 dintre ele conţin şi monete străine tot de argint.

Aceste monete străine sunt în marea majoritate a tezaurelor — în 9 din ele — piese dela ţarii bulgari Alexandru (1331—1365) şi Sraţimir (1365—1396); iar în restul tezaurelor — în 2 din ele — dela regii Boemiei: Venceslas II (1278—1303), Ioan I (1311—1346) şi Carol I (1346—1378); dela regele Poloniei Cazimir cel Mare (1333—1370) şi dela ducele Haliciului Wladimir de Oppeln (1377); în sfârşit dela regele Ungariei Ludovic cel Mare (1342—1382) şi dela ţarul Serbiei Ştefan Duşan (1336—1356).

Deci toate monetele străine sunt dela suverani anteriori sau contemporani cu Domnii români menţionaţi mai sus.

Dintre monetele străine, piesele dela Venceslas II şi dela Ludovic cel Mare erau groşi întregi; celelalte numai jumătăţi de groşi. Dintre monetele româneşti, cele moldoveneşti erau de asemenea jumătăţi de groşi, pe câtă vreme cele munteneşti erau parte jumătăţi de groşi, parte dinari.

Prin urmare sistemul monetar ce s'a introdus în ţările noastre cu prilejul înfiinţării monetăriilor naţionale era cel obişnuit atunci în ţările vecine — şi în cea mai mare parte a Europei — adică sistemul groşilor. Şi cum pe vremea aceea în cele mai multe ţări vecine se băteau rareori groşi întregi, ci mai ales jumătăţi de groşi, primele noastre monete au fost şi ele piese din categoria jumătăţilor de groşi.

---

[1]) Vezi mai jos lista tezaurelor.

Grosul însă era o subdiviziune a mărcii de argint, care se diviza teoretic în 4 fertuni, 24 scoți, 48 groși și 96 jumătăți de groși [1]).

In realitate numărul groșilor cari se fabricau dintr'o marcă de argint varia la infinit — după bunul plac al suveranului emitent — astfel că ajungea uneori până la 56, 60 și chiar 66 de piese, iar numărul pieselor de o jumătate de gros era dublu [2]). Prin urmare și greutatea fiecărei piese în parte diferea dela o emisiune la alta.

La rândul lor mărcile variau și ele ca greutate după localități, fapt care contribuia și el la marea diferență de greutate între piesele de aceeași categorie.

In sfârșit titlul metalului nu era nici el același în toate cazurile și pentru toate categoriile de monete.

La fiecare emisiune se fixa acest titlu prin ordonanța suveranului, pentru fiecare categorie de monete. De aceea pe lângă mărcile diferitelor localități (de Viena, de Praga, de Cracovia, de Buda, de Oradea, de Sibiu, de Alba-Iulia, de Cluj, de Bistrița, etc.), mai existau mărci pentru groși *(marca grossorum)*, pentru jumătăți de groși *(marca mediorum grossorum)*, pentru dinari *(marca denariorum)*, etc. [3]).

Pe lângă cele de mai sus trebue să considerăm ca una din cauzele diferențelor de greutate a monetelor obiceiul de a se retrage foarte des din circulație și a se înlocui cu emisiuni nouă. In cele mai multe țări din Europa această retragere din circluație se făcea măcar odată pe an, înlocuindu-se piesele în curs cu monete proaspăt bătute, care însă erau totdeauna inferioare ca titlu metalic și ca greutate celor vechi. Schimbul însă se realiza în detrimentul posesorilor de monete vechi, deoarece trebuiau să dea, în cele mai multe cazuri, două piese vechi pentru una nouă, deci două piese superioare ca valoare pentru una inferioară. In felul acesta

---

[1]) Din cauza că jumătățile de groși erau sferturi de scoți în Polonia li se spunea *Kwartnici*, nume care s'a menținut până târziu.

[2]) In Ungaria sub Ludovic cel Mare, contemporanul lui Vladislav I Basarab și Petru I, se băteau dintr'o marcă de Buda 56 groși, dintr'una de Oradea 66 groși, de Seghedin 60 groși, de Sibiu 48 groși; cf. H o m á n B., *Magyar pénztörténet*, p. 397 urm.

[3]) K i r m i s, *Polnische Münzkunde*, p. 18.

câștigul fiscului era de 100%, iar paguba locuitorilor de 50%, în afară de faptul că moneta se deprecia necontenit [1]).

Nu cunoaștem, din lipsa de documente, ce mărci se întrebuințau în Țara Românească și în Moldova în veacul al XIV-lea; iar numai studiul monetelor nu ne dă putința să lămurim această chestiune.

D-l I. Nistor în erudita sa lucrare: *Handel und Wandel in der Moldau* [2]) a ajuns la concluzia, că marca moldovenească pe vremea lui Alexandru cel Bun ar fi cântărit 171,80 gr., deci s'ar fi apropiat întru câtva de marca de Cracovia, care avea greutatea de 197,68 gr.

N. Docan, ca și alți numismați de ai noștri, au pus groșii moldovenești în legătură cu așa numiții *grossi ruthenicales*, cari s'au bătut de Wladislav de Oppeln, ca duce al Haliciului, sau mai bine cu cei emiși de orașul Lwow între 1396—1398 și cari au greutatea medie de 0,96 gr. bucata [3]).

In realitate groșii lui Petru I al Moldovei variază între 0,88—0,98 gr. ajungând unii chiar la 1,12 gr., deci pot fi considerați cu drept cuvânt ca făcând parte din categoria jumătăților de groși contemporani.

Ei reprezintă pe față stema Moldovei: capul de bour cu stea între coarne și însoțit de o rozetă și o semilună; iar pe revers un scut despicat, în primul cartier fasciat, în al doilea presărat cu 2, 3, 4, 5, 6 sau 7 flori de crin (Fig. 1-2).

Legendele sunt totdeauna în limba latină: † SI M PETRĪ WOIWOD, pe față; † SI MOLDAVIENSIS, pe revers.

In documente monetele moldovenești sunt numite groși (*grossi*, гршии).

Cât privește monetele lui Vladislav I Basarab trei serii întrunesc și ele condițiile jumătăților de groși, variind ca greutate între 1,13 gr.—0,96 gr. Deci trebue să le considerăm și pe ele ca făcând parte din sistemul groșilor.

Aceste serii prezintă următoarele tipuri:

1. Cruce mare fleuronată, având în cantoane stele, cruciulițe sau mici flori de crin. *Rs.* Coif în profil spre dreapta,

[1]) Cf. Homan B., *o. c.*, p. 419.

[2]) Cernăuți, 1912, p. 119.

[3]) Docan N., *Notiță despre monetele lui Petru Mușat*, în « Analele Academiei Române », XXX (1907), p. 119 și extras p. 3.

având în vârf o acvilă cu aripile strânse şi capul întors spre stânga către o cruce care uneori iese dintre aripile ei (stema țării) (Fig. 3-5).

Legendele sunt în limba latină: †MONE LADIZLAI WAIWODE, pe față; TRARSALPINI, pe revers. Dar sunt şi exemplare cu legende în limba slavă: †IѠ ВЛАДІСЛАВЪ ВОЄВОДА atât pe față cât şi pe revers.

2. Scut despicat, în primul cartier fasciat, în al doilea plin (stema Basarabilor). *Rs.* Coif în profil spre dreapta având în vârf o acvilă cu aripile strânse și capul întors spre stânga către o cruce (stema țării) (Fig. 6).

3. Scut despicat, în primul cartier fasciat, în al doilea o semilună. *Rs.* Coif în profil spre stânga având în vârf o acvilă conturnată, cu capul întors spre dreapta spre o cruce. In câmpul din fața acvilei o stea, o siglă sau o scară. (Fig. 7—8).

Legendele sunt la seria 2-a totdeauna în limba latină; la seria a 3-a numai în limba slavă: †IѠАН ВЛАДІСЛАВЪ ВОЄВОДА pe față; † IѠАН ВЛАДІСЛАВ sau IѠАН ВЛАТІ pe revers.

Numele acestor monete din categoria groșilor era, după cum ne spun documentele de mai târziu, ducați [1]).

* * *

Din cercetările de până acum s'a constatat, că Petru I al Moldovei a emis numai groși și piese mărunte anepigrafe. Dar Vladislav Basarab a bătut pe lângă piese din categoria groșilor, și dinari și piese mărunte, numite *bani*.

Tipurile dinarilor sunt următoarele și ele au devenit comune și pentru dinarii urmașilor săi:

Av. Scut despicat, cu primul cartier fasciat, în al doilea plin (stema Basarabilor); *Rs* Coif în profil spre dreapta, având în vârf o acvilă cu capul spre stânga și aripele strânse, dintre cari iese o cruce (stema țării).

Legendele sunt parte latinești, parte slave, în genul celor de pe ducați. (Fig. 9—11).

Monetele mărunte ale lui Vladislav I sunt anepigrafe şi prezintă tipuri asemănătoare cu ale ducaților, cum vom vedea mai jos.

---

[1]) Cf. Moisil Const., *Monetăria Țării Românești* p. 22 (extras).

Prin faptul că monetăria Ţării Româneşti emitea trei categorii de monete, putea să satisfacă mai bine nevoile schimbului intern, căci dacă ducaţii se întrebuinţau mai ales în comerţul mare, dinarii şi banii serveau pentru transacţiile mici.

De altfel atât în Ungaria, cât şi în Polonia circulau pe lângă groşi, atât dinari cât şi piese mărunte — oboli — ceea ce înlesnea mult comerţul.

La noi rezultatul utilizării acestor trei categorii de monete a fost, că în conformitate cu tendinţa naturală de depreciere a monetei, dinarii au înlăturat groşii încă din timpul domniei lui Radu I, astfel că de acum înainte se emit numai două categorii de monete: dinarii, cari iau ei numele de ducaţi, şi banii, monetele mărunte anepigrafe.

In schimb în Moldova, unde nu s'au bătut niciodată dinari, groşii s'au menţinut până la mijlocul veacului al XV-lea.

2. MONETE MĂRUNTE DIN ŢARA ROMÂNEASCĂ ŞI MOLDOVA

In Cabinetul Numismatic al Academiei Române se găsesc un număr de monete mărunte, provenite din colecţia N. Docan, cari până acum au rămas în cea mai mare parte inedite.

Ele prezintă tipul următor, cu mici variante:

Cruce mare, având în cantoane câte o stea, iar la intersecţia braţelor câte o globulă.

Rs. Scut înclinat spre dreapta, în primul cartier fasciat, în al 2-lea o stea. Pe colţul stâng al scutului stă o acvilă cu aripile strânse şi cu capul întors spre stânga atingând cu ciocul o cruce care iese dintre aripele ei. In câmp iniţialele: ВЛ

AR. 14—15 mm. Greutatea 0,30, 0,40, 0,45 gr. (Fig. 12-14).

Iniţialele ВЛ ne îndeamnă dela început să le considerăm ca iniţialele numelui Vladislav şi să atribuim aceste piese, ca monete mărunte, domniei lui Vladislav I Basarab.

Este adevărat că în tezaurele cunoscute până astăzi nu s'au găsit astfel de monete, dar nu-i mai puţin adevărat că toate aceste tezaure conţin în special piese destinate comerţului de export, iar monetele mărunte era natural să nu se găsească între ele.

De altă parte modul cum este reprezentată stema de pe față și aspectul arhaic al acvilei sunt caracteristici evidente ale artei monetare din veacul al XIV-lea.

In sfârșit hașurile din cartierele fasciate ale scutului sunt și ele indicații ale tehnicei monetare din acest veac.

Astfel nu încape nicio îndoială, că ele sunt monetele mărunte emise de Vladislav I Basarab, alăturea de groșii și dinarii săi. Ele completează prin urmare sistemul monetar introdus de acest Domn și ne dau putința să înțelegem ce mijloace de schimb a pus el la îndemâna locuitorilor țării odată cu înființarea monetăriei naționale.

Tot în Cabinetul Numismatic al Academiei Române existau, înainte de a se trimite colecțiile în Rusia, și alte monete mărunte, dar de proveniență moldovenească. Ele se prezintau astfel:

Cruce mare având în cantoanele superioare câte o coroană mică princiară, în cele inferioare o stea și o semilună.

Rs. Cap de bour în față, cu stea între coarne și însoțit la dreapta de o rozetă (soarele) și la stânga de o semilună [1]).

AR. 12 mm. 0,45 gr. (Fig. 15).

Tipurile de pe această piesă sunt împrumutate dela o serie de oboli de ai regelui Sigismund al Ungariei (Réthy, *Corpus* Nr. 125 A, B, C, 126 și 127), cu deosebirea că acolo în cantoanele crucii sunt numai coroane.

D. A. Sturdza a atribuit aceste piese lui Alexandru cel Bun, de și monetele mărunte dela acest Domn reproduc tipurile groșilor bătuți de el. Cred însă că e mai logic să le atribuim lui Petru I pentru motivul, că au toate caracteristicele veacului al XIV-lea și de altă parte cele ungurești asemănătoare sunt din primii ani ai domniei lui Sigismund.

Documentele de mai târziu amintesc în Moldova pe lângă groși și o altă categorie monetară: *banii.* De sigur prin acest cuvânt se înțeleg monetele mărunte anepigrafe, care se utilizau pentru comerțul mic de detaliu.

Monete mărunte sau *bani* au continuat să se emită și de ceilalți Domni munteni și moldoveni din veacul al XIV-lea.

---

[1]) Sturdza D. A., în Hasdeu, *Etymologicum magnum*, III, cuv. *ban.* și tab. A, 10.

Intre altele un exemplar interesant este o piesă cu tipurile monetelor mărunte ale lui Vladislav I, descrise mai sus, dar având pe revers o legendă hibridă.

Din această legendă se disting la început caracterele slave + IѠ Р.., iar în continuare caracterele latine LT (l întors) și la urmă Д slav. Diametru 12 mm., greutatea 0,26 gr. (Fig. 16).

Și unele și celelalte din aceste litere fac parte din numele « Radu », așa cum se găsește scris pe monetele cu legendă latină și pe cele cu legendă slavă ale lui Radu I, urmașul lui Vladislav I Basarab.

Deoarece în evul mediu caracterele legendelor monetare nu erau gravate direct în stanță, ci se imprimau cu ajutorul unor ponsoane mobile, era ușor să se utilizeze de un meșter neștiutor de carte, în același timp și unele cu caractere latine și altele cu caractere slave.

Astfel putem considera această monetă măruntă ca provenind din monetăria lui Radu I și în același timp suntem în drept să presupunem, că și acest Domn a emis monete mărunte de tipurile monetelor lui Vladislav I Basarab.

TABLOUL TEZAURELOR DE MONETE ROMÂNEȘTI DIN VEACUL AL XIV-LEA

— EPOCA ANTERIOARĂ DOMNIEI LUI MIRCEA CEL BĂTRÂN —

1. *Schineni*-Tutova (1862) cu monete dela Petru I al Moldovei. (N. Docan, *o. c.* p. 152 și extras p. 36).

2. *Podolia*, localitatea necunoscută (1863), cu monete dela Vladislav I al Țării Românești, Ștefan I al Moldovei, Venceslas II al Boemiei și dela hanii Crimeei contemporani. (D. A., Sturdza, *Bibliografia numism. rom.*, în Anal Acad. Rom. XI p. 153 și 157).

3. *Câmpulung*-Muscel sau o localitate necunoscută din Prahova (1875) cu monete dela Vladislav I și Radu I ai Țării Românești și dela Alexandru și Srațimir ai Bulgariei. (Const. Moisil, *Monetăria Țării Românești*, extras p. 11).

4. *Mamorniţa*-Dorohoi (1875) cu piese dela Petru I al Moldovei şi Vladislav Iagello al Poloniei. (D. A. Sturdza, *Memoriu* în Anal. Acad. Rom. X).

5. *Mărmureni*-Bacău (1886) cu monete dela Petru I (şi Ştefan I?) al Moldovei. (N. Docan *l. c.*).

6. *Resava*-Iugoslavia (1891) cu monete dela Vladislav I şi Radu I ai Ţării Româneşti şi dela Alexandru şi Sraţimir ai Bulgariei. (Const. Moisil, *o. c.* p. 13).

7. *Oltenia*, localitate necunoscută, cu monete dela Vladislav I şi Radu I ai Ţării Româneşti, dela Petru I al Moldovei şi dela Alexandru şi Sraţimir ai Bulgariei. (*Ibidem*, p. 15).

8. *Siret*-Rădăuţi (1912), cu monete dela Vladislav I al Ţării Româneşti, dela Venceslas II, Ioan I şi Carol I ai Boemiei, dela Cazimir I al Poloniei, Wladislav de Oppeln al Haliciului şi Ludovic I al Ungariei. (*Ibidem* p. 13).

9. *Slatina*-Olt (1914) cu monete dela Vladislav I şi Radu I ai Ţării Româneşti şi dela Alexandru şi Sraţimir ai Bulgariei. (*Ibidem* p. 14).

10. *Bălaci*-Ialomiţa (1926) cu monete dela Vladislav I şi Radu I ai Ţării Româneşti şi dela Alexandru şi Sraţimir ai Bulgariei. (*Inedit*).

11. *Silistra*-Durostor (1927) cu monete dela Vladislav I al Ţării Româneşti şi Sraţimir al Bulgariei. (*Inedit*).

12. *Rachelu*-Tulcea (1936) cu monete dela Petru I al Moldovei şi Sraţimir al Bulgariei. (*Inedit*).

1.

2.

3.

4.

5.

6.

7.

8.

1—2 Groşi moldoveneşti dela Petru I. 3—8 Ducaţi (groşi) munteneşti dela Vladislav I Basarab. (3—6 cu legendă latină, 7—8 cu legendă slavă).

9.

10.

11.

12.

13.

14.

15.

16.

9—11 Dinari muntenești dela Vladislav I Basarab. 12—14 « Bani » dela acelaș. 15 « Ban » dela Petru I al Moldovei. 16 « Ban » dela Radu I Basarab.

NOTE ASUPRA JUSTIȚIEI DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ LA 1840

DE

ANDREI RĂDULESCU
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în ședința Secțiunii Istorice din 31 Martie 1939

Organizarea judecătorească în Țara-Românească a început să fie așezată pe baze occidentale prin Regulamentul Organic. Oarecare începuturi în acest sens au avut loc încă din secolul XVIII și în special prin reformele lui Al. Ipsilante, dar o organizare mai completă, după modelele europene, în deosebi cel francez, s'a înfăptuit în al treilea deceniu al secolului XIX.

O cercetare mai amănunțită a acestei organizații nu s'a făcut. Academia Română a pus ca subiect pentru un premiu: « *Organizarea judecătorească în timpul Regulamentelor organice* », dar nu s'a obținut un rezultat mulțumitor.

O astfel de cercetare este foarte utilă, în special pentru a înțelege prefacerile, care au avut loc mai târziu în acest domeniu.

Până când timpul îmi va îngădui să fac aci o comunicare mai desvoltată asupra acestui subiect, sau să public un studiu, am socotit util să vă înfățișez câteva note asupra stării, în care se găsea *Justiția, ca organizare, la 1840*.

Prin Regulamentul Organic, pus în aplicare la 1 Iulie 1831, se înființase, mai exact, se reglementase *Judecătoriile sătești*, sau de împăciuire, instituție pe care, cu titulatura de Judecătorii comunale, am păstrat-o până târziu, am desființat-o, am reînființat-o de câteva ori și acum am înființat-o iarăși, urmând să înceapă a funcționa în curând.

Tot prin Regulamentul Organic s'a creat în fiecare capitală de județ *Judecătoriile de I-a cercetare*, numite uneori « Tribunaluri » sau « Trebunaluri ». Acestea aveau competență generală, civilă, comercială, penală.

Pentru apelurile contra hotărîrilor acestor Judecătorii aveam *Divanuri judecătorești:* unul la București și altul la Craiova, care îndeplineau rolul Curților de Apel. Cel din București avea în jurisdicția sa cele 13 județe de peste Olt, iar celelealte 5 județe formau circumscripția celui dela Craiova. Fiecare avea câte 2 despărțiri: una politicească (civilă), alta criminalicească. Divanul din București era compus din 12 membri, mădulare, și anume 7 pentru secția civilă și 5 pentru cea penală. Divanul din Craiova avea 8 mădulare: 5 pentru secția civilă și 3 pentru cea penală.

Pentru apelurile în materie comercială erau două *Judecătorii de comerț:* una la București, alta la Craiova.

La București mai era și o *Judecătorie a Poliției*, pe care am reînființat-o zilele acestea.

In fruntea organizației judecătorești era *Inaltul Divan*, corespunzător Divanului Domnesc, din Moldova, care constituia a treia și ultima treaptă a instanțelor. El era compus dintr'un Prezident, care era Marele Ban, 6 mădulare și 2 supleanți. Domnul nu lua parte la judecățile Inaltului Divan.

Pe lângă acestea se mai înființase la Divanul din București, o secție, care purta titlul de *Divan vremelnicesc*.

* * *

Experiența făcută în câțiva ani și numărul proceselor a făcut să se procedeze la anumite *reforme în anul 1840*.

In luna Iunie a acelui an au fost întărite două legi, discutate și votate în Adunarea Obștească și care aduceau modificări organizării judecătorești.

Prima lege, dela 12 Iunie, se referă la *materia comercială*. Până atunci afacerile comerciale erau judecate de Judecătoriile de I-a cercetare, în primă instanță, iar în apel de Judecătoriile de comerț din București și Craiova.

Prin noua organizare, afacerile comerciale aveau să fie judecate în prima instanță tot de judecătoriile de întâia

cercetare, de Tribunale. Se făcea însă o excepţie dela această regulă pentru judeţele unde erau Tribunale de comerţ. Deci Tribunalele sau Judecătoriile de comerţ dela Bucureşti şi Craiova nu mai erau instanţe de apel, ci rămâneau ca prima instanţă. S'a mai creat însă o astfel de *Judecătorie de comerţ în oraşul Brăila*, care, liberat de sub Turci lua o desvoltare tot mai mare.

Compunerea Judecătoriilor de comerţ era aproape uniformă: 2 feţe orânduite de stăpânire, dintre care unul era Prezident şi 3 negustori aleşi dintre ei.

O diferenţă era totuşi între ele. La Judecătoria comercială din Bucureşti mai erau şi 2 supleanţi dintre care unul boier şi altul negustor ales.

Aceste Judecătorii aveau dreptul să judece « fără apelaţie » adică în primă şi ultimă instanţă, până la 1.000 lei, capete, cheltueli şi celelalte. Cu apel, deşi textul n'o spune, aveau căderea să judece pentru orice sumă.

Pentru judecarea apelurilor comerciale, în locul Judecătoriilor de comerţ din Bucureşti şi Craiova, s'a înfiinţat o Curte de Apel comercială în Bucureşti. Titlul ei era: « *Curtea comercială apelativă din Bucureşti* ». Spre deosebire de Judecătoriile de comerţ de prima instanţă, pe care le-am menţionat, în Curtea comercială de apel predomina numărul boierilor, să le zicem al specialiştilor în Drept. Această Curte era formată din 3 feţe orânduite de stăpânire, dintre care 1 prezident şi 2 negustori aleşi. Ea mai avea şi 2 supleanţi: 1 boier şi 1 negustor ales.

Curtea comercială de apel avea competenţa să judece toate apelurile contra hotărîrilor date în materie comercială în toate judeţele, prin urmare, atât cele date de Judecătoriile obişnuite de întâia cercetare, cât şi cele de comerţ, care rămăseseră acum de acelaşi grad cu cele dintâi.

Această Curte judeca definitiv « cu desăvârşire » şi — adaogă legea — « cu acele drepturi ale Inaltului Divan ». De aci rezultă, cum se va vedea, că această instanţă era ceva mai mult decât o Curte de Apel.

Termenul de apel era de 3 luni, socotit dela primirea còpiilor de hotărîri.

Hotărîrile Curții comerciale erau executorii, adică puteau fi aduse de ea la îndeplinire, dacă valoarea procesului era până la 7000 lei și dacă erau « unite », conforme cu hotărîrile Tribunalelor.

Legea prevedea și unele *norme pentru alegerea negustorilor care intrau în compunerea acestui fel de instanțe.* Ei trebuiau să fie « *pământeni, adică nesupuși la alte protecții străine* ». Se adaogă că se înțelege că au acest drept și negustorii cari au dobândit ranguri ale Țării. Se făcea o *excepție*, în această privință, *pentru Brăila.* Aci, negustorii-judecători puteau fi aleși și dintre negustorii străini. Aceștia erau, însă, datori să dea încredințare că se supun la toate îndatoririle unui judecător și că se leapădă de orice protecție străină pe timpul cât vor ocupa această funcțiune.

Dispoziția de excepție era menită să rămână în vigoare numai 10 ani. Se nădăjduia că în acest timp se vor găsi și la Brăila mai mulți negustori români.

Alegerea negustorilor rămânea să fie făcută tot după rânduelile Regulamentului Organic, « prin balotație » într'o adunare a celor mai însemnați negustori din oraș.

In acest scop, starostea de negustori, cu ajutorul staroștilor celor mai mari isnafuri din București aveau să facă o foaie de 30 negustori, cei mai lăudați pentru capitalurile, purtarea cea cinstită și buna rânduială în treburile lor. Foaia era dată Marelui Logofăt, care o iscălea și hotăra ziua alegerii. Negustorii trecuți pe acea foaie se adunau, în ziua fixată, la Casa Stàrostei și alegeau. Alegerea era întărită de Domn, pe baza raportului Marelui Logofăt, iar cei aleși intrau în slujbă, depunând jurământul.

La Craiova alegerea se făcea de 12 negustori, cei mai lăudați ai orașului.

Se mai cerea celor aleși să aibă vârsta de 30 ani împliniți și să fi negutătorit cu cinste 5 ani.

Obligația de a fi judecător era numai pentru 2 ani « căci o vreme îndelungată petrecută în slujbă publică poate să vatăme interesurile cele particulare ».

Acești judecători-negustori, ca și supleanții, n'aveau « simbrie », leafă fixată. S'a prevăzut însă în legea dela 1840 să

li se plătească după un stat cheltuelile ce fac, spre a merge la slujbă [1]).

* * *

Peste câtva timp, la 20 Iunie 1840, Alexandru Ghica întăreşte altă legiuire prin care a fost schimbată *organizaţia judecătorească superioară* [2]).

Divanul judecătoresc din Bucureşti avea o despărţire politicească şi una criminalicească, pe lângă care se adăogase Divanul vremelnicesc. Prin reforma lui Ghica, Divanul vremelnicesc a fost definitivat şi transformat în a 2-a despărţire civilă.

Divanul din Bucureşti avea astfel *două secţii civile.*

Impărţirea proceselor din cele 13 judeţe la aceste două secţii nu s'a făcut prin repartiţie egală ca astăzi, ci pe judeţe.

Despărţirea I civilă cuprindea judeţul Ilfov cu «poliţia» oraşul Bucureşti, jud. Argeş, Dâmboviţa, Prahova şi Săcueni.

Despărţirea II civilă coprindea judeţele Slam-Râmnic, Brăila, Buzău, Ialomiţa, Vlaşca, Teleorman, Oltul şi Muscelul.

Despărţirea criminală rămânea ca şi înainte pentru cele 13 judeţe muntene.

De asemenea, starea anterioară rămânea neschimbată la *Craiova*: o despărţire civilă şi una criminală.

Competenţa divanurilor era de a judeca apelaţiile din materiile şi judeţele respective.

Aceste Divanuri (Curţi de Apel) erau compuse acum din câte 5 «mădulari» dintre care unul era Prezident.

Spre a nu fi vreo îndoială, se preciza că şi la despărţirea II-a civilă din Bucureşti va fi acelaşi număr de mădulari şi de amploiaţi şi cu aceleaşi simbrii ca şi la despărţirea I-a.

Aceeaşi măsură de egalitate ca plată se lua şi la Craiova între cele două Divanuri.

Mai mult încă, se egala leafa Procurorilor dela Divanurile din Craiova cu a celor dela Divanurile din Bucureşti, ceea ce

---

[1]) Buletin «Gazetă Oficială». Anul 1840, Nr. 33, pp. 130—131.
[2]) *Ibid.*, Nr. 37, pp. 146—148.

nu exista până atunci și ceea ce nu se făcea încă pentru judecătorii dela Divanurile din Craiova cari erau plătiți mai puțin ca acei din București [1]).

* * *

O schimbare însemnată se aduce și *Inaltului Divan*, care este despărțit în două. Fiecare despărțire este compusă nu din 7 mădulare, cum prevedea Regulamentul, ci din câte 5, dintre care unul era Prezident, fiecare secție mai avea și câte 2 supleanți [2]).

Președintele secției I era Marele Ban, care va « prezidui » având singur căderile prevăzute în Regulament, ceea ce arată că el era cel mai înalt magistrat, un fel de Prim-președinte.

Competența Inaltului Divan a trebuit să fie reglementată potrivit noii orânduiri.

El nu era instanța de recurs, cum o înțelegem azi, ci avea ceva din acest caracter, dar era mai ales instanță de fond. El judeca « apelații » nu recursuri.

Judecățile nu erau împărțite pe materii, cum sunt azi la Casație și cum se năzuește tot mai mult, din dorința de specializare.

Despărțirea I avea în căderea sa apelațiile în pricini civile și criminale îndreptate contra hotărîrilor Divanului din Craiova și ale despărțirei a II-a civilă a Divanului din București.

---

[1]) Unele din aceste rândueli sunt datorite Comisiunii judecătorești din Adunarea Obştească sau acestei Adunări.

Comisiunea, compusă din N. Filipescu, Ioan Cocorăscu, Const. Belu şi C. Zătreanu, propusese la art. 1 din proiect ca Divanul civil din Bucureşti, despărţirea I, să rămână cu 7 mădulare aşa cum prevedea Regulamentul Organic, iar numărul lor pentru a judeca, am zice azi completul, să fie de 4; în caz de divergenţă să « se aştepte al 5-lea » şi hotărîrea să fie dată cu majoritatea glasurilor. Adunarea n'a primit propunerea.

La art. 2 Comisiunea a propus ca Divanurile din Craiova, fiind deopotrivă cu cele din Bucureşti ca atribuţii, toate mădularele şi amploiaţii să ia simbrii, ca şi cei dela Divanurile din Bucureşti; propunerea a fost admisă (Analele parlamentare ale României, partea I. Ţara Românească. Anul 1839—1840, p. 1043).

[2]) Cu privire la Inaltul Divan, a cărui organizare e cuprinsă în art. 3—8 din citata lege, Comisia judecătorească a Adunării Obşteşti a fost contra proiectului de a se crea 2 despărţiri şi a propus să rămână numai una singură, un Inalt Divan aşa cum era prevăzut în Regulamentul organic. Adunarea n'a admis părerea Comisiunii dar a adăogat la sfârşitul aliniatului 3 al art. 3 că acela ce se va numi Preşedinte va primi simbrie lei 2.500 pe lună (Analele parlamentare ale României. Ţara Românească, 1839—1840, p. 1043).

Despărțirea II-a avea să primească și să judece « apelațiile » introduse contra hotărîrilor despărțirii I-a civile și ale despărțirii criminalicești a Divanului din București.

Fiecare secție avea — deci — competență civilă și penală.

Judecata trebuia să se facă prin înfățișarea părților; din text ar rezulta că nu era admisă judecata în lipsă.

Hotărîrea se dădea cu majoritatea glasurilor, așa cum se prevedea și în Regulamentul Organic.

Hotărîrile nu erau definitive și executorii, cum ne-am aștepta. Ele puteau fi atacate cu apel la Domn. Termenul era de 1 lună dela primirea hotărîrii.

Apelabile la Domn erau și hotărîrile Curții de Apel de Comerț, care astfel era, din acest punct de vedere, asimilată Inaltului Divan.

Domnul nu judeca în Divan, ci avea următoarele atribuții în această materie. El hotăra executarea, punerea în lucrare a hotărîrilor Inaltului Divan dacă erau de acord cu ale instanțelor inferioare. In acest caz — deci — nu mai putea schimba nimic.

Dacă însă hotărîrea Inaltului Divan se unea, era la fel numai cu a uneia din instanțele inferioare, Domnul avea dreptul s'o cerceteze, să judece. Când o găsea dată « pe temeiu de pravilă și cu păzirea formelor legiuite » putea să dea poruncă de executare.

Se putea întâmpla, însă, ca o hotărîre a Inaltului Divan să fie dată cu o greșită aplicare de pravilă, sau cu nesocotirea formelor legale, sau să nu se unească, cu niciuna din hotărîrile instanțelor inferioare. Asupra acestor chestiuni aprecia și decidea Domnul dar nu judeca el ca altădată. El hotăra numai trimiterea cauzei pentru o nouă cercetare la o instanță nouă, la Inalta Curte de Revizie reînființată prin această lege [1]).

* * *

Inalta Curte de revizie nu era în realitate o instanță nouă, formată cu alți judecători, ci o reunire a instanțelor superioare: Inaltul Divan și Curtea apelativă comercială.

[1]) Analele parlamentare. Țara Românească. Anul 1833—1834, pp. 43 și 497—499.

Ea era formată din două despărţiri ale Inaltului Divan, sau dintr'o despărţire a acestui Divan unită cu Curtea de comerţ. In compunerea eì nu trebuia să intre instanţa care judecase pricina supusă noii examinări. De asemenea nu puteau face parte din Inalta Curte de revizie judecătorii-negustori dela Curtea de comerţ. Numărul membrilor acestei instanţe era de cel puţin 9. Când se reuneau cele două secţii ale Inaltului Divan numărul acesta era uşor de realizat. Când însă se reuneau o secţie a Inaltului Divan şi Curtea de Comerţ erau numai 8 membri titulari; în acest caz completarea se făcea cu supleanţii lor, bine înţeles nu cu negustcrul supleant. Motivul îndepărtării acestuia era că se judecau în genere chestiuni de drept iar nu de fapt.

Convocarea Inaltei Curţi se făcea de Marele Logofăt al Dreptăţii; el însă nu mai avea drept să intre în numărul judecătorilor, ca mai înainte; el nu putea nici să fie faţă la judecată [1]).

Hotărîrea se da tot cu majoritatea glasurilor.

De astădată Domnul nu mai avea dreptul la vreo modificare sau la o nouă trimitere; el o întărea şi da poruncă să fie executată.

Inalta Curte de revizie — cum se vede — se asemăna oarecum cu organizaţia Secţiilor-Unite ale Curţii de Casaţie.

Faţă de crearea acestei instanţe nu mai era nevoie de *Sfatul consultativ*, în fruntea căruia a stat multă vreme Logofătul Nestor. Acest Sfat, care dădea consilii Domnului, cu privire la întărirea hotărîrilor, a fost desfiinţat.

[1]) Comisia judecătorească a Adunării obşteşti a fost contra reînfiinţării Curţii de revizie (art. 9—11 din lege) pe motiv că « mulţimea enstanţiilor aduc derăpănare prigonitoarelor părţi, mai vârtos că este cu totul împotriva prinţipiului Regulamentului ». Ea era de părere că « la apelaţii » să se urmeze potrivit art. 324 din Regulament.

Adunarea n'a împărtăşit părerea Comisiunii şi a primit proiectul în cea mai mare parte. In acesta însă se prevedea că Marele Logofăt al Dreptăţii lua parte la judecata pricinilor trimise de Domn la Inalta Curte de revizie pentru o nouă cercetare. Adunarea n'a acceptat această dispoziţie ci a modificat proiectul în sensul că Marele Logofăt nu mai are dreptul să judece şi să hotărască în asemenea pricini şi nici să fie de faţă; el nu mai avea altă atribuţie decât de a aduna, a convoca Inalta Curte (Analele parlamentare ale României. Ţara Românească, 1839—1840, p. 1043—1044).

Hotărîrea Adunării dovedeşte năzuinţa de a înfăptui tot mai mult separaţia Puterilor.

Pentru afacerile judecătoreşti, care urmau să fie supuse Domnului, s'a înfiinţat o Cancelarie specială la Secretariatul Statului.

Punerea în aplicare a noilor reforme a fost stabilită astfel: Secţia II-a la Inaltul Divan lua fiinţă după vacanţă în toamna anului 1840, iar Inalta Curte de revizie după ce se va alcătui Curtea apelativă de comerţ.

* * *

In vederea aplicării Domnul a şi făcut *numiri la 14 August*. Nu este fără interes să arătăm cine făcea parte din instanţele superioare.

Astfel la *Inaltul Divan*, *secţia I*, au fost numiţi următorii boieri: Banul Gheorghe Filipescu, Prezident. Vornicul Teodorache Văcărescu, Vornicul Scarlat Grădişteanu, Logofătul Mihail Racoviţă şi Logofătul Ştefan Bălăceanu, mădulari. Logofătul Nicolae Suţul şi Logofătul Iordache Florescu, supleanţi. Vornicul Ion Ralet, Procuror, iar Costache Ion Filipescu, substitut.

La Secţia II a Inaltului Divan:

Luminăţia sa Banul Beizadea Costache Ghica, Prezident. Vornicul Pană Costescu, Logofătul Take Ralet, Logofătul Constandin Cornescu şi Logofătul Ioan Kocorăscu, mădulari, Vistierul Filip Lenş şi Aga Iordache Dedulescu, supleanţi. Ion Scarlat Nicolae Ghica, substitut.

Curtea apelativă de comerţ:

Prezident Vornicul Mihail Cornescu, iar mădulari: Logofătul Emanuil Băleanul, Logofătul Atanasie Hristopol, care a avut rol însemnat la întocmirea Codului Caragea, şi Constantin Brăiloiu, Procuror, care era şi profesor şi e mai cunoscut în lumea juridică.

Urmează apoi numirile la Divanurile din Bucureşti.

Secţia I a Divanului civil:

Vornicul Alecu Ghica, Prezident. Logofătul Nicolae Filipescu, Logofătul Grigorie Grădişteanu, Luminăţia sa Aga Beizadea Scarlat Ghica, Aga Ioan Slătineanul, mădulari şi Paharnicul Scarlat Roset, Procuror.

Secția II a Divanului civil:

Logofătul Ioan Văcărescul, Prezident. Logofătul Ioan Fălcoianul, Logofătul Nicolae Ghica, Aga Costache Suțu, Clucerul Grigorie Obedeanul mădulari.

Divanul criminalicesc:

Logotătul Emanoil Arghiropol, Prezident, unul din însemnații juriști ai vremii. Postelnicul Alecu Florescu, Aga Ioan Golescu, Aga Gheorghe Văcărescul, Aga Dimitrie Greceanu, mădulari. Costache Crețulescu, Procuror și Pitarul Grigorie Florescu substitut [1]).

Curtea apelativă de comerț s'a constituit mai târziu; de abia la 15 Noemvrie Domnul confirmă alegerea celor 3 negustori cari erau: Sărdarul Gheorghe Opran, Scarlat Petrovici și Pitarul Ioan Trestianu, supleant.

Tot atunci au fost confirmați pentru Tribunalul de comerț din București cei 3 negustori cari fuseseră aleși ca judecători: Pantazi Bacaloglu, Sterie Culoglu și Nicolae Teodoru, iar Hristodor Mustacof ca supleant [2]).

* * *

Cred că este util să arătăm și care era *activitatea instanțelor judecătorești în 1840*, din punct de vedere al numărului afacerilor. Avem o statistică făcută la sfârșitul lui Iunie.

Inaltul Divan avusese la 1 Ianuarie 1840 un număr de 1157 pricini. In primul semestru au fost introduse 168, așa că la 1 Iulie numărul lor era de 1325 pricini. Au fost terminate, în acest semestru, prin judecată, 54 afaceri și prin împăcare 8. Rămâneau, dar, la 1 Iulie 1263. Comparați cu peste 15.000 recursuri astăzi la Inalta Curte de Casație, afară de recursurile dela alte instanțe [3]).

Din activitatea pe luni, citez că în Ianuarie și Februarie s'au înfățișat la Inaltul Divan 28 pricini, din care au fost terminate, prin judecată, 24.

---

[1]) Buletin, 1840 Nr. 55, p. 225.

[2]) *Ibid.*, Nr. 81, pp. 329—330.

[3]) In anul 1938—1939 au fost 19.865 recursuri și au fost pronunțate 18.120 decizii.

Astăzi, *într'o singură ședință a unei secții se întâmplă să fie acest număr.*

Menționez — apoi — tot ca exemplu, că la Divanul civil din București erau la 1 Iulie, 2049 pricini. In Ianuarie și Februarie se înfățișaseră numai 19 pricini, din care au fost terminate 9 prin judecată, iar 4 prin împăcare.

Dintre *Tribunale*, citez *Oltul* care la 1 Iulie 1840 avea numai 68 pricini. Un județ însă cu multe procese era jud. *Săcueni.* La 1 Ianuarie 1840 avea 2214 pricini și până la 1 Iulie mai intrase 408; fuseseră rezolvate prin judecată 119, prin împăcare 12, apoi « date la o parte » pentrucă nu veniseră părțile la chemările făcute 992 și rămăseseră la 1 Iulie 1840 un număr de 1499 pricini.

De relevat că Tribunalul județului vecin *Prahova* avusese la 1 Ianuarie 96 pricini, se adăogaseră până la 1 Iulie 232 și rămăseseră la acea dată 107.

Judecătoria Poliției București avea însă cel mai mare număr: 3134 pricini [1]).

Orășenii Capitalei erau mai buclucași, deși deseori se impută sătenilor acest cusur.

Pentru anul 1840 avem dela toate instanțele, afară de cele sătești — date interesante în privința numărului proceselor, al zilelor în care instanțele au lucrat — căci nu lucrau în toate zilele — și chiar al absențelor judecătorilor și al motivului lipsei dela slujbă [2]).

Fără de a pretinde să se facă o comparație între vremuri și situații așa de diferite, din cele expuse se vede totuși că justiția la 1840 era destul de bine organizată și neasemănat mai puțin încărcată ca astăzi.

Când se va cerceta mai amănunțit activitatea judecătorească se va recunoaște că Justiția se înfățișa pentru acea epocă în condițiuni mulțumitoare și ca selecție și ca plată și ca înfăptuiri. Multe din hotărîrile de atunci strâns motivate și întemeiate pe capete de pravilă ar putea fi comparate cu multe din cele bune de azi.

---

1) Buletin 1840 No. 37 supliment.
2) *Ibid.* 1840 No. 39—40, 52—53, 63—64, 65—66.

Deocamdată — din această scurtă schiță — relevăm că reformele din 1840 au urmărit întărirea și îmbunătățirea Justiției. Se constată în ele și influența Apusului, în special a Franței, care devine tot mai puternică datorită juriștilor cari cunoșteau Dreptul din acea țară. Să amintim că Barbu Ştirbey era Logofătul Dreptății.

Dar se constată și ceea ce v'am mai spus altădată, năzuința nu de a copia ci de a adapta — și ca formă, ca limbă și ca fond — ceea ce împrumutam, la stările de lucruri dela noi.

Eram tocmai în epoca încercărilor.

Constatăm astfel accentuarea separației Puterilor, în special între Puterea Executivă și cea Judecătorească, dorința de a da independență magistraturii și de a asigura pe temelii solide împărțirea Dreptății.

Cercetări mai amănunțite ale textelor, aproape uitate, și ale arhivelor din acea epocă, mutate uneori fără multă socoteală ori împrăștiate, ar arăta alt aspect al Justiției de acum o sută de ani și ar dovedi cât este încă de lucrat pentru cunoașterea vieții noastre din secolul XIX și în deosebi din prima lui jumătate.

DESCENDENŢA TRANSILVANĂ A LUI GHEORGHE MAGHERU ŞI RELAŢIUNILE LUI CU ŢĂRANI SĂLIŞTENI, ÎN DEOSEBI CU FAMILIA LUI DUMITRU RĂCUCIU

DE

I. LUPAŞ
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în şedinţa dela 24 Noemvrie 1939

I

Se ştia şi până acum că familia Magheru era «originară din Transilvania», de unde ar fi venit în Ţară din cauza persecuţiunilor ungureşti [1]). Lipsea însă orice preciziune cu privire la localitatea transilvană, din care ar fi descălecat strămoşii lui Gheorghe Magheru în Sudul Carpaţilor. Lipsa aceasta m'a îndemnat să adresez P. S. Sale Episcopului Andrei Magheru al Aradului, întrebarea dacă în tradiţia sa familiară nu se păstrează vreo amintire despre înrudirea celor două familii omonime din Sudul şi Nordul Carpaţilor. P. S. Sa a binevoit a-mi răspunde la 26 Octomvrie 1939 printr'o scrisoare dând preţioase informaţiuni privitoare la originea acestei familii din regiunea Hălmagiului, din comuna Vidra (jud. Arad) «unde şi astăzi jumătate din comună poartă numele de Magheru». Dela tatăl P. S. Sale Traian Magheru, talentatul protopop al Butenilor, decedat la 1909 în vârstă

[1]) Cf. Alex. Ştefulescu, *Istoria Târgu Jiului*, Târgu Jiului, 1906, p. 282.

de 44 ani, a putut afla că această familie avea « o ramură care a trecut pe vremuri în România ».

Scrisoarea P. S. Sale Episcopului Andrei merită a fi reprodusă în *Anexe* [1]). Informaţiile din cuprinsul ei vor putea servi ca orientare în calitate de ştiri păstrate în tradiţia familiară lăsând în grija cercetărilor ulterioare să aducă, eventual, în sprijinul lor şi dovezi de altă natură, poate chiar oarecari preciziuni de ordin cronologic cu privire la timpul şi împrejurările, când se va fi produs descălecarea acestei ramure a familiei Magheru dela Vidra Hălmagiului, deci din Nordul în Sudul Carpaţilor.

Din documentele familiei se poate doar constata că la 14 Octomvrie 1665 *Vlad Magheru* şi nepotul său Petru, zis *Fleşeriu*, cumpăraseră partea de moşie a lui *Ion Toboşeriu* din hotarul Câlnicului (jud. Gorj) « dintr'o jumătate de funie mare două părţi drept bani gata taleri 39... cu ştirea tuturor moştenilor dintr'acest hotar mai sus numit Clânic » [2]). Despre acest Vlad Magheru dăinueşte încă printre bătrânii din Bârzei tradiţia că ar fi descălecat din Transilvania, împreună cu Fleşeriu şi cu un Zăvelcă, întemeietorul satului Zăvelceşti din Gorj. Conştiinţa descendenţei transilvane a rămas vie în sufletul membrilor familiei Magheru: când a izbucnit răscoala ţăranilor din Munţii Apuseni în toamna anului 1784, doi fraţi Magheru au alergat să ia parte la această răscoală, după cum rezultă dintr'un fragment de scrisoare adresată de generalul Magheru, în timpul pribegiei, nepotului său Ioniţă Gârbea rugându-l să-i trimită la Viena un act vechiu, o poruncă a domnitorului Nicolae Mavrogheni, prin care «se porunceşte ca averea fraţilor Magheru (care într'însa se arată pe nume) ce li s'au fost luat de unii — alţii pentrucă au mers în Transilvania de au luat parte în răscoala de atunci cu Horea, să li se sloboază femeilor şi copiilor, ca unii ce ei acolo şi-au luat pedeapsa cu moarte » [3]).

Bunicul generalului Gh. Magheru a fost protopopul Ioan Magheru căruia arzându-i casa şi risipindu-i-se gospodăria, episcopul Râmnicului Partenie intervine la 7 Aprilie 1769 cu

[1]) Vezi Anexa IX, 1 şi 2.

[2]) Prof. I. Magheru, *Zapis din 14 Octomvrie 7174 (1665)*, în ziarul «*Gorjanul*» din Tg.-Jiu, anul XIV, Nr. 45—46, Tg.-Jiu 8 Decemvrie 1937.

[3]) *Idem*, în «*Gorjanul*», din 27 Noemvrie 1937.

poruncă adresată protopopului Barbu din județul Gorj ca să nu i se facă «nicio supărare, măcar de un ban la câte sferturi vor ieși dela vistierie și la cele drepte și la cele îndoite, ci să fie în pace și apărat despre toate dăjdiile» [1].

Fiul omonim al acestui protopop Ioan M., tatăl generalului Magheru a fost și el hirotonit preot la 1787 «în luna lui Martie 7 zile, întru o sfântă Duminecă, când trecuse 4 săptămâni din păresimi» [2].

Fiul său Gheorghe, născut la 1802, în vârstă de 25 de ani luă parte la războiul ruso-turc (1828-29) distingându-se în lupta dela Băilești, unde Turcii suferind înfrângere grea, s'au văzut nevoiți a se retrage în Sudul Dunării. Meritele ostășești ale lui Magheru, care luptase aci cu cetele sale de aproximativ 300 panduri voluntari, au fost apreciate de însuși țarul Rusiei, care l-a decorat cu ordinul Sf. Ana în grad de cavaler, dăruindu-i și o sabie de onoare. La 10 Noemvrie 1829 boierii din Tg.-Jiu adresează o carte de mulțămire « dumnealui biv. vtori vistier Gheorghe Măgheru, boer pământean, cercat și cunoscut dă vrednic și credincios, carele și cu cavalerie s'au cinstit dela preaputernica împărăție pentru alte deosebite slujbe ostășești, ce au arătat tot în cursul acestui războiu ca să păzească orașul de făcători de rele și de primejdii cu slujitorii D-sale. După venirea D-sale la oraș, cercându-se vreo câțiva hoțomani... să-și săvârșească cugetul cel rău și cu cea peste tot ardere a orașului, i-au călcat D-lui mai sus pomenitul, i-au sfărâmat, i-au izgonit și i-au gonit până unde i-au ajuns și i-au prins, care după ale lor fapte și-au luat și pedeapsa... S'au mai ispitit și a doua și a treia oară asemenea făcători de rele să facă rău orașului și județului, dar și aceia au pățit ca și cei dintâi de către D-lui. Drept aceia pentru o acest fel de slujbă, vrednicie și credință rămâindu-i tot orașul și județul îndatorat a-l pomeni, i-am dat și această carte de mulțămire spre a fi de mare credință în toată vremea» [3].

---

[1] *Idem*, în «*Gorjanul*», din 30 Iunie 1938.

[2] *Idem, ibidem*, 30 Iunie 1938.

[3] *Idem, ibidem*, Nr. din 15 Mai 1938. Mulțumesc d-lui Dr. Gh. Magheru pentru bunăvoința ce a avut de a-mi pune la dispoziție aceste prețioase contribuții de istorie familiară și locală, publicate de regretatul d-sale frate Ioan Magheru, fost profesor la Politehnica din Timișoara.

II

Dispoziţia de luptă neînfricată şi de vitejie duhovnicească s'a afirmat cu tărie şi în acţiunea generaţiilor de preoţi răsăriţi din cealaltă ramură a familiei Magheru, din cea rămasă la vatra strămoşească în satul Vidra Hălmagiului.

In cuprinsul volumului III din monografia tipărită de profesorul Traian Mager la Arad în 1937 cu titlul *Ţinutul Hălmagiului* se pot citi câteva pagini (208—211), în care personalitatea protopopului Traian Magheru apare în lumina simpatică a « unui bărbat integru în toate domeniile vieţii: soţ şi părinte ideal, preot model, *neînfricat militant pe teren politic pentru drepturile neamului său obidit*, având pe deasupra râvna continuă de perfecţionare alături de inspiraţia poetică necesară mânuitorului de condeiu şi oratorului public, calităţi ce-l ajutară să devină repede o proeminentă figură a epocii sale în această regiune... Fire combativă prin excelenţă, susţinută de o bogată sursă de emotivitate, el a devenit un mare animator de mase, bărbat politic în accepţiunea nobilă a cuvântului... Vorbea fulgerător şi compunea versuri pe melodii uşoare care, cântate de mulţime în cor, aveau darul să electrizeze şi să îndemne la sacrificiu şi pe cei mai simpli alegători. In timpul alegerilor toată valea Crişului Alb, cât ţinea circumscripţia Iosăşelului, *trăia sub vraja cuvântului său*».

Această frapantă asemănare de caracter între luptătorul cu sabia cuvântului şi a condeiului, care era protopopul Magheru, şi între luptătorul cu spada vitejiei străbune care fusese omonimul său, generalul Magheru, în timpuri învîforate ca cele din vara şi toamna anului 1848, îndreptăţeşte afirmaţiunea P. S. Sale Episcopului Andrei că «în această notă comună... vede o tainică dovadă a descendenţei comune din aceeaşi tulpină ».

Rolul istoric al generalului Magheru în revoluţia din 1848 fiind lămurit în parte prin o schiţă biografică scrisă de Ioan Maiorescu şi prin icoana istorică, pe care o înfăţişează răposatul Septimiu Albini la sfârşitul publicaţiei de documente, tipărite de Academia Română sub titlul *Anul 1848 în Principatele Române*, nu vom stărui cu acest prilej asupra

peripețiilor lui. Ne mulțămim doar să menționăm că după prăbușirea revoluției, prin îndoita ocupație militară turco-rusească, Magheru retras cu oștenii săi spre Râmnic-Vâlcea, din tabăra dela Râureni (Câmpul lui Traian) trimitea înflăcărate cuvinte de chemare la luptă fiind hotărît la o rezistență îndârjită, iar în caz de înfrângere proiectase a trece cu pandurii săi în Transilvania, spre a se uni cu legiunile lui Avram Iancu.

Relativ la acest ispititor proiect scria d-l profesor N. Iorga în a sa *Geschichte des rumänischen Volkes* la 1905 că « dacă Magheru, pe care guvernul român îl trimisese în Valachia Mică pentru a pregăti aci o eventuală defensivă și care în calitate de general popular avea sub comanda sa aproape 10.000 de oameni, ar fi trecut de fapt frontiera spre a se împreuna cu Moții lui Avram Iancu și cu ostașii lui Urban, atunci situația militară din Transilvania ar fi luat cu siguranță altă întorsătură, mai ales în caz când generalii austriaci ar fi recunoscut și sinceritatea Românilor; dar Magheru a fost înduplecat de consulul englez să-și licențieze trupele, spre a nu primejdui situația de drept prin aplicarea forței armate » [1]).

Urmând sfatul consulului englez Colqhoun, care prin secretarul său Grant îi trimise vorbă « să nu mai piardă o zi », ci disolvându-și tabăra de panduri să se retragă « dincolo de frontierele române » — Gheorghe Magheru depusese în ziua de 28 Septemvrie 1848 comanda ce-i fusese încredințată, îndrumându-și ostașii a se întoarce în liniște la vatră, spre a nu provoca o luptă inegală cu două Puteri mari ca Rusia și Turcia. Predând apoi administratorului de Vâlcea armele și luând

[1]) N. Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes*. Gotha, 1905, vol. II, p. 295—296: « Wenn Magheru, den die walachische Regierung in die Kleine Walachei schickte, um hier eine eventuelle Verteidigung vorzubereiten, und welcher als populärer Generalhauptmann etwa 10.000 Leute unter sich hatte, tatsächlich die Grenze überschritten hätte, um sich mit den Moți des Avram Iancu und mit den Soldaten Urbans zu vereinigen, dann hätten sich die militärischen Verhältnisse in Siebenbürgen gewiss anders gestaltet, besonders wenn die österreichischen Generäle auch die Aufrichtigkeit der Rumänen anerkannt hätten. Aber Magheru wurde vom englischen Konsul zur Auflösung seines Heeres bewogen, damit er nicht durch die Anwendung von Gewalt die Rechtsstellung gefährde ».

dela acesta paşaport pentru sine şi oamenii săi, a trecut în Transilvania spre a se aşeza la Sibiu » [1]).

Autorităţile săseşti din acest oraş nu erau însă tocmai bucuroase a găzdui, în împrejurările tulburi de atunci, oameni cu faimă de revoluţionari. Cuvântarea ce a rostit Magheru în clipa, când s'a despărţit de ostaşii săi a fost interpretată ca mărturisirea unei intenţiuni subversive de a continua, eventual alături de revoluţionarii maghiari din Transilvania, lupta împotriva despotismului, reprezentat aci prin organele stăpânirii împărăteşti dela Viena şi întemeiat pe baionetele trupelor de sub comanda generalului baron Puchner. Magheru însuşi mărturiseşte că desfiinţându-şi tabăra din Câmpul lui Traian (lângă Râureni), a adresat « bravilor soldaţi şi panduri » câteva cuvinte chemându-i la un jurământ prin care se legau a se ridica din nou împotriva asupritorilor, oricând ar auzi că vreunul dintre fruntaşii mişcării revoluţionare a intrat în Ţară şi a făcut apel la dânşii. « Acest jurământ l-au făcut bieţii Români — scrie Magheru — cu toată ardoarea unui adevărat patriotism. Ei bine, ştii cum au interpretat voitorii noştri de rău acest jurământ? Au zis că eu l-am făcut cu armata ca să venim a combate pe imperiali ca pe nişte inimici ai libertăţii! Mă aflam în Hermannstadt când se lăţi vorba aceasta şi Generalul comandă a-mi notifica, că trebue să plec fără cea mai mică întârziere, de vreme ce i s'ar fi făcut comunicaţie oficială dela Bucureşti asupra cuprinderii jurământului în chestiune şi asupra planurilor mele ascunse. Astfel fuiu nenorocit, amice, şi astădată de a nu putea să taiu şi eu un Calmuc măcar; cu toate că spui că Dumnezeu îmi va acorda astă singură graţie măcar până voiu muri » [2]).

La 26 Octomvrie 1848 fu avizată primăria Sibiului că din partea Generalului comandant s'au luat dispoziţii pentru paza graniţelor Ţării Româneşti, spre a fi desarmaţi foştii luptători

---

[1]) Cf. cele publicate de Septimiu Albini despre acţiunea militară a lui Gheorghe Magheru în revoluţia din 1848, *Anul 1848 în Principatele Române*. Bucureşti, 1910, vol. VI, p. XCVII—CII. reproduse şi la I. Lupaş, *Cronicari şi istorici români*. Craiova, 1933, p. 408—416.

[2]) Gh. Fotino, *Din vremea renaşterii naţionale a Ţării Româneşti. Boierii Goleşti*. Bucureşti, 1939, vol. II (1834—1849), p. 295, scrisoare adresată lui Alecu Golescu Arăpilă, 6 Mai 1849.

din tabăra disolvată a lui Magheru, când ar cerca să treacă în Transilvania, să-și caute aci adăpost, spunându-li-se totodată să se abțină dela orice apropiere de vreun partid politic și dela orice uneltire, care ar putea determina autoritățile să-i alunge din țara aceasta. Ca nu cumva astfel de elemente să se alăture la cetele răzvrătiților maghiari, li se permitea să-și caute adăpost numai în localitățile din regiuni săsești, din cuprinsul așa numitului « pământ crăiesc », dându-se autorităților urbane și « scăunale » de aici instrucțiuni cum să-i supravegheze « exact și sever » (genau und strenge zu überwachen, auf deren Umgang und politisches Treiben vorzüglich Augenmerk zu richten) având toată atenția îndreptată mai ales asupra acțiunei lor politice.

Cu trei zile mai târziu, la 29 Octomvrie, primăria orașului Sibiu cerea Generalului comandant să nu permită nicidecum « acestor aventurieri republicani, periculoși pentru liniștea publică și pentru siguranța țării », să intre în Transilvania nefiind autoritățile de aci în stare să supravegheze și controleze, cum ar trebui în împrejurări pândite de atâtea primejdii, uneltirile politice ale unor oameni așa de suspecți [1]).

III

I-a fost deci cu neputință lui Magheru să rămână timp mai îndelungat la Sibiu. Unii dintre membrii familiei sale au căutat și găsit adăpost pe la prietenii și cunoscuții lor din comuna Săliște, unde va fi stat câtva timp și Gh. Magheru însuși înainte de a fi pornit în drumul pribegiei sale spre Apus, trecând pe la Lugoj în ziua de 29 Noemvrie 1848 [2]). In baza informațiilor păstrate în tradiția familiară a directorului Dumitru Lăpădat, nepotul țăranului Dumitru (Mitiu) Răcuciu, fost epitrop la Biserica Mare din Săliște, înregistrasem în manualul de istoria Românilor că acesta ar fi împrumutat lui Gheorghe Magheru, în situația strâmtorată de atunci, con-

[1]) I. Lupaș, *Avram Iancu*, în « *Anuarul Institutului de Istorie Națională* ». Cluj, vol. III, p. 41—42.
[2]) Gh. Bogdan-Duică, *Eftimie Murgu*. București, 1937, p. 173.

siderabila sumă de 14.000 fiorini [1]), fără a fi putut însă preciza condiţiile acestui împrumut.

Mărturisesc că am scris cu oarecare sfială acest amănunt şi cu teama, nu cumva să fie mai târziu desminţită informaţiunea culeasă *numai* din tradiţie orală.

Răsfoind recenta publicaţie a d-lui profesor Gheorghe Fotino, apărută sub titlul *Din vremea renaşterii naţionale a Ţării Româneşti, Boerii Goleşti*, am avut bucuria de a fi putut constata că informaţia, privitoare la acest amănunt istoric, nu este lipsită de temeiul adevărului, dimpotrivă ea primeşte acum un însemnat sprijin chiar prin cuvântul scris de însuşi Gheorghe Magheru într'o prea interesantă adresă trimisă din Viena la 6 Mai 1849 prietenului său Alexandru Golescu-Arăpilă, adresă pe care o încheie cu următoarele împărtăşiri de ordin personal:

« Eu, precum ţi-am spus, sunt foarte slăbit în urmarea unor friguri crâncene ce m'au trudit cinci săptămâni. Tot ce m'a întristat, este că am rămas cu o durere simţitoare de piept. Aici asemenea nu mai putem sta; şi nu ştiu cum o să poci pleca de vreme ce nimeni dintr'ai noştri n'avem de loc mijloace. Eu speram că nepotul meu Niţă [2]) îmi va aduce aci argintăria şi chipu ce mai aveam din obiectele preţioase scăpate în Transilvania, cum şi *ceva bani ce scrisesem să iee cu împrumutare dela nisce Transilvăneni ce ţin în fermagiu nisce munţi ai mei*. Dar şi aci nenorocire, căci îmi scrie Niţiu că tot ce aveam, hârtiile şi toate obiectele, precum şi nişte cai, toate mi se jefuiră de către Hunguri la intrarea lui Bem în Sibiu; asemenea şi documentele proprietăţilor mele din România. Inchipueşte-ţi, amice, strâmtoarea în care mă aflu şi neputinţa de a lua o hotărîre oarecare [3]) ».

Din cuprinsul acestor împărtăşiri rezultă deci că a fost jefuită de Ungurii lui Bem averea, pe care Magheru izbutise a şi-o transporta din Ţară la Sibiu, precum şi documentele proprietăţilor lui. Nu au dispărut însă şi actele privitoare la arenda păşunatului din muntele Petrimanu. S'au păstrat câteva

---

[1]) I. Lupaş, *Istoria Românilor*, ed. XII. Bucureşti, 1937, p. 293.
[2]) Niţă Magheru, nepot de frate.
[3]) Gh. Fotino, *o. c.* Bucureşti, 1939, vol. II (1834—1849), p. 295—296.

din ele, scrise în chirilica destul de încâlcită din prima jumătate a veacului XIX. Din cuprinsul lor putem cunoaște natura și condițiile împrumutului luat de pribeagul Gheorghe Magheru dela câțiva oieri fruntași din comuna Săliște.

In ordine cronologică aceste acte păstrate — unele în original, altele în còpii văzute și semnate de Gheorghe Magheru, — sunt următoarele:

1. Un zapis dela 18 Iulie 1829 prin care Niță sau Ion Birceanu arată că a primit dela oierii sălișteni Stan Răcuciu și Bucur Șteflea bani gata suma de 3500 lei pentru o «jumătate de strungă din muntele Petrimanu» și «pentru osteneala acestor bani să mănânce iarba în soroc de 25 de ani și atunci, când îi voi da banii, să-mi dee suhatu după cum mă voi putea tocmi cu dânșii...»[1]).

2. Alt zapis dela 9 Septemvrie 1832 prin care Toma Birceanu și ginerele său încheie cu Stan Răcuciu și cu Aleman Herția învoiala ca aceștia «să pască iarba cu vitele D-lor în treizeci de ani» pentru o arândă anuală de «una sută și zece lei și 20 oca brânză și două urde și un punt de praf și un funt tabac burunt, care aceste toate să aibă a ni le răspunde la Sf. Petru și D-lor să mănânce muntele până la sorocul cel mai sus» lăsându-i în bună pace cu vitele «fiindcă și D-lor ne-au făcut bine în multe rânduri de bani de ne-au scos muntele dela peiiște» [2]).

3. Al treilea zapis este din aceeași zi, dat de același Toma Birceanu în mâna lui Stan Răcuciu și Aleman Herția «precum să se știe că dela anul 1825 August 8 am fost luat bani de prinsoare legându-mă într'un zapis cu frate-meu Ion și acum, socotindu-mă cu numiții Ungureni, am luat partea mea de bani t. lei 1880 adecă una mie optsuteoptzeci de lei și pusei prinsoare pe o jumătate strungă, partea mea din muntele Petrimanu și când îi voi răspunde banii prinsoarei, să-mi fie muntele slobod».

4. Al 4-lea zapis e o chitanță dela 17 Iulie 1844 semnată de Costandin Birceanu despre suma de «lei una

[1]) Cf. Anexa I.
[2]) Cf. Anexa II.

sută şi douăzeci » primiţi « dela Dumitru Răcuciu pentru muntele nostru Petrimanu, ierbăritul anului următor » arătând că « aceşti bani sânt la trei fraţi şi să le dau eu la ceilalţi câte lei patruzeci, iar dimpotrivă de nu le voi da eu partea lor, să am a răspunde banii îndoiţi ».

5. Al 5-lea dela *21 August 1844* poartă semnătura lui « Gheorghe Magheru serdar şi căpitan » arătând că avea primiţi dela răposatul Stan Răcuciu ot Sălişte 9450 Lei « prinsoare pentru o strungă... din muntele Petrimanu, adecă jumătate muntele ce-l am eu statornic cumpărat dela Fraţii Birceanu, împlinindu-se acum sorocul anilor cuprinşi din contractul ce aveam între mine cu pomenitul Răcuciu m'am învoit de isnoavă cu Dumitru Răcuciu i frate-său Ioan şi Ioan Goşia, ginerele lui Stan Răcuciu, clironomi ai numitului mort Stan Răcuciu, adecă tot cu chipul ce au fost şi până acum, ca arătata sumă de bani să rămâie tot la mine prinsoare şi drept al dobândei să mănânce D-lor cu vitele iarba din această jumătate de munte a mea în soroc *de trei ani*, care se va începe din vara viitoare cu anul 1845 şi până la începutul verii din anul 1848 mai dându-mi pe fieştecare vară şi cea până acum sumă de ocă caşcaval douăzeci şi cinci şi când la împlinirea sorocului nu le voi răspunde sus însemnata sumă, se va lăsa atunci tot cu chipul acesta până la altă răspundere; iar pentru cealaltă strungă, adecă jumătate de munte ce mai este al Bircenilor şi pe care o ţin tot numiţii cu prinsoare de lei şase mii trei sute cincizeci, fiindcă şi pentru această jumătate a numiţilor Birceni sânt în tocmeală cu ei a o cumpăra şi lua statornic, îi încredinţez că după săvârşirea cumpărăturei nu voi da-o la altă parte ci tot numiţilor clironomi ai lui Răcuciu şi tot cu acelaşi chip al tocmelei de mai înainte. Cărora spre încredinţare le-am dat acest înscris supt a mea iscălitură şi asemănat cu cel care mi s'a dat mie din partea numiţilor clironomi ai lui Răcuciu [1]) ».

6. In sfârşit s'a mai păstrat o copie de pe « înscrisul » dat de Gh. Magheru în Craiova la 17 Octomvrie 1863 adeverind

[1]) cf. Anexa III.

o datorie a sa de *Lei 14,830* « cătră Mitru Răcuciu, Ioan Răcuciu, Ilie Şteflea, Ioan Goşia, Dumitru Chipară şi Vasilie Popa — câteşi 6 din Ardeal, ţinutul Săliştei şi care datorie este din următoarele condeie: lei 9450 primiţi de mine prin Dumitru Răcuciu, Ioan Răcuciu şi Ioan Goşia cu contractul meu din anul 1844 August 21 cu condiţiile cuprinse într'însul pentru jumătate muntele Petrimanu, adecă o strungă cumpărată de mine — statornică — dela răposaţii fraţi Niţă şi Toma Birceanu, care contract este adeverit şi de K. K.[1]) No. 30: lei 3500 primiţi de Niţă Birceanu pentru cealaltă jumătate de strungă a sa ce mai avea în acest munte şi zălogită în zapisul său din anul 1829 Iulie 18 cătră Stan Răcuciu şi Bucur Şteflea, doi din părinţii celor mai sus arătaţi; lei 1880 primiţi de Toma Birceanu pentru cealaltă jumătate de strungă a sa ce mai avea în acel munte şi zălogită în zapisul său din anul 1832 Septemvrie 9 cătră Stan Răcuciu şi Aleman Herţia, doi din părinţii celor mai sus arătaţi. Pentru care sume de datorie — întregeşte Gh. M.— atât cea arătată ca primită de mine, cât şi celelalte două condeie trecute în dreptul meu, mă oblig prin aceasta, că în caz de a-mi răspunde D-lor toată arătata sumă în acest an prin judecătoria locală, atunci vor urma D-lor şi în viitorul an cu tocmeala învoielei păşunei a tot muntele Petrimanu, precum s'a urmat şi până acum cu deosebire numai din contractul meu, în loc de caşcaval precum îmi da până acum, să-mi dee 30 oca brânză Nro 30, însă bună, nesmântănită, cunoscând totdeodată, că orice alte hârtii afară de acestea nu vor mai fi considerate şi spre încredinţare am iscălit » [2]).

Din cuprinsul acestor acte rezultă deci că fraţii Birceanu fuseseră în prima jumătate a veacului XIX proprietarii muntelui Petrimanu, că unul dintre ei, anume Toma, luase încă din ziua de 8 August 1825 pentru « o jumătate strungă » partea dânsului din acest munte — « bani de prinsoare » dela oierii sălişteni Stan Răcuciu şi Aleman Herţia, după cum frate-său

[1]) Kesaro-Krăiasca Starostie.
[2]) Cf. Anexa VI.

Niță luase cu 4 ani mai târziu — 18 Iulie 1829 — dela Stan Răcuciu și Bucur Şteflea.

Pentru întâia oară apare ca proprietar Gheorghe Magheru în zapisul dela *21 August 1844* adeverind că primise dela răposatul Stan Răcuciu considerabila sumă de 9450 lei ca « bani de prinsoare » pe soroc de trei ani (1845, 1846 și 1847) pentru « jumătate muntele » Petrimanu, pe care-l cumpărase dela frații Birceanu și, dacă nu va putea răspunde suma aceasta până la începutul verii din 1848 « se va lăsa atunci tot cu chipul acesta *până la altă răspundere* ».

Imprejurările vremurilor tulburi din 1848 nefiind prielnice pentru asemenea lichidări, sorocul s'a prelungit pentru anii următori, fără ca el să mai fi fost din nou fixat în vreun zapis ori, dacă va fi fost, un asemenea zapis nu s'a păstrat până în timpul de față sau n'a ieșit încă la iveală. Iar din cel semnat de Gheorghe Magheru la 17 Octomvrie 1863 rezultă că el ajunsese în stăpânirea întregului munte Petrimanu, luând asupră-și toate sumele din contractele ce încheiase mai înainte răposatul Stan Răcuciu precum și fiul acestuia Mitru sau Mitiu Răcuciu cu frații Birceni.

Astfel s'au înfiripat între Magheru și familia Răcuciu relațiuni contractuale încă din vara anului 1844, ele putând deveni trainice și de încredere deplină până în toamna anului 1848, când Gheorghe Magheru, împins de situația politică în calea pribegiei, fără perspectiva unei apropiate întoarceri în Țară, fu constrâns de împrejurări să ceară « ceva bani...». « cu împrumutare » dela pomeniții oieri sălișteni cari îi ținuseră în arendă muntele Petrimanu. In menționata scrisoare dela Viena nu este precizată suma acestui împrumut, pare însă mai mult decât probabil să fi fost egală cu cea prevăzută în contractul din 1844 sorocul căruia devenise scadent tocmai la începutul verii 1848. Din actul dela 1863 s'ar vedea că la suma de 14,830 lei ar mai fi contribuit, în afară de Dumitru și Ioan Răcuciu, încă și alți oieri sălișteni ca Ilie Şteflea, Ioan Goșia, Dumitru Chipară și Vasilie Popa, al căror nume lipsește din actele anterioare. Faptul acesta ar putea îndreptăți presupunerea că în toamna anului 1848 toți acești fruntași țărani sălișteni se vor fi întovărășit ca, punând ban lângă ban,

să poată răspunde fără întârziere cererii ce li se adresase din partea unui om, a cărui excepțională importanță dânșii erau în stare s'o înțeleagă și s'o prețuiască după cuviință.

IV

Relațiunile contractuale între Gheorghe Magheru și Dumitru Răcuciu au dăinuit aproape o jumătate de veac (până la 1892 rămânând familia acestora din urmă în folosința pășunatului din muntele Petrimanu). Din simple relațiuni contractuale, cum vor fi fost la început, ele s'au transformat în relațiuni de durabilă prietenie între cele două familii, întru cât după ce Gheorghe Magheru fu silit, cum s'a arătat mai sus, a părăsi Sibiul și Transilvania, soția sa adoua împreună cu fiica Alexandrina (măritată mai târziu cu Dumitru Haralamb) s'au refugiat la Săliște, adăpostindu-se în casa lui Răcuciu (Piața Veche Nr. 198). Alexandrina avea atunci vârsta de 23 ani și era mult prețuită de contemporani pentru cultura și sentimentele ei patriotice-entusiaste. Dr. Drăgescu în broşura intitulată *Femeia-Virtute* o laudă ca pe una care la Caracal, întâmpinase pe conducătorii revoluției cu primul drapel tricolor. Deasemenea laudă dragostea ei de frați și de părinți, precum și spiritul de sacrificiu pentru cauze naționale [1]). O prețuiau și conducătorii revoluției transilvane pentru seriositatea ei. La sfârșitul unei scrisori pe care fratele ei Gheorghe o trimitea din Paris la 12/24 Ianuar 1849 «respectabilului său părinte», generalului Magheru, Ioan Maiorescu adăuga această însemnare: «Până acum vei fi auzit că la Porțile Sibiului a fost o bătălie mare cu Bem. El a fost cuprins Blajul și Mediașul și mersese până la Sibiu. De acolo l-au bătut și s'a tras iară înapoi; mă tem că va fi ars Blajul. Causa tuturor este că n'au dat arme Românilor!! Ce vor fi făcut familiile noastre, în timpul bătăliei, nu știu. Bărnuțiu îmi zice numai în scrisoarea dela 24 că a primit scrisoarea mea către *Domnișoara Alexandrina*. Dar nu-mi spune nimic mai mult;

[1]) cf. Anexa VIII.

tocmai de aceea se vede că sunt tot în Sibiu. Mai târziu a însoţit şi ea pe tatăl-său în pribegie, continuându-şi studiile şi fiind «îngerul consolator al Românilor, cari pe atunci se aflau în Viena». De aci a trecut la 1854 în Constantinopol, iar cu 4 ani mai târziu a revenit în Ţară.

Intors din pribegie, Magheru semnează, la 2 Iulie 1858, în Târgul-Jiu o procură spre a i se restitui lucrurile pe cari le lăsase parte la Sibiu, în grija consoartei lui Ritter Gheorghe, parte la Sălişte în grija «părintelui popa Mitu Borce», precum şi în păstrarea lui Mitu Răcuciu la care s'a aflat o ladă mare de căruţă închisă, legată cu fier... având într'însa pe lângă sineturi, condici şi alte hârtii interesate ale casei mele, şi următoarele: 5 sau 6 bucăţi de pistoale, unele cu argint pe dânsele, 2 iatagane turceşti, unul mare altul mic, cu tecile de argint şi sabie cu mâner şi teacă de argint şi alte lucruri»...

Fiul epitropului Dumitru Răcuciu studiind liceul şi academia de drept în Sibiu, însoţea în timpul vacanţelor de vară pe tatăl său în drumurile pe la stâna din muntele Petrimanu (lângă Lotru), unde avea ocazie să petreacă zile senine în societatea familiei Magheru. Aci s'au înfiripat relaţiuni de prietenie între el şi fiul generalului Magheru, Romulus, al cărui instructor particular a devenit pentru câtva timp.

« Cu plăcere îmi reamintesc, cum la umbra brazilor din muntele Petrimanu făceai instrucţia fiului meu Romulus » — îi scria mai târziu Gheorghe Magheru advocatului Dr. Dumitru Răcuciu la Sibiu. « Iar recunoştinţa care-l lega pe fiul său de advocatul Răcuciu, o dovedeşte, între altele, şi vizita pe care acesta ţinu s'o facă fostului său instructor, la Sibiu în anul 1879 când trecu prin Ardeal Domnitorul Carol I în suita căruia se găsea, ca aghiotant, şi maiorul Romulus Magheru » [1]).

Pentru a cunoaşte calitatea sufletească a unuia dintre prietenii sălişteni ai generalului Magheru, fie-mi îngăduit a prezenta aci câteva informaţiuni publicate anul trecut în excelenta revistă braşoveană *Ţara Bârsei :*

---

[1]) Cf. Axente Banciu, *Dumitru Răcuciu*, în revista « Ţara Bârsei », 1938, p. 27.

Bătrânul Dumitru Răcuciu (decedat la 1884 în vârstă de 75 de ani), trimise doi fii ai săi la școli mai înalte în Sibiu; unul din ei, Ioan muri ca elev în clasa a VII-a de liceu; al doilea Dumitru termină liceul și academia de drept, împlinind împreună cu colegul său Moise Branisce, tatăl lui Valeriu Branisce, funcțiunea de stenografi români la Dieta sibiană din 1863—1864. O interesantă amintire înregistrează profesorul Axente Banciu despre elevul de liceu Dumitru Răcuciu care pe lângă materiile cerute de programa școlară « se îndeletnicea și cu deprinderea stenografiei; îndeletnicire destul de grea, lipsind pe atunci manualul de stenografie română pe care să-l poată consulta.

« La hotărîrea de a se perfecționa în această scriere va fi contribuit, probabil, și următoarea întâmplare: Cu ocazia unei inspecții a învățământului religios, Șaguna întrebă pe protopopul Ioan Panovici, care preda religia, dacă e mulțumit de felul cum se poartă elevii.

— Se poartă bine, Excelență, afară de unul,— răspunse acesta.

— Care-i acela? — se interesă Șaguna.

— Al din banca X — precizează catihetul arătând pe elevul Dumitru Răcuciu.

— Da' ce face?

— De câte ori le vorbesc, în loc să asculte, el face *zodii*.

— Ce *zodii* faci băiete? — întrebă curios Șaguna apropiindu-se de Răcuciu.

— Incerc să stenografiez lecțiile de religie,— răspunse elevul, bucuros de întrebare.

— Și poți? — îl descoase Șaguna și mai curios.

— Incă nu bine, dar cred c'o să pot cu vremea, fiindcă cunosc stenografia germană.

— Bine băiete. Să faci *zodii* și mai departe! — își încheie Șaguna dialogul cu Răcuciu, spre marea nemulțumire a părintelui Panovici, care se aștepta la o mustrare nu la o încurajare a zodiacului său elev.

Pus la adăpost, prin încurajarea lui Șaguna, față de mustrările profesorului, Răcuciu își continuă și perfecționă « zodiile », iar după terminarea liceului și a academiei de drept, bizuin-

du-se pe această încurajare şi pe protecţia marelui Mitropolit, îndrăsni să i se prezinte cerându-i un ajutor ca să poată pleca în Austria pentru luarea doctoratului.

« Ţi-l dau, fiule — îi răspunse Şaguna — dar numai după ce vei scrie un manual de stenografie pentru Români. Că de dus, te duci, dar nu pot şti, dacă nu cumva te hotărăşti să rămâi pe acolo şi să uiţi de a mai scrie manualul, de care avem trebuinţă » [1]).

Manualul cerut de Şaguna a fost tipărit la 1864 în tipografia înfiinţată de acesta la Sibiu [2]) purtând titlul: «*Stenografia Română după sistemul lui Gabelsberger* de *Demetriu Răcuciu* stenograf român al dietei Transilvaniei, etc».

Autorul era atunci « jurist în anul al IV-lea » la academia de drept din Sibiu, după cum rezultă din petiţia sa adresată la 16 Decemvrie 1863 « cătră înaltul c. r. Guvern al Transilvaniei » pentru a i se da voie să asculte anul IV (1863—1864) ca privatist [3]) ».

Cartea e dedicată « Treimei politice a naţiunei române din Transilvania (Mitr. Alex. Sterca Şuluţiu, Episc. Andrei Baron de Şaguna şi Ladislau Basiliu Poppu) având ca motto aceste stihuri din Martial:

> « Currant verba licet, manus est velocior illis,
> Nondum lingua, suum dextra peregit opus ».

Intr'o prefaţă de 6 pagini semnată în Sălişte la 14/2 Martie 1864 arată autorul motivele care l-au îndemnat să publice « acest opuscul » aruncând o privire istorică asupra desvoltării acestei arte numite *stenografie*, pe care « Românii — cu puţine excepţiuni — încă nici după nume măcar nu o cunosc ». Incă din primăvara anului 1863, când se ţinuse la Sibiu marele congres naţional al Românilor din Transilvania, fusese rugat D. Răcuciu să nu ţină ştiinţa stenografică numai pentru sine, ca nu cumva odată cu el « şi ea să devină uitată », ci să se străduiască «a da lecţiuni din această

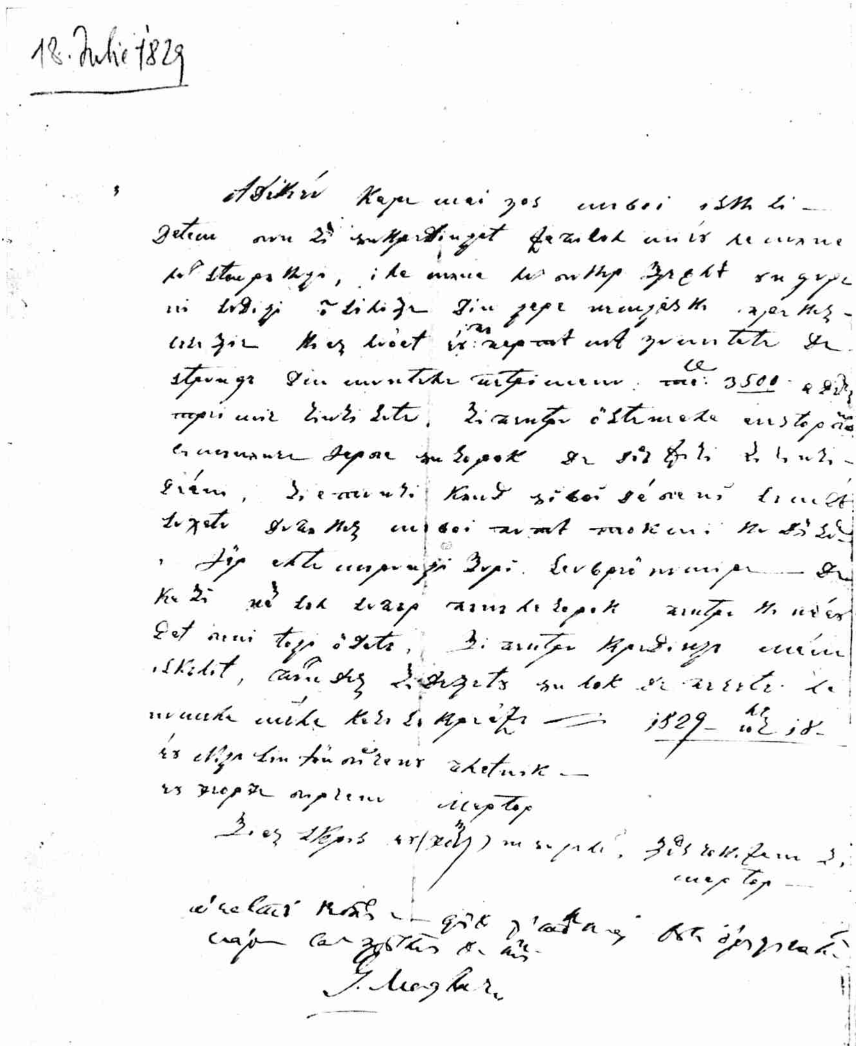
[1]) *Ibidem*, p. 23—24.
[2]) I. Lupaş, *Mitropolitul Andrei Şaguna*, ed. II. Sibiu, 1911, p. 150.
[3]) cf. Anexa VII.

artă » şi altora. Neavând timp să dea « lecţiuni publice », s'a socotit obligat « să depună experienţele sale în stenografia română, atât teoretic cât şi practic, într'o cărticică, cu care în mână... carii nici măcar idee de stenografie nu au, să poată învăţa această artă frumoasă şi folositoare în cel mai scurt timp ». Pe cei ce « nu vor afla acest opuscul ca absolut (desăvârşit) — îi roagă, să considere că nu a avut antecesor în stenografia română, că tot începutul e greu şi că e cu mult mai uşor de a critica un op făcut, decât de a-l face « însuşi mai bun ». Orice greşeli îi vor fi semnalate din orice parte competentă « le va primi cu mulţămită şi le va îndrepta ca să-şi perfecţioneze lucrarea ştiind că « însuşirea de a se perfecţiona o au toate lucrurile omeneşti ». Autorul avea mângăierea că în împrejurările de atunci « a făcut cât a putut ».

De încheiere ţinea să-şi exprime faţă de generosul său protector gratitudinea în felul următor: « Mă simt îndatorat şi nu mă pot reţine, a aduce totdeodată aci în public adânca-mi mulţămită Excelenţei Sale Andrei baron de Şaguna, carele ca un bărbat ce totdeauna a fost cel dintâi în îngrijirea de a înainta orice întreprindere de comun folositoare şi fără a cărui sprijinire şi încurajare astăzi nu ar fi stenografi de limba română în Austria,— a avut generozitatea, care totdeauna îl caracterizează, de a-mi tipări *gratis* partea I-a a opusculului acestuia în tipografia diecesană din Sibiu,— care faptă măreaţă singură m'a pus în stare, de a putea eda opusculul acesta cu un preţ relativ foarte moderat ».

De încheiere fie-mi îngăduit a exprima speranţa că pentru preaslăvirea strălucitului nume al generalului Gheorghe Magheru, se vor găsi suflete generoase care să-i aşeze câte un semn de amintire istorică atât în Vidra Hălmagiului, de unde a plecat vechea ramură a familiei sale spre o ascensiune atât de importantă în Sudul Carpaţilor, cât şi în Săliştea Sibiului, unde s'a adăpostit câtva timp, în zilele grele ale pribegiei, sub acoperişul casei primitoare a luminatului ţăran Dumitru Răcuciu fost epitrop la Biserica Mare şi primar (jude) al acestei comune.

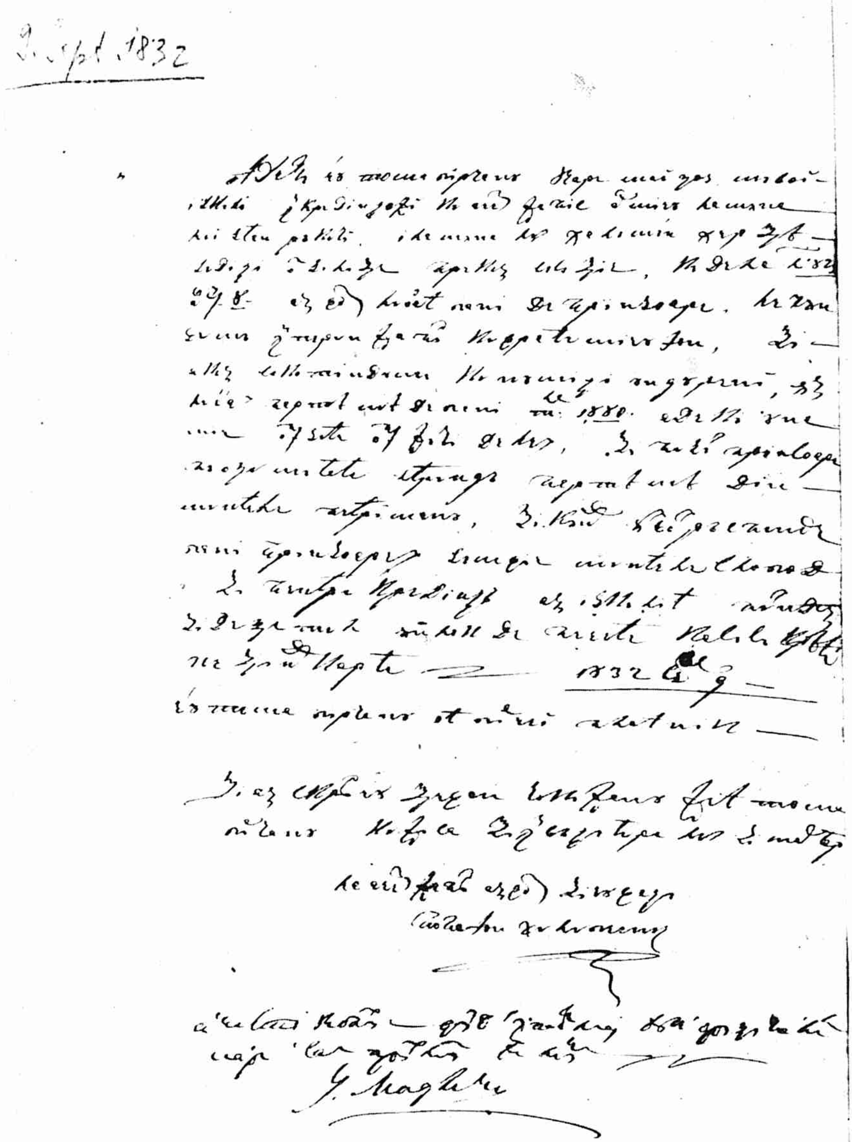
ANEXA I

18. Iulie 1829

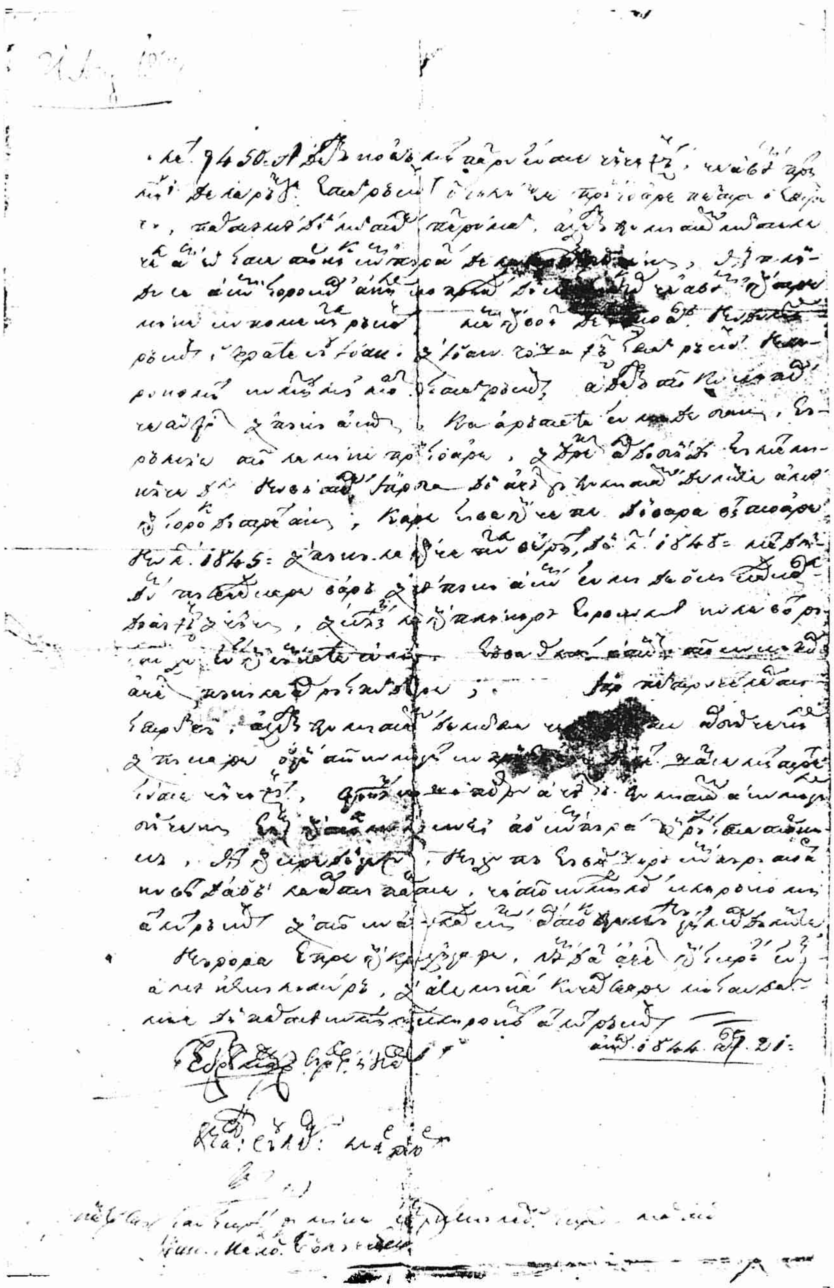
Copia zapisului dela 18 Iulie 1829, semnată de Gh. Magheru

ANEXA II

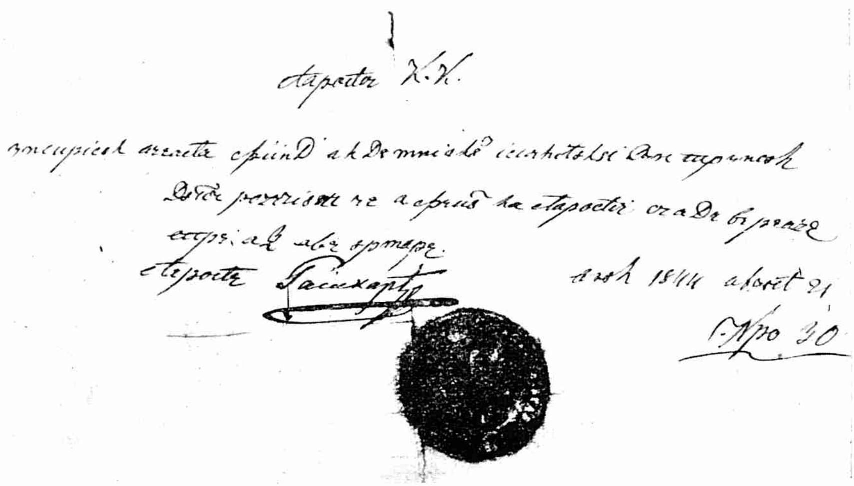
Copia zapisului dela 9 Septemvrie 1832, semnată de Gh. Magheru

ANEXA III

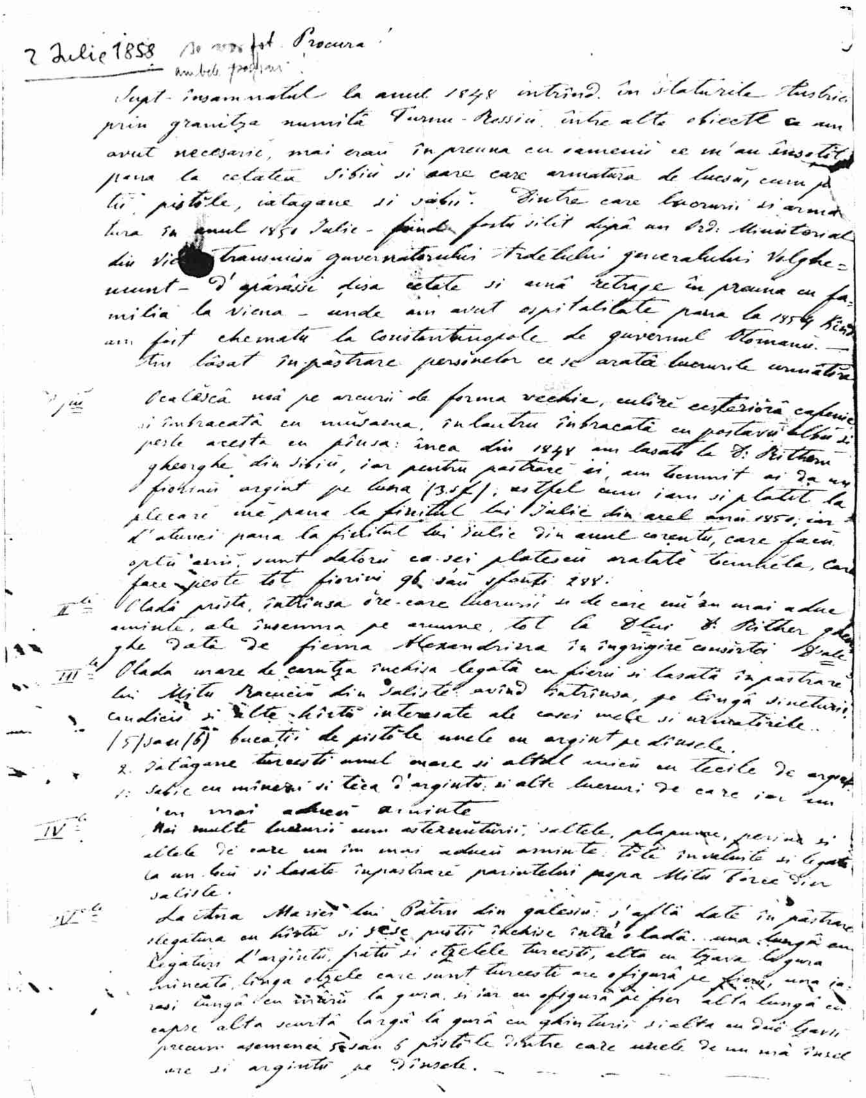
Zapisul lui Gheorghe Magheru din 21 August 1844

ANEXA IV

Formula de autentificare, scrisă pe contrapagina zapisului dela 21 August 1844

ANEXA V

2 Iulie 1858 [illegible] Procura!

Supt-însămnatul la anul 1848 intrînd în statulrile Austriei prin granitza numită Turnu-Rossiu, între alte obiecte ce am avut necesarie, mai erau împreuna cu oamenii ce m'au însoțit până la cetatea Sibiu și oare care armatura de lucsu, cum sînt: pistole, iatagane și săbii. Dintre care lucruri și armatura în anul 1851 Iulie — fiind silit după un Ord: Ministerial din Vi[illegible] transmisu guvernatorului Ardealului generalului Volghemunt — d'a părăsi disa cetate și a mă retrage împreuna cu familia la Viena — unde am avut ospitalitate până la 1854 kînd am fost chemat la Constantinopole de guvernul Otoman. Am lăsat în păstrare persoanelor ce se arată lucrurile următoare:

I[iu] Ocalească una pe arcurii de forma vechie, culôre esterioră cafenie și îmbracată cu mușama, înlăuntru îmbracată cu postavu albu și peste acesta cu pînsa: încă din 1848 am lasat-o la D: Rithern Gheorghe din Sibiu, iar pentru pastrare îi am tocmit a-i da un fiorinu argint pe luna (3 sf.), astfel cum i-am și platit la plecare me până la finitul lui Iulie din anul anu 1850; iar d'atunci până la finitul lui Iulie din anul corentu, care facu opt ani, sunt datoru ca-i să platescu aratată tocmela, care face peste tot fiorini 96 sau sfanți 288.

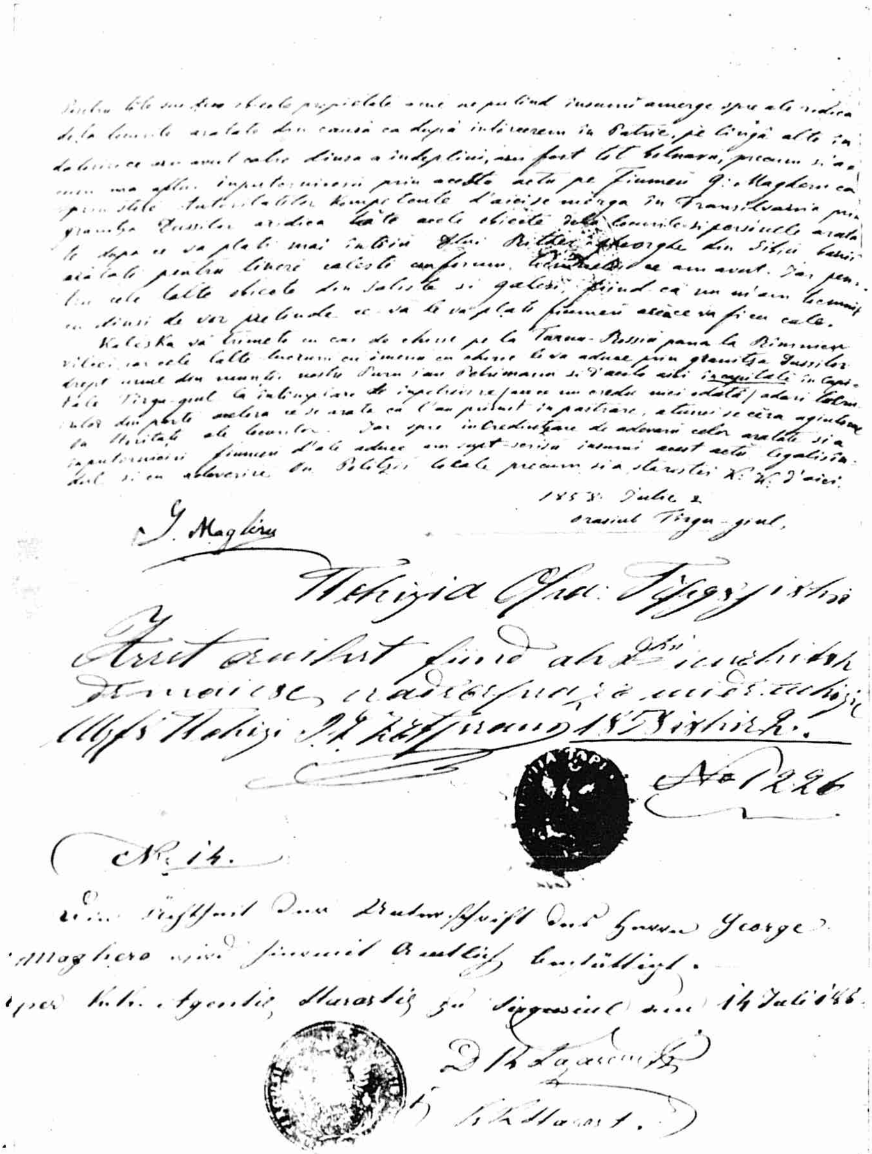
II[le] O ladă proste, întrînsa ôre-care lucruri și de care nu'mi mai aduc aminte, ale însemna pe anume, tot la Dlui D: Rithern Gheorghe dată de fiemna Alexandrina în îngrijire consîrtei D[illegible]

III[le] a) O lada mare de carutza închisa legată cu fieru și lasată în păstrare lui Mitu Racuciu din Saliste, avînd întrînsa, pe lîngă sinetusi, condicii și alte hîrtie interesate ale casei mele și următoarele:
(5) sau (6) bucăți de pistole unele cu argint pe dînsele.
2. Iatagane turcești unul mare și altul mic cu tecile de argint.
1. Sabie cu mînerul și teca d'argintu și alte lucruri de care iar nu'mi mai aducu aminte.

IV[le] Mai multe lucruri ca: asternuturi, saltele, plapume, perine și altele de care nu îmi mai aduci aminte, tôte învelite și legate la un loc și lasate în pastrare parintelui popa Mitu Torce din Saliste.

V[le] La Dna Mariei lui Petru din Galesiu s'află date în păstrare o legatura cu hîrtie și șese puști închise într'o ladă: una lungă cu legaturi d'argintu, patu și otzelele turcești, alta cu tzeava lungura suncata, lînga otzelele care sunt turcești are o figură pe fieru, una iarăși lungă cu otzelu la gura, și iar cu o figură pe fier, alta lungă cu capse, alta scurtă largă la gură cu ghinturi și alta cu două tzevi, precum asemenea 5 sau 6 pistole dintre care unele de una una însă are și argintu pe dînsele.

Procura lui Gh. Magheru dela 2 Iulie 1858 pentru redobândirea lucrurilor sale lăsate la 1848 în Transilvania

Pentru tóte sus zise obiecte proprietate a mea, nepulînd însumi a merge spre a le ridica
de la locurile arătate din causă că după întórcerea în Patrie, pe lîngă alte în-
datoriri ce am avut [illegible] a îndeplini, am fost tot bolnav, precum şi a-
cum mă aflu: împuternicesc prin acest act pe fiiul meu G. Magheru ca
prin [illegible] Autoritaţilor kompetente d'aice să mergă în Transilvania prin
granitsa Rusilor a ridica tóte acele obiecte de la locurile şi persoanele arăta-
te, după ce să plăti mai întîiu D-lui Ritter Gheorghe din Sibiu banii
arătaţi pentru ţinere caleştii conform [illegible] ce am avut. Iar pen-
tru cele l'alte obiecte din Saliste şi galoşi, fiind că nu m'am tocmit
cu dînşi de cât pe lîngă ce să le va plăti fiiul meu [illegible] în [illegible] cale.
Kaleska să trimetă cu cai de olac pe la Turnu-Rossu pănă la Rîmnicu-
Vilcei, iar cele l'alte lucruri [illegible] le va aduce prin granitsa Rusilor
drept unul din munţii noştri Turnu sau Ocolimanu şi d'acolo [illegible] în capi-
tala Tirgu-Jiul. La întîmplare de împotrivire [illegible] adică [illegible]
[illegible] din partea acelora ce se arată că l'au primit în păstrare, atunci se cere ajutorul
la [illegible] ale locuitor[illegible]. Iar spre încredinţare de adevărul celor arătate şi a
împuternicirii fiiului meu, d'a le aduce am [illegible] însumi acest act legalisa-
tul şi cu adeverirea [illegible] Poliţiei locale precum şi a [illegible] d'aici.

1858. Iulie 2.
orasul Tirgu-Jiul.

G. Magheru

[illegible]

No. 14.

Die Richtigkeit der Unterschrift des Herrn George Maghero wird hiemit amtlich bestättigt.
[illegible] 14 Juli 1858.

[illegible]

ANEXA VI *17 Oct. 1863.*

COPIA AUTENTIFICATĂ A UNUI «ÎNSCRIS» DAT DE GH. MAGHERU

Cu privire la datoria de 14.830 lei către 6 țărani sălișteni.

INSCRISU

Lei

14,830- adecă lei patrusprezece mii opt sute treizeci, sunt detor suptinsemnatul catră Dlor si anume:

către Mitru Řacuciu, către Ioan Řacuciu, către Ilie Steflea, către Ioan Goșia, către Dumitru Tipară si către Vasilie Popa — cateși șese din Ardeal, ținutul Saliștei, și care detorie este din următoarele condeie — insă —

lei

9450 - primiți de mine prin Dumitru Racuciu, Ioan Racuciu si Ioan Goșia cu contractul meu din anul 1844 August 21 cu condițiile cuprinse intr'ânsul pentru jumătate muntele Petrimanu, adecă o strungă cumpărată de mine — statornică dela răposații frați Niță si Toma Birceanu, care contract este adeverit si de K.K. No. 30.

3500 - primiți de Niță Birceanu pentru cealaltă jumătate de strungă a sa ce mai avea in acest munte si zălogită in zapisul său din a. 1829 Julie 18 către Stan Răcuciu si Bucur Steflea, doi din părinții celor mai sus arătați.

1880 - primiți de Toma Birceanu pentru cealaltă jumătate de strungă a sa ce mai avea in acel munte si zălogită cu zapisul său din a. 1832 Septemvrie 9. către Stan Racuciu si Haliman Herția, doi din părinții celor mai sus arătați.

Pentru care sume de datorie atât cea arătată ca primită de mine căt si celelalte două condeie trecute in dreptulu me — me obligu prin aceste, că in casu de a nu răspunde D-lor toată arătat'a sumă in acestu anu prin judecătoriá locală, atunci vor urma Dloru si in viitoriulu an cu tocmél'a invoelei pasiunei a tot muntele Petrimanu, precumu s'a urmat si pănă acum cu deosebire numai din contractul meu, in locu de casicavalu precum îmi dá pănă acum să 'mi dée treizeci oca branza No. 30 — insă bună — nesmântănită, cunoscănd totdeodată, că ori ce alte hârtii afară de acestea nu vor mai fi considerate, si spre incredintiare am iscălit.

Gheorghe Magheru m.p. 1863 Octombre 17.

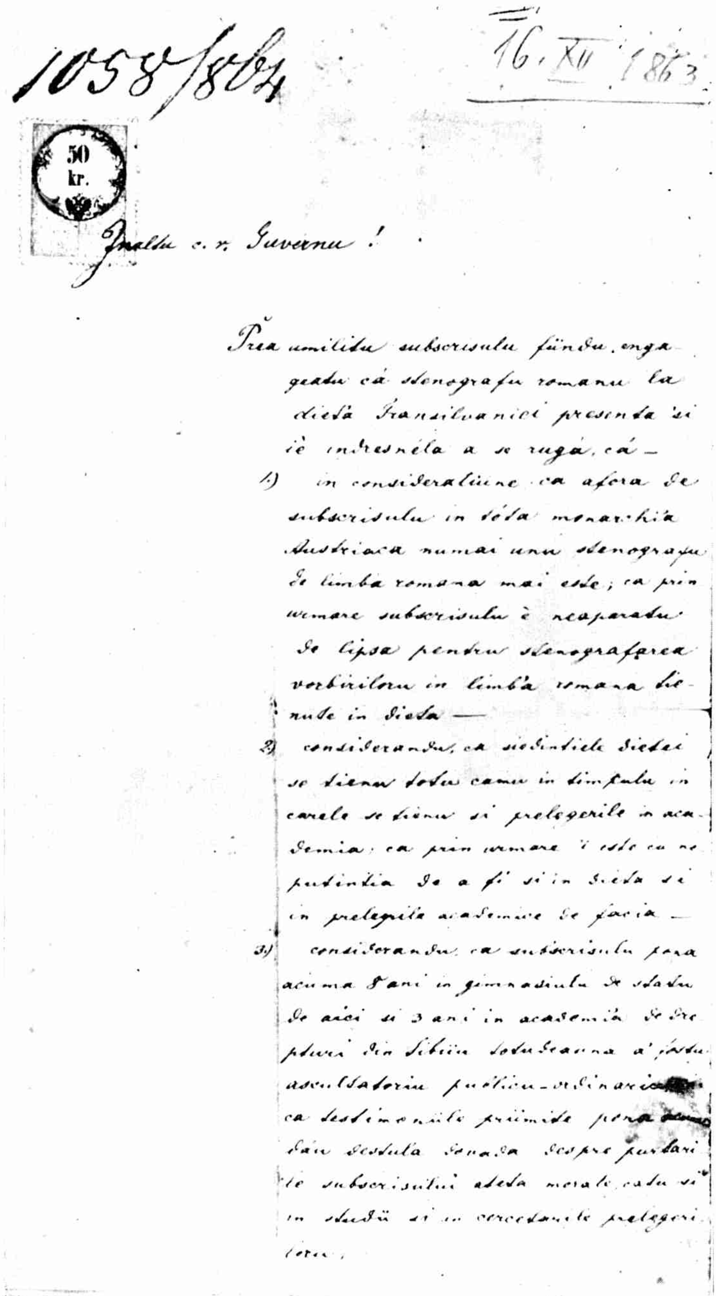
Principatele unite Române
Politia Orasiului Craiova

Deci iscalitulu de mai susu viindu in pretorul politiei, unde-'și mărturisi adevarată sa iscălitură se adeveréză conformu cererei ce a făcut prin deosebită petitiă.

P. Politiai A. Hlicean m.p.
L. S.

Nro 3541
1863, Octombre 18.

ANEXA VII

1058/1864 16. XII. 1863

50 kr.

Inaltu c. r. Guvernu!

Prea umilitu subscrisulu fiindu engagiatu ca stenografu romanu la dieta Transilvaniei presenta si ie indresnela a se ruga, ca —

1) in consideratiune ca afora de subscrisulu in tota monarchia Austriaca numai unu stenografu de limba romana mai este; ca prin urmare subscrisulu e neaparatu de lipsa pentru stenografarea verbariloru in limba romana tienute in Dieta —

2) considerandu, ca siedintiele dietei se tienu tote camu in timpulu in carele se tienu si prelegerile in academia; ca prin urmare i este cu neputintia de a fi si in dieta si in prelegile academice de facia —

3) considerandu, ca subscrisulu pana acuma 8 ani in gimnasiulu de statu de aici si 3 ani in academia de drepturi din Sibiiu totudeauna a' fostu ascultatoriu publicu-ordinariu [illegible] ca testimoniale primite pona [illegible] dein testula senatu despre purtarile subscrisului atatu morale catu si in studiu si in cercetarile prelegeriloru,

Cererea juristului D. Răcuciu către guvernul Transilvaniei, la 16 Dec. 1863

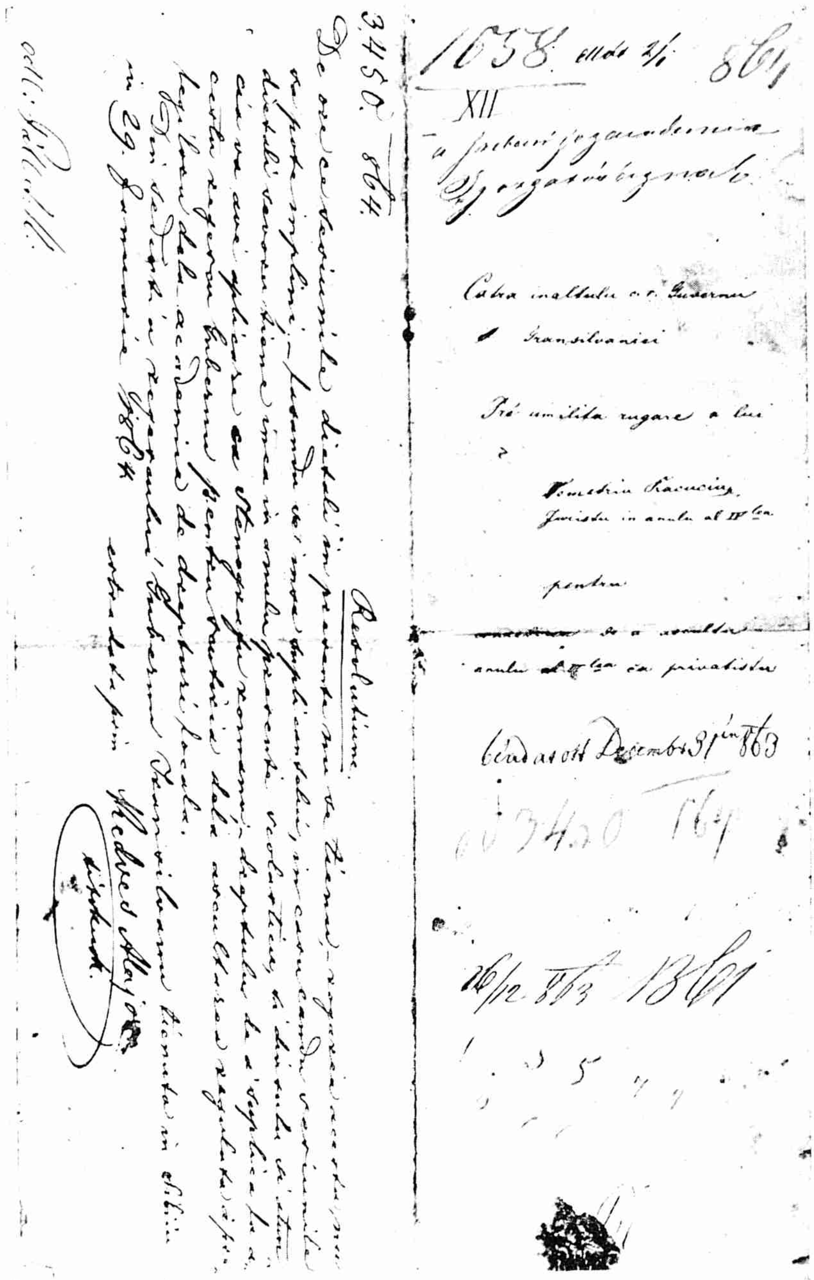
inaltulu c.r. Guvernu se sa indure, a concede umilitu subscrisului, că în anulu acesta al' patrulea se 'l studieze că privatistu ordinariu.

Al inaltului c.r. Guvernu

prè umilitu servu

Sabiiu in 16 Decembre 1863.

Demetriu Racuciu
Juristu in anulu al' IV lea

1658 elad 2/1 864
XII
a frecuentá ... a ... ca privatistu
Catra inaltulu c. r. Gubernu al Transilvaniei
Pré umilita rugare a lui Demetriu Racuciu, Juristu in anulu al IIlea
pentru a asculta anulu al IIlea ca privatistu
Beadat ... Decembr 31 ... 863
3450 864
16/12 863 1861

3450. 864.

Resolutiune.

De ore ce sesiunile dietali in presente nu se tienu, — rogarea acesta nu se pote inplini, — lasandu se inse suplicantelui, in caru candu sesiunile dietali se voru tiene inca in anulu presente scolasticu, si din tulu de atunci va ave aplicare ca Stenografu romanu, dreptulu de a' se suplica la acestu regescu Gubernu pentru scutirea dela ascultarea regulata a' prelegiloru dela academia de drepturi locala.

Din Sedinti'a regescului Gubernu Transilvanu tienuta in Sibiiu in 29. Januarie 1864. estradata prin Medves Major
titkár.

odl: ...

ANEXA VIII

O CARACTERIZARE ELOGIOASĂ A ALEXANDRINEI, FIICA GENERALULUI GHEORGHE MAGHERU

Dr. J. C. Drăgescu în *Femeia-Virtute*. [Craiova. Tip. *Fraţii Benvenisti*, 1877, broşură de p. 15 în 8°] scrie despre *Alexandrina Haralambu n. Magheru*, care în etate de *52 ani* a încetat din viaţă la *20 Februarie 1877* (8 ore seara) p. 5—12 aceste

« Alecsandrina Haralambu a fost bunătatea, sacrificiul, virtutea sculptate în femeie; în ea fură condensate cu distincţiune toate virtuţile care sanctifică fiinţa umană şi-o apropie de D-zeu... A. H. s'a născut la 19 Martie 1825 în comuna Bârzeiu, vechia proprietate a Magherilor. Studiile şi le-a început în Tg.-Jiu. Pasionată pentru ştiinţă, a învăţat în pensionat până la etatea de 23 de ani, unde s'a distins prin modestia, talentul şi conduita sa exemplară. Femeie de talent şi-a îmbogăţit spiritul cu multe şi variate cunoştinţe, învăţă limbile europene culte: franceză, italiană, engleză, germană, greacă, dar iubea cu pasiune limba românească.

« In 1844 a publicat în româneşte opul lui Marmontel: *Belisariu*. In dedicaţia ce o făcu principelui Domnitor *G. D. Bibescu* se exprimă astfel: « ... dea Domnul să deschid ochii şi să mă deştept în marea faptă a M. Tale, în acea epocă dorită, în care *dreptatea să fie o detorie, onoarea un merit, ştiinţa o recomandaţie şi capacitatea însoţită de paza legilor un drept recunoscut* ». Câtă modestie, câtă gentileţă şi înţelepciune în această dedicaţiune!...

« A studiat şi cetit până la moarte. In 1848 ideile revoluţiunei române o electrizară. La Caracal, când *Eliade* cu *Golescu*, *Tel*, *Pleşoianu* şi *Popa Şapcă* veniră dela Izlaz şi se uniră cu *Magheru*, *Alecsandrina H.*, atunci Alexandrina Magheru, primi pe capii revoluţiunei cu o vorbire plină de nobile sentimente şi de cel mai sfânt patriotism, le prezintă primul drapel şi eşarpe tricolore.

« Era frumoasă şi superbă această jună îmbrăţişând revoluţia născândă, consolând-o şi surizându-i cu dulceaţă şi speranţă. In acele momente se asemăna cu nobila şi marea doamnă *Roland*, care în Paris a veghiat lângă leagănul libertăţii franceze în 1789. Ea a fost inima şi spiritul, generalul Magheru fu inima şi forţa; ea a fost geniul inspirator, generalul Magheru viteazul care a executat. Ei s'au completat unul prin altul contribuind amândoi la regenerarea patriei române.

« După căderea revoluţiunei ea plecă în exiliu împreună cu venerabilul său părinte, unde trăi aproape 10 ani; se stabili în Viena şi se dedică cu totul studiului. Aci era îngerul consolator al Românilor, cari pe atunci se aflau în Viena. A încurajat şi ajutat pe regretatul Marţianu, pe Papiu-Ilarianu şi alţi Români de peste Carpaţi. Tot aci s'a ocupat cu creşterea mult iubitului său frate, căpitanul *Romulus Magheru*, pentru care a fost

mai mult decât o soră, a fost o mamă. Ea i-a sădit în inimă sămânța onoarei și a iubirei, calitățile omului bun și onest. Acesta prin atașamentul și iubirea sa i-a îndulcit întrucâtva amărăciunea exilului. Iubirea ce a unit aceste două ființe, fu așa de mare, așa de sfântă; nu o soră, nu o mamă, ci o divinitate iubea *Romulus* în *Alecsandrina Haralamb*...

« Iubirea și dorul țării erau așa de mari în inima ei, că în tot timpul exilului *a purtat doliul.* Din astă cauză nu s'a măritat refuzând toate frumoasele partide ce i s'au prezentat. Amorul patriei îi umplea astfel inima, că nu mai era loc într'însa și pentru altă pasiune. Din Viena întreprinse mai multe voiajuri în Europa împreună cu regretatul și fericitul său frate *Gheorghe Magheru.* A cerut de repețite ori permisiunea de a-și revedea Țara, dar i s'a refuzat. Iar la 1858 porțile Țărei deschizându-se înaintea venerabilului său părinte, *Alecsandrina Magheru* reintră în Țară, revede pământul ce a iubit până la idolatrie.

« Acum cedă... și se mărită cu marele logofăt al credinței, colonelul *Dumitru Haralambu*, care muri la 1867. Avu doi copii, o fetiță ce muri, și un fiu: pe Mihaiu.

« Viața ei fu o viață de lupte și sacrificiu, toate suferințele omenești au lovit-o și i-au sfâșiat inima, dar ea le-a suportat cu resemnațiune și niciun cuvânt de revoltare contra destinului ori contra lui Dumnezeu n'a ieșit din gura ei. Sufletul ei era mai forte decât materia. Niciodată calomnia nu s'a atins de buzele ei curate. A fost una din acele matroane venerabile ca și cari nu găsim decât în timpul Republicei romane.

« Ca mamă fu *o Cornelie* a Grachilor, ca femeie model de virtute, ca Romăncă model de patriotism. A luat parte cu inima și cu fapta la toate mișcările naționale, a iubit până la adorare Țara și românismul și n'a cruțat nici un sacrificiu când se trata de România și viitorul ei. Era republicană sinceră și devotată. « *Românismul,* îmi zicea ea adeseori, *nu va triumfa decât prin virtute și prin știință. Ar trebui ca junimea română să nu uite aceasta. Roma a devenit mare și prin virtuțile severe ale cetățenilor săi, deși junimea de astăzi în mare parte este egoistă și materialistă, totuși cred în marele viitor al Românilor. Eu nu voiu trăi să văd acea zi frumoasă, dar o presimt*...».

« De câte ori vorbea de Țară și de viitorul ei, vocea i se aprindea, fața i se lumina, femeia cu slăbiciunile ei dispărea, nu rămânea decât Româna ardentă, pasionată, toată inimă și suflet, amor și sacrificiu pentru Țară.

« In 1870, cu ocaziunea serbării dela Putna în memoria lui Ștefan cel Mare, a oferit un frumos și bogat drapel, care azi acopere mormântul sfântului erou. In anul trecut a contribuit pentru ridicarea unei statui în Iași în onoarea marelui Domn. A dat premii pentru elevi și eleve, bani pentru societățile de lectură din toate părțile locuite de Români, a înzestrat fete sărace, a îmbrăcat copii orfani și săraci, a ajutat pe văduve, a dat neîncetat, a făcut binele cu amândouă mânile, dar astfel ca dreapta să nu știe ce face stânga. Și cât bine ar fi mai făcut această sfântă femeie, pe câți nefericiți ar mai fi consolat, pe câți juni ar mai fi susținut la studiu, dacă moartea nu ar fi smuls-o din mijlocul nostru!

« Conștiința, legile moralei ne spun că fiecare este obligat a-și face detoria, și noi stimăm pe omul detoriei, dar fruntea ni se pleacă cu respect înaintea acelora, cari fac mai mult decât cere detoria, și *Alecsandrina H.* a făcut totdeauna mai mult decât cerea detoria sa; și aceea ce trece peste detorie este sacrificiu, este un fapt ce apropie pe om de Dumnezeu. Din când în când cerul trimite pe pământ câte o ființă cu destinația și misia ca să propage virtutea și să susțină onoarea și devotamentul. Acești apostoli ai virtuții și-i alege adesori între *femei. Repausata* a fost una din aceste femei alese a lui D-zeu.

« Fericită familia ce are o astfel de mamă, fericită societatea ce posedă o asemenea femeie, fericită Țara ce a născut o asemenea fiică! ».

ANEXA IX

FAMILIA MAGIERU DIN JUD. ARAD ESTE INRUDITĂ CU FAMILIA MAGHERU DIN OLTENIA

I

Tatăl meu, care se scria Traian Magheru, fost preot, mai apoi protopop în Buteni, jud. Arad, descendent al unei vechi familii preoțești și originar din comuna Vidra (jud. Arad), unde și astăzi jumătate din comună poartă numele de Magheru, îmi spunea înainte de moarte (†1909): « Familia noastră are o ramură care a trecut pe vremuri în România. Voi aveți o mătușă în Craiova (Vechiul Regat). Căutați s'o cunoașteți ». Aceste erau spuse cu mult înainte de războiul mondial. Cunoscând eu istoria Vechiului Regat, bănuiam că generalul Gheorghe Magheru, ministrul de războiu din 1848, ar fi din vița noastră.

Tatăl meu Traian, era a patra generație de preot din familia noastră. Avea preocupări literare și a scris piese teatrale pentru viața sătească (« Ură și dragoste », piesă în 3 acte, comedia « Gurgoiu împărat » etc.), precum și poezii și fabule, publicate cea mai mare parte în ziarul « Tribuna » din Arad.

Mai era cunoscut tatăl meu pe valea Crișului alb, în sectorul dintre Buteni și Halmagiu, ca un tribun al poporului, care punea în mișcare masele. La toate alegerile de deputat dietal din cercul Iosășel, el era sufletul mișcărilor naționaliste române. Ca cel mai mare daco-român din acea regiune, era ținta persecuțiilor maghiare. Cuvântul său răsuna cu putere și mulțimea, entusiasmată de cuvântul lui, era în delir. In această notă comună dintre generalul Gheorghe Magheru,— luptătorul pentru libertate, refugiat pe pământul României libere,— și tatăl meu, văd o tainică dovadă a descendenței comune din aceeași tulpină a familiei Magheru și Magieru — două ramuri care, deși nu se cunosc din vedere, totuși se știu înrudite prin mărturii verbale, ce confirmă pentru fiecare legătura de sânge cu ramura de dincolo de Carpați.

2

Cum am ajuns să-mi scriu numele « Magieru »

Ca elev în liceul unguresc din Arad am suferit şi eu metamorfoza numelui, ca rezultat al procedurii arbitrare de a ni se transcrie numele din româneşte în ungureşte. Dirigintele clasei (un profesor de istorie) nu putea admite numele în forma de Magheru, spunând că *h* nu are niciun rost, fiindcă în ungureşte *ge* şi aşa nu se pronunţă ca diftong. Deci *h* fu pur şi simplu eliminat ca superfluu. Iar *u* dela sfârşit de asemenea fu tăiat pe motiv, că nu ar avea niciun înţeles. Aşa rămăsei cu numele Mager, pe care unii profesori îl transcriseră în ungureşte: Magyer. Văzând primejdia de a mă îndepărta de numele familiei, am recurs la acel *i*, intercalat în locul lui *h*, salvând astfel numele *Magier*, la care în urmă am îndrăsnit a adauge şi finalul *u*, de care am fost deposedat pe nedrept.

Acum, când îmi dau seama de samavolnicia, prin care am fost îndepărtat de numele meu de familie neaoş românesc de Magheru, mă voiu nizui să redobândesc şi pe cale legală forma lui originară.

Arad în 26 Octomvrie 1939.

ANDREI MAGIERU
Episcopul Aradului

Generalul Gheorghe Magheru în 1848.

Generalul Gheorghe Magheru la bătrâneţă.

A doua soţie a lui Gheorghe Magheru, născută Caramalâu, mama lui Romulus M.

Alexandrina Magheru, măritată Dumitru Haralamb, fiica generalului Magheru din I-a căsătorie, cu Ancuţa Pleşoianu.

Protopopul Traian Magheru.

Colonelul Romulus Magheru.

Advocatul Dumitru Răcuciu cu tatăl său D. (Mitiu) Răcuciu din Salişte.

Advocatul Dumitru Răcuciu din Sibiu.

STENOGRAFIA ROMANA

dupa

Sistemulu lui Gabelsberger

de

Demetriu Racuciu

Stenografu rom. a dietei Transilvaniei etc.

Sibiiu

in Tipografia diecesana.

1864.

Foaia de titlu a cărții lui D. Răcuciu.

TREIMEI POLITICE

a natiunei romane d'in Transilvani'a

Escelentieloru Sele

Alesandru Conte **Sterca Siulutiu**

Metropolitulu besericei gr. unite d'in Transilvani'a etc. etc.

Andreiu Barone de **Siaguna**

Episcopulu besericei gr. orientale d'in Transilvani'a etc. etc.

Ladislau Basiliu Poppu

Vice-presiedinte al' reg. Guvernu d'in Transilvani'a etc. etc.

Cu cé mai profunda veneratiune si respeptu

dedica acestu opusculu

autorulu.

1 *

Dedicaţia întreită a cărţii « Stenografia Română ».

CĂRŢI NEAŞTEPTATE

DE

N. IORGA
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în şedinţa dela 15 Decemvrie 1939

Intenţia mea este numai să vă prezint două cărţi rare, şi, dacă m'am grăbit cu anunţarea acestei comunicaţii, este numai de teama legitimă de a nu vedea că ceea ce mi-a scos înainte întâmplarea să fie semnalat de cine ar fi avut acelaşi noroc, dar în urma mea.

Este adevărat că ştiinţa, ori dela cine ar porni, este tot aceea, dar pentru descoperitorul cu metodă este totuşi o plăcere de a arăta rezultatele la care a ajuns, şi eu cred că pentru descoperitorul fără nicio metodă, căruia hazardul i-a scos înainte ceva, este o plăcere şi mai mare să prezinte înainte de toate norocul acestui hazard.

Este vorba de două cărţi, a căror semnalare, cu prezintarea pasagiilor însemnate, este singurul merit al uneia din comunicaţiile cele mai scurte ale mele.

I

Am găsit chiar acum în urmă, întâmplător, un elegant volum tipărit la Bucureşti în tipografia lui Rosetti şi Winterhalder la 1851 şi care cuprinde volumul întâi, — nu ştiu dacă a ieşit vreodată un al doilea — din Istoria Antichităţii profane pentru şcoli *(Histoire de l'antiquité profane à l'usage des écoles)*, care este datorită lui Léopold Monty,

«fost elev al Şcolii Normale din Paris, agregat de Istorie, Doctor în litere dela Universitatea Franciei».

Monty nu este pe departe un necunoscut. A fost adus în Ţara-Românească pe vremea lui Vodă-Bibescu, atunci când o concepţie greşită făcea să se creadă că învăţământul naţional trebue părăsit, şi din cauza nepregătirii limbii noastre pentru a exprima anumite idei, poate şi din alte motive, care aveau un caracter politic, fiindcă această limbă putea să fie considerată, după activitatea unui Eliad, ca organul de răspândire al unor idei eterodoxe în ce priveşte ordinea de Stat, la care Domnii Regulamentului Organic ţineau mai presus de orice, şi, în sensul lor, în mijlocul primejdiei care ameninţa dela Răsărit şi lipsei de sprijin din partea Turcilor, cărora căutam să li fim cât se poate de amabili, putea să fie un lucru folositor. Om, cum se vede şi din titlul ce şi-l dă în această lucrare, de o foarte solidă pregătire, făcând parte dintre acei cari ajung mai târziu profesori ai Universităţilor franceze şi membri ai deosebitelor Academii, Monty a venit la noi cu aceea onestitate de spirit, cu acea dorinţă de muncă şi cu acea afecţiune tradiţională pentru elevi, care fac parte din cele mai nobile tradiţii ale poporului său.

In cartea mea «Istoria învăţământului românesc», am căutat să arăt şi folosul pe care l-a adus şi greutăţile de care s'a lovit. In această carte, precum şi în studiile, prezintate aici, la Academie, despre Domnia lui Vodă-Ştirbei, care au apărut întâi în *Anale*, şi în a mea «Istorie a Literaturii româneşti», am însemnat cărţile de şcoală ale Invăţământului francez din această vreme, cărţi care nu sunt puţine şi reprezintă o activitate literară şi pedagogică peste care nu putem trece fără a fi nerecunoscători. Istoria Universală a fost prezintată astfel de un profesor francez într'o formă modernă care îi face onoare. Unii dintre dânşii au rămas aici o vieaţă întreagă şi s'au distins şi în domeniul literar, scriind poezii şi alcătuind şi opere dramatice, în rândul întâiu trebuind să se pună un Antonin Roques.

Dar nu cunoşteam cartea lui Monty.

Ea are un îndoit interes. Unul este în afecţiunea de care dă dovadă pentru şcolarii români. Intr'adevăr lucrarea este

dedicată « elevilor mei din Valahia ». Pe lângă aceasta, prefața, dată în București la 22 Decemvrie 1850, cuprinde, în ce privește pe acești școlari, următoarele rânduri sincere și mișcate: « Această carte nu aspiră decât la un singur merit: acela de a fi fost scrisă în Valahia și pentru tineretul din Valahia. Am mai avut prilejul să fac o mărturisire publică a calităților fericite, a sagacității pătrunzătoare, a stăruinței inteligente, pe care le-am putut observa la acest tineret, căruia îi consacru îngrijirile mele de trei ani. Sunt bucuros că-i ofer azi o dovadă a interesului plin de iubire pe care mi-l inspiră ».

Cartea însă prezintă, în afară de frumoasa formă literară și de o informație care este firește așa de deosebită de aceea care se poate avea astăzi, fiind sprijinită numai pe izvoare antice, fără nicio pomenire a acelor lucrări de cercetări noi care trebuiau să revoluționeze acest domeniu, un interes deosebit și prin tendința politică pe care o exprimă mai puțin vădit în expunerea însăși, dar care își găsește deplina rostire în prefață.

In această prefață, după ce se arată cât este de greu să se facă o carte școlară cu « abnegarea oricării vanități literare », cu « renunțarea de a fi cetit de marele public », după ce, arătând că informația sa este numai a izvoarelor antice și că n'a voit « să diserteze până la nesfârșit asupra Noscilor din Zend-Avesta, asupra cronicei lui Sanhoniaton și asupra marmorelor lui Arundel », nici să recurgă la « Memoriile Academiei de Inscripții », pentru ca să cadă în primejdia de a stârni la tineret « scepticismul istoric », după ce spune cu mândrie că « el preferă istoria conjecturală istoriei poetice », aducând această îndreptățire că: « dacă este adevărat, cum s'a spus, că poezia nu este altceva decât partea splendidă a realității, această istorie trebue să cuprindă tot atâta adevăr ca oricare alta » și de aceea reproduce în cuvintele lor chiar mărturiile celor vechi în ce privește legendele și povestirile, fiindcă « studiul antichității nu este numai afacere de știință, dar și afacere de sentiment », iar sentimentul acesta nimeni nu-l poate avea în aceeași măsură ca acei contemporani ei înșiși, cari nu trebue înlocuiți prin « palide còpii », el trece

la partea politică, de care ne putem interesa mai mult, date fiind curentele divergente și opuse din această vreme.

Deci cred că este de folos să dau traducerea întreagă a părții prin care el îndreptățește tendința hotărît anti-revoluționară pe care înțelege a o aduce în opera sa, în vederea pregătirii generației viitoare din Muntenia prin ideile care în Franța, după Revoluția dela 1848, biruiseră, întrupându-se într'un regim de burghezie care își va căuta stăpânul în Prințul Președinte Ludovic Napoleon, făcând dintr'însul, pentru un sfert de veac, autoritarul, deși « democraticul », Napoleon al III-lea.

« Istoria trebue să-și varieze învățămintele după nevoile fiecării epoci, fiecării țări și potrivit cu luminile noi pe care i le dau ei înseși evenimentele contemporane. Ceea ce se petrece de aproape trei ani în unele părți ale Europei, arătându-ne ce valoare au democrațiile de astăzi, ne-a învățat mult mai mult decât știau înaintașii noștri asupra valorii democrațiilor antice. Ultimele comoții ale lumii au înștiințat, în afară de aceasta pe toți scriitorii serioși că trebue să rupă cu acel liberalism ușuratic, cu acea eclectică toleranță ce se strecurase prea ușor în cărțile menite școlilor și care au dus la rătăcire atâtea spirite tinere. Acum, când știm unde este răul, știm și unde trebue să aducem leacul, și între leacurile aplicabile relelor noastre actuale, pun în primul rând curăția principiilor, dreptatea *(justesse)* de judecată, siguranța *(rectitude)* bunului simț, care dă tineretului un bun și sănătos învățământ. Invățământul istoric, pe atât de periculos când este pus în mâni rele, pe cât de mântuitor când este îndreptat cu înțelepciune, poate să contribue mult la acest rezultat important.

« Ferească-mă Dumnezeu de gândul de a voi să inițiez pe tineri la cunoștința lucrurilor care se petrec în jurul nostru! Cred din potrivă că unul din cele mai prețioase avantagii ale șederii lor în școli este să-i facă a trăi multă vreme fără altă preocupare decât aceea a studiilor pur clasice, este a-i ținea multă vreme departe de acele discuții, cel puțin zădarnice, care au drept scop ceea ce se numește politică. Dar, dacă este bine să se rezerve pentru vârsta matură

spectacolul trist al mizeriilor și nebuniilor contemporane, este bine și aceea, să se pregătească tinerele inteligențe prin povestirea mizeriilor și nebuniilor de altă dată. Să li arătăm un popor înzestrat cu cele mai strălucite calități ale spiritului, cu darurile cele mai minunate ale geniului și ducând totuși o existență așa de furtunoasă, încât nimeni n'ar voi să trăiască așa cum a trăit el, având un sfârșit așa de mizerabil, încât nimeni n'ar voi să mântue cum a mântuit el; să li dovedim că, dacă astfel a fost soarta acelui popor vestit, aceasta se datorește faptului că a trăit supt regimul unor oameni vicioși, că a dat afacerile publice în mânile cele mai puțin făcute pentru ca să li poarte sarcina, că a văzut totdeauna, în cei chemați să guverneze, dușmani și tirani, mai mult decât călăuze și ocrotitori. Greșelile și patimile, sofismele și poftele care tulbură astăzi societățile nu sunt noi în lumea aceasta: ele și-au avut cursul la Atena și Roma, în antichitate și în evul mediu. Să le desvăluim, să le combatem în trecut, pentru ca apoi copiii noștri să le poată recunoaște și învinge în viitor ».

Mi se pare că aceste cuvinte au, în afară de atacul discutabil asupra instituțiilor libere, o ciudată și foarte binefăcătoare aplicație în împrejurările chiar în mijlocul cărora trăim.

II

Literatura noastră mai veche este, ar fi poate inutil s'o afirm din nou, în mare parte necunoscută. Cu vechile cărți care se răspândeau la prenumeranți într'un număr de exemplare foarte restrâns și pe care le găsește cineva, cu o mare dificultate, numai ici și colo, era natural ca atâtea din ele să nu atragă atenția sau să se uite foarte răpede. Nu totdeauna ele au o valoare în întregimea lor, dar, pe lângă literatura care rămâne în întregime, trebue să se adauge o alta în care sunt cuprinse pagini de realitate și uneori pagini de talent, care rămân a fi scoase din ansamblu și considerate aparte: din ele s'ar putea face chiar o crestomatie și antologie a cărților care nu sunt în întregimea lor de sine

stătătoare. In « Istoria Literaturii Române » mai noi, nu odată am atras atenția asupra unor descrieri de călătorie, cum sunt, de exemplu, ale lui Gheorghe Melidon, pe care l-am cunoscut în anii din urmă la Roman, greu bolnav și dela care au rămas, pe lângă aceasta, și capitole de pedagogie care ar merita împrospătate și acum. La fiecare câteva săptămâni îmi cad în mână astfel de cărți, pe care singura mențiune în continuarea prețioasei noastre bibliografii, — căreia i s'au adus acum în urmă de părintele Salaville, în Revista « *Échos d'Orient* », observații cu privire la cuprinsul teologic al operelor, care reprezintă de sigur o cerere cu mult prea grea pentru o lucrare de acest fel, — nu va putea să dea ideea necesară despre cuprinsul lor, adesea așa de interesant.

Vreau să semnalez aici o lucrare de un astfel de interes, asupra căreia cred că se poate opri un moment atenția noastră.

A apărut la București, în Tipografia Lucrătorilor Asociați în 1867, chiar anul în care la Iași pornea acea mișcare literară a « Junimii », care trebuia să restrângă cercul atenției în ce privește producția literară, pe care a recunoscut-o numai în legătură cu anumite tendințe și anumite legături, o nuvelă originală, purtând, în loc de nume de autor, trei stele, care se intitulează pentru cele o sută patrusprezece pagini, de format mărunt, « Coconu *(sic)* Jenică ».

Nuvela nu este altceva decât rezumatul unui mic roman, în care se întâlnesc toate defectele pretențioase ale școlii lui Bolintineanu, în « Manuil » și « Elena », dar, alături de partea declamatorie, mai puțin jignitoare pentru gust decât atâtea pagini din Bolintineanu însuși, se descopăr descrieri de mediu și caracterizări de tipuri care se pot înfățișa cu folos.

Iată întâi descrierea vestitei cafenele Fialcowski, care, cum se știe, a fost închisă numai acum câteva decenii. Reproduc în întregime aceste câteva pagini:

« Cafeneaua lui Fialcowski este poreclită de mulți « Clubul politic ».

« Poreclă nepotrivită; noi credem că această scenă a vieții bucureștene, îndulcită cu sorbete și dulceață de vișine, ar putea fi numită cu mai multă rațiune « Clubul flecarilor »,

căci aici se văd curiozităţile cele mai picante. Fialcowski este una din sorgintile cele mai producătoare ale tipurilor bucureştene.

« Convenim că în această renumită cafenea se pun adeseori la cale interesele cele mai vitale ale ţării, fericirea patriei şi chiar demnitatea *năciunală*. Insă totul nu se termină aici. La Fialcowski, advocaţii şi samsarii vin să-şi caute clienţi. In această cafenea literaţii se abandonă criticilor celor mai profunde. Filosofii şi filologii îndreaptă moravurile şi desarmoniile limbii. Artiştii dramatici propagă teoria artei, strecurând din când în când: « aceasta mi-a spus-o Bouffé »; aceasta am învăţat-o în dramaturgul spaniol « Don Pedro de las Flecarilas »; acest mare învăţământ l-am aflat în studiile profunde şi observaţiile ce am făcut în marele Molière. Aici părinţii şi epitropii pândesc ocazia de a strecura o laudă virtuţilor casnice ale fetelor şi epitropisitelor lor. La Fialcowski se vând şi se cumpără bilete de teatru, de circ, mandate şi obligaţii rurale. Această cafenea, în fine, este cheia Bucureştiului, tribuna tuturor profesiunilor de credinţă ce se confundă cu anunţurile hapurilor lui Holoway şi acelea ale magazinelor de caşcaval ce se termină prin vechea formulă: « Subscrisul face a sa plecată invitaţie înaltei nobilimi şi onoratului public ». Aici se tratează subprefecturile şi pomojniciile *en gros* şi *en détail*. Aici este bursa bucureşteană şi sorgintea tuturor învoielilor. Deci numai aici găseşti toate tipurile ce există în capitala noastră. Din această mare colecţie ne mărginim deocamdată a urmări un singur tip, care din nenorocire ştim că nu este prea rar în Bucureşti, însă totuşi credem că sunt mulţi oameni de omenie cari n'au avut ocazia de a-l cunoaşte ».

Aici apare Jenică, într'un cerc care « comenta legea garde cetăţeneşti, fără a o critica, şi pentru raţiunea că amândoi au fost numiţi căpitani ». O « cabrioletă » se opreşte înaintea cofetăriei cu acela pe care autorul îl prezintă ca pe *Le lion rapé*, care « venea mai în toate serile la Fialcowski, îngulerat, frizat şi înmănuşat: nu-i lipsea nimic din accesoriile ce compun toaleta unui dandy, însă luxul său era într'o stare deplorabilă; gulerul său *ailes d'hirondelle* era de hârtie, jacheta sa

à grand col era roasă în coate, cismele aproape scâlciate, până și coloarea cravatei sale roșii Lavalière, era spălăcită ». Dar avea o buclă căzând pe grumazi, unghiile « taillées en amandes » și întrebuința acest aspect elegant pentru a împrumuta doi, trei sfanți dela cunoștințile sale. Fiu al « cucoanei Tarsița Lunătescu », el adună « icosarii » pe cari nu-i plătește. Asupra lui se întinde ceva din felul de a fi al « coconașilor luminați în Paris de gazurile cafenelei Voltaire, Facultate de Litere în care și-a parcurs studiile în mare număr junimea elegantă ». El « are o notorietate ce ține dela Fialcowski până la Rașca sau până la vestitul Zamfir » și se păstrează la suprafață cu cheltuieli făcute cu banii altora.

In capitolul următor eroul « ieșea din magazinul *Pieptenarului* ». El ține o casă « ce se părea a fi locuită de un om care are cel puțin un venit de 1000 de galbeni », și autorul necunoscut se introduce în această casă a lui, ale cării mijloace de întreținere lipsesc așa de evident. Acolo apare și « giuvaergiul » Holagy, care « combină toate afacerile fașionabililor la ordinea zilei »: e un Ungur amestecat în societatea aceasta de forme și de formule franceze. Jenică se face a dărui prietenului său poet câteva din juvaierele pe care le prezintă Holagy.

Indată eroul va fi prezintat și în societatea unei femei care se îngrijește de întreținerea lui, dar pentru toată această parte, care se întinde pe multe pagini, ne găsim în domeniul romantismului ieftin pe care, mai ales dela Bolintineanu înainte, oricine îl cunoaște și îl poate întrebuința. Mai departe intrăm în lumea balurilor. « Invitațiile străbătuse prin toate unghiurile aristocrației. *Barioaica* și *Peyronoaia* lucrau de trei săptămâni la rochii și găteli, pentrucă la București *les bals du monde* se vestesc cu o lună înainte, după moda pariziană ». Conversațiile ce se încrucișează în acest mediu sunt banale și nu oferă, cu toate semănările de cuvinte și expresii franceze contemporane, niciun interes. Pe lângă tipurile feminine apare și câte un element nou, cum este « prințul Doridis » sau « tenorul Macaroni ». Jocurile de cărți formează principala distracție a acestei lumi interlope. In mijlocul ei se ascultă amintiri ca acestea din gura lui Doridis:

« Am cunoscut pe răposatul babacă al dumitale; l-am avut ispravnic pe când eram vornic ».

Ca tip nou, răsare apoi un « Georges Dandin bucureștean », pe care « colegiul electoral din Brăila l-a aruncat pe un fotoliu din dreapta ». Dar, în graba lui de a isprăvi, autorul nu se oprește asupra lui, ca și asupra unui « jupân Herța », care răsare și el în acest moment.

Mai departe ne găsim și la moșia din Dolj, pentru care un Tomnescu este în judecată cu Statul. Acolo, la Frunzești, când se apropie trăsura care duce pe stăpân, se crede « că vin lăutarii ce poruncise coconașul să aducă dela București ». Este și un ospăț, împotriva desfrâului căruia protestă autorul, care înțelege a face o operă de moralizare.

Nu mai întâlnim în ceea ce urmează decât rareori pasagii de o valoare documentară, cum este acesta: « Parazitul bucureștean este cu neputință să fie copilul vreunui om de omenie; el generalmente este fiul unui vătaf de curte, adecă fiul unui ciocoiu. Prin cuvântul *ciocoiu*, Românul indică pe sluga parvenită. Fiul ciocoiului naște în slugărie și crește în josnicie. Instrucția sa o primește în două moduri: sau învață carte grecească, la un psalt, cu cheltuiala părinților, sau învață în curte carte franțuzească cu coconașii. Când iese în lume, tatăl său cele mai adese ori este ajuns, pentru că, din vătaf de curte, trece în rangul administrativ sau financiar: polițaiu, subprefect, vameș, etc. Să presupunem o natură excelentă în copilul ciocoiului; ea totuși trebue să dispară, pentrucă educația sa este astfel, încât este foarte rar să nu alunece pe calea servilismului. Ce fel de om poate fi acela pe care tatăl său îl trimete de mic să sărute mâna coconilor, stăpânii săi, la toate praznicele, începând dela Anul Nou până la Crăciun? Respectul sau recunoștința nu se arată în zilele de bacșiș!.. Ce fel de om poate fi acela căruia tatăl său, în anii cei mai frumoși, în anii când se formează inima copilului, îi repetă la orice ocazie: « cinstește și închină-te boierului și coconașilor, căci ei ne-au făcut oameni! ». Iată educația parazitului. Parazitul este lacom, pentru că de mititel se îndoapă cu rămășițile ospățului boieresc. Parazitul este laș, pentru că, în copilăria sa fiind tratat rău de coconași, nu cuteza să zică nimic,

pentrucă babaca îl pedepsea de câte ori se plângea lui contra coconașului. Parazitul este calicos, pentru că de mic s'a deprins astfel. Sărăcia nu este degradatoare, însă luxul cerșitor este adevărata degradare a omului. Parazitul nu poartă haine după mijloacele părinților săi; el este deprins de mititel a purta hăinuțe de catifea, învechite și aruncate de coconași. Parazitul e ciupitor,— ca să ne servim de această expresie, atât de justă, — pentru rațiunea că ciocoiul crește astfel încât ceea ce alți oameni numesc hoție, ei numesc economie, dibăcie, etc. « Hoția este organizată în aer », zicea într'o zi o persoană respectabilă. Și într'adevăr cine n'a văzut pe copii dând *puiu de giol?* Cine nu poate remarca toată ziua cum copiii prind zmeie în aer? Cine n'a putut observa că copiii ce se joacă cu porumbeii, când prind câte unul, părinții îi bat pe umăr fără a gândi că acesta este cel dintâi pas către hoție. Parazitul trece prin toate aceste faze ale educației ciocoiești, și de aceea este creatura cea mai degradată».

Așa apare acela care este poreclit Baronul Nicu. Conversația lui cu Jenică, în care e vorba de dejunul la Hugues și de deosebite afaceri, nu este lipsită de un oarecare interes.

Intorcându-se la Frunzești, autorul, care introduce din nou pe Herța și pe Holagy, termină, cum era de așteptat, cu o încurcare a afacerilor, de unde iese ceea ce numește el « regularea comptelor ».

Aceasta după el « ar putea servi de lecție acelei junimi nefericite ce se tăvălește în desfrâul vieții bucureștene ».

III

Aș putea să adaog, în alt domeniu, decât acesta al romanelor, bogatul material care se găsește în traducerea făcută, când era locțiitor de episcop la Buzău, din literatura sacră, de către Dionisie Romanò, cu introducerea a două cuvântări care merită semnalate, pe care unul din profesorii de acolo le-a ținut la venirea lui Cuza-Vodă și la pomenirea

episcopului Chesarie [1]. Și, în sfârșit, întâmplarea mi-a scos la îndemână, acum în urmă de tot, o carte fără foaie de titlu, în care se cuprind deosebite cuvântări, cum este cea la Dumineca Floriilor, « Dumineca Floriilor pentru dumnezeiasca Cuminecătură », dar, alături de dânsa și de « Cuvântul la Dumineca Invierii », amândouă din școala arhimandritului Dionisie, prima fiind, cum o arată o notă, cetită la Biserica Amzei de un școlar al lui din 1848, interesantul discurs, datorit lui Dionisie însuși, ca rector al Seminariului din București, cu prilejul înmormântării unuia Serghie Sisanopulo, Mare Clucer, care se așează în țară pe la 1821 și petrece aici o vieață din care unele amănunte sunt redate în această cărticică. Urmează cuvântarea lui Dionisie, acum « profesor național în Buzău », « La moartea domnișoarei Marița, fiica Serdarului Gavril Codreanu, la 1838 ».

Dar partea cea mai folositoare din această colecție de discursuri o formează aceste două: « Cuvânt rostit în Adunarea Ad-hoc a Moldovei », de Vasile Mălinescu, și o mai lungă cuvântare, de la 26 Octombre 1857, a lui Nicolae Bosie, în chestiunea țărănească, cuvântare în care se recomandă: « împroprietărirea românească pe lângă o legiuită despăgubire ».

Amândouă sunt scoase, firește, din « Buletinul Adunării », cum poate și o nouă cuvântare a lui Nicolae Bosie, cu care se termină volumul, nu fără cuvântarea Marelui Logofăt Gheorghe Sturdza « către soborul sfintelor mănăstiri Neamțu și Secul », și, ca răspuns, discursul ținut acolo de arhimandritul Dionisie, în 1855, cu prilejul așezării lui ca stareț al celor două vechi și însemnate mănăstiri.

Și de aici ar fi de cules elemente pentru crestomatia pe care o recomandam.

---

[1] *Modele de elocuența amvonului, în zilele Înălțimei Sale Alecsandru Ioan I., Domnŭ Principatelor-Unite Moldo-România, cu binecuvântarea Innalt Prea Sf. Mitropolitŭ al Moldovei, et. DD: Sofronie Miclescu. Prelucrate de archimandritulŭ Dionisie, locotenentŭ episcopiei Buzeu*, 2 vol., Iași, Tipografia E. C. Miclescu, 1859.
Vol. II, cu traduceri din Ilie Miniat, apoi discursul profesorului la Seminariul de Buzău D. Racoviță, la venirea în Buzău a lui Cuza-Vodă, acela la pomenirea de șapte ani a episcopului Chesarie, de același (1873). La capăt *Modele din Sf. Scriptură*, cu un Psalm de-al Mitropolitului Dosoftei și părți din Sf. Părinți răsăriteni și apuseni. Se dau și scheme de discursuri.

ANEXĂ

Léopold Monty, *Histoire de l'antiquité profane, à l'usage des écoles*, t. I-er. Bucarest 1851, VIII + 363 p. Prefaţa:

Ce livre n'aspire qu'à un seul mérite, celui d'avoir été écrit en Valachie et pour la jeunesse de Valachie. J'ai déjà eu occasion de rendre publiquement témoignage des qualités heureuses, de la sagacité pénétrante, de l'intelligente application, que j'ai pu remarquer dans cette jeunesse à laquelle je consacre mes soins depuis trois ans. Je suis heureux de lui offrir aujourd'hui un gage de l'intérêt affectueux qu'elle m'inspire.

Si c'est une œuvre modeste que d'écrire pour les écoles, c'est encore plus une œuvre difficile: non seulement il faut alors faire abnégation de toute vanité littéraire, renoncer à être lu du grand public, et n'ambitionner que la popularité des collèges, mais encore il faut prendre l'engagement d'être simple et clair. « La clarté, a dit Vauvenargues, c'est le vernis des maîtres »; et quant à la simplicité, je ne connais pas de qualité plus rare dans les livres, plus rare et plus désirable dans le monde. Aussi n'ai-je pas l'espoir d'avoir atteint le but: qu'on veuille bien me tenir compte seulement des efforts que j'ai faits pour y parvenir; qu'on veuille bien reconnaître aussi que cette histoire de l'antiquité est sortie tout entière des sources antiques. J'attacherais partout et j'attache particulièrement ici la plus haute importance à ce dernier point. Je serais heureux si je pouvais encourager d'autres efforts que les miens en prouvant que, pour faire un ouvrage utile, il n'est pas indispensablement nécessaire de vivre en rapport journalier avec les princes de la science, qu'il suffit d'aimer les vieux livres et de les cultiver.

Ce volume et celui qui le suivra bientôt comprennent deux parties très-distinctes, l'histoire des anciens empires de l'Asie et l'histoire de la Grèce.

Quant à la première partie, je n'ignore assurément aucune des objections dont elle a été et dont elle peut être l'objet. Au besoin j'aurais pu, comme bien d'autres, disserter à l'infini sur les Nosks du Zend-Avesta, sur la Chronique de Sanchoniathon et sur les marbres d'Arundel; les mémoires de l'Académie des Inscriptions m'auraient fourni, à cet égard, une très-ample moisson. Mais à quoi bon? Il ne conviendrait certainement pas de débuter avec la jeunesse par le scepticisme historique. Au risque d'encourir le reproche de pédantisme, il faut que l'enseignement soit bien longtemps dogmatique. Aussi ai-je préféré à l'histoire conjecturale l'histoire poétique, et s'il est vrai, comme on l'a dit, que la poésie ne soit autre chose que la partie splendide de la réalité, cette histoire-là doit renfermer autant de vérité qu'aucune autre. Chaque fois qu'il s'est agi de raconter une légende, de reproduire un simple récit, j'ai déposé la plume pour laisser parler les narrateurs antiques. Que si l'on venait à me reprocher que ce livre contient un trop grand nombre de citations, je répondrais que l'étude de l'antiquité n'est pas seulement affaire de science, mais encore affaire de sentiment. Qui pourrait se vanter d'avoir ce sentiment autant que les anciens, et de quelle dose de présomption faudrait-il être doué pour oser substituer de pâles copies à leurs tableaux immortels? Je ne sache pas d'ailleurs que l'on doive s'abstenir de donner une leçon de littérature chaque fois qu'elle ne gâte rien à la leçon d'histoire.

Pour la seconde partie, l'histoire de la Grèce, une fois la question des origines traversée, il ne s'agit plus là de conjectures ni de fables; on se trouve sur le terrain solide des faits authentiques, des événements que tant de plumes habiles ont retracés. Pourquoi donc les retracer encore? c'est parce que l'histoire doit varier ses leçons suivant les besoins de chaque époque, de chaque pays, et en raison des lumières nouvelles que lui fournissent à elle-même les événements contemporains. Ce qui se passe depuis près de trois

ans dans certaines parties de l'Europe, en nous montrant ce que valent les démocraties d'aujourd'hui, nous en a appris bien plus que n'en savaient nos devanciers sur la valeur des démocraties antiques. Les dernières commotions du monde ont, en outre, averti tous les écrivains sérieux de rompre avec ce libéralisme facile, avec cette tolérance éclectique, qui s'étaient trop aisément glissés dans les livres destinés aux écoles, et qui ont égaré tant de jeunes esprits. A présent que nous savons où réside le mal, nous savons aussi où il faut porter le remède, et, entre les remèdes appliquables à nos maux actuels, je place au premier rang la pureté de principes, la justesse d'esprit, la rectitude de bon sens, que donne à la jeunesse une bonne et saine instruction. L'enseignement historique, aussi dangereux quand il est placé en de mauvaises mains que salutaire quand il est sagement dirigé, peut contribuer beaucoup à cet important résultat.

A Dieu ne plaise cependant que je veuille initier les jeunes gens à la connaissance de ce qui se passe autour de nous ! Je crois, au contraire, que l'un des plus précieux avantages de leur séjour dans les écoles, c'est de les faire vivre longtemps sans autre préoccupation que celle des études purement classiques, c'est de les tenir longtemps éloignés de ces discussions, pour le moins oiseuses, qui ont pour objet ce qu'on appelle la politique. Mais s'il est bon de réserver pour l'âge mûr le triste spectacle des misères et des folies contemporaines, il est bon aussi de préparer les jeunes intelligences par le récit des misères et des folies d'autrefois. Montrons-leur un peuple doué des plus brillantes qualités de l'esprit, des dons les plus merveilleux du génie, et menant néanmoins une si orageuse existence que nul ne voudrait vivre comme il a vécu, ayant une fin si misérable que nul ne voudrait périr comme il a péri; prouvons-leur que, si telle a été la destinée de ce peuple célèbre, c'est qu'il a vécu sous le régime de vicieuses institutions, c'est qu'il a remis le maniement des affaires publiques aux mains les moins faites pour en porter le poids, c'est qu'il a toujours vu, dans ceux qui étaient appelés à le gouverner, des ennemis et des tyrans plutôt que des guides et des protecteurs. Les

erreurs et les passions, les sophismes et les convoitises qui troublent aujourd'hui les sociétés ne sont pas nouvelles en ce monde: elles ont eu cours à Athènes et à Rome, dans l'antiquité et au moyen-âge. Dévoilons-les, combattons-les dans le passé pour que nos enfants sachent les reconnaître et les vaincre dans l'avenir.

Bucarest, 22 décembre 1850.

UN NOU STUDIU ASUPRA ARTEI MILITARE LA ROMÂNI

DE

GENERALUL RADU ROSETTI
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa secţiunii istorice din 26 Ianuarie 1940

In mai multe numere ale revistei *România Militară* colonelul Alexandru Culici (care uită că româneşte se scrie Alexandru Culici şi nu Culici Alexandru), studiază unele dintre războaiele şi luptele mai de seamă făptuite de strămoşii noştri [1]).

In cele ce urmează îmi propun să cercetez aceste studii ale d-sale şi încep cu primul studiu, intitulat: *Războaiele Dacice (101—106 d. Cr.). Traian şi Decebal.*

După ce rezumă situaţia politică şi cea strategică pe temeiul izvoarelor ce a consultat, autorul trece la arătarea organizării teritoriului. Aci înşiră un număr mare de întărituri ale Dacilor, necitând însă izvoarele documentare pe temeiul cărora arată că Dacii ar fi făcut toate aceste întărituri.

In ceea ce priveşte efectivele, întemeindu-mă pe foarte justa observaţie a lui Delbrück [2]), cred că nu putem pune temeiu pe acele arătate de vechii scriitori cari exagerează totdeauna efectivele, mai ales acelea ale adversarului. Şi unul din temeiurile pentru care trebuesc socotite efectivele exagerate este că cu mijloacele de atunci nu s'ar fi putut hrăni asemeni efective exagerate. Aşa fiind şi ţinând seamă de faptul

[1]) April, Mai 1937; Fevruarie, Martie 1938; Ianuarie, Fevruarie, April, Mai 1939.
[2]) *Geschichte der Kriegskunst*, II, pp. 300—310; III, pp. 228, 229, 390, 437, 495, 539, 540.

că niciodată efectivul real nu atinge pe cel teoretic, socotesc că efectivul trupelor combatante romane nu a trecut de 50.000 de ostași, restul până la efectivul total socotit de R. Paribeni a fi de 90—100.000 oameni, fiind alcătuit din trupe de etape, servicii, părți sedentare, etc. Iar în ceea ce privește pe Daci, prin nimic nu se poate adeveri că efectivul luptătorilor lor să fi atins cifra arătată de autor, după Strabo.

Pregătirea militară a ambilor potrivnici este bine arătată. Autorul nu dovedește prin niciun izvor afirmațiunea ce face că atacul lui Traian a surprins pe Daci. Și un temeiu pentru a crede că Dacii n'au fost surprinși este puternica și lunga rezistență ce au opus chiar în primul războiu. De altmintrelea era cu neputință ca date fiind circulația intensă între Dacia și Moesia, cum și veșnicele incursiuni ale Dacilor la Sud de Dunăre, aceștia să nu fi aflat despre pregătirile Romanilor.

Autorul expune foarte clar făptuirea atacului contra Dacilor în cele două războaie, făptuire înfățișată și în două schițe. Dar dacă arătările sale sunt amănunțite în privința operațiunilor Romanilor ele nu adaogă nimic nou la cunoștințele noastre despre făptuirea războiului de către Daci.

Precum am dovedit, cred, în unul din studiile mele asupra artei militare la Români [1]), această artă nu derivă și nu poate deriva din arta militară a Romanilor, oricât de plină de interes tehnic e aceasta, ci din acea primitivă poate, dar firească și potrivită firii poporului și configurației terenului, a Dacilor.

* * *

Trec acum la al doilea studiu: *Racova, bătălia de lângă Vaslui (10 Ianuarie 1475)* [2]).

Și acesta ca și cel precedent și ca și cele următoare are aceeași schemă generală sistematică, începând cu studiul situației generale, urmând cu acel al situației militare, cu arătarea forțelor adverse, etc. Toate aceste capitole sunt întemeiate pe datele găsite în diferite scrieri, la care autorul

[1]) *Inceputurile artei militare în cuprinsul României de azi*, pp. 33 (345)—35 (347).
[2]) *România Militară*, Fevruarie 1938.

adaogă părerile sale. Mi se pare însă, în ceea ce privește organizarea militară a teritoriului sub Ştefan cel Mare, că acea arătată de autor e prea schematică căci organizarea teritorială de atunci nu era prevăzută de textul vreunei legi concepută dela centru ci era aceea care se desvoltase pe temeiul împrejurărilor. Nimic nu ne îndrituește să afirmăm de pildă că toate cetele dintr'un ținut se grupau într'o aceeași unitate mai mare; legăturile personale, încrederea ce o inspira fiecare, aveau o foarte hotărîtoare influență în gruparea forțelor ca și în atribuirea comandamentelor. Alcătuirea ordinei de bătaie se făcea pe zona de adunare [1]).

In ceea ce privește efectivele atât ale Turcilor cât și ale Moldovenilor, deși autorul se întemeiază în parte pe ceea ce am scris și eu, socotesc că ele au fost arătate prea mari. Este și părerea d-lui N. I o r g a [2]). De altfel cred că ar fi nevoie să se facă în această privință studii serioase spre a se ajunge la stabilirea efectivelor mai apropiate de realitate căci era cu neputință de pildă ca în iarna 1474/1475 Soliman-Pașa să fi putut înainta nu cu 120.000 de oameni, dar chiar cu mai puțin pe valea mocirloasă a Bârladului și într'o regiune devastată de Moldoveni.

Autorul, vorbind de operațiunile în vederea bătăliei și întemeindu-se pe un manual de strategie modernă, spune (p. 18) că Ştefan a lăsat inițiativa operațiilor adversarului. Deși nu avem indicațiuni precise, faptele, felul de a lupta al Moldovenilor în deobște, și al lui Ştefan cel Mare în special, mă fac să mențin părerea că Ştefan a impus adversarului său înaintarea spre cursa ce-i pregătise în regiunea Vasluiului prin lupta în retragere a elementelor sale de acoperire.

Cum se vede din alăturatele crochiuri, autorul arată că pozițiile ocupate de diferitele elemente ale oștirii lui Ştefan în bătălia dela 10 Ianuarie 1475 au fost altele decât acelea pe care le-am arătat eu [3]). Recunosc că puținele date ce

---

[1]) General R. R o s e t t i, *Cum se făptuia războiul de către Ştefan cel Mare*, pp. 26, 27.
[2]) *Istoria Românilor*, IV, p. 176.
[3]) *Cum se făptuia războiul de către Ştefan cel Mare*, pp. 58—73; *Essais sur l'art militaire des Roumains*, p. 37.

avem asupra bătăliei îndrituesc tot atât de bine soluțiunea autorului ca și a mea. Totuși nu socotesc că distribuția trupelor pe teren și pozițiile lor au fost acele arătate de colonelul Culici, pentrucă mica bătaie a armelor din acea vreme ca și tradiția nu îngăduiau împărțirea forțelor în grupe despărțite între ele prin intervale mari, 4—5 kilometri, în cazul soluției propuse de autor. Și această împărțire ar fi fost cu atât mai cu neputință într'o zi cețoasă cum a fost acea de 10 Ianuarie 1475, căci Ștefan nu ar fi putut vedea de pe Rediul lui Vodă cele ce se petreceau în Valea Bârladului. De asemenea legătura între Ștefan și masa de manevră, alcătuită de țărani, ar fi fost greu de realizat.

* * *

Al treilea studiu este intitulat *Războeni, Bătălia dela Valea Albă (Iulie 1476)* [1].

Și în acest studiu se exagerează efectivul Turcilor prezenți în bătălia dela Războeni. Dacă Turcii împreună cu Muntenii și Tătarii ar fi avut la începutul războiului un efectiv de 110.000 de oameni [2], de sigur că nu întreg acest efectiv a fost prezent pe câmpul acelei bătălii. Pierderile suferite în hărțuelile premergătoare bătăliei, efectivele necesare recunoașterilor și escortării convoiurilor, trupele lăsate pentru paza liniei de comunicații, ca și lipsa Tătarilor goniți de Ștefan peste Nistru, scăzuse de sigur efectivul armatei turcești prezentă pe câmpul de luptă, la cel mult o jumătate din efectivul său inițial. Dar chiar așa redus și chiar dacă, cum e probabil, Ștefan mai strânse ceva din « țară » (localnici din părțile unde s'a dat bătălia), încă superioritatea numerică a Turcilor rămăsese copleșitoare și aceasta cu atât mai mult cu cât Mahomet II păstrase cu sine trupele sale cele mai bune.

Descriind începutul operațiunilor, autorul interpretează documentele vremii altfel decât au fost interpretate până acum.

---

[1]) *România Militară*, Martie 1938.

[2]) Scrisoarea omului lui Vlad Țepeș (A. Veress, *Fontes rerum transylvanicarum*, IV, pp. 21, 22).

Așa d-sa susține (p. 10) că Șendrea comanda acoperirea pe Milcov, iar Iuga cea pe Dunăre. Textul relației lui Baltazar de Piscia spune însă că Ștefan a lăsat pe Șendrea în acoperire pe Dunăre [1]), cum arată mai departe că și Iuga era de asemenea tot în acoperire pe Dunăre [2]).

Autorul mai spune că izgonirea Tătarilor, cari atacaseră partea de sus a țării, s'a făcut de ostașii țărani cărora li se dăduse o învoire de 15 zile în acest scop și spre a-și găsi pe ai lor și că Ștefan rămăsese cu curtea lui spre a face față inaintării turcești. Perfect logic, dar aceeași relație contimporană afirmă că Ștefan, lăsând pe Șendrea în acoperire pe Dunăre cu 1000 de călăreți, s'a repezit asupra Tătarilor [3]).

In sfârșit autorul susține, ceea ce de altfel ar fi firesc, Brăila fiind în mâinile Muntenilor, că Turcii au trecut Dunărea pe la Brăila. Dar ce ne facem cu textul vechiu care zice că Iuga aflat în acoperire pe Dunăre — deci undeva în Moldova, căci nu putea să acopere Dunărea în Muntenia, mai ales că Brăila și împrejurimile erau în mâinile Muntenilor aliați cu Turcii, la trecerea unei prime unități turcești s'a retras. Argumentele colonelului Culici contra trecerii prin vechiul vad dela Oblucița (Isaccea) fiind însă puternice — trecerea prin acest vad impunând armatei turcești ocolirea lacului Cahul și apoi trecerea Prutului (p. 13), socotesc că s'ar putea admite că trecerea s'a făcut în regiunea Galaților.

Urmează apoi arătarea că Ștefan s'a retras pe două coloane, una pe valea Siretului și alta pe sub munți (p. 17). Autorul aduce argumente logice pentru o asemenea manevră. Documentele însă, arată precis că Ștefan s'a retras întâi la Vaslui [4]), apoi la Bacău și în urmă prin Roman [5]) la Războeni.

Justificarea alegerii poziției dela Războeni pe considerentul că de acolo se acoperea atât o eventuală retragere spre Ardeal prin Cracaoani — Tulgheș cât și debușarea ajutoarelor ungurești, mi se pare întemeiată.

---

[1]) *Columna lui Traian*, VII, p. 378.
[2]) *Idem* și N. Iorga, *o. c.*, IV, p. 187.
[3]) *Columna lui Traian*, *l. c.*, și Dlugosz *Historia Polonica*, Ed. Lipsca, 1596.
[4]) *Columna lui Traian*, p. 379.
[5]) Veress, *l. c.*

Descriind bătălia dela Războeni autorul este influențat de aceeași idee modernă ca în descrierea bătăliei dela Vaslui (10 Ianuarie 1475), adică a ocupării unei poziții nu continue ci formată din puncte de rezistență despărțite prin intervale și distanțe de 1—2 kilometri. Acest soiu de luptă era însă cu neputință într'o epocă în care armele băteau la maximum 80—100 de metri (deci ar fi lăsat largi spații intermediare nebătute) — și de aceea nu era în obiceiul vremii — nici într'un teren acoperit cum era acel dela Războeni, pentrucă nu îngăduia unitatea de acțiune asigurată atunci prin alăturarea unităților și nici vederea directă de către comandant a întregului sau cel puțin a celei mai mari părți a dispozitivului de luptă. De altfel descrierea aceasta nu corespunde acelei făcute de un martor ocular [1]) și de alte relații contimporane [2]).

* * *

Al patrulea studiu este: *Campania munteană din 1595. Călugăreni, Târgoviște, Giurgiu* [3]).

Colonelul Culici scoate foarte bine în relief faptul că timp de zece luni (toamna 1594 până în Octomvrie 1595) Mihai Viteazul a acoperit concentrarea foarte înceată a lui S. Bathory și operațiile Moldovenilor. Această acoperire a fost activă în tot timpul iernii, Mihai atăcând cetățile turcești de pe malul drept al Dunării și făcând raiduri în interiorul Bulgariei. Acoperirea a devenit, după aducerea forțelor turcești, staționară pe Dunăre, iar odată Dunărea trecută de forțele lui Sinan-Pașa, acoperirea executată de Mihai a avut un rol de întârziere și — adaog eu — de fixare a lui Sinan-Pașa în regiunea Târgoviștei, pe unde era să iasă din munți armata ardeleano-moldovană.

* * *

Ultimul studiu are drept titlu *Prima cucerire a Transilvaniei (Bătălia dela Șelimber)* [4]).

---

[1]) Angiolello, *Historia Turchesca* (Ed. Ursu), p. 89.
[2]) *Columna lui Traian, l. c.*; Sead-ed-din în: Hasdeu, *Arhiva Istorică*, I, 2, p. 34.
[3]) *România Militară*, Ianuarie—Fevruarie 1939.
[4]) *România Militară*, Aprilie—Mai 1939.

Dacă efectivele trupelor lui Mihai Viteazul nu sunt arătate prea mari (p. 11) și se constată chiar la autor o tendință de a le micșora, efectivul de care dispunea Andrei Bathory este de sigur exagerat.

Dispozitivul de luptă al lui Mihai la Șelimber arătat în crochiul autorului Nr. 1 nu este acel arătat de isvoarele timpului, care enumeră unitățile, le arată așezarea una față de alta și spun precis că Mihai și-a dispus armata pe două linii [1]) și nu pe trei cum arată autorul, influențat probabil de normele moderne de luptă (pp. 12, 27).

Analizând planurile de campanie, autorul susține (p. 15) că Mihai a avut ca baze de operații zonele de concentrare a celor două grupe ale armatei sale: regiunea Ploești—Buzău și Valea Oltului și, după întrunirea celor două grupe la Tălmaci, Oltenia. Socotesc că este greșit a se vorbi pentru operațiuni din acele timpuri de baze de operațiuni. Dând un larg înțeles termenului de bază de operațiune, s'ar putea spune că întreaga țară slujea drept bază de operațiune până la trecerea graniței — dar din clipa când o armată pășea în țara adversarului ea trăia prin exploatarea resurselor locale, din care-și căpăta hrană și armament, ba chiar și ostași. Numeroasele documente păstrate din timpul acestei campanii arată că Mihai și armata sa au trăit din resursele regiunii prin care treceau.

Autorul are de sigur dreptate, este mi se pare chiar primul scriitor care a văzut aceasta, că ideea de manevră a lui Mihai, așa cum reiese din mișcările pe timpul luptei, a fost de a despărți armata lui Bathory de Sibiu (pp. 24, 25).

* * *

Studiile colonelului C u l i c i dovedesc multă și sârguincioasă muncă și deschid ici și colea perspective noi asupra unor fapte din războaiele trecutului nostru. Aceste studii ar fi fost, cred, și mai folositoare dacă autorul lor ar fi cercetat documentele și scrierile vremii, ceea ce l-ar fi împiedecat de a vedea faptele trecutului cu ochii prezentului.

* * *

[1]) General R. R o s e t t i, *Evoluța tacticei la Români dela 1504 la 1654*, pp. 23, 24.

La discuția ce a urmat d-l I. L u p a ș a exprimat părerea că pe temeiul celor arătate de Delbrück ar fi greu pentru istorici a arăta efectivele beligeranților și ar urma ca ei să nu continue a stărui prea mult asupra unor cifre care nu pot fi precizate cu certitudine.

D-l General R. R o s e t t i a demonstrat că o analiză strânsă a izvoarelor, în legătură cu obiceiurile și posibilitățile vremii și cu putința desfășurării pe un anumit teren îngăduesc stabilirea unor efective mai apropiate de realitate.

D-l N. I o r g a a arătat că trebuesc să se arate efectivele ce au luat parte la o luptă sau un războiu, dacă nu în cifre dar în proporție unele față de altele. Pentru Turci, a căror armate aveau o compunere aproape întotdeauna aceeași, alcătuite fiind din contingente statornice și din timarioți a căror număr era iarăși constant din cauza numărului constant de timar-uri, e ușor de stabilit efectivul.

Constanța datinelor turcești îl face să creadă că, în 1476, Turcii au trecut pe la Oblucița.

D-sa încheie zicând că scriind istoria numai după scrieri de azi, fără a consulta documentele vremilor contimporane evenimentelor descrise, se greșește și are drept urmare interpretări greșite.

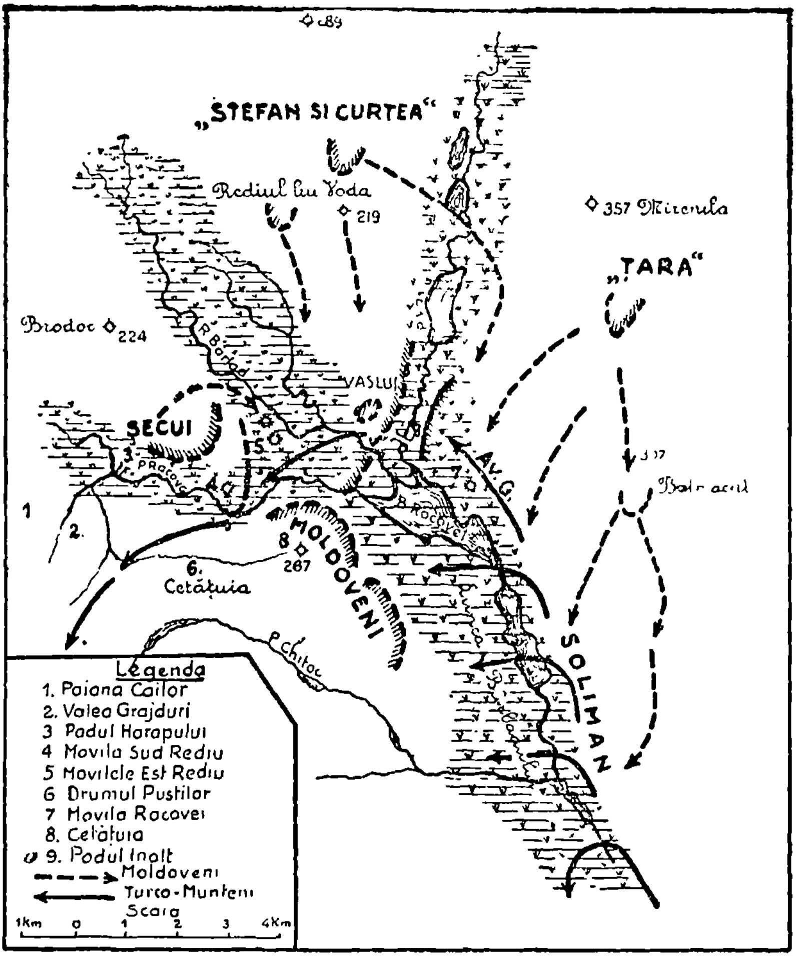
UNE NOUVELLE ÉTUDE SUR L'ART MILITAIRE DES ROUMAINS
(Résumé)

L'auteur signale les études du colonel A. Culici sur les guerres passées des Roumains.

Il critique l'exagération des effectifs comme aussi la présentation de combats anciens faite par la prisme des règlements tactiques modernes. On ne peut écrire l'histoire des guerres sans consulter les sources contemporaines.

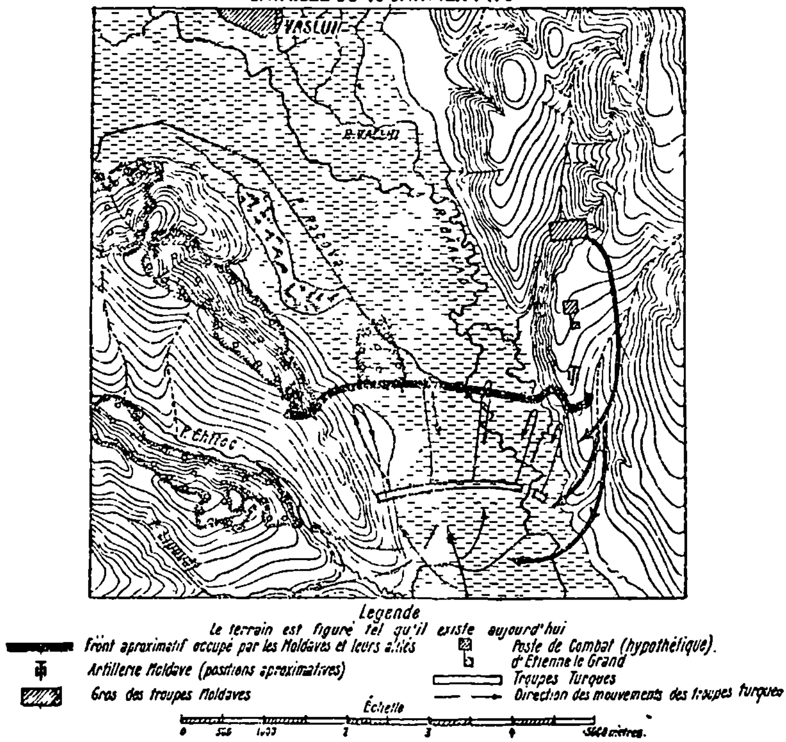
Il montre que le colonel Culici a beaucoup travaillé et que certaines de ses interprétations sont logiques et probablement justes.

Messieurs N. Iorga et I. Lupaș, qui prirent part à la discussion ayant eu lieu après cette communication furent d'accord avec les conclusions du général Rosetti.

(După Culici, *Racova, Bătălia de lângă Vaslui*, p. 21).

BATAILLE DU 10 JANVIER 1475

(După Général R. Rosetti, *Essais sur l'art militaire des Roumains*, p. 37).

CONTRIBUŢIUNI LA ISTORIA LUPTEI DUSE DE DOMNITORII ROMÂNI IN CONTRA INTRODUCERII ŞI APLICĂRII REGIMULUI CAPITULAŢIUNILOR IN PRINCIPATE

RAPORTUL LUI CORONINI

CĂTRE

IMPĂRATUL FR. IOSEF, PENTRU DESFIINŢAREA CAPITULAŢIUNILOR

DE

I. IONESCU-DOLJ

MEMBRU CORESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în şedinţa Secţiunii Istorice din 27 Octomvrie 1939

Este mai bine de o jumătate de veac de când regimul de tristă memorie, al tutelei internaționale a capitulațiunilor e mort pentru țara noastră și azi — în urma recentelor convențiuni internaționale de desființare — se poate spune că e mort pentru toată lumea în care a dăinuit [1]), așa că ar fi trebuit

[1]) In Turcia a fost desfiinţat prin art. 28 al tratatului dela Lausanne din 24 Iulie 1923, iar în Egipt prin tratatul dela Montreux din 8 Mai 1937 (cu aplicaţiune dela 15 Octomvrie 1937). Prin această ultimă convenţiune cele 14 Puteri care deţineau privilegii în Egipt şi-au rezervat dreptul ca jurisdicţia consulară să continue a funcţiona în Egipt pentru « *chestiunile de statut personal* » până la 14 Octomvrie 1949, când şi aceste chestiuni vor trece în competenţa tribunalelor egiptene.

In celelalte State din Orient şi din Extremul-Orient, supuse capitulaţiunilor, regimul a fost desfiinţat în unele chiar înainte de războiul din 1914—1918.

Astfel în Serbia începând dela 1883, în Bosnia şi Herţegovina la 1880; în Grecia la 1830—1832; în Algeria la 1832, în Tunis la 1884, în Maroc la 1923 şi 1937; în Zanzîbar la 1937; în China, parţial la 1920; în Japonia la 1894; în Siam la 1907—1925; în Persia 1920—1921, etc. etc.

Este de observat că în această epocă de agonie pentru regim, Marile Puteri au voit să introducă în Rusia sovietică, un sistem de quasi-capitulaţiuni. Sovietele

socotit și de mine, ca o pagină închisă, pe care nu vrei s'o mai recitești din cauză că reamintește prea des cât era de schingiuită justiția internațională în acel timp.

Totuși pe de o parte, rațiunea istorică, după care cunoașterea trecutului e busola prezentului și viitorului, iar pe de altă parte o împrejurare deosebită — pe care o voiu expune îndată — m'au determinat să trec peste considerațiunea sentimentală de mai sus și să fac această comunicare în legătură cu acest regim sau, cu atribuțiunile jurisdicționale ale consulilor străini la noi.

Iată împrejurarea:

Invățatul nostru coleg d-l Prof. Ion Nistor a tipărit în cursul anului 1938 — sub titlul de: *Corespondența lui Coronini* [1]) corespondența generalului conte Ion Coronini-Cronberg, fostul comandant al trupelor austriace de ocupațiune a Principatelor Munteniei și Moldovei, între anii 1854—1857. In această voluminoasă corespondență, am găsit un act care după părerea mea e de o importanță deosebită în legătură cu lupta glorioasă pe care au dus-o domnitorii și înaintașii noștri în contra introducerii și menținerii regimului capitulațiunilor în Principatele Române.

Epoca despre care se ocupă corespondența e aceea a domniei lui Barbu Dimitrie Știrbey în Muntenia și Grigore Ghica în Moldova, denumită și a domniilor dela Balta Liman [2]), epocă care deși în destul de cunoscută din numeroasele scrieri ale marelui nostru istoric d-l prof. Iorga [3]), totuși trebue să recunoaștem că d-l prof. Nistor a adus o importantă contribuțiune la luminarea acestui trecut, deoarece în corespondența

exprimând după războiul din 1914—1919 dorința de a vedea capitalurile străine colaborând la refacerea Rusiei, Marile Puteri în 1922 au condiționat aceasta — fiind dată diferența de legislațiune, și în special dreptul de proprietate nefiind garantat de legile sovietice — de admiterea unui sistem prin care se extindea în Rusia sovietică principiul personalității legilor străine, pentru garantarea bunurilor, intereselor și a persoanelor și prin care consulii dobândeau drepturi deosebite de cei din alte State. Sovietele nu au admis și propunerea a căzut.

[1]) I. Nistor, *Corespondența lui Coronini din Principate.* Acte și rapoarte din Iunie 1854—Martie 1857.

[2]) O localitate din apropierea Constantinopolului.

[3]) N. Iorga, *Corespondența lui Știrbei Vodă.* Vol. I, corespondența politică, 1904 și Vol. II, *Mărturisiri istorice privitoare la viața și domnia lui Știrbei Vodă* (urmare la corespondența politică). *Viața și domnia lui Barbu Dimitrie Știrbey, domn al Țării Românești,* 1849—1856, Vălenii de Munte, 1910.

publicată se pot privi ca într'un caleidoscop toate evenimentele mai importante petrecute în această epocă, în Principate, adică atât cele de politică internă cât și cele pe plan internațional, rezultate acestea din urmă mai ales din fricțiunile între cele 3 puteri interesate la ocupațiune: Turcia, Austria și Rusia [1]).

Actul din corespondența susmenționată la care mă refer e un raport adresat de generalul Coronini direct Impăratului Franț Iosef, la 13 Iunie 1855, prin care propune desființarea capitulațiunilor în Principate. Am crezut că acest raport trebue pus în evidență fiindcă pentru epoca în care a apărut și cele care au urmat-o, el capătă o importanță deosebită prin aceea că la acea epocă, Marile Puteri nu erau favorabile desființării capitulațiunilor la noi. Mai mult, chiar din partea Austro-Ungariei, desființarea nu a venit decât cu 25 de ani mai târziu.

Mai înainte de a ceti acel raport și pentru a evidenția importanța sa, cred necesar, ca în puține cuvinte să reamintesc momentul istoric când el a intervenit și cum se încadrează în evenimente, privite bine înțeles numai sub aspectul lor juridic.

Deși regimul capitulațiunilor exista în Imperiul Otoman încă dela 1535, data când s'a semnat prima convențiune, denumită « *Capitulațiune* » între Sultanul Soliman I Magnificul și Francisc I Regele Franței, convențiune care a fost ulterior completată și reînnoită cu mulți alți regi ai Franței, în special în anii 1581, 1597, 1604 și 1673, din care cea mai importantă și cea mai completă numită și « *la grande Capitulation* », e din 25 Mai 1740 [2]) — care s'a aplicat până la

[1]) Corespondența din vol. d-lui Nistor, completează pe cea publicată cu mulți ani înainte de d-l Iorga, deoarece, deși în volumele d-lui Iorga (vol. I) e un capitol special (cap. IV) în care e publicată corespondența lui Știrbei cu Coronini, totuși în volumul d-lui Nistor se cuprinde mai mult corespondența Coronini cu guvernul austriac și cu reprezentanții Turciei și Rusiei.

[2]) Vezi expunerea obiectului acestor capitulațiuni în « *Répertoire Dalloz* », vol. 12, p. 225 și vol. 42, p. 506.

Este de observat că reînnoirea capitulațiunilor din partea Turciei s'a făcut de 4 ori dela 1535 până la 1740, deși au fost 8 Sultani, adică între anii 1604—1673, timp de 70 de ani, cât au domnit Sultanii: Mustafa, Marad și Ibraim, nu s'au reînnoit capitulațiunile deoarece în acest timp relațiunile dintre Poartă și Franța au fost aproape rupte (Pélissié du Rausas, *op. cit.* vol. I, p. 65).

tratatul dela Lausanne — totuși, în Principatele române, nu a început a fi introdus acest regim decât către finele secolului al XVIII-lea, adică cu circa 250 ani mai târziu.

Denumirea de « *capitulațiuni* » ar veni după unii dela cuvântul *caput*, *capitulum*, deoarece aceste convențiuni erau redactate și împărțite în capitole sau articole; « ... *le nom de capitulation sans doute parce qu'ils sont divisés en chapitres* », spune Fr. Despagnet și G. Pélissié du Rausas [1]), iar Henry Capitant, spune că: *dérive du verbe capituler*, *latin medieval capitulare*, *faire une convention*, *de capitulum*, *proprement chapitre* [2]).

Adevărul credem că stă în părerea susținută de Paul Fauchille, după care denumirea e împrumutată din limba italiană, în care cuvântul *capitolazione*, însemnează acord, convențiune, iar limba italiană era limba diplomatică a Levantului, la epoca când Sarrazinii [3]) și creștinii au încheiat primele lor aranjamente pacifiste [4]).

Din punct de vedere juridic prin « *capitulațiuni* », se înțeleg privilegiile și imunitățile de care se bucurau străinii locuind în țările *necreștine*, din Orient și Extremul-Orient, de a fi în general exceptați dela aplicarea legilor locale sau teritoriale, aplicându-li-se legile țărilor lor și de a fi judecați de consulii respectivi, în locul instanțelor Statului în care se găseau. Cu alte cuvinte o extindere a legilor personale ale străinilor, cari erau considerați că nu au părăsit țara lor, în dauna celor teritoriale care în mod normal erau aplicabile.

Cel dintâi consul numit în Principate a fost al Rusiei la 1781, la București și al doilea a fost al Austriei, după un an, la 1782, deși Austria dobândise dreptul de a avea consuli în toată întinderea Imperiului Otoman și deci și în Principate — mai înainte de Rusia, adică încă dela 21 Iulie 1718 prin

---

[1]) Frantz Despagnet, *Précis de droit international privé*, 5-ème ed. 1909, p. 506 No. 161; G. Pélissié du Rausas, *Le régime des capitulations, dans l'Empire Ottoman*, 1910, vol. 1, nota 1.

[2]) H. Capitant, *Vocabulaire juridique*, 1936, p. 100.

[3]) Sarrazini e numele dat în evul mediu Arabilor cari au invadat Europa și Africa.

[4]) Paul Fauchille, *Traité de droit international public*, t. I, 3-ème partie, pag. 447, No. 902.

tratatul dela Passarowici[1]) — iar Rusia mai târziu numai la 10 Iulie 1774 prin tratatul dela Kutchuk-Kainargi [2]); a urmat apoi numirea consulului Prusiei la 1786, apoi al Franţei la 1795, în timpul marei revoluţiuni, apoi al Angliei la 1802 [3]) etc. etc.

Odată cu instalarea lor, consulii au şi început a exercita atribuţiuni jurisdicţionale cu tendinţa de a se conduce de aceleaşi norme ca şi consulii din părţile necreştine şi barbare ale Imperiului otoman.

Proteste s'au produs chiar dela început. Turcia care şi ea însăşi ducea o acţiune internaţională de desfiinţarea capitulaţiunilor în imperiu, arată într'o notă către Rusia — cu ocaziunea cererii acesteia pentru numirea celui dintâi consul în Principate, că privilegiile de care cele două provincii s'au bucurat totdeauna, în toate privinţele, de când se află sub stăpânirea otomană, se opun la instalarea consulilor şi la introducerea regimului capitulaţiunilor [4]).

Totuşi Turcia a cedat faţă cu insistenţele Rusiei şi a Austriei şi apoi mai târziu faţă de alte State, aşa că nedreptatea s'a produs, iar ţările române au fost nevoite să suporte regimul nedrept al capitulaţiunilor, timp de aproape un secol.

Atitudinea insistentă şi nedreaptă a Marilor Puteri, faţă de Principate, în această chestiune, a fost determinată — se susţine — de tendinţele de dominaţiune a Turciei la acea epocă asupra Principatelor şi pentru a contrabalansa această influenţă, cele două puteri vecine: Rusia şi Austria, au căutat să obţină şi ele o preponderanţă ceea ce li s'a acordat prin

[1]) Prin tratatul dela Passarowici « *traité de trève* » s'a încheiat pacea între Turcia şi Austria, Turcii fiind învinşi, în afară de aceea că au cedat Serbia de Nord, Banatul cu Temeşvarul şi o parte din Valachia, au dat Austriei şi alte avantaje între care şi cel menţionat mai sus (art. 13 al. II al tratatului de pace şi art. 5 al convenţiunii de comerţ).

[2]) Prin tratatul dela Kuciuc-Kainargi, s'a încheiat pacea între Ruşi şi Turci. Prin acest tratat s'a acordat Rusiei dreptul de protectorat asupra Principatelor în sensul că s'a dobândit « *dreptul de a vorbi în favorul Principatelor* ». Acest drept tutelar al Rusiei a fost întru câtva lărgit prin tratatele dela Acherman din 7 Octomvrie 1826 şi Adrianopol din 14 Septemvrie 1839 (Vezi Radu Rosetti, *Arhiva Senatorilor din Chişinău*, p. 3.I.).

[3]) Ion C. Filitti, *România faţă de capitulaţiunile Turciei*, p. 5; P. Fauchille, *op. cit.*, p. 184.

[4]) I. C. Filitti, *România faţă de capitulaţiunile Turciei*, p. 5.

tratatul dela Kuciuc-Kainargi. Dar regimul impus nu cadra cu părinteasca grijă ce se afirma.

Dacă se caută o explicațiune asupra originii introducerii Capitulațiunilor în Turcia, e greu de precizat care considerațiuni au predominat, cele de ordin religios sau cele de ordin economic.

De Lapradelle și Niboyet, profesori francezi spun că: *L'observateur qui... chercherait une explication au régime de capitulations, serait fort embarrassé d'en présenter une qui parût cohérente et historiquement vraie* [1]).

Problema este aceeași și la noi și credința noastră este că «*contrabalansarea influenței turcești*» a fost numai paravanul motivelor reale, care erau cele economice și chiar politice [2]).

Dar nedreptatea atitudinii ca și a regimului ce ni se impunea rezultă mai ales din tratatele capitulare încheiate de Poartă cu Franța și celelalte mari Puteri, tratate din care rezultă că Inaltele Părți contractante au avut în vedere numai provinciile musulmane ale Imperiului turcesc, «*pays hors chrétienté*» cum le numeau Francezii [3]) deoarece prin aceste tratate se ocupă de diferența de obiceiuri, de credință religioasă, de legi și alte instituțiuni musulmane, care nu existau în Principate, unde nu existau Turci și unde, mai mult, Turcii nici nu aveau dreptul să se instaleze.

«*Toute la législation ottomane tirait à l'époque son inspiration de textes réligieux. C'était un droit exclusivement canonique*», spun de Lapradelle și Niboyet [4]).

Ori, la noi, nimic din toate acestea, pentrucă noi aveam o legislațiune romano-bizantină, adaptată prin obiceiuri nevoilor reale.

Ca o dovadă că față de noi au predominat interesele economice e și faptul că Marile Puteri nu au voit să desființeze

---

[1]) *Répertoire de droit international*, tome III, p. 49.

[2]) N. Iorga, Colecția *Hurmuzaki*, vol. X, pp. 340—342 afirmă că prin crearea consulatelor europene s'au urmărit scopuri politice și comerciale.

[3]) Termenul de «*pays hors crétienté*» devenise cu totul impropriu, ba dădea naștere uneori la ridicol, fiindcă țări complet creștine ca Bulgaria, scăpate de suveranitatea turcească dar rămase cu regimul capitulării, erau considerate «*pays hors chrétienté*», pe când Japonia, care se scuturase de regimul capitulațiunii, deși necreștină, nu mai era «*pays hors chrétienté*».

[4]) *Répertoire de droit international*, p. 52 Nr. 59.

capitulațiunile nici după 1864, când am adoptat legislațiunea și organizarea judiciară franceză [1]).

In fine, atitudinea nedreaptă a Marilor Puteri față de Principate rezultă și din aceea că situațiunea juridică pe care străinii au avut-o la noi din cele mai vechi timpuri, până la epoca introducerii regimului capitulațiunilor, era cât se poate de bună.

In adevăr, în deosebire de ceea ce exista la alte popoare vechi a căror legislațiune refuza străinilor — după sistemul Romanilor [2]) — exercițiul tuturor drepturilor civile și deci și pe acela de a se adresa justiției ordinare a Statului unde se găseau, poporul nostru blând și uman din fire, a dat străinilor o atențiune deosebită tratându-i aproape în condițiuni egale și câteodată recunoscându-le situațiuni privilegiate.

---

[1]) Nu înțeleg să invoc în sprijinul tezei ce susțin și argumentul care s'a întrebuințat de înaintașii noștri, tras din tratatele sau capitulațiunile care se susținea că ar fi intervenit între Principate și Poartă, tratate pin care Poarta le recunoștea autonomia, deoarece istoricii mai noi contestă existența unor astfel de tratate.

Tratatele dintre Principate și Poartă se susținea că datau din anii 1391, 1460, 1513 și 1520, deși originalele lor nu se găseau. Marile Puteri au recunoscut totuși existența acestor tratate prin art. 2 al tratatului dela Paris din 7/19 August 1858.

V. Boerescu, în memoriul întocmit în 1865, după indicațiunea domnitorului Cuza (*Mémoire sur la jurisdiction consulaire dans les Principautés Unies Roumains*, 1865) invoacă chiar texte din suszisele tratate.

D-l prof. N. Iorga, în « *Genealogia Cantacuziniștilor* » vol. I, p. 495, pare a susține în capitolul « Actele ce s'au dat Contelui Orlof la Congresul dela Focșani la 30 August 1772 », că originalele au fost date Contelui Orlof.

Turcii, este exact, n'au recunoscut niciodată existența lor. Ali-Pașa într'o circulară din 28 Octomvrie 1857, a declarat că originalele capitulațiunilor române nu se găsesc nicăieri, iar în ședința dela 10 August 1858, a Conferinței dela Paris, a declarat că textul art. 2 nu implică recunoașterea din partea Turciei a autenticității textelor citate de Divanurile ad-hoc (Filitti, *op. cit.*, p. 27, nota 3).

D-l Giurescu, « *Istoria Românilor* », vol. I, pp. 169—170, susține că atât tratatul atribuit lui Mircea cel Bătrân, domnitorul Valachiei ca încheiat la Nicopole cu Sultanul Baiazet I la 1391, cât și tratatul atribuit domnitorului Moldovei, Bogdan cel Chior, fiul lui Ștefan cel Mare la 1513, sunt false și că acest fals a fost comis mai târziu, în veacul XVIII, de boierii români spre a da o bază juridică revendicărilor legitime ale Principatelor în ce privește dreptul de cârmuire. D-l Giurescu precizează că aceste tratate au fost falsificate pentru ambele Principate cu ocaziunea preliminărilor tratatului dela Kuciuc-Kainargi (1774). De asemenea istoricii nu vorbesc nici de celelalte două tratate, de acel atribuit lui Vlad al V-lea Domnul Valachiei (1460) și nici de cel atribuit lui Petru Rareș (1520).

[2]) Vechiul drept roman, era un drept exclusiv al cetățenilor romani. Era « *jus proprium civium romanorum* ». Străinul era nedemn de a participa la acest drept. Pélissié du Rausas, *op. cit.*, p. 20.

Idem, Paul Girard, *Droit romain*, III, adit., p. 110. *Condition des pérégrins* și d-l Jean D. Condurachi, *Câteva cuvinte asupra condițiunii juridice a străinilor în Moldova și Țara Românească până la Regulamentul Organic*, 1918. București.

Străinii puteau prin voința domnitorilor să intre chiar în rândurile boierilor. Câți Greci ortodoșci sau alți străini de religie catolică sau protestantă nu au intrat în dregătorii pe lângă Domnii Munteniei și Moldovei [1]).

Faptul că domnitorii și guvernele nu dădeau dreptul Turcilor de a se instala la noi, nu trebue interpretat nici ca aversiune contra străinilor, nici ca o intoleranță religioasă, ci pur și simplu ca măsură înțeleaptă de prevedere a înaintașilor noștri în interesul conservării purității rasei și a anihilării tendințelor de cotropire a Statului.

In special, referindu-ne la judecata străinilor în privința căreia s'a spus că n'ar fi existat la noi, la acea epocă, garanțiile unei bune judecăți — se poate afirma că străinii au avut o situație quasi-privilegiată, pentrucă din documente rezultă că pricinile ce străinii aveau, erau judecate chiar de Domnitor sau de Divan, ori de mari dregători însărcinați special de Domn. A fost o justiție seniorală după principiile ce existase în tot timpul evului mediu în Europa [2]).

Din documentele publicate de istorici, ca d-l Iorga [3]), I. Bogdan [4]), Eudoxiu Hurmuzaki [5]) etc., rezultă cum Domnitorii din diferite vremuri, din ambele Principate, anunțau prin scrisori pe străinii din Statele vecine că pot veni în Principatele lor, că vor fi judecați chiar de Domn și că «*se va face dreptate după legea cea dreaptă*» [6]).

In afară de aceasta, atât în vederea înlesnirii comerțului internațional, adică a venirii străinilor pentru afaceri de comerț

---

[1]) A. D. Xenopol, *Istoria Românilor*, vol. VII, p. 98 și N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 38 nota 131.

[2]) Vezi interesantul studiu al d-lui George Meitani, «*Streinii în fața justiției în Țările Române*» publicat în *Dreptul* din 1906, No. 8, 16, 23, 31—84; studiul în care se expune această situațiune cu următoarele epoci: sub Romani, în evul mediu, în epoca modernă și în Țările române.

[3]) N. Iorga «*Studii*», vol. VI, p. 234. Idem, «*Brașovul și Românii*» pp. 194—196, se spune că la Câmpulung Muscelean era scaun de dregător de hotare. Era un loc de mare încredere, de aceea ispravnicul se alegea dintre boierii mari și de neam bun. Cel dintâi din secolul XVI, a fost Socol din Cornățeni, apoi în timpul lui Brâncoveanu a fost numit comisul Radu Golescu, nepot a lui Stroe Leordeanul.

[4]) I. Bogdan, «*Relațiunile Țării Românești cu Brașovul*».

[5]) Hurmuzaki, *Documente*, vol. XII, p. 260 și vol. XV, p. 736.

[6]) Ștefan cel Mare, la 13 Martie 1458 dă asigurări solemne Brașovenilor să vină să facă comerț, iar judecățile vor avea loc în fața Domnului, nimeni altcineva neavând drept a-i judeca. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. II partea I, pp. 86—87.

în Principate, cât şi în vederea siguranţei avutului locuitorilor dela marginea ţării, au funcţionat în anume epoci, în Principate, aşa numitele «*judecătorii dela hotare sau dela frontieră*» în care erau desemnaţi judecători speciali sau comisiuni mixte, care aveau competenţa dea judeca toate reclamaţiunile, cu caracter internaţional, făcute de locuitorii Statelor vecine, contra vreunui Român pentru furtişaguri, sau alte daraveri între ei şi invers, deoarece şi în Statele vecine existau asemenea «*instanţe de frontieră*» pentru reclamaţiunile făcute de Români, contra locuitorilor din acele State [1]).

Documentele ne afirmă că astfel de instanţe au existat atât în Muntenia cât şi în Moldova, dintre care unele înfiinţate pe baza de tratate încheiate cu Statele vecine [2]), tratate

---

[1]) I. D. Condurachi, «*Câteva cuvinte despre condiţiunea juridică a străinilor în Moldova şi Ţara Românească până la Regulamentul Organic*, 1918, Bucureşti, pp. 76 şi 85.

[2]) Astfel la 1700, Const. Brâncoveanul anunţa pe Braşoveni despre aşezarea la Câmpulung, ca ispravnic a lui Radul Comisul Golescu (citat de I. Condurachi) pentru judecăţile lor.

Istoricii citează ca tratate de acest fel:

a) Tratatul de justiţie internaţional din 1459, încheiat între Ştefan Domnul Moldovei şi Casimir Regele Poloniei, prin care se prevedea înfiinţarea de tribunale alcătuite din Regele Poloniei sau de trimişii săi şi Domnul Moldovei. care să judece toate relele ce se făcuse.

Dacă se făcea vreunui moldovean vreo violenţă în Polonia, Domnitorul trebuia să anunţe pe palatin spre a face dreptate şi invers.

Vezi M. Mitilineu în *Colecţia de tratate* pag. 16 citată şi de d. George Meitani în Studiul său «*Streinii faţă de justiţia în ţările Române*», *Dreptul* No. 43/906 pag. 339.

b) *Tratatul de alianţă a lui Ştefan cel Mare*, cu Matei Corvin, din 10 Iulie 1475, prin care se prevedea, că neînţelegerile între supuşii celor două ţări vor fi hotărîte prin «*Comisiuni instituite la graniţe*» (Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, II, p. 331);

c) *Tratatul de pace* cu Ion Albert Regele Poloniei tot al lui Ştefan cel Mare din 1499, în care se prevedea că la Hotin şi Cernăuţi, vor fi staroşti pentru supuşi poloni şi la Cameniţa vor fi starostele pentru Moldoveni (Bogdan, *idem* II, pp. 366 şi 417—441); şi Colecţia Mitilineu pag. 19.

d) *Tratatul de pace şi alianţă* din 20 Martie 1510 al domnitorului Bogdan Vodă cel Chior cu Sigismund, Regele Poloniei, care conţine dispoziţiuni similare (Xenopol, *Istoria Românilor*, vol. IV, p. 209 şi Hurmuzaki, *Documente*, II, p. 613); publicat şi în Colecţia Mitilineu.

e) *Tratatul lui Ştefăniţă cel tânăr*, domnul Moldovei, încheiat cu Sigismund, Regele Polonia la 1519, pentru compunerea autorităţilor judecătoreşti dela hotare şi prin care se dispunea că «*dieta*» va judeca alternativ în ziua Sf. Treimi, pe malul Nistrului, într'un an pe teritoriul moldovean şi în cel următor pe teritoriul polon. Acest tratat care are 29 de articole a fost semnat la Cracovia la 1519 (Vezi acest tratat de justiţie internaţională în *Archiva istorică* a lui B. P. Haşdeu, tom. 1, p. II, p. 4 şi Colecţia Mitilineu pag. 42).

prin care se stabilea «*dreptul marginean*» care urma să fie păzit între cele două State. In special cu Polonia s'a căzut de acord pentru înființarea acestor tribunale de frontieră, pe care le numea «*diete*» pentrucă foarte mulți comercianți polonezi parcurgeau Moldova cu mărfurile lor și foarte mulți Moldoveni treceau în Polonia pentru afaceri.

Acest sistem al Comisiunilor de frontieră se impunea din cauza lipsei în acea vreme a relațiunilor diplomatice, care n'au început a fi permanente între State decât din secolul al XVI-lea [1]).

Dar la epoca introducerii regimului capitulațiunilor, adică după 1780, în organizarea distribuirii justiției se făcuse în Principatele Române progrese simțitoare. Grija de distribuțiune a unei mai bune justiții se constată că forma preocuparea permanentă a domnitorilor.

Astfel, începând cu domnitorii, Constantin Vodă Mavrocordat (1746 în Țara Românească și 1749 în Moldova) și Alexandru Ipsilante, ambii din seria domnilor fanarioți și cari au domnit fiecare în ambele Principate, se constată că au realizat în ordinea judiciară reforme importante, animați fiind de dorința de a scoate abuzurile din justiție și a face «*ca dreptatea să fie dreptate*» și dată celui care o avea după lege.

Reformele realizate de acești doi domnitori sunt îndestul de cunoscute spre a mai insista asupra lor [2]).

f) Tratatul de pace perpetuă și de alianță încheiat în anul 1527, între Petru Rareș Domn al Moldovei și Sigismund Regele Poloniei, conținând aceleași clauze ca și tratatul din 1510. Colecțiunea Mitilineu pag. 45.

[1]) E de reamintit că sistemul acesta atât de vechiu al «*comisiunilor mixte*» a fost reînviat în zilele noastre și a funcționat 12 ani între noi și Rusia Sovietică pentru judecarea și aplanarea conflictelor de frontieră, cât timp, începând dela războiu, nu am avut relațiuni diplomatice. Comisiunea centrală a avut ca sediu în primul an orașul Tiraspol și în al doilea an orașul nostru Chișinău. Competența comisiunii era stabilită prin art. 3 din regulament.

Din lista pentru ordinea de zi, a cauzelor pe care avea să le judece comisiunea mixtă, în sesiunea a 9-a, listă pe care o posedăm în original, se vede că erau fixate 26 cauze, între care: omorul pescarului de pe malul stâng de soldații malului drept; incursiunea bandei malului drept asupra pichetului Caliuș; rănirea santinelei malului stâng cu focuri de armă trase de pe malul drept etc. etc. (Vezi Regulamentul privitor la măsurile pentru prevenirea și aplanarea conflictelor pe Nistru, din 1924. Aceste date ne-au fost procurate de colegul nostru (d. consilier Ionescu Dărzeu, fost președinte al comisiunii).

[2]) In special reforma domnitorului Mavrocordat a fost mai importantă decât se crede în genere deoarece cuprindea prefacerea tuturor așezămintelor țării și punea în mișcare toată obștea.

Mai târziu — după cum vom vedea — grija și atențiunea pentru străini a determinat înființarea de instanțe speciale, în capitalele Principatelor «*pentru pricinile străinilor*».

In aceste condițiuni, se vede că străinii cari veneau la noi pentru afaceri găseau organizată o justiție — *ca pentru acele timpuri bine înțeles* — care să le asigure dreptatea dacă o aveau după legi și că nu erau tratați ca în părțile necreștine

---

Informaţiunile date de cartea Banului Mihai, pe care d-l Iorga l-a identificat a fi banul Mihai Cantacuzino (*Istoria Literaturei Române în secolul al XVIII-lea*, II, p. 119 şi urm.) şi de raportul generalului rus Bauer, făcut asupra stărilor din Principate, în vederea păcii dela Cuciuc-Kainardji sunt toate în acest sens (I. Minea, *Reforma lui Constantin Vodă Mavrocordat*, 1927).

Domnitorul Const. Mavrocordat prin cultura ce căpătase nu era străin de ideile umanitariste occidentale şi sub influenţa acestor idei voia să ridice starea ţărănimii din Principate.

F l a c h a t, care a publicat textul constituţional al reformei în *Mercure de France*, din Iulie 1743, însoţeşte publicaţiunea de cuvinte elogioase, între care «*...nu e stat care să nu se fi socotit fericit având-ul de stăpân*».

Referitor la reforma judecătorească — despre care juriştii se mulţumesc a crede că se reducea numai la numirea de ispravnici cu atribuţiuni de judecată — trebue să observăm că are o însemnătate mult mai mare. Ea constitue un important pas de progres în începuturile organizării noastre judecătoreşti, căci domnitorul fiind animat de dorinţa de a stârpi abuzurile şi a face ca dreptatea să fie dreptate pentru toţi, a introdus următoarele măsuri:

a) A restabilit rangurile boiereşti;

b) A ales dintre mazili pe ispravnicii pe cari i-a numit cu drept de judecată, pare-se după modul administraţiei austriace, ce avusese loc în Oltenia, în timpul ocupaţiei dela 1718—1739;

c) Cei ce nu se mulţumeau cu judecata ispravnicilor apelau la boierii cei mari ai divanului din Bucureşti;

d) La Bucureşti numise judecători boieri. Contra hotărîrii lor se putea apela la divan;

e) Cel ce nu se mulţumea nici cu judecata divanului, putea apela la domn, când judecata se făcea de Divan în prezenţa domnitorului.

Partea cea mai importantă a reformei e aceea că domnitorul Mavrocordat introdusese procedura scrisă, în sensul că, protocoalele scrise să rămână mărturie de activitatea judecătorilor. Sentinţele se scriau în registre şi scrise se comunicau celor interesaţi. Procedura scrisă era considerată ca o garanţie de control. Apoi se cerea ca judecătorii să fie corecţi că nimeni să nu poată fi pe nedrept obijduit.

Domnul supraveghea de aproape imparţialitatea judecătorilor şi le da îndrumări. (Vezi I. M i n e a, *Reforma lui Const. Vodă Mavrocordat*).

Alexandru Ipsilante e cel de al doilea domnitor care a avut aceeaşi deosebită grijă de justiţia în Ţara Românească. Dela el a rămas prima lege scrisă de organizare judecătorească, prin «*Pravilnicească condică*» ce a întocmit la 1780. In expunerea de motive şi domnitorul Ipsilante, arată că ceea ce l-a determinat a da această lege a fost nesiguranţa judecăţii pentru locuitorii Valachiei.

E de observat că tocmai în timpul domniei acestui bun şi stăruitor domnitor s'a introdus regimul capitulaţiunilor.

Prin reforma sa Ipsilante a hotărît ca în fiecare judeţ pe lângă ispravnici, cari până aci aveau încă din timpul lui Mavrocordat atribuţiuni administrative şi judiciare, să fie numit şi câte un judecător care să se ocupe cu judecăţile locuitorilor, mai ales în lipsa ispravnicului.

şi barbare ale imperiului otoman, în care străinul, conform credinţei musulmane era privit ca un duşman şi unde prin urmare nu putea fi vorba de o judecată dreaptă pentru el.

Deci consideraţiunea pe care o invocau deseori puterile interesate că nu ar fi avut siguranţa justiţiei trebue privită cu rezervă, conţinând cel puţin multă exagerare.

De altfel, dacă la epoca corespunzătoare, ne aruncăm ochii peste hotare, constatăm că şi în Statele, aşa ziselor Mari Puteri, cari ne făceau imputarea de mai sus, opera de distribuirea justiţiei nu era la adăpost de orice critici, ci din contra.

In această privinţă, iată ce se poate citi în lucrarea lui Emil Garret: asupra stărei justiţiei franceze, care s'ar putea presupune că era una din cele mai bine organizate: « *L'ancienne organisation judiciaire était déplorable en ce sens, qu'il y avait des juridictions multiples enchevêtrées, s'envahissant les unes les autres, qu'on ne voyait partout qu'abus et privilèges de justice, que les procédures étaient interminables et ruineuses, qu'il manquait enfin beaucoup de garanties voulues pour la bonne administration de la justice* [1]).

Apoi tot Garret, vorbind de justiţia seniorială spune:

« *Elles n'avaient pour juges que des praticiens ignorants qui tenaient audience au cabaret et restaient dans l'absolue dépendence de leur seigneur.*

In Bucureşti, Ipsilante mai întâi prin cunoscutul său hrisov din 1775, şi apoi prin condica din 1780, a înfiinţat pentru judecarea afacerilor, în prima instanţă « *trei departamente* » din care 2 se ocupau cu judecarea afacerilor civile, iar al treilea numit « *departament al vinovaţiilor* » sau « *departament de criminalion* » se ocupa să caute pricinile puşcăriei, adică crimele şi delictele mai importante. Este neîndoios că pravilniceasca condică a lui Ipsilante, n'a făcut decât să confirme ceea ce în fapt exista cu mult mai înainte. Aceasta se poate vedea şi din aceea că un asemenea departament ca cel înfiinţat de Ipsilante exista la Iaşi, înfiinţat pentru toată Moldova, în afaceri civile şi penale.

Trebue să menţionăm şi departamentul de criminalion care exista la Craiova, plus o judecătorie pentru afacerile civile. Peste aceste instanţe, ca instanţe de apelaţie exista: « *departamentul veliţilor boieri* », în Bucureşti pentru Ţara Românească; la Craiova exista « divanul Craiovei », iar la Iaşi « *Obşteasca Adunare a Divanurilor* ».

In fine, ca instanţă supremă exista la Bucureşti « *Divanul Domnesc* » iar la Iaşi după desfiinţarea obşteştii Adunări s'a reînfiinţat *Divanul*, la 1828.

Sub instanţele de mai sus existau la acea epocă şi alte instanţe inferioare, care judecau afacerile fără importanţă. Astfel la Bucureşti exista Spătăria şi Agia, iar la Iaşi Hătmănia. Vezi « *Curs de procedură penală română* » de Ionescu-Dolj, 1937.

[1]) Emil Garret, *Les bienfaits de la révolution française.*

...Alors disait Ranauldon, la justice trop souvent exercée par des fripons, dégénerait en brigandage ou en une impunité afreuse » [1]).

Marele D'Aguesseau, afirma de asemenea la 1687: « *qu'on voit régner en une foule de lieux des abus intolérables. Ceux qui étaient établis pour rendre la justice, commettaient des grands excès par des concessions et des voleries... qu'il fallait retrancher tant de juges superflus, ôter des petites jurisdictions du royaume, ces sortes de pestes et ces sangsues de la misérable populace* » [2]).

Insuși Ludovic al XIV-lea care a domnit între anii 1643—1715, iată ce spune în ale sale *Mémoires:* « *Ce précieux dépôt (la justice) que Dieu a remis entre les mains des rois comme une participation à la sagesse et à sa puissance, était tellement altéré par la corruption des hommes qu'il dégénairai en un commerce honteux* » [3]).

In secolul al XVIII-lea Procurorul general Joly de Fleury, scria în 1763:

« *Ne voyons-nous pas tous les jours que l'on est quelquefois obligé de plaider pendant deux ou trois ans et à grands frais pour savoir devant quels juges on aura le malheur de plaider* » [4]).

Dar înafară de aceasta străinii în Franța erau foarte rău tratați, căci până la revoluțiunea cea mare, erau robii stăpânului moșiei pe care o locuiau.

Apoi erau supuși dreptului de alibinat (le droit d'aubaine) drept în virtutea căruia erau opriți de a dobândi avere și de a o transmite prin moștenire testamentară sau ab intestat, și în puterea căruia, bunurile lor, în lipsă de copii naturalizați francezi, se cuveneau Statului [5]).

Trecând peste aceste reale adevăruri, Marile Puteri au obținut totuși, conduse evident, după cum am mai spus numai de interese materiale, să introducă și la noi regimul capitula-

---

1) *Idem.*, p. 220.
2) Citat de Jean Plémeur în: *Juges et procès d'autrefois*, p. 11.
3) *Idem*, p. 12.
4) *Idem*, p. 11.
5) După unele documente s'a dedus că acest drept a fost cunoscut conform obiceiului pământului și în țările române, dar nu atât de sever ca cel francez. (A. D. Xenopol, *Istoria Românilor*, vol. VII, p. 100).

ţiunilor, croit pentru ţări necreştine, deşi întreaga populaţiune din ambele principate era creştină [1]).

E de interes cred să ne întrebăm în ce consista — sub aspectul lui juridic, după tratatele internaţionale — « *regimul capitulaţiunilor* » şi cum a fost înţeles şi aplicat de Consuli, ca reprezentanţi ai Marilor Puteri.

Asupra acestui punct este de observat că convenţiunile capitulare încheiate între Franţa şi Sublima Poartă, fiind cele mai vechi, au format tipul după care, cu prea mici diferenţe s'au încheiat şi convenţiunile celorlalte State care au putut obţine, mai târziu, aceleaşi privilegii şi imunităţi dela Poartă. Incepând dela 1604— prin convenţiunea din acest an — s'a permis ca străinii de altă naţionalitate şi anume cari făceau comerţ în Turcia, să se pună sub protecţia Franţei şi să facă comerţ pe Mare, sub pavilion francez: « *sous la banière de France* » cum se exprima capitulaţiunea.

După tratatul francez au urmat tratatele din 1583, pentru Anglia, din 1613 pentru Ţările-de-Jos, din 1718, pentru Austria, din 1737 pentru Suedia, din 1740 pentru cele două Sicilii, din 1756 pentru Danemarca, din 1761 pentru Prusia, etc. In toate aceste tratate exista pentru chestiunile economice « *clauza naţiunei celei mai favorizate* » care nivela privilegiile şi drepturile tuturor Statelor faţă de Poartă [2]).

O primă chestiune de ordin general care se pune faţă de capitulaţiuni, e aceea dacă ele au caracterul unor adevărate tratate bilaterale sau din contra sunt simple acte unilaterale de stabilire.

Nu insist asupra problemei, ţin numai să lămuresc că teza cum că ele ar constitui simple acte unilaterale de concesiuni benevole, de privilegii şi prerogative, acordate de Sultanii ţărilor necreştine, Statelor creştine şi că deci ar putea fi denunţate *ad nutum*, de cel ce le-a constituit, a fost teza

[1]) Cu drept cuvânt spunea poetul român Boliac în « *Trompeta Carpaţilor* » din 28 Mai 1865: « *Capitulaţiile acestea făcute pentru a garanta capul dintre umere şi galbinii din punga suditului strein din Turcia musulmană, sunt ele aplicabile în România creştină, unde sudiţilor le merge mai bine decât pământenilor, unde Românul seamănă şi suditul culege, unde Românul priveghează şi suditul se odihneşte* » (citat de Xenopol, *Ist. Rom.*, vol. XIV, p. 100).

[2]) Vezi: *Répertoire de droit international*, par Lapradelle et Niboyet p. 47 şi Paul Fauchille, *Traité de droit international public*, vol. I, p. 146.

susținută în tot timpul de Turcia, pe când Marile Puteri, au susținut teza contrară, a tratatelor, sinalagmatice, care nu pot fi desființate decât prin comuna înțelegere a Puterilor contractante. Pe aceeași teză s'a bazat Turcia în tot timpul acțiunii sale diplomatice de desființarea capitulațiunilor în Imperiu, dar mai ales la 1914, când a dat cunoscuta *iradea* de desființarea lor, aplicabilă dela 1 Octomvrie 1914. Turcia a mai susținut această teză cu multă tărie și la conferința dela Lausanne în 1922—1924, când voia să obțină din partea Marilor Puteri recunoașterea desființării cu efect retroactiv până la iradeaua din 1914.

Teza care a prevalat în doctrina dreptului internațional e aceea că ele au fost adevărate tratate, fiindcă conțin și obligațiuni reciproce [1]).

Dacă trecem la examinarea textelor convențiunilor și a uzanțelor, astfel cum s'au practicat, desprindem două caractere esențiale ale regimului capitular:

a) Primul consistă în aceea că consulii din Turcia la acea epocă aveau imunități și privilegii ca și agenții diplomatici sau miniștrii plenipotențiari, ei reprezentau puterea suverană a Statului căruia aparțineau cu completă independență față de autoritățile locale, adică imunități și privilegii pe care nu le aveau consulii din țările creștine.

In baza acestor imunități și privilegii, consulii din Turcia se bucurau ca și agenții diplomatici de imunitatea de jurisdicție penală și civilă, afară de contestațiunile imobiliare și în materie comercială, dacă ei ar fi făcut comerț. De asemenea se bucurau de inviolabilitatea domiciliului nu numai pentru propria lor locuință, ci și pentru localul consulatului și mobilierul, arhiva și corespondența consulatului, etc. Apoi erau scutiți de impozite personale atât ei cât și toți străinii, adică de capitația numită *kharatch* [2]). In fine consulii aveau dreptul de a avea la dispozițiunea lor o gardă de oameni înarmați numiți ieniceri sau cavași.

---

[1]) Paul Fauchille, *op. cit.*, p. 447 și urm. și G. Pélissié du Rausas, vol. I, pp. 97—101.

[2]) *Répertoire de droit international*, par Lapradelle et Niboyet, p. 56 și Fauchille, *op. cit.*, p. 149, cari invoacă convențiunea din 1740 (art. 13, 27, 63 și 67).

Aceste privilegii şi imunităţi aparţineau consulilor de orice categorie, precum şi personalului cancelariilor, ca interpreţi, dragomani, etc.

b) Al doilea caracter, care de altfel formează inima regimului capitular, e acela că ei aveau dreptul de jurisdicţiune graţioasă şi contencioasă, atât în materie penală cât şi civilă sau comercială, asupra supuşilor lor.

Dreptul de jurisdicţie în special, mai ales, cu începere din secolul al XVI-lea, când ideea de Stat şi suveranitate au progresat — aducea o gravă atingere suveranităţii Statului [1]). De aceea e locul să ne întrebăm *care era întinderea precisă a acestui drept.*

Conform clauzelor capitulare ale convenţiunilor susmenţionate, consulii aveau drept de judecată numai asupra supuşilor lor. Cu alţi termeni, competinţa lor de judecată se limita la conflictele penale sau civile ori comerciale care s'ar fi ivit între străini de aceeaşi naţionalitate cu consulul chemat să judece. Consulii judecau cu drept de apel la instanţa de apel din ţara respectivă, cum era în sistemul francez [2]).

Această competenţă rezultă în termeni formali din aproape toate convenţiunile capitulare între care art. 2 al primei capitulaţiuni franceze din 1535, art. 15 al capitulaţiunii din 1740; art. 16 al capitulaţiunii engleze din 1675; art. 72 al capitu-

---

[1]) Vezi Pélissié du Rausas, *op. cit.*, p. 102, vol. I, cum ideea de suveranitate decurge din ideea de « *secularizare a dreptului* » adică a separării dreptului de religie.

[2]) Referitor la « *Organizarea instanţelor consulare* », ţinem să menţionăm că erau trei sisteme: sistemul francez, sistemul englez şi sistemul rus.

a) *In sistemul francez,* în materie civilă şi comercială, judeca consulul asistat de doi comercianţi, cu apel la Curtea de apel din Aix din Franţa, iar în *materie penală,* consulul singur judeca contravenţiunile; în delicte judeca consulul asistat de doi cetăţeni francezi, iar în crime, aceeaşi instanţă ca pentru delicte, făcea însă numai instrucţia, aresta pe infractor şi trimitea dosarul la Curtea de apel din Aix, ca să judece fondul.

b) *In sistemul englez,* erau trei grade de jurisdicţie, organizate chiar în Turcia. Tribunalul, în civil, era alcătuit din consul şi patru juraţi, iar în penal din consul şi cinci juraţi. In contra hotărîrilor lor se făcea apel la un tribunal superior englez instituit la Constantinopol şi tot aci era şi o instanţă supremă (Consiliul privat).

c) *In sistemul rus,* existau comisiuni judiciare alcătuite de ambasadă compuse din 2 notabili şi consulul (P. Fauchille, *op. cit.*, p. 160). Apelul contra hotărîrilor trib. austriace se judeca la Curtea din Triest, iar contra hotărîrilor italiene, se judeca la Curtea din Ancona. Apelul contra hotărîrilor comisiunilor judiciare ruse se judeca de Senatul ocârmuitor din St. Petersburg (Pélissié du Rausas, *op. cit.*, vol. I, p. 268).

lațiunii ruse din 1783 și art. 5 al capitulațiunii olandeze din 1680, etc. [1]).

Tot în acest sens sunt și legile consulare mai recente din diferite State, cum e legea italiană din 20 Ianuarie 1866, legea germană din 10 Iulie 1879, etc.

Mai mult, în acest sens e și doctrina generală a dreptului internațional [2]).

De altfel e rațional să fie așa, pentrucă acest drept rezultând dintr'o concesiune făcută de Sublima Poartă față de fiecare din Statele creștine menționate mai sus, e ușor de văzut că acea concesiune nu putea fi dată fiecărui Stat decât pentru supușii săi și nu pentru acei ai altui Stat.

Totuși printr'o interpretare largă și mai ales abuzivă a textelor, dată de consuli, sub autoritatea Statelor cărora aparțineau, dreptul de jurisdicțiune al consulilor a fost extins și la următoarele două ipoteze.

1. Când actul pedepsibil ori procesul civil sau comercial era între străini de naționalități diferite, adică când cel puțin unul din împricinați, inculpatul sau pârîtul, ar fi fost de naționalitatea consulului [3]).

2. Când actul pedepsibil ar fi fost între un străin de naționalitatea consulului și un indigen sau otoman și străinul era inculpat iar otomanul victimă.

Pentru justificarea extinderii competenței și la aceste două ipoteze s'a susținut că deși convențiunile capitulare nu le prevăd fiind confuze, prevăzând numai cazul când conflictul este între persoane de aceeași naționalitate, totuși competența revine consulului și în ipotezele de mai sus, pe baza uzurilor, deoarece s'a practicat astfel timp îndelungat, din cauza protecțiunii pe care consulul era chemat să o acorde inculpatului în procesul penal sau pârîtului în procesul civil sau comercial și pentrucă nici instanțele otomane nu reclamase acest

[1]) Pélissié du Rausas, Tom. I, 220.

[2]) De Lapradelle et Niboyet, p. 63. *Répertoire;* idem P. Fauchille, *op. cit.*, p. 150 şi urm.

Idem I. Tanoviceanu, *Curs de drept penal*, vol. I, p. 384, susţine că consulii nu aveau competenţă decât pentru supuşi de aceeaşi naţionalitate, Idem Pélissé du Rausas, *op. cit.*, vol. I, p. 219 şi urm.

[3]) In infracţiuni, acţiunea penală era pusă în mişcare de consul care se sezisa cu facerea cercetărilor.

drept. In special în materie penală s'a spus că oricare ar fi victima — fie străin fie indigen — afacerea revine competenței consulului, care e obligat a acorda protecția străinului inculpat.

Ipoteza proceselor mixte între străini de naționalități diferite, mult controversată la început, a fost, mai târziu, stabilită prin uz îndelungat, recunoscându-se de toate Statele beneficiare competența consulului pârîtului sau inculpatului, prin aplicarea maximei: *actor sequitur forum rei.*

In materie civilă, în asemenea cazuri se recunoștea că competența revine și instanțelor otomane, dacă părțile din proces consimțeau.

In acest sens era art. 52 din capitulațiunea franceză din 1740, art. 58 al capitulațiunii ruse din 1783 [1]).

Relativ la conflictele penale dintre străini și indigeni sau otomani, competența de a judeca a consulilor nu era împărtășită decât de o parte a doctrinei deoarece textele convențiunilor excludeau această ipoteză și deci lăsau în competența tribunalelor otomane să judece infracțiunile comise de un otoman contra unui francez sau altui străin, precum și infracțiunile pe care un străin le-ar fi comis contra unui otoman.

După multe discuțiuni s'a recunoscut, în afacerile penale dintre otomani și străini, competența instanțelor otomane.

In materie civilă, autorii francezi de drept internațional, ca Paul Fauchille, recunosc că procesele civile sau comerciale între străini și otomani sunt după textele convențiunii de competența instanțelor otomane, cu asistența dragomanului sau a consulului respectiv și că părerea contrară « *repose sur une inexacte interprétation des textes* [2]).

De altfel acest sistem, pe care guvernul otoman l-a apărat întotdeauna a fost în cele din urmă admis și de toate puterile străine, în materie civilă [3]).

---

[1]) De Lapradelle et Niboyet, *Répertoire*, p. 67. Este de menționat că pentru introducerea și judecarea proceselor în fața tribunalelor consulare se aplica procedura civilă sau penală a Statului respectiv (Pélissié du Rausas, *op. cit.*, vol. I, p. 283), afară de modificările făcute de State, prin legile speciale, referitoare la naționalii aflați în Levant.

[2]) Paul Fauchille, *Traité de droit international public*, t. I, 3-ème partie, p. 155.

[3]) *Idem*, p. 156.

Această soluțiune a fost consacrată prin art. 26, 41 și 69 ale capitulațiunii din 1740, prin care s'a dispus ca procesele inferioare sumei de 4000 aspri [1]), să fie judecate de cadiu, iar acele superioare acestei sume, de divanul imperial, însă totdeauna în prezența dragomanului [2]).

La divanul imperial, care nu era o instanță jurisdicțională, cum s'ar putea crede, ci o instanță administrativă, un consiliu guvernamental, judecata se făcea în asistența Ministrului sau ambasadorului respectiv, care prezenta observațiunile sale. Se judeca nu în drept, ci în echitate, iar hotărîrea avea caracterul unei transacțiuni [3]).

Pentrucă judecățile în fața cadiului nu se bucurau de prea multă încredere, Principatul Țării Românești obținuse un firman din 1834, în care se spune că: «*raialele Valachiei ce se aflau în capitala noastră Țarigrad să se prezinte pentru pricinile lor ce nu treceau de 4000 bani înaintea vizirului nostru la arz-odasi* [4])».

Dar afară de aceasta dreptul de jurisdicțiune al consulilor în Turcia, după tratate și uzuri se întindeau nu numai asupra naționalilor lor, dar și asupra «*protejaților*» guvernelor lor, străini sau indigeni.

Acest drept rezulta pentru Franța din art. 9 al capitulațiunii din 1604 și din art. 43 al capitulațiunii din 1740.

In strânsă legătură cu imunitatea de jurisdicțiune se ridicau o serie de probleme de importanță capitală.

Astfel, în prim rând era chestiunea inviolabilității domiciliului străinilor.

Libertatea de a se stabili și libertatea de a circula pentru străini [5]), în tot imperiul otoman fiind stabilite, capitulațiunile au trebuit să prevadă și dreptul de inviolabilitate a domiciliului pentru toți străinii. Art. 7 din capitulațiunea cea mare dela 1740, era categoric.

---

[1]) Mică monetă turcă, de argint, care valora o fr. 24 centime.

[2]) Paul Fauchille, *op. cit.*, p. 156; Pélissié du Rausas, *op. cit.*, vol. I, p. 206.

[3]) I. C. Filitti, *România față de capitulațiunile Turciei*, p. 20. Idem, *Répertoire de droit international*, p. 69.

[4]) Idem, *Domniile Regulamentare*, pp. 15—16.

[5]) Străinii nu puteau intra și circula în Imperiul otoman, fără un pașaport-teșcherea, liberat de autoritățile turcești (Pélissié du Rausas, vol. I, p. 149).

In baza acestui drept, agenţii Sublimei Porţi nu puteau să pătrundă în domiciliul unui străin şi nu puteau percheziţiona, decât cu consimţimântul prealabil al consulului respectiv [1]).

O a doua chestiune, e relativă la arestarea preventivă a străinilor.

Se recunoştea în general autorităţilor otomane dreptul de a aresta preventiv în caz de infracţiune flagrantă, însă trebuia înştiinţat consulul respectiv cu 24 de ore dela arestare, — după care străinul prevenit trebuia pus în libertate, consulul garantând prezentarea la chemările ulterioare pentru cercetări şi judecată. O dificultate juridică era aceea că legea otomană nu prevedea liberarea provizorie şi în materie de crimă, ci numai pentru delicte, ceea ce în fapt dădea naştere la multe conflicte [2]).

O a treia problemă delicată în legătură cu atribuţiunile jurisdicţionale era aceea de a se şti care era legea de aplicat în soluţionarea judecăţilor sau diferendelor: legea otomană ca lege a locului, sau, din contra, legea naţională a părţilor.

Aceeaşi distincţiune trebuia făcută ca mai sus, adică după cum procesul era numai între străini de aceaşi naţionalitate, sau între străini de naţionalitate diferită, ori între străini şi otomani.

a) Când procesul era între străini de aceeaşi naţionalitate se aplica legea naţională a străinilor sau a Statului căruia aparţinea consulul.

Cu toate acestea De Lapradelle şi Niboyet spun că existau totuşi şi cazuri când condiţiunile nefiind identice din motive locale, trebuia ca legi speciale să reglementeze aplicarea legii naţionale [3]).

Franţa ca şi celelalte State beneficiare ale regimului capitular, au făcut astfel de legi speciale [4]).

---

[1]) Idem, *Domniile Regulamentare*, pp. 15—16. Idem G. Pélissié du Rausas, *Le régime de capitulations dans l'Empire ottoman*, vol. I, p. 131 şi 132.

[2]) De Laparpelle et Niboyet, *Répertoire*, p. 63 şi 64 Nr. 124—125.

[3]) Pélissié du Rausas, *op. cit.*, vol. I, p. 407.

[4]) Franţa are o serie de legi speciale destinate a regula situaţiunea juridică a naţionalilor stabiliţi în Levant, începând din 1681—1901, între care legea din 28 Mai 1836, e foarte importantă pentru materia penală.

Germania are legea din 8 Noemvrie 1867 şi cea din 10 Iulie 1879.

Marea Britanie are 13 legi începând din 1873—15 Dec. 1899.

Italia, legea din 20 Ianuarie 1866 etc. (Pélissié, *op. cit.*, p. 222).

Cu alte cuvinte în materie penală, codul penal al țării inculpatului servea pentru a determina calificarea infracțiunii și pedeapsa de aplicat. Deci nu se pedepseau alte infracțiuni decât cele prevăzute de codurile penale ale metropolei (art. 75 al legii franceze din 1836).

b) Când procesul era între străini de naționațități diferite, se aplica legea Statului de care depindea consulul sau cu alți termeni legea pârîtului sau inculpatului, afară de chestiunile referitoare la capacitate și stare civilă, în care, dacă se punea în discuțiunea starea sau capacitatea străinului reclamant, se aplica legea națională a acestuia.

De asemenea când era vorba de a aprecia valabilitatea unui act se aplica regula « *locus regit actum* » — deși această chestiune era controversată.

c) In fine, când procesul era între un străin și un otoman, se aplica legea otomană, afară de următoarea excepțiune în materie civilă: că proba testimonială nu era admisibilă, fiind stabilit prin convențiunile capitulare că în diferendele între străini și Otomani nu sunt admisibile decât acte scrise. (art. 3 din capitulațiunea franceză din 1535, art. 9 al capitulațiunii engleze din 1583, art. 32 din capitulațiunea olandeză din 1618 [1]).

O ultimă dificultate ce mai ținem să semnalăm era aceea referitoare la executarea pedepselor aplicate de instanțele otomane, și asupra căreia nu era acord între consulate sau diferitele misiuni străine.

Astfel Germania, Olanda, Rusia și America pretindeau că pedepsele să se execute în aresturile consulatelor.

Celelalte puteri admiteau să se execute în aresturile otomane.

Anglia nu admitea această soluțiune decât dacă închisorile ar fi de natură să permită deținerea unui supus britanic [2].

---

[1]) De Lapradelle, p. 68 și urm. Era o măsură atât contra obiceiului oriental de corupere a martorilor, cât și pentru a înlătura dificultățile ce rezultau din faptul că Koranul nu recunoștea nemusulmanilor dreptul de a fi martori în justiție (Pélissié du Rausas, *op. cit.*, vol. I, pp. 204—207).

[2]) *Idem* p. 72. In Franța art. 75 al. II, admitea, în materie de simplă poliție corecțională, relativ la executarea pedepselor o excepțiune, în sensul că permitea ca pedeapsa închisorii să fie transformată într'o amendă specială.

In fine, trebue să menționăm că în afară de privilegiul de jurisdicțiune, consulii din Turcia, aveau și oarecari *drepturi de poliție*, atât asupra naționalilor lor cât și asupra protejaților străini sau indigeni, cari obținuse această protecție.

In baza acestui drept de poliție consulul extercita o supraveghere asupra supușilor lor și asupra protejaților lor, făcând chiar regulamente care trebuiau a fi respectate de acei la cari se refereau. Unii consuli, cum era cel francez, putea exercita chiar « *un drept de expulsare* » [1]) contra acelora dintre supuși sau protejați cari se dedau la intrigi politice sau aveau o activitate considerată ca vătămătoare bunei ordine [2]).

Aceste erau, în puține cuvinte principiile juridice ale regimului capitular în Turcia, conform convențiunilor capitulare susmenționate.

In afară de acestea, regimul avea clauze cu importante consecințe economice și financiare de care nu înțeleg să mă ocup.

Menționăm numai că convențiunile capitulare prevedeau pentru străini scutirea de unele impozite după cum am arătat, prevedeau apoi o largă libertate de stabilire, de circulațiune și de a comercializa, precum și libertatea de navigațiune în toate apele și mările teritoriale ale Imperiului, afară de Marea Neagră pentru care existau unele restricțiuni, restricțiuni care au variat în timp, mai ales că libertatea de a naviga în această mare e strâns legată de regimul trecerii prin strâmtoarea Dardanelelor [3]).

Această stare de lucruri a determinat pe Izmet Pașa, primul delegat al Turciei la conferința dela Lausanne din 1922—1924, când s'a hotărît desființarea capitulațiunilor în Turcia, să propună ca textul de desființare să conțină fraza:

---

[1]) Pélissié du Rausas, *op. cit.*, vol. I, p. 243.

[2]) Iată ce conține art. 82 din edictul francez din Iunie 1778: *Dans tous les cas qui interresent la police ou la sûreté du commerce de nos sujets dans les pays étrangers, pourront nos consuls faire arrêter et renvoyer en France par le premier navire de la nation tout Français qui, par sa mauvaise conduite et ses intrigues pourrait être nuisible au bien général* ».

[3]) Vezi comunicarea la Academia Română a d-lui Andrei Rădulescu, Președintele secției istorice: « *Regimul Bosforului și Dardanelelor* », care arată cum a variat regimul și cum s'a stabilit prin tratatul de la Lausanne.

Vezi și G. Pélissié du Rausas, *op. cit.*, vol. I, p. 137 și urm.

...ainsi que le système économique et financier résultant des capitulations», iar Marile Puteri în redacțiunea textului definitiv au admis fraza: «*...l'abolition complète des capitulations en Turquie, à tous les points de vue*» (art. 28 al tratatului dela Lausanne).

Din cele expuse în mod cu totul sumar, se poate vedea că regimul capitulațiunilor echivala cu o adevărată epitropie internațională.

Organele constituite ale Statului ne mai având libertatea de mișcare, neputând face nicio modificare în organizarea judiciară, fără prealabila încuviințare a consulilor și a puterilor străine.

De aceea, Ali-Pașa plenipotențiarul turc, la Congresul dela Paris din 1856, cerând abrogarea capitulațiunilor, dădea ca rațiune a cererii sale următoarea: «*les capitulations constituent une multiplicité de gouvernements qui arrête l'intervention et le pouvoir de l'administration locale*» [1]).

E de observat că Imperiul otoman a stat circa 400 de ani în această situațiune. Erau deci justificate protestele pe care le adresa Marilor Puteri, în orice ocaziune și încercările de a se descătușa de această jignitoare tutelă, încercări devenite mai frecvente începând dela tratatul dela 1856 dela Paris, prin care s'a pus capăt războiului Crimeei și de când Turcia a fost primită în concertul Marilor Puteri Europene [2]).

O ultimă chestiune la care se impune să răspundem e aceea de a se ști, *cum s'a aplicat în Principatele Române regimul capitulatiunilor.*

---

[1]) G. Pélissié du Rausas, *op. cit.*, p. 95.

[2]) Vezi Dim. Sturdza, *Divanurile ad-hoc din Iași și București*, 1912 în « Analele Academiei Române ».

In vederea obținerii desființării capitulațiunilor, Imperiul otoman a făcut o secularizare a organizațiunii de Stat, introducând și mari reforme judecătorești, prin care a creat instanțe de judecată mixte compuse din 3 turci și din 2 străini, independente de cele cu caracter religios, apropiindu-se astfel de organizarea europeană.

Aceasta s'a făcut prin hațișeriful zis dela Gulhané din 3 Noemvrie 1839, iar prin hatihumainul din 18 Februarie 1856 s'a confirmat actul dela Gulhané, adică cu 10 zile mai înainte de începerea conferinței dela Paris, unde a cerut din nou desființarea. Funcționarea acestor instanțe făcea inutil regimul capitular, totuși el a continuat pe motiv că legile noi nu pot atinge pe străin. In același scop a întocmit și coduri care erau parte luate din codul Napoleon (P. Fauchille, *op. cit.*, p. 156 și Pélissié du Rausas, vol. I, pag. 207).

Răspunsul la această întrebare nu poate fi decât acela că convențiunile capitulare care s'au aplicat la noi de diferitele puteri, fiind aceleași cu acele care se aplicau în Imperiul otoman, este evident că principial nu a putut fi decât o aplicațiune identică cu cea din Turcia.

Cu toate acestea trebue să constatăm că au existat unele diferențe de aplicațiune.

O primă diferență a decurs din deosebirea de credință religioasă, poporul român fiind creștin-ortodox, mulți străini priveau cu încredere instituțiunile judiciare și administrative ale țării.

Așa se explică, că chiar după instalarea consulilor, confictele dintre străini au continuat a fi duse și judecate de instanțele române [1]).

O a doua diferență și cea mai importantă a decurs din rezistența demnă de admirat a guvernelor și autorităților din Principate, convinse fiind că regimul capitulațiunilor e incompatibil cu autonomia și situațiunea politică a Principatelor.

Astfel în materie judiciară:

a) când diferendul era între străini de naționalitate diferită, deși în Turcia era discuțiune și în fapt Sublima Poartă a acceptat ca și în aceste cazuri să judece consulii, până la 1890 și chiar mai târziu [2]), la noi, din contra, au judecat instanțele naționale cu asistența consulului sau dragomanului pârîtului, iar dela înființarea «*Departamentului pricinilor străine*», judeca această instanță [3]).

b) când procesul era între un străin și un Român, la noi au judecat întotdeauna instanțele naționale cu asistența consulului sau dragomanului în special «*Departamentul pricinilor străine*» dela înființarea sa, pe când în Turcia, mai ales la început judecau tot consulii.

---

[1]) V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, vol. V, p. 490 şi X, p. 470.

[2]) Paul Fauchille, *op. cit.*, p. 151.

[3]) Conferinţa consulilor dela Belgrad, din 1862, întrunită spre a discuta sistemul capitulaţiunilor din Serbia şi România, s'a pronunţat pentru o soluţie transacţională, în sensul de a restrânge jurisdicţiunea consulară numai la străinii de aceeaşi naţionalitate şi a abandona tribunalelor indigene competenţa în procesele mixte, însă cu asistenţa consulilor (Paul Fauchille, *op. cit.*, p. 185).

Vezi încă şi Urechia, *Ist. Rom.*, vol. XII, p. 183 şi urm.

Mai mult, consulatul rusesc din Iași a și fost desființat prin ucazul Impăratului Alexandru din 30 Iulie 1808, dat pe baza raportului lui Serghie Cușnicov, senator rus și prezident al Divanurilor din ambele Principate, în timpul ocupației militare rusești dela 1806—1812, iar afacerile în care erau amestecați Ruși, au fost trecute în competența de judecată a Departamentului afacerilor străine. Rușii la început au refuzat să se prezinte la judecată (în Iași la Departamente și în provincie la isprăvnicii) dar Cușnicov i-a obligat să răspundă ca și locuitorii băștinași al țării [1]). V. A. Urechia atestă că asistența consulară în procesele dintre Români și străini, nu s'a generalizat decât la începutul secolului al XIX-lea [2]).

Nu aș dori să se înțeleagă din aceasta că consulii au fost binevoitori, căci adevărul e din contră. In tot timpul regimului, activitatea lor a fost abuzivă în sensul de a-și aroga cât mai multe drepturi, în toate domeniile, adică atât în materie jurisdicțională, deoarece voiau să judece procese ce nu erau de competența lor, cât și în materie administrativă, voind ca supușii sau protejații lor, să fie înafară de legi [3]).

Unii autori francezi, între cari și Paul Fauchille susțin că cei mai abuzivi au fost consulii englezi, austriaci și ruși [4]).

Noi credem că nu e nici o diferență de făcut deoarece abuzul era situațiunea în care se complăceau cu toții.

---

[1]) Radu Rosetti, *Arhiva senatorilor din Chișinău*, III, p. 52, unde se indică că exista dosar special Nr. 291 «*Despre supunerea tuturor supușilor ruși, cari locuesc în Moldova jurisdicțiunei Divanului Moldovei*» 14 Iulie 1808.

[2]) V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, vol. X, p. 601, citat și de d-l Filitti, în *România față de capitulațiunile Turciei*, p. 20.

In acelaşi sens: G. E. Schina, *Jurisdicțiunea Consulară*, cuvântare ținută ca Procuror general la Curtea de Casație la deschiderea anului judecătoresc 1901/1902, pp. 16 și 17.

[3]) Vezi în manuscrisele nepublicate ale Acad. Române, Memoriul lui N. Suțu, 1860, sub Nr. 1030 (catalogul manuscriselor) despre abuzul puterii consulilor și delicvenței străine din Moldova.

[4]) Paul Fauchille, *Traité de droit international public*, vol. I, 3-ème partie, p. 184.

Este de observat că Turcii n'au avut la noi consuli cari să exercite atribuțiuni jurisdicționale, ci numai *cadii*. Procesele dintre Turci și locuitorii Principatelor se judecau de Domn, împreună cu Divan-Efendi, trimis de Poartă, însă plătit de noi (I. Filitti, *Principatele române* dela 1828 până la 1834, p. 123); iar apelul contra hotărîrilor Divanului de judecare de cadiul din Brăila. Incepând dela 1774, diferendele cu Turcii se judecau în Muntenia de cadiul din Giurgiu, iar în Moldova de cel din Brăila (G. Meitani - *Curs*, pag. 221).

Astfel și la noi, consulii zeloși de inviolabilitatea domiciliului sudiților, se opuneau ca agenții forței publice să poată pătrunde în casa unui sudit fără autorizarea lor prealabilă.

Mai mult, se opuneau ca nici în localurile publice ținute de străini să nu poată pătrunde agenții poliției [1]).

Arestarea unui sudit nu se putea face fără vestirea consulului și în provincie a starostelui [2]).

Apoi nu voiau să admită corespondența directă între consulate și instanțele judecătorești cerând ca aceasta să se facă prin Logofeția dreptății sau a postelniciei [3]).

Nici citarea directă a sudiților nu o admiteau, ci pretindeau să fie făcută prin agenția de care depind.

Relativ la executarea hotărîrilor susțineau că se făcea fără a se acorda termen pentru ca cei osândiți, să se poată adresa « *à la justice légitime* », adică la Constantinopol, deoarece împotriva hotărîrilor Divanului Domnesc, se luase obiceiul de a face apel la Constantinopol [4]).

Acest obiceiu a fost suprimat prin *Hațișeriful pentru jurisdicție*, din 1834, însă a stârnit, după cum constată d-l prof. Iorga [5]), protestările consulilor.

De asemenea executarea sentințelor criminale a nemulțumit pe consuli cari nu voiau să fie făcute în aresturile noastre. După unele pertractări și discuțiuni s'a admis ca executarea sentințelor penale să se facă de Statul căruia aparținea condamnatul [6]).

Consulul englez a pretins în 1849, la Iași, că instanțele judecătorești moldovene nu au nici într'un caz dreptul de a

---

1) I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 7 și urm.
2) *Idem*, p. 8.
3) *Idem*, p. 20.
4) Radu Rosetti, « *Arhiva Senatorilor din Chișinău* », III, p. 114 și I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 21.
5) N. Iorga, « *Studii și documente* », XI, 26. Anexa VI.
6) I. C. Filitti, *op. cit.* p. 22. In timpul lui Mihail Sturdza în Moldova, la 18 Oct. 1839 s'a dat ordin ca cei condamnați să fie dați consulatelor respective pentru a executa pedeapsa la locul de unde sunt. De asemenea în timpul domnitorului Moruzi s'a cedat ca un criminal austriac să-și facă pedeapsa la Sibiu (Vezi I. Tanoviceanu, *Tratat de drept penal*, vol. I, ed. II, p. 350 și V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, vol. V, p. 490. Idem, N. Suțu în « *Acte si memorii* » la p. 399. La p. 452 N. Suțu afirmă că unii din acești condamnați la recluziune perpetuă sau la pedeapsa capitală încredințați consulilor, după o scurtă absență au reapărut în Principate.

judeca pe un sudit britanic și a cerut să fie judecat de el [1]).

Consulul grec, voia ca chiar în materie imobiliară să vândă el imobilele urmărite silit ale supușilor lor, fără intervenția instanțelor pământene și în fapt făcuse chiar în 1862, publicațiunile de vânzare prin presă [2]).

Consulul rus pretindea că are un drept de revizuire asupra tuturor sentințelor aprobate de domn și pentru aceasta a intrat în conflict cu domnitorul Mihai Sturza, conflict care a durat mai mulți ani [3]).

Agenția austriacă pretindea în 1846, la Iași, că în materie de faliment, tribunalele pământene nu au dreptul de « *tratarisirea concursului* », asupra averii unui supus austriac, chiar dacă ar exista și creditori moldoveni.

Răspunsul Sfatului extraordinar, dat sub prezidenția domnitorului Gr. Ghica la 27 Iunie 1850, e o admirabilă lecție de drept și un act de un înălțător patriotism.

Totuși, în practică începând dela 1857 s'a admis punctul de vedere al consulatului că falimentul supusului austriac este de competența consulului [4]).

Dar sunt fapte și mai recente, cum sunt cele două istorisite de Le Cler, întâmplate în timpul domniei lui Cuza Vodă, unul la Turnu-Severin și altul la Galați: la Severin, un marinar de pe o canonieră austriacă, fiind beat, a lovit pe mai mulți locuitori și fiind arestat de autoritățile locale, căpitanul canonierei l-a răpit cu forța, iar la Galați, un grec, fiind prins în flagrant delict de furt, a fost arestat; consulul englez, sub a cărui protecțiune se afla, a cerut punerea lui în libertate, de nu, va fi luat cu forța, ceea ce s'a întâmplat [5]).

In fine, după Unirea Principatelor, cu ocazia introducerii codului penal din 1864, consulii s'au arătat foarte nemulțumiți pe motiv că se încalcă drepturile care regulau poziția

---

[1]) I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 22.

[2]) A. D. Xenopol, *Istoria Românilor*, vol. XIV, p. 44 unde citează și jurnalul « Românul » din 8 Oct. 1862, în care se făcuse publicațiunile (la a 4-a pagină la anunțuri).

[3]) A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. XI, p. 187.

[4]) I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 22.

[5]) Le Cler, *Moldo-Valachie*, Paris 1866, p. 382.

străinilor în țările supuse Turciei, motiv pentru care s'a făcut un demers colectiv de către toți consulii puterilor străine pe lângă guvernul român la 19/31 Martie 1865, demers care a rămas fără urmare [1]).

Chiar Regele Carol I citează în « *Memoriile* » sale altercația neplăcută pe care Președintele de Consiliu Dimitrie Ghica, a avut-o cu reprezentantul austriac, Contele Keiserling, la 23 Mai 1869 pentru un conflict între supuși austriaci și autoritățile române.

Contele susținea că conform capitulațiunilor, autoritățile române n'au drept să se amestece în certurile dintre străini, iar Dimitrie Ghica, că o atare susținere constitue o ofensă pentru România, ale cărei drepturi autonome sunt recunoscute de întreaga Europă [2]).

O altă materie în care consulii se amestecau era aceea a impozitelor.

Ei cereau ca naționalii lor să fie scutiți cu totul de orice impozit către Stat și comună.

Pentru justificarea acestei cereri ei dădeau o interpretare abuzivă unei dispozițiuni din capitulațiuni prin care străinii erau scutiți de impozitul personal numit *kharaci*.

Insă, după capitulațiuni, străinii nu puteau face negoț decât cu ridicata și dacă făceau negoț cu măruntișul sau exercitau alte îndeletniciri, urmau să plătească patentă ca și comercianții indigeni.

Cu toate acestea consulii protestau. Se opuneau de asemenea la plata taxelor comunale.

In 1834, în timpul domniei lui Alex. Dim. Ghica, a trebuit să se ceară consimțimântul agenției austriace spre a putea supune pe străini la plata de taxe comunale [3]).

După cum se vede, că și în Turcia, modul cum ei își exercitau atribuțiunile constituia un fel de Stat în Stat, din care cauză, după cum se exprimau și Divanurile ad-hoc la 1857,

---

[1]) A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. XIV, ed. III, p. 43.

[2]) *Memorii*, vol. V, p. 33.

[3]) I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 17. Pentru toate abuzurile consulilor vezi și N. Suțu: « *Acte și memorii* » în păstrarea Academiei Române, nepublicate încă, p. 403 și urm.

în administraţiunea generală a Principatelor se născuse o adevărată confuziune, fără a mai vorbi de nesfârşitele conflicte.

Corespondenţa dintre guvernele Principatelor Ţării Româneşti şi Moldovei, în aceste conflicte, cu consulii, constitue un adevărat tezaur de învăţăminte şi cunoştinţe juridice, în redacţiunea căreia nu ştii ce să admiri mai mult: argumentarea juridică, spiritul diplomatic, ori curajul bazat pe un naţionalism înălţător şi clar văzător.

Era o adevărată luptă pe care domnitorii şi guvernele principatelor o duceau zi de zi.

Cu toată severitatea acestei tutele străine multiple, totuşi conducătorii Principatelor convinşi de nedreptatea regimului şi autonomia Principatelor, au reuşit să înscrie în diferitele legiuiri, cu care dotau Principatele, dispoziţiuni care anihilau clauzele tratatelor capitulare şi afirmau în mod progresiv, dreptul de autonomie a Principatelor, în dreptul public european [1]).

Atari dispoziţiuni sunt:

1. Dispoziţiunile pentru înfiinţarea unui «*Departament al pricinilor străine*».

In Moldova din documente se constată că acest departament a funcţionat neîntrerupt în Iaşi, dela 1801 până la 1832, fără a se putea preciza dacă nu a existat şi mai înainte de 1801.

O astfel de instanţă a existat şi în Ţara Românească, înfiinţată sub Caragea Vodă.

Competenţa acestor instanţe, era de a judeca procesele civile în care erau amestecaţi străinii adică între Români şi străini sau chiar numai între străini [2]), iar în afacerile penale, între străini, departamentul se mărginea la cercetarea lor şi la completarea actelor, după care trimitea dosarul la departamentul criminal pentru judecată.

---

[1]) N. Suţu, în «*Acte şi memorii*», aflate la Academia Română nepublicate încă, spune: *De fait ces capitulations n'ont pu être et n'ont jamais été invoquées ni appliquées rigureusement à l'endroit des Principautés*, p. 401.

[2]) Vezi V. A. Urechia, *Justiţia sub Ion Caragea*, extras din Analele Academiei Române, seria II tom. XX p. 17, unde se vede şi circulara lui Caragea Vodă către ispravnici. Pentru Moldova vezi G. Ungureanu, *Justiţia în Moldova*, (1741—1832), p. 53.

La judecată asista de obiceiu și consulul respectiv al țării de care depindea suditul care se judeca [1]).

2. Dispozițiunile înscrise în 1817 în codul Calimachi al Moldovei § 46, prin care se dispune că: « *străinul se judecă după acest codice* ».

3. Dispozițiunile înscrise în art. 19 al codului penal al Moldovei din 1826, sub domnitorul Ion Sandu Sturza, după care: « *Supușii străinilor stăpânitori, se judecă și se pedepsesc după legiuirea acestor pravile, însă se va da de știre către consulatul respectiv pentru ca atunci când i se va lua tacrirul (interogatorul) să fie de față unul din cinovnicii consulatului* ».

4. Dispozițiunile înscrise în cele două regulamente organice din 1832: art. 239 din Reg. Munteniei [2]) și art. 297 din regulamentul organic al Moldovei, prin care se hotărăște că « *străinii în pricinile lor cu indigenii, sunt judecați de instanțele locale* » desființând instanțele speciale ale *departamentului pricinilor străine* [3]).

Dar paralel și concomitent cu lupta contra regimului capitulațiunilor, domnitorii Principatelor duceau o luptă și contra înmulțirii copleșitoare a străinilor în Principate sub protecțiunea consulilor.

« *Categoria protejaților* » cu « *patente sau cărți de protecție* » liberate de diferiți consuli, ajunsese așa de mare și conflictele din cauza lor așa de numeroase, că domnitorii au trebuit să sesizeze puterile străine. Grecii, Armenii și Evreii erau cei mai numeroși [4]), cari profitau de atari protecțiuni și uneori, — din nenorocire — chiar indigeni se puneau sub protecție străină.

Toți acești protejați care în târguri și sate aveau calitatea de « *staroști* », adică reprezentanți ai consulului, pretindeau să fie judecați de consuli și să se bucure față cu autoritățile de Stat de aceleași prerogative ca și străinii Statului respectiv.

[1]) Vezi G. Ungureanu, *Justiție în Moldova.*

[2]) Cuprinsul art. 239: « *Toți locuitorii Principatului sunt supuși fără deosebire a se judeca de judecătoriile ce s'au întocmit; asemenea și toți străinii ce se vor afla sub ocrotirea veri cărei puteri pentru prigonirile ce vor avea cu pământenii* ». Art. 297 din Regul. Moldovei are un conținut identic.

[3]) Filitti, *op. cit.*, p. 20.

[4]) Vezi în V. A. Urechia, « *Din domnia lui Alexandru Calimachi* ». (Analele Academiei Române, p. 13,) formularul cărții de protecție *(Schutzschein)*.

Memoriul domnitorului Ion Sandu Sturdza din 1826, către Poartă, memoriu publicat de marele nostru istoric d-l Iorga, e edificator. Domnitorul Sturdza se plângea mai mult de numărul mare al Rușilor și Austriacilor [1]).

Un astfel de memoriu în legătură cu ambele chestiuni, dar mai ales cu drepturile de autonomie ale Principatelor, provocat de neînțelegerea între Turci și Ruși, în privința întinderii drepturilor ce ar avea în Principate, a fost trimis prin Coronini la Viena, de Principele Știrbey, la începutul anului 1855, memoriu publicat în volumul d-lui prot. Nistor [2]).

De sigur că vor fi existat și alte intervenţiuni ale domnitorului la Viena, mai ales în vederea conferinței ce începuse în Martie acel an, la Viena, între Austria și Rusia, dar e probabil că de acest raport se va fi sezisat Impăratul Franț Iosef, care la 27 Mai 1855, printr'o scrisoare de cabinet, adresată direct generalului conte Coronini, îi cere să-i dea relațiuni asupra dreptului de jurisdicțiune și de protecție al consulilor asupra supușilor lor în Principate, precum și asupra regimului pașapoartelor.

Raportul generalului Coronini are data de 13 Iunie 1855, și are următorul cuprins, tiind redactat în original, în limba germană și tradus de noi [3]).

RAPORTUL GENERALULUI CORONINI CĂTRE IMPĂRATUL FRANTZ JOSEF [4])

Privitor la scrisoarea Majestății Voastre din 27 Mai a. c. asupra Principatelor dunărene *în legătură cu restrângerea de dorit a situațiunii de excepțiune a tuturor consulatelor* acolo și a unui control mai eficace al pașapoartelor — cred a satisface prin memoriul alăturat, care independent de vederile consulatului general cesaro-crăiesc (c. c.) de aci, se întemeiază pe vederile mele personale asupra relațiunilor locale, a căror cercetare cât mai profundă a fost obiectul eforturilor mele.

[1]) N. Iorga, *Plângerea lui Ion Sandu Sturdza.* Analele Academiei Române, secția istorică, seria II, tom. XXXV.

[2]) Memoriul se sprijinea mai ales pe tratatele dintre Poartă și Principate, care se susținea că existau, dar care azi s'a dovedit că sunt false.

[3]) In volumul d-lui Prof. Nistor e publicat sub Nr. 574 la p. 749. Traducerea în românește am făcut-o cu ajutorul d-lui Titus Onișor, referent la Consiliul Legislativ.

[4]) In volumul d-lui Prof. I. Nistor, e publicat la p. 749 sub Nr. 574.

I-a PROPUNERE

Ar trebui să se tindă — sub anumite condiţiuni ce urmează a se stabili mai de aproape — la recunoaşterea dreptului de jurisdicţiune asupra străinilor, ca drept de suveranitate teritorială aparţinând Principatelor moldo-valahe şi ar trebui ca situaţia de excepţie a consulatelor de aci să se mărginească la exteriorialitatea diplomatică.

Originea situaţiei excepţionale a consulatelor străine în Principate.
Dreptul de protecţiune şi de jurisdicţiune al legaţiilor şi al organelor lor consulare asupra supuşilor lor respectivi (la început numai asupra comercianţilor) întemeiat pe capitulaţiuni, este şi astăzi de mare utilitate pentru interesele străinilor cari îşi câştigă existenţa în Levant, la origine din cauza barbariei şi cruzimii turceşti, iar astăzi din cauza desorganizării, coruptibilităţii şi arbitrajului administraţiei turceşti.

Contestarea acestora din partea guvernelor moldo-valahe.
Cu toată autonomia acordată Principatelor în administraţia internă de către puterea suzerană, totuşi tratatele de Stat încheiate de puterile străine cu Poarta, atât în dispoziţiunile lor exprese cât şi în cele de drept cutumiar, au fost validate de acestea şi faţă de guvernele Moldovei şi Valahiei, deşi aceste guverne au protestat împotriva anumitor afirmaţiuni ale tratatelor comerciale turceşti, ca şi împotriva extinderii acelor dispoziţiuni care prevedeau o situaţie de excepţiune pe seama străinilor în Turcia.

Regulamentele organice recunoscute ca legi fundamentale pentru Principate de către Turci şi Rusia, au căutat a reglementa situaţiunea străinilor «Réglement organique» pentru Valahia, §§ 71, 91, 94, 4, 5, 58, 379), însă fiindcă aceasta s'a întâmplat în sensul limitării acelei situaţiuni de excepţie, nu s'au mai comunicat în mod oficial puterilor străine, ale căror reclamaţiuni s'au căutat a se evita, iar ori de câte ori s'a încercat aplicarea lor, din partea Principilor, în cazuri singulare, au întâlnit întotdeauna opoziţia mai mult sau mai puţin energică şi eficace a consulatelor străine care s'au crezut obligate a priveghia, în interesul demnităţii guvernelor respective, ca principiile respectate de către puterea suzerană să nu fie supuse unei ştirbiri din partea ţărilor vasale, astfel că această controversă a rămas până astăzi nerezolvată.

Este în interesul desvoltării normale a administraţiei interne a Principatelor, a asigurării autorităţii necesare pe seama instanţelor şi a legilor, ca activitatea consulatelor să se manifeste în alt mod decât astăzi, dacă se ia în considerare faptul că autorităţile trebue să conteze, în ceea ce priveşte relaţiunile lor cu străinii, străini trăind în condiţiuni dubioase, cu influenţa de multe ori jenantă a consulatelor, aşa de exemplu nu se poate face perchiziţiune domiciliară unui străin, fără ca să se fi obţinut în prealabil încuviinţarea şi asistenţa consulatului respectiv.

Ridicarea imunităților (consulare, n. t.) este fără pericol pentru interesele austriace, dacă se face sub anumite condițiuni.

Cu toate că organizarea juridică și administrativă a Principatelor e încă în întârziere față de aceea a Statelor europene, totuși trebue să se admită că odată cu introducerea normelor administrative prin Regulamentul Organic, cât de confuze ar fi ele, odată cu introducerea a trei instanțe judiciare și a unei legiuiri comerciale și criminale, deși incomplete, modelate după mostra franceză, s'au ridicat la un punct de vedere (adică Principatele, n. t.) care (abstracție făcând de instanțele comerciale mixte) poate fi numit fundamental deosebit de acel turcesc, unde izvorul legii este Coranul, iar admisibilitatea mărturiei creștine e însă îndoielnică, așa că o desființare a justiției proprii (adică a celei consulare, n. t.) ar fi împreunată cu mai puține pericole ca o încercare similară în Turcia, iar dacă se iau în considerare relele care rezultă din situația de excepție a consulatelor străine și chiar a celor proprii, pentru interesele austriace în Principate, atunci desființarea acestora apare, sub anumite condiții, drept de dorit.

Desavantajele sunt în parte nemijlocite, în parte mijlocite.

Desavantajele nemijlocite pentru Austria.

Din cauza vecinătății Principatelor cu Transilvania este în mod nemijlocit desavantajos, ca să depindă numai de bunăvoința agenților franco-englezi, sau chiar a celor americani, ca aceștia să protejeze cu scutul jurisdicțiunii lor consulare, indivizi politicește periculoși, atât împotriva instanțelor și legilor autohtone, cât și împotriva celor austriace — acordându-le spre ex. pașapoarte, sau interzicând perchizițiuni domiciliare la supușii lor — astfel cum o pot face acum, ceea ce duce la nesfârșit înmulțirea azilelor pentru criminalii politici, toate acestea având ca urmare că suntem siliți a dobândi prin mari eforturi respectarea intereselor noastre celor mai importante, întâi la Constantinopol, sau chiar Londra, Paris și Washington, prilej de conflicte posibile, dar în orice caz, prilej de pierderi de timp regretabile.

Este un desavantaj nemijlocit ca guvernele celor două Principate, dacă sunt conduse în această privință de neglijență sau chiar rea voință, să aibă scuza considerațiunilor pe care le datorează drepturilor consulare străine, ori de câte ori nu vor să-și facă datoria.

Este un desavantaj nemijlocit pentru siguranța în imperiu, ca Austriacii cari au comis crime în Principate, să fie retrimiși în Austria, fără a putea fi obligați la executarea pedepsei meritate, aceasta fiindcă guvernul valah (de asemenea și cel moldovean) revendică dreptul de a audia criminalii și de a-i condamna, și deși predă pe criminali pentru executarea sentinței agenților c. c., totuși refuză în mod consecvent ca să comunice protocoalele de audiere și celelalte acte procesuale, anume sub pretextul că instanțele lor nu sunt subordonate instanțelor c. c. austriace, iar prin aceasta se face imposibilă, pe seama autorităților c. c., omologarea sentințelor pronunțate și pedepsirea criminalilor.

Este un desavantaj nemijlocit pentru prestigiul Austriei, ca agenții c. c. să se găsească permanent în conflicte indisolubile cu guvernele Principatelor și autoritățile polițienești, atunci când acestea se văd obligate, în îndeplinirea datoriei ce le incumbă, de a contesta situațiunea privilegiată a supușilor c. c., ceea ce are ca urmare o împiedecare a înfăptuirii dreptății și siguranței aci, sau măcar o întârziere a lor; așa spre ex. nu recunosc (agenții c. c., n. t.) obligativitatea pentru supușii c. c. din Valahia de a plăti amenzi polițienești, dacă aceștia se fac vinovați de călcarea prescripțiunilor publice date în interesul siguranței și ordinei publice, cum ar fi anunțarea schimbării de domiciliu sau primirea străinilor. Cazuri de asemenea natură se repetă însă foarte des, fiindcă din nenorocire, între numeroșii supuși austriaci din București, se găsesc foarte multe elemente dubioase.

Cât de dăunător poate fi un raport — care nu e considerat de către una din părți ca un drept, ci ca ceva impus, și în privința relațiunilor comerciale, o arată împrejurarea că consulatele trebue să lupte, chiar și în ceea ce privește falimentele la care nu sunt părți supușii Principatelor, respectarea, din partea autorităților locale, a principiului: actor sequitur forum rei, fiindcă administrațiunile Principatelor caută a impune ori de câte ori pot, dreptul de jurisdicțiune ca drept teritorial propriu.

Desavantajele mijlocite pentru Austria.

Având în vedere relațiile comerciale așa de frecvente și alte legături ale Austriei cu Principatele, și în măsura în care acestea se intensifică, poate fi socotit un desavantaj mijlocit pentru Austria, orice ar împiedeca consolidarea unei administrații și justiții drepte, iar menținerea jurisdicției consulare este înainte de toate un astfel de impediment, fiindcă poate fi numită Stat în Stat și nimeni nu este în situația de a o exercita în așa măsură ca Austria, care numără cei mai mulți supuși aci.

Toate aceste neajunsuri și multe altele s'ar putea remedia prin recunoașterea dreptului Principilor Moldovei și Valahiei la dreptul de jurisdicțiune și asupra supușilor străini, ca drept de suveranitate teritorială, și prin limitarea prerogativei consulare la beneficiul exteriorialității, astfel cum se bucură de ea legațiunile în Europa.

Părerea mea respectuoasă este că ar fi în interesul Austriei de a se acorda, în mod general, această recunoaștere, în interesul desvoltării Principatelor, dar numai sub două condițiuni:

I. Ca toate celelalte puteri cu care Poarta a încheiat capitulațiuni, să se decidă pentru această recunoaștere, fiindcă altfel s'ar compromite poziția și prestigiul Austriei în Principate.

II. Ca guvernele celor două Principate să se decidă de a da garanții care să le lege, în ceea ce privește o justiție dreaptă și permanentă, în ce privește o administrație rațională și introducerea unor principii polițienești echitabile. Aceste garanții ar trebui să prevadă în deosebi, ca: 1) Numai astfel de bărbați să fie angajați magistrați, cari au studiat

dreptul în mod regulat și cari au trecut examene în fața unei Comisiuni de examinare, severă și imparțială. 2) Ca magistrații să nu poată fi destituiți decât printr'o hotărîre a celei mai înalte instanțe. 3) Ca să se institue o judecătorie proprie și pedeapsa pentru corupțiunea funcționarilor. 4) Ca sentințele date în mod regulat în instanța a doua să nu mai poată fi modificate de către Principi, cum se întâmplă acum, interpretându-se în mod samavolnic Regulamentul Organic. 5) Ca legile și prescripțiunile polițienești în vigoare să fie amendate și completate în spiritul umanității și al egalității în fața instanțelor, și să se introducă o închisoare polițienească umană, și 7) Cu condițiunea expresă, ca să se comunice consulatelor c. c. în mod periodic listele străinilor sosiți, și ca aceștia să fie îndepărtați la cererea consulatelor din Principate, dacă sunt politicește suspecți și dacă ei par suspecți personalităților străine sau chiar indigene.

Experiențele vieții de toate zilele aci și o privire aruncată asupra caracterului național ușuratic și lipsit de principii al Românilor și în deosebi al Valahilor, așa cum s'a desvoltat în urma unei administrații abuzive care a durat secole, fac neapărat necesar ca să nu se renunțe la drepturi sfinte, cucerite cu sabia credinței dela Turci, drepturi de care se bucură fiecare supus austriac în această calitate atât aci cât și în Turcia, decât sub condițiuni care să le acorde o siguranță absolută, astfel ca Austriacii, care s'au stabilit aci pentru afaceri, în baza încrederii în vechile tratate, să nu fie lezați în drepturile și proprietățile lor.

O astfel de convențiune cu Principatele n'ar fi însă valabilă sau n'ar trebui încheiată decât de fiecare dată pentru un anumit timp, spre ex. 10 ani, pentru a împiedeca revenirea actualei stări deplorabile în justiție și administrație, în cazul când vreunul din guvernele care ar urma, s'ar declara nelegat prin obligațiunile contractate anterior.

Dacă în felul acesta s'ar ameliora stările interioare din Principate, și dacă consulatele c. c. ar fi pe de o parte însărcinate de a veghia la stricta îndeplinire a obligațiunilor luate, iar pe de altă parte înzestrate cu mijloace pentru a înființa aci, în interesul Statului austriac, o poliție secretă, atunci Principatele s'ar bucura de un real progres, fără a putea deveni pentru Austria, un teatru de intrigi periculoase, sau cel puțin de intrigi molestatoare, ascunse.

Dacă s'ar ridica din partea Porții obiecțiuni împotriva unei astfel de convențiuni cu Statele vasale, atunci i s'ar putea răspunde că o asemenea convențiune s'ar putea încheia și cu ea, dacă și-ar însuși legi similare celor din Moldova și Valahia și dacă s'ar supune unor asemenea convențiuni.

Dacă celelalte puteri doresc, astfel cum o afirmă, progresul Principatelor, atunci ar trebui să se arate cu atât mai mult dispuse — la invitația Austriei — de a renunța la vechile drepturi de imunitate, aceasta sub condițiunile care le-ar conveni și cu atât mai mult cu cât au doar mai puțini supuși și interese de reprezentat în acestea decât Austria,

care le precede în această inițiativă; din răspunsurile lor s'ar putea ușor deduce natura tendințelor lor.

Pe de altă parte ar fi de dorit ca un asemenea aranjament să se înfăptuiască în curând, fiindcă ar fi posibil ca să ni-o ia înainte alte puteri, renunțând fără condițiuni la drepturile lor de jurisdicțiune, fapt din care ar putea decurge pentru Austria complicații de altă natură.

II. A DOUA PROPUNERE

Pentru cazul că desființarea propusă a jurisdicției consulare nu ar fi realizabilă în felul proiectat.

Dacă însă nu s'ar putea obține realizarea celor două condițiuni menționate mai sus, 1) întâi, achiesarea celorlalte puteri la modul de a vedea expus, 2) obținerea garanțiilor indispensabile; atunci îmi permit de a face în mod respectuos următoarele propuneri, pentru ca poziția de excepție a consulatelor aci să fie mai puțin prejudiciabilă pentru interesele austriace.

Fiindcă este de dorit ca să nu se adune sub masca voluntarilor în taberele Principilor clemente revoluționare în Principate, aceasta din cauza vecinătății Ungariei, Transilvaniei și Galiției în genere, iar din cauza prezenței armatei de ocupație c. c. în deosebi, ar trebui:

I. Ca pe cale diplomatică să se tindă la recunoașterea ca obligatoriu și între împrejurările de azi a principiului fundamental stabilit în anexa protocolului Nr. 3, între puterile occidentale reprezentate la conferința dela Viena și între Poartă; acesta spune: « Curțile se obligă de a nu acorda protecțiune străinilor ale căror acțiuni ar putea fi prejudiciabile liniștei acestor țări sau intereselor Statelor învecinate (deocamdată, ar fi vorba de Austria); fiindcă desaprobă astfel de acțiuni, se obligă reciproc de a lua în considerațiune serioasă reprezentațiunile care ar putea fi făcute în această privință de puteri, sau chiar de autoritățile locale. Pe de altă parte Inalta Poartă va impune Principatelor ca să nu tolereze pe teritoriul lor străinii despre care este vorba și de a nu permite locuitorilor săi de a participa la fapte care sunt periculoase pentru liniștea propriei lor țări sau a celor învecinate (deocamdată Austria).

Franța și Anglia nu ar mai putea tăgădui astăzi aceste concepțiuni loiale ale lor, exprimate înainte cu două luni, și dacă își instruesc agenții în acest sens, deja s'a câștigat mult pentru cauză.

II. Ar fi de acționat în secret prin legația c. c. din Constantinopol, ca Poarta să nu-și dea nici când consimțimântul pentru stabilirea de consuli americani la București și Iași.

III. Pare a fi neapărat necesar ca să se remedieze substanțial lipsei totale de mijloace bănești și de organe, lipsă în care se găsesc agenții c. c. de aci, pentru a putea uza de o poliție secretă de încredere, în deosebi în București.

IV. Fiindcă însă agenţii c. c. nu au nici menirea şi nici nu pot avea mijloacele de a exercita ei înşişi o poliţie de supraveghere şi de siguranţă asupra unui număr aşa de mare de supuşi austriaci — numai în Bucureşti sunt aprox. 10.000 suflete — iar fiindcă pe de altă parte nu apare echitabil ca acţiunea de interes general în sensul de mai sus a Principatelor să fie turburată din partea agenţilor c. c. cari în niciun caz nu pot asuma sarcina aceasta, atunci când e vorba de interese de ale Austriacilor, care de multe ori nu aduc decât ruşine acestui nume, din aceste motive ar urma ca agenţii c. c. să fie împuterniciţi şi însărcinaţi de a încheia în mod discret o convenţiune cu persoanele Prefecturii de poliţie — în măsura în care acestea le inspiră încredere — convenţiune în urma căreia ar căpăta mână mai liberă, faţă de acei supuşi c. c., cari vin mai des în conflict aci cu poliţia de siguranţă externă. Fiindcă Austriacii, de altfel ca şi ceilalţi locuitori ai Principatelor, nu pot trage decât folos şi siguranţă dintr'o administraţiune poliţienească regulată ar fi potrivit ca să fie şi ei adică supuşii austriaci, n. t.) pasibili de a plăti ca şi alţii acele mici amenzi pentru contravenţiuni poliţieneşti mai neînsemnate (omisiunea anunţării locuinţei etc.), în care sens ar trebui instruiţi agenţii c. c.; acesta ar fi şi cel mai bun mijloc de a ne asigura bunăvoinţa prefecţilor de poliţie.

O expulzare în masă, spre patrie, a acelor supuşi c. c. cari nu pot dovedi exerciţiul unei profesiuni regulate, nu ar fi o măsură recomandabilă în interesul respectivelor ţări de coroană.

Şi în fine, pentru a pune capăt conflictelor de competenţă ale instanţelor, atât de dăunătoare pentru desvoltarea comerţului, ar fi de recomandat ca să se introducă în Principate tribunale de comerţ mixte, aşa cum există de mai mulţi ani în Turcia.

Dacă consulii străini şi agenţii de aci ar fi instruiţi de guvernele lor în felul indicat mai sus — dacă se înfiinţează o poliţie austriacă secretă — dacă în fine poliţia Principilor va fi sprijinită de noi, atunci pot fi numite mai mult decât suficiente, ca directive, prescripţiunile privitoare la paşapoarte atât pentru consulatele c. c. indigene cât şi pentru celelalte misiuni.

Consideraţiuni asupra consulatelor c. c. în ţările dunărene.

Menirea consulatelor, bazată pe tratate de Stat, în Principatele dunărene şi în toate ţările supuse Porţii, constă în protecţiunea intereselor comerciale austriace şi în aceea a supuşilor şi navelor austriace.

Protecţiunea şi extinderea intereselor comerciale austriace c. c. va fi şi trebue să fie menirea principală a consulatelor austriace c. c.

Insă protecţiunea juridică exercitată prin consulatele c. c. este atât timp necesară, cât nu există o administraţiune de drept sigură şi proprie în provinciile aparţinând Imperiului otoman şi în Principatele dunărene, ci numai arbitrarul vizirilor şi al hospodarilor.

In măsura însă în care se desvoltă, în toate aceste State şi în deosebi în Principatele dunărene, care ating ca State vecine mai de aproape

interesele de stat ale imperiului austriac, o legislaţie naţională şi o administraţie regulată, fapt care ar garanta drepturile tuturor străinilor şi în deosebi ale supuşilor austriaci c. c., ar trebui restrânse acele imunităţi, care au fost acordate mai de vreme tuturor nenaţionalilor, la un astfel de minim pe lângă care este posibilă desvoltarea autonomă a legislaţiei şi administraţiei naţionale, fiindcă o situaţie de excepţiune a străinilor nu ar face decât să paralizeze puterea administraţiei ţării şi ar da ocazie la acte abuzive, cărora nu vor putea să le facă faţă atunci nici consulatele, nici autorităţile ţării.

In Statele dunărene au apărut, în timpul din urmă, o lege penală (5 Dec. 1850) şi un cod civil şi comercial după model francez.

Organizarea justiţiei este bună ca concepţie şi de sigur mai bună decât era în Ungaria înainte de anul 1849, şi până acuma nu lipseau decât organele cărora să li se încredinţeze administrarea poliţiei precum şi institutele de învăţământ mai înalte.

Dacă ar fi angajaţi bărbaţi capabili şi desinteresaţi şi aceştia pe durata vieţii, nu însă dintre acei cari prin asemenea angajamente caută un titlu de nobleţă sau un câştig particular, atunci ar deveni realitate practică îmbunătăţirea înjghebată a vieţii de drept.

In mod provizoriu s'ar mai putea lăsa consulatelor dreptul de jurisdicţiune asupra supuşilor lor, aceasta cu atât mai mult cu cât le-ar reveni, odată cu dreptul de jurisdicţiune, obligaţia de a conduce cercetările în privinţa infracţiunilor împotriva imperiului austriac comise în Principate de către refugiaţii austriaci, fapt care ar remedia împrejurării că în legiuirile indigene nu sunt dispoziţiuni corespunzătoare pentru asemenea cazuri.

Cu totul altfel se petrec lucrurile însă cu poliţia ţării, a cărei misiune constă în înlăturarea viitoarelor primejdii şi în micşorarea relelor prejudiciabile tuturor.

In privinţa aceasta, lucrurile lasă încă mult de dorit în Valahia şi în Moldova.

Dacă însă poliţia indigenă s'ar ridica la un astfel de punct de vedere care să corespundă intereselor materiale ale Statului şi pioaselor dorinţe ale Statului imperial austriac vecin, atunci ar trebui ca pe lângă o nouă organizaţie a acestui ram important de administraţie şi pe lângă angajarea de funcţionari şi servitori desinteresaţi şi care să inspire încredere, să înceteze toate piedecile pe care le pun consulatele, în temeiul imunităţilor ce le au, atunci când e vorba de cercetări de făcut în locuinţele străinilor, fapt ce nu aduce decât întârzieri compromiţătoare pentru atingerea scopului.

Toţi străinii fără excepţie ar trebui să se anunţe sub sancţiuni severe, la autoritatea poliţienească teritorială şi consulatele n'ar fi permis să acorde nicio viză, dacă nu se dovedeşte îndeplinirea acestei formalităţi.

Contravenienţii ar trebui pedepsiţi fără nicio excepţie şi în acest scop se impune colaborarea sinceră şi cinstită a consulatelor.

In ceea ce privește consulatele c. c. ar trebui:

1. Să se tindă ca pentru ocuparea acestor funcțiuni din ce în ce mai importante, să se aleagă bărbați de caracter încercați (moralitate și cinste), cu mintea clară și energică.

2. Să se impună consulatelor o severă supraveghere a supușilor austriaci cari se găsesc în Principate. Repulsiunea care există aci împotriva guvernului austriac se datorește de sigur ațâțărilor criminale, sau ticăloșiei multor refugiați și aventurieri supuși austriaci, ce se găsesc aci.

3. Să fie supraveghiați și călătorii cu pașapoarte străine în deosebi cei cari aparțin națiunilor maghiare, polone și italiene, atunci când cer viză consulatelor c. c. austriace din Principate, să fie cercetați pe baza foilor de observație ale poliției, iar în cazul unor suspiciuni privind persoana sau scopul nejustificat al călătoriei lor — să fie semnalați celui mai apropiat punct de frontieră al Statelor austriace sau autorității de siguranță, a acelei localități pe care o indică drept scop de călătorie — pentru cazul că ele însele nu găsesc vreun motiv pentru a refuza viza, sau de a-i reține deja aci pentru cercetări preliminare dacă este vorba de supuși austriaci.

4. Chiar și personalul inferior, atribuit consulatelor, ar trebui selecționat cu mai multă atențiune și chiar dacă pledează motive financiare sau de alt ordin pentru menținerea subofițerilor din regimentele valahe — ar trebui să fie controlați scrupulos în relațiunile lor oficiale, pedepsiți cu destituirea pentru orice primire de cadouri, tinzându-se astfel la o purtare morală și legală a lor în toate ocaziunile.

Să se întreprindă cercetări pe lângă regimentele grănicerești ardelene existând mai înainte, și se va afla că mulți subofițeri consulari, în deosebi din cei însărcinați cu serviciul postal posedă o avere suspectă deși înainte nu aveau decât salariul lor.

Dimpotrivă să fie remunerați acei plutonieri consulari, cari se disting prin onestitate, diligență și energie.

Acesta este conținutul raportului. Deși la epoca când el s'a produs, dreptatea cauzei Principatelor în chestiunea regimului capitulațiunilor, ajutată de acțiunea diplomatică a domnitorilor și protestele lor, pătrunsese pare-se în toate cancelariile Marilor Puteri, totuși am judecat că merită să fie pus în evidență, fiindcă după cunoștința noastră, este cel dintâi act oficial prin care se recunoaște în termeni formali dreptatea noastră de un reprezentant autorizat al Austriei, care ne era atât de potrivnică. Unele puteri explicau că nu pot renunța la privilegiile de jurisdicție fiindcă nu pot da vasalului, ceea ce nu pot acorda suzeranului și pentrucă Poarta ar putea cere în favoarea sa modificări de același fel.

Domnitorul Ştirbey care era un om destoinic, luminat şi cu un spirit superior — după cum ni-l descrie d-l prof. Iorga [1]) — câştigase convingerea că acţiunea sa pentru înlăturarea regimului capitulaţiunilor a reuşit şi că în curând se va suprima sau modifica. Numai aşa se explică că la 22 Martie 1855, domnitorul Stirbey a spus prietenului său Mehmet Sadic că s'a mântuit cu capitulaţiunile, iar la 6 Iunie 1855, tot Domnitorul Stirbey a făcut să se publice în ziarul *Osterreichischer Zeitung* din Viena, informaţiunea că capitulaţiunile din Principate trebue schimbate [2]).

De sigur că domnitorul Stirbey anticipa cunoscând propunerea din raportul Coronini.

Totuşi prevederile domnitorului nu s'au realizat nici chîar faţă de Austria.

Evenimentele europene importante, survenite în anii următori — deşi decisive în desvoltarea ulterioară a Principatelor — căci le-a clarificat situaţiunea politică internaţională, şi favorizat Unirea, nu au contribuit prea mult la soluţionarea problemei capitulaţiunilor.

Inţeleg să mă refer la cele două convenţiuni dela Paris, din 30 Martie 1856 şi din 7/19 August 1858.

E de observat că cea de a II-a conferinţă convocată în vederea stabilirii organizării Principatelor, a reuşit să se pună într'o uluitoare contradicţiune cu hotărîrile celei dintâi, în privinţa regimului capitular.

Determinante în grăbirea desfiinţării regimului au fost însă următoarele evenimente survenite, după cele două conferinţe:

1. Unirea Principatelor la 1859.

2. Urcarea pe tronul Ţării Româneşti, în Mai 1866 a domnitorului Carol I, care prin origina lui nu putea rămâne prea mult în stare de vasalitate — mai ales că prin chiar actele de învestire, din 25 Octomvrie 1866, Turcii au ţinut să reamintească că tratatele turceşti se aplicau şi în România.

3. Războiul ruso-româno-turc, din 18/30 Aprilie 1877.

---

[1]) N. Iorga, *Vieaţa şi Domnia lui Barbu D. Ştirbey*, Analele Academiei Române, seria II Tom. XXVII, Memoriul I, p. 7.

[2]) N. Iorga, *Vieaţa şi Domnia lui Barbu D. Ştirbey*, Analele Academiei Române, seria II Tom. XXVIII. Memoriul II, p. 72 şi 73.

4. Proclamarea independenței la 10 Mai 1878 [1]).
5. Tratatul dela Berlin din 13 Iulie 1878, care a indicat țării calea de urmat spre a obține desființarea capitulațiunilor.

In timpul războiului ruso-româno-turc, în dreptul internațional, s'a pus problema delicată dacă starea de războiu nu are de efect încetarea regimului capitular [2]). Discuțiune mai serioasă însă s'a născut după declararea independenței, dacă regimul mai putea fi menținut.

Chestiunea s'a pus și discutat nu numai pentru noi, dar și pentru alte State. Astfel a fost între Franța și Italia discuțiunea pentru Tunis, apoi pentru Grecia, Serbia și Bulgaria. S'a decis că convențiunile capitulare având un caracter bilateral nu pot fi desființate fără asentimentul beneficiarilor [3]).

Țara a trebuit să urmeze calea indicată de tratatul dela Berlin [4]).

Atribuim raportului lui Coronini și rezoluțiunii Impăratului Franț Iosef, deși trecuse 25 de ani dela întocmirea lui, faptul că Austria a fost cel dintâi Stat care s'a arătat dispus

---

[1]) In urma proclamării independenței, s'a refuzat consulilor dreptul de a exercita unele din prerogativele consulare referitoare la capitulațiuni. Se poate afirma că chiar mai înainte, unii consuli nu mai erau atât de exigenți cu prerogativele lor.

De altfel, încă din 1873, suprema noastră instanță, printr'o deciziune dată în Secțiuni-Unite, hotărîse ca în baza art. 104 din Constituțiune, nu pot fi recunoscute alte jurisdicțiuni decât acele instituite conform legii române și alți judecători decât cei numiți de Rege; iar în fapt, rezistența guvernului se afirmase și mai mult, căci se refuza consulilor concursul agenților polițienești, și al portăreilor, precum și învestirea cu formula executorie a sentințelor lor (Vezi deciziunea Secțiunii-Unite, în « Bulet. Cass. » pe anul 1873).

[2]) Paul Fauchille, *op. cit.*, p. 450, Nr. 906.

[3]) *Idem*, p. 450, Nr. 905.

[4]) Acțiunea guvernului român pentru desființarea capitulațiunilor a fost ajutată și de o importantă literatură juridico-politică, scrisă în limba franceză, însă numai începând din anul 1857, adică din anul convocării divanurilor ad-hoc, care a continuat până la completa desființare.

Intre studiile scrise de străini cităm: I. A. Vaillant: *Actes diplomatiques constituant l'autonomie politique de la Roumanie*. Paris, 1857.

E. Arntz, profesor la Universitatea din Bruxelles: *De la situation de la Roumanie au point de vue du droit international* (în « Revue de droit international et de législation comparée », IX, 1877, p. 18).

Intre cele scrise de Români e studiul lui V. Boerescu — scris după indicațiunile domnitorului: *Mémoire sur la jurisdiction consulaire dans les Principautés-Unis Roumains* (vezi în Xenopol, *Istoria Românilor*, vol. XIV, p. 45 citată și scrisoarea lui V. Boerescu către domnitor din 10 Aprilie 1865) prin care îi aduce la cunoștință întocmirea raportului ce i-a ordonat.

I. Brătianu, *Mémoire sur la situation de la Moldo-Valachie, depuis le traité de Paris*, 1859, etc. etc.

— după cum o făcuse și în 1867 și 1870 [1]) — a discuta cu noi mai întâi încheierea unei convențiuni de comerț la 25 Iunie 1876 care s'a și încheiat — convențiune după cum se știe foarte apăsătoare pentru noi [2]) — apoi la 14 Mai 1887, convenția pentru desființarea «*protejaților*», deoarece în suszisul raport, se găsește următorul sfat cu caracter politic: «...*ar fi de dorit ca un asemenea aranjament să se înfăptuiască în curând, fiindcă ar fi posibil ca să ni-o ia înainte alte puteri, renunțând fără condițiuni la drepturile lor de jurisdicție, fapt din care ar putea decurge pentru Austria complicații de altă natură*» [3]).

---

[1]) In 1867, guvernul austriac a fost cel dintâi care s'a arătat dispus a discuta cu noi încheierea unei convenţiuni consulare, deşi Poarta ne contestă şi acest drept, adică acela de a încheia tratate dela Stat la Stat, ci numai aranjamente între administraţiuni.

De asemenea în 1870, guvernul austro-ungar a înştiinţat oficial guvernul român că consimte la desfiinţarea *starostiilor* şi că e gata a încheia o convenţie consulară (I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 28 şi 31).

[2]) Este de menţionat incidentul simptomatic care redă spiritul vremii, petrecut între guvernul român şi cel austro-ungar în 1876, cu ocaziunea ratificării convenţiunii de comerţ, provocat de faptul următor: în Parlamentul din Viena, în comisiunea chemată a examina convenţiunea, un număr de deputaţi au emis strania pretenţiune, că deşi s'a încheiat convenţiunea cu România, totuşi Austria va continua să-şi păstreze şi drepturile ce avea anterior în puterea tratatelor de comerţ încheiate între Austro-Ungaria şi Turcia şi Ministrul de Externe contele Chlumecky, ar fi declarat că aderă la acea stranie teorie.

In urma intervenţiei energice a lui M. Kogălniceanu, Ministrul nostru de Externe, convenţia s'a ratificat cu explicaţiunea ca România nu poate fi legată decât prin ceea ce a subscris (Vezi raportul lui M. Kogălniceanu, către Consiliul de Miniştri, reprodus în Bujoreanu, vol. III, p. 588).

[3]) Se ştie că Rusia cea dintâi a înţeles să renunţe la privilegiile de jurisdicţiune ale consulilor în România încheind cu noi convenţia din 22 Noemvrie 1869, însă această convenţie n'a fost ratificată, Domnitorul Carol opunându-se la aceasta.

De asemenea încă dela 21 Martie 1878, ţara noastră a obţinut dela Italia suprimarea jurisdicţiunii consulare (P. Fauchille, *op. cit.*, p. 186).

In fine ţinem să menţionăm că după luptă de un secol, România a ajuns, nu numai să desfiinţeze capitulaţiunile, dar să exercite şi ea acest drept având un tribunal consular la Constantinopol. Vezi Regulamentul consular din 20 Iunie 1880, care prevede în art. 90 şi 121 organizarea jurisdicţiunii consulare române, după sistemul francez (B. Boerescu al. II supl., p. 263). Vezi şi decizia Curţii de Casaţie Nr. 2660/912, care a judecat recursul făcut contra deciziunii Curţii de Apel din Bucureşti, ce judecase ca instanţă de apel, apelul contra sentinţei Tribunalului Consular din Cairo (*Curierul Jud.* Nr. 5/914, p. 38). Noul regulament consular din 4 Noemvrie 1937, nu se mai ocupă de tribunalele consulare, capitulaţiunile fiind desfiinţate în toate Statele.

BIBLIOTECA DOMNEASCĂ A MAVROCORDAŢILOR
CONTRIBUŢII LA ISTORICUL EI

DE

V. MIHORDEA

Memoriu prezentat în şedinţa dela 9 Februarie 1940

INTRODUCERE

Vestita bibliotecă a Mavrocordaţilor din prima jumătate a veacului al XVIII-lea are şi astăzi o faimă ce se apropie într'o măsură oarecare de legendă, datorită faptului că mărturiile contemporane care să dea lămuriri precise în legătură cu existenţa şi natura ei sunt puţine, sumare şi mai mult indirecte.

Deşi proprietate domnească şi asigurată prin aceasta contra multor vicisitudini ce ating de obiceiu pe ale comunilor muritori, faimoasa colecţie de cărţi rare, manuscrise scumpe şi medalii din diferite epoci [1]), căreia — nefiind organizată şi neavând un scop utilizabil — numai în mod convenţional i se atribue numele de bibliotecă, a avut o soartă strâns legată de a celor trei pasionaţi adunători: Alexandru Exaporitul, Nicolae şi Constantin Vodă — tatăl, fiul şi nepotul, — strălucind în proporţie egală cu faima lor de oameni învăţaţi şi urmând, paralel cu ei, calea nenorocirilor şi a decadenţei până la dispariţie.

Iubitori de cultură, cu renume de cei mai învăţaţi oameni din tot Orientul şi cu o largă publicitate în Occidentul

[1]) Pentru stăruinţa cu care Nicolae Mavrocordat culegea medaliile antice avem mărturie scrisoarea Patriarhului Hrisant Notara, din Smirna, Decemvrie 1726: « Purtăm grijă să găsim, după îndreptarea ce ne-a dat-o, monete antice ca să aibă bucurie şi mulţumire ». (A. G. Mavrocordat, *O culegere de scrisori către Hrisant Notara*, în *Arhiva*, VII (1896), p. 607, nota 36 bis).

civilizat, principii Mavrocordat, neobosiți colecționari de lucruri rare, având prin venirea pe tronul țării mijloacele necesare, și-au legat numele de frumoasa biserică dela Văcărești [1]), ctitoria lui Nicolae Vodă, în care o sală specială era destinată să adăpostească tot ce gustul și priceperea lor în materie de bibliofilie izbutea să adune [2]), atât din țară, din vechile biblioteci ale Cantacuzinilor și Brâncovenilor căzuți în disgrație și persecutați [3]), cât și din străinătate unde legăturile lor cu Orientul îi făcea cei mai de temut concurenți la licitațiile de manuscrise din Constantinopol, Alexandria și alte centre [4]).

Lipsa de mărturii contemporane interne care să dea referințe mai ample cu privire la numita bibliotecă se explică și prin aceea că nu era accesibilă nimănui afară de proprietari—cărțile au zăcut mai mult în lăzi, purtate între Constantinopol și București după cum vântul hazardului politic bătea în favoarea sau desavantajul Domnilor — iar în prima jumătate a veacului al XVIII-lea dacă bibliotecile în general nu lipseau, ele erau rare și o atmosferă de preocupări cărturărești cu reflex în opinia publică nu exista încă la noi. Se mai adaogă și faptul că acești domnitori erau străini de țară și de neam, veniți prin stricarea tradiției, după înaintași de mare prestigiu în ambele principate, ale căror urme se sileau prin toate mijloacele să le lichideze, astfel că lipsa de simpatie pentru persoana Voievodului a atras și ignorarea nobilei pasiuni și a bogatei colecții, adunată sub ochii celor ce-ar fi avut ocazia, în alte împrejurări, s'o prețuiască prin însemnări care să rămână.

---

[1]) Zidirea ei a început la 1716. Cf. arhitect Grigore Ionescu, *Ghidul orașului București*, p. 293. Sulzer, *Localități din jud. Ilfov*, traducere de Onciu Grațiana, Buc. 1935, p. 11. « In al cincilea an al domniei sale, Nicolae Mavrocordat au gătat mânăstirea dela Văcărești. (Șincai, *Cronica Românilor*, III, 419).

[2]) « Orientul întreg n'a avut o bibliotecă asemenea cu a lui Nicolae Vodă Mavrocordat ». (Iorga, *Pilda bunilor Domni*, A. Ac. R., 1914, p. 82). In 1730, abatele Sevin, scria la Paris că manuscrisele grecești « étaient relativement rares à Constantinople, où le prince de Valachie n'avait depuis longtemps rien épargné pour recueillir tous ceux qui pouvaient enrichir ses collections ». (Omont, *Missions archéologiques françaises en Orient aux XVII et XVIII-e siècles*, Paris, 1902, I, p. 537).

[3]) Iorga, în « Floarea darurilor », I (1907), Nr. 2, p. 75. Const. I. Karadja, *Sur les Bibliothèques du S. E. Européen*, 1935, p. 12.

[4]) Documentele de față, p. II, No. 2, No. 14, etc.

In afară de însemnările din biserica Sloboziei [1]), care arată mai mult pasiunea lui Nicolae Mavrocordat pentru carte în general, o notiță despre biblioteca dela mănăstirea Mărgineni [2]) — ctitorie a lui Constantin Postelnicul Cantacuzino — glăsuește că de aici « cele mai multe cărți s'au ridicat de Nicolae-Vodă și le-a dus la biblioteca sa, ce făcuse la Ţarigrad... luate dela Mărgineni și dela mulți boieri din țară ». Raportându-ne și la însemnarea scriitorului Atanasie Comnen Ipsilanti [3]), care trăind pe acea vreme atât la Constantinopol cât și la noi în țară, spune despre Constantin Mavrocordat că în colecția lui se cuprind cărțile bunicului său — Exaporitul — și ale tatălui — Nicolae-Vodă —, ne putem face o idee sumară de compoziția acestei biblioteci, destul de mare ca volum ca să determine pe Chesarie Daponte, secretarul aceluiași principe, să spună că avea « mii de cărți » [4]).

S'au întocmit și cataloage, mai multe la număr, dar nu cu scopul, ca astăzi, de a ușura utilizarea cărților, ci de a induce în eroare pe străinii cari nu cruțau de loc laudele la adresa stăpânilor pentru a li se da posibilitatea s'o cerceteze; însă obișnuința făcea, pe acel timp la Constantinopol, tot așa de dificilă pătrunderea străinilor în biblioteci ca și în haremuri. Unul din aceste cataloage a fost descoperit și publicat de către d-l Prof. Iorga în 1914 [5]). E întocmit în limba grecească și cuprinde un număr de 405 autori greci și 222 latini, francezi și italieni, adică în total un număr de 625, cari nu fac nici pe departe miile de cărți menționate. Tot d-l Iorga a mai publicat, nu de mult, în volumul XIV din colecția Hurmuzaki [6]), « *Catalogul cărților bibliotecii din mănăstirea Văcărești* », întocmit după mărimi, trei de toate, cu un număr total de 237 de autori, care deși poartă data « Iunie

---

[1]) Pr. Ioan D. Petrescu, *Insemnări din Biserica Sloboziei*, în *Biserica ortodoxă română*, XL (1916), p. 184.

[2]) Iorga, *Studii și documente*, III, p. 56, nota 1.

[3]) Atanasie Comnen Ipsilanti, în *Hurmuzaki*, doc. XIV[1], p. 1137, No. MCXXIII și Alex. Papadopol Calimah, în A. Ac. R., S. II, vol. II (1881), p. 476—7.

[4]) Daponte, *Catalogul istoric*... în Erbiceanu, *Cronicarii greci cari au scris despre Români*, Buc. 1889, p. 193.

[5]) Iorga, *Pilda bunilor Domni*, în A. A. R. XXXVII (1914).

[6]) Iorga, în Hurmuzaki, Vol. XIV, partea III, pp. 145—156.

1723 », se pare că e mult mai nou, deoarece în conținut se menționează o ediție a tragediilor lui Eshil din 1757 [1]). Aceste prețioase relicvii, dacă ne dau putința să cunoaștem o parte din cuprinsul menționatei biblioteci, sunt departe de a prezenta compoziția totală și credem că cel dintâi, care e mai vechiu — ultima dată menționată la ediții e 1725 — se raportă la o parte din cărțile aflate la Constantinopol, iar al doilea, mai nou, privește cărțile rămase proprietatea mănăstirii Văcărești, cu care ar fi fost înzestrată de ctitorul ei. Și în sprijinul părerii că mănăstirea Văcărești avea o bibliotecă proprie, deosebită de cea domnească, adăpostită tot în acelaşi loc, ne vin două mărturii. Una este scrisoarea lui Nicolae Mavrocordat dela 2 Mai 1716 către patriarhul Hrisant Notara, în care spune: « Mulțumim și pentru voia ce ne dai să avem intrare în biblioteca Sfântului Sava și a Sfântului Gheorghe; scopul nostru anume este să adăogim acolo și alte cărți, nu să luăm; așa dorim » [2]). Iar alta, este o însemnare pe o ediție a operelor lui Homer din 1551, făcută în Iunie 1718, care spune în limba grecească: « Și aceasta din cele dăruite Sfintei mănăstiri domnești Văcărești a prea Sfintei Treimi de prea înălțatul și prea luminatul Domn și stăpânitor a toată Ungrovlahia, Kir Kir Ioan Nicolae Alexandru Voevod » [3]). Un al treilea catalog, numai de manuscrise, a fost întocmit în 1732, la cererea repetată a conducătorilor bibliotecii regale din Paris, compus din 162 de numere, cifră, firește, în prea mare desacord cu așteptările Apusenilor, cari și-au dat seama prin aceasta că misteriosul conținut al bibliotecii de la București este făcut prin natura lui să rămână legendar [4]).

---

[1]) Mărimea IV-a, Nr. 49, p. 153: « Tragediile lui Eshil și cu shotiile, la Henri Estienne 1757: legătură veche albă ».

[2]) Hurmuzaki, *Doc.* XIV², p. 782, Nr. DCCLXXII.

[3]) *Biserica Ortodoxă română.* XL, 184. Engel, în *Geschichte der Moldau und Walachey*, Halle, 1804, II, p. 10, nota — întărește și el această părere când afirmă despre Văcărești: « Huic monasterio praeter amplissima bona donavit etiam Bibliothecam locupletissimam », de sigur nu în înțelesul că toate cărțile ar fi fost donate mănăstirii.

[4]) Menționat în scrisoarea lui Villeneuve către Maurepas din 4 Noemvrie 1732 (Documentele de față, p. I, Nr. 22). Apusenii s'au lovit întotdeauna de intransigența constantă a Domnului, ori de câte ori au vrut să pătrundă misterul conținutului bibliotecii, căutând să obțină catalogul ei. La 16 April 1729, abatele

Cele mai întinse lămuriri din țară le găsim la scriitorul dela sfârșitul veacului, *Sulzer*, secretar domnesc pe la 1780, care în partea manuscrisă a operei sale istorice spune că biblioteca a fost prețuită la șase sute de mii de taleri și, printre rarități, în ea se află și o biblie coptă din veacul al III-lea [1]). După moartea lui Nicolae Mavrocordat, cărțile mai prețioase, ar fi fost duse la Constantinopol pentru achitarea datoriilor, risipindu-se astfel. O parte din cele rămase la București au fost luate de Ruși în războiul dela 1769, cari le-au dus la Petersburg. Pe vremea lui Sulzer, la Mitropolie se mai găseau « 6—7 încărcături » de cărți sub acoperiș, pradă șoarecilor și șobolanilor, urcate de călugări în acel loc. Afirmația aceasta, nu în deplin acord cu alte mărturii, rămâne încă discutabilă din unele puncte de vedere.

Dar faima acestei biblioteci vine mai cu seamă dela ecoul pe care l-a răspândit în cercurile culte din Apus atât renumele de scriitor și învățat al lui Nicolae Vodă, cel de reformator social și prieten al savanților francezi al fiului său Constantin, cât și legăturile lor, ca domni, cu reprezentanții marilor puteri în capitala Turciei.

Pentru a satisface unele cerințe ale opiniei, care în privința realităților despre lucrurile din Orient trăia încă sub vraja celor « O mie și una de nopți », se creașe o obișnuință în

---

Sevin raporta; « Quant au catalogue de ses manuscrits, il sera très difficile de l'obtenir. Je l'ay pressé três vivement sur cet article, il ne s'est pas laissé entamer. M. de Fonseca a joint ses prières aux miennes, le Prince lui en a sceu mauvais gré et ils ont été un peu brouillé pendant quelque temps » (Bibl. Nat. Ms. N. Acq. fr. 5384, fol. 81). După moartea lui Nicolae Mavrocordat, aceeași atitudine a observat-o și fiul său, Constantin. Este caracteristic în această privință raportul lui Villeneuve dela 6 Sept. 1731, unde între altele spune: « Il ne faut pas se promettre aussy que le jeune Prince nous donne aussy le catalogue de sa Bibliothèque; lorsqu'on l'a sondé sur cet article, il a répondu qu'il n'en avoit pont» (Ibidem, ms. fr. 7184, fol. 293). Iar peste o lună, la 1 Octomvrie, același lucru: « Il s'est déffendu jusqu'à présent de me remettre le catalogue sa bibliothèque, en disant qu'il n'en avoit point » (Ibidem, fol. 338). — Mai ușor își deschideau Mavrocordații inima față de cei ce nu aveau interes oficial, ca să le desvălue câte un colț din tainele bibliotecii. In Decemvrie 1721, fiul mai mare al lui Nicolae Mavrocordat, Scarlat, într'o scrisoare către Doctorul Testabuza dă o mare listă de titluri a cărților ce posedă și adaogă la sfârșit: « Am și alte multe cărți, pe care dacă ași voi să le descriu în parte, te-ași îngreuia, și mai ales că îmi trebue un mare talent, ceea ce nu am ». (Dr. Barbu Constantinescu, *Cultura Domnilor Fanarioți în sec. XVIII*, în *Columna lui Traian*, 1871, p. 150 și 165—6).

[1]) « eine Koptische Bibel aus dem 3-ten Jahrhundert befand ». (*Pilda Bunilor Domni*, p. 84).

Franța ca pe lângă instrucțiunile politice precise, — ce priveau religia, chestiunile diplomatice și comerțul — să se adauge la suita ambasadorului ei la Constantinopol și o misiune științifică, compusă din savanți, membri ai Academiei de Inscripții, cu scopul determinat de a cerceta și cumpăra bibliotecile din Orient, mai cu seamă manuscrisele vechi și rare, precum și medalii antice [1]). Intre ambasadorii francezi cari, punând multă pasiune pentru reușita misiunii științifice ce li s'a atașat, au făcut să se vorbească și de biblioteca Mavrocordaților, cei mai însemnați au fost marchizul de Villeneuve și contele Desalleurs [2]). De pe vremea acestora a rămas o întreagă corespondență referitoare la numita bibliotecă. Din această corespondență o parte a fost publicată, însă puțin răspândită, la noi rămânând necunoscută până în anii din urmă [3]); iar alta, inedită până în prezent. In aceste scrisori se oglindește într'o măsură oarecare soarta faimoasei colecții a Mavrocordaților.

Trimișii francezi notează în corespondența lor că Nicolae Mavrocordat a adunat o bibliotecă ce poate fi egalată cu a celor mai mari principi [4]), pentru îmbogățirea căreia numai în doi ani a cheltuit suma de douăzeci de mii de scuzi, spre a cumpăra manuscrise turcești, arabe și persane; pentru o biblie împodobită cu miniaturi a oferit suma de șapte sute de piaștri [5]). Ca și la Văcărești, cărțile dela Constantinopol

---

[1]) Cf. H. Omont, *Missions archéologiques françaises en Orient aux XVII-e et XVIII-e siècles*, Paris, 1902, 2 vol. in 4-°. Iorga, *Les voyageurs français dans l'Orient européen*, Paris, 1928.

[2]) Villeneuve (1728—1740) a fost ambasadorul care s'a bucurat de cel mai mare prestigiu în capitala Turciei, culminând cu arbitrajul oferit de țara lui la încheierea păcii dela Belgrad. Cartea ce i-a închinat A. Vandal, *Une ambassade française en Orient sous Louis XV*, (Paris 1887) rămâne clasică. Pentru Desalleurs (1747—1754) nu avem până acum o monografie, deși pentru noi, cunoscându-ne din trecerea prin țările române, are o însemnătate și din faptul că a avut cea mai întinsă corespondență cu Domnii ce se aflau atunci în scaun, în special Const. Mavrocordat și Const. Racoviță.

[3]) Publicarea s'a făcut în citata operă a lui Henry Omont, la 1902. D-l Profesor Iorga, după douăzeci și patru de ani dela apariție, a analizat-o în « Știri nouă despre Biblioteca Mavrocordaților » (1926). Dintr'o greșeală de tipar se dă pentru apariția cărții lui Omont *1912*. D-l Georgescu Tistu, recenzează lucrarea d-lui Iorga în *Dacoromania*, IV² (1926), p. 1214 păstrând data.

[4]) *Sevin către Maurepas*, Constantinopol, 22 Decemvrie 1728, Doc. II, Nr. 2.

[5]) *Sevin către Maurepas*, 2 April 1729, Doc. I, Nr. 1.

erau adăpostite într'o clădire specială în formă de boltă — noi credem că în casa lui dela Galata — unde însă n'a putut nimeni să pătrundă, principele motivând refuzul prin faptul că cele mai multe cărţi sunt încă în lăzi [1]). Ba, Mavrocordat a mers până acolo încât, ca să scape de solicitatori, cu ocazia unui incendiu în Constantinopol, a declarat că şi biblioteca lui a căzut pradă flacărilor [2]), ceea ce, fireşte, n'a fost adevărat. In lipsă de ceva mai bun, biblioteca regală din Paris sfârşea prin a se mulţumi cu câte o copie de manuscris din partea Domnului Munteniei sau chiar cu tipărituri făcute în cele două principate care, pentru savanţii dela Academia de Inscripţii, prezentau încă destulă savoare orientală [3]).

La moartea lui Nicolae Mavrocordat, toată lumea credea că biblioteca lui se va vinde, fiii săi neavând ce face cu dânsa [4]). Se găsiră chiar şi amatori. Prin reprezentanţii lor dela Constantinopol, atât Papa, Impăratul Germaniei Carol al VI-lea şi regele Angliei se găseau între concurenţi, iar suma dela care trebuia să plece licitaţia era de o sută de mii de piaştri [5]), ceea ce ar face cam douăsprezece milioane în moneta noastră. Francezii ar fi cumpărat-o, dar nu în întregime, deoarece erau siguri că în Biblioteca regală din Paris se găseau o parte din cărţile pe care le poseda Mavrocordat şi nici n'ar fi fost dispuşi a oferi cât ceilalţi concurenţi. S'au dat în acest scop instrucţii precise lui Villeneuve să pună totul în mişcare spre a intra în posesiunea manuscriselor ce nu se găsesc în biblioteca regelui şi dacă banii pe care abatele Sevin i-a lăsat la Constantinopol nu ajung, să ia dela Camera de Comerţ restul, în contul acestor cumpărături, iar guvernul va rambursa această sumă [6]). In cazul când principele ar fi ţinut să nu vândă cărţile separat, ambasadorul avea ordin să caute prin toate mijloacele să amâne cât mai mult posibil această vânzare pentru a da timp să se copieze cel puţin

---

1) Villeneuve către Bignon, 17 Sept. 1731, Doc. II, Nr. 20.
2) J. B. Souciet către fratele său, Constantinopol, 20 August 1729, Doc. II, Nr. 8.
3) Sevin către Maurepas, 18 Sept. 1729, Doc. II, Nr. 10.
4) Maurepas către Villeneuve, Versailles, 11 Noemvrie 1730, Doc. II, Nr. 13.
5) Villeneuve către Maurepas, Constantinopol, 20 Februar 1731 (Doc. II, Nr. 16). Cf. răspunsul lui Maurepas, din 4 Iulie acelaşi an. (*Ibidem*, I, Nr. 7).
6) Arhives Nationales, B 7, marine, vol. 137, fol. 467 — 468.

manuscrisele cele mai rare [1]). Rămânând însă proprietatea fiului mai mare, Constantin, care se arăta foarte îndrăgostit de ea [2]), acesta nu numai că nu se gândea s'o vândă, dar a continuat s'o îmbogățească cu manuscrise adunate din Orient și cu tipărituri mai cu seamă din Franța, unde avea un agent pentru acest scop, pe cetățeanul *Fournier* [3]), care cumpăra tot ce putea întâlni în legătură cu gustul și dispozițiile principelui. Scrisori din acest timp atestă sosirea de lăzi cu cărți din Franța pe câte o corabie franceză la Constantinopol, pe adresa Domnului, — fără să știm ce anume — care erau luate în primire de capuchehaiale [4]).

După plecarea lui Villeneuve din Constantinopol, Domnul continuând a întreține nu numai cu dânsul dar și cu alți învățați din Franța o corespondență literară — între care se numără și cardinalul de Fleury [5]), primul ministru, care-i trimite catalogul bibliotecii regale —, a căutat să-și îmbogățească biblioteca cu tipărituri prin ceea ce fac astăzi marile biblioteci moderne, așa zisa *politică a schimbului*. In schimbul copiilor de pe manuscrisele din propria lui colecție ce le trimitea bibliotecii regale, primea, pentru cheltuelile făcute,

---

[1]) Maurepras către Villeneuve, 4 Iulie 1731: « Il faudrait que vous fassiez en sorte de l'empescher jusqu'à ce que l'on en eut tirés au moins les manuscrits les plus rares et les plus propres à enrichir la bibliothèque du Roy » (Archives Nationales B 7, marine, vol. 140 fol. 360).

[2]) Villeneuve către Marchizul de Caumont, 28 Februar 1735: « Le prince de Moldavie est pour le moins aussy jaloux de ses livres qu'un amoureux de sa maîtresse » (Doc. II, No. 30).

[3]) Fournier către Vergennes, Paris, 9 Ianuarie 1757 : « j'ay été autrefois en correspondance de littérature et pour lequel j'ay fait plusieurs commissions à Paris »... (F i l i t t i, *Lettres et extraits*, Buc., 1915, p. 29).

[4]) La 1 Octomvrie 1748, Desalleurs scria lui Constantin Mavrocordat din Constantinopol: « J'ay l'honneur de vous envoyer cy joint une lettre que j'ay reçue de Paris, avec un caise de livres à l'adresse de Votre Altesse. J'en ay donné avis à votre capi-kiaia par les premiers occasions »..... (F i l i t t i, *Lettres et extraits*, p. 261, Nr. CCXXVIII).

[5]) Constantin Mavrocordat scria cardinalului de Fleury, la 22 August 1741, între altele: ... « Le catalogue de la Bibliothèque Royale que Monsieur l'abbé Sevin m'a fait tenir de la part de Votre Eminence, est un gage très honorable de votre faveur et de votre estime »... (H u r m u z a k i, *Doc.*, Suppl. I[1], p. 563, Nr. DCCCXVII). La 1 Martie 1742, trimisul polono-saxon în Turcia, Lomaca, raporta că Rizo, cămărașul lui Mavrocordat, i-a declarat: « Mon Prince entretien une correspondance pure littéraire, par la voie de Pologne, en France et ailleurs »... Trimisul adaugă: « Eu presupun că acest principe a corespondat cu fostul ambasador francez, Marchizul de Villeneuve, în Paris »... (I o r g a, *Știri despre veacul al XVIII-lea în țările noastre*, în A. Ac. R. XXXII. 1909, I, p. 35).

ediţii de cărţi rare, ce se găseau în dublu exemplar la Paris, prin mijlocirea ministrului marinei şi a ambasadorului dela Constantinopol [1]).

Alături de reprezentanţii oficialităţii vedem şi pe simplii particulari din Apus interesându-se de cărţile şi manuscrisele Mavrocordaţilor, ca acel marchiz de Caumont dela Avignon, care intenţionând să traducă opera lui Nicolae-Vodă « De Officiis » (Despre datorii) în limba franceză, cerea relaţii cu privire la genealogia autorului şi spera să cunoască biblioteca măcar din cetirea catalogului ei, dacă i s'ar fi trimis prin bunăvoinţa prietenului său Villeneuve [2]). Şi ca dânsul erau, de sigur, şi alţii, cari, din lipsa unei posibilităţi de verificare, nu puţin au contribuit cu imaginaţia la creşterea faimei acestei biblioteci, ce de altfel şi fără aceasta rămâne cea mai însemnată din tot Orientul.

După 1749, plecat în exil, într'un exil lung de şapte ani, Mavrocordat va trebui să se conformeze la Constantinopol moravurilor timpului, cu aşteptări de evenimente senzaţionale şi cu intrigării de tot felul, care să mineze tronul unuia dintre Domnii în scaun pentru a-i face loc. Deprins totdeauna să-şi plătească datoriile, constrâns de împrejurări să contracteze mereu altele nouă şi presat de creditori din toate părţile, el va atinge în această perioadă de exil culmea nenorocirilor până într'atât încât va fi nevoit să-şi vândă biblioteca. Atanasie Comnen Ipsilanti spune, foarte laconic, că Domnul având nevoie de bani, şi-a pus zălog biblioteca moştenită dela tatăl şi bunicul său, la un negustor englez Barker, pe care nu numai că nu a scos-o, dar şi-a mai vândut şi casa din Galata unui Evreu numit Celeboni [3]).

In toamna anului 1750, ambasadorul francez la Constantinopol, Desalleurs, comunica ministrului marinei vânzarea

---

[1]) Cf. mai cu seamă, doc. de faţă, I, Nr. 8, 15, 36, etc.

[2]) Intre doc. prezente, II, Nr. 26, Nr. 28, 30.

[3]) Atanasie Comnen Ipsilanti, în Hurmuzaki, *Doc.*, vol. XIV², p. 1137, Nr. MCXXIII. Autorul contemporan spune clar că Mavrocordat şi-a amanetat biblioteca, având nevoie de bani, unui Englez Barker, iar casa a vândut-o unui Evreu Celeboni. Interpretând acest document, Xenopol, în *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, ed. III-a, vol. IX, p. 96, scrie: « Constantin o amanetează la un neguţător englez Barker, şi nefiind plătită la timp acesta o vinde unui Evreu Celeboni, rămânând astfel în mare parte pierdută »...

prin licitație a bibliotecii lui Mavrocordat, trimețându-i și un catalog de manuscrisele care se găsesc și ar putea fi cumpărate pentru colecția regală [1]). Persoana însărcinată cu cercetarea catalogului a fost contele d'A r g e n s o n, ministru de războiu și frate cu memorialistul — având un contact mai direct cu biblioteca, fie de competență, fie de altă natură — care nu s'a prea entuziasmat ca predecesorii săi cu două decenii înainte. Fie că interesul pentru achiziționarea de manuscrise orientale la biblioteca regală dispăruse, fie că lipsa mijloacelor de a le procura obliga pe savanții conducători ai acestei instituții la oarecare rezervă, contele d'Argenson găsește din examinarea catalogului că, în general, cea mai mare parte din aceste manuscrise conțin erudiție eclesiastică, gen de care biblioteca regelui e plină și cumpărarea în bloc ar fi ceva inutil. A întocmit totuși o listă de unele care, lipsind la Paris, ar putea fi cumpărate. Asupra prețului, depinzând de vechimea, raritatea și starea manuscriselor, nu se poate pronunța, însă e de părere ca Desalleurs să caute la Constantinopol un specialist care să le evalueze și în urmă să raporteze guvernului [2]).

Că nu s'a vândut atunci decât o parte din cărți, ne-o spune același ambasador care, patru ani mai târziu, arată că biblioteca lui Mavrocordat e încă amanetată, sigilată din ordinul Porții și pentru siguranța creditorilor [3]). Din confruntarea răslețelor mărturii contemporane rezultă că s'au vândut atunci manuscrisele și o parte din cărți, o alta, destul de însemnată,

---

[1]) Documentele de față, I, Nr. 53.

[2]) *Ibidem*, Nr. 54.

[3]) La 4 Ianuarie 1754, Desalleurs scria dela Constantinopol primului ministru francez St. Contest: « J'aurai peut-être un jour occasion d'augmenter par des particularités intéressantes les connaissances que nous avons de ces deux provinces. Le Prince Maurocordato m'a promis de me donner des copies greques des ouvrages de son père et de son aieul, dont on pourra faire la traduction en français. Il m'assure qu'ils sont curieux et intéressants. Il ne peut quant a présent, me tenir sa parole, le scellé ayant été mis par ordre de la Porte et pour la sûreté de ses créanciers sur sa bibliothèque, que l'on dit être magnifique et abondante ». (H u r m u z a k i, *Doc.* Supl., I[1], p. 655, Nr. DCCCCXXVII). In acest sens ar trebui, credem noi, rectificată și fraza din prețioasa operă a d-lui D a n S i m o n e s c u, *Literatura română de ceremonial*, (Buc., 1939), care la p. 64 spune: « Se știe că până la închiderea lui Constantin Mavrocordat la Șapte Turnuri (1758) de către creditori, nu se înstrăinase o carte din vasta bibliotecă părintească, măcar că o urmăreau toți anticarii și bibliofilii din occident ».

rămânând să fie moştenită de urmaşii domnului[1]). Între cumpărători, în afară de reprezentanţii statelor străine, au fost şi boieri greci ca Iacovaki Rizo, Suţu, apoi arhierei, după atestarea cronicarului Daponte [2]), precum şi principele Brâncoveanu din Braşov, cum reiese din mărturia altor izvoare [3]).

Cu timpul, afară de cărţile care s'au risipit fără urmă, unele dintre cele vândute la mezat au luat calea Ţării-Româneşti, ajungând prin donaţii în biblioteca Mitropoliei, în podul căreia le-a văzut şi Sulzer, dacă el relatează adevărat. Aceasta, trecând în biblioteca *Seminarului Central*, spune un cercetător de acum o jumătate de veac [4]), cuprinde încă multe din cărţile ce-au aparţinut Exaporitului. In biblioteca lui A. G. Mavrocordato existau pe la 1899 cărţi din această colecţie[5]) iar în a d-lui profesor Iorga se găseşte un exemplar din opera lui Boileau cu armele lui Constantin Vodă [6]).

---

[1]) In această privinţă sunt de acord Émile Legrand în introducerea la Daponte, *Ephémérides Daces*, II, p. LXXVI, nota 3; A. C. Stourdza, *L'Europe orientale et le rôle historique des Maurocordato*, Paris, 1913, p. 240 şi nota 4. Amândoi spun: « Feu le prince George Maurocordato possedait une certaine quantité de livres provenant de la biblio hèque de Constantin Vodă ».

[2]) « Iară biblioteca lui Rizu şi a lui Şuţu şi a altor boieri şi arhierei s'a format din o bibliotecă a lui Alexandru Exaporitul, Nicolae Vodă şi Constantin Vodă, care s'a vândut trăind Constantin Vodă »... (Daponte, *Catalogul istoric*, în Erbiceanu, *Cronicarii Greci*, p. 193).

[3]) « Quant a ceux que l'on mit en vente, ils furent acquis par un prince Brancovanu et passerent, par la suite, dans la bibliothèque de Kronstadt, en Transylvanie. (Legrand, *ibidem*). Insă o altă mărturie contemporană, publicată de d-l N. Iorga în *Revue historique de S. E. E.*, 1936, p. 98, spune: « Le Sloudchar Constantin hérita en 1784 d'une partie des manuscrits de cette si riche collection ». Sulzer spune despre soarta acestei biblioteci, următoarele: « Von der Kostbaren Vorrath an Büchern und Manuscripten des Fürsten Nicolaus Mavrocordat in andern Sprachen, die theils von dessen Sohn Konstantin verkauft, theils von den Motten unter dem Dache der Metropolie zu Bukurescht zerfressen, theils auch von den Kosacken im letzen kriege [1768—1774] daselbst zerhaut, das uebrige aber von Kennern bey Seite geschaffet worden war » (*Geschichte des transalpinischen Daciens*, III, 37, nota).

[4]) « Biblioteca veche a Mitropoliei Valachiei, ce a trecut la Seminarul Central, cuprinde încă multe cărţi ce au fost în biblioteca lul Alexandru Exaporitul încă şi manuscripte ». (Erbiceanu, *ibidem* 193). Erbiceanu presupune că din cărţile vândute la mezat, multe au fost aduse în Valachia de învăţaţii greci şi cu timpul depuse de mitropoliţi în biblioteca Mitropoliei (nota 131). Engel, vorbeşte de un testament al lui Nicolae Mavrocordat în favoarea patriarhiei: « Nach andern Nachrichten verordnete Nicolaus Maurocordato in seinem Testament, dass seine Bibliothek an die Patriarhalkirche zu Constantinopel kommen sollte » (*Geschichte der Moldau und Walachey*, II, 10, nota).

[5]) A. G. Mavrocordato, « *Cu ocazia scrisorii lui Le Quien* », în *Arhiva*, X, p. 189, nota 4.

[6]) Iorga, *Ştiri nouă despre biblioteca Mavrocordaţilor*, p. 10.

Partea de cărți care nu s'a vândut la licitație, a rămas în ramura grecească a Mavrocordaților, ajungând prin moștenire acum câteva zeci de ani în stăpânirea lui George Baltazzi din Atena, ginerele principelui Nicolae Mavrocordat [1]. In ultimul timp, o notiță dintr'un ziar ne informează că Statul grecesc a cumpărat dela moștenitorii lui Gh. Baltazzi, pentru suma de trei milioane și jumătate de drahme, vestita bibliotecă a Mavrocordaților, o superbă colecție de cărți rare și prețioase, dintre care multe sunt împodobite cu decorurile celebrului legător de cărți persan, Fruel [2].

Formată din pasiunea pentru colecționare a trei oameni cari s'au bucurat ei înșiși de renume personal, celebra bibliotecă al cărei conținut nu-l putem ști decât cu aproximație, cu cărți din țară și străinătate, a avut o existență tot așa de nesigură ca și stabilitatea tronului pe acea vreme, împărtășind nu numai soarta ultimului ei stăpân dar și destinul familiei Mavrocordat: rămășițele ei, ca și urmașii familiei, se găsesc răspândite pe pământul celor două țări, de pe care s'au adunat primele colecții.

* * *

Documentele ce urmează îmbrățișează intervalul de timp dintre 1728—1751, epocă în care, crescându-i faima, s'a decis și soarta bibliotecii. Infățișând un episod de vieață culturală împletită cu evenimentele politice, era firesc a fi cunoscută măcar o parte din aceste știri. Hotărîsem la început a da publicității numai pe cele absolut inedite, care formează prima

---

[1] « Les livres qui faisaient partie de la bibliothèque de feu prince Georges Mavrocordato se trouvent actuellement în 1913 en la possession de M. Georgesc Baltazzi, d'Athènes, gendre du prince Nicolas Maurocordato, frère du Prince Georges Maurocordato ». (Stourdza, *L'Europe orientale et le rôle historique des Maurocordato*, p. 204, nota 4). Că această parte era destul de însemnată, ne-o atestă faptul că ea a servit lui Émile Legrand să compună lucrarea lui « *Bibliographie hellenique* ».

[2] Traducere din « Le Messager d'Athènes », de Doamna Maria Ciorea, în « *Cuget clar* », Ianuar 1929, p. 51.

parte a materialului de față (1729—1751). Cum lucrarea savantului francez Henri Omont, (*Missions archéologiques*) în care se găsesc fragmente din cele clasate în partea II-a (1728—1749) este acum destul de rară și aproape necunoscută la noi, am fost sfătuit să le public pe toate, spre a fi la îndemâna celor ce se interesează de soarta acestei biblioteci. Din această cauză sunt numerotate de două ori.

Se păstrează ortografia timpului.

DOCUMENTE

I. DOCUMENTE INEDITE: 1729—1751.

II. DOCUMENTE CARE SE GĂSESC ŞI ÎN CULEGEREA LUI HENRY OMONT «MISSIONS ARHÉOLOGIQUES FRANÇAISES EN ORIENT AUX XVII ET XVIIIe SIÈCLES»: 1728—1748.

I. DOCUMENTE INEDITE: 1729—1751.

1.

Constantinopol, 2 April 1729.

Abatele Sevin către Maurepas, despre o biblie de valoare, aparținând socrului Marelui Dragoman al Porții.

... Depuis ma dernière lettre j'ay vû à Constantinople 65 manuscrits grecs dont aucun qui fût même dans le rang des médiocres. J'en excepte pourtant une bible des Septants très ancienne, et accompagnée de commentaires dans lesquels il y a plusieurs fragmens d'auteurs écclésiastiques, dont aujourd'huy on ne connoit plus que les noms. Ce monument appartient au beaupère du drogueman de la Porte [1]), qui nous dit que le Prince de Valachie [2]) luy en avoit offert sept cents piastres. Je n'ay eu garde de courir sur un pareil marché. Je voudrois bien que par un retour de politesse il me permit de faire copier quelques uns de ses plus beaux manuscrits. Je lui ai demandé cette grâce et il m'a répondu en vrai homme de cour. Je lui écris de nouveau et afin de l'obliger de s'expliquer plus clairement, je lui envoye l'histoire de France par le P. Daniel: peut-être se picquerat-il de générosité. Personne à ce qu'on dit n'est plus riche en ms. grecs que ce Prince. Il a prodigué l'argent et je ne suis pas surpris de ne rencontrer ici que des livres de peu de valeur »...

(*Bibl. Nat.* Ms. N. Ac. fr. 5384, fol. 78).

2.

Constantinopol, 26 Mai 1729.

Scrisoarea abatelui Sevin arătând că Nicolae Mavrocordat a cercetat toate colțurile bibliotecii dela Sf. Munte.

... « A l'égard de la bibliothèque de mont Athos je ne crois pas que nous y faissions de grandes découvertes. Le Patriarche de Jérusalem m'a communiqué le catalogue des différents morceaux de la bibliothèque

---

[1]) Mare Dragoman la Poartă dela 1727—1740 a fost Alexandru Ghica, însurat cu Elena Evraghioti (G a n e, *Trecute vieți de Doamne și Domnițe*, II (1935), tabla genealogică).

[2]) Nicolae Mavrocordat.

en question qui ne sont imprimés et je n'y ay rien trouvé qui méritait la prime d'être copié. D'ailleurs le Prince de Valachie a fouillé tous les coins et recoins de ce monastère; il est fort habille et de là on peut conclure avec une espèce de certitude que les ouvrages de quelque importance ne soit point échapés à ses recherches »...

(Ibidem, fol. 113v).

3.

12 Mai 1730.

Cărţi imprimate în Ţările române.

« Catalogue des livres achetés par l'abbé Sevin et envoyés à la Bibliothèque, lesquels y ont été reçus le 12 May 1730.

Imprimés Grecs.

Differents ouvrages de Simeon de Théssalonique avec un traité de Marc d'Ephesse. Imprimé en Moldavie, in fol-o.

Les Antiquités des Juifs par Maurocordato, imprimé en Valachie. In fol-o.

La logique de St. Jean Damascène. Imprimé en Moldavie. In 4-o.
(« Tous ces imprimés coutent 11 piastres »).

La panoplie d'Euthimius, imprimée en Moldavie. In fol-o.
(« Present du patriarche de Jérusalem »).

Traité de Géographie en grec, par le patriarche de Jérusalem. In fol-o.

Traité des Offices en Grec, par le Prince de Valachie, in 4-o.

(Ibidem, fol. 128, 130v, 133).

4.

Constantinopol, 21 Septemvrie 1730.

Villeneuve către Afacerile străine, despre moartea lui Nicolae Mavrocordat.

« On vient de recevoir, Monseigneur, à Constantinople la nouvelle de la mort du prince de Valaquie. C'est une véritable perte pour cet Empire, qui tiroit de luy de grands secours par l'attention qu'il avoit d'informer exactement les ministres de la Porte de ce qui se passoit dans toutes les cours de l'Europe, dont il entendoit les intérêts mieus que personne de ce Pays cy; on aura de la peine à le remplacer. Pour moy, Monseigneur, je le regrette par rapport à l'attachement qu'il avoit pour la France: on ne luy a point encore nommé de successeur ».

Villenufve.

(Aff. étr. c.p. Turquie, vol. 82, fol. 384 şi, în copie, Bibl. Nat Ms. fr. 7183, fol. 999).

5.

Marly, 17 Ianuarie 1731.

Maurepas către Villeneuve, despre svonul că manuscrisele lui Nic. Mavrocordat au fost confiscate și posibilitatea de a le achiziționa pentru biblioteca regelui.

... « Je ne suis point en peine de l'attention que vous apportez à l'acquisition des manuscrits qui peuvent convenir pour la bibliothèque et je suis persuadé qu'il vous avait esté d'autant plus facile d'avoir ceux du feu prince la Valachie que les nouvelles publiques assurent que les livres ont esté confisquez »...

(Arch. nat. B⁷ marine, 140, fol. 38).

6.

Constantinopol, 20 Februarie 1731.

Villeneuve către Maurepas, despre moartea patriarhului de Ierusalim.

... « Le Patriarche de Jérusalem est mort depuis quelques jours, c'étoit le seul homme savant qu'il y avoit parmi les Grecs depuis la mort du prince de Valachie. Je dois le regretter à l'attention qu'il avoit de contenir les schismatiques et aux politesses que j'avoit reçues de luy en toutes occasions ».....

(Bibl. Nat. Ms. français 7184, fol. 89).

7.

Fontaynebleau, 4 Iulie 1731.

Maurepas către Villeneuve, sfătuindu-l să caute a copia cel puțin manuscrisele cele mai rare și mai de preț din Biblioteca Domnului Munteniei.

... « Je ne puis douter de vos soins pour la recherche des manuscrits, puisque vous en avez déjà envoyé, et que vous en attendez encore une caisse de Damasc. Je vous prie, lorsque vous aurez receu ceux-cy, de les faire charger sur le premier bastiment qui partira de Constantinople pour Marseille, et d'avoir la mesme attention à ceux qui viendront d'ailleurs; quant à ce que vous me marquez touchant la bibliothèque du prince de Valachie il ne doit pas estre question de l'acheter en entier tant par rapport au prix que le résident de l'Empereur et l'ambassadeur d'Angleterre pensoient en offrir, que par ce qu'il en peut estre autrement que la plus grande partie des livres et manuscrits qui composent cette bibliothèque, en seroient dans celle du Roy et que ce seroit une dépense inutile d'acheter ceux que l'on à déjà. Il faut s'en tenir à tacher d'avoir les manuscrits qui sont rares

et qui manquent de la Bibliothèque de S. M., et si le prince de Valachie ne veut point absolument s'en faire de les vendre séparement, se reduire à en obtenir des copies exactes que vous pourrez l'engager à vous faire donner, mais pour juger de mérite de la bibliothèque de ce Prince, et du choix qu'il auroit à faire entre les manuscrits que l'on pourroit acquerir ou faire copier il seroit fort à désirer, ainsy que M. l'abbé Bignon doit vous l'avoir mandé, que vous poussiez en avoir un catalogue pour me l'envoyer. On seroit plus en estat alors de vous faire scavoir le plus seur parti qu'il y convient à prendre à cet égard. Au reste si contre les apparences le prince de Valachie se portois à vouloir vendre le tout ensemble, il faudroit que vous fassiez en sorte de l'empescher jusqu'à ce que l'on en eut tirés au moins les manuscrits les plus rares et les plus propres à enrichir la bibliothèque du Roy »...

(Archives Nat. B^7 140 marine, fol. 359^v—360).

8.

Fontaynebleau, 25 Iulie 1731.

Maurepas către abatele Sevin, comunicându-i că Fleury aprobă să se trimeată Domnului Munteniei şi lui Draco-Suţu cărţi în valoare de 4—5 scuzi.

« Mr. le cardinal [1]) approuve Monsieur, que l'on envoye comme vous l'avez proposé les six volumes de l'histoire de l'Academie des inscriptions au prince de Valachie [2]), et d'autres livres au Sieur Draco [3]) pour la valeur de 4 à 5 écus. J'en écris à Mr. l'abbé Bignon [4]) affin que ces livres soient pris dans ceux de la bibliothèque ou achetez en titre de livres doubles, et je luy mande que vous estimerez qu'il conviendront de destiner pour le Sieur Draco ».

Je suis, etc.

(Idem, fol. 395^v).

9.

Paris, 13 August 1731.

Abatele Bignon către Dr. Fonseca (la Livurno), referitor la procurarea catalogului bibliotecii principelui Munteniei.

... J'ay appris depuis peu avec une satisfaction infinie que vos lettres à M. le comte de Maurepas vous donnent des assurances que le Prince de Valachie laissera prendre communication des m-sses de la

[1]) Cardinalul de Fleury, prim ministru.
[2]) Constantin Mavrocordat.
[3]) Confidentul Principelui.
[4]) Conducătorul bibliotecii regale.

bibliothèque et que si l'on ne peut acheter ceux que l'on voudra avoir, l'on aura néanmoins la liberté de les faire copier par l'entremise d'un Grec appellé Draco qui a du crédit auprès de ce prince, et qui pourroit par consequent nous procurer un catalogue de cette fameuse bibliothèque.

Je vous avoueray que rien ne me faira plus de plaisir que ce catalogue, j'ay toujours donc l'idée que c'est un préalable... (șters) et indispensable avant que de rien statuer sur ce riche recueil de manuscirts. M. le Comte de Maurepas est entré avec beaucoup de vivacité dans ce que vous avez propposé pour entretenir les dispositions favorables du prince de Valachie et du Sieur Draco ».

(Bibl. Nat. Ms. fr. 22235, fol. 115).

10.

Constantinopol, 6 Septemvrie 1731.

Villeneuve către Maurepas, despre promisiunea făcută de Constantin Mavrocordat cu privire la copierea de manuscrise din biblioteca lui.

... « Je vous enverray par le premier bâtiment qui partira, une caise de manuscrits, je viens d'en recevoir un de Tifflis, mais je n'ay pû encore en savoir le titre ny la matière dont il traitte.

Il ne faut pas se flatter d'accquérir la bibliothèque du feu prince de Valachie, son fils y est attaché et son père luy a laissé des biens trop considérables pour qu'il soit dans le cas de la vendre par nécéssité. Ce jeune avoit promis au docteur Fonseca de nous faire présent d'une douzaine de manuscrits et de nous prendre des copies de ceux qui pourroient nous convenir, mais il fait trainer en longueur l'exécution de sa parole sur l'un et sur l'autre de ces deux articles, en disant que la plus grande partie de ses livres est encore en Valachie, et que ceux qu'il a icy sont enfermés dans des caisses, d'où il ne saurait les sortir, parce qu'il prétend de n'avoir point d'endroit à pouvoir les placer. D'ailleurs il seroit nécessaire que je fusse instruit des manuscrits qui se trouvent dans la bibliothèque du Roy afin de ne m'attacher qu'à faire faire des copies de ceux qui n'y sont pas. J'ay cherché parmy les mémoires que l'abbé de Sevin avoit laissé au Sieur Icard [1]) s'il n'ay auroit pas quelque catalogue des manuscrits de cette Bibliothèque, mais je n'ay trouvé aucun éclaircissement là-dessus, le Sieur Icard m'en donnera dès qu'il sera arrivé; il ne faut pas se promettre aussy que le jeune Prince nous donne aussy le catalogue de sa bibliothèque; lorsqu'on l'a sondé sur cet article il a répondu qu'il n'en avoit point »...

(Idem, Ms. fr. 7184, fol. 291^{v}—293).

---

[1]) Secretar de ambasadă la Constantinopol. In 1738 era inspector al comerțului în Levant. (Cf. O m o n t, *Missions archéologiques*, II, p. 777, nota 1).

II.

Livourno, 14 Septemvrie 1731.

Fonseca către Bignon, cu privire la greutățile întâmpinate de C. Mavrocordat la reocuparea tronului, din care cauză nu se poate ocupa de manuscrisele promise a fi copiate pentru biblioteca regelui [1]).

Monsieur,

« J'ay receu la lettre que vous m'avez fait l'honneur de m'écrire le 13-e aoust. Je vous rendre mille grâces, Monsieur, des expréssions de bonté que vous avez pour moy je tascheray à y répondre en m'employant avec toutte l'assiduité possible à procurer les mss. pour la bibliothèque du Roy; car je ne scais que c'est le plus grand plaisir qu'on vous puisse faire que de contribuer à augmenter le précieux dépost qui vous a été confié. M. l'abbé Sevin à cet effet c'est donné à Constantinople tous les mouvements imaginables, et je luy ay servi en tout ce qui m'a été possible.

Il ne reste, à ce que je crois, dans tout le Lévant d'autres manuscrits que ceux de la bibliothèque du prince de Valachie, qui m'a promis de permettre de copier ceux qui nous seront nécessaires. Mais toute sa bibliothèque est dérangée par le désordre causé par la mort du prince Nicolas et par la déposition du prince Constantin, son fils. Depuis mon retour de Florence, j'ai reçu les lettres de celui-cy et du Sieur Draco. Le prince a été fort occupé dans la prétention d'être rêtabli dans la principauté de Valachie; il me marque avoir dépensé jusques à présent plus de trois cent mille écus, et qu'il a de bonnes espérances. Je luy ay répondu et au Sieur Draco, le pressant vivement pour les manuscrits qu'ils m'ont promis, et j'ay rendu compte de tout à M. le comte de Maurepas. Il est vray, Monsieur, comme vous me marquez, que le catalogue de cette bibliothéque est absolument nécessaire pour scavoir les manuscrits qui nous conviennent de transcrire; mais, en attendant ce catalogue, on peut commencer à copier quelques-uns de plus remarquables. Après mon retour à Constantinople, je travaillerai à faire transcrire ces manuscrits; car vous pouvez être assuré que c'est une affaire qui me tient au coeur et que je poursuivray avec toute l'attention possible.

Je suis avec le plus profond respect, etc. ».

Defonseca.

(Idem, N. Ac. fr. 5384, fol. 200—201).

---

[1]) O parte din această scrisoare se găsește publicată în Omont, *Missions*, II, p. 675, nota 2.

12.

Versailles, 26 Septemvrie 1731.

Maurepas către Doctorul Fonseca, mulţumindu-i pentru zelul cu care se ocupă de copierea manuscriselor din biblioteca principelui Munteniei.

... « Je vous scais beaucoup de gré de ce que vous avez marqué à M. le prince de Valachie et au sieur Draco pour nous procurer les manuscrits qui ont esté promis »...

(Arch. nat. B^7 marine, fol. 513).

13.

Constantinopol, 1 Octomvrie 1731.

Villeneuve către Maurepas, despre greutăţile ce le întâmpină cu obţinerea manuscriselor promise din biblioteca Domnului Munteniei.

... « Le fils du prince de Valachie paroit toujours fort éloigné de vouloir se défaire de sa bibliothèque, il faudra se réduire d'obtenir de luy des copies des manuscrits qui ne se trouvent pas dans la bibliothèque du Roy. Le Sieur Icard m'a dit que l'abbé Sevin luy avoit laissé un mémoire sur cette matière que j'éxamineray avec luy, et je l'enverray ensuite faire une visite de politesse à ce Bey pour savoir ce que nous pouvons en espérer. Il s'est déffendu jusqu'à présent de me remettre le catalogue de sa bibliothèque en disant qu'il n'en avoit point; ce qu'il y a de certain, c'est que la plus grande partie de ses livres se trouve encore en Valachie, d'où je vois peu d'apparence qu'il les fasse venir, dans l'espérance qu'il a d'y aller remplir la place de son père, et que ce qu'il en a icy se trouve enfermé dans des caisses distribuées en differentes maisons d'où il se déterminera difficillement de les faire sortir, pour s'éviter la peine de les faire emballer de nouveau, s'il vient à quitter ce païs-cy comme il s'en flatte »...

(Bibl. Nat. Ms. fr. 7184, fol. 337^v—338).

14.

Versailles, 31 Octomvrie 1731.

Maurepas către Fonseca, cu privire la copierea de manuscrise din biblioteca lui Constantin Mavrocordat.

... « Je vous scais beaucoup de gré d'avoir répondu au prince de Valachie et au Sieur Draco, et de leur avoir demandé le catalogue des

livres et des manuscrits de la bibliothèque de ce prince, affin qu'on puisse sçavoir ceux qu'il conviendra de faire copier; pour entretenir les bonnes dispositions et engager le Sieur Draco à ne point négliger les copies qu'il aura à faire faire des manuscrits dont on aura besoin, il sera envoyé incessament au premier les six volumes d'histoire et des mémoires de l'Académie des belles lettres et d'autres livres au Sieur Draco, ainsy que vous avés estimé qu'il convenoit de la faire.

Je suis, Monsieur, très parfaitement à vous », etc.

(Archives nat. B⁷ 140 marine, fol. 618).

15.

Versailles, 4 Decemvrei 1731.

Maurepas către Villeneuve, trimițându-i un stoc de cărți ca să fie oferite lui Constantin Mavrocordat și lui Draco-Suțu.

... « Il vous sera envoyé incessamment une petite caisse contenant les livres imprimés dont vous trouverez cy-joint la note. Le docteur Fonseca et le sieur abbé Sevin ont jugé qu'il estoit ápropos d'en faire présent au fils du prince de Valachie et au sieur Draco pour engager l'un à communiquer le catalogue des manuscrits et à laisser copier ceux que l'on voudra avoir, s'il réfuse de les vendre, et l'autre à nous procurer des copies exactes de ceux là, ou à nous trouver d'autres livres estimés. Cependant que les livres destinez pour le fils du Prince de Valachie, ne pussent les porter à vous faire part de ce que l'on souhaite de luy, et que l'on ne due pas compter par les promesses, en ce cas je me remets à vous de différer à luy en faire présent jusqu'au retour du docteur Fonseca, par qui il vous sera plus aisé de sçavoir ce que l'on peut attendre de ce costé-là »...

Note des livres envoyez à Constantinople.

Les 6 volumes in 4-o des mémoires de l'Académie des belles lettres pour le fils du prince de Valachie.

Pour le Sieur Draco:

Les oeuvres de Sf. Grégoire de Naziance en 2 vol. in folio.

La bibliothèque de Fotios in folio.

Et le dictionnaire de Culepin, 2 vol. in folio.

Ce sont les livres qu'il souhaitte et dont il donne une note à M. l'abbé Sevin.

(Idem, fol. 713).

16.

Versailles, 26 Decemvrie 1731.

Maurepas către Fonseca.

Cu urcarea lui Mavrocordat pe tron, speră să se rezolve chestiunea copierii de manuscrise.

... « Le prince de Valachie ayant esté restabili dans sa principauté, je ne puis que vous scavoir beaucoup de gré dans l'incertitude s'il laissera sa bibliothèque à Constantinople, de luy avoir écrit et au sieur Draco pour le presser de remettre les copies des manuscrits que M. de Villeneufve doit avoir demandés, et vous me ferez plaisir si vous recevez quelques nouvelles d'eux à ce sujet de m'en faire part ».

Je suis, etc.

(Idem, fol. 730).

17.

Constantinopol, 22 Martie 1732.

Villeneuve către Maurepas, anunțându-l că a comunicat lui Draco-Suțu cu privire la cărțile oferite din partea guvernului francez.

... « J'ay prévenu le Sieur Draco sur les livres imprimés qui devroient être envoyés au prince de Valachie et à luy, et j'ay prié en même temps ce dernier de reveiller ce prince sur la promesse qu'il nous avoit faite de nous faire présent de quelques manuscrits, ou du moins de nous en communiquer le catalogue et de nous laisser copier ceux qui pourroient nous convenir. J'attendray cependant pour remettre ces livres au prince et à Draco, l'arrivée du docteur Fonseca, parce qu'il pourra leur insinuer mieux que moy la manière dont ils doivent les marquer d'attention dont le Roy veut bien les honnorer »...

(Bibl. nat. ms. fr. 7185, fol. 95).

18.

Compiègne, 15 Mai 1732.

Maurepas către Villeneuve, despre utilitatea de care-i poate fi doctorul Fonseca în chestia manuscriselor din biblioteca lui Mavrocordat.

... « Le docteur Fonseca dont vous me parlez m'écrie de Livourne que la seconde opération qui luy a esté faite ayant reussy, il doive s'embarquer incessamment pour retourner à Constantinople. Il pourra ne vous estre pas inutile dans la conjoncture présente de changements fréquents qui arrivent dans le ministère, et je compte surtout qu'il vous servira

pour avoir communication et copier des meilleurs manuscrits de la bibliothèque du Prince de Valachie. La caisse de ceux que vous m'avez envoyez dernièrement est arrivée et je compte que le Sieur Icard continuera sous vos ordres d'apporter ses services à la recherche de tous ceux qui pourront se trouver propres pour la bibliothèque du Roy »...

(Arch. nat. B^7 marine, vol. 143, fol. 176).

19.

Compiègne, 25 Mai 1732.

Maurepas către Fonseca, rugându-l de a da ajutor lui Villeneuve în chestia procurării de manuscrise.

... « Je m'en rapporte bien à vous sur l'attention que vous avez à procurer à M. le Marquis de Villeneufve les meilleurs manuscrits de la bibliothèque du prince de Valachie et je suis persuadé que quelques changements qui puissent arriver dans les ministères du Grand Siegneur vous serés toujours également zélé pour les intérêts de la nation et du commerce »...

(Idem, fol. 332).

20.

Versailles, 16 Iulie 1732.

Maurepas către Villeneuve, asupra neizbânzii lui Icard, secretarul ambasadei, în aceeaşi chestiune.

... « Je compte encore que le Docteur Fonseca vous servira à son retour de tirer du prince de Valachie ce que lui [Icard] n'a pu en obtenir jusqu'à présent »...

(Idem, fol. 352^v).

21.

Constantinopol, 1 Octomvrie 1732.

Villeneuve către Maurepas, raportându-i că n'au sosit cărţile destinate să fie oferite Domnului Munteniei.

... « Je vous ay informé dans mes précédentes lettres de l'arrivée en ce païs-cy du docteur Fonseca et du bonheur qu'il avoit eu de recouvrir la veuë quoy que faiblement, la peste qui a presque entièrement cessé dans les fauxbourgs de Galata et de Pera, mais qui continue encore assez vivement à Constantinople, où le Sieur Fonseca a toujours demeuré pendant cette maladie, ne m'a pas permis de le voir aussi

souvent que j'aurois faits dans un autre temps; je l'ay cependant fait agir conjointement avec le Sieur Draco auprès du prince de Valaquie pour le succès de notre projet au sujet des manuscrits de sa bibliothèque, mais j'aurois souhaité de recevoir les livres que vous aviez destinés il y a plus d'un an à ce prince et à Draco, et que je leur avois fait espérer, mais dont je n'ay eu depuis aucunes nouvelles »...

(Bibl. Nat. ms. fr. 7185, fol. 206).

22.

Constantinopol, 4 Noemvrie 1732.

Villeneuve către Maurepas, anunţându-l de sosirea cărţilor pentru Domnul Munteniei şi de primirea din partea acestuia a unui catalog de 162 de manuscrise.

« P.S. du 9 novembre 1732...

... « A l'arrivée du dernier bâtiment venu de France, j'ay receu les livres que le père Romain avoit demandés pour les enfans de langue [1]), et ceux que vous avez destinés pour le Prince de Valaquie et pour le Sieur Draco; les premiers contribueront beaucoup à l'éducation de ces jeunes gens et leur fourniront des ressources pour biens des connoissances que leur sont nécessaires.

J'ay envoyé au prince de Valaquie, et j'ay remis au Sieur Draco ceux qui leur étoient destinés et qui sont venus précisément dans le tems que par les soins du Sieur Fonseca l'on venoit de me remettre un catalogue des manuscrits grecs de la bibliothèque de ce prince. J'ay peine à croire qu'il les contienne tous, n'étant composé que de 162 manuscrits, je fais travailler à une copie et à la traduction de ce catalogue dès quelle sera achevée, je choisiray quelques manuscrits dont je feray faire des copies et je vous enverray ce catalogue pour que vous puissiez faire examiner ceux qui pourront paraître les plus nécessaires à la bibliothèque du Roy et dont je feray faire aussi des copies sur les ordres que vous me donnerez » [2])...

(Idem, fol. 314—315).

23.

Versailles, 7 Ianuarie 1733.

Maurepas către Fonseca, cerându-i să caute a obţine dela Draco-Suţu lista de manuscrise, promisă din biblioteca Domnului Munteniei.

... « Lorsque le Sieur Draco sera arrivé à Constantinople, je compte que vous l'engagérés, ainsy que vous me le faites espérer, à remettre

[1]) Şcoala de dragomani şi funcţionari în diversele schele din Levant.

[2]) Catalogul nu se găseşte păstrat în arhive.

la liste des manuscrits qui sont dans la bibliothèque du prince de Valachie et que vous vous intéressez sur ce qui a écrit M. le Marquis de Villeneufve »...

(Arch. Nat. B⁷ marine, fol. 5).

24.

Constantinopol, 11 Ianuarie 1733.

Villeneuve către Maurepas, trimițându-i catalogul de manuscrise din biblioteca Domnului Munteniei, cu rugămintea de a alege pe cele care ar trebui copiate.

... « Vous trouverez cy joint le catalogue des manuscrits de la Bibliothèque du prince de Valaquie, et si après l'avoir fait examiner vous m'envoyerez un état de ceux qui seront les plus convenables à la Bibliothèque du Roy, j'auray soin d'en faire faire des copies les plus correctes qu'il sera possible. En attendant votre réponse à ce sujet, j'en ay choisy quelques uns que l'on fait copier actuellement, pour entretenir toujours la bonne volonté de ce prince, et dans la crainte qu'il ne survint à ses affaires quelque changement qui mit obstacle à la continuation de ce travail avant que je reçoive votre réponse »...

(Bibl. Nat. ms. fr. 7186, fol. 23).

25.

Constantinopol, 23 Ianuarie 1733.

Fonseca către Maurepas, în legătură cu catalogul de manuscrise trimes de ambasador.

... « M. l'ambassadeur vous envoye un catalogue des manuscrits de la bibliothèque du Prince de Valachie du quel les sçavans pourront choisir ceux qui sont propres por la bibliothèque du Roy, en attendant ordres j'ay donné une note de quelques manuscrits choisis par M. l'ambassadeur pour les faire transcrire et si l'affaire ne se... (șters) ce n'est pas ma faute; car je suive exactement vos ordres. Dans cette même occasion je vous envoye un paquet contenant des livres en langue turque nouvellement imprimés »...

(Aff. étr. corresp. consulaire, Constantinople, vol. 32).

26.

Marly, 27 Februarie 1733.

Maurepas către Fonseca, mulțumindu-i pentru catalogul de manuscrise anunțat, pe care nu l-a primit însă.

...« J'ay esté bien aise de voir par ce que me marquez que le prince de Valachie avoit donné ordre au sieur Draco qui estoit de retour à

Constantinople de faire copier les manuscrits qu'on luy démanderoit de sa bibliothèque, et que le Sieur Draco vous avoit remis en conséquence de cet ordre le catalogue des manuscrits qui sont dans cette bibliothèque que vous deviez faire copier le remettre à M. de Villeneufve pour me l'envoyer. Lorsque j'auray reçu ce catalogue, je feray choisir les manuscrits qui conviendront pour la bibliothèque du Roy dont j'adresseray une liste à M. de Villeneufve pour en faire prendre des copies, Je vous remercie des soins que vous en donnés pour nous les procurer et je compte que s'il en avoit esté obmis quelquesuns dans le catalogue que le Sieur Draco vous en a remis, vous voudrés bien faire en sorte qu'ils seront aussy communiqués»...

(Arch. nat. B 7 146 marine, fol. 77).

27.

Versailles, 4 Martie 1733.

Maurepas către Villeneuve, aprobând măsura de a fi început a copia manuscrise din biblioteca lui C. Mavrocordat din proprie inițiativă.

... «Je ne conçois point qu'il n'ait pas esté possible de découvrir ce que sont dévenus les trois manuscrits que le Sieur Maltor avoit adressés au Sieur de Fontenu. Mais si c'est une perte, j'espère que l'on en sera dédomagé par les copies que l'on pourra de ceux qui se trouvent bons dans la bibliothèque du Prince de Valachie, Vous avez bien fait de commancer par faire travailler à la copie et à la traduction du catalogue qui vous en a esté communiqué, et aussitost que vous m'aurez fait part de ce catalogue, je vous feray scavoir ceux des manuscrits qu'il faudra choisir par préférence. Je juge comme vous que le prince de Valachie doit en avoir un plus grand nombre que les 162 dont il s'agit et je me remets à vous de tacher de découvrir s'il n'en a point d'autres, et d'en avoir parallelement le catalogue. Je suis toujours satisfait des soins que le Sieur Icard se donne sous vos ordres pour en faire la recherche dans les endroits où il peut s'en trouver de bons, et je compte effecteur à la première occasion ce qui a esté projetté à son égard»...

(Idem, fol. 82v—83).

28.

Paris, 28 Martie 1733.

Sevin către Maurepas, trimețându-i lista de manuscrise pentru copiat de pe catalogul bibliotecii lui C. Mavrocordat.

« Monseigneur,

«J'ai examiné le catalogue des manuscrits du Prince de Valachie et en conséquence j'ay l'honneur de vous envoyer la note de ceux qui m'ont paru les plus digne d'estre copiés.

Souffrez que je profite de cette occasion pour renouveller les assurances du profond respect avec lequel je suis» etc....

Sevin.

(Aff. étr. c. cons. Constantinople, vol. 32).

29.

Lista de manuscrise alese pentru copiat de către abatele Sevin de pe catalogul bibliotecii lui C. Mavrocordat.

A.

63. Πτολεμαίου μαθηματικοῦ συντάξεως τῶν ἀσαφῶς εἰρημένων ἐπὶ τὸ σαφέστερον μεταχείρισις. 3) Θέωνος Ἀλεξανδρίνου εἰς τοὺς προχείρους κανόνας. 4) Ἰωάννου Ἀλεξανδρέως περὶ ἄστρολα βίου. 5) Σχολία εἰς τὸν Ἡσίοδον. Χωρὶς ἀρχῆς.... χάρτ.

(Tratatul de matematică al lui Ptolomeu cu explicări clare pentru o mai uşoară întrebuinţare; 3) manualul lui Theon din Alexandria pentru Canoane; 4) al lui Ioan din Alexandria cu privire la astrobal, instrument pentru măsurarea înălţimii stelelor deasupra orizontului; 5) Comentarii la Hesiod, fără început, din hârtie).

Ptolomaei magna syntaxis cum interpretatione vocabularum quae difficiliore videri possint adjunctis Theonis commentarys.

Cet ouvrage de Ptolomée contient les principes de l'astronomie ancienne. Il ne s'est pas toujours expliqué bien clairement: et par là il a obtenu de commentaires. Ceux de Theon ne sont pas venus entiers jusques à nous et peut-être se trouveront-ils dans ce manuscrit.

B.

67. Κυρίλλου λεξικὸν καὶ ἄλλα μικρότερα λεξικά.

(Dicţionarul lui Kiril şi alte dicţionare mai mici).

Cyrilli lexicon. Les anciens avaient un grand nombre de lexiques dont beaucoup de (sic) perdus: la plupart contiennent des fragments qui peuvent fixer la signification des termes et jetter un grand jour sur des points d'histoire et des usages aujourd'hui peu connus. Il est donc important de copier touts les lexiques manuscrits qui se trouvent dans la bibliothèque du prince de Valachie.

C.

87. Τυπικὸν τῆς μονῆς τοῦ Παντοκράτορος Ἰωάννου τοῦ ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ Βασιλέως Πορφυρογεννήτου καὶ αὐτοκράτορος Ῥωμαίων τοῦ Κομνηνοῦ. λείπει ἀρχή. . . . ἀξιόλογον.

(Tipicul mănăstirii Pantocratotului a lui Ioan Comnen Porfirogenetul, în Hristos Dumnezeu, împărat și singur stăpânitor al Romeilor. Lipsește începutul important).

Typicum sive regula monasterii ab imperatore Joanne Comneno aedificati. Les manuscrits de ce genre sont très rares, de touts ces typiques il ne nous reste que celui de l'Impératrice Irène. Cependant on y trouve beaucoup de choses qui éclaircissent l'histoire des empéreurs de Constantinople et la manière dont vivoient les moines grecs.

D.

103. Νικολάου Γερασηνοῦ ἀριθμητικὴ μετὰ σχολίων Ἰωάννου γραμματικοῦ ὡραῖον.

(Aritmetica lui Nicolae Gherasim după Comentariile grămăticului Ioan. Foarte frumoasă.

Nicolai Geraseni Aritmetica cum Ioannis Philoponi commentariis. Les manuscrits de cet autheur sont modernes, et à la faveur de celuycy on pourroit rétablir plusieurs endroits de son Arithmétique qui sont extremement corrompus dans les imprimés.

E.

109) Λεξικὸν Χόνδρον... Χάρτ. (Dicționar fals (?) din hârtie)
124) Λεξικὸν (Dicționar)
152) Λεξικὸν (Dicționar)
155) Λεξικὸν... λείπει ἐν ἀρχῇ... μέμβ.
(Dicționar. Lipsește dela început, din pergament).

Lexicon magnae molis. Je ne répétérai point ce que je viens de dire sur l'utilité des léxicons.

F.

168. Περὶ τοῦ πρωτείου Πάππα. (Despre primatul papal)

De primatu Papae. Cet ouvrage peut servir à constater le véritable sentiment des Grecs sur la primauté du Pape.

G.

188. Ξενοκράτους περὶ τῆς ἀπὸ ἐνύδρων τροφῆς. ὑπόμνημα Πτολεμάϊου τοῦ εὐεργέτου. 'Αλβίνου εἰσαγωγὴ εἰς τοὺς Πλάτωνος διαλόγους. Θεοδώρου μελιτηνιώτου Προοίμιον εἰς τὴν ἀστρονομίαν.

Πορφυρίου περὶ Πλωτίνου. Διονυσίου τοῦ Θρακὸς τέχνης γραμματικῆς.

(Xenocrat, despre hrana din animalele care trăiesc în apă. Comentariile lui Ptolomeu Everghetul. Introducerea în dialogurile lui Platon, a lui Albini, introducerea la astronomie, a lui Teodor Melitiniotu. Despre Plotin, al lui Porfirie; istoria gramaticii, a lui Dionisie Tracul).

Xenocrates de aquatilibus ad victum idoneis. [?] Albini introductio in Platonis dialogos. Theodori Meliteniotae praefatio in Astronomiam. Porphiry scholia in Dyonysii Thracis gramaticum. Les manuscrits de ces autheurs qui sont dans la bibliothèque du Roy, et dans les autres sont modernes, et par là, la copie de celuy-cy devient utile.

H.

197. 'Εκλογαὶ καὶ σύμμικτα ἀπὸ διαφόρων βιβλίων.

(Culegeri şi notiţe din diferite cărţi).

Excerpta ex variis scriptoribus. Ce manuscrit pourroit bien faire partie des collections faites par l'ordre de l'Empereur Constantin Porphirogenete. On y avoit inséré des livres entiers des historiens qui nous manquent aujourd'huy, tels que Diodor de Sicile, Polybe et autres. En ce cas là, la découverte seroit trés importante.

(Aff. étr. Corresp. consiliaire, Constantinople, vol. 32).

30.

Versailles, 8 April 1733.

Maurepas către Villeneuve, trimiţându-i o notă de manuscrisele ce trebuesc copiate.

... « Les manuscrits que vous avez envoyés dernièrement ont esté trouvez bons et bien choisis autant que l'on en peut juger par le catalogue. J'ay fait examiner celuy des manuscrits du prince de Valachie et vous trouverez cy joint la note de ceux que l'on estime qui méritent d'estre copiez »...

(Arch. nat. B^7 146 marine, fol. 138^v).

31.

Versailles, 8 April 1733.

Maurepas către Fonseca, mulțumindu-i pentru catalog și pentru cărțile turcești ce i-a trimis.

... « J'ay fait examiner le catalogue que M. de Villeneufve m'a envoyé des manuscrits du prince de Valachie et j'envoye à M. de Villeneufve la notte de ceux que l'on estime qui méritent d'estre copiés. Je vous scavoir beaucoup de gré des soins que vous vous estés donné pour procurer ce catalogue et je vous remercie de l'envoy que vous m'avés fait des trois livres en langue turque qu'ont esté nouvellement imprimés ».

(Arch. nat. B^7 146 marine, fol. 139).

32.

Constantinopol, 20 April 1733.

Fonseca către Maurepas, despre cărțile trimise și știri din Principatele române.

« M. l'ambassadeur vous a envoyé le catalogue de la bibliothèque du Prince de Valachie, afin que Votre Excellence fasse faire le choix de ceux qui conviendront pour la bibliothèque du Roy. J'espère que les deux livres turques que je vous ay envoyé vous seront parvenus.

Les principautés *(sic)* de Valachie et de Moldavie ont été changés, Constantin prince de Valachie a été fait prince de Moldavie et Gregoire prince de Moldavie a été fait prince de Valachie.

Jeremie patriarche de Constantinople a été déposé aujourd'huy et exilé à Montessanto, on a élu à sa place Séraphin archevêque de Nicomédie »...

(Aff. étr. cor. cons. Constantinople, vol. 32).

33.

Constantinopol, 5 Iunie 1733.

Villeneuve către Maurepas, despre nota de manuscrise din biblioteca lui Mavrocordat remisă lui de către Draco-Suțu și boala lui Fonseca.

... « J'ay fait remettre au Sieur Draco la notte des manuscrits du prince de Valaquie dont vous souhaitez que l'on fasse des copies pour la Bibliothèque du Roy, le docteur Fonseca m'a assuré que l'on y travailloit actuellement.

Je ne dois pas vous laisser ignorer au surplus que je crains que nous perdrons bientôt ce docteur, il est atteint depuis quelques mois d'une maladie que l'on y juge incurable: son estomach ne peut digérer aucun aliment, et quoy qu'il ait toujours continué d'agir tant que sa santé

a pu le luy permettre, on s'aperçoit que ses forces diminuent de jour en jour, il est parvenu à un point de foiblesse qui ne luy permettre plus de sortir, et l'on croit que quoy qu'il puisse vivre encore quelque tems, il ne sera plus en état de se relever ».

(Bibl. nat. Ms. fr. 7186, fol. 169).

34.

Versailles, 26 August 1733.

Maurepas către Fonseca, în chestiunea copierii de manuscrise din biblioteca lui C. Mavrocordat.

... « Je suis bien aise d'approuver que l'on avoit commencé à faire transcrire les manuscrits de la bibliothèque du Prince de Valachie dont j'ay envoyé la notte à M. le Marquis de Villeneufve. Je vous prie de faire suivre ce travail et de remettre à mesure à Mr. de Villeneufve, ainsy que vous vous le proposés, les copies que l'on les fera pour me les envoyer. Je suis, etc. ».

(Arch. nat. B^7 146 marine. fol. 371).

35.

Versailles, 23 Septemvrie 1733.

Maurepas către Villeneuve, recomandându-i ca moartea lui Fonseca să nu încetineze copierea manuscriselor indicate.

... « Je vois avec plaisir que l'on avoit commencé à copier les manuscrits du Prince de Valachie dont je vous ay envoyé la notte. Il est facheux que la mort du docteur Fonseca que j'ay apprise par une de vos lettres nous ait fait perdre un sujet assez en estat de suivre ce travail et assez affectionné qu'il l'estoit aux intérests de la nation. Je m'attends que vous y suppléerez en excitant le Sieur Draco à ne point négliger cet ouvrage, et que vous y ferez veiller par le Sieur Icard dont je ne puis qu'approuver l'attention pour la recherche des autres manuscrits les plus rares et les plus précieux »...

(Idem, fol. 408).

36.

Constantinopol, 13 Novemvrie 1733.

Villeneuve către Maurepas, comunicându-i cum înţelege Draco Suţu să fie recompensat pentru manuscrisele copiate din biblioteca lui Mavrocordat.

« Monsieur,

« Je n'ay point perdu de veue les copies que je dois faire des manuscrits que vous avez fait choisir dans le catalogue que j'avois eu l'honneur de vous envoyer du prince de Moldavie. Le Sieur Draco son agent

qui vint me voir il y a quelques jours m'assura qu'il y avoit déjà trois de ces copies faites, que ce travail ne pouvoit pas se faire avec une certaine diligence, et que les copistes étoient souvent arrêtez par rapport à la difficulté qu'il y a de lire certains endroits de ces manuscrits dont la plus part sont fort vieux, et dont le caractère n'est plus toujours bien lisible, ce qui fait qu'on est obligé d'avoir recours à des personnes entenduës, et versées dans la connoissance de l'ancienne langue greque. Je le pressay de me donner un état des frais qu'il avoit faits jusqu'à présent à cette occasion, et de ceux qu'il feroit encore à mesure qu'il débourseroit de l'argent, il me répondit que le prince luy avoit donné ordre de ne pas recevoir l'argent de ces frais mais il me dit en même temps qu'il me seroit obligé si je voulois luy faire venir de France quelques livres grecs imprimés en deux colonnes avec la traduction latine qui manquoient à sa bibliothèque, et il me fit entendre que cette commission tiendroit bien de la dépense qui seroit fait pour les copies de ces manuscrits. Il m'a envoyé depuis le catalogue que je joins icy [1]) et qui contient en grec et en latin les titres des livres qu'il souhaite.

Je vous avuë, Monsieur, que la demande ne m'a pas paru fort discrette, et qu'à la lecture du catalogue j'ay jugé que ce seroit payer chérement les copies du petit nombre des manuscrits que nous avons demandés, que de les payer par un présent qui me paroit être de conséquence. J'ay cru cependant devoir vous envoyer ce catalogue, pour que vous ayez la bonté de le faire examiner, et de me marquer ce que je dois répondre au sieur Draco sur cette proposition. Je crois qu'on pourroit prendre le party de luy en faire venir une partie, et luy dire qu'on n'a pas pu encore trouver les autres, afin de nous ménager par son canal les moyens de faire faire des copies des autres manuscrits de la Bibliothèque du prince de Moldavie [2]) que vous seriez bien aise d'avoir pour la Bibliothèque du Roi »...

(Bibl. nat. Ms. fr. 7186, fol. 332v—334 şi
Aff. étr. c. consulaire, vol. 33).

En tête: « Mr. de Villeneufve, sur les aquisitions des manuscrits par le Sieur Icard, qu'il doive envoyer par la première occasion copie de ceux du Prince de Moldavie, et demander des livres grecs imprimez dont il envoye le catalogue. »

Pe verso: « Répondu le 9 février 1734 ».

[1]) Catalogul lipseşte atât la afacerile străine (coresp. cons.) unde se păstrează originalul acestei scrisori, cât şi la biblioteca naţională unde se găseşte copia.

[2]) Mavrocordat era acum domn în Moldova.

37.

Constantinopol, 22 Ianuarie 1734.

Villeneuve către Marchizul de Caumont, anunțându-l că i-a trimis cartea lui Nicolae Mavrocordat, De Officiis.

... « Je vous ay envoyé depuis quelque temps le livre Des Offices, composé par le feu prince de Valachie »...
(Bibl. nat. Ms. N. Ac. fr. 6834, fol. 35).

38.

Versailles, 9 Februarie 1734.

Maurepas către Villeneuve, în chestia cărților cerute de către Draco Suțu.

... « Je pense comme vous sur le nombre de livres grecs imprimez que le sieur Draco demande au nom du prince de Moldavie en compensation des frais que causent les copies qu'il fait faire de quelques uns de ses manuscrits pour la bibliothèque du Roy, et il n'y avoit pas de proportion en effet entre le prix de tous ces livres imprimez, pour les luy envoyer, et ce qui peut luy en avoir compté pour les copies des manuscrits qu'il a déjà fait faire. Pour l'engager à faire continuer ce travail je feray achetter et vous enverray suivant votre avis ceux des livres qu'il demande que l'on pourroit trouver à meilleur compte et vous pouvez luy dire en luy faisant remettre le premier envoy, qu'on fait chercher les autres et qu'on les enverra successivement à mesure que l'on en aura rassemblé un certain nombre.

Et sur le moyen de l'engager à faire continuer les copies de touts les manuscrits que l'on aime avoir, il y a lieu qu'en luy envoyant d'abord tout ce qu'on a demandé, il pourroit n'estre plus si empressé à remplir ses promesses.

Je suis persuadé que vous prendrez d'ailleurs les mesures que vous estimerez convenables pour faire avancer ce travail »....
(Arch. nat. B^7 149 marine, fol. 44).

39.

Constantinopol, 30 April 1734.

Villeneuve către Maurepas, așteptând să-i sosească din cărțile cerute de către Draco Suțu.

... « J'attend aussi d'avoir reçu quelques uns des livres que m'avoit demandés le Sieur Draco, pour pouvoir retirer les copies des manuscrits du prince de Moldavie, auxquelles il m'assure toujours qu'il

fait travailler, et je lui ferai entendre que l'on fait chercher les autres, et qu'ils lui seront envoyés successivement. Je n'oublierai rien pour tirer de lui toutes les copies que nous lui avons demandées, et pour l'engager autant qu'il sera possible à faire avancer ce travail »...

(Bibl. Nat. Ms. fr. 7187, fol. 103v).

40.

Versailles, 28 Iulie 1734.

Maurepas către Villeneuve, cerând să-i comunice copiile de manuscrise făcute de Draco-Suțu, din biblioteca Domnului Moldovei.

... « Lorsque vous avez receu les livres qui vous ont esté envoyez pour remettre au Sieur Draco, vous me ferez plaisir de me marquer quelles copies il vous avoit remis des manuscrits du prince de Moldavie auxquelles il a assuré qu'il faisoit travailler, et je compte que vous l'exciterés à faire continuer ce travail en luy faisant espérer les autres livres qu'il a demandés »...

(Bibl. Nat. B7 marine 149, fol. 257v).

41.

Versailles, 6 April 1735.

Maurepas către Villeneuve, anunțându-l că va examina cele șase copii de manuscrise făcute de către Draco-Suțu.

...« Je feray examiner les six copies de manuscrits que le Sieur Draco vous a remises et qui ont esté prises par vous, contenus dans le catalogue que vous aviés envoyé. Lorsque les autres en aura esté faites, je verray si cela mérite pour luy envoyer les nouveaux livres qu'il demande. Cependant vous pouvés le laisser toujours dans l'espérance qu'on les luy enverra, affin qu'il ne fasse point discontinuer le travail et le soin qu'il employe pour les manuscrits qu'il luy ont esté demandés »...

(Idem, vol. 152, fol. 141v).

42.

Constantinopol, 9 Iulie 1735.

Villeneuve către Maurepas, cerându-i să trimeată o parte din cărțile destinate lui Draco-Suțu.

... « Je ne cesse point de solliciter le Sieur Draco à faire travailler aux copies des manuscrits qui restent du nombre de ceux que vous aviez fait choisir dans le catalogue du prince de Moldavie.

Si lorsque vous avez fait examiner ceux que je vous ay envoyez, vous jugez qu'il soit àpropos de donner encore au Sieur Draco quelques uns des livres qu'il avoit demandés, je ne doute pas que cela ne contribue à nous procurer le reste des manuscrits »...

(Bibl. Nat. Ms. fr. 7188, fol. 97^{v}).

43.

Constantinopol, 28 Septemvrie 1735.
P.S. din 29 Septembre.

Villeneuve către Maurepas, cu privire la aceeaşi chestiune.

« J'ay remis à M. Icard deux copies des manuscrits du prince de Moldavie du nombre de ceux qui ont été choisis pour la bibliothèque du Roy, on continue à faite travailler aux autres; je crois qu'il conviendroit pour l'engager à presser cet ouvrage de luy envoyer encore quelques uns des livres qu'il a demandez »...

(Idem, fol. 149^{v}).

44.

Constantinopol, 29 Februarie 1736.

Villeneuve către Maurepas, despre promisiunea lui Draco, în chestia manuscriselor.

... « Le Sieur Draco m'a promis de faire continuer les copies des manuscrits du prince de Moldavie, je ne lui ai pas laissé ignorer la volonté où vous êtes de lui envoyer en reconnoissance les livres qu'il a témoigné être bien aise d'avoir »...

(Idem, fol. 219).

45.

Constantinopol, 28 Iulie 1736.

Villeneuve către marchizul de Caumont (Avignon), despre compoziţia bibliotecii Mavrocordaţilor.

... « Le goût du prince de Moldavie pour les lettres est comme héréditaire dans sa famille; son père, qui étoit prince de Valachie, pouvoit être régardé comme un sçavant, le livre qu'il avoit composé en assés beau grec littéral et en latin, dans le goût des *Offices* de Ciceron et avec le même titre, en est une preuve. Le fils a trouvé une ressource, pour soutenir l'inclination qu'il a pour les lettres, dans la belle et nombreuse bibliothèque que son père luy a laissé, et qui, outre un grand nombre de manuscrits curieux, qui avoient été rassemblés avec beau-

coup de soin et beaucoup de dépense, est composée encore des meilleurs livres qui ayent été imprimés dans toutes les langues de l'Europe dans le siècle dernier, et surtout en latin, en francais et en italien »...

(Idem, Ms. N. Ac. fr. 6834, fol. 55^{v}).

46.

Versailles, 9 April 1738.

Maurepas către Villeneuve, despre manuscrisele primite în dar pentru biblioteca regelui, din partea lui Draco-Suțu.

... « J'ay appris avec plaisir que le Sieur Draco vous avoit remis les copies qu'il devoit fournir des deux manuscrits, dont les manuscrits originaux sont dans la bibliothèque du prince de Valachie et qu'il avoit joint à ces copies deux manuscrits grecs dont il fait présent à la bibliothèque du Roy. L'on doit me rendre compte de ce qu'il en couteroit pour l'achat des livres dont il vous a remis le mémoire ce qu'il voudroit avoir, et je vous feray scavoir incessamment ceux qui pourront vous être envoyé pour luy faire remettre en reconnoissance de ses soins »...

(Arch. Nat. B^{7} marine, fol. 161).

47.

Versailles, 11 Iunie 1738.

Maurepas către Villeneuve, anunțându-l c'a expediat prin Marsilia, în două lăzi, cărțile destinate lui Draco.

« Monsieur,

« Je fais adresser aux eschevins et députez du commerce à Marseille en deux caisses les livres, dont je vous envoye la liste, qui sont destinez pour le Sieur Draco. Je me suis porté avec plaisir sur ce que vous m'aen avez marqué à luy faire en envoy, pour reconnoistre les soins qu'il s'est donnés. Je ne doute point que vous ne le luy fassiez valoir de vostre mieux, et que ce présent n'augmente en luy pour l'avenir les bonnes dispositions qu'il vous a marquées dans les occasions qui se sont présentées.

Je suis sincerement »... etc.

(Idem, fol. 271).

48.

Compiégne, 6 Iulie 1739.

Maurepas către Villeneuve, confirmându-i primirea catalogului de manuscrise achiziționate pentru biblioteca regelui.

... « J'ay receu le catalogue de 76 manuscrits dont vous avez fait l'acquisition pour la bibliothèque du Roy, parmy lesquels il y en a un

syriaque que l'évêque Etienne a donné et 17 dont M. Draco m'a fait présent en considération des livres imprimés que je luy ay donnés »...
(Idem, 164, fol. 233).

49.

[Mart, 1748].

Costul traducerii cronicei moldovenești în limba franceză.

« Pour notte touchant les fonds des manuscrits ».
Etat de l'employ des fonds du Roy destinés pour l'acquisition des manuscrits.
Recette. Suivant le compte ouverte entre le M. abbé Sallier et les frères Remuzat le 1 Dec. 1729.....
II) 1742. May 3. Au sieur Génier, pour traduction du manuscrit de l'histoire de Moldavie, qui sera envoyé . . . 137.60
I) (21 avril) Payé à M. Magy pour manuscrits venus d'Adrianople . . . . 45.60 } 183 piastres.
(Corresp. consulaire, Smirne, vol 10).

50.

« De la Bibliothèque du Roy ce 15 juin 1748 »

Scrisoarea abatelui Sallier.

« La traduction de l'histoire de la Moldavie doit nous être renvoyée, comme le promet Mr. Peyssonnel ».
(Aff. étr. c. cons. Smyrne, col. 10).

51.

Versailles, 30 Iunie 1748.

Maurepas către Peyssonnel, consul la Smirna, despre manuscrisul cronicei Moldovei.

... « Je compte que vous aurez remis l'histoire de Moldavie au Sieur Armain [1]) qui l'apportera en France avec les autres manuscrits dont il aura fait l'acquisition suivant les instructions qu'on luy a donné avant son départ et vous ne devez pas douter au reste que je ne vous sache beaucoup de gré de tous les soins que vous vous êtez donnés pour enrichir la bibliothèque du Roy des nouvelles collections que vous luy avez procurées »...
(Arch. Nat. B^7, 188 marine, fol. 149).

Pierre Vincent Armain, secretar interpret al regelui pentru limbi orientale. (Cf. brevetul acordat la 29 Decemvrie 1749, la Arch. nat., ibid., fol. 474).

52.

Smirna, 25 August 1748.

Peyssonnel către Maurepas, raportându-i că manuscrisul cronicei Moldovei se află tot la el.

... « J'ay encore en main le manuscrit grec de l'histoire de Moldavie et de la traduction que j'en ay fait faire; je l'enverray avec quelques manuscrits grecs et arméniens qui me restent de ceux que j'avois achettés; j'i remis à M. Armin (sic) les manuscrits turcs, que je pouvois avoir »...

(Corresp. consulaire Smyrne, vol. 10).

53.

Versailles, 23 Noemvrie 1750.

Rouillé către Dessaleurs, despre vinderea bibliotecii lui Constantin Mavrocordat și primirea catalogului de manuscrise pentru a alege pe cele de cumpărat.

... « Je vous suis très obligé de l'attention que vous avez eue de me donner avis de la vente de la bibliothèque du Prince Constantin Mauro Cordato, et de m'envoyer en même temps un état [1]) des manuscrits grecs qui s'y trouvent, afin qu'on put acquerir pour la bibliothèque du Roy ceux qui pourroient y manquer. Je prendray en cela les informations nécessaires et je ne tarderay pas de vous faire savoir la quantité et la qualité des manuscrits dont on pourra désirer que vous fassiez l'achat par le compte de Sa Majesté ».

(Arch. Nat. B^7 192, fol. 546).

54.

Versailles, 25 Ianuarie 1751.

Rouillé către Desalleurs, dându-i instrucțiuni de felul cum să procedeze la cumpărarea de manuscrise din biblioteca Mavrocordaților.

« M. le Compte d'Argenson [2]) à qui j'avois communiqué l'état que vous m'aviez précédemment envoyé des manuscrits grecs de la bibliothèque de Prince Constantin Maurocordato qui étoient en vente

---

[1]) Nu se găsește în arhive, de asemenea nici scrisoarea care anunță vinderea bibliotecii.

[2]) Frate cu marchizul d'Argenson; ministru de războiu.

à Constantinople, me marque qu'en général la plus part de ses manuscrits ne concernant que l'érudition éclésiastique, ils étoient assez inutiles à la Bibliothèque du Roy déjà très riche en ce genre de livres. Il a cependant été fait choix de quelques uns, dont on pourroit faire l'aquisition, et dont je joins icy un estat séparé; mais comme il n'est pas possible de se déterminer sur le prix que l'on en doit offrir, parce qu'il dépend de l'ancienneté, de [la] rareté et de la condition des livres, qui ainsi peuvent augmenter leur valeur, qui sans cela seroit médiocre, M. d'Argenson pense que vous trouvez à Constantinople quelque connoisseur qui sera en état d'en bien juger, et il s'en rapporte ainsy que moy aux mésures que vous prendrés pour faire cet achat avec le plus d'avantage qu'il vous sera possible. Vous pouvés témoigner en général que ces livres n'ont pas été assés estimés en France, et qu'on n'a pas beaucoup d'empressement à les y avoir, mais qu'on ne se déterminera à les acheter qu'autant que le bon marché y engagera, pour rendre les suites de la bibliothèque du roy plus complètes».

(Ibidem, vol. 194, fol. 43).

55.

Versailles, 25 Ianuarie 1751.

Rouillé către d'Argenson, despre comisiunea dată lui Desalleurs în legătură cu manuscrisele ce se vând la Constantinopol, din biblioteca lui C. Mavrocordat.

« J'écriras comme vous le désirés, Monsieur, à M. le Comte Desalleurs au sujet des manuscrits grecs de la Bibliothèque du Prince Constantin Mauro Cordato que cet ambassadeur m'avoit proposé pour celle du Roy, et je luy marqueras en luy remettant la notte de ceux qui on été choisis sur l'état qu'il m'en avoit envoyé, que vous vous en rapportés à luy pour le prier qu'il conviendra d'en donner.

J'auray l'honneur de vous faire part de la réponse et j'ay celuy d'être avec le plus profond attachement », etc.

(Ibidem).

II. DOCUMENTE CARE SE GĂSESC ŞI ÎN CULEGEREA LUI HENRY OMONT: «MISSIONS ARHÉOLOGIQUES FRANÇAISES EN ORIENT AUX XVIJ ET XVIII-e SIÉCLES», 1728–1748[1]).

1.

Smirna, 8 Noemvrie 1728.

Guerin («antiquaire du Roi») către abatele Bignon, despre manuscrisele dela muntele Athos.

Monseigneur,

«J'ay eu l'honneur de vous écrire une lettre depuis que je suis en cette ville pour vous faire scavoir que j'avais envoié un homme au Mont-Athos pour avoir des manuscrits. Il me marque que le prince de Valachie avoit tenté d'avoir tous ceux qui y sont, dont le nombre est grand, mais que les moines n'y ont jamais voulû consentir, que nonobstant il feroit de son mieux pour ne point revenir sans m'en apporter quelqu'un»...

(Bibl. Nat. Ms. N. ac. fr. 5384, fol. 267.)

2.

Constantinopol, 22 Decemvrie 1728.

Abatele Sevin către Maurepas, despre sumele cheltuite de N. Mavrocordat pentru cumpărare de manuscrise.

...«Il [Patriarhul din Constantinopol] n'est point encore arrivé, et nous l'attendons avec impatience. Fonseca compte infiniment sur son amitié. Il a beaucoup de manuscrits et connoit les endroits différents où l'on peut en déterrer. Lui et le Prince de Valachie sont les deux plus scavants hommes de la Grèce. Ce dernier a rassemblé une bibliothèque qui peut aller de pair avec celle des plus grands princes: et depuis deux ans il a employé 20000 écus en achats des manuscrits turcs, arabes et persans. Je luy ay écrit ces jours cy par le conseil de Fonseca, il en est fort aimé et il se flatte que ce seigneur nous communiquera bien des curiosités que nous chercherions assez inutilement partout ailleurs»...

(Bibl. Nat. Ms. N. Ac. fr. 5384, fol. 72).

---

[1]) Cf. N. Iorga. *Ştiri nouă cu privire la Biblioteca Mavrocordaţilor*, A. Ac. R. 1927.

3.

13 April 1729.

Maurepas către Fonseca, asupra meritelor lui N. Mavrocordat.

« Tout ce que vous me dites du mérite du prince de Valachie me fait croire aussy qu'ils [1]) trouveront dans la sienne des recueils curieux. Je vous scais beaucoup de gré des soins que vous vous donnez pour faciliter leurs recherches; quand je leur ay recommandé de s'adresser à vous, j'estois bien persuadé que vous leur seriez d'une grande utilité, et j'espère que par votre moyen leur voyage ne sera pas infructueux ».

(Archives Nationales, B⁷ Marine 134, fol. 120).

4.

Constantinopol, 16 April 1729.

Abatele Sevin către Maurepas, despre concurența făcută de Domnul Țării-Românești la cumpărarea de manuscrise.

... « Me voilà presque convaincu que le Prince de Valachie a pris les dévants, son argent et son crédit luy ont ouvert les portes de tous les monastères, et je scais de bonne part qu'il a visitté le Mont Athos à plusieurs reprises.

Maintenant je n'espère plus que du hazard, qui peutêtre nous deviendra favorable dans le temps que nous y penserons le moins. En attendant que les occasions se présentent, je fais assiduement ma cour au Prince de Valachie, et il répond à mes lettres très exactement et très poliment. La dernière de celles dont il a voulu m'honnorer étoit accompagnée d'un manuscrit de St. Jean Damascène, d'une beauté parfaitte. Il est écrit en caractères unciaux du huitième siècle, les lettres de chaque paragraphe sont en or et il n'est guerre de marges qui ne soient chargées de figures. Un volum de cette espèce se venderoit au poids de l'or en ce pays cy, et fera toujours un des plus magnifiques ornements de quelques bibliothèques que ce puisse être. Je voudrois que le Prince s'avisat de faire au Roy quelques autre présens dans le même goust. Si les « Conciles du Père Hardouïn » que je vous ai demandés arrivent bientost, je luy en envoyeray un exemplaire au nom de Sa M-te. Il est de Sa Grandeur de ne pas demeurer en reste avec un prince, qui luy est inferieur de touttes les façons. Il conviendroit aussy qu'on fit quelques présents aux deux Patriarches de Constantinople et d'Jerusalem. M. de Fonseca qui connoit le terrain est persuadé que cette marque de liberalité produiroit de très bons effets surtout auprès du Prince qui se pique de générosité. Quant au catalogue de ses manuscrits, il sera très difficile de l'obtenir. Je l'ay pressé très vivement sur cet article, il ne s'est pas laissé entamer. M. de Fonseca a joint ses

[1]) Abatele Sevin și Fourmont.

prières aux miennes, le Prince luy en a sceu mauvais gré et ils ont été un peu brouillés pendant quelque temps. Aujourd'huy les choses sont dans leur premier état; il me conseille de ne pas lacher prise et promet en même temps de me seconder de son mieux, deut il être privé de la pension de mille écus que le Prince de Valachie luy fait tous les ans, ce qu'il y a de vray c'est que le succès de cette affaire luy tient extrêmement au coeur, et son zèle ne se rallentit pas par les difficultés »...

(Bibl. Nat. Ms. N. Ac. fr. 5384, fol. 81).

5.

Atena, April 1729.

Abatele Fourmont către Fréret, despre familia Mavrocordat.

... « Les Schiotes sont, généralement parlant, fort laborieux, s'ennyvrent regulièrement les fêtes et les dimanches et leurs femmes sont de plus propres en habits que l'on voye dans les Isles. Les Maurocordato (parens du Prince de Walachie) chefs des Grècs et les Justiniani, chefs des Latins, sont les plus belles familles de Schio, peu unies »...

(Bibl. Nat. Ms. N. Ac. fr. 5384, fol. 144).

6.

Constantinopol, 4 Iunie 1729.

Abatele Sevin către Maurepas, despre proiectele de a căuta manuscrise în Crimeea şi despre corespondenţa cu Domnul Munteniei.

... « Xavier Glavany part dans huit jours pour la Crimée. C'est un pays neuf et où personne ne s'est encore avisé d'aller à la découverte. Je crois cependant qu'on peut se flatter de travailler avec fruit dans ce pays là. Voicy sur quoy sont fondées mes espérances: Outre quelques anciens monastères Grecs et Arméniens qui sont restés dans la Crimée, le Cham de Tartarie, grand amateur de livres a fait enlever de Caffa autrefois Theodosie deux ou trois caisses de Ms. qu'il s'imaginoit devoir être ou turcs ou arabes, mais à l'ouverture des caisses ni luy ni personne à sa cour n'a pu en déchifrer une seule sylabe. Xavier prétend y avoir reconnu des caractères grecs et latines, ce qui n'est pas impossible puis que les Genois ont été longtemps maîtres de Caffa. Toute la question est de tirer les caisses des mains du Cham. Xavier est fort bien auprès de luy: il se fait fort de les obtenir, et qui plus est de dépouiller Juifs, Grecs et Arméniens. M. l'ambassadeur luy a parlé à ce sujet de la manière la plus pressante »...

... « J'entretiens très soigneusement celle [la correspondance] que j'ay entamée avec le Prince de Valachie.

M. de Fonseca est toujours persuadé qu'il nous communiquera quelques ms. rares avec la permission de les copier, et que peut être même il nous en fera présent surtout si nous luy envoyons de la part du Roy les Conciles du P. Hardouin. Je les attends avec impatience. Une pareille marque de distinction ne touchera pas moins le Patriarche de Jerusalem: il est maintenant en état de se faire transporter à sa bibliothèque dont je dois éxaminer les ms. la semaine prochaine »...

(Bibl. Nat. Ms. n. Ac. fr. 5384, fol. 87^v).

7.

Versailles, 31 Iulie 1729.

Maurepas către abatele Sevin, privitor la cărțile de oferit Domnului Munteniei.

... « Vous devez recevoir dans peu de temps les livres que j'ay fait partir à vostre adresse dans les premiers jours de ce mois et dont je vous ay donné avis dans ma lettre du 6. Vous pourrez envoyer au Prince de Valachie un des deux exemplaires des conciles du Père Hardouin et pour le surplus vous en disposerez suivant ce que vous estimerez le plus convenable: je m'en remets sur cela à vostre prudence »...

(Arch. Nat. B^7 marine vol. 134, fol. 72).

8.

Constantinopol, 20 August 1729.

Le père J. B. Souciet [1]) *către fratele său, despre incendiul din Constantinopol care a mistuit biblioteca principelui Țării-Românești.*

... « Il y eut, le 27 juillet, à Constantinople, une grande incendie, qui dura douze heures ou environ, dans le quartier où il y a plus [de] Grecs et de Juifs... Les Grecs ont fait une perte irréparable dans la bibliothèque que le prince de Valachie, Nicolas Mauro-Cordato, avoit amassée depuis plusieurs années et qu'on dit qu'étoit pleine de manuscrits et autres livres très curieus. Quoi qu'elle fût dans un lieu voûté, bati exprès, le feu y a pénétré et l'a reduite en cendres, aussi bien qu'une grande quantité d'effets que les principaux Grecs y avoient refugiez »...

(Bibl. des P. P. Jésuites, Levant 5, reprodusă de
Omont, *Missions*, II, 732—33).

[1]) « Jean-Baptiste Souciet, né à Bourges en 1684, partit pour les missions du Levant et mourut, à Salonique le 23 juillet 1738. Son frère aîné, Etienne Souciet, né à Bourges, en 1671, mourut à Paris le 14 janvier 1744 ». (Sommervogel, *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*, 1896, t. VII., col. 1396—1404).

9.

Versailles, 14 Septemvrie 1729.

Maurepas către Sevin, despre cărțile pe care le va primi Domnul Țării-Românești.

... « Le peu de fruit que vous aves retiré de vos recherches dans les monastères des environs de Constantinople et l'inutilité du premier voyage du sieur Fourmont à Chio me laissent assez peu d'espérance d'un meilleur succès pour la suite de vos oppérations, à moins que le prince de Valachie ne vous ayde aussy efficacement que vous semblez vous le promettre, surtout lorsque vous luy aurez envoyé, au nom du Roy, les Conciles du P. Hardouin, et que les livres que le consul de Crimée vous a fait entrevoir ne se convertissent en réalitez »...

(Arch. Nat. B.[7] 134 marine, fol. 184).

10.

Constantinopol, 18 Sept. 1729.

Abatele Sevin către Maurepas, cu privire la cărțile și manuscrisele ce le vor găsi în Principatele române.

... « Le batiment sur lequel sont les Conciles de l'édition du P. Hardouin n'est point encore arrivé. Les vents contraires le retiennent aux Dardanelles. M. Fonseca se promet beaucoup de ses présents; et il ne doute pas que le Patriarche de Jérusalem et le Prince de Valachie ne nous donnent au moins l'équivalent. Le dernier surtout se pique de magnificience et il croit déroger à la dignité de Prince, si quelqu'autre le surpassoit en générosité. Il joint à beaucoup de sçavoir toute la vanité des Grecs anciens et modernes, et je tache par des louanges outrées de luy enlever quelque morceau précieux, persuadé que quand l'honneur n'y est point intéressé, il ne fut jamais défendu de profiter des foiblesses d'autruy. Ce qu'il y a de certain, c'est qu'il a rassemblé avec des dépenses incroyables les monuments de ce pays cy qui sont échapés ou à la négligence des particuliers ou à la furer des barbares. Le Prince de Moldavie, son cousin ne l'a point imité. Mais en revanche, plein d'envie de faire plaisir au docteur Fonseca, il a donné ordre qu'on fouillat dans les monastères de son petit Etat, qui par malheur ont été pillés à diffèrentes réprises. Il doit au premier jour nous faire présent d'une histoire de Moldavie et des provinces voisines, composée en langue du pays. Elle n'a point encore vû le jour, et on parle comme d'un chef d'oeuvre. Un medicin établi à la cour de ce Prince s'est chargé de nous ramasser tous les livres tant grecs que moldaves imprimés à Jassy et à Boucharest. On ne les connoit guéres ni en France ni ailleurs: et ne fut-ce que cette raison, ils ne sont point indignes d'occuper une place dans la Bibliothèque du Roy »...

(Bibl. Nat. n. Ac. fr. ms. 5384, fol. 95).

11.

« M-tère St. Caterine au mont Sinaï le 20 octobre 1729 ».

P. Souciet către fratele său, despre manuscrisele împrumutate de Nicolae Mavrocordat dela călugării din mânăstirile muntelui Sinai.

... « On m'a dit que les moines du Mont-Sina (sic) avoient prêté il y quelques années au prince de Valachie, Nicolas Maurocordato, grand nombre de manuscrits grecs, qu'il ne leur rendra probablement jamais et qui ont peut être péri dans la dernière incendie de Constantinople, dont je vous ai parlé dans une de mes précédentes lettres »...
(O m o n t, *Missions*, II, p. 735).

12.

Constantinopol, 8 Martie 1730.

Abatele Sevin către Maurepas, comunicându-i conținutul unei scrisori a Domnului Munteniei.

... « Voicy une copie de la dernière lettre que m'a écrite le Prince de Valachie. Il me marque que l'incendie de Constantinople a dissipé ses livres, et que sans cet accident il m'auroit envoyé quelques Ms. Si les promesses qui viennent à la suite de ce discours sont sincères, comme se le persuade M. de Fonseca, la chose n'est que differée. Resolu à ne rien négliger de ce côté là, je luy avois demandé par avance la permission d'entretenir avec luy commerce de lettres, qui vraisemblablement ne sera pas infructueux. De la régularité de ma part à luy apprendre nos nouvelles littéraires et quelques petits présents de livres exciteront peut être sa générosité. J'ai fait les mêmes démarches auprès du Patriarche de Jerusalem, il m'a donné ces jours cy un beau ms. Felaron des Evangiles, et il doit y ajouter dans peu les Amphilochio de Photius, morceau estimé et qui n'a pas encore paru »...
(Bibl. Nat. ms. n. Ac. fr. 5384, fol. 103v).

13.

Versailles, 11 Noemvrie 1730.

Maurepas către Villeneuve, despre posibilitatea de a achiziționa manuscrise dela moștenitorii Domnului Munteniei.

... « J'ai appris par les nouvelles publiques la mort du prince de Valachie, et je suis persuadé que vous n'aurez pas manqué de prendre à cette occasion les mesures que vous aurez cru les plus convenables pour tâcher d'avoir les manuscrits rares et curieux qu'il avoit amassez

avec tant de soin. Il y a lieu de croire que ses enfants, qui n'ont pas témoigné jusqu'icy avoir beaucoup de goût pour lettres, s'en déferont volontiers, et que vous y trouverez d'autant plus facilité qu'ils pourront avoir besoin de vostre protection. Le Roy approuvera que vous mettiez tout en usage pour avoir ces manuscrits, surtout ceux qui manquent à sa bibliothèque, et si l'argent, que le sieur abbé Sevin a laissé à Constantinople, ne suffit pas pour cela, vous pourrez vous en faire advancer sur le compte de la Chambre, à qui j'en feray tenir le remboursement, lorsque vous m'aurez informé de l'emprunt fait pour cette acquisition. Je n'ay pas besoin de vous exhorter à ne pas vous laisser prévenir en cela par les ministres étrangers qui sont à Constantinople; je sais quel est votre zèle pour tout ce qui concerne le service du Roy et combien vous avez à coeur de luy plaire en contribuant par vos soins à enrichir sa bibliothèque »...

(Arch. Nat. B^7 137 marine, fol. 467—468).

14.

Marţi, 14 Noemvrie 1730.

Relation abrégée d'un voyage littéraire que M. l'abbé Sevin a fait dans le Levant par ordre du Roy, dans les années 1729 et 1730.

I. RELAŢIILE CU FONSECA

... « M. l'abbé Sevin de son costé, songera à faire une étroite liaison avec le docteur Fonseca, dont l'amitié luy estoit absolument nécessaire. Des connoissances très estenduës en tout genre luy ont concilié les bonnes grâces des principaux seigneurs de la Porte, et il se trouvoit par là plus à portée que personne, de contribuer au succès que la Cour attendoit de luy. Leurs premiers entretiens roulèrent sur différentes articles, qui, en faisant connoître par dégrez son dévouëment au service de la France, le persuadèrent qu'il ne couroit aucun risque de luy expliquer les motifs de ce voyage, et il ne luy en fit plus un mystère. M. Fonseca apprit alors à M. Sevin, que la bibliothèque des Empereurs grecs avoit subsisté jusqu'au règne d'Amurat IV, que ce prince, quoyque Mahométan peu scrupuleux, estoit néanmoins sujet à de violents accès de dévotion, et que dans un de ces accès, il avoit sacrifié les livres de la bibliothèque à la haine implacable dont il estoit animé contre les chrestiens. Quelque positif que fut ce témoignage, M. l'abbé Sevin le pria de faire de nouvelles perquisitions dans une affaire à laquelle tous les scavants prennent tant de part. Il n'est permis ni à vous ni a moy, luy dit-il, de ne l'avoir pas suivie avec toute la vivacité imaginable; peut'estre même, luy ajoûta-t-il, que tous les livres qui composoient cet imense recueil, n'auront pas esté consumez par les flammes. Là-dessus il promit de continuer ses recherches »...

II. RELAŢIILE CU NICOLAE MAVROCORDAT [1]

... « M. l'abbé Sevin se trouva dans la triste nécessité de se borner aux recherches et aux acquisitions particulières. Quoyque la plus-part des manuscrits soient péris par les incendies, et par la négligence des Orientaux, il ne désespéra pas cependant de recouvrer quelques morceaux dignes de tenir leur place dans la Bibliothèque du Roy: ce n'est pas qu'il comptât beaucoup sur les manuscrits grecs, le prince de Valachie fils du fameux Mauro Cordato, les rassembloit de toutes parts depuis vingt ans ou environs, il n'est pas de coin dans la Grèce qu'on n'ait fouillé par ses ordres; et ses compatriotes, parmi lesquels il passoit pour un prodige de scavoir, travailloient à l'envi à satisfaire sa curiosité: elle luy coûtoit des sommes immenses, il prodiguoit l'argent, et ses liberalitez luy avoient assûré la possession d'une quantité très considérable de manuscrits grecs et orientaux. Le catalogue en serait fort curieux, et M. l'abbé Sevin voulut l'engager par les motifs les plus pressants à le luy communiquer: malheureusement, occupé du soin d'acquérir, il avoit négligé de faire un estat de sês livres, il luy répondit qu'ils estoient entassez pesle-mesle dans un magasin, et en même temps il luy envoya un manuscrit en lettre onciales, et chargé de figures sur toutes les pages. Ce manuscrit contient des Parallèles tirez de divers traitez des Tères, ouvrage qui a servi de modèle à celui que St. Jean Damascène nous a donné dans le même gout. En revanche, M. l'abbé Sevin luy fit présent quelques mois après d'un exemplaire des Conciles imprimez au Louvre. Ce commerce s'est soutenu depuis avec beaucoup de régularité; et dans les dernières lettres qu'il a reçuës de ce prince, il exhortoit à le continuer lorsqu'il seroit de retour en France, et finissoit par luy promettre des manuscrits encore plus rares que celui dont on vient de parler.

(O m o n t, *Missions*, II, appendice, p. 1079, 1081).

15.

Constantinopol, 30 Noemvrie 1730.

Fonseca către Maurepas, arătând că după moartea lui Nicolae Mavrocordat, biblioteca i-a fost sigilată din ordinul Sultanului.

... « J'ay pris un ancien Omère avec une explication en vers politique. Mr. l'abbé Sevin le croyoit un bon manuscrit. Je l'ay fait transcrire, j'ay donné la copie au patriarche de Jérusalem à qui il apartenoit et j'ai remis l'original à M. l'ambassadeur pour vous l'envoyer.

[1]) Acest pasagiu se găseşte publicat în S e v i n, « *Lettres sur Constantinople*, 1802, p. 24—38. Paginele 29—30 sunt reproduse de I o r g a, « *Ştiri nouă despre bibl. Mavrocordaţilor* », pp. 35—36, Buc., 1927.

Je verray si nous pouvons avoir quelques manuscrits de la Bibliothèque du défunt Prince de Valachie; mais à présent c'est impossible parce que tout est boulé par l'ordre du Grand Seigneur ».

(Aff. étr. c. consulaire, Constantinople, vol. 27).

16.

Constantinopol, 20 Februarie 1731.

Villeneuve către Maurepas, despre încercările de cumpărare a bibliotecii lui Mavrocordat.

... « Dès le moment que j'appris la mort du Prince de Valachie, je pensay à faire l'acquisition de ses manuscrits; j'en parlay d'abord au Docteur Fonseca, qui a conservé avec le fils les mêmes liaisons qu'il avoit eu avec le père et je le chargeray de n'épargner ni soins ni argent pour obtenir la préférence; mais jusqu'à présent le jeune Prince est déterminé à ne pas s'en déffaire; j'ay pris des mesures s'il changeoit de sentiment pour en être averti: je dois cependant vous prévenir que de la facon dont on parle icy de cette bibliothèque, si elle étoit exposée en vente, il y auroit des offres faites, soit de la part de l'Empereur, soit de celle du Roy d'Angleterre et peut être de la Cour de Rome, qui iront au de là de cent mille piastres je vous prie de me marquer jusqu'à quelle somme je pourrois porter les miennes, d'autant mieux que je ne pense pas que si le prince prenoit la résolution de la vendre, il fut pratiquable de n'acheter que les manuscrits qui pourroient nous convenir »...

(Bibl. Nat. Ms. fr. 7184, fol. 74^{v} —75, și Aff. étr. c. consulaire, Constantinople, vol. 28).

17.

Constantinopol, 15 April 1731.

Villeneuve către Abatele Bignon, despre imposibilitatea de a cumpăra manuscrise din biblioteca Mavrocordaților.

... « Dès le premier moment que je fus instruit de la mort du prince de Valachie, je pensay à faire l'aquisition de sa bibliothèque, persuadé qu'elle seroit reçue avec honneur dans la Bibliothèque du Roy. J'ai pris même d'abord toutes les mesures nécessaires pour n'être pas prévenu par les autres nations, que je crus n'être pas moins empressées que nous d'en faire l'emplette. Ma prévoyance n'étoit pas mal fondée parce qu'il fut fait des démarches de la part des Anglais, de l'Empereur et même du Pape à cette intention. Mais mon activité sur cet article s'est trouvée inutile. Le fils du prince de Valaquie n'étant pas dans

l'intention de s'en déffaire, je ne dois pas même me flatter qu'il y puisse être contraint dans la suite, son père luy ayant laissé des biens très considérables; j'ay sceu d'ailleurs que toute la nation grecque s'étoit unie pour l'engager à la conserver. Mais, si nous ne pouvons pas parvenir à avoir sa bibliothèque, j'espère que nous pourons en détacher quelques manuscrits ou de moins qu'il nous permettra de faire faire des copies de ceux qui nous paroîtront les plus rares. Le docteur Fonseca, que M. l'abbé Sevin a pris sous sa protection, s'est chargé de cette opération; je me flatte qu'elle réussira.

On ne scavoir rien ajouter aux sentimens de respect et d'attachement avec lesquels j'ay l'honneur d'être, Monsieur, votre très humble et très obéissant serviteur ».

Villeneuve.

(Bibl. Nat. Ms. n. Ac. fr. 5384, fol. 180—181).

18.

[*Versailles*] *19 Iunie 1731.*

Bignon către Villeneuve, despre necesitatea de a se avea un catalog al bibliotecii Mavrocordaților.

... « Les entretiens que j'ay eu avec M. Icard, homme d'esprit et de bon sens, m'avoient préparé à ce que vous me faites l'honneur de m'écrire dans votre seconde lettre au sujet de la bibliothèque du feu prince de Valaquie; il m'avoit fait entrevoir les difficultés que vous m'expliqués par rapport à cette importante acquisition, mais il m'avoit en même temps fait connoître tout le zèle et toute la vivacité avec laquelle vous vous étiés propose d'agir dans cette occasion et j'en avois certainement les plus flateuses espérances. Je vous avoueray cependant, Monsieur, que je n'y puis renoncer absolument, malgré les obstacles, que vous me faites sentir, qui se rencontreront dans une telle négociation...

Quoiqu'il en soit, je ne puis qu'applaudir aux vues que vous avés d'acquérir quelques morceaux de ce riche trésor, s'il n'est pas possible de l'avoir en entier, et de faire tirer des copie des manuscrits les plus rares par les soins de M. le docteur Fonseca. Mais permettez moy de vous représenter à se sujet que ce seroit au préalable indispensable, surtout à l'égard des copies, de tâcher d'avoir le catalogue de la bibliothèque. C'est une chose que j'ay souhaité depuis longtemps et à laquelle j'avois plusieurs fois exhorté M. l'abbé Sevin de penser. Au moyen de ce catalogue, il vous seroit aisé de marquer les manuscrits rares que nous n'avons pas, qu'il seroit à propos de faire copier; sans cela ce seroit nous jeter dans des dépenses excessives et qui seroient peutêtre inutiles, si nous venions à trouver ces manuscrits soit à la Bibliothèque du Roy soit dans d'autres bibliothèques de Paris ou de

France... C'est une réflexion que je soumets à vos lumières, Monsieur, et que je vous seray obligé de communiquer à M. Fonseca pour l'engager, s'il est possible, à nous procurer un catalogue qui nous seroit si utile, non seulement à cet égard, mais encore pour connoitre plus particulièrement le mérite et le prix de la fameuse bibliothèque du prince de Valaquie »...

(Bibl. Nat. ms. francais, 22235, fol. 103v —104).

19.

Fontaynebleau, 25 Iulie 1731.

Maurepas către Abatele Bignon, cu privire la cadourile de făcut secretarului Domnului Munteniei pentru a obţine copii de pe manuscrise.

« La dernière lettre que j'ay reçue, Monsieur, du docteur Fonseca, et celle du Prince de Valachie ou Sieur Abbé Sevin, nous donnent des assurances que ce prince laissera prendre communication des manuscrits de sa bibliothèque, et que si l'on ne peut acheter ceux que l'on voudra avoir, l'on aura au moins la liberté de les faire copier par l'entremise d'un Grec appellé Draco qui a du crédit auprès du Prince de Valachie, et qui pourra d'ailleurs procurer à M. de Villeneuve le catalogue des livres de cette bibliothéque que vous luy avez demandé. Le docteur Fonseca m'ayant marqué en mesme temps qu'il estoit nécessaire d'entretenir les dispositions du prince de Valachie et du Sieur Draco par des petits présents, j'en ay parlé icy au Sieur abbé Sevin qui estime qu'il suffira de leur envoyer quelques livres pour le présent, scavoir les six volumes de l'histoire de l'Académie des inscriptions au prince de Valachie, et d'autre livres au Sieur Draco pour la valeur de 40 ou 50 écus. M. le cardinal [1]) approuve que l'on en fasse l'envoye et se remet à vous de faire l'arrangement qui conviendra pour cela, soit en prenant les livres en questions dans ceux de la bibliothèque du Roy, soit en les achetant en troc de livres doubles. Je mande au Sieur abbé Sevin de vous remettre une liste de ceux qu'il croit qu'on doit destiner pour le Sieur Draco. Vous connoissez les sentiments avec lesquels je suis fidélement à vous, Monsieur, que personne du monde.

Maurepas ».

(Arch. Nat. B⁷ marine 140, fol. 359, şi Bibl. Nat. ms. n. Ac. fr. 5384, fol. 188—189).

20.

Constantinopol, 17 Sept. 1731.

Villeneuve către Bignon, despre dificultăţile întâmpinate cu privire la cărţile din biblioteca Mavrocordaţilor.

... « Quoy que je n'aye pas perdu de veues le dessein d'enrichir la Bibliothèque de tout ce que nous pourrons acquérir de la succession

[1]) Fleury, preşedintele consiliului de miniştri.

du prince de Valaquie, j'y rencontre cependant tous les jours de nouvelles difficultés. Le goût, que le fils aîné de ce prince a pris pour les livres et pour l'étude, n'est pas le moindre obstacle qui s'oppose à notre dessein, et nous avons aussi à craindre la concurrence de l'Empereur, qui fait faire des offres très avantageuses, qui n'ont pas été acceptées.

Pour ce qui est du dessein de faire copier les manuscrits les plus curieux, nous aurons plus de facilité à y réussir: mais, comme je pense que la dépense qu'on feroit pour cela ne seroit pas bien employée, si elle régarderoit des manuscrits qui fussent déjà dans la bibliothèque du Roy, ou dans d'autres bibliothèques du royaume, ainsi que vous l'aves observé, je crois qu'il auroit été important d'en avoir le catalogue, mais il n'est possible d'y parvenir, parce que cette bibliothèque se trouve dans un grand dérangement. Les principaux manuscrits sont en Valaquie, et ceux qui sont à Constantinople se trouvent renfermés dans des caisses, qui vraysemblablement ne seront pas ouvertes de longtemps, par rapport à la situation de cette famille, qui prétend n'avoir point de catalogue exact de ces livres. Dans ces circonstances, ne seroit-il pas possible, Monsieur, d'avoir un catalogue des manuscrits qui sont dans la Bibliothèque du Roy, afin qu'à mesure que l'on trouveroit l'occasion de faire copier ceux du Prince, on n'entreprit d'en faire la dépense qu'autant que l'on ne trouveroit pas ce même manuscrit dans le catalogue que l'on auroit. Vous pouvez juger que moy, Monsieur, si l'exécution de cette idée présente quelque difficulté, et je réglerai mes demandes sur ce que vous me ferès l'honneur de me marquer. Au surplus, l'absence du Sieur Fonseca ne diminuera point les facilités que nous pourrons trouver auprès des enfants du prince de Valaquie, parce que nous ferons agir un homme de sa maison, qui n'aura pas moins de dextérité en ce fait, qu'en auroit eu le Sieur Fonseca »...

(Bibl. Nat. ms. n. Ac. fr. 5384, fol. 203—204).

21.

Constantinopol, 4 Noemvrie 1731.

Villeneuve către Abatele Bignon, comunicându-i că n'a putut obține catalogul bibliotecii principilor Mavrocordat.

... « Le jeune prince de Valaquie vient d'être rétabli dans sa principauté; cet événement l'éloignera encore d'avantage du dessein de se défaire de sa bibliothèque, mais il pourra nous facilliter les moyens d'avoir des copies de ses manuscrits les plus curieux, surtout à la faveur des livres que vous devez lui envoyer de la Bibliothèque de Sa Majesté, suivant ce que M. le comte de Maurepas m'a fait l'honneur de m'écrire. Comme pour faire le choix des manuscrits, dont il conviendroit de démander des copies, il auroit été nécessaire d'avoir un

catalogue de ceux qui sont au pouvoir de ce prince, je luy ai fait demander plusieurs fois, mais il m'a toujours fait répondre qu'il n'en avoit point, parce que ses livres sont dispersés, le plus grand nombre étant en Valaquie, et les autres étant icy dans différentes maisons et renfermez dans des caisses, qui ne seront peut estre pas ouvertes de longtemps. Il pourroit se faire que son rétablissement, en luy donnant lieu de rassembler tous ses livres et de les mettre dans un meilleur ordre, facilitât notre projet. Mais, au défaut du catalogue de ce prince, je crois qu'il seroit bon que vous m'en envoyassiez un des manuscrits que vous jugerez le mieux convenir à la Bibliothèque du Roy, soit que vous ne les ayez pas, ou que vous n'en ayez que de défectueux ».

(Bibl. Nat. ms. N. Ac. fr. 5384, fol. 206v—208).

22.

[Fontaynebleau] 15 Decemvrie 1731.

Abatele Bignon către Villeneuve, în chestia copierii de manuscrise din colecția Domnului Munteniei.

... « Ce que vous me faites l'honneur de me mander par rapport à la bibliothèque du feu prince Maurocordato ne nous est que trop confirmé par les nouvelles publiques; elles nous apprennent que le dernier hospodar de Valaquie [1] vient d'être dépossédé et que le fils aîné de Maurocordato a été mis à sa place. Un tel événement, joint au goût que ce jeune prince témoigne pour l'étude et pour les livres, semble nous ôter toute espérance de faire, du moins quant à présent, une si riche acquisition, et d'ailleurs rien n'est plus juste que votre réflexion sur la traverse que nous y trouverions du côté de l'Empereur.

Ainsy, Monsieur, il faudroit se borner à tirer de cette bibliothèque des copies des manuscrits les plus rares et les plus précieux. Mais, que vous m'y faites envisager de difficultés, dès qu'il n'est pas possible d'en avoir de catalogue ! A l'égard des catalogues des manuscrits du Roy qu'on pourroit vous envoyer, ce ne seroit pas une chose plus aisée; ils sont en si grand nombre et d'ailleurs ce catalogue est maintenant dans un ordre si fort au-dessous de la perfection que, quand même M. Fonseca l'auroit en communication, il pourroit arriver qu'il n'éviteroit pas les inconvénients de faire copier des manuscrits, que nous aurions déjà. Il ne reste donc qu'à souhaiter que le même M. Fonseca, ou quelque autre plus heureux, puisse trouver un accès assés libre dans cette bibliothèque pour nous en donner dans la suite une connoissance plus exacte et plus détaillée »...

(Bibl. Nat. ms. fr. 22235, fol. 133).

---

[1]) Mihail Racoviță.

23.

Constantinopol, 8 Martie 1732.

Villeneuve către abatele Bignon, comunicându-i speranța că va putea obține cel puțin copii depe manuscrise din biblioteca principelui Mavrocordat.

... « Le rétablissement du jeune prince Maurocordato dans la principauté de Valaquie pourroit rendre plus difficile le succès des veûes que nous avions sur sa bibliothèque, dont vraisemblablement il sera plus éloigné de se défaire dans la situation où il est aujourd'huy; mais nous trouverons aussy plus de facilité au choix des manuscrits, dont nous croirons que les copies pourront nous convenir, parce qu'il est apparent qu'il mettra ses livres dans un meilleur ordre et qu'il nous sera plus aisé d'en avoir un catalogue circonstancié. C'est à quoy je travailleray incessamment, et j'espère que M. Fonseca, qui doit être bientôt de retour de son voyage d'Italie, pourra m'y servir. Je vous suplie d'être... etc. ».

(Bibl. Nat. Ms. n. a. fr. 5384, fol. 211).

24.

[Versailles] 25 Martie 1732.

Bignon către Villeneuve, despre svonul mazilirii Domnului Munteniei și despre copiile manuscriselor din biblioteca acestuia.

... « A l'égard des manuscrits du prince de Valaquie, il semble qu'il y ait eu ce peu de fatalité qui nous opposa tous les jours de nouveaux embarras; du moins les gazette, si l'on y peut ajouter quelque foy, nous ont-elles appris que ce prince avoit été arrêté depuis peu et conduit à Constantinople. Aussi, si cette nouvelle est vraye, naîtroit-il de cet événement quelque circonstance heureuse, où l'acquisition de ces manuscrits originaux seroit moins difficile, et j'ai une idée sur laquelle je n'ose m'arrêter, mais qui vous prouve combien j'aime à me flatter du succès d'une négociation où vous trouveriés quelque jour pour l'entreprendre et où il y auroit pour vous tant d'honneur à acquérir. J'ay raisonné avec M. l'abbé Sevin sur ce que vous vouliés bien me proposer au sujet des copies de ces manuscrits; il me paroit qu'il sera toujours malaisé de prendre de juste mesures pour faire faire ces copies, mais comme il s'est chargé de s'expliquer au long là-dessus avec M. Icard, je m'en rapporte volontiers à ce qu'il luy en écrira »...

(Bibl. nat. ms. fr., 22235, fol. 159^v—160).

25.

Constantinopol, 9 Iunie 1732.

Villeneuve către abatele Bignon. Domnul Munteniei n'a fost mazilit. N'au sosit cărțile destinate lui și secretarului Draco.

... « Il n'y a aucun fondement dans la nouvelle que l'on vous a donnée d'une seconde disgrâce du prince de Valaquie; il est tranquille dans sa principauté, et je ne perdray point de veue les moyens de recueillir de façon ou d'autre quelques fruits de sa bibliothèque. Les livres que l'on luy a destinés, aussy bien qu'au Sieur Draco, et que je n'ay point encore receus, me seront de quelque secours pour celà, et j'espère d'y être aussi favorisé par le retour du sieur Fonseca, qui revient de Livourne, après y avoir recouvré la veue »...

(Bibl. Nat. ms. n. ac. fr. 5384, fol. 213).

26.

Constantinopol, 30 August 1733.

Villeneuve către Marchizul de Caumont, cu privire la cartea lui Nicolae Mavrocordat « Despre datorii ».

... « J'ay fait démander au Drogman de la Porte,[1] oncle du prince de Moldavie regnant, et celluy-cy fils du feu Mauro-Cordatto le livre Des offices que son père avoit composé, le Drogman a écrit à son neveu et je compte que ce livre ne me sera pas refusé, supposé que le prince en aye plus d'un exemplaire; dès qu'il sera en ma possession, il sera bientôt à la vôtre »...

(Bibl. Nat. Ms. n. ac. fr. 6834, fol. 31).

27.

Livurno, 7 Noembre 1733.

Sieur Carioly către abatele Bignon, despre prietenia cu Mavrocordat.

... « J'envoy aussy à Vostre Grandeur un livre imprimé en turc par le fameux Ibraim Effendi, quy contien l'histoire des Mers Noires comme de la Méditerannée. J'ay conservé l'amitié de cet illustre homme comme celle de Mauro Cordato, qu'y est l'interprête du Grand Seigneur et de l'illustre Gerachi, gendre de l'ancien prince de Moldavie. Il me sont estroit en amitié et j'y fait tout possible pour la cultiver »...

(Bibl. Nat. ms. fr. 22225, fol. 120).

[1]) Alexandru Ghica. Era văr cu Constantin Mavrocordat.

28.

Constantinopol, 29 Iulie 1734.

Villeneuve către Marchizul de Caumont, despre traducerea în limba franceză a cărții lui N. Mavrocordat «Despre datorii» și aprecieri asupra fiului său Constantin.

«Je vois, Monsieur, par la lettre dont vous m'avés honnoré le 15 mars dernier, que vous aviés receu et leu le livre des Offices du feu prince de Valaquie, et que vous en aviés été assés content pour avoir eu quelque tentation de le traduire en françois; si vous mettés cette idée à exécution, trouvés bon que je vous demande un exemplaire. C'a été avec raison que Mrs. Sevin et Fourmond ont parlé de ce prince avec éloge, il auroit été mis au nombre des scavants dans les pays chrétiens, où la littérature est plus connue que dans ceux où il a vécu. La nation greque avoit encore un homme d'un génie supérieur, qu'elle perdit presque dans le même temps que le prince de Valaquie, c'étoit le dernier patriarche de Jérusalem [1]; on peut dire que c'étoit tout ce que les Grecs répandus dans les états du grand Seigneur avoient de plus estimable parmy eux. Le fils du prince de Valaquie, qui est aujourd'huy prince de Moldavie, a hérité de la nombreuse et rare bibliothèque de son père; on dit qu'il se plaît assés à l'étude et à la lecture, mais je doute qu'il acquise jamais le scavoir de son père»...

(Bibl. Nat. ms. n. ac. fr. 6834, fol. 43).

29.

Constantinopol, 28 Octomvrie 1734.

Villeneuve către Maurepas.

«Extrait de la lettre de M. le Marquis de Villeneuve ambassadeur de France à la Porte, datée du 28 Oct. 1734».

«J'ay receu par le dernier bastiment arrivé de Marseille les livres destinez au Sieur Draco; je les luy ay remis et il m'a fait remettre en même temps six copies de manuscrits du prince de Moldavie, du nombre de douze qui avoient été choisis à la Bibliothèque du Roy dans le catalogue que je vous avois envoyé. J'ay veu avec peine que, parmy les six copies que le Sieur Draco a fait faire, il n'y en avoit que deux des manuscrits que l'on demandoit par préférence et que l'on avoit marqués d'une crois dans la note venue de la Bibliothèque; j'en ay fait quelques réproches au Sieur Draco, qui m'a promis de faire continuer incessamment ce travail pour les six manuscrits qui restent, lesquels se trouvent tous marqués de cette croix et auroient dû, par conséquent, être copiés les premiers. Je luy ay fait espérer les autres livres qu'il avoit demandés, et je vous avoue que, connoissant combien les Grecs sont intéréssés, je crains fort que, si vous ne m'envoyez pas

[1] Hrisant Notara.

encore quelques-uns de ces livres, il me soit bien difficile de tirer de Draco les six copies que nous attendons »...

In marginea acestei scrisori sunt adăugate titlurile următoarelor copii:

1. Ptolomée.
2. Arithmétique de Nicomaque.
3. Recueil des Lexiques grecs.
4. Joannes.
5. Sur la primauté du pape.
6. Recueil de divers ouvrages; il y a quelques traités platoniciens.

Aceste manuscrise se păstrează acum la Bibl. Nat. sub cotele: Ms. grecs: 2394, 2840, 2618, 389, 1314, 2290 (O m o n t, *Missions*, II, p. 683 și nota 1).

(Bibl. Nat. Ms. francais 7187, fol. 222v —224).

30.

Constantinopol, 28 Februarie 1735.

Villeneuve către Marchizul de Caumont, cu aprecieri asupra lui Constantin Mavrocordat.

... « Le prince de Moldavie este pour le moins aussy jaloux de ses livres qu'un amoureux de sa maîtresse, et quoyque je sois assés lié d'amitié avec luy, ce n'a pas été sans peine que je suis parvenu à avoir de luy des copies de quelques-uns de ses manuscrits que l'on souhaitoit avoir en France. Il a même mieux aimé de donner le soin luy même de les faire copier que de me confier les originaux; vous jugérés par là que l'on ne doit pas se promettre qu'il aye jamais la complaisance de permettre que l'on prenne une certaine connoissance de sa bibliothèque. Il est d'ailleurs amateur des livres, il les lit avec réflexion et, s'il ne parvient pas à aquérir autant de scavoir que son père, du moins parviendra-t-il à être le plus scavant de sa nation; il est d'ailleurs d'un très bon caractère et gouverne très sagement sa principauté »...

(Bibl. Nat. n. ac. fr. ms. 6834, fol. 48).

31.

Constantinopol, 23 Ianuarie 1736.

Villeneuve către Marchizul de Caumont, despre schimbarea Domnilor și atașamentul lui Mavrocordat de biblioteca sa.

... « Il s'est fait, depuis environ un mois, un changement dans les principautés de Moldavie et de Valachie. Le prince de Moldavie a passé en Valachie, et celluy de Valachie a passé en Moldavie. Le prince de Valachie d'aujourd'huy est très attaché à la bibliothèque que luy a laissée son père, et surtout aux manuscrits, dont il ne m'a pas été possible d'en arracher un seul. Tout ce que j'ay pu obtenir de luy ç'a été des copies d'une douzaine ou environ, qui m'avoient été démandés pour la Bibliothèque du Roy, et encore a-t-il mieux aimé faire faire ces copies que m'en confier les originaux, pour les faire copier moi-

même. C'est un jeune homme, fort appliqué, qui cherche à s'instruire, et surtout des affaires d'Europe, d'où il reçoit toutes les nouvelles du temps; et ce qu'il y a de mieux en luy, c'est qu'il raisonne, réflêchit et tire des conséquences sur lesquelles il demande des éclaircissements en proposant ses idées. Je suis persuadé que, s'il ne devient pas un jour aussy scavant que son père, parviendra-t-il du moins à acquérir beaucoup de connoissances que son père n'avoit peut-être pas.

Il ne seroit pas possible d'avoir de luy un cathalogue de sa bibliothèque: 1. parce qu'il n'en a point, et que l'ay ouï dire, du vivant de son père, qu'on lui en avoit vollé un, auquel il avoit fait travailler pendant plus de trois ans avec beaucoup de soins et de dépenses; 2. parce que, quand même il en auroit un, il ne le donneroit pas. Cette façon de penser vous paroîtra singulière, mais les Grecs ont des idées qui ne ressemblent à aucunes de celles des autres nations».

(Bibl. Nat. ms. n. ac. fr. 6834, fol. 62v—63).

32.

Constantinopol, 10 Ianuarie 1738.

Villeneuve către Maurepas, cu privire la manuscrisele primite din partea lui Draco Suțu.

... «Le Sieur Draco, agent du prince de Valachie, m'a remis la copie qu'il a fait faire des deux dictionnaires dont les manuscrits originaux sont dans la bibliothèque de ce prince; il a ajouté à ces copies deux manuscrits grecs, dont il fait présent à la Bibliothèque du Roy; l'un est un ancien recueil des Canons, l'autre contient quelques ouvrages de St. Basile et de St. Grégoire de Nysse. Il y a déjà quelques années que je fais espérer au sieur Draco quelques imprimés, dont j'avois eu l'honneur de vous envoyer le catalogue; vous aviés trouvé à propos de différer ce présent jusqu'à ce qu'il eût fourni la copie de touts les manuscrits que la bibliothèque du prince de Valachie renferme, dont vous m'avez envoyé l'estat. Cette commission se trouve entièrement remplie au moyen des deux copies qu'il vient de me remettre; de sorte que, si vous trouvez à propos de reconnaître les soins qu'il s'est donnez et la dépense qu'il a faite pour la transcription de ces manuscrits, il semble que l'occasion s'en présente aujourd'huy naturellement. Dans la crainte que le catalogue des livres qu'il avoit demandés n'ait esté égaré, il m'en a remis un autre et, comme il sent qu'on pourrait le taxer d'indiscrétion, s'il se proposit d'avoir en présent tous les livres qu'il y a compris, vous verrez, Monsieur, qu'il finit ce catalogue [1]) en disant qu'il est prest de payer ceux de ces livres qu'on achettera pour son compte, et qu'il recevra avec reconnoissance ceux dont on voudra bien lui faire présent».

(Aff. étr. c. consulaire, vol. No. 40).

[1]) Publicat de Omont, *Missions*, II, 685, nota 3.

33.

Constantinopol, 24 Ianuarie 1739.

Peyssonnel către Marchizul de Caumont (Avignon), dând relații despre principii Mavrocordat.

... « Je suis, en répondant, l'ordre de vos lettres. Vous m'y demandés si le drogman de la Porte est un Maurocordato. Alexandre Maurocordato eut un fils [1]) et une fille; le fils est le scavant Maurocordato, autheur du traité grec des Offices, connu d'ailleurs dans la république des lettres. Le fils de ce dernier est actuellement prince de Valachie, fort connu de M. l'abbé Sevin, avec lequel il est même en correspondance. La fille d'Alexandre Maurocordato fut mariée à un Gika, qui a eu deux enfants; l'aîné, appelé Grégoire Gika, est actuellement prince de Moldavie, et avoit été drogman de la Porte, employ qui est aujourd'huy rempli par Alexandre Gika, son frère, qui est celuy dont j'ay eu l'honneur de vous dire un mot dans ma première lettre [2]). La vôtre m'a donné la curiosité d'approfondir la généalogie de cette famille; j'en ay parlé au drogman, qui, flatté de ma curiosité, m'a envoyé un manuscrit en grec vulgaire, qui contient l'histoire moderne des principautés de Valachie et de Moldavie; j'ay prié un religieux, versé dans le grec vulgaire, de traduire cet ouvrage. C'est une traduction que j'aurai qualque jour l'honneur de vous communiquer, et cet ouvrage pourra fournir des faits curieux, que les historiens du dernier siècle peuvent avoir ignorés [3]).

(Bibl. Nat. ms. n. ac. fr. 6834, fol. 91^{v}—92).

34.

Cairo, 5 Sept. 1749.

Abatele d'Orvalle către abatele Sallier, trimițându-i o ladă cu cărți care conține între altele « Un Pentateuque arabe ».

... « Pour le Pentateuque, voicy son histoire ou plustôt la mienne. Deux ou trois mois après mon arrivée, j'appris qu'il y avoit dans une ville, à trente lieues d'icy, un célèbre manuscrit, que le pape Clément XI avoit recherché avec beaucoup d'empressement, mais qu'il n'avoit pû obtenir par la concurrence du prince de Valaquie d'alors. Le détail de ceci seroit plaisant peut-être, Monsieur, à vous raconter dans votre cabinet, mais ici il seroit déplacé et ennuieux »...

(O m o n t, *Missions*, II, p. 787).

---

[1]) A avut doi: Ioan și Nicolai.

[2]) Sophie ce 12 may 1738: ... j'ay à côté de moy le Dragoman de la Sublime Porte; c'est un Grec moderne; le chef de sa nation et le premier esclave de la Porte... (ms. 6834, fol. 81).

[3]) *Nota lui* O m o n t (*Missions*, p. 741): « C'est sans doute l'histoire de Moldavie de Myron Costin, traduite en grec moderne par Alexandru Amiras (ms. Suppl. grec 6), sur laquelle on peut consulter un article de C.B. Hase, dans les Notices et extraits des manuscripts (1827, t. XII II, p. 274—394) ».

DOUĂ PAGINI DIN ISTORIA FANARIOȚILOR

DE

N. IORGA

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în ședința dela 23 Februarie 1940.

Intre călătoriile la Constantinopol nu este niciuna care să întreacă în ce privește pitorescul și în același timp cercetarea atentă a oamenilor, de toate categoriile și de toate națiunile, din Pera, unde a stat mai multă vreme, până în Constantinopol, întrebuințând pentru această așa de largă informație toate mijloacele pe care i le puneau la dispoziție scrisorile de recomandație sau simpla întâmplare, care-i scotea înainte, când pe un Corfiot, când pe un Englez ca Selim-beiu, trecut la Islam ca un mijloc de a-și plăti sau a-și face uitate datoriile, decât Germanul Friedrich Murhardt, de altfel personal mie necunoscut, al cărui «Tablou al Constantinopolului» a fost tradus în olandeză de J. W. Bussing, în două volume, la Amsterdam, în 1810 [1]). Un catalog de librărie m'a făcut să pot dobândi pentru Institutul de Istorie Universală această traducere, originalul nefiindu-mi până acum la îndemână, și, întrebuințând știrile multiple din aceste numeroase capitole pentru șirul de analize ale operelor de călătorie în Orient pe care l-am început de multă vreme, îl continuiu în Revista mea franceză și am intenția de a-l prezinta reunit într'o publicație specială, cred că aduc un serviciu cercetătorilor istoriei poporului nostru, desfăcând din această prețioasă

[1]) *Taferecelhen van Konstantinopol door Friedrich Murhard, naar de nieuwe verbeterde uitgave, uit heat hoogduitsch vertaald door J. W. Bussingh,* etc., Amsterdam, Johannes Allart.

carte: întâi un şir de informaţii asupra călătoriei lui prin Ţara-Românească şi asupra împrejurărilor de tot felul din Bucureştii contemporani dela 1804 şi apoi dând în traducere integrală două largi capitole care ne privesc pe noi.

Vorbind de trecerea sa pe la noi, Friedrich Murhardt pomeneşte de cercetarea amicală a paşaportului, la care se adaugă cuvinte româneşti, de prezintarea la Agenţia austriacă, unde află pe Merkelius şi pe secretariul lui, Gaudy. Cunoaşte acolo pe doctorul Marcus de Marco (va fi consul prusian), om cult, prietenos cu călătorii, pricepător al rosturilor turceşti şi foarte plăcut. I se pare că la Silistra s'a cerut călătorului « să-şi dea numele prinţului Moruzi » (pp. 92—3). Aiurea, spune că străinii, chiar consulii, nu pot cumpăra case la Bucureşti şi Iaşi. Murhard vede în Pera şi pe unii boieri, fără a li da numele (p. 97). La Bucureşti se cercetează băi turceşti (II, p. 213). Se revine asupra ţării la paginile din acelaşi volum II pe care o dăm în traducere. Tot aşa şi pentru prezintarea Fanarioţilor acasă la ei (*ibid.*, I, pp. 255—6). Aflăm că prin Muntenia se aduc sticle de Boemia (p. 98). Nişte dănţuitori pe funie stau să meargă la Bucureşti (p. 100). Un tânăr Polon ştie că mulţi din ai săi se află, ca pribegi, în ţările noastre şi se plânge de expulsarea unora după cererea consulului rusesc (p. 103).

Consulul rusesc la Bucureşti e un Constantinopolitan de origine ragusană (p. 125). Câţiva Moldoveni şi Munteni apar la Constantinopol (p. 133).

Iată ce cetim, apoi, asupra teatrului apusean la Bucureşti: « O parte din acea trupă dela Constantinople şi-a căutat norocul între boierii din Bucureşti, unde *maître d'hôtel* al Domnului Moruzi, Michel Remondi, născut în Roma, a pus să li se facă o clădire specială. In aceasta, deosebiţi alţi artişti călători şi dănţuitori au mai venit, cari, în capitala Valahiei, uniţi cu unii dănţuitori pe coardă şi saltimbanci, dădeau două reprezintaţii pe săptămână, care au reuşit, mai curând, foarte rău şi, oricât de mult ar fi satisfăcut gustul boierilor din Bucureşti şi al Francilor cari se aflau acolo, erau foarte jignitoare pentru un gust mai ales » (p. 146).

La Bucureşti se văd mai puţin decât în Pera cele mai nouă mode apusene (p. 149).

Nu lipseşte nici primblarea de seară, în caleşti, la Bucureşti şi Iaşi (p. 238).

Odată se întâmpină pe străzile Constantinopolei un nenorocit Austriac venit din Iaşi, pe care nişte Turci voiau să-l silească a plăti imediat haraciul (p. 106).

Călătorul spune să fi auzit muzicanţii « păgâni » cântând, ca şi aici, şi în « Ardeal, Valahia şi Moldova » (p. 111).

Cel dintâi capitol despre împrejurările de la noi nu este altceva decât povestirea, cu desăvârşire autentică până la ultimele amănunte, a sfârşitului tragic pe care l-a avut, în însăşi reşedinţa sa bucureşteană, unul dintre Domnii Fanarioţi, care nu şi-a meritat fără îndoială o astfel de pedeapsă pentru actele, evident criticabile, pe care le-a impus o situaţie ce nu se putea schimba prin voinţa lui, în vremea când Pasvantoglu era mai Domn pe malul stâng al Dunării decât acela pe care Sultanul îl trimetea într'un despreţuit Scaun de vasalitate.

Las deci să urmeze în traducere însăşi expunerea acestui Grec, a cărui povestire a fost redată cu o astfel de exactitate, încât s'ar putea întreba cineva dacă scriitorul german n'a avut înaintea sa o naraţiune scrisă, sau dacă n'a urmat în expunerea sa dictarea acestui cunoscut întâmplător. Păcat că această expunere nu poate fi precedată cu înseşi lămuririle pe care le-ar fi dat Murhardt cu privire la persoana povestitorului (pagina 56 şi următoarele):

« Intre acestea s'a prezintat în societatea aceasta un Grec, şi conversaţia a căpătat acum o întorsătură cu totul alta. Era un tânăr de o înfăţişare atrăgătoare, care ocupase până atunci mai multe posturi ca Dragoman, şi nu de multă vreme fusese Logofăt pe lângă acum executatul prinţ Hangerlì în Valahia. Unii din societatea noastră îl cunoscuseră pe acesta personal şi au luat multă parte în soarta nenorocită a lui. Se stărui în sfârşit pe lângă Grec pentru a vădi împrejurările mai de aproape şi motivele pentru moartea lui, şi el a făcut-o cu o nobilă francheţă.

« Hangerlì era un Grec șiret și ambițios, care prin cabale și prin câștigare de sprijin știuse să se înalțe până la situația de Intâi Dragoman al Porții și pe urmă de Hospodar sau Vodă al Țării-Românești, și, dacă ursitoarele ar fi tors cursul vieții lui mai fericit și mai trainic, el ar fi trebuit să se fi întors la Constantinopol ca și alți Greci cari, o bucată de vreme, au stăpânit țările de deasupra Dunării, încărcate de comori. Dar ursita hotărîse altfel în ce-l privește.

« Stăpânirea lui a trebuit să cadă tocmai în vremea când Pasvantoglu din Vidin strângea de aproape toate țările turcești și el să se împotrivească întregii lui puteri. Nu numai bandele lui năvăliră în Țara-Românească și prădară și jăfuiră acolo, dar umplură și întreaga Bulgarie de frică și groază. Slabul Domn al Țării-Românești era fără trupe și fără bani, și în afară de posibilitatea de a ținea piept cu o tabără bine pregătită sau să opună puterea puterii. A trebuit să cedeze superiorității și să pună asupra țării sale sarcini, pentru ca, împotriva voinții sale înseși, să hrănească taberele dușmane cu provizii și alte lucruri de nevoie, căci, dacă n'ar fi făcut-o, era amenințat să fie atacat în însuși Scaunul său de stăpânire.

« Este ușor de înțeles că adversarii și dușmanii lui Hangerlì au prins cu amândouă mânile acest prilej la Constantinopol și au ațâțat cu ură și neîncredere față de acest Domn; dar partizanii lui au păstrat multă vreme superioritatea și au zădărnicit multe planuri trădătoare ale protivnicilor lui. Intre acestea, Capudan-Pașa luase comanda superioară a armatei care trebuia să fie condusă asupra Vidinului, și această armată trebuia să fie întreținută prin țările care se găsesc pe celalt mal al Dunării. De aceea nu este de mirare că întreaga Țara-Românească s'a plâns împotriva apăsărilor nesfârșite ale unui Domn care nu făcea nimic alta decât să ducă la îndeplinire poruncile Divanului și în a cărui putere nu stătea să aducă o schimbare în această privință. Hangerlì trebuia de sigur să se îngrijească și de Vistieria sa proprie, aceasta făcând-o oricare Grec care stăpânea asupra Țării-Românești sau asupra Moldovei, căci altfel cum ar fi voit să primească un post așa de primejdios, dacă n'ar fi trăit

în prevederea sigură că în puțini ani va fi câștigat câteva milioane pentru a-și trăi în liniște zilele următoare?

«Pe lângă aceasta pare să fie dovedit că, în comparație cu alți stăpânitori munteni, el nu s'a făcut vinovat în deosebi de lăcomie; și, dacă ar voi cineva să pedepsească numai pentru aceasta pe toți Hospodarii Țării-Românești și ai Moldovei pentru că au câștigat pe o cale nedreaptă bani și avere, niciunul dintre aceștia cu siguranță nu și-ar fi păstrat vieața.

«Între aceasta, boierii, totdeauna vicleni, din București, cari purtau Domnului lor, pentru marea asprime și severitate *(onveraaderliske trotschheid)* o ură de moarte, au încercat să-l aducă în bănuială pe lângă Curtea din Constantinopol, tot mai mult, prin prietenii lor din Fanar și Terapia, cari și ei țințeau la demnitatea de Hospodari; s'au unit în acelaşi timp ca să capete dovezi prin care să poată proba că Hangerlì era într'o legătură secretă cu Pasvantoglu, și miniștrii Porții au primit astfel de învinuiri ca un prilej prielnic pentru a se îmbogăți și a trece rămășița comorilor strânse de Domnul osândit în Casa Sultanului.

«Astfel Hangerlì nu putea să se apere împotriva peirii sale decât prin bani, dar era prea zgârcit pentru a-i oferi, și pentru un prinț creștin își bătea capul prea puțin Divanul turcesc. Vieața lui a fost, la cea mai mică bănuială și pentru cel mai mic câștig ce se putea chibzui, jertfită, și prin urmare a fost numai puțină greutate pentru a se hotărî osândirea acestui Vodă al Țării-Românești. A fost hotărît vrednic de moarte pentru motivul că a apăsat țara sa și pe supușii săi și pentru că stătea în legătură cu rebelii.

«Fără ca Hangerlì să poată căpăta vreo informație în această privință, un capugì-bașă, un Arap [1]) negru, a fost trimes împreună cu un alt servitor al Seraiului, ducând un firman la București și, după un vechiu obiceiu, în calitatea lui de trimes al Porții care aducea vestea unei schimbări în cârmuirea țării, a trebuit să meargă întâi la Arhiepiscop,

[1]) S'ar bănui din cauza echivalenței în românește: Arab = Arap, Harap, întrebuințarea unui text românesc.

care după Domn ocupa primul rang în Țara-Românească, pentru a-i da știre despre aceasta, și împreună cu dânsul s'au făcut pregătirile de nevoie spre a se înlătura toate neorânduielile, și, cu știința acestuia, până la sosirea unui nou Domn din Constantinopol, s'a așezat dintre boeri un caimacam sau locțiitor de Scaun.

« Capugì-bașa s'a dus pentru aceasta întâi la Mitropolie, care e așezată pe o înălțime la un capăt al orașului și, după ce a avut o conferință secretă cu episcopul, s'a îndreptat împreună cu conducătorul său către palatul princiar, care se afla la celălalt capăt al orașului. Hospodarii Țării-Românești trebue din când în când să primească astfel de servitori ai Sultanului, cari li aduc porunci dela Curte, și apariția unui trimes nu trezește în acest castel o prea mare mirare.

« Hangerlì se găsea împreună cu cumnatul său, un Grec care ocupa locul de Vistier, cu totul singur pe divanul său, în odaia sa, când cei doi Turci au întrat. Erau, după obiceiu, înarmați, dar aceasta nu putea să trezească nicio bănuială. Domnul li arătă, după obiceiul răsăritean, respectul său, și porunci a se aduce cafea, precum este datina în Levant a se primi oaspeții. « Nu vreau » *(iste mem)* spuse Arabul într'un oarecare ton aspru, și pe urmă păstră tăcere. In Turcia însă un astfel de refuz al ospitalității este o dovadă vădită de ură și dușmănie, prin urmare nu e de mirare că Domnul a fost sguduit de aceste cuvinte, și el porunci, prin urmare, din prevedere, cumnatului său, în grecește, să dea ordin unora din garda sa, cari se găseau înaintea ușii în sala vecină, să între. Dar și Arabul înțelegea grecește, și, îndată ce Vistierul a plecat, scoase firmanul său din sân și-l dădu Domnului, care mai întâi l-a apăsat pe frunte și l-a desfășurat, și, pe când Hangerlì se ocupa să cerceteze cuprinsul actului, Turcul scoase un pistol și-i trimese Hospodarului un glonte în piept. Țintise bine, îl lovise în inimă, și Hangerlì zăcea în sângele său.

« La acest sgomot vin o mulțime de persoane, din Palat în odaie cu strigăte, și uimire, la vederea acestui spectacol, se poate ceti pe fața fiecăruia. Vistierul se întorsese și-și dădu cu pumnii în cap, pe când slugile mortului se adunară

și au pornit să plângă pierderea Domnului lor. Intre acestea Arabul ridică sus firmanul său și arătă că fapta a fost adusă la îndeplinire după porunca Porții. Atunci celalt Turc tăiè cu sabia sa capul Domnului și-l înfățișă vederii mulțimii înspăimântate, ca fiind cap de trădător.

« Trista veste a acestei întâmplări neprevăzute ajunsese acum și la haremul Doamnei și al domnițelor: un strigăt jalnic se ridică în toate colțurile; întreaga familie era ca nebună, și nimeni dintre cei legați de Domn sau din slugile casei n'ar fi putut îndrăsni a se răzbuna asupra aceluia care săvârșise această faptă.

« Atunci i s'au smuls Domnului, în chipul cel mai batjocuritor, veștmintele de pe trupul decapitat și l-au desbrăcat până la cămașă, pentru a-l târî în josul scărilor, la piața Curții, spre a fi văzut de tot poporul. Capul sângerând a fost pus într'o prăjină, spre priveliștea tuturora, lângă cadavru. Trup și cap au trebuit să rămână acolo mai multe zile, și tot Bucureștii s'a adunat ca să vadă zăcând înaintea castelului său propriu pe acela care cu puțin timp înainte fusese un despot puternic, iar acum stătea gol și acoperit de noroiu ca un făcător de rele. Nu e nevoie să spun cetitorului ce impresie putea să facă un astfel de spectacol asupra unui popor care este obișnuit să-și privească Domnii greci ca pe niște semizei, de oare ce fiecare poate să judece ușor.

« In timpul mesei de seară s'a mai vorbit mult cu privire la mărirea trecătoare a Domnilor greci cari au avut norocul de a ajunge Hospodari în Țara-Românească și Moldova. Aceste locuri sunt amândouă, fără îndoială, cele mai periculoase posturi politice în Impărăția turcească, și la urmă au fost cu toții de aceeași părere că numai pofta de mărire la Greci îi face să le râvnească și prin șiretenie și stăruință să le păstreze atât de mult, cum în această privință o arată dovada *(ondervinding)* ».

Cariera lui Pasvantoglu însuși, de care, după teza unei doamne bulgare s'a ocupat acum în urmă, în revista mea, d. N. Constantinescu, puternicul Pașă din Vidin, a cărui lăcomie aduse între alte catastrofe și pe aceea a nenorocitului Domn

muntean, este înfățișată mai departe în același « Tablou », din gura unui alt informator răsărit din întâmplare, și anume a unui Sas din Sibiiu, care, după o carieră de medic la București, întâlnind acolo o concurență pe care n'o putea birui, a venit la Constantinopol plin de știri cu privire la întâmplări al căror martor înspăimântat fusese.

Iată întreg cuprinsul povestirii:

« Intr'o spiterie de aproape, unde ne-am dus pentru a ne înviora cu băuturi răcoritoare, am găsit un medic european în costum austriac. Era dintre Sași, și anume din Sibiiu, în Ardeal. Multă vreme el practicase medicina în Țara-Românească și nu de multă vreme și în capitala București. Pe urmă, de oare ce numărul medicilor s'a mărit așa de remarcabil, se hotărîse a se așeza pe celalt mal al Dunării, la Vidin. Timp de trei ani el și-a exercitat meșteșugul cu mult succes, până ce, la urmă, prin anumite împrejurări, a fost adus la necesitatea să caute la stăpânitorul Bosforului apărarea împotriva mâniei unui pașă care era nemulțămit de dânsul.

« Felul franc în care el, îndată ce ne-a recunoscut că suntem Frânci, ni-a comunicat cariera sa, a trezit curiozitatea noastră pentru a afla dela dânsul și alte amănunte, și ni le-a înfățișat mai pe larg decât le-am fi putut găsi la altcineva, cu privire la omul remarcabil care în Vidin a putut sfida Divanul înaltei Porți.

« El a avut bunătatea să voiască a ne întovărăși la Pera, și nu puteam într'adevăr să găsim o societate mai plăcută. Pe cale el a satisfăcut dorința noastră și ni-a comunicat cu privire la acel om faimos următoarea povestire, care poate fi de interes și pentru cetitorii acestei cărți.

« Osman Pasvantoglu era fiul unui renegat din Albania. Incă de vreme el s'a deosebit, prin curajul său și puterea sa fizică, printre tovarășii săi șireți și ascunși, în toate întreprinderile sale statornic și viteaz, de câte ori se cerea: rare ori un plan nu i-a reușit. Pe urmă, când s'a ridicat în sfârșit până la rangul de Pașă cu două cozi, « — tuiuri, — » el a făurit planuri și mai mari, și răpede s'a văzut în stare să țină piept întregii puteri a Sultanului.

«Indată, s'a prezintat o împrejurare prielnică pentru a-și vădi influența. Se luaseră unele drepturi dela Ieniceri, și poporul cârtea pretutindeni, dar nu putea să facă nimic împotriva forței unor despoți puternici. Pașa s'a înfățișat ca apărător al Ienicerilor și a declarat fățiș că nu trebue să îngădue ca temeiul puterii de războiu a Impărăției otomane să piardă ceva din gloria ei. Indată a câștigat pe toți Ienicerii, și în toată Turcia ei îl priveau ca pe mântuitorul lor și apărătorul cererilor și privilegiilor ce aveau, ba chiar spuneau că își oferă averea și sângele pentru omul nobil, ori de câte ori ar cere-o.

«In Divanul dela Constantinopol, între acestea, Pașa a fost declarat rebel, și diferiți comandanți vecini primiră un firman pentru a-l distruge cu toată puterea lor. Imediat se înarmară Ienicerii și ieșiră ca să ajute pe apărătorul lor amenințat. Tot Vidinul era plin de viteji ostași, și orice atac a fost răspins furios, ba chiar toate silințile Porții împotriva lui Pasvantoglu au rămas fără rezultat. Ci, din potrivă, s'a încurajat și, având tovarăși buni, el și-a continuat întreprinderea. Toată Bulgaria a fost străbătută de tabere, și nimeni n'a putut să-i stea împotrivă; și-a împlântat cartierul până și la porțile Varnei. Intre acestea se putea ușor prevedea că Poarta nu se va opri la aceasta. Din partea sa, Pasvantoglu, înarmându-se împotriva ei într'un chip de spaimă, știuse să-și câștige mulți Poloni și Francezi deștepți, precum și pe unii dezertori austriaci din Ungaria și Banat; ridicase topitorìi de tunuri și magazine de muniții *(kruid)* și provizii cu grămada la Vidin. Puternice baterii au fost așezate de jur împrejurul cetății, și totul era într'o stare de apărare. Capudan-Pașa, care avea ca soție pe o soră a Sultanului [1]) și era foarte bine văzut de acesta, primi, în sfârșit, ordinul de a aduna o tabără puternică, de a asedia Vidinul și de a răspinge pe rebeli. Asiatici și Europeni au trebuit să se adune din toate provinciile Impărăției ca să servească supt steagurile lui, și Capudanul îi aduna cu gârbaciul, pe când o flotă numeroasă își întinse pânzele pe Dunăre. Armata de uscat în scurt timp crescuse

[1]) Hasan.

până la optzeci de mii de oameni. Vidinul era blocat pe uscat și pe apă, și înfrângerea lui Pasvantoglu părea să fie sigură.

«Se dădu semnalul de asalt, tunul detună din baterii; plini de curaj Turcii deschiseră șanțurile de înaintare, și întregi rânduri au fost rase de tunurile grele ale fortăreței. Pasvantoglu trezea prin prezența sa pretutindeni în lagărul său curaj, și ei se apărau ca niște nebuni. Capudan-Pașa s'a văzut silit a se retrage, și acest dintâi atac neizbutit era un semn rău pentru întreaga expediție.

«Felul de a fi al Turcilor este cunoscut: de câte ori cea dintâi întreprindere întru câtva reușește, fie ea cât de mică, curajul nu mai cunoaște margeni, dar, dacă este rea, poate cineva să tragă o concluzie nefavorabilă și pentru următoarele, căci atunci se produce între ei o descurajare generală. Și cum poate fi altfel la o națiune ca aceasta, care crede așa de sigur în soarta stabilită? Ce era de prevăzut, s'a și întâmplat: frica și groaza s'au răspândit în toată tabăra, și un mare număr de Turci s'au întors în țara lor. Trebuiră să treacă mai multe luni până ce au putut să se întărească trupele, și Hangerlì, Domnul Țării-Românești, primi ordin să trimeată opt mii de Români la oaste. Ei au și venit, de oare ce un Hospodar slab, care tremură la fiecare firman al Divanului, nu putea să nu se supună la un astfel de ordin expres al lui Capudan-Pașa. Dar trupele de ajutor creștine erau neînarmate, și nici nu li s'au dat arme, de oare ce nu trebuiau să servească la atacul cetății, ci numai în trenul artileriei.

«Se pregătiră îndată de un nou asalt, și *au fost împinși bieții creștini neînarmați, ca niște oi la măcel, înainte, ca să apere cu atât mai bine pe Turci împotriva focului*, pe când bateriile orașului, care răspândeau omor și ucidere, se apropiau. Dar ce s'a întâmplat? Bateriile fortăreței tăcură, și apărătorii nu păreau că au nicio intenție de a răspinge atacul. Turcii luară cu asalt orașul, și nu se putea înțelege ce scop aveau asediații.

«De-odată apărură trimeși ai Pașei cu oferte de pace. In numele lui Pasvantoglu ei declarară că *era jignitor și un lucru de batjocură a se lupta cu oameni fără apărare, că el nu purta*

niciun războiu împotriva acestor bieți creștini, cari întru nimic nu-l jigniseră, ci cu Turcii, cari voiau să submineze gloria temeiului națiunii. *El cerea să se trimeată acasă acești Români neînarmați*, și pe urmă sabia va hotărî cui vrea Dumnezeu și marele Profet, care trebue lăudat în veșnicie, să-i dea biruința.

« Aceste propuneri, ușor de primit, au fost fără folos. Și Capudan-Pașa nu căta la dânsele. Și cum puteau astfel de sentimente filantropice să găsească întrare în inima unui om care era obișnuit să nu-și considere supușii creștini altfel decât ca pe niște câni și robi și ca pe niște animale de povară, care s'au născut pentru a purta jugul turcesc? Deci cu greutate au scăpat solii de primejdia maltratării, și ordinul atacului pe apă și uscat a fost dat din nou.

« *Nu este deci niciun mijloc de a cruța pe acești bieți creștini oferiți măcelului!* », strigă Pasvantoglu, când a primit vestea răspingerii propunerii sale. Dumnezeu și Profetul să ierte pe dușmanii miei!». Cu cea mai mare grabă s'a dat ordin de apărare, și un foc turbat al bateriilor ca din vulcan țâșni. *Nu trecuse niciun ceas, și cea mai mare parte din Români au fost omorîți, iar peste cadavrele lor alergau Turcii ca să atace fortăreața*.

« Acum dădu Pasvantoglu, care era de față pretutindeni unde amenința primejdia, un semn. Și, strașnică priveliște!, Atunci s'a deschis pământul supt picioarele vitejilor asediatori, cari erau prinși în asalt. Fitilurile arseră și minele izbucniră cu o putere infernală *(ijslijk)*, întregi batalioane au fost pentru totdeauna băgate supt pământ; nebunia i-a împrăștiat în toate părțile: toți fugeau, câți mai puteau fugi, și Capudan-Pașa însuși n'a putut fără cea mai mare primejdie a vieții să scape de pe câmpul de bătălie.

« Aceasta a fost ultima întreprindere pe care a îndrăsnit-o Poarta pentru a reduce cu sila pe Pașa din Vidin, și această împrejurare este de sigur foarte vrednică de atenție în analele Impărăției otomane. Neputința ei s'a vădit astfel în chipul cel mai limpede. Se vădi clar ce poate un rebel viteaz și întreprinzător, care, cu chibzuială, prevedere și șiretenie, știe să lucreze.

« Epoca bună a stăpânirii turcești a trecut de când Pașii nu mai sărută funia de mătasă care li se trimete pentru a fi zugrumați, ci mai curând îi pun Capugibașii trimeși împotriva lor capu' naintea picioarelor și cu sângele lor îi fac a plăti îndrăsneala întreprinderii pornite din ordinul puternicilor lor despoți. Și aceasta este soarta obișnuită a tuturor stăpânirilor despotice. Ba chiar se ajunsese așa de departe, că totul atârna de cheful unui Pașă din Vidin. Dacă voia ca pe ruinele tronului Otomanilor, odinioară așa de puternic stabilit, să ridice un nou scaun de stăpânire, toți Ienicerii erau gata să ia armele pentru dânsul, chiar și în Capitală, unde el avea aderenți numeroși și puternici; dar Pasvantoglu a declarat fățiș că el nu dorește cea mai înaltă stăpânire, ci vrea numai pentru el, pentru ai săi și pentru toată națiunea, dreptate și omenie » (pagina 183 și următoarele).

Asupra aceluiași Pasvantoglu și isprăvilor lui, care, cum se vede, sunt în legătură, nu numai cu soarta lui Hangerlì, dar și cu aceea a bieților mii de Români, mânați înainte ca să acopere cu trupul lor înaintarea, care s'a dovedit nenorocită, a trupelor înseși, autorul revine ceva mai târziu (pagina 201 și următoarele):

« La o masă cu mai mulți prieteni, am cerut medicului nostru dela Vidin să ni mai dea câteva trăsături despre vestitul Pașă și să-i zugrăvească în puține cuvinte caracterul. « Bucuros », spuse el, « v'aș îndeplini dorința, întru cât este în puterea mea, căci am găsit în omul acesta atâtea contraste, încât nu mă găsesc în stare să descriu drept caracterul lui, iar, dacă este vorba numai să vă schițez câteva fragmente, vreau s'o fac bucuros ».

« Pasvantoglu », așa fu începutul povestirii sale, « este cunoscut pretutindeni ca unul din oamenii cei mai drepți din Turcia. Această glorie și-a căpătat-o el prin nepărtenirea față de Turci și celelalte națiuni în de obște; în toate întreprinderile sale el a lucrat fără a ținea seama de persoană: dacă este vorba de un Turc, sau de un Grec, sau de un Român, pentru dânsul era tot una. El judeca după dreptate, dar pe lângă aceasta era foarte aspru.

« Următoarea întâmplare va fi dovadă despre aceasta. Un Turc nobil din Vidin, Soliman-Aga, văzuse o tânără Evreică frumoasă, care era singura fată a unei bătrâne mame bolnave, pe care o sprijinea în anii de bătrâneţă. S'a amorezat de dânsa şi a jurat pe barba sa că va căpăta pe Evreică, fie şi cu costul vieţii. Intre acestea fata era logodită, şi în puţine zile trebuia să se serbeze şi căsătoria. Dar ce era de făcut pentru ca în acest scurt timp să găsească prilejul de a o aduce în puterea sa? Cu puţină osteneală el a reuşit să atragă pe iubitul ei, care nu bănuia nimic rău, pe malul Dunării, şi i-a înfipt pumnalul în inimă. Acum Soliman avea prilejul de a-şi atinge ţinta. Spionii lui au pândit locuinţa săracă a bietei femei, pentru ca să caute un moment prielnic, şi aceasta n'a fost cu neputinţă. Intr'o seară, mama ieşise pentru a cerceta pe o prietenă, şi fata rămase singură în casă. Indată Turcul căpătă veste despre aceasta şi în puţine clipe el era în braţele Evreicei . . . Dar Evreica recunoscuse pe Turc şi-i spusese pe nume, şi iată o nouă primejdie. Era sigur că acest caz se va aduce înaintea Paşei, şi se ştia că el nu cruţă pe nimeni, oricine ar fi el, când este vorba de nedreptate. Trebuia să aleagă una din două: sau fata trebuia să fie înlăturată, sau Turcul era sigur că-şi va pierde vieaţa. Nu era cu putinţă să se facă o alegere; fără a se face sgomot, el ucise pe fata batjocurită şi părăsi în cea mai mare grabă locuinţa. Bătrâna Evreică se întoarse înapoi şi-şi găsi fata scăldată în sânge. Groaznică privelişte! Fata se lupta cu moartea, dar, văzându-şi mama, a avut încă atâta putere de a vădi pe ucigaş, şi, puţine clipe după aceasta, şi-a dat sufletul.

« Chiar din ziua următoare, mama aleargă la reşedinţa Paşei şi cere răsbunare pentru batjocuritorul şi ucigaşul fetei ei şi dreptate în această afacere. « O veţi căpăta », îi strigă Pasvantoglu, şi porunceşte cu toată severitatea să i se aducă înainte făcătorul de rele. Puţină vreme trece, şi câţiva Ieniceri aduc pe Soliman; şi nu era cu putinţă să-şi acopere fapta rea, fiind pe lângă aceasta sosită învinuirea că el a fost şi ucigaşul amantului.

« In zădar căută el să se apere prin patima înfocată pentru fapta sa şi prin imposibilitatea de a-şi atinge altfel ţinta. « Ce

s'ar face din marea Impărăție a Otomanilor», răspunse Pașa cu un glas puternic, «dacă ar fi îngăduit oricărui Turc ca în felul acesta să-și atace supușii? La ce slujește cartea de lege dumnezeiască a marelui Profet, care este lăudat în veșnicie, dacă ar putea cineva fără pedeapsă să săvârșească fapte rele, care așa de puternic lovesc principiile lui?». Și, scoțând strălucitoarea lui sabie din teacă, el tăiè într'o clipă, cu însăși mâna sa, mâna dreaptă a Turcului răufăcător. Pe urmă făcu același lucru cu stânga, și porunci atunci cu un glas tunător să se ia acest rușinos răufăcător și călcător al legilor și să se arunce în Dunăre, pentru ca pedeapsa lui să servească de spaimă altora.

«De altfel Pasvantoglu este un om de o statură mare și uriașă, oacheș la față *(bruin van gelat)*, dar arată foarte bolnăvicios, și nu l-ar crede cineva tare. Este un dușman al oricării pompe exterioare, și, dacă nu-l cunoaște cineva, n'ar socoti că el este Pașa. Il găsești de obiceiu într'o îmbrăcăminte foarte simplă, în mijlocul unor Turci cari strălucesc de aur și de argint, și este încunjurat de o gardă strălucită. Oriunde iese, el este în de obște foarte prost îmbrăcat. E binefăcător față de acei cari au nevoe de aceasta și o merită, dar nu risipitor, ca mulți Turci de vază, așa încât, din cauza crutării lui, finanțele îi sunt totdeauna în bună stare.

«Imprejurările în care se află ar trebui cu dreptate să-l facă bănuitor și plin de prevedere, ca unul care trăiește într'o spaimă veșnică și este încunjurat de spionii Porții și de o grămadă de dușmani ascunși. Așa încât i s'ar ierta să aibă neîncredere față de acei cari n'o merită; odată, fiind foarte bolnav, un medic creștin i-a oferit serviciul său și s'a arătat înaintea lui cu un mijloc de lecuire cu care asigura că poate să îndrepte cu totul pe Pașă. Pasvantoglu zimbi, se uită la doctorie, care era cuprinsă într'un pâhar mare, și porunci medicului s'o bea de față cu dânsul. N'a folosit niciun refuz sau contrazicere; medicul a trebuit să se supună poruncii Pașei și a băut, fiind în primejdie însăși sănătatea sa, întregul păhar dintr'odată. Atunci Pașa porunci să i se facă un dar și să i se dea o blană turcească».

«Medicul nostru din Vidin începu acum să vorbească și de dânsul, și se apucă să ni spună pentru ce a fost silit să părăsească Vidinul. Pașa avea între femeile haremului său pe una din Polonia, pe care o iubea foarte mult, și care, după toate știrile, fusese furată de Tătari din Basarabia și ajunsese astfel în stăpânirea lui. Aceasta ajunsese însărcinată, și sclavele care o încunjurau îi găsiră starea de sănătate îngrijorătoare. Se luă deci hotărîrea de a chema pe un medic creștin, și această sarcină a căzut asupra prietenului nostru. Femeia suferise o zi întreagă cele mai înspăimântătoare dureri, și starea ei era vrednică de milă. Pașa ajunsese la gândul că își va pierde favorita, iar sclavele gândeau că ea se va pierde prin meșteșugul medicului. La urmă medicul veni; el fu dus în odaia bolnavei, unde femeia era pe divan și ieșise abia dintr'un leșin; fața ei era acoperită cu un ușor văl și din trup nu era nimic de văzut, nici măcar mânile. Nu fără a se gândi mult înainte de aceasta, Pașa dădu medicului voie, după cererea acestuia, să caute pulsul, care dădu toate semnele unei foarte mari slăbiciuni și făgădui medicului o însemnată răsplătire, dacă ar putea să descopere un mijloc de a o scăpa.

«In zădar declară el că nu știe niciun mijloc, dacă nu i se îngădue a cerceta mai multe părți ale corpului femeii; dar nu i s'a dat la această cerere niciun răspuns. La sfârșit el spuse limpede că niciun mijloc nu poate folosi, dacă el nu știe cum este așezat copilul, și acum furia Pașei gelos izbucni, și el rosti un jurământ grozav că medicul va plăti cu vieața sa, de vreme ce fără o astfel de cercetare nu este în stare să găsească un mijloc de mântuire.

«Era greu de găsit un mijloc de a scăpa, și, numai printr'o șiretenie medicul speriat a putut să scape de primejdia de moarte, care-l amenința. O bucată de vreme se arătă foarte chinuit, dar pe urmă s'a întors cu o figură veselă la Pașă și i-a declarat că i-a venit în minte un mijloc dela care făgăduia cele mai bune rezultate, și anume întrebuințarea unor ierburi lecuitoare care cresc pe celălalt mal al Dunării și se află câteva ceasuri mai departe de râu. «Dumneata poți să nădăjduești o mare răsplătire, dacă aduci scăparea»,

îi spuse atunci Pasvantoglu, «dar să nu zăbovești: fugi iute, și îngerii Domnului să te călăuzească!».

« Medicul se duse voios acasă, parcă ar fi scăpat de o moarte sigură, și, abia sosit acolo, și-a împachetat tot ce avea ca lucruri scumpe și banii, le-a ascuns supt mantà, s'a suit pe cal și a trecut Dunărea. Pe urmă, s'a dus din Țara-Românească la Silistra și de acolo, în sfârșit, cu alți tovarăși, a sosit peste vară la Constantinopol. »

Pe Fanarioții ceilalți a putut să-i vadă călătorul și acasă la dânșii, în foburgurile lor constantinopolitane. După ce a observat în cartierul de lângă Mare că unii Evrei de frunte purtau « calpace, întocmai ca și boierii de rangul întâiu la București și la Iași », el prezintă pe cei de un sânge cu acești boieri greci din Constantinopol:

« Văd nu departe de mine câțiva tineri Greci liberi și bogat îmbrăcați, cari înaintează prin mulțime. Poartă căciulă neagră cu garnitură roșie și papuci galbeni. Aceștia sunt prinți de sânge domnesc, căci numai lor li se îngădue printre Greci un astfel de costum. Dar ei merg aici cât se poate mai simplu și fără niciun fel de suită de-alungul străzilor, pe când în Țara-Românească sau în Moldova sunt obișnuiți cu totul altfel, căci acolo scot la iveală mândria și strălucirea lor în tot felul și privesc cu despreț asupra oricării altei națiuni. Aici, ei nu sunt stimați de nimeni decât de cei care atârnă de dânșii, și trufia și încrederea în sine nu este umilită nicăiri mai mult decât aici ».

Ceea ce urmează este înfățișarea Fanarioților în biserică, unde intră și descrierea cultului ortodox din capitala Imperiului otoman.

VECHI NĂZUINȚE FEDERALISTE IN SUD-ESTUL EUROPEI

DE

R. V. BOSSY

Memoriu prezentat în ședința dela 9 Februarie 1940

In vremea luptelor pentru înfăptuirea unității Statului italian, cele două mari figuri ale Risorgimentului pare că-și împărțiseră rolurile, ținând seama de inclinațiunile temperamentului propriu: Mazzini își rezervase ideologia, iar Garibaldi acțiunea. Ceea ce primul pregătea pe planul spiritual, cel de al doilea îl traducea în fapt.

Garibaldi avea nevoie pentru smulgerea Veneției dela Austriaci de o diversiune în Sud-Estul european care să irosească puterile monarhiei habsburgice și s'o silească să-și împrăștie trupele pe diferite fronturi. Atunci Mazzini ridică steagul eliberării națiunilor asuprite de cele două împărății din Viena și Constantinopole. Ideea prinde rădăcini și este însușită și de fruntașii politicii europene: Napoleon al III-lea și principele Napoleon în Franța, Victor-Emanuel al II-lea și Cavour în Italia.

Dar răscoala propovăduită de Mazzini nu putea fi decât un mijloc, nu un țel. Trebuia indicată opiniei publice o soluțiune definitivă, susceptibilă de concretizare pentru clipa în care popoarele robite și-ar fi redobândit neatârnarea. Libertatea atâtor neamuri deosebite și lipsite de organizare proprie nu ar fi fost decât vremelnică dacă ele nu și-ar fi căutat un sprijin în solidaritatea intereselor lor, dacă nu s'ar fi închegat într'o entitate puternică, capabilă de a rezista noilor încercări de cotropire ale marilor puteri mărginașe. Astfel

s'a născut, pe la mijlocul veacului trecut, ideea federalizării națiunilor din basinul dunărean și din peninsula balcanică, idee care până în zilele noastre continuă a fi emisă, în mod periodic, îndată ce continentul este sdruncinat de vreo criză internațională mai gravă.

Cum era închipuită o atare confederațiune și care popoare urmau s'o constitue? S'au înfățișat pe rând diferite formule. Temeiul lor era însă același: adunarea într'un singur mănunchiu a popoarelor răsfirate spre Răsăritul Europei între Marea Baltică și Dardanele. Proiectele depindeau și de imaginația autorilor lor. Cu cât aceștia erau mai îndrăsneți în planurile ce zămisleau, cu atât harta viitoarei confederațiuni de state se lărgea.

Gândul unei alcătuiri federative frământase pe revoluționarii români din 1848 și în rândul întâi pe Nicolae Bălcescu și pe Golești. Bălcescu, însoțit de Ion Bălăceanu, Alexandru Manu, polonezul Skender-Ilinski și piemontezul Alessandro Monti, plecase la Belgrad spre a pune la cale, în înțelegere cu Kossuth, federalizarea popoarelor dunărene și balcanice predicată de Mazzini [1]), iar ceva mai târziu, Nicolae Golescu se afla în același scop la Atena, visând liberarea naționalităților din Sud-Est și împăcarea lor în cadrul « Statelor confederate ale Orientului » [2]). Tot atunci, frații Dimitrie și Alexandru G. Golescu (Arăpilă) cereau și ei egalitatea între națiuni cu dreptul de a se constitui în State de sine stătătoare cari să se lege apoi printr'o « unitate federativă »: « Confederația tuturor naționalităților Orientului » sau « Statele unite ale Dunării de jos » [3]), în timp ce vărul lor, Radu C. Golescu, exclama din Sibiu: « Trăiască România Mare și trăiască Confederația Dunăreană! » [4]). Fratele acestuia din urmă, Alexandru C. Golescu (Albul) plănuia o « largă confederație egali-

---

[1]) Al. Marcu, *O legiune italiană în Transilvania*. Cluj, Anuarul Institutului de Istorie națională, 1936, p. 429; Gh. Fotino, *Boerii Golești*, Buc., Așez. Cult. I. C. Brătianu, 1939, I, p. 80.

[2]) *Ibid.*, I, p. 192, III, pp. 292—293.

[3]) *Ibid.*, I, pp. 69, 191, II, pp. 180, 189, III, p. 254.

[4]) *Ibid.*, II, p. 218.

tară », coprinzând naționalitățile din Monarhia austriacă, cărora li s'ar adăoga în urmă Moldovenii, Muntenii, Sârbii și Bulgarii, « oferind astfel lumii întregi o pildă mai frumoasă decât aceea a Statelor Unite ale Americei » [1]).

Prin 1850, Nicolae Bălcescu, în înțelegere cu Ion Ghica, elabora un proiect de confederațiune a « Staturilor Unite ale Dunării », care era să fie o « confederațiune democratică a tuturor », coprinzând pe Români, Poloni, Cehi, Ruteni, Jugoslavi și Unguri, și la care urma să adere și generalul Klapka în numele emigrațiunii maghiare. Trei reprezentanți ai fiecărei națiuni aveau să hotărască amănuntele. Klapka propunea o dietă federală cu limbile germană și franceză pentru desbateri. Bălcescu recomanda însă limba latină ca fiind mai răspândită [2]).

In Februarie 1851, tot Bălcescu adresa un memoriu emigraților unguri din Paris prin mijlocirea lui Mazzini, stăruind asupra cerinței poruncitoare a vremei: « federație și drept egal pentru toate naționalitățile », adică Ungurii și « de o parte Croații uniți cu Dalmații, cu Slovenii și Sârbii din Voivodina, de alta Românii din Transilvania, Banat și părțile ungurene », Statul federal sporindu-se apoi « prin alipirea apropiată a Românilor din Principate », « adaos necesar pentru două motive: primul pentrucă numai astfel se poate înfăptui unitatea românească fără de care s'ar împiedeca desvoltarea statului federal, al doilea pentrucă este singurul mijloc de a asigura acestui stat stăpânirea malului Mării Negre, după cum alipirea Croației și Dalmației îi dau ieșirea pe litoralul Adriaticei ». « Acest nou stat, sprijinit pe două mări, cu 22 milioane locuitori, satisfăcând toate instinctele și nevoile naționalităților, ar conține într'însul toate condițiunile care chezășuesc puterea și stabilitatea statelor ». Memoriul preciza că « liniile de demarcație între teritoriile ocupate de cele trei naționalități: maghiară, română și jugoslavă, trebuiau determinate de votul comunelor mixte limi-

[1]) *Ibid.*, I, pp. 179, 208, III, p. 210, IV, pp. 36—38.

[2]) N. Bălcescu, *Scrisori către Ion Ghica*, Buc., Alcalay, 1911, pp. 157, 158, 159 (Scrisori din 26 Ianuarie și 6 Febr. 1850); Marcu, *Conspiratori și conspirații în epoca renașterii politice a României*, Așez. Cult. I. C. Brătianu, 1930, p. 19.

trofe». Bălcescu mai indica și temeiul constituțional al nouei înjghebări: «Națiunile s'ar organiza după nevoile și aptitudinile lor particulare, ele fiind unite între dânsele de o legătură federală. Afacerile comune ale federației ar coprinde: 1) relațiile externe; 2) războiul și marina; 3) comerțul, finanțele generale, moneta, etc. Cârmuirea federală ar fi încredințată unei Diete generale care ar alege în fiecare an puterea executivă, compusă din trei miniștri ale căror atribuțiuni ar corespunde cu cele trei mari ramuri ale intereselor federale: afacerile străine, războiul și marina, finanțele și comerțul. Toate celelalte chestiuni de administrațiune internă, cum sunt acelea privitoare la culte, justiție, instrucțiunea publică, miliția și finanțele locale vor fi de competența fiecărui stat, fără ca guvernul federal să aibă vreun drept de imixtiune» [1]).

La 29 Iunie al aceluiași an, Bălcescu, împreună cu «comitetul revoluționar român dela 48» din Paris, îndrepta către poporul român un apel al lui Mazzini în numele «comitetului central democratic european», în care amintea de rolul poporului român în cadrul «pactului federativ european». Se pare că tot Bălcescu redactează și răspunsul «comitetului național român» la acest apel, pe care Dimitrie Brătianu îl înfățișează la Londra lui Mazzini, la 11 Septemvrie, și în care arată că «marea confederație dunăreană» va fi «o vastă asociație frățească a noastră cu popoarele pe care întâmplarea le-a pus în jurul nostru, pentru a înlesni legăturile noastre dela popor la popor și a ne spori bogăția comună» și că în această «strânsă alianță a popoarelor dela Dunăre . . . fiecare asociat va continua să se bucure de libera dispunere a averii sale și . . . își va păstra individualitatea și acțiunea . . . fără a se confunda sau a se absorbi unele pe altele», cu singurul scop de «a ținea mai bine piept unor dușmani puternici» [2]).

[1]) Originalul acestui memoriu se află în Muzeul Național din Budapesta, împreună cu scrisoarea de răspuns a lui Ladislas Teleki din 22 Martie 1851, prin care îi arată că «împărtășește cu totul sentimentele sale frățești». Copie de pe acest document se găsește în Museo del Risorgimento din Roma (plicul 138, Nr. 68). Semnalat de E. Kastner, *Mazzini e Kossuth*, Firenze, Le Monnier, 1929, p. 25. Reprodus de Marcu, *o. c.*, pp. 29—35.

[2]) *Ibid.*, pp. 44—50 și 54—61.

Câștigat și el acestei concepțiuni a lui Bălcescu, Klapka propunea înlocuirea monarhiei austriace printr'o confederațiune ce s'ar întinde dela Carpați la Adriatică și la Marea Neagră și coprinzând, în afară de Ungaria, Transilvania, Croația, Dalmația și Muntenegrul, Bosnia, Hertzegovina, Moldova, Muntenia, Basarabia și Bucovina întrunite în trei state: Ungaria, Iugoslavia și România, și prevăzute cu un guvern federal comun pentru chestiunile militare și comerciale [1]).

Câțiva ani în urmă, între 1855 și 1857, găsim pe Mazzini propovăduind ca primă etapă a viitoarei federalizări a națiunilor din Sud-Estul european, unirea Românilor cu Slavii de Sud, Albanezii și Ungurii. In acest gând se creează asociația «La Grande Fratellanza», cu ramificații în Italia, în Europa centrală și în Balcani [2]), în care ideologul italian Marc'Antonio Canini [3]) joacă un rol preponderant. Dar realizarea se lovește de aceeași greutate care zădărnicise și proiectele de unire româno-ungară la care lucraseră Ion Bălăceanu și Dimitrie Brătianu, din partea Românilor, și Kossuth și Türr, din partea Ungariei: tăgada maghiară a drepturilor românești în Transilvania și opunerea lui Cuza-Vodă de a încheia vreo înțelegere cu Ungurii care să primejduiască viitorul Românilor de peste munți [4]).

Altă formulă a fost aceea a unei federalizări a națiunilor creștine de sub stăpânirea imperiului otoman. Rusia se arăta

[1]) Klapka, *La Guerre d'Orient en 1853 et 1854 jusqu'à la fin de Juillet 1855*, Geneva, 1855; E. Kastner, *Il contributo ungherese nella guerra del 1854*, Firenze, Le Monnier, 1934, p. 6.

[2]) Marcu *Romantici Italieni și Români*, Ac. Rom., Mem. secț. lit., seria III, t. II, p. 137, și *Conspiratori*, pp. 73, 120, 248.

[3]) Cu privire la Canini vezi Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, p. 233; N. Iorga, *Un précurseur de la confédération balcanique: Marc'Antonio Canini*, Bull. de la Sec. Hist. de l'Ac. Roum., 1913, pp. 43—56, *Un apôtre italien de l'entente carpatho-balcanique*, id., XVII (1930), pp. 103—111, *Istoria Românilor prin călători*, III, p. 232, *Câteva știri nouă privitoare la istoria Românilor*, Ac. Rom., Mem. secț. ist., XXXV, *Congresele de Istorie dela Veneția și Roma*, id. seria III, t. XVIII, mem. II, 1937, p. 4, *Un pensatore politico italiano all'epoca del Risorgimento*, Bull. de la Sect. Hist. de l'Ac. Roum., t. XX, 1938; Marcu, *o. c.*, p. 295.

[4]) R. V. Bossy, *Agenția diplomatică a României în Paris și legăturile politice franco-române sub Cuza Vodă*, Fundația Regele Ferdinand I, 1931, pp. 44—58, și *L'Autriche et les Principautés-Unies*, Ac. Rom., *Etudes et Recherches*, X, 1938, pp. 80—97; Kastner, *Mazzini e Kossuth*, pp. 10, 25, 137—140.

favorabilă unei asemenea concepțiuni, sigură că-i va fi hărăzită ei menirea de a dirigui această lume ortodoxă. Se pare că ea ar fi ajutat constituirea blocului, nu numai din punctul de vedere politic, dar și material. Până și Cuza Vodă, după câte raportează la 3 Aprilie 1859 Gödel-Lannoy, consulul Austriei în Iași, ar fi fost partizanul unei confederațiuni care ar fi implicat scuturarea jugului turcesc.

Ideea este reluată în 1861 de un diplomat francez, ajuns un mare scriitor și gânditor politic, Gobineau, care preconizează « un fel de federațiune temporară a Valahilor, Slavilor și Grecilor » [1]).

Pe urmă proiectul devine mai amplu și, sub înrâurirea lui Mazzini, Garibaldi și Cavour, cari voiau să lovească mai mult Austria decât Turcia, se ivește din nou gândul de a întinde confederațiunea proiectată și asupra popoarelor stăpânite de casa de Habsburg [2]). Planul ia chiar o formă precisă. In fostele « Arhive ale Statului Austriac » din Viena, am dat de un text, citat mai jos [3]), datat din 15 Aprilie 1862, care, pornind dela premisa că « basinul Dunării, dela Carpați până în Balcani, formează un teritoriu mărginit de hotare firești și atingând două mări », prevede înființarea pe acest teritoriu a unui « mare organism politic care ar putea înlocui imperiul austriac, deoarece acesta nu-și îndeplinește datoria față de societatea europeană și asuprește pe Unguri, Români și Slavi » (art. 1). Deosebirile etnice și istorice împiedecând închegarea unui stat unitar, s'ar crea o « confederațiune a popoarelor Dunării pentru apărarea și propășirea fiecărei țări în parte, a căror autonomie ar fi respectată » (art. 2). Statele componente urmau să fie: Ungaria, Transilvania, România, Croația, Slovenia, Dalmația, Serbia, « etc ». (art. 3). Cunoscându-se drepturile revendicate de Români asupra Transilvaniei, este interesant de notat că proiectul,

---

[1]) *L'Autriche et les Principautés Unies*, pp. 71, 72, 234.

[2]) N. Iorga, *Un pensatore politico*, p. 9. Publicistul italian B. E. Maineri mai propovăduia încă în 1884 ideea mazziniană a unirii tuturor națiunilor libere sau subjugate din Sud-Est într'o « confederațiune orientală ». Isopescu, *La stampa periodica romeno-italiana*, Roma, Istituto per l'Europa Orientale, 1937, pp. 147, 148, 156.

[3]) Anexa I.

deși emanând, în forma sa definitivă, dela emigrațiunea maghiară, nu prevede alipirea acestui ținut — pe atunci depinzând încă direct de Austria — la Ungaria, ci federalizarea lui ca stat separat.

Scopul confederațiunii era să fie « apărarea generală și înfățișarea unitară în fața vrăjmașului, cu respectul autonomiei legislative și judiciare precum și a puterii executive a fiecăruia din statele componente » (art. 4), organismul acesta politic având « să-și înceapă activitatea de îndată ce unele din națiunile invitate să participe se vor fi asociat » (art. 5). Se stabilea unirea vamală și unitatea monetară, susträgându-se autorității particulare a fiecărui stat apărarea generală (adică puterea armată compusă din contingentele procurate de toate țările federate, sistemul de fortificații și marina), reprezentanța în străinătate, vămile, marile căi de comunicațiune, administrația postelor și telegrafelor, care trebuiau trecute sub cârmuirea directă a organului central al confederațiunii, statele federale vărsând doar cota-parte cuvenită din bugetul lor propriu (art. 6, 7, 8, 9, 27).

Ca autorități centrale federale se prevedeau: o cameră federală aleasă pe trei ani cu câte un deputat pentru 200.000 locuitori, un senat federal ales pe 6 ani compus din câte 5 senatori de fiecare stat, un consiliu executiv format din câte un reprezentant al statelor federale și răspunzător față de corpurile legiuitoare.

Deputații erau să fie aleși în fiecare stat după legile electorale proprii, senatorii desemnați de plenul Camerei, iar membrii Consiliului executiv numiți pe 2 ani de cele două corpuri legiuitoare împreună. Consiliul executiv hotărăște despre războiu sau pace, supune Corpurilor legiuitoare legile relative la apărarea generală și la toate chestiunile privind interesele comune ale confederațiunii. El ratifică tratatele de comerț, conduce politica externă, acreditează pe reprezentanții în străinătate și le dă instrucțiuni și numește pe funcționarii superiori. Autoritățile federale își vor avea reședința câte 2 ani pe rând în Budapesta, București, Zagreb (Agram) și Belgrad. Consiliul executiv este prezidat de șeful statului în care își au reședința autoritățile federale (art. 1c—18).

Limba oficială a confederațiunii trebuia să fie cea franceză, fiind întrebuințată în toate actele oficiale precum și în raporturile dintre statele federale și corpurile legiuitoare. In Cameră, în Senat și în consiliul executiv, fiecare se poate însă folosi de limba proprie, cuvântările rostite fiind îndată tălmăcite de un interpret (art. 19, 20).

Pactul constituțional al confederațiunii, întocmit de o comisiune compusă din reprezentanții diferitelor state, s'ar fi întemeiat pe libertatea conștiinței, a presei și a dreptului de asociațiune, acceptate de națiunile federalizate ca puncte fundamentale ale dreptului lor public (art. 21, 22).

Cetățenii confederațiunii se vor bucura de toate drepturile civile în oricare stat federal, dacă au un an de reședință. Crimele și delictele se judecă de către instanța competentă în statul federal în care se află inculpatul și după legile locale. Se prevede întocmirea unui cod comercial unic pentru întreaga confederațiune (art. 24—26).

Comitete arbitrale constituite de comun acord între Senat și Cameră ar avea de aplanat eventuale divergențe între statele federale (art. 28). Niciun stat federal nu poate încheia alianțe cu state străine (art. 29).

Acest proiect, datat din Torino la 15 Aprilie 1862, poartă semnătura generalului Klapka, unul din fruntașii emigrației maghiare, în legătură cu Cuza Vodă și cu întreaga generație de patrioți români de pe acea vreme [1]), și adeziunea prietenului său Francisc Pulszky, de asemenea emigrat ungur și mazzinian [2]). Găsit printre hârtiile sechestrate la Canini, când a fost arestat pentru a doua oară [3]) în București, în vara anului 1862, documentul ajunge în posesiunea guvernului englez și este comunicat de acesta în copie la Ballplatz, prin mijlocirea lui J. Fane, însărcinat cu afaceri britanic

[1]) *Agenția diplomatică Paris*, l. c., *L'Autriche et les Principautés-Unies*, pp. 80—97.

[2]) Trimes ca reprezentant al emigrațiunii maghiare în Serbia, în 1859, și la Turin, în 1860. Făcea deseori legătura între principele Napoleon și Cavour. Bălcescu *o. c.*, pag. 157; Kossuth, *Schriften aus der Emigration*, Leipzig, 1881, pp. 545—584; Marcu, *o. c.*, pp. 18, 19, 203, 248.

[3]) Prima oară fusese expulsat din Principate la 19 Iulie 1859 pentru un articol injurios contra lui Napoleon al III-lea. Xenopol, *l. c.*, și Iorga, *Un pensatore politico*, p. 16. Arestat a doua oară în August 1862, din ordinul lui N. Kretzulescu, este din nou expulsat din țară. Marcu, *o. c.*, p. 322.

în Viena, gest pentru care cancelarul Rechberg autoriză pe ambasadorul Austriei la Londra, contele George Apponyi, să transmită mulțumiri lordului Russell [1]). Ironia soartei a vrut prin urmare ca un ungur să fie acela care să-și arate recunoștința la Londra pentru un act menit a îndreptăți persecuțiile împotriva patrioților din același neam cu dânsul.

Canini mărturisește că în 1862 colinda Grecia, Serbia și România, trimes de primul ministru italian Rattazzi, spre a pune la cale răscoala în Balcani și expediția lui Garibaldi contra Austriei și Turciei. In România avea misiunea de a face propagandă pentru vechea idee a lui Nicolae Bălcescu: o federație a Românilor, Ungurilor, Slovacilor, Rutenilor, Sârbilor, Bulgarilor și Grecilor [2]).

Intrebarea ce se pune este: cine poate fi autorul proiectului de confederațiune găsit la Canini în 1862? Fost-a Kossuth, căruia i se datoresc și proiectele de unire cu Românii? Se pare într'adevăr că ar fi elaborat în 1862 un asemenea plan de federalizare a țărilor dunărene [3]). Dar documentul poartă semnătura lui Klapka, iar Pulszky declară că « aderă la ideile expuse mai sus de generalul Klapka » [4]). Dacă Kossuth ar fi fost autorul, nu i s'ar fi citat oare numele, dat fiind prestigiul său mult superior celui al lui Klapka?

Canini pretinde însă că, în afară de unele rectificări ulterioare, el este adevăratul autor al proiectului Kossuth din 1862 [5]), care nu ar putea fi decât acela (semnat de Klapka) pe care îl ducea cu sine când a fost arestat. Iată deci un al treilea personaj care se proclamă autor.

Cercetătorii viitorului vor deslega poate dilema. Pentru noi, adevărul pare a fi că proiectul nu este opera unuia singur. Câți revoluționari și emigranți se vor fi ocupat cu problema federalizării Sud-Estului european, tot atâția vor fi emis și vreo idee, adăogat un pasaj, modificat un articol. Mazzini,

---

1) Anexa II.
2) *Ibid.*, pp. 304, 309. *Congresele de Istorie dela Veneția și Roma, l. c.*
3) N. Iorga, *Un pensatore politico*, pag. 18.
4) Anexa II
5) Iorga *Un précurseur* pag. 55, și *Un pensatore politico*, l. c. Marcu, *Romanticii*, pag. 174—175.

Kossuth, Klapka, Canini şi mulţi alţii vor fi contribuit la alcătuirea « proiectului », care de fapt nu era decât un « anteproiect », susceptibil de sigur şi el de noui schimbări. Planul iniţial trebue însă căutat tot la marele visător politic şi patriot înflăcărat N i c o l a e B ă l c e s c u, care adăogând comoara sufletului său şi puterea cugetării sale ideilor umanitare ce răscoleau atunci acel pământ al Italiei în care era să odihnească de veci, propunea în 1850 lui Klapka, cum ne-o mărturiseşte singur, un proiect menit a aduce în valea Dunării împăciuirea duhurilor şi înfrăţirea faţă de primejdiile din afară, rămase până în ziua de azi singura chezăşie a propăşirii neamurilor din aceste ţinuturi.

A N E X E

I

Royaume [1]) *d'une Confédération du Danube* [2])

1. Le bassin du bas Danube à partir des Carpathes jusqu'aux Balkans forme un territoire avec des frontières naturelles, qui s'appuie sur deux Mers. Il possède toutes les conditions d'un grand organisme politique qui pourrait remplacer l'Empire d'Autriche et puisque celui-ci ne remplit pas sa vocation vis-à-vis de la société européenne et qu'il maltraite les peuples Magyars, Roumains et Slaves, il doit céder à une nouvelle organisation.

2. Cette organisation par la raison des différentes institutions historiques et de la diversité des peuples du Danube, ne pourrait prendre que la forme d'une confédération pour la défense et le développement du progrès et en respectant l'autonomie de chaque pays.

3. La confédération du Danube se composera des états suivants: la Hongrie, la Transylvanie, la Roumanie, la Croatie, l'Esclavonie, la Dalmatie, la Servie, etc.

4. La confédération a pour but: la défense générale et l'unité de la représentation en face de l'ennemi. Elle respecte cependant l'autonomie législative et judiciaire, comme aussi le pouvoir exécutif de chacun des Etats dont elle est composée.

5. Tous les États indiqués plus haut sont invités à entrer dans la Confédération, qui commencera son activi téaussitôt que quelques-uns s'y seront associés.

6. La défense générale de la Confédération s'étend:

a) Sur l'armée fédérale à laquelle, en cas de guerre, chaque État aurait à fournir son contingent.

b) Sur les forteresses de la Confédération qui seraient à construire, à armer, et à entretenir par elle.

c) Sur la marine fédérale.

d) Sur les positions militaires et les points de la côte propre à la défense.

7. La représentation à l'étranger appartient à la Confédération et non pas aux États dont elle se compose.

---

[1]) *Sic.* Probabil în sensul german de « Reich » (Stat).

[2]) Viena, Hof-und Staats Archiv, Angleterre, Expéditions, 1862, pp. 535—542.

8. Les douanes, les grandes voies de communication, les télégraphes, l'unité des monnaies, des poids et mesures appartiennent exclusivement à la compétence de la Confédération.

9. Il n'existera point de séparations douanières entre les États. Un seul et même système douanier basé sur le libre échange, sera en vigueur pour tous.

10. En fait d'autorités fédérales il existera:

a) Une Chambre fédérale composée de députés dans la proportion d'un sur 200.000 habitants et renouvelée tous les 3 ans.

b) Un Sénat composé de 5 Sénateurs pour chaque État et renouvelé tous les 6 ans.

c) Un Conseil Exécutif composé d'autant de membres qu'il y aura d'États.

11. Les députés de la Chambre seront élus d'après les lois électives des différents États.

12. Le Sénat sera élu par le Corps Législatif.

13. Le Conseil exécutif sera élu pour deux ans par le Sénat d'accord avec la Chambre. Le Conseil est responsable vis-à-vis de la Chambre et du Sénat.

14. La Chambre et le Sénat exercent un contrôle sur le Conseil Exécutif qui décide de la guerre ou de la paix, qui émane des lois par rapport à la défense générale et à toutes les affaires qui intéressent la prospérité publique. Il ratifie les traités de commerce, nomme les envoyés et les autorités supérieures de la Confédération.

16 [1]). Les nominations, les instructions et la direction par rapport aux Affaires Étrangères sont de la compétence du Conseil Exécutif, qui sera contrôlé par la Chambre et le Sénat.

17. Les autorités fédérales résideront par alternat de deux à deux ans, à Pesth, Bucharest, Agram et Belgrade.

18. Le Conseil Fédéral sera présidé par le Chef de l'État où résident les autorités fédérales.

19. *La langue officielle de la Confédération pour tous les actes officiels et pour les rapports entre les Etats fédérés et avec la Chambre et le Sénat sera la langue française.*

20. *Dans la Chambre, dans le Sénat et au sein du Conseil exécutif, chacun parlera sa langue propre. Les discours tenus seront immédiatement traduits par un interprète.*

21. Une Commission composée par les États qui formeront la Confédération arrêtera le pacte fédéral.

22. La Constitution prendra pour base la liberté de la conscience, de la presse et du droit d'association qui formeront partie du droit public de chaque État et de la Confédération.

23. Les rapports entre les diverses communautés nationales dans chaque État seront réglés par l'autorité du pays même, sans l'inter-

[1]) Articolul 15 lipsește, sau numerotația este greșită.

vention des autorités fédérales et sur l'exemple des Comitats hongrois du 15 septembre 1860.

24. Les cïtoyens de chaque État fédéral sont citoyens de la Confédération et jouissent de tous les droits civils dans chaque État de la Confédération après un séjour d'un an dans le même [1]). En cas de procès, de délit ou de crime, l'affaire sera jugée d'après les lois autonomes et par les tribunaux compétents du pays dans lequel se trouve l'individu en cause.

25. Concernant l'exercice des droits politiques, la Constitution décidera sous quelles conditions, le citoyen d'un Etat peut les exercer sur le territoire d'un autre État.

26. La Constituante aura à pourvoir à l'élaboration d'un Code de Commerce pour tous les États de la Confédération. Le Code n'obtiendra force de loi dans un État, que lorsqu'il aura reçu la sanction de la législation autonome de cet État.

27. Les États contribueront à la caisse fédérale pour la défense, la représentation à l'étranger et pour tout ce qui concerne la prospérité générale.

28. Si des difficultés devaient surgir entre les divers États de la Confédération on les aplanira, au moyen d'un Comité composé d'un commun accord entre la Chambre et le Sénat.

29. Aucun État ne pourra conclure une alliance avec un État étranger.

30. Tous les droits et pouvoirs qui ne seront pas désignés spécialement comme appartenant aux attributions des autorités fédérales, appartiendront à la compétence des États particuliers.

Turin le 15 Avril 1862.

G. Klapka

J'adhère aux idées ci-dessus exposées par le Général Klapka.

Turin, 27 Avril 1862

François Pulszky

II

Le Comte de Rechberg-Rothenlöwen, Ministre des Affaires Étrangères d'Autriche, au Comte Georges Apponyi, Ambassadeur d'Autriche à Londres.

Vienne, le 28 Août 1862 [2]).

L'Agent révolutionnaire Canini ayant été dernièrement arrêté à Bucharest, on a trouvé parmi ses papiers le plan d'organisation d'une « Confédération du Danube ». — Le Gouvernement britannique ayant pu se

---

[1]) *Sic.*

[2]) **Viena, Hof und Staats Archiv, Angleterre, Expéditions, 1862, p. 532.**

procurer le texte de cette pièce, qui porte les signatures de Klapka et de Pulszky, a bien voulu charger Mr. J. Fane de nous en remettre une copie. — Bien que je me sois empressé de remercier moi-même le Chargé d'Affaires d'Angleterre de cete communication, j'invite V. E. à réitérer de son côté, soit à Lord Russell [1]), soit à Mr. Layard [2]), l'expression de la reconnaissance du Gouvernement Impérial. — Nous avons été très sensibles à cette nouvelle preuve d'intérêt qui nous a été donnée par le Gouvernement britannique. Nous constatons surtout avec satisfaction combien l'Angleterre est disposée à combattre la réalisation des plans qui sont principalement dirigés contre la puissance autrichienne et l'existence même de l'Empire.

Rechberg

1) Ministrul Afacerilor Străine al Angliei.
2) Sub Secretarul de Stat permanent la Foreign Office.

RÉSUMÉ

Les idées de Mazzini sur l'élibération des nations opprimées du Sud-Est européen et leur réunion dans le cadre d'une grande confédération trouvèrent un puissant écho en Roumanie, où le même idéal d'indépendance et de fraternité des peuples était chéri par les révolutionnaires et les patriotes de 1848.

Nicolae Bălcescu, Ion Ghica, les Golescu et tous leurs partisans ne cessaient de présenter des projets d'entente danubienne, auxquels adhéraient aussi des représentants des autres races encore en partie asservies, tels les Italiens, les Slaves du Nord et du Sud, certains Hongrois (Klapka, Pulszky, Ladislas Teleki), les Grecs etc. Gobineau était aussi un adepte fervent de cette doctrine. Mais c'est surtout Bălcescu que l'on peut considérer comme l'âme du mouvement.

L'auteur présente un de ces projets de confédération du Danube, datant de 1862 et approuvé par les émigrés hongrois Klapka et Pulszky. Il semble assez difficile d'en déterminer l'origine exacte. Émane-t-il de Klapka, de Kossuth, de Canini? Différentes raisons pourraient être invoquées en faveur de chacune de ces hypothèses. La structure fondamentale porte en tout cas le sceau des idées propres à Bălcescu, qui fut l'interprête le plus fidèle et le plus ardent du grand idéal mazzinien.

ADAM SMITH

A D A M S M I T H

O COMEMORARE

DE

ION RĂDUCANU
MEMBRU CORESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÂNE

Ședința dela 8 Martie 1940

Intr'un vechiu și uitat cimitir, pe o uliță îndepărtată a orașului Edinburgh, cu greutate am putut desluși, în 1933, pe o piatră funerară inscripția următoare:

« Aci zac rămășițele lui Adam Smith, care a scris *Teoria Sentimentelor Morale* și *Bogăția Națiunilor*. S'a născut la 15 Iunie 1723 și a murit la 17 Iulie 1790 ».

Cu prilejul împlinirii unui veac și jumătate dela moartea sa, am socotit că se cuvine să încercăm a prezenta câteva date din vieața, personalitatea și contribuția întemeietorului școalei economice liberale.

Nu e nevoie să fii adeptul lui Adam Smith, ca să recunoști obiectiv însemnătatea operei lui — *Bogăția Națiunilor* — (1776) [1]) în desfășurarea vieții și gândirii economice, prin marea înrâurire ce a exercitat-o, în cursul veacului următor, asupra politicei de Stat față de problemele economico-sociale. Să arătăm dela început că înrâurirea acestei opere a fost

[1]) Titlul exact este: *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* (Cercetare asupra naturii și cauzelor bogăției națiunilor). Socot, cu d-l Lapedatu I. I., că « Wealth » se traduce cu « Bogăție » și nu cu « avere ». Dionisie Marțianu, întrebuințează cuvântul « avere », când citează lucrarea lui Smith (Vezi anexa la această comunicare), iar d-l Hallunga pune în titlul traducerii sale, — care merită să fie menționată — tot « Averea » în loc de « bogăția » națiunilor. Traducerea d-lui Hallunga făcută după originalul în limba engleză, nu este completă. Sunt părți indicate în sumar, dar lăsate la o parte în text. Scrierile lui Adam Smith și bibliografia despre acesta, în Anexa I la sfârșit.

mult mai mare decât s'ar fi putut aştepta însuşi autorul ei. Ea a cucerit în scurtă vreme pe oamenii politici, nu numai în Anglia, ci şi în Franţa şi în Germania. In Franţa, atmosfera era pregătită de o parte de filosofia Contractului Social, iar pe de altă parte de teoria Ordinei Naturale. In Germania, teoria liberalismului economic a fost adoptată, dar nu pentru multe decenii, mai mult de oameni de Stat; cercurile universitare au stat neîncetat sub tradiţia şcoalei cameraliste, cu un pronunţat caracter practic, tehnic.

In România, numele lui Adam Smith e citat uneori. Opera lui e mai puţin cetită şi foarte rar înţeleasă.

In chip superficial, se critică — adesea fără să se cunoască exact teoria lui economică, fără ca aceasta să fie legată de mediul spiritual şi material în care a apărut. Dacă cercetăm unele afirmaţii, cuprinse în *Bogăţia Naţiunilor*, prin prisma vieţii economice din zilele noastre, ele apar nepotrivite, uneori opuse realităţii. Totuşi, unele rezultate merită o reală preţuire şi le putem primi chiar în împrejurările de astăzi.

* * *

Câteva date asupra vieţii şi formaţiunii spirituale a lui Adam Smith nu sunt de prisos.

După studiile elementare, ce durează un deceniu, în oraşul său natal, Kirkcaldy, trece la Universitatea din Glasgow (3 ani) şi la cea din Oxford (7 ani), (ca bursier în Balliol College — un internat, fundaţiune bisericească cu veche tradiţie). Fusese destinat carierei de preot. Renunţă la aceasta şi, în decursul studiilor universitare, se ocupă cu filosofia, istoria şi ştiinţele naturale. El se stabileşte la început în Edinburgh, unde dă lecţii de morală şi de istoria artelor. Lecţiunile, ţinute în afară de cadrul universitar, fac cunoscut numele tânărului conferenţiar. E chemat să fie succesorul lui Hutcheson, fostul său profesor la Universitatea din Glasgow. Aci desfăşoară o rodnică activitate pedagogică şi publică în 1759 — « *Teoria Sentimentelor Morale sau încercare analitică despre principiile de judecată pe care le au oamenii asupra acţiunii celorlalţi şi asupra propriilor lor acţiuni* ».

In această operă, care a făcut cunoscut și prețuit întâia oară numele lui Adam Smith ca filosof, în Franța și în Germania, unde a fost foarte curând tradusă, *simpatia* (fellow-feeling) este privită ca factorul central care ne face să judecăm faptele altora, prin ceea ce ele cauzează ca simțire în noi, o aprobare sau desaprobare. Conceptul moralei lui Smith apare astfel ca o continuare a curentului de atitudine etică, sub înrâurirea lui Shaftesbury — care prin Hutcheson se resimte și la David Hume. Mișcarea spirituală în veacul al XVIII-lea, în Scoția, are o trăsătură distinctă: e — cum a fost denumită — « școala bunului simț și a sentimentelor reale ».

Indeosebi, legătura de strânsă prietenie între Hume și Smith — neturburată nici atunci, când unele atitudini politice nu-i găseau uniți — se poate compara cu raporturile dintre Erasmus de Rotterdam și Thomas Morus din vremea Renașterei.

Numai în aparență pare a fi nepotrivire sau conflict între conceptul că simpatia este factorul principal al raporturilor dintre membrii unei societăți, (și simpatia nu în înțelesul modern, ci ca împărtășire a simțămintelor noastre cu ceilalți membri ai colectivității) și analiza *interesului personal*, luat ca factor constant în cercetarea adevărurilor economice.

Simpatia nu înlătură interesul personal, iar Adam Smith lua pe acesta din urmă ca un factor constant, izolat de celelalte motive, pentru a ajunge pe cale deductivă, la adevăruri, pe care aproape totdeauna caută să le verifice cu o bogăție de fapte, luate din stările politice și sociale ale timpului său și din istoria societății.

Optimismul moral — concepția raporturilor dintre oameni pe temeiul simpatiei — duce pe Adam Smith la optimismul economic.

Potrivit tradiției, predarea problemelor economice la universitățile engleze, era încorporată în cadrul filosofiei.

In prelegerile sale asupra filosofiei morale, Smith expunea patru părți deosebite:

1. Teologia naturală: știința despre Dumnezeu;
2. Etica, știința moralei, a dreptății;

3. Normele echităţii, — în dreptul natural;
4. Aşezămintele care au drept scop: bogăţia, puterea şi buna stare a Statului.

Ultima parte aparţine economiei politice. Ea a dat cuprinsul « Bogăţiei Naţiunilor ».

Tendinţa către armonie în domeniul vieţii sociale, prin simpatie, Adam Smith o aşează în domeniul mai restrâns al raporturilor economice, şi o priveşte, prin întronarea libertăţii, ca o armonizare a intereselor individuale.

Un discipol, mai mult popularizator, şi, ca mulţi epigoni ai lui Adam Smith, exagerat, Bastiat, dă mai târziu: « *Armoniile Economice*... »

In deosebi, în concepţia generală de vieaţă, Smith se încadrează la ideile dominante ale veacului al XVIII-lea, dar caută să-şi păstreze în acelaşi timp, cât mai bine, contactul cu realităţile istorice şi politice.

Este o încercare de compromis între două curente opuse.

O înrâurire asupra sa, într'un grad mai mare sau mai mic, au exercitat Rousseau în politică, iar Voltaire şi enciclopediştii în domeniul filosofic. Totuşi, influenţa determinantă, socotim, vine din partea gânditorilor din Scoţia, amintiţi la început, — mai ales din partea lui David Hume, — a prietenului său, cu al cărui ateism Smith însă nu s'a împăcat, respectându-şi reciproc atitudinea.

Intr'o descriere a spiritualităţii lui Adam Smith, — îngăduiţi-mi să însemnez aci — d-l Prof. Iorga arăta lipsurile considerabile ale veacului al XVIII-lea: nesocotirea cunoştinţelor istorice şi, deci, a noţiunii de relativitate. Totuşi, economistul scoţian are asemenea lipsuri într'o măsură mai redusă decât contemporanii şi, mai ales, cei ce au venit imediat după el.

D-l Iorga constată apoi că în scrierile lui Adam Smith există punctul de vedere mecanic şi credinţa în acest mecanism. Este exact. Legile lui Newton cu privire la mişcările armonioase din lumea stelelor se transpun în vieaţa societăţii. Apare *mecanica socială*.

Concepţia *mecanicistă* se observă în lucrarea filosofică şi e pusă mai târziu în cercetarea economică. Astfel, e de reţinut

comparația pe care Adam Smith o face între construcția unui ceasornic și societate. Rotițele ceasornicului au ca scop să arate timpul și sunt angrenate și construite perfect. Dacă ele ar avea sforțarea conștientă, ca să atingă acest scop, nu ar putea să se organizeze ele înșile și să se păstreze mai bine. Toate mișcările conlucrează armonios. Totuși nu putem să le atribuim lor această tendință, ci ceasornicarului.

In opera economică, avem în câteva locuri comparația cu acea « mână nevăzută », care s'ar putea socoti « *ordinea naturală* » a fiziocraților, îndrumând interesul personal în luptă, prin liberul schimb, la armonia socială. Optimismul, încrederea nețărmurită în binefacerile libertății, constitue ceea ce putem califica *mistica liberalismului*, precum în zilele noastre, cu drept cuvânt, se vorbește de *mistica economiei dirijate* (Gotll v. Ottlilienfeld).

Socot că este greșit pusă problema dacă autorul *Bogăției Națiunilor* poate fi considerat economist de școală abstractă sau realistă.

Pentru el, nu exista o problemă deosebită a metodologiei.

Fie-mi îngăduit să arăt că Adam Smith s'a folosit atât de metoda deductivă (ca metodă de cercetare), cât și de aceea inductivă (aproape totdeauna ca metodă de expunere).

Exagerarea utilizării metodei deductive, abstracte, pe care curentul istoric-realist și moral de mai târziu din științele economice o pune în sarcina școlii liberale, nu privește atât pe întemeetorul școlii, cât pe David Ricardo și alți epigoni. Pentru greșelile și păcatele acestora, nu poate fi făcut răspunzător Adam Smith. El n'a despărțit cu totul fenomenul economic de celelalte fenomene și raporturi sociale, în deosebi când discuta măsuri de politică economică.

Departe de a nesocoti însemnătatea și înrâurirea unora asupra altora, a tuturor categoriilor de fapte din vieața socială, Adam Smith proiectase să dea o adevărată istorie a civilizației, având ca model *L'Esprit des Lois* a lui Montesquieu. Opera acestui cugetător politic, întemeiată pe metoda inductivă, prin cercetarea comparativă a diferitelor așezăminte politice, sociale și economice, a avut o influență în mișcarea intelectuală a Angliei din a doua jumătate a

veacului al XVIII-lea și mai ales asupra autorului *Bogăției Națiunilor.*

Considerațiuni economice, monetare, și în materie de impozite, expuse de Montesquieu, care pot fi socotite ca un tratat de Economie Politică, sunt așa de asemănătoare, cu câteva formule ale lui Adam Smith, încât unii ar fi putut fi îndreptățiți să creadă că avem de a face cu un împrumut nemărturisit de idei și chiar de formule [1]).

Planul operei sintetice — istoria civilizației — Adam Smith l-a enunțat ca încheiere la « Teoria Sentimentelor Morale » astfel:

« Dela Platon și Cicerone, am fi fost în drept să vedem în operele lor asupra legilor, normele de dreptate naturală, căreia legislația pozitivă a fiecărei țări are menirea să-i procure un cadru de realizare. Dar acei autori n'au făcut nimic din acestea: Legile lor slujesc politicei, nu justiției.

« Grotius pare să fi fost cel dintâi care a dat lumii ceva asemănător cu un sistem de principii de bază, pentru legiuirile tuturor națiunilor și, oricât de necomplete sunt expunerile sale, cu privire la dreptul de războiu și în timp de pace, până azi formează cea mai deplină operă din tot ce avem, despre această problemă.

« Am de gând, — spune Adam Smith, — să dau într'o altă operă, un tablou de principii generale ale legilor și Constituțiunilor și să arăt schimbările pe care ele le-au suferit în diferite faze ale societății omenești, nu numai în raport cu legiuirile, ci și în raport cu politica de apărare națională, ca și cu ceea ce e încă obiectul legislației ».

Probabil, manuscrisele pe care cu câteva zile înainte de moarte, a pus să le ardă sub privigherea lui, cuprindeau părți din opera proiectată.

---

[1]) Foarte interesantă este expunerea în această privință, a lui F. T. H. Fletcher, *Influence of Montesquieu on English Political Economists*, apărută în « Economic History », a suplement ot the Economic Journal, Ianuarie 1934. Pe de altă parte Anton Tauscher, într'un studiu apărut în 1939, caută să dovedească că întemeietorul științei economice nu e nici Adam Smith nici dr. Quesnay, ci germanul Ernst Ludwig Carl care a scris în limba franceză, înaintea acestora sub anonimat, *Traité de la richesse des princes et de leurs états, et des moyens simples et naturels pour y parvenir. Par M. C. C. d. P de B allemand.* Tratatul a fost tipărit la Paris în 1722—1723. Numele acestui autor fusese trecut cu vederea în istoria științei economice.

Din cauza ocupațiunii lui de funcționar superior vamal, ca și din pricina sănătății sale sdruncinate, nu a putut duce la împlinire proiectul. Dar în *Bogăția Națiunilor* el a dat o parte din acea operă.

Bogăția Națiunilor nu e, formal, un tratat de Economie politică. E mai puțin și, în același timp, mai mult decât un asemenea tratat.

In înțelesul Economiei politice clasice, *Bogăția Națiunilor* e o expunere lipsită de o linie unitară. Materialul bogat istoric și datele statistice, unele digresiuni și paranteze, pot nemulțumi pe acei care au socotit Economia politică teoretică ca un șir de silogisme. Totuși, ea e mai mult decât un tratat. Este, pentru vremea sa, o enciclopedie a științelor economice. Nu fără dreptate, Adam Smith a fost socotit un precursor al lui Auguste Comte.

Elementul social și istoric ocupă în scrierile sale, un loc însemnat, în lămurirea fenomenelor economice. O pildă: Cartea III din *Bogăția Națiunilor* e o încercare — sub titlul « Progresul diferit al bunei stări la diferite națiuni » — să înfățișeze o evoluție economică, cercetată în patru capitole. După ce ne vorbește despre ceea ce ar fi putut fi progresul natural al bunei stări, arată cum, după căderea Imperiului Roman, agricultura a fost nesocotită și descurajată în cele mai multe țări, descrie alcătuirea și creșterea târgurilor și a cetăților, spre a arăta, la sfârșit, cum centrele comerciale, orașele, au contribuit la propășirea țărilor.

Economiștii înșiruiți în școala clasică veche, economiști cari disprețuiau faptele și se jucau numai cu deducțiunile unor așa zise « adevăruri » din premise false, nu ar fi fost în stare să adâncească și să folosească, în măsura în care a făcut Adam Smith, observațiunea datelor istorice și statistice.

Bogăția Națiunilor cuprinde cinci cărți. Primele două dau noțiunile fundamentale — « Economia pură ». Introducerea începe cu fraza îndeobște cunoscută, care arată concepția autorului, hotărîtoare pentru multe acte și manifestări de politică economică din veacul al XIX-lea:

« *Munca anuală a oricărei națiuni este fondul ce îi procură toate înlesnirile și lucrurile necesare vieții, pe care le consumă*

în cursul anului și care se alcătuesc totdeauna, fie din produsul nemijlocit al muncii proprii, fie în ceea ce cumpără dela alte națiuni, cu acel produs».

In cartea IV-a prezintă o încercare de istorie a doctrinelor: Sistemele de Economie Politică. El face o critică sdrobitoare sistemului comercial sau mercantil, — pe atunci stăpânitor al politicii economice în Statele apusene. Denumirea de mercantilism o găsim întâia oară la el. Critică confuzia pe care mercantilismul face între cele două funcțiuni ale banului: una ca instrument de schimb și alta ca măsurător de valori, ceea ce naște zadarnica părere că bogăția stă în belșugul de metale prețioase, *aurul* și *argintul*.

De asemeni, respinge părerile mercantiliste în privința balanței comerciale și politica de ocrotire unilaterală a manufacturei și a industriei, care pe de o parte face să nu avem grija, ba chiar pricinuește ruina vieții agricole, iar pe de altă parte, duce la crearea de monopoluri, în favoarea unei categorii de producători privilegiați, în paguba consumatorilor.

Politica mercantilistă atât de părtinitoare pentru crearea industriei autohtone, după părerea lui, împiedecă totodată folosirea în plin, deci rațională, a capitalului național, provocând astfel o micșorare a venitului unui popor.

In locul iluziei de bogății, reprezentate prin bani, Adam Smith privește factorul muncă în colaborare cu natura, drept creator de bunuri economice. In locul balanței comerciale, afirmă însemnătatea balanței economice, care arată raportul între producțiune și consumul unei națiuni, în cursul unui an.

In locul privilegiilor și monopolurilor, proclamă libera concurență pe piața internă și liberul schimb în raporturile cu alte țări:

« Economia Politică, privită ca o ramură a științei omului de Stat sau legislatorului, își propune două obiecte deosebite:

1. « Să aducă un venit bogat sau mijloc de hrană pentru un popor, sau, mai bine zis, să pună în stare o națiune să-și procure un asemenea venit sau mijloc de traiu și

2. « Să aducă Statului un venit îndestulător pentru serviciile publice.

« Ea își propune să îmbogățească națiunea și Statul ». (Introducerea la Cartea IV-a).

Sub acest aspect, începe Adam Smith critica celor două sisteme de Economie politică, cunoscute până la el: Mercantilismul, despre care am amintit, și Fiziocratismul, despre care vom vorbi.

Mercantilismul este criticat, mult mai aspru decât Fiziocratismul. Şi totuși, reprezentantul cel mai de seamă al acelei politici economice, Colbert, a fost pe deplin prețuit, iar actul de navigațiune al lui Cromwell a fost socotit de autorul *Bogăției Națiunilor* ca un fapt de cea mai mare prevedere politică binefăcătoare pentru economia Angliei.

In sistemul fiziocrat, — Adam Smith aprobă o parte negativă, critica mercantilismului și o parte pozitivă, « ordinea naturală » a societății.

El se învoieşte cu fiziocrații că avuția nu stă în monetă, ci în bunuri de folosit, cu toate că respinge concepția nedreaptă a « produsului neted ». Ca ei, crede în « ordinea naturală » care, în operele lui Smith, se numește *sistemul libertății naturale*.

Mai mult decât orice, în teorie economică, Adam Smith datorează școalei fiziocratice problema repartiției veniturilor.

Critica fiziocratismului, numit *The agricultural sistem*, e mai puțin vie decât condamnarea mercantilismului. Faptul își poate avea două explicațiuni, una teoretică: Smith și fiziocrații aveau concepțiuni filosofice asemănătoare. Vieața societății în teoria fiziocraților, ca o parte din vieața naturii, e condusă de legi naturale, neschimbătoare. Fiziocrația înseamnă domnia naturii.

In cadrul economic însă, Smith respinge afirmațiunea superficială, unilaterală, a școalei lui Quesnay. Din punct de vedere istoric, putem explica într'o mare măsură, de ce fiziocrația susține că singura clasă productivă este a agricultorilor. Doctrina ei se rezumă:

Numai cultivatorii pământului formează clasa producătoare, dau produs neted și astfel susțin societatea. Celelalte două clase sociale sunt sterile, activitatea lor nu aduce un plus la produsul neted al agricultorului. Această greșită doctrină

este reacțiunea istorică împotriva politicei de opresiune a activității rurale.

Adam Smith are meritul de a fi pus temelia științei economice moderne, prin înlăturarea exagerărilor mercantiliste și a unilateralității materialiste a fiziocraților. Sistemul lui apare, pentru *vremea sa*, ca o sinteză față de teza mercantilistă și antiteza fiziocrată. Orice muncă, — și în comerț și în industrie — este productivă. Aceasta nu înseamnează că sistemul său, nu are și lipsuri.

A doua explicație a atitudinii mai apropiate cu fiziocrații, o avem într'un element subiectiv: raporturile personale pe care Adam Smith le-a întreținut cu unii conductăori ai școalei fiziocrate, cu prilejul vizitei sale mai îndelungate în Franța [1]). De asemenea, factura sa morală, felul de vieață, mediul în care a trăit mai mult, au întipărit în sufletul lui Adam Smith o simpatie deosebită față de agricultori.

Cât de stranie ne pare denumirea sistemului economic al lui Adam Smith, drept sistem industrial! Putem desprinde din scrierea lui mai multe păreri, prea puțin prielnice negustorilor și industriașilor și rolului lor în vieața națiunii. Imi amintesc că Adam Smith privea pe comerciant ca pe cetățeanul niciunei națiuni [2]). Condamnă amestecul negustorilor în conducerea treburilor publice, dar mai ales în administrarea coloniilor.

El găsea cuvinte grele, ceea ce nu era obișnuit să facă, în ce privește înțelegerile oculte ale comercianților și manufacturierilor, pentru stăpânirea piețelor și dictarea prețurilor.

Nu mă pot opri să nu desprind unele din aceste păreri.

« Nicio însușire, — zice el, — nu este mai puțin în raport una cu cealaltă, ca aceea de comerciant și de conducător politic ». (Cartea V-a, cap. I, partea IV-a).

« Se pare că o societate de comercianți este nedestoinică chiar când a ajuns a fi stăpânitoare, să se poată socoti ca

---

[1]) Intr'o scrisoare către abatele Morellet, din Mai 1876, Smith amintește cu duioșie pe Helvetius, Turgot, Mademoiselle d'Espinasse, d'Alembert și Diderot, pe cari îi cunoscuse cu 20 ani în urmă. Smith a avut legături personale și cu dr. Quesnay și Voltaire.

[2]) « A Merchant, it has been said, very properly, is not necessary the citizen of any particular country » (Cartea VI, cap. IV, p. 373).

atare. Ca putere dominantă, ea are interes identic cu acel al țării stăpânite. Ca negustor, se găsește într'o opoziție totală față de interesul țării stăpânite». (Cartea IV, cap. II).

In alt loc: « Orice proiect de legiuire sau reglementare comercială, pornit dela această clasă, comercianți și fabricanți, trebue privit cu cea mai mare băgare de seamă, și n'ar trebui să fie aprobat niciodată înainte de a fi fost examinat cu cea mai desăvârșită și cu cea mai mare băgare de seamă. El pornește dela o clasă, ale cărei interese niciodată nu se potrivesc cu interesul general, având îndeobște un interes să exploateze și să înșele publicul, care în realitate a fost destul de des înșelat și exploatat ».

In sfârșit, « Totul pentru noi înșine și nimic pentru națiune, pare să fi fost în toate timpurile groaznica lozincă a domnilor din această tagmă ».

In același timp, Adam Smith arată situația cu totul deosebită a agricultorului, legat de pământ, care, după părerea lui, exercită cea mai grea și desăvârșită industrie și nu poate să se asocieze așa de ușor ca negustorul sau industriașul.

Intreaga operă a lui Adam Smith — și aci este iarăși o deosebire între teoria sa și cele două sisteme cunoscute până la el — e condusă de interesul consumatorului, în slujba căruia trebue pusă orice producțiune și oricât s'ar părea de curios, liberalismul său nu este cosmopolit, ci național.

Dacă Friedrich List, în *Sistemul Național de Economie Politică* ia ca punct de plecare faza de desvoltare a economiei germane, înțelegem critica pe care o face liberalismului în genere nepotrivit intereselor specifice ale țării sale.

De sigur, însă, e nedrept cu Adam Smith, când îl socoate nefast pentru omenire și îl compară cu Napoleon I.

Liberalismul lui Adam Smith are o însemnată latură de politică socială. N'am să intru în analiza diverselor probleme de ordin teoretic. Se cunosc constatările lui, cari au deschis atâtea perspective, cu privire la importanța diviziunii muncii, pentru producțiune și desăvârșirea tehnicei industriale și legătura care e între dimensiunea pieței de desfacere, care condiționează progresul de diviziune a muncii. Cu cât sunt mai multe și mai însemnate actele de schimb între economiile

individuale, cu atât se poate și trebue să se perfecționeze diviziunea muncii.

Sunt clasice analizele ce a făcut Adam Smith despre schimbul în cadrul satului și între economia satelor și aceea a orașelor.

Nu pot decât să amintesc aci contribuțiunea atât de prețioasă la problema valorii, precum și la studiul monetar, al băncilor și creditului, sau la formarea, acumularea și diviziunea capitalului. Am putea spune că puține sunt tezele de ordin teoretic în lucrarea lui Adam Smith, care să nu formeze obiecte de discuțiuni, sau puncte de plecare în desvoltările diferitelor curente de mai târziu. « Legea de aramă » a lui Lassalle nu are nicio legătură cu concepția lui Adam Smith despre fondul pentru salarii?

Că în valoarea de schimb a unui obiect se încorporează munca, nu este o afirmare prinsă și tălmăcită în alt înțeles de Marx? Firește, o teorie economică se explică și prin condițiunile vieții materiale în epoca în care ea a fost făurită. Lucrarea lui Adam Smith apare odată cu revoluția tehnică, în epoca de transiție a Angliei din țară agricolă în țară industrială. Cu zece ani înaintea de a apare opera sa, Arkwright, Hargraves, Watt și Crompton, dau prin invențiunile lor, un puternic imbold tehnicei.

In altă parte, căutând să arăt contribuția spiritului englez în științele economice [1]), am pus lucrarea lui Adam Smith la începutul celei de a doua faze a evoluției științelor economice din Anglia.

Imi îngăduiu să desprind câteva cuvinte din acea expunere:

« In faza a doua a științei economice, în Anglia, trebue să ținem seamă de revoluția tehnică dela sfârșitul veacului al XVIII-lea. Un călugăr revoluționează mecanica. Un bărbier descoperă o tehnică minunată pentru a țese bumbacul.

« Inventatorii dela sfârșitul veacului al XVIII-lea au avut rolul lui Teseu, din mitologie, eliberând pe om de munca manuală prea puțin productivă. Apare o revoluționare economică și socială în raportul dintre factorii de producție.

---

[1]) Vezi: « Viața Românească », nr. 13—14 din 1934.

« Aproape în acelaşi timp, se manifestă în Anglia, în lumea ideilor, două curente critice ale liberalismului. Cunoaştem figura marelui filantrop, Robert Owen şi pe teoreticianul Godwin, care, înspirându-se din acelaşi spirit de libertate, ajung unul la colectivism, altul la anarhism ».

Teoria lui Godwin se vede şi la Stirner în veacul al XIX-lea în opera « Individul şi proprietatea sa ».

Al doilea curent, — pornit din cercul gânditorilor sociali, — se manifestă puternic: Carlyle, blestemă ştiinţa sinistră a economiei politice, iar Ruskin, are pe nedrept cuvinte tari şi calificative nemeritate pentru Adam Smith.

Revoluţia tehnică a oferit câmp larg iniţiativei particulare, iar libertatea economică i-a dat avânt. Aceasta a slujit în deosebi economiei engleze. Ideile lui Adam Smith, chiar în raportul dintre metropolă şi colonii, au avut urmări binefăcătoare pentru consolidarea Imperiului Britanic. Criticile aduse de el administraţiei engleze în colonii, s'au dovedit îndreptăţite.

Fie-mi îngăduit să atrag acum luarea aminte asupra laturei sociale în ideile lui Adam Smith. El a apărat cu căldură pe muncitorii manuali. S'a ridicat împotriva breslelor, care stăvileau afirmarea personalităţii, şi prin norme de uz sau de reglementare, exploatau fără milă pe ucenici şi calfe.

Fiecare epocă îşi are nu numai problemele ei practice, ci şi ideile ei economice deosebite. In veacul al XVIII-lea, nu au existat numeroase întreprinderi industriale, în forma societăţilor pe acţiuni din epoca noastră.

Ar fi nimerit să se analizeze politica socială a lui Adam Smith. Dece se uită prea des că el a descris starea de inferioritate a lucrătorilor, întrucât priveşte putinţa lor de a se asocia în raport cu organizarea patronilor?

Interesul muncii şi interesul consumatorului au fost ţelurile cardinale în cercetările sale. Criticând stările de fapt, a crezut că poate apăra mai bine interesul muncii, prin întronarea unei cât mai largi libertăţi. Cum se exprimă undeva, el nu şi-a închipuit că această libertate va putea fi înfăptuită aşa de curând, din cauza piedicelor din partea conducătorilor, fie nepricepuţi, fie interesaţi. Sceptic el spune:

« Să aştepţi, în adevăr, să se înfăptuiască vreodată libertatea deplină în Marea Britanie, este tot aşa de absurd, ca şi cum ai aştepta ca *Oceania* sau *Utopia* să se poată vreodată instaura în această ţară. Nu numai părerile greşite ale poporului, dar, ceea ce este cu mult mai greu de învins, interesele particulare ale multora se împotrivesc la aceasta » [1]).

Aş dori, de asemenea, să arăt însemnătatea lui în ştiinţa financiară şi pentru economia de războiu.

Ultima carte, a V-a tratează despre finanţele publice (the revenue of the Sovereign or Commonwealth). Ea ocupă locul cel mai larg, cuprinde o treime din opera sa şi e tot atât de însemnată ca şi partea teoretică şi istorică.

Multă vreme, şcoala liberală a păstrat metoda de expunere, adoptată de întemeietorul ei, atât în ce priveşte încorporarea formală în cadrul Economiei politice, ca un capitol separat, cât şi în ce priveşte prezentarea problemelor care fac obiectul ştiinţei financiare.

Astfel, dacă mai târziu ştiinţa financiară s'a desvoltat ca disciplină deosebită de Economia teoretică şi de Economia naţională, până azi, cele mai multe tratate analizează, după metoda de expunere a lui Adam Smith, întâiu cheltuielile, apoi veniturile Statului şi la urmă Creditul public.

In ştiinţa financiară, sistematizarea şi noutatea constatărilor, au adus lui Adam Smith recunoaşterea a fi întemeietorul unei doctrine financiare unitare, potrivită liberalismului economic.

Este un fapt nu totdeauna pe deplin cunoscut şi de aceea trebue să se apese asupra lui: doctrinele, şcoalele economice, sunt expresiunea ideilor generale din curentul de gândire socială dominantă într'o anumită epocă. La rândul ei, fiecare doctrină economică dă cadrul distinct al mănunchiului de adevăruri relative şi de postulate, în domeniul ştiinţei financiare.

Liberalismul economic, care neagă aproape orice rol al Statului în vieaţa economică, îngădue un obiect restrâns pentru finanţele publice.

[1]) Vezi: *The Wealth of Nations*, Cartea IV, vol. I, cap. II, p. 414, cu introducerea Prof. Edwin R. A. Seligman, 1933.

Adam Smith, socotind Statul un rău gospodar, nu primeşte ca el să împlinească decât ceea ce numim funcţiunile Statului de drept şi de forţă, cu unele excepţiuni. Astfel, Statul liberal nu are să se ocupe de altceva, decât de apărarea suveranităţii şi independenţei, de justiţie, în primul rând. Apărarea hotarelor şi ordinea internă sunt cele două scopuri principale ale lui. Statul economic este condamnat.

Totuşi, Adam Smith înţelege că Statul are şi alte îndatoriri, ca răspândirea învăţământului, (cel primar) şi susţinerea lucrărilor de interes public, mai ales acele lucrări, care înlesnesc circulaţia şi comerţul ţării (drumuri, canale, porturi, posta).

Adam Smith, mai târziu şi Kant, (influenţat de el), recunosc anumite scopuri de împlinit, nu numai în domeniul economic, ci şi de îndrumare a educaţiei şi cultelor din partea Statului. Liberalismul lor nu e atât de dogmatic, de aceea nu e anarhic.

Ideile lui Adam Smith în chestiunea *apărării naţionale*, merită să fie amintite, mai ales pentru sistematica lor expunere. Ele sunt o mărturie că întemeietorul şcoalei liberale a avut — nu voiu osteni să o spun — mai mult decât contemporanii săi, simţul pentru realităţile istorice şi politice, cărora trebue să subordoneze problemele economice. Astfel el afirmă primatul apărării faţă de bogăţia materială, a unei naţiuni. Iată ce spune:

« . . . Defence, however, is of much more importance than Opulence ».

In zilele noastre, când economia de pace e înlocuită pretutindeni de economia de războiu, să desprindem câteva din părerile sale cu privire la pregătirea şi organizarea războiului. Nu pot să dau decât liniile generale ale expunerii.

« Cea dintâi datorie a Statului e să apere societatea de invazie şi silnicie din partea altor State, ceea ce nu se poate face decât prin mijloacele forţei militare ».

El cercetează mai departe, cum în timp de pace, după etapa de desvoltare economică a ţării respective, metodele de preparare sunt deosebite. Interesante sunt deosebirile

între țările cu o populație rară, alcătuită din păstori sau agricultori, și țările cu o economie și civilizație mai desvoltată, cu un comerț și o industrie în plin progres.

In vremea sa, autorul socotea că țările industriale pot să poarte un războiu mai lung decât țările agricole. In vremea aceea, nu exista nici războiul total, deci nici amenințarea de izolare prin blocade, care să pună pentru țările industriale problema aprovizionării cu alimente absolut necesare, din țările agricole.

Preferința pe care Adam Smith o dă armatei permanente, față de miliție, a fost impusă de abia în zilele noastre, ca fapt, în Anglia.

Pentru el, instituția serviciului militar obligator se aseamănă cu un mare așezământ de educație, chemat să înnobileze pe om, luptând împotriva vieții orășenești, care tinde să scadă spiritul de războiu în masele populare.

Atât de mult prețuește arta războiului, încât afirmă că ea e cea mai nobilă dintre toate artele. (Cartea V, cap. I) « The art of war, however as it is certainly the noblest of all arts ».

După ce face o incursiune de ordin istoric, asupra diferitelor sisteme de pregătire militară, termină cu următoarele constatări, la care e bine să ne oprim:

1. Armata permanentă nu e primejdioasă, după cum o socot cei care au principii republicane. Dimpotrivă, ea poate să fie prielnică libertății.

2. Ținând seamă de cea mai însemnată datorie a Statului, apărarea națională, cheltuelile militare, care în trecutul îndepărtat nu aveau nicio însemnătate, acum sunt din ce în ce mai mari.

A văzut de asemenea problema grea a finanțării înarmării, în urma tehnicei moderne costisitoare (pe atunci artilerie, fortificațiile orașelor).

Deci, în timpurile moderne, opera apărării naționale e din ce în ce mai împovărătoare pentru bugetul Statului. In epoca imediat următoare, pacea armată a adus, aproape pretutindeni, în bugetul modern, o creștere foarte repede a cheltuelilor pentru armată.

3. Concluzia firească e că țările mai bogate și civilizate au astăzi superioritate față de cele sărace și înapoiate adică o situație inversă decât aceea pe care o cunoaștem în antichitate.

Adam Smith a fost fără îndoială întâiul economist care s'a ocupat pe larg de economia de războiu.

* * *

La sfârșit, iată două lucruri interesând țara noastră:

1. In legătură cu analiza diviziunii muncii, condiționată de întinderea pieții, Adam Smith arată însemnătatea transporturilor pe apă, pentru propășirea industriei și a meseriilor într'un Stat.

El aduce multe exemple instructive, pentru susținerea acestei teze. După ce descrie cum popoarele, care au locuit de-a-lungul Mării Mediterane, au fost cele dintâi, care au cunoscut o epocă de civilizație, afirmă că ținuturile din interiorul Africei, toată regiunea Asiei, care se găsește la o depărtare considerabilă de Pontul Euxin și de Marea Caspică, vechea Sciție, par a fi, în toate fazele de evoluție, în aceeași stare barbară și necivilizată, în care le găsește în epoca lui. Despărțirea prin piedeci — fruntarii — și lipsa de comunicație cu drumul Mării, stăvilesc comerțul. Aci, autorul amintește o situație care privește Țările Românești.

« Navigațiunea pe Dunăre e de prea puțin folos pentru diferitele țări: Bavaria, Austria, Ungaria, în comparație cu ceea ce ar fi dacă una din acestea ar fi stăpânit întregul ei curs, până la revărsarea în Marea Neagră » [1]).

Problema gurilor Dunării începe să fie, prin urmare, în vremea lui Adam Smith, obiect de preocupare în politica Marilor Puteri.

E locul să amintim că, aproape în același timp, cu părerile expuse de Adam Smith, Iosif al II-lea spunea că în niciun chip nu poate admite ocuparea Munteniei și Moldovei, de către Ruși [2]).

[1]) Cartea I, cap. III, ultima frază.

[2]) « Niemals kann Österreich dulden dass die Russen im Besitz der Moldau und Walachei bleiben » frază citată la p. 165, vol. XV-lea, din Fr. Chr. Schlosser's *Weltgeschichte*.

Ciocnirea de interese, pentru asigurarea drumului la Mare, a fost apoi problema care preocupă toate țările din basinul dunărean, și România nu în ultimul rând.

România, — și întrucât e vorba de comerțul internațional de transit — apare într'o situație similară cu aceea a Belgiei. Atitudinea țării noastre în problema Dunării se explică; ea se impune ca un fapt firesc de apărare națională.

Exemplul folosit de economist vrea să întărească afirmațiunea cu caracter general.

« După cum capacitatea schimbului de mărfuri este aceea care dă imbold diviziunii muncii, tot astfel extensiunea acestei diviziuni trebue să fie în general limitată de extensiunea acelei capacități, sau, cu alte cuvinte, prin extensiunea pieței »)[1].

2. Adam Smith a avut o influență asupra ideilor expuse de școala noastră liberală, mai ales la vechii noștri economiști.

Această înrâurire s'a făcut pe o cale indirectă — în deosebi prin literatura economică franceză, asupra tinerilor Români care au studiat la Paris, pe la jumătatea veacului al XIX-lea.

Jean Baptiste Say și Rossi au exercitat o înrâurire deosebită asupra lor.

Dumitru Paul Vioreanu, în teza sa de doctorat, apărută la Paris în 1858 *Despre impozite*, explică corect regulile lui Adam Smith în materie de impunere [2]).

Lucrarea economistului englez, în traducere franceză, era încă înainte de 1840 în biblioteca *Academiei Mihăilene*.

In încercările sale — scrise în limba franceză — Suțu citează și foarte des parafrazează pe Adam Smith. Astfel, în « Aperçu » (anul 1838 pag. 23) găsim: « Smith, care cel dintâi a pus temelia Economiei politice adevărate ». De asemenea, în « Notions... » (anul 1849) în « Observations » (pag. 30, anul 1867) citând pe Adam Smith cu privire la diviziunea muncii, îl numește: « fondatorul științei Economiei politice moderne ».

Moruz în studiul « Proiect de lege pentru crearea unei Asociațiuni de Credit funciar în Principate », amintește și

[1]) Cartea I, cap. III, întâia frază.
[2]) Cele patru maxime ale impozitelor sunt cunoscute: 1. *Equality*, 2. *Certainty*, 3. *Convenience*, 4. *Economy*.

laudă pe Adam Smith pentru principiul de amortizare a datoriilor ipotecare.

Ion Ghica îl amintește de mai multe ori (în « Industria », « Producție-Consumație », « Libertate ») — iar Strat socoate *Bogăția Națiunilor*, drept « Evanghelia tuturor economiștilor », (pag. 1167 și sfârșește tratatul său de Economie politică (pag. 398), rezumând cele patru maxime ale lui Adam Smith în materie de impunere.

In schimb, Dionisie Pop Marțian, ia o atitudine mai mult eclectică față de școala lui Adam Smith. In opera *Economia socială* (1859), el se referă de mai multe ori la economistul englez.

D-l Ion I. Lapedatu publică cel dintâi o cercetare asupra lui Adam Smith, în mai multe numere din « Luceafărul » în 1902, însoțite de câteva aprecieri personale.

Dar despre înrâurirea lui Adam Smith, ca și a întregii școale liberale în gândirea și legislația economică românească, s'ar cuveni să se întreprindă o cercetare deosebită.

La comunicarea de față, dau ca anexă, referințele la Adam Smith în literatura economică românească [1]). Aci mă mărginesc să amintesc că și Generalul Kisseleff, cu o largă cultură apuseană, a fost un adept al liberalismului. Numai așa lămurim unele puncte din Regulamentul Organic.

* * *

In Rusia, foștii săi elevi la Universitatea din Glasgow (între 1761—1764) Profesorii Simon Efimovici Desnițki și Ivan Andreievici Tretiakow, au propagat ideile lui Smith la Universitatea din Moscova.

Tretiakow, în 1772 — fapt interesant: înainte de a fi apărut *Bogăția Națiunilor* — într'o lecția inaugurală la Universitatea din Moscova, expunea sub înrâurirea desăvârșită a fostului său profesor din Scoția: *Considerațiuni asupra cauzelor belșugului și îmbogățirii la popoarele vechi și moderne.*

Teoria lui Smith ajunsese să fie discutată cu aprindere în cercurile conducătoare ale Rusiei autocrate, mai ales în

[1]) Vezi: Eugen Demetrescu, *Influența școalei economice liberale în România*, etc. București, 1935 și Anexa II-a la sfârșit.

primele două decenii ale veacului al XIX-lea. Puşkin pune în poemul său « Eugen Oneghin » pe erou să discute şi să studieze pe Adam Smith.

Tot Puşkin, ironic, arată undeva, că într'un timp — aceasta la 1818 — toată lumea se ocupa de problemele economiei politice, dar în 1831, constată că « totul s'a schimbat. Cadrilul franţuzesc acum a luat locul lui Adam Smith ».

Un strămoş al lui Turgheniev (în 1818) tipăreşte o lucrare despre « Teoria impozitelor ». El este un fel de cărvunar moldovean; făcea parte dintr'o societate secretă, « Binele Obştesc ».

Inclinăm să credem că Tratatul dela Adrianopole, care a însemnat un punct de revoluţionare în economia românească, cuprinde clauze în concordanţă cu liberalismul — slujitor al industriei şi comerţului marilor ţări apusene, în plină revoluţie şi expansiune industrială.

Simion Bărnuţiu — faptul e dovedit [1]) — a fost influenţat de şcoala dela Koenigsberg, indirect prin profesorii săi dela Academia de drept din Sibiu. Ideile lui Kant, ale succesorului lui, Krug şi al colegului său, distinsul pedagog Kraus, au găsit expresiune în *Dreptul Firii* (în 1831). Unele puncte din programa politică a naţiunii româno-transilvănene, ca: punctul 4. Desfiinţarea breslelor şi a vămilor, punctul 14. « Generalizarea birurilor » sunt luate din teoria lui Adam Smith.

Mihail Kogălniceanu a mărturisit într'o şedinţă festivă a Academiei Române, cu patru decenii înainte, că contactul cu cercurile din jurul lui Stein şi Hardenberg — a luat idei pentru reformele sociale şi economice din România. Acele cercuri — din Prusia orientală — expuneau preceptele profesorului Kraus, care propaga cu toată convingerea teoriile lui Adam Smith.

Amintim cum un mesagiu al lui Vodă Cuza — în care se exprimau principiile de libertate economică — a fost obiect de discuţiuni şi aprobare entuziastă din partea Societăţii

---

[1]) Vezi: G. Bogdan-Duică, *Viaţa lui Simion Bărnuţiu*, Bucureşti, 1934, p. 91.

economiștilor francezi, care se arătau mai ortodocși decât fondatorul școalei liberale, fiind și urmașii dogmei Fiziocraților [1]).

Astăzi, după un veac și jumătate dela moartea lui Adam Smith, vieața economică se desfășoară cu totul în alte condițiuni. Sistemul liberal e atacat în teorie, iar practica politică s'a îndepărtat mai din vreme și din ce în ce mai mult de binefacerile liberei concurențe și a dreptului de proprietate individuală nețărmurit.

Astăzi, dacă Adam Smith ar trăi, ar apărea cu spiritul lui de observator pătrunzător al noilor situațiuni, așa cum s'a impus în vremea sa, un reformator social.

Epoca lui Adam Smith, adică a doua jumătate a veacului al XVIII-lea a inaugurat liberalismul economic. Acum, asistăm la agonia lui.

Epoca noastră este a naționalismului economic. Astăzi, Adam Smith ar fi pe linia lui John Maynard Keynes care a constatat sfârșitul lui « Laisser-faire, Laisser-passer », și mai mult decât pe vremea sa, ar admite rolurile multiple ale Statului.

Simțul său realist nu l-a dat pradă construcțiilor abstracte, când a examinat posibilitățile *politicei economice*. Doar cerea protecția industriei, pusă în slujba apărării naționale.

Trecând peste expunerea elementelor de economie pură, în sensul ordinei naturale, el nu se oprește să prețuiască pe Colbert și Cromwell, drept făuritori ai economiilor naționale.

Astăzi, Smith ar înțelege duhul vremei, care pune Națiunea în drepturile ei în raport cu individul și cu umanitatea.

Incadrarea individului în colectivitatea organizată, nu aduce neapărat anihilarea individualității. Afirmarea naționalismului în vieața economică nu înlătură, ci corectează legăturile între țări, în cadrul unei economii mondiale, așezată pe alte temelii, decât cele dictate de mărimea profitului.

* * *

[1]) E locul să arătăm că opera economică a lui Adam Smith, tradusă aproape în toate limbile culte — a apărut în traducere românească după original, însă necompletă, datorită d-lui Hallunga. Acum se pregătește traducerea întregei opere, încredințată D-nei Profesoare Zoe Gheț u. Ar fi un omagiu meritat, dacă traducerea ar putea fi terminată și dată tiparului în cursul acestui an.

Economicul cedează pasul politicului. In locul « primatului economicului asupra politicului » [1], — proclamat de școala clasică-liberală, — dreptul de vieață al Statelor naționale domină politica economică a zilelor noastre.

Dar exagerările neo-mercantilismului, ca și mistica colectivismului, ar oferi lui Adam Smith destul material pentru critici și rectificări îndreptățite, afirmând, astăzi, ca și atunci, cu alți termeni, apărarea muncii și mai mult respect pentru personalitatea omenească.

[1] Vezi: Louis Rougier, *Les Mystiques économiques*, p. 75, Paris, 1938.

ANEXA I-a

SCRIERILE LUI ADAM SMITH

1. *The Theory of Moral Sentiments*, London, 1759 (new ed. by Dugald Stewart 1853);

2. *Considerations Concerning the First Formation of Languages and the Different Genius of Original and Compounded Languages*, London, 1761 (ca anexă la a doua ediţie a operei de mai sus);

3. *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* (ed. I), London, 1776. A ediţie în 1799 comentată de Playfair.

Ediţia din 1805, comentată de David Buchman;

Ediţii comentate de:

Mac Culloch, Edinburgh, 1814; James E. Thorold Roggers, London, 1869; E. B. Bax, London, 1890; Edwin Cannan, London, 1904.

4. *Posthumous Essays*, published by Black and Hutton, London, 1795.

5. *Lectures on Justice, Police, Revenue and Arms* delivered in the University of Glasgow by Adam Smith, with an introduction and notes by Edwin Cannan-Oxford, 1896.

TRADUCERI

In limba franceză:

Abatele J. L. Blavet, 1781;
J. A. Roucher şi Condorcet. 1790;
Comte Germain Garnier, 1822;
Joseph Garnier, 1860.

In limba germană:

J. F. Schiller, Leipzig, 1776—1778;
Chr. Garve u. August Dürrien, Breslau, 1794—1998;
Stirner, Leipzig, 1845—1847;
C. W. Ascher, Stuttgart, 1861.
F. Stöpel, Berlin, 1878;
Löwenthal, Berlin, 1882;
Grünfeld, (cu o introducere de Waentig), 1908—1923.

Opera aceasta a mai fost tradusă în limbile: italiană, daneză, spaniolă şi rusă.

In limba română:

Hallunga, Al. *Avuția națiunilor*, (traducere necompletă), București, 1935.

BIBLIOGRAFIE

In limba engleză

a) *Lucrări apărute în Anglia*:

Baert, *Adam Smith and his inquiry into the wealth of nations*, London, 1858.
Bagehot, W. *Adam Smith as a person*, Fortnightly Review (new ser. XX, 1876, pp. 18—41).
Bonar, J. *A catalogue of the library of Adam Smith*, Edinburgh, 1894.
— *Philosophy and Political Economy*, London, 1893.
— *Current Topies*, « Economic Journal », 1934, p. 399.
Burton, J. H. *Life and Correspondence of David Hume*, Edinburgh, 1846.
Cannan, Edwin, *Adam Smith as an Economist*, « Economia », vol. VI, 1926, Lectures on Justice, Police, Revenue and Arms delivered in the University of Glasgow by Adam Smith, Oxford, 1896.
Farrer, *Adam Smith*, London, 1881.
Fay, C. H. *Adam Smith and the Dinamic State*, « Economic Journal », vol. 40, 1930.
Fletcher, F. T. H. *Influence of Montesquieu on English Political Economy*, « Economic History », vol. III, nr. 9, Ianuarie 1934, pp. 77—92.
Haldane, R. B. *Life of Adam Smith*, London, 1887.
Hirst, *Adam Smith*, London, 1904.
Leslie, C. *The political Economy of Adam Smith*, Essays in political and Moral Philosophy, London, 1879.
Keynes, J. M. *Adam Smith as Student and Professor*, « Economic History », Februarie 1938, vol. III, nr. 13, p. 33.
Mac Culloch, J. R. *Sketch of the Life and Writings of Adam Smith*, Edinburgh, 1853.
Rae, John, *Life of Adam Smith*, London, 1895.
Scott, W. R. *The Commemoration of Adam Smith at Glasgow*, « Economic Journal », Septemvrie 1938, nr. 191, p. 571.
— *Adam Smith as Student and Professor*, with unpublished documents and correspondence. Glasgow, 1937.
Stewart, D. *Accounts of the life and writings of Adam Smith*, essays on philosophical subjects, London, 1799.
— *Biographical memoirs*, Edinburgh, 1811.
— *The collected works*, vol. X, Edinburgh, 1858.

S c o t t, W. R. *A Manuscript Criticism of the « Wealth of Nations »*, Economic History », vol. III, nr. 3, Februarie 1938.

b) *Lucrări apărute în Statele Unite ale Americei*:

C l a r k, M a u r i c e J o h n, *Adam Smith*, Encyclopaedia of the Social Sciences, pp. 112, vol. 14.

S m a l l, A. W. *Adam Smith and Modern Sociology*, Chicago, 1907.

M o r r o w, G l e n n R. *The ethical and economic theories of Adam Smith*, Cornell University, Studies in Philosophy, nr. 13, New-York, 1923.

« A d a m S m i t h 1776—1926 », *Lectures to commemorate the Sesquicentennial of the Publication of the Wealth of Nations*, Chicago, 1928.

In limba franceză:

A n y s a u t, *L'état progressif et l'état stationnaire de la richesse chez Adam Smith* et J. St. Mill, Paris, 1907.

D e l a t o u r, A. *Adam Smith*, sa vie, ses travaux, ses doctrines, Paris, 1885.

B l a n q u i, *Histoire de l'économie politique en Europe depuis les anciens jusqu'à nos jours*, vol. II, Paris, 1860.

D e n i s, H. *Histoire des systèmes économiques et sociaux*, vol. I, pp. 202—351. Paris, 1904.

L a v e r g n e, L. d e, *Adam Smith*, « Revue des deux Mondes », 2 per. vol. 24, 1859, pp. 893—929.

In limba germană:

A m m o n, A l f r e d, *Adam Smith und die Grundprobleme der Nationalökonomie* (Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaften, vol. LXXX, 1925—1926).

B r a u n, *Die religiösen und sittlichen Anschauungen von Adam Smith*, (Theol. Studien u. Kritiken, Jahrg. 51, 1878, s. 254).

B r i e f s, G. *Untersuchungen zur klassischen Nationalökonomie*, Jena, 1915.

C u n n i n g h a m, W. *Adam Smith und die Merkantilisten*, Zeitschrift f. Staatswissenschaft. Bd. XXXX, 1884, s. 41 ff.

F e i l b o g e n, S. *Smith und Hume* (Z. f. St. Bd. 46, 1890, s. 695 ff.).

— *James Stewart und Smith* (Z. f. St. Bd. 25, 1889, s. 218).

— *Smith und Turgot*. Ein Beitrag zur Geschichte und Theorie der Nationalökonomie, Wien, 1892.

H a s b a c h, W. *Die allgemeinen philosophischen Grundlagen der von François Quensay und Adam Smith begründeten politischen Oekonomie*, Leipzig, 1890.

— *Untersuchungen über Adam Smith und die Entwicklung der politischen Oekonomie*, Leipzig, 1891.

Held, A. *Adam Smith und Quetelet* (Jb. f. Nat. IX, 1867, s. 249 ff.).
Helferich, J. A. R. *Adam Smith und sein Werk über die Natur und die Ursachen des Reichtums der Völker* (Z. f. St. Bd. 33, 1878, s. 277).
Huth, H. *Soziale und individualistische Auffassung im 18. Jahrhundert* vornemlich bei Adam Smith und A. Ferguson, Leipzig, 1907.
Inama-Sternegg, K. Th. v. *Adam Smith und die Bedeutung seines Wealth of Nations für die moderne Nationalökonomie*, Innsbruck, 1876.
— *Der Begriff des Reichtums bei Adam Smith*, Heidelberg, 1874.
— *Aus der Lebensgeschichte des Adam Smith*, in Untersuchungen zur Geschichte der Nationalökonomie, Heft, 1, Jena, 1887.
Jahn, Georg, *Adam Smith* in H. d. St. Bd. VII, s. 390 ff.
— *Adam Smith* Handwörterbuch der Staatswissenschaften, vol. 7, p. 490.
Jentsch, K. *Adam Smith, Leben und Lehre*, Berlin, 1905.
Leser, E. *Der Begriff des Reichtums bei Adam Smith*, Heidelberg, 1874.
Lifschitz, *A. Smith's Methode im Lichte der deutschen nationalökonomischen Literarur* des 19. Jahrhunderts, Bern, 1906.
Nasse, E. *Das 100-jährige Jübiläum der Schrift von Adam Smith über den Reichtum der Nationen*, Preuss. Jahrb. Bd. 38, 1876, s. 384 ff.
Neurath, W. *Adam Smith im Lichte der heutigen Sozialauffassung*, Wien, 1884.
Oncken, August, *Adam Smith in der Kulturgeschichte*, Wien, 1874.
— *Adam Smith und Immanuel Kant*, der Einklang und das Wechselverhältnis ihrer Lehren über Staat, Sitte und Wirtschaft, Leipzig, 1877.
— *Das Adam Smith Problem*, Z. f. Sozialwissenschaft, vol. I, 1898, s. 25—33.
Paszkowski, *Adam Smith als Moralphilosoph*, Diss. 1890.
Pütz, Theodor, *Wirtschaftslehre und Weltanschauung bei Adam Smith*, (München) Leipzig, 1932.
Roesler, *Ueber die Grundlehren der von Adam Smith begründeten Volkswirtschaftslehre*, Erlangen, 1867—1871.
Schubert, *Adam Smith Moralphilosophie*, Wundts philosophischen Studien, Bd. 6, Leipzig, 1891, s. 552—604.
Siew, *Die Arbeitgeber und die Arbeitnehmer im Lichte von Adam Smith* (Jb. f. Nat. Bd. XCIII, 1909, s. 372 ff.).
Skarzynski, v. *Adam Smith als Moralphilosoph und Schöpfer der Nationalökonomie*, Berlin, 1878.
Stöpel, T. *Adam Smith im Lichte der Gegenwart*, Berlin, 1878.
Walcker, *Adam Smith, der Begründer der modernen Nationalökonomie*, Leipzig, 1890.
Weiss, *Zu Smiths Wealth of Nations* (Z. f. St. Bd. 33, 1877, s. 271).
Zeyss, Richard, *Adam Smith und der Eigennutz*, Tübingen, 1889.

Schröder, Paul Friedrich, *Wehrwirtschaftliches in Adam Smiths Werk über den Volkswohlstand* in « Schmollers », Jahrbuch, 1939. Drittes Heft pp. 1—16.

In limba română:

Lapedatu, Ion, *Adam Smith* (în revista « Luceafărul », Buda-Pesta, nr. 7, 8, 9, 10, 11, 12, 1902).
Răducanu, Ion, *Spiritul englez în științele economice* în « Viața Românească », 1934.
Iorga, N. *Necesitatea unei enciclopedii a științelor economice*, București, 1935.

ANEXA II-a

REFERINŢE LA ADAM SMITH

I. — P. S. AURELIAN

« Teoria domnitoare cum a fost visată de capul Şcoalei fiziocratice Quesnay şi elaborată de fondatorul Şcoalei engleze Adam Smith, nu ne poate servi de povăţuitoare pentru direcţiunea ce avem să dăm politicei noastre comerciale, căci dânsa, după cum se exprimă List, este preocupată exclusiv de cerinţele cosmopolite ale viitorului, de viitorul chiar cel mai depărtat ».

(*Cum se poate fonda industria în România*, 1881, p. 59).

* * *

«. . . după ce cartea lui Adam Smith asupra *Avuţiei Naţiunilor* îşi făcuse drumul, o sumă de economişti şi de oameni de Stat englezi, începură a propaga cu toată energia şi ardoarea de care sunt capabili aceia care simt că un pericol eminent le ameninţă ţara că a venit ţimpul ca statele Europei să renunţe la regimul protector; că toate barierele comerciale trebuesc desfiinţate; în fine că comerţul internaţional supus până aci regimului protector, să devie cu totul liber; mărfurile să poată intra dintr'o ţară într'alta fără a mai fi proprite cu taxe de importaţiune ». (*Industria română faţă de libertatea comerţului de importaţiune*, p. 80).

* * *

« Astfel dar, în urma ideilor lui Quesnay şi Smith economia politică care până aci fusese pentru oamenii de stat din toate ţările şi în special din Anglia şi Franţa, o ştiinţă care arăta cum se desvoltă avuţia naţională a fiecărui stat în parte, deveni o ştiinţă umanitară. Oamenii care începură să o cultive, luând pe Smith de model, uitară că existau naţiuni; că naţiunile au interese diverse; avură şi au până astăzi în vedere lumea întreagă, umanitatea ». (*Ibidem*, pp. 80—81).

* * *

« Nimeni nu se poate îndoi despre bunele intenţiuni ale unor oameni însemnaţi ca Smith; nimeni nu contestă că lumea se îndrumează treptat către libertatea comercială, către relaţiuni ca să zicem, aşa frăţeşti între

popoare; că viitorul va produce o confederaţiune universală de popoare procedând în pace; ceea ce însă ne permitem a crede împreună cu alţi oameni celebri şi între alţii cu ilustrul economist List, este că în momentul de faţă toată lumea nu este încă gata ca să aplice asemenea teorii;... ». (*Ibidem*, p. 81).

II. — IOAN STRAT

« Astăzi încă se văd industrii reglementate, industrii unde concurenţa este înlăturată prin monopolul a câţiva indivizi, industrii unde preţul productelor este tarifat de guvern, etc., etc., şi cu toate aceste au trecut nouăzeci de ani de când Adam Smith a scris nemuritorul său op, « Asupra naturei şi cauzelor bogăţiei naţiunilor » şi acei cari menţin încă aceste bariere puse activităţii omeneşti cred că fac un mare bine societăţii! ». (*Economia Politică*, 1870, pp. 11—12).

* * *

« In 1776 Adam Smith publică opul său Wealth of Nations: dacă vom considera rezultatele finale ale acestui op, este probabil că această carte este cea mai importantă care s'a scris vreodinioară, şi, fără îndoială, ea este cel mai preţios contingent ce s'a adus pentru stabilirea acelor principii cari formează baza necesară a oricărui guvern. In acest mare op, vechea teorie protecţionistă, fu sfărâmată cu desăvârşire; doctrina balanţei importaţiunelor fu nu numai atacată, dar şi falşitatea ei demonstrată; în fine se dărâmară prin o singură lovitură toate nenumăratele absurdităţi cari se acumulase de secoli! ». (*Ibidem*, pp. 29—30).

* * *

« Dacă *Bogăţia Naţiunilor* ar fi apărut într'o epocă anterioară această carte ar fi avut soarta opurilor mari a lui Stafford şi a lui Serra; şi cu toate că principiile ce desvolta Smith ar fi excitat atenţiunea oamenilor cu gândiri speculative, ele cu toate acestea nu ar fi produs, după toată probabilitatea, niciun efect asupra oamenilor de stat practici, sau, în tot cazul, nu ar fi avut decât o influenţă indirectă şi precarie. Dar împrăştierea luminelor fusese atât de abundentă pretutindenea că chiar legislatorii noştri ordinari erau oarecum pregătiţi a primi aceste mari adevăruri pe cari, în o epocă anterioară, ei le-ar fi tratat cu dispreţ ca pe nişte inovaţiuni futile. Din această stare de lucruri a rezultat că doctrinele lui Adam Smith pătrunseră în curând până în camera comunelor; adoptate de câţiva membri influenţi, aceste revelaţiuni noui fură ascultate cu mirare de către această mare adunare care îşi forma opiniunile sale mai cu osebire după acea ce se numia înţelepciunea străbunilor, şi cari era foarte puţin dispusă a crede ca modernii să poată descoperi ceva care să nu fi fost cunoscut de străbunii noştri. Dar în zadar asemenea oameni se scoală pentru a rezista presiunii ştiinţei care merge înainte.

Nu este niciun singur adevăr mare care odată găsit, să fi fost pe urmă pierdut; și nu este nicio descoperire importantă care să nu fi triumfat până în sfârșit de toate obstacolele. Astfel cea mai mare parte din membrii ambelor camere se luptară în zadar în contra principiilor libertății comerțului, astfel precum o expunea Adam Smith, și în contra tuturor consecințelor cari decurg din ea. An cu an marele adevăr făcu drumul său, înaintând totdeauna, nedând niciodată înapoi. Câțiva oameni de talent dezertară din rândurile majorității, membri de cei ordinari îi urmară; pe urmă majoritatea deveni minoritate, și în fine chiar această minoritate începu a se disolva; astăzi, optzeci de ani după apariţiunea *Bogăției Națiunilor* a lui Smith, nu este niciun om cât de puțin instruit căruia să nu-i fie rușine de a susține niște opiniuni cari, înaintea epocii lui Adam Smith, erau generalmente primite ». (*Ibidem*, pp. 30—31).

* * *

« Astfel putem zice vorbind de Adam Smith cu drept cuvânt, și fără teamă de a fi contraziși, că acest singur Scoțian a contribuit mai mult prin publicațiunea unui singur op la fericirea omenirii, decât au știut face talentele întrunite a tuturor oamenilor de stat și a tuturor legislatorilor al căror suvenir autentic ne-a fost conservat de istorie ».

(*Ibidem*, p. 31).

* * *

« Astfel omul de stat, funcționarul public, medicul, profesorul, avocatul, artistul, clericul, formau după opiniunea lui Adam Smith o clasă cu totul improductivă, pentru că rezultatul activității lor nu este un obiect material, precum bunăoară masa ce o face un tâmplar, haina ce face un croitor, cartea ce tipărește un tipograf, etc. Aceasta este o eroare gravă în care a căzut chiar fundatorul Economiei Politice, acest om care în toate celelalte chestiuni a pus fundamentul principiilor celor drepte și adevărate ale științei și care eroare s'a rectificat în urmă de către economiștii moderni ». (*Ibidem*, pp. 63—64).

* * *

« Dela Adam Smith până astăzi toți adepții Economiei Politice sunt pătrunși de ideea că omul nu poate face un pas în sfera producțiunii fără capital, și că toată munca sa e sterilă când se află lipsită de acest auxiliar ». (*Ibidem*, p. 74).

* * *

« Cel întâi economist, care a observat fenomenul diviziunii muncii, și care a căutat să explice într'un mod științific care sunt cauzele care fac că divizând ocupațiunile în una și aceiași industrie, facultatea productivă a omului se mărește într'un grad prodigios, cel întâi, zic, care a examinat aceasta, e celebrul Adam Smith, economist englez, numit cu drept cuvânt părintele Economiei Politice. In cartea sa, intitulată:

« Cercetări asupra naturei și cauzelor bogățiilor națiunilor » care a devenit evanghelia tuturor economiștilor, începe prin un capitol asupra diviziunii muncii. Nu aş putea să descriu mai bine natura acestui fenomen decât cetind textul pasajele cele mai importante din acest capitol clasic.

Cele mai mari ameliorațiuni, zice Adam Smith, ce se fac în sforța productivă a muncii, și cea mai mare parte din dibăcia, iscusința și inteligența cu care munca este aplicată, le datorim îmi pare, diviziunii muncii. Să luăm un exemplu în o manufactură de cea mai mică importanță, unde însă diviziunea muncii s'a observat foarte des: o manufactură de bolduri.

Un om care n'ar fi deprins cu acest fel de muncă, nici învățat a se servi de instrumentele ce se întrebuințează, a cărora invențiune este iarăși un rezultat al diviziunii muncii, un asemenea muncitor, oricât de dibaciu să-l presupunem, ar putea de abia poate să facă un bold pe zi. Dar după cum e astăzi organizată această industrie, munca se împarte în o mulțime de operațiuni din care fiecare are un alt muncitor.

A face numai gămălia boldului este rezultatul a trei operațiuni distincte; în fine, munca importantă de a face un bold se împarte în numai puțin de optsprezece operațiuni distincte, din care fiecare cere un alt lucrător. Am văzut o mică manufactură de bolduri, continuă Smith, în care se aflau numai zece muncitori întrebuințați, astfel încât unul din ei era întrebuințat la două și trei operațiuni diverse.

Cu toate că fabrica era săracă, și instrumentele întrebuințate în rea stare, totuși când se puneau cu toată inima, acești zece muncitori făceau 48.000 de bolduri pe zi, adică fiecare din ei 4.800. Dacă acești zece muncitori ar fi lucrat fiecare în deosebi și dacă nu ar fi fost deprinși la acest fel de muncă, de sigur că nu ar fi putut face fiecare din ei nici măcar 20 de bolduri pe zi, adică ei cu toți nici a patru milea parte a boldurilor ce puteau face când munceau împreună.

Smith atribuia acest efect prodigios la trei cauze:

Intâia cauză. Spiritul și corpul ajung la o mare dibăcie în ocupațiunile simple și adeseori repetate. In multe fabricațiuni rapiditatea cu care sunt executate unele operațiuni întrec toată ideea ce și-ar putea face cineva despre dexteritatea omenească.

A doua cauză. Se evită pierderea de timp spre a trece dela o operațiune la alta, a schimba locul, pozițiunea și instrumentele. Atențiunea omului, mai întotdeauna trândavă de felul ei, nu e silită a se deştepta precum e de nevoie totdeauna când omul se apucă de un obiect nou.

A treia cauză. Separațiunea ocupațiunilor a fost cauza principală care a făcut să se descopere mai toate înlesnirile în industrie, fiindcă ocupațiunea fiecăruia fiind foarte simplă și necontenit repetată i-a dat timp să gândească prin ce chip s'ar putea înlocui brațele sale prin un motor neînsuflețit, și astfel s'au descoperit mașinile cele mai ingenioase ».

(*Ibidem*, pp. 116—118).

* * *

« Adam Smith a dat o clasificaţiune a capitalului care a fost reprodusă de cei mai mulţi economişti care i-au succes, şi de aceea cred că nu putem face mai bine decât să adoptăm şi noi această clasificaţiune. Voiu cita aşadar chiar cuvintele celebrului economist asupra chestiunii acesteia.

Smith împarte toate valorile acumulate ale unei ţări, cu alte cuvinte fondul general al societăţii în trei categorii: întâia categorie e aceea care cuprinde toate obiectele care servesc numai la întreţinerea oamenilor; a doua categorie e porţiunea aceea a capitalelor productive care operează fără a-şi schimba locul, şi a treia categorie e porţiunea aceea a capitalului productiv, care trece necontenit dintr'o mână într'alta şi pe care o numeşte el capital circulant în opoziţiune cu categoria a doua, pe care o numeşte capital fix.

Intâia porţiune, zice Smith, e rezervată consumaţiunii imediate şi nu aduce nici venit, nici profit. Ea se compune de alimente, de haine, de mobile, de casele care sunt locuite de proprietarii lor; căci din momentul când o casă începe a fi locuită de proprietarul său, ea încetează de a mai fi capital productiv ». Vedem din cuvintele acestea că Smith înţelegea prin porţiunea aceasta întâia a fondurilor sociale, aceea ce am numit noi capital în sensul general al cuvântului, adică toate valorile acumulate.

A doua porţiune a fondului general al societăţii, continuă Smith, e capitalul fix a cărui formă caracteristică e că aduce un venit sau profit fără a circula sau a schimba de stăpân.

Acest capital fix se compune din patru articole:

1. Toate maşinele şi instrumentele utile la fabricaţiunea productelor.

2. Toate zidirile care aduc un venit nu numai proprietarului care le închiriază, ci şi acelui care plăteşte chiria, precum dughene, magazii, zidiri pentru exploatarea rurală, etc.

3. Toate amelioraţiunile de pământ, adică tot ce s'au făcut spre a îngrăşa pământul, a scurge apa, şi a-i mări în fine puterea productivă.

4. Toate talentele utile ale membrilor societăţii. Vieaţa şi întreţinerea acelor ce le câştigă cer o cheltuială considerabilă în timpul educaţiunii lor, şi cheltuiala aceasta e un capital fix şi realizat oarecum în persoana lor.

A treia porţiune a fondului tuturor valorilor societăţii e capitalul circulant sau mobil, al cărui caracter distinctiv e că nu aduce niciun venit decât circulând din mână în mână şi schimbând de stăpân. Şi acest capital se compune din patru articole:

1. Moneta...

2. Lucrurile trebuitoare pentru hrana vieţii, precum carnea care se află la măcelar, pâinea care se află la brutar, grâul dela negustorul de grâne, etc., toate lucrurile dela a căror vânzare aşteaptă proprietarii lor un profit oarecare.

3. Materiile trebuitoare spre a face haine, mobile, edificii şi care stau încă în mâinele acelor ce le-au produs, spre a fi vândute şi întrebuinţate.

4. Lucrul care e gata şi care stă încă la neguţător sau la manufacturier în magazie aşteptând cumpărători.

Aşa dar vedem că Adam Smith în clasificaţiunea ce face, împarte capitalul productiv în două categorii; adică capitalul fix şi capitalul circulant, sau, precum am putut înţelege din exemplele citate de Adam Smith, capitalul care nu-şi schimbă locul, şi capitalul care umblă necontenit din mână în mână». (*Ibidem*, pp. 158—159).

* * *

«Un fapt demn de însemnat este că până acum Economia Politică nu s'a ocupat cu chestiunea proprietăţii într'un mod ştiinţific. Ea a plecat dela punctul de vedere că dreptul proprietăţii este un drept care s'a manifestat dela originea societăţilor şi asupra căruia nu mai încape nicio discuţiune. Toţi economiştii vechi au trecut asupra dreptului proprietăţii fără a-l atinge. Adam Smith de abia îl menţionează».

(*Ibidem*, p. 182).

* * *

«Asociaţiunea aceasta are însă şi un defect radical care a fost de mult observat de Adam Smith. Acest defect este că cultivatorul care este dator să cedeze jumătate din recoltă proprietarului, are să se ferească totdeauna de a adopta un gen de cultură care cere avansuri considerabile de capital fiindcă el, fiind silit a plăti proprietarului în natură, ar câştiga cu chipul acesta mult mai puţin decât când se dedă culturii celei mai ieftine». (*Ibidem*, p. 210).

* * *

«Mulţi economişti, şi Adam Smith în frunte, au zis că fundamentul valoarei este lucrul, munca omului, adică că cu cât un product a cerut mai multă muncă pentru a fi creiat, cu atât şi oamenii care doresc să-l aibă trebue să facă un mai mare sacrificiu spre a-l căpăta; cu alte cuvinte că valoarea unui lucru stă în proporţiunea directă cu munca acelui ce l-a produs. Munca e în adevăr originea valoarei; aceasta am zis-o şi noi dela început.

Unde nu se cere nicio osteneală pentru a satisface o trebuinţă, acolo nu e nici valoare; însă munca nu e nici de cum măsura valoarei. Am putea da dovezi că de multe ori un lucru care costă de două, de trei ori mai multă muncă de creiat decât altul, departe de a avea o valoare îndoit şi întreit mai mare după cum ar trebui dacă opiniunea lui Adam Smith ar fi adevărată, are o valoare mult mai mică decât cel din urmă. Un diamant poate costa mii de galbeni cu toate că munca ce şi-a dat acel ce l-a cioplit şi l-a lucrat e poate mai mică decât munca acelui ce a fabricat un fier de plug care se vinde cu câţiva lei. Iată dar că munca nu e nici decum măsura după care se fixează valoarea unui obiect».

(*Ibidem*, pp. 232—233).

* * *

«...sunt două feluri de capitaluri după distribuția celor mai mulți economiști, și mai ales a lui Adam Smith, adică capitalul fix și capitalul circulant». (*Ibidem*, p. 321).

* * *

« A venit pe urmă fundatorul științei Economiei politice Adam Smith. Opiniunea lui a fost că în munca pământului, natura lucrează alăturea cu omul, și că renta este prin urmare productul puterii pământului care cooperează cu omul». (*Ibidem*, p. 234).

* * *

« Fondul ideilor lui Ricardo este tot același ca și al lui Adam Smith. Ceea ce Smith numește puterea cooperativă a pământului, Ricardo o numește fecunditate naturală sau facultate primitivă. Noțiunea fundamentală este una și aceeași la amândoi. Diferența este numai în regulele puse înainte de Ricardo ca principii fixe după cari se naște și sporesc renta pământului». (*Ibidem*, p. 234).

* * *

« Indată însă ce un venit trece peste acest minimum judecat de legislator ca absolut necesar pentru întreținerea existenței unui om, el începe a plăti o dare guvernului, și cu cât cineva e mai bogat, cu atât trebue să plătească mai mult guvernului. Adam Smith, Montesquieu și J. B. Say sunt cu totul partizani ai taxelor progresive.

(*Ibidem*, p. 395).

* * *

« Adam Smith a statuat următoarele reguli ca fundamentale pentru toate impozitele, care reguli dela el încoace s'au adoptat de către toți economiștii, și au devenit oarecum clasice.

1. Taxa ce este de plătit trebue să fie fixată de înainte, precum și termenul, modul plății; în fine tot trebue să fie lămurit și cert atât pentru contribuabil cât și pentru orice altă persoană. Incertitudinea taxei autoriză insolența și favoriză corupțiunea unei clase de oameni care și fără aceasta este în destul de urîtă de popor.

2. Orice dare trebue plătită în momentul și în modul cel mai comod și mai avantajos pentru contribuabil.

Lucrul cel mai prudent este de a împărți plățile dării în porțiuni mici pe anul întreg, pentru a nu sili deodată pe contribuabil să facă sacrificii prea mari deodată.

3. Impozitele trebuesc strânse de către stat astfel încât cheltuelile percepțiunii să fie cât se poate mai mici, adică cât se poate mai puțini amploiați și cât se poate mai puține formalități». (*Ibidem*, p. 398).

III. — A. D. XENOPOL

« Dacă ne uităm însă nu la teoriile după care trebue să proceadă țările spre a ajunge cultivate, bogate și fericite ci la practica prin care

unele într'adevăr au ajuns a fi astfel, atunci lucru curios, vom găsi că niciuna — dar niciuna — nu au ajuns la o stare înfloritoare prin aplicarea teoriilor liber-schimbiste. Aceste teorii sunt într'adevăr cu totul noui; mulţi le datează dela Adam Smith din secolul trecut; dar în practică ele n'au pătruns decât dela 1825 încoace şi anume în Anglia întâi, mai apoi până la un punct oarecare în Franţa ».

(*Studii Economice*, pp. 35—36).

* * *

« Xenopol constată că Strat « se ţine în sistemul său întreg de şcoala Anglo-Franceză, de teoriile lui Adam Smith, J. B. Say, Ricardo, Malthus, Bastiat, etc. (Vezi « Convorbiri Literare », nr. 17 din 1 Noemvrie 1870, A. D. Xenopol, *Tractatul de Economie politică al d-lui Ioan Strat*) ».

(Eugen Demetrescu, *Influenţa Şcoalei Economice Liberale în România în veacul al XIX-lea*, p. 121, nota 7).

* * *

«... o apologie a şcoalei liberului schimb, şi anume a economiştilor: Smith, Ricardo, Mill Mac Culoch, Say, Dunoyer, Wolowschi, în « Monitorul Oficial », nr. 54/1860 ». (*Ibidem*, p. 141, nota 45).

IV. — MARŢIAN

« De unde provine că toţi scriitorii asupra acestei teme, neuniţi în numirea acestei ştiinţe, unii o numesc economia politică, alţii economia socială, alţii, « Théorie de la richesse » ş. a. m.; — chiar şi Adam Smith o numi în faimosul său op: « Wealth of nations »? — şi totuşi toţi avură drept de a face aşa? Negreşit de acolo, că ştiinţa fiind nouă, materiile ei neordinate în sistema consecuentă, ea pertractează atâtea obiecte diferite, cât nefiind o linie de demarcare între cele ce sunt sociale abstracte, politice în raport cu statul, naţionale în raport cu naţiunea, — oricare din aceste numiri ei este convenientă ». (*Economia Socială*, p. 26).

* * *

« Această despărţire între teoria economiei sociale şi administrare, nu au susţinut-o următorii scriitori, — ba A. Smith însuşi, le-a contopit amândouă, adăogându-le şi ştiinţa financiară în faimosul său op ».

(*Ibidem*, p. 29).

* * *

« Sistema protecţională are mulţi inamici neîmpăcaţi, între cei mai iluştri economişti moderni precum Adam Smith, Say, Blanqui, ş. a. Dumnealor au cause proprii, dar istoria şi argumentele doctrinei le sunt în contra. Guvernele reflectează neîncetat asupra rezultatelor ce produc — somptuoasele institute duanarii, şi dacă nu ar pipăi foloasele lor,

(ce nu le pot recunoaşte oricine a trăit într'o societate industrioasă protejată), de mult le-ar fi substras sacrificiile ce le fac pentru menţinerea lor ». (*Ibidem*, pp. 46—47).

* * *

« Mercantilismul pentru importarea de bani este o rătăcire delaturată în pracsa. Protecţiunea însă, este o necesitate pentru toate statele unde presedia a se îngriji de înflorirea manufacturei şi fabricatelor interne. Englezului A. Smith îi era uşor de a declama în contra sistemei protecţionale, pentru că industria compatrioţilor săi nu avea frică pe atunci de concurenţa altora, ci aştepta numai ca să pice barierele duanarii pentru ca să inundeze continentul. El scuipa în farfuria altora, ca aceştia să nu mănânce, ci să-i rămână lui. Dar oare Englitera este mai nejaluză în privinţa acelor producte cu cari Englezii nu pot concurge cu alţii? ». (*Ibidem*, p. 48).

* * *

« Nu banii, nici industriile manufacturale, sau fabricatoare, nici agricultura, ci lucrul — este elementul producţiunii şi a înmulţirii averii.

Dela promulgarea acestui adevăr se datează noua eră a ştiinţei, autorul căreia fu Adam Smith, prin nemuritorul său op: « An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations » 1776, (adică: Cercetare asupra naturii şi cauzelor averei naţiunilor) ». (*Ibidem*, p. 56).

* * *

« Insemnătatea lucrului a fost recunoscută şi înaintea lui Adam Smith de către economiştii Conte Verri, Galliani, şi de filosofii Hobbes şi Locke, dar le-a trebuit un recomandat ca A. Smith spre a străbate la recunoaşterea popoarelor.

Tendinţele timpului nasc pe purtătorul lor, şi împrejurul acestuia se cristalizează desvoltarea lor. Lui A. Smith pe drept i se cuvine acest merit, căci el a desvoltat şi a lămurit ideile acestor tendinţe ».

(*Ibidem*, pp. 56—57).

* * *

« Până când Franţa se îngriji despre agricultura recomandată de fiziocraţi, Englitera impulsată şi mai mult de doctrina lui A. Smith, s'a pus pe industria şi comerţul cu cele trebuincioase lumei ».

(*Ibidem*, p. 58).

* * *

« Dacă privim la enorma consecinţă a principiului pronunţat de profesorul ştiinţei morale la Universitatea din Glasgow (A. Smith), nu ne putem reţine de a nu afirma cu o certitudine oareşicare, că acel principiu este abstracţiunea ultimă din adânca contemplaţiune a lumei, care trebue să aibă toţi renumiţii economişti, dar care născându-se de

astădată în capul acestui moralist, a vrut să o demonstreze prin tractarea intereselor materiale. Va veni poate timpul în care opul lui se va privi ca un op filosofic despre individualitate şi valoarea ei — mai mult, decât ca op curat economic ». (*Ibidem*, p. 59).

* * *

« După ce A. Smith nimici sistemele precedente prin şiboletul « lucrului », ne învaţă importanţa împărţirii lui, ca o condiţiune spre mai marea desvoltare a calităţii productive, care cu atât mai abundent rezultat va avea cu cât va fi mai specificată, — şi că lucrul trebue să fie liber, ca să poată vinde şi cumpăra unde îi vine mai ieftin (principiu mai mult combătut); — precum văzurăm din Literatură — ştiinţa s'a generalizat cu repeziciune admirabilă ». (*Ibidem*, pp. 62—63).

* * *

« Le Marquis G. Garnier: Recherches sur la nature et les causes de la richesse de nations. Paris edit. nouă 1882. (Această este traducerea opului A. Smith, însă cu note originale, şi tendinţa de a uni sistema fisiocratică cu cea industrială ». (*Ibidem*, pp. 63—63).

* * *

« Dela rezultatul ultim se datează considerarea monetei din punct de vedere a funcţiunei ei, şi din acest timp a doua epocă a ştiinţei monetare. Cercetarea modului funcţiunii banilor în comerţ a măsurat ordinei monetare, este caracteristica opurilor acestei epoci. Lipsea însă distingerea între valoare, bani, monetă şi preţ. A. Smith demonstra evident că banii nu funcţionează numai în comerţ, şi că ei sunt condiţiunea fără care nu se poate efectua împărţirea lucrului ce a dat sborul industriei moderne ». (*Ibidem*, p. 105).

V. — ION GHICA

« Ceea ce a deşteptat mai mult spiritele în privinţa sistemului vamal şi a dovedit până la evidenţă teoria libertăţii susţinută de părinţii ştiinţei economice: de Adam Smith, de Say, de Ricardo, de Bastiat, de Cobden şi de urmaşii lor, a fost mai întâiu unitatea vamală germană, Zollverein, care a suprimat mai toate vămile dela un Stat german la altul, mărginind vama la periferia în care se cuprind toate statele intrate în unirea vamală ».

(Eugen Demetrescu, *op. cit.*, p. 76, « Conv. Ec. », pp. 27—28).

* * *

«... « şcoala lui Adam Smith, aceea a liberului schimb nu exclude », ca mijloc de ameliorare şi propăşire pentru aceste clase muncitoare, « asociaţiunea lucrătorilor şi participarea lor la beneficiile producţiunii ».

(E. Dem. *op. cit.*, p. 88).

* * *

« In povestirea unui vis, în care Ion Ghica — călătorind — este aruncat « pe o stâncă », într'o țară veselă și înflorită », dar economicește înapoiată — se ascunde o șarjă anti-protecționistă, în care se ironizează « tariful autonom și convențional ». Se biciuiește biruocrația, politicianismul, gazetăria retorică și limbuția, întreținute de politica progresistă liberală. In acea țară, Ion Ghica a văzut « pe stradă, mulțime de băieți, alergând cu noutățile zilei la subțioară și strigând: Retrogradul progresist! Autoritarul liberal! Cosmopolitul patriot!, etc. ».

Ironizează o imaginată « logomachie » liberalo-protecționistă prin care « într'o cafenea » se atacau « ideile ruginite ale economiștilor vechi și noi, Say și Adam Smith și ale școalei din Manchester cu Cobden, Gladstone și John Bright » cari erau calificați ca « niște cosmopoliți lipsiți de patriotism, vânduți străinului »...».

(E u g. D e m., *op. cit.*, p. 101, nota 63).

* * *

VI. — ION I. LĂPĔDATU

La sfârșitul studiului său despre economistul englez, — afirmă:

« Dar oricâte ar fi greșelile lui Smith, valoarea operei sale e incontestabilă; s'ar putea scrie volume întregi despre părțile excelente ale cercetărilor sale. Meritul cel mai mare al lui Smith e că a accentuat libertatea pe terenul economic și că direcția care a propovăduit această libertate a adus-o la izbândă. El s'a făcut întemeietorul principiului libertății individuale.

Cu acestea se poate adeveri, că Smith e întemeietorul Economiei politice moderne. Aceea ce a creiat el a dus lumea la un nou mod de cugetare. Acest adevăr e azi recunoscut de toată lumea învățaților.

(« *Luceafărul* », nr. 19, p. 194, anul 1902).

* * *

VII. — A. C. CUZA

« *Despre Poporație. Statistica, Teoria și Politica ei* ». Iași 1899.

«...Principiul greșit de sistematizare...s'a introdus în știință, mai cu deosebire dela *Adam Smith*, greșeală care se oglindește și în nenumăratele *definiții* ale economiei politice ».

(*Despre Poporație*, *Statistica*, *Teoria și Politica ei*, Iași 1899, în prefață p. XVI).

* * *

« Pe când, în adevăr, Adam Smith vorbește despre poporație în mod incidental, în capitolul despre salare, arătând că cererea regulează producerea oamenilor, precum o face pentru oricare altă *marfă* ».

(*Ibidem*, p. 20).

* * *

«...Confuziunea [1]) merge atât de departe, încât Adam Smith şi Ricardo numesc *salar natural*, minimul cu care muncitorul mai poate să trăiască, pe când, dacă nedreptatea nu-i în natura lucrurilor, ar trebui ca întreg produsul muncei să fie salarul firesc al muncitorului !».

(*Ibidem*, p. 295).

* * *

« Expunând sistemul lui Adam Smith, *Sismondi* arată cari sunt ideile principale care-l despart de ilustrul întemeietor al economiei politice moderne:

« Eu recunosc împreună cu *Adam Smith* « zice el », că *munca* este singurul izvor al avuţiei şi că economia este singurul mijloc pentru a o păstra; dar adaog că satisfacerea trebuinţelor este singurul scop al acestei acumulări şi că nu există creştere a avuţiei naţionale decât atunci când cresc şi mulţămirile acelei naţiuni.

« Adam Smith considerând numai avuţia şi văzând că toţi acei cari o posedă au interes să o sporească, au ajuns la concluzia că nu se poate înlesni mai bine sporirea ei, decât lăsând societatea în liberul exerciţiu al tuturor intereselor individuale. El a spus guvernului: « Suma avuţiilor private alcătuesc avuţia naţională; nu există om avut care să nu caute să fie încă şi mai avut; lăsaţi-l în pace; el va îmbogăţi naţiunea, îmbogăţindu-se pe sine ». (*Ibidem*, p. 165).

* * *

« Pe când Adam Smith şi şcoala lui consideră avuţia în mod abstract, fără nici-o legătură cu oamenii chemaţi să se folosească de dânsa, respingând intervenţia Statului, Sismondi consideră avuţia în raport cu poporaţia şi afirmă că guvernul a fost instituit pentru a apăra cu puterile tuturor pe fiecare în contra atingerilor oricui şi să opună interesul public tuturor intereselor private ». (*Ibidem*, p. 165).

* * *

« Se vede dar zice Dühring, că Malthus nu pleca în mod serios nici măcar dela economia politică a lui Adam Smith. El se mărginea la concepţiunile mai primitive cari consideră numai fertilitatea pământului şi nu văd în muncă izvorul avuţiilor.

« Malthus nu a înţeles pe Adam Smith ». (*Ibidem*, p. 276).

---

[1]) E vorba de « cele trei izvoare de venit ».

ÎNCERCĂRI AUSTRIECE DE ANEXIUNE A ȚĂRILOR NOASTRE

DE

N. IORGA
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în ședința publică dela 12 Aprilie 1940

In 1938 un cercetător care a făcut studii și în Arhivele din Franța, d-l Alexandru Grigorovici, a publicat, în *Revista Istorică* a mea, un studiu asupra crizei orientale, «Criza orientală în 1783 și politica Franței», care reprezintă fără îndoială o contribuție importantă cu privire la atitudinea Austriei în chestiunea orientală și la legăturile pe care, cum se va vedea de multe ori, ea a fost silită să le caute și în Franța și, adaug: fără niciun fel de onestitate și loialitate, înțelegând să întrebuințeze pentru scopurile sale exclusive influența mai mare sau mai mică pe care putea s'o aibă această Putere la Constantinopol.

Studiul se sprijină pe lucrări cunoscute în acest domeniu: *Politica Orientală a Rusiei* a lui Übersberger, cartea lui Paul Mitrofanov despre *Iosif al II-lea*, lucrare veche, dar întrebuințabilă și acum, a lui A. Beer, *Politica Orientală a Austriei dela 1774* (1883), pe o altă lucrare a lui Beer, despre Iosif al II-lea, și, afară de lucrările de un caracter general privitoare la una sau alta din Puterile în conflict, la care este de adăugit pe alături și a Rusului Traschiewsky despre *Franța și Germania supt Lodovic al XVI-lea*, o parte numai din publicațiile, așa de numeroase, ale lui Von Arneth, care, precum se știe, a dat pe rând corespondența Mariei-Teresa cu fiica ei, Maria-Antoinetta,

regina Franței, corespondența între Iosif al II-lea și Ecaterina a Rusiei, corespondența Mariei-Antoinetta cu fratele ei Iosif al II-lea, corespondența aceluiași Iosif al II-lea cu fratele și viitorul lui urmaș, Leopold de Toscana. Cercetătorul bucovinean n'a avut la îndemână însă cartea, care se pare că a devenit rară, tot a lui Von Arneth, care, ca « director al Arhivelor Casei, Curții și Statului austriac », avea voie nu numai de a cerceta toate actele cuprinse în aceste bogate arhive vieneze, dar de a le da și întrebuințarea pe care o credea de cuviință, și a profesorului dela Universitatea din Lille, Jules Flammermont, cuprinzând *Corespondența secretă a Contelui de Mercy-Argenteau cu Împăratul Iosif al II-lea și Prințul de Kaunitz* (2 volume, Paris, 1891).

Se întâmplă însă că tocmai această corespondență cuprinde ce poate fi mai interesant pentru încercarea dela 1783 și pentru tot ce a urmat pe urmă în această osteneală de a capta pentru interesele austriace înrâurirea pe lângă Imperiul Otoman a Curții franceze.

De aceea mi se pare necesar să înfățișez, mergând până și la unele amănunte, această acțiune, pe care o voiu începe încă dela cele dintâi tentative făcute în secolul al XVIII-lea, pentru a învedera încă odată toată slăbiciunea și falsitatea din care, de-a-lungul timpului, a fost alcătuită această mizerabilă politică.

I.

Se știe bine care au fost legăturile, timp de două sau trei secole, ale Franței regale cu Turcia Sultanului. In lupta continuă dintre Casa de Franța și cea de Habsburg, diplomația lui Ludovic al XIV-lea a crezut necesar să întrețină relațiile cele mai strânse cu Constantinopolul, și de aici un șir întreg de acțiuni care au făcut ca interesele franceze să aibă o repercusiune asupra problemei ungurești, prin sprjinirea lui Emeric Tököly, pretendent nu numai la stăpânirea Ardealului, dar la Coroana Ungariei, și asupra activității politice, așa de prudentă și așa de amenințată, dela un capăt

până la altul, a lui Constantin Brâncoveanu și a vecinilor săi din Moldova.

Se crease în felul acesta o tradiție, care a fost continuată firește și în secolul al XVIII-lea, Franța având satisfacția de a contribui, după acea înfrângere a politicii sale care a fost pacea dela Carlovăț între Turci și Imperiali, și după a doua înfrângere, prin noul tratat, lărgindu-se și mai mult stăpânirea Habsburgilor în Orient, acela dela Pojarevaci (Passarowitz), la pacea dela Belgrad, prin care, mulțumită intervenției ambasadorului francez De Villeneuve, Monarhia habsburgică a fost silită să restitue cele cinci județe oltene și acea stăpânire a Serbiei-de-Nord care deschidea drumul către Bosnia și de aici mai departe, prin Salonic, către apele libere ale Mării Egee și Mării Mediterane.

Firește că, după pacea aceasta dela 1739, din care diplomații francezi puteau să-și facă un merit așa de mare, nu era cu putință să se clintească Franța dela o atitudine care rămăsese acum permanentă: pe când Englezii țineau la o integritate a Turciei, pe care au afirmat-o din ce în ce mai mult, din cauza intereselor lor de comerț, Franța, pentru motive de prestigiu, dar mai ales pentru a împiedeca acea creștere a Casei de Habsburg de care se temuse totdeauna, se simția obligată să mențină o alianță ce făcea parte din tradițiile cele mai sigure ale Regatului francez.

Dar, în acțiunea ei, stăpânită de lăcomie, dar nu și însuflețită de energia prin care se realizează lucrurile importante, Monarhia austriacă s'a gândit nu odată la folosul pe care l-ar putea trage din acele legături cu Franța, care, în timpul celui de al doilea războiu silesic, deveniseră așa de strânse, după marele salt dela alianța prusiană contra Austriei în momentul suirii pe tron a Mariei-Teresa, cu însuși Frederic al II-lea, pe linia vechiului antagonism cu Habsburgii în secolul al XVI-lea și al XVII-lea, la alianța cu Împărăteasa-Regină.

Bogata colecție de scrisori a lui von Arneth și Flammermont, prea puțin întrebuințată până acum supt raportul care ne interesează, dă în această privință, înaintea anului

1783, o mulțime de lămuriri dintre cele mai importante, și anume cele mai vechi se găsesc nu în cuprinsul însăși al publicației, ci în apendicele la corespondența principală a lui Mercy-Argenteau. El pornește încă din momentul stabilirii lui Mercy la Paris, în ultimii ani ai lui Ludovic al XV-lea, când situația era întru câtva deosebită, și merge peste acea căsătorie a moștenitorului tronului, viitorul Ludovic al XVI-lea, cu Maria-Antoinetta, căsătorie prin care raporturile de odinioară au fost amestecate cu intervenții repetate pe lângă regină, silind-o, până la compromitere, să se amestece în interesele de Stat, pentru a servi, în același timp, și interesele Franței, de care se simțea firește legată, dar și ale Austriei, de unde veni până la o astfel de măsură pentru cele din urmă, încât situația ei politică față de Curte și de opinia publică franceză a rămas pentru totdeauna sguduită.

Cel dintâi caz, într'adevăr curios, este oferta pe care a făcut-o, în 1770, Frederic al II-lea, inimicul statornic al Mariei-Teresa și al fiului ei, de a mijloci o pace a Rușilor cu Turcii, care ar fi negociată în același timp și de Austria. Ecaterina a II-a se grăbise să răspundă că ea ar dori ca în această mediație să fie amestecată și Anglia, dar nici într'un caz Franța. Austria se arată, — prin acel ministru hotărîtor, Kaunitz, al cărui rol, foarte personal, totdeauna pe lângă intențiile Suveranei sau Suveranului, ba chiar împotriva acestor intenții, a fost așa de important, cum vom încerca să-l schițăm, — gata *să convingă* pe Francezi ca această omisiune a lor, așa de nepotrivită cu o lungă și glorioasă tradiție, să fie acceptată la Versailles [1]).

Diplomația franceză era așa de puțin informată în acest moment, încât, la 1773, ea dădea crezare unui raport al numitului Durand, care scrie ducelui de Aiguillon că, la 27 Februarie, « prințul de Lobkovitz » (ministru al Austriei la Petersburg) « ar fi iscălit cu miniștrii Curții din Petersburg un tratat care cuprinde în substanță: că, în caz când Turcii nu primesc condițiile de pace care au fost propuse, Rușii

[1]) Vol. II, p. 377, nota 1.

ar trece Dunărea și ar merge către Constantinopol, că Împărăteasa-Regină ar da muniții, aprovizionări și celelalte ajutoare prin a treia mână, socotită negustorească, și care, prin contract simulat, ar putea să justifice această conduită », totul fiind fără cunoștința regelui Prusiei [1]).

In negociațiile privitoare la încheierea păcii dela 1774 Franța n'a avut rolul care-i revenia din cauza serviciilor pe care le adusese Imperiului Otoman. Negociatorii dela Focșani lucrară, prin urmare, fără să țină samă de prestigiul frances, care firește că a trebuit să scadă prin această înlăturare. Când după aceea s'a prezintat chestiunea Bucovinei, în care Franța ar fi putut să aibă un oarecare rol și Turcii se așteptau să fie sprijiniți de vechii prieteni, așteptările lor au fost cu desăvârșire înșelate, trista politică dela sfârșitul Domniei lui Ludovic al XV-lea, cu un rege care-și avea legăturile sale diplomatice și scopurile sale politice deosebite de ale miniștrilor săi, fiind principalul motiv al acestei noi scăderi de situație, care era menită să se prelungească prin înseși evenimentele dela 1783 [1]).

Viena, supt conducerea statornică a ambiției intrigante a lui Kaunitz, se credea așa de sigură de dânsa, încât la 1777, doi ani după încheierea convenției care-i asigura stăpânirea Moldovei-de-Nord, din care a făcut o Bucovină, credea că Franța ar trebui, « și ar fi în stare a face ceva », pentru Turci, cari ar fi putut să fie atacați din nou atunci de Rusia. Se înțelege care erau motivele: în concurența care se deschisese între cele două Puteri moștenitoare ale stăpânirii creștine în Orient, una catolică, cealaltă ortodoxă, Monarhia apuseană se temea că rivala sa, Monarhia răsăriteană, să nu-i treacă prea mult înainte. Instrucțiile date de Kaunitz lui Mercy la 27 Mai 1777 cuprind un pasagiu care este fără îndoială deosebit de interesant.

Vorbind către de Breteuil, ministrul Franciei la Viena, cancelarul austriac îi desvăluia de ce natură sunt multiplele

---

[1]) *Ibid.* p. 417.

[2]) Pentru toate v. I o r g a, *Gesch. des osmanischen Reiches*, IV-V, și *Istoria Românilor*, VII—VIII.

« servicii » pe care Franța le-ar putea face Sultanului, lăsând ca ministrul francez să judece dacă «poate sau vrea să facă» această îndatorire mediatoare. « Dar, cum el stăruia totuși, i-am spus că, între altele, mi se părea că Franța, declarând public totdeauna că este prietena și aliata Porții, ar putea, în felul pe care l-ar crede mai convenabil, să reamintească aceste împrejurări Curții din Petersburg și, plecând de acolo, să facă a se arăta cât de mult ar dori ca pacea și buna înțelegere să se poată menținea între dânsa și Imperiul rus ». Și el adaugă cu finețǎ: « Și acest demers mi-a părut așa de natural, pe cât mi-ar părea de monstruos dacă ar veni dela noi, cari, foarte departe de a fi fost vreodată în astfel de legături cu Imperiul Otoman, l-am privit totdeauna, cum a făcut Europa întreagă, ca dușmanul natural al creștinătății și mai ales acela al Casei de Austria. » I s'a părut că De Vergennes, ministrul Afacerilor Străine al Franței, a înțeles lucrurile rău și, în felul obișnuit, mânios și iritat, care se întâlnește în toată corespondența lui, el dădea lui Mercy explicații asupra acestei atitudini, care i se părea o greșeală de tact a politicei franceze [1]).

II.

Venim acum la înseși împrejurările din 1783.

La 1780, Iosif al II-lea se întâlnise cu Ecaterina la Mohilău, pe Nistru, și aceasta trebuia să fie originea unor legături din ce în ce mai strânse cu Țarina, legături variabile după împrejurări și de o sinceritate cu totul relativă, care erau dominate de ideea că, de oare ce Rusia nu poate fi împiedecată totuși de a mări și realiza scopurile ei, Austria să nu rămână cel puțin cu mânile goale, asigurându-și cu toate acestea legăturile trebuitoare pentru ca, la întâmplare, să se poate pune un zăgaz poftelor nemărginite ale unei aliate, care, din partea ei, era așa de puțin sigură față de toată lumea și prin urmare și față de Monarhia austriacă.

[1]) P. 493, no. 292, și p. 495.

O scrisoare tipărită și de Wilhelm Oncken, în lucrarea sa *Despre epoca lui Frederic cel Mare*, arată, la 10 Septemvrie 1782, care era planul pe care-l formase Impărăteasa și pe care, după trecere de câteva luni de zile, cu ajutorul Tatarilor din partidul lui Șahin-Ghirai, socotiți ca prieteni și aliați ai Impărătesei, era să-l aducă la îndeplinire. El cuprindea: Crimeia, Cubanul, Tamanul, plus anumite stăpâniri din Arhipelag, rămânând ca țările noastre să se unească supt un prinț ortodox, cu voia, pentru Austria, de a-și lua, în afară de provincia balcanică pierdută la pacea dela Belgrad, Bosnia și Herțegovina vecine, ba chiar malul Mării Adriatice, pe care l-ar putea ceda, până în Istria, Veneția, dacă i s'ar restitui și ei ceea ce pierduse, de pe urma uzurpărilor războinice ale Turciei, în Cipru, în Creta și în Moreea, recâștigate la sfârșitul secolului al XVIII-lea ca să fie pierdute la pacea următoare. Dl. Grigorovici, menționând această scrisoare, adauge, după Mitrofanov, care ar fi fost intențiile, mai modeste, pe care Iosif al II-lea le-ar fi ridicat mai târziu și care constau în recăpătarea Olteniei și a primelor posesiuni balcanice, îndatorindu-se să dărâme Belgradul și Orșova [1]).

D-sa știe din cartea lui Beer despre *Iosif al II-lea, Leopold al II-lea și Kaunitz, Corespondența lor* (Viena, 1873), că i s'au dat instrucții lui Mercy pentru ca această chestiune a loviturii date de Ecaterina în Crimeia să fie adusă la cunoștința Franței, al cării asentiment trebue să fie neapărat dobândit, și se punea temeiu pe legăturile de alianță și pe influența Mariei-Antoinetta pentru ca acest asentiment, întru cât era socotit că poate fi câștigat, să capete o asigurare diplomatică.

Beer nu știa însă că încă din 1782 Iosif al II-lea se credea dator *să desmintă ceia ce spun Rușii despre « proiectele mele de cucerire contra Porții »* și *despre « un pretins tratat al mieu de împărțire cu Rusia în această privință »* [2]).

Dar, la sfârșitul acestui an, în Decemvrie, Iosif al II-lea revine, arătând lui Mercy că a trebuit să facă « declarația

[1]) *Revista Istorică*, 1938, p. 298.
[2]) Arneth-Flammermont, *o. c.*, I, p. 98.

comună cu Rusia în ce privește punctele în litigiu și care n'au fost observate lămurit la pacea dela Cainargi », cu privire la comerțul în apele răsăritene, dar mai ales la acțiunea de independență a partidului tătăresc în Crimeia și la anumite abuzuri pe care Imperialii le-ar fi făcut în țările noastre. I se părea că, dacă Turcii nu dau satisfacție în această privință, s'ar putea merge la un războiu, și în războiul acesta el caută să-și definească situația, asigurându-se și din partea Franței, care putea să fie un sprijin față de veșnicele intenții dușmănoase ale regelui Prusiei, pe care și Iosif l-a considerat totdeauna ca pe dușmanul permanent și ireconciliabil al intereselor sale.

Pentru a câștiga pe Francezi, Iosif, care simțea nevoia unei garanții față de Frederic, fiindcă acesta putea să pătrundă, spunea el, până « în inima Monarhiei sale », în afară de faptul că, dacă Franța ar fi în lagărul opus, posesiile belgice și italiene ar putea să fie năvălite de oștile francese și spaniole, adăuga, în instrucțiile către Mercy, că el a înștiințat pe Ecaterina că un concurs militar al lui nu poate să fie acordat decât numai « cu consimțirea și aprobarea Franței și luându-se măsuri eficace față de regele Prusiei » [1]). El oferă deci Francezilor *să participe la împărțirea Imperiului otoman*, care n'ar putea să se mențină decât puțină vreme. Știind că acel Ungur de origine slovacă, pe care Turcii l-au chemat la Constantinopol ca să li pregătească artileria și să li revadă fortificațiile, de Tott, fiu al unui refugiat al cauzei rakocziene în Franța, a fost trimes într'o misiune nedefinită în Egipt, el oferă Franței posesia Egiptului și printr'însa dominația asupra portului Suez, așa încât Monarhia franceză ar ajunge « stăpâna întregului comerț al Golfului Persic și al Indiilor mari, pe care l-ar face pe calea cea mai scurtă și mai asigurată, anume prin Mediterana » [2]).

Din partea lui, reprezintant permanent al propriei sale politici, divergentă, la câteva zile de distanță, Kaunitz vorbește în glumă de restabilirea lui Șahim-Ghirai, în ciuda ace-

[1]) Scrisoare din 13 Noemvrie 1783, publicată de Arneth, în *Corespondența lui Iosif cu Ecaterina*, p. 169.
[2]) P. 140.

leia pe care o numește « dame Catherine », arătând nesiguranța că Divanul din Constantinopol se va supune la celelalte puncte din declarația comună ruso-austriacă [1]. Cancelariul austriac era însă *cu toată hotărîrea împotriva planului celui mare al Impărătesei*, care ar ridica împotriva ei pe toată lumea: « Dar, în sfârșit, care este acest mare proiect? Ar fi, cum ministrul Maiestății Voastre », spune el lui Iosif al II-lea, « a bănuit altă dată: să ia Constantinopolul și să unească Imperiul de Orient cu Rusia? In acest caz ar fi mai puțin distrugerea Imperiului Otoman decât imensa creștere a Rusiei, care ar speria toate Puterile din Europa. Interesele Maiestății Voastre n'ar suferi de acest nou titlu adăugit la o nouă creștere? Ea cunoaște pretențiile Rusiei și tonul pe care are aerul să-l ia pretutindeni. Dacă ajunge să-și îndeplinească planul, nu va pune margeni ambițiile sale, și *Italia va putea să se creadă fericită dacă, pe urmă, Rusia nu se gândește să învie Exarhatul de Ravena* » [2].

Nu se poate să nu se mire cineva de viziunea clară a lui Kaunitz și de cunoștințile pe care arată să le fi avut, înainte de a fi cetit pe Gibbon, cu privire la Imperiul otoman.

Dar el urmează și mai departe în această scrisoare, de o așa mare importanță: « Oricât de întinsă ar putea să fie partea care ar veni Maiestății Voastre, va putea ea să fie pusă în paralelă cu creșterea de putere și influență în afacerile Europei pe care ar câștiga-o Rusia? Și, dacă, prin aranjarea definitivă, Statele Maiestății Voastre ar ajunge imediat vecine cu ale Rusiei, s'ar putea găsi ceva care să compenseze desavantagiul de a fi substituit un vecin ambițios și puternic unui vecin ca Turcul, a cărui slăbiciune și lene asigură odihna acestei vaste întinderi a hotarelor Maiestății Voastre » [3]? Și el nu uită să arăte că, în această situație, Rusia ar putea să se înțeleagă cu Prusia, căzând amândouă asupra Impărăției habsburgice.

---

[1] Pp. 142—3.
[2] Pp. 146—7.
[3] P. 148.

In ce privește negociațiile cu Franța, ministrul austriac era sigur că Ludovic al XVI-lea, așa cum este, nu va recurge decât la « micile mijloace » ca să ajute pe Turci [1]. El se teme că, între aceste mijloace, va fi și o înțelegere cu regele Prusiei. De alminteri, ar putea să fie ațâțate și Anglia și Spania, înaintea cărora s'ar vădi primejdia unei întrări a vaselor rusești în Mediterană, cum se întâmplase în cursul ultimului războiu. Și Anglia, după ultima experiență, ar putea să fie dispusă la aceasta. Chiar pacea care s'a încheiat între Franța și între Anglia ar fi fost determinată, înainte de toate, de perspectiva acestei pătrunderi a unei noi Puteri în apele Mării Mijlocii [2].

Intreaga opinie publică la Paris este, de altfel, împotriva acestei creșteri a Rușilor. Posibilitatea unui războiu făcut de Franța pentru a-i împiedeca să dărâme Imperiul otoman este și ea pusă înainte [3]. Intr'o conversație a lui Mercy cu de Vergennes în cursul acestei luni, ministrul francez mergea așa de departe în apărarea intereselor Sultanului, încât se rostea în aceste cuvinte amenințătoare: « Ea (Impărăteasa) se va gândi de două ori » (înainte de a declara războiu Turcilor), « căci nu poate să nu știe că nu există în Europa o singură Putere care să nu risce ultimul om și ultimul ban ca să împiedece ruina Imperiului otoman » [4].

In acest timp Iosif nu avea răspunsul dela Constantinopol ca să știe dacă Turcii cedează sau ba. El vine îndată, și Kaunitz îl socotește cuminte [5].

Din partea ei, Ecaterina se arată foarte mirată de îndoiala lui Iosif al II-lea, dela care aștepta o primire entusiastă a planului în care i se rezerva și lui o parte așa de importantă. O scrisoare tipărită de A r n e t h, aiurea, spune că planul acesta era deci « folositor, mare și demn de Cezar ». Răspunsul primit la Viena dela aceea care nu era încă aliata pentru realizarea « marelui plan », ci numai pentru smulgerea unor con-

[1] P. 147.
[2] Pp. 147—8.
[3] *Ibid.*
[4] P. 149, nota 1.
[5] Pp. 154, 157, 167.

cesii secundare dela Sultanul, este « acru » *(aigre)* [1]. Iosif al II-lea credea însă că și-a făcut toată datoria, împăcând « capra cu varza », și el își rezerva ca mai târziu să arăte, nu numai lui Vergennes, dar și reginei « condițiile împărțirii »; încredința lui Mercy toate actele negociației care se isprăvise. In sfârșit, Iosif însuși simțea o ușurare văzând că au scăzut « marile idei », « vastele proiecte » ale Ecaterinei » [2].

Dar în momentul acesta erau iarăși două politici: una a lui Iosif al II-lea, care, după definiția unui contemporan, avea toată îndrăzneala poftelor, dar nu și curajul necesar pentru a le aduce la îndeplinire, și alta a lui Kaunitz însuși, care, îndulcit cu luarea Bucovinei, ar fi fost dispus să meargă și mai departe, fiind în fond convins că Impărăția aceasta Otomană nu poate să dureze și prin urmare este greșit acel care, din anumite motive de prudență sau onestitate, s'ar expune să nu rămână cu nimic în mână, atunci când Rusia rivală ar lua cu ușurință partea cea mai importantă din succesiunea deschisă.

De această părere era și Mercy, care, îndată după aceasta, spune lui Vergennes că, dacă Rusia ia ceva, echilibrul european se deranjează și, prin urmare, este necesar să ia și ceilalți, ceea ce nu era altceva decât repetarea moralei împărțirii Poloniei. Iși poate închipui cineva care au fost sentimentele lui de Vergennes, acum îmbătrânit și foarte departe de anii aceia în care întreținea cu Madame d'Épinay o corespondență de o natură așa de secretă, încât ea a murit șoptind: « cheia, cheia », pentru ca o prietenă să meargă să distrugă aceste scrisori compromițătoare. Bătrânul, înspăimântat la ideia că se va ajunge la dărâmarea Imperiului Otoman și la o împărțire la care Franța nu putea să participe nici într'un chip, a doua zi după greul războiu cu Anglia și la începutul unei noi Domnii cu un rege slab, nedeslușit în ce privește linia pe care va merge, suferind și influența unei soții ce nu se putea desface din legăturile ei austriace, declară că mai bine ar muri decât să vadă că dispare Turcia așa cum este! Mercy însă, diabolic,

[1] P. 173.
[2] P. 174; vezi și Arneth, *o. c.*, pp. 178—19 X

insistă şi *oferă din nou Egiptul* [1]), ceea ce face ca ministrul francez să refuze cu horărîre şi cu despreţ anexarea acelora pe cari îi numeşte «des marabouts». Dacă Rusia ar creşte astfel, stăpânirea Dunării întregi, pe amândouă malurile, n'ar fi, după părerea lui, o compensaţie pentru Impărat [2]).

Negociaţiile continuă, în luna lui Iunie 1783, între Mercy şi Vergennes, în momentul când Ecaterina luase acum Crimeia şi făcea noi oferte lui Iosif. Vergennes, pus înaintea iremediabilului, se declară mulţumit că, măcar, ea a cerut numai Crimeia şi Tabanul şi că Iosif, din partea lui, nu-şi rezervă nimic. Dar Mercy nu înţelege în felul acesta, şi, de aceea, el obiectează că această atitudine este numai momentană, ca să i se răspundă că, în cazul unor astfel de proiecte, *Prusia va cere şi ea partea ei*, ceea ce era de ajuns ca să oprească pe diplomatul austriac, care continua să facă oferte faţă de Franţa [3]). Din partea lui, de Vergennes voia numai atât: să stea de vorbă cu Impăratul [4]), şi el asigura că din toate lucrurile acestea n'a ştiut nimic [5]), strecurând că este sigur de ce vrea Iosif, adecă *o compensaţie în ţările noastre* [6]), refuzând să spună mai mult. Crezând că trebue să recurgă la mijloace mai energice, neobositul reprezintant al lui Iosif al II-lea la Paris declară atunci că, dacă nu este cu putinţă să se ajungă la o înţelegere cu Franţa, atunci fireşte *Iosif va ţinea samă numai de interesele sale.*

Mercy nu ştia însă că, încă din luna Ianuarie, în Consiliul de Miniştri, Vergennes declarase că nici într'un chip nu se pot susţinea aceste pretenţii şi că pentru asigurarea comerţului său este necesar ca Franţa să pregătească o armată [7]). Acelaşi, după istoria Prusiei de Reimann [8]), arată că Vergennes se mira cum Iosif al II-lea poate să primească la hotarele sale o Dacie dominată de Ruşi, şi pomeneşte convorbirea dela 1-iu Februar a lui Breteuil cu Impăratul, care

---

[1]) P. 181.
[2]) P. 181, nota; v. şi p. 183, no. 103.
[3]) P. 185, nota 2; vezi şi p. 188, nota 1.
[4]) *Ibid.*
[5]) P. 191, nota.
[6]) *Ibid.*
[7]) Grigorovici, *l. c.*, p. 299.
[8]) Gotha, 1888, pp. 327—8.

ar fi declarat că totuși *este dispus să ocupe Principatele*, gata să trimeată o altă armată împotriva scopurilor prusiene. Arhiducele Leopold vedea însă mai clar, când asigura că nici într'un chip, nu numai Franța, dar și Prusia, nu vor admite îndeplinirea « planului » [1]).

La declarația lui Mercy că Impăratul nu va ținea samă decât numai de interesele sale, Vergennes, a cărui activitate în redactarea de memorii o cunoaștem tot prin studiul d-lui G r i g o r o v i c i, caută în slabele mijloace ale bătrâneții sale anumite mijloace de a înlătura primejdia: « Sunteți așa de grăbiți să luați? »; pentru ca să primească acest răspuns, evident foarte sigur de sine, ca să nu spunem: insolent: « Am fi mult mai grăbiți să auzim dela d-voastră care sunt mijloacele de a nu lua nimic ». Iar ministrul francez arată că el știa acum *intenția Austriecilor de a cere « cesiunea spontană a Moldovei și a Țării-Românești »*, adăugind însă: « Cine ar putea să ia asupra lui și să facă Porții această propunere? » [2]).

Pe când reprezintantul austriac la Versailles credea că Iosif a fost înșelat de Ecaterina [3]). Iosif scria, la 31 Iulie: *« D-l De Vergennes s'a încurcat, crezând în dorința pe care o aveam și în graba de a face cuceriri asupra Turcilor; urmările vor arăta că eu nu vreau nici Moldova, nici Țara-Românească »* [4]). Ceea ce nu este altceva decât afirmarea din nou a unei politici care, nu fără anumite speranțe de viitor, nu înțelegea să-și ia nicio răspundere și să proceadă la nici un act de inițiativă, căci de la un om ca Iosif al II-lea, cu fondul moral de care a dat dovadă chiar atunci când a fost amestecat așa de brutal în chestiunea Bucovinei, nu se poate admite o înșelătorie. El se arată uimit de afacerea Crimeii, a Cubanului și a Tabanului, cuceriri recente ale bunei sale prietene, însă, dacă aceasta ar duce la un războiu, « va trebui totuși ca, într'un fel sau altul, să fiu și eu amestecat în oarecare măsură » *(j'en sois pour quelque chose)*. Dar, urmărit de temerile sale, el adaugă că ar fi bine

---

1) *Ibid.*, p. 300.
2) A r n e t h și F l a m m e r m o n t, *o. c.*, I, p. 192, nota.
3) *Ibid.*
4) P. 195.

dacă Turcii n'ar face războiu, ca Rusia să-și păstreze doar «aceste noi achiziții». *Orice mai bine decât să între și el în acest războiu, «în care este așa de puțin câștig din partea mea»* [1]).

Astfel Mercy poate spune, în Iulie, că Impăratul era foarte mulțămit de atitudinea Franței, deși s'ar putea să se ajungă la anumite hotărîri [2]). Părerea lui Iosif în ce privește serviciul pe care i l-ar fi făcut cumnatul este însă întru câtva deosebită: «Franța, în situația în care se găsește, nu poate să dea mai mult, dar (lui însuși) îi pare rău că și-a exprimat păreri prea deschise»; anumite perspective se pot înfățișa în primăvară: «Rusia ar lua astfel Oceacovul [3]), și atunci lucrurile s'ar prezinta altfel». Din ce în ce mai mult i se pare Impăratului că limbagiul pe care-l întrebuințează Franța, prin însărcinatul ei de afaceri la Viena, către Kaunitz, cuprinde prea multe fraze goale [4]), ba chiar stilul în care este redactată această notă, despre care va fi vorba de mai multe ori, este «impertinent» [5]), cu atât mai mult, cu cât Impăratul *a evitat atâtea ocazii de a lua «provincii turcești», pe care nu vrea să le primească* [6]).

Maria-Antoinetta ea însăși primește din partea fratelui iubit o scrisoare din care nu lipsesc învățăturile [7]). Se ajunge de acolo și la desgroparea unor amintiri îndepărtate, ca să se afirme că Franța n'a avut niciodată bune sentimente față de Monarhia austriacă. Iosif el însuși spune că, de și este convins că Franța nu-i va face războiu, ea a rămas tot ceea ce fusese supt Ludovic al XIV-lea. Işi poate închipui cineva că, dacă Impăratul întrebuințează acest ton, Kaunitz îl va întrece [8]). In adevăr el vorbește «de un sistem monstruos». Astfel Impăratul ar rămânea aliatul lui Ludovic doar «atâta vreme cât va crede de cuviință» *(autant qu'il lui plaira)*. Şi Kaunitz amenința chiar cu ruperea alianței pentru un

---

[1]) *Ibid.*
[2]) P. 196, nota 2.
[3]) P. 197.
[4]) P. 202, nota 1.
[5]) P. 202.
[6]) P. 205.
[7]) P. 204, nota 1.
[8]) P. 206, nota 1.

astfel de pretext, *fără să fi arătat măcar ce dorește pentru ca Franța să-i poată da un răspuns lămurit*: « D-l de Vergennes ar trebui să se gândească la aceea că, dacă ne silește la așa ceva, am putea să facem ca *Franța să plătească foarte scump enorma prostie pe care o va fi făcut părăsind alianța noastră..., dacă demența va putea să meargă până acolo* » [1]).

Nu lipsește nici condamnarea Mariei-Antoinetta pentru gestul ce se făcuse la Viena, și, de altfel, ea însăși vorbește de « la malhonnêteté du style qu'on a fait employer ici », — ceea ce înseamnă desaprobarea lui Vergennes [2]).

Și acum iată-l pe Mercy, care se întoarce, peste Ludovic al XIV-lea, la neajunsurile și pagubele pe care până și Richelieu însuși le-a făcut Austriei [3]) Și evident că el pregătește un răspuns potrivit cu « insolența » notei francese, iar Vergennes declară că, dacă este vorba de supărare, atunci nu se vor mai da sfaturi, așteptându-se evenimentele, așa că nu se mai dă un răspuns, care ațâță numai spiritele. Dar, întorcându-se la tot ce avuse a suferi până atunci, cu insistențe pe care nu le putea primi, și dând singurul răspuns care se putea aștepta dela dânsul, în forma pe care el însuși o judecă politicoasă, omul cuminte își arată adânca durere pentru faptul că *Turcia este așa de slabă, încât încurcă pe prietenii ei* [4]).

Incercarea aceasta încetează numai în toamnă. După cele petrecute la Constantinopol cu tratatul de comerț acordat acuma de Sultan Rusiei și cu pregătirea declarației din Ianuarie 1784 că, din moment ce nu se poate face altfel, Poarta recunoaște anexiunea teritoriilor ocupate, vedem pe Kaunitz, uitând de ce i se păruse o mare jignire cu câteva luni înainte și declarând că, în fond, el este mulțămit că a înțeles Franța și că și Franța și Anglia lucrează pe lângă Turci, cari păruseră un moment gata de războiu [5]). Aceasta deși, la sfârșitul acelei luni Octomvrie, se credea încă în nehotărîrea

---

[1]) P. 210.
[2]) P. 215, nota 1.
[3]) P. 213 și urm.
[4]) P. 215, nota 1.
[5]) Pp. 218—9.

Divanului, care căuta să câștige pe Austrieci, iar Iosif declara că el dorește *să păstreze în același timp legăturile cu Rusia, alianța cu Franța și să salveze Poarta de pierderea ei* [1]*!*

Cum se vede, oricare ar fi fost însușirile personale ale lui Iosif, marea lui iubire pentru supuși, care s'a arătat prin atâtea călătorii în provinciile habsburgice, simțul lui de dreptate pentru orice revendicație îndreptățită, însușiri care l-au făcut să se considere și pe patul de moarte ca succesorul celui mai filosoficește onest dintre Impărații romani, în domeniul politic nu se poate închipui cineva care, servit de miniștri cari voiau ei să-i impună în fiecare moment o politică activă, să se dea mai mult îndărăt față de orice responsabilitate și să se mângâie pe sine prin succese care erau de simplă închipuire.

Cum afacerea nu era încă isprăvită la 30 Octomvrie 1783, neputându-se prevedea că Turcii vor isprăvi prin a se învoi cu situația creată prin lovitura îndrăzneață a Ecaterinei, Mercy avuse o nouă întâlnire cu Vergennes. Continuând politica lui Kaunitz, care era și a lui, el caută să dovedească zădărnicia oricării intervenții mediatoare. Pentru dânsul Impărăția Turcească se desface, și Rusia și-a luat toate măsurile pentru ca să capete cea mai largă parte din moștenirea ce se deschide, iar Impăratul, legat printr'o înțelegere formală cu dânsa, nu putea să refuze sprijinul: el și are la îndemână trupele necesare, și se poate întâmpla ca Rusia să-i ceară acest concurs. Pentru Mercy însă, această pregătire era tocmai ceea ce trebuia pentru a împiedeca o agresiune din partea aliatei, așa de puțin sigură, dela Petersburg. Dar el avea ordin de a insista. Astfel arată că a sprijini Poarta în rezistența ei înseamnă a-i fi de cel mai rău dușman, rămânând să explice mai târziu tot sensul pe care poate să-l aibă această afirmație. Din partea sa, Vergennes, care a avut acele legături cu Curtea din Berlin pe care le înfățișează d-l Grigorovici, asigură că nu este vorba de niciun fel de înțelegere cu Curtea din Berlin, alianța cu Austria părându-i-se a fi cea mai bună pe care o poate avea Franța.

---

[1]) P. 221, no. 119.

Dar Mercy nu este mulțămit cu atâta. Atacul lui continuă cu acea îndrăsneală de stăpân la Curtea Franței pe care o cunoaștem din toate manifestațiile lui. Imperiul Otoman nu va putea să dureze, și orice om cuminte trebue să ia măsuri în vederea acestei eventualități, pe care, încă odată, ministrul francez arată că n'o dorește câtuși de puțin, de și trebue să recunoască adevărul unora din vederile interlocutorului său. Atât poate să adauge pentru a satisface pe Mercy; că regele este gata să se înțeleagă cu aliatul său dela Viena în ce privește « consecințile supărătoare pe care această catastrofă ar putea să le aibă pentru Curțile aliate ». Dar este sigur că lăcomia nesfârșită a Rusiei va atrage urmările cele mai rele pentru ea însăși. Cred de folos să reproduc chiar cuvintele acestea ale lui: « *In sfârșit, dacă Rusia ar ajunge să-și câștige partea europeană a Imperiului Turcesc, îți prezic că, într'un secol, Casa de Austria va domni la Constantinopol* ». Un zimbet al lui Mercy, care adauge că astfel de lucruri sunt prea depărtate pentru a se putea gândi cineva serios la dânsele, termină conversația, al cării interes este ușor de prins [1]).

Și mai departe însă Impăratul el însuși se va ținea în aceeași atitudine de prudență, sprijinită pe defectul lui de temperament. La 3 Decemvrie, puține zile înainte de rezolvarea chestiunii, el declară, într'o scrisoare personală către ambasadorul său pe lângă Curtea dela Versailles: « Voiu face să simtă fie regina, fie d-l de Vergennes, că ar fi o ocazie foarte simplă și foarte naturală », — în afacerea Olandei, care de acum înainte va preocupa exclusiv Monarhia —, « să mă facă să uit cu desăvârșire discursurile suspecte *(louches)* pentru alianțele pe care Franța și le-a permis cu ocazia turburărilor Rusiei cu Turcia. *Cum nu cer nimic Turcilor, nicio despăgubire măcar*, cred că Franța va vedea cât sunt de dezinteresat și departe de a prefera avantagiile reale pe care aș putea să le câștig ușor, silind pe Turci la un războiu care ar putea să fie distrugerea lor » *(sic)*. O prudență pe care o putem judeca tot așa de bună, cât este gândirea și stilul întrebuințat de Suveranul austriac.

---

[1]) P. 224, nota 2; rezumat al discuției după Mercy.

Kaunitz nu izbutise. El caută să explice însă ce a vrut Franța, nu numai pentru atitudinea ei în acel moment, dar pentru întreaga ei politică, declarând că miniștrii francezi au fost contra intereselor austriece în toate chestiunile: polonă, bavareză și în cazul acesta din urmă [1]). Iar acolitul lui, Mercy, auzind, la 16 Decemvrie, pe Vergennes mulțămit că o notă aspră din partea Impăratului va aduce pe Turci să cedeze față de situația creată de Impărăteasă, asigură încă odată că *recunoașterea cuceririlor rusești nu înseamnă sfârșitul greutăților pe care le va provoca necontenit starea de descompunere a Imperiului Otoman*, și el se arată sigur de recunoașterea acestei situații de către ministrul francez.

Răspunsul acestuia ca al unui om cuminte nu putea să fie decât acela că « n'a venit încă momentul », dar că, viitorul turcesc fiind cu desăvârșire nesigur, regele însuși este gata să se înțeleagă cu Impăratul *atunci când această chestiune s'ar prezinta*. Și bucuros, Mercy își desvăluia jocul, spunând că, în cazul acesta, ținta Puterilor aliate este să scadă cât se poate mai mult partea pe care ar cerea-o Rusia. Cum regele Prusiei era prezintat ca principalul sprijinitor al rezistenței otomane, Vergennes asigura din nou că nu există nicio legătură cu dânsul, ceea ce înlătura sugestia interlocutorului său că o anumită atitudine a lui Frederic al II-lea ar putea să silească Rusia a se lega cu Anglia, ceea ce reprezinta o amenințare mascată pentru Franța, care mântuise abia războiul cu această Putere [2]).

In sfârșit Mercy avu plăcerea să audă, în Martie 1784, după ce totul se terminase, declarația aceluia pe care-l omora cu intervențiile că Impăratul este acela care a împiedecat războiul cu Poarta [3]).

IV.

De aici înainte, timp de câțiva ani, dorința Austriecilor de a întrebuința Curtea Franței se strămută în domeniul conflictului lui Iosif cu Olandezii și altor împrejurări apusene.

[1]) P. 239 și urm.
[2]) P. 224, nota 1.
[3]) P. 256, nota.

Și în aceste negocieri, atitudinea austriacă, în special a lui Kaunitz, a fost aceeași ca și mai înainte, și măsura luată de Francezi de a trimete trupe pe granița nord-estică este calificată de « scandaloasă » [1]. Care era sentimentul pe care această atitudine îl putea provoca în unele cercuri franceze se vede după o conversație pârîtă de dragomanul turcesc, pe care ambasadorul Franței la Constantinopol, de Choiseul-Gouffier, a avut-o în Decemvrie 1784, anul împăciuirii, la Constantinopol, cu acela însuși.

Ea ar fi avut acest cuprins: « Impăratul este un om ambițios. Trebue să se creadă că-i place războiul, dar n'are destul curaj ca să se țină hotărît în urmările sale și, când i se arată dinții, are bunătatea de a se împăca... Alianța pe care păruse că o afirma cu Curtea din Viena, nu trebue de tot să vă sperie (pe Turci), căci interesul general al Ministerului și al publicului din Franța e fericirea Turciei, și, dacă Regina Franței este încă sora Impăratului, de voie, de nevoie Francezii trebue să ia partea Turcilor, când trebue aceasta ». Ambasadorul austriac, om născut în Impărăție și având legături în lumea localnicilor de acolo, s'a grăbit să raporteze lucrul acesta lui Kaunitz, și în felul acesta ajungem a avea cunoștință de o părere pe care nu se poate să n'o admitem îndreptățită [2].

In 1787 s'a produs însă acel războiu între Rusia și Poartă, menit să atragă și intervenția austriacă, pe care silințile neutrilor îl putuseră evita cu patru ani înainte. Se auzi astfel că un oarecare « articol al Porții Otomane » poate provoca tristul conflict, și contele de Montmorin, ministrul lui Ludovic al XVI-lea, se arată « necontenit speriat » de ceea ce fatal trebue să se întâmple [3]. Aceasta era în Mai. In Iunie, Iosif al II-lea mergea până în Crimeia, la Carasù-Bazar [4], la Cherson, unde era la 16 ale lunii, pentru ca să se întoarcă prin Lemberg, încă în cursul acestei luni. Indată după în-

[1] P. 349, nota.
[2] P. 377, nota.
[3] II, p. 95.
[4] P. 101, nota.

țelegerea stabilită, de data aceasta formal și deplin, între dânsul și Ecaterina, s'a produs la Constantinopol arestarea ambasadorului rus Bulgacov, la sfârșitul unei audiențe în care Reis-Efendi îi prezintase cererile Porții, care mergeau până la retragerea tuturor concesiilor făcute dela 1774 înainte. I s'ar fi vorbit și de intenția unei campanii de iarnă, supt Patiomchin, în fruntea unei armate rusești de 60.000 de oameni. Cu toate semnele politeții, călare pe un cal împodobit și întovărășit de soldați turci ca într'un « cortegiu », Bulgacov fu condus la Cele Șapte Turnuri, unde Turcii erau gata să-i pregătească un chioșc separat, ca să nu se supere [1]).

Kaunitz zicea, cu acest prilej: « Poarta face pe viteaza într'un moment foarte nepotrivit, și ar putea foarte bine să-și atragă un războiu, de care în adevăr am putea să ne mângâiem, dacă nu am fi în primejdie de a fi atrași într'însul. Dar, din nenorocire, nu este aproape de loc posibil să putem a ne măguli că nu vom fi atrași, dacă războiul are loc, și mă tem foarte că aceasta se va întâmpla, dacă Franța nu vorbește mai hotărît decât cum o face acum la Constantinopol, și îmi pare că ar trebui s'o facă, deoarece are aproape tot atâta interes, cât și Poarta, ca (războiul) să nu aibă loc » [2]). Cum se vede, trecuse vremea când Austria făcea propuneri Franței și-și închipuia că intervenția ei poate să producă minuni.

In cursul verii, Kaunitz se arată bucuros că Poarta a comis « un act de agresiune », ceea ce îngăduia Austriei să se amestece, cu credința că nu-i va lipsi ajutorul din partea Franței [3]). Și în Octomvrie revine aceeași mulțămire pentru situația în care s'a pus Poarta. E pentru dânsul absolut necesar să se întrebuințeze « *o ocazie care ar putea să nu se mai întoarcă niciodată* » *și care nu trebue pierdută cu niciun preț*. Pe când Rusia ar trebui să intervină cu hotărîre, armata austriacă este gata, și *ar fi păcat să nu ajungă a fi întrebuințată. Deci orice mediație trebue respinsă* [4]). Rusia, de alminteri, era hotărîtă împotriva oricării încercări de acest fel [5]), iar Viena

[1]) Pp. 116—7.
[2]) P. 119.
[3]) P. 120, nota.
[4]) P. 128.
[5]) P. 129.

socotae că Franța este prea slabă pentru ca să aibă din nou un rol [1]). Şi-l auzim pe Kaunitz vorbind aşa: « Am motive să cred că în curând o să danțăm cu dumnealor Turcii: *Dio ce lo dia* [2])!

Cum, în vremea aceasta, începeau greutățile Franței, bunii aliați austrieci erau foarte bucuroşi că *aceasta poate să rețină pe Francezi de a se amesteca în războiul viitor* [3]), Când Ségur, ambasadorul regelui la Petersburg şi bunul prieten al Ecaterinei, căreia îi făcea versuri şi pe care o furnisa cu anecdote, părea că voieşte să intervină, *Austria se arăta îngrijorată şi supărată de acest amestec* al omului care « ar profita pentru a face un lucru plăcut Rusiei » [4]).

Impăratul însuşi se exprima astfel la 7 Ianuarie 1788, şi pasagiul merită să fie reprodus în întregime: « Franța loveşte la toate uşile ca să ştie până unde se întinde proiectul nostru în războiul contra Porții. Nu este cu putință să se hotărască nimic în această privință înainte de începerea ostilităților; totul se reduce încă la *pofta de a face războiul cu cele mai multe avantagii posibile;* a spune mai mult ar fi să joc fabula ursului şi să împart pielea înainte de a o avea. Răsturnarea Imperiului Otoman, care a ajuns o formă de conversație, nu este însă atât de uşor de executat, dar este chiar imposibil de efectuat *(sic)*. Francezii pot deci să se liniştească asupra existenței Turcilor în Europa, care va fi încă de multă vreme. Legătura care există între mine şi Rusia cere ca, dacă una din cele două Puteri este atacată, cealaltă să facă războiu cu toate forțele, ca s'o ajute. *Casus foederis* este clar în această privință, şi, prin urmare, credincios în datoriile mele, voiu îndeplini şi condițiile. »

Dar ceea ce neliniştia pe Iosif era planul prusian al lui Hertzberg, care cerea Turcilor să cedeze Principatele pentru a fi date Impăratului, care ar restitui Poloniei Galiția şi,

---

1) P. 133, no. 68.
2) P. 136, no. 70.
3) P. 141.
4) P. 144 şi urm.

în schimb, ca mijlocitor, urmaşul lui Frederic-cel-Mare, Frederic-Wilhelm al II-lea ar voi ceea ce dorea de multă vreme: Danzigul, Thorn, cu Posnania şi Kalisch, toate părţile polone râvnite de multă vreme. In această privinţă hotărîrea Impăratului este netedă: « Sunt foarte departe de a subscrie vreodată la astfel de condiţii; sunt mai curând hotărît să duc războiul până la capăt decât să-l fac (pe regele Prusiei), să aibă un singur sat ». Galiţia n'o va restitui Poloniei cu niciun chip [1]).

Dorinţile lui sunt altele, şi, în aceiaşi scrisoare, le arată: « Intoarcerea la pacea dela Passarowitz, plus Bosnia şi *Hotinul* », care se găseşte în fruntea posesiilor sale din Galiţia. « *Sunt foarte departe de a răsturna Imperiul Otoman şi de a mă apropia de Constantinopol.* » Şi el încearcă a dovedi că Bosnia nu înseamnă mare lucru în ce priveşte pretenţia sa, şi că această creştere are avantagiul că printr'însa Monarhia nu ajunge vecină cu Rusia [2]).

Din partea ei, Franţa, care se găsea într'o situaţie aşa de grea, admitea această creştere a Puterii aliate, îndemnând-o chiar să înceapă prin a ocupa regiunea şi cetatea dorită [3]).

Se ştie care a fost partea deplorabilă pe care au avut-o Austriecii în acest războiu. Ei se lăsaseră serviţi de Ruşi pentru a se înfăţişa în momentul când era de strâns recolta, Amănuntele se găsesc pe larg în volumul VIII din « Istoria Românilor » a mea.

Vom vedea pe Iosif tânguindu-se, în Mai 1788, că Ruşii nu mişcă, neputându-se stabili o legătură între cele două armate, că el a trebuit să renunţe la asediul Hotinului, « *a cărui cucerire ne-ar fi făcut stăpâni ai Moldovei, în acelaşi timp când ar fi acoperit Galiţia şi Ardealul, şi cele două corpuri care se găsesc ar fi fost în stare să lucreze unite în Muntenia ca să împartă puterea Turcilor, trezindu-le gelozia pe Dunăre, şi să uşureze astfel operaţiile mele în Serbia* ». El îşi

[1]) P. 151.
[2]) P. 152.
[3]) Pentru acel proiect al lui Hertzberg, şi p. 162, no. 84.
[4]) P. 163.

rezerva ca numai după aceca să asedieze Belgradul, ceea ce a făcut doar în anul următor [1]. Mai târziu, acelaşi se arată îngrijorat şi de planul suedez de a ataca Rusia, a cării armată încă nu se vede, Patiomchin şi Rumenţov având abia 36.000 de oameni pe lângă Cazaci (August) [2]. Şi, încă odată, ceea ce-l preocupă înainte de toate este planul duşmanilor prusieni, arătând cu toată hotărîrea cu *nu vrea «să schimbe Galiţia cu Muntenia şi Moldova»* [3].

La 29 Septemvrie Iosif se găsea lângă Lugoj, amestecat în campania bănăţeană care era să iasă atât de umilitor pentru dânsul, şi el mărturiseşte că «această campanie a noastră a luat o întorsătură foarte rea». Marele vizir se găseşte neatacabil în munţi şi ar putea să treacă în Ardeal şi, cum Ruşii nu fac nimic, Impăratul vrea pacea, fiind gata să primească o situaţie ca aceea *«în care se găsea înainte de războiu»*; atâta doar că în sfârşit a izbutit să aibă Hotinul [4]. In anul următor, şi începeau negociaţiile pe baza lui *uti possidetis* [5].

1789 este însă anul când se adună la Versailles acele State Generale care erau să se proclame Adunare Naţională, trecând dela început peste autoritatea, din ce în ce scăzândă şi în curând redusă la nimic, a regelui. Incă din anul precedent se judeca la Viena că influenţa Franţei a căzut cu desăvârşire [6]. Intr'o situaţie aşa de nenorocită a unui guvern care era numai de nume, Kaunitz se gândea totuşi la o intervenţie în vederea păcii aşa cum o dorea el, a unei păci particulare austriece, dată fiind, chiar după luarea Oceacovului, situaţia slăbită a Rusiei; nu mai era vorba acum de Hotin, a cărui stăpânire de către Austrieci, spune el, nu mai avea însemnătate, din moment ce Ruşii erau stăpâni la Nipru, aceşti Ruşi cărora ar trebui să li se pună frâu [7]. Choiseul-

[1] Pp. 176—8.
[2] P. 186.
[3] *Ibid.* Pentru plan şi soarta lui, Iorga, *Gesch. des osman. Reiches*, V.
[4] Arneth-Flammermont, *o. c.* II, P. 213—4; cf. p. 236, nota 1.
[5] P. 236, nota. 1.
[6] P. 215.
[7] P. 237, nota 1.

Gouffier credea însă în posibilitatea unui rol diplomatic al Franței la Constantinopol, și în felul acesta este redactată lunga și interesanta lui scrisoare din 6 Aprilie a acestui an 1789 [1]. Dar Kaunitz socotea că « acest om de spirit nu este de sigur și un om de afaceri » [2].

In curând însă Mercy trebui să vorbească de luarea Bastiliei ca de o « scenă stranie, ale cării detalii sunt aproape de necrezut, dacă n'ar fi fost cineva de față » [3].

Iosif credea în acest moment că « Bailly sau La Fayette, dacă se știu purta, vor ajunge arbitrii absoluți ai regelui și ai Regatului, fiind în măsură a face să tremure, când vor găsi cu cale, regele și miniștrii lui la Versailles ». Părere sigură și rece, în care nu tremură nici cel mai mic sentiment pentru soră și cumnatul său, asupra cărora se abătuse nenorocirea [4]. Și, în acest moment, discutând cartea lui Peyssonnel, pe care o găsește « absurdă », Kaunitz își dădea părerea că, numai mulțumită Austriei, Franța a putut să se ridice din înfrângerea ei în războiul cu Anglia [5].

Supt noul Impărat Leopold, care avea alte griji și căruia îi era rezervat să încheie « pacea albă » dela Sviștov, grija pentru ceea ce se abătuse asupra țării aliate se preface în dorința de a participa la prada, care se ținea gata, a unei Monarhii în agonie.

Oricâte greșeli ar fi făcut diplomația franceză, se va recunoaște că ele nu pot fi puse alături, nici ca onestitate, nici ca ținută și nici ca formă, cu amestecul de lăcomie grosolană, de nehotărîre lașă și de pretenții insolente, din care se alcătuiește politica austriacă din anii aceștia, a cării cercetare, pe baza unei corespondențe nu destul de întrebuințată până acum, am căutat s'o înfățișez.

---

[1] P. 242, nota 2. Cf. p. 243, nota.
[2] P. 251. Cf. și pp. 253—4.
[3] P. 256, Nr. 124.
[4] P. 260.
[5] P. 281, Nr. 135.

CONSIDERAŢII ASUPRA UNUI SISTEM DE SOCIOLOGIE, ETICĂ ŞI POLITICĂ

DE

DIMITRIE GUSTI

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în şedinţa dela 19 Ianuarie 1940

Domnilor Colegi,

Implinesc astăzi o veche dorinţă şi un act de deferenţă colegială faţă de D-Voastre, înfăţişându-vă câteva din concepţiile ştiinţifice care sunt rezultatul multor ani de cercetări şi meditaţie şi al unei îndelungate experienţe personale. Intâmplarea a făcut ca cercurile ştiinţifice din străinătate să ia mai demult cunoştinţă de ele. Incă din anul 1935, răspunzând unor invitaţii mai vechi, am înfăţişat, cele ce voiu desvolta azi înaintea D-Voastre, în câteva prelegeri ţinute la Sorbona şi la Facultatea de Drept din Paris, precum şi la Universităţile din Berlin, din München şi din Leipzig. Interesul cercetătorilor străini pentru aceste străduinţe s'a manifestat prin hotărîrea luată de Institutul Internaţional de Sociologie ca al XIV-lea Congres Internaţional de Sociologie să aibă loc în Capitala noastră, sub preşedinţia mea.

Dar, domnilor Colegi, comunicările mele urmăresc nu numai a vă aduce la cunoştinţă formularea rezultatelor unei experimentări ştiinţifice îndelungate, ci, daţi-mi voie să adaog această mărturisire, a face, în acelaşi timp, să apară cât mai clară şi convingătoare, pentru a înlătura orice nelămurire care ar putea să existe, fiind vorba de probleme,

care-mi sunt prea scumpe, pentru a nu le dori cunoscute după valoarea lor.

Imi sunt scumpe deoarece ele exprimă și delimitează etapele unei evoluții științifice. Dela data când mi-am prezentat, în 1904, profesorului Wilhelm Wundt, teza de doctorat asupra egoismului și altruismului, înlocuind acești termeni prin motivarea sociologică a voinței practice; din anul 1910, când am publicat prima schiță a sistemului meu de științe sociale, până la 1925, când am inaugurat cu Seminarul de Sociologie dela Universitatea din București prima cercetare de monografie sociologică pe teren, și în sfârșit până la 1939, când am avut privilegiul să prezint Academiei de Științe Morale și Politice din Paris, cu prilejul alegerii ca membru corespondent, o privire sintetică asupra activității mele științifice și culturale de până acum, am parcurs patru mari etape, păstrând însă mereu același drum, care mi s'a părut din ce în ce mai drept, mai luminos și mai plin de făgăduințe.

Un sistem de gândire socială pentru a fi viabil, ca instrument de cunoaștere și de cercetare nouă, nu trebue să aibă numai ambiția unei construcții arhitectonice perfecte și a unei logice imuabile, ca un produs desăvârșit al dialecticei speculative, creatoare de « palate de idei ». El trebue să reprezinte înainte de toate o expresie clară și adecvată a sforțărilor științifice ale timpului, trecute prin prisma unei experiențe științifice personale.

Anecdota povestită de Walter Scott, prin care obișnuia să răspundă celor cari criticau romanele sale istorice, nu este lipsită de prețioase sugestii nici pentru sistemele de gândire. Un sculptor, care aducea cele mai distrugătoare critici statuii ecvestre a lui Marcu Aureliu, din Roma, în special calului, care ar fi fost, după el, plin de defecte anatomice, sculptând el însuși un cal, de cea mai desăvârșită conformație anatomică, nu s'a putut opri să exclame cu amărăciune, comparând cele două statui: « și totuși calul acesta, deși imperfect, este viu, în timp ce al meu, cu toată perfecția lui, este lipsit de vieață! ».

Sistemul ştiinţelor sociale, pe care-l înfăţişez, nu încearcă numai să unifice cunoştinţe şi probleme, creând astfel o cunoştinţă şi o problemă nouă, ci confruntă şi verifică toate rezultatele obţinute, în cercetări la teren, pentru a le da un temeiu experimental. De 15 ani o echipă de tineri, formaţi în şcoala Seminarului de Sociologie al Universităţii din Bucureşti, foloseşte acest sistem drept plan în cercetările satelor româneşti. De aceea, el n'are nimic din rigiditatea şi dogmatismul construcţiilor speculative, care fug de orice confruntare cu realitatea, fiind un sistem trăit, fără preferinţe doctrinale, tot atât de departe de teorii fără fapte cât şi de fapte fără teorii şi având ca lozincă: « Aici gândul se trăieşte şi vieaţa se gândeşte ».

A expune un sistem, al cărui merit constă în rigoarea demonstraţiei experimentale, prin câteva consideraţii rezumative, este a risca neînţelegeri, pe care tocmai urmărim a le înlătura.

Ne vom strădui atunci să desfăşurăm în această oră de sinteză ce presupune mulţi ani de analiză, după expresia aşa de fericită a lui Fustel de Coulanges, liniile mari ale concepţiei noastre despre realitatea şi acţiunea socială.

Vieaţa socială, societatea sau, mai precis, realitatea socială, sunt termeni generali. Realitatea socială nu este o entitate metafizică, nicio formă sau o categorie raţională de cunoaştere, ci pur şi simplu faptul concret al vieţii laolaltă a oamenilor, aşa cum o întâlnim în experienţa curentă. Privită existenţial, realitatea socială apare ca o îmbinare de nenumărate mănunchiuri de oameni, de nenumărate *unităţi sociale*, foarte variate şi împrăştiate pe întreg globul. Aşa sunt familiile, satele şi oraşele, bisericile şi sectele, breslele şi tagmele, atelierele, şcolile, gospodăriile şi întreprinderile, care, la rândul lor, sunt îmbinate felurit în unităţile mai cuprinzătoare ale neamurilor, statelor, imperiilor.

Diversitatea unităţilor se măreşte prin faptul că fiecare din genurile de unităţi, familia ca şi satul sau oraşul, bisericile, statele şi imperiile, prezintă cele mai variate tipuri, după loc, timp, rasă şi mentalitatea celor ce le alcătuesc.

Nu mai departe decât la noi, câtă deosebire între familia bănățeană, care a adoptat sistemul copilului unic, și între familia patriarhală moldoveană, olteană, munteană sau a coloniștilor din Dobrogea Veche, cu copii numeroși, trecând de șase, sau între aceste două tipuri de familie și familia intelectualului bucureștean, lipsită, de cele mai multe ori, cu totul de urmași!

Câtă deosebire, mai departe, în atâtea privințe, între situația femeii din familia europeană, cea americană și cea asiatică sau africană!

Sau câtă bogăție de tipuri, când privim miile de sate românești; unele, cele din Maramureș, din Bihor, din Făgăraș și din Argeș sunt vechi; altele, cele din șes și lunci sunt noi, din veacul al XVIII-lea, ca satele de Olteni din Banat sau satele de « Ungureni » din Muntenia; noi, din veacul al XIX-lea, ca satele de Munteni sau Cojani din Ialomița, ca satele de Brăileni și de Mocani din Dobrogea, ca satele de Codreni din Soroca și Lunca Siretului; noi, din veacul al XX-lea, ca satele de coloniști Macedoneni din Cadrilater sau de coloniști Moți din Banat.

Satele vechi, la rândul lor, sunt unele de foști clăcași, vecini, iobagi, altele de foști moșneni, răzeși, grăniceri, mazili; mixte, de foști clăcași și moșneni, vecini și răzeși, mazili, dvoreni și « țărani ».

Privite după ocupația lor de azi, o parte din sate sunt exclusiv agricole, altele pastoral-agricole, cu variate ocupații anexe: negustorie, lemnărie olărie, etc., cu locuitori cari se împrăștie sezonier în toate părțile, pentru munci agricole și forestiere, sau lucrează în întreprinderi industriale, la oraș. Exemplele s'ar putea înmulți la nesfârșit.

Din toate acestea se desprinde concluzia, că de vreme ce realitatea socială nu este omogenă, ci alcătuită din complexe, numeroase și variate forme de unități sociale, cercetătorul care se consacră studiului ei trebue să evite generalizările și deducțiile pripite. Constatările valabile în cazul unui tip de unitate socială pot prea bine să nu fie aplicabile în întregime unităților sociale de alt tip. Rostul clasificărilor întreprinse în studiul unităților sociale este tocmai cel de a

fixa şi de a indica prin tipuri unităţile sociale pentru care sunt valabile anumite constatări.

Faptele acestea determină în chip necesar şi caracterul sociologiei ca ştiinţă.

Fiind studiul realităţii sociale, ea nu are ca obiect societatea, una singură şi aceeaşi în toate timpurile şi în toate locurile, ci unităţile sociale concrete, singurele forme în care trăieşte societatea. Când spunem ştiinţa realităţii sociale înţelegem, deci, *ştiinţa unităţilor sociale* în formele numeroase şi variate în care se găsesc ele răspândite pe pământ.

Acesta a fost motivul, care ne-a determinat să fixăm ca temă fundamentală de discuţie a celui de-al XIV-lea Congres Internaţional de Sociologie, care l-am amintit, satul şi oraşul. Discuţia ştiinţifică asupra acestor două unităţi sociale tipice ale vieţii sociale omeneşti, implică o atitudine programatică faţă de problema fundamentală a sociologiei, aceea a realităţii sociale, ca unităţi sociale.

Sunt fericit să vă pot prezenta în cadrul acestei comunicări, şi ca o exemplificare a ei, trei volume, apărute acum, ale primei monografii a unui sat, întocmită după sistemul, despre care va fi vorba în această comunicare. Este monografia, în limba franceză, a satului Nereju, din munţii Vrancei, unde Seminarul de sociologie din Bucureşti şi secţia sociologică a Institutului Social Român, au lucrat mai mulţi ani.

Lucrarea, ce cuprinde în cele trei volume ale ei, 1029 de pagini, a fost condusă şi publicată sub direcţia mea ştiinţifică de d-l H. H. Stahl, asistent pe lângă catedra de Sociologie a Facultăţii de Filosofie şi Litere din Bucureşti. Alte monografii de sate, după acelaşi sistem de cercetare, vor urma. Ele fac parte din programul de lucru al Institutului de Ştiinţe Sociale al României şi vor apărea în Biblioteca de Sociologie, Etică şi Politică, condusă de mine, sub titlul: « Sociologia României ».

Primul lucru pe care trebue să-l accentuăm în legătură cu unităţile sociale este faptul că ele nu se reduc niciodată la suma aritmetică a indivizilor cari le compun. O unitate

socială nu ia naștere prin simpla îngrămădire a unor indivizi, ci întrunește, în afară de număr, câteva condiții esențiale. Indivizii, cari formează o unitate socială, sunt legați între ei printr'o sumedenie de relații sociale, au conștiința participării lor la grup și, în sfârșit, dau naștere prin interacțiunea lor la o structură socială, la un principiu de organizare care capătă o existență obiectivă. Un sat, bunăoară, nu este de loc o simplă îngrămădire de oameni într'un spațiu dat. Satul ia naștere numai în clipa în care oamenii intră în relații unii cu alții, relații de rudenie, de prietenie, de vecinătate, etc., iar relațiile acestea le dau conștiința aceleiași soarte, a unei apropieri sociale în lumina căreia toți oamenii din altă parte apar ca străini, iar cei veniți de curând în sat ca « venetici ». Iar odată satul născut, apare o mentalitate comună, creatoare de tradiție, de conformism, de valori și scopuri asemănătoare, care se transmit din generație în generație ca o structură independentă față de fiecare individ luat în parte. Satul acesta nu este o asociație liberă de indivizi, în care fiecare se poate comporta după gustul său, ci o comunitate puternică de vieață, un tipar și un factor de transformare și modelare a indivizilor după cerințe proprii.

Dacă, după cum spune poetul, într'o picătură de rouă se resfrânge universul, tot astfel se poate spune, că satul este un microcosm social, în care se oglindește macrocosmul național.

Dar dacă nu admitem teza care susține autonomia indivizilor față de societate și nu acordă decât acestora o adevărată realitate (atomismul social), nu suntem nici de partea tezei că societatea este anterioară față de indivizi și li se impune printr'o constrângere strict exterioară (sociologismul). Unitatea socială însemnează întotdeauna un plus față de indivizii componenți, dar plusul acesta se obține prin sinteză și nu poate dăinui în afară de indivizi. Unitatea socială are caracterul de totalitate, numai atât că o totalitate nu însemnează nimic dacă nu ținem seama de toate părțile organice sau funcționale din care e alcătuită.

Dintre elementele care compun unitățile sociale, *relațiile sociale* merită o subliniere deosebită pentrucă ele se extind dincolo de structura unității sociale, și o pun în legătură

cu alte unităţi. Cu alte cuvinte, relaţiile sociale se desfăşoară nu numai în sânul fiecărei unităţi aparte, dar şi între unităţile sociale însele. Prin aceasta relaţiile sociale înlesnesc contopirea unităţilor sociale într'o formă superioară de desvoltare. E destul să ne gândim la faptul că satele şi oraşele sunt un mănunchiu de familii, că ţările sunt mănunchiuri de sate şi oraşe, legate între ele prin felurite relaţii, având la bază străvechi legături de neam şi de cultură, creând astfel treptat unităţi din ce în ce mai cuprinzătoare.

Aşa dar, nici unităţile sociale nici relaţiile sociale nu sunt realităţi statice, încremenite în forme neschimbate. Ca tot ce e vieaţă, realitatea socială suferă neîncetate schimbări în decursul timpului. Se înţelege, modificările acestea nu sunt deopotrivă de însemnate pentru sociologi. Unele privesc numai aspectele superficiale ale realităţii şi lasă unităţile sociale neschimbate în trăsăturile lor esenţiale; altele ating chiar structura unităţii sociale şi duc spre capătul evoluţiei la o transformare radicală. Numai cele din urmă sunt importante pentru sociologie. Schimbările acestea de structură ale unei unităţi sociale le numim *procese sociale*.

Teoria unităţilor, relaţiilor şi proceselor sociale, nu poate fi completă dacă ne mărginim la simpla descriere şi clasificare a fenomenelor. Unităţile sociale apar şi dispar necontenit şi procesele acestea de apariţie, desvoltare şi disoluţie formează domeniul central al istoriei sociale. Care este însă elementul dinamic în această desfăşurare? Cui se datoreşte închegarea unităţilor sociale şi imboldul proceselor sociale?

Factorul creator de unitate şi motorul tuturor proceselor sociale, este acţiunea înţeleasă ca desfăşurare a *voinţei sociale*. Voinţa este singurul element cu o relativă independenţă faţă de determinismul cosmic, şi principiul dinamic prin excelenţă al vieţii sociale. Unităţile sociale ar rămânea simple deziderate şi simple proiecte, dacă voinţa nu le-ar traduce în fapt prin acţiune.

Din natura voluntară derivă trăsătura esenţială a oricărei unităţi sociale, care constă în desfăşurarea unei activităţi continue pentru a se realiza pe ea însăşi prin creaţii de valori sociale, prin acte de producere de bunuri materiale şi

spirituale și care se petrec în făgașele bine determinate ale unor reglementări și instituții.

Aceste activități, numite de noi *manifestările unității sociale*, sunt de atâtea feluri de câte feluri sunt trebuințele omenești și anume: manifestări *economice*, adică privitoare la satisfacerea nevoilor de ordin material (de hrană, adăpost, circulație); *spirituale*, adică privitoare la satisfacerea nevoilor de afirmare și orientare în lume și vieață, cum sunt manifestările religioase, artistice și științifice, după valorile umane fundamentale: divinitatea, frumosul și adevărul; *moral-juridice*, adică privitoare la reglementarea și instituționalizarea manifestărilor economice și spirituale; și, în sfârșit, *polisice*, adică privitoare la modul de edictare și de impunere a acestor reglementări și instituționalizări. Manifestările juridice și politice sunt regulative, funcționale; cele economice și spirituale sunt constitutive, substanțiale. Substanța și funcțiunea socială formează împreună structura unităților sociale.

Cele patru manifestări sociale pot fi deosebite numai în urma unui proces de abstracție. In realitate ele ne apar totdeauna strâns legate, constituind de fapt aspecte creatoare ale aceleiași unități sociale. Ele formează la un loc valorile obiective actualizate ale voinței sociale.

Pe de altă parte, manifestările sociale, cu toate că pot fi reduse pe plan logic la patru categorii fundamentale, ținând seama numai de esența lor, în realitate fiecare din ele ni se înfățișează concret sub nenumărate forme, pe care numai o cercetare directă le poate constata. De unde pleacă această diversitate a vieții sociale? Iată o nouă întrebare legitimă, care izvorăște din analiza condițiilor de vieață, atât de variate ale societății. Intr'adevăr, unitățile sociale nu sunt autonome, desprinse de orice înrâurire dinafară, ci sunt încadrate de o serie de factori, care la un loc formează o condiționare multiplă a manifestărilor și deci a înfățișării acestor unități. Problema explicației în sociologie este, deci, în primul loc o problemă de integrare a unităților sociale în cadrele lor firești, în sânul cărora se nasc și se desvoltă.

Natura, Vieața, Timpul și Conștiința — iată *cadrele vieții sociale* sub înrâurirea cărora aceasta se manifestă atât de

felurit. Natura, cadrul cosmic, şi vieaţa, cadrul biologic, formează cadrele naturale, asociale, câtă vreme timpul, cadrul istoric, şi conştiinţa, cadrul psihic, formează cadrele sociale.

Spre a-şi satisface nevoile diferite, prin manifestările sociale, unitatea socială se foloseşte de realitatea înconjurătoare, de natura moartă şi vie, sol, subsol, ape, atmosferă, climă, floră, faună, ceea ce am numit cadrul cosmic al vieţii sociale.

Suportul întregii vieţi sociale îl alcătueşte, însă, vieaţa fizică a oamenilor — factorii biologi, rasiali, eugenici, demografici (natalitate, nupţialitate, mortalitate, migraţie).

Dar, în afară de natură şi vieaţă, societatea îşi este ea însăşi cadru, prin trecut şi ambianţa psihică moştenită.

Ea este determinată prin calităţile psihice colective, prin influenţa reciprocă a elementelor individuale şi sociale şi prin factorii de natură spirituală, cum sunt conformismul şi inovaţia, obiceiul şi moda.

In sfârşit, vieaţa prezentă a unei unităţi sociale este debitoare într'o largă măsură trecutului ei, care formează cadrul istoric al vieţii sociale. Generaţiile anterioare ale unei unităţi sociale au cucerit şi adaptat cadrul ei cosmic, au transmis însuşirile lor fizice şi psihice pe cale ereditară şi de tradiţie şi i-au lăsat moştenire cultura spirituală şi economică, o legislaţie şi o ordine politică.

Ori de câte ori o unitate socială îşi satisface trebuinţele prin manifestări economice, spirituale, moralo-juridice şi politice, materia primă îi este oferită, în totdeauna, de aceste cadre ale vieţii sociale, de cadrul cosmic, biologic, psihic şi istoric.

Bunurile noi, descoperite sau inventate, fie ele alimente, aparate de transmisiune, mijloace de locomoţie sau arme, de pildă, se produc toate prin transformarea unora sau altora dintre elementele cadrului cosmic.

Omul nou, mai rezistent, mai capabil, mai disciplinat, pe care îl râvnesc conducătorii tot mai multor naţiuni, e produsul unor măsuri de selecţie şi educaţie în sânul materialului omenesc, al cadrelor biologic şi psihic ale naţiunilor respective.

Iar ideile noi, instituțiile și reglementările noi, toate au ca punct de plecare ideile, instituțiile şi reglementările generațiilor trecute, fie că sunt negate antitetic și înlocuite cu altele, fie că sunt desvoltate și continuate prin reforme.

Din considerațiile de până acum ne dăm seama de strânsa legătură dintre manifestările sociale și cadre, dar nu cunoaștem încă natura precisă a raporturilor dintre ele. O cercetare mai amănunțită pe teren a cadrelor, naturale și sociale, ne duce la concluzia că acestea nu cauzează, ci numai condiționează unitățile sociale. Nu putem îndeajuns atrage atenția asupra acestui fapt, atât de neglijat de sociologi, și totuși de o însemnătate covârșitoare. Căci numai așa se înțelege de ce în aceleași cadre apar uneori manifestări diferite, sau în cadre diferite apar uneori manifestări sociale asemănătoare.

Pentru această afirmare găsim destule dovezi în realitatea socială românească. Iată cazul coloniștilor Macedoneni din Cadrilater, cari acolo, în mijlocul Tătarilor și Turcilor agricultori, perseverează în general, în păstoritul și comerțul cu care sunt deprinși. Sau cazul coloniștilor Moți din împrejurimile Timișoarei, cari, deși au fost așezați pe șesul cel mai mănos al țării, trăiesc mai departe o vieață săracă de munteni, și nu se rabdă să părăsească vieața lor de negustori ambulanți, la care totuși lipsa de pământuri arabile nu-i mai constrânge.

Constatăm, deci, o oarecare independență a unității sociale față de cadre. Cum se explică aceasta? Cadrele, — natura, vieața, conștiința, timpul —, constituesc o mare virtualitate, o mare potențialitate, cuprinzând adică forțe posibile de activitate. Trecerea dela starea de potențialitate, de posibilitate și de virtualitate a cadrelor la starea de actualitate a manifestărilor, spirituale, economice, moral-juridice și politice, e făcută prin folosirea cadrelor de către voința socială.

Unitatea socială nu este decât *voința socială actualizată, în manifestări sociale, prin utilizarea cadrelor.*

Principiul creator de societate, factorul realizator al unității sociale este acțiunea, înțeleasă ca desfășurare a voinței sociale. De aceea socotim voința socială ca esență a realității sociale.

Voința socială și manifestările ei nu se desfășoară însă, după cum am văzut, într'o libertate absolută. Voința se izbește în manifestările ei de nenumărați factori cari o înrâuresc ori cu care se găsește în necontenită luptă, în proces de acțiune și de reacțiune.

Factorii aceştia, pe cari i-am numit cadre, opresc, pe de o parte, expansiunea puterii de voință și îi imprimă o anumită direcție, iar, pe de altă parte, constituesc materialul de care se servește voința socială în manifestările ei și formează pentru aceasta un câmp de virtualități ce urmează să fie actualizate.

Orice unitate socială se găsește în continuu efort de creație. O parte din manifestările ei sunt realizate. Altele așteaptă să fie realizate de cadre prin voință. Aceste două condiții de existență a vieții sociale: voința socială și cadrele, formează la un loc, și numai împreună, atât de desbătuta problemă a cauzalității sociale.

Raportul acesta de cauzalitate se poate exprima prin formula: V (voința) + C (cadre) = M (manifestările). Agricultura, de pildă, privită ca manifestare socială, este punerea în valoare a solului, climei etc., cadrul natural, de către priceperea și voința omenească.

Neajunsul decisiv al reformei agrare consistă în lumina acestei constatări, în faptul că s'a dat pământ dar nu s'a făcut educația voinței țăranilor împroprietăriți, pentru a cuceri acest pământ și a-i da o cât mai mare rentabilitate în vederea unui standard de vieață mai ridicată. Trezirea voinței de mai bine, cu deșteptarea unor trebuințe noi de vieață, iată prima garanție de succes a oricărei străduințe de îmbunătățire agrară. Ori, aplicând formula expusă aici, potențele de desvoltare, posibilitățile vieții țărănești, trebuesc actualizate.

Deținem acum toate elementele necesare pentru deslegarea unei alte probleme fundamentale a sociologiei: aceea a ***determinismului social.*** Constatăm un determinism interior constituit de către calitatea voinței sociale, și un determinism exterior, constituit de cadre, adică de natura și rezistențele mai mari sau mai mici ale categoriilor de realitate

înconjurătoare. Impreună, determinismul interior și exterior, produc activitatea creatoare de valori sociale, numite manifestări economice, spirituale, moral-juridice și politice ale unităților sociale.

Atât analiza cadrelor cât și aceea a manifestărilor ne duc constant la acelaşi factor hotărîtor pentru orice vieață socială: la voință.

Cele câteva probleme amintite în legătură cu ea și afirmația că o socotim esența realității sociale, fireşte nu sunt suficiente pentru înțelegerea deplină a locului pe care credem că trebue să-l ocupe într'un sistem de sociologie. Afirmația are nevoie de o cât de sumară demonstrație.

Prima precizare, care se impune, e că voința niciodată nu se poate desface de conştiință, pentrucă, datorită mecanismului ei teleologic, prin definiție urmărește scopuri și mânuește mijloace. Iar alegerea scopurilor și mijloacelor, dela cele mai deosebite până la cele mai obișnuite, nu se poate face fără cel puțin un rudiment de conștiință.

Este un fapt de observație curentă că acțiunea socială nu se desfășoară la întâmplare, ci este totdeauna motivată, tocmai din pricina acestei trăsături elementare psihice de conștiință.

In lucrarea mea de doctorat asupra « Motivării sociologice a voinței practice », am arătat încă din 1904, că motivarea voinței constitue un proces complex de natură afectivă și intelectuală.

Ceea ce face din om o ființă voluntară, este, înainte de orice, *conștiința de sine*. Dacă nu și-ar da seama de faptele sale și n'ar avea putința să fie stăpân pe ele, omul ar acționa mecanic după impulsii și instincte, nu după voința proprie.

Conștiința de sine structurează pe om ca pe o realitate aparte, opusă lumii din afară și față de care el poate lua o atitudine după nevoi lăuntrice.

Dar conștiința de sine nu este nici ea un fapt simplu. Ea este un centru volitiv însoțit de trei *afecte fundamentale*, pe care le găsim în motivarea voinței. Și anume, conștiința de sine este însoțită de *iubirea de sine*, se proiectează

în afară prin *simpatie* şi se manifestă faţă de grandiosul necunoscut şi misterios ce ne înconjoară, prin *religiozitate*.

Iubirea de sine, simpatia şi religiozitatea sunt afectele fundamentale însoţitoare ale conştiinţei de sine, care constituesc motivarea afectivă a voinţei.

In treacăt reţinem faptul, asupra căruia vom reveni, că iubirea de sine şi simpatia sunt corelative, căci se desvoltă în funcţie una de alta, ceea ce denunţă ca falsă antinomia dintre egoism şi altruism, ca motivare a voinţei.

In afară de motivarea afectivă, voinţa are cu necesitate şi o structură raţională, o motivare intelectuală, tot atât de iniţială. Căci voinţa, trăind într'o lume de valori, urmăreşte scopuri şi cârmueşte mijloace şi, prin aceasta, trebue să opteze, adecă să cumpănească şi să aleagă raţional una singură din posibilităţile multiple care îi stau la îndemână.

Afirmarea noastră că voinţa este prin firea ei socializatoare, şi că devine factorul ce creează vieaţa socială, îşi găseşte acum, cred, toată temeinicia.

Simpatia, mai ales, ca o funcţie de proiectare a eului şi de producţie spirituală în lumea din afară, devine factor de creaţie socială, de comunitate, ori de câte ori întâlneşte fiinţe semene, capabile de acelaşi afect. Prin simpatie omul surprinde identitatea sa cu alţi oameni şi astfel ia naştere fenomenul, care stă la baza oricărei unităţi sociale, conştiinţa de grup.

La rândul lor, scopurile şi mijloacele omeneşti fiind în mod necesar şi totdeauna sociale, religioase, economice, ştiinţifice, artistice, morale, juridice, fac din om o fiinţă socială.

De aceea, omul nu este social, datorită vreunui instinct şi nici datorită unei trăiri îndelungate în grup, ci este social prin însăşi structura intimă a voinţei, înainte de orice experienţă. Datorită simpatiei care îl leagă spontan, fără niciun calcul, de semenii săi, şi mecanismului teleologic al voinţei, omul este a priori social. De aceea obişnuesc a spune, dacă este adevărat că individul trăieşte în societate, tot atât de adevărat este că societatea trăieşte în individ. El are un caracter iniţial social, termenii dualismului: individual şi social

contopindu-se în adâncimile conştiinţei de sine. Omul lipsit de conştiinţă şi de voinţă îşi pierde caracterele omeneşti, nu mai este om; iar, om fiind, adică înzestrat cu o conştiinţă şi o voinţă, va trăi cu necesitate în societate, însăşi structura sa psihică şi existenţială fiind socială.

S'ar părea, la prima vedere, că manifestările, cadrele şi voinţa sunt elemente componente diverse şi eterogene ale unităţii sociale, când de fapt ele formează o unitate profundă. Unitatea socială constitue un tot, unul şi indivizibil, ale cărui părţi, manifestări, cadre, voinţă, sunt solidare şi într'un raport de interdependenţă.

Cea mai mare parte a sociologilor moderni se forţează a face subtile, dar eronate, distincţii între părţile acestui tot, stabilind chiar o specie de erarhie a lor, dând preferinţă în explicarea vieţii sociale unuia sau altuia dintre elementele cadrelor, manifestărilor şi voinţei, şi dobândind astfel un mănunchiu de foarte răspândite sociologii incomplete şi unilaterale. Nouă la număr, acestea sunt: sociologia geografică, biologică, istorică, psihologică, economică, spirituală, juridică, politică, voluntaristă. In realitate, părţile totului social se desvoltă în acelaşi timp, nu succesiv, având între ele raporturi de interdependenţă, nu de subordonare, raport exprimat în sistemul nostru prin legea sociologică a paralelismului social.

Există un *paralelism social* înlăuntrul manifestărilor, un paralelism înlăuntrul cadrelor şi un paralelism între cadre şi voinţă, creând astfel un sistem de coordonate ale unităţilor sociale.

Paralelismul dintre manifestările economice, spirituale, moral-juridice şi politice asigură unităţilor sociale echilibrul lor interior. Dacă o schimbare ivită într'una din manifestările sociale nu ar atrage după sine cu necesitate transformări corespunzătoare în toate celelalte manifestări, societatea şi-ar pierde cu uşurinţă unitatea şi armonia interioară şi desechilibrul, astfel provocat, i-ar determina un grabnic proces de disoluţie.

Paralelismul dintre manifestări ia, astfel, aspectul unei adevărate legi de echilibru social.

Legea aceasta exprimă faptul de o însemnătate hotărîtoare pentru vieaţa unei societăţi, al solidarităţii dintre părţi şi întreg, în ciuda diversităţii părţilor. Din acest principiu al solidarităţii decurge, apoï, imperativul pentru orice adevărată reformă, socială ori politică, de a fi integrală, de a fi adică o reformă în acelaşi timp şi economică şi spirituală şi moral-juridică şi politico-administrativă.

.O reformă, bunăoară, a satului românesc, dacă urmăreşte a depăşi o simplă bunăvoinţă generoasă sau inferior utilitaristă, pentru a fi într'adevăr adânc transformatoare şi eficace, trebue să aibă în vedere, paralel şi cu o egală atenţie, atât reforma sănătăţii, cât şi cea economică, reforma culturală, cât şi cea moral-juridică. Orice reformă integrală a satului, cu tendinţe de înnoire şi înălţare, care îl răstoarnă din deprinderile lui de vieaţă, muncă şi -câştig, trebue să armonizeze întreaga lui activitate în raport cu noile condiţii de vieaţă.

Paralelismul dintre cadre, cosmic, biologic, istoric şi psihic, ne apără de explicaţii simpliste, de care s'a făcut atât de mult abuz, mai ales în teoriile sociologice din veacul trecut. Condiţiile de vieaţă ale unităţilor sociale nu sunt simple şi paralelismul dintre cadre tinde tocmai a arăta, în afară de corelaţia strânsă dintre ele, şi complexitatea lor.

In sfârşit, paralelismul dintre voinţă şi cadre ne deschide putinţa de a discuta viitorul social. O delicată şi îndrăzneaţă problemă. Se poate oare prevedea viitorul unei societăţi? Aceasta constitue *previziunea sociologică*, înţeleasă de noi ca un perspectivism sociologic.

Mai mult ca orice ştiinţă, fiind vorba de însăşi soarta omului, a naţiunii, a omenirii, sociologia este preocupată de problema posibilităţilor ei de previziune.

Dar cum se poate face o prognoză a viitorului social? Discuţiile în jurul acestei probleme sunt foarte puţin încurajatoare. Căci prognoza, previziunea în sensul riguros al ştiinţelor exacte, în sensul bunăoară al prezicerii astronomice, nu este cu putinţă în sociologie.

Profeţiile, care se fac destul de des în legătură cu vieaţa socială, se dovedesc întotdeauna false, pentrucă sunt lipsite de un temeiu ştiinţific.

Există totuşi o posibilitate de a elimina fantazia profetică şi a trata ştiinţific desvoltarea viitoare a unei unităţi sociale. Aceasta constă în cercetarea perspectivelor prin raportarea voinţei sociale la cele patru cadre. Din moment ce manifestările sociale nu se petrec la întâmplare, ci sunt produse de către voinţă şi cadre, determinarea situaţiei actuale a acestora ne îngădue să întrevedem manifestările viitoare. Sociologia, în locul previziunii riguroase, trebue să se mulţumească cu aceste perspective, care este drept, dacă sunt conştiincios studiate, indică tendinţele de evoluţie sigure ale unităţilor sociale.

Putem stabili prin procedeul acesta patru tipuri generale perspectiviste, care ni se impun ca tendinţe de evoluţie a societăţii, dintr'un moment dat, către o anumită ţintă de transformare a ei în viitor.

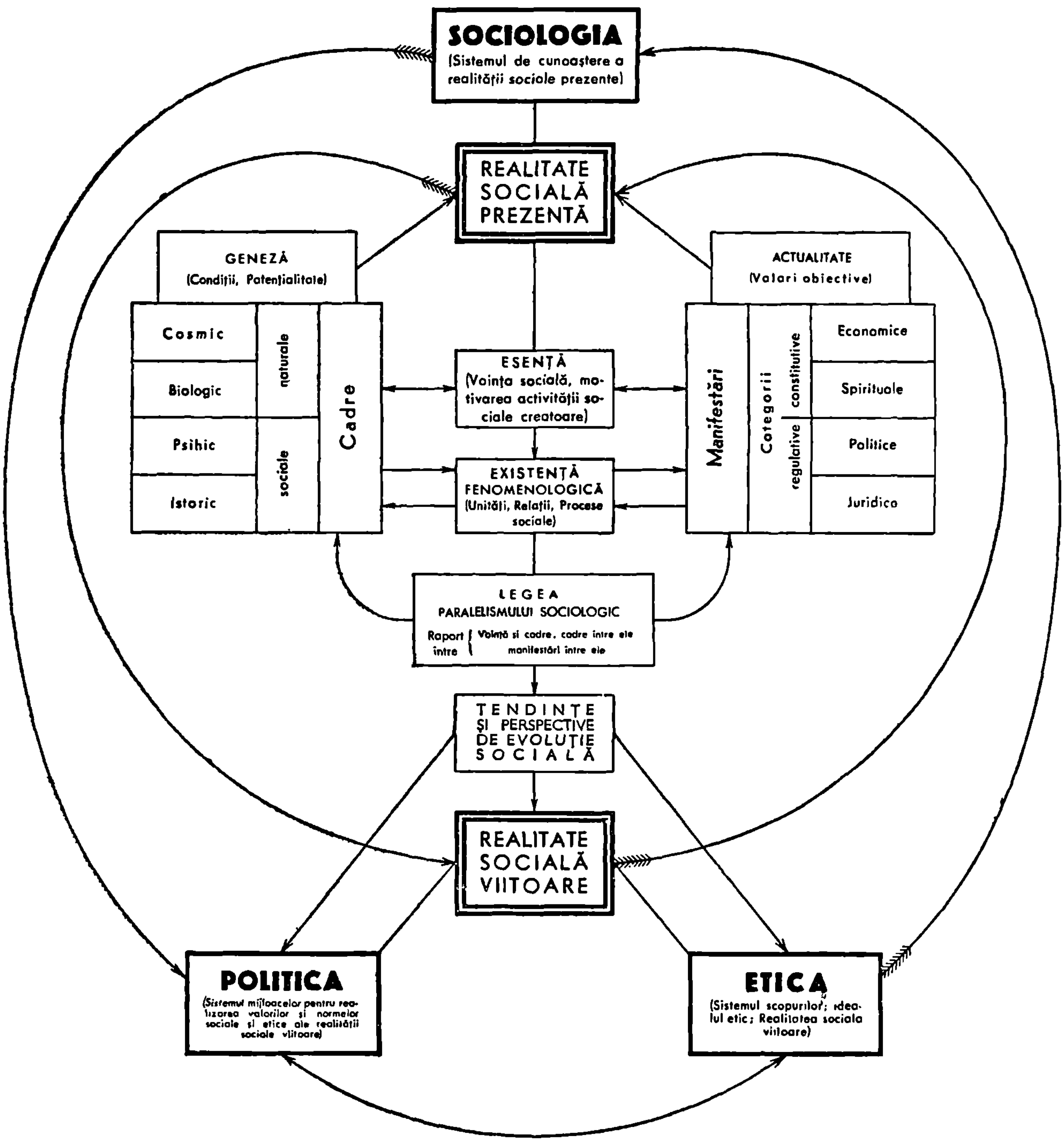
Ori de câte ori cadrele unei unităţi sociale oferă virtualităţi reduse şi manifestările voinţei sociale sunt sărace, perspectiva de evoluţie este mică, unitatea socială e de tip staţionar, fapt care se vădeşte şi în lipsa oricărei tendinţe de transformare. Un exemplu ne pot oferi satele cărora mediul nu le oferă mari posibilităţi de activitate şi unde nici deprinderile de muncă ale sătenilor nu sunt prea desvoltate. Fără un ajutor din afară aceste sate vor tânji multă vreme în mizerie.

Ori de câte ori cadrele oferă virtualităţi reduse, dar manifestările sunt puternic desvoltate, apar perspectivele unor transformări repezi, de tip revoluţionar, în sensul sociologic al cuvântului, de vreme ce putem stabili tendinţa de puternică accentuare a manifestărilor.

Acesta este cazul, de pildă, al Olandei. Proverbul vechiu, ce spune: « Deus mare, Batavus littora fecit », transformat apoi în « Dumnezeu a făcut pământul, afară de Olanda pe care au făcut-o Olandezii », corespunde unei neîntrerupte dominări şi uriaşe lupte a unui popor mic cu elementele naturii; printr'o voinţă eroică Olandezii au reuşit apoi să devină stăpânii unuia dintre cele mai mari şi mai bine administrate imperii coloniale.

D. GUSTI

Sistem de Sociologie, Etică și Politică

Dimpotrivă, virtualităţi mari şi manifestări reduse ale voinţei indică perspective vădite de regres, unităţii sociale lipsindu-i vlaga de a birui ori folosi mediul, trecutul, stilul de vieaţă îndătinat, etc. Ceea ce a fost, de pildă, cazul multor civilizaţii vechi, care s'au veştejit şi ofilit, odată ajunse la un punct culminant al evoluţiei lor. Ceea ce este cazul oraşelor moldovene Botoşanii ori Iaşii, care n'au fost în stare să-şi păstreze însemnătatea trecută, după apariţia căilor ferate şi schimbarea frontierelor.

In sfârşit, virtualităţi mari şi manifestări desvoltate ale voinţei indică perspectiva de progres vădit şi prin tendinţele de perfecţionare treptată a creaţiilor sociale. Perspectivele mari ale României de astăzi sunt de această natură. Bogăţia cadrului nostru geografic, biologic, istoric şi psihic, precum şi manifestările sociale în plină desvoltare a ţării, asigură un progres neîntrerupt.

Obţinem astfel, patru tipuri de evoluţie: un tip staţionar, — cadre reduse şi manifestările voinţei reduse; un tip regresiv, — cadre puternice şi manifestările sociale reduse; un tip revoluţionar, — cadre reduse şi manifestările voinţei puternice; şi un tip progresiv, — cadre şi manifestări puternice.

Se înţelege că stabilirea viitorului social şi a tendinţelor de evoluţie este în realitate mult mai complicată din cauza diversităţii cazurilor concrete pe care le oferă observaţia curentă. Pe plan teoretic spunem cadre sau manifestări reduse sau desvoltate, dar în realitate pot fi reduse sau desvoltate numai unul sau două din cadre; şi la fel, numai o parte din manifestări pot fi rudimentare sau desvoltate. Deci, fiecare tip de evoluţie poate avea numeroase varietăţi, după posibilităţile de combinare a celor opt elemente.

Cu determinarea tendinţelor de evoluţie şi a perspectivelor sociale se atinge graniţa ştiinţelor de constatare şi, prin urmare, preocupările sociologice, întrucât am definit sociologia ştiinţa realităţii sociale, aici iau sfârşit.

Limita sociologiei nu reprezintă însă şi limita gândirii omeneşti în legătură cu realitatea socială, pentrucă în chipul cel mai firesc studiul tendinţelor de evoluţie şi al perspectivelor

sociale ne pune ***problema realității sociale viitoare.*** Cu aceasta trecem pe nesimțite din domeniul sociologiei în domeniul eticei și al politicei, care numai împreună pot da o idee exactă despre întreg domeniul realității sociale.

Realitatea socială viitoare ridică două probleme științifice fundamentale. Una, pe care se construește ca știință ***etica***, privește scopul suprem sau idealul urmărit de realitatea socială. Alta, pe care se construește ca știință ***politica***, privește mijloacele pentru realizarea acestui ideal.

Insistăm asupra unității dintre sociologie, etică și politică, științe care formează, după noi, momentele aceluiași proces de cunoaștere. Teleologia socială implicată, cum am văzut, în structura și mecanismul de funcționare a voinței, oprește orice ruptură dintre cele trei științe. Se înțelege că ele sunt distincte ca puncte de vedere, dar converg către același scop și nu pot îndeplini decât toate trei laolaltă lămurirea întregului proces de vieață socială omenească.

Structura teleologică a voinței leagă realitatea socială prezentă de realitatea socială viitoare. Voința, fapt prezent ca însăși unitatea socială căreia aparține, este larg deschisă prin toate scopurile pe care le urmărește, spre viitorul social, iar tendințele ei de activitate și evoluție, de asemenea fapte prezente, indică chiar începuturi de realizări care leagă indestructibil, prin mecanismul înfăptuirilor în curs, realitatea socială prezentă de cea viitoare.

Analiza scopurilor urmărite de voință ne duce în chip logic la ***problema idealului social.*** Scopurile nu sunt toate de aceeași valoare. Din pricina aceasta voința socială pusă în fața lor și nevoită să se decidă în acțiune pentru unul din ele, ajunge cu necesitate să le erarhizeze, să le orânduiască într'un sistem de valori. Sistemul scopurilor bazat pe erarhia valorilor, impune voinței un scop suprem care să reprezinte implicit o valoare supremă. Acesta este ***idealul etic.***

Cele mai multe sisteme de etică desleagă problema idealului în chip cu totul nesatisfăcător, ceea ce înseamnă, în ultimă analiză, că problema tot nedeslegată rămâne. Unele sisteme atribue realității sociale omenești un ideal pe care aceasta nu-l are în putințele ei și care deci rămâne inoperant,

ca o adevărată himeră. Alte sisteme nu fac decât să întărească realitatea socială prezentă cu toate neajunsurile ei, idealul devenind mai mult o justificare a ceea ce este, decât o indicare normativă a ceea ce ar trebui să fie. Rigorismul kantian şi utilitarismul sunt două exemple tipice pentru aceste procedee atât de îndepărtate sistematic unele de altele şi totuşi deopotrivă de puţin lămuritoare.

Idealul etic nu trebue nici să confirme realitatea aşa cum este ea, dar nici să se situeze faţă de aceasta ca o lume cu neputinţă de atins. Sistemul nostru de etică încearcă o soluţie care ocoleşte amândouă aceste neajunsuri. Elanul voluntar către unitate şi perfecţie stă la baza idealului moral. Iar acesta este adevărat şi are o valoare numai în măsura în care ia fiinţă în şi prin realitatea socială. De aceea, idealul moral este un fapt şi totodată o misiune, niciodată în totul realizată şi deci totdeauna de împlinit. Idealul social nu poate fi decât maximalizarea tuturor însuşirilor care deosebesc pe om de celelalte vieţuitoare. Am văzut că ceea ce deosebeşte pe om de restul creaţiei este conştiinţa de sine cu afectele însoţitoare, iubirea de sine, simpatia şi religiozitatea şi voinţa intelectuală cu structura ei teleologică. Datorită conştiinţei de sine şi voinţei, omul este creator de cultură. Spre deosebire de toate animalele, omul are o istorie, o moralitate, o religie, săvârşeşte o activitate artistică, ştiinţifică, tehnică etc., care fac la un loc o lume de valori, cultura. De aceea singurul ideal valabil pentru om e să-şi desvolte la maximum conştiinţa de sine cu toate afectele însoţitoare, şi voinţa, cu o viziune din ce în ce mai limpede a scopurilor, oricât de îndepărtate ar fi, şi a mijloacelor, ceea ce ne dă lungimea voinţei, pentru a deveni o fiinţă creatoare de valori culturale. Numim această fiinţă ideală, dată însă omului în virtualităţile lui existenţiale: *personalitate*.

Idealul etic este, deci, personalitatea creatoare de valori culturale care ni se înfăţişează ca unitatea armonică a iubirii de sine, a simpatiei şi a religiozităţii, cu o voinţă cât mai lungă, capabilă adică să aleagă scopurile cele mai înalte şi să mânuiască mijloacele cele mai potrivite pentru realizarea lor. Faţă de realitatea individuală şi socială, personalitatea

reprezintă forma lor maximă, care le îmbină în cea mai desăvârșită unitate. Indivizii își găsesc prin personalitate cea mai mare desfășurare cu putință. In felul acesta o unitate socială compusă din personalități devine ea însăși personalitate creatoare de valori culturale, disolvându-se definitiv orice antinomie dintre individ și grup.

Teoria personalității sociale astfel înțeleasă denunță ca neîntemeiată o seamă din antinomiile devenite clasice în istoria sistemelor de morală. Am amintit falsa antinomie dintre egoism și altruism. Egoismul nu e decât o formă degenerată a iubirii de sine. In chip normal însă, cu cât iubirea de sine este mai adâncă, cu atât mai puternică este simpatia și deci capacitatea omului de a săvârși binele pentru alții. Tot atât de falsă este antinomia dintre individualism și colectivism. Nici individul nici societatea nu reprezintă aparte o valoare supremă și nici nu se exclud cu necesitate unul pe cealaltă. Cum am văzut, idealul etic, personalitatea, îmbină amândoi termenii într'o unitate de ordin superior. Se înlătură de asemenea antinomia dintre realism și idealism, pentrucă personalitatea ca ideal este însăși chintesența realității, forma ei maximală. Idealul nu mai reprezintă o lume cu totul străină față de realitate, ci este punctul final pe care realitatea trebue să-l atingă în desfășurarea ei, pentrucă îl cuprinde în înseși posibilitățile ei constitutive. Realitatea cuprinde în chip virtual idealul, iar idealul reprezintă esența realității și, am putea spune, adevărata realitate, întrucât numai prin el omul se realizèază pe deplin.

Idealul nu se poate realiza dintr'odată. Voința străbate, prin acțiune, numeroase etape până la el și este silită să mânuiască nenumărate mijloace pentru atingerea scopului suprem și a scopurilor intermediare. Studiul acestor mijloace revine spre cercetare altei discipline: politica. Dacă etica se ocupă cu sistemul scopurilor, din care desprinde ca problemă centrală idealul etic, politica se ocupă cu ***sistemul mijloacelor pentru realizarea valorilor și normelor sociale și etice ale realității sociale viitoare***. Una fixează ținta ultimă a tuturor eforturilor omenești, cealaltă ne arată drumul pe care trebue

să-l străbatem până la ideal. Cuvântul atât de uzat şi compromis de «politică», dobândeşte astfel un conţinut precis, nou şi îndrăzneţ, care înlocueşte panaceul de fericire contemplativă cu obligaţia muncii creatoare, îndreptată spre înfăptuirea idealului etic.

In afară de norma etică, normă care este personalitatea creatoare de valori, politica se supune unei norme proprii, care este *dreptatea*, înţeleasă ca armonia scopurilor şi mijloacelor individuale, sociale, naţionale şi umanitare. Drepte sunt acţiunile care nu ating nici fiinţa indivizilor, nici a unităţilor sociale şi nici a unităţilor naţionale ori a unităţii supreme, umanitatea, pentrucă numai aşa mijloacele politice pot duce la înfăptuirea de personalităţi individuale şi colective, armonii superioare care respectă toate formele creatoare ale existenţei omeneşti.

Sistemul nostru de etică şi politică duce în ordine practică la o *morală şi o politică a creaţiei de valori culturale*. Toate acţiunile omeneşti trebue să ducă la formarea de personalităţi creatoare. Intemeiem astfel o pedagogie naţională a creaţiei şi formării personalităţii sociale ale cărei principii le desprindem din etică şi politică. Această pedagogie naţională şi realizările ei vom avea prilejul să o înfăţişăm în altă comunicare. Subliniem, însă, de pe acum legătura organică dintre sistemul nostru teoretic şi realizările de pe tărâmul practic.

Pentru teorie mai amintim că analizele întreprinse până acum pun în lumină unitatea logică dintre realitatea socială trecută, prezentă şi viitoare. Ceea ce este acum realitate prezentă a fost pentru un trecut mai apropiat sau mai îndepărtat abia un ideal. Ceea ce este pentru realitatea prezentă un ideal, va fi cu siguranţă într'o zi, prin eforturile neîncetate ale oamenilor, o realitate deplină. Din nou surprindem legătura indestructibilă dintre realitate şi ideal. Realitatea trecută şi prezentă nu sunt decât idealul înfăptuit, iar idealul de azi nu este decât realitatea de mâine. Descoperim aici un adevărat circuit social, care are pentru evoluţia socială tărie de lege. Cercul vieţii sociale pare închis, însă acest cerc nu se închide niciodată decât pentru a se deschide din nou.

Evoluția socială este mersul ascendent al omenirii către personalitate, o înfăptuire treptată a idealului etic, care înseamnează o continuă desăvârșire a realității omenești.

Prin sistemul nostru de sociologie, etică și politică se înlătură opoziția care se susține obișnuit și domină gândirea contemporană, între cunoaștere și acțiune, intelectualism și activism (înțeles ca antiintelectualism), raționalism și fenomenologism.

Voința prin acțiune face legătura între cunoașterea prezentului real și opera de transformare a acestuia într'un viitor real, mai bun. Intr'adevăr, pentru a cunoaște realul nu este deajuns a gândi, ci este nevoie de acțiune, care face legătura strânsă și stabilește contactul direct între subiectul gânditor și obiectul gândit. Acel faimos Cogito ergo sum, trebue completat prin: Ago, ergo sum. Cunoașterea directă, pe care o dobândim astfel în sociologie, prin cercetările monografice, constitue un fapt de o deosebită însemnătate.

Cunoașterea devine, prin acțiune, capabilă să participe la propria ei desvoltare în viitor, fapt care se traduce prin alegerea unui anumit drum din cele posibile și prin angajarea voinței pentru înfăptuirea acelui scop, pe care îl indică cunoașterea.

Teoria servește în chipul acesta la imbolduri noi, iar acțiunea, după ce a îmbogățit teoria, o completează prin noi participări și angajări ale voinței în câmpul realizărilor. In acest fel, prin anticiparea motivată a unei realizări superioare în viitor, se salvează vieața de iluzionismul spiritului și al inimii.

Din această înfrățire a cunoașterii cu realul prin acțiune se creează noi datorii și responsabilități morale.

Este programul vieții lui Saint-Simon, care cu mândrie afirmă în cele mai penibile momente ale vieții sale, « încă trăiesc în viitor ».

Este programul monografiilor sociologice și al acțiunii la sat așa cum s'a lucrat în satele românești, în ultimii ani, de către mii de studenți și tehnicieni. Dar și despre această operă puțin cunoscută ori greșit cunoscută, voi vorbi într'o comunicare specială.

Obligat să ajung la capătul expunerii sistemului nostru de sociologie, etică şi politică, în trăsăturile lui mari, găsim potrivită o caracterizare generală a lui.

Sistemul acesta are drept punct de plecare realitatea socială. Dar el nu vrea să fie o simplă îngrămădire de material empiric. Toate datele realităţii sunt examinate logic, orânduite şi interpretate după necesităţile raţiunii ştiinţifice.

Realism şi criticism, iată cele două atitudini gnoseologice ale sistemului de faţă, cuprinse într'o poziţie sintetică pe care o vom numi realism social critic.

Dar ştiinţa realismului social se extinde, potrivit legii circuitului social, asupra celor trei feţe ale acestuia: ce a fost, ce este şi ce va fi, prin cele trei instrumente fundamentale ale spiritului omenesc: cunoaştere, acţiune şi ideal, formând astfel o trilogie realistă unitară, care se înfăţişează într'un sistem de coordonate ale realităţii, ca o adevărată critică a raţiunii sociale. De aceea acest sistem poate fi numit şi idealism social critic. Căci teoria şi practica socială, ideile şi idealul nu se exclud, ci se completează, înfrăţindu-se: ideea fără ideal fiind neputincioasă şi fără putere creatoare, luminând, fără a încălzi, idealul fără idee fiind fără rod şi fără vlagă, încălzind fără a lumina. O bună teorie socială înseamnă totdeauna o faptă bună. Ideile, scoase din câmpul realităţii sociale, sunt puteri reale, capabile a influenţa şi schimba radical obiectul de cercetat. O teorie a constituţiei materiei nu poate schimba întru nimic natura materiei. Fiziologia plantelor nu poate avea nicio influenţă asupra procesului fiziologic studiat. Teoriile sociale au însă totdeauna o imensă influenţă asupra mersului vieţii sociale. Desfiinţarea sclaviei şi a feudalismului, egalitatea înaintea impozitelor, toleranţa religioasă, teoria contractului social şi a suveranităţii poporului, iată numai câteva exemple.

Ştiinţa devine Conştiinţă.

Scopul comunicării de astăzi ar fi ajuns, dacă am izbutit să vă arăt, că sistemul despre care v'am vorbit, exprimă încredere în Gândire şi Acţiune, cuprinzând un Adevăr şi o Vieaţă, care nu s'ar putea defini, în toată plinătatea ei, decât realizându-se.

Că omul nu este un executor izolat și pasiv al legilor sociale, ci creator constructiv al valorilor, prin înglobarea sa solidară în totalul social, și prin scrutarea necesarului etic și al posibilului politic; și că el nu caută atât a se salva pe el însuși, cât a atrage cu dânsul realitatea socială, cu care este identic, către o ascensiune cu perspective infinite.

Că drama individului vremelnic, cu alte cuvinte, este intim și indisolubil legată de epopeea eternă a universului social.

MONOGRAFIA SOCIOLOGICĂ

— PLANUL DE LUCRU —

DE

DIMITRIE GUSTI

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în şedinţa dela 15 Martie 1940

Domnilor Colegi,

Sistemul de sociologie pe care l-am expus într'o comunicare anterioară în faţa Domniilor-Voastre are, după cum am încercat să arăt, un caracter integralist şi critic realist.

Ca o consecinţă a acestui fel de a înţelege sociologia, am dobândit şi o definiţie completă a societăţii: societatea ori realitatea socială este o totalitate autonomă de vieaţă socială, adică o unitate socială, a cărei esenţă este voinţa socială; condiţionată în mod potenţial prin cadrele: cosmic, biologic, psihic şi istoric; actualizată, în mod paralel, prin manifestări economice, spirituale, politice şi juridice şi desvoltată neîntrerupt în relaţii şi procese sociale, cu perspective precise de evoluţie.

Sistemul sociologic pe care îl preconizăm nu se poate însă mulţumi cu enunţarea programatică a realismului său; ci, în deosebire de alte sisteme, trebue să arătăm clar şi sigur, cum urmează a fi cercetată ştiinţific realitatea socială. *Obiectul*, *Ştiinţa* şi *Metoda* fac, aşa dar, un tot logic indestructibil.

Am văzut care este ştiinţa şi care este obiectul ei. Să vedem acuma care este metoda corespunzătoare, pe care noi o numim « Monografie Sociologică » şi care, pentru a corespunde într'adevăr menirii ei, va trebui să fie în acelaşi timp complexă,

adică sintetică, pentru a putea urmări unitatea socială sub toate fețele ei, și realistă, adică putându-se aplica tuturor unităților sociale concrete, forme vii și prezente ale vieții sociale.

Termenul de monografie, ca metodă a științelor sociale, nu este o descoperire a noastră, cu toate acestea noi ne credem îndreptățiți să susținem că monografia denumită sociologică, concepută de noi și experimentată pe o scară foarte largă de cincisprezece ani în țara noastră, constitue o noutate și înseamnă o contribuție originală la desvoltarea științei.

Cum este atunci cu putință împăcarea celor două afirmații? Monografia sociologică este veche și, totuși, este nouă. Este veche ca nume, veche ca preocupare și veche sub o formă rudimentară, care n'a putut să dea un sens nou științelor sociale și nici cel puțin să le apropie mai mult de realitate.

Intr'adevăr, teoria sociologică s'a desvoltat paralel cu aceste monografii, fără nicio influență reciprocă, lăsând acestora mai mult rosturi de natură descriptivă și practică, decât un caracter de metodă științifică. Monografia sociologică este nouă tocmai prin legăturile strânse cu teoria, prin structura ei sistematică și prin încercarea de a întemeia știința întreagă pe cercetarea directă și colectivă a faptelor și pe legătura constantă și din ce în ce mai întinsă cu ele.

Ca să se înțeleagă exact deosebirile dintre tipul vechiu și tipul nou de monografie, o confruntare în cadrul unui istoric cât de sumar a ceea ce s'a încercat până acum, mi se pare folositoare.

Cei dintâi oameni de știință care au inaugurat metoda monografică în cercetarea fenomenelor sociale sunt reprezentanții școalei monografice franceze. Trebue să reținem mai ales trei nume, care înseamnă trei etape de desvoltare. Inginerul de mine Frédéric Le Play, — organizatorul și comisarul general al expozițiilor internaționale ce au avut loc la Paris în 1855 și 1867, — este cel dintâi care a încercat a aplica metoda științelor exacte în domeniul științelor sociale prin observații *sur le vif* aducând însă acestor observații trei mari restrângeri: din tot câmpul vieții sociale Le Play se mărginește la studiul familiei, din câmpul familiei numai la familia

muncitorească, și de aci numai la analiza bugetului. In ultima analiză, monografiile lui Le Play nu sunt decât bugete de familii muncitorești, întocmite cu scopul de a îmbunătăți soarta lucrătorului într'o fază de industrializare și de mizerie a muncitorimii. Abatele Henry de Tourville, nemulțumit de aceste restricții științifice, a dat la o parte planul de lucru al lui Le Play și a întocmit un altul, împrumutând pentru aceasta din știința chimiei termenul de nomenclatură. Nomenclatura lui de Tourville cu 25 de clase, subîmpărțite la rândul lor în 326 de elemente, este lipsită de o idee conducătoare, de aceea ea a fost la rândul ei înlăturată de al doilea urmaș al lui Le Play, Edmond Demolins, care introduce în explicarea societății principiul clasificator, pe criterii geografice.

Anchetele sociologiei rurale din Statele Unite ale Americii se bucură în Noul Continent de aceeași răspândire, ca și monografiile franceze în Europa.

In călătoria de studii ce am făcut-o în regiunea Tennessee-Valey din sudul Statelor Unite ale Americii, — despre care vă voiu vorbi poate altădată pentrucă ne prezintă o planificare grandioasă a unei imense regiuni, din inițiativa actualului președinte Roosevelt, și care este extinsă pe o perioadă de zece ani, cu un buget de 100 milioane dolari pe an, lucrare care va costa deci 1 miliard de dolari, — m'am putut convinge, în special în urma vizitei ce am făcut-o universităților din Nashville și Knoxville și a unor sate dimprejur, cât de mare este înfrățirea, ce poate servi de model, între știința aplicată la vieața rurală și administrația de Stat. Anchetele numite « survey » ori « case study » ale sociologiei americane, au luat proporții uriașe, datorite în special inițiativelor și sprijinului puternic dat de nu mai puțin trei foști Președinți de republică: Th. Roosevelt, W. Wilson și H. Hoover, la care se adaugă cu cinste și actualul Președinte: Franklin Roosevelt.

In spiritul american lucrează școala germană « sociografică », ce formează astfel al treilea tip de monografie, care are intenția a înlocui ancheta etnologică și statistică prin așa zisa « Sociografie », — termen inventat de sociologul olandez Steinmetz — adică o descripție socială, propriu zis și statistică și

etnologică, fără a avea altă ambiție decât a stabili un catalog de fapte sociale, cât mai complet, un Corpus de documente sociale.

Dacă ar fi să întocmim bilanțul științific al celor trei tipuri de monografie amintite, ajungem la rezultate cu totul nesatisfăcătoare. Lipsite de fundamentare suficientă, fragmentare, descriptive și orientate practic, aceste monografii nu au reușit să se impună, cu toată răspândirea lor mondială.

Dar calea cea mai bună de a demonstra pe deplin diferența dintre monografia sociologică, așa cum o înțelegem noi și celelalte tipuri de monografii este de sigur a arăta în mod precis în ce constă ea, și anume care-i este planul de lucru, ceea ce face obiectul comunicării de față și, apoi, care sunt procedeele și tehnicele amănunțite de cercetare, ceea ce va face obiectul comunicării din ședința viitoare.

Am fost nevoit să împart expunerea mea în două comunicări, pentru a nu mutila argumentarea și materialul ce-i servește de documentare, reducându-l și așa numai la ceea ce am crezut că este strict necesar unei înțelegeri complete.

Și am avut curajul a face aceasta, pentrucă Academia Română consideră ca o preocupare a ei permanentă și de căpetenie organizarea cercetărilor științifice, ceea ce reiese mai ales din dispozițiunile noului Regulament, aprobat de noi în ultima sesiune, și în care se vorbește chiar de explorări sistematice, inspirate și patronate de ea, în toate domeniile științifice, deci și în câmpul științelor sociale.

Față de acest suflu nou de cercetare, care parcă astăzi adie mai puternic decât până acum în așezământul nostru, nu am avut nicio ezitare a vă vorbi, în două ședințe, despre o metodă de cercetare sociologică, aplicată pe teren încă din anul 1925, fiind convins că veți acorda expunerii mele mai mult decât o bunăvoință, chiar o atenție colegială. Nu pot să nu-mi exprim în același timp cea mai vie bucurie de spiritul dinamic ce domnește în construcția Regulamentului nou al Academiei, pentrucă încă din prima zi, când mi-am ținut discursul de recepție, în ședința solemnă din 10 Iunie 1923, sub președinția fostului Principe Moștenitor, Carol, astăzi Regele Carol II și Președintele nostru de Onoare, am formulat, cu o sinceră

profesiune de credință, dezideratul că Academia ar trebui să aibă în viitor o activitate mai intensă și creatoare în cultura națională.

Sociologul contemporan obișnuește să instaleze în turnul lui de fildeș o cabină de observator, unde, într'un mediu populat de cărți de jur împrejur, așezat într'un fotoliu larg și comod și având la îndemână un puternic instrument optic de mărire, înregistrează, cu oarecare curiozitate, frământarea vieții sociale cu turburătoarea ei înfățișare.

Sociologul nostru notează ceea ce crede că a putut deosebi dela o mare înălțime și enormă distanță, și, după ce a consultat îndelung bogata sa bibliotecă, creează construcții abstracte, întovărășite chiar adesea de o dialectică impresionantă verbală asupra a ceea ce înțelege el ca problemă a secretului vieții sociale.

Altminteri decât acest coleg de știință, noi ne scoborîm, din frumosul și confortabilul turn de fildeș în plină realitate vie, frumoasă și aspră, și urmărim pe teren torentul vieții, precum și complexitatea câteodată tragică a existenței, pentru a-i descoperi coerența internă și a-i prinde sensul și unitatea intimă.

Ceea ce vă rog acum, Domnilor Colegi, este să faceți împreună cu mine această călătorie de cercetător sociolog.

In întocmirea unei monografii sociologice sunt trei momente principale, unul de *pregătire*, al doilea de *cercetare* la fața locului și al treilea de *prelucrare* și folosire științifică a datelor culese.

O monografie sociologică trebue mai înainte de toate pregătită, nu numai în sensul de organizare a campaniei de lucru, de care ne vom ocupa în comunicarea viitoare, ci în sensul științific al procedeului. Cine se hotărăște să cerceteze o unitate socială concretă trebue să cunoască tot ce s'a scris despre ea, și în aceeași măsură să fi studiat în amănunțime literatura de specialitate în legătură cu categoria respectivă de fapte. Este falsă credința acelora care susțin că în cercetările directe orice cunoștință anterioară poate însemna prilej

de eroare, pentrucă o cercetare științifică nu însemnează același lucru cu o simplă culegere de fapte. A cerceta științific însemnează a căuta deslegarea unor probleme puse în chip necesar de o știință și a urmări verificarea prin fapte a unor ipoteze de lucru sau teorii desbătute în legătură cu aceste probleme. Realitatea socială, chiar cea mai restrânsă, este totuși extrem de complexă și sumedenie din fețele ei concrete pot fi complet lipsite de semnificație științifică. Un cercetător de teren, care e insuficient pregătit teoretic, adună la întâmplare faptele nesemnificative alături de cele semnificative, îngrămădind un material, care este mai mult un balast pentru știință decât un ajutor pentru lămurirea problemelor ei fundamentale. Dacă ar fi altfel, învățătorii și preoții care trăiesc ani de zile în cuprinsul unui sat ar reuși să întocmească monografii sătești de o valoare mult mai mare decât cercetătorii științifici de specialitate. Știința nu se face însă numai cu bunăvoință, ea cere o îndelungată pregătire teoretică și în aceeași măsură o serioasă deprindere în mânuirea metodelor de cercetare.

Deci, cercetarea monografică la fața locului nu se poate face la întâmplare, ea nu se poate improviza. Un plan de lucru, în sensul de ordine logică a problemelor, se impune. Monografiile sociologice concepute de noi au la bază sistemul sociologic pe care îl cunoașteți din comunicarea anterioară și care dă, dela început, acestei metode o unitate logică și o structură teoretică.

In cercetarea monografică a unui sat, pentrucă satul ni se pare unitatea socială cea mai de seamă a societății românești și cea mai potrivită ca întindere pentru întrebuințarea acestei metode, studiem mai întâi *cadrele* sau *condițiile de vieață*.

Un sat se desvoltă într'un *mediu cosmic* anumit, sub înrâurirea unor anumite forme de relief, unei anumite constituții a solului, unei anumite formații biogeografice, față de care el cedează adaptându-se pasiv sau reacționează devenind el însuși agent de transformare, imprimând pecetia genului său de vieață, socializând sau umanizând peisajul. Cea dintâi

problemă a monografiei sociologice a unui sat este deci problema cadrului cosmic.

Dar această precizare nu este suficientă. Cadrul cosmic al unui sat este atât de complex, încât simpla indicare a problemei lui nu poate asigura o cercetare completă.

Distingem aici o ordine obiectivă de fapte şi condiţionări, cadrul cosmic aşa cum este el şi o ordine subiectivă, cadrul cosmic aşa cum este văzut şi interpretat de oameni, distincţie pe care o întâlnim de altfel în domeniul tuturor faptelor sociale. O regiune poate fi evitată de aşezările omeneşti pentrucă nu oferă resurse de traiu suficiente, fiind lipsită să zicem de ape curgătoare sau de un sol bogat. Determinarea pare a fi cu totul obiectivă. Totuşi un alt grup de oameni se poate aşeza în locul acela dacă e obişnuit să sape puţuri şi cunoaşte o tehnică de îmbunătăţire a terenurilor. Exemplul acestui grup ridică valoarea de obiectivitate a primei determinări. Populaţiile care au evitat regiunea respectivă de fapt au crezut numai că regiunea este nefavorabilă aşezării, sau, în stadiul puţin evoluat al civilizaţiei lor, n'au avut la îndemână o tehnică de întrebuinţare şi transformare a mediului. Distingem în exemplul acesta trei posibilităţi. Regiunea este de fapt neprielnică oricărei aşezări omeneşti; determinarea este absolut obiectivă. Regiunea este socotită ca nefavorabilă de o anumită populaţie, deşi în realitate prezintă suficiente resurse de traiu; determinarea de astădată este subiectivă, în înţelesul că ţine de mentalitatea şi credinţele grupului respectiv. Şi, în sfârşit, regiunea oferă resurse de traiu, dar numai pentru un grup ajuns la un anumit grad de cultură, în care caz avem de a face cu o dublă determinare, atât naturală, cât şi socială, pe care trebue să o socotim tot obiectivă.

In urmărirea acestor probleme ale cadrului cosmic, cercetătorul de teren trebue să apuce drumul firesc al faptelor, în ordinea în care ni se înfăţişează ele concret.

Un sat este înainte de toate o aşezare omenească. Sub această faţă materială, de peizaj, satul ridică următoarele probleme principale:

a) problema regiunii; *b)* problema hotarului sau a trupului de moşie, adică a suprafeţelor folosite de către un anume sat;

c) problema vetrei satului, adică a locului unde se adună locuințele propriu zise; *d)* problema structurii lăuntrice a acestor așezări.

Un sat nu este niciodată izolat, el face parte dintr'un grup de sate care își împart folosirea unui teritoriu regional. Prima operație științifică va consta de sigur în fixarea locului pe care îl ocupă satul cercetat în sânul acestui teritoriu regional. Dar atâta nu este de ajuns: așezarea unui sat într'o regiune nu este niciodată un pur fenomen spațial. Dimpotrivă, o serie de legături funcționale se regăsesc întotdeauna între un sat și regiunea învecinată. Distanța dintre diversele centre din regiune, căile și mijloacele de comunicație între ele, limitele juridice care le despart și le circumscriu, în sfârșit însăși structurarea întregei regiuni în diverse centre, unele economice, altele religioase, administrative sau politice, constituesc tot atâtea probleme care depășesc cu mult simpla descriere geografică.

Din întreg acest teritoriu regional, satul își însușește însă o parte din teren, pe care și-o încorporează în propria lui ființă, prin tehnica juridică a proprietății și prin activitatea sa economică. Pentru cine știe să-l deslușească, această întindere folosită de către un sat, hotarul sau trupul de moșie, este o expresie extrem de grăitoare a grupului căruia îi aparține, atât ca tradiție cât și ca vieață socială prezentă. După cum împărțirea interioară a loturilor este regulată sau neregulată, după cum se întrebuințează două, trei sau mai multe tarlale, sau o împărțire în fâșii mergând dintr'un cap în altul al hotarului, după felul în care totalitatea pământului este distribuită în arătură, izlaz și pădure, după cum se întrebuințează la maximum fiecare bucățică de loc, în scopuri pastorale sau agricole, după cum se întâlnesc mlaștini, terenuri degradate sau locuri pustii, după cum apele curg conform legilor naturale sau sunt captate prin lucrări de irigație și canalizări, întrebuințate pentru eleștee sau în industrii, hotarul exprimă în chip neîndoielnic felul și gradul de civilizație a grupului, sistemul său juridic real, sistemul său de exploatare economică, gradul de evoluție a tehnicei și implicit priceperea și hărnicia omului din partea locului. Problemele

acestea îmbină sociologia și geografia în ramura lor comună, relativ nouă, dar plină de interes și cu mari posibilități de desvoltare, a *geografiei sociale*.

Continuând cercetarea, dela hotar trecem la așezarea propriu zisă a locuințelor grupului, la vatra satului. Aci și mai mult ne apropiem de obiectivările sau materializările activității sociale, care sunt gospodăriile țărănești, ogrăzile, casele, grădinile, drumurile, podurile ș. a. m. d. Dar nici așezarea satului nu este o problemă de pură geografie, ci uneori, am putea spune adeseori, ea nu este de loc o problemă de geografie.

Satele se așează, se înțelege, după anumite considerații fizice. Dar încă mai mult, satele se așează după anumite considerații sociale. Cele din șes, se așează la mijlocul moșiei nu din nevoi geografice, ci din nevoi economice, din pricina sistemului de exploatare a pământului în tarlale, ca să dea putința într'o fază de tehnică agrară rudimentară să se însămânțeze hotarul prin rotație și să se lase o parte să se odihnească și să fie folosită ca pășune. Dacă ținem seama de trecutul istoric, satele mănăstirești, domnești sau boierești, au fost așezate sau mutate nu după voia lor, care ar fi preferat condiții geografice favorabile, ci după voia stăpânilor care au avut în vedere cu totul alte considerații. In Epoca Regulamentului Organic, împotriva voiei lor, de asemeni au fost scoase la linie satele care nu puteau fi ușor administrate din pricina prea marei lor răsfirări. Satele noi de coloniști, cu forma lor geometrică, sunt așezate după hotărîrea stăpânirii prin sistemul juridic și politic al împroprietăririlor. Deci și aci sociologia are un cuvânt de spus alături de antropogeografie.

In sfârșit, forma și structura interioară a vetrelor de sat ne duc la ultima problemă din sociologia așezării omenești, care ne apropie și mai mult de vieața unității.

Inrâuririle cadrului cosmic asupra unei unități sociale concrete, ca și reacțiunile transformatoare de mediu fizic ale acesteia, sunt extrem de numeroase și aproape cu neputință de fixat dinainte. Fiecare din cele patru învelișuri ale pământului, atmosferă, hidrosferă, litosferă și biosferă, poate influența într'un chip sau altul realitatea socială și sunt la rândul

lor transformate prin activitatea ei. Activitatea unui sat, de pildă, este în strânsă legătură cu anotimpurile, cu variațiile climaterice și cu precipitațiile atmosferice. Ea se găsește în aceeași strânsă legătură cu rețeaua hidrografică a regiunii, cu formele de relief, cu bogăția și compoziția solului și cu bogăția vegetală și animală a regiunii. Dar în același timp activitatea socială poate înrâuri climatul prin împăduriri și despăduriri, poate capta apele prin sisteme de irigații și canalizări, pentru a le întrebuința ca îngrășăminte sau ca energie motrică în numeroasele forme de industrii, poate îmbunătăți solul prin îngrășăminte sau printr'o tehnică superioară de muncă, poate extirpa anumite plante și animale și poate cultiva pe altele, favorabile vieții omenești.

Nu trebue să se exagereze însă însemnătatea cadrului cosmic. După cum am văzut, de altfel, în expunerea sistemului nostru de sociologie, pe lângă factorii cosmici, există și alți factori care determină activitatea vieții sociale, și pe de altă parte acești factori numiți cadrele vieții sociale nu cauzează, ci doar condiționează vieața socială.

Trebue să ținem seamă și de *factorul biologic*. Căci, fără îndoială, de faptul că omul este în primul rând o ființă biologică, se vor resimți toate manifestările lui ulterioare, dela vieața psihică elementară până la complexele de valori sociale sau culturale. Aceasta nu însemnează însă de loc, după cum vom vedea, că sociologia sau psihologia sunt simple ramuri ale biologiei sau că biologia face inutile prin investigațiile ei științele sociale, afirmare care nu se mai poate întâlni astăzi decât printre cei care, absorbiți complet de propria specialitate, rămân într'o perspectivă îngustă și ignorează cu desăvârșire progresele științifice realizate în ultima vreme în domeniul altor cercetări. De sigur, factorii biologici înrâuresc realitatea socială, dar nu se confundă cu ea. Societatea nu este un organism și nici nu ascultă numai de legi biologice, adevăruri demonstrate astăzi definitiv. Nu se poate vorbi nici de un determinism exclusiv biologic al fenomenelor sociale, pentrucă și cadrul biologic este la fel cu cel cosmic, o simplă condiție și anume numai

una din cele patru condiții ale unității sociale și deci nu o cauză eficientă a vieții sociale.

Enumerăm acum câteva din problemele principale de biologie socială pe care trebue să și le pună o monografie sociologică în cercetarea la teren a unei unități sociale concrete. Şi pentrucă expunem rezultate metodologice obținute printr'o îndelungată cercetare monografică a satelor românești, ne vom referi iarăși la monografiile sătești.

Dacă în perspectivă geografică un sat ocupă un anumit spațiu și ni se înfățișează ca o așezare omenească, element al peizajului mai cuprinzător, în perspectivă biologică un sat ne apare ca un grup de oameni, ca o populație. Prima problemă a cadrului biologic este deci problema populației. Aceasta poate fi privită sub aspect cantitativ, întreprinzând cercetarea ei demografică, și sub aspect calitativ, obținând o altă categorie de probleme, care țin de raseologie, de genetică și de eugenie.

Monografia sociologică cercetează în lumină demografică: structura populației, evoluția și migrațiile. Prima operație pe care echipa monografică o face la teren constă în efectuarea recensământului populației, care ne dă numărul locuitorilor, repartizarea lor pe sex și pe vârste, încadrarea în familie și starea culturală, confesiunea, originea etnică, situația militară. Operația recensământului nu este niciodată lipsită de folos, cu toate că Statul întreprinde la anumite intervale, din nenorocire la prea mari intervale, un recensământ general al populației. Recensământul oficial se face în mod fatal prin recensori lipsiți de o pregătire de specialitate și într'o perioadă foarte scurtă de vreme, încât anumite erori, mai mari ori mai mici, sunt inevitabile. Cu prilejul recensământului făcut de noi, înainte de recensământul oficial din 1930, la Fundul-Moldovei, în Bucovina, sat compus din mai multe cătune, împrăștiat pe văi, și lung de peste treizeci de kilometri, am găsit câteva familii care nu erau înregistrate nicăeri, așa că nu plăteau impozite și n'aveau nicio obligație față de Stat sau comună. De sigur, această descoperire pe cât este de surprinzătoare, pe atât este de excepțională. Rămâne totuși bine stabilit că recensământul făcut în mic de către

monografiștii specialiști, poate duce cel puțin la o treptată îmbunătățire a formularelor, a tehnicei de lucru, a metodei chiar, experiență din care poate folosi apoi și recensământul oficial. Recensământul, în înțelesul unei complete și bogate statistici sociale, ne dă structura populației actuale a satului. Dar tot atât de interesant este să cunoaștem mișcarea și evoluția acestei populații. Vom urmări deci pe o perioadă atât de îndelungată cât ne permit registrele de stare civilă sau condicile parohiale, natalitatea, nupțialitatea și mortalitatea. Vom urmări în sfârșit toate migrațiile satului, fie ele sezoniere, fie temporale, fie definitive; vom stabili mai întâi numărul celor care vin în sat din alte părți în timpul muncilor agricole, cum sunt cosașii, sau pentru exploatările de păduri, al celor care vin pentru o durată oarecare, cum sunt servitorii, cârciumarii arendași, unii meșteșugari și, în sfârșit, al celor care vin să se așeze definitiv prin cumpărare, prin moștenire sau prin căsătorie printre locuitorii satului. La fel vom urmări pe cei care pleacă în altă parte, în satele învecinate, în orașe și uneori în țări îndepărtate, ca Moții, ori emigrările atât de frecvente ale țăranilor ardeleni în Statele-Unite ale Americii, stăruind pentru importanța deosebită a problemei asupra celor care, prin munca, priceperea sau cultura lor, au ajuns la situații economice sau sociale mai bune, cum sunt industriașii, negustorii și intelectualii. Tot aici vom cerceta întoarcerea celor plecați temporal și acțiunea lor de înnoire sau readaptare la vieața satului. Amintim, de pildă, satul Drăguș, din județul Făgăraș, a cărui monografie va apărea curând în trei volume, care nu este de loc o excepție în această privință, și în care aproape nu există casă din care să nu fi fost cineva, bărbat sau femeie, în America. Am întâlnit și cazuri în care același om a fost de două, de trei și chiar de patru ori în America, uneori pentru perioade scurte, de doi, trei ani, alteori câte zece, cincisprezece ani, ca să nu mai vorbim de cei care au plecat de mici și s'au stabilit definitiv acolo. In teorie ar putea să ni se pară ciudat dacă s'ar susține existența unei influențe directe a Statelor-Unite ale Americii asupra satelor românești din Ardeal, influență mai puternică uneori decât a celorlalte provincii românești; în

cercetările concrete însă afirmația aceasta se întemeiază pe nenumărate fapte la îndemâna oricui vrea să le observe.

Migrațiile oierilor care nu de mult existau într'un număr destul de mare chiar și în satele care ni se par astăzi pur agrare, migrații care duceau până la Constantinopol sau până în Caucaz, sunt fenomene de aceeași amploare și prin îndelungata lor practicare în decursul istoriei, de o importanță covârșitoare pentru înțelegerea satului românesc.

In analiza calitativă a populației, monografia sociologică are de stabilit, mai întâi, structura rasială a satului.

Aceasta nu este un fapt definitiv statornicit, ci se află în continuă transformare prin procesul fatal al natalității, al mortalității și al încrucișărilor. Tipul rasial superior înzestrat poate fi astfel în descreștere față de tipul inferior înzestrat. Amestecul dintre rasele inegale poate duce de asemenea la o decădere a raselor superioare. In sfârșit, o rasă, indiferent de calitatea ei firească, poate fi atinsă grav prin boale de natură ereditară și astfel să decadă treptat. Studiile de genetică trec în domeniul acesta pe planul întâiu. Unul din colaboratorii noștri, doctorul Făcăoaru dela Cluj, a studiat în satul Șanț din județul Năsăud, cu prilejul monografiei sociologice a acestui sat, consecințele unei eredități nefaste într'o familie de țigani. Copiii și nepoții unei perechi de oameni atinși de boale care se transmit ereditar, sunt toți într'o stare vrednică de plâns, unii surdomuți, alții imbecili, alții complet degenerați și biologic și psihic.

Consecințele eredității, rele sau bune, sunt observate însă adeseori în chip empiric și oamenii caută să se ferească sau să se folosească de ele. Problema a trecut apoi și în domeniul științei, care desvoltă dela o vreme o ramură specială, preocupată de problema îmbunătățirii raselor umane, eugenia. Se stabilesc astfel o seamă de măsuri eugenice negative, cu scopul de a opri decăderea raselor umane, cum ar fi eliminarea din procesul procreației a sifiliticilor, a alcoolicilor, a cretinilor etc. și o seamă de măsuri pozitive, cu scopul de a obține o îmbunătățire a rasei, cum sunt căsătoriile eugenice. Problemele acestea de igienă a rasei se urmăresc și în cadrul monografiilor sociologice, ele fiind de cea mai mare importanță

socială, întru cât omul ajunge prin știință stăpân pe soarta lui biologică. Se urmăresc și ca problemă pe care și-o pune satul însuși sau care se deslegă prin jocul selecției naturale, cât și ca problemă de acțiune sau de intervenție a unei biologii naționale pe care trebue să o săvârșească Statul.

Problemele acestea, pe care noi nu le credem de loc deslegate, cum le cred anumiți oameni de știință stăpâniți de un spirit dogmatic, sau cum le cred alții, interesați prin doctrine tendențioase, trebuesc cercetate în chip riguros, pentru a putea ajunge la constatări cu adevărat științifice.

Dar problemele cadrului biologic nu se opresc numai aici, ele se extind la cercetarea stării sanitare a populației, a boalelor de care sufere și a asistenței medicale care i se dă, a stării de igienă, dela igiena corporală și a îmbrăcămintei până la igiena locuinței și igiena publică, și, în sfârșit, a problemei alimentației, atât de arzătoare pentru noi, țară cu o populație rurală socotită de toți cercetătorii ca subalimentată sau irațional alimentată.

Cu toată importanța lui, pe care noi suntem cei dintâi să o subliniem, cadrul biologic nu rezolvă nici pe departe problema determinismului social, căci factorii biologici nu pot lămuri singuri procesul complex al vieții sociale și manifestările de civilizație și cultură ale acesteia. Mai ales biologii uită prea des, sau uneori nici nu știu, că alături de procesele biologice omul desfășoară o seamă de acțiuni care țin de domeniul spiritului și se supun în locul legilor naturale unor valori și norme consimțite în mod liber sau impuse prin autoritatea lor socială. Teza organicistă, după care societatea ar fi un organism biologic, este azi definitiv părăsită. In domeniul realității sociale avem de a face cu organizații nu cu organisme, diferență fundamentală, pentrucă a organiza însemnează a proceda în chip voluntar și conștient, după anumite principii, căutând a realiza anumite scopuri și a se încadra în ele. Tot așa ereditatea biologică nu se poate confunda cu ceea ce se chiamă ereditate socială și care de fapt ni se înfățișează sub forma tradiției, a acumulării și trasmiterii prin educație a bunurilor culturale dela o generație la alta. Dacă societățile animale n'au istorie și nu cunosc progresul, dacă sunt lipsite

de o civilizație sau de o cultură, e din pricina că ele nu cunosc tradiția și nu cunosc tradiția pentrucă sunt lipsite de o conștiință desvoltată și de o structură teleologică a voinței.

De altfel, fapt pe care trebue să-l accentuăm, fiind foarte însemnat pentru cercetările sociologice de teren, nici problemele de cadru cosmic, nici cele de cadru biologic, așa cum le concepem aici, nu sunt probleme care aparțin exclusiv științelor naturale, ele toate au însemnate aspecte sociale, care nu pot fi lămurite în întregime decât cu ajutorul științelor sociale. In cercetările privitoare la faună și floră, de exemplu, monografia sociologică nu se poate mulțumi cu studiul strict zoologic sau botanic, ci urmărește toate cunoștințele, credințele și practicile în legătură cu animalele și plantele din satul cercetat. Se săvârșesc astfel cercetări de *etnozoologie* și *etnobotanică*, fără de care nu putem înțelege de ce anumite plante și animale sunt cultivate, cum sunt busuiocul, isma sau macul, sau de ce se tolerează șarpele curții, rândunica sau barza, și de ce altele se extirpează sau se alungă, cum e cazul « steregoaiei », a cucuvelelor etc. In studiul alimentației, ca să luăm un alt exemplu, nu ne putem mărgini la calculul caloriilor sau la problema vitaminelor, de sigur și ele foarte importante, ci urmărim toate obiceiurile alimentare, care se bucură de autoritatea tradiției și uneori a credințelor religioase, precum și problema economică a alimentației. Dacă țăranul nostru vinde grâul și consumă porumbul, faptul se datorește în mare parte nevoilor lui economice, iar dacă totuși preferă să mănânce mămăligă în loc de pâine, faptul se datorește și unor vechi deprinderi pastorale care își păstrează încă puterea, cu tot procesul de dispariție a păstoritului. Sociologia nu vrea pe calea aceasta să desconsidere ori să desființeze științele naturii, — așa cum pare că ambiționează științele naturii a absorbi sociologia, —dar ea se găsește în situația privilegiată de a putea să le completeze și să le ducă mai departe, deschizând perspective noi și punând probleme pe care științele biologice nu le-ar fi descoperit singure niciodată. Faimoasa problemă biologică, bunăoară, a adaptării omului la mediu, este răsturnată din punct de vedere sociologic, adevărata propășire culturală

însemnând tocmai adaptarea mediului la nevoile omului, prin ştiinţă, tehnică şi industrie.

Am amintit rolul covârşitor al tradiţiei în vieaţa socială, rol pe care monografia sociologică trebue să-l cerceteze de aproape. După cadrul cosmic şi cadrul biologic, fenomene naturale şi străine de vieaţa socială (care pot avea însă o înrâurire asupra ei), trebue să studiem *cadrul istoric*, el însuşi un fenomen social de cea mai mare însemnătate. Aici problema, deşi foarte vastă, este însă, datorită studiilor istorice, cu mult mai clară. Cadrul istoric se poate urmări şi trebue urmărit prin toate mijloacele istorice cunoscute, dela tradiţiile orale, până la mărturiile contemporane, consemnate în documente. Sociologia poate lărgi şi aci problemele şi să încerce căi noi de deslegare. Intr'un fel un sat este el însuşi un document istoric, prin toate supravieţuirile trecutului, prin tot ceea ce se păstrează prin tradiţii. Documentul acesta viu stă la dispoziţia cercetătorului de teren, cu condiţia să se priceapă a-l descifra. Cercetarea trebue să stabilească ce este vechiu şi ce este nou în vieaţa satului, prin care înţelegem vieaţă economică, vieaţă spirituală, vieaţă juridică, vieaţă administrativă şi forme de trăire laolaltă. Odată fixat sectorul fenomenelor care datează din trecut, urmează să cercetăm pe cât e cu putinţă originea şi desvoltarea fiecăruia în parte. Dar faptul cel mai vrednic de semnalat e că uneori procedeul acesta supleneşte lipsa documentelor istorice. Trecutul lasă urme şi se prelungeşte în prezent în sistemele de proprietate şi delimitările acesteia, în sistemul de folosire a hotarului, în formele de organizare, în memoria socială a generaţiilor în succesiune ş. a. m. d. In aşa zisele sate umblătoare pe bătrâni, sătenii îşi calculează şi astăzi cota-parte proporţională ce le revine din proprietatea obştească, după locul pe care îl ocupă în genealogia care purcede pe toţi cetaşii din moşii sau bătrânii presupuşi întemeietori ai satului. In sistemul de exploatare agricolă pe tarlale, cu toate principiile de proprietate individuală consacrate de codul civil modern, satul foloseşte hotarul lăsat pentru păşune în devălmăşie şi lucrează celelalte tarlale după hotărîrile cu valoare

de lege ale obştei. Pornind dela faptele acestea, unul din elevii noştri, d-l H. H. Stahl, a izbutit să aducă câteva contribuţii foarte preţioase, dintre care amintesc pe cea recentă, publicată în vol. I al monografiei satului « Nerej », pentru lămurirea formelor vechi de organizare sătească şi a evoluţiei satului românesc.

Dacă, cu drept cuvânt, este justificată culegerea şi publicarea de documente istorice şi, în această privinţă, istoriografia română se poate mândri cu una din cele mai monumentale, nu cred că este exagerat a cere aceeaşi solicitudine, pentru culegerea şi publicarea de documente vii româneşti, mai ales că unele sunt pe cale de dispariţie. Nu mă îndoiesc că secţia istorică şi de ştiinţe sociale a Academiei Române va da toată atenţia ce o comportă, unei aşa de importante probleme.

In sfârşit, ultimul cadru, cel *psihic*, adânceşte şi desăvârşeşte şi mai mult cercetarea determinismului sociologic. Faptele sociale sunt fapte de conştiinţă, ele au deci întotdeauna un substrat sufletesc.

Trebue să distingem înlăuntrul cadrului psihic două planuri, două feţe ale aceleiaşi vieţi sufleteşti, după cum au ca sediu, indiferent de originea lor, individul sau grupul, fenomenele sufleteşti individuale şi fenomenele sufleteşti colective. Cele două planuri se împletesc şi întregesc reciproc într'o singură realitate şi se desvoltă în cea mai strictă interdependenţă, prin înrâuriri constante unul asupra celuilalt. Totuşi distincţia se păstrează şi psihologia modernă desvoltă alături de psihologia individuală *o psihologie colectivă* sau socială, care la rândul ei s'a diferenţiat în numeroase ramuri, după cum se ocupă de vieaţa psihică religioasă, psihică artistică, psihică economică etc. Intr'un chip asemănător, ca până acum, desvoltăm problemele şi în cercetarea cadrului psihic cu întregiri şi depăşiri fireşti impuse de perspectiva sociologică în care sunt desbătute.

Urmărim, mai întâi, aptitudinile psihice ale sătenilor prin aplicare de teste de toate categoriile, dela testul de abilitate manuală până la testul de inteligenţă, în chipul expus de d-l

coleg Rădulescu-Motru în acest for, într'o comunicare asupra necesității unui Institut de Psihologie Națională. Rezultatele acestea ne pot duce la stabilirea de corelații interesante între diversele aptitudini psihice, de pildă între inteligență și diferite fenomene sociale, cum ar fi succesul economic. Dar nu ne mulțumim cu atât. Indivizii sunt supuși unor cercetări și mai amănunțite. Căutăm să aflăm ideile, sentimentele, aspirațiile lor, cu alte cuvinte toate conținuturile vieții sufletești, și orientările față de mediul fizic, față de mediul social și, în genere, față de lume. Concepțiile despre lume, vieață și moarte ale indivizilor înrâuresc atitudinile și manifestările lor exterioare. Ca să ne dăm seama de totalitatea factorilor psihici care înrâuresc atitudinea și activitatea indivizilor în sânul unității sociale, întrebuințăm metoda biografiilor, a autobiografiilor și a convorbirilor, un fel de interview-uri țărănești, din care să se poată surprinde tendințele, emoțiile, cunoștințele și concepțiile mai largi despre vieață și despre univers.

Se înțelege că chiar în grupul social relativ restrâns cum este satul, nu putem cerceta toți indivizii componenți și, de cele mai multe ori, o astfel de cercetare nici nu este necesară. Participarea indivizilor la vieața socială și contribuția lor creatoare nu este de loc uniformă, nici în cea mai elementară formă de unitate socială. O parte din indivizi au un contact sărac cu societatea, relații sociale puține, lipsă de interes pentru vieața publică, lipsă de interes pentru valorile culturale, ei duc o vieață scăzută, având cu societatea doar legăturile elementare de vieață, cele biologice, economice etc.

Altă parte din indivizi participă însă în chip larg la întreaga vieață socială, acumulează, păstrează și transmit elementele culturii și ale civilizației, și sunt în felul acesta agenți de menținere a vieții sociale pe treapta de evoluție pe care a izbutit să se așeze. Dacă prima categorie de indivizi sunt mai puțin interesanți pentru sociologie, cei din categoria a doua sunt de o mare însemnătate, întru cât printre ei găsim figurile reprezentative ale grupului în tot ceea ce privește conformismul, tradiția și, în genere, toate fenomenele sociale

consacrate. Inlăuntrul unui sat, în această categorie găsim copii care cunosc toate jocurile vârstei lor, fete care şi-au însuşit întreg meşteşugul industriei casnice, feciori care cunosc toate cântecele, babe care ştiu tot ce trebue să se facă cu prilejul diferitelor ceremonii, gospodari care cunosc toate tehnicile de lucru legate de îndeletnicirile ţărăneşti. E vorba de acei informatori minunaţi, atât de preţuiţi de orice cercetător la teren, care ştiu să dea lămuriri în legătură cu diferitele manifestări de vieaţă a satului şi care constituesc, prin experienţa lor, izvoare bogate pentru cunoştinţa ştiinţifică, un fel de cărţi vii, ce aşteaptă doar să fie răsfoite şi în care se consemnează şi prin care se transmit bunurile culturale săteşti. Monografia sociologică trebue să cerceteze deci cu atenţie toate figurile acestea reprezentative dintr'un sat.

Există însă o a treia categorie de săteni, de regulă mai puţin numeroşi, care nu se mulţumesc numai cu ceea ce li se dă de-a-gata sau li se impune de grup, ci încearcă să aducă o notă personală prin diferite inovaţii în vieaţa sătească, o tehnică economică mai bună, o cunoştinţă ştiinţifică mai adevărată, o formă artistică mai frumoasă ş. a. m. d. Este categoria de elită a personalităţilor creatoare, grupa fruntaşilor sociali, din fiecare generaţie, care îmbogăţesc prin aportul lor înnoitor comorile culturale ale satelor şi ale neamului. In colindarea prin diferitele sate din tot cuprinsul ţării, mi-au rămas adânc întipărite în minte diferitele ateliere de gospodărie ţărănească, bogate în instrumente şi unelte de lucru, multe chiar inventate de gospodari, şi printre acestea amintesc impresionantul atelier al lui Aurel Vlaicu, care şi astăzi este păstrat de mama şi fratele său, aşa cum a fost, pe care l-am vizitat în 1932 în satul său de naştere Binţinţi, din judeţul Hunedoara.

Dar să nu uităm că problemele de psihologie individuală au o valoare numai întru cât sunt înglobate în cele de natură colectivă. Să urmărim care este atitudinea satului, de astă dată privit ca totalitate, faţă de diferitele categorii de indivizi. Consacră şi dă ascultare indivizilor conformişti sau acordă autoritate şi prestigiu inovatorilor, creatorilor? Cu aceasta intrăm în problema opiniei publice a satului şi de aici ajungem

la problema mentalității țărănești și la întreaga structură psihică colectivă a unității sociale.

Opinia publică a satului este un fenomen psiho-social de cel mai mare interes pentru știință, pentrucă prin ea se păstrează sau se părăsește tradiția, prin ea se impun conformismul, obiceiurile sau se acceptă moda și inovația. Gura satului, care are de sigur și o formă inferioară și vulgară de bârfire și intrigă, îndeplinește însă și o funcție superioară, prin această selecție și propagare a valorilor. Dacă n'ar fi teama de gura satului, multe obiceiuri cu rost ar fi părăsite și multe extravaganțe aduse de bătaia tuturor vânturilor ar fi adoptate. Dacă n'ar fi gura satului, s'ar nărui multe din instituțiile fundamentale ale vieții sociale, cum sunt moralitatea, bunacuviința, ajutorul reciproc. Gura satului ajunge uneori la forme drastice de manifestare, cum sunt strigările peste sat, atât de des întâlnite. Unul din elevii noștri, d-l Traian Herseni, a urmărit fenomenul în cuprinsul Țării Oltului. La o anumită dată a anului, în câteva din satele așezate între dealuri, flăcăii se urcă noaptea pe dealuri, aprind și dau drumul la vale la o roată veche de car înfășurată în paie, de unde numele de « baba-roată » dat obiceiului, — așa cum a fost observat în satul Părău din județul Făgăraș, de lăsatul secului de Paști, — și-apoi, după acest semnal, urmează « strigarea peste sat », ficiorii de pe un deal strigă către ficiorii de pe celălalt deal, așa ca să audă întreg satul, batjocuri privitoare la diversele întâmplări de veștejit din sat, mai ales privitoare la « fetele greșite », « fetele bătrâne » și « nevestele desfrăbălate ». Sub diverse forme fenomenul acesta, cât ne este permis să bănuim din cercetările existente, este foarte răspândit în țară.

Opinia publică a satului nu este însă un fenomen de sine stătător. Ea purcede dintr'un adevărat sistem de vieață psihică socială, din mentalitatea colectivă. Prin urmare, problema mentalității colective, care determină nu numai opinia publică a satului, ci și vieața psihică a indivizilor, trebue socotită ca problema centrală a cadrului psihic. Mentalitatea țărănească cuprinde sub diverse forme și raporturi, toate tipurile de mentalitate colectivă, dela mentalitatea mistică, de natură magică, și mentalitatea religioasă, până la mentalitatea pozi-

tivistă, de natură tehnică și științifică. Cercetările de teren trebue să stabilească îmbinarea acestor tipuri de mentalități în structura sufletească generală a satului și funcțiile pe care le îndeplinesc.

Ajungem astfel la problema de ansamblu, la studiul satului întreg sub aspectul psihic, de structură sufletească socială, prin care se încadrează și se întemeiază toate manifestările sociale ori individuale sătești. Din studiul acestei psihologii sociale generale a satului, se desprind apoi psihologiile diferențiale ale fiecărei manifestări în parte, psihologia economică, psihologia religioasă, psihologia cunoștinții, psihologia artei, psihologia morală, psihologia juridică, psihologia politică.

Imi veți concede, Domnilor Colegi, că în acest prim capitol al planului de cercetare al cadrelor, am ajuns la o bogată recoltă de probleme. Monografia sociologică își îndreaptă acum pașii către cel de-al doilea capitol, al *manifestărilor sociale*. Astfel, se vor cerceta manifestările economice, manifestările spirituale, manifestările moral-juridice și manifestările politico-administrative.

Se cercetează, mai întâi, *vieața economică* a satului. Se întreprinde statistica economică, după un formular care încearcă să prindă toate elementele mai importante din acest domeniu de activitate: pământul, uneltele, vitele, numerarul. Problema centrală o constitue gospodăria țărănească. Aceasta se studiază pe tipurile ei principale, stabilite pe baza statisticei economice, gospodării de codași, de mijlocași și de fruntași. Odată cele câteva gospodării fixate, se cercetează cu cea mai mare amănunțime cu putință toată averea imobiliară și mobiliară, se întocmește inventarul gospodăriei, se studiază munca familiei și a angajaților, tehnica de lucru, sistemul de exploatare, spiritul de organizare, de gospodărie și economie. Se întocmește, apoi, operația complicată a bugetului gospodăriei, după un formular sociologic, bine chibzuit și care depășește în totul formularul bugetului familiei muncitorești al lui Le Play.

In afară de gospodăria țărănească și de agricultură, monografia sociologică urmărește cu o egală atențiune meșteșugurile,

industriile țărănești, comerțul și negustorii ambulanți, creșterea vitelor, pomăritul, silvicultura, apicultura etc. Pentru înțelegerea deplină a economiei sătești, mai ales sub forma arhaică de economie închisă, familială, se cercetează sub toate formele ei, atât de bogate în satul românesc, industria casnică și trecerea dela economia închisă la cea capitalistă, de sigur una dintre cele mai interesante chestiuni de studiat în satele de azi, în plină transformare.

Tot la acest capitol se cercetează asociațiile economice, tovărășiile agricole, cooperativele de consum și de producție, băncile populare și, în sfârșit, dependența satului de oraș, adică de piața capitalistă, industrială, comercială, financiară.

Cercetarea *manifestărilor spirituale* duce la o problematică tot atât de complexă. Se studiază aici graiul, nu numai ca varietate dialectală, ci și stratificarea linguistică pe vârste și diferențierea după sex, gradul de cultură, experiența socială etc.

Se cercetează apoi cultura legată de carte. Se întocmește statistica științtorilor de carte, se cercetează școala sub toate formele ei de activitate, bibliotecile publice, căminele culturale, statistica lecturii în bibliotecile publice, statistica lecturii și a publicațiilor, cărți, reviste, gazete abonate, pe indivizi și pe familii. Cercetările acestea, chiar dacă uneori sunt făcute și de oficialitate, cum e cazul statisticei analfabetismului, ne duc întotdeauna la rezultate noi, prin posibilitatea corectării lor prin observații directe și îndelungate. Astfel, școlaritatea, faptul de pildă că cineva a urmat câteva clase primare, nu coincide cu știința de carte. Foarte mulți dintre săteni uită să scrie și să citească după ce părăsesc băncile școalei, și astfel rândurile analfabeților fără școală se îngroașă cu numărul « analfabeților cu școală ». Nu e nevoie să stăruim că faptul acesta impune pentru politica culturii la sate înființarea unor instituții care să păstreze și să desăvârșească cultura începută și câștigată în școală, cum sunt căminele culturale.

De manifestările spirituale țin apoi activitățile de mare întindere și semnificație, de natură religioasă, artistică, științifică și filosofică ale satului.

Vieața religioasă se leagă foarte de aproape de organizarea și activitatea bisericii sau a parohiei, care trebue deci studiată sub toate fețele ei, dintre care statistica frecvenței la biserică și a asistenței preotului la diversele împrejurări ale vieții, poate duce la rezultate foarte interesante, dar vieața religioasă a satului nu se mărginește la aceste forme oficiale și oarecum cunoscute. Religia creștină este amestecată în vieața țărănească cu numeroase credințe și practici religioase păgâne, pe care cercetătorul trebue să le descopere. Alături de religie dăinuește și se desvoltă apoi câmpul nebănuit de bogat al magiei. Credințele și practicile magice se împletesc cu întreaga vieață din gospodărie, cu toate evenimentele mai importante din vieața omului dela țară și cu toate îndeletnicirile lui agrare.

Dar vieața artistică! Ce comoară bogată și ce originale forme se prezintă observatorului în vieața satului românesc, ca arhitectură și sculptură populară, ca artă decorativă, ca literatură populară și vieață muzicală. Și în domeniul acesta monografiile sociologice pot duce la rezultate cu totul nebănuite în cercetările făcute până acum.

Mai amintim aici că, în legătură cu arta populară, se studiază și portul, ca o manifestare complexă, nu numai de natură artistică, ci și economică și socială. Monografia sociologică cercetează portul după anotimpuri, după zilele de lucru și de sărbătoare, după vârste și starea socială, după diferite prilejuri și ceremonii, cum ar fi îmbrăcămintea întotdeauna semnificativă a mortului.

In ordinea cunoștințelor și concepțiilor de vieață, monografia sociologică studiază științele și sistemele populare de filosofie. Aici se cercetează cunoștințele de biologie, de fizică, de geografie și geologie ale sătenilor, capitolul atât de bogat al astronomiei populare și al concepțiilor despre univers, originea lumii, forma, alcătuirea și destinul ei.

Monografistul va descoperi anumite viziuni metafizice despre ce este vieața, moartea și soarta omului pe pământ, chiar în ceea ce ne pare la început a nu fi decât o superstiție deșartă și primejdioasă, cum sunt credințele în strigoi ori moroi. Nu se poate, de pildă, ca un cercetător al satelor să

nu fie dureros uimit de adevărata psihoză care cuprinde la un moment dat, anume sate, când asupra lor se abata molima « strigoiului » sau a « moroiului ». Pe seama acțiunii răufăcătoare a unui sătean de curând mort, se pune epidemia de desinterie care seceră copiii satului, molimele în vite și paseri de curte și alte asemenea năpaste. Sătenii se sezisează de acest « moroiu » ca de o primejdie publică și iau împotriva lui măsuri cu totul ciudate, care merg până la desgroparea și arderea cadavrului sau măcar înțeparea lui cu un țepoi de lemn. De altfel, în chip normal, în ritualul înmormântării apar tot felul de precauții magice care se iau de către cei vii pentru împiedecarea acestei transformări, a celui de curând mort, în « moroiu ». Cine ar putea să nu se mire de aceste practici ciudate: legare cu funie de teiu, astuparea cu ceară, ardere a cămășii în patru colțuri, înțeparea cu undreaua în ceafă sau în inimă, descântarea, punerea alături de mort a unor bucăți de piatră, de cioburi de farfurii, de tămâie, usturoiu și praf de pușcă, interzicerea de contact cu pisicile și câinii din curte, interzicerea de a trece mâna peste mort, interzicerea de a coase hainele mortului cu firul înnodat, de a lega sau prinde în nasturi hainele și câte altele, pe care le regăsim întocmai de-a-lungul și de-a-latul țării românești?

Simple credințe deșarte, ar putea crede cineva. Superstiții lipsite de orișice gând, născute doar din confuză teamă și ignoranță!

Și, cu toate acestea, în dosul lor, în dosul întregei ceremonii a înmormântării, se ascunde o adâncă și vastă concepție metafizică despre ce este vieața, moartea și lumea de apoi, care, dacă nu poate fi de sigur socotită drept creștină, are în tot cazul maiestatea unei dăinuiri neîntrerupte dela strămoși îndepărtați până la noi. Intr'adevăr, s'ar părea că întreg ritualul înmormântării este închegat în jurul unui sistem de gândire metafizică. Acest sistem nu are în el un caracter etic prea evident. Soarta omului pe lumea cealaltă nu atârnă de purtarea lui, bună sau rea, în lumea de aci. Morții sunt meniți a trăi după moarte într'o lume diminuată, redusă, de umbre, asemeni raiului antichității, lângă « un pom de lumină », o « grădiniță lină » și un « scaun de hodină ».

De-acolo, mai păstrând un vag contact cu oamenii încă trăitori aevea, trimit veşti, mai vin « ori de Paşti ori de Rusalii » să vadă ce se întâmplă, hrănindu-se cu pomana viilor.

Ritualul înmormântării are menirea de a uşura această trecere a morţilor spre lumea de apoi. Hrană, bani de drum şi de vamă şi mai ales indicaţii asupra itinerarului de parcurs, li se dau cu prisosinţă. Şi cu toate acestea, unii dintre morţi nu apucă pe calea cea dreaptă, nu nimeresc drumul Raiului, nu se îndură să părăsească vieaţa omenească, ci se întorc în trupul rece, îi dau o vieaţă factice şi răufăcătoare, care se porneşte pe răzbunare.

Care este cauza acestei prefaceri a mortului în « strigoi », « moroi » sau « boscoroi »? Nu e de sigur o singură cauză, ci un întreg complex de cauze, deasupra cărora revine, ca un *Leitmotiv* următoarea temă: fiecărui om îi este dat să trăiască vieaţa întreagă. Fiecare om trebue să-şi istovească vieaţa. Dacă cineva lasă în urma lui o vieaţă neterminată, dacă moare « nevecuit », sufletul lui tânjeşte după vieaţă şi nu se îndură să plece. De aceea ritualul înmormântării este în bună parte menit să lichideze complet vieaţa omului, dându-i măcar simbolic prilejul de a trăi deplin toate faptele vieţii. Astfel, dacă omul care moare este un tânăr necăsătorit, ritualul căsătoriei se va îndeplini simbolic cu prilejul înmormântării. Formalitatea « căsătoriei cu moartea », care apare şi în balada Mioriţei, ca temă principală, capătă astfel înveştmântarea unor ceremonii nespus de puternice în vieaţa satelor noastre.

In sfârşit, tot de studiul manifestărilor spirituale ţine domeniul foarte complex şi foarte variat al riturilor, ceremoniilor şi al obiceiurilor. Cum sunt: obiceiurile dela naştere şi botez, obiceiurile dela nuntă, obiceiurile dela înmormântare, obiceiurile dela sărbători, Crăciun, Anul-Nou, Sf. Gheorghe etc., obiceiurile dela horă, obiceiurile rituale etc.

Studiul manifestărilor *moral-juridice* se începe, ca mai toate cercetările noastre, prin întocmirea statisticilor. Statistica proprietăţii, statistica procesivităţii, a criminalităţii, a stării civile etc., ne introduc treptat în problemele acestei manifestări şi ne dau materialul documentar cantitativ pentru

înțelegerea ei. Statistica morală, a virtuților și abaterilor, deși mai greu de făcut, trebue totuși încercată.

Vieața morală a satului ni se prezintă sub o formă de sentimente și concepții morale, de norme obiective de conduită, de natură colectivă și de acțiune morală, în sens negativ sau pozitiv. Deci, avem de urmărit psihologia morală a țăranilor, filosofia lor morală, normele etice sociale țărănești, moravurile și năravurile, vieața de virtute, de moralitate și vieața de abatere, de imoralitate a sătenilor. Tot aici studiem bunacuviință și formele de politeță, actele de milostivenie ș. a. m. d.

Vieața juridică a satului se referă, mai ales, la dreptul civil și dreptul penal, sub forma lor mai nouă de drept pozitiv și sub forma străveche, dar încă atât de vie și de interesantă, a dreptului viu obișnuelnic sau obiceiului pământului. Urmărim aici situația juridică a familiei: căsătoria, drepturile tatălui, situația femeii și a copiilor, înfierile, situația copiilor nelegitimi etc. Apoi problema bunurilor, dreptul de proprietate, de folosință, servituțile și transmiterea bunurilor prin contracte, donație, înzestrări și moșteniri. Din domeniul dreptului penal se studiază toate infracțiunile, contravenții, delicte și crime. In studiul manifestărilor juridice sociologia urmărește și cauzele de natură socială, economică, politică etc. ale diverselor fenomene care țin de domeniul dreptului. Ca să luăm un exemplu, obiceiul juridic atât de răspândit în toată țara, ca feciorul cel mai mic să moștenească gospodăria bătrânească și deci « să se însoare în casă », ne apare în ansamblul vieții sătești ca un sistem de asigurare a părinților în caz de bătrânețe, moștenitorul casei fiind obligat în schimbul acestui avantaj să aibă grijă de ei.

Manifestările *politico-administrative* în unitățile sociale mai reduse nu sunt de o întindere prea mare, dar nu sunt lipsite de interes. Monografia sociologică urmărește concepțiile politice ale sătenilor, atitudinile lor față de politica generală, față de Stat și măsurile lui legislative și administrative, dar insistă mai ales asupra politicei locale care împarte satul în partide, după interese de familie, după prietenii, după programul de

realizări etc. Capitolul cel mai important ni-l dă însă aici administrația comunală. Se cercetează foarte de aproape primăria cu toți funcționarii comunali, jandarmeria, percepția, precum și legăturile comunei cu pretura, cu prefectura și, în genere, cu organele administrative superioare. Trebue să se dea o atenție deosebită obiceiurilor de drept administrativ și administrației efective, pe care legea o reglementează, dar care depinde de capacitatea, de puterea de inițiativă și priceperea administratorilor care trebue să adapteze principii juridice administrative generale la situația și nevoile locale.

S'a perindat în fața Domniilor-Voastre a doua recoltă de probleme, ce privesc manifestările, nu mai puțin bogată decât cea dintâi a cadrelor. Așa că putem păși acum la ultima cercetare, a unităților, subunităților, relațiilor și proceselor sociale. Dintre *subunitățile sociale* cele mai importante în vieața satului, amintim familia, grupele de sex și de vârstă, cum sunt grupările de copii, cetele de flăcăi, șezătorile de femei și instituțiile amintite la diferitele manifestări, cum sunt școala, biserica, primăria, căminul cultural. In sfârșit, studiem aici stâna, ca o *unitate socială* desprinsă de sat și tocmai prin aceasta deosebit de însemnată. Stâna și vieața pastorală legată de ea ne dau putința să stabilim de aproape celălalt tip de vieață socială etnică românească, în afară de cel agrar. Nu uităm nici acea instituție din sat, cârciuma, care, după cum se știe, joacă un rol social așa de însemnat, încât un cârciumar, Papuc, din satul Rușețu (jud. Brăila), unde am lucrat o monografie, propunea, ca una din cele mai importante reforme, crearea unor școale de cârciumari, care ar fi, după el, adevărații conducători de opinie publică și de vieață socială în sat. Acest tip original de cârciumar își dădea seamă, într'adevăr, de importanța lui socială și de aceea la taraba sa, oferea clienților săi pe lângă vin (niciodată alcooluri tari), și lectura ziarelor și revistelor la care era abonat. (Tot dela cârciumarul Papuc ne a rămas și o faimoasă rețetă, pe care el spunea că a întrebuințat-o personal și cu succes, anume de a trata durerile de dinți cu lectura operelor lui Seneca).

Dintre *relațiile sociale*, se impun cercetării relațiile dintre vecini, dintre bogați și săraci, dintre foștii clăcași și foștii răzeși, dintre stăpâni și servitori, dintre țărani și intelectuali, dintre săteni și orășeni, apoi relațiile de prietenie, relațiile dintre sexe și vârste, relațiile dintre soți, dintre frați, dintre părinți și copii, dintre rude ș. a. m. d.

Fără îndoială că dintre *procesele sociale*, cel mai important pentru stadiul actual de evoluție a satului românesc, este procesul de orășenizare, adică transformarea de structură a vechei vieți țărănești sub înrâurirea capitalismului, ceea ce duce la o treptată apropiere a satului de oraș. In legătură cu procesele sociale studiem, în sfârșit, tendințele de evoluție și perspectivele de desvoltare ale satului.

Iată planul de lucru după care se călăuzește cercetătorul de teren în întocmirea monografiei sociologice a unui sat. Un plan care chiar în expunerea noastră sumară arată, în mod evident, complexitatea deosebită a problemelor de teren și greutățile cercetării, până și în forma aceasta restrânsă a unei monografii de sat.

Sociologia nu se mărginește însă numai la cercetările de teren și prin aceasta sarcina ei devine și mai complicată. Rezultatele obținute prin întocmirea de monografii sociologice trebuesc prelucrate pentru a se ajunge prin metoda inductivă la *generalizări* din ce în ce mai cuprinzătoare. Mai întâi, fenomenele sociale stabilite prin cercetări de teren trebuesc *cartografiate* și se obțin astfel hărți sociologice care ne înlesnesc nu numai stabilirea ariilor de răspândire, ci și stabilirea diferitelor corelații posibile dintre fenomenele sociale cu celelalte categorii de fenomene.

Rezultatele astfel obținute se compară cu ceea ce se cunoaște din cercetările întreprinse în altă parte și în aceeași măsură cu datele istorice și etnografice de pretutindeni, pentru a stabili asemănările și deosebirile. Prin metoda comparativă se ajunge să se stabilească tipologia diferitelor fenomene sociale, tipuri structurale și tipuri de evoluție. In sfârșit, pe aceeași cale sociologia poate ajunge să formuleze

legi sociale și explicații cu caracter teoretic general, îndeplinindu-și astfel în întregime funcția ei ca știință. Sociologia întocmește monografii nu pentru ca să rămână la ele, ci pentru a ajunge cu ajutorul lor la teorii întemeiate pe realitate.

Suntem la capătul drumului pe care v'am invitat, la începutul acestei comunicări, a-l parcurge împreună.

In această călătorie pe cât de lungă și anevoioasă, pe atât de plină de farmec și rod, ați fi putut să dobândiți o idee greșită. Anume că întreaga cercetare la care ați luat parte ar fi o simplă operă de înseilare de probleme, înșirate una după alta, aparținând celor mai diverse științe, adică un fel de mozaic, produs al unui enciclopedism științific, care n'ar avea nicio legătură logică cu problema problemelor, care le cuprinde pe toate și care este cercetarea sociologică.

In realitate observatorul atent constată că tocmai acesta este adevărul. Anume că planul de cercetare pe care l-am expus și urmărit în toate amănuntele stabilește pretutindeni un centru puternic de atracțieși convergență, dovedind că niciuna din problemele tratate nu se satisface pe ea însăși, că toate sunt strâns legate unele de altele și că deasupra funcțiunilor lor speciale ele păstrează o funcție comună, care face să existe și să dureze coeziunea totului social. Pentru că, de fapt, nu există decât acest întreg social.

Cum s'ar putea oare explica fenomenul analfabetismului, fără a-l privi sub înfățișarea lui complexă socială: distanță de școală, lipsa mijloacelor de locomoție, lipsa hranei, îmbrăcămintei și a cărților școlare, coincidența zilelor de școală cu anumite sezoane de muncă economică. Și după cum varietatea și variabilitatea frecvenței școlare este departe de a fi un fenomen pur școlar, care s'ar putea influența ori combate prin simple amenzi școlare, tot astfel problemele depopulării Banatului ori a alimentației nu sunt probleme pur biologice. Depopularea Banatului, s'a dovedit prin lucrările importante ale Institutului Social din Timișoara, că are o cauzalitate socială complexă: biologică, firește, dar aceasta determinată de factori economici, religioși, juridici și morali.

Tot astfel problema alimentației atinge în adâncime problema totală țărănească dela noi. Este țăranul subalimentat, se întreabă unii, pentrucă nu știe a găti, ori pentrucă nu are cu ce găti, ori pentru una și pentru alta. In tot cazul este clar că, în primul rând, alimentația are o cauză economică: țăranul nu are cu ce se hrăni îndestulător. Deci, trebue mărită capacitatea de câștig printr'o mai bună întrebuințare și rentabilitate a lotului de pământ, care însă nu se poate face prin legi, căci: *Leges sine moribus vanae*, ci numai printr'o educație agricolă individuală și printr'o educație profesională, de a învăța țăranca cum să gătească; iar acești, factori la rândul lor, nu se pot desvolta decât în cadrul unui întreg proces de ridicare a standardului de vieață țărănească, cu treziri de noui trebuinți, care iarăși nu se poate produce decât prin ridicarea culturală totală a vieții țărănești. In acest fel, cu o cultură mai desvoltată și având nevoi mai numeroase și mai variate, țăranul va produce mai mult, pentru a și le satisface; având o stare culturală și economică mai înfloritoare, țăranul va putea să-și îmbogățească alimentația, iar alimentația mai abundentă și rațională va aduce după sine, împreună cu crearea celorlalte condiții de igienă, o sănătate superioară.

Iată un lanț cauzal social, din care se pot scoate multe învățăminte. Aceste câteva dovezi sunt, credem, suficiente pentru ca cercetarea care se face, potrivit planului de lucru expus în această comunicare, să se numească *monografie sociologică*.

MONOGRAFIA SOCIOLOGICĂ
— METODA DE LUCRU —

DE

D. GUSTI
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în şedinţa dela 22 Martie 1940

Domnilor Colegi,

Ştiinţa Sociologiei are a lupta cu două prejudecăţi: i se obiectează mai întâi că studiile ce le întreprinde nu au rigoarea şi deci nici autoritatea cercetărilor din câmpul ştiinţelor, aşa zise exacte. Apoi studiile sociologice mai au neajunsul unei aparenţe de simplicitate, aşa că toată lumea se simte chemată şi în stare să le facă. Este sociologia lui *tout le monde*.

Expunerea de azi, sper, va dovedi că nu este o ambiţie deşartă a sociologiei de a da cercetărilor ei acelaşi grad de perfecţie, ca şi acelora ce se fac de ştiinţele exacte; şi se va mai dovedi, nădăjduesc, că nu orişicine poate fi în stare să fie sociolog, fără o pregătire severă şi o conştiinţă ştiinţifică scrupuloasă. Căci pentru cei ce sunt chemaţi a lucra în laboratorul vieţii sociale se cer însuşiri tot atât de mari şi grele, ca şi pentru cei ce lucrează în laboratoarele ştiinţelor naturii.

Sociologia este o ştiinţă de fapte şi de observaţie a lor. Prima însuşire a metodei sociologice constă deci în a privi faptele în faţă, prin observaţii nemijlocite, directe, personale. O operaţie care pare foarte simplă, care însă, după cum vom vedea imediat, este foarte anevoioasă.

Fireşte, mult mai comodă este observaţia străină, mijlocită, prin intermediari, prin observaţia indirectă, a aşa ziselor anchete, făcute prin chestionare. Noi înşine am întrebuinţat metoda chestionarelor pentru cercetarea vieţii studenţilor Facultăţii de Filosofie şi Litere din Bucureşti, pe care am întreprins-o când eram Decanul Facultăţii. Această anchetă a fost prelucrată de d-l C r e s i n şi publicată în revista «Arhiva pentru Ştiinţa şi Reforma Socială», an. 1936. In acest moment se află în lucru în Seminarul meu de Sociologie o altă anchetă asupra bugetelor studenţilor care urmează cursurile de Sociologie. Totuşi această metodă a anchetelor prin chestionare, nu este întrebuinţată de noi decât în cazurile când observaţia directă este imposibil de îndeplinit. Altfel nu numai că nu o recomandăm, dar o şi combatem, pentru primejdiile ce le conţine, ducând fatal la erori, menite să falsifice cercetarea.

Oricât de conştiincios ar fi un învăţător, un preot, un student, un elev, un notar, care sunt eventual chemaţi a răspunde la un chestionar, să admitem chibzuit alcătuit, răspunsurile lor vor fi incomplete şi chiar eronate, dacă, întâmplător nu au o cultură de specialitate, ceea ce se întâmplă destul de rar.

D-l prof. B r ă i l o i u, creatorul acelei «Arhive de folklor muzical», a cărei faimă a trecut peste hotare şi care ne-a fost un preţios colaborator aproape în toate monografiile noastre, ne-a pus la dispoziţie un document caragialesc, care face dovada greutăţii de a întreprinde anchete prin corespondenţă, adică prin intermediari.

Iată dovada: recunoscând, cu prilejul cercetărilor monografice dela Runc (Gorj) 1930, însemnătatea deosebită a cântărilor funebre numite *Zori* şi *a bradului*, necunoscute altor regiuni, redactorul a încercat să determine zona de răspândire a acestora în cuprinsul judeţului printr'un chestionar, instituind totodată şi un premiu pentru cel mai bun răspuns. Intrebările erau cât se poate de simple: *Se cântă în sat un cântec al bradului? Se cântă un cântec numit Zori?* La peste 200 chestionare trimise directorilor de şcoale primare din

plasele Vulcan, Novaci, Ocolu, prin Revizoratul Gorj, s'au primit, cu totul, 4 (patru) răspunsuri. Unul din ele spunea că în satul B. se cântă un cântec al bradului de către copii de școală. Foarte surprins redactorul a cerut corespondentului lămuriri. S'a răspuns la 22 Octomvrie 1934 în următorii termeni bombastici și falși:

« . . .*s'a putut culege dela bătrânii satului, cei trecuți de 90 ani, unul fiind de o sută, că pe lângă că e un obiceiu pomenit din moși, strămoși, cred că se cântă acest cântec, pentru a asemăna pe omul tânăr cu verdeața continuă a acestui molifer care ocupă ascensiunile cele mai proeminente ale regiunilor muntoase ce împodobesc țara ; iar, în al doilea rând, după cum bradul predomină peste ceilalți copaci, după locul pe care-l ocupă, se aseamănă cu entusiasmul ce clocotește în sufletul generațiilor ce se ridică și pentru care motive se întrebuințează atât la celebrarea căsătoriilor cât și la celebrările funebre ale tineretului. Pentru cele de mai sus i se cântă cântecul*».

Firește, cercetătorul s'ar fi putut grăbi să ia notă de această descoperire, cum însă el era monografist, nu s'a mărginit la aceasta și a controlat informația. Atunci, spre marea lui surprindere, a constatat că așa zisa descoperire era o grosolană mistificare! In cele din urmă s'a aflat că acest cântec al bradului nu era altceva decât vestitul « O Tannenbaum » german, astfel cum îl cântau, după o colecție de coruri a Casei Școalelor, elevii școalei pe care corespondentul nostru o conducea.

Iată valoarea unora dintre răspunsurile la chestionare. Și atunci, firește, ne întrebăm ce temeiu putem pune pe aceste chestionare. Exemplul acesta, la care se mai pot adăuga încă nenumărate altele, este concludent. Nu ne putem bizui pe informația unor intermediari, nepregătiți; ea trebue făcută de noi înșine. Dar, ceea ce este vrednic de notat, nici în acest caz erorile nu sunt excluse, primejdia falsificării informației menținându-se. Nu ne putem bizui, fără împlinirea unor anumite reguli, nici pe observația noastră proprie. Și în câmpul observațiilor personale trebue să domnească principiul îndoielii ca metodă, așa cum l-a formulat întâia oară incomparabilul D e s c a r t e s, în deosebire de îndoiala fără

metodă, pe care o practică nihilismul științific, atât de răspândit și la noi.

Pe Descartes de altfel putem să-l evocăm ca pe un mare pilduitor, când, după elocventa sa confesiune, îndată ce a terminat școala s'a hotărît să părăsească studiul cărților și a nu căuta altă știință decât aceea ce s'ar găsi « dans le grand livre du monde», întrebuințând restul tinereței « à voyager, « à voir des cours et des armées, à fréquenter des gens de « diverses humeurs et conditions, à recueillir diverses expé- « riences, à m'éprouver moi-même dans les rencontres que la « fortune me proposait, et surtout à faire telle réflexion sur « les choses qui se présentoient que j'en puisse tirer quelque « profit ».

Și Descartes dă o motivare acestei hotărîri atât de programatică, încât ne îndeamnă să-l proclamăm cel dintâiu monografist: « car il me semblait que je pouvais rencon- « trer beaucoup plus de vérité dans les raisonnements que « chacun fait touchant les affaires qui lui importent et dont « l'événement le doit punir bientôt après s'il a mal jugé, que « dans ceux que fait un homme de lettres dans son cabinet, « touchant des spéculations qui ne produisent aucun effet ».

Am spus că observația directă, adică studiul personal al fenomenului în realitatea lui însăși, ne dă atât de multe posibilități de falsificare, încât experiența noastră monografică ne pune la dispoziție câteva reguli de metodă, care formează la un loc un mic tratat de observație și care negreșit trebuesc păzite și aplicate pentru a avea o observație adevărată.

O cercetare monografică, fiind altceva decât o excursie de plăcere și în același timp o muncă într'un laborator viu, observatorul trebue să fie mai dinainte cunoscător al problemelor care se vor ivi în domeniul ce va observa. Cea dintâi condiție ce se cere este deci *pregătirea teoretică*. Nu numai, ceea ce este firesc, ca observatorul să fie conștiincios informat despre tot ceea ce s'a scris în legătură cu localitatea și cu regiunea studiată, dar el trebue să fie complet stăpân pe planul teoretic de lucru.

Se crede în deosebi că monografistul este un simplu culegător de fapte, rămânând ca apoi să vie un altul care să le interpreteze. Se crede, cu alte cuvinte că observația faptelor ar fi o operație distinctă de prelucrarea lor. Nimic mai fals însă decât această concepție. Adunarea faptelor fără scop, pentru simpla plăcere de a le nota pasiv, unele după altele, la întâmplare, ilustrează munca sterilă și lipsită de metodă.

Și împotriva acestui empirism improvizat prima regulă a observației sociologice reacționează. Căci observația trebue să aibă totdeauna un sens precis, să caute un răspuns la o problemă anumită sau verificarea unei ipoteze anterioare, încât fiecare observație are dela început semnificația unor descoperiri și se încadrează activ în planul de cercetare.

Firește, dacă observatorul nu este un simplu culegător de fapte, adică un empirist, el nu poate fi nici un dogmatic, gata să jure în rutina formulelor. El nu se duce la teren cu o idee preconcepută, dar nici fără o pregătire prealabilă de specialitate, care să-i asigure temeinicia observației și rodnicia științifică. De aceea la baza cercetărilor monografice întreprinse de noi stă sistemul de sociologie pe care l-am expus în prima mea comunicare și pe care colaboratorii mei l-au studiat amănunțit și l-au acceptat sub beneficiul de inventar al experienței de teren, satisfăcând astfel atât nevoia unor pregătiri anterioare, cât și aceea de autocritică, fără de care știința nu poate lua ființă.

Iată-l pe monografist la teren. El trebue acum să reacționeze împotriva atâtor posibilități de falsificare, voluntare și involuntare, a observațiilor sale. Căci nu este suficient să voim și să credem că vedem cu exactitate lucrurile. Câți nu trec pe lângă realitățile sociale cele mai elementare, le văd, dar nu-și dau seama de ele. Am cunoscut foarte mulți licențiați și studenți care, deși fii de săteni, născuți și crescuți în sat, îmi declarau că numai cu prilejul cercetărilor monografice au putut să aprecieze marea valoare de cunoaștere a satului lor, ce le apăruse până atunci banal, obișnuit, vieață curentă.

Se impune deci un examen riguros al tuturor posibilităților de falsificare legate atât de marginile puterilor noastre

proprii, cât şi de mediul social înconjurător, care ne determină o anumită optică şi ne leagă de o anumită perspectivă. A doua regulă a observaţiei este *sinceritatea şi obiectivitatea faţă de fapte.* Aceasta înseamnă însă o lepădare de sine, o înlăturare a tuturor «judecăţilor ce sunt formate înainte de orice judecată»: prejudecăţi de clasă, educaţie, epocă, moralo-ştiinţifice, înseamnă un spirit critic foarte ascuţit, — care nu sunt de loc uşor de obţinut. Iar fără acest control de fiecare clipă, riscăm să compromitem complet cercetarea, căci ce valoare de cunoaştere ar mai putea avea o observaţie plecată dela o părere dinainte stabilită, pornind, bunăoară, în cercetarea unui sat cu concepţia orăşenească, cu o părtinire politică ori cu o teoretizare prealabilă?

Să admitem că prin o disciplină severă a vieţii cercetătorului, regula sincerităţii şi obiectivităţii este păzită cu sfinţenie. Acum se ivesc alte mari primejdii, a căror înlăturare formează lupta împotriva superficialităţii. Căci, într'adevăr, nu este deajuns să redăm obiectiv ceea ce observăm, fără adausuri personale, ci trebue să ajungem la observaţii pătrunzătoare, dincolo de aspectele de suprafaţă ale lucrurilor, precum şi la observaţii cuprinzătoare, care adică să surprindă toate feţele esenţiale ale unui fapt, îmbrăţişând toate amănuntele în varietatea, profunzimea şi unitatea lor. De aceea cerem unei observaţii bune ca să fie *exactă şi completă,* ceea ce formează a treia regulă.

Dar nici aceasta nu este deajuns, căci o observaţie izolată, oricât de completă şi de exactă ar fi ea, poate fi contrazisă de o altă observaţie şi atunci pentru a stabili siguranţa ei, trebue să se împlinească a patra regulă, observaţia să fie adică *controlată şi verificată.* Observaţiile nu ne pot mulţumi de prima dată; ele trebuesc reluate, confruntate şi controlate pe toate căile care ne stau la îndemână, ca să obţinem cea mai deplină siguranţă a faptului înregistrat. Astfel se naşte *raţionamentul experimental,* care constă în verificarea concluziilor unui raţionament, ce ia ca punct de plecare o observaţie, prin concluziile de raţionament ale unor noi

observații. In acest mod ambele observații se controlează reciproc, iar șansele de eroare scad odată cu multiplicitatea dovezilor. Asupra aceluiași fapt trebue să cerem referințe repetate și din cât mai multe părți, culegând în același timp, pe cât este cu putință, cât mai multe fapte de același fel. In acest mod faptele vor fi nu numai conștiincios culese, dar și riguros controlate.

Dacă am vrea bunăoară să cercetăm la fața locului, undeva în România, problema comasării, atât de imperioasă în unele părți ale țării, nu e tocmai ușor să ferim observațiile noastre de atâtea din erorile, care sunt posibile. Mai întâi n'am putea cerceta problema fără să cunoaștem, printr'o informație și pregătire prealabilă, originea comasării, care este nepotrivita împărțire a loturilor țărănești și excesiva fărămițare a proprietății funciare și termenii în care ea se pune în raport cu necesitățile agriculturii moderne. Dar tocmai regula aceasta atât de elementară ne poate duce la prima eroare. Dacă suntem partizanii comasării, riscăm, în timpul observației, să înregistrăm numai faptele favorabile și avantajele pe care le prezintă, călcând dintr'odată regula obiectivității, înlocuind faptele cu dorința noastră; călcând regula exactității, prin observarea numai a unei părți din aspectele problemei și compromițând astfel întreaga cercetare. In realitate, comasarea constitue o problemă anevoioasă și impopulară, prin lipsa de încredere a sătenilor într'o repartizare justă a loturilor. Acum intervine regula observației controlate: constatăm extrem de dificila înlocuire a unui lot de calitate superioară printr'unul de calitate inferioară, dar de o întindere mai mare, drept compensație; imposibilitatea operației în satele lipsite de pășune, nevoite deci să păstreze cultura pământului prin rotație ș. a. m. d.

Cercetătorul pe teren poate mări considerabil posibilitățile de cunoaștere ale sociologiei, creând căi noi de observare prin metoda experimentală.

Științele sociale discută de multă vreme posibilitatea experimentului în domeniul lor, găsind că el nu este cu putință din pricina normelor morale care opresc să se facă cu oamenii și cu societatea un fel de vivisecție socială. Cine vrea să scrie o

carte despre revoluții, cu greu se va hotărî să provoace pentru aceasta o revoluție. Noi credem însă că aceste scrupuluri limitează doar posibilitățile de aplicare a experimentului, dar nu-l exclud cu desăvârșire.

Abstracție făcând de bogata experiență ce o oferă indirect experimentul, în urma variatelor legiferări, fiecare legiuire constituind o experimentare socială, sunt atâtea și atâtea fenomene sociale care pot fi provocate de cercetător, fără ca prin aceasta să se calce vreo normă morală sau vreo prezumție juridică. Astfel, dacă în campaniile monografice, pentru a se studia obiceiul înmormântării, nu a putut fi în programul nostru de lucru a provoca intenționat moartea unui om, în schimb nu odată am înlesnit căsătorii în sat, fiind noi înșine, în repetate rânduri, naș. pentru a cerceta obiceiurile de nuntă, sau am luat inițiativa organizării de cooperative, pentru a studia spiritul de solidaritate și de organizare economică al țăranilor. Acestea sunt tot atâtea experimente, cu nimic mai prejos de experimentele din alte științe.

Observația nu se îmbină numai cu experimentul, metoda clasică a științelor exacte, ci și cu cele mai caracteristice metode ale științelor spirituale sau sociale. Este vorba de intuiția obiectivă și de înțelegere. Câteva zile după conferința mea ținută la Sorbona, regretatul meu prieten C. B o u g l é, mi-a comunicat că filosoful B e r g s o n aflând că în această conferință m'aș fi declarat « intuiționist », ar dori să mă vadă. Imi amintesc cu emoție de convorbirea avută cu marele filosof, care deși de mulți ani pironit într'un fotoliu, de o boală incurabilă, și-a păstrat integral vioiciunea spirituală, cerând lămuriri asupra posibilităților de aplicare a intuiției în sociologie, problemă pe care, îmi mărturisea, nu o întrezărise.

Și totuși este foarte clar. Științele naturii, cum sunt fizica, chimia și biologia, cunosc fenomenele doar exterior, prin structura și raporturile lor funcționale. Ele nu pătrund înlăuntrul lucrurilor pentru a le putea surprinde înțelesul. De altfel nu se poate nici cel puțin afirma cu certitudine că acestea au un înțeles. Perspectiva se schimbă cu desăvârșire

în domeniul științelor sociale. Aici cercetătorul este de aceeași esență cu obiectul de cercetat, în cazul realității sociale el face chiar parte din ea. De aceea în sociologie avem putința de a cunoaște realitatea prin participare, prin trăire, prin experiența personală, în mod direct, prin intuiția obiectivă. După cum vedem, nu este vorba de un procedeu misterios, de o intuiție mistică, pentru care nu avem nicio aderență, ci de o traducere în termeni științifici a propriei experiențe de vieață. Cel care observă vieața țărănească din afară, o înțelege mai puțin decât cel care participă la ea, trăind un timp oarecare la sat împreună cu țăranii. Participarea la vieața unei unități sociale dă putința unor observații lăuntrice și îmbogățește astfel cunoștința științifică. Iată de ce noi nu ne-am mulțumit niciodată cu observația exterioară, fatal superficială, pe care o poate face cineva trecând în grabă printr'un sat, ci am căutat întotdeauna să zăbovim un timp mai îndelungat, locuind chiar la săteni, cel puțin o lună, două și să participăm astfel la toate manifestările lor de vieață. Am putut astfel observa vieața satului în toate amănuntele ei, în desfășurarea ei spontană zi de zi și în toate înțelesurile ei lăuntrice, ascunse pentru omul din afară.

Observația capătă astfel o înfățișare nouă în sociologie nu numai prin putința participării noastre la vieața socială pe care vrem s'o cercetăm, ci și din pricina faptului că realitatea socială spre diferență de realitatea naturală, ține de conștiință și exprimă intenții, aspirații, valori, norme etc., care toate au o semnificație obiectivă, un înțeles propriu. Sociologia trebue deci, dacă vrea să redea realitatea în toată complexitatea, să cerceteze și aceste înțelesuri, ori de câte ori realitatea însăși este de natură semnificativă, și astfel ea își îmbogățește căile de cercetare printr'o nouă metodă, a înțelegerii. Simbolurile, riturile, ceremoniile, cultul și atâtea alte fenomene sociale n'au niciun înțeles dacă le privim numai sub aspectul exterior, ele toate fiind înzestrate cu semnificații; ele nu pot fi deci lămurite științific decât prin înțelegere.

Iată cum monografia sociologică îmbină în chip necesar observația spontană, exterioară, a fenomenelor, cu observația

fenomenelor provocate sau cu experimentul şi pe acestea cu observaţia lăuntrică, fie prin participare, fie prin înţelegere, ajungând astfel la o metodă complexă şi bogată în posibilităţi de cunoaştere, la o metodă sintetică.

Se adaugă la acestea ca o întregire sub aspect cantitativ, dat fiind caracterul de masă al fenomenelor sociale şi variaţia caracteristică a tuturor fenomenelor legate de vieaţă, o nouă metodă, cea *statistică*. Am amintit larga întrebuinţare pe care o dăm metodei statistice. Ori de câte ori aspectul cantitativ este semnificativ prin el însuşi şi completează cunoaşterea noastră despre fenomene, pentrucă acestea ni se prezintă într'o masă indefinit variabilă, se impune aplicarea metodei statistice. In monografia sociologică a unui sat întrebuinţarea statisticei ajunge necesară în domeniile cele mai variate, dela statistica demografică, statistica sanitară, statistica antropologică şi psihologică până la statistica economică, statistica culturală, statistica religioasă, statistica artistică, statistica morală şi juridică şi statistica politică. Fiecare fenomen social poate fi cercetat şi trebue cercetat în chip statistic, ca o întregire a celorlalte metode. Metoda statistică prin ea însăşi nu ne duce însă la rezultate concludente. Ea nu poate reda nici semnificaţia faptelor sociale, nici formele lor de exteriorizare, nici mecanismul de funcţionare, nici natura legăturilor dintre ele, încât a construi sociologia numai pe baza ei înseamnează în mod fatal o renunţare la posibilităţile noastre de cunoaştere şi o prezentare cu totul parţială şi nesatisfăcătoare a realităţii sociale. Intrebuinţată însă alături de celelalte metode înfăţişate, statistica întregeşte în chip fecund cunoştinţele noastre şi ne ajută astfel să redăm cu mai multă obiectivitate şi exactitate realitatea socială în totalitatea ei.

A doua trăsătură fundamentală a monografiei sociologice constă, pe lângă cea de metodă sintetică, în natura ei de *metodă colectivă*. Atât complexitatea problemelor, cât şi complexitatea metodelor întrec puterile unui singur om şi posibilităţile de cercetare ale unei singure ştiinţe în stadiul actual de extremă specializare şi demonstrează

necesitatea metodei colective. Astfel păstrăm şi foloasele specializării, căci fără aceasta ştiinţa ar recădea în stadiul ei de acum câteva veacuri, de cercetare universală, dar superficială, şi obţinem şi avantajele cercetărilor de ansamblu, ale cunoştinţelor globale. In toate cercetările monografice conduse de noi am făcut de aceea apel la un număr foarte mare de specialişti, între 40—50 până la 80—90 de persoane. Trebue arătat însă cum anume am procedat, pentrucă întrebuinţarea unui mare număr de cercetători ridică în mod firesc problema recrutării şi organizării lor. Ca să nu obosim cu prea multe amănunte, ne vom mărgini să arătăm compunerea şi funcţionarea unei echipe monografice. Ea este pusă sub conducerea generală a unui sociolog, care poartă nu numai răspunderea coordonării muncii colective la teren, dar mai ales pe aceea a sintezei finale.

In sânul acestei mari echipe monografice, am creat însă alte echipe mai mici. Pentru fiecare problemă am făcut apel la specialistul respectiv, iar pe specialiştii înrudiţi i-am organizat pe echipe, sub conducerea celui mai capabil de coordonare şi sintetizare a lucrărilor. Astfel, pentru fiecare campanie de lucru am organizat câte o echipă statistică, pe care am trimis-o la teren mai din vreme, ca să întocmească recensământul populaţiei şi statistica economică, amândouă menite să uşureze cercetările celorlalte echipe. O echipă statistică se compune din 6—10 statisticieni, specializaţi în ramurile respective.

Am organizat apoi câte o echipă pentru fiecare cadru şi manifestare şi, în sfârşit, o echipă pentru unităţile şi procesele sociale. Echipa cadrului cosmic se compune dintr'un geolog, un geograf, un agro-chimist, un botanist, un zoolog şi un sociolog. Echipa cadrului biologic, dintr'un demograf, un antropolog, un igienist şi un medic. Echipa cadrului istoric, dintr'un paleograf, un istoric propriu zis şi un istoric social. Echipa cadrului psihic, dintr'un psiholog experimental şi un psiholog social. Echipa pentru manifestările economice, dintr'un economist social, un economist agrar, un economist silvic şi un specialist în industria casnică. Echipa pentru manifestările spirituale se compune dintr'un sociolog al religiei,

un sociolog al artei, un sociolog al cunoaşterii, un sociolog al magiei, un sociolog pentru obiceiuri și ceremonii, un folclorist literar, un folclorist muzical și un linguist. Echipa moral-juridică se compune dintr'un etician, un istoric al dreptului, un civilist și un criminolog. Echipa administrativ-politică dintr'un jurist administrativ și dintr'un sociolog politic. In sfârșit echipa unităților și proceselor sociale se compune numai din sociologi, 5—6, după importanța problemelor. Am căutat să avem în fiecare echipă cel puțin un sociolog, pentru a păstra caracterul sociologic al cercetării și în orice caz, pentru a nu pierde din vedere aspectele sociale ale diverselor specialități.

Fiecare echipă lucrează în mod unitar, iar pentru coordonările de ansamblu și pentru unificarea tuturor cercetărilor speciale, echipele se întruneau zilnic în timpul cercetărilor, sub conducerea mea personală. In felul acesta diferiții cercetători de specialitate aveau putința să-și confrunte rezultatele, să și le verifice reciproc, să se completeze unul pe altul prin datele și metodele specialităților respective și deci să se stimuleze unul pe altul și să facă împreună, prin această operă rodnică de colaborare, o muncă de sinteză și de cercetare integrală, pe care fiecare în parte în specialitățile lor n'ar fi fost în stare să o facă niciodată. O cercetare la care participă 40 de monografiști și care durează numai 30 de zile, echivalează cu cercetarea unei singure persoane în trei ani.

Monografia sociologică, prin caracterul ei de muncă colectivă, respectă diviziunea muncii și rosturile specializării, dar în același timp unifică toate eforturile acestea științifice și le redă sensul lor adevărat, de urmărire a adevărului cât mai conform cu realitatea socială globală.

Acestea sunt aspectele mai de seamă ale monografiei sociologice privită ca metodă. Ea are însă nevoie de o *tehnică* specială, fără de care nu poate avea sorți de reușită în aplicarea ei pe teren și fiindcă această tehnică este rezultată din cincisprezece ani de experiență, cu participarea a câtorva sute de cercetători tineri și a foarte multora din cercetătorii mai vechi, cu un nume consacrat în știință, mă simt dator să o împăr-

tășesc și d-voastră. Urmează să arătăm, cel puțin în câteva cuvinte, în ce constă această tehnică monografică pe teren.

Să începem cu *sistemul fișelor*. Cercetătorul de teren întâmpină, în contactul direct cu realitatea, câteva greutăți care trebuesc serios examinate. De cele mai multe ori el nu știe de unde să înceapă. Dacă se adresează întâmplător pentru lămurirea problemei care îl preocupă, celui dintâi care îi iese în cale, se poate să aibă noroc, dar se poate să-și și piardă vremea. In niciun caz norocul nu constitue o tehnică de lucru și deci o bună organizare a muncii nu se poate rezema pe el. Apoi cercetătorul observă zilnic așa de multe lucruri și primește pe de altă parte o mulțime de informații, adeseori contradictorii, încât controlul și aflarea adevărului sunt destul de anevoioase. In sfârșit, cercetătorul însuși poate fi izvor de confuzie, dacă nu-și notează cu grijă impresiile, constatările pe care le face și informațiile care i se dau. Nimic nu este mai înșelător decât memoria. Cercetătorul trebue să-și noteze chiar la fața locului, fără nicio întârziere, tot ceea ce crede că îi poate fi de folos. Așa ajungem la întrebuințarea fișelor. Pentru a înlătura însă greutățile amintite, privitoare la controlul faptelor, nu e suficient numai să ne facem notițe, ci trebue să constituim o tehnică specială de lucru.

Chiar la începutul cercetării trebue să se întocmească *lista informatorilor pe probleme*. Spuneam că nu ne putem lăsa călăuziți de noroc. Ca să procedăm cu rost și să câștigăm astfel și timp și o siguranță mai mare, căutăm să aflăm pentru fiecare gen de probleme, care sunt informatorii cei mai autorizați, pe care satul îi cunoaște foarte bine, care sunt, de pildă, cele mai dibace descântătoare, cele mai bune bocitoare, cei mai talentați cântăreți, ciobanii cei mai umblați, gospodarii cei mai pricepuți, bătrânii cei mai isteți etc. In felul acesta cercetătorul se duce direct la informatorul de care are nevoie. Se înțelege că lista aceasta n'are nimic definitiv, ea poate fi corectată sau întregită în decursul cercetărilor, dar constitue un punct de plecare foarte prețios, verificat de noi în toate campaniile.

Odată în posesia listei de informatori și deci prima greutate înlăturată, începe cercetarea propriu zisă. Aici se ivesc însă alte greutăți. De sigur notăm cu grijă tot ce ni se spune și tot ce constatăm, dar informațiile sunt adeseori contradictorii, ele trebuesc deci controlate, trebuesc verificate, alteori sunt incomplete sau imprecise și trebuesc deci întregite și precizate. Din pricina aceasta este de cel mai mare interes să știm exact dela cine deținem fiecare informație în parte. Ne convingem însă repede că numele singur al informatorului trecut în dreptul informației, nu este suficient. Informatorul nu este un om de știință, care să-și controleze cu rigurozitate informațiile, încât acestea, date cu cea mai desăvârșită bună credință, vor fi influențate, în chip firesc, de o sumedenie de factori, cum sunt vârsta, gradul de cultură, starea socială, de care cercetătorul științific trebue să țină seama. După lista de informatori se impune întocmirea unei fișe de informator pentru fiecare din ei.

Fișa de informator cuprinde numele, pronumele și porecla, pentru identificarea informatorului și putința controlului, precum și a verificării datelor noastre de către alți cercetători, care le-ar pune la îndoială. Ea cuprinde apoi o seamă de date privitoare la informator, care pot avea o însemnătate în lămurirea problemelor științifice. Astfel trebue să notăm sexul și vârsta, pentrucă atât mentalitatea cât și experiența socială variază după aceste criterii. Tot ca factori de diferențiere a opiniilor și a intereselor trebue să notăm starea civilă și categoria socială a informatorului. Pentru a putea apoi lămuri originea informațiilor sau diferitele influențe asupra satului, trebue să notăm locul de naștere, pentru influența altor sate, gradul de cultură, pentru influența cărții, situația militară, pentru influența orașului și a cazărmii și locurile umblate cu diverse prilejuri (procese, angajări ca servitori, ca lucrători de fabrică), pentru a surprinde toate înrâuririle posibile. Fișa de informator este deci foarte însemnată. Un exemplu ne va lămuri complet.

In multe din satele basarabene, cum este cazul satului Cornova, cercetat de noi, se păstrează încă deosebirea dintre

vechile stări sociale, dintre mazili și țărani. In general cele două categorii sociale duc vieață aparte; mazilii și țăranii, deși pentru orășan nu există nicio diferență între ei, nu se căsătoresc unii cu alții, nu petrec laolaltă, nu stau la aceeași masă, nu joacă în aceeași horă. Cu noile stări de lucruri, diferențierea aceasta a început însă să cedeze. Mazilii săraci, scăpătați, se apropie din ce în ce de țărani, iar țăranii bogați sunt acceptați și de mazili. Cele două categorii sociale se găsesc deci într'un proces de amestec și nivelare. In ciuda acestor fapte, conștiința deosebirilor la mazili se păstrează intactă. Dimpotrivă, țăranii, stingheriți de situația lor socială inferioară, pun accentul pe procesul de nivelare. De aceea informațiile în legătură cu categoriile sociale din aceste sate se deosebesc neted, după cum provin dela informatori mazili sau dela informatori țărani. Un studiu al unuia din elevii noștri, d-l Traian Herseni, despre Categoriile sociale cornovene, apărut în *Arhiva pentru Știința și Reforma Socială* din 1932, demonstrează pe larg lucrul acesta. De aceea trebue să fim foarte atenți la categoria socială a informatorului și s'o trecem neapărat în fișa care îl privește. In studiul limbii și literaturii populare se pot ivi o mulțime de cazuri asemănătoare. Faptul că întâlnim la un om din sat un cuvânt sau o formă dialectală caracteristică nu înseamnează prin el însuși nimic. E suficient ca informatorul să fie «venetic», adică venit din altă parte și așezat în sat, să zicem prin căsătorie, ca exemplul lui să aibă o valoare de excepție. Sau faptul că întâlnim într'un sat cântece sau povești de factură populară nu înseamnează nici el neapărat mare lucru. Ele pot fi cunoscute pe calea tiparului din colecțiile de folclor făcute în altă parte. Fișa de informator ne dă o primă indicație despre toate aceste posibilități. Cum vom vedea însă, tehnica fișelor ne duce la indicații mult mai precise.

Faptul că în cercetările sociologice trebue să ne adresăm cel puțin în parte și informatorilor, care, după cum am văzut din exemplul categoriilor sociale dela Cornova, diformează, cu voie sau fără voie, realitățile, ne silește să distingem în mod precis ce este constatare directă sau verificată, de tot

ce este simpla opinie a informatorului despre o întâmplare oarecare. In exemplul nostru trebue să distingem cu precizie opinia mazililor şi a ţăranilor despre relaţiile dintre ei, de relaţiile care există cu adevărat. Mazilii spun că nu se căsătoresc cu ţăranii, în realitate există destule căsătorii între mazilii scăpătaţi şi ţăranii bogaţi. Prin urmare, fişele monografice de informaţie trebue să redea deopotrivă *opiniile* cât şi *faptele reale*, pentrucă ele pot fi deopotrivă de importante pentru înţelegerea vieţii sociale, dar şi cea mai mică confuzie între ele constitue în mod vădit un izvor de eroare. De aceea tehnica monografică distinge cu grijă *fişa de opinie* de *fişa de constatare*. Una cuprinde opinia informatorului despre un fapt, cealaltă, faptul însuşi, determinat în mod obiectiv de către cercetător.

După ce am înregistrat existenţa anumitor fapte sau anumitor opinii care pot interesa ştiinţa, perspectiva sociologică a cercetătorilor de teren ne obligă să ducem curiozitatea ştiinţifică mult mai departe. Trebue să urmărim pe cât e cu putinţă *valoarea socială a fenomenelor*, fapt pe care îl putem deduce din răspândirea, circulaţia şi frecvenţa lor. Din nevoia aceasta se impune în tehnica de lucru o nouă categorie de fişe, de cel mai mare interes pentru cercetarea ştiinţifică a realităţii sociale. Răspândirea, circulaţia şi frecvenţa fenomenelor se stabilesc prin fişe corespunzătoare. Toate au un caracter pronunţat statistic şi dau prin procedeul lor numeric, cantitativ, cea mai mare precizie cu putinţă rezultatelor ştiinţifice.

Fişa de răspândire este menită să ne arate, cel puţin pentru o parte din fenomenele sociale, numărul cazurilor în care ele pot fi întâlnite. Procedeul acesta îşi găseşte o aplicare în cele mai variate domenii, desvăluind aspecte noi ale realităţii sociale. Astfel în materie de graiu nu este suficient să stabilim că un cuvânt se pronunţă în satul cercetat într'un anumit fel. Trebue să mai stabilim şi răspândirea acestei pronunţii, câţi anume dintre săteni o au. Numai aşa ne dăm seama de valoarea unei forme dialectale şi numai aşa înţelegem determinările şi funcţia ei socială, căci fişa răspândirii

ne poate indica o legătură cu vârsta, cu gradul de cultură, cu moda, o înrâurire a orașului etc. Tot așa nu e destul să stabilim existența unui basm sau a unui cântec într'un sat, ci trebue să urmărim, pentru a stabili valoarea lor socială, câți anume le cunosc. Ajungem astfel să stabilim că nu toate fenomenele din vieața unui sat au aceeași răspândire, că unele se leagă de vârstă, altele de sex, altele de gradul de cultură, altele de starea socială, unele aparțin tuturora, altele numai anumitor agenți, cum sunt agenții magici, agenții rituali etc.

Dar nu interesează numai răspândirea unui fenomen, ci și frecvența desfășurării lui. Este a doua dimensiune a valorii sociale a unui fenomen. *Fișa de frecvență* e menită să înregistreze latura socială a fenomenului. De pildă, un obiceiu, cu toate că e cunoscut de toți oamenii din sat, nu este res-respectat în toate împrejurările care îl reclamă. Valoarea lui socială este mai mică deci decât a unui obiceiu care este respectat în toate împrejurările. Intre două cântece deopotrivă de cunoscute, așa dar de răspândite, apar diferențe însemnate, după cum unul este cântat foarte rar, iar celălalt este cântat foarte des. Lămurirea frecvenței ridică și ea probleme interesante, căci ea se poate datora tradiției, gustului, modei etc.

In sfârșit, *fișa de circulație* este menită să ne desvălue originea fenomenului, influența altor unități sociale asupra satului, precum și agenții, căile și mecanismul de răspândire a fenomenelor sociale. Fișa de circulație cuprinde cât mai multe date în această privință, dela cine a apucat informatorul un fenomen oarecare, cu ce prilej l-a auzit și dacă avem putința, punem aceleași întrebări și celor dela care informatorul nostru deține informația sau a învățat un lucru. Astfel ajungem să deosebim fenomenele apucate din bătrâni, transmise din generație în generație, de fenomenele create de curând sau aduse din altă parte de către ciobani, de către servitori sau de cei întorși din militărie. Subliniem necesitatea de a împinge cât mai departe cercetarea agenților de transmitere, pentrucă putem ajunge uneori la rezultate nebănuite. Iată bunăoară cazul povestit de unul din colaboratorii noștri care,

înregistrând un basm dela unul din cei mai buni povestitori ai satului, fost cioban și om de vârstă mijlocie și întrebând pe informator dela cine l-a auzit, i s'a răspuns că dela un alt cioban din sat, un om foarte bătrân. Informația aceasta ar fi îndreptățit pe cineva să susțină caracterul tradițional al basmului, existența lui « din bătrâni ». Colaboratorul a avut însă curiozitatea să meargă și la ciobanul bătrân, pentru a afla că acesta cunoaște basmul dintr'o carte.

Sistemul fișelor de răspândire, frecvență și circulație, ivit din experiență, se desăvârșește mereu, cu fiecare experiență în parte, dar un lucru este sigur, după cele câteva date pe care le-am expus, că el este absolut necesar în munca științifică de teren, pentrucă ne ajută nu numai să evităm erori grave de cunoaștere, dar și să adâncim cercetarea prin lămurirea unor aspecte noi, până astăzi complet necunoscute.

Pe lângă sistemul fișelor, tehnica monografiei cuprinde și întrebuințarea unui număr destul de mare de *formulare*.

Asupra acestora stăruim mai puțin, pentrucă valoarea lor științifică nu poate fi înțeleasă pe deplin decât dacă le avem în față, iar valoarea practică n'o putem stabili decât dacă le mânuim efectiv. De aceea ne mulțumim să amintim că monografia sociologică a întrebuințat și deci a experimentat până acum formulare la întocmirea recensământului, în studiul natalității, nupțialității și al mortalității, la întocmirea bugetelor, în statistica economică, în studiul alimentației, al sănătății și igienii, în cercetările antropologice și psihologice, în statistica științei de carte, a procesivității și în studiul fărămițirii proprietății. Formularele sunt importante mai ales din două motive. Ele reduc cercetarea la termenii esențiali ai problemei și în același timp o uniformizează, ducând la rezultate întotdeauna comparabile. De aceea ori de câte ori întocmirea și întrebuințarea unui formular au fost cu putință, ne-am folosit de această posibilitate.

Din extrem de bogatul dosar de formulare asupra alimentației, prelucrate sub supravegherea d-lui Dr. M i t u G e o r-

g e s c u, unul din cei mai vechi monografişti, desprind un document sugestiv:

Alimentaţia unui membru al familiei S p u l b e r din Nereju-Vrancea, timp de o săptămână, în vara anului 1938, lucrând în pădure la ferestrău, sau acasă, după propriile sale însemnări:

Marţi

dimineaţa: am mâncat la stână caş cu mămăligă şi jintiţă, cu ciobanii.
la prânz : mămăliguţă cu urdă dulce şi un ou.
la gustare: nimic.
seara : mămăliguţă cu puţină brânză şi lapte; doi oameni o strachină.

Miercuri

dimineaţa: mămăliguţă cu un castravete murat.
la prânz : nimic.
la gustare: mămăligă rece cu 5 mere.
seara : mămăligă cu un castravete murat.

Joi

dimineaţa: mămăligă cu puţină urdă sărată — cca 100 grame — şi o strachină de lapte acru.
la prânz : nimic.
la gustare: puţină mămăligă rece cu 50 grame urdă sărată.
seara : mămăligă cu lapte acru — o strachină la doi oameni.

Vineri

dimineaţa: mămăligă cu fasole fiartă, acrită cu prune; o oală mărimea unui kilogram — doi oameni tovarăşi la lucru şi la masă.
la prânz : o bucăţică mămăligă rece şi fragi din pădure.
la gustare: nimic.
seara : mămăligă caldă, tot doi oameni; dintr'un ceaun care are mărimea 3 kgr. apă, şi facem jumătate şi mâncăm — şi ne mai rămâne puţină (mămăligă) rece — cu fasole acrită cu prune.

Sâmbătă

dimineaţa: nimic.
la prânz : în pădure la ferestrău, tot aceşti doi oameni, tovarăşi de lucru şi la mâncare, mâncăm o mămăligă (de) 2 kgr. cu lapte acru.
la gustare: acasă, o bucată mămăligă rece cu puţină brânză, cca 50 grame şi o jumătate strachină lapte acru.
seara : acasă, mămăligă caldă cu brânză şi lapte acru; brânză cca 150 grame 4 oameni şi o strachină lapte.

Duminică

dimineaţa: la biserică.
la prânz : nimic (la 1 după prânz am mâncat mămăligă, brânză şi lapte de vaci).
la gustare: (nimic).
seara : mămăligă, brânză şi lapte şi un ou.

Formularele sunt potrivite mai ales în studiul fenomenelor care pot fi exprimate cantitativ; pentru celelalte probleme,

în genere se cere o altă tehnică de lucru. Noi întrebuințăm *îndreptarele — planurile de lucru* — care cuprind într'o înșirare logică pe de o parte problemele care se pun în legătură cu un fenomen și pe care trebue să le urmărim la teren, pe de altă parte aspectele probabile ale fenomenului, ca să nu scăpăm nimic din vedere în decursul observației. Nu stăruim nici asupra îndreptarelor de lucru, pentrucă suntem tocmai pe punctul de a le publica într'un volum, care sperăm că va apare în curând.

In sfârșit mai amintim întrebuințarea pe care o dăm desenului în cercetările monografice, cum sunt desenele de unelte, desenele de țesături, planurile de casă, hărțile, diagramele și cartogramele, apoi întrebuințarea tehnicelor mecanice, care ne dau putința unor înregistrări de mare precizie, cum sunt fotografia, pentru studiul aspectelor materiale ale unui sat, fotografia aeriană, pentru studiul așezărilor sătești, fonogramele de limbă și muzică și, ca încheiere, filmul. Şi în privința aceasta deținem un material foarte bogat, câteva mii de fotografii, o colecție bogată de fonograme și filme documentare din satele Drăguș, Cornova și Şanț.

După cele înfățișate putem înlătura cu ușurință confuziile ivite în diferite cercuri în legătură cu lucrările noastre și putem răspunde criticelor aduse pe baza acestor confuzii. După ce am arătat ce este monografia sociologică, suntem nevoiți să arătăm, cel puțin pe scurt, și ce nu este ea, pentrucă toate obiecțiile care ni s'au adus se referă mai mult la ceea ce nu este și nu vrea să fie, decât la ceea ce este cu adevărat.

Monografia sociologică, așa cum o concepem şi o practicăm noi, am dovedit-o, sper, cu prisosință, nu este o metodă pur descriptivă. Ea *nu se confundă cu sociografia* și *nu este numai o treaptă pregătitoare a sociologiei*. Ea, după cum am văzut, este o *metodă explicativă*, pentrucă nu se mulțumește să arate cum este un sat, ci şi pentru ce este așa, în raport cu condițiile lui fizice, biologice, istorice și psihice și cu structura voinței. Cine vrea să se convingă de lucrul acesta, să consulte publicațiile noastre.

Monografia sociologică *nu este o simplă culegere de material lipsită de sistem, fără putința de coordonare și întrebuințare teoretică a lui*. Am văzut că la baza monografiilor stă o *teorie sociologică* atât ca plan de cercetare, cât și ca plan de sistematizare a materialului cules.

Monografia sociologică *nu este acțiune culturală la sate, mișcare politică, ci acțiune de cunoaștere, mișcare științifică*. E drept că noi am condus și echipe de acțiune culturală la sate, dar deosebit de aceasta am organizat întotdeauna echipe monografice însărcinate exclusiv cu cercetări științifice.

Monografia sociologică *nu se mărginește la studiul realității concrete*, la *studiul cazurilor particulare*. Ea, după cum am văzut, strânge faptele *în vederea generalizării* pentru a ajunge dela ele, prin inducție și comparație, la tipurile și generalizările cele mai abstracte.

Monografia sociologică *nu se mărginește numai la studiul realităților naționale* și *nici la studiul exclusiv al vieții sătești*. Ea este o *metodă universală*, în sensul că se poate aplica oricărei unități sociale, nu numai satului, și că se poate aplica realităților de pretutindeni, atât dela noi din țară, cât și în studiul altor fenomene sociale de pe glob. Noi înșine am încercat monografia cartierului Teiu din București și monografia regională a Țării Oltului. E drept că n'am aplicat personal metoda noastră în străinătate, dar nu vedem nicio piedecă în posibilitatea ei de aplicare universală; cum s'a făcut, de pilda, în Ungaria.

Monografia sociologică *nu este o metodă parțială, ea nu urmărește numai un singur aspect al vieții sociale*, ci este o *metodă completă, integrală*. Atât planul de lucru expus, cât și publicațiile noastre de până acum sunt o dovadă.

Monografia sociologică *nu este o cercetare indirectă, făcută prin intermediari nepregătiți*. Ea se deosebește fundamental de ancheta sociologică făcută prin chestionare răspândite printre oameni lipsiți de pregătire de specialitate. Monografia sociologică este *o metodă prin excelență de teren, o metodă directă*. Noi, după cum am arătat, combatem metoda anchetelor prin chestionare răspândite pentrucă ea duce în mod fatal la erori. E destul să se compare de pildă studiul

d-lui Traian German despre *Tovărășiile de Crăciun ale feciorilor români din Ardeal*, publicat recent în *Anuarul Arhivei de Folclor*, studiu întocmit pe baza răspunsurilor la un chestionar, cu studiile directe despre aceleași cete de feciori, făcute direct la fața locului, în toate satele din Țara Oltului de d-l Traian Herseni, unul din elevii noștri. De altfel credem că superioritatea metodei directe, întrebuințată personal de omul de știință, nu mai este negată astăzi de nimeni.

Așa dar monografia sociologică preconizată de noi este o metodă în același timp descriptivă și explicativă, ea culege material în chip sistematic, cu scopul de a deslega problemele cele mai generale din știință și are un caracter integral și direct, căutând să cerceteze o unitate socială din toate punctele de vedere, direct, la fața locului.

S'ar putea crede că vina confuziilor și judecăților greșite care circulă în legătură cu monografiile sociologice concepute de noi, cade asupra noastră, pentrucă nu am precizat până acum în deajuns caracterul acestor monografii și am publicat prea puțin în legătură cu ele. Adevărul este însă cu totul altul. Monografiile sociologice au fost preconizate de noi încă dela începutul carierei în 1910, la cursurile și seminariile de sociologie dela Universitatea din Iași. Am aplicat metoda monografică pentru prima oară, în 1925, în satul Goicea Mare, cu membrii Seminarului de Sociologie al Universității din București. Cercetările monografice au fost apoi continuate din interese pur științifice de către același Seminar împreună cu Secția Sociologică a Institutului Social Român. In vara fiecărui an, am cercetat sate din diferitele părți ale țării: Rușețu (Brăila), Nereju (Putna), Fundul Moldovei (Câmpulung), Drăguș (Făgăraș), Cornova (Orhei), Runcu (Gorj) și Șanț (Năsăud), oprindu-ne în unele câte două veri și completând cercetările și în decursul vacanțelor de Crăciun. Astăzi «Institutul de Științe Sociale al României» este hotărît a continua cercetările cu mai multă intensitate ca până acum. In afară de această activitate de mare extindere, monografia sociologică a fost precizată mai demult

în studiul nostru *Sociologia monografică, știință a realității sociale*, care se găsește și în volumul nostru *Sociologia Militans*, (București, 1934) apoi în două conferințe ținute la Sorbona, publicate în limba franceză, apărute sub titlul: *La Monographie et l'Action monographique en Roumanie. Conférences données à l'Université de Paris* (2-e édition 1937, Paris, Domat — Montchrestien) și, în sfârșit, în lucrările foarte numeroase ale elevilor noștri, dintre care amintim *Teoria monografiei sociologice* de *Traian Herseni*, *Tehnica monografiei sociologice*, de *H. H. Stahl*, și *Arhiva pentru Știința și Reforma Socială* din 1932, în care se găsesc peste 500 de pagini de studii de teren, întreaga colecție a revistei *Sociologie Românească* și de curând, Monografia sociologică a satului Nerej, *(Nérej, un village d'une région archaïque*, București 1940), în trei volume mari. Sub tipar se găsesc planurile de lucru amintite, monografia sociologică a satului Drăguș, a satului Clopotiva precum și numeroase cercetări de teren întreprinse în 60 de sate de echipele regale studențești și în plasa Dâmbovnic-Argeș. Institutul Social, Banat-Crișana din Timișoara a publicat monografiile satelor Belinț și Sârbova, iar Institutul Social din Basarabia monografiile satelor Nișcani și Copanca.

In afară de publicațiile noastre, monografia sociologică românească a fost prezentată în câteva publicații importante din străinătate de către câțiva din sociologii contemporani, care se interesează de aproape de lucrările noastre și dintre care unii au ținut să participe personal la aceste lucrări, învățând limba românească. Astfel au participat la cercetări monografice în sate românești un american, Philip Mosely, azi profesor la Universitatea Cornell, un belgian, Prof. G. Jacquemyns, șeful serviciului anchetelor din Institutul Solvay din Bruxelles, un german, Helmut Hauffe, docent la Universitatea din Viena, un francez Jacques Lassaigne, bibliotecar la Camera franceză, un ungur, Lukö Gábor, un cehoslovac, Kudrnowsky, un polonez, Truszkowski. Revista noastră *Sociologie Românească* înregistrează regulat toate aceste legături științifice și roadele lor.

Este vrednic de remarcat faptul că cercetările monografice dela București și-au găsit adepți întâi în Ardeal, în rândurile tineretului maghiar și apoi prin mijlocirea acestora în Ungaria. Asupra cercetărilor monografice ale tineretului maghiar din Ardeal a scris Venczel Iozsef: *A falumunka éz az Erdélyi falumunka mozgalom* (Preocuparea de sate și mișcarea ardeleană pentru cercetarea și ridicarea satului), Cluj, 1935, în limba ungară. Octavian Neamțu a prezentat această lucrare într'o cronică din *Sociologie Românească* (I, 2, pag. 24—30), întitulată *Drumul spre sate al tineretului maghiar*. Iar cercetările monografice ale tineretului din Ungaria au fost înfățișate, chiar în limba română, tot de Venczel Iozsef, în *Sociologie Românească*, în cronica *Dela autocunoașterea națiunii la știința națiunii* (an. I, 6, pag. 22—27). Una din întâiele lucrări ale curentului «sociografic» maghiar, este monografia satului din Ungaria occidentală Kemse, elaborată în 1936 de zece membri ai colegiului studențesc «Pro Christo», după modelul cercetărilor din București, discutate în Ungaria într'o serie întreagă de scrieri. Monografia satului Kemse a fost recenzată în *Sociologie Românească* de Petre Bakk (II, 2—3, pag. 139).

Activitatea școlii sociologice din București a avut un oarecare răsunet și în țară.

Inceputul l-au făcut învățătorii și profesorii, care au încercat câteva monografii de sat, după planul nostru, dacă nu și după metoda noastră de lucru. Pentru a da un exemplu, cităm monografia satului Ezibei din Dobrogea, jud. Caliacra, întocmită de un vechiu monografist și elev al nostru, d-l Prof. Constantinescu-Mircești, cu elevii liceului din Bazargic unde era director. Monografiile sociologice au fost însușite apoi de Astra, care a întocmit monografia satului Măguri din Munții Apuseni; ele se găsesc cuprinse în programele de cursuri ale școalelor de comandanți ai Străjii Țării, în programele analitice ale școalelor normale de învățători, precum și ale școalelor secundare; ele au fost adoptate de Ministerul Sănătății într'un înțeles mai restrâns de anchete sanitare la fața locului pe toată țara; de curând

obligația comunelor de a face înregistrări monografice a fost trecută în Regulamentul Legii Administrative; d-l Ministru de Interne ca și d-l Rezident Regal al Ținutului Bucegi au recomandat recent învățătorilor și notarilor întocmirea de monografii ale satelor unde activează. Și, în sfârșit, în legea de organizare a Frontului Renașterii Naționale s'a trecut, într'un capitol special, monografia ca metodă de cunoaștere a vieții sociale românești.

Noi, care am început cercetările monografice într'o vreme când nimeni nu le lua în seamă, dar toată lumea, într'un fel ori altul, le punea greutăți, înregistrăm cu o deosebită satisfacție mersul formal din ce în ce mai mare al acestei mișcări monografice, căreia îi dorim și o corespunzătoare reușită reală, prin întrebuințarea adevăratei metode de cercetare. Căci monografia sociologică poate fi recomandată fără teamă, atât oamenilor de știință, cât și educatorilor, administratorilor publici și oamenilor politici, având o eminentă valoare științifică și egal de eminentă valoare practică.

Valoarea științifică ni se pare definitiv demonstrată. Prin monografie se pune capăt așa zisei sociologii de « fotoliu ori de cabinet », care și-a epuizat de mult posibilitățile ei speculative și dialectice în exegeza problemelor și sistemelor, recăpătându-și sensul și rosturile ei științifice firești, pentru orientarea omului în societate și în deosebi în unitatea socială decisivă a națiunii proprii, ca și pentru rațional a mânuire a societății, de fiecare dintre noi, iar a națiunii de către conducătorii ei. Astfel monografia sociologică își încununează străduințele printr'un corp unitar de cunoștințe: *Știința Națiunii*, care, fără să fie o disciplină autonomă, cum este sociologia, strânge laolaltă, unifică și sistematizează datele științifice privitoare la cea mai de seamă și mai complexă unitate socială Națiunea, punând la dispoziția tuturor, dar mai ales a conducătorilor, materialul necesar pentru orientarea și acțiunea lor etică și politică.

Sociologia monografică este în același timp un izvor de renaștere pentru toate științele care colaborează cu ea. Ea dă tuturora un sens nou, legându-le de lămurirea realității și

oferindu-le o putință de necontenită îmbogățire a problemelor prin contactul cu realitatea vie și creatoare. E destul să amintim aici câțiva din colaboratorii noștri care, în afară de ajutorul pe care ni l-au dat nouă pentru lămurirea problemelor sociologice, au adus contribuții deosebit de însemnate prin cercetările monografice și în domeniile lor de specialitate. Uneori chiar rezultatele sociologilor prezintă numeroase foloase pentru celelalte științe. Am amintit însemnătatea cercetărilor sociologice pentru istoria socială, ilustrată prin cercetările d-lui H. H. Stahl asupra răzășiei. Am amintit de asemenea foloasele cercetărilor monografice privitoare la gospodăriile și bugetele țărănești pentru economia politică în genere și economia agrară în deosebi așa cum reiese din studiile d-lui Prof. N Cornățeanu, un vechiul monografist. S'a făcut cunoscută, în această incintă, colaborarea Prof. Rainer, prin comunicarea pe care a făcut-o asupra cercetărilor monografice dela Nerej, Fundul Moldovei și Drăguș, unde am lucrat împreună, aducând contribuții foarte prețioase pentru cunoașterea raseologică a țării noastre și dovedind că antropologia și raseologia capătă și ele o nouă fundamentare prin cercetările sociologice la teren. Un colaborator al nostru, Prof. Brăiloiu, a ajuns să întemeieze o adevărată sociologie a vieții muzicale sătești, dând cercetărilor de acest fel o desvoltare și o noutate imposibil de dobândit pe altă cale. Filmele noastre documentare (satele Drăguș (Făgăraș), Cornova (Basarabia) și Șanț (Năsăud)) oferă posibilități bogate și complete de studiu al întregei vieți Sătești, în special al coreografiei tradiționale, al costumului și al civilizației materiale. Căi noi de cunoaștere a acesteia din urmă am arătat și prin organizarea de muzee, în săli de expoziție și în aer liber (Muzeul satului românesc).

Dar monografia sociologică are o înrâurire înnoitoare și înviorătoare nu numai asupra științei, ci și asupra acțiunii. Firește, nu poate fi vorba de o acțiune pe care să o săvârșească monografia însăși, ci de consecințele practice ale cercetărilor monografice.

In acest sens monografia sociologică are o netăgăduită *valoare educativă*, *administrativă* și *politică*, pentru a nu vorbi

decât de aceste trei din activitățile practice cele mai însemnate.

René Jadot, în cartea sa *Milieu et Education*, (Liége, 1936) ne face cinstea să adopte cu elogii, într'un capitol special, și în întregime, atunci când vorbește despre metode sociologice în educație, monografia sociologică, cu toate amănuntele ei. Credem că și pentru un învățământ românesc, ca și pentru o reformă a școalei românești, cunoașterea adâncă a realității prin cercetare monografică este plină de consecințe. Școala nu poate fi o instituție străină de mediul înconjurător, întru cât ea se adresează unor realități precise, pregătind pe elevi, prin mijloace locale, care îi stau la îndemână, pentru o anumită vieață socială concretă. Invățământul nostru, deși predând cunoștințe fundamentale pentru toți, ceea ce formează un program minimal comun și unitar, trebue să fie în același timp diferențiat, adică să se adapteze fiecărei regiuni în parte, printr'un program sintetic, aplicat totdeauna prin comunități de muncă ale elevilor. Acestea sunt principiile ce izvorăsc din cunoașterea monografică și care stau la baza învățământului regional primar și a clasei de sinteză, menite a înlocui examenele, unele din principiile ce au inspirat anteproiectele legislației școlare, întocmite în 1933, în calitatea mea de Ministru al Instrucției, Cultelor și Artelor.

Asemenea, cunoașterea locală a necesităților economice, de sănătate, morale și intelectuale impune o cultură a poporului regională, în opoziție cu cultura abstractă și unitară, urmărită până acum.

Dar misiunea educativă a monografiei sociologice trebue căutată mai ales în formarea tineretului din școlile secundare și școlile speciale, școalele superioare și universitare. Monografia înseamnă disciplină sufletească, cu o exercitare și o verificare a aptitudinilor științifice, cu o mai mare putere de inițiativă și cu o iubire mai mare de țară, de care se leagă printr'o cunoaștere adâncită și o convingere științifică și cu o deprindere a marilor virtuți: a observa și a ști ceva înainte de a judeca și a judeca înainte de a vorbi și hotărî.

Creșterea tineretului în cultul realităților românești a fost experimentată la noi câțiva ani de-a-rândul, în mod voluntar și apoi prin legea Serviciului Social, în mod obligator, încât în anul de funcționare a Serviciului Social, a numărat 4.000 de studenți și studente, repartizați în 31 de școli. Experiența a fost nespus de instructivă și pot să afirm că a reușit pe deplin, cum voiu dovedi-o, la timpul său, când voiu avea plăcerea și prilejul să distrug și multe legende.

Este nevoie oare a mai scoate la iveală valoarea cercetărilor monografice pentru *administrație și politică?* Cum este oare posibilă o guvernare vie, o administrație temeinică, ca îndrumare, ca organizare ori ca transformare socială, fără o cunoaștere amănunțită a realității?

Dar, după cum nu se poate gospodări, când nu se știe ce și pentru cine se gospodărește, tot așa nu se poate legifera, când nu se știe pentru ce și pentru cine se legiferează. Politica nu poate fi o operă de reformă ori de legiferare a unor oameni și a unor societăți abstracte; ea pentru a fi eficace trebue să se îndrepte spre societatea reală și omul concret.

Cine ar vedea și studia dosarele și fișele cuprinse în bogata noastră arhivă monografică, ar înțelege că dosarul de observație a cunoașterii pătrunzătoare și totale a vieții sociale românești, pe lângă reînnoirea viziunii sociale, aduce îndemnul de simpatie și de solidarizare cu tot ce se întâmplă și învită a ajuta. Observatorul clar-văzător devine astfel cel mai mișcat și devotat slujitor de mai bine, de ceea ce trebue, de aceea cine întocmește o monografie științifică, bunăoară a unui sat, scrie o carte de iubire și de neclintită încredere. Practica monografiei, ce predică încredere în forțele reale ale națiunii, devine o minunată școală a optimismului. Monografia, deși străbătută de o ideologie sever științifică, dobândește astfel valoarea unui act de credință.

In lumina acestei concepții dinamice trebue privit programul de lucru al Institutului de Științe Sociale din România (ce-și are actul de naștere în anul de revizuire a conștiințelor, în Iași, în anul 1918), care înțelege să devină o centrală de îndrumare științifică, precum și o centrală pentru

clasificarea, prelucrarea şi publicarea materialului monografic de pretutindeni.

In cercetările lui proprii Institutul de Ştiinţe Sociale, cu Institutele similare afiliate din Cluj, Timişoara, Iaşi, Cernăuţi, Chişinău, Craiova şi Constanţa, se întâlneşte în calea unor năzuinţe comune cu Academia Română, care, dela întemeierea ei, cu un prestigiu incomparabil şi mereu crescând, s'a pus în serviciul operei de cunoaştere a Ţării şi Neamului.

De aceea mă întreb, străduinţele de peste două decenii ale Institutului de Ştiinţe Sociale al României, în care intră şi activitatea Seminarului de Sociologie de pe lângă Universitatea din Bucureşti, n'ar putea găsi oare o rezonanţă corespunzătoare în venerabilul aşezământ al Academiei? In serviciul acestei înţelegeri sunt puse comunicările mele.

In 1900, guvernul maghiar a considerat drept cea mai importantă contribuţie la serbările milenare, publicarea unei serii de monografii, somptuos tipărite, asupra judeţelor Ungariei, care cuprindea şi câteva judeţe din Transilvania. Aceste monografii au fost organizate şi editate de către o asociaţie specială, ce-şi avea sediul în chiar Palatul Academiei Maghiare din Budapesta. Valoarea acestor monografii, foarte pompoase la arătare, a fost relativă ca cuprins, ele fiind pătrunse de pronunţate intenţii naţionaliste şi de ocazie. Totuşi sensul patriotic al unor astfel de cercetări, conduse de o metodă strict ştiinţifică, pentru găsirea adevărului naţional, este evident.

Firea specifică şi însuşirile nobile ale Neamului Românesc, scoase în evidenţă în modul cel mai precis ştiinţific prin studiul monografic, vor dovedi că Românii nu sunt un popor minor, că Statul românesc şi cultura naţională nu sunt un capriciu ori o improvizaţie, ci dimpotrivă au o legitimă existenţă în istorie şi că deci Românii au dreptul a trăi naţional, cultural şi politic deosebit şi cu toată demnitatea, alături de Statele şi Popoarele mari ale lumii.

CUPRINSUL

CEA MAI VECHE MENŢIUNE A DACIEI IN TIPAR

DE

CONSTANTIN I. KARADJA

Până acum reuşisem a stabili că prima menţiune tipărită despre Români « Walachi » se găseşte într'o epistolă a lui Pius II din Wien-Neustadt, trimisă Ducelui Philipp Maria Visconti de Milano la 13 Decemvrie 1444, în care Papa de mai târziu relatează înfrângerea creştinilor dela Varna, scrisoare care, deşi circula în manuscris ca şi celelalte ale învăţatului Aenea Silvius, nu fu însă tipărită decât în jurul anului 1472 de Arnold Therhoernen la Colonia [1]).

Intr'un singur exemplar, la Biblioteca Statului din München, s'a păstrat însă o mult mai veche menţiune a Daciei, chiar în una din primele tipărituri existente.

Este vorba de vestitul « *Türkenkalender* » din anul 1454, « *Eyn manung der cristenheit widder die durken* » [2]) lucrare de importanţă pentru istoria tiparului. Din acest punct de vedere a şi fost studiat cu atenţie de Arthur Wysz [3]), Johs Neuhaus [4]) şi alţii, fără să se fi observat totuşi că are un interes deosebit şi pentru noi Românii.

---

[1]) Hain-Copinger 212 si 212 a, Voulliéme-Köln 968. Cf. lucrarea noastră: « *Die ältesten gedruckten Quellen zur Geschichte der Rumänen* » în Gutenberg Jahrbuch 1934, p. 116. Tipăritura este cunoscută în 16 exemplare, toate în biblioteci publice din apus, afară de cel din biblioteca dela Grumăzeşti.

[2]) Hain 10.741.

[3]) *Der Türkenkalender für 1455. Ein Werk Gutenbergs*, în « Festschrift zum fünfhundertjährigen Geburtstag von Johann Gutenberg ». Mainz 1900.

[4]) *Das erste gedruckte Buch Gutenbergs in deutscher Sprache*, Kjöbenhavn 1902. Reproduce întregul calendar în facsimile.

Pasagiul în care țara noastră este direct menționată, sub numele de « Dacia » apare la f. 2 a și b, fiind precum urmează:

Apprille

woluff cristeliche konnige allesampt Von franckrich un[d] vo[n] engelant Von castelle un[d] von nafferen Vo[n] beheim und ungern Von portegal un[d] vo[n] arrugun Von cypern dacien un[d] palun Von denmarcke[n]sweden un[d] norwegen Helffent mit uwer macht de[n] turcke[n] sweige[n]

In traducere românească sună astfel:

Aprilie.

Ridicați-vă toți, regi creștini, ai Franței, Angliei, Castiliei și Navarei, ai Boemiei și Ungariei, ai Portugaliei și Aragoniei, ai Ciprului, Daciei și Poloniei, ai Danemarcei, Suediei și Norvegiei. Ajutați cu puterea voastră să învingem pe Turci.

In această chemare, autorul anonim înșiră multe țări despre care a auzit sau cetit, de sigur fără a le cunoaște. In urma numeroaselor manuscrise geografice care circulau, mai ales în Italia dar și în Germania (Ptolemaeus, Solinus, Pomponius Mella, etc.) numele de Dacia nu putea fi necunoscut oamenilor culți din acea vreme.

Că nu este vorba aci de Danemarca, cum s'ar putea crede la prima vedere, se dovedește prin faptul că cele trei țări scandinave figurează și ele imediat după Polonia.

Nici nu trebue să ne mirăm că Dacia figurează printre regate, deoarece avem și alte cazuri paralele. Menționăm numai un pasagiu din *Cronica Bossiana*, tipărită la Milano de A. Zarotus în anul 1492 [1]) fol. f. 4.a: « (1476) Hoc anno Mahumetus ottomanus Valachie regem debellatum subiugavit », iar în Pray: *Annales Reg. Hung. II*, p. 24. Basarab este citat ca « Rex Valachorum » în 1330.

Se crede că acest calendar a ieșit din oficina lui Gutenberg, la Mainz. Este tipărit cu aceleași litere ca vestita Biblie puțin posterioară, zisă de 36 rânduri. A putut fi datat foarte de aproape, de oarece sfârșitul textului este direct inspirat de un ziar « newe mere » din Roma « Venere ante Symonis

[1]) Hain-Copinger 3.667, *Gesamtkat. der Wiegendr.* 4.952, Apponyi 1552.

et Judaee anno 54» (24 Octomvrie 1454), cetit la Frankfurt a. M. în ziua de Sf. Nicolae (6 Decemvrie) din acelaşi an, precum arată un pasagiu din aşa zisa *Cronica dela Speyer*, păstrată în manuscrisul Nr. 624 din Landes-archiv dela Karlsruhe [1]). Deoarece ultimele rânduri ale tipăriturii conţin urarea «Ayn gut selig newe Jar», ea a fost datată în luna Decemvrie 1454, în timpul pontificatului Papei Nicolaus V, menţionat de altfel la începutul textului.

Ceea ce ne interesează pe noi Românii în mod deosebit este însă că ziarul dela Roma, care apare în «Türkenkalender» într'o formă trunchiată, relatează unele evenimente petrecute nu prea departe de ţările noastre, într'o campanie victorioasă a lui Joan Corvin din primăvară aceluiaşi an, 1454.

Scurt timp după cucerirea Constantinopolului, Turcii cotropiră întreaga Serbie, înaintând până la graniţa ungară. Joan Corvin porni în contra lor. Cuceri trei oraşe, probabil Cruşevaţ, Pirot şi Vidin [2]), înaintând până aproape de Sofia şi pricinuind Turcilor pierderi însemnate. Fiind însă prea slabi pentru a da o lovitură hotărîtoare, creştinii fură siliţi să se retragă. Ridicară Dunărea în corăbii până la o insulă în Sârbia, probabil în faţa Belgradului («zu der inseln zu hereuia» = Serbia), de unde se înapoiară în Ungaria.

Cuceririle Turcilor dădură însă de gândit creştinilor din Apus. Neputinţa lor se arătă iarăşi după un secol întreg de discuţiuni sterpe. De data aceasta fură adunaţi în oraşul Frankfurt a. M. numeroşi delegaţi ai electorilor şi altor principi dimpreună cu mulţi episcopi şi reprezentanţi ai oraşelor libere germane, pentru a organiza o nouă cruciată. De faţă era şi marele Aeneas Silvius, atunci episcop de Siena [3])

---

[1]) Cf. textului aci anexat copiat după manuscrisul original care ne-a fost pus la dispoziţie, la Berlin, mulţumită amabilităţii bibliotecii din Karlsruhe. Intreaga cronică a fost publicată de F. I. Mone în *Quellensammlung der Badischen Landesgeschichte I*. Karlsruhe 1848.

[2]) Cf. N. Iorga: *Geschichte des Osmanischen Reiches II*, p. 62, *si Histoire des Roumains* IV, p. 131. J. Hammer: *Geschichte*, ed. Pesth 1840, I. p. 434 şi Pray: *Annales Regnum Hungariae*, Viena 1766, III. 145.

[3]) Cuvântarea rostită de el la această adunare figurează printre *Epistolae*, v. de ex. ed. Nürnberg, Ant. Koberger 1481 (Hain 151) ep. 131.

și «omul sfânt» Joan de Capistrano însuflețind pe cei șovăitori prin cuvântări înflăcărate [1]).

In astfel de împrejurări se tipărește calendarul nostru, la Mainz, deci aproape de Frankfurt. Este un apel călduros adresat Papei și celorlalți suverani creștini, îndemnându-i să ridice armele în contra păgânilor. Se vindea de sigur ușor, fiind într'adevăr de mare actualitate, servind totodată o cauză nobilă.

Ca toate tipăriturile lui Gutenberg, nu s'a executat decât într'o ediție mică, probabil într'o sută sau două de exemplare. Opusculul fiind, pe de altă parte de mică valoare intrinsecă, mai toate exemplarele se vor fi aruncat după cetire, cu excepția celui care se găsește azi la München.

Consfătuirea dela Frankfurt nu era să aducă rezultate imediate. Abia spre primăvară, 1456, după multe luni de inacțiune, pornesc, în sfârșit, spre Ungaria și fruntariile creștinătății, cetele nedisciplinate ale lui Joan de Capistrano. Alături de ostașii încercați ai bătrânului «Guvernator» erau să învingă păgânii la sfârșitul lunii Iulie, salvând Belgradul pentru șapte decenii și oprind năvălirea Osmanilor spre Ungaria [2]).

Această ultimă biruință a lui Ioan Corvin, urmare directă a unei propagande din care și «Türkenkalender» face parte, fu salutată în Apus cu nespusă bucurie. Găsim despre ea mențiuni, lungi sau scurte, în mai toate cronicele contemporane [3]); arătă doar pentru prima dată că trufașul Fatih, cuceritor al Țarigradului putea fi și el învins.

---

[1]) Cf. N. Iorga: *Geschichte des Osmanischen Reiches* II. p. 60 și Max Mell: *Enea Silvio Piccolomini Briefe*, Jena 1911, pp. XLVII și 265.

[2]) Cf. N. Iorga: *Histoire des Roumains IV* p. 136 si L. Kupelwieser: *Die Kämpfe Ungarns mit den Osmanen*, Wien 1899, p. 123 si Pray: *op. cit.* II, p. 168.

[3]) Am găsit pasagii despre asediul Belgradului din 1456 în următoarele cronici, tipărite încă în veacul al 15-lea: *Chronica Hungarorum*, Buda, Adr. Hess 1473 « Obsidio arcis castri nandoralbensis », Barth. de Platina: *Vitae Pontificum Romanorum*, Venezia, Joh. de Colonia 1479 și două alte ediții incunabule, Johannes de Thurocz: *Chronica Hungarorum*, ed. Brünn și Augsburg, A. Ratdolt 1488, Pius II: *In Europam*. Memmingen, A. Kunne, circa 1489, reprodus apoi în diferitele ediții ale cronicei lui Hartmann Schedel și în mai multe ediții din veacul al 16-lea, Werner Rolewinck: *Fasciculus Temporum*, Colonia, A. Therhoernen 1474 și multe alte ediții, Eusebius Caesariensis: *Chronicon*, continuat de Matth. Palmerius, Venezia, A. Ratdolt 1483, Jacobus Philippus Bergomensis: *Supplementum Chronicarum*, Venezia, Bern. Benalis 1483 și multe alte ediții și în Vincentius Bellovacensis: *Speculum Historiale*, continuat la zi de un anonim, Venezia, H. Lichtenstein 1494. Exemplare din toate aceste cronici, afară bine înțeles de prima menționată, care se poate găsi numai în facsimile, se află azi în România, la Grumăzești.

T E X T E

Cronica dela Speyer. Landesarchiv, Karlsruhe, Ms. 624.

Pag. 102.

Disz sind die nüwen mere in
dem lande zu Roma und wart
gesant gein Franckfurt, alz der
Stette fründe da warent in dut-
5. schen landen von fryen und von
richen Stetten, da man zalt von
Xr geburt m. cccc und liiij jar zu
sant nyclausz dag ....
Zu ersten alz die Türcken in der
10. Sirphie mit grosser macht gelegen
und den dispoten bisz an das
ungerisz gemercken uberzogen
hant. Dar zwuschen ist der mech-
tig Caraue geneant Carman in
15. die Türckie mit macht gezogen
und hat dem Turcken dry grosse
stette angewonnen und halt die
auch mit gewalt und durch der
ursach willen ist der Türcke mit
20. siner macht usz der Sirphie ge-
flohen und wider hinder sich
gezogen in ein Stat genant zu
sant Sophie die er den Krichen
angewonnen hat und an dem
25. abzuge von der Sirphie hat er
merglichen schaden enphangen,
das im aber drutusent Türcken
erslagen sint worden:

Item so hat der selbe Türcken
30. uff dem mere zu gerichte ein lant
gatt Rassia oder Ceruia das under
dem keiser von Constantinopol
gehorrende ist, zu gewinnen,
fünffzig geruster schiffe, genant

Türkenkalender din 1454, probabil al lui Gutenberg. Staatsbibliotek, München. Hain 10.741.

Fol. 4 b.

Czu nuwe[n] mere[n] schribet
ma[n] uns alsus ....

.... Darzu schribt ma[n] uns
vorbas wie d'grois turke us gezo-
ge[n] was In die Sirphie mit sin
stercke Bis an dz ungers gemercke
Als balde dz d'egena[n]t cara-
ma[n] entphant Czoich er in dez
groisse[n] turcke[n] lant Und ge-
wan ym an dri stete Die er nu
gewalticlich besetzt hette Un[d]
als das dem turcke[n] vor kom[m]
e[n] ist Do zoig er snel un[d]
kurtzer frist widd' hind' sich zu
sa[n]t sophia.

Un[d] schiffet ub' mere zu der
inseln zu heruia Die dez keiszs
vo[n] co[n]sta[n]tinopel was Also
ist ym begegent gar ein grosser
has Un[d] ist de[n] turcke[n] vil
folkes nidd' gelege[n] ...

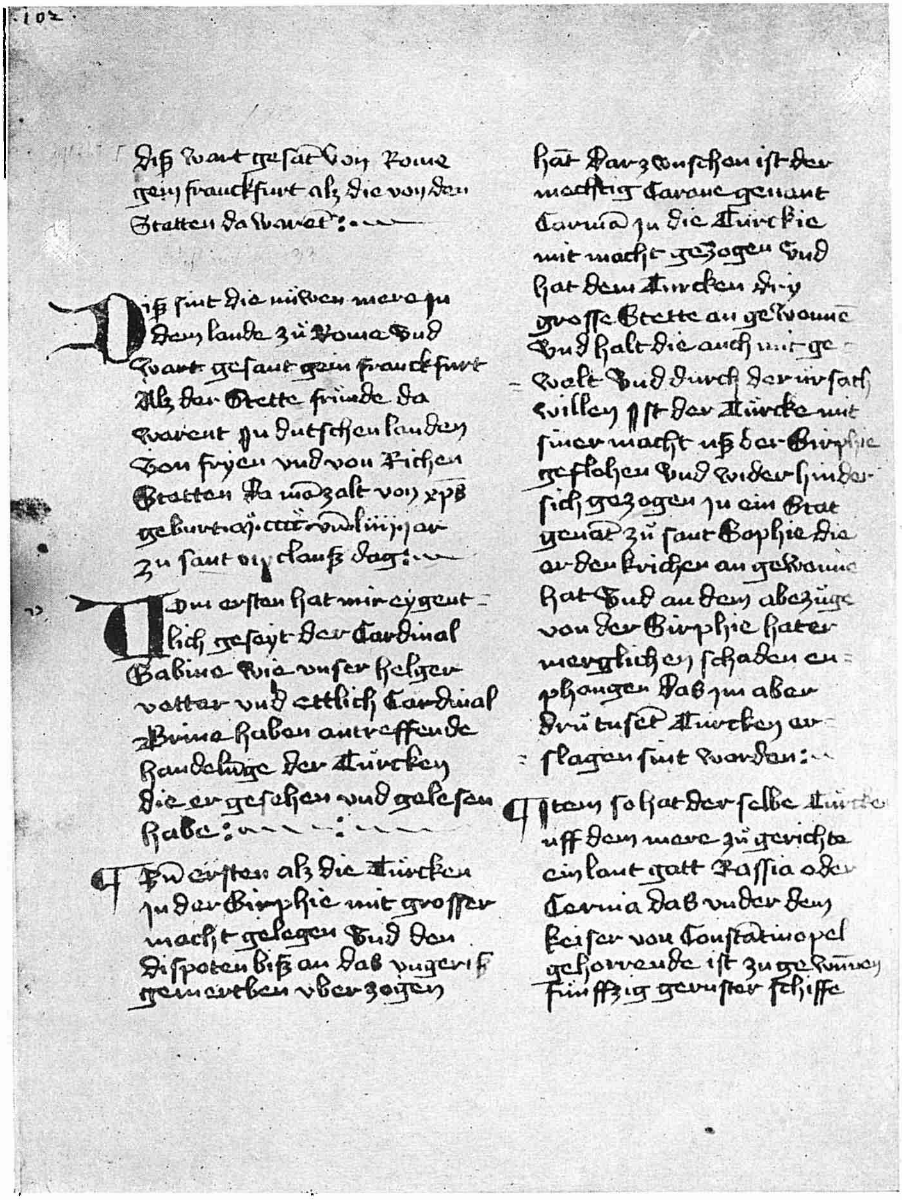
35. fustes Also sind die lude in dem lande gewarnet gewest und haben mit der hulffe gottes des almechtigen die Türcken erslagen und schiffe behalten.

NOTE

Rând 10. Sirphie = Serbia
» 11. dispot=Gheorghe Brancovici.
» 12. ungerisz gemercken = granița ungară.
» 13. caraman = Corvin ?
» 14. Caraue = poate Grave sau conte.
» 15. Carman = Corvin ?
» 16. dri stete și dry grosse stette = Probabil Cruşevaţ, Pirot și Vidin. Cf. Hammer: *Geschichte*, ed 1840, I, pp. 433—434.

Rând 23. sant Sophie = oraşul Sofia, cf. Hammer, pag. cit.
» 23. Krichen = Griechen, Grecii.
» 30 şi 31. ub' mare şi uff dem mere=De fapt pe Dunăre.
» 30. der inseln zu heruia = Insule pe Dunăre, în Sârbia.
» 31. Rassia oder Ceruia = Rascia oder Servia.

Von cypern datien vñ palun Von den-
marckē sweden vñ norwegen helffent
mit uwer macht dē turckē swigē Uff
dinstag vor sant iorgē hochgezijt Des
nachtes noch xij das vierde nuwe gelijt

Diß wart gesat von Rome gein franckfurt als die von den Stetten da warent:

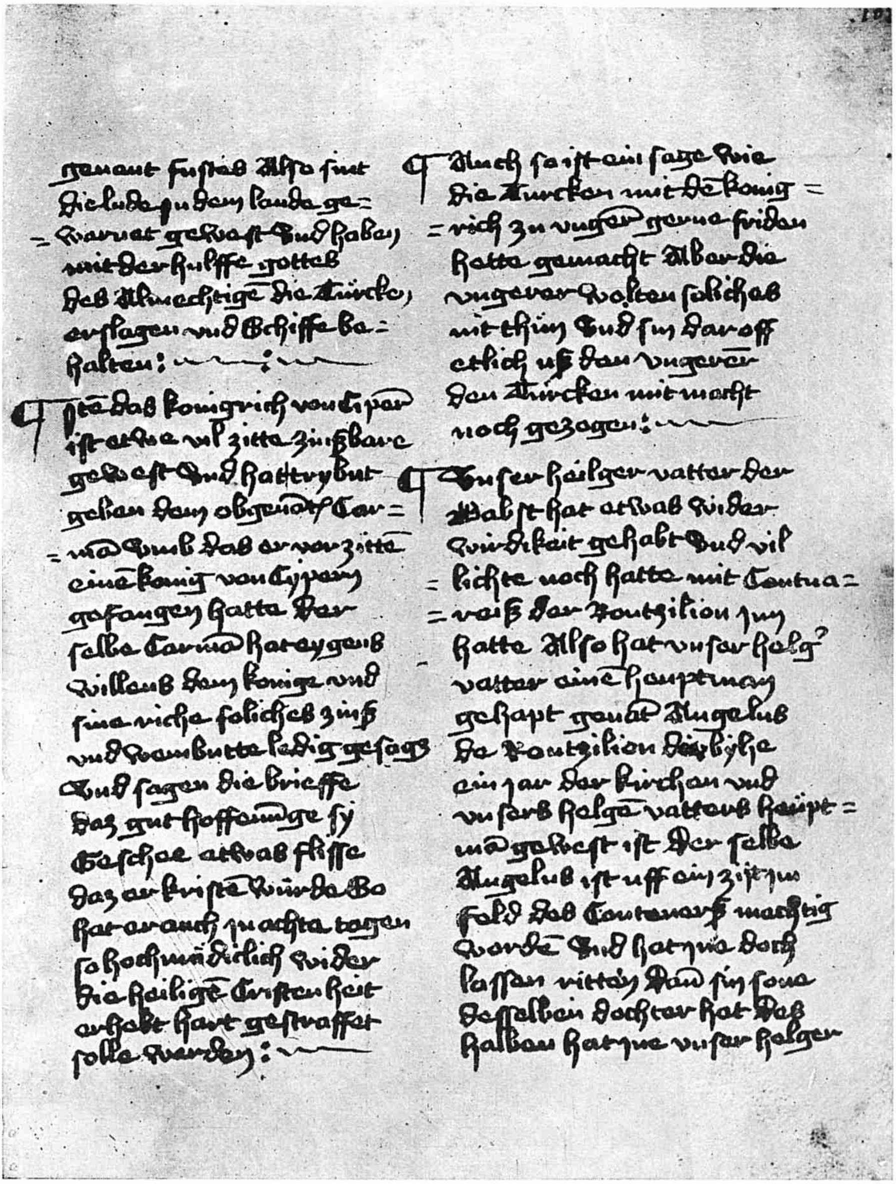
Diß sint die nuwen mere zu dem lande zu Roma und wart gesant gein franckfurt Als der Stette frunde da warent zu dutschen landen Von fryen und von Richen Stetten [illegible] zu sant nycolaus dag:

Zum ersten hat mir eygentlich gesayt der Cardinal Sabine wie unser helger vatter und ettlich Cardinal Brive haben antreffende handelunge der turcken die er gesehen und gelesen habe:

Zu ersten als die turcken zu der Burgshie mit grosser macht gelegen und den dispoten biß an das ungerisch gemercke uber zogen hat darzwuschen ist der mechtig Carane genant Carnia zu die turckie mit macht gezogen und hat dem turcken dry grosse Stette an gewonnen und halt die auch mit gewalt und durch der ursach willen ist der turcke mit siner macht uß der Burgshie geflohen und wider hinder sich gezogen zu ein Stat genant zu sant Sophie die er den kriechen an gewonnen hat und an dem abezuge von der Burgshie hat er merglichen schaden emphangen das im aber dru tusent turcken erslagen sint worden:

Item so hat der selbe turcke uff dem mere zu gerichte ein lant gatt Cassia oder Carnia das under dem keiser von Constantinopel gehorende ist zu genomen funffzig gerüster schiffe

Cronica dela Speyer. — Landesarchiv Karlsruhe Ms. No. 624 p. 102.

genant Fustas Also sint
die lude zu dem lande ge=
=warnet gewest Und haben
mit der hulffe gottes
des almechtige die turcke(n)
erslagen und schiffe be=
halten :

¶ Item das konigrich von Cipern
ist etwe vil zitte zinsbare
gewest Und hat trybut
geben dem obgenante(n) Car=
=man umb das er vor zitte
eine konig von Cypern
gefangen hatte Der
selbe Carman hat ey(n) gem(ein)s
willens dem konige und
sine riche soliches zins
und tribute ledig gesagt
Und sagen die brieffe
das gut hoffenunge sy
Geschee etwas flisse
das er kristen wurde So
hat er auch zu achta tagen
so hochmutlich wider
die heilige cristenheit
erhebt hart gestraffet
solle werden :

¶ Auch so ist ein sage wie
die Turcken mit dem konig=
=rich zu Ungern gerne friden
hatte gemacht Aber die
Ungerer wolten soliches
nit thun Und sin dar off
etlich uß den Ungerer
den Turcken mit macht
noch gezogen :

¶ Unser heilger vatter der
Babst hat etwas wider
wirdikeit gehabt Und vil
lichte noch hatte mit Contra=
=veiß der Konstitution im
hatte Also hat unser helg(er)
vatter eine houptman
gehapt genant Angelus
de Konstition der hylge
ein jar der kirchen und
unsers helge(n) vatters houpt=
man gewest ist Der selbe
Angelus ist uff ein zit zu
feld des Contenarß machtig
worde Und hat zu dem
passen vittan dan sin sone
desselben dochter hat des
halben hat zu unser helgen

TUDOR VLADIMIRESCU ȘI SFÂNTA ALIANȚĂ

DE

ION I. NISTOR

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în ședința publică din 19 Aprilie 1940

Rapoartele agenției austriace din București aduc contribuțiuni nouă la frământările revoluționare din 1821, în fruntea cărora se găsea, precum se știe, Tudor Vladimirescu. Titularul agenției Fleischhackl, ajutat de secretarul său Udriski, urmărea cu încordată atențiune peripețiile mișcării, trimițând aproape zilnic rapoarte asupra desfășurării evenimentelor revoluționare din Oltenia și Muntenia. Rapoartele erau adresate cancelarului Metternich la Viena care dorea să fie ținut la curent asupra situației din Principate.

Rapoartele asupra anilor 1812—1822 au apărut de curând în volumul XX din colecția Hurmuzaki, pe care am onoarea a-l prezenta Academiei sub auspiciile căreia s'a tipărit. Din textul original al acestor rapoarte putem culege informațiuni contimporane asupra evenimentelor, informațiuni nouă și prețioase care vin să îmbogățească cunoștințele noastre asupra vajnicelor întâmplări istorice din epoca renașterii României.

Din raportul lui Fleischhackl din 3 Februarie 1821 aflăm că, îndată după moartea principelui Suțu, întâmplată la 31 Ianuarie 1821, membrii divanului domnesc primiră vestea că la Pitești și-ar fi făcut apariția un grup de 30 de arnăuți, care se puse în mișcare spre Vâlcea, fără ca să se știe ce scopuri

urmăreau. Ispravnicii primiră ordin să observe de aproape grupul de arnăuți [1]). Curând sosiră știri alarmante din Craiova, cu privire la răscoala lui Tudor și la groaza pe care ea o provoca în rândurile populației. La 4 Februarie divanul domnesc, înainte de a recurge la ajutorul pașalei din Vidin pentru înnăbușirea mișcării, încunoștiință pe consulul rusesc Pini asupra turburărilor din Oltenia [1]). Pini căuta să întârzie intervenția forțelor turcești din Vidin, răspunzând evasiv că trebue să cerceteze mai întâi dacă un apel către comandanții forțelor militare turcești ar fi în conformitate cu dispozițiunile tratatului de pace dintre Rusia și Turcia și în general dacă primejdia este așa de serioasă ca să justifice un asemenea apel [1]).

Tendința aceasta de temporizare a intervenției otomane veni în ajutorul mișcării care se putea desfășura în voia ei. Și în adevăr, la 9 Februarie, Fleischhackl putea raporta cancelarului Metternich, că grupul de arnăuți care-și făcuse apariția la Pitești, pare să se asemene cu un bulgăre de zăpadă, care, rostogolindu-se la vale, amenință să devină o lavină. « Căpitenia grupului — raportează Fleischhackl —, este Tudor Sulgerul, originar din Mehedinți, care sub generalul Isaiev a comandat pandurii, făcând servicii de avangardă și distingându-se în așa fel, încât primi gradul de ofițer în armata rusă și distincții militare. Omul acesta îndrăzneț este foarte iubit și prețuit de panduri, al căror număr, în cele cinci județe oltene, se ridică la câteva mii. El nu urmărește altceva, decât să scutească pe conaționalii săi de dările ce li fusese impuse de către principele decedat, în disprețul pronomiilor și legilor țării. El mai dorește să pună capăt stoarcerilor neomenoase ale ispravnicilor ».

« Pornind deci cu tovarășii săi, — continuă raportul —, puțini la număr, dar hotărîți, spre Târgu-Jiu, el puse mâna pe ispravnicul de acolo și-l transportă la Cerneț, capitala județului Mehedinți, unde procedase la fel și față de ispravnicul de acolo. Ambii fură trimiși în judecata unei comisiuni, care urmează să examineze socotelile și să restitue contribuabililor

[1]) Hurmuzaki-Nistor, *Doc. vol. XX*, Nr. DCXXX, p. 536 urm.
[2]) *Ibid.*, Nr. DCXXXI, p. 537 urm.
[3]) *Ibid.*, Nr. DCXXXII, p. 538.

tot ce li s'a luat pe nedrept. Tudor are intenţia să pătrundă cu grupul său, care sporise la 400 de oameni şi care în scurt timp poate creşte la câteva mii, şi în celelalte judeţe oltene, pentru a trage la răspundere pe toţi ispravnicii ».

Fleischhackl arată apoi că mişcările din Oltenia ar fi trezit o îngrijorare generală. Unii credeau că mişcarea ar fi fost pusă la cale de Ruşi, pentru a justifica o nouă intervenţie armată în Principate. In sprijinul acestei păreri se aducea întrevederea pe care Tudor Vladimirescu ar fi avut-o cu Pini la consulatul rusesc cu două zile înaintea morţii lui Suţu. Alţii susţineau că ceea ce se petrece în Neapole, în mare, s'ar putea petrece în Oltenia în mic. Sfatul domnesc trimise pe sulgerul Costea la Craiova pentru a primi ordine dela marele logofăt Bibescu în vederea organizării unei unităţi de panduri care să ţină piept răsculaţilor. Fleischhackl dădu totodată instrucţiuni lui Friederich Alexandru, starostele agenţiei din Craiova, să-l ţină la curent cu întâmplările din Oltenia. De asemenea fură avizate şi comandamentele de graniţă din Ardeal şi Banat să desăvârşească în grabă măsurile de apărare la frontiera Olteniei [1]).

La 13 Februarie, Fleischhackl raporta la Viena că turburările din Oltenia se înăspresc din zi în zi. Mitropolitul şi marii bani G. Brâncoveanu şi Gr. Ghica i-ar fi prezentat copii după proclamaţiunile lui Tudor către norod [2]), şi după adresa sa către Poartă, trimisă la Constantinopol prin mijlocirea paşalei din Vidin [3]). Proclamaţia ar fi fost redactată într'un ton « revoluţionar » şi « carbonaric », dar cu toate acestea foarte reverenţioasă faţă de Sublima Poartă. Aceasta însă nu se grăbea nici cu răspunsul la adresele lui Tudor şi nici cu intervenţia armată, fiindcă era angajată cu înnăbuşirea unei mişcări similare, în fruntea căreia se găsea Ali-Paşa din Ianina [4]).

Agentul austriac arată că « Tudor, pe lângă numele său de Vâlcarescu, se mai numea şi Vladimirescu, ca purtător al ordinului Sf. Vladimir, ce-i fusese dat de Ruşi. El s'a

---

[1]) Hurmuzaki-Nistor, *Doc. vol. XX*, Nr. DCXXXIII, p. 539.
[2]) *Ibid.*, Nr. DCXXXIV, p. 542.
[3]) *Ibid.*, Nr. DCXXXIV, p. 542.
[4]) *Ibid.*, Nr. DCXXXIV, p. 543.

fortificat la mănăstirea Tismana, unde numărul aderenților săi crește din zi în zi, și de unde pornesc proclamațiunile sale. El ar dispune de 700 de oameni. Chiar în București s'ar face recrutări pentru steagul ridicat de Tudor. Divanul s'a grăbit să trimită la Craiova mai multe unități de arnăuți pentru potolirea mișcării, dar pe dispozițiile acestea nu se poate pune mult temei, pentrucă sunt luate fără energie și se aplică cu moleșeală. Se așteaptă cu nerăbdare numirea unui nou principe, care să potolească nemulțumirile și să restabilească ordinea în țară. Dar nu se poate pune prea mare nădejde în așteptările acestea, fiindcă domnii fanarioți nu vin în țară cu gândul de a-i apăra pronomiile, ci dimpotrivă pentru a le micșora mereu în intresul lor personal și a le înlătura încetul cu încetul, cu sprijinul consulatului rusesc. Șansele pentru numirea fiului răposatului domn sunt foarte scăzute, din care cauză în sânul familiei Suțu se remarcă o adâncă deprimare » [1]).

La 17 Februarie arăta Fleischhackl, că Tudor, după ce a cuprins Cernețul și Strehaia, înaintează spre Craiova. Poporul îl aclamă pretutindeni ca salvator și ocrotitor.

In Craiova domnește mare panică. Toată lumea se pregătește să fugă la apropierea rebelilor. Tudor n'a săvârșit încă niciun act de teroare. El plătește cu bani gata tot ce cumpără pentru sine și oamenii săi. Este o enigmă pentru toți de unde ia banii, fiindcă el este cunoscut ca om sărac. El liniștește norodul, făgăduindu-i că-l va izbăvi de apăsarea tiranilor, adică a boierilor, și că pe viitor nu se vor mai percepe biruri. In București toată lumea și mai ales boierii sunt cuprinși de mare grijă. Conferințele în sânul consiliului de regență și la consulatul rusesc se țin lanț, numai că măsurile ce se iau nu sunt eficace. Așa s'au trimis alaltăieri 120 arnăuți la Craiova, dar fără conducere hotărîtă și fără indicațiuni precise împotriva cui să lupte. Ieri au fost convocate breslele de meșteșugari și negustori la spătărie, unde li s'a spus să se îngrijească de arme și muniții și să patruleze noaptea în cartierele lor, făcând

[1]) Hurmuzaki-Nistor, *Doc. vol. XX*, Nr. DCXXXIV, p. 540.

strajă, întru cât arnăuţii, cari formează garda oraşului, trebue să rămână concentraţi la locurile de alarmă, pentru a fi gata pentru orice eventualităţi. Măsura aceasta prematură a produs un efect dezastruos, întru cât negustorii au început să-şi golească prăvăliile, punându-şi mărfurile la adăpost, cu un cuvânt, să se pregătească de fugă grabnică. Totul pare să tindă într'acolo.

Aşa era situaţia până ieri seară, când veştile sosite din Craiova dădură de gândit. Divanul din capitala Olteniei trimise la Strehaia o garnizoană compusă din vreo 70 de arnăuţi şi panduri. Numai bine ce garnizoana se instalase acolo, când la poarta mănăstirii apăru Dimitrie Macedonski, din garda lui Tudor, în uniformă de ofiţer rus, şi provocă trupa în numele împăratului Alexandru să nu încerce nicio împotrivire, ci să se predea, ameninţând-o totodată că la prima descărcare de armă, cu toţii vor fi măcelăriţi. Ingrozită de această ameninţare, garnizoana s'a predat, trecând de partea insurgenţilor, al căror număr sporise la mai multe mii. De acolo răsculaţii înaintară până la Motru, unde se produse o mică încăierare, după care conacul boierului de acolo fu dărâmat din temelie.

Din întâmplarea aceasta rezultă că pe arnăuţi şi panduri nu se poate conta. După o noapte de deliberări agitate, sfatul boierilor hotărî să se recurgă la intervenţia armatelor turceşti din Vidin şi Orşova pentru potolirea răscoalei. Hotărîrea aceasta fu adusă la cunoştinţa consulului rusesc Pini, care fu solicitat să-şi dea avizul. In zadar consiliul se declară în permanenţă până ce va sosi acest răspuns al lui Pini, căci acest răspuns nu veni, fiindcă Rusia, care încuraja mişcarea revoluţionară, nu putea vedea cu ochi buni o intervenţie a Turcilor în Principate. Aşa a fost eludată această hotărîre, care singură ar fi putut înlătura catastrofa.

Deşi agentul austriac prevedea lucrurile cu sânge rece şi declara sus şi tare că nu-şi va părăsi postul în niciun caz, el totuşi nu-şi putea stăpâni teama că «spiritul de libertate şi independenţă, pe care Tudor şi camarazii săi îl insuflaseră Românilor aspri şi necăjiţi, să nu cuprindă, — ca o boală molipsitoare — şi pe Românii din

Ardeal, cari nici ei nu sunt tratați mai bine de stăpânii lor, și ca aceștia să nu recurgă și ei la o asemenea răscoală sau cel puțin să nu provoace cumva o și mai vie emigrație în Muntenia, eventualități care trebue să fie prevenite din vreme prin mijloace care să corespundă scopului»[1]).

Mișcarea lui Tudor, pe care Raab, agentul austriac din Iași, îl considera drept «supus rus», neliniștea spiritele și în Moldova. Principele Moldovei Mihai Suțu era foarte impresionat de cele ce se petreceau în Oltenia, avizând din timp asupra măsurilor de pază ce se impuneau la granița Moldovei pentru a preîntâmpina primejdia [2]).

Intre timp sosi știrea despre confirmarea Principelui Scarlat Calimachi în scaunul domnesc dela București. Noul domn numi pe Negri și Vogoride caimacami până la sosirea sa în capitală. Vestea aceasta nu împiedecă însă pe boierii și negustorii din Craiova să fugă în munți, aproape de granița Transilvaniei, pentru a se putea adăposti acolo în caz de primejdie [3]).

La 27 Februarie aflăm că «întreg poporul român din Valahia» înaintase țarului un memoriu, în care arătau pricina nemulțumirii sale, implorându-l să stărue pe lângă Sultan ca să se pună odată capăt stoarcerilor și impilărilor. In memoriu se mai arăta că boierii fanarioți nu se gândesc la satisfacerea cererilor norodului, ci dimpotrivă «au chemat armatele turcești în țară ca să-l arunce în lanțuri și să-l extermine». Cu banii storși dela popor ei au știut să-i închidă accesul la Poartă și să-i înnăbușe vaietele». De aceea poporul nu vede altă scăpare, decât să aștearnă din nou jalbele sale la picioarele unui monarh, care în curs de mai mulți ani a îngrămădit poporul român cu binefaceri părintești, adăogând slavei sale o nouă strălucire. Așa fiind implorăm din nou pe Majestatea Voastră cu lacrămi fierbinți ca să se îndure de jalea noastră

---

[1]) Hurmuzaki-Nistor, *Doc. vol. XX*, Nr. DCXXXV, p. 544 urm.
[2]) *Ibid.*, Nr. DCXXXVII, p. 550.
[3]) *Ibid.*, Nr. DCXXXVIII, p. 551.

şi ne scăpa de pierire, mijlocind pe lângă prea puternicul nostru împărat Sultanul, pentru ca prin el să ni se facă dreptate, şi pentru ca mărirea şi slava Majestăţii Voastre să se păstreze neuitată posterităţii » [1]).

Din acelaşi raport aflăm că Tudor, trecând Jiul, a ocupat mănăstirea Ţânţăreni. De acolo el trimise avangarda pandurimii sale la Coţoveni, pentru a putea lovi Craiova din spate. In mănăstirile ocupate, Tudor porunci să se adune provizii pentru trupă, al cărei număr sporea zilnic prin recrutări proaspete la sate. Numărul trupelor era estimat la câteva mii, din care o mie panduri călări bine înarmaţi şi bine echipaţi. Arnăuţii trimişi la Craiova treceau cu duiumul de partea pandurilor, în deosebi cei de sub căpetenia lui Jordaki, iar cei ce mai rămăseseră credincioşi cereau, pe lângă solda lunară, plătită înainte, şi tainuri zilnice în orez, cafea, carne şi alte victuale. Cererile nu se puteau satisface, pentrucă vistieria era goală din cauza imposibilităţii de a percepe impozitele în mod regulat. In împrejurările acestea extrem de grele caimacamia domnească recurse la un împrumut de 100.000 piaştri pentru plata arnăuţilor. Intrarea rebelilor în Craiova părea inevitabilă din clipa în care tratativele lui Samurcaş cu Tudor nu ajunseseră la niciun rezultat. Nădejdea tuturor se îndreaptă către noii caimacami, despre care se crede că sosesc cu puteri depline de a chema ajutorul Turcilor, care era considerată ca singură măsură salvatoare [2]).

Mişcarea lui Tudor găsise un puternic ecou şi în Moldova. La 2 Martie, agentul Raab din Iaşi raportă la Viena că fostul preot militar Stoian Cîrstici ar fi trecut de partea sulgerului Tudor. El arătă că principiile trâmbiţate de Tudor şi anume: înlăturarea domnilor fanarioţi, restaurarea vechilor capitulaţiuni cu Poarta, înfrânarea samavolniciilor şi stoarcerilor boiereşti şi înlăturarea justiţiei de clasă erau primite cu mare lăcomie şi slăvite de târgoveţii moldoveni, de mica boierime şi în deosebi de ţărănime, care

[1]) Hurmuzaki-Nistor, *Doc. vol. XX*, Nr. DCXXXIX, p. 551 urm.
[2]) *Ibid.*, Nr. DCXL, p. 552.

gemea deopotrivă sub apăsarea domnilor fanarioți și a boierimii, solidară cu ei; și aceasta în așa măsură, încât se poate aștepta cu siguranță că doctrina aceasta demagogică va găsi aderenți și în Moldova, provocând mișcări similare, dacă prin intervenția forțelor militare turcești, nu se va pune din vreme stavilă răspândirii ei. De aceea Principele, îngrijorat de o asemenea eventualitate, începu să ia măsuri de apărare, întărind corpul de arnăuți prin recrutări nouă [1]).

Intre timp unitățile guvernamentale luaseră contact cu pandurimea. La 3 Martie se știa la București că sulgerul Solomon, în fruntea unei unități de 100 oameni, s'ar fi ciocnit la Băliești cu un grup de panduri și arnăuți de ai lui Tudor, ucigând mai mulți dintre ei și făcând 2 prizonieri. Garnizoana din Craiova încercă, din ordinul vornicului Nicolai Văcărescu, un atac asupra mănăstirii Țânțăreni, ce era ocupată de pandurii lui Tudor. Serdarii Bălteanu și Iamandi se apropiară de mănăstire, așteptând ajutor dela bimbașa Ghengi-Aga și Mihali. Dar arnăuții din solda guvernului refuzară să execute ordinele superiorilor de a deschide focuri contra rebelilor. Aceștia, văzând ezitarea arnăuților, ieșiră întru întâmpinarea lor, fraternizară cu ei, îmbrățișându-se și chefuind împreună pentru a se retrage apoi cu toții în mănăstire. Vestea aceasta produse o adâncă impresie la București. Lumea se temea că toate unitățile guvernamentale vor trece de partea lui Tudor. Panica s'a mai domolit, îndată ce s'a primit vestea că Poarta ar fi dat ordin comandanților din Silistria, Rusciuc, Vidin și Orșova, să adune trupe și să le consemneze în cetăți, până la noui ordine. Se crede că trupele acestea vor fi pornite peste Dunăre pentru înnăbușirea răscoalei din Oltenia [1]).

La 7 Martie se știa la București, că tratativele dintre Tudor și Samurcaș eșuaseră din cauza pretențiunilor exagerate ale sulgerului. Pe lângă plata sumei de 70.000 piaștri, Tudor mai

[1]) Hurmuzaki-Nistor, *Doc. vol. XX*, Nr. DCXLI, p. 553.
[2]) *Ibid.*, Nr. DCXLII, pp. 553—4.

cerea încă o sumă însemnată drept despăgubire pentru sine şi prietenii săi [1]).

La 13 Martie agentul austriac putea raporta la Viena că unităţile de arnăuţi, ce porniseră contra lui Tudor, trecuseră de partea acestuia împreună cu comandanţii lor [2]).

La 17 Martie aflăm că se pusese la cale un atentat contra lui Tudor pentru a-l prinde sau ucide, dar că planul eşuase, cu toată suma de 170.000 piaştri, pe care Samurcaş să o fi ridicat din vistierie pentru acest scop criminal. Gheorgaki şi Iamandi trecuseră de partea lui Tudor, iar Samurcaş fugise la Braşov cu o bună parte din suma ridicată din vistierie.

Proclamaţiile revoluţionare ale lui Tudor prindeau tot mai adânc, sporind numărul partizanilor săi. Sătenii nu mai plăteau dările şi refuzau să mai facă prestaţii în natură [3]). In vreme ce Tudor înainta spre Râmnic, căutând vad pentru trecerea Oltului, postelnicul Iancu Samurcaş, care înlocuise pe fratele său în caimacamia Craiovei, porni prin Nicopole la Vidin pentru a cere intervenţia paşalei contra rebelilor [4]).

Accentuarea tot mai hotărîtă a mişcării lui Ipsilante determină pe caimacamii domneşti să părăsească Bucureştii şi să se retragă la Giurgiu. Pilda lor a fost urmată de consulul rusesc Pini şi chiar de agentul austriac Fleischhackl care se retrase la Sibiu, lăsând serviciile agenţiei în seama secretarului sau cancelistului său Udriski.

In această calitate, Udriski raportă în ziua de 29 Martie la Viena că îndată după plecarea caimacamilor, îşi făcu apariţia în Bucureşti Dimitrie Macedonski cu un grup de 200 oameni de ai lui Tudor, bine echipaţi şi sub steaguri volante revoluţionare. Ei se opriră pentru o clipă la o tipografie de mahala, vestind pe bimbaşa Sava despre sosirea lor. In urma răspunsului ce primiră dela şeful arnăuţilor din capitală, ei se retraseră la Băneasa în casa vornicului Nicolai Văcărescu. De acolo Macedonski chemă câte 2 reprezentanţi de fiecare breaslă, pentru a le comunica ordinul secret al lui Tudor.

[1]) Hurmuzaki-Nistor, *Doc. vol. XX*, Nr. DCXLIII, pp. 534—5.
[2]) *Ibid.*, Nr. DCXVII, p. 562.
[3]) *Ibid.*, Nr. DCXVIII, p. 569.
[4]) *Ibid.*, Nr. DCXLIX, p. 572.

Secretarul Udriski, cu toată stăruința sa, nu putu afla ce cuprindea acest ordin, totuși se credea că Tudor ar fi vestit pe aderenții săi despre apropiata sa sosire în București. Udriski arătă că în oastea lui Tudor domnea cea mai severă disciplină, fiindcă sulgerul, pentru a statua exemple, executase 13 panduri ce se dedaseră la fapte desonorante și la crime.

După plecarea caimacamilor, prerogativele domnești trecură asupra divanului, iar divaniții așteptau cu îngrijorare sosirea lui Tudor în București [1]. Și de fapt Tudor sosi la 29 Martie în capitală, iar la 3 Aprilie sulgerul primi în audiență pe Udriski cancelarul sau secretarul agenției.

Din raportul lui Udriski asupra acestei memorabile audiențe, aflăm că reprezentantul agenției s'a prezentat lui Tudor, pentru a protesta contra opririi curierului diplomatic. La intrarea în București curierul fusese oprit de către starostele Solomon și dus înaintea lui Tudor. Acesta dădu ordin ca curierul să fie pus imediat în libertate, spunându-i-se să nu reclame cazul superiorilor săi, fiindcă pandurii au primit instrucțiuni să nu mai rețină pe curierii străini. Această hotărîre a fost adusă la cunoștința agenției prin starostele Solomon. Udriski se folosi de acest incident, pentru a obține o audiență la Tudor. Sub pretextul că expedierea corespondenței oficiale ar putea fi stânjenită din nou, Udriski ținu să discute personal chestiunea cu sulgerul Tudor, solicitându-i o întrevedere, pe care o și obținu.

Un om de încredere al lui Tudor îl însoți spre palatul doamnei Zoița Brâncoveanu, unde descălicase Tudor. Străbătând prin cetele de panduri și sârbi ce făceau serviciul de strajă, Udriski fu introdus la Tudor. Acolo el întâlni pe episcopul Ilarion și pe doctorul Christali, cari erau înconjurați și de alte persoane cunoscute. Ajuns în fața lui Tudor, Udriski mulțumi sulgerului pentru comunicarea ce a binevoit a i-o face prin Solomon, întru cât a avut prilej să constate, că Tudor înțelege să respecte dreptul ginților. El rugă pe Sulger să persiste în această bună dispoziție față de agenție și să-i pună la îndemână un însoțitor sigur pentru expediția cores-

[1]) Hurmuzaki-Nistor, *Doc. vol. XX*, Nr. DCLII, p. 576 urm.

pondenţei cu Constantinopolul. Continuându-şi raportul asupra acestei întrevederi, Udriski scrie: «Domnul Tudor Vladimirescu m'a primit foarte politicos şi mi-a făgăduit că-mi va satisface cererea cu privire la însoţitorul solicitat. Apoi m'a invitat să trec cu el într'o cameră de alături cu totul separată, pentru a-mi vorbi între patru ochi. Acolo am rămas numai noi doi împreună mai bine de o oră. In timpul acesta i-am adresat următoarele cuvinte: «Domnule Sulger, având în vedere că mă găsesc în serviciu comandat şi chiar din consideraţiuni de umanitate, mă simţesc îndrituit de a vă spune adevăruri care poate v'au fost tăinuite până acum. Memoriul Domniei Voastre, pe care l-aţi trimis M.M. L.L. Impăratului Francisc şi Ţarului Alexandru la Lubliana a ajuns de fapt la locul destinaţiei, dar ambii monarhi n'au găsit de bine de a vă cinsti cu un răspuns direct, ci dimpotrivă ei au avizat pe miniştrii şi pe consulii Inălţimilor Lor de aci din Principate să vă considere rebel şi să continue a vă considera astfel, pentrucă aţâţaţi poporul să-şi revendice cu arma în mână drepturile sale,—fie acestea reale, fie ele fictive. Totodată vă comunic că s'a lăsat Porţii mână liberă de a reduce cu forţa armată masele populare la cuvenita supunere şi ascultare».

La cuvintele mele sulgerul Tudor declară că nu are cunoştinţă despre un asemenea răspuns şi că nici nu bănuia că memoriul său întocmit în spirit de adâncă supunere ar fi ajuns la picioarele înalţilor monarhi. El dădu asigurări că nu s'a ridicat ca rebel împotriva stăpânirii sale legale, Inalta Poartă Otomană, ci dimpotrivă el roagă numai — precum s'a exprimat de altfel aşa de precis în toate cererile şi proclamaţiile sale lansate în numele poporului — ca drepturile norodului, călcate în picioare şi nesocotite de fanarioţi, sprijiniţi şi de

câţiva boieri locali, să fie respectate şi să se pună odată stavilă impilărilor şi nedreptăţilor strigătoare la cer.

In continuare, Tudor făcu următoarele declaraţiuni:

«Eu sunt în înţelegere cu Sârbii şi această naţiune, care trăeşte cu Românii în trainică armonie şi în relaţiuni de bună vecinătate, mă va sprijini alăturea cu poporul român în intervenţiunile ce le face pe lângă Poartă în propriul său interes. De altfel a ajuns la cunoştinţa mea, care stau în continuă corespondenţă cu sahaturile, că paşalele au şi primit ordin să calce granţa ţării. De asemenea ştiu că postelnicul Samurcaş a trecut la Rahova cu 100 Turci pe teritoriul român şi că a pornit spre Cladova pentru a primi ajutorul turcesc în vederea ocupării Olteniei.

Eu nu mă războiesc cu Poarta, ci dimpotrivă îi rămân totdeauna supus, împreună cu poporul român şi de aceasta mă voiu retrage pretutindeni în faţa ei, dar eu nu voiu înceta de a cere, cu glas tare, reîntroducerea drepturilor şi pronomiilor Ţării-Româneşti, de asemenea nu voiu conteni a solicita mereu puternica intervenţie a M. S. Impăratului Austriei».

«Trebue însă să vă mărturisesc sincer şi cu încredere că apropierea unui corp elin, sub comanda prinţului Ipsilante, mă pune în cea mai mare încurcătură, pentrucă nu ştiu pe ce temeiu se razemă o asemenea acţiune şi eu n'aş dori să zădărnicesc anumite planuri secrete ale unei puteri mai înalte. De aceea eu am provocat pe prinţul Ipsilante să se oprească la bariera Bucureştilor, până, ce-mi va aduce dovezi că are într'adevăr

autorizaţia unei puteri mai înalte pentru desfăşurarea acţiunii sale şi aceasta pentru motivul că eu nu sunt dispus să vărs sângele Românilor pentru Grecia şi nu vreau ca printr'o măsură nesocotită şi pripită să întreprind ceva în detrimentul poporului român. Afară de aceasta, eu mai sunt hotărît să trimit delegaţi la Sibiu cu un memoriu în limba franceză către M. S. Impăratul Austriei şi v'aş ruga să-mi daţi un om de încredere, care să-i însoţească».

«In sfârşit ţin să vă mai spun, că ieri am invitat boierii, câţi au mai rămas în capitală aci, ca împreună cu mitropolitul să se adune aci la mine pentru ca să formulăm şi să trimitem o nouă suplică către Poartă printr'o deputaţiune specială. Pentru o mai mare siguranţă vă voiu ruga să trimiteţi o copie după această suplică internunţiului austriac din Constantinopol, rugându-l în numele meu să stărue şi înălţimea sa pe lângă Poartă pentru satisfacerea jalbelor poporului român».

Din declaraţiile lui Udriski faţă de Tudor reiese clar, că răscoala lui Tudor Vladimirescu ajunsese la cunoştinţa membrilor Sfintei Alianţe care la începutul anului 1821 se întruniseră în conferinţă la Lubliana, pentru a aviza asupra măsurilor de rigoare în vederea înnăbuşirii turburărilor revoluţionare ori unde s'ar fi ivit ele. Se pare că chestiunea revoluţiei române a format obiectul discuţiunii diplomatice dela Lubliana şi că membrii Sfintei Alianţe se legaseră să înnăbuşe, prin intervenţie armată, orice încercare de răzvrătire. Atitudinea aceasta a fost adoptată, după cât vedem, şi faţă de mişcarea lui Tudor, ca şi faţă de mişcarea similară a lui Ipsilante, după cum se va vedea mai jos.

După convorbirea sa cu Udriski, Tudor trimise pe vistiernicul Alecu Filipescu la mitropolit ca să-l invite la sfat. Dar emisarul lui Tudor nu putu vorbi cu mitropolitul, fiindcă acesta era înconjurat de mavroforii lui Ipsilante. De acolo Filipescu se duse la consiliul divanului care delegă pe Alekaki Vilara și pe Herescu să comunice lui Tudor că divaniții sunt gata să stea de vorbă cu el, fiecare în parte, dar în corpore ei nu pot veni, pentrucă ei nu-l recunosc ca șef legitim și autorizat. Ei însă nu refuză să-l primească în divan, dacă dorește să vină în mijlocul lor pentru a delibera asupra nevoilor țării. Pentru cazul acesta ei îi garantează, în mod solidar, siguranța vieții. După spusele lui Vilara, Tudor ar fi acceptat invitarea divanului și ar fi răspuns că a doua zi — la 4 Aprilie — va veni la ședință [1]).

Asupra participării lui Tudor la ședința divanului nu găsim nicio mențiune în rapoartele lui Udriski. In schimb însă aflăm că la 4 Aprilie s'a ținut un sfat în casa spătarului Băleanu, la care a luat parte și mitropolitul, care sosise acolo escortat de Jordaki Olimpiotul, de Ghengi-Aga și de delibașa Mihali cu 50 de arnăuți. Acolo s'a redactat răspunsul pentru Tudor și anume în sensul de a se ajunge la o înțelegere sau chiar colaborarea cu Ipsilante.

In aceeași zi, la orele 5 Tudor trimise pe intimul său Manole Guța la Udriski ca să-l invite la o întrevedere la hanul Șerban. Udriski primi invitația, prezentându-se la ora indicată. Acolo secretarul agenției fu întâmpinat de Tudor «c o n d u c ă t o r u l p o p o r u l u i r o m â n», care se găsea în societatea prietenului său nedespărțit Hagi Prodan. Hanul era păzit de 500 de panduri călări. Această a doua întrevedere cu Tudor, ne-o descrie Udriski precum urmează:

« După salutul ceremonios din partea stăpânului casei, am rămas singuri și Tudor m'a rugat să-i comunic ce știu despre cuprinsul notei sosite cu un curier rus din Constantinopol. I-am comunicat cuprinsul notei cu toată sinceritatea. Nota cuprindea, pe lângă anatema patriarhală contra lui Ipsilante, și anumite svonuri incontrolabile cu privire la revoluția ce ar fi izbucnit în capitala imperiului otoman.

[1]) H u r m u z a k i - N i s t o r, *Doc. vol. XX*, Nr. DCLI, p. 584 urm.

După această comunicare, sulgerul Tudor şi Hagi Prodan ţinură să exprime din nou faţă de mine asigurarea lor de supunere şi devotament faţă de Poartă şi să-mi comunice că au trimis doi oameni de încredere în tabăra lui Ipsilante, să se încredinţeze dacă se adevereşte svonul că în rândurile Eteriştilor s'ar afla multe sute de Sârbi şi încă mai mulţi Ruşi cu tunuri ruseşti. Oamenii lor de încredere s'au înapoiat cu informaţia sigură că svonurile acestea erau lipsite de orice temeiu. Dar chiar dacă această stare de lucruri s'ar fi adeverit şi chiar dacă Tudor şi Prodan ar fi convinşi că Ipsilante ar fi întreprins acţiunea sa cu voinţa şi conlucrarea curţii imperiale ruseşti, dânşii în niciun caz nu ar face cauză comună cu mişcarea grecească» [1]).

După convorbirea cu Udriski, Tudor se duse să facă o vizită spătarului Băleanu, care îi întoarse vizita în ziua următoare [2]).

Dar în vreme ce boierii, de voie de nevoie, se simţeau siliţi să trateze cu Tudor, ei înaintară împăratului Austriei un memoriu, în care arătau că în vremea, când principele Suţu zăcea pe patul de moarte, un grup de Sârbi, Greci şi Albanezi, din corpul de gardă al principelui, ar fi fugit în Oltenia, unde se puseră sub comanda lui Tudor Vladimirescu, care s'a răsculat contra stăpânirii şi contra boierilor. In unire cu Ipsilante, Tudor aţâţă «poporul dacic» supus şi paşnic, la răscoală [3]).

La 10 Aprilie, Alexandru Ipsilante îşi făcu apariţia în Bucureşti. Aceasta determină pe Tudor să se retragă la Cotroceni şi să se fortifice acolo. Retragerea sa era regretată de obştimea capitalei, pentrucă Tudor înţelegea să menţină ordinea şi

[1]) Hurmuzaki-Nistor, *Doc. vol. XX*, Nr. DCLVIII, p. 586 urm.
[2]) *Ibid.*, Nr. DCLVIII, p. 587.
[3]) *Ibid.*, Nr. DCLIX, p. 590.

disciplina în oraş şi pentrucă se purtă faţă de mitropolit şi boieri foarte reverenţios [1]).

La 16 Aprilie raportul agenţiei arătă, că Tudor s'a grăbit să concentreze şi să înarmeze pe seimeni, pe copiii de casă şi pe călăraşii români, încadrându-i în oastea sa. El trimise 500 oameni la Craiova contra lui Samurcaş şi pentru fortificarea curţilor mănăstireşti. Dar cu toate acestea poporul dela ţară, care la început bulucise în oastea lui Tudor, manifestă o vădită nemulţumire şi desamăgire, fiindcă nimic din cele făgăduite de Tudor nu s'au împlinit. I s'au promis drepturi, de care însă continuă să se bucure numai Grecii. De aceea mulţi din arnăuţii lui Tudor s'ar fi hotărît să-l părăsească. Tudor începea să-şi dea seama de seriozitatea situaţiei şi de aceea el se grăbi să trimită un nou memoriu la Poartă, stăruind mereu pentru recunoaşterea revendicărilor româneşti. Tot atunci se svonea că bimbaşa Sava ar fi trecut cu un grup de 2.000 oameni de partea lui Tudor, un svon care însă nu s'a adeverit [2]).

Din raportul agenţiei dela 21 Aprilie aflăm că de frica Turcilor Ipsilante s'a retras din Bucureşti la Târgovişte, invitând şi pe mitropolit să-l urmeze în vechea capitală a Munteniei. Mitropolitul însoţit de episcopul de Buzău era gata să plece la Târgovişte, luând cu sine şi moaştele Sfântului Dumitru. Se mai pregăteau să plece împreună cu mitropolitul şi Băleanu cu ginerii săi Văcărescu şi Herescu. Dar târgoveţii bucureşteni, aflând despre pregătirea de plecare a înaltului chiriarh, se hotărîră să-i împiedece plecarea. Atunci mitropolitul declară că rămâne, dacă şeful arnăuţilor, bimbaşa Sava va determina pe Tudor să părăsească capitala, împreună cu oastea sa. De altfel se svonea că Tudor şi episcopul Ilarion ar fi hotărît să plece şi ei din Bucureşti după Paşti şi să se îndrepte spre Piteşti şi Vâlcea.

Dar svonurile acestea nu se adeveriră şi nici bimbaşa Sava nu se încumetă să ceară lui Tudor să evacueze Bucureştii. Dimpotrivă, îndată după retragerea eteriştilor din Bucureşti, Tudor porunci să se bată toba şi să se vestească norodului

[1]) Hurmuzaki-Nistor, *Doc. vol. XX*, Nr. DCLXII, p. 598.
[2]) *Ibid.*, Nr. DCLXIII, p. 600.

dela oraşe şi sate, că porunca sa este ca toţi să predea armele, iar pe cei ce-i vor găsi cu arme asupra lor să-i lege fedeleş şi să-i aducă înaintea sa. Cei ce ar îndrăsni să se împotrivească poruncii sale, să fie executaţi pe loc. Aceasta era o măsură de rigoare luată contra pandurilor, arnăuţilor şi eteriştilor, ce se dedaseră la jaf şi pradă. Căci pretutindeni în ţară domnea cea mai completă anarhie; nimeni nu mai era sigur de vieaţa şi avutul său. Inşişi comandanţii de unităţi se dădeau la cele mai odioase fărădelegi [1]).

La 18 Aprilie Tudor ocupă mănăstirea Mihai Vodă cu 100 panduri, iar a doua zi fu ocupat şi conacul lui Bellio de pe drumul ce ducea la Giurgiu. Pentru straja drumului spre Giurgiu 150 de panduri ocupară vadul de pe Argeş la Goştinar şi cel de pe Sabar. Oastea sa făcea instrucţie la Cotroceni. Tudor dispunea de 7 tunuri, din care 2 erau aşezate la mitropolie, 2 la arsenal, unul era trimis la Craiova, iar altele 2 la o mănăstirile din Mehedinţi. Erau tunuri vechi, părăsite de Ruşi şi scoase din uz. Tudor continua să îngrămădească provizii în mănăstirea Motru, Strehaia, Tismana, Crasna, Polovraci, Horez şi Bistriţa. Proviziile erau ridicate cu forţa dela proprietari şi arendaşi. Vestea despre numirea lui Iusuf-Paşa din Brăila în postul de comandant asupra trupelor de operaţie contra revoluţionarilor Tudor şi Ipsilante, pare să-l fi determinat să se gândească serios la o retragere spre munţi şi anume spre Câmpulung, Argeş şi Vâlcea [2]).

Pe la finele lui Aprilie sosi căminarul Alecu dela Giurgiu cu un mesaj către divan din partea caimacamilor Negri şi Vogoride. Patrulele de panduri duseră pe căminar în faţa lui Tudor. Din gura acestuia află sulgerul despre anatema patriarhală contra rebelilor. Căminarul Alecu sfătui pe boieri să ceară paşalei din Giurgiu trimiterea unui căminar turc, care să asculte plângerile norodului. Sugestia aceasta fu aprobată de boieri, iar Tudor ceru să se întocmească şi un memoriu în care să se expună pe larg dorinţele poporului român. Intre revendicările susţinute de Tudor se găsea şi aceea «c a î n v i i t o r s c a u n u l d o m n e s c a l M u n t e n i e i s ă

[1]) H u r m u z a k i - N i s t o r, *Doc.* vol. *XX*, Nr. DCLXVI, p. 603 urm.
[2]) *Ibid.*, Nr. DCLXVIII, p. 607.

nu mai fie ocupat de Greci; iar pentru cazul când această cerere n'ar putea fi luată în considerare, principii greci ce s'ar numi, să nu vină la Bucureşti, ci să-şi aşeze reşedinţa, fie la Constantinopol, fie la Rusciuc».

Dar cererea aceasta formulată de Tudor n'a fost împărtăşită nici de mitropolit şi nici de boieri, cari refuzară să o semneze. Iar pentru a înlătura orice bănuială ce ar putea să apese asupra lor în această chestiune aşa de gingaşă, ei cerură lui Udriski ca să asiste la sfaturile lor, pentru ca să aibă un martor că adesiunea lor la revendicările lui Tudor le-a fost impusă de sulger şi stoarsă fără voia lor liber exprimată. Cu această rezervă semnară şi ei memoriul ce urma să fie trimis la Poartă.

Cât priveşte atitudinea lui Tudor faţă de Ipsilante se învedera tot mai limpede, că sulgerul nu înţelegea să facă cauză comună cu şeful eteriştilor. Tudor înţelegea să activeze pe socoteala sa proprie. In scopul acesta el impuse ludelor din Oltenia câte 2 oameni pentru oastea de panduri. Ludele care nu puteau înarma şi trimite doi panduri, erau obligate să plătească o taxă militară de 40 de piaştri. La Tismana, Ţânţăreni, Motru şi Cula se îngrămădeau tot mai îmbelşugate provizii. La Cotroceni nu se adunau provizii, o împrejurare care făcea pe Udriski să creadă, că Tudor se gândea serios să se retragă spre munţi pentru cazul că nu s'ar putea înţelege cu Poarta [1]).

La 5 Mai Tudor se găsea încă la Bucureşti. Pandurii săi erau mereu ocupaţi cu lucrările de tranşee la Cotroceni şi la mănăstirea Antim din centrul oraşului. Intre timp Tudor primi vestea că mitropolitul s'ar pregăti să fugă. Pentru a împiedeca fuga mitropolitului, Tudor dădu ordin unei unităţi de panduri să-l ridice din palatul mitropolitan şi să-l confineze în conacul Belvedere al lui Golescu. In societatea mitropolitului se găseau la Belvedere şi vistiernicul Filipescu, vornicul Niţulescu şi logofătul Slătineanu.

---

[1]) Hurmuzaki-Nistor, *Doc.* vol. XX, No. DCLXXI, p. 609 urm.

De Sf. Paşti, Tudor lansă o proclamaţie către norod, ce cuprindea punctele principale ale nouei constituţiuni a ţării, care însă, spre deosebire de proclamaţia asemănătoare a lui Ipsilante, preconiza ascultare şi supunere faţă de Poartă [1]). Mitropolitul se găsea sub paza pandurilor la Belvedere, pentrucă Tudor credea că cu ajutorul înaltului chiriarh, Ipsilante ar fi putut obţine recunoaşterea din partea ţării.

In noaptea de 5 spre 6 Mai se declarase un mare incendiu la berăria din Bucureşti. Tudor şi bimbaşa Sava ajutară cu oamenii lor la stingerea focului. Căpitanul Macedonski, care fusese trimis de Tudor în misiune la Târgovişte, se înapoia la Bucureşti cu ştiri sensaţionale dela Ipsilante, care ar fi primit din Lubliana ordine precise să păstreze pacea şi să atace pe Turci numai dacă aceştia ar încerca să treacă Dunărea. Informaţia aceasta vine să confirme cele comunicate de Udriski lui Tudor, că membrii Sfintei Alianţe, adunaţi în conferinţa dela Lubliana, cereau respectarea hotărîrilor, de a împiedeca orice mişcare revoluţionară chiar prin intervenţie armată. Hotărîrea conferinţei dela Lubliana împiedeca pe ţarul Alexandru de a sprijini mişcarea eteristă, chiar cu riscul de a nesocoti o promisiune de mai înainte făcută eteriştilor, de a sprijini acţiunea lor.

Contribuţiile de războiu impuse Oltenilor de Tudor, determină populaţia să recurgă la înarmare, fiindcă după proclamaţia sulgerului, erau loviţi de contribuţie numai cei ce nu voiau să apuce armele [2]).

La 9 Mai Tudor aflase că bimbaşa Sava se purta cu gândul să elibereze pe mitropolit dela Belvedere cu ajutorul unui grup de 150 arnăuţi. Dar planul a fost zădărnicit de pandurii lui Tudor, care trimise ştire mitropolitului, că va fi ucis împreună cu boierii din jurul său, îndată ce Sava ar încerca să intre la el cu mai mult de 5 arnăuţi. Ingrozit de ameninţarea lui Tudor, mitropolitul determină pe Sava să nu forţeze intrarea, fiindcă prin aceasta i s'ar primejdui vieaţa. Ameninţarea aceasta impresionă adânc pe căminarul Sava, care se

[1]) Hurmuzaki-Nistor, *Doc.* vol. XX. No. DCLXXIV p. 615 urm.
[2]) *Ibid.*, No. DCLXXVI, p. 618 urm.

retrase din Belvedere, destăinuind tovarășilor săi «că la caz de nevoie, Tudor nu se va mai putea aștepta la ajutor din partea sa, pentrucă sulgerul a manifestat atât de puțină încredere față de dânsul».

Aceeași neîncredere arată Tudor și față de Ipsilante, când află că acesta, după o călătorie de recunoaștere ce făcuse la Pitești și Râmnic, se pregătea la un atac contra Olteniei. Indignat de acest act de cutezanță, Tudor dădu ordin pandurilor săi, să se opună cu orice preț unei încercări a eteriștilor de a forța trecerea Oltului [1]). De altfel tensiunea între Tudor și Ipsilante sporea dintr'o zi în alta mai ales de când serdarul Iamandi trecuse de partea acestuia, încercând un atac nereușit contra mănăstirii Cozia. Tudor mărturisea agenției că ar fi gata să se îndrepte cu toată pandurimea sa contra lui Ipsilante, îndată ce Poarta ar satisface reclamațiunile poporului român contra fanarioților.

Dar Poarta nu se gândea să împlinească dorințele și revendicările lui Tudor, ci ea concentra trupe la Dunăre, pentru a trece fluviul la timp oportun și a înnăbuși mișcarea lui Ipsilante, deopotrivă cu cea a lui Tudor. Vestea despre începerea operațiunilor turcești turbură mult pe Tudor. El era gata să se retragă din București, dacă nu s'ar fi temut, că, îndată după retragerea sa, bimbașa Sava va trece de partea lui Ipsilante, ceea ce ar fi determinat pe Turci să dea foc Bucureștilor. Din considerațiunile acestea, Tudor ezită încă în hotărîrile sale, continuând cu sârg însă lucrările de apărare a capitalei [2]).

Din nenorocire temerile lui Tudor se adeveriră foarte curând. Patrulele ce fuseseră trimise spre Obilești pe șoseaua Silistrei, aduseră vestea că Turcii înaintaseră până la Belciugatu, așezându-și tabăra de 1000 de corturi la o depărtare de 3 ore de București. In drumul lor Turcii tăiau și spânzurau tot ce întâlneau în cale. Față de aceste informațiuni bimbașa Sava voia să se retragă din București cu corpul său de arnăuți.

---

[1]) Hurmuzaki-Nistor, *Doc. vol. XX*, Nr. DCLXXX, p. 625.
[2]) *Ibid.*, Nr. DCLXXXIII, p. 627 urm.

Tudor şi Hagi-Prodan, se opuseră însă planului de retragere, iar populaţia capitalei privea cu groază în viitor [1]).

Dar nici în clipele acestea aşa de critice, Tudor nu-şi pierdu cumpătul. El îşi concentrase unităţile de încredere la Cotroceni, întărindu-le cu un grup de 400 de arnăuţi sosit numai de curând din Oltenia, a căror sosire fu sărbătorită cu un Te-Deum, celebrat de episcopul Ilarion în ziua de 20 Mai. Elementele sârbeşti şi albaneze din oştirea sa erau concentrate la mitropolie sub comanda lui Hagi-Prodan şi Macedonski.

In vreme ce Tudor se pregătea serios pentru apărarea Bucureştilor, bimbaşa Sava trecu cu arnăuţii săi pe faţă de partea lui Ipsilante. Sub impresia repetatelor atentate ce se făcuseră contra vieţii sale şi poate ca demonstraţie făţişă contra uciderii patriarhului din Constantinopol, el desfăşură steagul eterist, pe care-l păstra de mult ascuns în casa sa. Steagul înfăţişa pe Mântuitorul pe cruce, iar la picioarele Lui îngenunchia un preot în odăjdii, care arăta cu degetul inscripţia: «juraţi pe sângele acesta, că veţi lupta contra acelora, care nu cred în El (adică în Hristos»). La steagul acesta, sfinţit de doi clerici greci, vreo 500 de arnăuţi jurară în limba greacă şi slavonă «să rămână credincioşi religiei şi patriei». După îndeplinirea acestui ceremonial, arnăuţii defilară prin oraş, urmaţi de o mare mulţime de norod. Căminarul Sava însoţea cortegiul cu capul plecat şi cu privirile înfipte în pământ [2]).

Trecerea ostentativă a căminarului Sava de partea eteriştilor punea şi mai vârtos în evidenţă ruptura dintre Tudor şi Ipsilante. Ruptura aceasta era de mult pecetluită prin acţiunea militară, pe care Ipsilante o întreprinsese în Oltenia contra lui Tudor. In luptă cu pandurii, eteriştii ocupaseă Cozia, Tismana şi Motru prin vicleşug, atrăgând o bună parte din aderenţii lui Tudor de partea lor. Prin defecţiunile acestea situaţia lui Tudor se înrăutăţea mereu. Serdarul se vedea

[1]) Hurmuzaki-Nistor, *Doc.* vol. *XX*, Nr. DCLXXXV, p. 631.
[2]) *Ibid.*, Nr. DCLXXXVII, p. 633.

înconjurat din toate părțile de eteriști, iar la București el era amenințat serios de trupele otomane, care se găseau în marș spre capitală. In împrejurările acestea așa de critice, numărul tovarășilor săi de luptă scădea mereu [1]).

Numai când Turcii ajunseră la Dudești, se hotărî și Tudor să se retragă dela Cotroceni, după ce încercase de două ori a se reîntoarce. La Cotroceni rămase numai un singur călugăr. Deodată cu Tudor părăsi și Hagi-Prodan dealul Mitropoliei. Spătarul Manu închise porțile mitropoliei, cerând lui Udriski un grup de «U n g u r e n i» pentru paza ei. Curând după aceea, Manu se prezentă împreună cu Golescu la cartierul turcesc ce se instalase la Mărcuța [2]).

La 30 Mai agenția austriacă raportă la Viena, că Tudor era părăsit de cea mai mare parte din tovarășii săi. El era serios amenințat de partizanii lui Ipsilante, cari nu înțelegeau să împartă cu cineva stăpânirea asupra Țării Românești [3]).

Tragicul sfârșit al lui Tudor se întâmplă mai curând de cum s'ar fi putut aștepta. La 6 Iunie Fleischhackl putea raporta la Viena că îndată după sosirea sa la Pitești, sulgerul Tudor a fost atacat, prin surprindere, de căpitanul Jordaki, care l-a prins, l-a pus în lanțuri și l-a pornit sub escortă puternică la cartierul lui Ipsilanti din Târgoviște. Subofițerul austriac, care ducea corespondența dela București la Sibiu, să fi fost martor ocular la această tragică întâmplare [4]). Se știe că Tudor n'a mai ajuns la Târgoviște, ci că a fost ucis mișelește în drum. Cu toate acestea, Fleischhackl raportă la Viena la 16 Iunie, c ă s e c o n f i r m ă ș t i r e a c ă T u d o r V l a d i m i r e s c u a f o s t c o n d a m n a t l a m o a r t e d e u n c o n s i l i u d e r ă z b o i u ș i e x e c u t a t î n c u r t e a m i t r o p o l i e i d i n T â r g o v i ș t e d i n o r d i n u l l u i I p s i l a n t e. C o r e s p o n d e n ț a l u i T u d o r c u c o m a n d a n ț i i T u r c i d e l a D u n ă r e i n t e r c e p t a t ă ș i p r e z e n t a t ă l u i I p s i l a n t i, d e t e r m i n ă p e I p s i l a n t i s ă p r i v e a s c ă p e

---

[1]) H u r m u z a k i - N i s t o r, *Doc. vol. XX*, Nr. DCLXXXIX, p. 635.
[2]) *Ibid.*, Nr. DCLXXXVIII, p. 634.
[3]) *Ibid.*, Nr. DCLXXXIX, p. 635.
[4]) *Ibid.*, Nr. DCXC, p. 637.

Tudor de trădător şi să-l trateze în consecinţă [1]).

In seara zilei de 27 Iulie un soldat turc găsi desaga cu scrisori pe care Jordaki Olimpiotul o pierduse în fuga sa spre Moldova. Desaga cuprindea 52 de scrisori originale, pe care soldatul le încredinţă comandantului său Hagi-Ahmet. Scrisorile acestea proveneau dela diverşi boieri; ele erau mai toate adresate lui Ipsilanti. Din cuprinsul lor ieşeau grav compromişi mitropolitul Dionisie şi anumiţi boieri ca Alecu Filipescu, Băleanu, Rosetti şi alţii. Ei apăreau ca aprigi sprijinitori ai mişcării lui Ipsilante. In desagă s'au mai găsit şi două scrisori dela Pini, consulul general rusesc. In una din aceste scrisori Pini încuraja pe Tudor, şeful pandurilor, să persiste în mişcarea sa şi să conteze pe sprijinul Rusiei. In două scrisori Ipsilante se scuză faţă de Jordaki că Tudor n'ar fi fost executat din ordinul său, ci escortat în Rusia [2]).

Indată după retragerea lui Tudor din Bucureşti şi după moartea sa tragică, Turcii ocupară capitala, iar comandantul lor Hagi-Ahmet Paşa îşi aşezase tabăra la Colentina. Un detaşament otoman sub comanda lui başbeşleaga Tahir, un arnăut care vorbea bine greceşte şi italieneşte, ocupă mitropolia şi mănăstirea Radu Vodă. Populaţia fu invitată să predea armele în faţa lui Tahir şi a spătarului Manu. Liniştea fu restabilită, iar trupele de ocupaţie supuse unei discipline foarte severe. Mai mulţi soldaţi turci cari se dedaseră la jaf, fură spânzuraţi sau traşi în ţeapă. Până la sosirea caimacamilor lui Calimah Vodă cârma domniei fu încredinţată lui Aslan Oglu, un fanariot viclean.

Unităţile otomane dela Vidin ocupară Craiova şi alungară pe insurgenţii lui Tudor spre munţi [3]). In scurtă vreme Turcii ocupară mânăstirile din Mehedinţi şi Gorj, împreună cu Tismana şi Cozia. Serdarul Diamandi, care apăra Cozia; fu silit să capituleze. Macedonski şi Hagi-Prodan rătăceau cu puţini tăvarăşi, câţi le mai rămăsese, prin munţi, urmăriţi

---

[1]) Hurmuzaki-Nistor, *Doc. vol. XX*, Nr. DCXCVI, p. 642 urm.
[2]) *Ibid.*, Nr. DCCXXVI, p. 669.
[3]) *Ibid.*, Nr. DCXC, p. 636.

de aproape de poterile turcești. La 4 August se dădu o luptă cu insurgenții la Turnu Roșu, în fața unităților militare austriace [1]).

Agenția austriacă raporta la 25 Iulie că Turcii ar fi ridicat din Argeș tunurile de fontă ale lui Tudor și le-ar fi dus ca trofee de războiu la Silistria [2]).

In toiul acestor lupte sângeroase a fost capturat și fratele lui Tudor, împreună cu faimosul Ghiță Haiducul, cari ar fi fost escortați la Constantinopol [3]).

Cu toate adresele de supunere față de Poartă, Sultanul considera pe Tudor «trădător care a ridicat steagul răscoalei și a adunat sub el o mulțime de oameni de nimic», precum se vede aceasta din hatișeriful pentru numirea caimacamului Vogoride din 22 Mai 1821 [4]). Același limbaj îl ținea și Vodă Calimah, afirmând că «după moartea regretatului nostru înaintaș, s'a ridicat pe neașteptate un oarecare Tudor, care a adunat norod în jurul său și a desfășurat steagul de rebel [5]).

Cu arătările acestea se încheie rapoartele agenției austriace din București asupra revoluției lui Tudor Vladimirescu, care, cu toată moartea sa tragică, a determinat începutul unei epoci nouă în istoria Românilor, — epoca renașterii noastre naționale.

Din rapoartele agenției austriace asupra evenimentelor din 1821 culegem câteva informațiuni interesante privitoare la istoria română, care merită să fie reținute. Inainte de toate se cuvine să reținem faptul, că revoluția lui Tudor, ca de altfel și cea a lui Ipsilante, au eșuat în prima linie din cauza intervenției Sfintei Alianțe, care, prin hotărîrile conferinței dela Lubliana din 1821, refuza categoric sprijinul ei moral și material unor mișcări revoluționare ce nu cadrau cu principiile pacifiste ale acestei asociații, premergătoare a Societății Națiunilor de

[1]) Hurmuzaki-Nistor, *Doc.* vol. XX, no. DCCXVIII, p. 670 urm.
[2]) *Ibid.*, Nr. DCCXIII. p. 664.
[3]) *Ibid.*, Nr. DCCXXIX. p. 683.
[4]) *Ibid.*, Nr. DCCVII, p. 658.
[5]) *Ibid.*, Nr. DCCVII, p. 659.

astăzi. De aceea apelurile lui Tudor şi Ipsilante către împăraţii adunaţi la Lubliana, rămaseră fără efect cu toată stăruinţa consulului Pini, care călătorise anume la Lubliana pentru a obţine sprijinul lui Alexandru în favoarea mişcării eteriste de sub şefia lui Ipsilante. Contra celor recalcitranţi Sfânta Alianţă recurgea chiar la intervenţie armată precum s'a practicat ea în Italia contra carbonarilor.

Din aceeaşi politică de represiune faţă de orice mişcare revoluţionară s'a inspirat şi Poarta, care a mobilizat contingente armate pentru înnăbuşirea mişcării lui Tudor şi a lui Ipsilante, fiind sigură de neintervenţia Rusiei şi Austriei în turburările revoluţionare din Principate.

Din rapoartele austriace mai putem desprinde şi o altă constatare deopotrivă de preţioasă, cu privire la spiritul de solidaritate a neamului nostru. Din cele arătate mai sus am putut vedea că mişcarea naţională a lui Tudor a găsit ecoul cuvenit atât dincolo de munţi în Transilvania, cât şi dincolo de Milcov în Moldova. Agenţia austriacă din Bucureşti cerea cancelarului Metternich să ia măsuri ca ideile de libertate şi independenţă, propovăduite de Tudor, să nu infecteze, ca o boală molipsitoare, şi pe Românii din Transilvania cari îndurau acelaşi tratament din partea proprietarilor, ca şi conaţionalii lor din Ţara Românească din partea boierilor fanarioţi, şi să nu-i împingă, într'o măsură şi mai largă, pe calea pribegiei dincoace de munţi.

In acelaşi timp agentul austriac din Iaşi raportă, că mişcarea lui Tudor a găsit cel mai puternic răsunet şi în Moldova, unde principiile trâmbiţate de Tudor ca: înlăturarea domnilor fanarioţi, restaurarea vechilor capitulaţiuni cu Poarta, înfrânarea privilegiilor boiereşti, înlăturarea justiţiei de clasă, erau primite cu mare lăcomie de târgoveţii din mica nobilime şi în deosebi de ţărănimea din Moldova, care gemea sub opresiunea domnilor fanarioţi şi a boierimii, solidară cu ei.

Mărturiile acestea autentice şi contimporane constituesc şi ele însile o negăduită dovadă că în clipele acele mari şi hotărîtoare pentru soarta românismului, pulsul neamului bătea la unison, gata să înfrunte orice primejdie pentru apărarea fiinţei şi demnităţii sale naţionale.

POMELNICUL DELA BISTRIȚA ȘI RUDENIILE DELA KIEV ȘI DELA MOSKOVA ALE LUI ȘTEFAN CEL MARE

DE

DAMIAN P. BOGDAN

Memoriu prezentat în ședința dela 10 Mai 1940

INTRODUCERE

Incă în 1869, B. P. Hasdeu ocupându-se, într'un foileton, publicat în ziarul său *Traianu*, despre domnița Olena, fiica lui Ștefan cel Mare[1]), atingea cu acest prilej și problema înrudirii lui Ștefan cel Mare cu marii cneji de Kiev și de Moscova. Referințele lui Hasdeu, în problema care ne preocupă, se bazau pe o schiță genealogică, publicată în 1846 într'o colecție cunoscută de documente rusești[2]), conexate cu referințele din istoria rusească a lui Karamzin[3]). Hasdeu arată că « din tulpina celebrului duce litvan Olgerd » exista la Kiev « un simplu principe feudal » Simeon, frate cu doamna Evdochia a lui Ștefan cel Mare. Afară de Simeon, doamna Evdochia mai avea un frate Mihail și o soră Teodora[4]). Aceasta-i tot ceea ce Hasdeu cunoaște despre genealogia familiei Olelkovicilor[5]).

---

[1]) B. P. Hasdeu, *Femeile Române. Domnița Elena*, ziarul *Traianu*, Nr. 75 și 78—81. Foiletonul e prilejuit de lucrarea: *Les femmes en Orient*, Zürich, I, 1859, publicată de Dora D'Istria.

[2]) Cf. Акты относящіеся къ исторій Западной Россій, собранные и изданные археографическою коммиссіею (= Acte privitoare la istoria Rusiei Apusene, adunate și editate de Comisia arheografică), S. Petersburg, I (1846), *notele* (примѣчанїя) dela sfârșit, pp. 10—11, nota 25, privind doc. Nr. 28 din text.

[3]) Cf. N. M. Karamzin, Исторія государства Россїйскаго (Istoria statului rusesc), ediția 5, S. Petersburg, 1842—1843.

[4]) B. P. Hasdeu, *op. cit.*, *Traianu*, Nr. 75.

[5]) După Hasdeu, referințe sumare și în lucrarea lui Alexandru Papadopol-Calimah, *Sofia Palelolog, nepoata împăratului Constantin XII Paleolog*

Profesorul N i c o l a e I o r g a, care şi-a spus cuvântul său autorizat în orice problemă de istorie românească, are în chestiunea de mai sus următoarele referinţe: ...« In acest timp moare la 1466 sau 1467 Doamna Evdochia dela Chiev, sora acelui prinţ lituano-rus, mândru de calul şi arcul său, care, fiu al lui Olelko, îşi zicea « Semen Ţar », căsătoria cu Ştefan făcându-se la 5 Iulie 1463. Ea îi dădu o fată Elena sau Olena, pe care în Rusia moscovită, de care era legată prin rasa mamei ei, o aşteaptă o soartă şi mare şi, la urmă, foarte nenorocită. Pe zidurile bisericii dela Iaşi închinată Sfântului Nicolae, se vede în lunga-i haină albă cu flori verzi această slabă, palidă figură, micuţă, supt o pompoasă coroană ca a reginelor » [1]).

Acestea sunt datele care până acum sunt cunoscute în istoriografia românească cu privire la rudeniile dela Kiev şi dela Moskova ale lui Ştefan cel Mare.

In ultimul timp însă pregătind o ediţie critică a Pomelnicului slav al mânăstirei moldoveneşti Bistriţa — ediţie ce e sub tipar [2]) — cercetând în deaproape acest Pomelnic [3]) am găsit în contextul lui şi anume în cuprinsul titlului: *Aici se pomenesc dreptcredincioşii creştini morţi*, aproape două pagini întregi unde se pomenesc rudeniile în chestiune.

Iată cuprinsul acestor pagini: [4])

F 41^{v} . . . . [5])

Помѣни Господи дышѧ рабь своихь . . . . [6]) <великы зачало кнѧзь> Василїе с Кыева и сын҄ь его <великаго кнѧѕа> Алеѯандра с Кыева; <кнѧзь> Василїе <велики> с Москви; <кнѧзь> Иван Володимировичь.

şi domniţa Olena, fiica domnului Moldaviei Ştefan cel Mare în *Analele Academiei Române*, Mem. Secţ. Ist., Seria II, Tom. XVII (1895). Cf. şi referinţele lui S t. N i c o l a e s c u din *Documente slavo-române cu privire la relaţiile Ţărei Româneşti şi Moldovei cu Ardealul în secolul XV şi XVI*, Bucureşti, 1905, pp. 147—148. Dar Stoica Nicolaescu confundă pe Ivan cel Tânăr, soţul Olenei, fiica lui Ştefan cel Mare, cu Ivan ţareviciul fiul lui Ivan IV cel Groaznic (cf. St. Nicolaescu, *op. cit.*, p. 147).

[1]) N. I o r g a, *Istoria Românilor*, IV, Bucureşti, 1937, p. 145.

[2]) D a m i a n P. B o g d a n, *Pomelnicul mânăstirei Bistriţa (Moldova)*, în editura Fundaţiei regele Carol I.

[3]) Aflat în Biblioteca Academiei Române, între mss slave şi sub cota 78.

[4]) Vezi facsimilul lor în planşele I, II şi III dela sfârşitul acestui studiu.

[5]) Fila 41^{v} începe cu un text care nu are nicio legătură în problema ce ne preocupă.

[6]) Urmează un text strein.

F. 42ʳ. Помѣни Господи дышѧ рабъ своихъ: <кнѧѕь> Ꙗндроникъ; <кнѧѕь> Хлиба; <кнѧѕь> Иванъ; <кнѧзь> Василїе; <кнѧѕь> Ѳеменъ; <великаа кнѧгынѧ> Федосїа с Кыева; <велика кнѧгынѧ> Ѳофїа с Москвы; цари<ца> Ꙗнна; Василиса; <кнѧгынѣ> Марїа; кнѧжна Марїа; кнѧжна Ꙗнна; Ѡгафїа; Ꙗнна; Ѡдотїа; Ѡгафїа. зачало

Помѣни Господи дыша рабъ своихъ: архїепископа Іωанна с Кыева; монаха Игнатїа; монаха Ѳиливестра; монаха Ꙗврамїа; монаха Висаріωна; монаха Мисаилъ; монаха Ꙗлеѯїа; монаха Игнатїа; монаха Никола; <кнѧѕь> Ѳеменъ с Кыева и братъ его <кнѧѕь Михаилъ>; <кнѧѕь> Юрїи; <кнѧѕь> Федоръ [1]).

F. 42ᵛ. Помѣни Господи дышѧ рабъ своихъ: Пелагїа; кнѧгынѣ Марїа; кнѧгынѣ Іоулїани; кнѧгынѣ Федора . . . . [2]). зачало

Iar traducerea lor românească e următoarea:

. . . . [3])

Pomenește Doamne sufletul robilor tăi . . . . [4]) zacială marele cneaz Vasile din Kiev și fiul său marele cneaz Alexandru din Kiev; Vasile, marele cneaz de Moskova; cneazul Ivan Volodimirovici.

Pomenește Doamne sufletul robilor tăi: cneazul Andronic; cneazul Hliba; cneazul Ivan; cneazul Vasile; cneazul Semen; marea cneaghină Teodosia, din Chiev; marea cneaghină Sofia, din Moskova; împărăteasa Ana; Vasilisa; cneaghina Maria; cneajna Maria; cneajna Ana; Agafia; Ana; Evdochia; Agafia.

Pomenește Doamne sufletul robilor tăi: al arhiepiscopului zacială Ioan, din Kiev; al monahului Ignatie; al monahului Silivestru; al monahului Ananie; al monahului Visarion; al monahului Misail; al monahului Alexie; al monahului Ignatie; al monahului Nicola; cneazul Semen din Kiev și fratele său cneazul Mihail; cneazul Iurie; cneazul Teodor.

Pomenește, Doamne, sufletul robilor tăi: al Pelaghiei; al zacială cneaghinei Maria; al cneaghinei Iuliana; al cneaghinei Teodora . . . . [5]).

Coroborând datele, din textul de mai sus, cu știrile în aceeași chestiune din cronicele rusești cum și relatările din

[1]) Urmează un text posterior fără legătură cu textul ce-i precede.
[2]) Urmează un text strein.
[3]) Vezi nota 2 de mai sus.
[4]) Vezi nota 2 de mai sus.
[5]) Vezi nota 2 de mai sus.

studiile publicate în istoriografiile: rusească, polonă și ucraineană — și sunt de reliefat în acest sens lucrările cunoscutului istoric ucrainian, Mihail Hruševskij — putem trage o serie întreagă de concluzii nouă în problema rudeniilor dela Kiev și dela Moskova ale lui Ștefan cel Mare.

Se știe că până în anul 1113 Kievul a fost condus de urmașii lui Oleg — descendentul variagului Rurik — iar dela 1113 și până la 1240 de urmașii lui Vladimir Monomah — la rându-i tot descendent din Rurik. In anul 1240, Kievul cade sub jugul Tătarilor, fiind cucerit de hanul Mamai [1]). Căderea Kievului sub Tătari cum și creșterea pericolului tătăresc au o adâncă repercusiune asupra celorlalte principate — cnezate — rusești și în răstimp crește puterea Rușilor de Nord. Aceștia din urmă ajung, la începutul secolului XIV (anul 1328), să creeze un stat puternic cu reședința la Moskova — organizatorul acestui stat fiind Ivan I Kalita (1328—1341).

Aproape odată cu statul moskovit se formează, prin unirea principatelor din Rusia Apuseană, un alt stat, creat de vitejii și energicii principi lituanieni. Acesta-i marele ducat al Lituaniei, al cărui întemeietor e principele lituanian Putuver. Insă adevăratul creator al puterii statului lituanian e considerat principele Ghedimin — fiul mijlociu — dintre cei trei feciori — al lui Putuver. Ghedimin, după o domnie de 25 ani [2]), moare pe la 1341, în urma unei lupte ce a avut-o cu aprigii săi dușmani: cavalerii teutoni din Prusia, lăsând în urma sa, dela două soții, 12 copii — 7 băieți și 5 fete [3]).

Aceasta-i epoca când Lituania intră în legături mai de aproape cu marele ducat al Moskovei [4]); căci fiica cea mai

---

[1]) Cf. K. Bestužev-Riumin, Русская исторія (= Istoria rusească), ediția D. E. Kožancikov, I, partea II-a, S. Petersburg, 1872, pp. 162—175; D. Ilovajskij, Исторія Россій(= Istoria Rusiei), II, Moskova, 1884, pp. 1—249 și S. Platonov, *Histoire de la Russie*, Paris, 1929, pp. 67—73 și pp. 91—92.

[2]) Cf. D. Ilovajskij, *op. cit.*, I, p. 65.

[3]) Cf. Mihail Hruševskij, Історія України-Руси (= Istoria Ukrainei ruse), IV, Kiev-Lemberg, 1907, tabelele genealogice ale dinastiei marilor duci lituanieni, tabela II, p. 508.

[4]) Până la anul 1547 conducătorii statului moskovit purtau titlul de: mare duce de Moscova (велики кназь московски) și numai dela 1547 marele duce Ivan IV — supranumit cel Groaznic (1533—1584) — își ia titlul de *țar* (cf. și S. Platonov, *op. cit.*, tabele, p. 970).

mică a lui Ghedimin, Augusta-Anastasia, se căsătoreşte cu marele duce moscovit, Semen cel Mândru (1341—1353), fiul şi urmaşul marelui învingător al Tătarilor, Ivan Kalita [1]). Dar legăturile lui Ghedimin nu erau numai cu Moskova, ci şi cu principatele ruseşti din vecinătatea Lituaniei cum şi cu Statul polon. Aşa pe cea dintâi fiică a sa, Ghedimin o căsătoreşte cu cneazul Tverului, Dimitrie Mihailovici [2]); pe cea de a patra, Ofka, cu cneazul Galiţiei şi al Volhyniei, Iurie-Boleslav [3]), iar pe cea de a treia, Aldona-Ana, cu regele Cazimir al Poloniei [4]). Incă în vieaţă fiind Ghedimin împarte între cei şapte fii ai săi: Monivid, Narimunt-Gleb, Olgerd, Iavnut-Ivan, Keistut, Koriat-Mihail şi Liubart-Dumitru [5]), ţinuturile ce-i aparţineau, dar moartea-i neaşteptată lasă vacant şi cu urmaş nefixat scaunul marelui ducat. Conducerea e deţinută, pentru un răstimp de cinci ani, de Iavnut-Ivan, unul dintre fiii mai mici, dar lipsa de autoritate a acestuia, aduce noi primejdii asupra Lituaniei: regele polon dorea ocuparea Volhyniei, iar dela Nord-Vest venea atacul celor două ordine teutonice. Capăt acestor primejdii pun doi dintre cei mai înzestraţi fii ai lui Ghedimin, născuţi din aceeaşi mamă [6]): Olgerd şi Keistut. Iată cum caracterizează contimporanii pe Olgerd: o inteligenţă vie, vederi politice largi, caracterul cu totul reţinut şi viclean, prudent şi ascuns — obişnuit nu împărtăşea niciunuia dintre apropiaţii lui planurile sale de viitor şi când îşi aduna oastea nimeni nu ştia unde o porneşte. Era deci o fire opusă fratelui său Keistut, acesta din urmă fiind deschis la suflet dar şi viteaz [7]). Şi pe când cel dintâi prin prima sa soţie, Maria, principesă de Vitebsk, era mult apropiat de Ruşi şi se afirmă chiar că pe ascuns împărtăşea credinţa ortodoxă, Keistut dimpotrivă era un curat

---

[1]) Cf. D. Ilovajskij, *op. cit.*, II, p. 58.
[2]) *Ibidem*, II, p. 58.
[3]) Cf. Mihail Hruševskij, *op. cit.*, IV, p. 506.
[4]) Cf. D. Ilovajskij, *op. cit.*, II, p. 58.
[5]) Cf. pentru fii, Mihail Hruševskij, *op. cit.*, IV, p. 506.
[6]) Cf. D. Ilovajskij, *op. cit.*, II, p. 66.
[7]) *Ibidem*, pp. 66—67.

lituanian și a păstrat totdeauna credința veche păgână a strămoșilor săi [1]).

Lui Olgerd i se datorește și cucerirea [2]) regiunii Kiev-Podolsk, regiune ce încă sub Ghedimin se afla în semi-dependență de Lituania. Cât despre Olgerd, nici acesta nu-i mai prejos de tatăl său căci are nici mai mult nici mai puțin decât 19 copii — 12 băieți și 7 fete. Și aceștia sunt: Andrei, principe de Polock, mort în 1399; Dimitrie, principe de Brjansk, mort tot în 1399; Constantin, principe de Čartorijsk; Volodimir, principe de Kiev; Koribut-Dumitru, principe de Černigov, mort după 1404; Teodor, principe de Ratnensk; Schirghailo-Ivan, principe de Kiev, mort în 1397; Igaillo-Vladislav, rege al Poloniei; Lugven-Simon, principe de Mstislavlĭ, mort după 1431; Korigailo-Cazimir, principe de Mstislavlĭ, mort la 1390; Vigunt-Alexandru, mort în 1392; Švitrigaillo-Boleslav-Alexandru, mare duce al Lituaniei, mort în 1452; Agripina; Teodora; o fiică, al cărei nume e necunoscut, căsătorită cu cneazul Ivan de Novosilĭ; Kenna; Elena; Maria și Alexandra [3]).

Și dintre aceștia, 12 sunt născuți cu prima soție, Maria cneaghină de Vitebsk, iar ceilalți 7, cu a doua soție, Iuliana, fiica cneazului de Tver, Alexandru [4]). Cu aceste date ne apropiem de primul personaj pomenit în Pomelnicul Bistriței și încheiem ca atare introducerea de față.

VLADIMIR, MARELE CNEAZ DE KIEV

După cum am văzut, în textul redat mai sus din pomelnic, cel dintâi personagiu menționat în Pomelnicul mânăstirei Bistrița e un mare cneaz de Kiev, V a s i l e. Dar un mare cneaz de Kiev, cu numele Vasile nu e cunoscut niciunui izvor.

---

[1]) Cf. D. I l o v a j s k i j, *op. cit.*, II, p. 67.

[2]) Cronicele rusești relatează pe larg izbânzile lui Olgerd. Așa la 21 Decemvrie, anul 1368, ocupă, dimpreună cu Keistut, Moskova, unde stă trei zile, iar peste doi ani atacă din nou Moskova (cf. Полное собраніе русскихъ лѣтописей = Colecția completă a cronicelor rusești, I, S. Petersburg, 1846, p. 231).

[3]) Cf. H r u š e v s k i j, *op. cit.*, IV, p. 508, dar Kenna e cu semnul întrebării în ceea ce privește numele.

[4]) Sunt cunoscuți dela prima soție următorii copii: Andrei, Vladimir și cei doi Dumitru; iar dela a doua soție: Skirgailo, Iagaillo, Lugven, Korigailo și Švitrigailo (cf. D. Ilovajskij, *op. cit.*, II, p. 156).

Și în acest caz e de presupus următoarea ipoteză: copistul Pomelnicului a greșit în acest loc, scriind în loc de Vladimir, Vasile.

Fiu al lui Olgerd, Vladimir — sau în rutenește Volodimir — devine mare cneaz al Kievului în 1362, atunci când Olgerd ocupă Kievul și scoate din reședință pe cneazul Fedor (Teodor) [1]). Stăpânirea lui Vladimir Olgerdovici — adică fiul lui Olgerd — asupra Kievului durează până în toamna anului 1394 când e scos din domnie de vărul său primar, Vitold [2]), marele duce al Lituaniei [3]). Scos din scaun i se dă ținutul Kopylĭ, iar Kievul trece în conducerea lui Skirgaillo Olgerdovici — frate deci cu Vladimir. Fiind detronat, Vladimir pleacă la Moskova ca să ceară ajutor marelui duce Vasile Dimitrievici — cuscrul său — cum vom vedea mai departe, fiul său Olelko fiind căsătorit cu o fiică a lui Vasile Dimitrievici. Se întoarce apoi la Kopyl, unde își petrece ultimii ani ai vieții, moare după 1398 și e înmormântat în lavra Pecersk din Kiev [4]). Copiii lui Vladimir, în număr de patru, sunt următorii: Alexandru, cunoscut sub diminutivul rutean de Olelko, Ivan, Andrei și Anastasia [5]). In timpul domniei lui Vladimir — timp de 30 ani — Kievul a cunoscut o epocă de odihnă și refacere după groaznica invazie a hanului tătărăsc Batyi. Fiind ortodox, Vladimir a îngrijit mult de lăcașurile ortodoxe și a căutat să restabilească scaunul mitropolitan dela Kiev susținând în acest scop pe mitropolitul Ciprian, — unchiu, după tată, al lui Grigore Țamblac — în timp ce acesta era refuzat la Moskova de marele duce, Dimitrie Donskoj [6]).

---

[1]) Cf. relația în cronica m-rii Ipatie din Полное собранïе русскихъ лѣтописей II, p. 350 și D. Ilovajskij, *op. cit.*, II, pp. 73—74 și p. 286.

[2]) Vitold-Alexandru mare duce al Lituaniei, mort în 1430, era fiu al lui Keistut, iar Keistut era frate cu Olgerd, tatăl lui Vladimir.

[3]) Cf. pentru aceste lupte, Hruševskij, *op. cit.*, IV, pp. 170—174.

[4]) Cf. D. Ilovajskij, *op. cit.*, II, p. 286.

[5]) Cf. Mihail Hruševskij, *op. cit.*, IV, p. 510. Descendența penultimului fiu Andrei e confirmată de altfel și prin actul acestuia dat, la 16 Iunie 1446, lavrei Pecersk din Kiev (cf. actul la Vl. Rozov, Українськи грамотй (Acte ucrainiene), I, Kiev, 1928, pp. 153—155) în care se precizează că emitentul actului e fiu al lui Vladimir și nepot al lui Olgerd, iar căsătorit cu o Marie are copii pe Gleb și pe Ovdotia.

[6]) Cf. D. Ilovajskij, *op. cit.*, II, p. 286.

Dar figura acestui mare conducător al Kievului — bunic, după cum vom vedea mai departe, al doamnei Evdochia, soția lui Ștefan cel Mare, rămâne adânc săpată în istoria seculară a Kievului căci iată ce scria la 2 Iulie 1567 — deci aproape peste două veacuri dela moartea lui — cneazul Ivan Dimitrievici Litovskij-Belskij către fratele său, regele polon: «Iar ceea ce ai scris despre strămoșii noștri, câtă mărire am avut noi căci a noastră era ocina marele ducat lituanian, pentrucă răstrămoșul nostru cneazul Volodimir e feciorul marelui cneaz Olgerd. Și cum marele cneaz Olgerd a luat o altă soție dela Tverĭ, și pentru cea de a doua soție a sa pe răstrămoșul nostru l-a înlăturat dela cinstea meritată și de țară și a dat acel scaun, marele ducat al Lituaniei, copiilor celei de a doua soții a sa, fiului Iagaillo și în ce cinste l-a ținut pe răstrămoșul nostru marele duce Iagaillo...» [1]).

ALEXANDRU (OLELKO), MARE CNEAZ DE KIEV, SOCRUL LUI ȘTEFAN CEL MARE

Al doilea personagiu, care apare în Pomelnicul Bistriței este marele cneaz Alexandru, fiul marelui cneaz Vladimir. El e personagiul cunoscut în cronicele rusești sub diminutivul rutean de Olelko și «a fost unul dintre cei mai însemnați principi ruși ai Kievului» — ne spune marele istoric ucrainean, Hruševskij [2]). Căsătorit — la 22 August 1417 [3]) — cu Anastasia, fiica lui Vasile I Dimitrievici, marele duce al Moskovei (1389—1425) ca atare și cumnat de soră al urmașului lui Vasile I, Vasile II cel Orb (1425—1462 [4]), Olelko

---

[1]) In text slav: А што писалъ еси о предкахъ нашихъ, какую почесть мы имѣли, ино наша была отчизна Великое Княжство Литовское, заньже прапрадѣдъ нашъ князь Володимеръ великого князя сынъ Олгердовъ. И какъ князь великїй Олгердъ понялъ другую жену тверянку, и тое для другой своей жены прапрадѣда нашего отъ достоинные чести и отчества отставилъ; а далъ тотъ столецъ Великое Княжство Литовское другой своей жены дѣтемъ, сыну Ягайлу, и въ якой чести держалъ прапрадѣда нашего князь великїй Ягайло.... în Сборникъ императорскаго русскаго историческаго общества, tom. 71, S. Petersburg, 1892, p. 501.

[2]) Mihail Hruševskij, *op. cit.*, VI, p. 234.

[3]) Și această căsătorie e pregătită de Vitold, marele duce al Lituaniei în grija sa aflându-se, nepoata-i de fiică, Anastasia (Cf. Iosef Wolf, *Kniaziowie Litewsko-ruscy od końca czternastego wieku* (Principii lituaniano-ruși dela sfârșitul secolului XIV), Warszowia, 1895, p. 327).

[4]) A se vedea tabelele genealogice din anexe.

are patru copii: Semen, Mihail, o fiică necunoscută după nume, Evdochia şi Teodora. Bărbat înţelept, activ şi drept — după cum îl caracterizează cronicarul polon Strikowsky [1]), inteligent şi viteaz [2]), om dârz dar şi şiret — după cum îl arată portretul ce-l prezentăm la sfârşitul acestor rânduri [3]) — bucurându-se de stima tuturor, Olelko ocupa o situaţie înaltă şi prin legăturile sale de rudenie apropiată cu marele duce al Moskovei. El este socrul viteazului domn al Moldovei, Ştefan cel Mare; Evdochia [4]), cea de a doua fiică a lui Olelko, fiind prima soţie a lui Ştefan cel Mare. Şi într'adevăr între portretul doamnei Evdochia — frescă în biserica Sfântul Nicolae din Iaşi, azi biserica Sfântul Gheorghe a Mitropoliei [5]) şi cel al lui Olelko există mari asemănări: acelaşi nas, aceleaşi sprâncene, acelaşi format al ochilor — şi aceasta ţinând seama de faptul că un portret e lucrat în Moldova iar celălalt în Ukraina.

Olelko ia parte activă la luptele politice din timpul său. Aşa în 1432 semnează la Stretin, cu fratele său Ivan Volodimirovici, cu principii: Sigismund Keistutovici — unchiu după tată al lui Olelko [6]), Jurie Lugvenovici — vărul său primar [7]), Semen Golšanski şi alţi cneji — în totul opt — cum şi cu 22 *pani* mai de seamă lituanieni, cari iscălesc ca reprezentanţi ai marelui duce Svitrigailo — unchiul după tată al lui Olelko [8]),

---

[1]) *Kronika polska, litewska, żmódzka i wszystkiej Rusi... prez Macieja Osostewiciusa Stryjkowskiego,* ediţia din 1582, II, p. 248.

[2]) Cf. V. B. Antonovici, Монографіи по исторіи Западной и юго-западной Россіи (= Monografii cu privire la istoria Rusiei Apusene şi Sud-apusene), I, Kiev, 1885, pp. 237—238.

[3]) Prezentăm acest portret după Mihail Hruševskij, Ілюстрована Історія України (Istoria ilustrată a Ukrainei), Kiev şi Lwow, 1912, p. 157, fig. 137. La noi e mărit la 1½.

[4]) Subliniem aici că numele Evdochiei nu e cunoscut izvoarelor ruseşti şi istoricul Hruševskij arată în acest sens că Olelko a avut o fiică — al cărei nume nu e cunoscut — căsătorită cu Ştefan, voievodul Moldovei (cf. Mihai Hruševskij, Історія України-Руси, IV, p. 510).

[5]) Portretul Evdochiei e publicat de N. Iorga în *Portretele doamnelor române,* Bucureşti 1937, fig. 5. O copie — în culori şi în mărime naturală — a portretului Evdochiei, se află la Academia Română, secţiunea stampelor şi ea e opera cunoscutului pictor român Epaminonda Bucevschi (Cf. Corneliu Gheorghian, *De ale pictorului Epaminonda Bucevschi,* extras din revista *Fât Frumos,* Cernăuţi, 1934, p. 13).

[6]) Sigismund era văr primar cu Volodimir, tatăl lui Olelko; a se vedea tabelele genealogice dela sfârşitul acestui studiu.

[7]) Lugven, tatăl lui Iurie, era frate cu Vladimir, tatăl lui Olelko.

[8]) Svitrighailo era frate cu Vladimir, tatăl lui Olelko.

pactul de înțelegere dintre Svitrigailo și regele polon Iagailo [1]). In același an, August 31, Olelko ia parte la conspirația organizată de Sigismund Keistutovici împotriva unchiului său Svidrigailo [2]) — și aceasta alături de fratele său Ivan Volodimirovici și de vărul său primar, Teodor Koributovici [3]). Scopul conspirației era obținerea, de către Sigismund, a conducerii marelui ducat al Lituaniei. Și într'adevăr, cu ajutorul celor de mai sus, Sigismund devine mare duce lituan, și în această calitate e apoi recunoscut și de Iagailo [4]).

Căzând apoi în disgrația unchiului său Sigismund, Olelko e prins în 1435 și închis în cetatea lituaniană, Kienowie [5]), iar cei doi fii ai săi; Semen și Mihai dimpreună cu cneaghina lui sunt închiși la Utianie [6]). Surghiunul lui Olelko durează cinci ani, adică până în 1440, când moare Sigismund, iar el e eliberat de panii lituani, în același timp cu fiii și cneaghina lui. Olelko se retrage apoi la Kopylĭ. La 1445 îl aflăm din nou în vâltoarea politicei căci dă sprijin armat [7]), dimpreună cu feciorii săi, marelui duce Cazimir — vărul său primar [8]).

Primind în 1440, după ce vărul său Cazimir a fost proclamat mare duce al Lituaniei, ducatul său strămoșesc, Kievul [9]), încă dela începutul anului 1441, Olelko emite acte în noua sa titulatură de *domn stăpân* (господарь-wтчичь) al Kievului [10]). Dar odată cu Kievul, Olelko a obținut și regiunile de peste Nipru ale Perejaslavului și poate și ale Brjaslavului [11]). In acest fel cea mai însemnată parte din pământurile ucrainiene ale marelui ducat lituanian intrase în mâinile principilor reprezentanți ai elementului rusesc [12]). Olelko

---

[1]) Cf. Mihai Hruševskij, *op. cit.*, IV, p. 199.
[2]) Cf. nota 8 dela p. 9.
[3]) Cf. Mihai Hruševskij, *op. cit.*, IV, p. 204.
[4]) *Ibidem*, pp. 206-207. Dar nici soarta lui Sigismund n'a fost mai fericită căci în Martie 1440 el cade sub cuțitele unor conspiratori *(ibidem*, p. 227).
[5]) Cf. relația din cronica ruso-lituană din secolul XVI, în așa numita copie a lui Byhovec, în Полное собранïе русскихъ лѣтописей, XVIII, coloana 533.
[6]) *Ibidem*, coloana 533 din aceeași colecție.
[7]) *Ibidem*, coloana 542 din aceeași colecție.
[8]) Iagailo, tatăl lui Cazimir, era frate cu Vladimir, tatăl lui Olelko.
[9]) Cf. Mihai Hruševskij, *op. cit.*, IV, p. 234 și p. 246 n. 2.
[10]) *Ibidem*, p. 235.
[11]) *Ibidem*, p. 235.
[12]) Cf. Mihai Hruševskij, *op. cit.*, IV, p. 235.

moare în 1454 [1]) sau în 1455 [2]) primind, înainte de moarte cinul monahic, şi e îngropat în acelaşi loc unde a fost îngropat şi tatăl său, adică în lavra Pecersk din Kiev [3]).

Soţia sa însă îi supravieţueşte, ea îndrumă căsătoria fiicei sale Evdochia cu domnul Moldovei, Ştefan cel Mare, asistând şi la săvârşirea ei. Mai mult: marea cneaghină Anastasia supravieţueşte chiar şi Evdochiei, căci ea moare — călugărindu-se înainte de moarte ca şi soţul ei — în anul 1470 [4]).

VASILE MARELE CNEAZ DE MOSKOVA

După Olelko urmează în Pomelnicul mânăstirei Bistriţa, marele cneaz de Moskova, Vasile. Acesta e Vasile I (1389—1425), fiu al lui Dimitrie I Donskoj şi socru al lui Olelko prin faptul că fiica sa Anastasia — despre care am pomenit mai sus — a fost soţia lui Olelko. Deci marele cneaz Vasile apare în Pomelnic în calitate de bunic, după mamă, al doamnei Evdochia.

---

[1]) Aceasta-i data din cronica Byhovec (din Полное собранїе русскихъ лѣтописей, XVIII, coloana 549) şi iată textual relaţia cronicei citate: «w leto szest tysiacznoie dewiat sotnoie szest desiat druhoie, prestawisia kniaz Alexandro Wołodymerowicz Kijevski, prorekomy Olelko, y zostawit po sobi dwuch synow: kniazia Semena, a kniazia Mychayla. J korol po smerty otca ich, ne dał wdeł meży nich Kijeva, ale dał ot sebe deržaty kniaziu Semenu, a kniaz Michayło seł na otczyzne swojej na Kopyli, bo died ich kniaz Wołodymir behał na Moskwu, y tym probehał otczyznu swoiu Kijew (= In anul şase mii nouă sute şase zeci doi, a răposat cneazul Alexandru Volodimirovici al Kievului, poreclit Olelko, şi a lăsat în urma sa doi feciori: pe cneazul Semen şi pe cneazul Mihail. Şi regele după moartea tatălui lor, nu le-a dat la amândoi Kievul ci l-a dat dela sine ca să-l ţie cneazul Semen, iar cneazul Mihail s'a aşezat pe moşia sa la Kopyl, căci bunicul lor, cneazul Volodimir a fugit la Moskova şi prin aceasta şi-a pierdut moşia sa Kievul — motivul cu fuga lui Vladimir la Moskova e invocat de marele duce al Lituaniei spre a justifica luarea pentru sine a Kievului şi el nu e admis de cercetători). Aceeaşi dată a morţii lui Olelko e admisă de istoricul Iosef Wolff (cf. Iosef Wolff, *op. cit.*, p. 328) iar cu semnul întrebării şi de istoricul Hruševskij (cf. Mihai Hruševskij, *op. cit.*, IV, tabelele genealogice, p. 510).

[2]) Aceasta-i data pe care o admite istoricul polon Frederik Papée (cf. Dr. Fryderyk Papée, *Polska i Litva na przełome wieków średnich*, I, Krakowia, 1904, p. 30).

[3]) Cf. D. Ilovajskij, *op. cit.*, II, p. 286.

[4]) Iată cum relatează moartea marei kneaghine Anastasia, cronica Byhovec (din Полное собранїе русскихъ лѣтописей, XVIII, coloana 549) » w leto szest tysiacnoie dewiat sotnoie sem desiat osem prestawisia błahowirnaja kniahina Alexandrowaia Nastasya Kievskaja, wnuka Witoltowa » (= In anul şase mii nouă sute şaptezeci opt a răposat bine credincioasa kneaghină a lui Alexandru, Nastasia a Kievului, nepoata lui Witold). Ea era nepoată a marelui duce lituanian Witold Keistutovici prin faptul că mama ei, Sofia, soţia marelui duce moskovit, Vasile I Dimitrievici, era fiica lui Witold (cf. relaţia în Полное собранїе русскихъ лѣтописей, I, p. 233), *ibidem*, XII, indice, p. 135 sub Sofia, cf. şi tablourile genealogice dela sfârşitul studiului nostru.

CNEAZUL IVAN VOLODIMIROVICI

După marele duce de Moskova, Vasile, urmează în Pomelnic, cneazul Ivan Volodimirovici, fratele lui Olelko. Cariera politică a lui Ivan Volodimirovici am relevat-o mai sus când am vorbit de fratele său Olelko. Căsătorit cu Vasilisa, fiica cneazului Ivan Golšanski, el moare după 1446 [1]).

CNEJII ANDRONIC, HLIB, IVAN ŞI VASILE

Următor în Pomelnicul Bistriţei cneazului Ivan Volodimirovici, e un cneaz Andronic, care e necunoscut izvoarelor ruseşti. Nu însă acelaşi lucru putem spune despre cneazul Hlib — pronunţie ruteană pentru Gleb — care s'ar putea să fie fiul lui Andrei, frate cu Olelko.

El e menţionat că se sfârşeşte în vieaţă după 1455 [2]).

Cel următor — cneazul Ivan — ar putea fi vărul primar al lui Olelko, în calitate de fiu al lui Koribut — Dumitru, fratele lui Volodimir Olgerdovici.

Cneazul Vasile — ce urmează cneazului Ivan — ar putea fi Vasile, cneazul de Pinsk, fiu al lui Simeon Olelkovici, cumnatul lui Ştefan cel Mare, despre care va fi vorba mai jos. Acest Vasile moare în 1495 [3]).

CNEAZUL SEMEN ŞI ULTIMII DESCENDENŢI AI LUI OLELKO

Următor în Pomelnic, după cneazul Vasile, e cneazul Semen. Credem că acesta e fiul cneazului Mihail Olelkovici — despre care ne vom ocupa mai jos în ordinea în care apare în Pomelnic. Semen moşteneşte numele unchiului său după tată şi tot după el şi cnezatul de Sluck. Căsătorit cu Anastasia, fiica lui Ivan Iurievici, cneaz de Mstislav, care îi era rudă îndepărtată — vară a treia [4]) — el moare la 14 Noemvrie 1505[5]). Dar urmaşii săi sunt însemnaţi prin lupta lor împotriva catolicismului, pentru ca la urmă descendenţii lor să devină totuşi

[1]) Cf. Mihai Hruševskij, *op. cit.*, IV, p. 510.
[2]) Cf. Mihai Hruševskij, *op. cit.*, IV, p. 510.
[3]) *Ibidem*, p. 510.
[4]) A se vedea tablourile genealogice în anexele acestui studiu.
[5]) Cf. Josef Wolff, *op. cit.*, p. 330.

catolici. Semen a lăsat ca urmaș un fiu: Iurie. Acesta din urmă căsătorit cu Elena, fiica cancelarului Nicolae Radziwil, moare la 17 Aprilie 1542 [1]), lăsând în urma sa doi fii: Semen și Iurie. Cel dintâi moare, lăsând ca urmaș pe fratele său Iurie. Iurie e cunoscut și prin faptul că a scris cu mâna lui o evanghelie slavă ce se păstra în mânăstirea Sfânta Treime din Sluck. Prin diata sa, din Iunie 1578, Iurie lasă trei fii: Iurie, Ivan-Simeon (păstra deci și numele bunicului său) și Alexandru, cărora le împarte cnezatul și orașul Sluck — lăsându-i în grija mamei lor: Ecaterina, fiica voevodului Krakoviei, Stanislav Tencinski. Indatorirea de seamă ce le-o lasă tatăl e ca fiii să păstreze neclintită credința ortodoxă. Iurie moare la 9 Noemvrie 1578 și e înmormântat în ctitoria strămoșilor săi: lavra Pecersk din Kiev. Fiul mai în vârstă al lui Iurie, purtând numele tatălui său, nu-i supraviețuește mult căci el moare în curând — fiind îngropat în biserica castelului din Sluck — lăsând ca moștenitoare pe o fiică: Sofia. Insă mama lui Iurie, Ecaterina Tencinski se căsătorește a doua oară cu Christoffy Radziwil, voievodul Wilnei. Și astfel un catolic devine tutorele ultimilor urmași ortodocși ai principilor de Sluck.

S'ar părea că ultimii doi fii ai lui Iurie au respectat expresa dorință a tatălui lor — de a păstra credința ortodoxă — așa cum aceasta ar reieși din dania ce ei o fac, la 1589 Mai 20, arhimandritului mânăstirei Sfânta Treime din Sluck, dar ei sunt îngropați — mor tineri: Ivan la 9 Martie 1592 iar Alexandru și mai înainte, la 26 Iunie 1591 — în lăcașuri iezuite: Ian-Simeon la Lublin, iar Alexandru la Krakowia. Ei nu lasă niciun urmaș și unica moștenitoare a cnezatelor Sluck și Kopyl — ale strămoșului Olelko — e cneajna Sofia, fiica lui Iurie Iurievici. Mireasă bogată, ea devine mărul de discordie între două puternice familii lituaniene, care se aflau în legături de rudenie cu cnejii de Sluck: Radziwil și Hodkevici. Teatrul luptei îl formează orașul Wilno, totuși prin cedări dintr'o parte și din alta, aprehensiunile se potolesc și cneajna Sofia devine soția calvinului Ianuș Radziwil, fiu al lui Cri-

[1]) Cf. Iosef Wolff, *op. cit.*, p. 332.

stoffy, soțul de al doilea al bunicei sale Ecaterina. Există chiar și o scrisoare în această chestiune, din anul 1600, prin care Ianuș se adresează Papei, ca să-i îngădue, odată cu trecerea la catolicism, a se căsători cu ruda sa, Sofia de Sluck, care însă rămâne ortodoxă. Sofia nu numai că-și păstrează credința strămoșească dar chiar reușește să influențeze, în acest sens, pe soțul ei care sprijină, într'o largă măsură, bisericile ortodoxe întemeiate și îngrijite de strămoșii ei, cu toate că după moartea ei, Ianuș devine un și mai aprig calvin — construește o biserică calvină chiar în Sluck.

Ultima descendentă a lui Olelko moare în anul 1612 [1]), ea e înmormântată în mânăstirea Sfintei Treimi din Sluck, iar pe mormântul ei se găsește următorul epitaf: «In anul 1612, Martie 19, a răposat binecredincioasa Sofie, cneajnă de Sluck a lui Iurievici Olelko, din neamul lui Olgerd, a fost așezată în mânăstirea Sluck, a sfintei începătoarei de vieață Treimi» [2]).

TEODOSIA, MAREA CNEAJNĂ DE KIEV ȘI CĂSĂTORIA OLENEI FIICA LUI ȘTEFAN CEL MARE

După cneazul Semen, Pomelnicul Bistriței am văzut, din textul redat, că amintește pe Teodosia, marea cneajnă de Kiev. Fiică a lui Olelko — cunoscută în izvoarele rusești sub diminutivul Fedca — ea era căsătorită cu un mare cneaz, Semen Iurievici [3]).

Era soră a doamnei Evdochia — deci cumnată a lui Ștefan cel Mare și mătușă după mamă a domniței Elena — forma rutenească Olena — fiica lui Ștefan. Și în această calitate ea intervine, în 1480, pe lângă marea ducesă Maria, mama lui Ivan III, marele duce al Moskovei — de altfel marea ducesă

[1]) Cf. pentru datele de mai sus, cu privire la cnejii de Sluck, Iosef Wolff, *op. cit.*, p. 330—335, ale cărui relatări sunt apoi completate de P. G. Viktorovskij, în Западно-русскія дворянскія фамилій отпавшїя отъ православія въ концѣ XVI и въ XVII вв. (= Familiile nobile ruso-apusene, decăzute din ortodoxie la sfârșitul secolului XVI și în sec. XVII) în Труды Кіевской Духовной Академій, LII (1911), cartea VI, Iunie, capitolul special: князья Олельковичи-Слуцкїе, pp. 261—264.

[2]) In text slav: 1612 года, Марта 19, преставися благовѣрная Софїя, княжна Слуцкая Олельковна Юревичевна, Ольгердово племя, положена бысть въ Слуцку, въ монастиру святое живоначальное Троицы. (Cf. apud. P. G. Viktorovskij, *op. cit.*, p. 264, Вѣстникъ Западной Россій, 1868, Nr. 6, seria 2, p. 155.

[3]) Cf. Mihail Hruševskij, *op. cit.*, IV, p. 510.

Maria era înrudită cu Olelkovicii [1]) şi deci şi cu Ştefan cel Mare — ca acesta să-şi căsătorească pe fiul său din prima căsătorie, pe Ivan cel Tânăr [2]), cu domniţa Olena, fiica verei sale primare doamna Eudochia [3]). Există chiar actul contimporan al acestei intervenţii şi din el se vede că Ştefan, care la început ceruse să se facă această căsătorie, acum tergiversa lucrurile [4]).

---

[1]) Şi înrudirea era următoarea: Olgerd a avut între alţi copii — după cum am văzut mai înainte în cuprinsul acestui studiu — pe Vladimir, tatăl lui Olelko şi pe Elena. Elena s'a căsătorit cu cneazul rus Vladimir Andreevici, supranumit cel viteaz, fiu al lui Andrei, la rându-i fiu al lui Ivan Kalita. Vladimir Andreevici era văr primar cu marele duce moskovit Dimitrie Donskoj. Vladimir Andreevici a avut apoi ca fiu pe Iaroslav, a cărui fiică Maria căsătorită cu Vasile II cel Orb e marea ducesă de mai sus. Marea ducesă Maria era deci vară a doua cu doamna Evdochia, soţia lui Ştefan cel Mare. Dar şi Ivan III era înrudit strâns cu Olelkovicii — aşa prin tatăl său el era văr primar cu doamna Evdochia căci sora tatălui său era soţia lui Olelko, mama Evdochiei apoi prin mama sa, marea ducesă Maria (prin aceasta el era văr de al treilea cu domniţa Olena, fiica lui Ştefan cel Mare) cum şi prin prima sa soţie. Aceasta din urmă tot o Marie era fiica cneazului de Tver, Boris Alexandrovici, iar fratele ei Mihai Borisovici era căsătorit cu Sofia, fiica lui Semen Olelkovici. Sofia la rândul ei era vară primară cu Elena, fiica lui Ştefan cel Mare şi cumnată de soră cu Ivan III (cf. pentru datele genealogice de mai sus, Полное собранïе русскихъ лѣтописей XV, pp. 495—497 şi XVIII, p. 208; K. Bestužev-Riumin, *op. cit.*, II, p. 411; D. Ilovajskij, *op. cit.*, II, p. 226 şi p. 231; S. Platonov, *op. cit.*, p. 160 şi p. 970 şi Mihai Hruševskij, *op. cit.*, IV, p. 508 şi 510).

[2]) Prima soţie a lui Ivan III, cum arătăm în nota 1 de mai sus, a fost cneajna Maria, fiica cneazului de Tver, Boris Alexandrovici, cu care s'a căsătorit în anul 1454 (cf. cronica Tverului în Полное собранïе русскихъ лѣтописей,, XV, p. 495, cf. şi *op. cit.*, XVIII, p. 208). Maria avea ca frate pe Mihail, născut în toamna anului 1453 şi căsătorit, în toamna anului 1471, cu cneajna Sofia, fiica cneazului de Sluck, Semen Olelkovici. Mihail, unic fiu în vieaţă al lui Boris Alexandrovici (Boris mai avusese un fiu — următor lui Mihai — Alexandru, care moare curând după naştere) ia cnejia Tverului la 15 Fevruarie, anul 1461 — după cinci zile dela moartea tatălui său, care cnejise 35 de ani. Dar el nu poate conduce Tverul până la sfârşitul vieţii sale, căci în 1486 e alungat din cnejie de cumnatul său, marele duce de Moskova, Ivan III Vasilievici şi care probabil că acum nu se mai considera legat de cumnatul său, Ivan III având în acest timp drept soţie pe Sofia Paleolog (cf. relaţiile din Полное собранïе русскихъ лѣтописей, XV, pp. 495, 497 şi p. 500).

[3]) Cf. nota 1 de mai sus.

[4]) Iată textual relaţia cneaghinei Fedca din 1480 Aprilie (în Сборникъ императорскаго русскаго историческаго общества, 41 (1884), p. 23): А се говорити княжнину человѣку Θедкину от Θедки воеводѣ волошскому Стефану. Княжа Семенова Юрьевича княгини Θедка велѣла тобѣ говорити: что еси присылалъ къ моему брату, ко князю къ Михайлу Александровичю и къ моему сестричичю, ко князю къ Ивану Юрьевичю, о томъ, что мнѣ битн челомъ великой княгинѣ Марiѣ, чтобы печаловалася сыну своему великому князю Ивану, чтобы князь велики взялъ за своего сына за великого князя твою дочку. И язъ великой княгинѣ била челомъ и великая княгини жаловала и печаловалася сыну своему великому князю. И князь велики пожаловалъ, за своего сына твою дочку хочетъ взяти. И великая княгини и князь велики велѣли приказати къ тобѣ, чтобы еси съ тѣмъ дѣломъ со всѣмъ прислалъ къ великому князю своего человѣка добраго; и язъ тогды приказала къ

Până la urmă însă căsătoria între cei doi veri de rangul doi, se face, dar abia la 16 Ianuarie, anul 1483 [1]). Iar în toamna anului următor, 10 Octomvrie 1484, orele 10 din noapte — se naște fiul Elenei și al lui Ivan, principele moștenitor Dimitrie [2]) — i s'a dat numele viteazului său străbunic după tată, Dimitrie I Donskoj.

своему брату, ко князю Михаилу о томъ, чтобы послалъ къ тобѣ князь Михайло, чтобы ты прислалъ къ великому князю своего доброго человѣка съ тѣмъ дѣломъ со всѣмъ; и отъ тѣхъ мѣстъ и до сѣхъ мѣстъ о томъ дѣлѣ къ великому князю своего еси человѣка доброго не присылывалъ, ни къ намъ еси не отказывалъ. — Княгини Ѳедка велѣла тоби говорити: язъ и нынѣча тебѣ приказываю, по передней твоей присылкѣ, какъ еси приказывалъ къ моему брату ко князю къ Михайлу и ко мнѣ. И высхочешь то дѣло дѣлати, чтобы князь велики за своего сына твою дочку взялъ, и ты бы къ великому князю прислалъ своего человѣка добраго съ тѣмъ дѣломъ со всѣмъ. А нынѣча великого князя бояринъ князь Иванъ Звенецъ въ Ордѣ у царя у Менгли Гирея и ты бы того своего человѣка прислалъ къ Звенцу, а онъ его тамъ ждетъ, и тотъ твой человѣкъ вмѣстѣ съ Звенцомъ будетъ у великаго князя (= Și să se spuie de către omul cneaghinei Fedca, dela Fedca către Ștefan voievodul Moldovei: Cneajna lui Semen Iurievici, Fedca mi-a poruncit a-ți vorbi: ai trimis la fratele meu, la cneazul Mihail Alexandrovici și la nepotul meu de soră, la cneazul Ivan Jurievici, aceia ca să roage pe marea cneaghină Maria, ca să se roage fiului său, marele cneaz Ivan, ca marele cneaz să ia pentru fiul său, marele cneaz, pe fiica ta. Și eu am rugat pe marea cneaghină și marea cneaghină a binevoit și s'a rugat fiului său, marelui cneaz. Și marele cneaz a binevoit ca să vrea să ia pentru fiul său pe fiica ta. Și marea cneaghină și marele cneaz au poruncit ca să poruncesc către tine ca tu cu acest lucru cu tot să trimiți la marele cneaz pe omul tău bun; și eu atunci am poruncit fratelui meu, către cneazul Mihail întru aceia ca să trimită la tine cneazul Mihail ca tu să trimiți la marele cneaz pe omul tău bun cu acel lucru cu tot; și de atunci și până acum pentru acel lucru n'ai trimis omul tău bun la marele cneaz, nici nouă nu ne-ai înlăturat cererea. Cneaghina Fedca, mi-a poruncit a-ți grăi: eu și acum îți poruncesc, conform trimiterii tale, de mai înainte, cum ai poruncit către fratele meu, către cneazul Mihail și către mine. Și dacă vei voi să faci acel lucru, ca marele cneaz să ia după al său fiu pe fiica ta, atunci tu să trimiți la marele cneaz cu acel lucru cu tot, pe omul tău bun. Și acum se află în hoardă, la împăratul Mengli Ghirei, boierul marelui cneaz, cneazul Ivan Zveneț; și tu deci să trimiți pe acel om al tău la Zveneț, căci el îl așteaptă acolo, și acel om al tău va fi la marele cneaz dimpreună cu Zveneț). Chestiunea căsătoriei a fost tratată pe larg în studiile citate ale lui Hasdeu și Papadopol-Calimah. In ultimul timp cu o competință deosebită problema a fost studiată de d-l profesor P. P. Panaitescu în *Contribuții la istoria lui Ștefan cel Mare*, extras din *Acad. Rom.*, *Mem. Secț. Ist.*, Seria III, Tom. XV, București 1934, aici se publică și salv-conductul călătoriei spre Moskova al domniței Olena (cf. pp. 10—12).

[1]) Iată relațiile cronicelor rusești: Тое же зимы (adică în 6991) генваря 16 день женися князь Иванъ Ивановичъ всея Руси у Степана у Волошскаго воеводы а понялъ за собя княжну Олену (= In aceeași iarnă (în 6991) Ianuarie a 16 zi s'a însurat cneazul a toată Rusia, Ivan Ivanovici și a luat pentru sine pe cneajna Olena dela Ștefan voevodul Moldovei, cf. Полное собраніе русскихъ лѣтописей IV, p. 155; VI, p. 335; VIII, p. 214; XII, p. 214; și XVIII, p. 270—în celelalte e numai luna, iar în XII și XVIII ziua de 12).

[2]) Cf. Полное собраніе русскихъ лѣтописей, IV, p. 155; VI, p. 35 — aici însă numai luna și ziua care e 26 și VIII, p. 215.

Dar această căsătorie n'a fost fericită căci după șapte ani de căsnicie, și în vârstă de 32 ani, moare — la 7 Martie 1490 orele 8 noaptea — principele Ivan cel Tânăr, suferind de podagră și în urma îngrijirei și, poate chiar și a otrăvirei *jidovului mister Leon* [1]). Urmașul lui Ivan cel Tânăr, prințul Dimitrie, fiul Olenii se bucură de multă trecere pe lângă bunicul său, marele duce Ivan III. Și Dimitrie însoțea deseori în călătoriile și expedițiile sale pe Ivan III [2]). Iar la 4 Fevruarie 1498 Dimitrie e proclamat, cu deosebită solemnitate, mare cneaz al Vladimirului, al Moskovei și a toată Rusia — pe scurt, urmaș imediat al lui Ivan III [3]).

Și e deosebit de interesant de subliniat — ceea ce și facem — că pentru obținerea titlului de mare duce, Dimitrie e sprijinit de boierimea cea mai de seamă a marelui ducat moskovit. Iar în fruntea acestui partid politic stăteau două familii vestite, înrudite între ele: Patricheev și Rjapalovskij — cea dintâi fiind descendentă din marele Ghedimin, întemeietorul puterii statului lituanian [4]). Iată dar vocea sângelui afirmându-se peste veacuri; căci sprijinul urmașilor lui Ghedimin e acordat strănepotului lui Olelko — nepotul lui Olgerd, fiul lui Ghedimin — care era străbunic lui Dimitrie, fiind tatăl doamnei Evdochia — bunica după mamă a marelui cneaz Dimitrie [5]).

Dar soarta nu favorizează prea multă vreme pe nepotul lui Ștefan cel Mare și intrigile Sofiei Paleolog — cea de a doua soție a lui Ivan III, care avea tot interesul să puie ca moștenitor al marelui ducat pe fiul ei Vasile [6]) —, împotriva Elenei și a fiului ei își produc efectul căci numai timp de 3 ani deține Dimitrie titulatura de moștenitor al marelui ducat,

---

[1]) Cf. relațiile din Полное собранïе русскихъ лѣтописей, IV, p. 135; VI, p. 239; VIII, p. 219 și XVIII, p. 273. Știrea, numai cu dată de an, e și în *Letopisețul lui Azarie*, p. 150, publicat de Ioan Bogdan în *Anal. Acad. Rom.*, *Mem. Secț. Ist.*, Seria II, Tom. XXXI (1908—1909).

[2]) Cf. de pildă relația din Полное собранïе русскихъ лѣтописей, XV, p. 502.

[3]) Cf. de pildă relația dintr'o cronică a Pscovului, publicată în Полное собранïе русскихъ лѣтописей, IV, p. 270 și VIII, pp. 234—236.

[4]) Cf. D. Ilovajskij, *op. cit.*, II, pp. 506—507.

[5]) Dimitrie, fiul Olenei, era urmașul, în a șasea generație, a lui Ghedimin (cf. tablourile genealogice din anexele acestui studiu).

[6]) Și într'adevăr fiul Sofiei Paleolog, domnește apoi după moartea lui Ivan III ca mare duce al Moskovei, cunoscut sub numele de Vasile III.

iar după acești ani e uzurpat din drepturile sale legitime și e pus sub pază dimpreună cu mamă-sa.

Ștefan cel Mare află, în mod vag, de soarta fiicei și nepotului său și cere, în acest sens, în anul 1502, relații prietenului său [1]), hanul Mengli-Ghirei [2]). Dar în anul următor, 1503, lui Ștefan i se confirmă de către regele Poloniei [3]), surghiunul fiicei și nepotului, confirmare pe care Mengli-Ghirei caută să o infirme [4]). De sigur că acest surghiun a influențat și relațiile dintre cei doi cuscri: Ivan III și Ștefan cel Mare [5]). Și poate că într'o măsură mai mare sau mai mică știrea soartei vitrege a Olenei și a fiului ei Dimitrie a grăbit și sfârșitul marelui Ștefan.

---

[1]) De altfel relațiile de prietenie între Tătarii din Crimea și Moldoveni continuă și după moartea lui Ștefan cel Mare. Așa în 1509, fiul și urmașul lui Ștefan, Bogdan îl vestește pe Mengli-Ghirei că regele polon Sigismund a murit la Cracovia (cf. Сборникъ императорскаго русскаго историческаго общества, 95 (1895), p. 72); în 1517 August același han e înștiințat de către Ștefăniță domnul Moldovei — solul lui Ștefăniță fiind Ivan Șatyr — că tatăl său a murit *(ibidem*, p. 473) iar la începutul anului 1518 e o nouă solie a lui Ștefăniță la Mengli-Ghirei, care îi aduce din partea domnului Moldovei, odată cu știrea urcării în tron a lui Ștefăniță—în dar, 2 cai și 2 șube cu catifea *(ibidem*, p. 504).

[2]) Cf. textual cuvintele lui Ștefan către Mengli-Ghirei: въ животѣ ли будутъ моя дочь и внукъ? (= fi vor în viață fiica și nepotul meu?, în Сборникъ императорскаго русскаго историческаго общества, 41 (1884), p. 432, relația din 1502 Septemvrie a lui Mengli-Ghirei către marele duce moskovit).

[3]) Cf. relația, din Aprilie 1503—în aceeași colecție și volum, citate în nota 2 de mai sus p. 470—în care se arată că regele polon a scris următoarele lui Ștefan cel Mare: ты меня воюешь въ ту же пору въ кою пору на меня мой недругъ приступилъ; князь велики московской мнѣ недругъ, а тебѣ ныне недругъ же, дочь твою и внука твоего поималъ и великое княженье у внука твоего отнялъ да далъ сыну своему (= tu îmi porți războiu în același timp în care a venit asupra mea dușmanul meu; marele cneaz moscovit e dușmanul meu însă și ție acuma îți este dușman, pe fiica ta și pe nepotul tău i-a prins și i-a luat nepotului tău marea cnejie de a dat-o fiului său).

[4]) Cf. aceeași relație din nota 3 de mai sus, care în continuare, are următorul cuprins: И царь государь къ Стефану о томъ отписалъ: были мой люди недавно на Москвѣ и они сказываютъ что то все лжина, неправда... (= Și împăratul domn — e vorba de Mengli-Ghirei — a scris despre aceasta lui Ștefan: «au fost oamenii mei nu de mult la Moscova și ei spun că aceasta tot e minciună, neadevăr...»).

[5]) Așa izvoarele rusești contimporane relatează despre niște soli ai lui Ivan III Vasilievici, pe cari i-a trimis, în Italia, să-i aducă niște meșteri. La întoarcere, solilor nu li se dă voie să treacă prin Lituania și atunci ei sunt nevoiți să treacă prin Moldova. In Moldova însă solii sunt reținuți de Ștefan cel Mare pentru motivul că ei ar fi împrumutat 150 mii de bani turcești (отоманскихъ денегъ) dela Ștefan și nu-i restituiau. Solii sunt opriți în Moldova și după moartea lui Ștefan și nu sunt eliberați decât numai în urma intervenției hanului Mengli-Ghirei dar numai după ce Mengli-Ghirei plătește lui Bogdan III, banii datorați de soli tatălui său (cf. relațiile din 24 Octomvrie 1508 și 25 Fevruarie 1509 în Сборникъ императорскаго русскаго историческаго общества, 95 (1895), pp. 22—24, pp. 54—56 și p. 67).

Dar urmașii lui Ștefan au uitat durerea bunicului lor, căci ei continuă legăturile cu marii duci de Moskova [1]).

SOFIA, MAREA CNEAJNĂ DE MOSKOVA

Pomelnicul Bistriței trece apoi în rândul personagiilor, care se cade a fi pomenite, pe o Sofia, mare cneajnă de Moskova. Aceasta-i fiica lui Vitold Keistutovici, mare duce al Lituaniei și ca atare vara a doua a lui Olelko Vladimirovici. Era soția lui Vasile I Dimitrievici, marele duce moscovit, și ea e trecută în Pomelnic în calitate de bunică, după mamă — fiica ei e soția lui Olelko — a doamnei Evdochia. Ea se călugărește și moare în anul 1453 [2]).

ȚARINA ANA

In continuare Pomelnicul pomenește pe o țarină Ana. Aceasta e fiica marelui duce Vasile I și deci soră cu Anastasia soția lui Olelko și mătușă după mamă a doamnei Evdochia. In această din urmă calitate ea apare în Pomelnicul mânăstirei Bistrița. Ana poartă titlul de împărăteasă după soțul ei, împăratul bizantin Ioan VIII Paleolog, dar vieața ei e destul de scurtă. Căsătorită în anul 1411 — în vârstă de 11 ani — ea trăiește până în anul 1418 când moare de ciumă și nu lăsă niciun urmaș lui Ioan Paleolog [3]). Deci prin țarina Ana, Ștefan cel Mare era înrudit și cu împărații bizantini din neamul Paleologilor.

VASILISA

După țarina Ana, Pomelnicul pomenește pe o Vasilisa, căreia copistul probabil că i-a omis titlul de

---

[1]) Așa în 1521 marele duce Vasile III Ivanovici — deci rivalul de altădată al lui Dimitrie, nepotul lui Ștefan cel Mare — scrie către Ștefan (Ștefăniță) voievodul Moldovei, și acel act e scris în *caiete valahe* (къ Стефану воеводѣ волошскому и та грамота писана въ волошскихъ тетратехъ (cf. Сборникъ императорскаго русскаго историческаго общества, 95 (1895), p. 705).

[2]) Cf. Полное собранïе русскихъ лѣтописей, XII, p. 109.

[3]) Cf. Charles Diehl, *Figures byzantines*, seria II, Paris, 1921, p. 272 și A. A. Vasiliev, *Histoire de l'empire byzantin*, Paris, 1932, p. 264.

cneajnă. Probabil că e soția lui Ivan Volodimirovici, fratele lui Olelko. Ea a fost fiica cneazului Ivan Golšanski [1]).

CNEAJNELE MARIA ŞI ANA

Cele două cneajne cu numele Maria, pe care le pomenește — în continuare — Pomelnicul nostru, ar putea fi una Maria fiica cneazului Koribut-Dumitru, fratele cneazului Vladimir, tatăl lui Olelko, căsătorită apoi cu cneazul Teodor Vorotinskij. Cea de a doua Marie ar putea fi Maria Gaštold, soția cneazului Semen Olelkovici — fratele doamnei Evdochia. Cneajna Ana, ce urmează celor două Marii, ar putea fi soția cneazului Mihail Olelkovici — fratele doamnei Evdochia.

AGAPIA, ANA ŞI EVDOCHIA

După cele pomenite mai sus, Pomelnicul Bistriței amintește pe o Ogafia, o Ana, o Odotia (Evdochia) și din nou o Ogafie. Sunt personagii greu de identificat [2]).

ARHIEPISCOPUL IOAN AL KIEVULUI

Sub un nou paragraf — după cum se vede în textul reprodus al Pomelnicului — apare un Ioan, arhiepiscop dela Kiev. Credem că e vorba de episcopul Ioan de Rjazan, care a fost sfințit ca mitropolit al Kievului în anul 1442 [3]).

Pomelnicul cuprinde apoi un șir întreg de monahi: Ignatie, Silivestru, Avraam, Visarion, Misail, Alexie, Ignatie și Nicola, sub care nume se ascund poate diferite personagii ale marelui ducat al Kievului, călugăriți la sfârșitul vieții. Probabil că erau rude ale doamnei Evdochia, soția lui Ștefan cel Mare, căci toate datele, din textul în chestiune al Pomelnicului, se grupează în jurul acestei figuri domnești.

---

[1]) Cf. Mihai Hruševskij, *op. cit.*, IV, p. 510.

[2]) O Evdochie ar putea fi fiica lui Andrei, fratele lui Olelko, căsătorită cu Ivan Rogatinskij (cf. Mihai Hruševskij, *op. cit.*, IV, p. 510).

[3]) Cf. Полное собранiе русскихъ лѣтописей, IV, p. 183, dar el moare în cursul anului 1461, cf. *idem*, IV, p. 148.

CNEJII DE KIEV: SEMEN ȘI MIHAIL

După figurile de monahi, despre cari am amintit mai sus, Pomelnicul nostru pomenește pe frații, cneji de Kiev, Semen și Mihail.

Ei apar pentru prima oară în istorie în anul 1440, când sunt închiși de către marele duce lituanian Sigismund, și împreună cu mama lor, la Utianie [1]).

Chiar la începutul celei de a doua jumătăți a secolului XV — în anul 1451 — Semen vizitează, probabil în scopuri politice, la Moskova, pe bunica sa, marea cneaghină Sofia — despre care am vorbit — și pe unchiul său marele duce Vasile II Orbul — fratele mamei lui Semen [2]).

Fiind mai în vârstă ca fratele său Mihail, după moartea lui Olelko, el capătă conducerea principatului Kievului.

Dar mari evenimente politice sunt în curs în centrul lor fiind Kievul. Și iată cum definește epoca un cunoscut istoric polon: « Ceea ce a fost Novgorodul pentru Moskova aceea a fost Kievul, în a doua jumătate a secolului XV, pentru Jagheloni » [3]).

Intr'adevăr, în vara anului 1456, *rada* marelui ducat lituanian trimite soli la regele polon Cazimir ca să restitue marelui ducat, Podolia, iar el să se stabilească în Lituania — întru cât cumula și rangul de mare duce al Lituaniei. In 1461, la seimul adunat în timpul Paștilor la Wilno, Lituanienii revin asupra cererii lor din 1461 și cnejii cu panii lituanieni roagă în unanimitate pe Cazimir ori să locuiască în Lituania ori să le numească mare duce pe cneazul de Kiev, Semen Olelkovici [4]).

Prin puterea armelor Cazimir însă potolește aprehensiunile Lituanienilor și Semen rămâne la Kiev. El conduce ducatul de Kiev cu multă vrednicie, *asemenea principilor străbuni*

---

[1]) Cf. cele spuse de noi la capitolul despre Olelko, p. 10.

[2]) Iată textual relația acestei călătorii într'o cronică rusească: въ лѣто 6959 былъ князь Семенъ Олелковичь на Москвѣ у своея бабы, великїе княгини Соѳїй, и у великаго князя Василья у дяди своего (= în anul 6959 a fost cneazul Semen Olelkovici la Moskova la bunica sa, marea cneaghină Sofia și la marele cneaz Vasile, unchiul său; relația e în Полное собранїе русскихъ лѣтописей, XII, p. 76).

[3]) Cf. în acest sens Dr. Fryderik Papée, *op. cit.*, p. 66.

[4]) Cf. Mihai Hruševskij, *op. cit.*, p. 247 și p. 249.

din neamul lui Vladimir — ne spun cronicele rusești [1]) —, îngrijind și de lăcașurile sfinte. Astfel cu puțină vreme înainte de a muri el restaurează biserica lavrei Pecersk din Kiev, distrusă de năvala lui Batyi [2]) și aflată în dărâmare timp de două veacuri [3]).

Credincios suveranului său, el trimite în dar — înainte de moarte — regelui Cazimir, calul și arcul său, de care se slujea în expedițiile duse împotriva Tătarilor, rugând pe Cazimir ca să fie bun cu patria lui [4]). Cneazul Semen — pe care izvoarele românești îl numesc împărat (царь) —[5]) se sfârșește din vieață la 4 Decemvrie 1470 [6]).

Sunt cunoscute de asemeni și câteva date asupra reședinței lui. Aceasta se afla la o distanță de 6 verste de Kiev — la Nord-Vest de satul Vigurovšcina, pe malul stâng al râușorului Gnilușa. Și în 1889 se mai păstrau încă destul de bine: șanțul ce înconjura cetatea — șanțul având forma unei potcoave — cum și vechile intrări în cetate: una din spre Nord-Vest iar alta din spre Sud-Est [7]).

Și acum câteva referințe despre Mihail Olelkovici.

In anul 1470 producându-se o disidență în *veča* marelui Novgorod, unii cerând conducerea supremă a marelui duce de Moskova, Ivan III, iar alții pe cea a regelui polon și mare

---

[1]) Cf. relația la Dimitrie Bantyš-Kamenskij, Исторïя Малой Россiи, (= *Istoria Rusiei Mici)*, ediția a patra, Kiev, 1903, p. 48.

[2]) Cf. relația în Полное собранïе русскихъ лѣтописей, I, p. 358. Un facsimil al inscripției lui Semen dă Mihai Hruševskij în Ілюстрована Історія України, Kiev și Lwów, 1912, p. 158, fig. 138.

[3]) Cf. Dimitrie Bantyš-Kamenskij, *op. cit.*, p. 48.

[4]) Cf. Mihai Hruševskij, Історія України-Руси, IV, p. 250 și p. 267 relația e după cronicarul polon Dlugosz.

[5]) Astfel izvoarele vechi românești, vorbind de căsătoria lui Ștefan cel Mare cu Evdochia arată că aceasta era sora împăratului Semen dela Kiev (сестра Семена цар҄ь ѿ Кыева, cf. Ioan Bogdan, *Vechile cronice moldovenești până la Urechia*, București 1891, p. 144 și p. 175; idem, *Cronice inedite atingătoare de istoria Romînilor*, București, 1895, p. 37 și cronica lui Grigorie Ureche în ediția II a lui C. C. Giurescu, Craiova, 1939, p. 30). Aceeași titulatură a lui Semen e și în fresca dela Iași — unde e reprezentată doamna Evdochia (cf. N. Iorga, *op. cit.*, fig. 5). Și aceasta spre deosebire de izvoarele rusești care nu numesc *niciodată* împărat pe Semen; în izvoarele românești titulatura lui Semen fiind o simplă împodobire.

[6]) Cf. relația din cronica Byhovec, publicată în Полное собранïе русскихъ лѣтописей, XVIII, coloana 549.

[7]) Cf. în acest sens studiul lui V. Goškevici, Замокъ князя Симеона Олельковича и лѣтописный Городокъ подъ Кïевомъ (= Castelul cneazului Simeon Olelkovici și *orășelul* din anale, de sub Kiev) publicat în Труды Кïевской Духовной Академiи, 1890, Fevruarie, pp. 228—254.

duce lituan, Cazimir, o solie cu daruri e trimisă acestuia din urmă, căruia îi cer să le dea « și un cneaz de sub stăpânirea sa » [1]). Regele Cazimir primește darurile lor și le trimite cneaz pe Mihail fiul lui Olelko [2]). Dar Mihail Olelkovici nu zăbovește mult la Novgorod, căci aflând de moartea fratelui său, revine la Kiev. Insă în răstimp intervine înțelegerea dintre panii lituanieni prin care aceștia se legau a nu mai îngădui la conducerea Kievului neamul Olelkovicilor — adică în speță chiar pe Mihail Olelkovici — și trimiteau la Kiev pe lituanianul Martin Gaštovt. Cazimir primește legământul Lituanienilor, transformă Kievul din ducat într'un simplu voievodat [3]) și îl dă Gaštovienilor, iar pe Mihail îl trimite cneaz la Sluck [4]). Kievenii însă refuză a primi pe Martin Gaštovt, căci ca neam era egal lor și apoi era și catolic. Ei roagă pe Cazimir că dacă nu le dă un cneaz creștin cel puțin să le puie un cneaz de neam princiar. Intervenția lor e însă zadarnică.

Dar purtarea lui Cazimir îndârjește pe Mihail Olelkovici și în anul 1481 el organizează un complot, dimpreună cu Ivan Golštanskij și ajutat și de unchiul său marele duce moskovit Ivan III. Conspirația avea drept scop omorîrea lui Cazimir și obținerea de către Mihail Olelkovici a conducerii marelui ducat lituanian. Istoricul ucrainian Hruševskij susține că de acest complot nu era străin nici cumnatul lui Mihai din Moldova, Ștefan cel Mare [5]).

Complotul însă e descoperit și rezultatul e omorîrea cnejilor: Mihail Olelkovici și Ivan Iurievici. Omorîrea lor e atestată și de pomelnicul lavrei Pecersk din Kiev, scris între anii 1483—1526 și în care pomelnic, la pomenirea neamului cneaghinei Iuliana Iurieva Golšanska avem următorul text: *pomenește Doamne pe cei uciși: pe cneazul Mihail Alexandrovici, pe cneazul Ioan Iurievici* [6]).

---

[1]) Cf. relația din Полное собранїе русскихъ лѣтописей, XVIII, p. 226.

[2]) *Ibidem*, p. 226.

[3]) Cf. Dimitrie Bantyš-Kamenskij, *op. cit.*, p. 48.

[4]) Prin Mihail apoi Olelkovicii stăpânesc Slutkul (cf. și cele spuse de noi mai înainte, p. 12).

[5]) Mihai Hruševskij, *op. cit.*, IV, pp. 271—272.

[6]) In text slav: помѣни Господи оубиеныхъ: кнѧзѣ Михаила Алеѯандровича, кнѧзѣ Іωана Юрьевича (cf. acest text în recensia ce B. Bučinskij o face în Записки Науково

In ceea ce privește urmașii celor doi frați ai doamnei Evdochia, copiii lui Semen sunt următorii: Sofia, căsătorită cu cneazul de Tver Mihail Borisovici; Vasile cneaz de Pinsk, mort în 1495 și Alexandra cneaghină de Pinsk căsătorită cu cneazul Teodor Ivanovici Iaroslavici și moartă în 1518 [1]). Cât despre urmașii lui Mihail, ei au format obiectul preocupărilor noastre în capitolul: *Cneazul Semen și ultimii descendenți ai lui Olelko*.

CNEJII IURIE ȘI TEODOR

Pomelnicul Bistriței pomenește apoi în continuare pe cnejii Iurie și Teodor. Cel dintâi ar putea fi cneazul Iurie Pronskij, soțul surorii — necunoscută după nume [2]) — doamnei Evdochia. Cel de al doilea poate ar putea fi cneazul Teodor de Ratnensk, fratele lui Vladimir, tatăl lui Olelko [3]).

CNEAGHINELE MARIA, IULIANA ȘI TEODORA

Ultimele personagii, pomenite în Pomelnicul mânăstirii Bistriței — în rândul rudeniilor doamnei Evdochia — sunt următoarele cneaghine: Maria, Iuliana și Teodora. Cea dintâi poate ar putea fi sora — necunoscută după nume — a doamnei Evdochia, căsătorită cu cneazul Iurie Pronskij, pe care l-am pomenit mai sus. Unui fiu al acesteia, Ivan, i se adresează Ștefan cel Mare atunci când hotărî să o căsătorească pe Olena cu Ivan cel Tânăr [4]). Cneaghina Iuliana poate ar fi fiica lui Ivan, cneaz de Mstislav, nepot de văr primar al lui Olelko [5]). Cât despre Teodora aceasta ar putea fi sora lui Vladimir Olgerdovici, căsătorită cu cneazul Sviatoslav de Karačev [6]). Cele dintâi două: cneaghina Maria și

---

товариства имени Шевченко, tom. LXXV (1907), cartea I, cronica științifică, p. 157 și n. 1, cărții citate a lui Papée). Am căutat să reproducem textul din citatul pomelnic și pentru faptul că istoricul Papée contestă omorîrea cneazului Mihail (cf. Fryderik Papée, *op. cit.*, pp. 66—82) iar Bučinskij, prin citarea textuală a datelor amintitului pomelnic, înlătură afirmațiunea lui Papée.

[1]) Cf. Mihail Hruševskij, *op. cit.*, pp. 510—511.

[2]) *Ibidem*, IV, p. 510.

[3]) Dar un Teodor e fiul lui Koribut-Dumitru, frate al lui Vladimir Olgerdovici (cf. Mihai Hruševskij, *op. cit.*, IV, p. 510).

[4]) Cf. cele spuse de noi mai înainte la p. 15, n. 4.

[5]) Cf. tabelele genealogice dela Hruševskij, *op. cit.*, IV, p. 509.

[6]) Cf. Mihai Hruševskij, *op. cit.*, IV, p. 508.

cneaghina Iuliana ar putea fi însă şi unele rudenii ale doamnei Evdochia, făcând parte din neamul marilor duci de Moskova.

INCHEIERE

Din cele expuse mai sus se vede că Ştefan cel Mare avea strânse legături de rudenie nu numai cu principii de Kiev şi cu marii duci ai Moskovei [1]) ci chiar şi cu dinastia împărătească a Paleologilor. De sigur că acest din urmă fapt îl face pe Ştefan, ca după moartea Evdochiei să se poată căsători din nou cu o descendentă din împăraţii Bizanţului, o Comnen din Mangup.

Prin cercetarea noastră credem că am lămurit pe deplin întinsele legături de rudenie ale domnului moldovean în cauză, rudenii care au la baza lor un adânc simţ politic.

Şi în aceste vremuri turburi e potrivit, credem, a sublinia modul cum o cronică rusească caracterizează pe Ştefan cel Mare, asemuindu-l cu Alexandru cel Mare. Iată textual, în traducere românească, relaţia cronicei: *In anul 7012 (1504) a răposat Ştefan voevodul Moldovei, ostaş viteaz ca şi alt Alexandru, căci de multe ori a învins pe împăratul turcesc cu marea lui putere, asemenea şi pe Tătari, şi pe Matei craiul unguresc şi pe craiul leşesc, Olbracht* [2]).

---

[1]) Aşa în 1490 Ştefan cel Mare vesteşte, pe cuscrul său, marele duce Ivan III Vasilievici, că vrea să-l însoare pe fiul său Alexandru, iar marele duce îi trimite, ca răspuns, pe solul său, boierul Procopie Zinoviev, cu daruri pentru ginere (cf. Сборникъ императорскаго русскаго историческаго общества, 35 (1892), p. 41, solia din 18 Fevruarie 1490 a marelui duce către regele polon Cazimir). Tot aşa, în 1497, marele duce moskovit aflând că regele polon Albert, porneşte împreună cu fratele său Alexandru, mare duce al Lituaniei, împotriva domnului Moldovei, trimite la marele duce Alexandru, ginerele său (Alexandru era căsătorit cu Elena, fiica lui Ivan III şi a Sofiei Paleolog) pe solii săi: Loban Zabolockij şi diacul Vlyk Kuricin ca Alexandru să nu calce înţelegerea dintre ei: socru şi ginere şi să meargă asupra cuscrului lui Ivan III, Ştefan domnul Moldovei. Alexandru ascultă de socrul său şi s'a întors dar pe cnejii ruşi cu forţa i-a trimis, în ajutorul fratelui său (cf. relaţia din Полное собранïе русскихъ лѣтописей, VIII, p. 233—236).

[2]) In text slav: въ лѣто 7012 преставися Стефанъ воевода Волоскïй храбрый воинъ, аки другïй Александеръ; многащи бо Турецкаго царя со великою его силою порази, такожде и Татаръ и Маѳея Угорскаго короля и короля Полского Олбрахта (în Полное собранïе русскихъ лѣтописей, II, p. 363). Iar o altă cronică rusească relatează că în lupta dela Codrul Cosminului Ştefan cel Mare a ucis 40 de mii de Leşi (cf. Полное собранïе русскихъ лѣтописей, VI, p. 42).

I.

DINASTIA MARILOR DUCI DE LITUANIA[1])

[1]) Sunt trecute numai personagiile citate în studiu.
[2]) *Mare duce* însemnează al Lituaniei.

II.

DINASTIA MARILOR DUCI DE MOSKOVA [1])

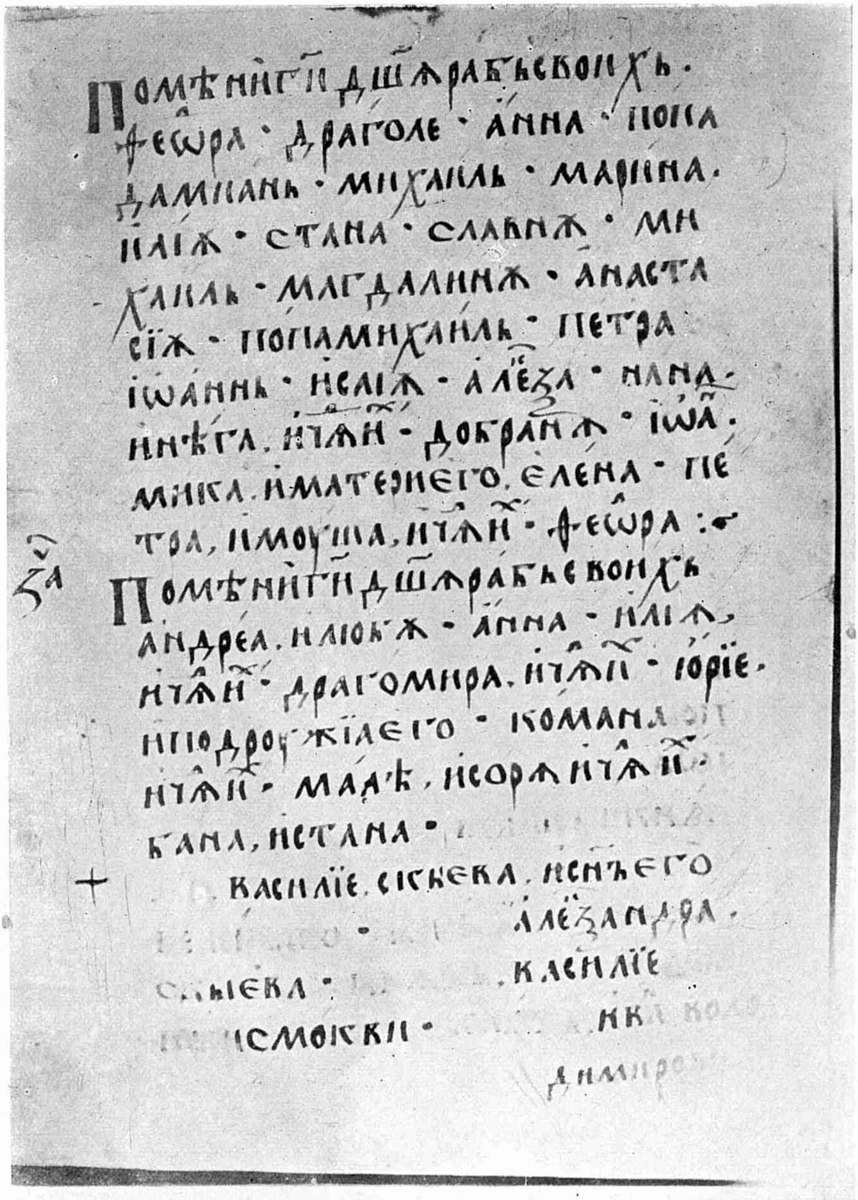
- Ivan I Kalita (1328-1341)
  - SEMEN CEL MÂNDRU (1341—1353) [2])
  - IVAN II CEL PAŞNIC (1353—1359)
    - DIMITRIE I DONSKOJ (1363—1389)
      - VASILE I (1389—1425) = Sofia, fiica lui Vitold-Alexandru mare duce de Lituania
        - VASILE II CEL ORB (1425—1462) = Maria, fiica cneazului Iaroslav
          - IVAN III (1462—1505) = 1. Maria, fiica lui Boris Alexandrovici cneaz de Tver = 2. Sofia Paleolog
            - IVAN CEL TÂNĂR n. 1458 † 1490 = Elena, fiica lui Ştefan, domnul Moldovei
              - DIMITRIE
            - VASILE III (1505—1533)
        - ANASTASIA = Olelko Vladimirovici cneaz de Kiev
      - MARIA = Lugven-Simeon, fiul lui Olgerd, mare duce de Lituania
  - ANDREI cneaz de Moskova
    - VLADIMIR CEL VITEAZ = Elena, fiica lui Olgerd, mare duce de Lituania
      - IAROSLAV
        - MARIA = Vasile II cel Orb

---

[1]) Sunt trecute numai personagiile citate în studiu.
[2]) Cifrele din parantczǎ cuprind anii de stăpânire ca *mare duce.*

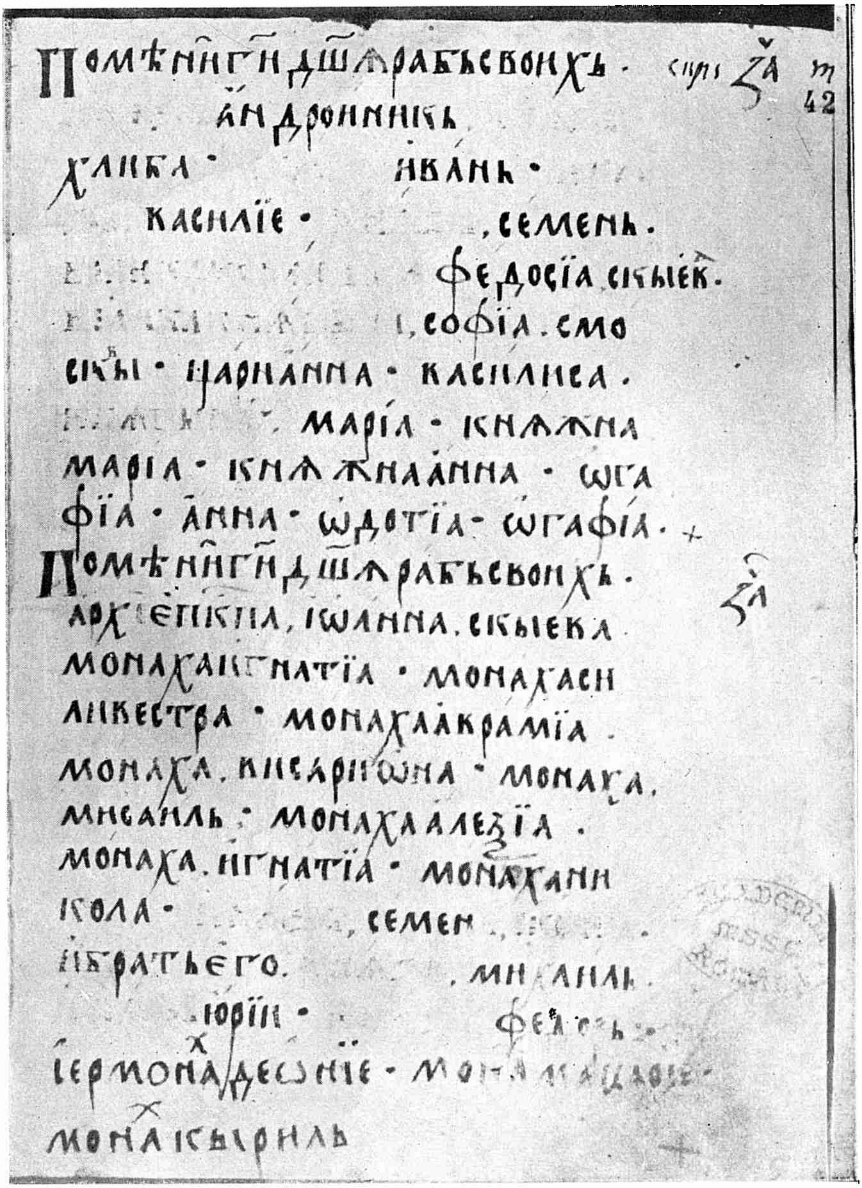

Alexandru (Olelko) Vladimirovici, cneaz de Kiev, tatăl doamnei Evdochia

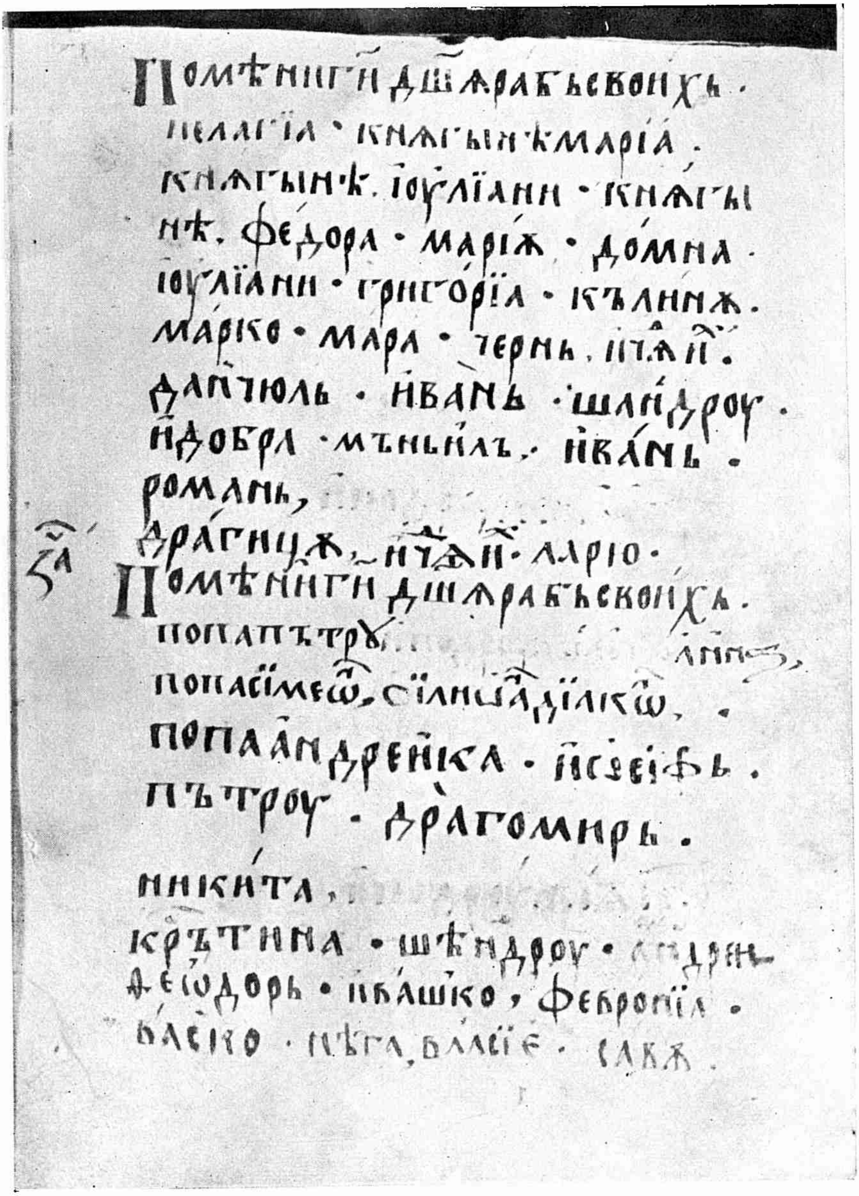

Помѣни г҃и д҃шѫ рабь своихь ·
Ѳеѡра · Драголе · Анна · Пона
Дамıань · Михаиль · Марина ·
Илıѫ · Стана · Славнѫ · Ми
хаиль · Магдалинѫ · Анаста
сıѫ · попа Михаиль · Петра
Іѡанны · Нелıѫ · Алеѯа · Нана
Нѣга. и чѧд · Добранѫ · Іѡа.
мика. и матеи его. Елена · Пе
тра, и моуша, и чѧд · Ѳеѡра :
Помѣни г҃и д҃шѫ рабь своихь
Андреа. и Любѫ · Анна · Илıѫ,
и чѧд · Драгомира. и чѧд · Іѡрıе.
и подроужıа его · Комана
и чѧд · Марѣ, и сора и чѧд
кана, и Стана ·
Василıе. сıньска. и снъ его
Алеѯандра.
Василıе
...смоквн...
Димитро...

Fila 41[V] din Pomelnicul mânăstirei Bistriţa.

Помѣни г҃и д҃шѧ рабъ своих · [illegible] ӡа 42
Андроника
Ханка · Иван ·
Василие · Семен.
Федосиа [illegible]
[illegible] Софиа. [illegible]
[illegible] · Марианна · Василиса.
[illegible] Мариа · кнѧжна
Мариа · кнѧжна Анна · Ѡга
фиа · Анна · Ѡдотиа · Ѡгафиа.
Помѣни г҃и д҃шѧ рабъ своих · ӡа
[illegible]
монаха [illegible] · монаха [illegible]
[illegible]
монаха [illegible] · монаха [illegible]
Михаил · монаха Алеѯиа.
монаха Игнатиа · монаха Ни
кола · [illegible] Семен [illegible]
[illegible] · Михаил
Юрии · [illegible]
Ієромонах [illegible]
монаха [illegible]

Fila 42r din Pomelnicul mânăstirei Bistrita.

Помѣни гн дша рабъ своих.
пелагiа · кнагынѣ мариа ·
кнагынѣ. іоуліани · кнагы
нѣ. федора · марiж · домна ·
іоуліани · григорiа · кънинж ·
марко · мара · черн. ион ·
дапюль · иванъ · шандроу ·
и добра · мънила · иванъ ·
романъ,
драгниж, ион · ларио ·
Помѣни гн дша рабъ своих.
попа пѣтрѫ
попа сiмеѡ, сiлиш, адiлкѡ ·
попа андреика · иосиф ·
пѣтроу · драгомиръ ·
никита,
кръстина · шѣндроу · андреи
феодоръ · ивашко, февронiа ·
васко · нѣга, власiе · сакж.

Fila 42v din Pomelnicul mânăstirei Bistriţa.

INFLUENȚA ITALIANĂ ASUPRA DREPTULUI ROMÂN

DE

ANDREI RĂDULESCU

Comunicare făcută în ședința dela 1 Martie 1940

Când am vorbit aci despre romanitatea Dreptului nostru [1]) am spus că acest Drept, ca și al tuturor popoarelor, a suferit diferite influențe și în trecut și mai cu seamă în vremurile din urmă. Punerea în evidență a acestor influențe — măcar atragerea atenției asupra lor — este utilă pentru a înțelege mai bine trecutul, pentru a cunoaște măsura în care am primit anumite înrâuriri străine și urmările lor și pentru a vedea ceea ce este al nostru propriu și a avea o judecată dreaptă asupra produsului național.

Dintre influențele exercitate asupra Dreptului român, în vremurile mai nouă, în chip mai însemnat, sunt 3: franceză, italiană și belgiană. V'am vorbit acum câțiva ani despre influența belgiană; sper să vă arăt — peste câtva timp — influența franceză, care este cea mai puternică și cea mai cunoscută. De astă dată încerc să vă vorbesc despre influența italiană.

In această expunere nu mă gândesc să arăt textele de legi luate dela Italieni — cum s'ar crede poate de unii — ci diferitele manifestări ale vieții, practicei, legislației, culturii juridice în genere ale poporului italian și care au avut vreo

[1]) Andrei Rădulescu, *Romanitatea Dreptului nostru*. Mem. Secț. Istorice. Seria III, tom. XXI.

înrâurire asupra normelor Dreptului nostru. De altfel — în timpul îngăduit acestei comunicări — nu poate fi vorba de amănunte. Comparațiile de texte cu trimiteri își pot avea locul în edițiile de legi adnotate sau în studii amănunțite, care urmăresc în mod special arătarea izvoarelor.

Ceea ce caut este să vă înfățișez *o privire generală asupra înrâuririlor italiene* din trecut și de azi în câmpul Dreptului român, o cercetare relativ sumară din care să se desprindă o vedere de total asupra acestor înrâuriri și să se evidențieze desvoltarea lor.

Am socotit că o cercetare a acestei probleme prezintă oarecare interes pentrucă nu este destul de cunoscută și fiindcă la noi se crede de mulți că singura influență în Drept, care poate fi luată în considerare este cea franceză, ceea ce nu corespunde realității; și este bine să restabilim adevărul. De altă parte influența italiană, de care m'am mai ocupat acum câțiva ani, se înfățișează astăzi într'o formă mult mai puternică decât în trecut, merită să fie cunoscută mai exact și să i se înțeleagă însemnătatea pentru ființa Dreptului românesc.

* * *

De o influență italiană, care să constea în introducerea la noi a unor legi sau măcar a unor texte din legile Statului italian — cum pretind unii pentru a vorbi de influență — nu se poate vorbi decât în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și încă în ultimele două decenii, când nu mai poate fi contestată.

Luată însă — cum am spus — într'un sens mai larg și mai exact de idei și felurite manifestări ale culturii juridice, această influență a existat și în prima jumătate a acestui secol. Dar și pentru unele din veacurile anterioare avem urme de înrâuriri italiene, mai greu de arătat, este adevărat, dar totuși le avem. Ele nu pot fi ușor dovedite cu preciziune deoarece n'avem tot materialul necesar, iar ceea ce există n'a fost totdeauna cercetat cu atenția cuvenită și din punct de vedere juridic.

De altminteri — nu este rău s'o spunem — în bibliotecile noastre n'avem mult material juridic pentru cercetările mai profunde, n'avem nici revistele mari și colecțiile de legi, în deosebi străine. Acest ram de studii reclamă — și sperăm că i se va face dreptate — adunarea a tot ceea ce este necesar și pentru studiul Dreptului.

De aceea — în deosebi pentru timpul anterior secolului al XIX-lea — trebue să ne mulțumim ca și în alte științe deocamdată și cu ipoteze, pe care viitorii cercetători mai norocoși le vor adeveri ori înlătura.

Pentru a înțelege începuturile acestei influențe este bine să ne reamintim că Italia este țara în care s'a păstrat, s'a cercetat și s'a aplicat mai mult ca oriunde dreptul roman; de acolo l-au învățat toți; de acolo s'a înfățișat lumii și s'a răspândit nepieritoarea moștenire juridică romană. Fie-mi îngăduită o paranteză pentru dreptatea unui popor mai mic. Dacă ni s'ar fi cercetat mai adânc trecutul, am putea revendica și noi, Românii, un locșor în evoluția dreptului roman în răsărit, pentru care de obiceiu în cărțile respective se consacră câteva pagini, iar pentru noi nimic sau aproape nimic. Și noi am păstrat Dreptul roman nu cu strălucirea din Italia, dar cu o luminiță destul de puternică. Independent de dreptul nostru nescris care trebue reconstituit și studiat, să ne amintim de dreptul scris și mai vârtos de pravilele dela începutul secolului al XIX-lea între care găsim Codul Calimach « le plus romain de tous les Codes » [1]).

Afară de aceasta, ceea ce nu trebue să uităm este că la noi a existat, până foarte aproape de timpurile noastre, ideea că dreptul roman este și dreptul poporului român și de aci a urmat că pentru a cunoaște dreptul nu este altă țară mai potrivită decât Italia, țara dreptului strămoșilor.

Asemenea idei au contribuit pentru începuturile înrâuririlor italiene în dreptul nostru.

* * *

[1]) Andrei Rădulescu, *Isvoarele codului Calimach*. Mem. Secț. Istorice. Seria III, tom. VIII.

Sunt cunoscute legăturile dintre noi și poporul italian. Deși soarta ne-a așezat departe hotarele, totuși de acolo au venit aproape totdeauna elemente izolate, poate chiar în grupe; au venit meșteri, medici, misionari, cărturari-secretari și mai ales negustori. Relații comerciale au fost și pe uscat dar mai vârtos pe apă, pe Dunăre și mare, unde cetățile italiene au desfășurat o activitate așa de însemnată.

Aceste relații au lăsat, fără îndoială și *urme juridice*, *în materie comercială*. Afacerile negustorești reclamă încheieri de contracte, îndeplinirea lor și rezolvarea neînțelegerilor ivite cu privire mai ales la îndeplinire. In materie de comerț sunt — și au fost — reguli speciale, stabilite prin îndelungă folosire, așa zisele uzuri comerciale. Și în acest domeniu poporul italian, indiferent de organizația politică și împărțirea lui, este acela care a păstrat moștenirea romană, a desvoltat și a stabilit mai bine asemenea uzuri, care apoi au fost răspândite și la alte popoare.

In aceste condiții este mai greu de crezut că în afacerile dintre ai noștri și negustorii italieni se vor fi aplicat normele noastre de drept comercial, chiar dacă le-am fi avut; mult mai probabil că erau întrebuințate uzurile italiene, care — încetul cu încetul — vor fi fost cunoscute și de ai noștri și vor fi căpătat tot mai multă tărie, fiind socotite ca reguli de drept aplicabile în genere și în raporturile cu alții decât Italienii.

Din veacurile acoperite încă de mult întunerec și în care cu greu străbate lumina, n'avem date despre această influență, dar cu cât înaintăm spre vremurile mai nouă constatăm năzuințe aproape continui spre Italia. Amintindu-ne de asemenea năzuințe ale marilor noștri voevozi, să menționăm aci numai cunoașterea și folosirea limbii italiene, de către unele persoane, înaintea oricărei limbi apusene.

Interesantă însă pentru subiectul nostru este constatarea neîndoelnică a acestei influențe în *dreptul scris*.

Se știe că afară de mici pravile cu caracter religios noi n'am avut pravile până la jumătatea sec. al. XVII-lea, căci existența pravilei lui Alexandru cel Bun este greu de admis. Cele dintâi pravile, cu un caracter aproape în întregime laic, sunt: Pravila lui Vasile Lupu intitulată: Carte românească

de învățătură (1646) și Pravila lui Matei Basarab numită: Indreptarea legii (1652); aceasta din urmă este în cea mai mare parte o reproducere a celei moldovenești. S'a crezut că aceste pravile sunt luate din lucrările bizantine. S'a dovedit prin publicațiile răposatului coleg Ștefan Longinescu că izvorul lor, afară de câteva părți din a lui Matei Basarab este lucrarea: «Praxis et Theoricae criminalis» a lui Prosper Farinaccius, un vestit romanist italian, specialist mai ales în materie penală și care a ocupat înalte demnități pe lângă scaunul papal. Cunoașterea și folosirea acestei lucrări s'a făcut prin legăturile culturale ce aveam cu Polonia, unde mergeau boierii noștri pentru învățătură.

S'a afirmat că drept izvor al unor părți din pravila lui Matei Basarab ar fi servit lucrarea unui autor francez, apărută la 1563 la Veneția[1]). De sigur că s'ar fi putut ca alcătuitorii pravilei moldovenești — care a servit apoi pentru cea muntenească — să fi cunoscut tot prin Polonia și cartea autorului francez și poate și altele. Ceea ce însă desleagă problema este compararea textelor pravilei, comparare făcută în lucrarea lui Longinescu: «Legi vechi românești și izvoarele lor». Textele puse alături de textele operei latine a lui Farinaccius probează că din cele 1160 paragrafe ale pravilei moldovenești, 1159 își au corespunzătorul de multe ori aproape textual în izvorul arătat[2]). Comparația este astfel hotărîtoare și înlătură orice îndoială.

Rămâne dar cert că pentru întocmirea primelor noastre pravile, care se întemeiază pe dreptul roman, am folosit opera unui mare jurisconsult italian. Prin aceasta se dovedește — cum s'a relevat — că nu eram așa de înapoiați cum se crede, dar și că în spre cărțile și luminile Italienilor ne-am îndreptat privirile când am vrut să avem legi scrise.

* * *

[1]) Viforeanu C. *Discurs la deschiderea anului judecătoresc 1936*, în Curierul Judiciar 1936, No. 4, p. 49 și urm. Autorul francez este André Tiraqueau, Membru al Parlamentului de Justiție din Paris. Lucrarea sa tratează despre cauzele de scuză în materie penală (De poenis legum ac consuetudinum Statutarum temperandis). Cf. Tanoviceanu I. *Curs de Drept penal*, ed. 1912, vol. I, p. 417 și urm.

[2]) Ștefan G. Longinescu, *Legi vechi românești*, 1912.

De aci înainte constatăm că înrâurirea italiană devine tot mai accentuată și prin diversele ei forme descoperim și urme juridice. Amintim călătoria și învățătura Stolnicului Constantin Cantacuzino, care a plecat în anul 1665 la Constantinopol, la Veneția, apoi la Padova unde a stat mai mult pentru învățătură. N'avem o probă sigură că acolo a învățat și Dreptul, dar din însemnarea cărților lui aflăm că avea și Instituțiile lui Justinian, cartea destinată mai ales studenților. De sigur că n'o cumpărase pentru a-și împodobi biblioteca, ci pentru a-i cunoaște cuprinsul și a învăța astfel Dreptul roman. Și nu era oare normal ca un boier, care întors în țară avea de administrat o avere mare și care mai vârtos putea avea roluri însemnate în conducerea țării să fi căutat a căpăta și cunoștințe juridice?

Intors în țară, prin Viena, a stăruit de fratele său Șerban, când acesta a ajuns Domn, să înființeze la București o Academie după modelul aceleia la care învățase el la Padova, școala pe care d-l Iorga a înfățișat-o ca începutul Facultății de Litere din Capitală [1]). Intre materiile predate în această școală nu sunt trecute și studii de Drept. Totuși, față de utilitatea acestor studii și de faptul că până târziu sub titlul de Filosofie se cuprindeau și studii de Drept, mai cu seamă Drept natural, ne putem întreba dacă în această școală nu-și avea și Dreptul un modest loc? Iar dacă va fi fost, de sigur că predarea lui se va fi făcut ca în țara de unde Stolnicul luase chiar modelul școalei.

Ceea ce se petrece cu Stolnicul nu era ceva izolat. Și alți boieri știau italienește și căutau ca urmașii lor să învețe latinește și italienește, unul recomandând aceasta chiar prin testament. Incep să-și trimeată copiii în Italia, cum a fost cazul lui Răducanu, fiul Stolnicului Cantacuzino, care a mers apoi la Paris.

Epoca lui Brâncoveanu e mai bogată în dovezi privitoare la legăturile cu Italia: legături în special cu Veneția, medici, secretar italian, bursieri la Padova [2]). Nu se vorbește — în

---

[1]) Iorga, N., *Comemorarea a 250 ani dela întemeierea Facultății de Litere la București*. — *Istoria învățământului românesc*, p. 36 și urm.

[2]) Iorga N., *Istoria învățământului românesc*, p. 45 și urm.

materialul documentar ce cunoaștem — despre Drept, dar când oamenii aveau asemenea raporturi cu lumea italiană, nu este posibil să nu se fi interesat și de chestiunile juridice, de care fără îndoială că aveau nevoie fie pentru averea lor, fie pentru afacerile ce făceau acolo, fie pentru raporturile cu autoritățile. Și probabil că aduceau și aci ceea ce găseau acolo mai bun; și aceasta avea loc de sigur nu pentru mulțime, dar pentru Domn și pentru boierime. Prin Italieni sau prin Greci italienizați se vor fi strecurat de sigur înrâuriri tot mai pronunțate și în orânduirile noastre juridice.

Și era firesc — de altminteri — ca ai noștri să năzuiască tot mai mult spre Apus, după ce Răsăritul era în stăpânirea Turcului și strălucirea culturii de aci apusese. Și era și mai normal ca ai noștri să se îndrepte în spre Italia; de ea se simțeau legați prin conștiința romanității care pătrundea tot mai adânc în suflete.

In timpul Fanarioților înrâuririle italiene cresc și mai mult. Alexandru Mavrocordat, Exaporitul care învățase la Padova, ca și Stolnicul Cantacuzino, revenind la Constantinopol va fi adus și din influența modelului italian în Academia în care și-au căpătat cultura atâția dintre Fanarioții ajunși Domni în țările noastre. Și nu e de presupus că în această școală, menită să pregătească și pentru înalte demnități chiar în Turcia, nu s'ar fi învățat Dreptul. După care modele? Probabil după învățăturile italiene.

Este sigur, în orice caz, că aproape toți Domnii fanarioți știau italienește și aveau cunoștințe juridice și uneori foarte întinse. Intre aceștia în loc de frunte trebue să trecem pe Nicolae și Constantin Mavrocordat, Alexandru Ipsilante, Alexandru Mavrocordat, Alexandru Moruzi. Cel dintâi e vestit pentru învățătura sa și dragostea mare de cultură. Fiul său Constantin, afară de Constituția ce i se atribue și care nu-i o Constituție[1]) a făcut cunoscutele reforme care dovedesc și adânci cunoștințe juridice; între altele la el găsim pentru prima dată ideea separației Puterilor în organizarea Statului. Alex. Ipsilante

[1]) *Revista de Drept public.* An. XIII; p. 115 și urm. Acea «Constituție» a fost publicată la 1740 în Mercure de France.

organizează Justiția pe baze apropiate de cele apusene, poate chiar italiene și întocmește pravila sa, mică dar foarte interesantă.

Aproape toți Fanarioții voiesc să înzestreze țările cu legi scrise, unii isbutesc, alții întocmesc proiecte, alții dau hrisoave pentru anumite materii, mai toți preocupați de o bună împărțire a Dreptății.

Unii se străduesc să organizeze mai bine învățământul și la București și la Iași [1]). Observația ce am făcut mai înainte își are locul și aci. Deși nu se menționează și Dreptul între obiectele de predat, este greu de admis să nu se fi dat lecții și de această materie, mai ales în acea epocă în care legile scrise și hrisoavele se înmulțeau și totodată începuse a-și avea o aplicare mai întinsă pravilele împărătești, în special Armenopol. In tot cazul, Dreptul era învățat în palatul domnesc și în casele unor boieri. La baza acestor învățături stetea de sigur dreptul roman, mai ales bizantin și în special lucrarea citată acum. Dar după ce lucrări, de unde se luau explicațiile lor? Cu Dreptul din Franța nu erau legături. Este mai probabil că învățământul era predat după ceea ce era în Italia.

Iată, pe scurt, câteva indicațiuni despre ce a fost influența italiană până la sfârșitul sec. al XVIII-lea. Sperăm că viitoarele cercetări și descoperiri de acte vor arunca mai multă lumină asupra acestei lungi epoci și ipotezele expuse se vor sprijini pe date mai temeinice.

* * *

Intrând în sec. al XIX-lea găsim chiar din primele decenii influențele străine tot mai accentuate, sub felurite aspecte.

Mai toți marii juriști știau italienește și de sigur foloseau lucrări juridice scrise în acea limbă. Ideile revoluției franceze pătrund la noi și pe calea italiană. Intâlnim chiar organizația asemănătoare a Cărvunarilor, în fruntea căreia era cel mai de seamă jurist al vremii Andronache Donici. Am susținut

---

[1]) Iorga N., *Istoria învățământului românesc*, p. 57 și urm. P. Eliade, *Histoire de l'esprit public en Roumanie*.

— și n'am motive să-mi schimb părerea — că acesta a fost autorul proiectului de Constituție dela 1822 [1]). In ideile înscrise în acest proiect, care înfățișa gândurile și dorințele cărvunarilor noștri trebue să fie și o parte din ale Carbonarilor italieni.

In același timp pregătirea culturală a tinerimii dovedește de asemenea înrâuriri italiene. Pleacă fii de boieri spre Apus în Franța, Germania, dar și spre Italia; și se pare că pentru Drept în special se îndreaptă spre Italia. Pe la începutul secolului Iancu Văcărescu era la Pisa pentru învățătură. Un Bogdan a plecat să învețe Dreptul la Paris și a ajuns apoi în Italia, probabil tot în același scop [2]). Mai interesant însă este alt fapt. Când eforii munteni din dorința de a pregăti profesori pentru școala românească au hotărît să trimeată un bursier pentru Drept, nu l-au trimis nici în Franța, unde era atâta strălucire juridică, nici în Germania sau la Viena, de unde le veneau profesori, ci în Italia, la Pisa, de sigur din convingerea că acolo este locul cel mai nemerit pentru a învăța Dreptul care era în legătură cu Dreptul românesc. Intre cei patru bursieri este sortit să urmeze Dreptul Costache Moroiu, băiatul lui Popa Dumitru Moroi dela Schitul Maicilor din București, pe care d-l profesor Alex. Marcu l-a găsit semnat în registrul de frecvență astfel: « Pappadopulo Constantino di Pappa Demetrio di Valachia, scolare legista » [3]). Și Eufrosin Poteca a urmat la început timp de un an legile « românești » — așa numeau ei legile romane — dar pe urmă a rămas pentru Drept numai Moroiu. Cu toate greutățile întâmpinate, prin muncă stăruitoare « a dat faima în Pisa » și a izbutit să se « diplomatisească » Doctor în Drept, cel dintâi cu acest titlu din Italia [4]).

Tot la școala din Pisa a urmat Ștefan Ferekide care și-a luat, la 1829, diploma de Doctor [5]).

---

[1]) Andrei Rădulescu, *Juristul Andronache Donici.* Acad. Rom. Memoriile Secț. Istorice. S. III, tom. XI, p. 15 și urm.

[2]) Iorga N. *Vicistudinile celui dintâiu student moldovean la Paris Gh. Bogdan.* Mem. Sect. istoricc Seria III Tom. XIV p. 365 și urm,

[3]) Alex. Marcu, *Un student român la Pisa,* 1929, p. 21.

[4]) *Revista Nouă,* I, p. 430.

[5]) Diploma aflată la colegul meu Gr. Ferekide, Consilier la Casație.

De acolo, afară de înalte studii juridice, veneau cu ideile de libertate, egalitate, fraternitate și dreptate. In acest sens Poteca scria cu îndrăsneală boierilor din Eforie, că dacă vor să se bucure de o glorie adevărată și să gonească nedreptatea din Valachia să se adune în sfânta biserică a Mitropoliei spre a obține întâi iertarea păcatelor lor; apoi să facă fără întârziere o lege politică prin care să fixeze drepturile pe care fiecare trebue să le plătească Statului, după veniturile sale, fără nicio excepție dela marii membri ai Divanului, până la muncitori și păstori. In acest chip, Statul va putea să-și adune sumele de cheltuit fără a sărăci pe cineva [1]).

Dintre cei doi care învățaseră legile la Pisa, Moroiu a jucat primul rol pentru desvoltarea culturii juridice la noi și este reprezentantul cel mai de seamă al influenței italiene. El aducea de acolo înțelegerea mărețului monument al Dreptului roman, mândria originei noastre și tot entuziasmul și admirația pentru cultura țării în care-și îmbogățise mintea.

Intors în țară — și potrivit angajamentului și din dragostea pentru știință — începe să predea Dreptul din 1825 la Sf. Sava; și cu unele întreruperi a fost profesorul de Drept, cel mai prețuit, până aproape de moarte, la 1847 [2]). Dar el a participat și la alte forme de activitate. A fost colaboratorul lui Eliade la « Curierul de ambe sexe », titlu care pare a aminti Italia. Poate că și el a contribuit la îndreptarea lui Heliade spre această țară și italianizarea limbii. Moroiu a fost apoi și secretarul Sfatului Consultativ, instituție supremă care controla chiar hotărîrile celor mai înalte instanțe [3]).

Moroiu, ca profesor, a predat aproape toate părțile Dreptului. Mai întâi a predat Dreptul roman, prin care înțelegea cum am mai arătat și legile românești. Şi cu toată nepregătirea elevilor, a obținut bune rezultate. Aduceți-vă aminte de scenele cu lacrimi dela examenele din 1827 când, aceluia ce numai o picătură de sânge roman a avut i-ar fi pricinuit

[1]) *Revista Nouă*, I, p. 430 și urm.

[2]) Andrei Rădulescu, *Cercetări asupra învățământului Dreptului în Țara Românească până la 1865*, p. 20 și urm.

[3]) *Almanahul Statului pe 1837*, p. 70.

cea mai mare zi de bucurie [1]). In lipsă de alți profesori a trebuit să predea și alte părți ale Dreptului. Din puținul material ce avem aflăm că în 1835—36 a predat partea III și a IV din cursul de Drept criminal teoretic, servindu-se de lucrările prof. Carmignani [2]).

Știm și ce anume era în acest curs. Partea III cuprindea: vinovății și pedepse privite în particular: I. Despre vinovățiile cele de drept politice. II. Despre aceleași vinovății subîmpărțite în următoarele clase: 1. împotriva religiei obștești a Statului; 2. împotriva dreptului neamurilor; 3. împotriva liniștei obștești; 4. împotriva obșteștei dreptăți. III. 1. Despre vinovățiile politico-civile și în special despre vinovățiile referitoare la siguranța vieții particularilor sau despre omorul simplu calificat; 2. vinovățiile care se referă la întregimea mădularelor sau despre furtișagul propriu zis și despre împărțirea lui.

Partea IV cuprinde mijloacele directe de a preîntâmpina vinovățiile sau despre poliție, administrativă, antejudiciară, judiciară, punitivă. Această parte se încheia cu un capitol despre magistrații de poliție. El s'a mai ocupat și despre închisori.

Tot în acel an (1835—36) a ținut și un curs despre Dreptul comercial. Și aci s'a servit de autori italieni, în special de Agostino Reale care tipărise la Pavia, la 1822, lucrarea: *Del Diritto commerciale e maritimo*. El a tratat următoarele materii: I. Despre clasificarea comercianților, « clasația negutătorilor », drepturile și datoriile fiecăruia după legea austriacă. II. Despre registrele « catastivele » negutătorilor și « corespondența negutătorească ». III. Despre tovărășiile negutătorești. IV. Despre polițe în bilete la ordin: « bileturi de orânduială ». V. Despre modurile de a încheia cumpărări și vânzări în comerț și transport. VI. Bursele de negoț și vecsali.

---

[1]) Iorga N., *Studii și documente*, XII, pp. 19-20. *Istoria literaturii române secolul XIX*, vol. I, p. 102.

[2]) Carmignani I., Profesor la Pisa, de Drept criminal, din 1827 până la 1840 și apoi de Filosofia Dreptului până la 1843. A fost influențat de Beccaria. El a fost maestrul lui Carrara. A fost și profesorul lui Ștefan Ferekide și a făcut parte din Comisia de Doctorat a acestuia. A fost chemat să facă în Portugalia codul penal *(Enciclopedia italiană)*, vol. IX. pag. 84.).

Pentru acest curs el s'a servit de « legea austriecească și franțezo-italienească din Regatul lombardo-venețian ». In Lombardia fusese introdus de Napoleon Codul de Comerț francez la 1808. După răsturnarea lui Napoleon, Austriacii au lăsat în vigoare Codul de comerț francez, dar a trebuit să fie pus în concordanță cu codul austriac și cu mai multe ordonanțe.

Din aceste cursuri se vede că eram în plină cultură juridică italiană.

El a avut gata — nu știm dacă au fost tipărite — un curs de Drept roman și altul de Drept criminal, lucrări socotite de contemporani ca de mare valoare, căci le arătau ca atare lui Ion Maiorescu, care în « Foaia literară » din Brașov, din 11 Februarie 1838, critica învățământul din Țara-Românească.

Influența italiană în această perioadă până la 1837 ajunsese, cel puțin în Muntenia, la o desvoltare pe care n'o mai avusese. Cine știe care ar fi fost desvoltarea Dreptului nostru dacă această influență s'ar fi menținut în același ritm!

In Moldova influența italiană pe terenul Dreptului este mult mai slabă.

După 1837 influența italiană începe a scădea în fața celei franceze care devine și mai puternică.

Prin reforma școlară din 1837 s'au creat pentru Drept patru catedre: una de Drept roman, lăsată lui Moroiu; una de Drept civil, la care a fost numit Ștefan Ferekide; alta de Drept comercial cu profesorul Alecu Racoviță și alta de drept penal și procedură cu profesorul Constantin Brăiloiu. Cei doi dintâi reprezentau școala italiană, cei doi din urmă școala franceză și genevează. Avem aci la Academie fragmente din cursurile celor trei din urmă [1]). Din ele se vede că Ferekide și-a făcut cursul de Drept civil socotindu-l tot o continuare a Dreptului roman. Probabil că sub influența acestui curs și al lui Moroiu a fost întocmită lucrarea lui Bărbătescu care a căutat să comenteze Codul Caragea.

După 1840 scăderea influenții italiene se accentuează, iar după moartea lui Moroiu a fost foarte redusă. Influența

[1]) Ms. Nr. 2710.

franceză câștigă tot mai mult teren din motive asupra cărora nu pot stărui acum.

Totuși după 1848 și mai ales după 1850 se simte iarăși influența italiană nu ca texte, ci mai ales ca idei generale. De astă dată ea se manifestă mai cu seamă în domeniul constituțional și cel internațional.

După mișcările dela 1848 refugiații noștri politici dela Paris au rămas acolo până la lovitura de Stat a lui Napoleon, când unii au fost nevoiți să treacă în Belgia. Cunoscând instituțiile acestei țări și monarhia constituțională, pe care chiar revoluționari ca Rosetti au apreciat-o, au început să vadă că o asemenea organizație ar fi potrivită și în țara noastră, care ar deveni astfel Belgia Orientului. De aci o creștere a influenței belgiene, manifestată între altele prin traducerea Constituției belgiene, a legii electorale și printr'o vie dorință de a introduce regimul de acolo și la noi [1]).

In aceeași vreme — însă — au început să cunoască, fie prin călători, fie din citite, și organizația constituțională a Piemontului și au găsit-o tot așa de bună și doreau s'o adopte. « Ferice populii care au Mentori ca Belgia pe Leopold I, ca Piemontele pe Vittore Emanuele »; așa scria cineva [2]) și aceasta era părerea aproape a întregei pături conducătoare. Modelul bunei cârmuiri era în aceste două țări și doreau să-l înfăptuiască și la noi. Gândurile nu se îndepărtaseră cu totul și de Italia.

O manifestare și mai puternică a influenței italiene o întâlnim însă în domeniul dreptului internațional. Sunt cunoscute discuțiile foarte vii mai ales altă dată, în privința fundamentului acestei ramuri a Dreptului și în deosebi în ceea ce privește ideea care să servească de bază pentru ființa Statelor: echilibrul politic, idee religioasă, etc. [3]).

Sub influența sguduirilor din Europa și a înnăbușirii popoarelor s'a ivit în Italia o doctrină care expune o teorie nouă. Mancini, condamnat politic în Regatul de Neapole se

[1]) Andrei Rădulescu, *Influența belgiană asupra Dreptului român*. Acad. Rom. Mem. Secț. Istorice. Seria III, tom. XII.

[2]) C. D. Aricescu, *Despotismul și Constituția*, 1861.

[3]) P. Fauchille, *Traité de Droit international public*, tom. I, p. 6 și urm.

refugiază în Piemont, țara mântuirii, unde i se creiază o catedră. Pentru deschiderea cursului, la 22 Ianuarie 1851, își alege subiectul: « Della nazionalità come fundamento del Diritto delle genti », pe care-l desvoltă într'un chip strălucit. In această celebră lecție și în alta din 1852 pune principiul că Națiunea și nu Statul trebue să fie punctul de plecare în știința Dreptului internațional; că trebue socotite persoane și subiecte ale Dreptului nu Statele, ci Națiunile; că singura formă legitimă a orânduirii neamului omenesc stă în coexistența armonică și inviolabilitatea națiunilor (la sola forma legitima dell'ordinamento del genere umano sta nell'armonica coesistenza ed inviolabilita delle nazioni). Din acest principiu derivă pentru fiecare națiune dreptul la independență și la inviolabilitate. Fiecare națiune trebue să comande în casa sa (Ogni nazione deve comandare in casa sua).

După documentate desvoltări ale părerii sale, adresându-se studențimii într'o mișcătoare perorație spunea: « Fii ai Italiei libere, speranțele promițătoare ale viitorului peninsulei după care suspinăm, veți ști să îndepliniți gravele datorii pe care Providența le impune (voi saprete adempiere i gravi doveri che la Providenza v'impone).

In altă parte, arătând adevăratul scop al Științei, spune că ea nu trebue să satisfacă o doctă curiozitate și să alimenteze spiritul tinerimei cu sterile și vane cunoștințe speculative. Ea trebue să fie călăuza vieții, preparare conștiincioasă pentru o activitate practică și de fapt.

Mai târziu, în lecția de deschidere a anului 1858—1859, arată iarăși cu tâlc că știința este făcută să alunge de pe pământ eroarea și nedreptatea. « Adevărul și Dreptatea pot să aștepte pentrucă nu pot să moară, pentrucă sunt eterne și lor le este rezervată în viitor Impărăția lumii (La verità e la giustizia possono attendere perche non possono morire, perche sono eterne ed e riservato ad esse nell'avenire l'imperio del mondo) » [1]).

Susținându-și părerile cu riguroasă metodă științifică, anunță cu multă înflăcărare viitorul necontestabil, infailibil

---

[1]) Mancini P. S., *Diritto internazionale*, vol. unico. Napoli 1873.

al dreptului naționalităților în a doua jumătate a sec. al XIX-lea.

Ne închipuim ce vâlvă au produs aceste idei; ele loveau adânc în structura Statelor care subjugau națiunile sau le împiedecau desvoltarea.

Ele au ajuns și la noi și au fost îmbrățișate cu un nespus entuziasm căci consacrau dreptul la viață proprie pentru națiuni, dreptul de autodeterminare al popoarelor. Poate că în formularea dorințelor poporului moldo-valah în Divanurile ad-hoc se va fi răsfrânt ceva și din aceste nobile idei, izvorîte dintr'un suflet înflăcărat și dornic de a se realiza un ideal pentru națiunea sa: desrobire și unire, care ideal era și al nostru. Comunitatea nu numai de origină, ci și de soartă și de viitor cu națiunea lui Mancini era adânc înțeleasă de ai noștri și prețuită; poate niciodată mai mult ca în acea epocă. Știam ce înseamnă unirea poporului italian și o doream din toată inima, cu speranța de sigur că liberarea și întregirea lui va aduce și pe a noastră « Unitatea Italiei valora pentru Români cât și a doua expediție a lui Traian » [1]), scria cineva în acele vremuri, într'un avânt exagerat dar sincer.

Noua concepție de Drept internațional n'a triumfat definitiv. Autorul nu și-a văzut visul împlinit în întregime; de abia în prima jumătate a secolului al XX-lea s'a consacrat principiul naționalităților și s'a realizat în cea mai mare parte. *Și nu este de crezut că lumea ar regresa în aceste momente grele, ci este de așteptat că ideile lui Mancini, care corespund și cu gândurile poporului român, vor triumfa deplin.*

Urmând acum desfășurarea evenimentelor, după îndoita alegere a lui Cuza și Unire, constatăm pe terenul juridic covârșitoarea influență franceză. S'a cerut realizarea unificării prin adoptarea totală a legilor Franței [2]). Se vorbea că ar fi 400 studenți la Paris, se critica furia « galicismului » și uitarea Italiei unde n'ar fi fost decât 12 studenți [3]).

---

[1]) G. Missail, *Istoricul învățământului* în « Revista Română », 1863.
[2]) Andrei Rădulescu, *Unificarea legislativă*. Acad. Rom. Mem. Secț. Istorice. Seria III, tom. VII.
[3]) G. Missail, *loc. cit.*

Totuşi erau minţi care nu uitaseră Italia. Kogălniceanu ca Prim-ministru al Moldovei a trimis acolo 6 bursieri; între ei a fost şi Petru Borş, care a mers la Turin pentru a învăţa Dreptul. S'a redus influenţa, s'a slăbit legătura, dar nu s'a rupt şi tot se mai ivesc manifestări care probează că înţelegeau însemnătatea acestor înrâuriri şi pe terenul Dreptului. Dintre acestea poate fi menţionat faptul că actul dela 2 Mai 1864, prin care s'a modificat Convenţia dela Paris a fost numit *Statut* iar nu Constituţie cum proiectase Cuza în 1863; poate că numirea datorită probabil lui Kogălniceanu ar fi în legătură cu Statutul lui Carol Albert, Constituţia Piemontului.

Alt fapt mai important şi care dovedeşte influenţa italiană este în legătură cu *întocmirea codului civil* [1]). S'a lucrat — pentru aceasta — nu 6 săptămâni — cum repetăm fără rost — ci din Iulie 1862 şi s'a întocmit un proiect. După lovitura de Stat, Vodă Cuza a recomandat Consiliului de Stat să folosească proiectul Codului civil italian, aşa zis Proiectul Pisanelli. Din acest proiect existau 3 cărticele pe care le avea Vasile Boerescu, date lui Petre Orbescu, Preşedinte la Casaţie şi atunci ministru de justiţie. Tot atunci însă s'a înaintat Consiliului şi proiectul întocmit în 1862-63. S'a spus că nu s'a ţinut seamă de recomandarea Domnului şi că n'a fost folosit şi proiectul italian. Adevărul însă este că a fost întrebuinţat şi acest proiect dar prea puţin. S'a şi uitat această întrebuinţare sau n'a fost cunoscută, căci la câţiva ani Peucescu, distins jurist, în lucrarea sa despre obligaţiuni [2]) nu pomeneşte nimic şi arată ca izvor al codului nostru numai codul Napoleon. A trebuit intervenţia lui Gh. Mârzescu care a atras atenţia asupra greşelii şi a dovedit şi utilizarea proiectului italian [3]). Cercetându-se s'a aflat că aproape 70 articole sunt alcătuite sub influenţa proiectului italian, devenit Cod şi pus în aplicare la o lună după al nostru. Din ceea ce s'a luat dela Italieni menţionăm dispoziţiile referitoare la împărţeala prin atribuţie, la raportul

[1]) Andrei Rădulescu, *Şaizeci de ani de cod civil.* Acad. Rom. Mem. Secţ. Istorice. Seria III, tom. VI.

[2]) Pag. 11.

[3]) G. Mârzescu, *Dreptul,* 1884, Nr. 47, 48 şi 49.

legatelor, definiția contractelor, etc., dispoziții care reprezintă un progres față de codul francez.

De sigur că numai cu un număr așa de redus de articole nu se mai putea vorbi de o influență italiană asupra Dreptului nostru. Ea aproape dispărea ca un râușor în nisip.

Astfel s'au scurs peste două decenii când a reapărut, dar de astă dată puternică în *domeniul Dreptului comercial.*

Noi am avut în Țara Românească codul comercial francez tradus chiar de Moroiu pe la 1838, primit cu puține modificări de Adunarea Obștească și pus în lucrare la 1 Ianuarie 1841. Acest cod a fost introdus — am zice extins — și în Moldova la 10 Decemvrie 1863. Cu timpul el nu mai corespundea nevoilor comerțului. Și-au făurit Germanii un cod comercial la 1861; și-au făcut și Belgienii, dela care noi mai adoptasem norme juridice, la 1872, o lege în acest domeniu. Noi nu ne-am grăbit să luăm vreuna din acestea.

Italienii după multă muncă și folosind și codul german au făcut un cod comercial. Indată ce a fost gata ne-am hotărît și noi să avem un cod mai bun. Era vorba de revizuire, dar s'a pășit la o lucrare nouă și pentru asta baza și călăuza Comisiunii — cum o mărturisește singură — a fost noul cod de comerț al Italiei « o operă legislativă remarcabilă prin preciziunea, claritatea și înțelepciunea dispozițiilor și despre care s'a putut zice că a pus Italia în primul rang între statele civilizate sub raportul legislațiunii comerciale » [1]. Noul cod a fost pus în aplicare la 1 Septemvrie 1887. El însă n'a fost o simplă copie — cum poate se crede — ci coprinde unele modificări mai potrivite cu stările dela noi [2]. A suferit mai târziu alte schimbări, mai cu seamă în materia falimentului, dar o mare parte din texte sunt corespunzătoare celor italiene.

Prin acest monument legislativ influența italiană s'a afirmat puternic. Pentru această materie am folosit doctrina și jurisprudența italiană cum am făcut cu cea franceză pentru Dreptul civil. Am creat și noi o jurisprudență română, avem și o doctrină comercială dar trebue să nu lipsească din câmpul

[1] Raportul Ministrului Justiției către Rege.
[2] Alex. Degré, *Dreptul*, 1884—1885, Nr. 13.

cercetărilor autori ca Vivante, Vidari, Bolaffio, Bonnelli şi atâţia alţii precum şi jurisprudenţa italiană.

Codul comercial reprezintă influenţa italiană în forma cea mai nediscutată a textelor.

Dar această influenţă a început să se manifeste şi în altă direcţie, chiar înainte de războiul din 1914, anume în *domeniul Dreptului penal*. Concepţiile noi ale doctrinarilor italieni au început să fie tot mai cunoscute. Fără de a menţiona din marii specialişti şi creatori de şcoale, cunoscuţi în toată lumea, putem spune că aproape niciun jurist dela noi n'a rămas străin de gândirea şi munca Italienilor în Dreptul penal. De altminteri şi în alte ramuri ale Dreptului mulţi am căutat să cunoaştem ceea ce era în Italia şi să folosim. Tinerii au început iarăşi să ia drumul spre şcoale înalte ale Italiei şi astăzi avem între juriştii distinşi destule elemente pregătite acolo.

* * *

După războiul încheiat în 1918 influenţa italiană a mers în continuă creştere, am putea spune că a intrat într'o nouă fază. Produsele juridice de tot felul ne-au interesat în mod deosebit, mişcarea ideilor ne-a preocupat, reformele înfăptuite sau încercate au avut ecou şi la noi. Dintre acestea — care pot forma obiect de întinse studii — voiu menţiona numai câteva.

Intre altele, *ideile despre unificare* şi procedeul întrebuinţat în acest scop au avut o înrâurire şi asupra noastră; şi aceasta mai ales din cauza situaţiei asemănătoare. Italia desrobise populaţii de sub stăpânirea austriacă şi de sub cea maghiară; avea deci — ca şi noi — pe teritoriul său legislaţie austriacă şi maghiară. Se ştie că în Statele cu asemenea situaţie, s'a propus pentru unificarea legislativă două metode. După unii, extinderea legislaţiei ţării desrobitoare, cu anumite dispoziţii transitorii şi cu hotărîrea de a îndrepta şi îmbunătăţi acea legislaţie pe îndelete. După alţii, întocmirea de legi noi pentru toată ţara şi care să fie cât mai bune şi în curent cu transformările şi concepţiile noi. In sprijinul acestei din urmă păreri s'a invocat mai ales superioritatea legislaţiei din

noile teritorii; s'a mai adăogat că odată ce se recunoaşte că este nevoie de îmbunătăţirea legislaţiei din ţara liberatoare, nu este bine să se facă extinderea ca apoi peste câţiva ani să se turbure iarăşi vieaţa prin noile legi.

La noi deşi s'a aplicat în Basarabia după Unire metoda extinderii pentru unele materii, totuşi s'a arătat împotrivire contra acestei metode pentru materiile rămase precum şi pentru celelalte teritorii, invocându-se motivele arătate şi mai ales superioritatea legislaţiei acelor ţinuturi.

In ceea ce mă priveşte am fost — cum am arătat şi aici [1]) — partizanul convins al extinderii. Cred că n'am greşit şi dacă s'ar fi dat ascultare şi propunerilor mele, am fi înlăturat multe neajunsuri şi am fi avut de mult înfăptuită unitatea pe acest tărâm. Timpul a făcut de altfel dovada că pretinsa superioritate nu este exactă.

S'a hotărît astfel să facem o nouă legislaţie, revizuind cât mai mult ceea ce exista sau întocmind-o din nou.

Ceea ce a contribuit mult pentru a fi adoptată părerea contrară, a fost situaţia din Italia. Acolo — de asemenea — a triumfat punctul de vedere că este de preferat să se facă legi noi şi, în consecinţă, s'a început lucrul de marii jurisconsulţi. S'a spus că dacă în Italia este o situaţie asemănătoare, legislaţie austriacă şi maghiară şi dacă acolo nu s'a primit extinderea ci se fac legi noi, trebue să procedăm şi noi în acelaşi fel: să facem legi noi. Şi în adevăr s'a început a se lucra în acest sens. Numai că Italienii — când au văzut că după 10 ani dela liberarea teritoriilor, legile noi nu sunt gata — au recunoscut că părerea adoptată nu este justă şi au schimbat metoda, în vreme ce noi am persistat. Continuând să lucrăm pentru a face legi noi, am utilizat într'o largă măsură ceea ce era în Italia. Proiectele, legile, cărţile, jurisprudenţa, ideile de acolo au avut unul din cele mai însemnate locuri în preocupările celor care munceau pentru noile coduri. Nici nu e nevoie de multe dovezi pentru această afirmaţie; compararea textelor face completă probă.

---

[1]) Andrei Rădulescu, *Unificarea legislativă.* Acad. Rom. Mem. Secţ. Istorice. Seria III, tom. VII.

De altă parte, în dorința de a avea noi coduri, cât mai bune și de a nu ne depărta de Dreptul Latinilor, am folosit și o lucrare întocmită de Francezi și de Italieni. După propunerea marelui jurisconsult al Italiei și Membru de Onoare al Academiei noastre, V. Scialoja, s'a întocmit cu multe greutăți de Comisiuni speciale din cele două țări un proiect de cod al obligațiunilor și contractelor, cunoscut sub titulatura de *proectul franco-italian*, care era menit să unifice legislația acelor popoare în această materie, una din cele mai importante. Mulți dintre noi am urmărit cu interes lucrările acelor Comisiuni, iar când a apărut proiectul l-am cercetat cu toată atenția și cu dorința de a-l folosi.

Entuziasmat oarecum de ideea acestei unități de drept între popoarele latine, afirmată mai întâi cu tărie de o minte italiană, scriam odată: «poate că va fi dat ca acest început să-l facă ramura latină, răslețită de vitregia vremurilor, dar care n'a pierdut însușirile juridice strămoșești, știe ce valoare are latinitatea pentru ființa sa și care a năzuit mereu spre pământul Italiei, spre cultura și legile ei» [1]. Cu toate că—în acest proiect—ca în orice operă omenească, sunt și părți discutabile — totuși din dorința de a grăbi unificarea, măcar în parte, s'au gândit mulți să-l adoptăm. Și dacă informațiile mele sunt exacte, de două ori am fost foarte aproape de această înfăptuire. Proiectul a fost însă folosit în toate proiectele de cod civil, iar în noul cod civil sunt destule texte care vădesc înrâurirea acestei lucrări.

Incetul cu încetul unificarea se realiza și la noi și codurile au început să apară. Toate au fost înrâurite de Dreptul italian; este numai diferență de intensitatea acestei înrâuriri.

In *codul penal și în cel de procedură penală* se văd nu numai ideile generale ale școalei italiene, ci și foarte multe texte, modificate uneori, adaptate sau alte ori aproape reproduse [2].

---

[1]) *Tendințe românești spre Dreptul italian* în «Curierul Judiciar», Nr. 12 din 1932. Articol scris în italienește «Tendenze romene verso il Diritto italiano» în Studi filosofico-giuridici dedicati a Giorgio Del Vecchio, 1931.

[2]) Cităm *din Codul penal:* înființarea Societăților de patronaj, cu caracter oficial (art. 50 și urm.), fondul amenzilor (art. 57), delictul de defetism politic și economic (art. 198 și urm.), delictul de trafic de influență în noua lui concepție (art. 252); unele texte din materia duelului (art. 301 și urm.), delictul de abandon de familie și în special abandonul moral (art. 454), etc..

Constatări de acest fel pot fi făcute chiar de cineva care nu este jurist.

Spre deosebire de trecut, de acum înainte s'a stabilit o nouă și puternică legătură între Dreptul nostru și cel italian și în materie penală. Pe viitor și în acest domeniu va fi absolută nevoie să cunoaștem și să cercetăm doctrina și jurisprudența italiană.

Am întocmit și un nou *cod comercial.* Aci eram — cum ați aflat — în plin câmp al influenței italiene. Situația nu s'a schimbat cu toată bogăția lucrărilor din alte țări; textele și lucrările preparatorii o dovedesc cu prisosință. Consiliul legislativ spune formal în raportul său că a avut « ca prim izvor de inspirație proiectele italiene publicate în 1922 și 1925, la care au colaborat cele mai eminente personalități din știința Dreptului italian și observațiunile ce s'au făcut necontenit asupra acestor proiecte dela apariția lor ». Și indicațiile izvoarelor italiene se întâmpină foarte des în raportul acestui Consiliu și se pot constata prin comparația textelor.

Am mers pe drumul croit la 1887. Totuși și aici s'au introdus părți modificatoare, ceea ce dă originalitatea codului nostru, care nu este — cum s'ar crede potrivit obiceiului — numai o copie.

Influența italiană se constată — acum — și pe terenul *Dreptului civil* unde — după câte ați aflat — era redusă. In noul cod civil Carol II întâlnim numeroase urme din Dreptul civil italian în deosebi în titlul preliminar, în materia persoanelor, bunurilor, posesiunii, uzufructului, ipotecilor și privilegiilor, etc.

In *procedura civilă* nouă se resimte de asemenea influența italiană, mai mult ca idei decât ca texte; în orice caz este mai slabă decât în celelalte coduri. In special poate că rolul mai activ al judecătorului (art. 23, alin. ultim) în continuarea procesului se datorește mai ales acestei influențe.

Din *Procedura penală* cităm: procedura față de partea care răspunde din punct de vedere civil (art. 69 și urm.), dispoziții privitoare la nulități (art. 102 și urm.), rolul dat judeătorului pentru executarea pedepselor și formarea comisiunilor de supraveghere pe lângă penitenciare și instituțiile de prevenție (art. 545 pr. pen. comb. cu art. 49-51 c. pen.), mijloc de recurs, când până la judecarea recursului ar interveni o lege mai favorabilă inculpatului (art. 474, p. II, p. 8).

In anii din urmă influența concepțiilor italiene a pătruns și în *Dreptul nostru constituțional*. Noua Constituție din 1938, cu toate că reprezintă în atâtea privințe o continuare a trecutului, având la bază Constituția belgiană, modificată totuși și astfel naționalizată, coprinde părți care sunt înscrise sub influența Dreptului italian. Pentru organizarea Puterii legiuitoare s'a introdus sistemul corporatist, care a fost reglementat apoi prin legea electorală. De asemenea recunoașterea unor drepturi mai mari Șefului Statului. Oricare ar fi diferența între sistemul italian și cel român, ceea ce și face originalitatea Constituției noastre și în aceste materii și în totalitatea ei, totuși nu se poate contesta înrâurirea ideilor și organizației din Italia.

Fără de a mai stărui menționăm că urme și uneori puternice ale influenței Dreptului italian se întâlnesc și în multe din legile făcute în ultima vreme ca de ex. în legislația muncii în genere, legea comerțului de bancă și în altele.

De acum înainte, pentru toate aceste materii, vor trebui folosite doctrina și jurisprudența italiană și vor trebui urmărite cu toată atenția aplicațiile practice și rezultatele obținute în Italia.

Afară de materialul legislativ se poate constata o *înrâurire a gândirii italiene* și a metodei de lucru pentru care se arată mai mult interes. Studenții se îndreaptă tot mai des spre așezămintele de cultură ale Italiei. Se folosește mai mult cartea italiană, care începe a ocupa în biblioteci locuri potrivite cu însemnătatea ei; și cu cât se vor ridica generațiile care năvălesc la cursurile așa de folositoare organizate de Institutul de Cultură italiană, folosirea cărții italiene va spori. Iar în lumea juridică astăzi nu mai este o raritate să auzi citându-se ori invocându-se la instanțele judecătorești cărți și reviste italiene.

Această influență în domeniul Dreptului nostru este, fără îndoială, în plină creștere; și cu noile coduri este menită să ia o desvoltare și mai mare.

* * *

Putem să ne bucurăm — apoi — că au început a se zări urme de realizarea unei dorințe — pe care am spus-o și altă dată — și pe care o avem cu toții, *de a da și noi ceva fraților italieni în acest domeniu, de a înrâuri și noi Dreptul italian*, nu din orgoliu, ci ca un mijloc de colaborare pentru progresul acestei științe și de o apropiere mai strânsă între noi.

Menționăm din această înrâurire ceva care nu mai poate fi contestat. Noi în 1895, fiind ministru de justiție Alex. Marghiloman, am modificat părți din codul comercial, cu privire la recrutarea sindicilor și am introdus o dispoziție pentru garantarea îndeplinirii obligațiunilor de către faliții cărora li se acordase concordat; anume am interzis înstrăinarea sau punerea în gaj a fondului de comerț până ce vor îndeplini obligațiunile și ca sancțiune am prevăzut nulitatea de drept. Măsura legiuitorului nostru a fost luată în considerare, introdusă și menținută în legislația italiană, până azi, cel puțin cert până la 1934. Independent de modificări și discuții, dispoziția este luată din Dreptul român [1]).

Este, apoi, altă împrejurare, altă înfăptuire în care am urmat aceeași cale și noi am mers în primul rând.

In Aprilie 1928 am făcut unificarea legislativă în Basarabia extinzând legislația vechiului Regat, afară de puține excepții. Am stabilit normele de extindere printr'o lege, redactată în cea mai mare parte de mine, și în care am prevăzut și unele dispoziții transitorii. In luna Noemvrie același an, Italienii au făcut de asemenea unificarea legislativă în teritoriile desrobite, întrebuințând tot metoda extinderii. In minunatul raport al ministrului de justiție, Rocco, pe care l-am pus cândva în evidență și pe care doream să-l cunoască toți ai noștri care se opuneau la extindere, se arăta — între altele—că anumite concepții scolastice răspândite cu privire « la pretinsa superioritate a legislației austriace și la oportunitatea transplantării ei în așezămintele italiene s'au dovedit complet false » [2]).

---

[1]) Const. Bălescu, *O inovație a legiuitorului român însușită de legiuitorul italian*, în « Revista de Drept Comercial și studii economice », 1934, p. 293 și urm.

[2]) *Gazetta ufficiale del Regno d'Italia*, 1928, Nr. 257. Cf. Andrei Rădulescu, *Unificarea legislativă în Italia și la noi*, în revista « Dreptul », 1929, Nr. 8-9.

Combătând în chip strălucit și fără posibilitate de replică toate celelalte argumente invocate contra extinderii și arătând neajunsurile întârzierii, el spunea că după 10 ani dela Vittorio Veneto situația a devenit intolerabilă și că nu se mai poate ca la adăpostul flamurei italiene victorioase să se mai aplice legile învinșilor. Spulbera astfel toate pretinsele piedeci contra extinderii și salva interesele superioare ale Statului și Națiunii italiene, pentru care Mancini vorbise așa de înălțător.

Fără să micșorăm meritul înfăptuitorilor acestei opere, am convingerea că acolo s'a cunoscut ceea ce noi făcusem cu 7 luni mai înainte și am impresia că legea noastră a înrâurit cât pe puțin cea italiană. Este interesant — în orice caz — să relevăm marea asemănare dintre ele, în privința părții fundamentale unde sunt înscrise principiile extinderii. Dispozițiile transitorii sunt mai desvoltate la Italieni, dar aproape aceleași idei în forme mai generale, mai sintetice sunt cuprinse și în legea noastră.

Poate că impresia mea nu este justă; poate că este o simplă potrivire; aceleași împrejurări, aceleași cauze au produs același efect și au dus la aceeași măsură.

Ceea ce rămâne este — totuși — marea asemănare între cele două extinderi făcute la interval de 7 luni. Diferența principală este că Italienii — după ce experimentaseră celălalt sistem timp de 10 ani — au avut curajul să facă extinderea în toate ținuturile liberate, pe când noi ne-am oprit la mijloc și de abia peste alți 10 ani, la 1 Octomvrie 1938, am mai făcut câțiva pași, prin extinderea și în Bucovina.

Argumentul contra extinderii dedus din situația din Italia a dispărut din 1928. Noi însă tot n'am renunțat la părerea sprijinită în cea mai mare parte pe acest argument.

Afară de cele arătate până aci — după câte putem ști — este și în Italia o stare de spirit alta decât în trecut, o dorință de a ne cunoaște și în domeniul juridic fie pentru ceea ce avem acum, fie pentru ceea ce am avut altădată. Aș aminti de studiile unui tânăr savant, mort prea de vreme, Aldo Albertoni, care se ocupa de Dreptul Imperiului de răsărit și al popoarelor de aici. Din corespondența ce am avut cu el

se vede că dorea să ne cunoască și Dreptul nostru. El a și propus Academiei Române să-i publice un volum în care cuprindea tocmai cercetări asupra problemelor de Drept din aceste părți.

Aceeași dorință de a ne cunoaște și de a ne face cunoscuți și de a ne chema la o muncă comună pentru reînvierea gloriei romane o găsim în invitația de a colabora la revistele și lucrările italiene. Cităm, între altele, «Rivista internazionale di filosofia del Diritto» în care eu și colegul M. Djuvara am publicat articole.

O mențiune specială merită însă opera Institutului de Studii Legislative și mai vârtos publicațiile sale coprinse sub titlul: «Annuario di Diritto Comparato» care — fără ură și fără părtinire — pot fi socotite cele mai bune publicații din lume de acest fel. Aci au apărut și apar de mai mulți ani articole, dări de seamă despre problemele și lucrările juridice românești și mai ales expuneri asupra legislației noastre, expuneri de bibliografie juridică, iar de curând și expuneri de jurisprudență din anumite materii. Cu toate greutățile am colaborat de atâți ani și sper să mărim numărul colaboratorilor.

Din aceste publicații se poate vedea de oricine că pe terenul Dreptului nu stăm așa de jos cum cred chiar unii dela noi și ne găsim mai sus decât multe popoare. Stăruințele conducătorilor acelor publicații de a nu întrerupe colaborarea probează că am început să fim mai bine înțeleși și prețuiți.

* * *

Din această expunere — poate prea lungă pentru nespecialiști, dar destul de scurtă pentru specialiști — ați putut dobândi o idee despre influența italiană asupra Dreptului român, intensitatea și însemnătatea ei. In Dreptul comercial și în cel penal a devenit foarte puternică. In Dreptul civil a crescut față de trecut, cea franceză rămânând încă hotărîtoare. Iar în alte materii cea italiană se vădește tot mai mult și câștigă teren. In genere din procesul greoiu al unificării am rămas tot cu caracterul latinității predominant în

Dreptul nostru, ceea ce este de mare importanță pentru păstrarea însușirilor noastre naționale.

Influența italiană nu a înnăbușit însă desvoltarea noastră juridică proprie; afirmă contrariul numai cei ce nu ne. cunosc Dreptul. Modificările aduse textelor împrumutate și adaptarea lor prin doctrina, jurisprudența și practica noastră sunt fructul concepției și muncii românești. Acestea constituesc părțile caracteristice ale Dreptului românesc, originalitatea lui. Căci — cu toate influențele primite, cu tot zâmbetul celor ce nu se pricep — și Dreptul nostru are destulă originalitate atât cât se poate vorbi de așa ceva, într'un domeniu în care nimeni nu mai poate pretinde că are numai norme, care n'au mai fost nicăeri și unde mai toate popoarele se folosesc de un fond comun roman sau uman, pe care altoesc unele rânduieli noi, care par mai potrivite fiecăruia.

N'am izbutit încă să dăm Italienilor ceva mai mult din produsele noastre juridice proprii; împrejurările grele prin care am trecut și din care cu multe sacrificii am scăpat de pieirea care ne-a pândit totdeauna, explică și justifică întârzierea; am însă speranța că o vom face.

Până atunci însă putem afirma și dovedi că deși am trăit greu și departe de trunchiul latinității, am păstrat, afară de nume și limbă, un tezaur tot așa de prețios, romanitatea dreptului și ne-am îndreptat spre acest trunchiu ori de câte ori a fost vorba de legi și cultură juridică, ne-am întărit în convingerea că neamurile latine au avut, au și vor avea ca ideal: Dreptul și Dreptatea.

Influența italiană de până acum asupra Dreptului nostru — a fost binefăcătoare. Și n'am umbră de îndoială că și de acum înainte tot așa va fi. Ea, ca și cea franceză și cea belgiană, ne-a ajutat să ne adaptăm mai repede culturii juridice moderne fără de a părăsi temelia comună romană și fără de a pierde spiritul latin și însușirile noastre; ea ne-a ușurat progresul și ne-a dat putința unei apropieri tot mai strânse de popoarele latine.

Numai în acest spirit trebue să se continue evoluția Dreptului românesc. Fără de a aprecia greșit alte forme de Drept, noi avem datoria să păstrăm acest specific latin. Iar dacă

vreodată s'ar coborî pe pământ visul împăcării popoarelor și s'ar putea năzui la o unificare internațională pe teren juridic, în aceste vremuri de plănuite federalizări, tot lumea latină este cea mai indicată s'o realizeze, arătând încă odată superioritatea ei în acest domeniu și dovedind că Dreptul Romei trăiește cu glorie și este nepieritor.

Munca fără preget, cunoașterea deplină, ajutorarea, solidaritatea, vor da putință popoarelor latine să poarte pentru totdeauna făclia celei mai alese civilizații și să asigure domnia spiritului și biruința Dreptului.

Intru îndeplinirea acestei nobile misiuni, poporul din insula latină a Răsăritului, care poartă numele Urbei eterne, își are rolul lui. Să ni-l îndeplinim cu sfințenie și cu energie.

CUPRINSUL:

EMANUIL GOZSDU

1802—1870

ORIGINEA ŞI OPERA SA

DE

I. LUPAŞ
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în şedinţa dela 23 Mai 1940

I

Cu toate că programa de lucru a sesiunii generale se întâmplă să fie, şi de astă dată, supraîncărcată cu probleme de ordin administrativ, m'am simţit totuşi obligat a vă cere, Domnilor Colegi, binevoitoarea îngăduinţă pentru această comunicare. Ca să nu răpesc însă prea mult din timpul destinat desbaterilor administrative, am omis din cuprinsul ei datele de ordin pur biografic şi cronologic, stăruind numai asupra informaţiilor esenţiale, menite să lămurească de o parte împrejurările vremii, în care a trăit Emanuil Gozsdu, de altă parte notele fundamentale ale personalităţii lui, note pe cari materialul documentar al *Anexelor* va contribui să le scoată şi mai mult la iveală.

Prin excepţionala sa dărnicie a izbutit Emanuil Gozsdu să-şi asigure un loc de frunte în pomelnicul neuitaţilor ctitori şi binefăcători ai neamului românesc. Dacă în ultima jumătate de veac numărul intelectualilor români cu studii universitare, terminate în condiţiuni mulţumitoare şi cu diplome de doctori, obţinute dela diferite facultăţi ale universităţilor europene, a sporit în chip aşa de îmbucurător în vieaţa publică a Transilvaniei şi a Banatului, fenomenul caesta se explică, în bună parte, prin dispoziţiunile testamentare ale lui Emanuil Gozsdu. Incredinţându-şi întreagă

agonisita vieţii în grija unei Reprezentanţe, alcătuite din membrii episcopatului ortodox român din Transilvania şi din două ori atâţia fruntaşi mireni, Emanuil Gozsdu a înţeles să dea astfel de îndrumări amănunţite pentru buna chivernisire a Fundaţiunii sale, încât din veniturile ei să se poată împărtăşi din an în an tot mai mulţi studenţi români doritori de progres cultural-ştiinţific şi capabili să contribue la înfăptuirea lui.

II

Se admite în deobşte că Emanuil Gozsdu era de origine macedoromână. Totuşi un bun prieten al lui, răposatul Partenie Cosma, publicând în «Enciclopedia Română» din Sibiu (Vol. III, pp. 558—590) o schiţă biografică a lui Gozsdu, înşiră câteva argumente din cari se crede în drept a «deduce cu positivitate» că el nu era macedoromân de origine, ci «român ungurean» din judeţul Bihor».

Iată aceste argumente:

1. Fostul advocat Ioan Popovici din Arad, fiul unui comerciant din Beiuş,—descendent acesta al unui preot Popovici din comuna Didişeni (jud. Bihor)—afirma că este înrudit cu Gozsdu, care-l cerceta de câteori mergea la Arad şi îi zicea «nepoate»;

2. Comercianţii macedoromâni erau toţi bogaţi, iar tatăl lui Gozsdu a fost neguţător sărac, dela care n'a rămas nicio avere;

3. Macedoromânii se căsătoreau numai cu fete de origine macedoromână sau grecească, iar mama lui Gozsdu a fost din familia bihoreană a Poinăreştilor, şi «îşi calificau băieţii numai pentru comerciu, câtă vreme acela dela care derivă numele de familie Popovici, de sigur a fost preot; iar Manuil, fiul lui Atanasie Popovici sau Gozsdu, era student în drept când a murit tatăl său».

Argumentele acestea nu au însă suficientă putere de dovedire, ca să înlăture cu desăvârşire părerea în deobşte admisă despre originea lui macedoromână. Mai întâi, raportul de înrudire dintre Gozsdu şi advocatul arădan Popovici ar trebui

dovedit cu acte. Singur faptul că lui Gozsdu îi plăcea să-l cerceteze și să-i zică «nepoate», nu e o dovadă. Apoi tatăl lui Gozsdu, negutătorul Atanasie Popovici, nu era tocmai așa de sărac, încât la moartea lui să nu fi lăsat nicio avere. Dimpotrivă testamentul lui (din 25 Iulie 1821), păstrat în arhiva primăriei din Oradea, ni-l înfățișează ca pe un om cu rosturi materiale mulțumitoare, având putința să lase urmașilor săi o moștenire considerabilă. El primise încă din tinerețā oarecare avere dela unchiul său după mamă Emanuil Popovici, care prin *testamentul său scris în limba neogrecească la 1 Iulie 1789*, testament păstrat de asemenea în arhiva Orăzii, lăsă 500 florini *nepotului său după soră, Tanase* (Tanase Nasta Gojdu) pe care-l «avea în prăvălia sa». In timp de 32 de ani acest nepot a chivernisit bine moștenirea, sporind-o ca sluga credincioasă, care n'a îngropat talanții.

In sfârșit, faptul că dela un înaintaș al lui Gozsdu s'a păstrat până în zilele noastre menționatul testament, scris în limba neogrecească, are mai multă greutate și putere de dovedire pentru originea macedoromână decât argumentele arătate mai sus.

Fără a mai stărui asupra chestiunii, dacă obiceiul Macedoromânilor de a se însura numai cu femei de aceeași origine și de a-și pregăti toți băieții numai pentru cariere comerciale, nu admitea și numeroase excepțiuni, — ne vom mulțumi a sublinia râvna advocatului Partenie Cosma, care sub îndemnul unui explicabil patriotism local ținea să revendice pentru provincia sa natală — Bihorul lui Menumorut — gloria de a fi dat neamului românesc pe unul dintre cei mai înțelepți binefăcători.

Descedența lui din tată și bunic macedoromân apare destul de clar din dovezile istorice, păstrate până în zilele noastre, înfățișându-l ca pe un vlăstar viguros, răsărit din binecuvântata rădăcină care a odrăslit și rodul vieții eroice a nemuritorului Mitropolit Andrei Șaguna. Respectul adevărului ne îndeamnă să recunoaștem însă că, deși argumentele invocate din partea lui Cosma nu au putere de resistență în fața criticii istorice, tendința lui de a-l revendica pentru

ţara Crişurilor nu era lipsită de temeiu, întrucât mama lui Gozsdu, Ana, fiica ţăranului înstărit Dimitrie Poinar, îşi trăgea obârşia din regiunea aceasta.

Structura sufletească şi întreagă personalitatea lui Emanuil Gozsdu se va înfăţişa astfel, în cursul vieţii sale pământene, ca una din cele mai izbutite sinteze a sângelui meridional din Moscopolea Macedoniei, înflăcărat şi expansiv, cu cel septentrional dela periferia cea mai ameninţată a pământului strămoşesc, din locurile unde puterea de vieaţă a poporului român, împiedecată de împrejurări a se afirma deplin prin firescul instinct de expansiune, s'a adâncit cu atât mai mult în sine însăşi, ca să poată izbuti a se perpetua prin triumfătorul instinct de conservare.

III

Nu s'a păstrat niciun fel de însemnare, cu ajutorul căreia să putem încerca măcar reconstituirea atmosferei de vieaţă intimă familiară, în care îşi va fi petrecut Emanuil Gozsdu anii copilăriei. Dar e firesc să admitem că tatăl său Atanasie, absorbit de întreprinderile neguţătoriei sale, nu era în stare să dea problemei dificile a educaţiei copiilor săi (6 la număr) cuvenita atenţiune [1]). Grijile gospodăriei şi ale creşterii copiilor au rămas deci în sarcina soţiei sale Ana, căreia dintre toţi copiii Emanuil îi va fi pricinuit cele mai multe şi mai senine bucurii nu numai prin firea sa vioaie şi duioasă, ci şi prin eminentele rezultate ale silinţelor sale la învăţătură atât în cursul primar, pe care l-a urmat la şcoala ortodoxă română din Oradea, cât şi în cel secundar, continuat cu aceleaşi rezultate la liceul catolic al călugărilor premonstratensi, pentru ca după terminarea lor să studieze dreptul la *Academia din Oradea* în anul şcolar 1820—1821 [2]),

[1]) Cf. I. Lupaş, *Părinţii şi fraţii lui Emanuil Gozsdu* în revista *Cele trei Crişuri* din Oradea 1920 p. 15; T. Neş *Oameni din Bihor 1848—1918*, Oradea 1937 p. 85—104, Idem. *In memoria lui E, G.* şi *E. G. ca luptător* în « *Legea Românească* » din *Oradea* 1934 p. 17 şi 19; Nicolae Firu, *Genealogia familiei lui Emanuil Gozsdu* în *Telegraful Român* din Sibiu nr. din 22 Mai 1938.

[2]) *Monografia Academiei reg. de drept Oradea*, 1888, p. 191.

iar în anul următor (1821—1822) la cea din *Bratislava (Pojon)* [1]) unde a fost atras de faima apreciatului profesor Paul [2])

---

[1]) In vol. IX din Matriculele şi registrele fostei Academii de drept — păstrate în timpul de faţă la Universitatea Komensky din Bratislava — se găseşte următoarea

Informatio de progressu in Moribus & Studiis Juventutis Academiae Regiae Posoniensis pro I-o Semestri Anni Scholastici 1821/22.

Informatio Juris Secundum in Annum Auditoribus pro I-mo Semestri Anni Scholastici 1821/22.

N-rus	Cognomen Nomen Aetas. Religio	Gens seu Natio Locus Natalis et Comitatus	Pater vel Tutor aut Curator ejusque conditio et habitatio	Classis Morum	Classis Studiorum		
					Ex Politia	Ex commercio	Ex Jure privato Hung. civili
27	Gozsdu Emanuel Graec. R. n. Unitus annorum 20	Hungarus natus in Moszkopoly in Macedonia	Pater Athanasius Civis M. Varadiensis obiit. Curator Ioannes Rózsa Civis M. Varadiensis	1-a cum comendatione	Eminens 18-us	Eminens 16-us	Eminens 13-us

(ss) La sfârşitul registrului, care cuprinde 88 studenţi ai acestui an
Stephanus Gyurian m.p. I.U.Doct.
qua Senior Facult. Iurid. vacante Prodirectoratu.

Paulus Szlemenics m.p.
Prof. Juris Hungarici
Stephanus Gyurian m.p.
qua testis
Paulus Szlemenics m.p.
qua testis examinis

[2]) *Paul Slem.* avea un fiu foarte distins *Emericus Szlemenics* care la 22.VII.1830 terminând studiile juridice şi făcând examen înaintea tatălui său « ea dedisse adplicationis cognitionisque suae specimina, ut Eminentiae calculum promeruerit ».

Sem. II, 1821/22

Aceleaşi date	E scientia Rei Aerariae Stilo Curiali et Jure Cambio mercatorum	E Jure Privato Hung. Civili	E Jure Criminali Hung
	Eminens 9-us	Eminens 16-us	Eminens 16-us

(ss) Aceiaşi profesori

Ca dovadă despre seriositatea controlului disciplinar poate servi cazul studentului din anul I (1822/23) Colomanus Blaskovich, fiu de nobil maghiar r. cat. din Szabolcs; deşi clasificat cu nota *eminent*, i se aplică pedeapsa arătată într'o notiţă de următorul curprins: « Col. Blaskovich Juris primum in annum Auditor, obtinuit morum classem secundam,

Slemenici şi a reuşit să fie printre studenţii eminenţi ai facultăţii de drept. Dar maicii sale Ana nu i-a fost hărăzit norocul să se mai poată bucura de rezultatele eminente ale talentatului său fiu, nici când termina cursul secundar, nici când se întorcea dela Bratislava. Totuşi buna îngrijire, ce a reuşit ea să dea fiului său Emanuil, a lăsat urme în caracterul profund religios şi în faptele de milostenie, săvârşite de el în cursul vieţii. Nici în anii de copilărie, nici în cei de studiu Emanuil Gozsdu nu pare să fi fost legat sufleteşte atât de intim de tatăl său Atanasie, ca de maică-sa Ana, pe care o pierduse aşa de timpuriu, când abia împlinise vârsta de 14 ani. Această constatare se întemeiază pe împrejurarea, că el a păstrat toată vieaţa cu sfinţenie amintirea mamei sale, al cărei nume îl pomenea adeseori cu înduioşare. Chiar şi în cuprinsul frumosului său testament se gândeşte Emanuil Gozsdu *numai* la descendenţi din familia mamei sale (Poinar) şi nu face nicio amintire despre cei din familia tatălui său (Popovici-Gozsdu).

De aci s'ar putea trage încheierea, că la 4 Noemvrie 1869 când şi-a scris testamentul, niciunul dintre fraţii lui nu mai era în vieaţă. Ei vor fi murit fără urmaşi, căci altfel ar fi greu de admis, să nu se fi revărsat din marea lui dărnicie măcar câteva picături şi pentru creşterea nepoţilor, rămaşi dela vreunul dintre fraţii săi. Punctul amintit din testament e de următorul cuprins: « La toate ajutorările ce se dau din această fundaţiune, pe lângă egală cualificaţiune, să aibă *întâietate Poinarii din Bihor*, cari se trag din neamul moşului meu după mamă, Dimitrie Poinar, *dacă vor rămânea credincioşi religiunei răsăritene ortodoxe* ».

Evident deci, că Emanuil Gozsdu a păstrat până la sfârşitul vieţii o amintire pioasă mamei sale, precum şi familiei, a cărei odraslă a fost mult sdruncinata şi atât de timpuriu răposata Ana, fiica lui Dimitrie Poinar. Dovadă că până la vârsta de 14 ani această mamă l-a ocrotit cu toată

---

quod tam in *adeundis Divinis* et Sacramentis, quam Praelectionibus deses in accessu thermopoliorium assiduus, sub Praelectionibus insolens, sub admonitione crudus fuerit, et in loco suspecto deprehensus, actutum frecuentat, et Scholas continuat sub spe Emendationis »,

dragostea ei, îndrumându-i cu înțelepciune pașii pe cărările vieții. Dacă el a devenit un suflet generos, un mare binefăcător al bisericii și al națiunii sale, o parte însemnată din merit poate fi pusă și în socoteala îngrijitei educațiuni, ce a primit, în vârsta copilăriei, dela evlavioasa și vrednica sa mamă.

IV

La 1824 obținând diploma de advocat, a intrat ca stagiar în biroul sârbului Mihail Vitkovič din Budapesta făcând aci practica cerută timp de trei ani. Advocatul Vitkovič avea câte 5—6 stagiari (patvarista) în biroul său; cel învrednicit de mai multă încredere din partea sa era — cum arăta Ioan Sinkay — tocmai Emanuil Gozsdu[1]). Ajungând acest Sârb maghiarizat în relațiuni de bună prietenie cu literații din capitala Ungariei — era el însuși un apreciat scriitor în gen poporan, — avu tânărul Gozsdu prilej să cunoască în casa șefului său pe fruntașii de atunci ai literaturii maghiare: Francisc Kazinczy, Benedict Virág, Daniil Berzsenyi, Andrei Fáy, Carol Kisfaludy și să primească dela aceștia îndemn pentru sfioase încercări de versificare în limba maghiară. Câteva dintre versurile ungurești, de puțină importanță, scrise de Emanuil Gozsdu, au putut să vadă lumina tiparului la 1826 într'o revistă întitulată (*Széplitteraturai Ajándék a Tudományos Gyüjteményhez*, (*Dar de literatură frumoasă la Colecția științifică*, 1826, pp. 31—32). Prin atitudinea și sârguința sa excepțională Gozsdu se ridicase repede în stima contemporanilor săi, după cum arată o foarte elogioasă apreciere din partea advocatului român din Pesta Teodor Serb, care la 8 Ianuarie 1825 scria lui Moise Nicoară că se găseau pe atunci în capitala Ungariei « în trebile noastre critice » puțini oameni de încredere. « *Unul* totuși socot a-i putea da crezământ, adecă lui Emanuel Gozsdu advocat în der Kreutz-Gasse, im Legradischen Haus. Acesta-i Rumân dela Oradia Mare, bărbat cu bune temeiuri și către Rumâni

[1]) Cf. Nicora János, *Vitkovics Mihàly ęlete ęş müködese.* (Viața și activitatea lui M. V.). Cluj, 1892, p. 36.

tare învăpăiat. Neunit (ortodox) fiind, asupra unirei, sugrumătoarei Nației noastre — foarte cătrănit. Atâta durere e, că n'are mai bună cunoștință a limbii noastre, de vreme ce-i mare poet și frumoase lucruri în limba ungurească face. S'au trudit el și în limba noastră, dar dedat fiind cu mai avute limbi și neștiind a multora idei numele, nu poate să se fericească » [1]).

Din acest fragment de scrisoare confidențială trebue reținut amănuntul concludent că Emanuil Gozsdu era chiar la vârsta de 23 de ani frământat de dorința de a scrie românește, dar întâmpina dificultăți explicabile pentru cel ce urmase studiile secundare și universitare exclusiv în școli străine.

De însemnătate hotărîtoare pentru întreagă vieața lui par a fi devenit relațiunile prietenești încheiate de tânărul advocat cu Atanasie Grabovschi, unchiul Anastasiei Şaguna, și cu fiul acesteia, cu talentatul student Anastasiu, călugărul Andrei de mai târziu, sortit să devină restauratorul Mitropoliei ortodoxe române din Transilvania și neîntrecutul ei « dătător de legi și datini ».

Casa lui Atanasie Grabovschi era locul de întâlnire a scriitorilor români, cari începuseră a-și tipări cărțile în Tipografia crăeștii Universități din capitala Ungariei. El însuși înțelegea să sprijinească, prin propriile sale mijloace bănești, cartea românească. Preotul Ioan Teodorovici din Pesta, tipărind la 1824 *Istoria Universală sau a toată lumea*, tradusă în limba română « după întocmirea D. Pavel Kengelaț, Arhimandritul Mânăstirii Sf. Gheorghe din Banat », o dedică lui Atanasie Grabovschi spunând în prefață că s'a simțit îndemnat să traducă această carte, fiindcă știa « cu câtă sete așteaptă Românii să poată ceti vreo istoriuță » [2]). Această dărnicie l-a îndemnat și pe Teodor Aron la 1828, când și-a tipărit

---

[1]) Acest fragment din scrisoarea lui Teodor Serb către Moise Nicoară mi-a fost comunicat de d-șoara prof. Cornelia Bodea, care cercetează cu asiduitate întreagă corespondența lui Nicoară în vederea unei monografii istorice.

[2]) Cf. I. Lupaș, *Cronicari și istorici români din Transilvania*, Craiova, 1933, pp. XXIV și 159—165.

cartea întitulată « *Scurt apendice la istoria lui Petru Maior* », să o închine « preacinstitului şi de bun gen născutului Domn Atanasie Grabovschi de Apadia... a ştiinţelor marelui mecenas şi părtinitoriu » [1]).

Din contactul cu scriitorii români, pe cari îi întâlnea în casa lui Atanasie Grabovschi, a primit Emanuil Gozsdu îndemnuri şi mai puternice şi mai preţioase decât cele inspirate de scriitorii fruntaşi trecuţi prin casa avocatului-poet sârbo-maghiar Mihail Vitkovič.

Numele lui apare curând printre colaboratorii celei dintâi reviste literare române, ce începuse a tipări în capitala Ungariei braşoveanul Zaharia Carcalechi, cu titlul *Biblioteca Românească*. In al treilea volum al acestei reviste s'a tipărit la sfârşitul anului 1829, (pp. 31—36) un călduros apel al advocatului Emanuil Gozsdu « către străluciţii boieri ai Ţării Româneşti şi ai Moldaviei », să ajute scrierea şi tipărirea cărţilor « în limba patrioticească », să le citească cu bucurie şi să le răspândească, iar — stărue mai departe Gozsdu — « pre învăţaţii neamului să-i patroniţi şi favorisindu-i să-i scutiţi, întinzându-le mână de ajutor şi dându-le ocazie (prilej) ca plăcutele a sudorilor sale fructuri să le dea spre folositoare gustare Neamului său. Aşa va înflori Naţia noastră, aşa îşi va câştiga loc între celelalte neamuri înfloritoare sau cultivate — scria Emanuil Gozsdu — deci nu treceţi aceasta cu vederea, nu *negrijireţi* acea bună ocasie, care spre binele de obşte e cu totul îndemânată, şi ca umezitul cu sudorile Neamului pom mai curând să înflorească, păşiţi mai nainte cu inimă dreaptă pe calea cea începută, şi veţi ajunge la... întreaga norocire.

« Aceasta e cea mai învăpăiată a mea naţională dorire, aceasta cea mai înaltă şi mai apăsătoare a vieţii noastre simţire şi a tuturor cugetare, şi de voiu putea ajunge aceasta încât de mică parte sau... să pot în unii patrioţi, mai vârtos în aceia, dela care nu puţin atârnă vieaţa şi înflorirea limbei naţionale, cât de mică îmboldire şi învăpăiare aţâţa şi a le deştepta inima spre pornirea către fericirea de obşte, norocos

[1]) Dr. Ilarion Puşcariu, *Documente pentru limbă şi istorie* II, p. 375.

mă voiu ţinea, iară mângâierea mea în lume păreche nu va avea. Pentru că nu este mai mare mângăiere, mai adevărată îndestulare decât simţirea fericirei şi a mărirei Neamului. A căreia împlinire puneţi în faptă voi străluciţilor boieri, cari precum cu persoana, aşa şi cu puterea sufletului, a trupului şi de după ocasie, mai mult decât mine puteţi face spre câştigarea ei şi fiţi cu totul încredinţaţi, că răsplătirea ostenelelor şi măritelor voastre fapte va fi nemărginita a Neamului către voi .iubire, fiasca *cinstire*, *reverinţă*, *aplecăciune*, *preţuirea din afară de către alte neamuri străine şi dulcea îndestulare a voastră cu voi înşivă* » [1]).

Dar Gozsdu nu se mulţumea să adreseze numai altora îndemnuri spre dărnicie. Cu toate că, găsindu-se la începutul carierei de advocat, va fi avut să lupte şi el, ca orice tânăr, cu felurite greutăţi de ordin material, nu a întârziat a oferi sprijinul său bănesc şi pentru revista aceasta ca şi pentru *Calendarul Românesc* pe care începuse a-l tipări, în parte cu litere latine « Ştefan P. Niagoe » învăţătorul şcoalei româneşti din Pesta.

In semn de recunoştinţă pentru ajutorul primit, Neagoe închină micul volumaş, de 138 pagini, al Calendarului său pe anul dela Christos 1830 «spectabilului şi de bun gen născutului Domn Emanuil Gozsdu, juratului a Ungariei Advocat de Cr. Tabla ca unui prea zelos Patriot şi Naţionalist » arătând într'o lungă dedicaţie de 5 pagini motivele cari l-au îndemnat să-i facă această « dedicaţie », cu toate că Gozsdu, când i-a pus la dispoziţie suma necesară pentru tipar, îi ceruse anume să nu îndrăsnească a-i face «niciun semn de dedicaţie». Neagoe însă n'a putut lăsa

---

[1]) Acest apel a fost tipărit cu titlul « *Cuvântare de rugăciune a Naţiei Româneşti către străluciţii Boieri a Ţării Româneşti şi a Moldaviei* întocmită de Emanuel Gozsdu, jurat a Ungariei la Tabla Krăiască advocat». Considerând că apelul lui Em. Gozsdu s'a tipărit în *Biblioteca Românească*, vol. III, pp. 31—36, iar volumul IV închinat «Preasfinţitului şi de Dumnezeu alesului Mitropolit a Prinţipatului Moldaviei, Domnului *Veniamin* » s'a tipărit în I-a jumătate a anului 1830, după cum arată prefaţa semnată de Zaharia Carcalechi la 5 Aprilie 1830, volumul III trebue să fi apărut cel puţin cu jumătate de an mai înainte. Astfel apelul lui Em. Gozsdu e databil din 1829. El n'a fost lipsit de rezultat: lista abonaţilor (« prenumeranţilor ») publicată la sfârşitul volumului IV din *Biblioteca Românească* prezintă un spor de *318* inşi, pe lângă cei *451* de « prenumeranţi » arătaţi în lista dela sfârşitul volumului II.

neamintit numele celui ce îi întinsese « dreapta în semn de amiciție națională spre întreaga ajutorință a tipăririi Calendarului tocmai în clipa când el se lupta « cu cele mai strâmtorate cugetări ». Se simțea deci îndemnat « să frângă » cuvântul și să exprime totuși mulțumiri recunoscătoare lui Emanuil Gozsdu « ca unui prea zelos patriot și naționalist » care « încă din brațele părintești împărechiat a început a nutri în pieptul său *naționalitatea și patriotismul* și carele toate pașurile creșterii și învățăturilor sale, în învingere cu cei mai aleși fii ai patriei cu cea mai mare laudă le-au deplinit ».

In Calendar publicase bănățeanul Damaschin Bojâncă, o « *scurtă biografie a celui mai mare erou al Patriei noastre Ioan Corvinus de Huniad* » socotind că aceasta este însăși icoana virtuților lui Emanuil Gozsdu care îndemna pe toți Românii să i se închine zicând: *Tot insul pentru sfânta religie, pentru dulcea Patrie și pentru mărita naționalitate ca și Corvinus de Huniad să fie gata a muri* ».

Invățătorul Neagoe a reușit să împodobească acest Calendar și cu chipul eroului Ioan Huniade, iar în anii următori a reprodus și chipul fiilor săi Ladislau și Matia Corvinul. Faptul acesta l-a îndemnat pe Emanuil Gozsdu să-i adreseze la 1832 o scrisoare cerându-i clișeele — « arămurile pe care se află scobite fețele numiților eroi » — ca să le poată tipări pe cheltuiala sa în forma unor icoane istorice, despre cari a observat că « la ginta noastră foarte iubite sânt ». Vrea deci să le multiplice, fiind convins că mulți « naționaliști... cu mare bucurie vor primi a le cumpăra, să orneze și casele sale cu icoanele celor mai vestiți Români », iar din banii ce vor rezulta din vânzare să se creeze o « fundație pentru vecinica tipărire a Calendarului » [1]).

Această scrisoare cu toate că, la întâia privire, ar părea de puțină importanță are totuși darul să ne înfățișeze vieața sufletească a tânărului advocat Emanuil Gozsdu în lumină simpatică: deși aruncat de soartă în vălmășeala unei capitale străine și prins în mreaja preocupărilor impuse de profesiunea sa,

[1]) Cf. I. Lupaș, *o. c.*, pp. XXIII—XXIV.

el nu a dat uitării trebuinţele de ordin cultural şi educativ ale neamului românesc, din sinul căruia se ridicase. La o vârstă când nu împlinise încă treizeci de ani, era gata să facă sacrificii băneşti pentru progresul poporului său ca şi pentru crearea unor mijloace potrivite a contribui la o bună educaţie « naţionalistă » prin trezirea simţului de mândrie şi demnitate în sufletul acestui popor. Nu trebue scăpat din vedere nici amănuntul că dela *1832*, deci cu 37 de ani înainte de a-şi fi semnat pilduitorul testament, — s'a ivit printre frământările creerului său proiectul de a înfiinţa o « *fundaţie* »...

V

Cu astfel de porniri altruiste a reuşit Emanuil Gozsdu să-şi creeze o atmosferă prielnică în capitala Ungariei, unde societatea maghiară şi cea română îl distingeau deopotrivă socotindu-l vrednic de toată încrederea şi simpatia. După ce în cariera sa de advocat a obţinut, mai ales în procese penale, câteva succese răsunătoare, i se deschideau perspective spre o rapidă ascensiune pe scările ierarhiei sociale-politice. Spirit practic, înzestrat cu virtuţi de bun gospodar, a înţeles repede necesitatea să-şi asigure o bunăstare materială impunătoare. La 12 Iulie 1832 a cumpărat cu suma de 30.000 florini, valută vieneză (Wiener Währung) casa lui Wilhelm Sebastian din Pesta, casă care era situată în *Strada Regală*, numită pe atunci *Königsgasse*, iar mai târziu botezată cu unguréscul *Királyiutcza*. Casa era chiar într'un colţ de stradă şi purta numele nemţesc destul de hazliu- *Zum blauen Hase* (la iepurele albastru)... Curând după isprava aceasta, atât de însemnată sub raport material, plătind o taxă de 50 florini şi prestând jurământul obişnuit, fu admis în rândul cetăţenilor din capitala Ungariei (pesti polgárok). Prin bună chiverniseală sporea averea lui Gozsdu din an în an. Dela 13 Noemvrie 1848 s'a păstrat în arhiva capitalei ungare o adresă prin care advocatul Emanuil Gozsdu cerea dela oficiul cărţii funduare o dovadă despre întinderea (de 36.015 st. pătraţi) a unor livezi cumpărate cu suma de 2910 florini din

averea baronului Ludovic Podmaniczky, numită *Rákosi tanya* (moșia dela Rákos). Iar cu 6 ani mai târziu, la 5 Iulie 1854, obținea permisiunea să-și parceleze locul de casă (nr. 1421) din *Königsgasse*.

Firea lui deschisă și împăciuitoare îl ajuta nu numai să poată atrage spre biroul său de advocat o clientelă tot mai numeroasă, ci chiar să se ridice printre cetățenii cu bună faimă din capitala Ungariei și, în deosebi, să fie considerat ca unul dintre conducătorii cu rol și cuvânt hotărîtor în toate chestiunile vieții publice românești. De aceea nu este de mirare că, după izbucnirea revoluției în primăvara anului 1848, încrederea Românilor din comitatele ungurene s'a îndreptat spre Emanuil Gozsdu, care semnează ca președinte programul politic fixat în adunarea ținută la Pesta de reprezentanții români ai acestor comitate în ziua de 21 Mai, program a cărui notă principală este moderațiunea, cerând numai « ocârmuire bisericească cu totul neatârnată de ierarhia sârbească », iar în chestiunile politice admițând limba maghiară ca « limbă diplomatică » cu condiția însă ca limba română să fie întrebuințată fără nicio piedecă în biserici, în școli și « în toate trebile nației noastre cele dinăuntru ». La ministerul de culte să se înființeze o « secție deosebită, care să ocârmuiască trebile Românilor, cele bisericești și scolastice și în care să se așeze *numai Români adevărați de legea Răsăritului* »; să fie numiți în funcțiuni fiii nației românești, atâta timp « trecuți cu vederea, de asemenea la regimente « să se așeze ofițeri de Români » [1]).

La frământările sângeroasei revoluțiuni nu a participat Emanuil Gozsdu, căruia la sfârșitul anului 1849 i s'a oferit din partea regimului absolutist postul de comisar împărătesc în Crișana, post pe care prudentul Bihorean a evitat însă a-l primi [2]). Când s'a ivit în deceniul absolutismului trebuința să producă o dovadă oficială, despre atitudinea sa în cursul mișcărilor revoluționare din 1848—49, primăria capitalei

---

[1]) I. Lupaș, *Lecturi din izvoarele istoriei române*. Cluj, 1928, pp. 263—264.
[2]) Jakabffy Elemér, *Adatok Krassó vármegye multjából* (Date din trecutul comitatului Caraș), Lugoj 1926, p. 39.

ungare nu a stat la îndoială să confirme, la 18 Septemvrie 1852, că Emanuil Gozsdu ca cetăţean paşnic nu a încetat, nici în împrejurările tulburi ale răsmeriţei, a da «eminente dovezi» de tact şi devotament distins.

VI

La începutul erei constituţionale se bucura de încredere deplină din partea guvernului maghiar, care s'a grăbit să-l numească comite suprem (prefect) la Lugoj, unde a fost primit cu entusiasm, explicabil nu numai din partea populaţiunei româneşti de baştină, ci şi din a celei germane (şvăbeşti) şi din a celei maghiare — bucuroase şi acestea din urmă că deceniul urgisitului absolutism austriac a trecut în domeniul istoriei cedând locul noilor încercări de ordin constituţional. La 20 Ianuarie 1861 a publicat Emanuil Gozsdu un manifest către populaţia judeţului Caraş vestind că cea dintâi problemă de resolvat este să pună din nou în curs vieaţa constituţională, întreruptă timp de 12 ani. Una dintre garanţiile principale pentru vechia constituţie ungară fiind organizaţiunea autonomă a comitatelor, el promitea o atenţiune deosebită Românilor capabili să între in funcţiuni la comitat şi asigura pe toţi că în persoana lui vor găsi un părtinitor pentru orice idee bună, justă şi utilă, fiind hotărît să apere dreptatea şi legalitatea, să asculte şi să sprijinească pe cei necăjiţi. Un raport publicat în ziarul *Pesti Napló* (5 Febr. 1861) arată ce discuţiuni s'au ivit între Lugojeni în preajma instalării noului prefect. S'a pus anume chestiunea, cine şi în care limbă să-l salute întâi: un reprezentant al Românilor sau al Ungurilor? S'a ajuns la înţelegerea că limba maghiară are întâietate numai unde îi revine rolul de limbă a ţării; altfel trebue să cedeze pasul faţă de limba românească, aceasta fiind limba majorităţii locuitorilor din comitat. Urmarea a fost că, ajungând la graniţa comitatului Caraş, Emanuil Gozsdu trebuia salutat *întâi* româneşte; în numele oraşului Lugoj primarul l-a salutat în limba germană, iar la prefectură, în casa comitatului, Andrei Kiss i-a adresat cuvântul de bun sosit în

limba maghiară, după care a urmat apoi cuvântul lui Ioan Faur în limba română.

Seara a fost conduct cu torțe, muzică și alte discursuri în limba română, germană și maghiară, la care a răspuns Emanuil Gozsdu românește povestind o legendă despre doi gemeni împodobiți de maica lor cu același semn ca să nu se poată ști mai târziu, care a fost cel dintâi născut. Acești gemeni ar fi poporul român și poporul maghiar, câtă vreme mama este patria, care ar fi să îmbie drepturi deopotrivă și unuia și altuia. Raportul termină constatând că Emanuil Gozsdu a cucerit cu totul inima cetățenilor din Caraș trezind puternică speranță că va fi în stare să răspundă în măsură deplină misiunii sale, care nu era nicidecum ușoară.

La 27 și 28 Februarie a prezidat prefectul Emanuil Gozsdu o impunătoare «adunare comitatensă» în care se întruniseră 400 membri, în majoritate covârșitoare Români (250 inși față de 150 minoritari unguri, șvabi și sârbi). Ar fi greșit să se creadă că opinia publică română ar fi rămas mulțămită de acest rezultat. Dimpotrivă *Gazeta Transilvaniei* publica (în nr. 21 din anul 1861) corespondența unui «abonat din Moldo-România» care întreba din București la 4 Martie 1861: «cum s'a putut ca într'un district cu 300.000 Români și până la 20.000 de Germani, Maghiari, Sârbi, Evrei să figureze în contingentul de 400 membri, să se strecoare 150 străini și numai 200 Români?...Asta va să zică porporțiune, egalitate, echitate? Am avut ocaziune d'a cunoaște sentimentele naționale și convicțiunile politice ale savantului bărbat, ce este mandatarul potestății publice, credeam a-i cunoaște fermitatea caracterului său și așteptam ca d. Gozsdu în noua sa misiune să se ridice peste verice pasiuni. In loc de aceasta însă, în loc de independență, l-am văzut cu tristeță pledând cu atâta predilecțiune cauza maghiară în centrul Românilor săi, în desavantajul lor. Și aceasta pentru a satisface ambițiunile unei mici fracțiuni de neomaghiari din casta privilegiată...».

In răspunsul său, trimis din Pesta la 9 Aprilie 1861 și publicat în *Foaia pentru minte* (nr. 18, pp. 143—146) Emanuil Gozsdu rectifică datele statistice arătând că în

comitatul Caraşului nu sunt 300.000 Români, ci 200.654 faţă de 29.591 (nu 20.000) neromâni, iar în comitet au intrat 250 (nu 200) Români. Dar la alcătuirea acestui comitet, în afară de numărul locuitorilor din comitatul Caraş, a trebuit să se mai ţină samă şi de alte împrejurări ca: posesiunea, inteligenţa şi industria... fără privire la religie, clasă şi naştere. El se simte mândru că, nefiind nobil născut, n'a fost despărţit prin vreun privilegiu de corpul naţiunii sale... şi speră că crescând «cu încetişorul» va aduce Dumnezeu şi aceea «etate de bărbăţie, când vom fi în stare a ne folosi de toate drepturile noastre. Dumnezeu încă n'a aflat de bine să creeze lumea într'o zi... Să fim prudenţi fraţilor... Să nu uităm sentinţa celui mai mare Maghiar, a contelui Széchenyi, care zice: «A magyarral szöre mentében nyulat lehet fogatni» (Cu Ungurul poţi prinde iepuri, dându-te după păr). Să mai zic încă una şi cea din urmă: eu sunt asediat pe vârful turnului, toate furtunile şi fulgerile mă ajung mai de grabă decât pe cei ce se roagă în biserică; voi şi suferi viscolele elementelor; însă mă ierte ori şi cine că, dacă sunt pe turn, nu pot fi totdeauna şi pragul bisericii, pe care poate călca tot insul. Aşteptaţi, fraţilor, până după dietă, şi atunci judecaţi pe Gozsdu».

Adunarea a ales ca vicecomite I pe Românul Ioan Faur, ca vicecomite II pe Ungurul Adalbert Szende şi a decis ca limba oficială, în contact cu guvernul şi cu celelalte comitate, să fie cea ungurească, iar în chestiunile interne, în contact cu comunele: cea românească. Emanuil Gozsdu a rămas timp prea scurt la cârma comitatului, din care pricină nu a putut duce la îndeplinire proiectul pentru înfiinţarea unui liceu român în Lugoj. In acest scop el dăruise 2000 fl. S'au mai făcut şi alte donaţiuni în suma de 18.000 fl. O cerere a lui Emanuil Gozsdu pentru ajutor dela guvernul Ungariei, a rămas lipsită de orice rezultat. Francisc Déak îl sfătuia să facă apel la toate comitatele din ţară, Subprefectul Ioan Faur stăruind ca liceul proiectat să aibă caracter naţional-ortodox, canonicul Mihail Nagy împreună cu toţi donatorii greco-catolici şi-au revocat donaţiunile făcute şi s'au retras din comitetul încredinţat cu elaborarea regulamentului.

VII

In dieta ungară dela Pesta ca membru de drept al Casei magnaților (Senat) a rostit Emanuil Gozsdu la *19 Iunie 1861* un discurs politic cu adânc răsunet, prelungit în toate cercurile românești și ungurești. Pentru discursul acesta se pregătise temeinic, cerând informațiuni dela Gheorghe Barițiu, dela Alexandru Șterca Șuluțiu și dela Andrei Șaguna, care nu a întârziat a-i răspunde printr'un memoriu întreg (4 Iunie 1861). Discursul începea cu atacuri curagioase împotriva tendințelor *centraliste* ale politicii vieneze, care în loc de a fi creat o Austrie *unitară*, nu a izbutit să creeze decât o Austrie foarte *precară*. Jocul de cuvinte era și mai cu efect în originalul maghiar: «*egységes Austria* helyett egy nagyon *kétséges Austriát létesitettek*».

Sfetnicii Curții din Viena au dus în rătăcire pe tânărul monarh Francisc Iosif I, fără să-și fi dat seama că pentru ruina Monarhiei austriace era suficient să stea popoarele Ungariei cu mâinile în sân, să nu facă nimic în interesul ei. Ar trebui deci să i se spună Împăratului că a fost indus în eroare și să i se dea asigurări că Ungaria îl va salva din nou și cu *orice preț, numai cu prețul independenței, integrităţii și constituției sale — nu!...* Probabil dieta aceasta va fi disolvată, fiindcă socotește drept crimă nerespectarea legilor din 1848. Nu va fi însă iertat să se împrăștie membrii dietei fără a spune sincer, *ce* și *cum* cred ei despre națiunile surori, căci altfel intriga politică, în veci iscoditoare, și-ar pune din nou în lucrare opera infernală, care a făcut să curgă șiroaie sângele fraților. Dar să nu spună generalități, cari nu mai pot liniști pe nimeni, după ce încrederea a fost sdruncinată. Trebue să dispară dintre popoare prăpastia, în care s'ar putea furișa din nou intriga. Dacă ele vor fi împăcate, poate fi disolvată dieta. In cele din urmă *legalitatea va învinge asupra ilegalității;* Dumnezeul dreptății nu va întârzia mult. Croația, Transilvania — cu toate că au istorie comună, — lipsesc din dieta ungară; să fie invitate; dacă vin, vor fi așteptate cu brațele deschise, dacă nu vor să vină, nu pot fi silite; cel puțin vor fi cunoscute pricinile abținerii și se va căuta

înlăturarea lor împlinind tot ce nu ar primejdui patria comună.

Ştiind că dela el se aşteaptă un cuvânt de lămurire asupra motivelor cari împiedecă naţiunea română din Transilvania să se unească cu Ungaria, E m a n u i l G o z s d u ţinu să-şi împlinească o datorie de conştiinţă arătând următoarele pricini cari îndemnau, după opinia lui, pe Români să nu dorească unirea cu Ungaria:

1. Românii sunt nemulţumiţi, fiindcă dieta din Cluj a decis la 1848 *fără ei* această unire.

2. Prin legile transilvane din 1848 ei nu au fost ridicaţi la rangul unei *naţiuni politice*.

3. Prin legile transilvane din 1848 grănițerilor secui li s'au lăsat armele, fără a se fi făcut vreo amintire şi de grăniţerii români.

4. În textul legilor ungare din 1848, art. 7 se vorbeşte despre *nemzetegység* (unitate de neam) în cazul unirii Transilvaniei cu Ungaria; aci văd Românii din Transilvania *tendinţa desnaţionalizării*; libertatea naţională Românii o preţuesc mai presus de cea personală, pe care nu o consideră ca o garanţie suficientă pentru vieaţa naţională.

5. Prin legile transilvane din 1848 situaţia Românilor nu s'a schimbat, căci Aprobatele şi Diploma Leopoldină nu au fost desfiinţate.

6. Legea electorală transilvană din 1848, spre deosebire de cea ungară, prevede censul de 8 fiorini.

7. Art. 4 al legii ungare VII din 1848 a rămas neexecutat; comisiunea regnicolară de unificare, între 28 membri nu avea decât *3 Români*; ea nu a prezentat niciun proiect de unificare.

De aceea unirea cu Ungaria — Românii o consideră ca un lucru forţat.

Un mare păcat al legislaţiunii transilvane a fost acela de a fi condamnat la robie de 400 de ani un popor viguros ca cel românesc. « Cât ar fi progresat Transilvania, această mică Spartă, dacă ar fi avut atâţia cetăţeni liberi, câţi iloţi a avut? — se întreba cu drept cuvânt E m a n u i l G o z s d u. Hotărîrile luate de Românii transilvani în Adunarea Naţională

de pe Câmpia Libertății, nu le crede investite cu putere de lege, dar știe că au o mare *valoare morală* și *nu pot fi ignorate*. Nu le crede însă periculoase pentru unitatea Ungariei. De altfel mărimea unei țări nu o asigură teritoriul geografic, ci *cucerirea inimilor*. Unirea sufletească a popoarelor e forța, în fața căreia se închină tronurile puterilor absolute de odinioară.

Românii nu cer decât ceea ce li se cuvine și la ceea ce îi îndreptățește: *instinctul propriei conservări*, *legea firii și principiul egalității*. Ei nu au — după opinia de circumstanță a cuvântătorului din Casa magnaților — dorințe separatiste, patria se începe pentru ei dincolo de *Laita* și se termină la *Turnu-Roșu*. Emanuil Gozsdu ținea să asigure «nobila națiune maghiară» că nu ar fi niciun Român cu scaun la cap, lipsit de convingerea că Românii și Ungurii împreună vor avea un viitor glorios, iar unii contra altora vor ajunge la peire sigură. Amândouă popoarele fiind amenințate de panslavism, trebue să se ajute și stimeze reciproc. Atunci Dumnezeul popoarelor le va binecuvânta. Emanuil Gozsdu ținea să-și asigure auditoriul că națiunea română la bine și la rău, la fericire și la nefericire va fi solidară cu Ungaria. Primind proiectul de răspuns la mesaj, stăruia totuși ca pentru împăcarea popoarelor nemaghiare să se pregătească un proiect de lege, din cuprinsul căruia în caz de disolvare a dietei să poată vedea, frații «de alte buze» ce ar fi făcut dieta Ungariei pentru ei, dacă nu i s'ar fi luat putința să facă...

Impresia produsă în societatea ungurească a fost deosebit de puternică. După cum aflăm dintr'un raport scris în Pesta, chiar a doua zi după rostirea discursului, de tânărul jurist Partenie Cosma: «Sensațiunea și surprinderea... nu se poate descrie; celor mai mulți ascultători se părea că le scoți dinții, așa mișcări făceau când auziau adevărul; iar episcopul catolic Haynald n'avea stare și alinare. Astăzi n'auzi alta prin cafenele decât: nu am fi așteptat aceasta dela Gozsdu (ezt nem vártunk volna G-tól); obiectul discuției e pretutindeni Gozsdu». *(Tel. Rom.)*.

Dacă opinia publică maghiară nu a putut să rămână prea plăcut impresionată de acest discurs politic al lui Emanuil Gozsdu, în schimb din cercurile românești primea

oratorul numeroase felicitări. Vom aminti dintre ele numai pe aceea trimisă din partea *Reuniunei femeilor române din Braşov* felicitându-l pentru « devotamentul eroic prin care s'a distins (cu ocaziunea apărării cauzei naţionale) în şedinţa Casei Magnaţilor, luptând unul contra sutelor, apărând drepturile şi onoarea naţională în auzul Europei, spărgând o cale neurmată până atunci de Români din zilele Corvinilor, Mailaţilor şi Nădaşdilor, pe când şi aceia fuseseră Români). « Ca semn de răsplată pentru o virtute civilă eminentă şi pentru merite extraordinare în înţelesul antic », Braşovenele îi oferiseră o cunună de lauri. Emanuil Gozsdu le răspundea cu modestie că meritele lui sunt puţine, dar se va strădui să fie vrednic de cununa oferită; a împlinit 60 de ani muncind pentru patrie şi pentru naţiunea română; pe care le iubeşte nemărginit, trimite Reuniunii suma de 100 florini, înscriindu-se printre membrii ei şi mulţumeşte pentru buna îngrijire, de care a ştiut să împărtăşească orfanele din revoluţia anilor 1848—1849 « astfel de femei şi mame române în secolul nostru încă vor naşte Grachi, Coriolani şi Horaţii... ».

Discursul acesta din Casa Magnaţilor a rămas punctul culminant în cariera politică a lui Emanuil Gozsdu, care având ocazie şi mai târziu să ia cuvântul în Adunarea Deputaţilor, ca reprezentant al cercului Tinca (1865—1868) a fost ascultat totdeauna cu deosebit interes şi apreciat pentru tactul şi moderaţiunea cuvântărilor sale, dar nu a mai izbutit să producă efect aşa de însemnat ca cel din 1861. Retras din vieaţa politică militantă, a fost numit septemvir la Curie (consilier la Curtea de Casaţie) în 1869.

VIII

Din vieaţa lui familiară este de relevat faptul că după moartea celei dintâi soţii Anastasia născută Pometa [1]), o femeie inteligentă şi generoasă, cu care a vieţuit în cea mai deplină armonie 31 de ani (1832—1863), s'a însurat a doua oară cu Melania, fiica directorului de bancă Ignaţiu

[1]) I. Lupaş, *Anastasia Gojdu, născută Pometa* în revista *Lumina Femeii*, Cluj, 1920, p. 64—67.

D u m c i a. Despre acest eveniment familiar a publicat ziarul « Concordia » din Pesta în numărul dela 3/15 August 1863 notița următoare « Ilustritatea Sa, D. Emanuil Gozsdu, fostul comite suprem al Carașului, a încredințat zilele acestea pre d-șoara Melania Dumcia, fiica cea mai tânără a d-lui Ign. Dumcia, director la banca filială a Institutului Ipotecar (Kreditanstalt) din Pesta. Mireasa e în floarea vârstei (de 22 ani) și frumoasă. Familia e română de origine macedonică. Lăudata mireasă pune toată silința să învețe limba română [1]), spre a putea fi demnă următoare a matroanei repausate. Fie, ca dorul ce au condus pre Domnul Em. Gozsdu... la acest pas, adecă dorul de-a se vedea regenerat într'un moștenitor, să i se împlinească spre folosul națiunii române ». (*Concordia*, nr. 66 din 1863).

Dorința aceasta i-a rămas însă neîmplinită. O fetiță, Maria-Cornelia născută din 1-a căsătorie, n'a trăit decât un an, iar tânăra soție a doua, Melania nu a avut norocul să-i dea nici ea vreun moștenitor. După moartea lui E m a n u i l G o z s d u, tânăra văduvă Melania s'a măritat a doua oară, devenind soția marelui proprietar Iosif Nemeshegyi. Reprezentanța Fundațiunii Gojdu i-a lichidat, în sensul dispoziției testamentare suma de 60.000 fl. ca excontentare și, la sfatul lui Ioan Pușcariu, a făcut tot posibilul să evite orice proces cu ea, deoarece în testament se cuprindea și condiția periculoasă că în caz de proces, judecătoria să decidă totdeauna în favoarea văduvei, condiție socotită ca un punct vulnerabil, ca un « călcâiu al lui Achilles » în textul importantului testament [2]).

Astfel prisosul dragostei românești și creștinești din inima milostivă a lui E m a n u i l G o z s d u, neputând fi împărtășit propriilor săi copii, a început a se revărsa, în măsură tot mai largă, asupra studenților români dela Universitatea din Budapesta — cei mai iubiți oaspeți în casa și la masa bătrânului « septemvir » până la moartea lui, întâmplată la începutul lui Februarie 1870.

---

[1]) Instructor de limba română avea tânăra Melania, după ce s'a măritat cu Em. Gozsdu, pe studentul în drept Ș e r b a n, tatăl d-lui Dr. Ș e r b a n dela Facultatea agronomică din Cluj, după cum a binevoit a-mi comunica acesta.

[2]) Cf. I. P u ș c a r i u, *Notițe despre întâmplările contemporane*, Sibiu 1913, p. 167.

Când, cu prilejul unei zile onomastice, reprezentantul studenţimii făcându-i urări într'un toast rostit la cină în casa lui Emanuil Gozsdu, a exprimat speranţa că el « îşi va eterniza numele între Români », ilustrul bătrân — scrie raportul ziarului *Concordia* — sub impresiunea acestor cuvinte, ce se văzuseră a-i fi *preocupat toată fiinţa*, mişcat de sentimente, cu vocea-i sonoră răspunse: *Ca fiu credincios al bisericii mele laud Dumnezeirea, căci m'a crescut Român; iubirea ce am către naţiunea mea neîncetat mă îmboldeşte a stărui în faptă, ca încă şi după moarte să erump de sub gliile mormântului, spre a putea fi pururea în sânul naţiunii mele* »[1]).

IX

Emanuil Gozsdu s'a ţinut de cuvânt. Prin cea mai însemnată operă a vieţii sale, prin împărăteasca dărnicie şi înţeleptele prevederi, cuprinse în textul *testamentului* semnat în Pesta la *4 Noemvrie 1869* a izbutit să-şi asigure putinţa de a vieţui pururea în sânul naţiunii române, care va şti să-i perpetueze amintirea şi în viitor cu recunoştinţă nepieritoare.

Prin acest testament dispunea ca timp de 50 ani $^2/_3$ din veniturile fundaţiunii să se capitalizeze sporindu-se « cu cametele cametelor », iar $^1/_3$ să se distribue « ca stipendii » (burse) studenţilor români ortodocşi « distinşi prin purtare bună şi prin talente », dându-se sume mai mari celor cari studiază în ţări străine urmând cursuri « de ştiinţe mai înalte ». In a doua jumătate de secol se vor capitaliza $^3/_5$ din veniturile anuale, iar $^2/_5$ se vor împărţi ca burse nu numai studenţilor indicaţi mai sus, ci şi « tinerilor cari voiesc a se califica pentru cariera artistică, preoţească şi învăţătorească ». In a treia jumătate de secol să se capitalizeze 50% din venituri, iar din 50% « să se ajute după principiile de mai sus mai mulţi tineri studenţi, însă atunci să se remunereze din venit *şi preoţi şi învăţători săraci cu însuşiri eminente, familie numeroasă şi îmbătrâniţi*. In sfârşit în a patra jumătate de veac să înceteze « capitalizarea ulterioară », formându-se un fond de rezervă din $^1/_{10}$ a venitului anual, iar restul « să se între-

[1]) I. Lupaş, *Istoria bisericească a Românilor ardeleni*, Sibiu 1918 p. 243.

buințeze, pe lângă sus expusele ajutorăi, pentru *orice alte scopuri religioase ale Românilor de religiunea ortodoxă-răsăriteană*, după buna chibzuire a majorității Reprezentanței, având în vedere prosperitatea și înflorirea Patriei comune, a bisericii răsăritene ortodoxe și a *Națiunei române*».

Prin aceste dispozițiuni testamentare, executate cu deosebită îngrijire de către menționata Reprezentanță fundațională, a reușit geniul mecenatelui Emanuil Gozsdu să se ridice neîncetat «de sub gliile mormântului» din cimitirul Kerepesi din capitala Ungariei, ca să poată trăi veșnic în sânul națiunii române» potrivit cu ultima sa dorință.

Fundațiunea lui Emanuil Gozsdu a avut *două epoce de criză primejdioasă:*

Intâia de ordin intern, despre care dă informațiuni amănunțite Ioan Pușcariu în prea interesantele sale *Notițe despre întâmplările contemporane* (Sibiu 1913, pp. 163—170) arătând că Sârbii și Uniții îndemnau pe tânăra văduvă, Melania, remăritată curând cu marele proprietar Iosif Nemeshegyi, să atace testamentul. Dacă s'ar fi făcut proces, era mai mult decât motivată teama că testamentul urma să fie anulat, întrucât chiar în textul lui era punctul atât de vulnerabil în cuprinsul căruia însuși Emanuil Gozsdu a ținut să exprime dorința să decidă judecătoria totdeauna în favoarea văduvei, de câteori s'ar ivi vreo pricină în cursul executării dispozițiilor sale. Dar mai era un punct și mai primejdios, în care Emanuil Gozsdu exprimând aproape fără înconjur presimțirea despre o eventuală dispariție a «Statului unitar național maghiar» creat prin hibridul dualism austro-ungar dela 1867 prevăzuse pentru cazul acesta o deplină autonomie a națiunii române, al cărei organ de conducere urma să-și însușească dreptul de a controla gestiunea Reprezentanței fundaționale, drept care chiar prin dispozițiile testamentare fusese rezervat guvernului din Budapesta. Probabil că cei ce se găseau în serviciul justiției maghiare nu ar fi întârziat să pronunțe sentința de anulare a unui astfel de testament, îndată ce li s'ar fi oferit ocazie să ia în mai de aproape cercetare textul lui. Reprezentanța Funda-

ţiunei Gozsdu a fost însă destul de prudentă să facă tot ce i-a stat în putinţă, spre a evita o astfel de ocazie.

A doua criză a fost de ordin politic extern şi de o durată, care s'a prelungit până în clipa de faţă. Iată câteva din fazele ei principale:

După încheierea războiului mondial, averea Fundaţiunii Gozsdu a rămas aproape în întregime pe teritoriul Ungariei. Reprezentanţa neputând dispune de veniturile ei, acordarea zecilor şi sutelor de burse studenţeşti nu a mai putut urma cu regularitatea anuală din trecut.

Reprezentanţa a început imediat acţiunea pentru afirmarea drepturilor Metropoliei ortodoxe române din Transilvania asupra acestei averi. Intemeiată pe dispoziţiunile precise ale Tratatului dela Trianon, (art. 249), cari obligau Ungaria să restitue proprietarilor legali fundaţiunile de orice categorie, Metropolia a intervenit la Guvernul român stăruind să se facă demersurile diplomatice necesare în acest scop.

Chestiunea nu era tocmai uşor de resolvat, întrucât cei îndreptăţiţi să beneficieze de veniturile anuale ale acestei Fundaţiuni — credincioşii Metropoliei transilvane — n'au avut norocul să fie trecuţi cu toţii sub regim românesc, ci o parte mai mică au rămas în Jugoslavia, iar alta în Ungaria şi în fine una aproape disparentă în Cehoslovacia. In astfel de împrejurări — conform art. *256* din amintitul Tratat de pace — chestiunea urma să fie resolvită prin înţelegere între guvernele ţărilor respective.

La sfârşitul anului 1924 s'a încheiat între România şi Ungaria un *acord provizoriu*, în care se prevedea ca la pregătirea *acordului definitiv* să se ceară şi concursul guvernului jugoslav şi cehoslovac. In baza acestui acord provizoriu Reprezentanţa Fundaţiunii Gozsdu a putut exercita un control direct — timp de *trei ani* — asupra averii şi veniturilor anuale.

Pe lângă toate stăruinţele desfăşurate atât din partea Mitropoliei, cât şi a Guvernului ţării a fost cu neputinţă întrunirea reprezentanţilor ţărilor interesate spre a da chestiunii resolvirea definitivă.

După conferinţa dela Haga, chemată să revizuiască obligaţiunile derivând din tratatele de pace, s'a ajuns la acordul

semnat în *Paris la 28 Aprilie 1930* între Guvernul român şi ungar stipulând a se resolva chestiunea exclusiv între aceste două guverne. După tratative purtate de reprezentanţii Fundaţiunii Gozsdu şi ai Guvernului român cu reprezentanţii Guvernului ungar, timp de 7 ani, s'a putut încheia în sfârşit *acordul definitiv la 27 Octomvire 1937*, prin care întreagă averea Fundaţiunii precum şi drepturile de liberă dispoziţiune asupra ei au fost asigurate pe seama *Mitropoliei transilvane*.

Acordul acesta a fost *ratificat* şi urmează să intre în vigoare. Guvernul ungar s'a angajat să înlesnească transferul veniturilor anuale din Budapesta la Sibiu. Reprezentanţa a consimţit să cedeze o parte din averea Fundaţiunii pe seama Românilor ortodocşi rămaşi în cadrele actualului Stat ungar (punctul *3* din acordul dela 1937: considerând că Fundaţiunea Gozsdu a încetat să mai existe ca fundaţiune ungară şi a devenit fundaţiune română, iar de altă parte considerând nevoile culturale ale Românilor ortodocşi rămaşi în Ungaria, s'a convenit ca pe seama acestora din urmă să se înfiinţeze din o parte a averii fundaţionale o fundaţiune de burse şi studii a Românilor *din Ungaria*...).

Veniturile pe ultimii *20 de ani* s'au constituit depozit la o mare bancă budapestană (Pesti Elsö Hazai Takarékpenztár). Acest depozit, fiind parte constitutivă din averea fundaţiunii, e firesc să treacă în proprietatea Mitropoliei.

Fundaţiunea Gozsdu înainte de războiu devenise una dintre cele mai mari fundaţiuni de drept privat din fosta *Monarhie Austro-Ungară*. Inflaţiunea postbelică i-a depreciat în mare parte valorile mobiliare; cu toate acestea averea rămasă, constând în deosebi din valori imobiliare (un corp de 8 *mari clădiri* în centrul Budapestei) formează şi astăzi o masă destul de considerabilă. După bilanţul din primăvara anului *1918* averea se urcase atunci la aproximativ *1 miliard Lei* în valuta de azi.

X

Mai mult decât valoarea materială a acestei Fundaţiuni, menirea ei spirituală şi imensul capital moral acumulat timp de peste o jumătate de veac, impunea Mitropoliei Transil-

vane obligaţia să facă din partea sa tot ce i-a stat în putinţă spre a salva cu orice preţ darul bunului credincios Emanuil Gozsdu şi din criza internă şi din cea rezultată pe urma războiului mondial.

A trecut deci Fundaţiunea Gozsdu prin amândouă crizele amintite şi nu mai poate fi departe clipa, în care veniturile ei anuale vor începe a se revărsa din nou cu vechea îmbelşugare asupra studenţilor talentaţi şi strădalnici, dar lipsiţi în cea mai mare parte de suficiente mijloace materiale.

In ziua de 4 Noemvrie 1869, cu câteva săptămâni înainte de moarte, semnând Emanuil Gozsdu actul istoric cu atât de fericite consecinţe, în faţa martorilor testamentari şi-a exprimat dorinţa de a se ridica din mormânt peste 100 de ani să vadă, ce s'a ales de testamentul şi de fundaţiunea sa. Mulţămită chivernisirii exemplar de scrupuloase a foştilor şi actualilor membri ai Representanţei fundaţionale, în grija cărora e încredinţat acest important izvor de binefaceri creştineşti, mulţămită apoi sfaturilor de conciliaţiune ale fostului membru al Academiei Române Ioan Puşcariu, precum şi interventiunilor actualului membru onorar, colegul nostru Ioan I. Lapedatu, care a dus la bun sfârşit acţiunea pentru revendicarea acestei Fundaţiuni pe seama Mitropoliei transilvane, nu pare lipsită de temeiu nădejdea că de ar fi să se îndeplinească, peste rânduiala firii, dorinţa exprimată din partea generosului ctitor, el ar putea să rămână deplin împăcat cu felul cum i s'au executat dispoziţiile testamentare şi ar găsi probabil cuvinte de laudă pentru toţi cei ce au ostenit în cursul timpului grijind ca Fundaţiunea lui să fie salvată şi să sporească necontenit ca mâna de făină şi ca untul de lemn al femeii credincioase din Sarepta Sidonului.

Pentru aceasta toţi cei ce au fost împărtăşiţi de burse din veniturile Fundaţiunii Gozsdu precum şi toţi preţuitorii sinceri ai darurilor închinate ca prinos de jertfelnicie la altarul culturii române, — vor perpetua numele generosului ctitor şi al credincioşilor chivernisitori cu vie recunoştinţă din generaţie în generaţie.

EMANUIL GOZSDU
Fost prefect de Lugoj şi consilier la Curtea de Casaţie a Ungariei
(reprodus din revista « Familia », Oradea, 1870).

A N E X E

1829.

I

Cuvântare de rugăciune a Nației Românești cătră străluciții Boeri a Țării Românești și a Moldaviei, întocmită de Emanuel Gozsdu *jurat a Ungariei la Tabla Krăiască advocat.*

Vincet amor Patriae Virg. Aen. L. IV

Va învinge amorul Patriei Virg. Eneid. K. IV.

Amorul sau dragostea cătră Patrie și cătră sine însuș au ridicat pe neamuri până la cel mai înalt punct al mărirei. Perșii, de a cărora putere alte neamuri se cutremura; strălucirea Grecilor, pre carea razele blândului soare peste toată rotunzimea pământului o răvărsase, nemărginita și înfricoșătoarea Romanilor putere, carea pre toată lumea scutura și dela Răsărit până în marginile Apusului lățita lor stăpânire, căria asemenea lumea până acum n'au cunoscut, au fost fructul numai a învăpăiatului zel a Patrioților, carii arzând de poftă spre laudă și mărirea Neamului și a Patriei sale, cu însăș a sa personală cădere, pentru bunul patrioticesc au lucrat și bucuros s'au jertfit. Nici una Nație au putut oare cândva să ajungă la apriată și adevărată strălucire, unde fiii Patriei mai mult au iubit și mai tare au prețuit însăși binele său, decât pre cel de comun (obște), și numai acel *Timp* se putea numi *aurit*, în care Patrioții se întrecea, cu însăș a sa scădere, a se pune jertfă pe altarul Nației și a Patriei. Atunci înflorea Patria, care ca o bună născătoare mamă au întins fericirea sa și preste fiii săi, carii pre ea au rădicat-o. Atunci înflorea Neamul, și cu dânsul pe stâlpul Mărirei ședea fiii Patriei, a cărora nume cu binecuvântarea tuturor fiilor Neamului în cărțile cele deapururea fiitoare s'au însemnat prin știitorii de a prețui măritele fapte următori, și a cărora virtute și după prefacerea trupurilor lor în cenușă, au viețuit, și deapururea până atunci va viețui, până când întru atâta nu se vor strica inimile omenirei, cât să înceapă a prețui răotatea, iară pe virtute a o urî. Cu însutite puteri se lupta atunci tot Patriotul cu vrăjmașul Patriei, pentrucă cel mai însuflețit Genius, adecă: Amorul sau iubirea cătră Neam și Patrie îi povățuia inima, mintea și vitezele brațe. Aceasta, numai aceasta au născut pe nemuritorii Iroi ai Neamurilor, cărora mulțemitorii următori cu sfântă reverință înalță măestre statue

(stâlpi); atunci, numai atunci s'au putut zice prin minunatul de lume Poetă: « *Va învinge Amorul Patriei* ».

Amorul către Patrie şi Naţie două ramuri de căpetenie având, numai în aşa mod poate rădica pre o Naţie între celelalte, dacă întru amândouă poate înapoi pre altele. Generoasa hotărîre spre orice păşire înaltă, şi vitezele iroiceşti fapte au lăţit puterea şi au mărit stăpânirea Neamului; iară iubirea limbei patrioticeşti, şi prin aceasta cultivitele ştiinţe, căştigă adevărata preţuire a Naţiei, încă şi înaintea acelor Neamuri, care cu ochi pismătareţi se uită la puterea ei. Aceasta lăţeşte plăcutele raze a luminării şi a culturii spre toată Naţia, şi face pre Ţeara sa Patria Ştiinţelor şi a Sufletelor mari.

Prin aceasta au ajuns vechii Greci la cel mai nalt punct de mărire, şi pentru aceasta cu reverinţă îi cinstea lumea. Tocmai *iubirea ştiinţelor şi a limbei naţionale* au fost cea mai mare cauză, de s'au subpus mai toate ţinuturile lumeşti Romanilor, care până la adevărata deplinire cultivând limba patrioticească, au făcut-o plăcută şi Neamurilor celor altor puteri subpuse, şi au făcut-o şi cestora limbă mumească, prin carea apoi din zi în zi creştea puterea şi mărirea Neamului lor.

Ci să privim şi la soartea floritoarelor de astăzi Neamuri: Anglia, Franţa şi Ţeara Nemţească pre lângă toată patrioticeasca sa jertvire, până atunci tot în cel mai adânc întunerec rătăcea, până când n'au întrodus în toate trebile publice, şi în şcoale, în care se creşte tinerimea spre fericirea Patriei, în locul limbei Latine, pre însăş limba sa cea mumească; pre carea apoi cu decurgerea timpului la aşa deplinire au adus-o, cât scrisele în limba lor cărţi de sciinţe şi luminătoare, aşa se cetesc de toată lumea, precum oarecând se cetea ale Romanilor şi ale Grecilor.

De acolo vine aceea, că deşi puţine Neamuri se pot lăuda cu atâţia Iroi, cu câţi dela natură viteaza Naţie ungurească, a căria înnăscutul amor către Patrie şi însuşita generositate, gemând până în a optsprezecelea veac sub tristul jug a unei limbi streine, au negrijit a cultivi şi a netezi pre însaş limba sa cea mumească. Şi de aceea aşa de puţin loc cuprinde Literatura ungurească între învăţatele Neamuri Europeneşti, cât cu mult mai luminat şi mai strălucit ar fi putut câştiga naltele talente ungureşti limbei patriotice, deacă sear fi sârguit pre dânsa a o cultivi, a o deplini, şi a o lăţi; deacă ar fi scris şi ar fi învăţat sciinţele, de care Ungurii deapururea iubitori au fost, în însaş limba sa cea mumească. Carele zel despre iubirea limbei Naţionale bărăbărindu-se cu mai multe nalte şi de vecinică urmare vrednice fapte, ar fi făcut pre Nobila ceastă naţie până în norocosul acest veac, în care luminarea şi cultivirea limbelor se vede a fi preste tot Stăpânitoriu Planetă, ar fi făcut-o zic de cel mai strălucit şi mai puternic Neam.

Şi numai acesta e cel mai de căpetenie al meu scop, iubită Naţie! a aţâţa în voi vrednicilor Strănepoţi a vestiţilor Romani, carii pre ţiitoarele în multe sute de ani ticăloase necazuri iroiceşte le-aţi învins; a deştepta zic o înboldire de bine aducătoare şi un foc sfânt patrioticesc către Limba noastră cea mumească! — O! dulce nădejde! Acesta e numai

unul meu scop de căpetenie. — Rabdă-mă dară a vieţui cu măreaţa acea laudă şi cu fericita acea mângăere, ca să pot ajunge cu drept doritul scop Naţional!

În toate părţile geme sufletul Neamului nostru într'un întunerec înfiorătoriu; tristă dormitare sau somn au cutropit naltele Româneşti talente; s'au mai stins oarecând de lume adoratul (cu reverinţă rugatul sau cinstitul) Neam Roman, şi când toţi ceilalţi credincioşi fii ai lui, adecă Frâncii, Italianii şi Spanii înfloresc, numai noi, numai noi Românii, pre carii Roma în cel mai călduros al său sân ne-au purtat, carii cei mai de-aproape a Mamei noastre Roma următori sântem, numai noi, zic, să gemem în desele mărăcini a întunerecului? Ci numai acum, acum începe groaznica noapte a se despica — înfiorata a oarbei neştiinţei întunecime a se răsipi, şi cu sburătoare săgeţi se arată printre raze lucitoare săpatul mormânt al Neamului. Acolo, acolo în acea groapă, pre carea prin negrijirea cultivirei de limba sa şi-au gătit-o, acolo din preună cu limba va putrezi sufletul şi estimea Neamului, — deacă acum, când se poate, nu se va încunjura lenevirea.

Încă mai o nădejde, mai o încredinţare revarsă supţirile sale raze, sub scânteia cea mai din urmă a aceia zace înfricoşătoarea şi surpătoarea moarte a Neamului. — Marele voastre suflete, măriţilor şi spre multe puternicilor Boeri, Voi vestiţilor următori a marilor Strămoşi Romani, Nobilele voastre către Patrie şi către Naţie inimi, de mii de ori arătata şi spre facerea de bine aplecata voastră firească simţire, şi naţionala deosebita iubire — aceasta, aceasta una încă e nădejdea scăpării Neamului de perire. De nu te vei îndura, iubită Naţie, spre tine singură, te îngropi însuşi prin neascultătoarea ta de rugăciune inimă.

Pentru că ce este perirea unui Neam, când nici de un vrăjmaş nu se nepăciueşte şi alte primejdii nu-l apasă, decât perderea limbei Patriotice, şi adevărata îngropare în mormântul întunerecului şi a neştiinţei? Însă cu perderea limbei îi pere şi numele, pere şi singur neamul, ca să-i fie moartea deplină, despre carea mii de ecsemple avem. Voi dreptelor Stâlpări Româneşti, voi adevăraţilor Strănepoţi a mult vestiţilor Romani aţi înfrânt pe vrăjmaşii, carii vă amărunţa [1]) deapururea stingere; aţi învins popoarele cele mai varvare; aţi surpat pe de multe veacuri apăsătoarele primejdii; aţi păstrat averile voastre în proprietate nemărginită; totdeauna aţi ţinut în vioroasă floare pe vrednica de dulce pizmuire Libertate a persoanelor voastre; aveţi ţări, aveţi două Principaturi binecuvântate de Dumnezeu; aveţi din însuş sânul Naţiei voastre două Căpetenii stăpânitoare; aveţi Patrii fericite, care cu însuş pământul Hanaan se pot bărăbări; aveţi o limbă naţională dulce şi preaplăcută, carea e cea mai credincioasă şi cea mai deaproape fiică a vechei limbi Romane; deci cu în născuta voastră generositate veţi învinge şi pre acele greotăţi, care sânt înzelate cu cultivirea limbei voastre, numai să o iubiţi pre dânsa, că cu lapte de Amazon Roman aţi supt-o şi toată pică-

[1]) Amenința.

tura de sânge, ce bate în vânele voastre, se trage din marele acel neam, a căruia şi cel mai mic cetăţean cu învăpăiată inimă şi-au jărtfit viaţa şi toate averile pentru binele Patriei, şi pentru lauda Neamului său.

Nu cugetareţi generoaselor Suflete, că aceste greotăţi vor fi neînvinse, nu! şi numai de veţi vrea, credeţi, că nici un Neam au putut face aceasta aşa de lesne, ca dulcele Neam Românesc, pre a căruia polire sau cultivire uşoara ţesetură a limbei, asemănarea acestia cu limba Latină, sororitatea ei cu limbele altor neamuri cultivate, foarte uşoară o fac; ci numai se cere, ca voi, vrednicilor Patrioţi Boeri! de după credincioasa către dânsa fiasca iubire, să faceţi o micuţă jertfă, carea dulcei voastre mame adecă Naţiei din marele averi a da puteţi; încă şi aceea cu dreptul se pofteşte, ca arătându-vă fii mulţemitori Naţionalei voastre limbi, cu carea toată lumea vă laudă şi vă măreşte, să ajutaţi scrierea şi tipărirea cărţilor în limba Patrioticească, să le cetiţi cu bucurie şi să le faceţi cunoscute dulcei voastre Naţie; pre învăţaţii Neamului să-i patroniţi, şi favorisindu-i să-i scutiţi, întinzându-le mână de ajutoriu şi dându-le ocasie (prilej), ca plăcutele a sudorilor sale fructuri, să le dea spre folositoare gustare Neamului său.

Aşa va înflori Naţia noastră, aşa îşi va câştiga loc între celelalte Neamuri înfloritoare sau cultivite. Şi acuma e timpul cel mai îndemânat, când au dat mângăioasa pace Neamului nostru siguritatea Legilor sau a Privilegiilor, a persoanelor şi a averilor: deci nu treceţi aceasta cu vederea, nu negrijireţi acea bună ocasie, carea spre binele de obşte e cu totul îndemânată, şi ca umezitul cu sudorile Neamului Pom mai curând să înflorească, păşiţi mai nainte cu inimă dreaptă pe calea cea începută, şi veţi ajunge la pusul afară spre dobândire scop, adecă la întreaga norocire.

Aceasta e cea mai învăpăiată a mea Naţională dorire, aceasta cea mai înaltă şi mai apăsătoare a vieţii noastre simţire şi a tuturor cugetare, şi de voiu putea ajunge aceasta în cât de mică parte, sau încai în atâta, cât prin descoperirea cugetelor mele acestora să pot în unii Patrioţi, mai vârtos în aceii, dela carii nu puţin atârnă viaţa şi înflorirea limbei Naţionale, cât de mică înboldire şi învăpăiare aţâţa, şi a le deştepta inima spre pornirea către fericirea de obşte, norocos mă voiu ţinea, iară mângăierea mea în lume păreche nu va avea. Pentru că nu este mai mare mângăiere, mai adevărată îndestulare, decât simţirea fericirei şi a mărirei Neamului.

A căria împlinire puneţi în faptă voi străluciţi Boeri, carii precum cu persoana, aşa şi cu puterea Sufletului, a trupului, şi de după ocasie, mai mult de(cât) mine puteţi face spre câştigarea ei; şi fiţi cu totul încredinţaţi, că răsplătirea ostenelelor şi măritelor voastre fapte, va fi nemărginita a Neamului către voi iubire, fiasca cinstire, reverinţă, aplecăciune, preţuirea din afară de către alte Neamuri streine, şi dulcea îndestularea voastră cu voi înşivă.

(Vezi « *Biblioteca Românească* » a lui *Zaharia Carcalechi* la partea III pag. *31—36*).

1830

II

Calendariu Romanescu pe Anul dela Christos 1830.
Quare se cuprinde din 365 de ḑie-le și este aquum a trea óră intr'aquestu modu lucratu de

Stefanu P. Niagoe
Invétiătoriu Scólei Romanesci din Pesta

In Buda
Cu Tipariu Cr. Tipografii tipăritu.

(138 pagini 8° mic, pe pagina cu soț tipărit cu litere latine, pe paginile fără soț acelaș text cu litere chirilice.)

Dedicația dela pag. 3:

Spectabilui și de bunu genu născutu-lui
Dom'nu
Emanuel Gozsdu

Juratu-lui a Ungariei
Advocatu de Cr. Tablă
qua unui
pré zelosu Patriotă și Nationalistă,
cu umilită plecăciune
se dedică

Spectabile și de bunu genu născute
Dom'ne!

Intre quele multe și mari ostiri Nationale tribue socotită și esistentia 'questui Calendariu, quarele prin nónumerate sudori a mai multoru pré lăudati Nationalisti in anu'l 1827 spre a fi s'au intemeatu. Al aquestui ânteiu pașu (in anu'l 1828.) deși quam foră tropote erà, totuși nóspusă bucurie au sternitu in animi — le tuturoru sentitori — loru Nationalisti! Cu atântu mai multu inse, pașu'l anu — lui al' duoi — le (1829); Eró urmare — a făcutei insciéntiari pentru continuatia 'lui pe anu'l al trei-le (curgétoriu), quaré cu tote che in scurtu témpu s'au adeverit' a fi mai măngéiosă, de quăt quum era cuvinciosa asceptare, fiendu sperantia ei proptită in generositate — a unui indepărtatu — socotitu integru Nationalistă, ma de creḑutu néque de giumétate! — totuși erá si remâné numai o ḑisă deșértă; que intru adeveru ar fi și fostu, de nu ar fi vrut Geniu Gintei Române, quele spre inpiedecare plecate prin invăpóratu'l zelu Patrioticu și Naționalu al Dom'nii Tua-le, a le pune in lucrare.

Checi quându io cu quele mai stremtorate cugeteri me luptam, quum și prin que mediloce ași potea asceptare-a Nationaliști-loru inpleni? Atunci la qué cu intemplare făcută întrebare a Dom'niei Tu'a-le despre starea continuației Calendariu-lui, póné a nu respunde io de totu causa, mi ai și întins drépta in simnu de amicicie Natională, spre intréga agiutorintiă a tipărirei lui.

N'am uitatu spectabile Dom'ne conditia mie in ante pusă, qua pentru așié Patriotică-Natională faptă, néque un simnu de dedicatió a Ti face si nu indresnescu; inse cunoscéndu de alté parte și dorire — a Nationalisti-loru, sciéndu que cugetă unii — percepéndu și cuviéntia omeniei, séntind' ăncó și datorintia mea, credi-mi Dom'ne 'che nu m'au lăsat cugetu'l a repì Omenirea de o cunosciéntiă folositóre qua'quésta. Ingeduesce-me direpț' aquea pré alese Dom'ne Natională și Patriotă! qua in scurte cuvinte si aducu temeiuri-le direptu-lui meu, in ante: Au dóră me va putea in fronta quineva che am dedicat' aquestu Calendariu unui Bărbatu qua'quela, quarele ăncó din brace-le Păréntesci inpărechiat' au început'a nutri in peptu-l suu Nationalitatea și Patriotismu'l, și quarele tote pașuri-le crescerii și a invetiături-loru sûa-le, in invingere cu quei mai aleși fii ai Patriei, cu qué mai mare laudă le au deplénitu? Au nu è totu aquestu Bărbatu, quare dupó aquéstă călétorie, pérga culeselor flori de pe țerrini-le lăturișe, din multiămire și zelu Patrioticu cu plăcută cântare Patriotică mai ânteiu le au pus pe oltariu'l Patriei? Au nu virtutea Patriotică l'au făcutu iubit și incredutu la toți Magnatii Țerrii, și medulariu a innalte-loru Societăti Patriotice? Au n'au datu și Poporeni-loru sui in linba Muméscă temeinicu sîmnu despre sénțirea Natională? Au nu sûnt svaturi-le *Lui* in conversatii cătră Nationalistii sui aqueste: *Fiesce quarele Român' urmeze in quele Patrioticesci pre Parente-le suu Ioan Corvinus de Huniad, éro in quele a Culturei Nationale, pre Ștremoșii Romani?* Și quine è aquestu pré însuflețitu Bărbatu altu'l, de quăt Dom'nia Tua? Și au dóră n'am dis prin aquésta mai pucinu de quăt que Publicumu'l din virtute-le Dom'niei Tua-le cunosce?? Fi mie daré pré vrednice Dom'ne Nationaliste și Patriotă ertătoriu pentru frângere-a cuvéntu-lui! Și aprobind' indresnire-a mea qua o dréptă séntire, intărită pe temeiuri adevérate; Placé a bene voi Calendariu anului aquestui, al primì sub Patronime-a *Spectabilitatei Tua*-le, quarele cu atântu mai vrednigu de'questă Gratió a fi socotescu, cu quăt țesetura 'lui, din cause-le mai sus diseși scurtare-a témpu-lui, nu dupó făcuta insciéntiare, qui dupó intentia virtute-loru Dom'niei Tua-le corespundetore, alcătuită este; adeche cătră quele stătătore s'au însocitu: *Scurta Biografie a quelui mai mare Erou a Patriei nostre Ioan Corvinus de Huniad* (quaré vestitu-l ei Autoru intre alte Manuscripte o avea lucrată), quaré este Icona virtute-lor Dom'niei Tua-le, și quăria pre toti Românii a i se inchina indemni dicéndu: *Tot insu'l, pentru Sânta Religie, pentru dulcea Patrie și pentru mărita Naționalitate qua și Corvinus de Huniad in totă minuta sé fie gata a murì.* Fie daré fie statornicia puteri-loru Dom'niei Tua-le spre alergare-a Céntei, póné in quele mai adénci

bătrénétie pururé spornice și pré spornice! Ţénéndu intr'aquél témpu in gratia Dom'niei Tua-le și pre

Niagoe

III

12 Iulie 1832.

Notificare oficioasă despre cumpărarea casei lui Emanuil Gozsdu și prețul ei.

Telekátirási jegyzökönyv, 14, 1831—4 pag. 258: (Proces verbal de transcriere în Cartea funduară).

« *Anno 1832* am 12-ten July *fatiret* Herr *Vilhelm Sebastian*, das in der Theresien Stadt, Königs Gasse, unter der Grb: No. 597 Top: No. 1251 liegende, *zum blauen Hase* genannte Eckhaus, welches den 16-ten Decemb: *1830* auf seinem Namen umgeschrieben worden ist, dem Herrn: *Emanuel von Gozsdu*, und dessen Frau Ehegemahlin *Anastasia geb. Pometa* im *30,000 fl. W. W.* laut schriftlich: *Contract* von *12-ten July 1832* verkauft zu haben, und erlegen die Käufer, von der Ankaufs-Summa die Gebühren und Spital Xr. mit . . . . *1000 fl.* dann die Gewöhr Tax mit *1,45*

IV

12 Decemvrie 1845

Palatinul Iosif scrie comisiunii regești de înfrumusețare a orașului Pesta în cauza regulării caselor lui Emanuil Gozsdu.

2136.

So sehr es auch wünschenswerth wäre, dass die von dieser K. Verschönerungs-Commission mit so vielem Eifer und Thätigkeit ihrer Vollendung nahe gebrachte Regulirung der König von England-gasse in der Theresienstadt zu grösserer Bequemlichkeit der dortigen zahlreichen Bevölkerung ehestens beendet würde, so kann doch in Anbetracht der erheblichen Gründe, welche diese K. Verschönerungs-Commission in ihrem Berichte vom 23. November l. J. No. 1269 angeführt hat, der neuere Antrag des Wahlbürgers *Emanuel v. Gozsdu* nicht angenommen werden.

Indeme davon unter Einem gedachter Wahlbürger verständigt, und der hier vorgelegte Grundriss in der Anlage zurückfolgt, wird diese K. Verschönerungs-Commission hiemit angewiesen den Gegenstand der Regulirung des *Gozsduschen* Hauses stetz unter den Augen zu behalten und jede günstige Gelegenheit zu benutzen, um darüber weitere Verhandlungen zu pflegen, und dadurch die vollständige Regulirung des mittleren Theils der Königgasse zu beenden. Ofen den 12-ten December 1845.

Ioseph m.p.
Palatin

V

21 Decemvrie 1845

Comisiunea de înfrumuseţare roagă Magistratul oraşului Pesta, să impună oficiulul cărţii funduare prenotarea caselor lui Emanuil Gozsdu pentru regulare.

1332.

Löblicher Magistrat!

In Betref des der Regulirung unterliegenden *Emanuel v. Gozsdu*—schen Hauses in der Theresienstadt Königgasse hat der Herr Eigenthümer desselben als Entschädigung für den davon zur Gassenerweiterung abzutretenden Grundtheil, eine-gleiche Grundesfläche von dem ausstossenden vormals *Ialits*'schen Hausgrunde verlangt, wodurch letzterer Grund nicht allein bedeutend entwerthet, sondern auch den bestehenden Vorschriften zuwider äusserst beschränkt, somit zu Aufführung eines den Bauregeln gemässen und der dortigen Gegend entsprechenden Gebäudes untauglich gemacht würde, weshalb auch diese Ablösungsart höchsten Orts nicht eingerathen werden konnte, und da das Verfahren dieser K. Verschönerungs-Commission mittelst höchsten Erlass von 12-ten December d. J. Z. 2136 ut ·/. mit dem gnädigst gebilligt worden ist, dass der Gegenstand der Regulirung des *Gozsdu*schen Hauses stets unter den Augen zu behalten und jede günstige Gelegenheit zu benützen sei, um darüber weitere Verhandlungen pflegen zu können, so ergehet das geziemende Anersuchen, Ein L. Magistrat wolle die Vormerkung, dieser Regulirung für Vermeidung künftiger allenfalsiger Anstände, dem diesstädtischen Grundbuchamte gefälligst auftragen.

Aus der K. Verschönerungs-Commission Sitzung, Pest den 21-ten December 1845.

Georg Damianovits m.p.
Magistrats-Rath und sub-Praeses.

VI

31 Ianuarie 1854

1525/854.

Emanuil Gozsdu provocat din partea Magistratului să-şi renoveze casa, se împotriveşte a executa ordinul.

Emanuel Gozsdu Hausbesitzer in der Theresienstadt Königsgasse erklärt sich mündlich, dass er zwar zu folge Magistratsbeschlusses vom 23-ten Sept. Z. 13746 zur Beseitigung der an das *Medecz*'schen Haus anstossenden Stallungen aufgefordert, jedoch in dem er nicht in der Lage ist das Gebäude neu aufzuführen, auch nicht gesonnen sei dasselbe abzubrechen.

Da die in dieser Erklärung angeführten Gründe nicht stichhältig sind, und nicht destoweniger es constatirt bleibt, dass die aus den Stallungen abfliessende Feuchtigkeit die *Medetz*-sche Mauer ruinirt auch das in Rede stehende Gebäude feuergefährlich ist, so wäre die Abtragung dieses Gebäudes magistratualiter anzuordnen.

Pest am 31-ten Jänner 1854.

Krafeszky m.p.

VII

6 Martie 1854

1525

Magistratul provoacă din nou pe Emanuil Gozsdu să-şi repare casa.

An Herrn *Emanuel Gozsdu*
Hausbesitzer in
Pest

Zufolge Rathschlusses vom 14-ten febr. l. J. unter obiger Zahl wird Ihnen die Weisung ertheilt das auf ihrem Grunde in der Königsgasse « zum blauen Hase » genannte Gebäude, aus Ursach seiner Baufälligkeit und Feuergefährlichkeit allsogleich abzutragen.

Pest am 6-ten März 1854.

Krafeszky m.p.
Cpt Penes m.p.

VIII

8393/854. *5 Iulie 1854*

Cererea lui Emanuil Gozsdu, de a-şi împărţi locul de casă nr. 1421 din Königgasse în parcele mai mici, se încuviinţează.

Herr Emanuel Gozsdu bittet seinem in der Theresienstadt Königgasse No. 1421 liegenden Hausgrunde in kleinere Bauplätze vertheilen lassen.

Wird der Mittels-Ingenieur-Amte zugewiesen, welches die gebetene Unterabtheilung nach den bestehenden Vorschriften auf Kosten des Herrn Gesuchstellers zu bewerkstelligen, und den Situationsplan zur Genehmigung im Wege der Verschönerungs-Baucommission vorzulegen hat.

Pesth am 5 July 1854.

Kraferzky m.p.
E. Krászonyi m.p.

Demeter Ioanovics
städt. Ober-Ingen. a
făcut planul 9232/854.

IX

Un raport ziaristic publicat în Gazeta Transilvaniei Nr. 13 din 1861, p. 57, criticând atitudinea politică a lui Emanuil Gozsdu.

Din marginea Banatului, 21 febr. 1861. Dorinţa de a vedea începutul vieţii constituţionale în vecinul comitat al Craşovului mă îndemnă a întreprinde o mică escursiune la Lugoj, unde în 19 Febr. urmă în o conferinţă generală compunerea comitetului representativ.

Alegerile pregătitoare (dela 500 îndreptăţiţi un ablegat) curseră regulat, cu precauţiunea cerută de împrejurări.

Proporţiunea poporaţiunei în acest comitat e: 19 români — 1 neromân.

Conferinţa s'a deschis cu o cuvântare a Illustrităţii Sale comitelui suprem *Gozsdu*, din care sunt mai însemnătoare următoarele momente:

1. Primirea legilor din 1848 în tot cuprinsul lor, de basa constituarii comitatului.

2. Meritele elementului maghiar pentru patrie, — şi datorinţele celorlalte naţiuni conlocuitoare cătră acest *« întâiu fiiu născut »*.

3. O ochire asupra istoriei şi drepturilor românilor pe acest pământ; — un pasagiu, la care numai din partea românilor am auzit acclamaţiune.

Cuvântarea se ţinù în limba maghiară, apoi în urma unei cereri — şi în cea română; compunerea în destul de măiastră [1]).

După cuvântare se compuse comitetul representativ — prin recitarea numelor aleşilor în conferinţe pregătitoare, private.

Aici trebue observat, că românii în cunoscuta lor leialitate cătră compatrioţii de alt sânge au fost conces elementului maghiar cu apendicele lor — nemţi şi judei, etc. — una sută de membrii representativi din patru sute, ce era să se aleagă.

D. comite suprem pretinse nsă pentru dânşii 150 membri, declarând românilor, că au numai a alege între resignarea Illustrităţii Sale — sau între împlinirea pretinderei; — un ce acesta, care dă fraţilor bănăţeni mult de cugetat; provine pasul acesta neauzit în politică şi în constituţionalism dintr'o galanterie naivă, dintr'o profundă cugetare — de dânşii, şi faţă cu dânşii neesplicată; sau dintr'o legătură încheiată cu acei bărbaţi ai Panoniei, cari având frânele guvernamentale în mâni — nu ştiu decât a fi maghiari mari — în loc de a fi patrioţi şi bărbaţi mari.

Fireşte că românii au preferat concesiunea cerută resignării D-lui comite; şi aşa constă comitetul acestui comitat din 250 români şi 150 maghiari (?!!).

Simpatia şi oarba încredere în bărbatul român din capul trebilor comitatense — în una privinţă adevărat, că le face onoare; însă pasuri ca aceste îi provoacă şi îi îndatoresc la cea mai neadormită veghere, fiindcă cu vremea ar putea deveni dăunătoare, — mai vârtos, când Dn. comite suprem nu şi-ar împlini promisiunea dată, în privinţa introducerii limbei

[1]) Tramiteţi-o la « Foaia », că din abundenţa inimei vorbeşte gura. *Red.*

române în lăuntrul magistraturei comitatense de limbă administrativă; apoi când nu și-ar împlini îndatorirea pusă de către Maiestate în privința așezării numai de români în oficiuri; bărbați apți are de unde alege în Banat.

După compunerea comitetului se provoacă conferința a se consulta despre alte lucruri. În pausa trecerii dela un obiect la altul luă cuvântul un tânăr foarte brav (Traian Miescu) și aruncă o ochire asupra « spiritului » legilor din anul 1848. — Fu însă întrerupt de autoritatea supremă — și era pe acolea a cădea supt acție fiscală (?) — de nu ar fi fost escusat tot de acea autoritate; — se aflǎ și pe aici mai catolici decât Papa — ca unii din duzina lui Mezey Macab.

Între aceste se ridică Illustr. Sa Dn. episcop Dobra — spre a cuvânta — însă în acel minut se auziră: « Ședința e închisă ».

Și așa rămaseră consultările despre alte obiecte — poate pe timpuri cu mai puțini români în consiliu ? ! !

Încheind epistola îmi iau permisiunea a întreba:

1. Oare adscrie-vor frații maghiari resultatul acesta favoritoriu pentru ei — lealității românilor sau hărniciei și influenței lor ? ! !

2. Oare succesul acesta nu-i va împintena spre a căuta nouă — en mangeant vient l'apetit.

Eu aseminez această întâmplare în câtva cu naiva împăciuire a românilor cu ungurii lui Tuhutum; icoană în miniatură.

Altmintrea trebue să mărturisesc, că văzui un popor român, precum nu-l întrece nici care altă parte a celor 7 patrii ale noastre, — o inteligență numeroasă, cu simțiri adevărat naționale; — însă vocea ei deocamdată sună rău în orchestra teatrului din Viena-Pesta și Türr.

Casină română în Lugoj nu este (? ?) ar putea fi; toate cele trebuincioase, oameni culți, mijloace materiale sunt — lipsește însă spiritul de asociațiune ? sau bărbați practici, carii folosindu-se de împrejurări — să iee inițiativa și să înceapă a organiza și disciplina turma ? !

Un bal național în 19 seara ieși foarte briliant; societate română numeroasă, costumuri asemine cu zecile, — jocuri naționale toată noaptea.

Adio fraților ! vom vedea, cum vă veți purta față cu chestiunea limbei oficioase.

S. F.

X

Al doilea raport ziaristic publicat în Gazeta Transilvaniei Nr. 21 din 1861, p. 90, cu observațiuni critice la adresa lui Emanuil Gozsdu.

București, 4 Martie 1861.

Luptele naționalității române în Transilvania, Banat și Ungaria au sub toate raporturile un interes general pentru fiecare Român din orișicare regiune; în fața unor fermentațiuni, ce par pe fiecare zi, a lua proporțiuni mai semnificative, indiferentismul ar fi o crimă regretabilă !

Este un adevăr necontestabil, cumcă din lupte arborează drapelul libertăţilor şi ne place a crede, că acest adevăr nu va face esceptiune la români, căci în asemenea caz ele (luptele) ar deveni saturnalele înmormântărei întregului popor român şi maghiar!!...

Spiritul de concordie, de conciliaţiune şi moderaţiune, ce-l vedem dominând la toţi Românii din imperiul Austriei, e acesta, cumcă singurul popor român a ştiut să profite din experienţele trecutului. Vorbele, declamaţiunile pompoase pier în deşert, se usuează, numai faptele sunt, care trec la posteritate. Dar ca să putem avea fapte de înregistrat, e necesar, mai mult decât atâta, este imperativ, ca fiecare Român să-şi dea concursul său, ca naţiunea să nu-şi consacre principiile generale şi vitale pentru vanitatea unei false modestie; necesar, ca indivizii să nu-şi ridice ambiţiunile personale deasupra intereselor generale, necesar în fine, ca loialitatea să nu se mistifice cu termini abstracţi din vocabulariul curtuosiei!

Prodiguitatea nu este prudenţă, şi economia nu poate fi un termin vag, ea nu este un esces veri când ne va fi indicată de exigenţă.

Dacă casa domnitoare, dacă Europa vor fi dispuse pentru un moment a apreţui până la oarecare punt modestia ce şi-au luat unii dintre Români de puntul lor de plecare, apoi acea Europă şi chiar dinastia nu va lipsi a resplica modestiile flatante, într'un sens desavantajos naţiunii române.

Venind să aducem un just criteriu faptelor, ce s'au petrecut la Arad, Temişoara şi Lugoj cu ocaziunea constituanţei comitatului, nu voim nici să-i blamăm, nici măcar să-i doctrinăm! dar ne permitem a le observa, că unii şi alţii rău şi-au înţeles misiunea; şi consecuinţele ne lasă a conchide la puţina lor activitate şi energie. — Încât pentru fraţii Lugojeni le mărturisim, că nu putem înţelege, cum s'a putut ca într'un district cu 300,000 români şi până la 20,000 de germani, maghiari, serbi, evrei, să figureze în contingentul de 400 membrii, să se strecoare 150 străini şi numai 200 români. Nu ne putem explica ingerinţa D-lui s(uprem) comite; cu care a insistat a se alege un număr de străini, ca cel de sus. Asta va să zică proporţiune, egalitate, ecuitate?!

Am avut ocasiune d'a cunoaşte sentimentele naţionale şi convicţiunile politice ale savantului bărbat, ce este mandatarul potestăţii publice, credeam a-i cunoaşte fermitatea caracterului său, şi aşteptam ca Dn. Gozsdu în noua sa misiune să se ridice peste verice pasiuni. În loc de aceasta, însă în loc de independenţă, l-am văzut cu tristeţă pledând cu atâta predilecţiune causa maghiară în centrul românilor săi, în desavantajul lor! Şi aceasta pentru a satisface ambiţiunile unei mici fracţiuni de neomaghiari din casta privilegiată. O corespondinţă a Gazetei ne relaţionează, că Dn. Gozsdu ar fi ameninţat pe români cu demisionarea sa la caz, când aceştia n'ar primi numărul de 150 străini, propuşi de D-sa!

Cu tot respectul ce avem pentru convicţiunile politice ale d-lui Gozsdu, ne credem datori a-i observa, că conduita D-lui izbeşte adânc în interesele naţiunii şi că o misiune rău înţeleasă nu poate servi causei maghiare!

Ca români și ca partisani ai libertăților publice, regretăm din tot sufletul nostru un asemenea spirit de conciliațiune, regretăm și mai mult puținul tact al inteligenții române! Noi le cunoaștem sentimentele naționale și suntem mândri a-i vedea rivalisând cu frații transilvăneni. Dar rugăm atât pe eminentul bărbat Dn. Goszdu, cât și pe inteligența română, îi conjurăm pe sfințenia cauzei ce-i inspiră, îi rugăm în numele intereselor naționale a se ilustra mai mult prin fapte decât prin vorbe, a nu mai adula interese meschine și ambițiunile persoanelor dela putere. Eacă totul ce ne-am fost propus a le zice pentru deocamdată.

Libertatea, egalitatea și fraternitatea cu spirit de supremație și esclusivism, practicată prin bastonade, va trebui curând sau mai târziu să desiluzioneze până și pe cei mai ardinți partisani ai maghiarismului. Practica vițioasă va precipita decepțiunea la toți, câți puneau temeiu pe vorbe.

Un abonat din Moldo-România

XI

Răspunsul lui Emanuil Gozsdu, publicat în «Foaia pentru Minte, Animă și Literatură» din 13 Maiu 1861, No. 18, pp. 143—146.

Pesta în 9 Aprilie 1861.

Domnule Redactor!

În Nr. 21 al Gezetei se publică o corespondență din București, prin care Domnul corespondent, precum se vede, se încearcă a mă face suspicios înaintea națiunii mele, zicând între altele că mi-am greșit misiunea, mă numește de om fără energie, care nu-mi înțeleg chemarea, și mă admonesta ca ambițiunea personală să nu mi-o ridic deasupra intereselor generale, — după aceea 'mi înșira cât de rău și cu nedreptate am procedat în organizarea comitetului, și încât m'am îmbulzit a mă linguși unei clase privilegiate de maghiari.

Articolul acesta vine de peste Carpați, din peana unui bărbat, care și lucrurile de pe la noi le judecă după împrejurările din România. Eu cred că e deajuns a apela la diferența ce e între posesiunea, referințele de drept și cu un cuvânt între împrejurările noastre și ale fraților de dincolo, ca să ne convingem, că aceea ce se poate realiza astăzi în România, pe la noi cade încă în regiunile dorințelor pie.

O mărturisesc că m'a costat mult timp până m'am determinat să-i răspund sau nu. Mă temeam că nu-mi voiu invesce declarațiunea în niște cuvinte așa alese, care să nu atingă în câtva coardele inimei unora dintre conaționalii mei; — conștiința-mi e curată, și n'am lipsă nici de un cuvânt spre defendarea mea; însă ca opiniunea publică să nu fie redusă prin niște oameni nechemați, și D-zeu îi știe în ce intențiuni,

mă rezolvai a mă supune acestui judecător suprem, și în interesul dreptății a arăta adevărul în nuditatea sa, și a-mi motiva toți pașii, iar într'aceasta mă voiu năzui, încât îmi va fi cu putință, a nu urmări pe Domnul corespondent pe calea invectivelor nemeritate, și voiu cerca să mă exprim cât se poate mai neted, înconjurând orice cuvânt ce ar casiuna (causa) supărare conaționalilor mei.

Inainte de toate cată să-i coreg datele statistice ale D-lui corespondent, și anume: în comitatul Carașului nu se află 300.000 români, ci 200.654 și neromâni nu sunt numai 20.000, ci 29.591, iar în comitet nu sunt numai 200, ci 250 români, afară de aceștia la votisare iau parte încă 43 diregători români, cari cu atât mai mare influință au, încât toate diregătoriile de frunte sunt în mânile lor.

Ce cauză putem noi avea dară să ne plângem în contra numerului de 250 români față cu 150 neromâni, membri ai comitetului de 400 inși.

De cumva s'ar putea lua în considerare numai numărul locuitorilor comitatului după naționalitate: atunci da! noi românii avem nedisputatul drept a pretinde, că comitetul să fie mai numai eschisiv din români; însă nu stă așa treaba, fraților! să cătăm lucrul mai de-aproape, și ne vom convinge, că de astădată nu se poate face altminterea decât cum s'a făcut.

Comitatul Carașului, ca și toate comitatele Ungariei, s'a organizat după spiritul legilor din 1847/8. În acestea nu stă nici un cuvânt despre modul formării comitetului, iar în cele înainte de 48 nici atâta, căci atunci se guvernau comitatele prin clasa nobililor; eu am trebuit dară să-mi iau de cinosură numai instrucțiunea comiților supremi.

Aceasta sună din cuvânt în cuvânt așa: «La formarea comitetului comitatens trebue să fie reprezentate deplin: posesiunea, inteligenţa și industria, cu un cuvânt: interesele comune și private ale tuturor locuitorilor comitatului, fără privire la religie, clasă şi naștere. Aceea însă ca numărul indivizilor diferitelor naționalități să servească de cinosură, nici cu un cuvânt nu e memorat.

1. Posesiunea: 4/5 părți e în mânile neromânilor, și în această proporțiune contribue fieşte cine și la greutățile comune — afară de sânge, și numai acestea ne dau un avantaj peste neromâni; — și totuș românii, cari numai 1/5 parte a comitatului o posed, sunt reprezentați în comitet prin 5/8 părți.

2. Inteligența română toată e în comitet, iar din cea neromână numai 1/8!

3. Industriașii români toți sunt membrii ai comitetului, deşi zău! sărăcuți suntem; până când industria neromână, care e foarte respectabilă — mai că nici n'o poți numi reprezentată.

Se luăm numai p.e. Societatea drumurilor de fer. Aceasta posedă în comitatul Caraș 22 miluri — sau 220.000 jugăre de pământ, o posesiune cu mult mai mare, decât a românilor toată, are Societatea fabrici de fer, cea mai însemnată în întreaga Monarchie austriacă, provede cu pânea de toate zilele pe 50.000 români, are 400 diregători inteligenți, și totuș

din aceştia numai 14 înşi sunt în comitet, şi aceasta numai pentruca să încapă mai mulţi români. Decumva dacă este vreo nedreptate ce o pociu recunoaşte, aceasta e aceea.

Aci trebue să ating şi aceea, că între 150 de neromâni se află 26 şerbi [1]), cari — în Caraş sunt mai aplecaţi a ţinea cu românii, chiar şi pentrucă sunt de o lege cu ei; s'a dovedit aceasta şi la desbaterea chestiunei limbei, când mai toţi şerbii au pledat pentru limba română; afară de aceea românii câţi sunt membrii ai comitetului toţi locuesc în comitat, şi la congregaţiuni totdeauna pot fi faţă, iar dintre neromâni mulţi au locuinţa afară din comitat, şi încă câţiva în o depărtare mare, încât foarte arare ori se vor ivi la adunări.

Decumva dar 250 români din comitet şi 43 diregători, faţă cu 150 neromâni şi 32 diregători — din cari (neromâni) că de sigur se mai pot detrage 26 şerbi — nu vor fi în stare a-şi realiza interesele românilor în comitet, atunci puţină speranţă de noi, atunci într'adevăr se poate aplica asupră-ne sentinţa Mântuitorului, «perirea ta din tine Israile!».

Să mergem mai departe: Toţi românii capaci a purta diregătorii sunt aplicaţi, din alte comitate încă am fost silit a aduce români, toată inteligenţa până la cel din urmă — care are calificaţiunile cerute prin lege — e în comitet, şi în urmă ne mai având inteligenţă, aleserăm 59 inşi, şi din ţărani (plugari).

Eu sunt superbu ca, nefiind nobil născut, n'am fost despărţit nici când prin privilegiu sau ceva prerogativă de corpul naţiunei mele. — În simţiri, interese, dorinţe şi tendinţe totdeauna am fost şi sunt un membru credincios al marelui corp naţional, şi mă ţin fericit, că chiar eu sunt în stare a împărtăşi unei sume den fraţii mei nenobili binefacerile constituţionale; însă sfera activităţii comitetului comitatens e foarte mare, comitetul se sfătueşte şi delibereazǎ şi în trebi de ale ţării şi el conduce guvernarea comitatului, aci dară trebue inteligenţă rutinată în trebile acestea.

Decumva eu punând la o parte instrucţiunea regească, luam de cinosură numai numărul locuitorilor după naţionalităţi, atunci negreşit trebuia să fie între 400 membri, 221 români în comitet, şi ne mai având inteligenţă, eram silit să mai bag între ei încă 62 ţărani, şi prin asta se eschide 9/10 părţi ale inteligenţei comitatului, căci ca românii să nu fie covârşiţi prin inteligenţa neromânilor, trebuia ca şi din neromâni să mai eschid o parte din inteligenţă, şi să o suplinesc cu ţărani, meseriaşi şi oameni mai puţin inteligenţi.

Acum întreb eu cu toată modestia: poate-se guverna un comitat prin o majoritate de ţărani?!

În leagăn încă nimenea n'a fost bărbat! cel din leagăn trebue să crească, să se întărească, şi când până se face bărbat, şi atunci acela care era neputincios în leagăn, devine în stare să facă lucruri mari; şi noi dară să creştem cu încetişorul, şi va aduce D-zeu şi acel timp, aceea etate

---

[1]) Sârbi.

de bărbăţie, când vom fi în stare a ne folosi de toate drepturile noastre. Dumnezeu încă n'a aflat de bine să creeze lumea într'o zi.

Şi asta e causa, fraţilor, pentruce am zis eu că mai bucuros mulţumesc de postul de comite suprem — care nici când nu l-am cercat, nu l-am dorit — decât a guverna comitatul cu o majoritate de ţărani (tiereni) — decât a-mi îngropa tot trecutul meu, — decât omenia-mi cea cu atâta gelosie păstrată, a o călca în picioare.

Şi să vezi, Domnul meu Bucureştean, că şi comitetul acesta în desavantajul românilor compus încă e în stare a realiza dorinţele românilor în comitet, s'a dovedit aceasta la restauraţiunea din 28 Februarie, când românii-şi aleseră pe toţi bărbaţii capaci de a purta diregătorii, când toate posturile de căpetenie, precum e: Vice-conte primar, proto-notar, vice-notar cu rang de proto-notar, proto-fiscal, perceptor primar, inginer primar, archivar primar, asesor primar, jude central şi posturile care mai înainte erau de jude suprem, toate deveniră în mânile românilor, când nici un român capace şi care voi, nu rămase fără diregătorie, m'a neavând nici un medic român în tot comitatul, un chirurg tânăr, care numai în 12 Ianuarie 1861 îşi căpătase diploma, în 28 Februarie fu ales de chirurg districtual, un post (ca) acesta după care alţii ar aştepta bucuros şi 10—11 ani. N'avea dară nici o temere, Domnul meu, că în comitatul acesta ar deveni vr'odată românii în minoritate, s'a dovedit aceasta şi în 28 când la alegerea unui jude a venit treaba la votisare (votare), unde neromânii abia avură 90 voturi, ce văzând ei, nici că mai poftiră votare, ci se aleseră toţi ceilalţi prin aclamaţiune.

Mă admonestezi mai departe, că « să nu-mi ridic ambiţiunile personale de-asupra intereselor generale », şi zici că-« mi cunoşti caracterul ». Aceasta din urmă o neg, şi negând aceasta e răsturnată şi cea dintâiu, că un om care nu mă cunoaşte, s'a putut convinge, că de am vreo slăbiciune, aceea într'adevăr nu e vanitatea, şi că 'naintea mea totdeauna a fost şi e mai sfânt interesul naţional decât liniştea-mi personală.

La un punct încă mai am să-ţi răspund, zici D-ta: că « m'ai văzut cu tristeţe pledând cu atâta predilecţiune causa maghiară în contul şi în desavantajul românilor », « şi aceasta pentru a satisface ambiţiunile unei mici fracţiuni de neo-maghiari din casta privilegiată », şi cumcă « conduita mea isbeşte adânc în interesele naţiunii », şi că cu misiunea-mi rău înţeleasă nu pot servi causei maghiare ».

Domnul meu! Eu m'am născut în Ungaria, desvoltarea şi toată fericirea mea (şi când zic fericire, nu înţeleg starea presentă, căci aceasta nu e fericire pentru mine) am de a o mulţumi naţiunei maghiare; din copilărie am fost protejat de maghiari; deşi toţi au ştiut cum că sunt român ortodox; aceasta totuş nici un maghiar nu mi-a imputat; numai dela ei şi între ei mi-am câştigat o stare înfloritoare; dară pentru aceea nu s'a aflat unul care să-mi fi zis, să nu fiu român, — patria mi-o iubesc nemărginit, şi pentru bunăstarea ei sunt gata în tot momentul a-mi sacra viaţa, şi pentru aceea eu nu cunosc causa maghiară altcum, decât sinonimă cu libertatea comună, însă pe lângă aceasta am încărunţit ca un

român de omenie, — modestia nu-mi iartă ca să 'nşir aci ce am făcut pentru interesele (naţiei), aceea însă o mărturisesc, cum că toate mijloacele cu care-mi pot ajutora naţiunea, le-am căpătat numai dela maghiari.

Acuma-mi spune mie, Domnule ! e doară ruşine a le mărturisi acestea ? eu aşa cred că ar fi un lucru necuviincios, necaracter a fi nerecunoscător şi a nu mărturisi adevărul. E lucru greu a te capacita pe D-ta despre nobila inimă a naţiunei maghiare. D-ta zici că nu-şi înţelege misiunea un român, care vorbeşte bine despre maghiari; eu însă, care am cărunţit între maghiari, tocmai din contră zic: că tot acela, care aţâţă pe români asupra maghiarului e inimicul românului. Nu vorbesc despre România, acolo sunt alte împrejurări, ci despre românii de sub coroana Ungariei, căci aceasta-i toată fericirea şi o pot aştepta numai dela buna conţelegere cu maghiarii, numai maghiarii sunt aceea naţiune, cari trataţi cu binele — toate le împart cu alţii, dară cu forţa nu lasă a li se lua nimica, — acela pe care soartea l-a destinat să locuiască într'o casă cu maghiarii, nu face alta, decât îşi dă cu capul de părete, dacă se 'ncearcă să stoarcă ceva cu forţa dela dânşii »; când, de cumva le întinde mâna cu amiciţie câştigă (castigi) mai mult decât a sperat. Aceea o recunoscu acum Europa întreagă cum că toate naţionalităţile din Austria, numai prin maghiari îşi câştigară libertatea, decumva nu erau ei, absolutismul se înrădăcina şi ineterna în Austria. Maghiarul consideră libertatea sa cu un soare: lumina soarelui nu o invidiază nimeni.

Să fim prudenţi fraţilor ! înţelepţi şi juşti, şi nu ne vom căi. Să nu uităm sentinţa celui mai mare maghiar, a contelui Szécsenyi, care zice: « A magyarral szöre mentében nyulat lehet fogatni » (cu maghiarul poţi prinde iepuri — dându-te după păr).

Să mai zic încă una şi cea din urmă: Eu sunt asediat pe vârful turnului, toate furtunile şi fulgerile mă ajung mai de grabă, decât pe cei ce se roagă în biserică, voi şi suferi viscolele elementelor; însă mă ierte ori şi cine, că dacă sunt pe turn nu pot fi totdeauna şi pragul bisericei, pe care poate călca tot insul. — Aşteptaţi fraţilor, până după dietă ! şi atunci judecaţi pe

Gozsdu.

XII

1861, Iunie 21/9.

Aprecieri ziaristice despre cuvântarea lui Emanuil Gozsdu în Casa Magnaţilor.

« *Telegramul Gazetei*: *Pesta* 21 Iuniu. Eri vorbi Domnul comite suprem Emanuel Gozsdu în casa de sus foarte escelent pentru naţionalitatea noastră ! Domnia Sa darmând resfrânse în 8 puncte dreptatea, legalitatea şi deplinătatea uniunei apărate de episcopul *Haynald*. Teleki Domokos

nu a fost în stare cu sofismele sale a-i micşora impresiunea ei cea profundă ».

Gazeta Transilvaniei 1861, nr. 47, pag. 206.

(Corespondenţă din *Pesta 21/9 Iunie 1861*:

« Eri ţinù Il. Sa D-l Gozsdu, Comitele suprem al Caraşiului, o vorbire puternică, în care răsfrânse argumentele Episcopului *Haynald*, aduse pe lângă legalitatea uniunei, cu o logică rară, argumente nemişcavere, şi în cuvântarea sa clasică cu o adevărată oratorie rostită arată fraţilor maghiari calea, pe care au de a purcede, decumva voesc să fie mari, tari şi fericiţi. O făcură aceasta şi alţi bărbaţi demni ai naţiunii române mai nainte în Casa representanţilor, însă şi cuvintele acelora cu atâta vor avea mai mare ponderositate, cu cât fură sprijinite şi chiar de Gozsdu, în care Maghiarii au toată încrederea, iară meritul D-lui Gozsdu cu atât e mai mare, încât el numai singur se aflä până acum în Casa magnaţilor Român, liberal şi patriot adevărat. Vorbirea e cu mult mai clasică, mai ponderoasă, decât ca să-i pot defini cuprinsul, valoarea ei într'un articol scurt; pentru aceea o vom trimite pentru N-ul viitor în toată estinderea sa. Sensaţiunea şi surprinderea, ce a făcut-o, nu se poate descrie, celor mai mulţi ascultători se părea că le tragi dinţii, aşa mişcări făceau, când auziau adevărul, iară episcopul Haynald n'avea stare şi alinare. Astăzi n'auzi alta prin cafenele decât « Ezt nem vártuk volna Gozsdutól » (aceasta nu am fi aşteptat dela Gozsdu) obiectul discursului pretutindene e Gozsdul. Conţele Teleky Domokos foarte iritat se încearcă să-l refuteze, însă prin refutarea D-lui numai mai lămurit se arătă adevărul celor argumentate de Gozsdu, argumentele lui Teleky sunt nişte sofisme, care cad de sine, vine în multe locuri în contrazicere cu sine, şi din imprejurarea, că a răspuns şi la nişte puncte care Gozsdu nu le-a atins, se vede că D-lui şi-a cam închipuit de acasă ce ar putea vorbi Gozsdu, şi şi-a şi făcut răspunsul înainte, iară în urmă nu s'a ştiut reculege. E şi greu lucru a apăra o causă, ce nu e bazată pe dreptate şi adevăr. Episcopul Haynald încă şi-a cerut cuvânt, însă după regulamentul casei ne fiind iertat a vorbi într'o cestiune mai mult de odată, nu i s'a permis ».

Telegraful Român, 1861, nr. 24.

XIII

16 Sept. 1861.

Epistola comitelui suprem Emanuil Gozsdu cătră Reuniunea femeilor române din Braşov.

« Prea Stimată Reuniune a Femeilor Române!

Neveştezitoarea cunună cetăţenească, înfirată prin mânile Femeilor Române din Brasieu, moştenitoarele virtuţilor antice ale ilustrelor matroane romane, — căpătându-o pe lângă comitiva mult preţuitei scrisori

date în 6 Iuliu a.c. care binevoiseţi a mi-o tramite în semn de recunoştinţă pentru meritele mele cele puţine, însă prea esistimate din partea D-Voastre, — pre cât m'a surprins peste măsură, pre atâta mă face să simţesc în conştiinţă, cumcă aceea trebue să o meritez de aici înainte. Anul 60 al etăţii mele l-am ajuns ca şi un credincios operatoriu al patriei şi al naciunii mele celei romanesci, pe cari le iubesc nemărginit, — lucrând până acù întru o sferă angusta, numai la apusul vieţii mele mi se deschise un câmp mai larg, în care însă minutele stăruinţelor mele sunt numărate, — Conştiinţa mi-e împăcată, căci nu am lăsat un minut neîntrebuinţat spre a conlucra la pregătirea unui viitor mai bun pentru patria şi naciunea mea, — şi decumva câte odată în ambele direcţiuni am fost rău înţeles: cugetul mi-a fost liniştit, pentrucă-mi întrebasem conştiinţa; neci mai norocos nu vreu ca să fiu decât mulţi alţii, pe cari recunoştinţa i-au însoţit numai dincolo de mormânt.

Când am primit mult preţuitele şire al D-Voastre, P. Stimate Sorori, chiar şi peste voie încă mi-a venit în minte acel scop înalt, carele pe D. V. ca şi pe nişte îngeri scutitori, v'au înfirat întru o cunună, ca să alinaţi suferinţele orfanelor; D-Vostra v'aţi însoţit pentru a nutri şi a cresce orfanele române, cari în nefericita catastrofă din anii 1848 şi 1849 remăsese fără de părinţi; D-zeul carităţii să dee binecuvânatrea sa preste stăruinţele cele curate a D. V. şi pentru totdeauna să apere iubita patria noastră de asemenea nefericire.

Naciunea ce are astfel de fiice cu virtuţi rare, poate aştepta cu securitate, ca pururea să vieţuiască; astfel de femei şi mame române în secolul nostru încă vor naşte Grachi, Oraţii şi Coriolani.

O rogare am de a îndrepta cătră D. Vostra, Stimate Sorori ! Primiţi-mă pe mine credinciosul frate al D-Vostre de membru ordinariu al Reuniunii, şi tramiteţi-mi statutele ei, ca în înţelesul acelora să-mi pot plini detorintia, iar şi până atunci încă luaţi cu anima buna dela mine suta de florini m. a. aici alaturaţi, făcându-vă juruinţa purceasă din sentimente frăţeşti, cumcă despre scopul acestei însoţiri binefăcătoare îmi voiu aduce aminte întru toate împrejurările, înşirându-l între obiectele îngrijinţei mele.

Recumandendu-mă cordialelor afepciuni fraterne, remanu cu stima sincera Al D. V. Amate şi Stimate Sorori.

Pesta în 16, Sept. 1861. sincer frate şi servu

Manuil Gozsdu

comite supr. a Caraşiului

(*Concordia 1861*, pag. 43).

XIV

3 Febr. 1870.

Ziarul « Pester Lloyd » despre decedarea lui Emanuil Gozsdu.

Pester Lloyd nr. 26 (din 3 Febr. — Donnerstag — *1870*)

(† Emanuel Gozsdu) Heute früh halb 6 Uhr verschied hier nach längerer Krankheit im Alter von 71 Jahren Hr. Emanuel Gozsdu,

Septemvir und Rath des obersten Gerichtshofes, gewesener Wahlbürger und Repräsentant der Stadt Pest. Das, vom 4. November 1869 datirte, drei Bogen umfassende Testament wurde um 10 Uhr beim Pester Stadtgerichte publizirt und entnehmen wir demselben Folgendes: Nachdem die Witwe des verstorbenen, Frau Melania Gozsdu, geborne Dumtsa als Universalerbin des Mobiliars u. s. w. erklärt und derselben der Witwengenuss nach einem beträchtlichen Theile des hinterlassenen Vermögens legirt wird, folgen mehrere Legate für Verwandte des Erblassers, nach deren Abzug das ganze Vermögen als « *Gozsdu-Stiftung* » jenem Theile der *rumänischen Nation* in Ungarn und Siebenbürgen gewidmet wird, welcher sich zum orientalisch-orthodoxen Glauben bekennt. Zur Verwaltung dieser Stiftung werden die Metropoliten und die Bischöfe der rumänischen, orientalisch-ortodoxen Kirche, dann drei angesehene Männer aus dem weltlichen Stande dieser Nation aufgerufen, deren Wahl der Witwe des Erblassers anheimgestellt ist. Einer derselben soll der Familie Poynar, welche in Grosswardein domizilirt und mit dem Erblasser verwandt ist, entnommen werden. Das Testament bestimmt unter verschiedenen Modalitäten, dass gewisse Theile des Vermögens in einem Cyklus von je 50 Jahren durch anderthalb Jahrhunderte kapitalisirt werden müssen, während die Zinsen der übrigen Kapitalien als Stipendien für arme Studirende, dann für hilfsbedürftige Geistliche und Volkslehrer der Rumänen ihre Verwendung finden. Das Vermögen wird sodann im Ganzen für Zwecke der rumänischen Nation im gemeinsamen ungarischen Vaterlande gewidmet, deren Verwaltung ausschliesslich dieser Nationalvertretung unter Oberaufsicht der konstitutionellen Staatsbehörde übertragen ist. Als Testamentsexekutoren wurden die Herren M. *Széher*, Staatssekretär *G. Ioannovics* und *G. Grabovszky* bestellt. Der Verstorbene hinterlässt unter Anderm 54 Stück Aktien der Ersten Vaterländischen Pester Sparkasse, welche nicht veräussert werden dürfen ».

P. L. nr. 28. 5 febr. (Samstag).

« Em. Gozsdu gewesener Septemvir wird Sonntag Nachmittags *3 Uhr* aus dem Trauerhause, Postgasse No. 1, zur ewigen Ruhe bestattet werden ».

P. L. No. 29. (6 febr.) Sontag 1870.

« Das *Leichenbegängniss Emanuel Gozsdu's* hat heute Nachmittags 3 Uhr nach orientalisch-orthodoxem Ritus unter grossen Theilnahme stattgefunden. Das kirchliche Trauerzeremoniel vollzogen die Pfarrer der serbischen und romanischen Gemeinde, dann der Pfarradministrator der griechischen Gemeinde. Komitatshussaren mit Fackeln flankirten den prachtvollen, mit 6 reichgeschirrten Pferden bespannten Trauerwagen, welchen die Entreprise des pompes funébres beigestellt hatte. Hinter der Familie und den Anverwandten des Verstorbenen folgten in langer Reihe die Leidtragenden, zum grössten Theile, aus den Würdenträgern und Beamten der hiesigen hohen Gerichtshöfe und Vertretern des Advokatenstandes bestehend ».

XV

3 Febr. 1870.

Telegraful Român despre înmormântarea și comemorarea lui Emanuil Gozsdu.

* *Sibiiu în 24 Ianuariu.* Dintr'o telegramă, ce sosise la noi în 22 Ianuariu înainte de prânz, cu durere am înțeles, că Il. Sa, d-l septemvir *Emanuil Gozsdu,* după o boală îndelungată, a răposat în Domnul la 5 oare dimineața în 22 Ianuariu a.c.

În legătură cu vestea aceasta tristă am înțeles, că răposatul a fost trimis Archiepiscopului și Metropolitului nostru *Andreiu* testamentul său sigilat spre păstrare până la moarte-i și apoi spre deschidere și publicare. Din causa așadară a morții urmate, Inalt Prea Sfinția Sa în ședința plenară consistorială din 22 Ianuarie a.c. a dessigilat testamentul răposatului septemvir d-lui Emanuil Gozsdu și l-au dat cetirei, de unde s'a văzut, cât a iubit răposatul națiunea și biserica sa și cât a fost lor de credincios, pentrucă o parte foarte însemnată a averei lui au lăsat tinerimei române de relegea ortodoxă gr. răsăriteană și fundațiunea sa o supune îngrijirei, administrărei și efeptuirei congresului nostru național român bisericesc. În numerii viitori vom împărtăși cetitorilor nostri testamentul acesta foarte însemnat în întregul său cuprins ca o proprietate inalienaveră pentru toți timpii națiunii române de relegea ortodoxă română greco-răsăriteană.

Așteptăm cu tot dreptul o biografie dela acei tineri și dela acei bărbați, cari s'au îndulcit de binefacerile acestui bărbat, care și-a eternisat în un mod așa de strălucit memoria și numele la națiunea sa.

Telegraful Român nr. 8 din 22 Ian., *1870.*
3 Febr.

13 Febr. 1870

Parastasul pentru Emanuil Gozsdu

În 30 Ianuariu, a opta zi după urmata răposare a d-lui septemvir *Emanuil Gozsdu* s'a săvârșit în biserica gr. or. română din cetatea Sibiiului parastas pentru menționatul răposat. La serviciul dumnezeesc, cu această ocaziune, a funcționat Excelența Sa Archiepiscopul și Metropolitul nostru *Andreiu baron de Siaguna* dimpreună cu asistența, ce se compunea din părintele protosincel Nicolau *Popea,* pp. protopopi ce reșed aici și dd. profesori ai Institutului pedagogic-teologic.

De față a fost un public frumos, în mijlocul căruia se aflau de acei membrii ai inteligenței noastre, cari parte au fost în funcțiuni însemnate civile și militare, parte sunt și acum și parte advocați etc.

Răposatul în adevăr a meritat această atențiune, pentrucă el, precum se vede din faptele lui, a fost în toată vieața lui un fiu foarte călduros al națiunei și bisericei sale. Cetească oricine testamentul său, ce am început

a-l publica încă în numărul trecut şi se va convinge din acest *monument indelebil*, că nu vorbim măgulire.

De aceea ne împreunăm şi noi rugăciunile noastre cu cele săvârşite în biserică, cu ocaziunea parastasului, şi cerând dela cel atotputernic, ca sufletul răposatului să-l aşeze cu spiritele drepţilor, în loc de verdeaţă, în loc de odihnă, de unde a fugit toată întristarea şi suspinarea, vărsăm o lacrimă asupra mormântului său şi suspinăm cu toţi fiii naţiunei şi bisericei noastre un: « în veci pomenirea lui ! ».

Tel. Rom. nr. 10 (1/13 Febr. 1870).

Inmormântarea lui Gozşdu.

Pesta 25 Ian. (6 Febr.) 1870.

Eri la 3 oare d.m. furăm martorii celui mai trist act, a înmormântării neuitatului bărbat, Emanuil *Goszdu*, carele a lăsat prin testamentul, ce s'a deschis îndată după moartea sa, toată averea de mai multe sute de mii, spre înfiinţarea unei *fundaţiuni* pentru tineri, preoţi şi învăţători săraci de religiunea greco-orientală.

La testament, se vede, au funcţionat ca martori: septemvirii Simion *Popoviciu*, Ioanne *Aldulean*, Ioanne *Puscariu;* secretarul ministerial Atanasiu *Cimponeriu* şi advocatul Florian *Varga*.

Punctuaţiunile sunt cam următoarele:

a) Rudeniilor lasă 18.000 fl. v. a.

b) Văduvei 60,000 fl. — aceste două sume ca « legate ».

c) Toată cealaltă avere, care constă, după abstragerea unor sume oneroase, în orice caz, minimum din una sumă preste (?R.) 200,000 fl., va forma fundaţiunea menţionată.

Din cametele acestei sume din urmă se va da a treia parte ca stipendii (pentru studenţi dela universităţi câte 300—500 fl. pentru alţi tineri săraci câte 100—300 fl.), iară 2/3 se va capitaliza până în 30 de ani, etc.

Executorii testamentului sunt: advocatul Mihaiu *Széher*, secretarul de stat Georgiu *Ioanoviciu* şi d-l *Grabowsky*.

Îndată după moartea lui Gozsdu toţi amicii şi veneratorii săi se grăbiră a face visitele de condolenţă doamnei văduve, animei cei mai bune şi nobile.

D-l secretariu *Cimponeriu* la ocasiunea aceasta se văzu îndemnat a se adresa către oficianţii români dela telegraf în termini foarte călduroşi, ca să concurgă a da sărutarea cea mai de pe urmă « bărbatului celui mai brav, celui mai bun; amicului celui mai sincer, nefăţarnic al naţiunei române; recreatorului binelui şi a fericirei naţiunei române; bărbatului celui mai real şi plin de merite; antagonistul tuturor, cari numai prin *vorbe goale* sau prin mijloace machiavelistice, prin minciuni şi laude proprii au amăgit şi amăgesc naţiunea română;

tată al săracilor tineri studenţi, preoţi şi învăţători; unicul român mai fără păreche, carele a dovedit neîncetat rară simpatie şi iubire către

naţiunea şi religiunea sa, virtute exemplară şi înţelepciune fără margini — toate însuşiri demne de imitat ! ».

Astfeliu începea adresa de invitare, carea de altmintrea se afla deja în inima fiecărui invitat şi d-l secretariu se făcù numai organul espressiv.

La înmormântare se văzu, afară de rudenii, un număr ne mai văzut până aci de condolenţi, între carii erau: dignitari, septemviri, juzi, oficianţi ministeriali, ablegaţi, advocaţi, telegrafişti (români), cetăţeni din Pesta şi din provincie, de toate naţionalităţile, religiunile, etc.

Ceremonialul se împlini prin parochul român din Pesta, asistându-i încă parohul local sârbesc şi grecesc.

La trăsura funebrală erau prinşi 6 cai îmbrăcaţi în pânză neagră; pre amândouă părţile haiduci, studenţi şi telegrafişti cu făclii aprinse.

După ce fu lăsat trupul mortului în criptă, se ridică unul dintre dd. condolenţi pe una colină şi ţinù una cuvântare excelentă, foarte nimerită, prin care aminti meritele lui Gozsdu, ca comite suprem şi membru al casei magnaţilor, apoi ca testator; — accentuând între altele, ca: Pre Gozsdu mulţi nu numai că nu l-au cunoscut, ba chiar l-au condamnat; mulţi au aruncat cu pietrii asupra lui.

« Aceştia rămân acum ruşinaţi şi trebue să se închine cu pietate naintea mormântului celui sfânt, naintea faptei fără esemplu, naintea primului factor pentru promovarea românismului etc. etc.

Fini cuvântarea funebrală cu: « Fie-i ţărâna uşoară, că memoria-i va fi eternă ! » la ce toată inteligenţa cu un glas striga: « eternă să fie ! ! ! ».

Tel. Rom. nr. 11 (5/17 Febr. 1870).

27 Febr. 1870

Arad 9/21 Faur 1870.

Parastas pentru Emanuil Gozsdu. Astăzi ca la ziua naşterei răposatului binefăcătoriu al Românilor de religiunea gr. orientală, Emanuil Gozsdu, s'a celebrat cu solenitate parastasul pentru odihna sufletului repausatului în biserica catedrală română gr. or. Ceremoniile funebrale s'au desăvârşit sub pontificarea Ilustrităţii Sale Prea sfinţitului domn Episcop diecesan, asistat de protosincelul, protopresviterul şi parohul local, cu alţi doi preoţi şi diaconi.

Au participat mai mulţi inteligenţi cetăţeni şi poporeni din clasa plugarilor, deşi timpul era nefavorabil, ploios şi tinos, — se înţelege apoi, că tinerimea dela Institutul clerical şi pedagogic, precum şi cea dela gimnasiu conduse de concernenţii săi profesori — n'au lipsit.

Către finea cultului funebrale reverendissimul domn paroh local Ioan Rusu, suindu-se pre cancla rosti cu elocinţa-i oratorică cuvântarea funebrală, prin care au desfăşurat toată genealogia şi biografia răposatului, simţemintele şi aderinţa lui pentru naţiunea şi religiunea sa străbună, despre care au dat probe şi dovezi vii la diferite ocaziuni, — dar

mai ales ca fost deputat şi în dignitate de comite suprem al comitatului Caraşiu, apărând causa vitală a Românilor din Transilvania, în casa magnaţilor cu mare zel şi însufleţire, — admirată şi de neromâni, iară de cătră conaţionalii săi români, aplaudată şi recunoscută pretutindenea.

Spunând oratorele: că cine a fost răposatul Gojdu din copilărie — până în timpul mai recinte ca septemvir, i-au descris faptele nobile din viaţa petrecută în capitala ţării ca advocat de bun renume şi cu simpatie generală, prin care au fost în stare a-şi câştiga frumoasă avere, şi ca român bun şi inspirat de bună starea şi înflorirea naţiunei sale totdeuna a ajutorat pre mai mulţi tineri studenţi săraci cu bani şi ospitalitate binevoitoare!

Cum că lui Gozsdu într'adevăr i-au zăcut la inimă fericirea şi prosperarea naţiunei, — şi religiunei sale şi au nutrit dorinţa de a realiza aceste simţeminte în faptă, — dovadă eclatantă este testamentul nobil pe partea conaţionalilor şi coreligionarilor săi, — cărora pentru promovarea scopurilor sublime ale culturei naţionale şi meliorarea existenţei le-au testat un lasament de mai multe « *sute de mii* », făcându-şi numele nemuritoriu şi memoria eternă.

După terminarea acestei cuvântări bine nimerite, — Prea sfinţia sa pontificantele părinte Episcop încheie serviciul funebrale cu *vecinică pomenirea lui* esprimată de toţi ce erau de faţă şi împărtăşindu-se îndatinata « *colivă* » cu aceste se fini parastasul întru eternizarea memoriei mecenatului naţiunei române Emanuil Gozsdu.

Pentru ca să fie solenitatea parastasului conformă datinei româneşti creştine, Prea sfinţia sa părintele Episcop al nostru n'au pregetat a da şi un prânz, ce se numeşte « *pomeană* », la care au partecipat mai mulţi oaspeţi dintru inteliginţă şi toţi preoţii cerimoniali, repeţindu-se şi cu această ocaziune memoria numelui răposatului şi neuitatului testator, binefăcător al românilor de religiunea gr. orientală ortodoxă ».

Telegraful Român nr. 14 (15/27 Febr. 1870).

21 Febr. 1870

Caransebeşiu 21 febr. 1870

(Parastas pentru Gozsdu) Cum recunoaşte naţiunea noastră pre bărbaţii săi devotaţi şi binemeritaţi, cari documenta prin faptă şi cuvânt, că ei nu doresc decât progresul şi prosperarea confraţilor săi, s'a putut vedea mai bine aici. — Nu cred, cumcă fapta cea rară şi eminentă a mai luna trecută răposatului domn Emanuil Gozsdu, prin carea dânsul pe patul durerilor, 'şi asigură recunoştinţa şi memoria eternă înaintea Românilor, mai vârtos celor orientali, să nu fie străbătut prin toate unghiurile locuite de Români; şi cumcă testamentul lui a stârnit în peptul tuturor Românilor simţul de mulţămire şi recunoştinţă, e prea natural. Naţiunea noastră română, deşi mai napoiată în cultura universală decât alte naţiuni

ale Europei moderne, știe și vrea să recunoască pe acei fii ai săi adevărați, cari aduc sacrificiuri pe altariul ei după putință; așa vedem, că ea încă în viață remunerează ostenelele devotaților săi luptători și fii adevărați, prin adorare și respect. — Dară dintre acești puțini bărbați, cari formează murii națiunii noastre contra năvălirilor diverse, ce acuși într'un mod acuși într'altul asupresc această națiune răbdătoare, au nu merită amintire și Ilustritatea Sa răposatul d. Emanuil Gozsdu, fostul comite suprem în comitatul Carașului și septemvir la tabla regia etc., care în stadiul cel din urmă al vieții sale documenta, cu câtă ardoare a iubit dânsul națiunea și legea sa străbună, căci toată averea sa constătătoare din mai multe sute de mii, o sacrifică pe altarul acestor două fiice divine, adecă pe cel al națiunii române și bisericei orientale din Transilvania, Ungaria și Banat spre înlesnirea progresului și înaintarea intereselor lor esențiale. — Dară acestuia, după ce mai mult nu se află între cei vii, cum îi mai poate mulțămi națiunea? Iată cum: Toate națiunile, așa și scumpa noastră națiune română, se conduc de unii bărbați excelinți, cari ca capi naționali sau bisericești primați, de după posițiunea lor neadormit priveghiază, ca poporul român cel încredințat conducerei lor, să meargă tot mai nainte în cele bune. Unul dintre acești conducători biserico-naționali ortodox român e și Ilustritatea Sa d-l episcop Ioan Popasu, carele punând în cumpănă de o parte sacrificiul răposatului, de altă parte folosul de aci purcezătoriu, ce e încă mai prețios decât singur sutele de mii donate; nu întârzie a aduna întregul personal bisericesc din loc, precum și Institutul clerical cu d-nii profesori în frunte și alți preoți de prin vecinătate, și împreună a aduce rugăciuni fierbinți cătră Dumnezeul viilor și al morților, pentru iertarea păcatelor și odihna sufletului răposatului. — Din partea cetățenilor a fost întreagă inteligența română, representanța comunală și din ceilalți de ambe sexele un număr foarte frumos în biserica catedrală, care era în doliu îmbrăcată.

Ce a pus coroana însă acestei festivități, funebrale, a fost predica Il. Sale, d-lui episcop diecesan, care cu atâta putere de cuvânt și măestrie oratorică vorbi despre faptele mărețe, despre însușirile creștinești și naționale ale răposatului, încât toți cei adunați în biserică, până și cei cu inimile împietrite aduseră sacrificiuri torenți de lacrimi pentru perderea unui asemenea naționalist, care puțin a vorbit, dar mult a făcut. Il. Sa a mai anotat în escelenta și pătrunzătoarea sa predică, că nu numai vorbe și strigări prin societăți se cer dela un naționalist, ci iubirea adevărată manifestată prin fapte demne de imitat sunt laurii, ce trebue să încoroneze pe ori și ce naționalist adevărat. Esemplul cel mai bun ni l-a dat d. Emanuil Gozsdu, căruia-i oftăm: Fie-i țărâna ușoară, căci memoria și-a asigurat-o contra uitării prin testamentul său.

Telegraful Român nr. 17 (26 Febr. 1870).

Constantin Spinénu
Marto 1 cleric a, III,

XVI

1870, 4/16 Febr.

Gazeta Transilvaniei despre parastasul lui Emanuil Gozsdu.

Sibiiu 11 Febr. 1870.

Astăzi s'a ţinut parastas pentru nemuritorul Mecenate *Emanuele Gozsdu* în biserica din cetate, pontificând Ecs. Sa părintele Metropolit cu asistenţă de 6 preoţi, aflându-se de faţă un public ales, mai întreagă inteligenţa din Sibiiu, care cu profundă pietate şi-a îndreptat ferbinţile rugăciuni cătră Părintele ceresc pentru odihna sufletului marelui şi nemuritorului Mecenate. Fie-i ţărîna uşoară!

Spre cea mai mare bucurie a întregei inteliginţe de aici voiu mai avea parte a-ţi împărtăşi şi aceea, ca, precum ni se spune, p. Metropolitu va emite cât mai curând un circulariu, ca în întreaga provincie metropolitană să se ţină parastas pentru marele Mecenate. Faptul acesta al p. Metropolit — sum convins — va întempina consimţiul tuturor Românilor ». — După cum ne referează « Albina », averea rămasă de repausatul *Mecenate* se suie la vre-o *400.000* fl., din cari acoperindu-se datoriile rămase şi legatele lăsate în testament pentru consângeni şi pentru văduva soţie, care trăind va avea a trage din venit câte 6000 fl. pe an, tot poate să rămână o sumă bună şi pentru stipendiile testate pentru cultivarea tinerilor români de religiunea gr. or. din Transilvania şi Ungaria, cari vor fi de câte 3 — şi 500 fl., după cuprinsul testamentului. Cu timpul poate acest testament aduce o fântână bogată şi nesecată de mult necesarul ajutoriu pentru cultivarea tinerimii naţionale de legea gr. or.; prin urmare un Mecenate ca acesta merită a fi onorat cu cea mai distinsă onoare şi pietate. Vom publica şi noi testamentul repausatului, bucurându-ne, că cartea vieţii naţiunei române s'a mai ilustrat cu o pagină de prosperitate, ce poate eşi din acest testament pentru viitorul ei, prin creşterea mai înaltă a generaţiunilor viitoare. Eternă-i rămână memoria, afară de politică!

4/16 Febr. *1870* nr. 10.

XVII

Testamentul lui Emanuil Gozsdu [1]).

Pentru casul morţii mele următoarele informaţiuni şi expresiunea dorinţei mele din urmă servească de cinosură jurisdicţiunilor civile, soţiei mele, rudeniilor mele şi tuturor acelora, pe cari voesc să-i împărtăşesc din rămasul meu.

Observ mai nainte de toate, că afară de hârtiile de valoare, cari, scrise pe numele meu, se află ori în lada mea, ori pentru contragerea vre-unui

---

[1]) Indată după moartea lui Gozsdu *Telegraful Român* începe cu nr. 9 din 1870 a publica testamentul, pe care îl numeşte « *un monument indelebil* ».

împrumut, provăzute cu girul meu, sunt depuse la vre-un institut de bani, afară de acestea toată averea mișcătoare care se află în locuința mea, în casa mea și în curtea mea de afară; precum sunt mobilele de casă, tot feliul de vase, argint, aur, petrii scumpe, cai, vite, trăsuri, cară, unelte, toate sorțile de stat ori private, cari s'ar afla în lada mea de fer, în fine hârtiile de valoare, cari ar fi provăzute cu giră de a mea proprie, încă până sunt în viață sunt proprietatea soției mele Melania născută Dumtsa, de aceea ele să nu fie luate în conscripțiune.

Dacă între actele mele s'ar afla documente privitoare la pretensiunea mea de patru mii (4000) fiorini față cu massa rămasului să se considere de nule, de oarece acea pretensiune a mea încă mai de mult o am donat tuturor copiilor lui Ioan Poynar.

Despre averea mea proprie dispun după cum urmează:

1. Din rămasul meu mai nainte de toate să se asigure douăsprezece mii (12000) fiorini v. a. pe seama copiilor Iuliei Mandrino măritată Petru Margaritovici, a fiicei după sora primei mele soții Anastasia Pometa, din interesele acestei sume să se dea lui Michail Mandrino, până la moartea lui, anual trei sute șeasezeci (360) floreni valuta austr., în rate treilunare, celelalte interese să se pună în casa de păstrare din Pesta, spre a se înmulți cele douăsprezece mii floreni testați sub punctul acesta, și să se capitaliseze până atunci, până când din copiii Iuliei Mandrino va ajunge care-va etatea legală (majorenitatea); dacă într'aceea s'ar întâmpla să moară Michail Mandrino, atunci toate interesele după doauăsprezece mii să se pună spre fructificare în cassa de păstrare din Pesta. Când vreuna din fetele Iuliei Mandrino prin căsătorie, sau fiul ei devenind majorean, vor fi îndreptățite de a-și primi proprietatea lor în cale legală — dacă va mai fi în vieață Michail Mandrino, atunci pentru asigurarea alimentării lui, din întreg capitalul de douăsprezece mii și din interesele capitalisate în decursul timpului, să se pună la o parte șase mii (6000) florini v. a.; din aceste șase mii de floreni după modalitatea de mai sus să se dea lui Michail Mandrino interesele de șase, toată cealaltă sumă apoi să se împartă în atâtea părți, câți copii va avea atunci Iulia Mandrino, și partea ce vine pe seama celui majorean, să se estradea aceluia în timpul cel mai scurt posibil, însă așa ca prin erogațiunea aceasta să nu se știrbească lăsământul, în casul când în el nu s'ar afla bani gata; partea ce mai rămâne pentru copiii ceialalți, să se înmulțească prin capitalisare, și aceasta să se continue până la majorenitatea lor, de sine se înțelege, că la împărțire întreg capitalul crescut și cu capitalisarea intereselor, totdeauna se împarte în atâtea părți, câți sunt copiii cari încă nu și-au primit partea; copilul care vine împărtășit la urmă, primesce întreagă suma ce a mai rămas, dimpreună cu toate interesele ei.

Dacă însă va muri Michail Mandrino, suma de șase mii (6000) fiorini v. a. reservată pentru intertențiunea lui, tot după principiile espuse mai sus să se împartă în părți egale între toți copiii Iuliei Mandrino, fiindcă acea sumă din capul locului este proprietatea lor. Dacă vre-unuia

dintre copii, încă în vieaţă fiind eu, i-aşi da partea statorită în punctul acesta, partea aceea e a se computa în lăsământul testat tuturor copiilor Iuliei Mandrino.

2. După moartea mea să se conscrie prin intervenirea executorilor mei testamentari, numiţi mai jos, toată averea mea imobilă, hârtiile mele de valoare, pretensiunile mele asupra lăsământului Mauriciu Ernst, fraţii Vilibald şi Virgil Bogdanoviciu, Laurenţiu Marczibanyi, cele asupra lui Alesiu Fényes, asupra consoţilor Balcz şi Nark, asupra lui Antoniu Rottenbiller şi asupra consoţilor Martin Koszalek, care dacă la moartea mea se vor afla în posesiunea mea, vor forma lăsământul meu; din venitul acelora să se solvească interesele datoriilor mele şi ratele obligate în Cassa de păstrare din Pesta, apoi să se repareze bunurile mele, în cât ar reclama conservarea lor; în fine să se solvească interesele de şase după cele 12,000 fl. testaţi în punctul prim pe seama copiilor Iuliei Mandrino.

3. Soţia mea, născută Melania Dumtsa, după detragerea sarcinilor amintite în punctul al doilea, să aibă întreg venitul curat ce mai rămâne până când va purta numele meu, însă la casul care abia se poate presupune, când acel venit curat nu ar da anual suma de şase mii (6000) florini, să ia ca intertenţiune viduală venitul întreg; la casul când venitul ar trece peste suma de şase mii (6000) florini, suma ce trece peste şase mii să se folosească spre depurarea datoriilor mele şi a legatului de 12000 fl. din punctul prim.

4. Dacă iubita mea soţie ar păşi la a doua căsătorie, în loc de intertenţiune viduală să i se solvească din venitul meu şasezeci de mii (60.000) florini v. a.; în scopul solvirei acestei sume, dacă iubita mea soţie nu ar voi să aştepte până se vor vinde realităţile mele imobile cu preţ convenabil, să se zălogiască la vre-un institut de credit hârtiile mele de valoare până atunci, până când realităţile se vor putea vinde în mod convenabil; la punctul acesta fac atentă pe iubita mea soţie, şi o rog, asemenea şi pe executorii mei testamentari, să nu se grăbească cu vinderea pământurilor mele de mare extensiune pe lângă drumul de fer, căci după a lor favorabilă posiţiune preţul lor la toată întâmplarea va cresce. La casul când iubita mea soţie ar muri ca văduva mea, atunci din lăsământul meu poate liberă dispune despre doauăzeci şi cinci de mii (25.000) florini, v. a. care sumă rămasul meu e obligat a o solvi după moartea soţiei mele, în sensul testamentului ei, de sine se înţelege că suma aceasta rămâne proprietatea rămasului meu la casul, dacă ea asupra ei nu ar dispune prin testament.

5. Echivalentul la stat pentru daniile de 12.000 fl. din punctul prim şi 60.000 fl. din punctul al patrulea, să se solvească din massa rămasului meu, ca astfel acele danii să poată fi primite fără nici o prescurtare sau detragere.

6. Astrucarea rămăşiţelor mele pământesci o încredinţez iubitei mele soţii, însă o rog, să o facă cât se poate de simplu şi cu cheltueli cât se poate de puţine, chemând să funcţioneze numai exclusiv preotul

român din Pesta; în loc de cheltueli zadarnice să împartă între săraci în prima Sâmbătă după înmormântarea mea o sută (100) de florini v. a.; fie încredințată iubita mea soție că lucsul costisitor de o oară întru nimica nu va schimba judecata lumei, care asupra fie cărui om numai după moartea lui s'a obicinuit a se spune fără de reservă. Cu privire la înmormântarea mea mai fac următoarele dispoziţiuni: *a)* trupul meu pus provisoriu în un sicriu de aramă să fie așezat lângă sicriul primei mele soţii *în cripta familiei Pometa ridicată de mine; b)* după moartea soției mele Melania Dumtsa să se facă o criptă nouă în despărțământul destinat pentru Români, și atunci rămășițele mele să fie mutate în cripta cea nouă lângă trupul soției mele a doaua.

7. Intreagă averea mea, care va rămânea după solvirea datoriilor mele, după solvirea daniilor din punctele 1 și 4 și după cheltuelile cu înmormântarea, care cheltueli le-am restrâns prin disosiţiunile din punctul 6, o las în întregul ei acelei părţi a naţiunei române din Ungaria și Transilvania, care se ţine de legea răsăriteană ortodoxă. Din lăsământul acesta voesc să se constitue o fundaţiune permanentă, care va purta numele «Fundaţiunea lui Gozsdu»; pentru administrarea și destinaţiunea ei servească ca normă nestrămutabilă următoarele mele dispoziţiuni:

a) După moartea mea să se inventariseze întreaga mea avere, din aceea să se detragă sarcinile ce vor fi mai rămas, să se solvească, respective să se asigure intertenţiunea de văduvă a soţiei mele, (punctul 3) sau suma testată ei (punctul 4), sau la casul dacă ar muri ca văduvă după mine, să i se asigure suma de doauăzeci și cinci de mii (25000) florini, în sensul punctului 4, în fine pe seama copiilor Iuliei Mandrino să se asigure suma de 12.000 fl. (punctul 1), apoi ce mai rămâne să se predea pe lângă inventariu special, ca eredului universal, Representanţei, pe care o voiu descrie mai circumstanţial în cele următoare;

b) dacă Representanța fundaţiunei ar afla mai avantagioasă vinderea averii imobile, aceea pelângă consensul soţiei mele, chiar și dacă ea s'ar fi măritat, o pot face executorii testamentului meu și fără influința Representanţei fundaţionale, având în vedere observarea mea din punctul 4, ba între împregiurări favorabile vânzarea se poate face din mână liberă și cu ocolirea licitaţiunii; dacă în cestiunea aceasta executorii testamentului meu nu ar fi de o opiniune, să decidă opiniunea acelei părţi, la care va sta soția mea;

c) deoarece prorocesc cel mai strălucit viitoriu acţiunilor dela Prima cassă de păstrare din Pesta, din cari acţiuni am de present 54 de bucăţi, aceste până când referinţele patriei nu se schimbă spre rău, — de ce să o ferească Dumnezeu — să nu se vândă, și fiindcă după ele vin interese cu mult preste 6%, nici Representanța fundaţiunei să nu le vândă, ci să le păstreze ca isvor sigur de venit;

d) pentru administrarea fundaţiunei mele, din naţiunea orientală ortodoxă română împuternicesc următoarea Representanță:

aa) pe Metropolitul sau Archiepiscopul oriental ortodox român;

bb) pe toţi episcopii orientali ortodocşi români din Ungaria şi Transilvania;

cc) tot atâţi, şi afară de acestia încă trei bărbaţi laici autoritativi, cunoscuţi pentru onorabilitatea lor, şi pentru trezvia lor împreunată cu sentimente de devotaţi români orientali ortodocşi, la a căror alegere să aibă vot decisiv soţia mea, chiar şi dacă s'ar fi măritat, executorii testamentului meu, dacă vor mai fi în vieaţă, asemenea rudeniile mele cari poartă numele Poynar de Kiraly-Darócz din comitatul Bihorului; din această familie Poynar, dacă se va afla vre-un individ capabil în ea, cel puţin unul să fie ales în Representanţă.

e) După ce Representanţa aceasta va primi în numele naţiunei orientale ortodoxe române din Ungaria şi Transilvania rămasul fundaţional, şi acela îl va aşeza pe lângă controlă cuviincioasă în cassa metropolitană ortodoxă română, să-l depună spre fructificare la locuri sigure şi cu credit solid; până atunci să-l depună sub numele fundaţiunei la cassa de păstrare din Pesta, Oradea-mare, Arad şi Sibiiu; două treimi din venitul curat să se capitaliseze în fie care an şi să se înmulţească cu cametele cametelor, respective cu venitele venitelor, cincizeci (50) de ani dela timpul primirei.

f) Din a treia parte a venitului, respective a intereselor, plătindu-se un oficial purtătoriu de socoteli, restul sumei să-l împartă Representanţa fundaţională ca stipendii acelor tineri români de religiunea răsăriteană ortodoxă, distinşi prin purtare bună şi prin talente, ai căror părinţi nu sunt în stare cu averea lor proprie să ducă în deplinire crescerea şi cultivarea copiilor lor. La locul acesta se stabilesce ca principiu general: ca stipendiile să se facă după cerinţele împregiurărilor locale şi după gradele claselor şcolare, anume: studenţilor în ţări streine sau în Budapesta, resp. ascultătorilor de sciinţe mai înalte, să se dea stipendii mai mari decât acelora cari studiază în provincie şi respective în şcoale inferioare; stipendiile anuale, destinate celor dintâiu, să nu fie mai mari de 500 fl. şi mai mici de 300 fl., — iar pentru cei din urmă să nu fie mai mari ca 300 fl.

g) După espirarea celor 50 ani menţionaţi în punctul e), cametele capitalisate să se adaugă la capital — şi cantitatea mărită prin cametele acestora să se privească ca o sumă capitală, şi apoi din venitul acestei sume trei cincimi să se capitaliseze cu interesele şi cu in teresele intereselor lor iară cincizeci de ani, amăsurat computului de « anatocism ».

h) Din cele două cincimi, ce rămân din venitele acestei sume principale — scoţindu-se afară spesele pentru purtarea socotelilor — să se dea iarăşi stipendii studenţilor distinşi cu calităţile de sub *f)*, însă acum să se estindă stipendiarea şi asupra tinerilor cari voiesc a se cualifica pentru cariera artistică, preoţească şi învăţătorească.

i) După ce şi al doilea period de cincizeci de ani va decurge, să se compute la capital interesele capitalisate, şi cantitatea mărită prin cametele acelora să se privească de o nouă sumă capitală, şi dup'aceea jumătate

din venitele sumei acesteia să se capitaliseze, precum s'a arătat sub e) și g), iară cincizeci de ani.

k) Din a doua jumătate a venitului acestei sume, substrăgând spesele pentru purtarea socotelilor, să se ajute după principiile de mai sus mai mulți tineri studenți, însă atunci să se remunereze din venit și preoți și învățători săraci cu însușiri eminente, familie numeroasă, și îmbătrâniți.

l) După trecerea și a rândului al treilea de cincizeci de ani, să se adaugă la capital cantitatea adunată din camete și din jumătatea acestor camete capitalisate, și astfel să se facă o sumă principală stabilă, însă atunci să înceteze capitalisarea ulterioară.

m) Cu toate acestea din a zecea parte a venitului întregei fundațiuni, să se facă un fond de reservă pentru încungiurarea perderilor posibile din capital sau a confusiunilor ce s'ar putea nasce din nerăspunderea cametelor; — dacă prin separarea zecimei din venitul curat pentru fondul de reservă, fondul acesta s'ar mări într'atâta, încât să ajungă a cincea parte din suma principală a fundațiunii, fondul de reservă să se adaogă la capitalul principal, și să se înceapă un nou fond de reservă pentru scopul de mai sus, tot în același mod.

n) Venitul întreg din suma principală a fundațiunei — cu separarea și economisarea fondului de reservă — să se întrebuințeze pe lângă sus espusele ajutorări, pentru ori ce alte scopuri religionare ale Românilor de religiunea ortodoxă răsăriteană, după buna chibzuire a majorității Representanței, având în vedere prosperitatea și înflorirea patriei comune, a bisericei răsăritene ortodoxe, și a națiunei române.

o) La toate ajutorările ce se dau din această fundațiune, — pe lângă egala qualificațiune — să aibă întâietate Poynarii din Bihor, care se trag din neamul moșului meu după mamă, Dimitrie Poynar, dacă vor rămânea credincioși religiunei răsăritene ortodoxe.

p) Cunoscând zelul desinteresat al tuturor membrilor națiunei române, în privința promovării bunei stări a națiunei sale, sunt convins că toți membrii Representanței vor lua asupra lor osteneala împreunată cu afacerile și îngrijirile Representanței fără vre-o remunerare materială, simțindu-se remunerați prin consciința, că au ajutat și ei la prelucrarea materiei date de mine spre înflorirea iubitei națiuni.

q) Până când la națiunea română se va înființa pe cale constituțională o corporațiune națională, o adunare națională, un congres sau alt organism autonom, Representanța fundațiunei dă seamă despre administrarea sa numai publicului mare, astfel că, nealterându-se suprainspecțiunea regimului de stat, socotelile se dau judecății publice prin foaia oficială ungurească, și prin trei foi române mai răspândite; — iar dacă națiunea va câștiga o corporațiune organică autonomă, socotelile se subștern aceleia spre aprobare, apoi se presentează regimului de stat unguresc, și în modul arătat mai sus, se dau publicității, — și dacă în administrare s'ar comite erori sau fapte în contra disposițiunilor acestora sau poate defraudațiuni, rog și împuternicesc pe înaltul regim unguresc pentru

emendare, în virtutea dreptului său de suprainspecţiune; de altmintrelea eu înţeleg o astfel de inspecţiune guvernială, care va fi normată şi definită prin lege.

r) Representanţa are dreptul exclusiv de a împărţi stipendiile şi ajutoarele la aceia, cari în urma concurselor publicate în trei foi române, în intervale cuviincioase, şi în înţelesul punctelor f) h) k) n) şi o) prin majoritate de voturi se vor recunoasce mai demni.

s) Dacă cu timpul biserica ortodoxă răsăriteană din patrie s'ar constitui astfel, ca Sârbii cu Românii răsăriteni să ţină împreună sinoadele bisericeşti, sau dacă în privinţa naţională românii de religiunea răsăriteană ar ţinea împreună cu românii greco-catolici, numiţi altfel uniţi, congrese sau alte adunări naţionale permise de lege, — în astfel de adunări mestecate, fundaţiunea mea nici când sub nici un titlu să nu se poată face obiect de discusiune; — asupra sorţei acestei fundaţiuni nu numai votul, dar nici chiar opiniunea Sârbului şi a Românului unit să nu se asculte.

8. Pentru executarea testamentului meu rog pre iubiţii şi onoraţii mei amici: dd Michail Széher, Georgiu Ioanoviciu de Duló şi Valeamare, şi pe George Grabovski de Apadia — dela a căror amiciţie ce mi-au arătat în decursul vieţei, sper şi aştept că ei vor lua sarcina aceasta asupra lor şi vor executa testamentul meu cu conscienţiositate.

9. La cas când în testamentul acesta s'ar ivi astfel de îndoieli, după cari drepturile soţiei mele s'ar vedea a fi în colisiune cu interesele massei ce testez, sau cu drepturile erezilor mei, rog pe executorii testamentului meu şi pe autoritatea competentă, a explica astfel de îndoeli în tot casul în favorul soţiei mele, pentru-că în lumea aceasta numai faţă de soţia mea iubită mă simt dator cu recunoscinţă, şi de aceea în nici un cas nu aşi vrea să o amărăsc.

10. Rog pe executorii testamentului meu, să binevoiască a transpune, respective a trimite pe cale oficioasă, copiile autenticate ale testamentuuli acestuia: iubitei mele soţii, nepotului Michail Mandrino, Iuliei Mandrino, magistratului pestan, rudeniei mele Ioan Poynar sen. locuitor în Oradea-mare, Metropolitului Românilor ortodocşi răsăriteni din Ungaria şi Transilvania, Episcopilor români răsăriteni din Arad şi Caransebeş, şi dacă în decursul timpului s'ar mai înfiinţa şi aiurea vre-o episcopie, şi aceleia, şi în fine regimului unguresc din patrie.

Pentru-ca dispoziţiunile acestea testamentare sub decursul timpului să nu se dea uitărei, dispun ca testamentul acesta să se cetească în toţi anii în toate bisericile parochiale române răsăritene, la 9 Februarie, căl. vechiu, ca în ziua nascerei mele.

Cu acestea încheiu ceea-ce mai am încă la inimă.

Dumnezeu cu voi, iubită patrie şi naţiune, iubită soţie şi neamuri! Dumnezeu cu voi, iubiţi amici!

S'a făcut în două exemplare asemenea, dintre cari unul s'a trimis Păr. Archiepiscop şi Metropolit gr.-or. Andreiu Baron de Şaguna, şi celalalt Magistratului liberei r. cetăţi Pesta.

P e s t a, anul 1869 (aceste cuvinte sunt şterse.)

Supletoriu declar că, până când economia mea de afară va fi proprietatea massei, locuinţele acelea şi partea din grădină cari le am folosit cu familia mea, să rămână la dispoziţiunea liberă a soţiei mele.

P e s t a, în 4 Noemvrie, 1869.

(L. S.) *Emanuil Gozsdu* m. p.

Subscrişii adeverim fidel, că fiind recercaţi prin Ilustritatea Sa dl jude la suprema curie reg. ung. Emanuil Gozsdu, ne-am înfăţişat cu toţii împreună la Domnia sa, care, trupesce ce e drept era bolnăvicios, sufletesce însă în stare deplin sănătoasă, a declarat verbal înaintea noastră documentul acesta de descoperire a propriei sale voinţe din urmă şi l-a subscris în presenţa noastră a tuturora. Insemnăm că ştergerea celor trei cuvinte de pe faţa din urmă a documentului acestuia, şirul 27, s'a făcut la dorinţa testatorului.

Ioan Puscariu, m. p. jude la supr. curie r. u., *Florian Varga*, m. p. adv. comun şi cambial., *Atanasiu Cimponeriu*, m. p. secretariu ministerial, *Simeon Popovici*, m. p. septemvir pensionat, *Ioan Aldulean*, m. p. jude la suprema curie r. u., ca martori recercaţi.

Nr. 5814/870. Acest testament s'a publicat în mod legal în şedinţa judecătoriei a lib. reg. cetăţi Pesta, ţinută în ziua mai jos însemnată. Pesta în 3 Faur 1870. *Ludovig Bogisich*, m. p. jude primariu. *Nicolau Györky*, m. p. actuariu judecătoresc.

MEMORIILE SECŢIUNII ISTORICE

SERIA III

	Lei
TOMUL I, (1922—23)	100
TOMUL II, (1923—24)	130
TOMUL III, (1924—26)	840
TOMUL IV, (1924)	160
TOMUL V, (1925—26)	160
TOMUL VI, (1926—27)	300
TOMUL VII, (1927)	300
TOMUL VIII, (1927—28)	320
TOMUL IX, (1928—29)	200
TOMUL X, (1929)	400
TOMUL XI, (1930)	340
TOMUL XII, (1931—32)	300
TOMUL XIII, (1932)	300
TOMUL XIV, (1933)	300
TOMUL XV, (1934)	300
TOMUL XVI, (1934—35)	240
TOMUL XVII, (1935—36)	240
TOMUL XVIII, (1936)	250
TOMMUL XIX, (1937)	280
TOMUL XX, (1938):	160

N. IORGA. Zece inscripţii de morminte ale Mavrocordaţilor	5
N. IORGA. Despre revoluţia dela 1848 în Moldova	5
P. P. PANAITESCU. Mircea cel Bătrân şi suzeranitatea ungurească	15
N. IORGA. Inceputurile istoriei universale la Români	20
N. BĂNESCU. O colecţie de sigilii bizantine inedite	15
N. IORGA. Vasile Alecsandri, student la medicină	15
I. NISTOR. Ocupaţia austriacă în Principate, 1854—1857	45
N. IORGA. Un post al latinităţii în lumea germanică: Austria	10
ION RĂDUCANU. In amintirea lui Ernest Solvay, 1838—1938	5
ION I. NISTOR. Principatele Române sub ocupaţia rusească	35
I. PETROVICI. La un secol şi jumătate dela naşterea lui Schopenhauer . .	10
Dr. KURT WESSELY. A doua Diplomă Leopoldină	45
N. IORGA. Sensul « Gazetei Transilvaniei »	5
H. DJ. SIRUNI. Aron Vodă, Răzvan Vodă şi Eremia Vodă	10
N. IORGA. Intinderea spre răsărit a Moldovei lui Ştefan cel Mare	10
G-ral R. ROSETTI. 1. Cultura militară. 2. Ce spune Mareşalul Mackensen despre operaţiile sale contra României	10
N. IORGA. Paralelisme helveto-române	10
N. IORGA. Principiul naţionalităţilor şi greşelile lui Bismarck	10
G-ral R. ROSETTI. Steaguri, prapure (polemici)	5
N. IORGA. Paralelisme şi iniţiative de istorie universală la Români	12

TOMUL XXI (1938—39):	Lei 250
ANDREI RĂDULESCU. Romanitatea dreptului nostru	12
N. IORGA. 1. « Calicii » lui Mihai Viteazul. 2. Zavira și opusculul lui Dimitrie Cantemir despre lupta între Cantacuzini și Brâncoveni	8
G-ral R. ROSETTI. Călărașii din valea Siretului în Războiul de Neatârnare	32
CONST. MOISIL. Stemele primelor monete românești	10
ION I. NISTOR. Migrațiunea românească în Polonia în secolul XV și XVI	20
ALEX. LĂPĔDATU. Mărturii și precizări nouă cu privire la sfârșitul lui Barbu Catargiu (8 Iunie 1862)	25
I. LUPAȘ. Un vlădică român năpăstuit la anul 1638. Cine putea fi?	15
P. ANTONESCU. Pentru o renaștere a arhitecturii românești	10
CONST. KARADJA. Ziare contemporane despre bătălia dela Guruslău	25
N. IORGA. Contribuții la legăturile literare românești cu Rușii și Ungurii	5
ION I. NISTOR. Vechimea așezărilor românești dincolo de Nistru	12
S. MEHEDINȚI. Triologia științei	70
ION I. NISTOR. Restaurarea Daciei în sintezele diplomației europene	10
S. MANUILA. Considerațiuni asupra prezentării grafice a etnografiei României	10
P. P. PANAITESCU. Pribegia lui Constantin Șerban Basarab și a lui Ștefan Petriceicu și testamentele lor	30
ED. I. GĂVĂNESCU. Ioan Monorai, Scurtă cunoștință a lucrurilor Dachiei	25
SILVIU DRAGOMIR. Mormântul lui Mihai Viteazul și vechea catedrală dela Alba-Iulia	12
MIRCEA DJUVARA. Analiza ideii de convenție în drept	35
VICTOR SLĂVESCU. Vieața și opera lui Petre Mavrogheni	100
I. LUPAȘ. Doctorul Ioan Piuariu-Molnar (1749—1815)	30
N. IORGA. Cugetători români de acum o sută de ani	25

TOMUL XXII (1939—40):	400
N. IORGA. 1. O descoperire privitoare la biserica Sfântul Nicolae din Șcheii Brașovului. 2. Incă o formațiune romanică: Luxemburgul	15
ION I. NISTOR. Primele încercări de restaurare a oștirilor pământene	15
G. G. MIRONESCU. Contribuțiune la biografia lui Constantin Negri. (Din corespondența dintre C. Negri și Mihail Kogălniceanu)	6
ALEX. LĂPĔDATU Un aventurier ungur în Principatele Române, în epoca unirii lor (Gh. Bogáthy)	60
ION I. NISTOR. Un proiect de organizare a oștirilor pământene din 1812	8
N. BĂNESCU. Maurocastrum — Mo(n)castro — Cetatea-Albă	10
G-ral R. ROSETTI. Ambulanța doamnelor din Iași în 1877—1878	15
HANS PETRI. O scrisoare necunoscută a domnitorului Constantin Mavrocordat din anul 1740	15
N. IORGA. Eminescu în și din cea mai nouă ediție	15
CONST. MOISIL. Probleme de numismatică românească	12
ANDREI RĂDULESCU. Note asupra justiției din Țara-Românească la 1840	8
I. LUPAȘ. Descendența transilvană a lui Gheorghe Magheru și relațiunile lui cu țăranii sălișteni, în deosebi cu familia lui Dumitru Răcuciu	55
N. IORGA. Cărți neașteptate	15
G-ral RADU ROSETTI. Un nou studiu asupra artei militare la Români	15
I. IONESCU-DOLJ. Contribuțiuni la istoria luptei duse de Domnitorii Români în contra introducerii și aplicării regimului capitulațiunilor în Principate. Raportul lui Coronini	30
V. MIHORDEA. Biblioteca Domnească a Mavrocordaților	45
N. IORGA. Două pagini din Istoria Fanarioților	12
R. V. BOSSY. Vechi năzuințe federaliste în Sud-Estul European	12
ION RĂDUCANU. Adam Smith	30
N. IORGA. Incercări austriece de anexiune a țărilor noastre	15
DIMITRIE GUSTI. Problema sociologiei. Sistem și metodă. Trei comunicări	60
CONSTANTIN I. KARADJA. Cea mai veche mențiune a Daciei în tipar	15
ION I. NISTOR. Tudor Vladimirescu și Sfânta Alianță	20
DAMIAN P. BOGDAN. Pomelnicul dela Bistrița și rudeniile dela Kiev și dela Moskova ale lui Ștefan cel Mare	35
ANDREI RĂDULESCU. Influența italiană asupra Dreptului român	25
I. LUPAȘ. Emanuil Gozsdu (1802—1870). Originea și opera sa	45

C. 67.258.

PREȚUL LEI [illegible].—